

आनन्दाश्रमसंस्कृतग्रन्थावलिः ।

ग्रन्थाङ्कः ४१

श्रीमद्वैपायनमुनिप्रणीतम्

अग्निपुराणम् ।

(तत्तद्व्यायगताविषयानुक्रमसनाधीकृतम्)

एतत्पुस्तकम्

आनन्दाश्रमस्थपण्डितैः संशोधितम् ।

तच्च

हरि नारायण आपटे

इत्यनेन

पुण्याख्यपत्तने

आनन्दाश्रममुद्रणालये

आपसाक्षरैर्मुद्रित्वा

प्रकाशितम् ।

शालिवाहनशकाब्दाः १८२२

ख्रिस्ताब्दाः १९००

(अस्य सर्वेऽधिकारा रामशास्त्रानुसारेण स्वयत्तीकृताः)

मूल्यं रूपकपञ्चकं चत्वार आणकाश्च । (५४४)

समाप्तेयमादर्शपुस्तकोल्लेखपत्रिका ।

अयास्य श्रीमद्वैपायनमुनिमण्डितस्याग्निपुराणस्य पुस्तकानि यैः परहितैकपरतया संस्कर-
णार्थं प्रदत्तानि तेषां नामादीनि पुस्तकानां संज्ञाश्च कृतज्ञतया प्रकाशयन्ते—

(क.) इति संज्ञितम्—अग्निपुराणं पूर्णम्, एतत्पुस्तकं पुण्यपत्तननिवासिनां रा. रा. विनायक
वामन ऊर्फ “रावसाहेव दामले” इत्येतेषाम् । लेखनकालः—
शके १७१९ । संवत् १८९४ ।

(ख.) इति संज्ञितम्—अग्निपुराणं पूर्णम्, एतत्पुस्तकं नागपुरनिवासिनां रा. रा. “हरि
महादेव पण्डित” इत्येतेषाम् । लेखनकालः—शके १७३७ ।

(ग.) इति संज्ञितम्—अग्निपुराणं पूर्णम्, एतत्पुस्तकं पुण्यपत्तननिवासिनां वे. शा. रा. रा.
“वासुदेव गद्गाधर शास्त्री श्रेण्ड्ये” इत्येतेषाम् । लेखनकालः—
शके १६९१ ।

(घ.) इति संज्ञितम्—अग्निपुराणमपूर्णं द्विचत्वारिंशदधिकद्विशततमाध्यायपर्यन्तं “विच्छि
ओधिका इण्डिका” इति ग्रन्थावल्यां मुद्रितम्, एतत्पुस्तकं पुण्यपत्तन-
निवासिनां रा. रा. “नारायण महादेव कुण्डे” इत्येतेषाम् ।

(ङ.) इति संज्ञितम्—अग्निपुराणं पूर्णम्, एतत्पुस्तकं पुण्यपत्तननिवासिनां श्रीपुत “तात्या-
साहेव खासगीवाले” इत्येतेषाम् ।

(च.) इति संज्ञितम्—अग्निपुराणं पूर्णम्, एतत्पुस्तकं वडलीग्रामनिवासिनां वे. शा. रा. रा.
“यज्ञेश्वरदीक्षितवडलीकर” इत्येतेषाम् ।

(छ.) इति संज्ञितम्—अग्निपुराणं पूर्णम्, कलिकातायां सरस्वतीयश्रे मुद्रितम्, एतत्पुस्तकं
पुण्यपत्तननिवासिनां रा. रा. “नागोपंत षट्दर्शन” इत्येतेषाम् ।

समाप्तेयमादर्शपुस्तकोल्लेखपत्रिका ।

अथाम्निपुराणान्तर्गताध्यायविषयानुक्रमः ।

प्रतिपाद्यविषया ।

अध्यायः ।

प्रतिपाद्यविषया ।

अध्यायः ।

पद्मलाचरणम् । श्वीणा सूत्र प्रति प्रश्नः ।

सूत्रशुक्लपदीनां बहुरिकाधर्मव्याप्तं प्रति प्रश्नात्प्रापि-
न्वासन्नवादेऽभिवसिष्ठस्यवाद् । यथिष्ठकृतो विद्याभार-
विज्ञानोद्देशकोऽभि प्रति प्रश्नः । यथिष्ठ प्रयथिष्ठकृत
सर्वकारपत्तयेन विष्णो प्रभाववर्णनम् । पृ० १—२

मत्स्यावतारवर्णनम् । यथिष्ठस्वामि प्रति

विष्णोर्मत्स्यावतारार्हं तु विषयक प्रश्नः । यथिष्ठ प्रक-
मिष्ठकृत कृतमालागो वैश्वततमनोर्मत्स्यरपदर्शनकथ-
नम् । मत्स्यावतारं विष्णुना कृतो ह्यप्रोक्तव्यस्य
वधः । पृ० १—३

कूर्मावतारवर्णनम् । दुर्वाससः सापाद्रतवैभ-

यानामिन्द्रादिदेवानां विष्णु प्रति गमनम् । देवान्प्रति
विष्णुकृता समुद्रमन्थनकरणात् । विष्णुनायाः मन्द-
रावस्थस्य समुद्रलोपपूर्वकं देवदानवकृतक्षीराब्धिम-
न्थनवर्णनम् । क्षीराब्धिर्हालहलविषोपपत्तिः । हरह-
तहालहलविषमक्षयवर्णनम् । कूर्मरूपेण विष्णुकृत
मन्दरावतारवर्णनम् । क्षीराब्धिर्वाशिष्ठापरिजात-

कौरतुगणकन्यादिनामुपपत्तिः । कृमाकृत पति-
त्वेन हरेः स्वीकारः । अमृतमन्थनेन सह धन्वन्तशु-
त्वपत्तिः । वदस्वाहलकृतामृतापहरणम् । विष्णुकृत
मोहिर्नाशनं सुरैर्भोऽमुनदानम्, देवविमोहन च ।

पेन्द्रमन्थनपूर्वकराहुकृतान्तापहरणम् । सूर्यनुचि-
राहोर्दिकृताक्षिरकृतवर्णनम् । सुप्रोतविष्णो राहु प्रति
देवत्वप्राप्तिवर्णनम् । अन्द्राक्षी प्रति विष्णुसप्तदशपरितुष्ट-
राहुसप्तमहप्राप्तिरूपरापदानववर्णनम् । प्रसङ्गप्रसङ्गे
दानप्राप्त्यवर्णनम् । शक्रप्रार्थनेन पुनरापि

शक्र प्रति विष्णुकृतमोहिर्निरूपप्रदर्शनम् । तद्वृषमोहि-
तनाकरप्रत पावैरीपरिवागपूर्वकं मोहिन्त्यनुधावनम् ।
धृषिष्णो शक्रवर्तयिस्त्वन्ववर्णनम् । अश्वत्थामर्वादीं
दैत्यानां देवै सह युद्धम् । देवदूतदेवापराजयश्च ।
अध्यायपटपलकवर्णनम् । पृ० ३—४

पराहनारसिंहादीनामुपवताराणां वर्ण-

नम् । हिरण्यासस्य देवेन्द्रप्राप्तितोत्पन्नवर्णनम् ।
सहस्रोद्दिग्देवता विष्णुस्मृतिः । वराहहृणो हिर-
ण्यासस्य वधः । तद्प्राहुर्हिरण्यासतोर्नारसिं-
हावतारेण विष्णुकृतं इननम् । यान्प्रभृते-

निमित्तदेवकृतविष्णुस्तुतिवर्णनम् । अदिक्षां वाम-

नरूपेण विष्णुप्रादुर्भाववर्णनम् । परादनवपरिमित-
भूमिवाचनेन वाननकृतवल्गिचक्रप्रकारवर्णनम् । जम-
दग्म रेणुवाया परशुरामावतारवर्णनम् । परशुराम-
वत्सहस्राजुनवधवर्णनम् । एतदन्त्यानश्रवण-
कण्डम् । पृ० ४—५

श्रीरामायतारवर्णनम् । प्रसङ्गवैयत्यतमु-

वधकथनम् । वीरस्यायं रामायतारवर्णनम् । अ-
श्मभरतसमुद्रमोक्षवर्णनम् । नन्दशर्मा विधातौ
प्राथम्यं प्रति रामकथनवर्णनम् । विधातौनश्रवणं
रामकृतौ सातवधुकारोर्वयः । जनशुद्धयं रामकृतव-
धुनोर्हवर्णनम् । सीतया सह रामस्य विवाहः ।
जमिनामाश्रयोभुनक्षीतिभिरनुक्रमेण लक्ष्मणभरतसमु-
प्राणां विवाहः । जामदग्न्य विजित्वा रामादीनामयो-
ध्या प्रति गमनवर्णनम् । पृ० ५

अयोध्याकाण्डम् । दशरथस्य रामचन्द्रेण

सह वीरराजपरिपालनविषयकमवायावर्णनम् ।
मन्यतावचनात्केनया मतिवैपरीक्षणांशम् । दशर-
थार्क्षकेनया वरद्वयप्राप्तिवर्णनम् । वैश्वदेवियथावदर-
थाहया रामस्य सीतालक्षणार्थ्यां सह वनगमनम् ।
विषकृतासी सीतारराधिगोऽपि शरण्यवतरेन्द्रनाभस्य

रामकृत रक्षणम् । कीर्त्तया प्रति पुनसोऽश्मभनमरणमि-
तिदशरथाक्षिवर्णनम् । हर्म्येन्द्राचारपदेहस्य तिलद्वीपौ
निधानवर्णनम् । सुमन्नादिकृत यथिष्ठस्य सातुलपूर्वा-
द्भरतस्याचोभ्या प्रह्लादनवर्णनम् । शरयुते भू-
तहृदवदशरथोर्ध्वेर्देवसहकारवर्णनम् । यथिष्ठकृतो

भरतस्य राज्यवतारपालनोपदेशः । अस्मीकृताराज्यप-
दभरतस्य रामानवताय भद्राश्रम प्रति गमनम् ।
भरतस्य सह रामकथनयोः समाप्तम् । निवदिन-
वित्तविषयस्य भरतस्य राम प्रति राज्यवद्विधोर्दोषो

प्रार्थना । रामाहया पादुचामहद्वर्कं राज्यपरि-
पालनाय यन्दिमाने भरतस्य गमनम् । पृ० ६—८
अरण्यकाण्डम् । अभिरमरमहमुर्त्तनादीनां
रामेण सह वनगमनवर्णनम् । अमरप्रथमस्य वधो-
त्थयो प्राप्तिः । इन्द्रात्पदे रामवर्णनम् । पदरज्या
रामकृतवर्णनेन दूर्पणत्यायाः समोहनवर्णनम् । पदवज्या

प्रतिपाद्यविषया ।

अध्या० १

रामोऽस्य तद्वनगतसूर्यगणनाविशेषः । राम-
 हृत रात्रदुष्प्रतिशिरभार्दोत्तं दैत्यानां वध । पुत्र-
 निषनसतत्पमानाया क्षुण्णत्वाया रावणं प्रति सीता-
 हरणविषयसंग्रहापवर्णनम् । रावणस्य मारीचं प्रति
 स्वर्गचित्ररूपरूपेण रामपक्षनाशान्वयधम् । रामहृता
 गौरीचर्य वध । रावणहृतासीताहरणम् । रावणान्ता-
 युषोऽनुदम् । रावणकृतं जटासूयो निषनं च । सीता-
 पहारकरावणस्य लङ्कायां गमनम् । सीताविमुच्यस्य
 रामस्य विज्ञाप । रामहृतासीतान्वेषणप्रसारावर्णनम् ।
 रामकृतजटासु सशरवर्णनम् । रामहृतं वनन्धामुर-
 वध । धाममुकवचनस्य राम प्रति सुधीवर्मिणी
 सुश्रुति उचि । पृ० ८—९

किङ्किन्धाकाण्डम् । रामस्य पत्न्यायां गम-

नम् । रामस्य सुधीयेन सगायम् । सुधीयेपलयाय
 रामकृतसहाताखनेर्भेदनकथनम् । रामकृतकुन्दुभिदे-
 खनिलेषणम् । रामकृतो बान्धिवध । विपिन्यायां
 रक्षमणगमनम् । सातागयेषणे सुधीयकृत मारी सह
 हनूमत्प्रैणम् । बान्धराणा सपत्निसंश्लेषम् । पृ० १-१०

सुन्दरकाण्डम् । सपातिवचनलङ्घनां हनूमद-

मनस्यवधम् । हनूमत्कृतमशोकवनिक्षया सीतादर्शनपु-
 र्वक सीतायै सागाद्दुःखीयसंगर्षणम् । सीताकृत हनूमते
 मण्डिदानवर्णनम् । हनूमत्कृतरावणवचनभङ्गवर्णनम् । इत्र
 जिह्कृत नाभपाशेन हनूमदन्धनम् । हनूमता सह
 रावणस्य समागमम् । हनूमत्कृतलङ्कादाह । रामाय
 हनूमत्कृतसीतादत्तमण्डिदानववर्णनम् । रामस्य विभीष-
 येन समागम । रामकृतविभीषणराज्याभिषेक ।
 रामकृतसनुबन्धनपूर्वकमुलेखवर्णनगमनम् । पृ० १०-११

युद्धकाण्डम् । अङ्गदस्य रावणेन सह लङ्काया

शलाघणवर्णनम् । रावणस्य रामेक सह युद्धवर्णनम् ।
 रामपद्मभूरावणकृत निद्राया कुम्भकर्णप्रवेधनम् ।
 रामहृत्सुम्भकर्णरावणवध । युद्धे मृतमानराणाममृत-
 वृक्षां रामहृत्सजीवनमृदिनीपथप्रति रामकृतराज्य-
 दानवधनम् । अग्निशुद्धसीताया सह पुष्पकविमानेवा
 योष्या गच्छती रामस्य नग्दिशामे भरतेन सगा-
 यम् । रामस्यायोरोत्थाया गमनम् । पृ० ११—१३

उत्तरकाण्डम् । अगस्त्यादिभूता रामसुति ।

बामोन्वयाथमे सीताया कुशलवेदितिवर्णनम् ।
 रामस्य स्वर्णकथनम् । एतद्व्याघ्रध्वजपत्तनस्य
 नम् । रामपरित्तभाप्रति । पृ० १३—१४

कृष्णावतारकथावर्णनम् । प्रसहान्दरि-

वंशवर्णनम् । रामहृत पयोदलपतिवर्णनम् । कृष्ण-

प्रतिपाद्यविषया ।

अध्या० १

स्य पदुदेवहृतं गोकुले गवनम् । कृष्णहृतमन्त्रमुनि-
 गाधुणम् । कृष्णहृतसखयागुरुवध । कृष्णहृतपुनवा-
 वधम् । कृष्णहृतवर्णनम् । कृष्णहृतसीतवर्णनधा-
 रणम् । सीताप्रतितापूरस्य रामकृष्णाभ्यां सह मनुराग-
 मवर्णनम् । मणुरायो कृष्णहृतनिर्भेजवध । कृष्णहृत
 मणुकारास्य परदानवधम् । कृष्णहृतं कुत्सादिहृद्य
 कञ्जकरणम् । कृष्णहृत कुचय्या गीतनामरागवध ।
 कृष्णहृत रामयोमोभूरमुद्रिकाभ्यां सह मातृयुद्धवर्णनम् ।
 कृष्णहृत रामहृतधातुरमुद्रिकवध । कृष्णहृतवर्ण-
 नम् । कृष्णहृतस्वोपमेनाय परंराज्यदानस्य वर्णनम् ।
 कृष्णहृत जरासेनपौत्रकृष्णमुदेवगौर्हवनम् । कृष्णस्य
 द्वारकां प्रति गमनवर्णनम् । कृष्णहृतं नरवागुरह-
 ननपूर्वकं तदानीतोषणसहस्रदेवादिदिव्यानां परि-
 महणम् । रत्निमण्यारीनां कृष्णहृतपणिमहदवर्ण-
 नम् । सावीरिनिगुरोर्धृतपुनाणां पुन प्रत्या-
 गीय कृष्णहृतदानवर्णनम् । कृष्णहृतवाल्-
 यवनवधम् । कृष्णाशुनिमण्यो प्रद्युम्नोत्सविवर्णनम् ।
 प्रद्युम्नादिद्वन्द्वनामकसुतोत्पत्तिवधम् । बाणसन्ध-
 काया उपाया. स्वर्गपनिरुद्धदर्शनम् । द्वारकाया वि-
 तलेष्व्राहृतानिद्विहाहरणम् । सीतितपुर उपया सहा-
 निरुद्धसमागम । अग्निद्वन्द्वोणामुरयोर्बुद्धवर्णनम् ।
 हरिश्चकरयोर्बुद्धवर्णनम् । कृष्णहृतो बाणसुरस्य सह-
 युद्धमजच्छेद । बाणासुरोपरि शिवप्रायेतप्रीतिध्वेन
 कृतस्य प्रसादस्य वर्णनम् । उपायुतानिकरुद्धस्य कृष्णा-
 दिनि सह द्वाकागमनवर्णनम् । बलरामहृतसस्तना
 पुराकर्षणवधम् । रत्निमण्यविषु कृष्णादनन्तसुतो-
 त्पत्तिवधम् । हरिवंशुपठनफलवर्णनम् ।

पृ० १४—१६

भारताख्यानम् । महापुत्रादौ सोमो-

त्पत्तिकथनम् । सोमाहृत्पदादीनामुत्पत्ति । विवित्रवी-
 रीभार्येवोरम्बिकाम्वालिख योर्न्यासाद्वतराष्ट्राणाण्डोदत्प-
 त्तिरुचयम् । गाथ्यायां धृतराष्ट्रदुर्विधनादीनामुत्पत्तिव-
 र्णनम् । पाण्डवानामुत्पत्तिकथनम् । दुर्विधना
 दीना पाण्डवे सह वैरकथनम् । द्रुपदकृतद्रौपदीस्वय-
 यरे पाण्डवाना द्रौपदीप्राप्तिवर्णनम् । अर्जुनकृतस्राव-
 ववनदाहकथनम् । सुश्रिष्टिरहृतो राजसुवयव ।
 दुर्विधनादिनि सह पाण्डवाना युत्तकीटा । पाण्ड-
 वाना युते पतामवपूर्वको वनवास । पाण्डवे सह
 दुर्विधनादीना युद्धोद्योगवर्णनम् । पृ० १६—१७

भारताख्याने पुरापाण्डवसङ्घानवर्णनम् ।

कृष्णस्यानुंन प्रद्युम्नेश्वरुधनम् । शिराणिकृतगी-

१३

१३

प्रतिपाद्यविषयाः ।

अध्या० ।

प्रतिपाद्यविषयाः ।

अध्या० ।

धनपाताः । धृष्टयुक्ताद्रोगवर्धनं नम् । कर्षोर्जुनयोर्बुद्धवर्धनम् । अजुनोत्कर्षवधः । सीमदुर्गोभनयोर्बुद्धम् । भीमकृतादुर्गोभनवधः । अक्षयामकृतः पाण्डवपुत्राणां नाशः कृष्णकृतमुत्तमार्गो परीक्षितस्रगम् । सुधिष्टिरकृतस्य मृतोभ्य उदकदानस्य वर्धनम् । सुधिष्टिरं प्रति गोप्यकृतो राजधर्मादीनामुददेशः । सुधिष्टिरकृतं परीक्षितो राजवपदाधिरोगम् । पृ० १७—१८

पाण्डवस्वर्गारोहणवर्धनम् । पाण्डवाणां संदधृतराष्ट्रस्य वनव्रतनम् । यादोधानां सुसुकृतकुतनाशवर्धनम् । चौरकृतभीकृष्णशरद्वरणवर्धनम् । पाण्डवकृतमहावपणनम् । स्वर्गे पाण्डवानां वासुदेवदर्शनं च । भारवाद्यानां भवणफलकथनम् । पृ० १९

बुद्धानतारं वर्धनम् । दैत्यवचनाय विष्णुकृतमुद्रानदारः । प्रसन्नोत्कलवपवतारं वर्धनम् । अक्षरारचरितवपणफलकथनम् । पृ० १९—२०

जगत्सर्गवर्धनम् । सर्पकाले महत्तरोत्पत्तिवर्धनम् । महत्तनादईकारस्योत्पत्तिकथनम् । ततो वैकारिकादीनामुत्पत्तिः । पृथिव्यादिपथमहाभूतानामुत्पत्तिः । मद्राणो देव्यतिकथनम् । मद्राणः सन्नाशान्मरीच्यदिनामसपुत्राणामुत्पत्तिः । पृ० २०—२१

स्वार्थभुवमनुवंशवर्धनम् । स्वायम्भुवादिप्रथमतोत्तानपादयोद्वयपत्तिः । उत्तानपादात्पुरुषीसुनीलोत्तमप्रत्ययोद्वयवर्धनम् । प्रसन्नोद्भूतमहिमवर्धनम् । भुवाद्भूतपादिसुत्राणामुत्पत्तिः । पृथ्वास्थानवर्धनम् । पृथुकृतसुपेराशोहनवर्धनम् । दस्योत्पत्तिप्रकारकथनम् । प्रसन्नास्वस्थपादे तादृशकरोत्पत्तिः । पृ० २२—२३

कश्यपवंशवर्धनम् । कश्यपाद्दिश्यकशिपुदिरव्याहृथोद्वयवर्धनम् । अक्षरारोत्पत्तिवर्धनम् । विरोचनाद्द्वेष्टद्वयपत्तिः । दितिगर्भस्वेन्द्रकृतसप्तहाउदेनप्रकारवर्धनम् । तस्मान्महद्वयवर्धनम् । पृथ्वादिभ्यो हरिकृतराज्यपदादिदानवर्धनम् । पृ० २३—२४

जगत्सर्गवर्धनम् । प्रजापौ नवविधसर्गस्योत्पत्तिकथनम् । मृगशशोन्प्रति दक्षकन्याकृतं पतिव्रतेन सवरणम् । अत्रैरनसूयायां सोमादिसुत्राणामुत्पत्तिप्रकारवर्धनम् । पश्चिच्छशायां 'सातसिध्यानामुत्पत्तिः । अधर्मादि सामायां वामनजादिसुतोत्पत्तिकथनम् । पृ० २४—२५

विष्णवादिदेवतानां सामान्यपूजाविधानम् । विष्णवादिमन्त्रैस्तद्विषयान्मूजनप्रकारवर्धनम् ।

नवमहपूजनं च । सरस्वत्यादिदेवतानां पूजाविधिः । देवतासुष्ठयर्थे तिस्रादिद्वयैर्दोसकथनम् । देवतासुष्ठयिरूपनम् । पृ० २५—२६

पूजाधिकारार्थं सामान्यज्ञानविधिः । मृत्वागादिक्रिपिनिरूपणम् । अपमर्णादिविधिकथनम् । विप्रदितरणं च । पृ० २६—२७

पूजाविधिः । योगेन कायस्रोतनपूर्वकन्यासादिकथनम् । विष्णोर्हार्देवतानां पूजाविधिश्च । आवाहनादिभिर्विधयोः उपर्णाप्रतिपादनम् । नवगृहसूत्रवर्धनम् । पृ० २७—२८

कुण्डनिर्माणाय विधिविधानम् । अर्धनन्त्रचतुरस्रवर्णकुण्डनिर्माणानां निर्माणविधिकथनम् । होमविधिप्रकारवर्धनम् । अग्निंस्तकारकथनं च । गुहकृताशिवोपदेशविधिप्रकारवर्धनम् । पृ० २८—२९

वासुदेवादिमन्त्राणां ज्ञेयम् । जीवस्वरूपवर्धनादिकथनम् । पृ० ३०—३१

मुद्रालक्षणम् । अक्षतिसुद्रालक्षणम् । वन्दनीमुद्रालक्षणम् । वराहमुद्रालक्षणं च । पृ० ३१

त्रिषेभ्यो दीक्षादानविधिः । मुद्रकृताशिव्यदीक्षाविधिप्रकारवर्धनम् । पृ० ३३—३५

राजादीनामाचार्यकृताभिषेकविधानविधयः । पृ० ३६

सर्वतोभद्रादिमण्डलविधानम् । पृ० ३६—३८

सर्वतोभद्रादिमण्डले पूजादिन्येन यद्वादिदेवतानां प्रतिष्ठापनप्रकारवर्धनम् । सर्वतोभद्रादिमण्डलवर्धनार्थं तावन्नेकवर्णं रवणाप्रकारवर्धनम् । सायवनिद्यमहर्षं च । पृ० ३८—३९

सर्वतोभद्रादिमण्डलविधानम् । पृ० ३९—४१

विष्णवादिदेवतायां गर्भानामवष्टयत्नार्थं यद्वेष्टारणां कर्तव्यत्वेन निरूपणम् । पृ० ४१—४२

अग्निदेवतोद्देश्यक सुवर्णादिनेमित्पवित्रकधारणम् । एकदश्या वतिसानपूर्वकविष्णुसर्वाविधिकथनम् । देहसुष्टयपूर्वकं विष्णोर्मानसोपचारपूजाप्रकारवर्धनम् । आनरणदेवतापूजनं च । पृ० ४२—४४

पवित्रकारोपणे पूजाहोमादिविधिः । मण्डलविलेखनपूर्वकद्वारपूजाविधिकथनम् । वासुदेवादिगणेशेन गोमूत्रादिद्रव्याणां शरणम् । गुम्बे देवता-

प्रतिपाद्यविषया ।	अध्या०	प्रतिपाद्यविषया ।	अध्या०
प्रतिष्ठापूर्वकपूर्वाधिक्यनम् । होमविधिप्रकारवचनम् । पृ० ४४—४६	३४	बाहुकचण्डीस्वरूपवचनम् । दशवाहुचण्डीवचनम् । निपदुर्गोस्वरूपवचनम् । प्रसङ्गादन्यदेवतारवर्णनम् । पृ० ६२—६३	५१
पवित्राधिवासविधिप्रकारवचनम् । पृ० ४६	३५	सूर्यादिग्रहदेवताप्रतिमाप्रकरणम् । पृ० ६३—६४	५२
विष्णुपवित्रारोपणविधिः । पवित्रदानपूर्वक विष्णुप्रतिष्ठावचनम् । ब्राह्मणोपपवित्रदानम् । पवित्रप्रारणप्रत्या । पृ० ४७—४८	३६	चतुःपट्टिषोभिनीप्रतिमाप्रकरणम् । पृ० ६४—६५	५३
शंखचक्रवैद्यारण्यपवित्रारोपणविधिः । पृ० ४७—४८	३७	लिङ्गादिलक्षणम् । पृ० ६५—६६	५४
देवालयनिर्माणफलम् । देवालयदिव्येषुपसृष्टधनानां शोषणवचनम् । मृत्तव्यद्विष्टकाशैलजट्टमिदंशारनिर्माण उत्तरोत्तरकलीविशेषवचनम् । एतन्महात्म्यशोतनाय वन्द्यान्प्रति वन्द्यापणम् । पृ० ४८—५०	३८	लिङ्गमन्त्रव्यक्त्याचलक्षणदिकवचनम् । पृ० ६६—६७	५५
विष्णवादिदेवताप्रतिष्ठापने सूर्यसिद्धिवचनम् । वन्द्यापणवन्द्यापण सह ह्यश्रीवचनम् । कन्दलेशसंभूतेन ब्राह्मणेन कावेरीकौङ्कणोद्भूतेन ब्राह्मणेन प्रतिष्ठां न कारयेदिति वचनम् । तत्राकारपदीयकहमेव देवताप्रतिष्ठापनकरणात् । पूर्वदिशि मुग्धादिदेवता प्रतिष्ठापनवचनम् । हस्त मृत्तव्यप्रकारवचनम् । पृ० ५०—५१	३९	दशदिक्पालयागवचनम् । पृ० ६८—६९	५६
वायुमण्डलदेवतास्थापनवन्द्यापणवचनम् । देवतादिव्येषुपसृष्टधनानां शोषणवचनम् । पृ० ५१—५२	४०	कलायाधिवासविधिक्यनम् । पृ० ६९—७०	५७
शिव्याग्निपातविधानम् । मन्त्रव्येषुपसृष्टधनानां शोषणवचनम् । देवतावचनम् । देवताप्रतिष्ठापनवचनम् । पृ० ५२—५३	४१	देवतालयनविधि । मन्त्रपूर्वकदेवतास्थापनविधानम् । पृ० ७१—७२	५८
शिव्याग्निपातविधानम् । मन्त्रव्येषुपसृष्टधनानां शोषणवचनम् । देवतावचनम् । देवताप्रतिष्ठापनवचनम् । पृ० ५३—५४	४२	अधिवासनविधिः । हरिप्रोक्तियोगविधिप्रकारवचनम् । न्यासविधिक्यनम् । लोकपालानां सपर्योविधानम् । देवतोद्देश्यकहोमविधिक्यनम् । बलिदानप्रकारवचनम् । पृ० ७२—७४	५९
शिव्याग्निपातविधानम् । मन्त्रव्येषुपसृष्टधनानां शोषणवचनम् । देवतावचनम् । देवताप्रतिष्ठापनवचनम् । पृ० ५४—५५	४३	गायुदेवादिदेवतानां सामान्य प्रतिष्ठाविधिः । अष्टदिक्षु कलास्यारण्यपूर्वकहोमाविधानम् । विधिवाया हरि सस्याय नगरभ्रमणविधिक्यनम् । पृ० ७४—७५	६०
शिव्याग्निपातविधानम् । मन्त्रव्येषुपसृष्टधनानां शोषणवचनम् । देवतावचनम् । देवताप्रतिष्ठापनवचनम् । पृ० ५५—५६	४४	अवभृथस्नानद्वारप्रतिष्ठाप्यजारोपणविधिः । ध्वजदण्डपरिमाणवचनम् । स्वयामोचनविधि । ध्वजदण्डवचनम् । पृ० ७६—७७	६१
शिव्याग्निपातविधानम् । मन्त्रव्येषुपसृष्टधनानां शोषणवचनम् । देवतावचनम् । देवताप्रतिष्ठापनवचनम् । पृ० ५६—५७	४५	सहस्र्यादिदेवताप्रतिष्ठासामान्यविधि । धीमृष्टोत्तारिणोऽर्चनमाचार्यपूजनम् च । पृ० ७७—७८	६२
शिव्याग्निपातविधानम् । मन्त्रव्येषुपसृष्टधनानां शोषणवचनम् । देवतावचनम् । देवताप्रतिष्ठापनवचनम् । पृ० ५७—५८	४६	विष्णवादिदेवताप्रतिष्ठासामान्यविधि । वन्द्यापणवचनविधिः । पुस्तकप्रतिष्ठापनविधिक्यनम् । पुस्तकवन्द्यापणवचनम् । पृ० ७८—७९	६३
शिव्याग्निपातविधानम् । मन्त्रव्येषुपसृष्टधनानां शोषणवचनम् । देवतावचनम् । देवताप्रतिष्ठापनवचनम् । पृ० ५८—५९	४७	पूजारापीतदामप्रतिष्ठाविधि । उद्योगदोषनिवेदनविधिक्यनम् । शोषणवचनम् । पृ० ८०—८१	६४
शिव्याग्निपातविधानम् । मन्त्रव्येषुपसृष्टधनानां शोषणवचनम् । देवतावचनम् । देवताप्रतिष्ठापनवचनम् । पृ० ५९—६०	४८	सामादिस्थापनविधिः । पृ० ८१—८२	६५
शिव्याग्निपातविधानम् । मन्त्रव्येषुपसृष्टधनानां शोषणवचनम् । देवतावचनम् । देवताप्रतिष्ठापनवचनम् । पृ० ६०—६१	४९	देवनामामान्यप्रतिष्ठा । आराधनप्रकरणम् । मन्त्रप्रदानविधिक्यनम् । पृ० ८२—८३	६६
शिव्याग्निपातविधानम् । मन्त्रव्येषुपसृष्टधनानां शोषणवचनम् । देवतावचनम् । देवताप्रतिष्ठापनवचनम् । पृ० ६१—६२	५०	त्रीणोत्तारविधिः । उत्तारप्रतिष्ठायां कादि-विधिक्यनम् । वन्द्यापणवचनम् । पृ० ८४	६७

प्रतिपादविधयः ।

अध्या० ।

प्रतिपादविधयः ।

अध्या० ।

१ उत्सवविधिकथनम् । अक्षुरारोपणम् । देव-
स्य सोपवाशकथनम् । पृ० ८४—८६

२ स्नानोत्सवविस्तारकथनम् । पृ० ८५—८६

३ पादपमतिष्ठाविधिः । कृत्वात्मप्रतिष्ठायाः प्र-
कारककथनम् । पृ० ८६—८७

४ गूर्णपूजाविधिः । पृ० ८७

५ स्नानविधिः । सध्याविधिरूपम् । स-
ध्यावेनाध्यातकथनम् । शिरोपाशी शक्तिप्रयत्न-
समाधानम् । अथमर्चनम् । तर्पणविधिर्नम् ।
पृ० ८७—८९

६ मूर्धपूजाविधिः । महानां मन्त्रकथनं चूर्ण-
वेद्यं च । पृ० ८९—९०

७ शिवपूजाविधिकथनम् । द्वारदेवतापूजनं नव-
देवतापूजनं च । शिवस्नानकथनम् । शिवपूजाहज-
यविधिः । पृ० ९०—९४

८ शिवपूजाहोमविधिः । देवतास्यो कलि-
दानविधिरूपम् । पृ० ९४—९६

९ चण्डपूजाविधिकथनम् । पूजाहजयहोमविधा-
नम् । पृ० ९७

१० कापिलापूजनम् । पृ० ९७—९८

११ पवित्राधिवासनविधिकथनम् । इत्यादिष्व-
नुष्केनां सौवर्णराजनशाकहापांसोभिर्नपवित्राणां वि-
धानम् । पवित्रचमनकथनम् । पृ० ९८—१०१

१२ पवित्रारोहणविधिः । शिवार्चनविधानकथ-
नम् । वस्त्रादिना सुरोत्थनकथनम् । पृ० १०१—१०३

१३ दमनकारोहणविधिकथनम् । इत्कोरोत्तमे-
रत्नं इन्द्रराज्यप्राप्तिः । दमनकथनमभिरवत्थं दम-
नपूजनेनोद्घाटः । दमनदेव शिवजपविधिकथनम् ।
पृ० १०३—१०४

१४ समयदीक्षाविधिकथनम् । मितापारणाफ-
रभेदेन दीक्षाद्वैशिन्यवर्णनम् । घटसहितकत्रेण शिववे-
श्वरपूजाविधिर्नम् । पृ० १०४—१०७

१५ संस्कारदीक्षाविधानम् । गृहहृत्विष्णोपदे-
शकथनम् । पृ० १०७—१०८

१६ निर्वाणदीक्षाविधिः । शंशायां सूत्रेण शि-
ष्यदेहस्यनमस्करवर्णनम् । कथना प्रत्यक्षपूजादि-
प्रयोगकथनम् । यन्त्रेशोरोत्पालना पूजनम् । ज्ञान-
सूक्तं सुरोपांगलनभवेत्प्रादिकथनम् । पृ० १०८—१११

१७ निर्वाणदीक्षायां मिट्टिकलाद्योपनम् ।

१ दीक्षायां स्वप्ने गंगाप्राप्तौहंस्यं शुभलेन कथनम् ।
दुष्टमन्त्रसंज्ञेन दीक्षाविधिकथनम् । ब्रह्माह्वनपूर्वक-

२ ब्रह्मपूजनं च । वागीश्वरीपूजनविधिकथनम् । ब्रह्माप-
नविधिकथनम् । पृ० १११—११४

३ मन्त्रिष्ठाकलासंशोधनविधिः । शंशायां
मन्त्रिसंशोधनविधानां विभागादिकथनम् । शंशाह्वन-
पूर्वसंशोधनपूजनं च । पूर्ववशागीश्वरप्राप्तयोः पूज-
नम् । शिष्यो वेत्तव्यमभेदादिविधिकथनम् । शिष्यो-
देवतविष्णुप्रार्थनादिकथनम् । पृ० ११४—११६

४ विद्यासंशोधनविधिरूपम् । इत्यां
स्वरूपकथनं भुवनायां स्वरूपकथनं च । इत्येवम-
कलात्मन्प्राप्तौ च कृते निवेदानादिकथनम् ।
पृ० ११६—११७

५ शान्तिशोधनम् । शिष्यादिरस्यपृत्तविन्दु-
रक्षणदिकथनम् । पृ० ११७—११८

६ निर्वाणदीक्षाविधिकथनम् । आश-
र्यपूर्वकं शिवपूजनम् । संयुक्तसंज्ञेन शिवपूजाति-
थास्यदिविधानम् । शिष्यायां शिष्यादिषोडशोद्घा-
विधिकथनम् । अत्रनकेन होमविधिनिष्ठा, शिष्य-
समाधानं च । पृ० ११८—१२१

७ एकतत्त्वदीक्षाविधिः । शिष्यस्य सूक्ष्म-
नादिरकारणवर्णनम् । पृ० १२१

८ अभिषेकादिविधिकथनम् । विष्णु पदा-
दिस्थापनविधिः । ज्ञानमन्त्रेण शिष्यस्य सुप्तोद्देशेन
कथनविधिरूपम् । पृ० १२१—१२२

९ अभिषिक्तोः कर्तव्यस्य घटदेवतापूजनस्य
विधिः । पञ्चगव्यादिना देवपूजासंयुक्तोद्घोषप्र-
सिद्धकथनम् । रथीयादिदेवतायां नववर्णनानकथ-
नम् । पृ० १२२—१२३

१० संक्षेपेण भतिष्ठाविधिः । प्रतिज्ञानचकार-
णम् । प्राणारामान्यानां वेदित्वादीह्वनम् । मन्त्रेण द्वार-
पूजादिकथनम् । भूर्गिमह्यम् । मिताह्वर्यवर्ण-
नम् । शिष्यस्य ब्रह्मादिदेवतापूजनप्रकारकथनम् ।
न्यूनाधिक्यस्योपनिवृत्तये होमविधिर्वर्णनं च । पृ०
१२३—१२५

११ वास्तुपूजादिविधिः । कोट्युपवेशविधाना-
दिकथनम् । ब्रह्मभेदेन्यादिदेवतायां पूजनम् । वास्तु-
प्रकाराह्वर्यवर्णनम् । पृ० १२५—१२७

१२ शिलाविन्यासाविधिकथनम् । ईशान्यादि

प्रतिपाद्यविषया ।	अध्या० ।	प्रतिपाद्यविषया ।	अध्या० ।
चरकपादिदेवताना पूजनम् । शिल्पप्रार्थनापूर्वकशिल्प- रूपान् च । प्रायश्चित्तदोषकथनम् । पृ० १२५—१२८	१२	कस्योद्धारकथनम् । शस्त्रकीर्णविस्त्राकरणे मरणधन- क्षयरूपदोषकथनम् । पृ० १२३	१०३
प्रतिष्ठाकालसामग्र्यादिविधिः । वैश्व- देवमापण्यके प्रतिष्ठादिविधिकथनम् । प्रहाणा मुमागु मदेव निरूपणम् । शुक्लमण्यपलक्षणम् । प्रौढोन्मेषादीना तोरणदि । तोरणलक्षणम् च । कंषावपण्यकादीना आह्वयेन कथनम् । खानोपयुक्तीकथना कथनम् । कुम्भस्थापनादिविधिः । गन्धकाप्रकादिकथनम् । पृ० १२८—१३०		मासादलक्षणम् । शकुनपरीक्षणकथनम् । पृ० १२४—१२५	१०४
प्रतिष्ठायामधिवासनविधिकथनम् । पूर्वा- दिदिशु गन्धादिदेवताना स्थापनादिकथनमन्तर्याण्य । विशेषार्थादिद्वयनम् । खैरपालादीना पूजाप्रकारव- र्णनम् च । ब्राह्मणद्वारा शीसूकादिपाठनम् । छिद्र औष- ध्याहादिकथनम् । तत्त्वतत्त्वधरादीना घृतादिभि पूजनम् । होमविधिप्रकारवर्णनम् । अनधिवासनया गण्य फलप्रदत्वाभावकथनम् । पृ० १३१—१३५	१५	गृहादिवास्तुकथनम् । दिक्प्रमादिदेवताना पूजाप्रकारवर्णनम् । पूर्वादिदिग्द्वाराणां पत्नानि । पृ० १२५—१२७	१०५
शिवप्रतिष्ठाविधिः । द्वारपालादिपूजनप्रका- रवर्णनम् । शिल्पविन्यासादिकथनम् क्वादिदोषयुक्त तिद्धे पुनस्त्याकहोमविधिकथनम् शिवशान्तिवचन म् । शिवलिंगप्रतिष्ठापनम् । कुम्भोदकेन निवृत्ताप नादिविधानम् । चण्डिकास्तोत्रविधिनिरूपणम् । मृन्मयलिङ्गाविपूजनम् च । पृ० १३५—१३९		नगरादिकवास्तुकथनम् । योजनादिपरिमा- नकल्पानाशयवचनम् । भाग्येयादिदिशु स्वर्णसर्परा दीनां घृणमन्त्रेन स्थापनविधिवर्णनम् । पृ० १२७-१२८	१०६
गौरीप्रतिष्ठाविधिः । प्रतिष्ठापण्यध्याय नम् । पृ० १३९—१४०	१६	स्वायंभुवसर्गकथनम् । त्रियम्बकस्तुतनामक- थनम् । अशीप्रदिग्भ्य त्रियम्बकस्तुतनामवृद्धिवादिदान- वर्णनम् । त्रियम्बकस्य वैशुष्ट्यवर्णनम् । ऋष्यान्मन्त्र- देवता भरहोत्राणां । भरतारपुमत्यादीनामुपस्थाप- नम् । पृ० १२८—१२९	१०७
सूर्यप्रतिष्ठाविधिकथनम् । पृ० १४०	१७	भुवनकोशकथनम् । जन्म्यादीना स्ताना होपाना वर्णनम् । मेरुपर्वतपरिमाणकथनम् । भारत- दिपुरुषादिपुत्राणां वर्णनम् । सर्पोदापर्वतवर्णनम् । केदारविषु लक्ष्म्यादिदेवतानां स्थानादिकथनम् । कुलप्रचारादिवर्णनम् । पृ० १४१—१५०	१०८
द्वारप्रतिष्ठाविधिः । कथाध्यायिना द्वाराह- यंस्तार । मूलमन्त्राप्रभागेष्वात्म्यादिसेमरपाणा विन्या सादिकथनम् । पृ० १४०	१८	तीर्थमाहात्म्यम् । पुष्करमाहात्म्यवर्णनम् । पञ्चाभ्रगापाना कथनम् । कुक्षेत्रमहाहिवर्णनम् । पर्मतीर्थोदिवर्णनम् । पृ० १५०—१५१	१०९
मासादप्रतिष्ठा । राध्यायां कुम्भारोपणदि- विधानम् । पृ० १४१	१९	गङ्गामाहात्म्यम् । पृ० १५१	११०
वज्रारोपणविधिः । वज्रजादिवपण्यस्य सर्व कामदयकथनम् । आरोग्यमाणावनस्य भद्रे राज- वतमानयोरनिवृत्तयन सार्धं दाम्निविधिकथनम् च । दण्डेश्वरत्वादीनां विन्यासादिकथनम् । प्रतिमादि- श्वरदीनां प्रतिष्ठापणकथनम् । पृ० १४१—१४२	१९	प्रयागमाहात्म्यम् । प्रयागे दानादिप्रशसा । साधकाशनदिमवर्णनम् । महाद्वारादी गङ्गामा दुर्गम- त्येन कथनम् । पृ० १५२	१११
जीर्णोद्धारविधिः । सुविषयविद्यतलिङ्गस्य घाटनामाकथनम् लक्ष्मोद्घातभशलिङ्गादीनां पिण्डस्थास्त्याज्यवेन च कथनम् । द्वारपूजनादि विधानम् । यावत्परिमाण्यं पूर्वमन्दिरं तावत्परिमाण	२०	वाराणसीमाहात्म्यम् । भविमुक्तेश्वरवर्ण- नम् । वाराणस्यां कानादिप्रशसा । पृ० १५२—१५३	११२
		नर्मदामाहात्म्यम् । प्रसिद्धाच्छुद्धिवर्णनम् । तत्र दानादिप्रशसा । पृ० १५३	११३
		गयामाहात्म्यम् । प्रसिद्धाश्यापुराणानकथ- नम् । मन्त्राण्यवर्णनम् । साये ब्राह्मणेभ्यो ब्राह्मणुतदाप- रानादिवर्णनम् । तच्छापविमोचनम् च । पृ० १५३-१५५	११४
		गयायानाविधिः । मयागमनप्रधया । तीर्थे मुक्तगादिविधिकथनम् । गयायां मातु घृष्यत्राहृक्- थनम् । विजादिनवदेवताचक्रादिविधिकथनम् । कनकालीधेप्रशसा । पञ्चमूर्तिवर्णनम् । पञ्चमूर्ति भाहृस्य पतंभ्यावेन कथनम् । मण्डवायां धानादि-	११५

प्रतिपाद्यविषया ।

अध्या० ।

प्रतिपाद्यविषयाः ।

अध्या० ।

कथनम् । अन्नधरति क्षान्तादिविषयानम् । दशाश-
मेधे पितामहदशनपूर्वकभाद्राचरणविधानम् । विष्णु-
दानप्रसङ्गा । विष्णुदानातिरिक्तत्वा मुक्तिकथनम् । अन्न-
दानप्रसङ्गा । पृ० १५५—१५७

११५

दीनानुमावेन कथनम् । सूर्यादीनां दत्ताकालवर्ण-
नम् । पृ० १६५—१६८

१११

कालगणनम् । पृ० १६९—१७०

११२

गयायात्राविधिः । अतः क्षान्तपूर्वकं भाद्रप-
द्यविधिकथनम् । साध्यक्रियामुपान्त्य भाद्रपद्य कर्त्त-
व्यत्वेन विधानम् । कान्तिलया बलिदत्तादिकथनम् ।
सोमकुण्डादित्येषु विष्णुदानकथनम् । महालक्ष्म्यादि-
देवतानां पूजनम् । गदापरस्तोत्रकथनम् । भाद्रपदी
गद्यानाह्वयपठनविधिपूर्वां प्रसङ्गोक्तप्रतिरूपककथ-
नम् । पृ० १५८—१५९

११६

सुद्धजपार्णवीषयानानायोगविधानम् । स्व-
रोद्यचक्रकथनम् । शनिचक्रम् । कूर्मचक्रवर्णनम् ।
राजचक्रम् । अष्टादशोपपरिभां धारणाव्यवसायिकथ-
नम् । जयघाती तिरुकादीनां विधानादिकथनम् ।
पृ० १७०—१७१

११३

सुद्धजपार्णवीषयज्योतिःशास्त्रसारः ।

जयघाती मन्त्रपूर्वकं मृत्युपञ्चपूजनविधिरूपकम् ।
पृ० १७२—१७३

११४

धातुकल्पः । आद्यकर्मण्यधारेणमन्त्रद्वयानां
प्राशस्तेन कथनम् । धिनादित्यरूपानामप्रदणम् । धातु-
प्राशोपवेशनादिकथनम् । कर्तुर्नेत्रकर्मोदितियमहाय-
नम् । क्षायाह्वनादिविधिरूपकम् । अग्नीकरणविधा-
नम् । विष्णुदानविधानम् । अथवादेहोदित्यभ-
विधिकथनम् । घृतिपदीकरणविधिरूपकम् ।
आभ्युदयिकभाद्रविधि । फलादिभिः पितृणां
हस्तप्राधिकरणनम् । प्रतिपदादिषु धर्म्य-
आर्ध्वेनादिप्राप्तिकथनम् । पितरि जीवति पुनः
दिग्विस्तारिनादेषुदिग्भाद्र कर्तव्यमात्रिनिरूपणम् ।
वीर्यादीं धातुस्य कर्तव्यत्वेन विधानम् ।
पृ० १५९—१६२

११७

सुद्धजपार्णवीषयानानाचक्राणि । मारज-
पातनमोहोन्नाशकमन्त्रकथनम् । शत्रुस्तम्भनादीं मृत्यु-
करादिविधानं होमादिविधिरूपकम् च ।
पृ० १७३—१७५

११५

नक्षत्रनिर्णयः । जयानव्यादिविधेके शत्रुनपरी-
क्षणम् । अथिन्यादिविधेयनक्षत्रेषु गमनविधिर्णनम् ।
मनुष्यादिविधेयनक्षत्राणां सर्वत्रयेषु प्राशस्त्वकथ-
नम् । राज्याभिषेकयोः शुभनक्षत्रोदिकथनम् ।
पृ० १७६—१७७

११६

नानाचक्रानि । जयादिप्रातीं विष्णुम्भादि-
योगेषु पटिकावर्जनादिप्रकारवर्णनम् । प्रधानकल्पक-
थनम् । पृ० १७७—१७८

११७

भारतवर्षवर्णनम् । भारतवर्षपरिमाणकथनम् ।
सरेन्द्रादिकुलवर्षकथनम् । नवद्वीपकथनम् । नर्मदादि-
नदीनां कथनम् । पृ० १६८

११८

कोटचक्रम् । पृ० १७८—१७९

११८

अर्धकाण्डम् । पृ० १७९

११९

महाद्वीपादिवर्णनम् । जम्ब्यादिद्वीपानां वर्ण-
नम् । मूमिपरिमाणकथनम् । पृ० १६३—१६४

११९

दण्डहादिकथनम् । सामेयमन्त्रकथनम् ।
वायव्यमन्त्रकथनम् । वारधमन्त्रकथनम् । माहेन्द्रम-
न्त्रकथनम् । सोमपाठकथनम् । पृ० १७९—१८०

१२०

भुवनकोशवर्णनम् । अतलविद्युत्पाता-
लानां कथनम् । भूमिरविमण्डलादिमण्डपरिमाणकथ-
नम् । सूर्यरश्मिपरिमाणकथनम् । ध्रुवस्थानवर्णनम् ।
क्षेत्रादिप्रमाणं रश्मिपरिमाणकथनम् । एतद्व्याप्य-
रत्नकालकथनम् । पृ० १६४—१६५

१२०

यातचक्रादिवर्णनम् । जयचक्रादिवर्ण-
नम् । पृ० १८०—१८१

१२१

ज्योतिःशास्त्रकथनम् । यश्वरयोर्गुणागुण-
विचारः । विवाहकालकथनम् । पुत्रवक्रकथनम् । अन्न-
प्रदानकालः । शत्रुवशीकरणमन्त्रकथनम् । शत्रु-
स्तम्भनादिमन्त्रकथनम् । कर्षवेद्यादिकालः ।
यज्ञधाराणादिकालकथनम् । ग्रहणं दानप्रसङ्गा ।
वाल्पादिकाले भूवैतनकाले लोकात्त्व शुभ-
त्वेन वर्णनम् । चतुषदादिषु सूर्योक्तकाले राजा-

१२०

सेवाचक्रादिकथनम् । तादयकम् ।
पृ० १८१—१८२

१२२

नानाचक्रानि । मास्वरादिप्रमाणं दशाकल-
कथनम् । शत्रुसंहारकथनमन्त्रकथनम् । भैरवस्थान-
वर्णनम् । परसेन्यभङ्गप्रयोगवर्णनम् । जयघाती कार्य-
चक्रकथनम् । महातादयैस्तकथनम् । परसेन्यस-
थाय विधिचक्रादिकथनम् । रिपुनाशार्थं अग्निजा-
दिकथनम् । पृ० १८२—१८४

१२३

प्रतिपाद्यविषया ।	अध्या० ।
त्रैलोक्यविजयविद्या । अथप्राप्ती होमादि- कथनम् । पृ० १८४—१८५	१३४
सङ्ग्रामविजयविद्या । वासुदेवादेवीध्यानादि- कथनम् । पृ० १८५—१८६	१३५
नक्षत्रचक्रम् । पृ० १८६—१८७	१३६
महामारीविद्याकथनम् । सत्रस्ययम शचा- दिवश्रे देवतास्वरूपलेखनादिप्रकारवर्णनम् । अत्रारक- दिभिधितानिम्बस्वमिद्विज्ञानविधि । सान्ख्यादिदिवि- धिप्रकारवर्णनम् । पृ० १८७—१८८	१३७
पदकर्मणि । पल्लवतक्षणकथनम् । कुलोत्साद- नादिपु योगात्पादितप्रदायाना कथनम् । सत्रस्ययम शुरूपथे यमपूजनम् । यमदेवतोद्देशरुद्रोमादिप्रय- नम् । पृ० १८८—१८९	१३८
षष्टिः संवत्सराः । प्रभाषादिषवत्तारफलनिरूप- णम् । पृ० १८९	१३९
वयसादियोगाः । पृ० १८९—१९०	१४०
पद्मत्रिशतपदकज्ञानम् । हरीतक्यादिरत्नक- थनम् । मृतसञ्जीवनयोगकथनम् । शर्वरोधप्रसन्ननादि- योगकथनम् । पृ० १९०—१९१	१४१
मर्घाषषादि । प्रभे विषयादिवर्णनैर्मैत्रेयस्य एवमकथनम् । शनिचक्रादिकथनम् । पृ० १९१—१९२	१४२
कुञ्जिकापूजा । पृ० १९२—१९३	१४३
कुञ्जिकापूजा । कुञ्जिकामन्त्रादिकथनम् । पृ० १९३—१९५	१४४
मालिनीमन्त्राः । शोकाशानवादिमन्त्राणा- म्याजविधानम् । पृ० १९५—१९६	१४५
अष्टाष्टकदेव्यः । त्रिवेण्यादिदेवताना मन्त्र- कथनम् । पृ० १९७—१९८	१४६
स्वर्ितापूजादि । शुभकृत्तिकादिदेवतानां मन्त्रनिकथनम् । पृ० १९८—१९९	१४७
सङ्ग्रामविजयपूजा । दीप्तानुष्मादिदेवतानां पूजनम् । पृ० १९९	१४८
रुद्रकोटिहोमः । होमादुपातनात् । होम- कथनम् । अयुनादिहोमानां विरोधकथनम् । होमानुष्ठेय कुण्डपरिमाणकथनम् । पृ० २००	१४९
मन्वन्तराणि । स्वयंभुवादिप्रजापतानां गुणा- दुपपत्ति । सत्र तथ यज्ञस्यदीनामुपलक्षणम् । येदानां विभागः । पृ० २००—२०१	१५०

प्रतिपाद्यविषया ।	अध्या० ।
वर्णोत्तरधर्माः । ब्राह्मणशास्त्रवैदिकशास्त्राणां- पारविरूपणम् । षण्ढाष्टादीनामुपलक्षणकथनम् । तदुप- जीविकावर्णनं च । पृ० २०२—२०३	१५१
गृहस्थवृत्तिः । पृ० २०३	१५२
ब्रह्मचर्याद्याश्रमधर्माः । धर्मापानपुस्तक- काल । सोमन्तोन्नयनकाल । जातनर्मादिकथनम् । ब्राह्मणादीनामुपनयनकाल । ब्रह्मचारिधर्मकथनम् । पृ० २०३—२०४	१५३
विवाहः । ब्राह्मणस्य ब्राह्मण्यारीनां यतसृणां भार्याणां परिग्रहेऽधिकारवर्णनम् । क्षत्रियस्य क्षत्रिया- द्यस्तिस्रो भार्या, वैश्यस्य वैश्यादे द्वे भार्या, शूद्रस्यैकैव शूद्रजातीया भार्याति कथनम् । विवाहभेदनयनम् । विवा- हे शश्वोपूजनविधानम् । विवाहे निषिद्धकाल, विवाहकाल- तथ । विवाहे प्रधानकुत्सकथनम् । पृ० २०४—२०५	१५४
आचारः । निर्याणैमित्तिकादिषोडशानविधिक- थनम् । मन्त्रप्राप्तविधि । गृह्यसामान्यधर्मनिरूप- णम् । पृ० २०५—२०६	१५५
द्रव्यशुद्धिः । मृन्मयादीनां शुद्धिकथनम् । भार्यायाहयप्राणाणां शुद्धिः । सृष्टीनां शुद्धिवर्णनम् । पृ० २०६—२०७	१५६
ज्ञानाशौचादि । जननमरणे सविष्टानां वशाद्वाशुद्धिः । राजन्वीर्यस्यशूराणां क्रमाद्वावशादप- धमति शुद्धादिकथनम् । श्रेतगुदिरथ श्राद्धादिकथनम् । शूद्रस्थामश्रकवर्णनम् । भृन्मयादीनां रात्र्यात्प्रा- याना पतितानां विद्युत्प्रच्छेदाना मरणे सविष्टेभ्य- शौचभावाकथनम् । ब्राह्मणेन शूद्रस्य शूद्रेण ब्राह्मण- स्य शबनिर्हरणे दोषकथनम् । शानाभनाश्राणशबनहत्या- त्सर्गादिप्राप्ति । शयनिर्हरणविधिकथनम् । अजात- दन्तादीनामाग्निसंस्काराभावाकथनम् । पृ० २०७—२०८	१५७
स्वावाद्यशौचम् । ब्राह्मणादीनामस्विच्छयन- पालादिकथनम् । सविष्टादाना मृताशौचकथनम् । आत्मपातिना नरवप्राप्तकथनम् । मृतस्य दशाष्टक- निरूपणम् । पितृमुपरोधे पुत्रादीना धर्मकथनम् । पुत्रजननादिने कर्तव्यभादकथनम् । शशौचस- पातनिर्याम् । पृ० २०९—२११	१५८
असंस्कृतादिशौचम् । गदाथानादिप्रयेया- न्मृतस्यानुदयादिकथनम् । आत्मत्यागिना पति- तानां मोक्षविधेति कथनम् । सानुदिरथ नारायण- निः कर्तव्य दयादिमन्त्रादानम् । पृ० २११—२१२	१५९

प्रतिपाद्यविषया । अर्थानि ।

वानमस्थाश्रमः । वनवासिनां धर्मो । पृ० २१२ १६०

यतिधर्माः । प्राजापत्येष्ट्याऽऽगम्यग्नीन्द्रमारो-
प्य गृह्यप्रबन्धेदिति विधानम् । यतिप्राहाषाजानां
कथनम् । पशुविधर्मैश्चरणम् । हिंसादोषनिवृत्त्यर्थं
प्राणायामादिकथनम् । कुटीचक्रादिभेदेन भिक्षोऽधुतुधि-
धानम् । प्रसङ्गायमनियमकथनम् । स्वर्माकर्षणभेदेन
प्राणायामस्य द्विविध्यम् । पूरककुम्भकदेवकभेदेन पुनस्त-
योऽद्वैविध्यमिति वर्णनम् । यतिकर्तव्यव्यापनादीनां वर्ण-
नम् । पृ० २१२—२१३ १६१

धर्मशास्त्रकथनम् । प्रवृत्तनिवृत्तभेदेन कर्म-
णो द्विविध्यम् । धारण्या स्थाप्यायानामुपाकर्माविधाय-
नम् । सततनिश्चयनध्यायानां कथनम् । पृ० २१३ २१४ १६२

श्राद्धकल्पकथनम् । विश्विनभश्राद्धादिकथ-
नम् । दैवपितृभ्योः कर्मापुण्ययुग्मसत्त्वात्कृत्वाद्ग्राह्या-
नामुपवेशनादिकथनम् । त्रिषु देवास इत्यादिमन्त्रै-
र्प्राग्निपूजनादिभिधिनिरूपणम् । पिण्डदानविधि-
निरूपणम् । इन्द्रिश्राद्धकथनम् । एवोदिश्राद्धविधि ।
सपिण्डीकरणविधानम् । सप्तस्वर सोदकुम्भदानादे क-
थनम् । साक्षिकदिश्राद्धान्तं कर्तव्यत्वेन विधानम् । श्रा-
द्धस्य स्वर्गादिप्राप्तिकल्पस्य वर्णनम् । पृ० २१४—२१६ १६३

नवग्रहोः । ताम्रवर्णादीर्मन्त्रैश्चरितविधाया क-
र्तव्येन निरूपणम् । सा कृष्णेनेत्यादिभिर्मन्त्रैर्कविदिसमि-
त्रिर्द्वैतविधि । घेन्वादीनां सक्षिणालेन प्रदत्ता-
दिकथनम् । पृ० २१६ १६४

नानाधर्माः । ज्योतिषे श्राद्धादिक देवामिति
कथनम् । हस्तिच्छायायां श्राद्धादिसने पितृणामक्षया
दाहिरिति वर्णनम् । योगविधिनिरूपणम् । अक्षवर्णप्राप्त-
गर्भाया शिष्या दोषदत्तकथनम् । गर्भनिर्दिष्टनादजसा
क्षिया शुद्धत्वेन निवेदनम् । ध्यानेन पापकर्मेणां
शोधनम् । गैहिकधर्ममाहृतस्य प्रत्यापचयने प्रायश्चि-
त्ताभावेत्य कथनम् । ये पत्न्याः पूर्वं प्रसजितास्तत्तत्त्वही-
यासतोविदुरानकचन्दासहाकथनम् । योगस्य श्रेष्ठ-
त्वेन वर्णनम् । पृ० २१६—२१७ १६५

वर्णधर्मादिकथनम् । अष्टवजाराद्यादि क-
स्वारी सरहृतस्य ब्रह्मणोऽप्यतिवर्णनम् । गर्भोपाना-
दिसंस्काराणां निरूपणम् । दद्यादियुगादिकथनम् ।
अचारादौ मीनधाराविधानम् । उदकादिभिः पृथ्कि-
सोपभासादिकथनम् । पृ० २१८ १६६

अधुतलक्षकोटिहोमकथनम् । प्रदशति-

प्रतिपाद्यविषया । अर्थानि ।

प्राणनादिकारवर्णनम् । अभिषेकमन्त्रकथनम् ।
दोषव्यवशादिषु ग्रहयज्ञस्याऽऽप्युक्तं कथनम् ।
कुम्भप्रसादलक्षणम् । अभिचारकर्मसु त्रिकोणकुम्भस्य
विधानम् । अभिचारकर्मैर्द्विकथनम् । पिष्टमस्य
रिषोः क्षुरेण जेदनादिविधानम् । पृ० २१८—२२० १६७

महापातकादिकथनम् । मत्स्यकुदायम-
भक्षणनिषेधः । मणिकायनस्यान्यथात्वेन विधानम् ।
अभिषेकाद्यनवर्जनकथनम् । दूरनिमज्जितो मण्ड-
पात् न मूलीयादिति कथनम् । एषामनभक्षणे प्राय-
श्चित्तकथनम् । चण्डालश्चपशानभक्षणे कान्द्रायणादिरू-
पणम् । मृदुपयकसोऽप्युक्तं उपायकथनम् । यराह-
सरोयूदादीनां सूत्रपुरीषमक्षणे चान्द्रायणकथनम् ।
गोमहापादीनां मातृमक्षणे तप्तहृच्छ्रुदिस्रायश्चित्त-
कथनम् । महाहृत्सादिमहापातककथनम् । उग्रहृत्सास
मानपातकनिरूपणम् । उपपातककथनम् । जातिभ्रष्ट-
नरादिकथनम् । पृ० २२०—२२१ १६८

प्रायश्चित्तानि । ब्रह्महत्याप्रायश्चित्तकथनम् ।
गोहत्यादिप्रायश्चित्तकथनम् । भवकीर्णनशान्द्रायणादि-
विधानम् । सुरापानप्रायश्चित्तकथनम् । सुवर्गंतेयप्राय-
श्चित्तम् । गुरुदत्तपयनेन प्रायश्चित्तम् । जातिभ्रष्टादीनां
प्रायश्चित्तानि । मार्गारादिषु प्रायश्चित्तम् । अल्पवा-
द्युत्तरतेने प्रायश्चित्तम् । भक्ष्यभोग्यापहारने प्राय-
श्चित्तम् । अगन्धस्त्रीयामने प्रायश्चित्तम् । पृ० २२२—२२३ १६९

प्रायश्चित्तानि । पातकिसप्तप्रायश्चित्तकथ-
नम् । पवित्रहोदकदानादिकथनम् । सप्तप्रतिप्रदप्रा-
यश्चित्तकथनम् । श्वृणालादिदृष्टस्य प्रायश्चित्तम् ।
अपिप्रातःप्रातःशालादिगृहे वसनं यथा सन्त्यगृहातयोपश-
लादिकथनं प्रायश्चित्तकथनम् । म्लेच्छैर्भित्तानां प्रायश्चि-
त्तकथनम् । अन्वोदकस्या सृष्ट्याया उदकयाया प्राय-
श्चित्तम् । उपानस्युदमुखादीनां प्रायश्चित्तादिकथनम् ।
पृ० २२३—२२५ १७०

प्रायश्चित्तानि । रक्षस्यादिप्रायश्चित्तकथनम् ।
सर्वेष्टोषु मुग्धनादिविधिः । वीरासनलक्षणकथ-
नम् । सतिचाम्पयनलक्षणम् । सिन्धुचान्द्रायणमुखा-
न्द्रायणलक्षणम् । तप्तहृच्छ्रुदिलक्षणम् । कृष्णपिण्डकृष्ण-
लक्षणम् । कृष्णवातकल्पलक्षणम् । महासाहयलक्षणम् ।
वर्षितसतपनलक्षणम् । तप्तहृच्छ्रुदिकथनम् । महाहृ-
त्सादीनां । पृ० २२५ १७१

सर्वपापमायाश्चित्तानि । विष्णो पापराजन-
स्तोत्रकथनम् । पृ० २२६ १७२

प्रतिपाद्यविषयाः ।

अध्या० ।

प्रतिपाद्यविषयाः ।

अध्या० ।

प्रायश्चित्तम् । मद्रापातकरवृक्षकथनम् । ब्रह्म-
हत्यादीनां प्रायश्चित्तानि । काष्ठादिभिर्गोहनेन पात-
नादिकथनम् । रेतोविष्णुभ्रमरिणः प्रायश्चित्तम् । मनु-
ष्यहरणादिदोषाणां प्रायश्चित्तानि । पृ० २२७—२२८ १७३

प्रायश्चित्तानि । देताभ्रमर्षनादीनां लोपे
प्रायश्चित्तानि । अघापनुत्तयेऽप्रदानादिभिरुपमम् महा-
दीनां पापहारकत्वेन कथनम् । अघापनोदधानां
कारणादिदोषानां कथनम् । पृ० २२९—२३० १७४

व्रतपरिभाषा । व्रतपर्यवेन्द्रव्यकथनम् । अस-
कृमलपाणादिभिरुपवाचनम् । सर्वव्रतसाधारणधर्मप्र-
तिपादनम् । व्रतप्राज्ञद्वयविरूपणम् । व्रते कृष्णान्ना-
दीनां नश्यत्वेन कथनम् । प्रसदात्प्राजापत्यातिकृ-
च्छ्रपातपनमहापातपनपराकृष्णान्नाद्विषाणां लक्षणम् ।
मद्राशुर्वलक्षणकथनम् । मरणोत्तेऽन्यथादीनां व-
पर्यत्वेन निरूपणम् । चान्द्रमासादीनां वर्णनम् । आपर-
पक्षिभ्राद्वाच्य वचन्यत्वेन कथनम् । गर्भिणीसूतिका-
जस्वलादीनां यदाऽमुद्भिरस्तां व्रतादीन्वन्त्येन कारये-
त्सैति कथनम् । क्रीषादिना व्रतभङ्गे प्रायश्चित्तम् ।
व्रतपरिपूर्तये जगत्सत् प्राथमादिवर्णनं केशवपूजनम् च ।
महाह्यमरणयोगनादिवर्णनम् । पृ० २३०—२३२ १७५

प्रतिपद्भ्रतानि । पञ्चदश्यां निराहारपूर्वक
प्रतिपदि मद्रापातविधानम् । सलक्षणहर्ममद्रापूजनम् ।
पातया मरणे क्षीरदानकथनम् । मद्रफलकथनम् ।
मार्गशीर्षप्रतिपदि विधिमतम् । पृ० २३२ १७६

द्वितीयाव्रतानि । द्वितीयायामभिनीमुमा-
रुचनम् । वार्तिकशुक्लश्ले द्वितीयायां वनपूजनम् ।
धारवत्पूज्यपक्षे द्वितीयायामशुक्लश्लेषनवव्रतत्वे वचन्य-
त्वेन कथनम् । अशुक्लश्लेषनवव्रतविधिरूपणम् ।
वार्तिकशुक्लश्ले कान्तिमतम् । तद्वन्तविधिषु । पौष-
पुत्रद्वितीयायां विष्णुव्रतम् । तद्वन्तविधाननिरूपण
म् । पृ० २३३—२३३ १७७

तृतीयाव्रतानि । वैश्वशुक्लतृतीयायां मृग-
शीर्षम् । तद्वन्तविधिरूपणम् च । शुक्लपक्षे नभस्व-
द्विपाद्यमार्गशीर्षपक्षेनद्वयविधानम् । पाल्मुनादि-
तृतीयायां सीताशुक्लपञ्चमदिष्यनम् । पृ० २३३—२३४ १७८

चतुर्थीव्रतानि । षष्ठीपञ्चमपूर्वा गणेश-
व्रतम् । वृत्तव्यवयन वृत्तव्यवयनविधानम् च । भाद्र-
पदे कर्त्तव्यम् । महाशयचतुर्थीव्रतकथनं च ।
पृ० २३५ १७९

पञ्चमीव्रतानि । शमरपादिगणे शुक्लपक्षे
पञ्चम्यां चतुर्थीयायां पूजनम् । पृ० २३५ १८०

षष्ठीव्रतानि । कार्तिकाशौ षष्ठीव्रतविधि-
नम् । भाद्रपदे स्कन्दषष्ठीव्रतम् । मार्गशीर्षे कृष्णषष्ठी-
व्रतम् च । पृ० २३५ १८१

सप्तमीव्रतानि । माघाशौ शुक्ले पूर्वपूज-
नम् । पृ० २३६ १८२

अष्टमीव्रतानि । जन्माष्टमीव्रतम् । रोहिणी-
सहिताय चन्द्राशुक्लपञ्चम्याय विधिः । व्रतपूजाविधिक-
थनम् । व्रतवर्णनम् च । पृ० २३६—२३७ १८३

अष्टमीव्रतानि । वैश्वकृष्णाष्टम्यां कृष्णाष्टमी-
व्रतम् । मार्गशीर्षकृष्णाष्टम्यां नक्षत्रव्रतकथनम् ।
पौषभाषाशौ शिवव्रतकथनम् । तद्विधानकथनम् च ।
शुभाष्टमीव्रतकथनम् । शुभाष्टमीकृष्णानिरूपणम् । पुन-
र्विषाणशोकरसपानविधानम् च । पृ० २३७—२३८ १८४

नवमीव्रतानि । आश्विनशुक्लपक्षे नवमीव्रतम् ।
शुक्लपञ्चादिव्रतानां पूजनम् । आशुष्यपूजनम् च । पशु-
हननविधानम् । तद्विधेरप्यपूजनादिव्रतानां सप्त-
विंशत्यम् । पिष्टमयशुद्धौदनम् । तद्वानवि-
धानम् च । जयन्त्यादिमुद्भिरस्य बलिदानादिकथनम् ।
पृ० २३८ १८५

दशमीव्रतम् । पृ० २३९ १८६

एकादशीव्रतम् । एकादश्यां विष्णुजादि-
विधानम् । पृ० २३९ १८७

द्वादशीव्रतानि । वैश्वशुक्लद्वादश्यां मदवद्वा-
दश्याव्रतम् । माघशुक्लद्वादश्यां भीमद्वादशीव्रत-
म् । पञ्चमशुक्लद्वादश्यां गोविन्दद्वादशीव्रतम् ।
आश्विनशुक्लद्वादश्यां विशोकद्वादशीव्रतम् । मार्गशीर्ष-
शुक्लद्वादश्यां कृष्णमन्वचये लक्ष्मणदानस्य विधिः । भाद्र-
पदे गोवत्तद्वादशीव्रतम् । अश्विनशुक्लद्वादश्यां तिब्बद्वा-
शीव्रतम् । पञ्चमशुक्लपक्षे मनोष्यद्वादशीव्रतम् ।
केदारवादिनामभिर्नामद्वादशीव्रतम् । भाद्र शुक्लेऽनन्तद्वा-
दशीव्रतम् । पौषशुक्लद्वादश्यां यथासिद्धान्तव्रतम् ।
पृ० २३९—२४० १८८

श्रवणद्वादशीव्रतम् । भाद्रपदशुक्लद्वादश्यां
धरवद्वादशीव्रतम् । वामनद्वादशीव्रतम् । तद्वृ-
षाविधिर्वर्णनं च । पृ० २४०—२४१ १८९

असुप्तद्वादशीव्रतम् । मार्गशीर्षशुक्लद्वा-
दश्यामसुप्तद्वादशीव्रतम् । द्वादश्यां यजुर्वेदियुतपाय-
दानकथनम् । वैश्वदिवागेषां च तद्वृषायादिदानम् ।
पृ० २४१ १९०

प्रतिपाद्यविषया ।

अध्या० ।

प्रतिपाद्यविषया ।

अध्या० ।

त्रयोदशीव्रतानि । मार्गशीर्षशुक्लचतुर्दश्या
मनस्यत्रयोदशीव्रतम् । पौषादिमासेषु कोश्वरादिपूज-
नम् । आश्विने निदशाधिपपूजनम् । कार्तिके विधे-
श्वरपूजनम् । वर्षान्ते शिवस्य सौवर्णप्रतिभाषा
दानादिपूजनम् । पृ० २२१—२२२

चतुर्दशीव्रतानि । कार्तिके शुक्लचतुर्दश्या
शिवपूजनम् । शुक्लकृष्णयोः पञ्चदश्यातुर्दश्यामष्टम्यां
च शिवपूजनविधानम् । अनन्तचतुर्दशीव्रतम् । साष्टि-
प्रत्यक्षेणैव पूर्णविद्यादिकथनम् । पृ० २२२

शिवरात्रिव्रतम् । माघकृष्णचतुर्दश्या शिव-
रात्रिव्रतम् । पृ० २२२—२२३

अशोकपूर्णिमादिव्रतम् । वितथष्य फाल्गु-
न्यामशोकपूर्णिमाव्रतम् । कार्तिक्या हृष्टोत्तमपूर्वक
पूजयत्कथनम् । माघस्य पञ्चदश्यामशुपूजनम् ।
पञ्चमे पञ्चदश्यां सावित्रीव्रतम् । तदन्तश्चिभिकथनं च ।
पृ० २२३

घारव्रतानि । हस्ते सूर्यवारव्रतम् । मकेनाऽऽ-
द्विचक्रव्रतम् । चित्राये सोमवारव्रतम् । स्वात्यां
भौमव्रतम् । विशाखायां बुधव्रतम् । मत्तुराधायां
गुरुवारव्रतम् । ज्येष्ठासु शुक्रवारव्रतम् । मूले ज्ञे
घारव्रतम् । पृ० २२३—२२४

नक्षत्रव्रतानि । नूलादी विष्णोः पावादिपू-
जनम् । कार्तिके कृत्तिकायां च केशवादीर्घान्धिर-
चतुष्टयपूजनम् । कार्तिकादिमासचतुष्टयेऽनशुनस्य कर्त्त-
व्यत्वेन विधानम् । फाल्गुनादिमासचतुष्टये कृत्तरहा-
नम् । आशाढ्यायै पायसदानविधानम् । नक्षत्रजाकेऽ-
नन्तव्रतकथनम् । अनन्तशुद्धिंश्च पूतेन मासचतुष्टयपर्यन्तं
होमस्य विधिः । वैशाखी मालिका होमादे कर्त्तव्यत्व-
कथनम् । पृ० २२४—२२५

दिवसव्रतानि । शैलव्रतकथनम् । पर्वण्यव्रतम् ।
कल्पपूजाव्रतम् । त्रिमासव्रतमहिमवर्णनम् । कार्तिकसु
हृदयान्या कार्तिकमासम् । धैत्रे त्रिराजान्दिन-
वर्णनम् । पृ० २२५

मासव्रतानि । आपादादिचतुर्मासव्रतम् ।
वैशाखमासव्रतम् । माघे चित्रे च गुरुवैशुप्रदानव्रतम् ।
भार्गवादिमासेषु पञ्चव्रतम् । नाशतदिवसमाहृ-
प्रवादिमासिककथनम् । आश्विने कीमुद्रव्रतकथनम् ।
कीमुद्रव्रतव्रतकथनं च । पृ० २२६

नानाव्रतानि । वर्षाकाले इन्धनदानव्रतम् ।
सव्याया मौनव्रतम् । तिलपञ्चाव्रतदानादिव्रतानि ।

सन्निवृत्तकथनम् । उमात्रतादिकथनम् ।
पृ० २२६—२२७

दीपदानव्रतम् । वीषदानव्रतम् । वीषदानादि-
रुमैरानुद्वैतुर्लक्षितया रामपत्नीत्वंप्राप्तिः । वीषदत्तुर्न-
रकादिप्राप्तिव्रतम् । पृ० २२७—२२८

नवकूपार्चनम् । अज्य मण्डले वासुदेवानं
नादिकथनम् । दिक्षु प्रमुखादिदेवतानां स्थापनम् ।
गुरुवर्तव्यस्य नारायणैरुपाम् । मुकुटवर्त्यन्वयासर्वेषु
शिवदेहे कर्त्तव्यत्वकथनम् । बहूनेनशिवस्य चन्द्रो
पुण्यक्षेपणं तदेवतानामकरणम् । तिलमौमादि

भिर्होमविधानम् । विष्णुदीक्षणं च । पृ० २२८

पुष्पवर्षकथनम् । पुष्पगन्धपूजादिभिर्हरेस्तो-
पनम् । मालत्यादिपुष्पैश्चिष्णुपूजने तत्तत्कथाप्राप्ति-
वर्णनम् । पुष्पमालार्चने पुष्पाधिक्यकथनम् ।
स्ववनाम्बवनीत्सुपुष्पेभ्यो वनजपुष्पाणां पलापिन्य-
वर्णनम् । विद्यायै पुष्पविष्णोः पूजनस्य विधिः ।
शाकनारादिभिर्चिष्णुपूजने नरकप्राप्तिकथनम् । सुपुष्पै-
र्भ्रमप्रादिभिर्विष्णुवर्षनविधानम् । वार्यमन्वारादिभिः
शिवाचर्णम् । अहिंसाकूपुष्पादिभिरोत्पूजने भुक्तिमु-

क्तिप्राप्तिवर्णनम् । वादनाद्यष्टपुष्पैरुपा पूजनस्य विधा-
नम् । पृ० २२९

नरकस्वरूपम् । पुष्पाद्यैश्चिष्णुपूजने नरकप्रा-
प्त्यभावस्य कथनम् । आतुपोऽन्ते देहिनः पयसः तल
स्वकर्मेण वातनैवशातैः प्रार्थनैरुपयम् । पापिनो
चमनैः कप्रास्तं वचनम् । धर्मात्पलात्सर्वाप्राप्तिः ।
अविन्या शशितो विविधवातनासभोऽप्राप्तिकथनम् ।
पृ० २५०

मासोपवासव्रतम् । आश्विनशुक्लैवादर्शा मा-
सव्रतव्रतम् । व्रतानिमादिकथनम् । व्रतविधिनैक-
पणं च । व्रताचारकथनम् । पृ० २५१

भीष्मपञ्चकव्रतम् । कार्तिकेऽर्द्धमास
पञ्चपञ्चकव्रतव्रतम् । पञ्चा वादिना विष्णुसर्वाविधिक-
थनम् । तिलान्धादिभिर्होमविधिकथनम् ।
पृ० २५१—२५२

अगस्त्यार्घ्यदानकथनम् । मुने कार्णवृ-
स्यया मुने पूजनविधिः । अर्घ्यदानविधिः ।
लोपामुद्राया अर्घ्यदानम् । त्रिदाणभोग्यनादिकथनम् ।
अर्घ्यदानकथनम् । पृ० २५२

कीमुद्रव्रतम् । आश्विने नैमित्तिकव्रतव्रतं माघ
व्रतं विष्णुपूजनं व्रतविधानं च । पृ० २५३

१११

११२

११३

११४

११५

११६

११७

११८

११६

११७

११८

११९

१२०

१२१

१२२

१२३

प्रतिपाद्यविषया । अख्या०
व्रतदानादिसमुच्चयः । सर्वव्रतसामान्यवि
 निरूपणम् । पृ० २५३—२५४ २०८
दानपरिभाषाकथनम् । वर्षात्रयदिनिर्माणे
 मुक्तिप्राप्त्यर्थेणम् । अग्निहोत्रवेदादीनां परिपालना स्वर्ग
 प्राप्त्यर्थम् । अहोपरागादियुदावादे वर्तव्यत्वकथनाम् ।
 युगादिषु दानमहिम्नवर्णनम् । युगानामुपसिद्धात्पण
 नम् । अश्वत्थवृक्षसम्यग्दियु दानस्याऽऽनन्दनत्व
 कथनम् । दाणकाले दाना पूर्वमुखेण भाव्य प्रतिपद्यती
 दद्मसुखेन भाव्यमिति कथनम् । कर्मशक्तिरिणादि-
 दानस्य महादानत्वेन वर्णनम् । प्रतिपुत्रादाने कुलानां
 पात इति कथनम् । सुवीदीना पुण्यदानकथनम् । दाने
 पात्राधानविचारः । कन्यादिदानानां प्राजापत्याददेव
 तावत्त्वं कथनम् । यज्ञार्थं भूमीकथनस्याप्राहणमिति
 निरूपणम् । अध्यापनायाजनाद्विहितप्रतिप्राहणानां
 शोभाभावेन निरूपण च । पृ० २५४—२५६ २०९
महादानानि । तुलापुण्यादियेदोशमहादान
 निरूपणम् । मेरुदानकथनम् । दशधेनुदानादि । धेनु
 दानप्रशंसा । गोदानादिविधिवर्णनम् ।
 पृ० २५६—२५७ २१०
नानादानानि । गोदानकथनम् । गोदानप्रश
 सा । महिष्यादिदानम् । वृषेत्तर्गविविधवर्णनम् । श्वया
 दिदानकथनम् । वृष्णतिलमवपुराणदानं तत्प्रशंसा
 च । सुव्यादिदानफलप्राप्त्यर्थवर्णनम् । आनदानप्रशंसा ।
 अन्नयदानप्रशंसा । विद्यादानप्रशंसा । पुस्तकदानफ
 लनिरूपणम् । तिष्ठादिदेवताप्रतिमादानादिवर्णनम् ।
 पृ० २५७—२६० २११
मेरुदानानि । मार्गशीर्षादौ पिष्टमयाश्वदानादे
 कथनम् । मेरुदानविधिः । मेरुदानकथनवर्णनम् । महा
 मेरुदान स्वर्गमेवादिदानकथनं च । पृ० २६०—२६१ २१२
पृथ्वीदानानि । सप्तदीपवती सप्तगता पत्र
 निर्भरी श्वर्गं पृथ्वीं वृत्तां तां देवेति कथनम् । पृथ्वी
 दानकथनम् । पत्न्या पथयि दत्तं वाच्यं
 कामधेनुं निर्माय तत्रानस्य विधिः । धेनुदानम् ।
 शश्वत्पर्यादानाश्चमेवपत्र्याति । भूमिदानादिकथ
 नम् । पृ० २६१—२६२ २१३
नालीचक्रकथनम् । नाभेरधस्तात्तन्दाज्ञान
 सप्तिसहस्राणां नादीनामत्यतिरूपणम् । तन्मध्यं ददा
 दिप्रधानादीनां कथनम् । प्राजापत्यादिकापुत्री प्रति
 पदात् । नागवृक्षांशुषकापुत्री कथनम् । प्राजादि-
 कापुत्री रूपम् । जाम्बव दत्ताभयव्यादिकथनम् ।

प्रतिपाद्यविषया । अध्या०
 सुगुप्तादिनाडीस्थापकथनम् । प्राजापत्याकथनम् ।
 अजयामावश्रीजयविधानम् । देवे प्रदादिदेवतास्था-
 नस्य कथनम् । प्रासादलक्षणकथनम् । जषहोमादिविधि-
 कथनम् । पृ० २६२—२६३ २१४
संध्याविधिः । भोजनस्य सर्वमभ्युपयोगि-
 त्वेन कथनम् । गायत्रीमाहृत्यवर्णनम् । गायत्रीम-
 ह्रास्य ऋचादे कथनम् । गायत्रीवर्णदेवताविशयनम् ।
 भाजनापनर्पणादिनिधानम् । २६३—२६५ २१५
गायत्रीनिर्वाणम् । गायत्रीजपस्य वर्तव्य-
 त्वेन विधानं, होमाद्गुण्यापुण्ये कथनम् ।
 पृ० २६५—२६६ २१६
गायत्रीनिर्वाणम् । त्रिदशसूक्तविस्तृतिकथ-
 नम् । वसिष्ठ प्रति शिवकृतस्वरदानादे कथनम् ।
 पृ० २६६—२६७ २१७
राजाभिषेककथनम् । राजलक्षणम् । सव-
 त्तर पुरोहितादीनां वरणम् । राजभिषेकात्प्रायेदी-
 शान्ता कर्तव्यत्वेन विधानम् । आभिषेकदिनकर्त
 व्यविधिनिरूपणम् । अभिषेकार्थं मृदाहरणादे कथनम् ।
 उत्तच्छिखरसंनिर्वाणव्याभिषेकस्य वर्तव्यत्ववर्णनम् ।
 तिष्ठादिदेवतापूजनविधिः । पृ० २६७—२६८ २१८
अभिषेकमन्त्राः । पृ० २६८—२७१ २१९
सहायसंपत्तिः । राजा ब्राह्मणशयिवयोर्मध्येऽ
 न्वत्तरो नीतिज्ञ सेनापति कार्य इति कथनम् । दूता
 दितप्रवृत्तादिकथनम् । उत्तममध्यमधमना पुत्र-
 पाषा दत्तत्वाशेषु नियोज्यत्वस्य निरूपणम् । राश्व
 काम्यया परराजगृहात्प्राप्तानां दुष्टदुष्टानां सधयण-
 त्वेन कथनम् । राजा शत्रुषु वर्तनव्यमादिनिरूपणम् ।
 २७१—२७२ २२०
अनुर्जाविद्वृत्तम् । पृ० २७२ २२१
वृत्तसंपत्तिः । राजसभाश्वदेवकथनम् । दुर्ग
 सप्तवर्णनम् । विद्यादितो राजरक्षानिर्हण प्रसङ्गादि
 पादेनाना वृक्षादीनां कथनं च । देवदोषादिहरणप्राप्ता
 नस्यप्राप्तिः । दवाव्यादिनिर्माणं स्वर्गादपकलपते
 कथनम् । राजधर्मकथनम् । प्राणसिकथनं च ।
 पृ० २७२—२७३ २२२
राजधर्मः । प्राजापतिरिस्थापनादिकथनम् ।
 प्राजापत्यादे राजधर्मं निरूपणम् । प्रणष्टस्यामिन्-
 द्रव्यव्यवस्थादिकथनम् । राजप्राजापत्याकथनम् ।
 राजा स्वधर्माचरत्वेनाऽऽनुर्धेनादिप्र अज्ञतनिरूपणम् ।
 पृ० २७३—२७५ २२३

प्रतिपाद्यविद्या ।

अध्या० ।

प्रतिपाद्यविद्या ।

अध्या० ।

राजधर्माः । विरक्तरीणां स्वाज्यत्वेन कथनम् ।

सन्तुलायणां शीणां समाश्रयेन निरूपणम् । क्षान्द्रथ्याणां कथनम् । मुसरोपविनाशकमुष्टिप्रायोग्यरथनम् । शीणां रक्षणीयत्वकथनम् । पृ० २०५—२०६

२२४

राजधर्माः । राजगुणोपदेशादिनिरूपणम् ।

राज्ञां विद्यास्वप्नादि न कार्यमिति कथनम् । एतां गुणमन्त्रेषु भाष्यमित्यादिरूपणम् । पृ० २०६—२०७

२२५

सामाप्तुपायकथनम् । राजगुणस्य श्रेष्ठ-

त्वादिवर्णनम् । सामाप्तुपायानां पृथक्त्वेन वर्णनम् । साम्प्रत्यव्याप्त्यभेदेन द्वैविध्यमिति कथनम् । अक्षय्य-
दण्डे राज्ञो वीरप्राप्ते, कथनम् । पृ० २०८

२२६

दण्डप्रणयनम् । तादृक्त्वंगुणयोगो मातम् ।

वीरादिदण्डप्रकारवर्णनम् । कन्वा प्रशय योऽन्यस्मै पुनस्तां प्रशयच्छाते स राजा दण्ड्य इत्यादि-
कथनम् । विप्रान्प्रति धर्मोपदेशुद्रुहस्य दण्डप्रकार-
णम् । कृतानानपरामपुष्पाणां दण्डप्रकार ।
पृ० २०८—२०९

२२७

युद्धयात्रा । यज्ञोर्व्यंजने तदानीमेव राजा

यात्रोत्तमिमुञ्च गतेदिसादिरूपनम् । पृ० २०९

२२८

स्वभ्रमशुभाशुमदुःस्वभ्रमरूपकथनम् । प्रथम-

द्वितीयतृतीयचतुर्थयामेषु स्वप्नदर्शनेऽनुक्रमेण सप्त-
दशेण दण्डयत्वेन त्रिगोपेनार्थमाद्येन फलप्राप्ते कथनम् ।
स्वप्नान्ते राजकुशरादिदर्शनस्य शुभत्वेन कथनम् ।
पृ० २०९—२१२

२२९

शकुनानि । प्रवाणोदी कितवत्त्वादिदर्शनस्याशु-

भत्वेन प्रतिपादनम् । हरिपूजनादिनाऽमङ्गलानाम् । श्वे-
तपुष्पादीनां शुभत्वेन कथनम् । सर्वस्मान्मनसराशुष्टिरेव
फलशर्मादिकथनम् । पृ० २१२—२१३

२३०

शकुनानि । शकुनानां यष्टप्रकारत्वेन वर्णनम् ।

गवाधोद्युहीनां प्रालम्बसित्येन कथनम् । गौर्गर्गादीनां
दिवाचरत्वेन कथनम् । चाणूर्युक्तादीनां रात्रिचर-
त्वेन वर्णनम् । इक्ष्वादीनामुभयचरत्वेन कथनम् । एते
सप्तचारिण पुरस्ताच्चुम्भाबहा इत्यादिकथनम् । प्रथमे
वापादिदर्शने फलकथनम् । पृ० २१३—२१४

२३१

शकुनानि । सप्तभ्रमणमन्त्रादीं नामाविधिसामानु-

भयशकुनानां फलस्य कथनम् । पृ० २१४—२१६

२३२

यात्रामण्डलाचिन्तादि । शुक्लस्वार्त्वादि प्रया-

णानामस्य कथनम् । अदित्वादिच्छायाणामकथनम् ।
जन्मउभे शकवापि समुखे गमनविषये । स्वाम्भ
मालादिभिः सहाजस्य रात्र्यस्येत्यादिकथनम् । मण्ड-

लचिन्ताभिरुपण च । कल्पानन्तरकृतिनादिभेदेन

रिपूणां त्रैविध्यमि यादिवर्णनम् । पृ० २०६—२०७ २३३

पादगुण्यम् । परदेशे दण्डादिकथनम् । प्रवा-

शाप्रवासभेदेन दण्डद्वैविध्यम् । माघोपायेन ज्ञानोद्धे-
जनादे करणीयात्वेन कथनम् । इन्द्रजालनिरूपणम् ।
यष्टगुणानां पृथक्त्वेन वर्णनम् । पृ० २०७—२०८ २३४

मात्यदिकराजकर्म । राजवर्तनक्रमकथनम् ।

पृ० २०८ २३५

रणदीक्षा । युद्धप्रव्याणारपूर्वे राज्ञः सहाइक-

लस्य कथनम् । मोदसार्द्धविनायकादिदेवतापूजनादि-
विधानम् । राज्ञो विजयज्ञानम् । सप्तमेऽभि त्रिवि-
धमपूजनम् । युद्धमग्नविधिवर्णनम् । दण्डानां व्युहानां
प्रतिपादनम् । सेनासन्निवेशनादिवर्णनम् । युद्धभय-
निरूपणम् । विजयप्राप्ती देवविप्रादीनां स्वजनान्दे कर्त्त-
व्यतस्य कथनम् । स्वाभयज्ञात्रो पुष्यपरिपालनस्य
कर्त्तव्यत्वेन कथनम् । पृ० २०९—२११ २३६

२२७

श्वीस्तोत्रम् । श्वीस्तोत्रपाठ्यवधानफलकथनम् ।

पृ० २११ २३७

रामोक्तनीतिः । न्यायेनार्थस्वाज्ञेन वर्णन-

रक्षणं साधारणप्रतिपत्तिर्धैरिचतुर्विधपरराजगुणकथनम् ।
राजगुणकथनम् । वामादीनां स्वाज्यत्वेन कथनम् ।
अन्वोधिष्यवादिनाऽर्धविनाशार्थिचिन्तनप्रकारस्य वर्ण-
नम् । शीतना लिङ्गिनां चाइक्ष्वादिनामन्वयपर्यादे कथ-
नम् । पृ० २१२—२१३ २३८

२२९

राजधर्माः । राज्यस्य सहाइत्वेन कथनम् ।

साधुवृषभेर्गुणनिरूपणम् । आरमभपट्टणकथनम् । मन्त्रि-
गुणकथनम् । पुरोहितगुणवर्णनं च । मिश्रसमूहादि
कथनम् । यन्तुलीविदुष्ठाकथनम् । अष्टवर्गपरिपालना-
दिकथनम् । पृ० २१३—२१४ २३९

२३०

पाद्गुण्यम् । हाइशास्यजनस्यहाइविनिर्माणक-

थनम् । सविप्रिप्रह्वयानासनादीं कथनम् । सपे योइश-
प्रकारत्वेन कथनम् । कालयुद्धादिषु सत्यमासस्य कथ-
नम् । साधन्यादिभेदेन वैरस्य पञ्चविधत्वेन वर्णनम् ।
विप्रहावसरत्वेन । यानस्य पञ्चविधत्वेन कथनम् ।
आसनस्थापि यानवायवविधत्वेन कथनम् ।
पृ० २१४—२१५ २४०

२३२

सामादि । प्रमाकोत्साहादिनिर्मेशसके प्राश-

स्वस्य वर्णनम् । विज्ञानभेदेन सञ्जयसाइकथनम् । रणे-
सिद्धिरक्षणकथनम् । भृषिदुत्तल्लक्षणनिरूपणम् ।
शत्रुच्छिद्रपरिज्ञानप्रकारकथनम् । राज्यवसनस्य

प्रतिपाद्यविषयः ।	अध्याः	प्रतिपाद्यविषयः ।	अध्याः
<p>रत्नम् । सन्निवृत्तजनम् । राष्ट्रव्यवसनादिकथनम् । पञ्चविषयदलवर्णनम् । द्विपदां भीत्यर्थमिन्द्रजालनिर्माणस्य कथनम् । पृ० २९६—२९८</p>	२४१	<p>व्यवहारकथनम् । ऋणप्रत्यर्पणादिविषयव्यवहारकथनम् । पृ० ३१२—३१३</p>	२५४
<p>राजनीतिः । सेनारचनादिवर्णनम् । सुदुर्घर्मकथनम् । शनीकविभागं ज्यूहादिसप्तकथनम् । गोमूत्रिणादिव्यवहर्णनम् । गोमूत्रिकादिव्यूहानां लक्षणम् । पृ० २९६—३००</p>	२४२	<p>दिव्यप्रमाणकथनम् । साक्षिलक्षणदिकथनम् । वृद्धताक्षिण पातकादिप्राप्ते कथनम् । तदण्डप्रणयनप्रकारवर्णनम् । वैश्वकृतभणस्य देवत्वमित्यादिकथनम् । शक्यपरीक्षणार्थं सप्तस्वशतस्य पत्रेषु सूत्रैर्लोहमामिस्य विच्छेदवैद्यित्वात्-दृष्टव्योर्भारणादिकथनम् । पृ० ३१३—३१५</p>	२५५
<p>पुरुषलक्षणम् । त्रिपलीमपुरुषस्य त्रिकालरत्नादिकथनम् । पृ० ३०१</p>	२४३	<p>दायविभागकथनम् । विज्ञोत्सर्ववृद्धपञ्चपुत्रा सम विभजेयुरित्यादिकथनम् । विषया एव-द्रव्यस्याविभाग इत्यादिकथनम् । धीरज्ञादिपुत्रभेदस्य कथनम् । धनाविकारिणा निरुपणम् । धनीनादिकथनम् । धीधनाभितरिणश्च । सुमिहारादिचण्डे भर्त्रा धीधनं वृष्टीत् पेशुन विषये दातुं नाईतीत्यादिनिरूपणम् । पृ० ३१५—३१६</p>	२५६
<p>स्त्रीलक्षणम् । पृ० ३०२</p>	२४४	<p>सीमाविवादादिनिर्णयः । सीमाधिकदेउ-नूते दण्डप्रणयकारे कथनम् । सर्वपातकारिणीनां महिष्यादीनां दण्डनीयत्वेन प्रतिपादनम् । कर्मकृष्णा वेतनार्थिणादिकथनम् । पृ० ३१६—३१८</p>	२५७
<p>चापरादिलक्षणम् । भद्रासनलक्षणम् । दाहधाकारिनिर्माणकथनम् । त्रैलोक्यमोहनमन्त्रैश्चापखड्गपूजनविधानम् । नन्दकनामकसङ्घोषितकथानकम् । सङ्घलक्षणकथनम् । सङ्घयत्वं न पश्येदित्यादिधर्मकथनम् । पृ० ३०२—३०३</p>	२४५	<p>सीमाविवादादिनिर्णयः । सीमाधिकदेउ-नूते दण्डप्रणयकारे कथनम् । सर्वपातकारिणीनां महिष्यादीनां दण्डनीयत्वेन प्रतिपादनम् । कर्मकृष्णा वेतनार्थिणादिकथनम् । पृ० ३१६—३१८</p>	२५८
<p>रत्नपरीक्षा । वज्रमरकतादिस्तानां वर्णनम् । मीष्टिककोर्यात्कथनं मीष्टिकगुणवर्णनं च । पृ० ३०३—३०४</p>	२४६	<p>वाक्पाकरूप्यादिप्रकरणम् । मित्यामिसरथादीनामनेकविधदण्डप्रणयनादिकथनम् । पृ० ३१८—३२१</p>	२५९
<p>वास्तुलक्षणम् । चतुर्पथिपदे मन्त्रादिदेवतानां स्थापनादिविधानम् । मन्त्रे शिलेष्टकादिविन्यासस्य कथनम् । गृहसमीपदेशे वृक्षसमारोपादे कथनम् । सर्वेषु छायां फलयुष्पादिसमृद्धे साधनीभूतस्य द्रव्यस्य कथनम् । वृक्षसौन्दर्यवर्णनम् । पृ० ३०४—३०५</p>	२४७	<p>श्रुतिविधानम् । गण्यनीजपादिविधिविरूपणम् । अग्निमीठे पुरोहितमिति परितस्तरं गण्यसर्वान्कामानाप्तोतीत्यादिविधिकथनम् । सदस्यस्यत्यादिमन्त्रैर्नानाविधानुष्ठानविधिविरूपणम् । पृ० ३२१—३२५</p>	२६०
<p>पुष्पादिपूजाफलम् । पृ० ३०५</p>	२४८	<p>यजुर्विधानम् । होमयज्ञैकविधानुष्ठानविधिविरूपणम् । तदनुष्ठानफलकथनं च । पृ० ३२५—३२८</p>	२६१
<p>धनुर्वेदः । धनुर्वेदस्य पञ्चविधाभेदेन वर्णनम् । यन्त्रमुत्तरीना लक्षणम् । सम्पदस्थानादीनां लक्षणानि । पाशुंक्षपारणादिप्रकारवर्णनम् । पृ० ३०५—३०६</p>	२४९	<p>सामविधानम् । यथं इन्द्र मयामह इत्यादिज-पादिसाक्षोपविनाशनफलस्य कथनम् । धर्मसाम प्रयुञ्जानस्य तान्मजानावबोधनम् । अनेकविधानुष्ठानविधिरूपणम् । तत्कालप्राप्तिवर्णनं च । पृ० ३२८—३२९</p>	२६२
<p>धनुर्वेदकथनम् । धनुर्विद्याभ्यसनादिप्रकारवर्णनम् । वेद्यगणवर्तनविधिरूपणम् । पृ० ३०७</p>	२५०	<p>अथर्वविधानम् । दोग्गयजुष्ठानविधिरूपणम् । पृ० ३२९—३३०</p>	२६३
<p>धनुर्वेदकथनम् । धनुर्विद्यासिद्धिमाश्रित्य वादनादण्ड्यादिविधानप्रकारस्य वर्णनम् । पृ० ३०७—३०८</p>	२५१	<p>उत्पातशान्तिः । भद्रत्या श्रीसूक्तजपात्तन्मी-प्राप्तिरित्यादिकथनम् । अमृतान्धवादिद्यान्तीनां सर्वो-त्पातविमर्दवत्त्वेन कथनम् । उत्तरापातादीनां शान्तेरिहकथनम् । अक्षरप्रणयानां विद्वत्प्रणयानां च शान्ते कथनम् । आकाशे तूष्ण्यादादीनां शान्ते कथनम् । पृ० ३३०—३३१</p>	२६४
<p>व्यवहारकथनम् । नयानस्यविशेषादिविचार । इन्द्रियेणदिकथनम् । विशेषादिलक्षणकथनम् । सूत्रेण कथ्य विधिषु षण् क्षेत्रे न शीघ्रं इत्यादि-विशेषादिकथनम् । पृ० ३०९—३१३</p>	२५२	<p>उत्पातशान्तिः । भद्रत्या श्रीसूक्तजपात्तन्मी-प्राप्तिरित्यादिकथनम् । अमृतान्धवादिद्यान्तीनां सर्वो-त्पातविमर्दवत्त्वेन कथनम् । उत्तरापातादीनां शान्तेरिहकथनम् । अक्षरप्रणयानां विद्वत्प्रणयानां च शान्ते कथनम् । आकाशे तूष्ण्यादादीनां शान्ते कथनम् । पृ० ३३०—३३१</p>	२६४

प्रतिपाद्यविषयाः ।

अध्या० ।

देवपूजावैश्वदेववल्ली । मन्त्रपूर्वकविष्णुपूजा-
विधिकथनम् । तदुद्देश्य होमविधेरनिरूपणम् । देव-
ताम्यो बलिदानादेः कथनम् । पिण्डनिर्घेषणविधाना-
दिकथनम् । पृ० ३३१—३३३

३६४

दिवपालादिस्नानम् । देवात्प्रादित्य घाना-
स्त्यवपरप्राप्तैर्वर्णनम् । पूर्वप्रादिविधिवद्वर्तनपूर्वकदाना-
चरणविधानम् । मण्डले विष्णवादिदेवतापूजनपूर्वकहो-
मविधिरनिरूपणम् । कुम्भ लोपपीनिर्घेषणादिविधिक
थनम् । पृ० ३३३—३३३

विनायकस्नानम् । दुःस्वप्नप्रसन्नदोषविना-
शकृष्णविधिप्रतिपादनम् । श्रीगणेशपञ्चादिदोषवि-
भासादह्य स्नानविधेरनिरूपणम् । होमादिविधिकथ-
नम् । पृ० ३३३—३३४

माहेश्वरस्नानलक्षकोटिहोमादयः । राजा
देवैश्चवर्षेण माहेश्वरस्नानम् । मन्त्रपूर्वकहोमविधिकथ-
नम् । शूलपाणिपूजनम् । पूनादिस्नानादभिरासुर्न-
र्षनादिस्नानस्य कथनम् । विष्णुप्रादोदकस्नानस्योत्तमत्वेन
कथनम् । अमृत्यविसृक्तेन हस्ते नागिदन्धनादिप्र-
धारस्य वर्णनम् । पूतादिभिर्वैष्णवस्नानविधिः । धूपरी-
पादिभिस्तदुपनस्य विधानम् । लङ्गहोमकादेहोन्मयो
प्रतिपादनम् । पृ० ३३४—३३५

नीराजनाविधिः । जन्मर्षे रागपूजनमग-
स्त्यस्तोदयेऽगस्त्यपूजनम् । चातुर्मासे विष्णुपूजनम् ।
शकनीचापने पञ्चदिन समुच्चवादे करणीयत्वकथनम् ।
मोक्षपदे विधे पक्षे चक्रजनस्थानपूर्वकश्याचोत्कण-
जनस्य विधानम् । जग्रादिप्राथम्याः मन्त्रकार्यपूजनम् ।
नीराजनाविधिकथनम् । पृ० ३३५—३३६

हनादिप्राथम्यान्ना । पृ० ३३६—३३८

विष्णुपञ्चरम् । विष्णुशतुषानां गदादीनां प्रथ-
मत्वेन वर्णनम् । शतुद्देश्यार्थना । पृ० ३३८

वेदशास्त्रादिकथनम् । ऋग्वेदादिनक्षत्रना-
शकथनम् । तन्प्राप्तार्थकथनम् । सामिपुराणप्रसङ्गाः ।
पृ० ३३८—३३९

पुराणदानादिमाहात्म्यम् । महाप्रकारिक-
थनम् । पृ० ३३९—३४०

सूर्यवंशकीर्तनम् । मन्त्रो मरीच्युत्पत्तिः ।
मर्त्ये कथ्यमान्य तत्र सूर्यवंशना शोचते कथनम् ।
पृ० ३४०—३४३

सोमवंशवर्णनम् । जम्बुधोत्रे , ततः सो-
मापुत्रत कथनम् । सोमस्तविनोदितशङ्खादिदे

३६५

३६६

३६७

३६८

३६९

३७०

३७१

३७२

३७३

प्रतिपाद्यविषयाः ।

अध्या० ।

वतावृत्तस्य स्थपतिलक्षणपूर्वकसोनाभिरास्य वर्णनम् ।
सोमस्य सप्तलोकैकनाथत्वप्रसंगे कथनम् । सोमकृत-
ताराहरणवर्णनम् । तदर्थं देवदानवानां युद्धम् ।
ताराया बुधोत्पत्तिः । ततः पुरावभादीनामुत्पत्तिः ।
पृ० ३४३—३४३

३७४

यदुच्यतेवर्णनम् । यदो सद्यजिदादीनामुप-
तिरिति कथनम् । प्रवहात्स्यमन्तकादयानकथनम् ।
वाग्व्योत्पत्तिरथनम् । पृ० ३४३—३४४

३७५

द्वादश सङ्ख्यामाः । देवक्यां हृद्योत्पत्तिः । सवे-
पत हृष्यवरिदत्तस्य वर्णनम् । नारासिंहादीनां द्वादश-
पद्मानाण्य वर्णनम् । पृ० ३४४—३४५

३७६

राजवंशवर्णनम् । त्वंशोपेर्गांधीनामुत्पत्ति-
तिकथनम् । पृ० ३४५—३४६

३७७

पुरुवंशवर्णनम् । पुरोजयमेजयादीनामुत्पत्तिः ।
मन्तमेर्गांधीया भीष्मोत्पत्तिः । पृ० ३४६—३४८

३७८

सिद्धौपयानि । जगोमे ज्वरे वनमसृवी
त्रिरेचनमिति कथनम् । ज्वरादिरोगवैपृत्तौ सिद्धौप-
यम् । वाताग्निवादीनां तत्राग्निशब्देर्हितत्वस्य कथनम् ।
पृ० ३४८—३५०

३७९

सर्वरोगहरण्यौपयानि । सातीरमानसाप-
न्नुपहजन्वाधीनां प्रथमत्वेन वर्णनम् । तत्राग्निहारा
सूर्यवारादीं पृथगुक्तादेदानस्य कथनम् । सिद्धौप-
दीनां धर्मकथनम् । रोगोत्पत्तिनिदाननिरूपणम् ।
वातप्रहृष्टादानां लक्षणकथनम् । पृ० ३५०—३५२

३८०

रसादिलक्षणम् । कषादिकथनादिकथनम् ।
चपाये द्रव्यपरिनासास्य कथनम् । लघुजुगुत्तु वर्णनम् ।
निपायादायुष्यधीनवार्थविधानम् । अग्निं ध्रमं च
कुर्वीदिति कथनम् । ज्वाभामादिभ्यः कथनादानादि-
गुणोत्पत्तेः कथनम् । पृ० ३५२—३५३

३८१

वृत्तापुर्वतः । उत्तरादिभिः प्रज्ञादिवृत्ता
शुभत्वेन कथनम् । द्विपञ्चपूजनपूर्वकशुभरोगनि-
घानम् । दुर्मरोगदस्त्वनाशप्रकथनम् । अतोसादि-
वृत्तानां धर्मान्तो सामभूतं ध्वनं शीतवादे दिन
न्तरवेत्त्यादिकथनम् । बुधाराणं पशुमुपसृद्धये
विश्वानुवादित्वं मेवनादिविधानम् । पृ० ३५३

३८२

नानारोगहरण्यौपयानि । सर्वातिशय
दिपु सिद्धौपयानिनिमित्तज यथेवनादिकथनम् ।
वातरोगहरण्यौपयानि । गुहाच्छेदे तत्रादि पंचमिला-
दिघानम् । नूनं चन्द्रदिनाद्यन कषायादिस्योपपदनम् ।
पृ० ३५४—३५५

३८३

प्रतिपाद्यविषयाः । अध्याः ।

मन्त्ररूपौपधकथनम् । श्रीं सरादिमन्त्राणा-
सुरारोमयकरत्वादिबन्धनम् । पृ० ३५५—३५६ २८०

मृतसंजीवनकरसिद्धयोगः । चातिक्रम्य
रादीं क्लिप्तादिपञ्चमूलस्य क्वादि । गण्डमाता-
पद्दत्तादिरचनम् । श्लोका प्रदरादिनामनीपधानि ।
दिनारामपञ्चमोहितरव मुष्टिकाशनादि कथनम् ।
पृ० ३५६—३५९ २८५

मृत्युंजयकल्पाः । रोगमर्दनत्रिफलादिघूर्णक-
थनम् । कण्ठनाशकक्षापादिकथनम् । कृष्णकच-
विषयकृतौलादिकथनम् । पृ० ३५९—३६० २८६

गजचिकित्सा । गजनिरोपलक्षणबन्धनम् ।
यज्ञरोगमर्दनीपधादिकथनम् । मङ्गलीणनागस्य पञ्च-
पानादिविधिः । गजनिषयोश्चटनादिपुरीषाञ्जनम् ।
पृ० ३६०—३६१ २८७

अश्ववाहनसारः । ह्यादिनाहनेऽश्विन्यादि
नक्षत्राणां प्राशस्त्यस्य बोधनम् । अश्ववदने तारुनस्य
निषेधः । अश्ववपुषि ब्रह्मादिदेवतायोजनप्रकारस्य वर्ण-
नम् । अश्वप्रापेना न । अश्वारोहणादिवर्णनम् । मक्षि-
कादिवरस्यभविनाशनाहलेयादिकथनम् । गुणविशेष-
दर्शनेनाशेषु द्विजादिजातीयानस्य कथनम् ।
पृ० ३६१—३६३ २८८

अश्वचिकित्सा । अश्वनश्यानि । अश्वान्ति-
हारनासकक्षापादिकथनम् । दादिमन्त्रिषण्डव्योपादी-
शामशयोपचयेन कथनम् । अश्वसोधादिनासकलेयादि-
कथनम् । पृ० ३६३—३६५ २८९

अश्वशान्तिः । चात्रिरोगविमर्दनशान्तिप्रयो-
गकथनम् । पृ० ३६५—३६६ २९०

गजशान्तिः । यज्ञरोगविमर्दनशान्तिप्रयोग-
कथनम् । पृ० ३६६—३६७ २९१

गवायुर्वेदः । गोमाहात्म्यवर्णनम् । महानासप-
त्रणकथनम् । वृषप्रविष्टच्छूत्रस्य उपादिविधाना कथ-
नम् । गेयवर्तिकाशमशोकोत्पत्तिवर्णनं गोरोममर्दन-
पैटादिकथनं च । पृ० ३६७—३६८ २९२

पञ्चपरिभाषा । धीर्मुन्युपकरणेन मन्त्रजातीनां
भिषात्वम् । ह्यादिमन्त्ररूपार्थदिव्यनम् । मुल्ल-
क्षणकथनम् । शिष्यलक्षणम् । कथनेन मृहीशमन्त्रस्यात-
पेकल्पमिति कथनम् । मन्त्रजातिकासादिकथनम् । छात्र-
मन्त्राणां सिद्धिदर्शनं कथनम् । पृ० ३६८—३७० २९३

नागलक्षणानि । विषयामुक्तिप्रकारादीनां प्रधा-
मनेन वर्णनम् । विकिपनागजातानां वर्णनम् । प्रसूये
शक्येव सजुनादेः कथनम् । पृ० ३७०—३७३ २९४

प्रतिपाद्यविषयाः । अध्याः ।

दृष्टचिकित्सा । विषस्य श्लेष्मिन्नेन कथनम् ।
विषविनाशरताक्षर्यादिमन्त्ररचनम् । पृ० ३७३—३७३ २९५

पञ्चाङ्गद्विविधानम् । विषय्यापि विमर्दनप-
ञ्चाङ्गत्प्ररचनम् । विषहादिमुक्तिप्रारदिदेवतादीनां
कथनम् । पृ० ३७३—३७४ २९६

विषहन्मञ्चौपधम् । विषमर्दनीपधकथनम् ।
पृ० ३७४—३७५ २९७

गोनसादिचिकित्सा । सर्पादिविषपाताकोप-
धानि । मन्त्रपूर्वरीपपसेवनविधानम् । पृ० ३७५—३७६ २९८

वालादिग्रहहरघालतन्त्रम् । बालपीडावि-
यंकोकधूपरादिविधानम् । देवतोद्देश्यकथयतिदानादिविधा-
नम् । बालग्रहहरमन्त्राणां कथनम् । पृ० ३७६—३७८ २९९

सूहृन्मन्त्रादिकथनम् । सुहृदेशादिनोपात्य-
थोन्मादोपसे कथनम् । सुश्रयगृहादीं प्रहाणां शिष्यति-
त्यादिवर्णनम् । प्रहेन्वी गार्गिभ्यादीनां पीडासमाप्तौवर्ण-
नम् । सूर्यादिग्रहपूजनादिविधानम् । प्रहापहाजनादि-
कथनम् । पृ० ३७८—३७९ ३००

सूर्यार्चनम् । तणपमन्त्ररचनम् । विशेषेण
बसुधयो तत्पूजनादिविधानम् । सूर्यादिग्रहार्णां पूजनम् ।
सुनोर्वाप्रदानकथनम् । सूर्यादिपूजनासुद्धे अयप्राप्या-
देवर्णनम् । पृ० ३७९—३८१ ३०१

नानामञ्चौपधकथनम् । मन्त्रागुहानाहृषण-
रत्नस्य गुणा राज्यप्राप्तेवर्णनम् । बशीकरणमन्त्र-
कथनम् । बशीकरणाद्यौपधकथनम् । सुसास्रवलेषकथ-
नम् । गौरक्षत्रमन्त्रकथनम् । पृ० ३८१—३८३ ३०२

अङ्गाक्षरार्चनम् । वायुदेवादिपूजनाविधानम् ।
पृ० ३८३—३८३ ३०३

पञ्चाक्षरादिपूजामन्त्राः । शिष्यदीक्षाविधा-
नवर्णनम् । अनन्तबोले पीठे तत्पूजादिमूर्तीनां
स्थानं तत्पूजनाविधानं च । शिक्षायां शिष्यमनाकर-
थादेः प्रकारस्य वर्णनम् । पृ० ३८३—३८४ ३०४

पञ्चपञ्चाशद्विष्णुनामानि । पृ० ३८५ ३०५

नारसिंहादिमन्त्राः । मन्त्रतपासुप्रमहयादि-
विषयमयानां विनाश इति कथनम् । पृ० ३८५—३८६ ३०६

श्रैलोक्यमोहनमन्त्रः । विष्णुपूजासपदेना-
दिविधानम् । पृ० ३८६—३८८ ३०७

श्रैलोक्यमोहनीलक्ष्म्यादिपूजा । तरेय-
तामन्त्रकथनम् । पृ० ३८८—३८९ ३०८

प्रतिपाद्यविषयः ।	अध्या० ।	प्रतिपाद्यविषयः ।	अध्या० ।
त्वरितापूजा । त्वरिताध्यानपूजनादिकथनम् ।		अंशकादिः । रत्नक्षारणविधानम् । मञ्ज-	
पृ० ३०१—३१०	३०९	सिद्धेः सिद्धाद्यंशककथनम् । पृ० ४१०—४११	३३५
त्वरितामन्त्रादि । प्रणीतादिमुद्रालक्षणकथनम् ।		गौर्यादिपूजा । मञ्जुव्यानमण्डलमुद्राहोमादि-	
पृ० ३१०—३१२	३१०	कथनम् । गौरीपूजाफलनिरूपणं । मृत्पुंगवाचनकथनं	
त्वरितामूलमन्त्रादि । पूजाजपहोमादिवर्ण-		तरणनफलनिरूपणं च । पृ० ४११—४१२	३३६
नम् । पृ० ३१३—३१३	३११	देवालयपमाहात्म्यम् । मालात्रयविधिनिरूप-	
त्वरिताविद्या । विद्याप्रस्तावकथनम् । सुख-		णम् । शिवलिङ्गपूजामहिवर्णनम् । विज्ञानुसारेण	
स्तम्भनादिप्रयोगकथनम् । त्वरिताविद्यामहिमवर्ण-		देवालयस्य कर्तव्याचनं विधानम् । पृ० ४१३—४१३	३३७
नम् । पृ० ३१३—३१४	३१२	छन्दःसारः । पृ० ४१३	३३८
नानामन्त्राः । विनायकाचनप्रयोगकथनम् ।		छन्दःसारः । यजुर्वा पठर्णां गायत्र्युचामता-	
शुभ्रपाठनविधानम् । गौरीमन्त्रानुष्ठानादिकथनम् ।		दशाष्टौवादिगायत्रीभिरकथनम् । गायत्रीछन्दोनिरू-	
पृ० ३१५—३१६	३१३	पणं च । पृ० ४१३	३३९
त्वरिताज्ञानम् । त्वरितापूजनविधिः । निम-		छन्दःसारः । पाश्चिमात्यछन्दोभेद इत्यादि-	
दानुप्रह्वयकलेखनादिविधानवर्णनम् । पृ० ३१६—३१७	३१४	पणम् । छन्दोदेवताकथनं च । पृ० ४१४—४१५	३३०
स्तम्भनादिमन्त्राः । पृ० ३१७—३१८	३१५	छन्दोजातिनिरूपणम् । जललादिपञ्चो-	
नानामन्त्राः । कालदृष्टजीवनादिमन्त्रनिरूप-		जातीनां कथनम् । पृ० ४१५—४१६	३३१
णम् । पृ० ३१८—३१९	३१६	विषमवृत्तकथनम् । पृ० ४१६	३३२
सकलादिमन्त्रोद्धारः । मन्त्रपञ्चककथनम् ।		अर्धसप्तवृत्तनिरूपणम् । पृ० ४१७	३३३
आवाहमन्त्रादिकथनम् । पद्माह्वयशक्तिवचनम् ।		सप्तवृत्तनिरूपणम् । पृ० ४१७—४१८	३३४
विद्येश्वरवर्णनम् । पृ० ३१९—४००	३१७	मस्तारनिरूपणम् । पृ० ४१९	३३५
गणपूजा । शिवगायत्रीकथनम् । द्वारोद्धारर-		शिक्षानिरूपणम् । पञ्चस्थानादिकथनम् ।	
चितविघ्नमर्शान्तरमण्डले गणपतिपूजनविधानम् । जप-		पृ० ४१९—४२०	३३६
होमादिविधानवर्णनम् । पृ० ४०१	३१८	काव्यादिलक्षणम् । काव्यलक्षणकथनम् ।	
नामीश्वरीपूजा । सगण्डलवागीश्वरीपूजनं क-		गणपत्यादिभेदेन काव्यस्य त्रिप्रकारत्वेन वर्णनम् ।	
विषाग्नेय होमविधानं पूजनात्कवित्वाप्तिरिति कथनं		आख्यादिकोवादिभेदेन गद्यकाव्यस्य पञ्चप्रकारत्वेन	
च । पृ० ४०१—४०२	३१९	निरूपणम् । आर्यायािकादीनां लक्षणम् । पद्य-	
मण्डलानि । सर्वतोमन्त्रादिमण्डलविधानम् ।		कुटुम्बादिकथनम् । महाकाव्यमन्त्रादिकथनम् ।	
पृ० ४०२—४०४	३२०	पृ० ४२०—४२१	३३७
अघोरास्त्रादिशान्तिकल्पः । शिवायज्ञपूज-		नाटकनिरूपणम् । नाटकप्रकारणादिभेद-	
नम् । महपूजनादेकारस्थानकलप्राप्तिरित्यादिकथनम् ।		निरूपणम् । नाट्यलक्षणम् । पूर्वोक्ते नान्दीमुपलभ-	
सर्वोदात्तविनाशिकास्त्रकल्पनिकथनम् । पृ० ४०४	३२१	गम् । नटीविदुसकारितार्थशोधिवाप्राज्ञां कथनम् ।	
पाशुपतशान्तिः । पृ० ४०५—४०६	३२२	कर्मोद्घातलक्षणम् । विश्वोपदेशादिभेदादिकथ-	
पददान्दघोरास्त्राणि । यशोहरणादिम-		नम् । पृ० ४२२—४२३	३३८
न्त्रानां विधानम् । शतापयोदिवर्णनेवनायुतलान		शृङ्गारादिरसिनिरूपणम् । रवितादादिगु-	
इत्यादिकथनम् । महानुपुंजशान्तिमन्त्रकथनम् ।		णकथनम् । विभावस्थाऽऽत्मनोहोपकामरुभेदेन हि-	
पृ० ४०७—४०८	३२३	प्रारत्नेन वर्णनम् । धीरोदात्तादिनायकभेदकथनम् ।	
रुद्रशान्तिः । रुद्रशान्तिपठकथनम् ।		सूत्रो नायकस्य नर्तकविज्ञानमुक्तावधानां च कथ-	
पृ० ४०८—४०९	३२४	नम् । भाग्यदिरासकथनम् । पृ० ४२३—४२५	३३९

प्रतिपाद्यविषय ।	अध्या० ।	प्रतिपाद्यविषय ।	अध्या० ।
रीतिनिरूपणम् । पाषाणलोडवेणीयादि- भेदेन रीतिनिरूपणम् । पृ० ४१५	३४०	सुखिभक्तिसिद्धरूपम् । विभक्तिपदवाच्यसुखि- योः कथनम् । स्वादिभिमक्तिनिरूपणम् । अजन्त- हस्तभेदेन प्रातिपदिकस्य द्विप्रकारत्वेन वर्णनम् । तयो पुनः पुस्त्यादिभेदेन त्रिप्रकारत्वेन वर्णनम् । पृष्ठादिस्मिद्धरूपकथनम् । पृ० ४३७—४४०	३५१
वृत्त्यादावङ्गकर्मनिरूपणम् । शोणां लील- विन्यासादिभेदेन शरीरलोकाविशेषकथनम् । शिरःकाम्य- नादात्मनितादिभेदेन प्रयोदकप्रकारकथनम् । सप्तप्र- कारेण भूकसादिकथनम् । तारकादीनां नवभाकर्मा- दिकथनम् । पृ० ४१५—४३६	३४१	स्त्रीलिङ्गशब्दसिद्धरूपम् । रमादिरुपाणां कथनम् । पृ० ४४०—४४१	३५२
अभिनयादिनिरूपणम् । अग्निचक्र- णम् । रसादिविधिव्योपकथनम् । गृहारस्य चमोगति- प्रक्रमभेदेन द्विप्रकारत्वेन वर्णनम् । पुनस्तद्वैयर्थ्यनिरूप- णम् । हासारितकथनम् । परुणादिरुपाणां शैवस्य निरूपणम् । शब्दांशकारलक्षणनिरूपणम् । पृ० ४२१—४२६	३४२	नपुंसकशब्दसिद्धरूपम् । पृ० ४४१ कारकम् । अग्निद्विज्ञानभिहितत्वेन कर्तुंशक्त्या- पभात्वेन कथनम् । कर्मसंज्ञादिनिरूपणम् । पृ० ४४१—४४२	३५३ ३५४
शब्दांशकाराः । अनुप्रासाफल्यकारणां कथ- नम् । चक्रवर्थादिनिश्चयण गोमूत्राद्येककथनम् च । पृ० ४२६—४३०	३४३	समासः । तत्पुत्रवादिपञ्चमसकथनम् । पृ० ४४२—४४३	३५५
अर्थांशकाराः । साहचर्याफल्यकारणां निरु- पण समक्षणवर्णनं च । पृ० ४३०—४३१	३४४	तद्धितः । तद्धितसिद्धरूपकथनम् । पृ० ४४३—४४४	३५६
शब्दार्थांशकाराः । प्रसस्तीत्यादिभिः पण्णां पेसाणां कथनम् । तद्धितकथनं च । पृ० ४३१—४३२	३४५	उणादिसिद्धरूपकथनम् । पृ० ४४६	३५७
काष्ठपगुणविवेकः । शब्दगुणकथनम् । गुण- कथनं च । प्रघातादिलक्षणकथनम् । शृङ्गीरनादि- विशेषगुणकथनम् । कथनम् ।	३४६	तिङ्गविभक्तिसिद्धरूपम् । पृ० ४४५—४४५	३५८
रागलक्षणमादिकथनम् । पृ० ४३२—४३३	३४७	कृत्सिद्धरूपम् । पृ० ४४६—४४७	३५९
काष्ठपदोपविवेकः । शकानामुद्दिष्टजनकयो- रस्य क्षतप्रकारवर्णनम् । अथापुल्याप्रमुञ्जतयोः पदानिप्रकारेण प्रतिपादनं तयोः शब्दप्रकारविद्वत्त्वादि- साधुत्वेन कथनं च । छान्दोग्यादिविद्वत्प्रकारादिव्योपक- थनम् । तद्धितकथनम् । विद्वेष्यादिदोषार्थां कथनम् । पृ० ४३३—४३५	३४८	स्वर्गपावालादिवर्गाः । पृ० ४४७—४५०	३६०
एकाक्षराभिधानम् । एकाक्षरसम्प्रतिष्ठा- णम् । सन्निपातकथनम् । नवबुधार्थविधानम् । सन्निपातकथनम् । एकाक्षरतन्तुना होमपूजनवि- धानम् । पृ० ४३५—४३७	३४९	अज्ययवर्गः । पृ० ४५०—४५१	३६१
द्वयाक्षरसंज्ञाः । प्रत्यक्षरासंज्ञाणां कथनम् । अन्विप्रत्याक्षरकथनम् । पृ० ४३६—४३७	३५०	नानार्थवर्गः । पृ० ४५२—४५३	३६२
त्रयाक्षरसंज्ञाः । प्रत्यक्षरासंज्ञाणां कथनम् । अन्विप्रत्याक्षरकथनम् । पृ० ४३७—४३८	३५१	भूमिवनौपध्यादिवर्गाः । पृ० ४५३—४५५	३६३
चतुर्धासंज्ञाः । प्रत्यक्षरासंज्ञाणां कथनम् । अन्विप्रत्याक्षरकथनम् । पृ० ४३८—४३९	३५२	नृवहासत्रविद्वत्प्रवर्गाः । पृ० ४५५—४५७	३६४
पञ्चधासंज्ञाः । प्रत्यक्षरासंज्ञाणां कथनम् । अन्विप्रत्याक्षरकथनम् । पृ० ४३९—४४०	३५३	ब्रह्मवर्गः । पृ० ४५७	३६५
षड्धासंज्ञाः । प्रत्यक्षरासंज्ञाणां कथनम् । अन्विप्रत्याक्षरकथनम् । पृ० ४४०—४४१	३५४	सत्रविद्वत्प्रवर्गाः । पृ० ४५८—४५९	३६६
सप्तधासंज्ञाः । प्रत्यक्षरासंज्ञाणां कथनम् । अन्विप्रत्याक्षरकथनम् । पृ० ४४१—४४२	३५५	सामान्यनामलिङ्गानि । पृ० ४५९—४६०	३६७
अष्टधासंज्ञाः । प्रत्यक्षरासंज्ञाणां कथनम् । अन्विप्रत्याक्षरकथनम् । पृ० ४४२—४४३	३५६	प्रलयवर्णनम् । निरानैमित्तिकप्रकृत्यालम्बित- कादिभेदेनतुविषयप्रलयवर्णनम् । पृ० ४६०—४६१	३६८
नवधासंज्ञाः । प्रत्यक्षरासंज्ञाणां कथनम् । अन्विप्रत्याक्षरकथनम् । पृ० ४४३—४४४	३५७	आलम्बितकालगमोत्पत्त्योर्निरूपणम् । शरीररमानय- भेदेनाऽऽप्यात्मिकतापरस्य द्विप्रकारत्वेन वर्णनम् । भोगदेह क्षयत्वा वर्णना जीवस्य कर्मान्तरप्राप्तिकथ- नम् । सुखासुखकर्मचक्रनिरूपणम् । कर्मफल प्रथमादि- साधुत्वं तत्तद्वयवोपासकथनम् । सावित्र्यादिगुणानां कथनम् । देहे शिरसादीनां गुणकथनम् । पृ० ४६१—४६३	३६९
दशधासंज्ञाः । प्रत्यक्षरासंज्ञाणां कथनम् । अन्विप्रत्याक्षरकथनम् । पृ० ४४४—४४५	३५८	शरीरावयवाः । वर्णविधानां निरूपणम् । पृ० ४६३—४६५	३७०
एकादशधासंज्ञाः । प्रत्यक्षरासंज्ञाणां कथनम् । अन्विप्रत्याक्षरकथनम् । पृ० ४४५—४४६	३५९	देहे गताशयानां कथनम् । पार्श्वदिशिर्वातदेहे जातानां चोदत्वेन निरूपणम् । प्राक्पदवशादिपु- नराशयानां कथनम् । पृ० ४६५—४६६	३७१

प्रतिपाद्यविषयाः ।	अध्या० ।	प्रतिपाद्यविषयाः ।	अध्या० ।
नरकरुण्यरूपम् । शुभकर्मणां पुरुषाणां प्राणकर्षणचिह्नरादिनिर्घोषादिकथनम् । दाम्ब्यभारुणकथनम् । दामिस्रादिनरकरुण्यरूपम् । पापिनी नानाविधयातनावर्णनम् । साध्यामिकरितापठक्षणरूपनम् ।		आत्मनः सर्वदृष्टान् भोचृन्वामिलादिकथनम् । किह्वेहायुत्पत्तिकथनम् । मद्यतः संसारान्मुच्यत इति कथनम् ।	३७७
पृ० ४६५—४६६	३७१	ब्रह्मज्ञानम् । पृ० ४७३—४७४	३७८
यमनियमाः । अष्टाष्टयोगनिरूपणम् । यज्ञस्पर्शदन्वहरणार्थार्यमौषधिसिद्धिकथनम् । मनोजयादिकथनम् । विष्णुपूजनास्वरगतिर्भवतीतिवर्णनम् ।		ब्रह्मज्ञानम् । यज्ञैर्देवान्प्राप्नोति तपसा वैराज्यपदप्राप्तिः कर्मसन्ध्याद्याङ्गप्रदप्राप्तिः वैराग्यव्यासकृती लयाः, ज्ञानात्कैवल्यमित्यादिपञ्चगतयो जीवस्येत्यादिकथनम् । भावनात्रैविध्येन ब्रह्मोपासनाकथनम् ।	
पृ० ४६६—४६८	३७२	ब्रह्मज्ञानरक्षणदिकथनम् । पृ० ४७४—४७५	३७९
आसनमाणासाममत्वाहाराः ।		अद्वैतब्रह्मविज्ञानम् । अन्तकाले मृगस्मरणान्मृगदेहप्राप्तिरिति कथनम् । अद्वैतज्ञानविषये राजब्रह्मण्यस्यवादेः राजब्रह्मण्यस्यवादे विद्याषड्गुणस्यवादेकथनम् । ब्रह्मणोपदेशाप्रसङ्गे मुक्तिरिति कथनम् ।	
पृ० ४६८	३७३	पृ० ४७५—४७८	३८०
ध्यानम् । ध्यानवक्रस्य मुक्तिसाधनत्वेन कथनम् । इदमे विष्णोर्ध्यानदिकथनम् । पृ० ४६९—४७०		गीतासारः । पृ० ४७८—४८०	३८१
	३७४	यमगीता । गीतापञ्चकालनिरूपणम् ।	
धारणा । धारणालक्षणकथनम् । वाक्योधारणाकथनम् । देशान्तीधारणाकथनम् । धारणादिभिः साधनो विगतक्लेशो जायत इति कथनम् ।		पृ० ४८१—४८२	३८२
पृ० ४७०—४७१	३७५	आग्नेयमहापुराणमाहात्म्यम् । हेमन्तान्तवाग्नेयपुराणप्रथमोनामिथोमादियज्ञकलप्राप्तिकथनम् । आग्नेयपुराणान्तर्गतविषयकथननिरूपणम् । पुराणसत्याकथनम् । पुराणपाठकपूजनादिनिरूपणम् । पुस्तकदानप्रसङ्गा । पृ० ४८२—४८४	३८३
समाधिः । समाधिलक्षणम् । योगिप्रसङ्गा । योगी सूर्यमण्डल भित्वा ब्रह्मलोकमतिक्रम्य परो गतिं प्राप्तीत्यादिनिरूपणम् । छद्मचारगृहपरस्यापि मुक्तिरितिकथनम् । पृ० ४७३—४७४			
पृ० ४७३—४७४	३७६		
ब्रह्मज्ञानम् । देवादेरात्मत्वमावबोधनम् ।			

समाप्तेयमग्निपुराणान्तर्गताध्यायविषयानुक्रमणी ।

श्रीमद्ब्रह्मपायनमुनिप्रणीतम् अग्निपुराणम् ।

तत्र प्रथमः प्रश्नाध्यायः ।

मन्वाचरथश्लोकः ।

अश्रियं सरस्वतीं गौरीं गणेशं स्कन्दमीश्वरम् । ब्रह्माणं बह्मिन्द्रादीन्नामुदेवं नमाम्यहम् ॥ १
पुराणारम्भप्रस्तावनाश्लोकः ।

नैमिषे हरिषीजाना ऋषयः शौनकादयः । तीर्थयात्राप्रसङ्गेन स्वागतं सूतमब्रुवन् ॥ २
ऋषय ऊचुः—

सूत त्वं पूजितोऽस्माभिः सारात्सारं वदस्व नः । येन +विज्ञातपात्रेण सर्वज्ञत्वं प्रजायते ॥ ३
सूत उवाच—

गारात्सारो हि भगवान्विष्णुः सर्गादिऋद्धिभुः । ब्रह्माहमस्मि तं ज्ञात्वा सर्वज्ञत्वं प्रजायते ॥ ४
द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये ऋशब्दब्रह्म परं च यत् । द्वे विद्ये वेदितव्ये हि इति चाऽऽधर्वणी श्रुतिः २
अहं शुकश्च पैलाद्या गत्वा वदरिकाश्रमम् । व्यासं नत्वा पृष्टवन्तः सोऽस्मान्सारमथाब्रवीत् ॥ ६
व्यास उवाच—

शुकार्यः शृणु सूत त्वं वसिष्ठो मां यथाऽब्रवीत् । ब्रह्म सारं हि पृच्छन्तं मुनिभिश्च परात्परम् ७
[+ वसिष्ठ उवाच—]

द्विविधं ब्रह्म वक्ष्यामि शृणु व्यासाखिलोत्तमम् । यथाऽयिर्षी पुरा प्राह मुनिभिर्दिव्यैः सह ॥ ८
पुराणं परमाश्रेयं ब्रह्मविद्याऽऽप्तं परम् । ऋग्वेदीयपरं ब्रह्म सर्ववेदेषुत्तमं परम् ॥ ९

अग्निनोक्तं पुराणं यदाश्रेयं वेदसंमितम् । भुक्तिभुक्तिप्रदं पुण्यं पठतां शृण्वतां नृणाम् ॥ १०
कालान्निरूपिणं विष्णुं उयोतिर्ब्रह्म परात्परम् । मुनिभिः पृष्टवान्देवं पूजितं ज्ञानकर्मभिः ॥ ११

वसिष्ठ उवाच—
संसारसागरोत्तोरनाथं ब्रह्मेश्वरं वद । विद्यासारं यद्विदित्वा सर्वज्ञो जायते नरः ॥ १२

अश्रिकवाच—
विष्णुः कालान्निरुद्रोऽहं विद्यासारं वदामि ते । ब्रह्माऽऽश्रेयं पुराणं यत्सर्वं सर्वस्य कारणम् ॥ १३
सर्गस्य प्रतिर्गस्य संज्ञणन्वन्तरस्य च । वंशानुचरितवदंश्च मत्स्वर्कूर्पादिरूपधृक् ॥ १४

+ लक्ष्मीमिति वचिद्युस्तके पाठः । + विह्वान्साद्रेणेत्येति ड. पुस्तके पाठः । * 'अपर च पर च यत्' इति
पुनाचिद्युस्तके पाठः । + इत्यधिकम् ।

१ क. द. 'तु' । २ क. घ. 'वदन्' । ३ ख. द. न. 'परापरम्' । ४ ख. ग. 'द्विविध' । ५ क. द.
'लक्ष्मी' । घ. 'लानुगम्' । ६ क. 'दाय य' । क. 'दायि' । ७ ख. ग. 'सर्ववेदेषुत्तम' । ८ घ. 'मुखावहम्' । ९ घ.
द. 'वे ब्रह्म' । १० घ. क. 'दिव्य' । ११ क. द. 'सागर' । १२ क. 'साग नाद न' । १३ द. द. 'विद्यासार' । १४ क.
द. 'परम्' ।

द्वे विद्ये भगवान्विष्णुः परा चैवापरा द्विज । ऋग्यजुःसामाथर्वाख्या वेदां अद्धानि पद्द्विज १५
 शिक्षा कल्पो न्याकरणं निरुक्तं ज्योतिषां गतिः । छन्दोभिधानं पीमांसा धर्मशास्त्रं पुराणकम् १६
 न्यायो वैषकगान्धर्व धनुर्वेदोऽर्थशास्त्रकम् । अपरेयं, परा विद्या यया ब्रह्मोद्भवम्यते ॥ १७
 यत्तद्दृश्यमश्राग्मगोत्रचरणं ह्येवम् । विष्णुनोक्तं यथा मयं देवेभ्यो ब्रह्मणा पुरा ॥ १८
 तथा ते कथयिष्यामि हेतुं मत्स्यादिरूपिणम् ॥ १९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये न्यासश्लोके प्रथमः प्रश्नाध्यायः ॥ १ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—१९.

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

मत्स्यावतारकथावर्णनम् ।

वसिष्ठ उवाच—

मत्स्यादिरूपिणं विष्णुं ब्रूहि सर्गादिकारणम् । पुराणं ब्रह्म चाऽऽग्नेयं यथा विष्णोः पुरा श्रुतम् ।

अग्निरुवाच—

मत्स्यावतारं वक्ष्येऽहं वसिष्ठ शृणु वै हरेः । अवतारक्रिया दुष्टनष्टी सत्पालनाय हि ॥ १
 आसीदतीतकल्पान्ते ब्राह्मो नैमिषिको लयः । समुद्रोपधुनास्तत्र लोका भूरादिका मुने ॥ २
 गर्नुबंधस्वतस्तपे तपो वै भुक्तिमुक्तये । एकदा कृतमालायां कुर्वतो जलतपेणम् ॥ ३
 तस्याञ्जल्युदके मत्स्यः स्वल्प एकोऽभ्यपद्यत । क्षेतुकामं जले प्राह न मां क्षिप तृपोत्तम ॥ ४
 ग्राहादिभ्यो भयं मेऽर्चं तच्छुत्वा कलशेऽक्षिपत् । मनुं हृद्भ्यः पुनर्मत्स्यः प्राद तं देहि मे वृहत् ॥ ५
 स्थानमेतद्दृचः श्रुत्वा राजाऽथोदशनेऽक्षिपत् । तत्र बृह्दोऽवचीरूपं पृथुं देहि पदं मनो ॥ ६
 सरोवरे पुनः क्षिप्तो वृष्टे तत्प्रमाणवान् । ऊचे देहि वृहत्स्थान प्राक्षिपचाभ्युधौ 'मनुः ॥ ७
 लक्ष्योऽग्नविस्तीर्णः क्षणमात्रेण तोऽभवत् । मत्स्यं तमद्भुतं हृष्टा विस्मितः प्रावचीन्मनुः ॥ ८
 को भवान्मनुं विष्णुस्त्वं नारायण नमोऽस्तु ते । मायया मोहयसि मां किमर्थं त्वं जन्तार्दन ॥ ९
 मनुनोक्तोऽग्रवीन्मत्स्यो मनुं वै पालने रतः । अवतीर्णो भवायास्य जगतो दुष्टनष्टये ॥ १०
 सप्तमेऽथ दिने 'दोषिः' श्वावयिष्यति वै जगत् । उपस्थितायां नाथि त्वं बीजादीनि निषाप ॥ ११
 सप्तपिभिः परिश्रुतो निशां ब्राह्मीं 'परिष्यसि । उपस्थितस्य मे गृह्णे निवर्त्रीहि महाहिना ॥ १२
 इत्युपत्वाऽर्न्तर्दधे मत्स्यो मनुः कालमतीक्षकः । स्थितः समुद्र उद्वेले नावमारुह्ये तदा ॥ १३
 एकशृङ्गधरो गन्स्यो ह्येवो नियुतयोजनः । नावं 'धेद्व्या तस्य शृङ्गे मत्स्यारूपं च पुराणकम् ।
 श्वाय मत्स्यात्पापघ्नं संस्तुवन्स्तुतिभिश्च तम् । यज्ञवेदमहर्तारं ह्यप्रीतिं च दानवम् ॥ १४

१ प. ५ द. १३ द. 'दाहानि च यद्द्विज । १ प. द. 'दाभिय' । ४ प. परम् । ४. इवन् । ५ प. ५
 'ने' 'द' 'द' । ६ प. द. श्लो १७ प. द. नोतम । ८ प. मेऽथ । ९ प. 'ते' । १० ग. दुष्टः
 ११ प. द. ततः । १२ प. द. 'नु वै विष्णुर्नारा' । १३ क. प. द. रतम् । १४ द. 'मे दिवो ह्य' । १५ ।
 प. तद्वि । १६ प. द. शिषाय । १७ प. द. परिष्यति । १८ ग. 'तद्विदे मत्स्ये म' । 'तद्विदे म' । १९ ।
 द. ५२५५ तस्यं ।

(कूर्मावतारकथावर्णनम्)

अवधीद्वेदमन्त्राद्यान्पालयामास केशवः । मोक्षे कलेश्य वाराहे कूर्मरूपोऽभवद्दरिः ॥ १७

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽग्निप्रोक्ते विद्यास्तारे मत्स्यावतारकवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६

अथ तृतीयोऽध्यायः ।

कूर्मावतारकथावर्णनम् ।

आग्ररुवाच—

वक्ष्ये कूर्मावतारं च संश्रुतं पार्षनाशनम् । पुरा देवासुरे युद्धे दैत्यैर्देवाः पराजितौः ॥ १
 दुर्वाससश्च शापेन निश्रीकाश्चाभवस्तदा । सुराः क्षीराब्धिगं विष्णुभूचुः पालय वै सुराह् ॥
 ब्रह्मादिकान्दरिः प्राह संधिं कुर्वन्तु चामुरैः । क्षीराब्धिपथनार्थं च अमृतार्थं श्रिये सुराः ॥ ३
 अरयोऽपि हि संश्रयाः सति कार्यार्थगौरवे । युष्मानमृतभाजोऽथ करिष्यामि न दानवान् ॥ ४
 मन्यान् मन्दरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा च वासुकिम् । क्षीराब्धिं मत्सदायेन निर्मथत हातन्द्रिताः ॥ ५
 विष्णुकाः संविदं कृत्वा दैत्यैः क्षीराब्धिमागताः । ततो मथितुमारब्धा यतः पुच्छं ततः सुराः
 फणिनिश्वाससंगलाना हरिणाऽऽप्यायिताः सुराः । मध्यमानेऽर्णवे सोऽद्रिनाधारो ह्यपोऽविशत्
 कूर्मरूपं सपास्याय दध्रे विष्णुश्च मन्दरम् । क्षीराब्धेर्मध्यमानाच्च विपं इलाहलं हभूत् ॥ ८
 हरेण धारितं कण्ठे नीलकण्ठस्ततोऽभवत् । ततोऽभूद्रारुणी देवी पारिजातथ कौस्तुभः ॥ ९
 गात्रथाप्तरसो दिव्या लक्ष्मीर्दिवी हरिं गता । पश्यन्तः सर्वदेवास्तां स्तुवन्तः सश्रियोऽभवन् ॥
 ततो धन्वन्तरिर्विष्णुराणुर्वेदभेददर्शकः । विभ्रत्कमण्डलं पूर्णममृतेन संभुत्वितः ॥ ११
 अमृतं तत्कराद्दत्त्वाः सुरेभ्योऽर्धं प्रदाय च । गृहीत्वा जगुर्जम्भाया विष्णुः स्त्रीरूपं शुकतः ॥
 तां दृष्ट्वा रूपसंपन्नां दैत्याः प्रोचुर्बिमोहिताः । भव भार्याऽमृतं श्रेष्ठं पाययास्यान्वरानने ॥ १३
 तथेत्युक्त्वा हरिस्तोभ्यो गृहीत्वाऽपाययत्सुराह् । चन्द्ररूपधरो राहुः पिवंश्चक्रेन्दुर्नोऽर्पितः ॥
 हरिणाऽप्यरिणा छिन्नं सैवाहु 'तच्छिरः पृथक् । कृपयाऽमरतां नीतं वरदं हरिपत्रवीत् ॥ १५
 राहुर्मचस्तु चन्द्रार्कौ प्राप्स्येते ग्रहणं श्रद्धैः । तस्मिन्काले च यदानं दास्यन्ते स्पातदक्षयम् ॥ १६
 तथेत्याहाथ तं विष्णुस्ततः 'सर्वैः सदाभारैः । (* स्त्रीरूपं संपरित्यज्य 'हरिणोक्तं प्रदर्शय ॥ १७
 दर्शयामास यद्राथ स्त्रीरूपं भगवान्दरिः ।) मायया मोहितः शंभुर्गौरौ ल्यक्त्वा स्त्रियं गतः १८
 नम्र उन्मत्तरूपोऽभूत्स्त्रियः(पाः) केशानधारयत् । अगाद्धिमुच्य केशान्स्त्री अन्वधावच तां गताम्

+ श्रित्युक्तके—'नृभूतितः । इति पाठो वर्तते । * भद्रविद्यान्तर्गती मन्वो ग. पुस्तके अस्ति ।

१ क. क. पातु हरेऽथ । २ घ. क. श्रुत्वा । ३ घ. क. 'पश्याय' । ४ ट. 'ताः । सु' । ५ घ. घ. क. 'स्तुत्वा ।
 ६ ख. घ. हि । ७ ख. घ. कार्यस्य शो' । ८ घ. क. 'ओ हि कारयामि । ९ घ. घ. क. सु । १० घ. क. 'सतता
 ह' । ११ ख. घ. 'तो हरः । त' । १२ ख. घ. 'प्रवर्ततः । १३ क. समन्वितम् । १४ घ. 'यन्मगतः । १५ घ. सुध ।
 १६ घ. स यदुक्तम् । १७ ग. कण्ठः शिरः । १८ क. ख. घ. च. 'हः ॥ भवेय ये तदा शन । १९ क. घ. सर्व-
 स्तोदाऽभारैः । २० क. रा. घ. 'हरेणोक्तः । २१ ख. घ. 'पोऽपि श्रिय. ।

स्तलिनं तस्य वीर्यं कौ यत्र यत्र हरस्य हि । तत्र तेनाभवत्क्षेत्रं लिङ्गानां कनकस्य च ॥ २०
 मायेयमिति तां ज्ञात्वा स्वरूपस्योऽभयद्वैरः । शिरसाह हरी रुद्र जिता माया तस्या हि मोक्षः ?
 न जेतुमेनां शक्तो मे त्वदृतेऽन्यः पुमान्मुनि । अमाप्ताध्यामृतं दैत्या देवैर्युद्धे निपातितः ॥ २२
 निदिबस्पाः सुराधाऽऽसौन्दैत्याः पातालवासिनः । यो नरः पठते देवविजयं निदिबं ब्रजेत् २३

इत्यदिनहापुराण आग्नेये विद्यामरे कूर्मवतारवर्णनं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ ३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—२९

अथ चतुर्थोऽध्यायः ।

बराह्नारसिंहनामवताराणां वर्णनम् ।

अधिरुवाच—

अवतारं बराहस्य बक्ष्येऽहं पापनाशनम् । हिरण्यासोऽसुरेशोऽभूद्देवाञ्जित्वा 'दिति स्थितः ॥ १
 देवैर्गत्वा स्तुतो विष्णुर्विष्णुस्तो बराहकः । अभूत् दानयं हत्वा दैत्यः सार्धं तु कण्ठकम् ॥ २
 धर्मदेवादिरत्नाकृतनः सोऽन्तर्दधे हरिः । हिरण्यास्य वै भ्राता हिरण्यकशिपुस्तथा ॥ ३
 जितदेवगणभागः सर्वदेवाधिकारकृत् । नारसिंहं वपुः कृत्वा तं जघान सुरैः सह ॥ ४
 स्वपदम्यान्सुराथक्रे नारसिंहः सुरैः स्तुतः । देवासुरे पुरा युद्धे बलिप्रभृतिभिः सुराः ॥ ५
 जिताः स्वर्गात्परिभ्रष्टा हरिं ते शरणं गताः । सुराणामभयं दत्त्वा अदित्या कश्यपेन च ॥ ६
 स्तुतोऽसौ वामनो भूत्वा हृदित्वा स क्रतुं ययौ । बलेः श्रीयजमानस्य, गद्गाद्गारे गृणन्स्तुतिम् ७
 वेदान्मठन्तं तं श्रुत्वा वामनं बरदोऽब्रवीत् । (रुनिवारितोऽपि शुक्रेण बलिर्भूद्दि यद्विच्छसि ॥ ८
 तत्तेऽहं संपदास्यामि, वामनो बलिप्रब्रवीत् ।) पदत्रयं मे सुर्वर्यं देहि दास्ये तमब्रवीत् ॥ ९
 तोये तु पतिते हस्ते वामनोऽभूद्दामनः । भूलोकं स भुवर्लोकं स्वैर्लोकं च पदत्रयम् ॥ १०
 चक्रे बालं च सुतले तच्छक्राय ददौ हरिः । शक्रो देवैर्हरिं स्तुत्वा भुवनेशः सुखी त्वभूत् ॥ ११
 बक्ष्ये परशुरामस्य चावतारं मृष्टं द्विज । उद्धतान्क्षत्रियान्मत्वा भूमारेर्हरणाय सः ॥ १२
 अग्नीर्षो हरिः शान्त्यै देवधिमादिपालकः । जमदग्ने रेणुकायां भार्गवः शङ्खपारगः ॥ १३
 दत्तात्रेयमसादेन कार्तवीर्यो नृपस्त्वभूत् । सहस्रबाहुः सर्वोर्वोपतिः स मृगया गतः ॥ १४
 श्रौन्तो निमिञ्चितोऽरण्ये मुनिना जमदग्निना । कामधेनुप्रभावेण भोजितः सबलो नृपः ॥ १५
 अमार्थैर्पत्कामधेनुं यदा स न ददौ तदा । हतवानथ रामेण शिरसिञ्चत्वा निपातितः ॥ १६
 (युद्धे परशुना राजा सधेनुः स्वाश्रमं ययौ । कार्तवीर्यस्य पुत्रेस्तु जमदग्निर्निपातितः) ॥ १७
 रामे वनं गीते वैराटय रामः समागतः । पितरं निहतं दृष्ट्वा पित्रुणाशाभिमार्षितः ॥ १८

* धनुर्निदातर्गणे प्रथो ग पुस्तके नास्ति । * धनुर्निदातर्गते ग. पुस्तके नास्ति ।

१ क तत्र च तद्वै । २ स 'द्वे' । वि' । ३ क म लामने' । ४ म घ अमाप्ताध्यामृतं । ५ क. व न 'स्य
 येन दि' । घ छय को'प्रदिब । ६ क ड च दिव । ७ घ ड साक च । ८ र ग व 'पानामु' । ९ घ 'दे.
 म् । १० घ ड रे । ११ क 'दित्याय व' । १२ स च 'रे गृणन्स्तुतिम्' । घ. 'दिसृणा'पुर्णम् । १३ च.
 म् । १४ घ ड. च 'रार' । १५ ग 'दि माहाद्व' । १६ क. घान्तो । १७ र. ग. 'वक्ष्ये' । १८ क ड
 घ 'न शरा' ।

(रामचरितेऽन्योऽप्यकाण्डम्) .

दशरथ उवाच—

किं कृतं तव रामेण मया वा पापनिश्चये । यन्मामेवं ब्रवीषि त्वं सर्वलोकामियंकारि ॥ २३
 केवलं त्वत्प्रियं कृत्वा भविष्यापि मुनिन्दितः । न त्वं भार्या कालरात्रिर्भरतो नेदृशः सुतः २४
 प्रज्ञापि विधवा राज्यं मृते मयि गते सुते । सत्यपोशनिषदस्तु राममाहूय चाब्रवीत् ॥ २५
 कैकेय्या वक्षितो राम राज्यं कुरु नियुक्त माम् । * त्वया वने तु वस्तव्यं कैकेयीभरतो वृषः+
 *पितरं चैव कैकेयीं नमस्कृत्य प्रदक्षिणम् । कृत्वा नत्वा च कौसल्यां समाश्रास्य सलक्ष्मणः॥
 सीतया भार्यया सार्धं सरथः ससुमन्त्रकः । दत्त्वा दानानि विभेभ्यो दीनानाथेभ्य एव साः २९
 पादुभिश्चैव पित्रार्थैः शोकात्किर्निर्गतः पुरात् । उपित्वा तैमसाक्षीरं रात्रौ पौरान्विहाय च+॥३०
 प्रभाते तपश्यन्तोऽप्योर्ध्वा ते पुनरागताः । रौद्रराजाऽपि कौसल्यापृष्टमागात्सुदुःखितः ॥ ३१
 पौरा जनाः स्त्रियः सर्वा रुरुडू रानयोऽपिर्वः । रामो रयस्यश्चीराढ्यः शृङ्गवेरपुरं ययौ ॥ ३२
 गुह्येन श्रुतस्तत्र इक्षुदीम्बलमाश्रितः । लक्ष्मणः सगुहो रात्रौ चक्रतुर्नागरं हि तौ ॥ ३३
 सुमन्त्रं सरथं त्यक्त्वा प्रतर्नार्थाऽथ जाह्नवीम् । रामलक्ष्मणसीतार्थं तीर्त्वा तेऽगुः प्रयागकम् ३४
 भरद्वाजं नमस्कृत्य चित्रकूटगिरिं ययुः । वास्तुपूजां तत्रै कृत्वा स्थिता गन्दाकिनीतटे ॥ ३५
 सीतायै दर्शयामास चित्रकूटं च राधर्वैः । नर्त्तविदारयन्तं तां काकं तच्चक्षुराक्षिपत् ॥ ३६
 ऐषिकास्त्रेण(?) शरणं माप्तो देवान्विहाय सः । राम वनं गते राजा पृष्टेऽद्भि निशि चाब्रवीत् ॥
 कौशल्यायै कथां पूर्वा यदज्ञानाद्वतः पुरा । कौभारे शैशूतीरं यज्ञद्वेषकुमारकः ॥ ३८
 (* शब्दभेदाच्च कुम्भेन शब्दं कुर्वथ तत्पिता । शशाप विलपन्मात्रा+शोकं कृत्वा रुदन्मुहुः) ३९
 पुत्रं विना मरिष्यावस्त्वं च शोकात्परिष्यसि । पुत्रं विना स्पर्शशोकात्कौशल्ये मरणं यम ॥ ४०
 कथामुक्त्वाऽर्थं हा राममुक्त्वा राजा दिवं गतः । सुप्तं मत्वाऽथ कौशल्या सुप्ता शोकात्तमेव सा ॥
 सुप्रभाते शयानं तं सूतमागधवन्दिनः । (*प्रबोधका बोधयन्ति न च कुञ्चलसौ मृषः) ॥ ४२
 कौशल्यया तं मृतं ज्ञात्वा हा इताऽस्मीति चोपतत् । नरा नार्योऽथ हृदुस्तेलद्रोण्यां निधाय तम् ४३
 वसिष्ठेन च तत्कालमानीतो भरतः किल । सुप्रभार्थैः तत्राकुञ्चः श्रीर्थं रानशहाल्युरीम् ॥ ४४
 दृष्ट्वा सशोकां कैकेयीं निन्दयामास दुःखितः । अकीर्तिः पातिता मूर्ध्नि कौशल्यया स प्रशंस्य च ४५
 पितरं तैलद्रोणीस्र्धं संस्कृत्य शरयूतटे । वसिष्ठार्थैर्नैरुक्तो राज्यं कुर्वति सोऽब्रवीत् ॥ ४६
 व्रजामि राममानेनं रामो राजा भवतो बली । शृङ्गवेरं मयागं च भरद्वाजेन भोजितः ॥ ४७

* शर्पपूजायाय 'अथवा' इति प्राञ्जम् । + भवतिक्ति शेषः । * 'इति दशरथनामं भुक्त्वा रामः' इत्यर्थपूर्-
 षाचामे माञ्जम् । + रामो यत् इति शेषः । * धनुश्शान्तार्णतो मन्थः क. इ. घ. पुस्तकेषु नास्ति । + दशरथनाम
 वदन्त्यर्थः । * धनुश्शान्तार्णतो मन्थो नास्ति क. इ. घ. पुस्तकेषु ।

१ घ. वा त्वं भार्या कालरात्री भरत । २ क. इ. घ. 'प्राज्ञेन व' । ३ घ. ग. न । ४ घ. 'हरतूतीर' । ५ ग. द-
 गानासि चौरवत्या यदनायात्सुदुःखिता । ६ ग. 'तः । लक्ष्मणः सानुजो रामः' ७ । ७ क. इ. घ. 'श्रीं दस्तु' । ८ घ.
 प्रातःकालेऽथ । ९ क. इ. घ. 'वा व जा' । १० ग. 'अ वलुस्तोमः प्र' । घ. 'अ तीर्णो भायुः प्र' । ११ घ. ग. शतः ।
 १२ क. इ. घ. 'क' । एषास्त्रेण च । १३ क. घ. 'शल्यां स कथां वीर्य' । १४ क. वरतूतीर । १५ क. इ. घ.
 'दक्षः कुमा' । १६ क. इ. घ. 'प्यानि त्वं च' । १७ क. इ. घ. 'य वा रामुच्छो रा' । १८ घ. घ. नृदः । १९ घ.
 घ. पादवत् । २० क. गतो । २१ क. इ. घ. 'वेर' ।

अथ षष्ठोऽध्यायः ।

रामायणेऽयोध्याकाण्डम् ।

नारद उवाच—

भरतेऽथ गते रामः पित्रादीनभ्यपूजयत् । राजा दशरथो राममुवाच शृणु राघव ॥ १
 गुणानुरागाद्राज्ये त्वं प्रजाभिरभिषेचितः । मनसाऽहं प्रभाते ते यौवराज्यं ददामि ह ॥ २
 रात्रौ त्वं सीतया सार्धं संपतः सुव्रतो भव । राज्ञश्च मन्त्रिणश्चौष्टौ सवसिष्ठास्तैथाऽद्भुवन् ॥ ३
 दृष्टिर्नयन्तो विनयः सिद्धार्थो रौज्यवर्धनः । अशोकैर्धर्मपालश्च सुमन्त्रः सवसिष्ठकः ॥ ४
 पित्रादिवचनं ध्रुत्वा तथेत्युक्त्वा स राघवः । स्थितो देवार्चनं कृत्वा कैकेय्यायै निवेद्य तत् ५
 राज्ञोवाच वसिष्ठादीन्पराज्याभिषेचने । संभारान्तंभरन्तु स्म इत्युक्त्वा कैकेयी गतः ॥ ६
 अयोध्यालंकृतिं दृष्ट्वा ह्लात्वा रामाभिषेचनम् । भविष्यतीत्याचचक्षे कैकेयी मन्थरोऽसती ॥ ७
 पादौ गृहीत्वा रामेण कर्पिता साऽपराधतः । तेन वैरेण सा रामं वनवासं च काङ्क्षति ॥ ८
 कैकेयि त्वं समुत्तिष्ठ रामराज्याभिषेचनम् । मरणं तव पुत्रस्य मम ते नात्र संशयः ॥ ९
 कुञ्जयोक्तं च तच्छ्रुत्वा एकमाभरणं ददौ । उवाच मे यथा रामस्तथा मे भरतः सुतः ॥ १०
 ज्पायं तं न पश्यामि भरतो येन राज्यभाक् । कैकेयीमव्रवीत्कुट्टा द्वारं त्यक्त्वाऽथ मन्थरा ११

मन्थरोवाच—

वाल्लिभे रक्ष भरतमात्मानं मां च राघवात् । भविता राघवो राजा राघवस्य ततः सुतेः ॥ १२
 रानचंशस्तु कैकेयि भरतात्परिहास्यते । देवासुरे पुरा युद्धे शम्बरेण हताः सुराः ॥ १३
 रात्रौ भर्ता गवस्तत्र रक्षितो विद्यया त्वया । वरद्वयं तदा मादाद्याचेदानीं नृपं च यत् ॥ १४
 रामस्य च वने वासं नव वर्षाणि पञ्च च । यौवराज्यं च भरते तदिदानीं मदास्यति ॥ १५
 मोत्साहिता कुञ्जया सा अनर्थं चार्थदंशिनी । उवाच संदुपायो मे कथितः ऋस करिष्यति १६
 क्रोधागारं भ्रंविद्यथा पतिता भुवि मूर्छिता । द्विजादीनर्चयित्वाऽथ राजा दशरथस्तदा ॥ १७
 ददर्श कैकेयीं कृष्णमुवाच कथमीदृशी । रोगार्ता किं भयोद्विशा किमिच्छसि करोमि तत् ॥ १८
 येन रामेण हि विना न जीवामि मुदूर्तकम् । शपाभि तेन कुर्यां ते वाञ्छितं तव सुन्दरि ॥ १९
 सत्यं मूर्छिनि सोत्राच नृप मयं ददासि चेत् । वरद्वयं पूर्वदत्तं संत्पार्यं देदि मे नृप ॥ २०
 चतुर्दश समा रामो रणे वसतु संपतः । संभारैरोभिरयैव भरतोऽथाभिषेच्यताम् ॥ २१
 रिपं पीत्वा मरिष्पाभि दास्यसि त्वं मे चेटृप । तच्छ्रुत्वा मूर्छितो भूमौ वज्राहत इवापतत् २२
 मुदूर्ताभिनतां प्राप्य कैकेयीभिदमयवीत् ॥ २३

• प दशरथः ।

१ क. क. मुकन्धरणा । २. मुकन्धरणा । ३ क. लो । ३ क. 'वासुगु' । ४ घ. 'स्तदाऽथ' । ५ ग. घ. 'सुव्रतो' । ६ क. 'धे मन्थरा' । ७ क. घ. ग. प. क. 'वाञ्छति' । ८ क. घ. प. 'मयन्तु' । ९ घ. 'स सुधी' । १० क. घ. प. 'सार्धं' । ११ क. घ. 'सार्धं' । १२ क. ग. 'के' । १३ क. ग. 'के' । १४ क. घ. 'के' । १५ घ. प. 'के' । १६ घ. 'के' । १७ क. घ. 'के' । १८ क. घ. 'के' । १९ क. घ. 'के' । २० क. घ. 'के' । २१ क. घ. 'के' । २२ क. घ. 'के' । २३ क. घ. 'के' ।

(रामचरितेऽप्योष्याद्यण्डम्) .

दशरथ उवाच—

किं कृतं तव रामेण मया वा पापनिश्चये । यन्मामेवं ब्रवीषि त्वं सर्वलोकामियंकरि ॥ २३
केवलं त्वत्प्रियं कृत्वा भविष्यामि मुनिन्दितः । नै त्वं भार्या कालरात्रिर्भरतो नेदृशः सुतः २४
प्रशाधि विधत्वा राज्यं मृते मयि गते सुते । सत्यपौशनिवद्धस्तु राममाहूय चाब्रवीत् । २५
कैकेय्या वञ्चितो राम राज्यं कुरु निवृत्त माम् । * स्वया वने तुं वस्तव्यं कैकेयीभरतो नृपः+
*पितरं चैव कैकेयो नमस्कृत्य मदक्षिणम् । कृत्वा नत्वा च कौसल्यां समाश्रास्य सलक्ष्मणः॥
सीतया भार्यया सार्धं सरयः समुपम्रकः । दत्त्वा दानानि विभेभ्यो दीनानाथेभ्य एव सः २६
मातृभिश्चैव पित्रार्थैः शोकातीर्णैर्गतः पुरात् । उपित्वा तैमसातीरे रात्रौ पौरान्विहाय च+॥३०
प्रभाते तमपश्यन्तोऽयोध्यां ते पुनरागताः । वैदेव्याजाऽपि कौसल्यागृहमागात्सुदुःखितः ॥ ३१
पौरा जनाः स्त्रियः सर्वा रुद्रं राजयोपितरः । रामो रपस्वधीराढ्यः शूद्रैरपुरं ययौ ॥ ३२
गुहेन पुनितस्तत्र इक्षुदीमुलभाश्रितः । लक्ष्मणः समुद्रो रात्रौ चक्रतुर्जागरं हि तौ ॥ ३३
सुमन्त्रं सरथं त्यक्त्वा प्रीतर्नात्रोऽथ आह्वयाम् । रामलक्ष्मणसीतार्थं तीर्त्वा तेऽगुः प्रयागकम् ३४
भरद्वाजं नमस्कृत्य चित्रकूटगिरिं ययुः । वास्तुपूर्णां तत्र कृत्वा स्थिता मन्दाकिनीतटे ॥ ३५
सीतार्यै दर्शयामास चित्रकूटं च रायवैः । नरैर्विदारयन्तं तां काकं तच्चधुरारसिपत् ॥ ३६
ऐपिकाक्षेण(!) शरणं प्राप्तो देवान्विहाय सः । रामे वनं गते राजा षण्डेहि निशि चाब्रवीत् ॥
कौशलेयार्यै कथां पूर्वा यद्ब्रानाद्धतः पुरा । कौमारै रैर्यतीरे यद्दत्तैस्तुमारकः ॥ ३८
(* शब्दभेदाच्च कुम्भेन शब्दं कुर्वथ तत्पिता । शशाप विलपन्मात्रा+शोकं कृत्वा रुदन्मुहुः) ३९
पुत्रं विना मरिष्येतिस्त्वं च शोकाभरिष्यसि । पुत्रं विना स्मरन्शोकात्कौशल्ये मरणं मया ॥ ४०
कथामुक्त्वाऽर्थं हा रायपुत्रत्वा राजा दिवं गतः । सुप्तं मत्वाऽथ कौशल्या मुग्धा शोकातिमेव सा ॥
सुमभाते शयानं तं सूतमागधवन्दिनः । (*प्रयोधका बोधयन्ति न च बुध्यन्त्यसौ ह्रैवः) ॥ ४२
कौशल्यया तं मृतं ज्ञात्वा हा हताऽस्पीति चोपतत् । नरा नार्योऽथ रुद्रुस्त्रैलद्रोण्यां निघाय तमृ४३
वसिष्ठेन च तत्कालमानीतो भरतः किल । सुमध्यायैः सशत्रुघ्नैः शीघ्रं राममृहात्पुरीम् ॥ ४४
दृष्ट्वा सशोकां कैकेयीं निन्दयामास दुःखितः । अकीर्तिः पातिता मूर्ध्नि कौशल्यं स प्रशंस्य च ४५
पितरं तैलद्रोणीस्थं संस्कृत्य शरयुतटे । वसिष्ठार्यैर्जनैरुक्तो राज्यं कुर्विति सोऽब्रवीत् ॥ ४६
व्रजापि राममानेतुं रामो राजा भैतौ बली । शूद्रवैरं प्रयागं च भरद्वाजेन भोजितः ॥ ४७

* अर्षेष्ट्यावाच 'अवधा' इति प्राकृतम् । + भवतिविति शेषः । * 'इति दशरथयास्य भुक्त्वा रामः' इत्यर्थेष्ट-
प्रात्याय माकृतम् । + रामो यत्र इति शेषः । * धनुषिद्वान्दन्तैर्वी मन्वोः क. द. च. पुस्तकेषु नास्ति । + परस्परताना
संदर्भः । * धनुषिद्वान्दन्तैर्वी मन्वो नास्ति क. द. च. पुस्तकेषु ।

१ घ. या त्व भार्या कालरात्रो मर् । २ क. द. च. 'पातेन य' । ३ घ. ग. न । ४ घ. सरयुर्वीरे । ५ घ. दृ-
मान्नापि कौशल्यया गृहमागतस्तु-खिता । ६ घ. 'तः । सलीकः धानुजो रामः ४८' । ७ क. द. च. 'नो ददतु' । ८ घ.
प्रायः-कातेऽथ । ९ क. द. च. 'या च जा' । १० घ. 'य वपुस्तानाः प्र' । ११ घ. 'य त्रीर्नां भातुः प्र' । १२ घ. घ. लठ. ।
१३ क. द. च. 'कः । एकाक्षेण उ' । १४ क. घ. 'शल्या स कथा पौरा' । १५ क. सरयुर्वीरे । १६ क. द. च.
'रायः कुना' । १७ क. द. च. 'भ्यामि त्व च' । १८ क. द. च. 'य वा राममु'डी रा' । १९ घ. घ. नृपः । २० घ.
घ. चाब्रवीत् । २१ क. पते । २२ क. द. च. 'वेरत्र' ।

नमस्कृत्य भरद्वाजं रामं लक्ष्मणमागतः । पिता स्वर्गं गतो राम अयोध्यायां नृपो भव ॥ ४८
 (अहं वनं प्रयास्यामि त्वदादेशमतीक्ष्णकः) । रामः श्रुत्वा जलं दृत्वा गृहीत्वाऽपादुके व्रज ॥ ४९
 राज्यापाहं न यास्यामि सत्याचीरजटाधरः । रामोक्तो भरतर्थागान्धन्दिग्रामं स्थितो बली ॥ ५०
 त्यक्त्वाऽप्योध्यां पादुके ते पूज्य रौच्यं प्रपालयत् ॥ ५१

इत्यादिगदापुराण आमेये रामाहवानेऽनोध्याकाण्डे पद्योऽध्यायः ॥ ६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१४६

अथ रामोऽध्यायः ।

रामायणेऽरण्यकाण्डवर्णनम् ।

नारद उवाच—

रामो वसिष्ठं मातृश्च नत्वाऽग्निं च प्रणम्य सः । अनसूयां च तत्पत्नीं शरभङ्गं सुनीक्षणकम् ॥ १
 अगस्त्यभ्रातरं नत्वा अगस्त्यं तैत्थसादतः । धनुः खड्गे च संग्राह्य दण्डकारण्यमागतः ॥ २
 जनस्थाने पञ्चवट्यां स्थितो गोदावरीतटे । तत्र शूर्पणखाऽऽवाता भक्षितुं तान्भयंकरी ॥ ३
 रामं सुरूपं दृष्ट्वा सा कामिनी वाक्यमब्रवीत् ॥ ४

शूर्पणखोवाच—

कस्त्वं कस्मात्तमायातो भर्ता मे भव चाग्धितः । एतौ च भक्षयिष्यामि इत्युक्त्वाऽत्तुं समुद्यता ५
 तस्या नासां च कर्णौ च रामोक्तो लक्ष्मणोऽच्छिनत् । रक्तं स्रन्ती प्रययौ खरं भ्रातरमध्वरीत् ॥ ६
 मरिष्यामि विनासाऽहं खर जीवामि वै तदा । रामस्य जीवा सीताऽस्ति तस्याऽऽसीद्धृक्ष्मणोऽनुजः ७
 तेषां यद्गुधिरं क्रोष्णं पाययिष्यसि मां यदि । खरस्तथेति तामुक्त्वा चतुर्दशसहस्रकैः ॥ ८
 रक्षसां दूषणेनागादयश्चिशिरसा सह । रामं, रामोऽपि युयुपे शरैर्विन्व्याप राक्षसात् ॥ ९
 इत्यश्वरथपादातं बलं निन्ये यमस्यम् । त्रिश्रीपर्णं खरं रौद्रे मुध्वन्तं चैव दूषणम् ॥ १०
 ययौ शूर्पणखा लङ्कां रावणाग्रेऽपतद्भुवि । अब्रवीद्रावणं क्रुद्धा न त्वं राजा च रक्षकः ॥ ११
 खरादिहन्तुं रामस्य सीतां भार्यां हरस्व च । रामलक्ष्मणरक्तस्य पानाज्जीवामि नान्यथा ॥ १२
 तथेत्याह च तच्छ्रुत्वा मारीचं प्राह वै व्रज । स्वर्णचित्तमृगो भूत्वा रामलक्ष्मणकर्षकः ॥ १३
 सीताग्रे तां हरिष्यामि अन्वधा मरणं तव । मारीचो रावणं प्राह रामो भूत्पुर्धनुर्धरः ॥ १४
 रावणादपि मर्त्येण मर्त्येण रापनादपि । अवदयं यदि मर्त्येण वरं रामो न रावणः ॥ १५
 इत मत्वा मृगो भूत्वा सीताग्रे ऽपचरन्मुद्गुः । सीतया मेरितो रामः शरेणाथावधीच तम् ॥ १६
 प्रियमाणो मृगः प्राह ह्य सीते लक्ष्मणेति च । सीमित्रिः सीतयोक्तोऽथ विहृदं राममागतः १७

* धनुर्धरान्तर्गतो मन्थः क. व. च पुस्तकेषु नास्ति ।

१ म. 'प्रच्छ' । २ म. 'सत्य धीर' । ३ म. ग. घ. 'यावान्' । ४ ख. ग. घ. 'राज्यवर्णा' । ५ क. ग.
 राजम.प. १६ क. घ. घ. 'वासा त स' । ६ 'वासाऽन्त स' । ७ ख. ग. घ. 'नार्यां खीलाऽसी' । ८ घ. 'जा न
 १५ क. घ. ग. घ. घ. 'विभो मृ' । ११ द. 'मृगुः क्रोश म' । १२ म. 'मृगुः क्रोश म' । १३ च. 'मृगवापत. ।

रावणोऽप्यहरत्सीतां हत्वा शृङ्गं जटायुषम् । जटायुषा स विरथो अंसमादाय जानकीम् ॥ १८
गतो लङ्कामशोकारूपे धारयामास चाब्रवीत् ॥ १९

रावण उवाच—

भव भार्या मयात्पत्न्या त्वं, राक्षस्यै रक्षयतामिषम् । रामो हत्वाऽथ मारीचं दृष्ट्वा लक्ष्मणमब्रवीत्
श्रीराम उवाच—

मायामृगोऽसौ सौमित्रे यथा त्वमिह चाऽऽगतः । तथा सीता हता नूनं नापश्यत्स गतोऽथ ताम्
शुश्रोच विललापाऽऽर्तो मां त्यक्त्वा क्व गताऽसि वै । लक्ष्मणाश्वासितो रामो मार्गयामास जानकीम्
दृष्ट्वा जटायुस्तं प्राह रावणो हतवांश्च ताम् । मृतोऽथ संस्कृतस्तेन क्वचन्यं चावधीचतः ॥ २३
शापमुक्तोऽब्रवीद्रामं स त्वं सुग्रीवमाग्रज ॥ २४

इत्यादिमहापुराण भाष्ये रामायणेऽरण्यकाण्डे तत्सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—१६९

अथाष्टमोऽध्यायः ।

रामायणे किष्किन्धाकाण्डम् ।

नारद उवाच—

रामः पम्पासरो गत्वाऽशोचत्स श्वरीं गतः । हनुमताऽथ सुग्रीवं नीतो मित्रं चकार ह ॥ १
सप्ततालान्विनिर्भिय शरैर्णकेन पश्यतः । पादेन दुन्दुभेः काथं चित्सेप दशयोजनम् ॥ २
तद्विप्रं वालिनं हत्वा भ्रातरं वैरकारिणम् । किष्किन्यां कपिराज्यं च रमां तारां समर्पयत् ॥ ३
ऋष्यमूके हरीशाय, किष्किन्धेशोऽब्रवीदथ । सीतां त्वं प्राप्त्यसे यद्दक्षया राम करोमि ते ॥ ४
तच्छ्रुत्वा माल्यवत्पृष्टेः चातुर्मास्यं चकार सः । किष्किन्यायां च सुग्रीवो यदा नाऽऽयाति दर्शनम्
तदाऽब्रवीच्च रामोक्तो लक्ष्मणो ब्रज रायवम् । न च संकुचितः पन्था येन बाली हतो गतः ॥ ६
समये तिष्ठ सुग्रीव मा वालिपथमन्वगाः । सुग्रीव आह संसक्तो गतं कालं न कुद्ववान् ॥ ७
इत्युक्त्वा स गतो रामं नत्वोवाच हरीश्वरः ॥ ८

सुग्रीव उवाच—

आनीता वानराः सर्वे सीतायाश्च गवेपणे । त्वन्मैठाः प्रेषयिष्यामि विचित्रन्तु च जानकीम् ९
पूर्वादां मार्सपर्यन्तं मासादूर्ध्वं निहन्मि तान् । इत्युक्त्वा वानराः पूर्वपथिपोत्तरमार्गाः ॥ १०
जम् रामं समुग्रीवमपश्यन्वस्तु जानकीम्(?) । रामाङ्गुलीयं संयुज्य हनुमान्वानरैः सह ॥ ११
दक्षिणे मार्गयामास सुप्रभाया गुहान्तिके । मासादूर्ध्वं च विन्ध्यस्था अपश्यन्तस्तु जानकीम् ॥
ऊर्ध्वं मरिष्यामो जटायुर्धन्य एव सः । सीतार्थं योऽस्वजत्प्राणात्रावणेन हतो रणे ॥ १३
तच्छ्रुत्वा प्राह संपातिर्विहाय कपिभक्षणम् । भ्राताऽसौ मे जटायुर्वं मयोद्दीनोऽर्कपण्डलम् ॥ १४
अर्कतापाद्रक्षितोऽगाहग्यपत्तोऽहमेवमगः । रामवार्ताश्रवात्पत्तो जातो भूयोऽथ जानकीम् ॥ १५

१ अ-म. निग्राहो । २ क. अहूनाराय । ३ अ. अश्वेनाऽऽशय । ग. अश्वेनाऽऽशय । घ. अश्वेनाऽऽशय । ३ क. 'स्वो भव' । ४ क. 'दायुः रण' । ५ ग. रणोक्तं । ६ क. 'यामिर्हतो' । ७ घ. 'नमताद्वेद' । ८ घ. ल. घ. 'कनापान्तु मा' । ९ क. द. च. गुहादिं । १० घ. विन्धस्ता । ११ च. 'दोऽनम' । १२ घ. 'हनुमगः' ।

पश्याम्यशोकवनिकागतां लङ्गागतां किल । शतयोजनविस्तीर्णे लवणाब्धौ विकृतके ॥ १६
 ज्ञात्वा, रामं ससुग्रीवं वानराः कथयन्तु वै ॥ १७

दत्तादिगणपुराण आश्रये रामायणे त्रिद्विन्द्याकान्धेऽश्वमेऽश्वमेः ॥ ८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—१८६

अथ नवमोऽध्यायः ।

रामायणे सुन्दरकाण्डम् ।

नारद उवाच—

संपातिवचनं श्रुत्वा हनुमानहृदादयः । अर्धं दृष्ट्वाऽद्भुवंस्तेऽब्धिं लङ्घयतेको नु जीवयेत् ॥ १
 कपीनां जीवनार्थाय रामकार्यप्रसिद्धये । शतयोजनविस्तीर्णे पुत्रुषेऽब्धिं स मारुतिः ॥ २
 दृष्ट्वादिपतं च मैताके सिंहिकां विनिपात्य च । लङ्कां दृष्ट्वा राक्षसानां गृहाणि, वनितागृहे ॥३
 दशग्रीवस्य कुम्भस्य कुम्भकर्णस्य रत्नसः । विभीषणस्येन्द्रजितो गृह्णन्नेषां च रत्नसाम् ॥ ४
 नापश्यत्पानभूम्यादौ सीतां चिन्तापरायणः । अशोकवनिकां गत्वा दृष्ट्वाऽऽश्चिंशपातले ॥५
 राक्षसीराक्षितां सीतां, भव भार्येतिवादिनम् । रावणं शिशपास्थोऽथ नेति सीतां सुवादिनीम् ॥
 भव भार्या रावणस्य राक्षसीर्वादिनीः कपिः । गते तु रावणे प्राह राजा दशरथोऽभवत् ॥ ७
 रामोऽस्य लक्ष्मणः पुत्रौ वनवासं गतौ वरौ । रामपत्नी जानकी त्वं रावणेन हृता वलात् ॥ ८
 रामः सुग्रीवमिवस्त्वां मार्यमभ्यैपयच माम् । साभिज्ञानं चाङ्गुलीयं रामदत्तं गृहाण वै ॥ ९
 सीताऽङ्गुलीयं जप्राह साऽपश्यन्मारुतिं तैरी । भूयोऽग्रे चोपविष्टं तमुवाच यदि जीवति ॥ १०
 रामः कथं न नयति शङ्कितामववीत्कपिः ॥ ११

हनुमानुवाच—

रामः सीते न जानाति ज्ञात्वा त्वां स नयिष्यति । रावणं राक्षसं हत्वा सधलं देवि मा शुचः
 साभिज्ञानं देहि मे त्वं मणिं सीताऽददार्त्कपी । उवाच मां यथा रामो नयेच्छीघ्रं तथा कुरु १२
 अकाकाक्षिपातनकर्थां प्रातर्याहि हि शोकहा । मणिं कथां गृहीत्वाऽऽह हनुमन्निष्पते पतिः ॥१४
 अथवा ते त्वरा काचित्पृष्ठमावह मे शुभे । अथ त्वां दर्शयिष्यामि ससुग्रीवं च रावणम् ॥ १५
 सीताऽम्रवीडनूमनं नयतां मां हि रावणः । हनुमान्स दशग्रीवदर्शनोपायमाकरोत् ॥ १६
 वनं यमञ्ज तत्पालीन्द्रत्वा दन्तनखादिभिः । हत्वा तु विकरान्सर्वान्सप्त मञ्जिसुतानपि ॥ १७
 पुत्रैर्महं कुमारं च शक्रजिच वषन्थ तम् । नागपाशेन पिद्वाप्तं दर्शयामास रावणम् ॥ १८
 उवाच रावणः कस्तुवं मारुतिः प्राह रावणम् ॥ १९

* क. 'वर्षिते' पुस्तके भन्नुच्चिन्तयती प्रन्थे नरिति । * पाराशिवगतनकपाह्य प्रत्यभिज्ञानं गृह्यति त्व
 प्रातर्याहि, त्व मन्त्रोपहाश्रीत्यर्थः ।

१ ग. द. न । २ क. द. च. दृष्ट्वा शिष्यं । ३ द. 'दे तेषां । ४ क. द. च. 'वाला' । ५ द. 'मैत्रेयवेष' ।
 ६ द. 'वर्ण' । ७ घ. ग. घ. क. च. जानाते । ८ द. 'रथोः । ९ घ. 'या प्रतिप्राहि हि शोकहा । म' । १० क.
 घ. ग. 'च. 'मामभ्य' । ११ क. घ. द. च. 'या हता इ' । १२ क. च. 'प्रमदक' । घ. ग. 'प्रमदक' । द.
 'यमुदा' इ' ।

(रामचरिते युद्धकाण्डम्)

हनूमानुवाच—

रामकृतो राघवाय सीतां देहि मरिष्यसि । रामवागैर्हतः सार्धं लङ्कास्यै राक्षसैर्धुवम् ॥ २०

रावणो हन्तुमुद्युक्तो विभीषणनिवारितः । दीपयामास लाङ्गुलं दीप्तपुच्छः स माहतिः ॥ २१

दग्ध्वा लङ्कां राक्षसानां दृष्ट्वा सीतां प्रणम्य ताम् । समुद्रपारभागम्य दृष्ट्वा सीतेति चाब्रवीत् ॥

अङ्गदादीन्, अङ्गदाद्यैः पीत्वा मधुवने मधु । जित्वा दधिमुखादींश्च दृष्ट्वा रामं च तेऽब्रुवन् २३

दृष्ट्वा सीतेति रामोऽपि हृष्टः पमच्छ माहतिम् ॥ २४

श्रीराम उवाच—

कथं दृष्ट्वा त्वया सीता किमुवाच च मां प्रति । सीताकथामृतेनैव सिञ्च मां कापवद्विगम् ॥ २५

नारद उवाच—

हनूमानब्रवीद्रामं लङ्कयित्वाऽन्धिमगतः । सीतां दृष्ट्वा पुरीं दग्ध्वा सीतामणिं गृहाण वै ॥२६

हत्वा तं रावणं सीतां प्राप्स्यसे राम मा शुचः । गृहीत्वा तं मणिं रामो रुरोद् विरहातुरः ॥२७

मणिं दृष्ट्वा जानकी मे दृष्ट्वा, सीतां नयस्व माम् । तथा विना न जीवामि, सुग्रीवाद्यैः प्रकोपितः ॥

समुद्रतीरं गतवांस्तत्र रामं विभीषणः । गतस्तिरस्कृतो भ्रात्रा रावणेन दुरात्मना ॥ २९

रामाय देहि सीतां त्वमित्युक्तेनासहायवान् । रामो विभीषणं मित्रं लङ्कैश्वर्येऽभ्यपेक्षयत् ॥३०

समुद्रं मार्ययन्मार्गं यदा नादात्तदा शरैः । भेदयामास, रामं च उवाचाग्निः समागतः ॥ ३१

समुद्र उवाच—

नलेन सेतुं बद्ध्वाऽन्धौ लङ्कां त्रज, गभीरकः । अहं त्वया कृतः पूर्वं, रामोऽपि नलसेतुना ३२

कृतेन तरुशैलाद्यैर्गतः पारं महोदधेः । वानरैः स सुवेलस्यः सह लङ्कां ददर्श वै ॥ ३३

इत्यादिगहपुराण आरंभे रामावने सुन्दरराग्रे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२१९

अथ दशमोऽध्यायः ।

रामायणे युद्धकाण्डम् ।

नारद उवाच—

रामोक्तञ्चाङ्गदो गत्वा रावणं प्राह जानकी । दीपितां राघवायाऽऽशु अल्पया त्वं मरिष्यसि ?

रावणो हन्तुमुद्युक्तः स आगाद्धतराक्षसः । रामायाऽऽह दशश्रीवो युद्धमेकं तु मन्यते ॥ २

रामो युद्धाय तच्छ्रुत्वा लङ्कां सकपिराययी । वानरा हनुमान्मैन्दो द्विविदो नाम्बवान्नलः ॥ ३

नीलस्तारोऽङ्गदो धूम्रो सुपेणः केसरी गजः । पनसो विनतो रम्भः शंभुः कम्पनो बली ॥४

गवाक्षो दधिवकरश्च भवयो मन्थमादनः । एते चान्ये च सुग्रीव एतैर्युक्तो ह्यसंख्यकैः ॥ ५

[७ रक्षसा वानराणां च युद्धं संकुलमावभौ । राक्षसा वानराजमुः शरशक्तिगदादिभिः ॥] ६

* धनुर्विहान्तव्येतीत्यर्थं मन्थो द. पुस्तके नास्ति ।

वानरा राक्षसाङ्गमुर्नखदन्तशिलादिभिः । हस्त्यश्वरथपादात् राक्षसानां यत् हतम् ॥ ७
 हनुमान्गिरिशृङ्गेण भूभ्राक्षमवधीद्रिपुम् । अकम्पनं प्रहसत् च युध्यन्तं नील आवर्षीन् ॥ ८
 इन्द्रजिच्छरवन्धाद्य विमुक्तौ रामलक्ष्मणौ । तार्क्ष्यसंदर्शनाद्भागैर्भग्नू राक्षसं यत् ॥ ९
 रामः शरैर्जैरितं रावणं चाक्रोदरुणे । रावणः कुम्भकर्णं च योधयामास दुःखितः ॥ १०
 कुम्भकर्णः प्रबुद्धोऽथ पीत्वा घटसहस्रकम् । पथस्य महिषादीनां भक्षयित्वाऽऽह रावणम् ११

कुम्भकर्ण उवाच—

सीताया हरणं पापं कृतं, त्वं हि गुरुयतः । अतो गच्छामि युद्धाय रामं इन्मि सवानरम् ॥१२

नारद उवाच—

इत्युक्त्वा वानरान्सर्वान्कुम्भकर्णो ममर्द ह । गृहीतस्तेन सुग्रीवः कर्णनासं चकर्व सः ॥ ११
 कर्णनासाधिहीनोऽसौ भक्षयामास वानरान् । रामोऽथ कुम्भकर्णस्य याद् चिच्छेद सायकैः १४
 ततः पादौ ततश्छित्त्वा शिरो भूमौ न्यपातयत् । अथ कुम्भो निकुम्भश्च मरुताश्च राक्षसः १५
 सहोदरयहापाश्र्वौ पत्त उन्मत्तराक्षसः । प्रपसौ भासकर्णश्च विरूपाक्षश्च संगरे ॥ १६
 देवान्तको नरान्तश्च त्रिशिराश्चातिक्रायकः । रामेण लक्ष्मणेनैते वानरैः सविभीषणैः ॥ १७
 युध्यमानास्तथा त्वन्ये राक्षसा भुवि पातिताः । इन्द्रजिन्यायया युध्यन्रामादीन्स चबन्ध ह १८
 वरदत्तैर्नागैर्वाशैरोपध्या तौ विशल्यकौ । विशल्ययाऽव्रणौ कृत्वा मातुल्यानीतपर्यते ॥ १९
 इन्मन्यावरयामास वेवागं यत्र संस्थितः । निकुम्भिलायां होमादिं कुर्वन्तं तं हि लक्ष्मणः ॥२०
 शरैरिन्द्रजितं वीरं युद्धे तं तु व्यपातयत् । रावणः शोकसंतप्तः सीतां हन्तुं समुद्यतः ॥ २१
 अभविन्धवारितो राजा रथस्थः सबलो ययौ । इन्द्रोक्तो पातली रामं रथस्थं प्रचकार तम् २२
 रामरावणयोर्युद्धं रामरावणयोरिव । रावणो वानरान्दहन्ति मारुत्यायाश्च रावणम् ॥ २३
 रामः शस्त्रैस्तमस्त्रैश्च वत्रपं जलदो यथा । तस्य ध्वजं स चिच्छेद रथमश्वंश्च सारथिम् ॥ २४
 धनुर्बाहुश्छिरांस्येव उचिष्टन्ति शिरांसि हि । पैतामहेन हृदयं भित्त्वा रामेण रावणः ॥ २५
 भूतले पातितः सर्वे राक्षसै रृष्युः स्त्रियः । आश्वस्य तं च संस्कृत्य रामाङ्गो विभीषणः २६
 इन्पताऽऽनयद्रामः सीतां श्रुद्धां गृहीतवान् । रामो वहौ प्रविष्टां तां युद्धामिन्द्रादिभिः स्तुतः
 प्रकृणा दशरथेन, त्वं विष्णू राक्षसमर्दनः । इन्द्रोऽर्थितोऽर्भतवृष्णा जीवियामास वानरान् ॥२८
 रामेण पूजिता जन्मयुर्मुदं दृष्ट्वा दिवं च ते । रामो विभीषणायादालङ्कामभ्यर्च्य वानरान् ॥२९
 ससीतः पुष्पके स्थित्वा गतमार्गेण वै गतः । दर्शयन्वनदुर्गाणि सीतायै हृष्टमानसः ॥ ३०

+ अर्धपुरणायाश्च " कद्रुकं च " इत्युक्त्वा हर्षेणम् । * सुहृभिर्नारित इति घ. पुस्तकटिप्पणस्य. पाठ. ।

+ घ. पुस्तकस्याटिप्पण्या " स्वर्गमार्गेण वै गतः " इति पाठो वर्तते ।

१ क. अवस्यत । २ घ. सुग्रे । ३ ग. घ. च. 'गमोते' । ४ क. च. विशल्यया वर्षकृतौ मां । ख. न. विशल्यया वर्णकृता मां । ५ विशल्ययात्तत्र वर्षकृतौ मां । ५ क. द. च तत्राप यत्र हरिषतम् । ख. घ. तत्राप यत्र परिषतम् । ६ क. 'दि कर्तुं ह्युं वसुय' । ७ घ. कर्षे । ८ ख. 'दे युद्धे व्य' । ९ ख. घ. व्यशतयद् । १० घ. क. 'वा ता इन्तुम्' । ११ ग. अवन्त्ये । १२ क. सुद्धि । १३ च. 'गिततः । १४ क. द. विष्णुना राक्षसादेन । इ' । १५ घ. ग. घ. 'गोऽन्ति । १६ क. घ. द. च. 'मृतं ह' ।

(रामचरित उतरकाण्डम्)

भरद्वाजं नमस्कृत्य नन्दिग्रामं समागतः । भरतेनै नतथागादयोध्यां तत्र संस्थितः ॥ ३१
 वसिष्ठादीन्मस्कृत्य कौशल्यां चैव कैकयीम् । सुमित्रां प्राप्तराज्योऽयं [* द्विजादीन्सोऽभ्यपूजयत्
 वामुदेवं स्वमात्मानमभ्यर्षेपरथायजत् । सर्वदानानि स ददां, पाठयापास स प्रजाः ॥ ३३
 पुत्रवद्धर्मकामादीन्] दृष्टनिग्रहणे रतः । सर्वो धर्मपरो लोकः सर्वसस्या च योदेवी ॥ ३४
 नाकालभरणं चाऽऽसीद्रामे राज्यं प्रशासति ॥ ३५

इत्यग्निहोत्रपुराण रामायणे रामायणे बुद्धधन्वे दशमोऽऽङ्कः ॥ १० ॥

आदितः श्लोकानां सप्तशतिकाः—२५४

अर्षेकार्योऽध्यायः ।

रामायण उत्तरकाण्डम् ।

नारद उवाच—

राज्यस्यै राघवं जन्मुरगस्त्यायाः सुपूजिताः ॥ १

ऋषय ऊचुः—

धन्यस्त्वं विजयी यस्मादिन्द्रजिद्विनिपातितः । ब्रह्मात्मजः पुलस्त्योऽभूद्विश्रवास्तस्य कैकसी २
 +पुण्योत्कटाऽभूत्प्रथमा तत्पुत्रोऽभूद्धनेश्वरः । कैकस्यां रावणो जज्ञे विशद्वाहुर्दधाननः ॥ ३
 तपसा ब्रह्मदत्तेन वरेण जितदैवतः । कुम्भकर्णः सनिद्रोऽभूद्विष्टोऽभूद्विषीपणः ॥ ४
 स्वसा भूर्षणसा तेषां, रावणान्धेयनादकः । इन्द्रं जित्वेन्द्रनिष्वाभूद्रावणादधिको बली ॥ ५
 हतस्त्वया लक्ष्मणेन देवादेः क्षेममिच्छता ॥ ६

नारद उवाच—

इत्युक्त्वा वे गता विमा अगस्त्याद्या नमस्कृताः । देवमार्थितरामोक्तः शत्रुघ्नो लवणार्दनः ॥ ७
 अभूत्पूर्मधुरो काचिद्रामोक्तो भरतोऽवधीत् । कोटिवयं च शैलपुत्राणां निधितः शरैः ॥ ८
 शैलपुं दैत्यगन्धर्वं सिन्धुतीरनिवासिनम् । तप्तं च पुष्करं पुत्रं स्थापयित्वाऽथ देशयोः ॥ ९
 भरतोऽग्रात्सशत्रुघ्नो राघवं पूजयन्स्थितः । रामो दृष्टान्निहत्वाऽऽर्जो गिष्टान्संपाल्य दानतः ॥
 पुत्रो कुशलवी जातो बाल्मीकिराश्रमे वरौ । लोकापवादाचचक्षापां शत्रौ सुचरितधरात् ॥ ११
 राज्येऽभिषिष्य ब्रह्माहमस्मीतिध्यानवत्परः । दश वर्षसहस्राणि दश वर्षसुतानि च ॥ १२
 राज्यं कृत्वा कतून्कृत्वा स्वर्गं देवार्थितो ययौ । सपौरः सानुजः, सीतापुत्रो जनपदान्वितः ॥

* पञ्चविंशत्यर्धतो प्रथमो नास्ति क. पुस्तके । + फौलस्त्यस्य विषयतो द्वे भावे, दद्या कैकयी, भन्या पुण्योत्कटा, वयोः पुण्योत्कटा प्रथमा, तस्या हृदयेऽर्जोऽनवन्मस्या शत्रुघ्नस्य दशमस्य श्रोत्रस्थायः । * राज्यं च शत्रुघ्नो देवोऽर्षः ।

१ क. द. व. 'न गत' । २ क. 'व सुयशसः' । ३ क. 'व सुधनान' । ४ क. 'दशः स्वर्ग' । ५ क. 'हतस्त्वन क' ।
 ५ क. 'य चासी रानो' । ६ क. 'राघवा रानो' । ५ प. ५. दृष्टमन्धर्व । ६ क. ग. प. नान्तः । ७ क. दानतः ।
 ७ क. व. दत्ता । ८ क. स्वर्ग । ९ प. द. व. देवार्थितो । १० क. द. प. 'दत्तियतः' ।

अधिरुवाच—

वाल्मीकिर्नारदाश्चैव रामायणप्रकारयत् । सविस्तरं, य एतच्च शृणुयात्स दिवं त्रजेत् ॥ ११

इत्यादिषदापुराण आमेने रामायण अस्तस्वाण् एवादेशोऽध्याय ॥ ११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२६८

अथ द्वादशोऽध्याय ।

कृष्णावतारकथावर्णनम् ।

अधिरुवाच—

हरिवंशं प्रवक्ष्यामि विष्णुनाभ्यम्युजादजः* । ब्रह्मणोऽग्निस्ततः सोमः सौम्याज्जातः पुरुरवाः १
तस्मादापुरभूचस्वानुहुपोऽतो ययातिकः । यत्वं च तुर्वसुं तस्माद्देवयानी व्यजायत ॥ २
द्वयं चानु च पूं च शभिष्ठा चार्पपर्वणी । यदोः कुले पादनाथ वासुदेवस्तदुत्तमः ॥ ३
भुवो भारवतारार्थं देवक्या वसुदेवतः । शिरण्यकशिपोः पुत्राः पद्मर्मा योगनिद्रया ॥ ४
विष्णुमुपुक्तया नीता देवकीजठरं पुरा । अभूच्च सप्तमो गर्भो देवक्या बदराहलः ॥ ५
संक्रामितोऽभुद्रोहिण्यां रौहिणेयस्ततो हरिः । कृष्णाष्टम्यां च नभसि अर्धरात्रे चतुर्भुजः ॥ ६
देवक्या वसुदेवेन स्तुतो बालो द्विवाहुकः । वसुदेवः कंसभयाद्यशोदाश्रयनेऽनयत् ॥ ७
यशोदावालिका गृह्य देवकीश्रयनेऽनयत् । कंसो बालध्वनिं श्रुत्वा तां निक्षेप शिलातले ॥ ८
वारितोऽपि स देवक्या मृत्युर्गर्भोऽष्टमो मम । श्रुत्वाऽश्वरीरिणीं व्रान्तमतो गर्भोस्तु मारिवाः ॥ ९
सा क्षिप्त्वा वालिका कंसमाकाशस्थाऽब्रवीदिदम् । १०

पालिकोवाच—

किं मया क्षिप्तया कंस जातो यस्त्वां वधिष्यति । सर्वस्वभूतो देवानां भूर्भोरहरणाय सः ॥ ११

अधिरुवाच—

इत्युत्त्वा सा च शुम्भादीन्हृत्वा इन्द्रेण च स्तुता । आर्या दुर्गा देवैर्गर्भा अभिक्त्वा भद्रकाल्यपि
भद्रा क्षेम्यार क्षेमकरी नैस्त्वाद्दुर्नपामि ताम् । तिसंध्यं यः पठेन्नाम सर्वाङ्कार्मानस चाऽऽमुयात् ॥
कंसोऽपि एतन्मार्गं प्रैपदद्बालनाशने । यशोदापतिनन्द्याय वसुदेवेन चार्पितौ ॥ १४
रक्षणाय च कंसदेर्भविर्नर हि गोफुले । रामकृष्णौ चैरतुस्तौ गोभिर्गोपालकैः सह ॥ १५
सप्तस्य जगतः प्राणो गोपालो तौ बभूवुः । कृष्णोऽल्लसले उदो दाज्ञा व्यग्रयशोदया ॥ १६
यमर्जुनस्यधेऽग्राऽश्री च यमलाजुनौ । परितृप्तश्च शकटः पादक्षेपात्स्तनार्थिना ॥ १७
पूना स्वनपानेन सा हता दन्मुमुक्षवा । वृन्दावनगतः कृष्णः कालियं यमुनाहृदात् ॥ १८
नित्वा निःसार्थं चाभिरस्थं चकार बलसंस्तुतः । क्षेपं तालयनं चक्रे इत्वा धेनुकगर्दभम् ॥ १९
अष्टिदृष्टपदं हत्वा केशिनं ह्यरुपिणम् । शक्रोत्सवं परित्यज्य कारितो गोनयवृकः ॥ २०

* भवाजनविति धेर ।

(कृष्णावतारकथावर्णनम्)

पर्वतं धारायित्वा च शक्राद्दृष्टिर्निवारिता । नैमस्कृतो महेन्द्रेण गौचिन्दोऽथार्जुनोऽर्पितः ॥ २१
 इन्द्रोत्सवस्तु तुष्टेन भूयः कृष्णेन कारितः । रयस्थो मधुरां चागात्कंसोक्ताभूरसंतुतः ॥ २२
 गोपीभिस्सुरक्ताभिः क्रीडिताभिर्निरीक्षितः । रजकं च्चाप्रयच्छन्तं हत्वा बह्वाणि सोऽग्रहीत् ॥
 सह रामेण मालोभृन्मालाकारे वैरं ददौ । दत्तानुलेपनां कुञ्जामृजुं चक्रेऽहनहनम् ॥ २४
 मत्तं कुवलयपीडं द्वारि रङ्गं भविष्य च । कंसादीनां पश्यतां च पैञ्चस्थाने नियुद्धकम् ॥ २५
 चक्रे चापूरपङ्केन मुष्टिकेन बलोऽक्रौत् । चापूरमुष्टिकौ ताभ्यां इतौ मष्टौ वधाऽपरे ॥ २६
 मधुराधिपतिं कंसं हत्वा तत्पितरं हरिः । चक्रे यादवराजानमस्तिप्राप्ती च कंसगे ॥ २७
 जरासंधस्य ते पुत्र्यौ, जरासंधस्तदीरितः । चक्रे स मधुरारोधं यादवैर्युधे शरैः ॥ २८
 रामकृष्णौ च मधुरां त्यक्त्वा गोमन्तमागतौ । जरासंधं विजित्वाऽऽजौ पाण्डूकं वामुदेवकम् ॥
 पुरीं तु द्वारकां कृत्वा न्यवसद्यादवैर्युतः । भूमं तु नरकं हत्वा तेनाऽऽनीताथ कन्यकाः ॥ ३०
 देवान्भर्तृवयसाणां ता उवाह जनार्दनः । पौंड्रशस्त्रीसहस्राणि रुक्मिण्याचास्तथाऽष्ट च ॥ ३१
 सत्यभामासमायुक्तो गरुडे नरकार्दनः । मणिशैलं सरत्नं च इन्द्रं जित्वा हरिर्दिवि ॥ ३२
 पारिजातं समानीय सत्यभामागृहेऽक्रौत् । सांदीपनेश्च शंखात्त्रं ज्ञात्वा तद्बालकं ददौ ॥ ३३
 जित्वा पञ्चजनं दैत्यं यमेन च सुपुत्रितः । अवधीत्काल्यवनं मुचुकुन्देन पुत्रितः ॥ ३४
 वसुदेवं देवकीं च भक्तविभांश्च सोऽर्चयत् । रेवत्यां बलभद्राश्च जज्ञाते निषधोल्मुकौ ॥ ३५
 कृष्णोत्सान्वो जाम्बवत्यापन्यास्वन्येऽभवन्मुताः । प्रद्युम्नोऽभूच्च रुक्मिण्यां पृष्टेऽद्विस हृतो बलात्
 शम्बरेणाम्बुधौ क्षिप्तो मत्स्यो जग्राह, धीवरः । तं मत्स्यं शम्बरायादान्मायावत्यै च शम्बरः ॥ ३७
 मायावती मत्स्यमध्ये दृष्ट्वा स्वं पतिमादरात् । पुपोष सा तं चोवाच रविस्तेऽहं पतिर्मम ॥ ३८
 [* कामस्त्वं शन्मुनाऽनहः कृतोऽहं शम्बरेण च । हता, न तस्या पत्नी, त्वं मायाज्ञः शम्बरं जहि
 तच्छ्रुत्वा शम्बरं हत्वा प्रद्युम्नः सह भार्यया ।] मायावत्या ययौ कृष्णं कृष्णो हृष्टोऽथ रुक्मिणी
 प्रद्युम्नादनिरुद्धोऽभूदुपापतिरुदारधीः । वाणो बलिमुतस्तस्य सुतोषा शोणितं पुरम् ॥ ४१
 तपसा शिवयुत्रोऽर्धैर्मयूरध्वजपाततः । युद्धं प्राप्स्यसि वाण त्वं वाणं तुष्टः शिवोऽर्धैर्धात् ॥ ४२
 शिवेन क्रीडतीं गौरीं दृष्ट्वा सस्पृहा पतौ । तामाह गौरी भर्ता ते निशि संभे तु दर्शनात् ॥ ४३
 पैशास्रमासद्वादशैर्वा पुमान्भर्ता भविष्यति । गौर्युक्ता हर्षिता चोपा गृहे मुक्ता ददर्श तत् ॥ ४४
 आत्मना संगतं ज्ञात्वा तत्सखया चित्रलेखया । लिखिताद्वै चित्रपटादनिरुद्धं समानयत् ॥ ४५
 कृष्णपौत्रं द्वारकातो बुद्धिवा वाणमन्त्रिणः । कुम्भाण्डस्यानिरुद्धोऽनाद्राम लुपया सह ॥ ४६

* ' च प्रजल्पन्तं ' इति घ. पुस्तकटिप्पनीत्याः पाठः । * धनुर्धारात्पर्वतो प्रन्वद्युपुस्तके नास्ति ।

१ क. ख. ग. ट. च. नमस्कृत । २ क. ख. घ. च. गोचिन्दोऽथा । ३ ख. घ. ङ. च. ' नि यत्र ' । ४ क. ख.
 ग. ट. च. ' लभन्तु ' । ५ ट. धन । ६ क. ट. च. ' किं हरिः कुजम् ' । ७ प. नवत्यावो । ८ प. च. । ९ ग. ' शरी-
 भिर् ' । १०. सांदीपनाथ । १० च तच्छुभ्र । ११ ट. नक्ष वि । १२ क. ख. घ. यज्ञाते । १३ ट. यज्ञाते ।
 च. यज्ञान्ते । १३ ख. ग. घ. निषधीन्मुती । १४ प. ट. च. ' म्पाप्यान्वो ' । १५ ट. तं प्रोवा । १६ ग.
 प. ट. ' मुनाप्रभवराजिदः । १७ क. घ. ग. ट. च. ' न्ययात् ' । १८ क. शोशितां । १९ क. ट. च. दृष्ट्वा वा
 यं । २० प. शोशितां । २१ क. घ. ट. च. ' दसां युक्तौ नतां ' । २२ क. ट. च. ' इ च साऽनर ' ।

बाणध्वजस्य संपातो रसिभिः स निवेदितः । अनिरुद्धस्य वाणेन युद्धमासीत्सुदारुणम् ॥ ४७
 श्रुत्वा तु नारदात्कृष्णः प्रधुम्नवलभद्रवान् । गरुडस्योऽथ जित्वाऽग्नीञ्जवरं माहेश्वरं तथा ॥ ४८
 हरिशंकरयोर्युद्धं बभूवाथ शराशरि । नन्दिविनायकस्कन्दमुख्यास्ताक्षर्यादिभिर्जिताः ॥ ४९
 जृम्भिते शंकरे सुप्ते जृम्भणास्त्रेण विष्णुना । लिङ्गं सहस्रं बाहूनां चद्रेणामयैर्मथितम् ॥ ५०
 विष्णुना जीवितो वाणो दिवाहुः प्राञ्चवीच्छिवम् ॥ ५१

कृष्ण उवाच—

त्वया यदभयं दत्तं बाणस्यास्य मयाऽपि तत् । आवधोर्नास्ति भेदो वै भेदी नरकमाप्नुयात् ॥

अग्निरुवाच—

शिवाद्यैः पूजितो विष्णुः सानिरुद्ध उपादियुक् । द्वारकां तु गतो रेमे उग्रसेनादियादवैः ॥ ५३
 अनिरुद्धात्मजो बज्रो मार्कण्डेयात्तु सर्ववित् । बलभद्रः प्रलम्बघ्नो यमुनाकर्षणोऽभवत् ॥ ५४
 द्विविदस्य कर्पेभेत्ता कौरवोन्मादनाशनः । हरी रेमेऽनेकमूर्तीं रविमण्णादिभिरीश्वरः ॥ ५५
 पुत्रानुत्पादयामास त्वसंख्यातान्स यादवान्+ । हरिवंशं पठेद्यस्तु मातृकामो हरिं व्रजेत् ॥ ५६

इलादिमहापुराण आग्नेये हरिवंशे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—३२४

अथ त्रयोदशोऽध्यायः ।

भारताख्यानम् ।

अग्निरुवाच—

भारतं संप्रवक्ष्यामि कृष्णमाहात्म्यलक्षणम् । भूभारमहरद्विष्णुनिमिचीकृत्य पाण्डवान् ॥ १
 विष्णुनाभ्यञ्जजो ब्रह्मा ब्रह्मपुत्रोऽन्निरशितः । सोमः सोमाद्बुधस्तस्मादैल आसीत्पुरूरवाः ॥ २
 तस्मादायुस्ततो राजा नहुपोऽतो ययातिकः । ततः पुरुस्तस्य बंशे भरतोऽथ वृषः कुरुः ॥ ३
 तदंशे शंतनुस्तस्माद्भीष्मो गद्रासुतोऽनुजौ । चित्राङ्गदो विचित्रश्च सत्यवत्यां च शंतनोः ॥ ४
 स्वर्गे गते शंतनौ च भीष्मो भार्याविवर्जितः । अपालयद्वातुराज्यं वालशिवान्द्रदो हतः ॥ ५
 अचित्राङ्गदेन, द्वे कन्ये काशिराजस्य चाम्बिका । अम्बालिका च भीष्मेण आनीते विजितारिणा
 भार्ये विचित्रवीर्यस्य यक्षमना स दिवं गतः । सत्यवत्यौ ह्यनुमतादम्बिकायां वृषोऽभवत् ॥ ७
 धृतराष्ट्रोऽम्बालिकायां पाण्डुश्च व्यासतः सुतः । गान्धारी धृतराष्ट्राच्च दुर्योधनमुखं शतम् ॥ ८
 शतशृङ्गाश्वपदे भार्यायोगादयो +भृतः । ऋषिशापात्तवो धर्मत्कुन्त्यां पाण्डोर्दुषिष्ठिरः ॥ ९
 चाताडनीपोऽर्जुनः शक्रान्मायामभिकुमारतः । नकुलः सहदेवश्च पाण्डुर्माद्रीयुतो मृतः ॥ १०
 कर्णः कुन्त्यां हि कन्यायां जातो दुर्योधनाश्रितः । कुरुपाण्डवयोर्वैरं दैवयोगाद्भवत् ह ॥ ११
 दुर्योधनो जनुग्रहे पाण्डवानदहत्कुपीः । दग्धागाराद्दिनिष्कान्ता मातृपुत्रास्तु पाण्डवाः ॥ १२

+ ए वृष्णे वादवानुबन्धुशालवामाश्रयार्थं । * चित्राङ्गदाश्वेन गन्धर्वेण हत इत्यर्थः । + पाण्डुमृत इत्यर्थः ।

१ क. ह. च. नन्दी विनायकः स्वन्दमुपास्ता । २ क. घ. घ. ५ नते । ३ क. ह. च. 'वसतिभम् ।
 ४ क. घ. ग. ह. च. 'दो ध्वजो । ५ घ. 'लाडन्यम् । ६ क. 'गायतो मृ' । घ. ग. 'गाय तन्मृतीः । ऋ' । ७ क.
 ह. च. 'शमृतो मृ. । क' ।

(भारताख्यानं कुरुपाण्डवसङ्ग्रामवर्णनम्)

- ततस्त एकचक्रायां ब्राह्मणस्य निवेशने । मुनिवेपाः स्त्रियताः सर्वे निहत्य वकराक्षसम् ॥ १३
- पयुः पाञ्चालविषयं द्रौपद्यास्ते स्वयंवरे । संप्राप्ता बहुवेपेण द्रौपदी पञ्चर्षोण्डवैः ॥ १४
- अर्धराज्यं पुनः प्राप्ता ज्ञाता दुर्योधनादिभिः । गाण्डीवं च धनुर्दिग्घं पावकाद्रथमुत्तमम् ॥ १५
- सारथिं चार्जुनः संख्ये कृष्णपक्षय्यसावकान् । वस्त्रास्त्रादींस्तथा द्रोणात्सर्वे सर्वविशारदाः १६
- कृष्णेन सोऽर्जुनो बद्धिं स्वाण्डवे समर्पयत् । इन्द्रवृष्टिं वारयंश्च शैरचन्धेन पाण्डवः ॥ १७
- जिता दिशः पाण्डवैस्तु राज्यं चक्रे युधिष्ठिरः । बहुस्वर्णं राजसूर्यं, न सेहे तत्सुयोधनः ॥ १८
- भ्रात्रा दुःशासनेनोक्तः कर्णेन प्राप्तभूतिना । द्यूतकार्ये शकुनिना द्यूतेन स युधिष्ठिरम् ॥ १९
- अजयत्तस्य राज्यं च सभास्थो मायया हसन् । जितो युधिष्ठिरो भ्रातृयुक्तधारण्यकं ययौ ॥ २०
- वने द्वादश वर्षाणि प्रतिज्ञातानि सोऽनयत् । अष्टाशीतिसहस्राणि भोजयन्पूर्ववद्विजान् ॥ २१
- सर्धाम्यो द्रौपदीपट्टस्ततः प्रागाद्विराटकम् । कङ्को द्विजो ह्यविज्ञातो राजा भीमोऽथ सूपकृत् २२
- बृहन्नडाऽर्जुनो, भार्या सैरन्ध्री, यमजौ तथा । अन्यनाम्ना, भीमसेनः कीचकं चावधीन्निधिः २३
- द्रौपदीं हर्तुकामं तमर्जुनश्चाजयत्कुर्वन् । कुर्वतो गोग्रहादींश्च तैर्ज्ञाताः पाण्डवा अथ ॥ २४
- सुभद्रा कृष्णभगिनी अर्जुनात्समजीजनत् । अभिमन्युं ददौ तस्मै विराटश्चोचरां सुताम् ॥ २५
- सप्तशतैर्हिणीश आसीद्धर्मराजो रणाय सः । कृष्णो द्यूतोऽन्नवीद्वत्वा दुर्योधनमपर्पणम् ॥ २६
- एकादशशतैर्हिणीशं मृपं दुर्योधनं तदा । युधिष्ठिराचार्येराज्यं देहि ग्रामांश्च पञ्च वा ॥
- युध्यस्व वा, वचः श्रुत्वा कृष्णमाह सुयोधनः । २७

सुयोधन उवाच—

भूसूच्यग्रं न दास्यामि योत्स्ये संग्रहणोद्यतः ॥ २८

अग्निरुवाच—

निश्चरूपं दर्शयित्वा अधृष्यं चिंदुराचितः । प्रागाद्युधिष्ठिरं प्राह योषयैनं सुयोधनम् ॥ २९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये आदिपर्वादिनारतात्पर्यं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५३

अथ चतुर्दशोऽध्यायः ।

भारताख्यानं कुरुपाण्डवसङ्ग्रामवर्णनम् ।

अग्निरुवाच—

यौधिष्ठिरी दीर्घोपनी कुरुक्षेत्रं ययौ चमूः । भीष्मद्रौणादिकान्दृष्ट्वा नायुध्यत गुरुनिति ॥ १

पार्थं ह्युवाच भगवान्गोच्या भीष्ममुख्यकाः । शरीररणि विनारणीनि न शरीरी विनश्यति ॥ २

अयमात्मा परं ब्रह्म अहं ब्रह्मास्मि विद्धि तम् । सिध्यसिद्धयोः समो योगी राजधर्मं मपालय ३

कृष्णोक्तोऽयार्जुनोऽयुध्यद्रथस्यो वायशब्दवान् । भीष्मः सेनापतिरभूदाहौ दीर्घोपने वैले ॥ ४

१ ख. य. घ. 'तस्तु ए' । २ ख. घ. द. शकुन्धेन । ग. बहुवेपेन । च. बहुवेपेन । ३ क. द्रौपदी । ४ क. पाण्डवाः । ५ ख. घ. ततः । ६ घ. क्षत्रविजारादाः । ७ ख. घ. य. उरवर्षेण । ८ क. च. इन्द्रुघ्नन । ९ क. ग. क. च. 'आवधीत्क' । १० क. घ. च. विदुरान्वितः । ११ क. घ. ए ।

पाण्डवानां शिखण्डी च तयोर्युद्धं बभूव ह । धार्तराष्ट्राः पाण्डवांश्च जघ्नुर्युद्धे सभोष्महाः ॥ ५
 धार्तराष्ट्रांश्चिखण्ड्याद्याः पाण्डवा जघ्मुराहवे । देवासुरसमं युद्धं कुरुपाण्डवसेनयोः ॥ ६
 बभूव खस्थदेवानां पश्यतां प्रीतिवर्धनम् । भीष्मोऽस्त्रैः पाण्डव सैन्यं दशहोभिर्न्यपातयत् ॥ ७
 दशमे अर्जुनो वाणैर्भीष्मं वीरं चर्षय ह । शिखण्डी वृषदोक्तोऽर्जुनैर्वर्ष जलदो यथा ॥ ८
 हस्त्यश्वरथपादातमन्योन्यास्त्रनिपातितम् । भीष्मः स्वच्छन्दमृत्युश्च युद्धमार्गं मदर्थं च ॥ ९
 बभूवो बभूवोऽपि शरशय्यागतः स्थितः । उत्तरायणमीक्ष्य व्यापन्विष्णुं स्तुरन्स्थितः ॥ १०
 दुर्योधने तु शोकात्तं द्रोणः सेनापतिस्त्वभूत् । पाण्डवे हर्षिते सैन्ये घृष्टघृष्टत्रयमुपतिः ॥ ११
 तयोर्युद्धं बभूवोश्च यमराष्ट्रविवर्धनम् । विराटद्रुपदास्याश्च निमग्ना द्रोणसागरे ॥ १२
 दुर्योधनी महासेना हस्त्यश्वरथपत्तिनी । घृष्टघृष्टत्रयैः पतिता द्रोणः काल इवाऽऽवधौ ॥ १३
 हतोऽश्वरथामा वैस्युक्ते द्रोणः शस्त्राणि चात्यजत् । घृष्टघृष्टत्रयाराकान्तः पतितः स महीतले ॥ १४
 पञ्चमेऽहनि दुर्धर्यः सर्वज्ञश्च प्रमथ्य च । दुर्योधने तु शोकात्तं कर्णः सेनापतिस्त्वभूत् ॥ १५
 अर्जुनः पाण्डवानां च तयोर्युद्धं बभूव ह । शस्त्राशक्तिं महारौद्रं देवासुररणोपमम् ॥ १६
 कर्णार्जुनारणे सङ्ग्रामे कर्णोऽरीनवधीच्छरैः । द्वितीयेऽहनि कर्णस्तु अर्जुनेन निपातितः ॥ १७
 शूलयो दिनार्थं युयुधे ह्यवधीत्त युधिष्ठिरः । युयुधे भीमसेनेन हतसैन्यः सुयोधनः ॥ १८
 वदन्हत्वा नरादीश्च भीमसेनमथोऽऽद्रवत् । गदया प्रहरन्त तु भीमस्तु तु व्यपातयत् ॥ १९
 गदयाऽर्धानुजांस्तस्य वस्मिन्नष्टादशेऽहनि । रात्रौ सुषुप्तं च बलं पाण्डवानां न्यपातयत् ॥ २०
 अज्ञौहिणीप्रभाष तु अश्वत्थामा महाबलः । द्रौपदेयांश्च पाञ्चालान्घृष्टघृष्टत्रयं च सोऽवधीत् ॥ २१
 पुष्यहीना द्रौपदी तां रुदतीमर्जुनस्ततः । शिरोमणिं तु जग्राह ऐपीकास्त्रेण तस्य च ॥ २२
 अश्वत्थामास्त्रनिर्दग्धं जीवयामास वै हरिः । उत्तरायास्ततो गर्भं स परीक्षितभूजपः ॥ २३
 कृतवर्मा कृपो द्रौणिस्त्रयोऽपि मुक्तास्ततो रणात् । पाण्डवाः सात्यकिः कृष्णः सप्त ऋमुक्ता न चापं
 स्त्रियश्चाऽऽर्ताः समाश्वस्य भीमाद्यैः स युधिष्ठिरः । तस्कृत्य महतान्वीरान्दत्तोदकधनादिकः ।
 भीष्माच्छान्तनवाच्छ्रुत्वा धर्मानसर्वाश्च शान्तिदान् । राजधर्मान्मोक्षधर्मान्दानधर्मान्कृपोऽभवत् ।
 अश्वमेधे ददौ दानं ब्राह्मणेभ्योऽरिपर्वनः । धृत्वाऽर्जुनान्मौसलेयं यादवानां च सप्तमम् ॥ २४
 राज्ये परीक्षितं स्थाप्य सानुजः स्वर्गमोक्षवान् ॥ २५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये भारताख्याने नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—३८०

• दुर्योधनपक्षात्पात्रवा रणान्मुक्ता पाण्डवपक्षात्वाच सप्तस्यध ।

१ क इ च 'निपातित' । २ य 'वित' । ३ क इ च 'प्राप्ति' । ४ 'प्राप्ति' । ५ क 'वाप' ।
 ६ '५ य 'बलु' । ७ क 'य' सप्तस्य । ८ क 'य' प 'द' 'पाववा' । ९ क च 'शामना' । १० 'न्यास्त'
 ११ य 'दवा' । १२ 'न' तो मु' । १३ क इ च 'त' य' । १४ ग 'द' मापवा' । १५ ।

अथ षष्ठोऽध्यायः ।

पाण्डवस्वर्गरोहणवर्णनम् ।

अग्निरुवाच—

अयुधिष्ठिरे तु राज्यस्थे आश्रमादाश्रमान्तरम् । वृतराष्ट्रो वनमगाद्धान्वारी च पृथा द्विज ॥ १
 त्रिपुरस्त्वभिना दग्धो वनजेन दिवं गतः । एवं विष्णुभुवो भारमहरदानवादिक्म् ॥ २
 धर्मायाधर्मनाशाय निमित्तीकृत्य पाण्डवान् । स विष्वक्शापव्याजेन युमलेनादैरत्कुलम् ॥ ३
 यादवानां भारकरं, वज्रं राज्येऽभ्यपेचयत् । देवादेशात्मभासे स देहं त्यक्त्वा स्वयं हरिः ॥ ४
 इन्द्रलोके ब्रह्मलोके पूज्यते स्वैर्गवासिभिः । चलपद्रोऽनन्तमूर्तिः पातालस्वर्गमीषिवान् ॥ ५
 अविनाशी हरिर्देवो ध्यानिभिर्धेय एव सः । विना तं द्वारकास्थानं श्वायामास सागरः ॥ ६
 संस्कृत्य यादवान्पार्थो दत्तोदकधनादिकः । स्त्रियोऽष्टावक्रशापेन भार्या विष्णोश्च याः स्थिताः
 पुनस्तच्छापतो नीता गोपालैर्लङ्कायुधिः । अर्जुनं हि तिरस्कृत्य, पार्थः शोकं चकार ह ॥ ८
 व्यासेनाऽऽश्वसितो मेने बलं मे कृष्णसन्निधौ । इस्तिनापुरमागत्य पार्थः सर्वं न्यवेदयत् ॥ ९
 युधिष्ठिरार्थं सभ्रात्रे पालकाय वृथां तदा । तद्भुक्त्वाणि चास्त्राणि स रथस्थे च वाजिनः ॥ १०
 विना कृष्णेन तन्मष्टं दानमश्रोत्रिये यथा । तच्छ्रुत्वा धर्मराजस्तु राज्ये स्थाप्य परीक्षितम् ॥ ११
 भैस्थानं प्रस्थितो धीमान्द्रौपया भ्रातृभिः सह । संसारीनित्यतां ज्ञात्वा नपन्नदृष्टं हरेः ॥ १२
 महापथे तु पतिता द्रौपदी सहदेवकः । नकुलः फाल्गुनो भीमो राजा शोकपरायणः ॥ १३
 इन्द्रानीतरयाळढः सानुजः स्वर्गमाप्तवान् । दृष्ट्वा दुयोधनादींश्च चासुदेवं च हर्षितः ॥ १४
 एतत्ते भारतं मोक्तं यः पठेत्स दिवं व्रजेत् ॥ १५

इत्यादिब्रह्मपुराण भाग्ये पाण्डवप्रास्थानिकवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ १५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३९६

अथ षष्ठोऽध्यायः ।

बुद्धावतारवर्णनम् ।

अग्निरुवाच—

ब्रह्मे बुद्धावतारं च पठतः शृण्वतोऽर्षदम् । पुरा दे(दे)वासुरे युदे दैत्यदेवाः पराजिताः ॥ १
 रक्ष रक्षेति शरणं वदन्तो जग्मुर्निश्वरम् । मायामोहस्वहृणोऽसौ बुद्धोदनमुतोऽभवत् ॥ २
 मोहयाभास दैत्यास्तांस्त्याजिता वेदधर्मकम् । ते च बौद्धा बभूवुर्हि तेभ्योऽन्ये वेदवर्जिताः ॥ ३

* भारतवर्षनाम्नान् स्वर्गीयानन्तराध्यायानि नाम श्लोकवर्तीनां नाम एव स्मरितानि इति ज्ञापते । पर च पाण्डवस्य
 प्रास्थानिकं वृत्तं युधिष्ठिरस्य च म्याह्वानुत्तारकध्वानादितो मायमोहव्यायः पुनश्चकुरश्रकः ।

१ क. द. च. 'प्रनामान्' । २ क. द. च. 'इत्यु' । ३ क. ग. 'स्वर्ग' । ४ क. 'दादास्वर्ग' । ५ क.
 'ना तदा' । ६ क. च. 'तन्मष्टम्' । ७ प. 'च च श्र' । ८. 'च सङ्गने' । ९ प. 'दान शोध' । १० ग. 'प्रास्थान' ।
 १० क. 'स्थापय' । ११ क. ग. 'रानन्दया' ।

[अर्हतः सोऽभ्यल्पथादाहृतानरुतपरान् । एवं पापविन्दो जाता वेदधर्मादिर्वाग्निताः ॥ ४]
 नरकाहं कर्म चक्षुर्ग्रहीष्यन्त्यधमादपि । सर्वे कलिपुगान्ते तु भविष्यन्ति च संकराः ॥ ५
 दस्यवः शीलहीनाश्च वेदो वाजसनेयकः । दश पञ्च च शैला वै प्रमाणेन भविष्यति(१) ॥ ६
 धर्मकञ्चुकसंवीता अधर्मरुचयस्तथा । मानुषान्भक्षयिष्यन्ति म्लेच्छाः पार्थिवरूपिणः ॥ ७
 कल्की विष्णुवशःपुत्रो याज्ञवल्क्यपुरोहितः । उँत्सादयिष्यति म्लेच्छान्गृहीतासुः कृतायुषाम् ॥ ८
 स्थापयिष्यति मर्यादां चानुर्बन्धे यथोचिताम् । आश्रमेषु च सर्वेषु प्रजाः सद्दर्भधर्मिनि ॥ ९
 कल्किरूप परित्यज्य हरिः स्वर्गं गमिष्यति । ततः कृतयुगं नाम पुरावत्संभवयिष्यति ॥ १०
 वर्णाश्रमाश्च धर्मेषु स्वेषु स्थास्यन्ति सत्तम । एवं सर्वेषु कल्पेषु सर्वमन्वन्तरेषु च ॥ ११
 भवतारा अतंख्याता अतीतानागतदयः । विष्णोर्दशावर्ताराशान्वः पठेच्छृणुपाश्रयः ॥ १२
 सोऽवाप्तकामो विमलः सकुलः स्वर्गामुयात् । धर्माधर्मव्यवस्थानभेदं वै कुरुते हरिः ॥ १३
 अवतीर्णः स जगतः सर्गादेः कारणं हरिः ॥ १४

रत्नादिमहापुराण आश्रमेषु बुद्धवतावर्णनं नाम धोक्शोऽध्याय ॥ १६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—४०९

अथ सप्तदशोऽध्यायः ।

जगत्सर्गवर्णनम् ।

अधिरुवाच—

जगत्सर्गादिकां क्रीडां विष्णोर्वैस्वेषुना शृणु । स्वर्गादिकृतस सर्गादिः सृष्ट्यादिः सगुणोऽगुणः
 ब्रह्माव्यक्तं संदशेऽभून्न त्वं रात्रिदिनादिकम् । प्रकृतिः पुरुषं विष्णुं भविष्यासोभयत्ततः ॥ २
 सर्गकाले महत्तत्त्वमर्हकारस्ततोऽभवत् । वैकारिकस्तैजसश्च भूतादियैव तामसः ॥ ३
 अर्हकाराश्च उद्भाषमाकाशमभवत्ततः । स्वर्शमात्रोऽनिलस्तस्माद्रूपमानोऽनलस्ततः ॥ ४
 रसमात्रा आप इतो गन्धमात्रा धीरेण्यभूत् । अर्हकारात्तामसाच्च तैजसान्दीन्द्रियाणि च ॥ ५
 वैकारिका दश देवा मन एकादशेन्द्रियम् । ततः स्वयभूर्भगवान्सिसृक्षुर्विधाः प्रजाः ॥ ६
 अप एव ससर्जाऽऽदौ तामु वीर्यमवाञ्जत् । आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरमूनवः ॥ ७
 अयनं तस्य ताः पूर्वै तेन नारायणः स्मृतः । हिरण्यवर्णमभवत्तदण्डमुदकेशयम् ॥ ८
 तस्मिन्नाहं स्वयं ब्रह्मा स्वयंभूरिति नः श्रुतम् । हिरण्यवर्णो भगवानुपित्वा परिवत्सरम् ॥ ९
 तदण्डमकरोद्द्वैधं दिवं भुरमथापि च । तयोः शकलपार्थिव्य आकाशमसृजत्प्रभुः ॥ १०

* पशुविद्यावर्णनं च पुराणे नास्ति । + इत आरभ्याऽऽध्यायपरिसमाप्तिवर्जिता श्लोका महाभारत-दर्शकहरि-
 वधपरिष्कारिणीयावत् उद्भूता इति गम्यते श्लोकाग्रमक्षरात् उच्यते पाठशान्द्यात् ।

१ क ह च 'म्लेच्छमा' । २ ग शार दी प्रायेण म' । ३ क उच्छेद' । ४ च 'दा भविष्यति पृथक्पृथक् ।
 वर्णाश्रमाश्च धर्मेषु स्वेषु स्थास्यन्ति सत्तम । आश्र' । ५ क. भवेतिताम् । ६ ख घ 'वाराहवन्ध' । ७ घ 'तीर्थेश स
 गत व' । ८ क ख ग. ह य. जगत्सादिनी । ९ क ह. च प्रसन्न नरपः । १० घ सदाऽपि' । ११ ग 'कृति पुण्यो
 विष्णु' । १२ ख ग य नदी स्मृतः । १३ न पूर्व ।

(स्वायंभुवमनुवंशवर्णनम्)

अप्सु पारिप्लवां पृथ्वीं दिशश्च दशधा दधे । तत्र कालं मनो वाचं कामं क्रोधययो रतिम् ॥११
 ससर्ज सृष्टिं तद्रूपां स्रष्टुमिच्छन्मजापतिः । विद्युतोऽशनिमेघांश्च रोहितेन्द्रधनुंषि च ॥ १२
 वर्षासि च ससर्जाऽऽदौ पर्जन्यं चाथ वक्रवतः । ऋचो यजूषि सामानि निर्भये यज्ञसिद्धये १३
 साध्यास्तैरयजन्देवान्भूतमुवावचं भुञ्जात् । सनत्कुमारं रुद्रं च ससर्ज क्रोधसंभवम् ॥ १४
 परीचिमध्वङ्गिरसं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् । वसिष्ठं मानसान्मत्तं ब्रौह्मणानिति निश्चितम् ॥ १५
 सप्तैते जनयन्ति स्म भजा रुद्राश्च सत्तम । द्विधा कृत्वाऽऽत्मनो देहमर्धेन पुरुषोऽभवत् ॥ १६
 अर्धेन नारी तस्यां स ब्रह्मा वै चासृजन्मजाः ॥ १७

इत्यादिमहापुराण आग्नेये जगत्सर्गवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—४२६

अथाष्टदशोऽध्यायः ।

स्वायंभुवमनुवंशवर्णनम् ।

अग्निहवाच—

*भियत्रतोत्तानपादौ मनोः स्वायंभुनात्सुतौ । अजीजनत्सुतां रंभ्यां शैतक्या तपोन्विता ॥ १
 काम्या कर्दभकन्याऽतः सम्राट्कुक्षिर्विराट्सभुः । सुरुच्यामुत्तमो जज्ञे पुत्र उत्तानपादतः ॥ २
 सुनीत्यां च भ्रुवः पुत्रस्तपस्तेषु सुकीर्तये । ध्रुवो वर्षसहस्राणि प्रीणि दिव्यानि हे मुने ॥ ३
 तस्मै प्रीतो हरिः मादान्मुन्यग्रे स्थानकं स्थिरम् । श्लोकं पपाव व्युशना वृद्धिं दृष्ट्वा स तस्य चक्ष
 अहोऽस्य तपसो वीर्षमहो श्रुतपहोऽद्भुतम् । यमय पुरतः कृत्वा भ्रुवं सत्प्रर्षयः स्थिताः ॥ ५
 तस्मोद्दृष्ट्वाश्च भव्यश्च ध्रुवाच्छम्भुर्व्यजापते । दृष्ट्वेराधत्त सुच्याया पञ्च पुत्रानकल्पपान् ॥ ६
 रिपुं रिपुंजयं पुंष्यं वृकसं वृकतेजसम् । रिपोराधत्त बृहवी चाशुपं सर्वतेजसम् ॥ ७
 अजीजनत्पुष्करिण्यां वीरिण्यां चाल्लुपो पनुम् । [+मनोरजायन्त दश नह्वलायां सुवोत्तपाः]
 ऊरुः पूरुः शतपुत्रस्वपस्वी सत्यवाक्कविः । अग्निपुट्तिरैरिषथ सुपुत्रार्थैतिमन्युकः ॥ ९
 ऊरोरजनयत्पुत्रान्पडाशेयी महाप्रभान् । अङ्गं सुमनसं स्वार्तिं क्रतुपङ्क्तिरसं गपम् ॥ १०
 अङ्गात्सुनीयापत्यं वै वेणपेकं व्यजापत । अरत्तकः पापरतः स हतो मुनिभिः कुशैः ॥ ११
 प्रजार्यमृषयोऽथास्य ममन्धुर्दक्षिणं करम् । वेणस्य मथिते पाणौ संवभूव पृथुर्दृषः ॥ १२
 तं दृष्ट्वा मुनयः माहुरेष वै मुदिताः भजाः । करिष्यति महातेजा यश्च प्राप्स्यते महत् ॥ १३
 स धन्वी कवची जातस्तेजसा निर्दहन्निव । पृथुर्वैण्यः भजाः सर्वा ररंशं क्षत्रपूर्वजः ॥ १४

* अयमन्युः पुराणेषु प्रायः सर्वत्र दृश्यते । अग्निपुराणेषु कदाचित् एव । + धनुर्धामान्तर्गतौ प्रत्ययः क. क. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ क. 'मनं वयं वक्रवतः । २ च. 'दशजः । ३ प. 'वक्रवः सतः । ४ च. 'मन्मथ इति । ५ प. 'विधिताः । ६ प. 'कन्याः । ७ प. 'सतक्याः । ८ क. 'स. प. 'मनायाऽऽतः । ९ क. प. 'स्माच्छिष्टिं च भव्यं च ध्रु' । १० क. 'त. शिष्टेरा' । प. 'त शिष्टेरा' । ११ क. ग. पुत्र । प. रिपु । च. पुत्र । १२ क. य. प. वृकतः । १३ क. वीर्या । य. शतपत्र । च. वारिण्या । १४ च. उरुः । १५ च. पुः । १६ क. व. 'रात्रिष । १७ क. प. 'आयिन' । १८ प. 'क्ष क्षेत्रम्' ।

राजसूयाभिषिकानामायः स पृथिवीपतिः । तस्माच्चैव समुत्पन्नौ* निपुणौ मृतमागधौ ॥ १५
 तत्स्तोत्रं षडनुवीरौ, राजाऽभूज्जनरञ्जनात् । दुग्धा गीस्तेन संस्यार्थं प्रजानां जीवनाय च १६
 सह देवैर्मुनिगणैर्गन्धर्वैश्चाप्सरोगणैः । पितृभिर्दानवैः सर्पैर्वीरुद्रिः पर्वतैर्जनैः ॥ १७
 तेषु तेषु च पात्रेषु दुह्यमाना वसुंधरा । प्रादाद्यथेप्सितं क्षीरं तेन प्राणानधारयत् ॥ १८
 पृथोः पुत्रौ तु धर्मज्ञौ जज्ञातेऽन्तर्धिपालितौ । शिखण्डिनी हविर्धानमन्तर्धानाश्चजायत ॥ १९
 हविर्धाना[त्पद्माश्रेयी धिषणाऽजनघस्तुतात् । प्राचीनवर्हिषं गुणं गयं कृष्णं व्रजाजिनौ ॥२०
 प्राचीनाग्राः कुशास्तस्य पृथिव्या यजतो यतः । प्राचीनवर्हिर्भगवा]न्महानासीत्प्रजापतिः ॥२१
 सवर्णाऽऽभूत् सामुद्रौ दश प्राचीनवर्हिषः । सर्वे भचेतसो नाम धनुर्वेदस्य पारणाः ॥ २२
 अपृथग्धर्मचरणास्तेऽतप्यन्त महत्तपः । दश वर्षसहस्राणि समुद्रसलिलेशयाः ॥ २३
 प्रजापतित्वं संप्राप्य तुष्टा विष्णोश्च निर्गताः । भूः खं व्याप्तं हि तरुभिस्त्वांस्तद्गुणदहंश्च ते ॥२४
 मुखजाग्रिमरुद्रा च दृष्ट्वा चाथ द्रुमक्षयम् । जगन्म्यात्रवीदेतात्राजा सोमः प्रजापतीन् ॥ २५
 कौपं यच्छत दास्यन्ति कन्या वी मारिषां वराम् । तपस्विनो मुनेः कण्डोः प्रम्लोचायां यथैव च
 भविष्यं जानता सृष्टा भार्या वोऽस्तु कुलंकरी । अस्वामुत्पत्स्यते दक्षः [* प्रजाः संवर्धयिष्यति
 मचेतसस्तां जगद्दुर्दक्षोऽस्यां च ततोऽभवत् । अचरांश्च चरांश्चैव द्विपदोऽथ चतुष्पदः ॥ २८
 स सृष्ट्वा मनसा दक्षः] पश्चादसृजत् स्त्रियः । ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ॥ २९
 सप्तविंशति(तिं) सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमिने । द्वे चैव बहुपुत्राय द्वे चैवाङ्गिरसे ब्रौदात् ॥ ३०
 तामु देवाश्च नागाद्या मैथुनान्मर्नसा पुरा । धर्मसर्गं प्रवक्ष्यामि दशपत्नीषु धर्मतः ॥ ३१
 विश्वे देवास्तु विश्वायाः साध्या साध्यान्व्यजायत । मरुत्वत्या मरुत्वन्तो वसोस्तु वसवोऽभवत्
 भानोस्तु भानवः पुत्रा मुहूर्तास्तु मुहूर्तजाः । लम्बाया धर्मतो घोषो नागवीधी च यामिजा ॥
 पृथिवीविपयं सर्वं मरुत्वत्यां व्यजायत । संकल्पायास्तु संकल्पा इन्दोर्नक्षत्रतः सुताः ॥ ३४
 आपो ध्रुवश्च सोमश्च धरश्चैवानिलोऽनलः । प्रत्यूषश्च भेभासश्च वसवोऽष्टौ च नामतः ॥ ३५
 आपस्य पुत्रो वैतण्ड्यः श्रमः शान्तो मुनिस्तथा । ध्रुवस्य कालो लोकान्तो वर्चाः सोमस्य वै सुतः
 धरस्य पुत्रो द्रविणो हुतहव्यवहस्तथा । मनोहरायाः विशिरः प्राणोऽर्थं रमणस्तथा ॥ ३७
 पुरोन्वोऽनिलस्याऽऽसीदविज्ञातोऽनलस्य च । अग्निपुत्रः कुमारश्च शरस्तम्ये व्यजायत ॥ ३८
 तस्य द्वाप्तो विशाखश्च नैगमेयश्च पृष्ठतः । कृचिकातः कार्तिकेयो यतिः सनत्कुमारकः ॥ ३९
 प्रत्यूषादेवलो जज्ञे विश्वकर्मा भेभासतः । कर्ता शिल्पसहस्राणां त्रिदशानां च वैर्धकिः ॥ ४०
 मनुष्याद्योपजीवन्ति शिल्वं वै भूषणादिकम् । सुरभी कश्यपादुद्रानिकादश्च विजडुपी ॥ ४१
 महादेवमसादेन वषसा भाविता सती । अनेकपादाहिर्युज्यस्त्वष्टा रुद्रश्च सत्तम ॥ ४२
 त्वपुर्धर्षोऽऽत्मजः श्रीमान्विष्वरूपो महापशुः । हरश्च बहुरूपश्च व्यम्बकश्चापराजितः ॥ ४३

* पुत्राविति शेषः । * धनुर्भिर्दानवैर्गणैः प्रत्ययः, पुस्तके नास्ति । + ख. पुस्तके धनुर्भिर्दानवैर्गणैः प्रत्ययः नास्ति ।

१ क. क. प. वस्यानि । २ क. द. च. 'या. । सृष्टे' । ३ च. 'पूषाऽनाथ' । ४ क. द. च. कण्ठो. । ५ ख. ग. घ. च. भद्रम् । ६ घ. 'शान्तनवः पुं' । ७ च. 'सुमिता' । ८ घ. 'वर्षसहस्रतां' । ९ घ. 'प्रजापथ' । च. 'प्रजापथ' ।
 १० क. घ. च. 'य मरुत्सु' । ११ घ. 'प्रजापत.' । १२ द. 'वर्धकः' । १३ घ. ग. 'यानुज.' ।

(कश्यपवंशवर्णनम्)

वृषाकपिश्च शंभुश्च कपर्दी रैवतस्तथा । मृगव्यापश्च सर्पश्च कपाली दश चैककः ॥ ४४

वृषाणां च शतं लक्षं चैव्यातं सचराचरम् ॥ ४५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये स्वायम्भुवमनुवंशवर्णन नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

आदितः श्लोकानां समाख्यङ्काः—४७?

अथैकोनविंशोऽध्यायः ।

कश्यपवंशवर्णनम् ।

अधिरुवाच—

कश्यपस्य वदे सर्गमदित्वादिपु हे पुने । चाक्षुषे तुपिता देवास्तेऽदित्वां कश्यपात्पुनः ॥ १

आसन्विष्णुश्च शक्रश्च रवष्टा धाता तथाऽर्षमा । पूषा विवस्वान्तविता मित्रोऽथ वरुणो भगः ॥

अंशुश्च द्वादशऽऽदित्वा आसन्वैवस्वतेऽन्तरे । अरिष्टनेमिपत्नीनामपत्नानीह पोदश ॥ ३

बहुपुत्रस्य विवृषश्चतस्रो विष्णुतः स्मृताः । प्रत्यङ्गिरसजाः श्रेष्ठाः कृशाश्वस्य सुराबुधाः ॥ ४

उदयास्तमने सूर्ये तद्देते युगे युगे । हिरण्यकशिपुर्दित्वां हिरण्याक्षश्च कश्यपात् ॥ ५

सैहिका चाभनत्कन्या विप्रचित्तेः परिग्रहः । राहुमष्टतयस्तस्यां सैहिकेया इति श्रुताः ॥ ६

हिरण्यकशिपोः पुत्राश्चत्वारः प्रथितौजसः । अनुहादश द्वादश प्रहादश्चातिवैष्णवः ॥ ७

संहादश्च चतुर्योऽभूद्भाद्रपुत्रो हृदस्तथा । संहादपुत्र आयुष्याञ्जिगविर्वाष्कल एव च ॥ ८

[अविरोचनस्तु प्राहादिवर्लिर्गते विरोचनात् ।] बलेः पुत्रशतं त्वासीद्वाणेष्येष्टं महामुने ॥ ९

पुराकल्पे हि वाणेन प्रसाद्योमापतिं शंभुम् । पार्श्वतो विहरिष्यामि इत्येवं प्राप्त ईश्वरात् ॥ १०

हिरण्याक्षसुताः पञ्च शम्बरः शकुनिस्त्विति । द्विसूर्धा शैक्करार्यश्च शतमासन्दनोः सुताः ॥ ११

स्वर्भानोः सुप्रभा कन्या पुलोन्नस्तु शची स्मृता । उपदानवी ह्यक्षिरा शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ॥ १२

पुलोषा कालका चैव वैश्वानरस्तुते उभे । कश्यपस्य तु भार्ये द्वे तयोः पुत्राश्च कोटयः ॥ १३

महादस्य चतुष्कोट्यो निवातकनचाः कुले । ताम्रापाः पदसुताः स्युश्च काकी ज्येनी च भास्यपि ॥

शुधिका च शुचिग्रीवा ताम्भ्यः काकादयोऽभवन् । अश्वशोघ्राश्च ताम्राया अरुणो गरुडस्तथा ॥

विनतायाः, सहस्रं तु सर्पाश्च सुरसापवाः । काद्रवेयाः सहस्रं तु शेषवामुकितक्षकाः ॥ १६

दंष्ट्रिणः क्रोधवशमा धरायाः पक्षिणो जले । सुरभ्यां गोमहिष्यादि इरोत्पन्नास्तृणादयः ॥ १७

खसायां पक्षरक्षांसि भुनेरप्सरसोऽभवन् । अरिष्टायास्तु गन्धर्वाः कश्यपाद्धि स्थिरं वरम् ॥ १८

एषां पुत्रादयोऽसंख्या देवैर्वै दानवा जिताः । दितिर्विनाष्टपुत्रा वै तोषयामास कश्यपम् ॥ १९

पुत्रमिन्द्रमहतीरमिच्छती प्राप कश्यपात् । पादापसालनात्सुप्ता तस्या गर्भं जवान ह ॥ २०

छिद्रमन्विष्य चेन्द्रस्तु ते देवा महतोऽभवन् । शक्रस्यैकोनपञ्चाशत्सहाया दीप्तवेजसः ॥ २१

+ धनुश्चिदान्तर्गत शोकार्थे क. ड. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

एतत्सर्वं हरिर्व्रह्मा अभिपिच्य पृथुं नृपम् । ददौ क्रमेण राज्यानि अन्येषामधिपो हरिः ॥२२
 द्विजापधीनां चन्द्रस्तु अपां तु वरुणो नृपः । राज्ञां वैश्वणो राजा सूर्याणां विष्णुरीश्वरः २३
 वसूनां पावको राजा मरुतां वासनः प्रभुः । प्रजापतीनां दसोऽथ प्रह्लादो दानयाधिपः ॥ २४
 पितृणां च यमो राजा भूतौदीनां हरः प्रभुः । हिमवांशैव शैलानां नदीनां सागरः प्रभुः ॥ २५
 गन्धर्वाणां चित्ररथो नागानामथ वासुकिः । सर्पाणां तक्षको राजा गरुडः पक्षिणामथ ॥ २६
 ऐरावतो गजेन्द्राणां गोवृषोऽथ गवापि । भृगुणां च शार्ङ्गः पुंसो वनस्पतीश्वरः ॥ २७
 उच्चैःश्रवास्तथाऽश्वानां सुधन्वा पूर्वपालकः । दक्षिणस्यां शङ्खपदः केतुमान्पालको जले ॥ २८
 हिरण्यरोमकः सौम्ये प्रतिसर्गोऽयमीरितः ॥ २९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये प्रतिसर्गे कथ्यम्वंशवर्णने नामकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५००

अथ विंशोऽध्यायः ।

जगत्सर्गवर्णनम् ।

अथिख्याच—

प्रथमो महतः सर्गो विज्ञेयो ब्रह्मणस्तु सः । तन्मात्राणां द्वितीयस्तु भूतसर्गो हि स स्मृतः ॥ १
 वैकारिकस्तृतीयस्तु सर्ग ऐन्द्रियकः स्मृतः । इत्येव प्राकृतः सर्गः संभूतो बुद्धिपूर्वकः ॥ २
 मुख्यः सर्गश्चतुर्थस्तु गुरुया वै स्थावराः स्मृताः । तिर्यक्स्त्रौतास्तु यः प्रोक्तस्तैर्विग्नान्यस्ततः स्मृतः
 तथोर्ध्वस्रोतसां पद्मो देवसर्गस्तु स स्मृतः । ततोऽर्वाकस्रोतसां सर्गः सप्तमः स तु मानुषः ॥ ४
 अष्टमोऽनुग्रहः सर्गः सात्त्विकस्तामसश्च यः । पञ्चमे वैकृताः सर्गाः प्राकृताश्च त्रयः स्मृताः ॥ ५
 प्राकृतो वैकृतश्च कौमारो नवमस्तथा । त्रेहस्तो नव सर्गास्तु जगतो मूलहेतवः ॥ ६
 ख्यात्याद्या दक्षकन्यास्तु भृगुवाधा उपयोमिरे । नित्यो नैमित्तिकः सर्गस्त्रिर्धाऽथ कथितो जनैः ७
 प्राकृतो, दैनंदिनीपादान्तरमलपादनु । जायन्ते यत्रानुदिनं नित्यसर्गो हि स स्मृतः ॥ ८
 देवां भावाविधातारी भृगोः ख्यातिरस्यत । श्रियं च, पत्नी विष्णोर्यां स्तुता शक्रेण वृद्धये ॥
 धानुर्विपातुर्द्वा पुत्रां क्रमात्प्रापो भृकण्डुकः । मार्कण्डेयो भृकण्डोश्च जज्ञे वेदशिरास्ततः ॥ १०
 पाणमासश्च संभूत्यां मरीचेरभवंस्तुतः । स्मृत्यामङ्गिरसः पुत्राः सिनीवाली कुहूस्तथा ॥ ११
 राका धानुमतिश्चात्रेः नसूयाऽप्यजीननत् । सोमं दुर्वाससं पुत्रं द्वात्रेयं च योगिनम् ॥ १२
 मीत्यां पुलस्त्यभार्यापां दत्तो लिस्तस्तुतोऽभवत् । ईषापां पुलहाजातः सहिष्णुः संवेपादिकः ॥
 संनत्यां च क्रवोरासन्वालयित्या महाजसः । अद्भुतपर्वमात्रास्ते ये हि पष्टिसहस्रिणः ॥ १४
 ऊर्जापां च वसिष्ठाश्च रौजा मात्रोर्ध्वबाहुकः । सपनधीनपः शुक्रः सुतपाः सप्त चर्षवः ॥ १५

• अथ विंशोऽध्यायः ।

१ क. क. य. 'तानां च ह' । २ क. क. य. हवेव । ३ ग. 'वद्योस्तु' । ४ क. ग. 'कथितव' । ५ य. 'प्रथमो ।
 ६ क. य. 'य प्रह' । ७ क. उमतः । ८ क. ग. 'मृकण्डुकः' । ९ क. ग. 'मृकण्डा' । १० क. क. य. 'वसतः' । ११ क.
 क. य. 'पुत्राः' । १२ क. ग. 'वर्षादिकः' । १३ क. क. य. 'सवली' । १४ क. क. 'रजो मात्रोर्ध्वबाहुकः' । १५ य.
 'सप्तपुः स' ।

(विष्वादिदेवतानां सामान्यपूजाविधानम्)

पावकः पवमानोऽभूच्छुचिः स्वाहाप्रितोऽभवत् । अग्निष्वात्ता बर्हिपदोऽनशयः साधपो ह्यजात् ॥
 पितृभ्यश्च स्वधारां च मेना वैभारिणीं सुते । हिंसा भार्या त्वधर्मस्य तयोर्ज्ञे तथाऽनृतम् ॥ १७
 कन्या च निकृतिस्ताभ्यां भयं नरकमेव च । माया च वेदना चैव विद्युतं त्वेदमेतयोः ॥ १८
 तयोर्ज्ञेऽथ वै माया मृत्युं भूतापहारिणम् । वेदना च सुतं चापि दुःखं जज्ञेऽथ रौरवात् ॥ १९
 मृत्योर्व्याधिजराशोकतृष्णाक्रोधाश्च जज्ञिरे । ब्रह्मणश्च रुदञ्जातो रोदनादुद्रनापकः ॥ २०
 भवं शर्वमपेशानं तथा पशुर्षतिं द्विज । भीममुग्रं महादेवमुवाच स पितामहः ॥ २१
 दक्षकोषाच्च तद्भार्या देहं तत्याज सा सती । हिमवद्गृहिता भूत्वा पत्नी शंभोरभूत्पुनः ॥ २२
 ऋषिभ्यो नारदाद्युक्ताः पूजाः स्नानादिपूर्विकाः । स्वायंभुवाद्यास्ताः कृत्वा विष्वादेर्भु-
 क्तिमुक्तिगाः ॥ २३

श्वदिमहापुराण आग्नेये जगत्तपोवर्गेन नाम विद्योऽध्यायः ॥ २० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५२३

अथैकविंशोऽध्यायः ।

विष्वादिदेवतानां सामान्यपूजाविधानम् ।

नारद उवाच—

सामान्यपूजां विष्वादेर्वक्ष्ये मन्त्रांश्च सर्वदान् । समस्तपरिवाराय अच्युताय नमो यजेत् ॥ १
 धात्रे विधात्रे गङ्गायै यमुनायै, निधी तथा । द्वारश्रियं वास्तुनरं शक्तिं कूर्पमनन्तकम् ॥ २
 पृथिवीं धर्मकं ज्ञानं वैराग्यैश्वर्यमेव च । अघर्मादीन्कन्दनालपत्रकेसरकार्णिकाः ॥ ३
 ऋग्वेदाद्यं कृताद्यं च सत्त्वाद्यर्कादिमण्डलम् । विमलोत्कर्षिणीं ज्ञाना क्रिया योगा च ता यजेत् ॥ ४
 प्रदीं सत्या तपेशा चानुग्रहाऽमलशूर्तिका । दुर्गा गिरं गणं क्षेत्रं वामुदेवादिकं यजेत् ॥ ५
 हृदयं च शिरश्छ्वां वर्षं नेत्रययास्त्रकम् । शङ्खं चक्रं गदां पशं श्रीवत्सं कौस्तुभं यजेत् ॥ ६
 वनमालां श्रियं पुष्टिं गच्छं गुरुपर्वपेत् । इन्द्रमग्निं यमं रत्नो जलं वायुं धनेश्वरम् ॥ ७
 ईशानं तमजं चाखं वाहनं कुमुदादिकम् । विष्वक्सेनं मण्डलादीं सिद्धिः पूजादिना भवेत् ॥ ८
 शिवपूजाऽथ सामान्या पूर्वं नन्दिनमर्चयेत् । महाकालं यजेद्दुर्गां यमुनां च गणादिकम् ॥ ९
 गिरं श्रियं गुरुं वास्तुं शकत्यादीन्धर्मकादिकम् । धामा उपेष्टा तथा रौद्री काली कलविकारिणी ॥
 बलविकारिणी भोपि बलप्रमथिनी ऋषात् । सर्वभूतदमनी च मदनोन्मादिनी श्रिया ॥ ११
 हां हूं हां शिवमूर्तये सांज्ञकचक्रं शिवं यजेत् । हां शिवाय हौमित्यादि हामीशानादिबज्रकम् १२
 ह्रीं गौरीं गं गणः शकमुखाश्चण्डो हृदादिकाः । ऋषमात्सूर्पार्चने मन्त्रा दण्डी पूज्यश्च पिङ्गलः ॥
 उच्चैःश्रवाथारुणश्च मभूतं विपठं यजेत् । सोमं संध्ये परमुखं स्कन्दाद्यं मध्यतो यजेत् ॥ १४

* अत्र ख. ग. पुस्तकयोः “ शिवपूजाकम् ” इत्यधिकं वर्तते ।

१ प. 'मिजोऽम' । २ क. द. य. वेदमेतयोः । ३ ख. ग. हृदाय । ४ क. द. य. व मन्वाय । ५ प. धारः
 शुक । ६ क. उ. च. राज्यं । ७ क. द. च. वास्तु । ८ क. उ. च. ततो । ९ क. द. च. वाग्ने । १० क. द. ग.
 च. मनोन्माली शिवातनम् । ११ ख. ग. साहं वज्र । १२ क. य. क. च. वाराधयो परमुख ।

(पूजाधिकारार्थं सामान्यः ज्ञानविधिः)

दीक्षा सूक्ष्मा जया भद्रा विभूतिर्विमला तथा । अमोघा विपुता चैव पूज्याऽथो सर्वतोमुखी ।
 अर्कासनं हि हं खं खं सोल्कायेति च मूर्तिकम् । हां हीं सः सूर्याय नम आं नमो हृदयाय न
 अर्काय शिरसे तद्दक्षीणाश्रयवायुगान् । भूर्भुवः स्वरे ज्वालनी शिखा हूं कवचं स्मृतम् ॥ १ ॥
 भां नेत्रं रस्तथाऽर्कास्त्रं रात्री शक्तिय निःस्वका । सोमोऽङ्गारकोऽथ बुधो जीवः शुक्रः शनिः क्रमा
 राहुः केतुस्तेजथण्डः संक्षेपादथ पूजनम् । आसनं मूर्तयो मूलं हृदाद्यं परिचारकः ॥ २ ॥
 विष्ण्वासनं विष्णुमूर्ते रां थीं श्रीं श्रीधरो हरिः । हीं सर्वमूर्तिमन्त्रोऽयमिति त्रैलोक्यमोहेनः ॥ ३ ॥
 ह्रीं हृषीकेशो हूं विष्णुः स्वरेर्दीर्घैर्हृदादिकम् । समस्तैः पञ्चमी पूजा सङ्ख्यामादां जयादिदा ॥ ४ ॥
 चक्रं गदां कर्माच्छहं मुसलं वैहगशार्ङ्गकम् । पाशाङ्कुशौ च श्रीवत्सं कौस्तुभं वनमालया ॥ ५ ॥
 श्रीं श्रीर्महालक्ष्मीस्ताक्षर्यो गुरुरिन्द्रादयोऽर्चनम् । सरस्वत्यासनं मूर्तिं रौं हीं देवी सरस्वती २
 हृदाद्या लक्ष्मीर्षेष्ठा च कला तुष्टिश्च पुष्टिका । गौरी प्रभा मतिर्दुर्गा गणो गुरुश्च क्षेत्रपः ॥ ६ ॥
 तथा गंगणपतये च हीं गौर्यै च श्रीं श्रियै । हीं त्वरितायै ऐं ह्रीं सौं त्रिपुरा चतुर्ध्वन्ता नमोन्तका
 मणवाद्याथ नामायमक्षरं विन्दुसंयुतम् । ॐ युता वा सर्वमन्त्राः पूजनाज्जपतः स्मृताः ॥ ७ ॥
 होमस्त्रिलघृताद्यैश्च धर्मकामार्थमोक्षदाः । पूजामन्त्रान्पठेद्यस्तु भुक्तभोगो दिवं व्रजेत् ॥ ८ ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये विष्ण्वादिदेवतासामान्यपूजाविधानवर्कनं नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—५५०

अथ द्वाविंशोऽध्यायः ।

पूजाधिकारार्थं सामान्यः ज्ञानविधिः ।

नारद उवाच—

वक्ष्ये ज्ञानं क्रियाद्यर्थं नृसिंहेन तु मृत्तिकाम् । [अष्टहीत्या तां द्विधा कृत्वा र्थलक्षणमर्थैक्यां
 नियज्याऽऽद्यम्य विन्यस्य सिंहेन कृतरक्षकः । विधिक्षानं ततः] कुर्यात्प्राणायामपूरःसरम् ॥
 हृदि ध्यायन्द्देहं देवं मयेणाष्टाक्षरेण हि । त्रिधा पाणितले मूर्त्तां दिग्बन्धं सिंहजततः ॥
 यामुदेवमनेन तीर्थं संकल्प्य चाऽऽलभेत् । गात्रं वेदादिमर्थश्च समाज्याऽऽराध्यमूर्तिगम् ॥
 स्मृत्याऽद्यमर्थं वस्त्रं परिधाय समाचरेत् । विन्यस्य मूर्त्तिर्निर्वाण्य पाणिस्थं जलमेव च ॥
 नारायणेन संपद्य वायुमाप्राय चोत्सृजेत् । जलं ध्यायन्द्देहं पथादन्वाऽर्घ्यं द्वादशाक्षरम् ॥
 नस्त्याऽन्पौन्मक्तितस्पर्ष्यं योगपीठादितः क्रमात् । मन्त्रान्दिक्पालपर्यन्ताष्टपीन्यहृण्णानपि

• य. पुस्तकेऽयं ग्रन्थो नास्ति ।

१ क. व. घ. अयोधा । २ घ. 'जापुरस' । ३ क. घ. निवेता । घ. निष्पन्ना । • क. व. घ. परिवारिक
 व. श्रीचन्द्रः । ५ क. घ. 'रत्नम्' । श्री ३ ६ क. घ. 'मात्सर्यं मु' । • क. व. घ. 'सङ्गाहं कम्' । • घ. मनःप्र
 ९ क. 'वा । विष्णुवाऽऽय' । १० क. घ. घ. घ. 'द्वारिज्ञानं न' । ११ क. घ. घ. घ. 'दिना मन्त्रैः समाज्यां
 ११५५' । १२ घ. 'न्य.क.उ.५.१' ।

(आदिमूर्त्त्यादिनामान्यः पूजाविधिः)

मनुष्यान्सर्वभूतानि स्थावरान्तान्यथाऽऽचमेत् । न्यस्य चाऽऽत्मनि संदृत्य मन्त्रान्यागृहं व्रजेत् ॥
एवमन्वासु पूजासु मूलाद्यैः स्नानमाचरेत् ॥

हस्तादिमहापुराण आग्नेये सामान्यपूजाविधिवर्णनं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५९९.

अथ ऋषोषिसोऽध्यायः ।

सामान्य आदिमूर्त्त्यादिव्रतानां पूजाविधिः ।

नारद उवाच—

वक्ष्ये पूजाविधिं विर्मां यं कृत्वा सर्वेषामुपात् । प्रक्षालिताङ्घ्रिराचम्य वाग्यतः कृतरक्षणः ॥ १
भाङ्गुस्रः स्वास्तिकं वद्ध्वा पद्माद्यपरमेव च । वंजीजे नाभिमध्यस्थं धूर्त्रं चण्डानिलात्मकम् ॥ २
विश्लेषयेदशेषं तु ध्यापन्कापात्तु कल्पमपम् । शौं हृत्पद्मजमध्यस्थं वीजं तेजोनिधिं स्मरन् ॥ ३
अथोर्ध्वतिर्थगाभिस्तु ज्वालाम्भिः कल्पपं दहेत् । शशाङ्काकृतिवज्रायेदम्बरस्थं सुधाम्बुधिः ४
हृत्पद्मव्यापिभिर्देहं स्वकमोष्ठान्वयेत्सुधीः । सुपुत्रायोनिमार्गेण सर्वनाडीविसर्पिभिः ॥ ५
शोधयित्वा न्यसेत्तत्रं करशुद्धिमथास्त्रकम् । व्यापकं हस्तयोरौ दक्षिणाङ्गुष्ठतोऽङ्गकम् ॥ ६
मूलं देहे द्वादशाङ्गं न्यसेन्मूर्त्तद्विपदककैः । हृदयं च शिरश्चैव शित्वा वर्णास्त्रलोचने ॥ ७
उदरं च तथा पृष्ठं चाहूहू र्जानुपादकम् । मुद्रां दत्त्वा स्मरेद्विष्णुं जप्त्वाऽष्टशतमर्चयेत् ॥ ८
वामे तु ऋष्यर्षी न्यस्य पूजाद्रव्यं तु दक्षिणे । प्रक्षाल्यास्त्रेण चार्घ्येऽथ गन्धपुष्पान्विते न्यसेत् ९
चैतन्यं सर्वमं ज्योतिरैस्त्रजप्तेन वारिणा । फटन्तेन तु संसिच्य हस्ते ध्यात्वा हरिं परम् ॥ १०
धर्मं ज्ञानं च वैराग्यमैश्वर्यं बद्धिदिग्भूषणम् । अपर्मादीनि गात्राणि पूर्वौर्धौ योगपीठके ॥ ११
कुर्मं पीठे ह्यनन्तं च पदं सूर्यादिमण्डलम् । विमलाद्याः केसरस्थौ ग्रहाः कर्णिकसंस्थिताः ॥ १२
पूर्वं स्वहृदये ध्यात्वा आवाशाच्चैव मण्डले । अर्घ्यं पाद्यं तथाऽऽचार्यं मधुपर्कं पुनश्च तत् ॥ १३
स्नानं वस्त्रोपवीतं च भूषणं गन्धपुष्पकम् । धूपदीपनैवेद्यानि पुण्डरीकाक्षविधया ॥ १४
यजेदङ्गानि पूर्वौर्धौ द्वारि पूर्वं परेऽण्डजम् । दक्षे चर्कं गदां सौम्ये कोणे शङ्खं धनुर्न्यसेत् ॥ १५
देवस्य वामतो दक्षे चेषुधी खड्गमेव च । वामे चर्म श्रियं दक्षे पुष्टिं वामेऽग्रतो न्यसेत् ॥ १६
वनमालां च श्रीवत्सकौस्तुभौ दिवपतीन्वाहिः । स्वमन्त्रैः पूजयेत्सर्वान्विष्णोरर्चावसानतः ॥ १७
व्यस्तेन च समस्तेन अर्धैर्बालेन वै यजेत् । जप्त्वा प्रदक्षिणीकृत्य स्तुत्वाऽर्घ्यं च समर्प्य च १८
हृदये विन्यसेद्ध्यात्वा अहं ब्रह्मा हरिस्त्विति । आगच्छाऽऽवाहने योज्यं क्षमस्वेति विसर्जने ॥

४ चर्चनी—अल्पमात्रम् ।

१ व. 'न्यान्योग' । २ क. ग. घ. ङ. च. 'प्रा यत्कृत्वा' । ३ घ. 'विशेष' । ४ क. ग. घ. 'ध्यायेत्काया' । ५ क. ङ. च. 'भाङ्गुस्रश्च' । ६ घ. ग. घ. 'द्विरथा' । ७ घ. घ. 'श्रीवैकर्णिके' । ८ क. ङ. च. 'पादजानुकम्' । ९ घ. 'रहज' । १० क. घ. ङ. च. 'पर' । ख. 'पदे' । ११ क. ङ. घ. प. व. 'मुक्ताः । अ' । १२ ङ. 'सताऽऽदौ' । १३ घ. यम । १४ क. घ. ङ. च. 'स्थानुमहा कर्णिकस्थिता' । १५ क. ङ. च. 'निष्णोर्ध्ववस्तुनाः । घ. 'निष्णु-
रर्षि' ।

एवमष्टाक्षराद्यैश्च पूजाः कृत्वा विमुक्तिभाक् । एकमूर्त्यर्चनं प्रोक्तं नवव्यूहार्चनं शृणु ॥ २०
 अङ्गुष्ठकद्वये न्यस्य वासुदेवं बलादिकान् । तर्जन्यादीं शरीरेऽथ शिरोललाटवक्रके ॥ २१
 हृन्नाभिगुह्यानाम्बुध्री मध्ये पूर्वादिकं यजेत् । एकपीठं नवव्यूहं नवपीठं च पूर्ववत् ॥ २२
 नवाब्जे नवमूर्त्या च नवव्यूहं च पूर्ववत् । पद्ममध्ये च तत्स्थाने वासुदेवं प्रयोजयेत् ॥ २३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये शम्भान्य आदिमूर्त्यादिपूजाविधिरूपनं नाम प्रयोधिशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—५८२

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

कुण्डनिर्माणपत्रिकायादिकथनम् ।

नारद उवाच—

अशिकार्यं प्रवक्ष्यामि येन स्यात्सर्वकामभाक् । चतुरभ्यधिकं विशमङ्गलं चतुरस्रकम् ॥ १
 सूत्रेण सूत्रयित्वा तु क्षेत्रं तावत्खनेत्समम् । स्वातस्य मेखलाः कार्यास्त्यक्त्वा चैवाङ्गुलद्वयम् ॥ २
 सखादिसंज्ञाः पूर्वास्या द्वादशाङ्गुलमुच्छ्रिताः । अष्टाङ्गुला ब्रह्मलाऽथ चतुरङ्गुलविस्तृता ॥ ३
 योनिर्देशाङ्गुला रम्या पद्चतुर्ब्रह्मलोच्छ्रिता । क्रमाभिन्ना तु कर्तव्या पश्चिमाशाव्यवस्थिता ४
 अश्वत्थपत्रसदृशी किञ्चित्कुण्डे निवेशिता । तुर्बाङ्गुलापतं नालं पञ्चदशाङ्गुलायतम् ॥ ५
 मूलं तु ब्रह्मलं योन्वा अग्रं तस्याः षडङ्गुलम् । लक्षणं चैकहस्तस्य द्विगुणं द्विकरादिषु ॥ ६
 एकत्रिमेखलं कुण्डं वर्तुलादि वदाम्यहम् । कुण्डार्थे तु स्थितं सूत्रं कोणे यदतिरिच्यते ॥ ७
 तदर्धं दिशि संस्थाप्य भ्रामितं वर्तुलं भवेत् । कुण्डार्थं कोणभागार्थं दिशि चोत्तरतो वट्टिः ॥ ८
 पूर्वपश्चिमतो यत्नाह्लाञ्जयित्वा तु मध्यतः । संस्थाप्य भ्रामितं कुण्डमर्धचन्द्रं भवेच्छुभम् ॥ ९
 पद्माकारे दलानि स्युर्मेखलादीनां तु वर्तुले । वाहुदण्डप्रमाणं तु होपार्थं कारयेच्छुभम् ॥ १०
 सप्तपञ्चाङ्गुलं वाऽपि चतुरस्रं तु कारयेत् । त्रिभागेण भवेद्द्वैतं मध्ये वृत्तं सुशोभनम् ॥ ११
 तिर्पगूर्ध्वं समं खोत्वा वद्विर्धं तु शोभयेत् । अङ्गुलस्य चतुर्थीर्ध्वं शेषार्थं तथाऽन्ततः ॥ १२
 खातस्य मेखलां रम्यां शोपार्थेन तु कारयेत् । कण्ठे त्रिभागविस्तारमङ्गुलप्रकसपायतम् ॥ १३
 सार्धमङ्गुलकं वाऽस्याचदग्रे तु मुखं भवेत् । चतुरङ्गुलविस्तारं पश्चाङ्गुलमथापि वा ॥ १४
 त्रिक्रमङ्गुलकं तस्यान्मैर्ध्वं तस्य सुशोभनम् । आनामस्तस्यमस्तस्य मध्यनिम्नः सुशोभनः ॥
 सुपिरं कण्ठदेशे स्याद्विशेषावस्कनीयसी । शोपं कुण्डं तु कर्तव्यं यथारुचि विचित्रितम् ॥ १६
 [अक्षुब्धं तु हस्तपार्श्वं स्यादण्डकेन समन्वितम् ।] वैट्टिकं(?) ब्रह्मलं वृत्तं कर्तव्यं तु सुशोभनम्? १७

* एतदर्थं इ. पुस्तके नास्ति ।

१ क. इ. च. 'राधाय' । २ क. घ. पूजा । ३ क. इ. च. मध्यम् । ४ ख. ग. घ. 'र' इष्टम् । ५ ख. ग. घ. 'ये पतः स्या' । ६ ख. ग. घ. 'च च पूजा' । ७ घ. विद्य मण्डल । ८ ख. ग. घ. पूजा । च. पूर्वाता । ९ क. घ. 'रुक्माग्या । क' । इ. 'द्वगुल वपा । क' । १० घ. तुर्बाङ्गुलव्यवस्था । ११ घ. दिशाधोत् । १२ क. इ. च. 'अना तु । १३ घ. ग. इ. घ. 'केसुवम् । १४ ख. ग. इ. 'त्रैतं म' । १५ क. घ. खाताददि' । १६ क. ख. इ. च. मेखलापतं । १७ घ. इ. च. 'अथान्त तु गु' । १८ क. चतुर्ध्वं । इ. चतुर्ध्वं ।

(कुण्डनिर्माणाद्यग्निस्वादिचयनम्)

गोपदं तु यथा पद्ममल्पपद्मे तथा भवेत् । उपलिप्य लिखेद्रेष्वापङ्गुलां वैजनामिकाम् ॥ १८
 सौम्याग्रां मयमां तस्या रेखे पूर्वामित्ते तयोः । मध्ये तिलस्तथा कुर्यादक्षिणादिक्रमेण तु ॥ १९
 एवमुष्टिस्य चाभ्युक्ष्य प्रणवेन तु मन्त्रवित् । विष्टं कल्पयेत्तेन तस्मिन्शक्तिं तु वैष्णवीम् ॥ २०
 अलङ्कृतामृतमूर्तां क्षिपेदग्निं हरिं स्मरन् । प्रादेशमात्राः समिधो दत्त्वा परिसमुत्ता ताम् ॥ २१
 दूर्गैस्त्रिधा परिस्त्रीर्यं पूर्वार्दौ, तत्र पात्रकम् । आसादपेदिध्वैर्वादिद्वयं चुक्चुवकद्वयम् ॥ २२
 आज्यस्थालीं चरुस्थालीं कुशाज्ये च प्रणीतया । प्रोक्षयित्वा प्रोक्षणीं च गृहीत्वाऽऽपूर्य चारिणा
 पवित्रान्दहिते हस्ते परिस्राव्य च तज्जलम् । अग्निं ध्यात्वाऽथ प्रोक्षण्यां योन्या अग्ने निधाय च
 तदङ्घ्रिस्त्रिध संश्रोत्य इध्मं विस्रस्य चाग्रतः । प्रणीतायां सपुण्यायां विष्णुं ध्यात्वोत्तरेण च २५
 आज्यस्थालीमयाऽऽज्येन संपूर्णाग्रे निधाय च । संष्टवोत्पवनाभ्यां तु कुर्यादाज्यस्य संस्कृतिम् ॥
 अखण्डिताग्रौ निर्गमौ कुशौ प्रादेशमात्रकौ । ताम्यामुचानपाणिभ्यामङ्गुष्ठानरायिकेन तु ॥ २७
 आज्यं ताम्भ्यां तु संगृह्य विचारं चोर्ध्वमुत्क्षिपेत् । लुक्लुवौ चापि संगृह्य ताम्भ्यां प्रोक्षाल्य चारिणा
 प्रेताप्य दूर्गैः संसृज्य पुनः प्रोक्षाल्य चैव हि । निष्टप्य स्थापयित्वा तु प्रणवेनैव साधकः ॥ २९
 [ऋप्रणवादिनमोन्वेन पश्चाद्गोमं समाचरेत् । गर्भाधानादिकर्माणि यावद्वद्वयव्यवस्थया ॥ ३०
 नामान्तं व्रतवन्थान्तं समानर्त्तावसानकम् । अपिकारणवसानं वा कुर्यादङ्गानुसारतः ॥ ३१
 प्रणवेनोपचारं तु कुर्यात्सर्वत्र साधकः] । अर्द्धहोमस्तु कर्तव्यो यथाविधानुसारतः ॥ ३२
 गर्भाधानं तु प्रथमं ततः पुंसवनं स्मृतम् । सीपन्तोन्नयनं जातकर्म नौमानुशासनम् ॥ ३३
 +चूडाकृतं व्रतवन्थं वेदव्रतान्यश्नेपतः । समावर्तनं पत्न्या च यैरंगो यागाधिकारकः ॥ ३४
 हृदादिक्रमतो ध्यात्वा एकैकं कर्म पूज्य च । अष्टावष्टौ तु जुहुयात्प्रतिकर्माऽऽहुतीः पुनः ॥ ३५
 पूर्णाहुतिं ततो दद्यात्सुधा मूलेन साधकः । वीपदन्तेन मन्त्रेण पुनं सुस्वरमुचरन् ॥ ३६
 विष्णोर्वैद्विं तु संस्कृत्य श्रपयेद्वैष्णवं चरुम् । आराध्य स्थण्डिले विष्णुं मन्त्रान्संस्मृत्य पूजयेत् ॥
 आसनादिक्रमेणैव साक्षावरणमुत्तमम् । गन्धपुष्पैः समभ्यर्च्य ध्यात्वा देवं सुरोचमम् ॥ ३८
 आपायेध्रमवाऽऽधारानाज्यपातग्रीशसनिधौ । वापन्पनैर्ऋताशादिप्रवृत्तौ तु यथाक्रमम् ॥ ३९
 आज्यभागौ ततो हुत्वा चक्षुषीं दक्षिणोत्तरे । मध्ये तु जुहुयात्सर्वमेर्त्रैर्वाचक्रमेण तु ॥ ४०
 आज्येन, तर्पयेन्नीरुं दशशिनाद्गृहोमकम् । शतं सहस्रं वाऽऽज्यार्घ्यैः समिद्रिवां तिलैः सैदा ४१
 समाप्प्यार्चो तु होमान्तां मुचींश्चिप्यानुपोषितान् । आहुयाग्रे निवेशय हस्त्रेण प्रोक्षयेत्पशून् ॥
 शिप्यानात्मानि संयोज्याविद्याकर्षनिबन्धनैः । लिङ्गानुष्टुतं चैतन्यं सह लिङ्गेन परिलितम् ॥ ४३
 ध्यानमार्गेण संमोक्ष्य बायुबीजेन शोषयेत् । ततो दहनबीजेन सृष्टिं ब्रह्माण्डसंज्ञिकाम् ॥ ४४

* यन्दिद्वान्तर्गतं क. व. च. पुस्तकेषु नास्ति । + अत्र विधि नृतिविविधे भाति ।

१ अ. वज्रनामिकां । २ अ. ग. घ. 'इत्वा नृतिवती' । ३ अ. 'धनमो नृगो च क्षुक्चुवद्वयम्' । ४ क. व. च. अविज्ञानम् । ५ अ. 'नृ' । आश्रयात्ता प्रोक्षणीवान् उच्यते । ६ अ. तयोस्तु । ७ अ. 'हा मीन्धारान्पूर्व' । ८ अ. 'हा द्वितीया त्रिरवादिषु' । ९ अ. प्रोक्ष्य । १० क. व. च. नात्प्य । ११ अ. 'वदशब्द' । १२ अ. निष्कन्ध उतः । १३ अ. नामाप्रशान्तम् । १४ अ. चोपधाद्यधिकारकः । १५ अ. उभेत् । १६ क. घ. व. च. 'सीपती' । १७ अ. 'सी' । १८ क. घ. च. 'मन्त्रान्तो' । १९ क. व. घ. 'नृतेर्दशशेना' । २० अ. 'नृतीं द' । २१ अ. सह । २२ अ. 'दिव्या'—चक्षुषम् । २३ क. व. च. समेषु । २४ अ. जोगरेत् ।

[अनिर्द्वेषां सकलां ध्यायेत्स्मकूटनिभस्थिताम् । ध्यायेद्धारिणा भस्म संसारं वाञ्छयं स्मरेत् ॥
तत्र शक्तिं न्यसेत्पश्चात्पार्थिवीं बीजसंज्ञिताम् ।] तन्मात्राभिः समस्ताभिः संवृतं पार्थिवं शुभम्
अण्डं तदुद्भवं ध्यायेत्तदाधारं तदात्मकम् । तन्मध्ये चिन्तयेन्मूर्तिं पौरुषीं मणवात्मिकाम् ॥ ४७
लिङ्गं संक्रामयेत्पश्चात्पार्थिव्यं पूर्वसंस्कृतम् । विभक्तेन्द्रियसंस्थानं क्रमाद्बुद्धं हि चिन्तयेत् ॥ ४८
ततोऽण्डमन्दमेकं तु स्थित्वा द्विशकलीकृतम् । धावापृथिव्यौ शकले तयोर्मध्ये मजापतिम् ॥ ४९
जातं ध्यात्वा पुनः प्रोक्ष्य प्रणवेन तु तं शिशुम् । मन्त्रात्मकतनुं कृत्वा यथान्यासं पुरोदितम् ॥
विष्णुहस्तं ततो मूर्ध्नि दत्त्वा ध्यात्वा तु वैष्णवम् । एवमेकं बहून्वाऽपि जपित्वा ध्यानयोगतः ॥
कैरौ संशुभ मूलेन नेत्रे बद्ध्वा तु वाससा । नेत्रमन्त्रेण मन्त्री तानशेषानाह्वयेन तु ॥ ५२
कृतपूजो गुरुः सम्पददेवदेवस्य तत्त्ववान् । शिष्यान्पुष्पाञ्जलिभृतः प्राबुद्धवानुपवेशयेत् ॥ ५३
अर्चयेद्युद्ध तेऽप्येवं मसूता गुरुणा हरिम् । क्षिप्त्वा पुष्पाञ्जलिं तत्र पुष्पादिभिरनन्तरम् ॥ ५४
वासुदेवार्चनं कृत्वा गुरोः पादार्चनं ततः । विधाय दक्षिणां दद्यात्सर्वस्वं चार्थमेव वा ॥ ५५
गुरुः संशिक्षयेच्छिष्यांस्तैः पूज्यो नामभिर्हरिः । विष्वक्सेनं यजेदशीं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥ ५६
तर्जयन्तं च तर्जयन्पा-मण्डलस्यं विसर्जयेत् । विष्णुनिर्माल्यमखिलं विष्वक्सेनाय चार्पयेत् ॥ ५७
मणीताभिस्तथाऽऽत्मानमभिपिच्य च कुण्डकम् । बह्निमात्मनि संयोज्य विष्वक्सेनं विसर्जयेत्
बभुक्षुः सर्वमाप्नोति मुमुक्षुर्लौक्यते हरौ ॥ ५८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये कुण्डनिर्माणविधिवर्णितानि नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६४०

अथ पञ्चविंशोऽध्यायः ।

मामुदेवादिमन्त्राणां लक्षणानि ।

नारद उवाच—

वासुदेवादिमन्त्राणां पूज्यतां लक्षणं वदे । वास्तुदेवः संदर्षणः प्रदुन्नः श्यानिर्दृक्कः ॥ १
नमो भगवते चाऽऽदौ अ आ अं अः सर्वबीजकाः । ओंकाराया नमोन्ताश्च नमो नारायणस्ततः
ॐ तत्सद्ब्रह्मणे चैव हूं नमो विष्णवे नमः । ॐ श्रौं ॐ नमो भगवते नारसिंहाय वै नमः ॥ ३
ॐ धूर्नमो भगवते वराहाय नराधिपाः (?) [+जपारुणहरिद्राभा नीलश्यामललोहिताः ॥ ४
मेघाग्निमपुषिज्ञाभा बलुभा नवनायकाः ।] अङ्गानि स्वरधीजानां स्वनामान्तैर्यथाक्रमम् ॥ ५
हृदयादीनि कल्पेत् विभक्तं स्वध्वेदिभिः । व्यञ्जनादीनि बीजानि तेषां लक्षणमन्वया ॥ ६
दीर्घस्वरस्तु भिन्नानि नमोन्तान्स्थितानि तु । अङ्गानि ह्रस्वपुक्तानि उपाङ्गानीति वर्ण्यते ॥ ७
विभक्तं नामवर्णान्तिस्थितवीजात्पुत्तनम् । दीर्घस्वरैश्च संयुक्तमङ्गोपाङ्गैः स्वरैः क्रमात् ॥ ८

* घ. पुस्तके धनुर्विद्वान्दण्डयो मन्त्रो नास्ति । + धनुर्विद्वान्तर्गतो मन्त्रः क. ड. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ घ. पुरतश्चरिण्यो—चाधुर्व । २ घ. ड. 'वास्तुदेवो ह्ये' । घ. 'वास्तुदेवो ह्ये' । ३ घ. घ. जपित्वा ।
४ घ. धौ । ५ घ. घ. धुग्ध । ६ घ. तान्ददोना । घ. तान्ददोना । ७ घ. घ. 'यु' । भमभ्रमर्थे । ८ घ.
नम्य ।

(वायुदेवादिमन्त्रप्रत्ययम्)

- व्यञ्जनानां क्रमो ह्येव हृदयादिमन्त्रेषु । स्वरवीजेषु नामान्तैर्विभक्तान्यङ्गनामभिः ॥ ९
 युक्तानि हृदयादीनि द्वादशान्तानि पञ्चतः । आरभ्य कल्पयित्वा तु जपेत्सिद्ध्यनुत्पत्तः ॥ १०
 हृदयं च शिरश्छ्वा कवचं नेत्रमक्षकम् । पदङ्गानि तु वीजानां मूलस्य द्वादशाक्षकम् ॥ ११
 हृच्छिरश्च शिखा चैव हस्तौ नेत्रे तथोदरम् । पृष्ठबाहू रजानूश्च जङ्घे पादौ क्रमाक्यसेत् ॥ १२
 कं ठं पं शं वैनवेयः खं ठं फं पं गदानुजम् । गं ङ वं सं पुष्टिमञ्चो घं टं भं हं श्रियै नमः ॥ १३
 खं णं मं षं पाञ्चजन्यं छं तं पं कौस्तुभाय च । जं खं वं मुदर्शनाय धीवत्साय सं वं दं च लम्
 ॐ वं पं वनमालायै पैत्रनाभाय वै नमः । निर्वीजपदमन्त्राणां पदैरङ्गानि कल्पयेत् ॥ १५
 जात्यन्तैर्नामसंयुक्तैर्हृदयादीनि पञ्चधा । मणवं हृदयादीनि ततः प्रोक्तानि पञ्चधा ॥ १६
 मणवं हृदयं पूर्वं परायेति शिरः शिखा । नाम्नाऽऽत्मना तु कर्बुचमखं नामान्तकं भवेत् ॥ १७
 ओं परास्त्रादिश्च नामात्मा चतुर्धर्मो नमोन्तकः । एकव्यूहादिपद्मैश्चव्यूहोन्तः स्यात्सप्तो मनुः
 कनिष्ठादिकरात्रेषु भक्तार्तिं देहकेऽर्चयेत् । पराय पुरुषात्मा स्यात्प्रकृत्यात्मा द्विरूपकः ॥ १९
 ॐ परायान्पातमे च वैश्वर्कौ बहिरूपकः । अग्निं त्रिमूर्तें त्रिन्पस्य व्यापकं करदेहयोः ॥ २०
 वाय्वर्कौ करशाखामु सम्प्रेतरकरद्वये । हृदि मूर्तेः तनावेष त्रिव्यूहे तुर्यरूपके ॥ २१
 ऋग्वेदं व्यापकं हस्ते अङ्गुलीषु यजुर्नृसिद्धं । तलद्वयेऽथर्वरूपं शिरोहृद्यरणान्तगम् ॥ २२
 आकाशं व्यापकं न्यस्य करे देहे तु पूर्ववत् । अङ्गुलीषु च वाय्वादि शिरोहृद्युत्पादके ॥ २३
 वायुज्योतिर्जलं पृथ्वी पञ्चव्यूहः समीरितः । मनः श्रोत्रं त्वग्दग्निहा घ्राणं पदव्यूह ईरितः २४
 व्यापकं मानसं न्यस्य ततोऽङ्गुष्ठादितः क्रमात् । मूर्धास्यहृद्युत्पादेषु कथितः करणात्मकः ॥ २५
 आदिर्भूतस्तु सर्वत्र व्यापको जीवसंज्ञितः । भूर्भुवः स्वर्गहर्जनस्तपः सत्यं च सप्तधा ॥ २६
 करे देहे न्यसेदाद्यमङ्गुष्ठादिक्रमेण तु । तलसंस्थः सप्तमथ लोकात्मा देहके क्रमात् ॥ २७
 देवः शिरोललाटास्यहृत्त्रयाङ्घ्रिषु संस्थितः । अग्निष्टोमस्तथोक्थमस्तु षोडशी बाणपेयकः ॥ २८
 अतिरौजोऽप्तोर्यामश्च यज्ञात्मा सप्तरूपकः । धीरहं मनः शब्दश्च सर्शकपरसास्ततः ॥ २९
 गन्धो बुद्धिर्व्यापकं च करे देहे न्यसेत्क्रमात् । न्यसेदङ्गुरौ च तलयोः के ललाटे मुखे हृदि ३०
 नाभौ मुखे च पादे च अष्टव्यूहः पुमान्स्मृतः । जीवो बुद्धिरहंकारो मनः शब्दो गुणोऽनिलः ॥
 रूपं रसो नवात्माऽयं जीव अङ्गुष्ठाद्वये । तर्जन्यादिकमाच्छेपं पावहामप्रदेशिनीम् ॥ ३२
 देहे शिरोललाटास्यहृत्त्रयाङ्घ्रिषु गुणके । पादयोश्च दशात्माऽयमिन्द्रो व्यापी समास्थितः ॥ ३३
 अङ्गुष्ठाद्वये बहौ तर्जन्यादौ परेषु च । शिरोललाटवक्त्रेषु हृत्त्रयाङ्घ्रिषु गुणके ॥ ३४
 पादयोरेकादशात्मा मनः श्रोत्रं त्वगोच च । चक्षुर्निहा तथा घ्राणं वाक्पाण्यैदृशी च पायु च ॥
 उपस्थं मनसा ध्यायन्धोत्रमङ्गुष्ठाद्वयम् । तर्जन्यादि क्रमादष्टावतिरिक्तं तलद्वये ॥ ३६
 उत्तमाङ्गुललाटास्यहृत्त्रयाङ्घ्रिषु गुणके । ऊरुपुग्मे तथा जङ्घागुरुफपादेषु च क्रमात् ॥ ३७
 विष्णुर्मधुहरश्चैव त्रिविक्रमकवामनी । श्रीधरोऽथ हृषीकेशः पद्मनाभस्तथैव च ॥ ३८

१ घ. ष घ ङ च धर्म । २ ख धमुभाभाय । ३ घ महानन्ताय । ४ क ङ च 'विव न भा नाम' । ५ घ
 'दातस्याऽऽत्मनो म' । ६ क घ ङ च वाय्वर्कौ । ७ घ च 'कौ च द्विर' । ८ द 'द' । ९ घ न्यस्ये । १० घ प
 च शिरो हृद्युत्पादके । ११ ख करणार्थक । १२ घ न्यस्ये । १३ घ प ङ च देह । १४ घ.
 'राधासोनाम च व' । १५ क ङ च 'न्यस्ये पावक' ।

दामोदरः केशवश्च नारायण इतः परः । माधवश्चाथ गोविन्दो विष्णुर्वै व्यापकं न्यसेत् ॥ ३९
 अङ्गुष्ठादौ तले चैव पादे जानुनि चै कटौ । शिरःशिरःखोरःकथ्यास्पजानुपादादिषु न्यसेत् ॥
 द्वादशात्मा पञ्चविंशपदविंशव्यूहकस्तथा । पुरुषो धीरहंकारो मनश्चित्तं च शब्दकः ॥ ४१
 तथा स्वर्गो रसो रूपं गन्धः श्रोत्रं त्यक्तस्तथा । चक्षुर्जिह्वा नासिका च वायुपाप्यव्ध्री च पापवः
 उपस्थो भूर्मलं तेजो वायुराकाशमेव च । पुरुषं व्यापकं न्यस्य अङ्गुष्ठादौ दश न्यसेत् ॥ ४३
 शेषान्दस्ततले न्यस्य शिरस्यथ ललाटके । मुखहृन्नाभिगुह्योरुजान्त्रहृद्विकरणोद्गते ॥ ४४
 पादे जान्वोरुपस्थे च हृदये मूर्ध्नि च क्रमात् । परश्च पुत्रपात्माऽऽदौ पृथ्विंशे पूर्ववत्परम् ॥ ४५
 संचिन्त्य पण्डलेऽञ्जे तु प्रकृतिं पूजयेद्बुधः । पूर्ववाम्याण्यसौमीषु हृदयादीनि विन्यसेत् ॥ ४६
 अक्षमग्न्यादिपत्रेषु वैनतेयादि पूर्ववत् । दिक्पालांश्च विधिस्तुल्यास्त्रिव्यूहेऽग्निश्च मध्यतः ॥ ४७
 पूर्वादिदिग्दलावांसैः पाद्यादिभिरलंकृतः । कर्णिकायां नाभसश्च मानसः कर्णिकास्थितः ॥ ४८
 विश्वरूपं सर्वसिद्धिं यजेद्राज्यजयाय च । सर्वव्यूहैः समायुक्तपद्मैरपि च पशुभिः ॥ ४९
 गरुडाद्यैस्त्वेन्द्राद्यैः सर्वान्क्रामानवाप्नुयात् । विष्वक्सेनं यजेन्नाम्नौ रौवीजं नामसंयुतम् ॥ ५०

इत्यारंभहाराण आग्नेये नासुरेवादिभन्त्रलक्षणवर्णनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—६९०

अथ पञ्चविंशोऽध्यायः ।

मुद्राणां लक्षणानि ।

नारद उवाच—

मुद्राणां लक्षणं वक्ष्ये सान्निध्यादिप्रकारकम् । अङ्गुलिः प्रथमा मुद्रा वन्दनी हृदयानुगा ॥ १
 ऊर्ध्वाङ्गुष्ठो वाममुष्टिर्दक्षिणाङ्गुष्ठवन्धनः । सव्यस्य तस्य चाङ्गुष्ठो यस्य चोर्ध्वं प्रकीर्तितः २
 तिस्रः साधारणा व्यूहे अथासाधारणा इमाः । कनिष्ठादिविभोकेन अष्टौ मुद्रा यथाक्रमम् ॥ ३
 [अष्टमृगानां पूर्ववीजानां क्रमश्चस्त्ववधारयेत् ।] अङ्गुष्ठेन कनिष्ठान्तं नामपित्वाऽङ्गुलित्रयम् ४
 ऊर्ध्वं कृत्वा संमुखं च वीजाय नवमाय वै । वामहस्तमधीत्तानं कूर्त्तवोर्ध्वं नामयेच्छनेः ॥ ५
 वराहस्य स्मृता मुद्रा अङ्गुष्ठानां च क्रमादिमाः । एकैकां मोचयेन्मुद्रां वाममुष्टौ तथाऽङ्गुलीम् ॥ ६
 आङ्गुष्ठयेत्पूर्वमुक्तां दक्षिणेऽप्येवमेव च । ऊर्ध्वाङ्गुष्ठो वाममुष्टिर्मुद्रासिद्धिस्ततो भवेत् ॥ ७

इत्यारंभहाराण आग्नेये मुद्रालक्षणवर्णनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—६९७

* एतदर्थं व. क. प. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ प. रिभु वै । २ प. द्वौ च । ३ प. 'दिव्यरज्या च ज्ञानु' । ४ क. क. च 'परतं द्वे तु । प. 'परतं द्वे तु ।
 ५ क. क. च. 'अग्नेयु । ६ प. प. 'वाधेयां । प. 'वाधी राज्यादि' । ७ प. 'वर्धित्ये । ८ प. ग. 'दृष्टे
 ९ क. प. क. प. 'प्रा दे र्जाज प्योमकतिपठम् । १० क. ट. प. 'न्यम् । ११ प. 'पञ्च
 १२ क. क. 'अङ्गुष्ठे । १३ प. 'द्वौ च । १४ प. 'द्वौ च' ।

अथ सप्तविंशोऽध्यायः ।

शिष्येभ्यो दीक्षादानविधिः ।

नारद उवाच—

वक्ष्ये दीक्षां सर्वदां च मण्डलेऽब्जे हरिं यजेत् । दशम्पामुपसंहृत्य यागद्रव्यं समस्तकम् ॥ १
विन्यस्य नारासिंहेन संमन्थ्य शतवारकम् । सर्षपांस्तु फडन्तेन रसोद्गान्सर्वतः क्षिपेत् ॥ २
शक्तिं सर्वात्मिकां तत्र न्यसेत्यासादरूपिणीम् । सर्वोपधीः सपाहृत्य विकिरानभिमन्त्रयेत् ॥ ३
शतवारं श्रुभे पात्रे वासुदेवेन साधकः । संसाध्य पञ्चगव्यं तु पञ्चभिर्मुक्तमूर्तैभिः ॥ ४
नारायणान्तैः संप्रोक्ष्य कुशाग्रैस्तेन तां भुवम् । विकिरान्वासुदेवेन क्षिपेदुत्तानपाणिना ॥ ५
त्रिधा पूर्वामुखास्तिष्ठन्ध्यापन्विष्णुं तदा हृदि । वर्षन्पा सहिते कुम्भे साङ्गं विष्णुं प्रपूजयेत् ॥ ६
शतवारं मन्त्रपित्वा त्वस्त्रेणैव च वर्षनीम् । अच्छिन्नधारया सिम्बैश्चान्यन्तं नयेच्च ताम् ॥ ७
फलयं पृष्ठतो नीत्वा स्थापयेद्विकिरोपरि । संहृत्य विकिरान्दर्भैः कुम्भेशं कर्करौ यजेत् ॥ ८
संबन्धे पञ्चरत्नाढ्ये स्पण्डिले पूजयेद्भरिम् । अग्रावपि सप्तध्वर्ष्यं मन्त्रैः संतर्प्य पूर्ववत् ॥ ९
मत्साल्य पुण्डरीकेण विलिप्यान्तःसुगन्धिना । उखामावृण्वेन संपूर्णं गोसीरेण तु साधकः ॥ १०
आलोक्य वासुदेवेन ततः संकर्षणेन च । तण्डुलानाप्यसंछादन्निपेत्यैरे सुसंस्कृते ॥ ११
मधुघ्नेन समालोक्य दूर्वा संघट्टयेच्छनैः । पकमुत्तारयेत्यव्यादनिकृदेन देशिकः ॥ १२
मत्साल्याऽऽलिप्य तत्कुर्वाद्दूर्ध्वपुण्ड्रं तु भस्मना । नारायणेन पार्श्वेषु चक्षुषेण सुसंस्कृतम् ॥ १३
भाग्येकं तु देवाय कलशाय द्वितीयकम् । तृतीयेन तु भागेन मदद्यादाद्भुतिवयम् ॥ १४
शिष्यैः सह चतुर्थं तु गृह्णत्याद्विशुद्धये । नारायणेन संमन्थ्य सप्तधा क्षीरवृषजम् ॥ १५
[ऋदन्तकाष्ठं भक्षयित्वा त्यक्त्वा ज्ञात्वा स्वपातकम्] ऐन्द्रगन्धुत्तरकेशवीधुस्तः स्नातो ह्यनुत्तमम्
शुभं सिद्धिमिति ज्ञात्वाऽऽचम्य प्राणाश्रिवभ्य च । पूजागारं विशेषमञ्जी भौर्ध्वं विष्णुं प्रदक्षिणाम्
संसारार्णवमप्रानां पशूनां पशुमुक्तये । त्वमेव शरणं देव सदा त्वं भक्तवत्सलः ॥ १८
देवदेवानुभानीहि शकृतेः पाशचन्धनैः । पाशितान्मोचयिष्यामि त्वत्प्रसादात्पशुनिभान् ॥ १९
इति विद्याप्य देवेशं संप्रविश्य पञ्चस्ततः । धारणाधिस्तु संशोध्य पूर्ववज्ज्वलनादिना ॥ २०
संस्कृत्य, मूर्त्या संयोज्य नेत्रे बद्ध्वा प्रदक्षिपेत् । पुष्पपूर्णाञ्जलीस्तत्र क्षिपेत्तत्रापि धोजयेत् ॥ २१
अपघ्नमर्चनं तत्र पूर्ववत्कारयेत्कफात् । यस्यां मूर्तौ पतेत्पुष्पं तस्य तन्नाम निर्दिशेत् ॥ २२
शिखीन्तसमितं मूर्धे पादाङ्गुष्ठौदि षड्गुणम् । कन्यया कर्तितं रक्तं पुनस्तत्रिगुणीकृतम् ॥ २३
यस्यां संजीयते विश्वं यतो विश्वं प्रसूयते । शकृतिं शक्तिपामदैः संस्थितां तत्र चिन्तयेत् ॥ २४
तेन प्राकृतिकान्याशान्प्रयित्वा तत्स्वसंख्यया । कृत्वा शराये तत्सूत्रं कुण्डपार्श्वे निधाय तु ॥ २५

* एतदर्थं अ. ट. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ अ. ग. 'संस्कृत' । २ अ. प. 'वप्रीक्षानान्त' । ३ अ. घ. च. 'उक्त्वा पञ्चरत्नाद्य' । ४ अ. ग. 'मन्त्रान्मन्त्राय वृ' । ५ अ. घ. प. च. 'आलोक्य' । ६ अ. ग. 'शक्तोपधा' । ७ अ. ग. प. क. च. 'मुखं पतितमुत्त' । ८ अ. ग. 'अ विहृत्सर्वं दुत्वा' । ९ अ. ग. घ. 'एव आचम्यप्य प्रविश्य च' । १० अ. ग. घ. 'र मन्त्रेण' । ११ अ. ग. प्राच्यं । घ. प्राच्य । १२ अ. अ. ग. प. 'मत्सालसल' । १३ अ. ग. 'खानुप' । १४ अ. ग. 'शक्ति' । १५ अ. ग. घ. 'नन्पातक' ।

ततस्तत्त्वानि सर्वाणि ध्यात्वा शिष्यतनौ न्यसेत् । सृष्टिक्रमात्मकृत्यादिपृथिव्यन्तानि देशिकैः
 त्रेधा वा पञ्चधा वा स्याद्दशदशधाऽपि च । दातव्यः सर्वभेदेन ग्रथितस्तत्त्वचिन्तकैः ॥ २७
 अर्द्धः पञ्चभिरह्वान्तं निखिलं प्रकृतिक्रमात् । तन्मात्रात्मनि संहृत्य भाषामूत्रे पशोस्तनौ ॥ २८
 प्रकृतिरिन्द्रशक्तिश्च कर्ता बुद्धिस्तथा मनः । पञ्चतन्मात्रबुद्ध्याख्यं कर्मख्यं भूतपञ्चकम् ॥ २९
 ध्यायेच्च द्वादशात्मानं सूत्रे देहे तथेच्छया । हुत्वा संपातविधिना सृष्टेः सृष्टिक्रमेण तु ॥ ३०
 एकैकं शतहोमेन दत्त्वा पूर्णाहुतिं ततः । शरावे संपुटीकृत्य कुम्भेशाय निवेदयेत् ॥ ३१
 अधिवास्य घषान्पापं भक्तं शिष्यं तु दीक्षयेत् । करणीं कर्तरीं चापि रजोसि सदिकापि ॥ ३२
 अन्यदप्युपयोगि स्यात्सर्वं तद्द्वौगमोचरे । संस्थाप्य मूलमन्त्रेण परामृश्याधिव्रासयेत् ॥ ३३
 नमो भूतेभ्यश्च वलिः कुशे देवः स्मरन्दरिम् । मण्डपं भूषयित्वाऽथ वितानपटलहङ्कुः ॥ ३४
 मण्डलेऽथ यजेद्विष्णुं ततः संतर्प्य पावकम् । आरुप दीक्षयेच्छिष्यान्वद्वपदासनस्थितान् ॥ ३५
 संप्रोक्ष्य विष्णुहस्तेन मूर्धानं स्पृश्य वै क्रमात् । प्रकृत्यादिविकृत्यन्तां साधिभूताधिदैवताम् ३६
 सृष्टिमाभ्यान्मिहीं कृत्वा हृदि तां संहरेत्क्रमात् । तन्मात्रभूतां सकलां जीवेन सपतां गताम् ३७
 ततः संप्राथम्यं कुम्भेशं सूत्रे संस्कृत्य देशिकः । अग्नेः समीपमागत्य पार्श्वं तं संनिवेद्य तु ॥ ३८
 मूलमन्त्रेण सृष्टीशमाहुतीनां श्रतेन तम् । ज्दासीनमथाऽऽसाद्य पूर्णाहुत्या च देशिकः ॥ ३९
 शुक्लं रजः समादाय मूलेन शतमञ्जितम् । संताड्य हृदयं तेन हुंफटकारान्तसंयुतैः ॥ ४०
 वियोगपदसंयुक्तैर्विजैः पादादिभिः कणात् । पृथिव्यादीनि तत्त्वानि विश्लिष्य जुहुयात्ततः ४१
 ब्रह्मबलित्तत्त्वानापालये र्व्याहृते हरी । नीयमानं क्रमात्सर्वं तत्त्वाधारं स्परेद्बुधः ॥ ४२
 ताडनेन विषोऽयैवमादायाऽऽपाय सौम्यताम् । प्रकृत्याऽऽहृत्य जुहुयाद्यथोक्ते जातवेदसि ॥ ४३
 गर्भीधानं जातकर्म भोगं चैव लयं तथा । कृत्वाऽष्टौ तत्र तत्रैव ततः शुद्धं तु होमयेत् ॥ ४४
 शुद्धं तत्त्वं समुद्धृत्य पूर्णाहुत्या तु देशिकः । संधयेद्धि परे तत्त्वे यावदव्याकृतं क्रमात् ॥ ४५
 तत्परं ह्यानयोगेन विद्याप्य परमात्मनि । विमुक्तबन्धनं जीवं परस्मिन्नव्यये पदे ॥ ४६
 निवृत्तं परमानन्दे शुद्धे बुद्धे स्मरेद्बुधः । दद्यात्पूर्णाहुतिं पश्चादेवं दीक्षा समाप्यते ॥ ४७
 प्रयोगमघ्नान्वह्यामि यैर्दीक्षाहोमसंलयः । ॐ यं भूतानि [ऋविशुद्धं हुं फट् ॥ ४८
 अनेन ताडनं कुर्याद्वियोजनमिदं द्वयम् । ॐ यं भूतान्यापातयेऽहम् ॥ ४९
 आदानं कृत्वा चानेन प्रकृत्या योजनं शृणु । ॐ यं भूतानि पुंश्च ॥ ५०
 होममन्त्रं मन्त्रपापे ततः पूर्णाहुतेर्मनुम् ।] ॐ भूतानि संहर स्वाहा ॥ ५१
 ॐ अं ॐ नमो भगवते वामुदेवाय अं वीपद् । पूर्णाहुत्यनन्तरं तु तत्त्वे शिष्यं तु संधयेत् ॥ ५२
 एवं तत्त्वानि सर्वाणि क्रपात्संशोधयेद्बुधः । नभोन्तेन स्ववीजेन ताडनादिपुरःसरम् ॥ ५३
 ॐ रां कर्मेन्द्रियाणि, ॐ दे बुद्धीन्द्रियाणि [च] । यंवीजेन समानं तु ताडनादिप्रयोगकम् ॥ ५४
 ॐ मुं तं गन्धतन्मात्रे विम्बं युद्ध्व्य हुं फट् । ॐ सं पाहि हां ॐ स्वं स्वं युद्ध्व्य प्रकृत्या अं
 जं हुं गन्धतन्मात्रे संहर स्वाहा ॥ ५५

* क. द. प. पुस्तकध्वज मन्थो नास्ति ।

१ प. शिष्या—दः । तत्राऽऽना १ । २ क. द. च. पञ्च। ३ स. ग. घ. 'शुभो' । ४ ख. ग. घ. मुषे
 धेते । ५. द. द. य. विनेत्य । ६ क. द. य. व्याहृती । ७ य. ग. घ. शान्यताम् । ८ घ. 'पुधाष्टौ' शो । ९ घ.
 'द्विप्रवा' ६५ । १० घ. ॐ मुं गन्धतन्मात्रे विमुद्ध्व्य हुं ।

(शिष्येभ्यो दीक्षादानविधिः)

- ततः पूर्णाहुतिर्धैवमुत्तरेषु प्रयुज्यते । ॐ रां रसतन्मात्रे । ॐ तै रूतन्मात्रे । ६६
 ॐ वं स्पशतन्मात्रे । ॐ यं शब्दतन्मात्रे । ॐ भं नमः । ॐ मौ अहंकारः । ॐ नं बुद्धौ । ॐ
 ॐ ॐ प्रकृतौ ॥ ६७
- एकमूर्तावर्यं शोको दीक्षायोगः समासतः । एवमेव प्रयोगस्तु नवव्यहृदिके स्मृतः ॥ ६८
 दग्ध्वा परस्मिन्संख्यान्निर्वाणे प्रकृति नरः । शोधयित्वाऽथ भूतानि कर्माङ्गाणि विशोधयेत् ६९
 बुद्ध्याप्यथ तन्मात्रं मनो ज्ञानमहंकृतिम् । लिङ्गात्मानं विशोध्यन्ते प्रकृति शोधयेत्पुनः ॥ ६०
 पुरुषं प्राकृतं शुद्धमैश्वरं धाक्त्रि संस्थितम् । स्वगोचरीकृताशेषभोगं मुक्तौ कृतास्पदम् ॥ ६१
 ध्यायेत्पूर्णाहुतिं दद्याद्दीक्षितं त्वधिकारदा । अत्रैराराध्य मन्त्रस्य नीत्वा तत्त्वगणं समम् ॥ ६२
 क्रमादेवं विशोध्यन्ते सर्वसिद्धिसमन्वितम् । ध्यायन्पूर्णाहुतिं दद्याद्दीक्षितं साधके स्मृतम् ॥ ६३
 द्रव्यस्य वा न संपत्तिरशक्तित्वाऽऽत्मनो यदि । इष्ट्वा देवं यथापूर्वं सर्वोपकरणान्वितः ॥ ६४
 सद्योऽधिवास्य द्वादश्यां दीक्षयेद्देशिकोत्तमः । भक्तो विनीतः शारीरैर्गुणैः सर्वैः समन्वितः ६५
 शिष्यो नातिथनी यस्तु स्थण्डिलेऽभ्यर्च्य दीक्षयेत् । अध्वानं निखिलं देवं भौतं वाऽध्या-
 त्मिकीकृतम् ॥ ६६
 सृष्टिक्रमेण शिष्यस्य देहे ध्यात्वा तु देशिकः । अष्टाष्टाहुतिभिः पूर्वं क्रमात्संतर्प्य सृष्टिमान् ६७
 स्वमन्त्रैर्वासुदेवादीञ्ज्वलनादीन्विसर्जयेत् । ह्येन शोधयेत्पश्चात्संहारक्रमयोगतः ॥ ६८
 यानि सूत्राणि वदन्ति पुक्त्वा कर्माणि देशिकः । शिष्यदेहात्समाहृत्य क्रमात्तत्त्वानि शोधयेत्
 अग्नौ प्राकृतिके विष्णौ लयं नीत्वाऽऽधिदैविके । शुद्धं तत्त्वमशुद्धेन पूर्णाहुत्या तु संधयेत् ॥
 शिष्ये प्रकृतिपापने दग्ध्वा प्राकृतिकान्गुणान् । मोचयेदधिकारे वा नियुञ्ज्यादेक्षिकः क्षिप्तम् ॥
 अपान्वां शक्तिदीक्षां वा कुर्याद्वावे स्थितो गुरुः । भक्त्या संप्रतिपन्नानां यतीनां निर्धनस्य च
 संपूज्य स्थण्डिले विष्णुं पार्श्वस्थं स्थाप्य पुत्रकम् । देवताभिमुखः शिष्यस्तिर्यगास्यः स्वयं स्थितः
 अध्वानं निखिलं ध्यात्वा पर्वभिः स्वैर्विकल्पितम् । शिष्यदेहे तथा देवमाधिदैविकर्षाजनम् ॥
 ध्यानयोगेन संचिन्त्य पूर्ववत्तानादिना । क्रमात्तत्त्वानि सर्वाणि शोधयेत्स्थण्डिले हरीं ॥
 वादनेन वियोज्याथ गृहीत्वाऽऽत्मनि तेषुनः । देवे संयोज्य संशोध्य गृहीत्वा तत्त्वभावतः ॥
 आनीय शुद्धतत्त्वेन संधयित्वा क्रमेण तु । शोधयेद्भवानयोगेन सर्ववोचानमुद्रया ॥ ७७
 शुद्धेषु सर्वतत्त्वेषु प्रधाने चेश्वरे स्थिते । दग्ध्वा निर्वापयेच्छिष्यान्पदे चैशे नियोजयेत् ॥ ७८
 निनयेत्सिद्धिप्रागेण साधकं देशिकोत्तमः । एवमेवाधिकारस्थो गृही कर्माण्यतन्द्रितः ॥ ७९
 आत्मानं शोधयंस्तिष्ठेद्यावद्भाग्यो भवेत् । क्षीणरागमयाऽऽत्मानं ज्ञात्वा संशुद्धकिल्बिषः ॥
 आरोग्य पुत्रे शिष्ये वा ह्यधिकारं तु संधयी । दग्ध्वा मायामयं पाशं प्रव्रज्य स्वात्मनि स्थितः
 शरीरपातमाकाङ्क्षन्नासीवाऽपकल्लिङ्गवान् ॥ ८१

इत्यादिनारायणपुराण आश्रये सर्वसाक्षादधिकल्प नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—७७८

अथाष्टविंशोऽध्यायः ।

आचार्याभिकविधानम् ।

नारद उवाच—

अभिकेकं प्रवक्ष्यामि यथा कुर्यात्तु पुत्रकः । सिद्धिभाक्साधको येन रोगी रोगात्प्रमुच्यते ॥ १
 राज्यं राजा सुतेन स्त्री च मामुयान्मलनाशनम् । मृत्साकुम्भान्मसुरत्नाढ्यान्मध्यपूर्वादितो न्यसेत्
 सहस्रावर्तितान्कुर्यादथवा शतवर्तितान् । मण्डपे मण्डले विष्णुं प्राच्यैर्शन्योश्च पीठके ॥ २
 निवेद्य संकलीकृत्य पुत्रकं साधकादिकम् । अभिकेकं समभ्यर्च्य कुर्याद्गीतादिपूर्वकम् ॥ ४
 दद्याच्च योगपीठादींस्त्वनुग्राह्यास्त्वया नराः । गुक्तश्च समयान्मूर्त्यांशुः शिष्योऽथ सर्वभारु ॥ ५
 इत्यादिमहापुराण आग्नेय आचार्याभिकेकविधिर्वर्णनं नामाष्टविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

आदितः श्लोकानां सम्प्रत्यङ्काः—७८३

अष्टौनविंशोऽध्यायः ।

मन्त्रसाधनविधिः सर्वतोभद्रादिमण्डलक्षणानि च ।

नारद उवाच—

साधकः साधयेन्मन्त्रं देवतायतनादिके । शुद्धभूमौ गृहे प्राच्यं मण्डले हरिमीश्वरम् ॥ १
 चतुरस्रीकृते क्षेत्रे मण्डलादीनि वै लिखेत् । रसवाणाक्षिकोष्ठेषु सर्वतोभद्रमालिखेत् ॥ २
 धृष्टिभक्तोष्ठीकैः पद्मं पीठे पङ्क्त्या बहिर्भवेत् । द्वाभ्यां तु वीथिका तस्माद्द्वाभ्यां द्वाराणि दिक्षु च
 वर्तुले भ्रामयित्वा तु पद्मक्षेत्रं पुरोदितम् । पश्चार्धे भ्रामयित्वा तु भागं द्वादशमं(कं) बहिः ॥ ४
 विभज्य भ्रामयेच्छेषं चतुष्क्षेत्रं तु वर्तुलम् । मध्यं कर्णिकाक्षेत्रं केसराणां द्वितीयकम् ॥ ५
 तृतीयं दलसंधीनां दलाग्राणां चतुर्थकम् । मसार्थं कोणसूत्राणि कोणदिह्मध्यमं ततः ॥ ६
 निधाय केसराग्रे तु दलसंधींस्तु लाञ्छयेत् । पातयित्वाऽथ सूत्राणि तत्र पत्राष्टकं लिखेत् ॥ ७
 दलमध्यान्तरालं तु मानं मध्ये निधाय तु । दलाग्रं भ्रामयेत्तेन तदग्रं तदनन्तरम् ॥ ८
 तदन्तरालं तत्पार्श्वं कृत्वा बाह्यक्रमेण च । केसरीं तु लिखेद्द्वौ द्वौ दलमध्ये ततः पुनः ॥ ९
 पञ्चदशैतत्सामान्यं तद्विपर्ययमुच्यते । कर्णिकाधेन मानेन प्राच्यसंस्थं भ्रामयेत्कृत्वा ॥ १०
 तत्पार्श्वे भ्रमयोगेण कुण्डल्यः पद्मवन्ति हि । एवं द्वादश मत्स्याः स्युर्द्विपर्ययदलकं च तैः ॥
 पद्मपादिसिद्धयर्थं मत्स्यैः कृत्वापद्मनकम् । ज्योतिरेखावहिःपीठं तत्र कोष्ठानि मार्जयेत् ॥ १२
 त्रीणि कोणेषु पादार्थं द्विदिकान्यपराणि तु । चतुर्दिक्षु विलिप्तानि पत्रकाणि भवन्त्युत ॥
 ततः पद्मदिक्षु दिक्षु वीथ्यर्थं तु विलोपयेत् । द्वाराण्याशामु कुर्वत चत्वारि चतसृष्वपि ॥
 द्वाराणां पार्श्वतः शोभा भृष्टौ कुर्याद्विचक्षणः । तत्पार्श्वे उपशोभास्तु तावत्यः परिकीर्तिताः ॥

१ अ. म. च 'साऽऽचार्यास्तु पुत्रकः । वि' । २ अ. म. पति । ३ अ. प. ड. ध. 'मृ'. मूर्ति' । ४ अ. 'मृ ।
 मूर्ति' । ५ अ. म. च. च. 'शान्ता य यो' । ६ अ. म. ड. च. 'उत्कर्षित' । ७ अ. 'सर्वतोभद्र' । ८ अ. 'पद्म' ।
 'वि' । ९ अ. 'तुल्य' । १० अ. म. पद्मवि' । ११ अ. म. पीठ । १२ अ. प. ड. ध. 'न्य द्विपर्यय' । १३ अ.
 प 'च ततः । १४ ।

(मन्त्राधानविधिः सर्वतोमग्रादिमण्डलक्षणानि च)

समीप उपशोभानां कोणास्तु परिकीर्तिताः । चतुर्दिक्षु ततो द्वे द्वे चिन्तयेन्मध्यकोष्ठकैः ॥ १६
 चत्वारि बाह्यतो मृज्यादेकैकं पार्श्वयोरपि । शोभार्थं पार्श्वयोस्त्रीणि त्रीणि लुम्पेइलस्प तु ॥
 तद्द्विपर्यये कुर्यादुपशोभां ततः परम् । कोणस्यान्तर्बहिस्त्रीणि चिन्तयेन्निर्विभेदतः ॥ १८
 एवं षोडशकोष्ठं स्यादेवमन्यत्तु मण्डलम् । द्विपदरूपभागे पद्विंशत्यदं पद्य तु वीथिका ॥ १९
 एका पङ्क्तिः पराम्भ्यां तु द्वारशोभादि पूर्ववत् । द्वादशाङ्गुलिभिः पद्मपेकहस्ते तु मण्डले ॥ २०
 द्विहस्ते हस्तमात्रं स्याद्वृद्ध्या द्वारेण चाऽऽचरेत् । अपीदं चतुरस्रं स्याद्विक्रं चक्रपङ्कजम् ॥ २१
 पद्मार्थं नवभिः श्लोकं नाभिस्तु तिसृभिः स्मृता । अष्टाभिस्त्वारकान्कुर्यान्निभिं तु चतुरङ्गुलैः ॥
 त्रिधा विभज्य च क्षेत्रमन्तर्द्वाम्यामथाङ्कयेत् । पञ्चान्तस्त्वारसिद्धयर्थं तेष्वस्फाल्य लिखेदरान्
 इन्दीवरदलाकारानथ वा मातुलुङ्गवत् । पद्यपवापयतान्वाऽपि लिखेदिच्छानुरूपतः ॥ २४
 भ्रामयित्वा बहिर्नेमावरसंध्यन्तरे स्थितः । भ्रामयेदरमूलं तु संधिमध्ये व्यवस्थितः ॥ २५
 अरमध्ये स्थितो मध्यमराणां भ्रामयेत्समम् । एवं सिध्यन्त्यराः सम्पद्ममातुलिङ्गनिभाः समाः ॥
 विभज्य सप्तधा क्षेत्रं चतुर्दशकरं समम् । त्रिधा कृते शतं शत्रु पण्यवत्यधिकानि तु ॥ २७
 कोष्ठकानि चतुर्भिस्तैर्मध्ये भद्रं समालिखेत् । परितो विमृजेद्द्वीथ्यै तथा दिक्षु समालिखेत् ॥ २८
 कमलानि पुनर्द्वीथ्यै परितः परिमृज्य तु । द्वे द्वे मध्यमकोष्ठे तु त्रीवार्थं दिक्षु लोपयेत् ॥ २९
 चत्वारि बाह्यतः पश्चात्त्रीणि त्रीणि तु लोपयेत् । त्रीवार्थं बहिस्त्वेकः शोभा सा परिकीर्तिता
 विमृज्य बाह्यकोणेषु सप्तान्तस्त्रीणि मार्जयेत् । मण्डलं नबनालं स्यान्नर्बन्धुहं हरिं यजेत् ॥ ३१
 पञ्चविंशतिकरुण्डं मण्डलं विश्वरूपम् । द्वाविंशदस्तकं क्षेत्रं भक्तं द्वाविंशता समम् ॥ ३२
 एवं कृते चतुर्विंशत्यधिकं तु सहस्रकम् । कोष्ठकानां समुद्दिष्टं मध्ये षोडशकोष्ठकैः ॥ ३३
 भद्रकं परिलिख्याय पार्श्वे पङ्क्तिं विस्तृष्य तु । ततः षोडशभिः कोष्ठैर्दिक्षु भद्राष्टकं लिखेत् ॥ ३४
 ततोऽपि पङ्क्तिं संमृज्य तद्दत्तषोडशभद्रकम् । लिखित्वा परितः पङ्क्तिं विमृज्याथ मकल्पयेत् ॥ ३५
 द्वारद्वादशकं दिक्षु त्रीणि त्रीणि यथाक्रमम् । पद्विहः परिलुप्यान्तर्मध्ये चत्वारि पार्श्वयोः ३६
 चत्वार्यन्तर्बहिर्द्वे तु शोभार्थं परिमृज्य तु । उपद्वारमसिद्धयर्थं त्रीण्यन्तः पञ्च बाह्यतः ॥ ३७
 परिमृज्य तथा शोभां पूर्ववत्परिकल्पयेत् । बहिः कोणेषु सप्तान्तस्त्रीणि कोष्ठानि मार्जयेत् ॥ ३८
 पञ्चविंशतिकरुण्डे परं द्रव्यं यजेत्कजे । मध्ये पूर्वोदितः पद्मे वासुदेवादयः क्रमात् ॥ ३९
 वाराहं पूजयित्वा तु पूर्वपदे ततः क्रमात् । व्यूहान्संपूजयेत्तावद्यावत्पद्विंशतौ भवेत् ॥ ४०
 [* ययोक्तं व्यूहमखिलमेकस्मिन्मण्डले क्रमात् । पट्टरूपमिति र्षेत्रेण प्रचेता मन्पतेऽध्वरम्] ॥ ४१ ॥
 सत्यस्तु मूर्तिभेदेन विभक्तं मन्पतेऽप्युतम् । चत्वारिंशत्करं क्षेत्रं लुचरं विभजेत्क्रमात् ॥ ४२
 एकैकं सप्तधा भूयस्तपैकैकं द्विधा पुनः । चतुःपट्टशुचरं सप्त शतान्येकं सहस्रकम् ॥ ४३
 कोष्ठकानां समुद्दिष्टं मध्ये षोडशकोष्ठकैः । पार्श्वे वीथीं ततश्चाष्टमद्राप्यथ च वीथिका ॥ ४४
 षोडशाञ्जान्यथो वीथीं चतुर्विंशतिपङ्कजम् । वीथीपद्मानि द्वाविंशत्पङ्क्तिर्वीथीकजान्यथ ॥ ४५

* धनुर्विद्वान्तर्पतं ह. पुस्तके नास्ति ।

चत्वारिंशत्ततो वीथी शेषपङ्क्तिप्रयेण च । द्वारशोभोपशोभाः स्युर्दिक्षु मध्ये विलोप्य च ॥ १६
 द्विचतुष्पद्द्वारसिद्धौ चतुर्दिक्षु विलोपयेत् । पञ्च त्रीण्येककं वाक्त्रे शोभोपद्द्वारसिद्धये ॥ १७
 द्वारानां पार्श्वयोरन्तः पट्चत्वारि च मध्यतः । द्वे द्वे लुम्बेदेवमेव पद्भवन्युपशोभिकाः ॥ १८
 एकस्यां दिशि संख्याः स्युश्चतस्रः परिसंख्यया । एकैकस्यां दिशि त्रीणि द्वाराण्यपि भवन्त्यतः
 पञ्च पञ्च तु कोणेषु पङ्क्तौ पङ्क्तौ क्रमात्सृजेत् । कोष्ठकानि भवेदेवं सतीष्टं मण्डलं शुभम् ॥ १९
 इत्यग्निहोत्रपुराण आग्नेये सर्वतोभद्रादिमण्डलक्षणवर्णनं नामीकोनविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८३३

अथ त्रिंशोऽध्यायः ।

सर्वतोभद्रमण्डलादिविधिकथनम् ।

नारद उवाच—

मध्ये पद्मे यजेद्ब्रह्म साङ्गं पूर्वेऽञ्जनाभकम् । आग्नेयेऽञ्जे च मङ्कति पाम्येऽञ्जे पुरुषं यजेत् ॥ १
 पुरुषाद्दक्षिणे वह्निं नैर्ऋते चारुणेऽनिलम् । आदित्यमैन्दवे पद्मे ऋग्यजुश्चैशपद्मे ॥ २
 इन्द्रादींश्च द्वितीयायां पद्मे षोडशके तथा । सामायर्वाणमाकाशं वायुं तेजस्तथा जलम् ॥ ३
 पृथिवीं च मनश्चैव श्रोत्रं त्वक्चक्षुरर्चयेत् । रसनां च तथा घ्राणं भूर्भुवश्चैव षोडशम् ॥ ४
 महर्जनस्तपः सत्यं तथाऽग्निष्टोममेव च । अत्यग्निष्टोमकं चोक्थं षोडशीं वाजपेयकम् ॥ ५
 अतिरात्रं च संपूज्य तथाऽप्तोर्वापमर्चयेत् । मनो बुद्धिमहंकारं [+शब्दं] स्पर्शं च रूपकम् ॥ ६
 रसं गन्धं च पद्मेषु चतुर्भिश्चतिसु क्रमात् । जीवं मनो धियं चाहं मङ्कति शब्दमात्रकम् ॥ ७
 चासुदेवादिभूर्वांश्च तथा चैव दशात्मकम् । मनः श्रोत्रं त्वक्चं मार्च्यं चक्षुश्च रसनं तथा ॥ ८
 घ्राणं वायवाग्निपादं च द्वात्रिंशद्द्वारिजेष्विमान् । चतुर्धारण्ये पूज्याः साङ्गाः सपरिवारकाः ॥ ९
 पायुषस्थौ च संपूज्य मासानां द्वादशाधिपान् । पुरुषोत्तमादिपद्मविंशान्वाह्यावरणके यजेत् ॥ १०
 चक्राञ्जे तेषु संपूज्या मासानां पञ्चस्रः क्रमात् । अष्टौ मङ्कलयः पद्मं पञ्च वै चतुरोऽपरे ॥ ११
 रजःपातं ततः कुर्याद्विसित्ते मण्डले शृणु । कर्णिका पीतवर्णा स्वाद्रेखाः सर्वाः सिताः समाः ॥ १२
 द्विहस्तेऽङ्गुष्ठमात्राः स्युर्हस्ते वै ह्यसमाः सिताः । पर्वं शुक्लेन संर्धास्तु कृष्णेन श्यामतोऽथवा ॥ १३
 केसरा रक्तपीताः स्युः कोणात्रकेन पूरयेत् । भूपययोगपीठं तु यथेष्टं सार्ववर्णिकैः ॥ १४
 लतावितानपत्राद्यैर्वीथिकामुपशोभयेत् । पीठद्वारे तु शुक्लेन शोभा रक्तेन पूरिताः ॥ १५
 उपशोभाश्च नीलेन कोणशङ्कांश्च वै सितान् । भद्रके पूर्णं मोक्तमेवमन्येषु पूरणम् ॥ १६
 त्रिकोणं सितरक्तेन कृष्णेन च विभूषयेत् । द्विकोणं रक्तपीताभ्यां नाभिं कृष्णेन चक्रके ॥ १७
 अरकान्पीठरक्ताभिः श्यामाभ्योमिस्तु रक्ततः । सितश्यामारुणाः कृष्णाः पीता रेखास्तु बाहवतः ॥
 शाल्विष्टादि शुक्रं स्याद्रक्तं कौमुम्भकादिकम् । हरिद्रया च हारिद्रं कृष्णं स्याद्गन्धधान्यतः ॥ १९

+ पञ्चविंशान्वाहो मन्थ्य, पुस्तके नास्ति ।

(अशामार्जनविधानम्)

- शमीपत्रादिकैः श्यामं वीजानां लक्षजाप्यतः । चतुर्लक्षैस्तु मन्त्राणां विद्यानां लक्षसाधनम् ॥२०॥
 अगुप्तं वृद्धविद्यानां स्तोत्राणां च सहस्रकम् । पूर्वमेवाथ लक्षेण मन्त्रशुद्धिस्तथाऽऽत्मनः ॥ २१॥
 तथाऽपरेण लक्षेण पद्मः सेवीकृतो भवेत् । पूर्वसेवासमो होमो वीजानां संप्रकीर्तितः ॥ २२॥
 पूर्वसेवादशांशेन मन्त्रादीनां प्रकीर्तिता । पुरथर्षा तु मन्त्रेण यासिकं व्रतमाचरेत् ॥ २३॥
 भुवि न्यसेद्वामपादं न शुक्लीयात्प्रतिग्रहम् । एवं द्वित्रिगुणेनैव मध्यमोत्तमासेद्वयः ॥ २४॥
 मन्त्रध्यानं प्रवक्ष्यामि येन स्यान्मन्त्रजं फलम् । स्थूलं शब्दमयं रूपं विग्रहं वाह्यमिष्यते ॥ २५॥
 सूक्ष्मं ज्योतिर्मयं रूपं हार्दं चिन्तामयं भवेत् । चिन्तया रहितं यत्तु तत्परं परिकीर्तितम् ॥ २६॥
 वराहसिंहशक्तीनां स्थूलं रूपं प्रधानतः । चिन्तया रहितं रूपं वासुदेवस्य कीर्तितम् ॥ २७॥
 उत्तरेषां स्मृतं रूपं हार्दं चिन्तामयं सदा । स्थूलं वैराजमाल्यातं सूक्ष्मं वै लिङ्गितं भवेत् ॥ २८॥
 चिन्तया रहितं रूपमैश्वरं परिकीर्तितम् । हृत्पुण्डरीकानिलयं चैतन्यं ज्योतिरव्ययम् ॥ २९॥
 वीजं जीवात्मकं ध्यायेत्कदम्बकुमुमाकृतिम् । कुम्भान्तरगतो दीपो निरुद्धप्रसवो यथा ॥ ३०॥
 संहतः केवलस्त्रिप्रेदेवं मन्त्रेश्वरो हृदि । अनेकसुपिरे कुम्भे तावन्मात्रा गमस्तयः ॥ ३१॥
 प्रसरन्ति वहिस्तद्गन्नाडीभिर्वीजरश्मयः । श्वेत्प्राचभासका दैवीमात्पीकृत्य तनुं स्थिताः ॥ ३२॥
 हृदयात्मस्थिता नाड्यो दर्शनेन्द्रियगोचराः । देऽश्रीपोमात्मिके तासां नाड्यौ नार्साग्रसंस्थिते ॥ ३३॥
 सम्पर्शगुह्यातयोगेन जित्वा देहसमीरणम् । जपध्यानरतो मन्त्री पश्चनं फलमभूते ॥ ३४॥
 सुशुद्धभूतन्मन्त्रः सक्रामो योगमभ्यसन् । अग्निमादिमवाप्नोति विरक्तः प्रविलिख्य च ॥ ३५॥
 चिदात्मको भूतमात्रान्मुच्यते चेन्द्रियग्रहात् ॥ ३६॥

इत्यादिमहापुराण भागेषु सर्वयोगेभ्यस्तद्व्याप्तिसिद्धिचिन्तयन् नाम त्रिसोऽध्यायः ॥ ३० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८७९

अधिकात्रिसोऽध्यायः ।

अशामार्जनविधानम् ।

अग्निवच—

- रसां स्वस्य परेषां च बह्व्येऽशामार्जनाह्वयाम् । यया विमुच्यते दुःखैः सुखं च प्राप्नुयान्नरः ॥१॥
 ॐ नमः परमार्थाय पुरुषाय महात्मने । अरूपबहुरूपाय व्यापिने परमात्मने ॥ २॥
 [अनिष्कलमपाय शुद्धाय ध्यानयोगस्ताय च ।] नमस्कृत्य प्रवक्ष्यामि यत्तत्सिध्यतु मे वचः १
 वराहाय नृसिंहाय वामनाय मेहात्मने । नमस्कृत्य प्रवक्ष्यामि यत्तत्सिध्यतु मे वचः ॥ ४॥
 त्रिविक्रमाय रामाय वैकुण्ठाय नराय च । नमस्कृत्य प्रवक्ष्यामि यत्तत्सिध्यतु मे वचः ॥ ५॥

* एतदर्थं इ. पुस्तके नास्ति ।

१ च. वर्णलक्ष्मिस्तु । २ घ. बुद्धविद्याना । ३ क. क. च. विधानतः । * क. त्वाजिहित । ५ ख. ग. घ. च. अशामार्जनाह्वय । ६ क. क. च. वरमेन्द्रि । ख. ग. दर्शनेन्द्रि । ७ ख. ग. 'राः । वेऽश्री' । घ. 'राः । अश्री' । ८ क. क. च. 'सामुत्' । ९ घ. 'मन्त्रध्यानं यो' । १० घ. 'नरलक्ष्मण' । ११ क. क. च. 'विकल्प' च । १२ घ. देवान्तर्धे । १३ क. क. च. 'स्ये शामार्जनाह्व' । घ. 'स्ये ता मार्ज' । १४ क. क. घ. 'ख प्रहाऽऽत्तु' । १५ ख. ग. महात्मने ।

वराह नरसिंहेश वामनेश त्रिविक्रम । ह्यत्रीशैश सर्वेश हृषीकेश हराशुभम् ॥	६
अपराजित चक्रार्थश्रुर्भिः परमायुर्धैः । अस्त्रिदितानुभावैस्त्वं सर्वदुष्टहरो भव ॥	७
हरामुकस्य दुरितं सर्वं च कुञ्जलं कुरु । मृत्युवन्पातिभयदं दुरिष्टस्य च यत्फलम् ॥	८
परामिध्वानसहितैः प्रयुक्तं चाऽऽभिचारिकम् । ग्रैरस्पर्शपहारोमप्रयोग जरया जर ॥	९
ॐ नमो वासुदेवाय नमः कृष्णाय सद्गिने । नमः पुष्करनेत्राय केशनायाऽऽदिचक्रिणे ॥ १०	
नमः कमलकिञ्जल्कपीतनिर्मलवासते । महाहँवरिपुस्कन्धघृष्टचक्राय चक्रिणे ॥	११
दंष्ट्रोद्धृतसिन्धुते प्रथीमूर्तिमते नमः । महायज्ञवराहाय शेषभोगाद्दशापिने ॥	१२
तप्तहाटकेशान्त ज्वलत्पावकलोचन । बन्नाधिकनसप्तशे दिव्यासिंह नमोऽस्तु ते ॥	१३
काश्यपायातिह्रस्वाय ऋण्यजुःसामभूपिणे । तुभ्यं वामनरूपीयाऽऽक्रमते गां नमो नमः ॥	१४
वराहाशेषदुष्टानि सर्वपापफलानि वै । मर्दं मर्दं महादंष्ट्रं मर्दं मर्दं च तत्फलम् ॥	१५
नारसिंह करालास्य दन्तमान्तानलोज्ज्वल । भञ्ज भञ्ज तिनान्देन दुर्ष्टान्पश्याऽऽर्तिनांशन ॥ १६	
ऋण्यजुःसामगर्भाभिर्वाग्भिर्वापनरूपघृष्ट् । प्रशमं सर्वदुःस्तानि नयत्स्वप जनार्दनः ॥	१७
पेकाहिकं ब्याहिकं च तथा त्रिदिवसं ज्वरम् । चातुर्थिकं तथाऽत्युग्रं तथैव सततं ज्वरम् ॥	१८
दोषोत्थं संनिपातोत्थं तथैवाऽऽगन्तुकं ज्वरम् । शमं नयाऽऽगु गोविन्द च्छिन्धि च्छिन्धि च्छिन्धि वेदनाम्	
नेत्रदुःखं शिरोदुःखं दुःखं चोदरसंभवम् । अनिश्वासमतिश्वासं परितापं सर्वेषुम् ॥	२०
गुदघ्राणाद्भ्रिमरोगांश्च कुष्ठरोगांस्तथा स्रयम् । कामलादींस्तथा रोगान्प्रमेहांश्चातिदारुणान् ॥ २१	
भगदरातिसारांश्च मुखरोगांश्च वल्लुलीम् । अक्षरों मूत्रकृच्छ्रांश्च रोगानन्यांश्च दारुणान् ॥	२२
श्लेपे चातप्रभवा रोगा ये च पित्तसमुद्भवाः । कफोद्भवाश्च ये केचिद्ये चान्ये सांनिपातिकाः ॥	
आगन्तुकाश्च ये रोगा लूताविस्फोटकादयः । ते सर्वे प्रशमं यान्तु वासुदेवस्य कीर्तनात् ॥	२४
विलयं यान्तु ते सर्वे विष्णोरुच्चारणेन च । क्षयं गच्छन्तु चाशेषास्ते चक्राभिहता हरेः ॥	२५
अच्युतानन्तगोविन्दनमोधारणंभेषजात् । नश्यन्ति सकला रोगाः सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥ २६	
स्थावरं जङ्गमं वाऽपि कृत्रिमं चापि यद्विषम् । दन्तोद्भवं नखभवमाकाशमभवं विषम् ॥	२७
लूतादिमभवं यच्च विषयन्वतु दुःखदम् । शमं नयतु तत्सर्वं वासुदेवस्य कीर्तनम् ॥	२८
ग्रहान्मेतग्रहांश्चापि तथा वै ढाकिनीग्रहान् । वेतालान्श्च पिशाचांश्च गन्धर्वान्यक्षराक्षसान् ॥	२९
चक्रुनीपूतनाचांश्च तथा वैनायकान्ग्रहान् । मुखमण्डौ तथा क्रूरां रेवतीं वृद्धरेवतीम् ॥	३०
हृदिहाराख्यान्मूर्धेशोर्ग्रान्स्तथा मातृग्रहानपि । बालस्य विष्णोश्चरितं हन्तु बालग्रहानिमान् ॥ ३१	
दृष्ट्वाथ ये ग्रहाः केचिद्ये च बालग्रहाः क्वचित् । नरसिंहस्य ते दृष्ट्वा दग्धा ये चापि यौवने ॥	
संटाकराक्षवदनो नारसिंहो महाबलः । ग्रहानशेषान्निःशेषान्करोत्रु जगतो हितः ॥	३३

* अत्र—“ मर्दं दरातिघातं च कुष्ठरोगांस्तथा स्रयम् ” इत्येतच्च ल्योकार्थं च न पुस्तकयोरेभिक वर्तते ।

१ छ. ग. दुरिष्टस्य । २ प. गच्छ । ३ छ. “मो भगवते वा” । ४ प. “हरिपुष्कन्दघृष्ट” । ५ प. “सामन्व” ।
 ६ क. छ. ग. ह च “श्वन गृष्टे” । ७ क. मर्दं । ८ क. छ ह च “लनस्याऽऽति” । ९ क. क. “नाऽर्धितान्” ।
 १० ११० ह “वेदुशनि” । ११ प. अन्त आ” । १२ प. “देवस्य चाऽऽश्रया” वि” । छ. ग. प. “देषामाजिता” ।
 १३ १११ क. ह. “लनीविता” । न” । १४ क. छ. ग. प. च “कीर्तितोऽस्य जनार्दन” । १५ क. ह. “न” । वासुधीप” ।
 १६ प. १६१” । १७ क. ह च “लूता-वास” । १८ प. छ ह” । १९ ह हरि ।

(निर्वाणदीक्षासिद्ध्यर्थानां संस्काराणां वर्णनम्)

नरसिंह महासिंह ज्वालामालोज्ज्वलानन । ग्रहानशेषान्मर्षेश खाद खादाग्निर्लोचन ॥	३४
ये रोगा ये महोत्पाता पट्टिषं ये महाग्रहाः । यानि च भूरभूतानि ग्रहपीडाश्च दारुणाः ॥	३५
शस्त्रक्षतेषु ये दोषा ज्वालागर्दभकादयः । तानि सर्वाणि सर्वात्या परमात्मा जनार्दनः ॥	३६
किञ्चिद्द्रव्यं समास्थाय वासुदेवावस्य नाशय । क्षिप्त्वा सुदर्शनं चक्रं ज्वालामालातिभीषणम् ॥	३७
सर्वदुष्टोपशमनं कुरु देववराच्युत । सुदर्शन महाज्वाल च्छिन्धि च्छिन्धि महारव ॥	३८
सर्वदुष्टानि रक्षांसि क्षयं यान्तु विभीषण । प्राच्यां मवीच्यां च दिशि दक्षिणोत्तरतस्तथा ॥	३९
रक्षां करोतु सर्वात्या नरसिंहः स्वगर्जितैः । दिशि भुव्यन्तरिक्षे च पृष्ठतः पार्श्वतोऽग्रतः ॥	४०
रक्षां करोतु भगवान्बहुरूपी जनार्दनः । यथा विष्णुर्जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥	४१
तेन सत्येन दुष्टानि शपस्य ब्रजन्तु वै । यथा विष्णौ स्मृते सद्यः संक्षयं यान्ति पातकाः ॥	४२
सत्येन तेन सकलं दुष्टमस्य प्रशाम्यतु । यथा यज्ञेश्वरो विष्णुर्देवेष्वपि हि गीयते ॥	४३
सत्येन तेन सकलं यन्मयोक्तं तथाऽस्तु तत् । शान्तिरस्तु शिवं चास्तु दुष्टमस्य प्रशाम्यतु ॥	४४
वासुदेवशरीरोत्थैः कुशैर्नैर्णाशितं मया । अपमार्जितं गोविन्दो नरो नारायणस्तथा ॥	४५
तथाऽस्तु सर्वदुःखानां प्रशोधो वचनाद्धरेः । अपमार्जनं कं शस्तं सर्वरोगादिवारणम् ॥	४६
अहं हरिः कुशा विष्णुर्हता रोगा मया तव ॥	४७

इत्यग्निपुराण आग्नेये कुशापमार्जनस्तोत्रवर्णनं नामैकविंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—९?६

थप ज्ञानिभोऽप्ययः ।

निर्वाणदीक्षासिद्ध्यर्थानां संस्काराणां वर्णनम् ।

अग्निहोत्र—

निर्वाणादिषु दीक्षासु चत्वारिंशत्तयाऽर्हं च । संस्कारान्कारपेदीमाञ्छृणु तान्यैः सुरो भवेत् ?	
गर्भाधानं तु योग्यां वै ततः पुंसपनं चरेत् । सीपन्तोन्नयनं चैव जातकर्म च नाम च ॥	२
अन्नाशनं ततश्चूडा व्रतचैर्यं व्रतानि च । [अचत्वारि वैष्णवी पार्वी भौतिकी श्रौतिकी तथा	
गोदानं स्नातकत्वं च पाकयज्ञाश्च सप्त ते । अष्टका पार्वणश्चाहं श्रावणयात्रायणीति च ॥]	४
चैत्री चाऽऽश्वयुजी सप्त हविर्यज्ञांश्च ताञ्छृणु । आधानं चाग्निहोत्रं च दशौ वै पौर्णमासकः ॥	५
चातुर्मास्यं पञ्चम्यथः सौवामणिरथापरः । सोमसंस्थाः सप्त कृणु अग्निष्टोमः क्रतूत्तमः ॥	६
अत्यग्निष्टोमं चैक्यथ पोद्दशी वाजपेयकैः । अतिरौत्रोऽज्ञोर्षामथ सहस्रेणाः सवा इमे ॥	७
हिरण्यैर्ह्यग्निर्हिरण्यवाप्तो हिरण्यमित्र इत्यतः । हिरण्यपाणिर्हमाप्तो हेमाहो देमस्रकः ॥	८

* धनुषिद्वान्तरंगतो ग्रन्थयः पुस्तके नास्ति ।

१ ख. ग. घ. ङ. च. सुपर्णितः । २ घ. 'भिर्यथि' । ३ घ. 'अपमार्जित' । ४ घ. 'समी जपना' । ५ घ. 'हमः कीर्तना' । ६ घ. 'कुतो' । ७ क. ङ. च. 'शकम्' । ८ घ. ग. घ. ङ. 'वर्षे' । ९ ख. ग. घ. ङ. 'वर्षे' । १० घ. 'वर्षे' । ११ क. घ. च. 'अः । निरानधातो' । १२ ख. घ. 'रात्रातो' । १३ 'प्राग्निर्ह' ।

हिरण्यास्यो हिरण्याङ्गो हेमलिङ्गो हिरण्यवान् । अश्वमेधो हि सर्वेशो गुणाद्याष्टाथ ताञ्जृणु ॥९
 दया च सर्वभूतेषु क्षान्तिश्चैव तथाऽऽर्जवम् । शौचं चैवमनायासो मङ्गलं चापरो गुणः ॥ १०
 अकार्षण्यं चास्पृहा च, मूलेन जुहुयाच्छतम् । सौरशाक्त्येविविष्णुवीशदीक्षास्वेते समाः स्मृताः ॥
 संस्कारैः संस्कृतधैर्यैर्भक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् । सर्वरोगादिनिर्मुक्तो देववद्वर्तते नरः ॥ १२
 जप्याद्भोमात्पूजनाच्च ध्यानादेवस्य चेष्टभाक् ॥ १३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये निर्वाणदीक्षाविद्वेषर्वाणा शरकाराणा वर्णन नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९२९

अथ त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ।

पवित्रकारोष्णविधिकथनम् ।

अशिरुवाच—

पवित्रारोपणं वक्ष्ये वर्षपूजोफलं हरेः । आपाटादाँ कार्तिकान्ते प्रतिपत्स्वव्यते तिथिः ॥ १
 श्रिया गौर्या गणेशस्य सरस्वत्या गुहस्य च । मूर्तिण्डमान्तदुर्गाणां नार्गापिहरिमन्मथैः ॥ २
 शिवस्य ब्रह्मणस्तद्द्वितीयादितिथिक्रमात् । यस्य देवस्य यो भक्तः पवित्रा तस्य सा तिथिः ३
 आरोहणे नुस्वविधिः पृथक्कादिकं यदि । सौवर्णे राजतं ताम्रं नेत्रकार्पासिकादिकम् ॥ ४
 ब्राह्मण्या कर्तितं सूत्रं तदलाभे तु संस्कृतम् । द्विगुणं त्रिगुणीकृत्य तेन कुर्यात्पवित्रकम् ॥ ५
 [अष्टोत्तरेणोत्तमोर्ध्वं तदर्थं चोत्तमादिकम् ।] क्रियालोपविषयातार्थं यत्रयाऽभिहितं प्रभो ॥६
 मया तत्क्रियते देव यथा यत्र पवित्रकम् । अवित्रं तु भवेदेतत्कुरु नार्थं तथाऽव्यय ॥ ७
 माथर्व्यं तन्मण्डलादौ तु नायत्र्या वन्दयेत्तरः । ॐ नमो नारायणाय विद्यहे वासुदेवाय धीमहि ॥
 तत्रो विष्णुः प्रबोदयात् । एषा प्रयोज्या सर्वत्र देवनामालुरूपतः ॥ ९
 जानूशनाभिपादान्तं प्रतिमासु पवित्रकम् । पादान्ता वनमाला स्यादष्टोत्तरसहस्रतः ॥ १०
 मालां तु कल्पसाध्यां वा द्विगुणां षोडशाङ्गुलात् । कार्णिकार्केसरैः पत्रैर्गन्धार्थं मण्डलान्तकम् ॥
 मण्डलात्तुलमात्रकचक्रौह्यादौ पवित्रकम् । स्थण्डिलेऽङ्गुलमानेन आत्मनः सप्तविंशतिः ॥ १२
 आचार्याणां च सूत्राणि पितृमात्रादिकैः स्वकैः । नाभ्यन्तं द्वादशग्रन्थि तथा गन्धपवित्रके ॥ १३
 अङ्गुलात्कल्पनाशी द्विर्मान्या चाष्टोत्तरं शतम् । अगवाऽर्कचतुर्विंशत्पद्मिषन्मालिका द्विज ॥ १४
 अनामामप्यमातृष्टुर्मेन्दार्यमालिकाभिभिः । कनिष्ठादौ द्वादश वा ग्रन्थपः स्युः पवित्रके ॥ १५
 रवेः पृम्भद्वात्रादेः संभवे विष्णुवन्मतम् । पीठस्य पीठयानं स्थान्मेखलान्तं च कुण्डके ॥ १६

* शोधार्थमेतत्क. क. च. पुराणेषु नास्ति ।

१ घ. 'रोहणे' । २ घ. 'जाडश ह' । ३ घ. 'पद्वंते' । घ. 'पद्वदा वि' । ङ. 'पद्वला वि' । ४ ङ. 'नारादि' ।
 ५ घ. क. घ. 'विद्ये' ङ' । ६ घ. घ. 'त्रिगुण' । ७ ङ. 'विनामथे' । ८ घ. घ. घ. ङ. च. 'पद्वद्व वद' । ९ क. घ. ग.
 घ. च. 'य त्रयाव' । १० घ. ग. घ. 'वादेकारित्' । ११ घ. ग. ङ. च. 'विमानान्त' । घ. 'विनामान्त' । १२ घ.
 घ. '०११ पद' । १३ घ. 'वादेवारी' । घ. 'अगवादी' । १४ घ. 'विष्णु वद' । ना' । घ. 'दि सुन्दरे' । ना'
 १५ घ. घ. 'दि' ।

(पवित्रकारोपगविधिकथनम्)

- यथाशक्ति सूत्रग्रन्थिः परिचारेऽथ वैष्णवे । सूत्राणि वा सप्तदश सूत्रेण त्रिविभक्तके ॥ १७
- रोचनागरुकर्पूरहरिद्राकुङ्कुमादिभिः । रज्जयेश्चन्दनार्थैर्वा स्नानसंध्यादिकृत्वरः ॥ १८
- एकादश्यां यागयुद्धे भगवन्तं हरिं यजेत् । समस्तपरिवाराय बलिं दद्यात्समर्थवेत् ॥ १९
- शौं क्षेत्रपालाय द्वारान्ते द्वारोपरि तथा शिवम् । धात्रे दक्षविधात्रे च गङ्गां च यमुनां तथा ॥
- शङ्खपद्मनिधीं पूज्य मध्ये वैश्वपसारणम् । सारङ्गायेति भूतानां भूतशुद्धिं स्थितश्चरेत् ॥ २१
- ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं गन्धतन्मात्रं संहरामि नमः । ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं रसतन्मात्रं संहरामि नमः
- ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं रूपतन्मात्रं संहरामि नमः । ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं स्पर्शतन्मात्रं संहरामि नमः]
- ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं शब्दतन्मात्रं संहरामि नमः । [अपशोद्धातैर्गन्धतन्मात्रस्वरूपं भूमिमण्डलम् चतुरस्रं च पीठं च काश्चनं नञ्जलाञ्छितम् । इन्द्रादिदेवतं पादयुगमप्यव्यगत् स्मरेत् ॥ २५
- शुद्धं च रसतन्मात्रं प्रविलाप्याथ संहरेत् । रसमात्रं रूपपात्रे क्रमेणानेन पूजकः ॥ २६
- ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं रसतन्मात्रं संहरामि नमः । ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं रूपतन्मात्रं संहरामि नमः
- ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं स्पर्शतन्मात्रं संहरामि नमः । ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं शब्दतन्मात्रं संहरामि नमः
- जानुनाभिमध्यगतं श्वेतं वै पथलाञ्छितम् । शुक्लवर्णं चार्धचन्द्रं ध्यायेद्गुणदैवतम् ॥ २९
- चतुर्भिश्च तदुद्धातैः शुद्धं तद्रसमात्रकम् । संहरेद्रसतन्मात्रं रूपपात्रे च योजयेत् ॥ ३०
- ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं रूपतन्मात्रं संहरामि नमः । ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं स्पर्शतन्मात्रं संहरामि नमः
- ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं शब्दतन्मात्रं संहरामि नमः । इति त्रिभिस्तदुद्धातैस्त्रिकोणं बद्धिमण्डलम् ॥
- नाभिकण्ठमध्यगतं रक्तं स्वस्तिकलाञ्छितम् । ध्यात्वाऽनलाधिदैवं तच्छुद्धं स्पर्शं लयं नयेत् ॥
- ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं स्पर्शतन्मात्रं संहरामि नमः । ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं शब्दतन्मात्रं संहरामि नमः
- कण्ठनासामध्यगतं वृत्तं वै वायुमण्डलम् । द्विरुद्धातीर्थपवर्णं ध्यायेच्छुद्धेन्दुलाञ्छितम् ॥ ३५
- स्पर्शपात्रं शब्दपात्रैः संहरेद्स्नानयोगतः । ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं शब्दतन्मात्रं संहरामि नमः ॥ ३६
- एकोद्धातेन चाऽऽकाशं शुद्धस्फटिकसंनिभम् । नासापुटशिलान्तस्थमाकाशमुपसंहरेत् ॥ ३७
- शोषणार्थैर्देहशुद्धिं कुर्यादेवं क्रमात्ततः । शुक्लं कलेवरं ध्यायेत्पादाद्यं च शिलान्तकम् ॥ ३८
- बंधीजेन बंधीजेन ज्वालाबालासमायुतम् । देहं रमित्यनेनैव ब्रह्मरन्ध्रादिनिर्गतम् ॥ ३९
- विन्दुं ध्यात्वा चामृतस्य तेन भस्मकलेवरम् । संप्लावयेल्लमित्यस्मादेहं संपाथ दिच्यकम् ॥ ४०
- न्यासं कृत्वा करे देहे मानसं यागमाचरेत् । किष्णं सार्ङ्गं हृदि पद्मे मानसैः कुसुमादिभिः ॥ ४१
- मूलमक्षेण देवेशं प्रार्थयेद्भुक्तिमुक्तिदम् । स्वागतं देव देवेश संनिधौ भव केनव ॥ ४२
- गृहाण मानसीं पूजां यथार्थं परिपाविताम् । आधारशक्तिः कूर्पोऽय पुञ्जोऽनन्तो मही ततः ॥
- मध्येऽन्यादौ च धर्माया अधर्मायाश्च मुख्यगाः । सत्त्वादिमध्ये पद्मं च मायाविव्याख्यतत्त्वके ॥
- कालतत्त्वं च सूर्यादिमण्डलं पक्षिराजकः । मध्ये ततश्च वायव्यादीशान्ता गुरुपङ्क्तिः ॥ ४५
- गणः सरस्वती पूज्या नारदो नलकूबरः । गुरुर्गुरोः पादुका च परो गुरुश्च पादुका ॥ ४६
- पूर्वसिद्धाः परसिद्धाः केसरेपु च शक्तपः । लक्ष्मी सरस्वती प्रीतिः कीर्तिः शान्तिश्च कान्तिका
- पुष्टिस्तुष्टिर्हेन्द्राद्या मध्ये चाऽऽवाहितो हरिः । धृतिः श्रीरतिकान्त्याद्या मुलेन स्थाप्यतेऽच्युतः

* धनुर्दिहान्तर्गतो ग्रन्थो द. पुस्तके नास्ति ।

(पवित्रकारोपणे पूजाहोमादिविधिः)

- ॐ अभिमुखो भवेति प्रार्थ्ये प्राच्यां संनिहितो भव । विन्यस्यार्घ्यादिकं दत्त्वा गन्धार्थैर्मूलतो यजेत् ॥ ५०
- ॐ भीषय भीषय हृच्छिरस्त्रासय वै नमः । मर्दय मर्दय शिलापग्न्यादौ क्रमतोऽस्त्ररुम् ॥ ५०
- रत्न रत्न मध्वंसय मध्वंसय कवचाय नमः । ह्रूं फट् अस्त्राय नमो मूलबीजेन चाङ्गकम् ॥ ५१
- पूर्वदक्षायपसौम्येषु मूर्त्वीवरणमर्चयेत् । वासुदेवः संकर्षणः प्रद्युम्नथानिरुद्धकः ॥ ५२
- अग्न्यादौ श्रीरतिवृत्तिकान्तयो मूर्त्तयो हरेः । शङ्खं चक्रं गदां पद्मपग्न्यादौ पूर्वकादिकम् ॥ ५३
- शार्ङ्गं च मुसलं खड्गं वनमालां च तद्वहिः । इन्द्रायांश्च तथाऽनन्तं नैर्ऋत्यां वरुणं ततः ॥ ५४
- ब्रह्मेन्द्रेशानयोर्मध्ये अस्त्रावरणकं वहिः । ऐरावतस्ततश्छागो महिषोऽथ नगेशयः ॥ ५५
- मृगः शशोऽथ वृषभः कूर्मो हंसस्ततो वहिः । पृश्निगर्भः कुमुदाया द्वारपाला द्वयं द्वयम् ॥ ५६
- पूर्वाद्युत्तरद्वारान्तं हरिं नत्वा वलिं वहिः । विष्णुपार्षदेभ्यो नमो वलिपीठे वलिं ददेत् ॥ ५७
- [*विश्वाय विष्वक्सेनात्मने ईशानके यजेत्] । देवस्य दक्षिणे हस्ते रक्षासूत्रं च वन्धयेत् ५८
- संवत्सरकृत्वाचार्याः संपूर्णफलदायिने । पवित्रारोहणापेदं कौतुकं धारय ॐ नमः ॥ ५९
- उपवासादनियमं कुर्याद्देवसंनिधौ । उपवासेन नियतो देवं संतोषयाम्यहम् ॥ ६०
- कामक्रोधादयः सर्वे मा मे तिष्ठन्तु सर्वथा । अद्यप्रभृति देवेश यावद्देशेपिकं दिनम् ॥ ६१
- यजमानो ह्यशक्तश्चेत्कुर्याच्चक्रादिकं व्रती । हुत्वा विसर्जयेत्स्तुत्वा श्रीकरं नित्यपूजनम् ॥ ६२
- ॐ ह्रीं श्रीं श्रीधराय त्रैलोक्यमोहनाय नमः ॥ ६३

इत्यादिगहापुराण आग्नेये उर्वेदिकवाधारणपवित्रकारोपणविधिकथनं नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

आदितः श्लोकानां समाख्यकाः—९९२

अथ वसुधैवकुतोऽध्यायः ।

पवित्रकारोपणे पूजाहोमादिविधिः ।

अग्निरुवाच—

- विशेदनेन भक्षेण पागस्पर्शनं च भूपयेत् । नमो ब्रह्मण्यपदेकाय श्रीधरायान्ययात्मने ॥ १
- ऋग्यजुःसामरूपाय शब्ददेहाय विष्णवे । विलिरूप मण्डलं सायं यागद्रव्यादि चाऽऽहरेत् २
- प्रक्षालितकराङ्घ्रिः सन्विन्यस्यार्घ्यकरो नरः । अर्घ्यान्निस्तु शिरः मोक्ष्य द्वारदेशादिकं तथा ३
- आरभेद्द्वारपायं च तोरणेशान्नपूजयेत् । अन्वस्थोऽमुम्बरवटपुक्षाः पूर्वादिगा नगाः ४
- ऋग्निन्द्रशोभनं प्राच्यां यजुर्वेदसुभद्रकम् । सामापश्च सुधन्वाख्यं सोमाथर्वसुहोत्रकम् ५
- तोरणान्वाः पताकाश्च कुमुदाया घटद्वयम् । द्वारि द्वारि स्वनाम्नाऽर्घ्याः पूर्वं पूर्णश्च पुष्करः ६
- आनन्दनन्दनौ दक्षो धीरसेनः सपेणकः । संभवमभवौ सौम्ये द्वारपाथैव पूजयेत् ७
- अध्वनसपुष्पक्षेपादिप्राणुत्सार्थं संविशेत् । भूतशुद्धिं विधायाथ विन्यस्य कृतमुद्रकः ८
- फट्कारान्तं शिखां जप्त्वा सर्पपान्दिक्षु निक्षिपेत् । वासुदेवेन गोमूत्रं संकर्षणेन गोमयम् ९

* ९३११ क. द. घ. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ प. ४, ५. 'यो बानरो भयः । म' । २ छ. विपराय । ३ क. घ. घ. च. 'वान्तः ५' । ४ ख. उजिषेत् । ५ द. घ. इतमूद्रकः । ६ क. घ. ग. द. घ. 'तान्तादिहजतय' ।

(पवित्रकारोणे पूज्योमदिविधिः)

मण्डपेन पयस्तज्जादधि नारायणाद्भृतम् । एकद्वित्र्यादिवारेण घृताद्वै भागतोऽधिकम् ॥ १०
 घृतपात्रे तदेकत्र पञ्चगव्यमुदाहृतम् । मण्डपमोक्षणायैकं चापरं प्राशनाय च ॥ ११
 स्नानाय दशकुम्भेषु इन्द्राद्याल्लोकपान्यजेत् । पूज्यानां श्रावयेत्तांश्च स्थातव्यं चाऽऽह्वया हरेः ॥
 यागद्रव्यादि संरक्ष्य विकिरान्विकिरैस्ततः । मूलाष्टशतसंज्ञान्कुशकूर्चान्हरेच तान् ॥ १३
 पेशान्यां दिशि तत्रस्थं स्थाप्य कुम्भं च वर्षनीम् । कुम्भे सार्द्धं हरिं प्रार्च्य वर्षन्यामस्त्रमर्चयेत् ॥
 प्रदक्षिणं यागसृष्टं वर्षनील्लिङ्गधारया । सिञ्चन्नयेत्ततः कुम्भं पूजयेच्च स्थिरासने ॥ १५
 सप्तशरत्नवस्त्रोत्थे कुम्भे गन्धादिभिर्हरिम् । वर्षन्यां हेमगर्भायां यजेदस्त्रं च यामतः ॥ १६
 तत्समीपे चास्तुलक्ष्मीभूविनायकमर्चयेत् । स्नपनं कल्पयेद्विष्णोः संक्रान्तवादी तथैव च ॥ १७
 पूर्णकुम्भानवस्थाप्य नवकोणेषु निर्वाणान् । पाद्यमर्घ्यं चाऽऽचमनं पञ्चगव्यं च निक्षिपेत् ॥ १८
 पूर्वोदिकलशेऽग्न्यादौ पञ्चाभृतजलाधिकम् । दधि क्षीरं मधुष्णोदं पाद्यं स्याच्चतुरङ्गकम् ॥ १९
 पञ्चश्यामाकदूर्वाश्च विष्णुपत्नी च पाद्यकम् । तथाऽष्टाङ्गार्घ्यमाख्यातं यवगन्धफलासृतम् ॥ २०
 कुशाः सिद्धार्थपुष्पाणि तिला द्रव्याणि चोऽऽहरेत् । लवङ्गककूलयुतं दद्यादाचमनीपकम् ॥ २१
 स्नापयेन्मूलभ्रमेण देवं पञ्चासृतेरपि । शुद्धोदं मध्यकुम्भेन देवमूर्ध्नि विनिक्षिपेत् ॥ २२
 कलशाग्निःसृतं तोयं दूर्वाग्रं संपृच्छेन्नरः । शुद्धोदकेन पाद्यं च अर्घ्यमाचमनं ददेत् ॥ २३
 परिमृष्य पटेनाङ्गं सवस्त्रं मण्डलं नयेत् । तत्राभ्यर्च्योऽऽचरेद्धोमं कुण्डादौ माणसंपरी ॥ २४
 प्रक्षाल्य हस्तौ रेखाश्च तिस्रः पूर्वाग्रयामिनीः । दाक्षिणादुचरान्ताश्च तिस्रश्चोत्तराग्रयाः ॥ २५
 अधोदकेन संशोष्य योनियुद्धां प्रदर्शयेत् । ध्यात्स्वोऽऽत्मरूपं चाग्निं तु योन्वा कुण्डे क्षिपेन्नरः ॥
 पात्राण्यासादयेत्पश्चाद्भस्त्रुञ्जुवकादिभिः । बाहुमात्राः परिधय इभ्यश्चनमेव च ॥ २७
 मणीता श्रोत्रणीपात्रमाव्यस्यालीघृतादिकम् । अस्यद्वयं तण्डुलानां युग्मं युग्मपत्रोपुस्तम् ॥ २८
 मणीताश्रोत्रणीपात्रे न्यसेत्प्रागग्रतं कुशम् । अग्निः पूर्वं मणीतां तु ध्यात्वा देवं प्रपृष्य च ॥ २९
 मणीतां स्थापयेद्वैश्वदेव्याणां चैव मध्यतः । श्रोत्रणीमग्निः संपूर्य मार्च्य दक्षे तु विन्मसेत् ॥ ३०
 चरं च श्रवणेद्वौ ब्रह्माणं दक्षिणे न्यसेत् । कुशानास्तीर्थं पूर्वादौ परिधोन्स्यापयेत्ततः ॥ ३१
 वैष्णवीकरणं कुर्याद्दर्भाधानादिना वैतः । गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तोन्नवनं जनिः ॥ ३२
 नामादिसमावर्तनान्तं लुद्धुपादष्ट चाऽऽहुतीः । पूर्णाहुतिं प्रतिकर्म जुचा जुवमुपुक्तया ॥ ३३
 कुण्डमध्ये श्रुतपूर्तां लक्ष्मीं संचिन्त्य होमयेत् । कुण्डलक्ष्मीः समाख्याता प्रकृतिसिगुणात्पिका ॥
 सा योनिः सर्वभूतानां विद्यामन्नगणस्य च । विमुक्तेः कारणं बद्धिः परमात्मा च मुक्तिदः ॥ ३५
 प्रार्च्यो क्षिरः समाख्यातं बाहु कोणे व्यवस्थितौ । ईशानाभेपकोणे तु जह्नुमे वापच्यनैर्कृते ॥
 उदरं कुण्डमिस्तुक्तं योनियोनिर्दिधीषीपते । गुणत्रयं मेखलाः स्युर्ज्वालैर्ब्रह्मसपिभो दश ॥ ३७
 पञ्चाधिकस्तु लुद्धुपात्यणवर्णान्मुष्टिमृदा । पुनराधारी लुद्धुयाद्वाय्वग्न्यन्तं ततः श्रेयेत् ॥ ३८

१ ख. ग. घ. च. 'वाराणि यु' । २ घ. आनीय । ३ क. ड. घ. 'ज्यादिवरेका वि' । ४ ख. घ. घ. 'श्रीला-
 शिष' । ५ क. घ. च. 'अग्निः कु' । ६ क. ख. घ. क. च. व । पूर्वं कु' । ७ क. 'म्यापय स्व' । ८ घ. 'मर्च-
 नाचमनीय व' । ९ क. घ. तिलदर्भाणि । १० क. घ. चार्हण । ख. घ. चार्हणम् । ११ क. घ. क. घ.
 कूर्चाम् । १२ घ. 'लाऽऽह' । घ. 'लाऽऽहिक' । १३ ख. घ. योन्वा । १४ क. 'दमे इ' । १५ क. घ. ड. च. नष्ट ।
 १६ घ. घ. घ. घ. पूर्णाहुतीः । १७ ख. घ. मुष्टिदः । १८ क. ड. च. 'यत्कृत्वापुष्ट्या ।

ईशान्तं मूलमन्त्रेण आज्यभागौ तु होमयेत् । उत्तरे द्वादशान्तेन दक्षिणे तेन मध्यतः ॥ १९
 व्याहृत्या पञ्चमध्यस्थं ध्यायेद्द्विद्विं तु संस्कृतम् । वैष्णवं सप्तजिह्वं च सूर्यकोटिसममभम् ॥ २०
 चन्द्रवक्त्रं च सूर्याक्षं जुहुयाच्छतपद्य च । तदर्थं चाद्य मूलेन अङ्गानां च दशांशतः ॥ ४१

इत्यादिमहापुराण धाम्नेये पवित्रकारोपकरणवर्णनानामुक्त्याहोमादिविधिरूपेण नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—१०३३

अथ पञ्चविंशोऽध्यायः ।

पवित्राधिवासनविधिः ।

अधिरुवाच—

संपाताहुतिनाऽऽसिच्य पवित्राण्यधिवासयेत् । नृसिंहमश्रजस्तानि गुप्तान्पञ्चनेन तानि तु ॥ १
 वस्त्रसंवेष्टितान्येव पात्रस्थान्यभिमस्रयेत् । [* विल्वाद्यद्भिः प्रोक्षितानि मन्त्रेण चैकधा द्विधा] २
 कुम्भपात्रे तु संस्थाप्य रसां विश्वाप्य देशिकः । दन्तकाष्ठं चाऽऽमलकं पूर्वं सैकर्पणेन तु ॥ ३
 प्रपुष्पेन भस्म तिलान्दक्षे गोमयमृत्तिकाम् । वारुणे चानिरुद्धेन सौम्ये नारायणेन च ॥ ४
 दर्भोदकं चाप्य हृदा अग्नौ कुङ्कुमरोचनम् । ऐशान्यां शिरसा धूपं शिखया नैर्ऋतेऽप्यथ ॥ ५
 मूलपुष्पाणि दिव्यानि कवचेनाथ वायवे । चन्दनोम्बवक्षतदधिदूर्वाश्च पुटिकास्थिताः ॥ ६
 गृहं त्रिमूत्रेणाऽऽवेष्ट्य पुनः सिद्धार्थकान्तिषेत् । दद्यात्पूजाक्रमेणाथ स्वैः स्वैर्गन्धपवित्रकम् ॥ ७
 मर्ध्वैर्द्वारपादिभ्यो विष्णुं कुम्भे त्वनेन च । विष्णुतेजोऽन्नवं रम्यं सर्वपातकनाशनम् ॥ ८
 सर्वकाममदं देव तवाङ्गे धारयाम्यहम् । [+संपूज्य धूपदीपाद्यैर्व्रजेद्धारसमीपतः ॥ ९
 गन्धपुष्पाक्षतोपेतं पवित्रं चाऽऽस्त्यनोऽर्पयेत् । पवित्रं वैष्णवं तेजो महापातकनाशनम् ॥ १०
 धर्मकापार्थसिद्धयर्थं स्वकेऽङ्गे धारयाम्यहम् ।] [* आसने परिवारादौ गुरौ दद्यात्पवित्रकम्]
 गन्धादिभिः समभ्यर्च्य गन्धपुष्पाक्षतादिभिः । विष्णुतेजोऽन्नवेत्यादिमूलेन हरयेऽर्पयेत् ॥ १२
 बद्धिस्थाप्य ततो दत्त्वा देवं संशार्ययेत्ततः । क्षीरोदधिमहानागश्चयथावस्तिपतविग्रह ॥ १३
 मातस्त्वां पूजयिष्यामि संनिधी भव केशव । इन्द्रादिभ्यस्ततो दत्त्वा विष्णुपार्षदके बलिम् ॥ १४
 ततो देवाग्रतः कुम्भं वासोयुगसमन्वितम् । रोचनाचन्द्रकाशीरान्पापुदकसंयुतम् ॥ १५
 गन्धपुष्पादिनाऽऽभूष्य मूलमन्त्रेण पूजयेत् । मण्डपात्प्रहिरागल्य विलिप्ते मण्डलत्रये ॥ १६
 पञ्चमन्त्रं चरं दन्तकाष्ठं चैव रूपार्द्रजेत् । पुराणश्रवणं स्तोत्रं पठञ्जागरणं निशि ॥ १७
 परमेपकवाञ्छानां स्त्रीणां भोगभुजा तथा । सद्योऽधिवासनं कुर्यादिना गन्धपवित्रकम् ॥ १८

इत्यादिमहापुराण धाम्नेये पवित्राधिवासनविधिवर्णनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—१०६१

* पञ्चविंशोऽध्यायः क. ड. प. पुलक्यु नास्ति । + पञ्चविंशोऽध्यायः मन्थो ड. पुस्तके नास्ति । एतदर्थं च. पुस्तके नास्ति ।

१ क. ड. प. पञ्चवक्त्रं । २ क. ड. प. गूढार्थं । ३ घ. शार्ङ्गम् । ४ क. ड. च सपर्यवेन । ५ क. ड. च. '०-४४' । ६ घ. ग. प. 'दिग्द' । वि' । ७ क. ड. प. 'द्वये' ।

अथ पञ्चविंशोऽध्यायः ।

विष्णुपवित्रारोपणविधिः ।

अग्निवचन—

मातःस्नानादिकं कृत्वा द्वारपालान्मपूज्य च । मविश्य गुप्ते देशे च सपाकृष्याथ धारयेत् ॥ १	
पूर्वाधिवासितं द्रव्यं वस्त्राभरणगन्धकम् । निरस्य सर्वं निर्माच्यं देवं संस्त्राप्य पूजयेत् ॥ २	
पञ्चामृतैः कपायैश्च शुद्धगन्धोदकैस्ततः । पूर्वाधिवासितं दद्याद्रस्त्रं गन्धं च पुष्पकम् ॥ ३	
अग्नौ हुत्वा नित्यवच्च देवं संपार्थयेन्नमेत् । समर्प्य कर्म देवाय पूजां नैमित्तिकीं चरेत् ॥ ४	
द्वारपालविष्णुकुम्भवर्धनीः पार्यपेद्धरिप् । अतो देवेति मन्त्रेण पूजमन्त्रेण कुम्भके ॥ ५	
कृष्ण कृष्ण नमस्तुभ्यं शृङ्गीष्वेदं पवित्रकम् । पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलमदम् ॥ ६	
पवित्रकं कुरुष्वान्य यन्मया हुक्कृतं कृतम् । शुद्धो भवाभ्यर्हं देव त्वत्प्रसादात्सुरेश्वर ॥ ७	
पवित्रं च हृदाद्यैस्तु आत्मानमभिषिच्य च । विष्णुकुम्भं च संमोक्ष्य ब्रजेद्देवसमीपतः ॥ ८	
पवित्रमात्मने दद्याद्रसाच्चरन्धं विमृज्य च । गृहाण ब्रह्मसूत्रं च यन्मया कल्पितं प्रभो ॥ ९	
कर्मणां प्रणार्थाय यथा दीपो न मे भवेत् । द्वारपालासनगुरुपुरुषाणां च पवित्रकम् ॥ १०	
कनिष्ठादि च देवाय वनमालां च मूलतः । हृदादिविष्वक्सेनान्ते पवित्राणि समर्पयेत् ॥ ११	
वह्नी हुत्वा वह्नियेभ्यो विश्वादिभ्यः पवित्रकम् । प्रार्च्य पूर्णाहुतिं दद्यात्प्रायश्चित्थाय मूलतः ॥ १२	
अष्टोत्तरशतं वाऽपि पञ्चोपनिषदस्ततः । मणिविद्रुममालाभिर्मन्दारकुसुमादिभिः ॥ १३	
इयं सांवत्सरी पूजा तत्रास्तु गवष्टब्धज । वनमाला यथा देव कौस्तुभं सत्ततं हृदि ॥ १४	
सहस्रपवित्रतन्तूश्च पूजां च हृदये वह । कामतोऽकामतो वाऽपि यत्कृतं निषमार्चने ॥ १५	
विधिना विप्रलोपेन परिपूर्णं तदस्तु मे । प्रार्च्यं नत्वा क्षमाप्याथ पवित्रं मस्तकेऽर्पयेत् ॥ १६	
दन्वा बलिं दक्षिणाभिर्ब्रह्मरं तोपयेद्गुरुम् । विमानभोजनवस्त्रार्थायैदिवसं पक्षमेव वा ॥ १७	
पवित्रं स्नानकाले वा भवत्यर्थं संपर्चयेत् । अनिवारितपन्नार्थं दद्याद्गृहेऽथ च स्वयम् ॥ १८	
विसर्जनेऽह्नि संपूज्य पवित्राणि विसर्जयेत् । सांवत्सरीयिमां पूजां संपाद्य विधिवन्मम ॥ १९	
व्रज पवित्रकेदार्नीं विष्णुलोकं विसर्जितः । मध्ये सोमेशपोः मार्च्यं विष्वक्सेनं हि तस्य च ॥ २०	
पवित्राणि समभ्यर्च्य ब्राह्मणाय समर्पयेत् । यावन्तस्तन्तवस्तस्मिन्पवित्रे परिकल्पिताः ॥ २१	
तावपुगसहस्राणि विष्णुलोके महीपते । कुलानां शतमुद्भूय दश पूर्वान्दशापरान् ॥ २२	
विष्णुलोके तु संस्थाप्य स्वयं मुक्तिमवाप्नुयात् ॥ २३	

इत्यग्निपुराण आश्रये विष्णुपवित्रारोपणविधिनिरूपण नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तशतकाः—१०७४

अथ सप्तविंशोऽध्यायः ।

अथ संक्षेपतः सर्वदेवताभारणः पवित्रारोपणविधिः ।

अग्निवचन—

संक्षेपात्सर्वदेवानां पवित्रारोहणं शृणु । पवित्रं पूर्वैर्लक्ष्यं स्यात्स्वरसानलयां त्वपि ॥ १

१ ख. नमस्तुभ्यम् । २ ख. ग. प्राच्या । च. प्रार्च्यं । ३ क. ख. इ. च. "न पुस्तके" । ४ ख. ग. घ. च. समर्पयेत् । ५ घ. सर्वतन्म । ६ क. स्तावर ।

जगद्योत्रे समागच्छ परिवारगणैः सह । निमग्नयाम्यहं प्रातर्देद्यां तुभ्यं पवित्रकम् ॥
 जगत्सृजे नमस्तुभ्यं गृह्णीष्वेदं पवित्रकम् । पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदम् ॥
 [* शिव देव नमस्तुभ्यं गृह्णीष्वेदं पवित्रकम् ।] मणिविद्रुममालाभिर्षन्दारकुसुमादिभिः ॥
 इयं सांवत्सरी पूजा तत्रास्तु वेदवित्पते । सांवत्सरीमियां पूजां संवाध विधिबन्धनम् ॥
 ब्रज पवित्रकेदार्यां स्वर्गलोकं विसर्जितः । सूर्य देव नमस्तुभ्यं गृह्णीष्वेदं पवित्रकम् ॥
 पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदम् । [+ शिव देव नमस्तुभ्यं गृह्णीष्वेदं पवित्रकम् ॥
 पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदम् । * गणेश्वरं नमस्तुभ्यं गृह्णीष्वेदं पवित्रकम् ॥
 पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदम् ।] शक्तिदेवि नमस्तुभ्यं गृह्णीष्वेदं पवित्रकम् ॥
 पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदम् । नारायणमयं सूत्रमनिरुद्धमयं परम् ॥
 धनधान्यायुरारोग्यप्रदं संप्रददामि ते । कामदेवमयं सूत्रं संकर्षणमयं वरम् ॥
 [+ विद्यासंततिसौभाग्यप्रदं संप्रददामि ते । वासुदेवमयं सूत्रं धर्मकामार्थमोक्षदम् ॥
 संसारसागरोत्तारकारणं प्रददामि ते । विश्वरूपमयं सूत्रं सर्वदं पापनाशनम् ॥]
 अतीवानागतकुलसमुद्धारं ददामि ते । कनिष्ठादीनि चत्वारि पनुभिस्तु क्रमाद्दे ॥

इत्यादिमहापुत्राय आमेवे सक्षेपतः सर्वदेवसाधारणः पवित्रातेषु नाम तस्मिन्निशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः— १०६५

भवाद्यानिशोऽध्यायः ।

देवालयनिर्माणफलादि ।

अग्रिरुवाच—

वासुदेवाद्यालयस्य कृत्वा वक्ष्ये फलादिकम् । चिकीर्षोर्देषधामादि सहस्रजनिपापनुत् ॥
 मनसा सन्नकर्तृणां शतजन्माघनाशनम् । येऽनुमोदन्ति कृष्णस्य क्रियमाणं नरा गृहम् ॥
 तेऽपि पापैर्विनिर्मुक्ताः प्रयान्त्यच्युतलोकताम् । समतीतं भविष्यं च कुलानामयुतं नरः ॥
 विष्णुलोकं नयन्त्याशु कारयित्वा हरेर्युद्धम् । वैसन्ति पितरो ह्येषां विष्णुलोके शलंकृताः ॥
 विमुक्ता नारकैर्दुःखैः कर्तुः कृष्णस्य मन्दिरम् । ब्रह्महत्यादिपापौघघातकं देववालयम् ॥
 फलं पन्थाऽऽप्स्यते पक्षेर्धाम कृत्वा तदाप्स्यते । देवागारे कृते सर्वतीर्थस्नानफलं लभेत् ॥
 देवाघर्षे हतानां च रणे यत्तत्फलादिकम् । श्राद्धेन पांसुना वाऽपि कृतं धाम च नाकदम् ॥
 एकायतनकृत्स्वर्गां त्र्यमारी ब्रह्मलोकभाक् । पञ्चामारी शंभुलोकमष्टागाराद्धरौ स्थितिः ॥
 षोडशालपकारी तु भुक्तिं मुक्तिमवाप्नुयात् । कनिष्ठं मध्यमं श्रेष्ठं कारयित्वा हरेर्युद्धम् ॥
 स्वर्गं च वैष्णवं लोकं मोक्षयामोति च क्रमात् । श्रेष्ठमायतनं विष्णोः कृत्वा यद्दर्शनवाञ्छिषेत्

* एतदर्थं क. द. च. पुस्तकेषु नास्ति । + पनुविद्वान्त्वर्तयो मन्थो क. पुस्तके नास्ति । * गणेश्वरस्याय क. पुस्तके नास्ति । + पनुविद्वान्त्वर्तयो मन्थः क. द. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ क. घ. ग. ड. घ. 'देवालयम्' । २ ख. घ. 'गणेश्वर' । ३ च. 'श्वप्रवत्त प्र' । ४ क. द. च. 'य सर्वदं पाप' । ५ क. द. घ. नन्दन्ति । ६ क. देवतीर्थं । ७ क. देवतीर्थं । ८ क. घ. द. घ. पांसुना । ९ क. घ. ग. द. 'भुक्तमन्वेत्' ।

(देवालयाभिर्माणकलादिवर्णनम्)

- कनिष्ठेनैव तत्पुण्यं प्राप्नोत्यथनवान्नरः । समुत्पाद्य धने कृत्वा स्वल्पेनापि सुरालयम् ॥ ११
- कारयित्वा हरः पुण्यं प्राप्नोत्यभ्यधिकं वैरान् । लक्षणाद्य सहस्रेण शतेनार्थेन वा हरः ॥ १२
- कारयन्भवनं याति यत्राऽऽस्ते गरुडध्वजः । बाल्ये तु क्रीडमाना ये पामुभिर्भवनं हरः ॥ १३
- वासुदेवस्य कुर्वन्ति तेऽपि तल्लोकगामिनः । तीर्थे चाऽऽयतने पुण्ये सिद्धक्षेत्रे तथाऽऽथमे ॥ १४
- कर्तुरायतनं विष्णोर्धयोक्तास्त्रिगुणं फलम् । वन्द्यकपुण्यविन्यासैः सुधापङ्केन वैष्णवम् ॥ १५
- ये विलिम्बन्ति भवनं ते यान्ति भगवत्पुरम् । पतितं पतमानं तु तथाऽर्धपतितं नरः ॥ १६
- समुद्धृत्य हरेर्धाम प्राप्नोति द्विगुणं फलम् । पतितस्य तु यः कर्ता पतितस्य च रक्षिता ॥ १७
- विष्णोरायतनस्येह स नरो विष्णुरूपभाक् । इष्टकानिचयस्तिष्ठेद्यावदायतनं हरः ॥ १८
- सकूलस्तस्य वै कर्ता विष्णुलोके महीपते । स एव पुण्यवान्पूज्य इहलोके परत्र च ॥ १९
- कृष्णस्य वासुदेवस्य यः कारयति केतनम् । जातः स एव सुकृती कुलं तेनैव पालितम् ॥ २०
- विष्णुरुद्रार्कदेव्यादेर्गृहकर्ता स कीर्तिभाक् । किं तस्य वित्तनिचयैर्गृहस्य परिरक्षिणः ॥ २१
- दुःखार्जितैर्यैः कृष्णस्य न कारयति केतनम् । नोपभोग्यं धनं यस्य पितृविपदिवीकसाम् ॥ २२
- नोपभोगाय वन्द्यतां व्यर्थस्तस्य धनागमः । यथा ध्रुवो वृणां मृत्युविचिन्ताशस्तथा ध्रुवः ॥ २३
- भूदस्तत्रानुवभ्राति जीवितेऽथ चले धने । यदा वित्तं न दानाय नोपभोगाय देहिनाम् ॥ २४
- नापि कीर्त्यै न धर्मार्थं तस्य स्वाम्येऽथ को गुणः । तस्माद्दिचं समासाद्य देवताद्वा पौरुषादथ ॥
- दद्यात्सम्यग्द्विनाडयेभ्यः कीर्तनानि च कारयेत् । दानेभ्यश्चाधिकं यस्मात्कीर्तनेभ्यो वरं यतः ॥
- अतश्च कारयेद्दीपान्विष्ण्वार्देर्मन्दिरादिकम् । विनिवेश्य हरेर्धाम भक्तिमद्भिर्नरोत्तमैः ॥ २७
- निवेशितं भवेत्कृत्स्नं त्रैलोक्यं तत्पराचरम् । भूतं भव्यं भविष्यं च स्थूलं सूक्ष्मं तथेतरत् ॥ २८
- आन्नद्व्यस्तस्यपर्यन्तं सर्वं विष्णोः समुद्रवम् । तस्य देवोधिदेवस्य सर्वगस्य महात्मनः ॥ २९
- निवेश्य भवनं विष्णोर्न भूयो भुवि जायते । यथा विष्णोर्धामकृतां फलं तद्दृष्टिवीकसाम् ॥ ३०
- शिवब्रह्मार्कविश्रेशचण्डीलक्ष्म्यादिकात्मनाम् । देवालयाकृतैः पुण्यं प्रतिमाकरणेऽधिकम् ॥ ३१
- प्रतिमास्थापने यागे फलस्थान्तो न विद्यते । मुग्धयाहारुणे पुण्यं दारुजादिर्घृकोद्भवे ॥ ३२
- इष्टकोत्याच्छूलजे स्याद्धेमादेरधिकं फलम् । सप्तजन्यकृतं पापं भारम्भादेव नश्यति ॥ ३३
- देवालपस्य स्वर्गी स्यान्नरकं न स गच्छति । कुलानां शतमुद्धृत्य विष्णुलोकं नयेन्नरः ॥ ३४
- यमो यमभटानाह् देवमन्दिरकारिणः ॥ ३५

[अथम उवाच—]

- प्रतिमापूजादिकृतो नाऽऽनेया नरकं नराः । देवालयायकर्तार आनेयास्तं विशेषतः ॥ ३६
- विचरष्वं यथान्पार्थं नियोगो मम पालयताम् । नाऽऽज्ञाभङ्गं करिष्यन्ति भवतां जन्तवः क्वचित्
- केवलं ये अगन्तानमन्तं समुपाश्रिताः । भवन्निः परिहर्तव्यास्तोपां नात्रास्ति संस्थितिः ॥ ३८
- यत्र भागवता लोके तच्चित्तास्तत्परायणाः । पूजयन्ति सदा विष्णुं ते च त्वाग्पाः सुदूरतः ३९

* एतदन सर्वैश्वर्यपुरलकेष्वप्युच्यते पर चैतदधिकम् ।

१ य. नरम् । २ घ. क्रीडमाना । ३ क. ख. ग. घ. च. 'कृत्वा' । ४ ख. ग. घ. च. 'वादिदे' ।
५ क. द. च. 'इकागमे' । ६ ख. ग. घ. 'स्ते तु गीचरा । ७ 'स्ते तु गीचरे । ८ क. द. च. 'गो भेजुग' ।
९ घ. ते वस्त्वान्वाः ।

[+यस्तिष्ठन्मस्वपन्मच्छुचिष्ठन्सलिले स्थिते । संकीर्तयन्ति गोविन्दं ते च त्याग्याः सुदूरतः]
 नित्यैर्नीमिचित्कैर्देवं ये यजन्ति जनार्दनम् । नावलोक्या भवद्भिस्ते तेदृता यान्ति तद्गतम् ॥ ४१
 ये पुष्पधूपवासोभिर्भूषणैश्चातिवल्लभैः । अर्चयन्ति न ते प्राद्या नराः कृष्णालये गताः ॥ ४२
 लपलेपनकर्तारः संमार्जनपराध ये । कृष्णालये परित्याग्यास्तेषां पुत्रास्तथा कुलम् ॥ ४३
 येन चाऽऽयतनं विष्णोः कारितं तत्कुलोद्भवम् । पुंसां शतं नावलोक्यं भवद्भिर्दुष्टचेतसा ॥ ४४
 यस्तु देवालये विष्णोर्दोषबौलमयं तथा । कारयेन्मृन्मयं वाऽपि सर्वपापैः ममुच्यते ॥ ४५
 अहन्यहनि यज्ञेन यजती धूमहाफलम् । प्राप्नोति तत्फलं विष्णोर्पैः कारयति केतनम् ॥ ४६
 कुलानां शतभागामि समतीतं तथा शतम् । कारयन्मगवद्दाम नयत्यच्युतलोकताम् ॥ ४७
 समलोकमयो विष्णुस्तस्य यः कुरुते गृहम् । वारयत्यज्ञयाङ्घ्रिकानसौत्र्यान्मतिपथते ॥ ४८
 इष्टकाचयविन्वासो यावन्त्यवदानि तिष्ठति । त्रावद्गर्भसदस्यानि तत्कर्तुर्दिवि संस्थितिः ॥ ४९
 प्रतिमाकृद्विष्णुलोकं स्थापको लीयते हरौ । देवसमपतिकृतिमतिष्ठाकृचु गोचरे ॥ ५०

अग्रिरुवाच—

योक्ता न नपन्पेषं प्रतिष्ठादिकृतं हरैः । ईपग्रीवः प्रतिष्ठाद्यं देवानां ब्रह्मणेऽग्रवीत् ॥ ५१

देवादिनदापुराय आग्नेये देवास्यनिर्माणग्रहहोम्यादिकर्तव्यं कामाद्यानेष्टोऽध्यायः ॥ १८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयद्वयः— १११६

अधेऽनेनचत्वारिंशोऽध्यायः ।

विष्ण्वादिदेवताप्रतिष्ठापने मूपरिग्रहविधानम् ।

ईपग्रीव उवाच—

विष्ण्वादीनां प्रतिष्ठादि बक्ष्ये ब्रह्मन्शृणुष्व मे । मोक्षानि पञ्चरात्राणि समरात्राणि वै मया ॥
 व्यस्तानि धुनिभिर्लोकैः पञ्चविंशतिसंख्यया । ह्यपीर्षं तत्रमार्थं तत्र वैलोक्यमोहनम् ॥ २
 वैष्णवं पौष्करं तत्रं प्रह्लादं मार्ग्यगालवम् । नारदीयं च धीमश्रं शण्डिल्यं चैश्वरं तथा ॥ ३
 सत्योक्तं घ्नानकं तत्रं वासिष्ठं ज्ञानसागरम् । स्वायंभुवं कापिलं च तार्क्ष्यं नारायणीयकम् ॥ ४
 आग्नेयं नारसिंहालयमानन्दारुयं तथाऽऽहगम् । वीधायनं तथाऽष्टाङ्गं विम्बोकं तस्य सारतः ॥ ५
 मतिष्ठां हि द्विजः कुपोर्नामध्यदेशादितुंभयः । न कच्छदेशसंभूतः कावेरीकौङ्कणोद्भवः ॥ ६
 कामरूपः कलिहोत्र्यः काथीकाशमीरके स्थितः । आकाशवायुतेजोऽम्बुधरेताः पञ्चरात्रवः ॥ ७
 अचैतन्यास्तपोद्विक्ताः पञ्चरात्रिविचित्रिणः । ब्रह्मसहं विष्णुरमल इति विद्यात्स देशिकः ॥ ८
 सर्वलक्षणहीनोऽपि स मुहस्ताम्रपारगः । नगराभिमुखाः स्थाप्या देवा न च पराञ्जुलाः ॥ ९
 कुरुक्षेत्रे गवादी च नैदीनां तु समीपतः । ब्रह्मा मध्ये तु नगरे पूर्वं शक्रस्य शोभनम् ॥ १०

+ अनुधिष्ठान्तर्गतं क. पुस्तके नास्ति ।

(वास्तुमण्डलदेवतास्थापनपूजनाभ्यर्चनबलिदानादिविधानादिकथनम्)

अप्रावृत्तेश्च मातृणां भूतानां च यमस्य च । दक्षिणे चण्डिकायाश्च पितृद्वैत्यादिकस्य च ॥	११
नैर्ऋते मन्दिरं कुर्याद्दरुणादेश्च वारुणे । वायोर्नागस्य वायव्ये सौम्ये यक्षगुहस्य च ॥	१२
चण्डीशस्य महेशस्य ऐशे विष्णोश्च सर्वशः । पूर्वदेवकुलं पीड्य प्रासादं स्वल्पकं त्वय ॥	१३
समं वाऽप्यधिकं वाऽपि न कर्तव्यं विमानता । उभयोर्द्विगुणां सीमां त्यक्त्वा चोच्छ्रायसंमिताम्	
प्रासादं कारयेद्व्यं नोभयं पीडयेद्बुधः । भूपौ तु शोभितायां तु कुर्पाद्भूमिपरिग्रहम् ॥	१५
प्राकारसीमापर्यन्तं ततो भूतबलिं हरेत् । मापं हरिद्राचूर्णं तु सलाजं दधिसकुभिः ॥	१६
अष्टाक्षरेण सक्तुंश्च पातयित्वाऽष्टदिक्षु च । राससाश्च पिशाचाश्च येऽस्मिन्स्तिष्ठन्ति भूतले ॥	१७
सर्वे ते व्यपगच्छन्तु स्थानं कुर्यामहं हरेः । हलेन दारयित्वा गां गोभिश्चैवार्वाचारयेत् ॥	१८
परमाण्वष्टकेनैव रथरेणुः प्रकीर्तितः । रथरेण्वष्टकेनैव असरेणुः प्रकीर्त्यते ॥	१९
तैरष्टभिस्तु वाढ्याग्रं लिङ्गा तैरष्टभिर्मता । ताभिर्व्यूकाऽष्टभिः स्थापा ताथाष्टौ यत्रमध्यमः ॥	२०
यथाष्टकैरङ्गुलं स्याच्चतुर्विंशाह्नुलः करः । चतुरङ्गुलसंपुक्तः संचदस्तः पञ्चदस्तकः ॥	२१

इत्यादिनहापुराण आग्नेये विष्वादिदेवताप्रतिष्ठायां भूपारिपद्धवर्णनं नामकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

आदितः श्लोकानां समाख्यङ्काः—११३७

अथ चत्वारिंशोऽध्यायः ।

वास्तुमण्डलदेवतास्थापनपूजनाभ्यर्चनबलिदानादिविधानादिकथनम् ।

हेयग्रीव उवाच—

पूर्वमासीन्महद्भूतं सर्वभूतभर्षकरम् । तदेवनिहितं भूपौ स वास्तुपुरुषः स्मृतः ॥	१
चतुःषष्टिपदे क्षेत्रे ईशं कोणार्थसंस्थितम् । घृताक्षतैस्त्वर्षयेत्तं पर्जन्यं पदगं ततः ॥	२
उत्पलाद्भूर्निर्गन्तं च द्विपदस्थं पताकया । पदेन्द्रं चैककोष्ठस्थं सर्वैरङ्गपदे रविम् ॥	३
वितानेनार्थपदयं सत्यं पादे शृशं मृतैः । न्योपशशाकुनमांसेन कोणार्थपदसंस्थितम् ॥	४
ध्रुवा चार्थपदे वाङ्मि पूषणं लाजयैकतः । स्वर्णेन वितथं द्विस्थं मन्थनेन शृहासतम् ॥	५
मांसादनेन धर्मशमेकैकस्मिन्स्थितं द्वैयम् । गन्धर्वं द्विपदं गन्धर्वृशं शाकुनजिहया ॥	६
एकस्यपर्षसंस्थं च पंथा भीलपदैस्तथा । पितृन्कृशरयाऽर्षस्यं दन्तकाष्ठैः पदस्थितम् ॥	७
दौवारिकं द्विसंस्थं च सुग्रीवं यावकेन तु । पुष्पदन्तं कुशस्तम्भैः पर्यैरुणमेकतः ॥	८
असुरं सुरया द्विस्थं पदेशाय घृताम्भसा । यवैः पापं पदार्थस्थं रोगमध्ये च पण्डकैः ॥	९
नागपुष्पैः पदे नागं मुख्यं भक्ष्यैर्द्विसंस्थितम् । मुद्गादनेन भल्लाटं पदे सोमं पदे तथा ॥	१०
मधुना पायसेनाथ शालूकेन क्रौंचिं द्रुये । पदेऽदितिं लोपिकाभिरर्षे दितिमथापरम् ॥	११
पूरिकाभिस्तवथापमशाधः पयसा पदे । ततोऽथथापवत्सं तु दध्ना चैकपदे स्थितम् ॥	१२
लहृकैश्च परीरिचिं तु पूर्वकोष्ठचतुष्टये । सवित्रे रक्तपुष्पाणि ब्रह्माथःकोणकोष्ठके ॥	१३

१ प. वाहयित्वा । २ छ. घ. 'यशर' । ३ छ. ग. घ. जिहया । ४ छ. घ इत्तः । ५ क. घ. ग. प.

मुच्यते । ६ छ. घ. क. च 'कैः प' । ७ प. द्विष्ट । ८ क. क. च. मूढभूतम् । ९ क. क. च. स्वयम् ।

नृप । ११ प. द्विष्ट । १२ क. क. च. विरिद्वये ।

- तदधःकोष्ठके दद्यात्सवित्रे च कुशोदकम् । विवस्वतेऽरुणं दद्याच्चन्दनं चतुरङ्घ्रिषु ॥ १४
 रक्षोऽधःकोणकोष्ठे तु इन्द्रायार्घ्यं निशान्वितम् । इन्द्रं जगाम तस्याऽऽघो घृतार्धं कोणकोष्ठके ॥
 चतुष्पदे तु दातव्यमिन्द्राय गृहपायसम् । वायव्यःकोणदेशे तु रुद्राय परुमांसकम् ॥ १६
 तदधःकोणकोष्ठे तु यज्ञायार्धफलं तथा । महीधराय मांसान्नं मापं च चतुरङ्घ्रिषु ॥ १७
 मध्ये चतुष्पदे स्थाप्या ब्रह्मणे विलतण्डुलाः । चरकीं मांससर्पिर्भ्यां स्कन्दं कृशरया स्रजा ॥ १८
 रक्तपत्रैर्विदारिं च कंदर्पं च पल्लोदनैः । पूतनां पलपित्ताभ्यां मांसासृग्भ्यां च जम्भकम् ॥ १९
 पित्तासृगस्थिभिः पापं पिलपित्तं स्रजाऽस्रजा । ईशायात्रक्तमांसेन अभावादसृतेर्यजेत् ॥ २०
 रक्षोमातृगणेभ्यश्च पिशाचादिभ्य एव च । पितृभ्यः क्षेत्रपालेभ्यो वलीन्द्रघातमकापतः ॥ २१
 अहुत्त्वैतानसंतर्प्य प्रासादादीन् कारयेत् । ब्रह्मस्थाने हरिं लक्ष्मीं गणं पश्चात्समर्चयेत् ॥ २२
 यैर्ही नरं वास्तुमयं वर्धन्या सहितं घटम् । ब्रह्माणं मध्यतः कुम्भे ब्रह्मादींश्च दिगीश्वरान् ॥ २३
 दद्यात्पूर्णाहुतिं पश्चात्स्वस्तिवाच्यं प्रणम्य च । प्रयत्नं कर्करीं सम्पञ्चण्डलं तु प्रदाक्षिणम् ॥ २४
 सूत्रमार्गेण हे ब्रह्मंस्तोयधारां च भ्रापयेत् । पूर्ववत्तेन मार्गेण सप्त बीजानि वापयेत् ॥ २५
 प्रारम्भं तेन मार्गेण तस्य स्नातस्य कारयेत् । ततो गर्तं खनेन्मध्ये हस्तमार्घं प्रमाणतः ॥ २६
 चतुरङ्गलकं चाधशोपलिप्यार्चयेत्ततः । ध्यात्वा चतुर्भुजं विष्णुमर्घ्यं दद्यात्तु कुम्भतः ॥ २७
 कर्कर्या पूरयेच्छ्वन्नं शुक्रपुष्पाणि च न्यसेत् । दक्षिणावर्तकं श्रेष्ठं बीजैर्मृत्त्रिंश्च पूरयेत् ॥ २८
 अर्घ्यदानं विनिष्याद्य गोचस्त्रादीन्देष्टुरौ । कालज्ञाय स्वपतये वैष्णवादित्यपूजनम् ॥ २९
 ततस्तु खानयेद्यत्नाज्जलान्तं यावदेव तु । पुरुपाधःस्थितं शल्यं न गृहे दोषदं भवेत् ॥ ३०
 आस्थिशल्ये भिद्यते वै भित्तिर्वै गृहिणोऽसुखम् । यन्नामशब्दं शृणुयाच्चित्तु शल्यं तदुन्नयम् ॥ ३१

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽर्घ्यदानविधानादिकृत्यन नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषड्भाः—११६८

वर्षैकवारिंशोऽध्यायः ।

शिलाविन्यासविधानम् ।

द्वयग्रीव उवाच—

- पादमतिष्ठां वक्ष्यामि शिलाविन्यासलक्षणाम् । अग्रतो मण्डपः कार्यः कुण्डानां तु चतुष्टयम् ॥ १
 कुम्भान्यासेष्टकान्यासो द्वारस्तम्बोच्छ्रयं शुभम् । पादानं पूरयेत्स्वातं तत्र वास्तुं यजेत्समे ॥ २
 इष्टकाश्च सुपकाः स्युर्द्वादशालसंमिताः । स्वविस्तारविभागेण वैपुल्येन समन्विताः ॥ ३
 करप्रमाणा श्रेष्ठा स्याच्छिर्लाऽप्यथ शिलापये । नव कुम्भारिताघ्नमयान्यापयेदिष्टकाघटान् ॥ ४
 अत्रिः पञ्चकपायेण सर्वैर्पाभिजलेन च । गन्पतोयेन च तथा कुम्भैस्तोयसुपूरितैः ॥ ५
 हिरण्यवीहिसंयुक्तैर्गन्धचन्दनचर्चितैः । आपो हि ष्ठीतिविष्टभिः शं नो देवीति चाप्यथ ॥ ६
 नररत्नमन्दीरिति च पावमानीभिरैव च । उदुचमं वरुणमिति कपानश्च तथैव च ॥ ७

१ प. 'विलिखितः' । २ प. 'ग. भृगि वा चक्षुः' । ३ प. 'मदीश्वरं' । ४ प. 'न. 'वैध तद' । ५ प. 'दिभ्य अर्चयेत्' ।
 ६ प. 'तत्र च' । ७ प. 'दाः । मुनि' । ८ प. 'ग. 'सा स्यात् ति' ।

(दिल्लिखित्वाधविधानम्)

- वरुणस्येति मन्त्रेण हंसः शुचिपदित्यपि । श्रीमूक्तेन च तथा शिलाः संस्थाप्य संघशः ॥ ८
 श्रुत्यायां मण्डपे प्राच्यां मण्डले हरिश्चयेत् । जुहुयाज्जमयित्वाऽग्निं समिधो द्वादशार्णवः ॥ ९
 आधारावाज्यभागौ तु मणवेनैव कारयेत् । अष्टाऽऽहुतीस्तथाऽष्टौर्गौराज्यं व्याहृतिभिः क्रमात् ॥
 लोकेर्शायाग्रये चैव सोभोय च ग्रहाय च । पुरुषोत्तमायेति च च्याहृतीजुहुपाचतः ॥ ११
 मायञ्चित्तं ततः पूर्णां भूर्तिं मांसं घृतं तिलान् । वेदोर्ध्वैर्द्वादशार्णवेन कुम्भेषु च पृथक्पृथक् ॥ १२
 माष्युत्तस्तु गुरुः कुर्वाद्दृष्टिस्तु विरिष्णव्य च । मध्ये चैकां शिलां कुम्भाक्षयसेदेतान्मुराङ्कमात् ॥
 पद्मं चैव महापद्मं मकरं कच्छपं तथा । कुमुदं च तथाऽऽनन्दं पद्मं शङ्खं च पद्मिनीम् ॥ १४
 कुम्भाश्च चालयेत्पु न्यसेदष्टेष्टकाः क्रमात् । ईशानान्ताश्च पूर्वादाविष्टकाः प्रथमं न्यसेत् ॥ १५
 शक्तयो विमलाद्यास्तु इष्टकानां तु देवताः । न्यसनीया ययायोगं मध्ये न्यस्या त्वनुग्रहा ॥ १६
 अन्यङ्गो चाक्षते पूर्णे मुनेरङ्गिरसः सुते । इष्टके त्वं प्रपच्छेष्टं प्रतिष्ठां कारयाम्यहम् ॥ १७
 मन्त्रेणानेन विन्यस्य इष्टका देविकोत्तमः । गर्भाधानं ततः कुर्वान्मध्यस्थाने समाहितः ॥ १८
 कुम्भोपरिष्टादेवेशं पद्मिनीं न्यस्य देवताम् । श्रुचिकार्थैव पुण्याणि धातवो(तूर्त्नै) रत्नमेव च ॥
 लोहादिनिर्मिते चात्त्रं यजेद्दे गर्भभाजने । द्वादशाङ्गुलविस्तारे चतुरङ्गुलकोच्छ्रये ॥ २०
 पद्माकारे ताम्रमये भाजने पृथिवीं यजेत् । एकान्ते सर्वभूतेषु पर्वतासनमण्डिते ॥ २१
 समुद्रपरिवारे त्वं देवि गर्भं समाश्रय । नन्दे नन्दय वासिष्ठे वसुभिः प्रजया सह ॥ २२
 जये भार्गवदायादे प्रजानां विजयावहे । पूर्णेऽङ्गिरस(सो)दायादे पूर्णकामं कुरुष्व माम् ॥ २३
 भद्रे काश्यपदायादे कुश भद्रां मतिं मम । सर्वबीजसमायुक्ते सर्वरत्नौपधीरुते ॥ २४
 जये सुसचिरे नन्दे वासिष्ठे रम्यतामिदम् । प्रजापतिसुते देवि चतुरस्रे महीपति ॥ २५
 सुभगे सुभगे भद्रे गृहे काश्यपि रम्यताम् । पुजिते परधीथर्ये गन्धमाल्यैरलंकृते ॥ २६
 मम भूतिकेरी देवि गृहे भार्गवि रम्यताम् । देवस्वामिपुरस्वामिगृहस्वामिपरिग्रहे ॥ २७
 मनुष्यादिकतुष्पर्थं पशुष्टद्धिकरी भव । एतमुज्ज्वा ततः स्नातं गोमूत्रेण तु सेचयेत् ॥ २८
 कृत्वा निषापयेद्गर्भं गर्भाधानं भवेन्निसि । गोवत्सादि प्रदद्याच्च गुस्वेऽन्येषु भोजनम् ॥ २९
 गर्भं न्यसेष्टका न्यस्य ततो गर्भं प्रपूरयेत् । पीठबन्धमतः कुर्वाचतः प्रासादमानतः ॥ ३०
 पीठोत्तमं चोच्छ्रयेण प्रासादस्यार्धविस्तरात् । पादहीनं मध्यमं स्थात्कनिष्ठं चोत्तमार्धतः ॥ ३१
 पीठबन्धोपरिष्टाच्च बीस्तुयागं पुनर्यजेत् । पादप्रतिष्ठाकारी तु निष्पापो दिवि मोदते ॥ ३२
 देवागारं करोमीति मनसा यस्तु चिन्तयेत् । तस्य कायगतं पापं तद्द्वा हि मणश्यति ॥ ३३
 कृते तु किं पुनस्तस्य प्रासादे विधिर्नैव तु । अष्टेष्टकासमायुक्तं यः कुर्वादेवतालपम् ॥ ३४
 न तस्य फलसंपत्तिर्वन्तुं शक्येत केनचित् । अनेनैवानुपैयं हि फलं प्रासादविस्तरात् ॥ ३५

१ क. उज्ज्वा । २ संघटाः । ३ घ. 'दशोत्तवः' । ४ घ. 'शन्वेरा' । ५ घ. 'शान्तमये ये लो' । ६ घ.

'भाषाभवेयु च । ६ घ. 'मुदिनांशुताक्षित्य' । ७ घ. 'दान्तीशो' । ८ क. घ. घ. 'शर्वेन' । ९ घ. ग. घ. 'न्यसे' । १० घ. लोहादि दिग्पतेरक्षं । ११ क. घ. घ. 'मवाये' । १२ घ. घ. 'करे हे' । १३ क. घ. घ. 'न

१४ क. घ. ग. घ. 'पस्मिदमा' । १५ क. घ. वास्तुगोमं । घ. ग. शास्तुवाज ।

प्रागमध्ये च पूर्वस्थां मत्यगद्वारं प्रकल्पयेत् । विदिशामु च सर्वासु प्रोमप्रत्यङ्मुखं भवेत् ॥ १६
दक्षिणे चोत्तरे चैव पश्चिमे प्रौढ्मुखं भवेत् ॥ १७

इत्यादिगणपुराण भाष्ये सर्वविधाविन्यासविधानादिकथनं नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—१२०५

अथ द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।

शाशाङ्कलक्षणकथनम् ।

हृदयग्रीव उवाच—

मासादं संमनस्वामि सर्वसाधारणं शृणु । चतुरस्रकृतं क्षेत्रं भजेत्पोढशशा तुषः ॥
मध्ये तस्य चतुर्भिस्तु कुर्यादायसमन्वितम् । द्वादशैव तु भागांश्च भिन्नवर्धं परिकल्पयेत् ॥ १
जङ्घोच्छ्रायस्तु कर्तव्यश्चतुर्भागेण चाऽऽयतः । जङ्घाया द्विगुणोच्छ्रायो मङ्गयाः कल्पयेद्बुधः
तुर्यभागेण मङ्गयाः कार्यः सम्पन्नप्रदक्षिणः । तन्माननिगमः कार्ये उभयोः पार्श्वयोः समः ॥ २
शिखरेण समं कार्यमग्रे जगति विस्तरम् । द्विगुणेनापि कर्तव्यं यथाश्रोभानुरूपतः ॥ ३
विस्तारान्मण्डपस्वाग्रे गर्भसूत्रद्वयेन तु । दैर्घ्यात्पादादिकं कुर्यान्मध्यस्तम्भैर्विभूषितम् ॥ ४
मासादगर्भमानं वा कुर्वीत मुल्लमण्डपम् । एकाशीतिपदैर्वास्तु पश्चान्मण्डपमारभेत् ॥ ५
शुकान्मान्द्वारविन्यासे [+ पादान्तःस्थान्मण्डपसुरान् । तथा प्राकारविन्यासे] यजेद्द्वारविशदन्तं
सर्वसाधारणं चैतस्मादादस्य च लक्षणम् । मानेन मतिमाया वा मासादपरं शृणु ॥
मतिमायाः प्रमाणेन कर्तव्या पिण्डिका शुभा । गर्भस्तु पिण्डिकार्थेन गर्भधानास्तु भिन्नवर्धः ॥ १
भिन्नेरायाममानेन वृत्तैर्धं तु प्रकल्पयेत् । भिष्युच्छ्रायाच्च द्विगुणं शिखरं कल्पयेद्बुधः ॥ २
शिखरस्य तु तुर्येण भ्रमणं परिकल्पयेत् । शिखरस्य चतुर्येण अग्रतो मुल्लमण्डपम् ॥ ३
आग्रमग्निं गर्भस्य रथकानां तु निर्गमः । परिधेर्गुणभागेन रथकांस्तत्र कल्पयेत् ॥ ४
तच्चतुर्येण वा कुर्याद्रथकानां तु निर्गमः । वागग्रयं स्थापनीयं रथकत्रितये सदा ॥ ५
शिखरार्थं हि सूत्राणि चत्वारि विनिपातयेत् । शुकनासोर्ध्वतः सूत्रं तिर्यग्भूतं निपातयेत् ॥ १
शिखरस्पर्शभागस्य सिद्धं तत्र तु कारयेत् । शुकनासां स्थिरकृत्स्न मध्यसंभौ विधारयेत् ॥ २
अपरे च तथा पार्श्वे तद्दत्तं विधारयेत् । तदूर्ध्वं तु भवेद्देवी सकण्ठासनसारकम् ॥ ३
स्कन्धभ्रमं न कर्तव्यं विकाराद्यं तथैव च । ऊर्ध्वं तु वेदिकामानात्कलशां परिकल्पयेत् ॥ ४
विस्ताराद्विगुणं द्वारं कर्तव्यं तु सुशोभनम् । उदुम्बरां तदूर्ध्वं च न्यसेच्छाखां सुमङ्गलैः ॥ ५
द्वारस्य तु चतुर्धाणि कार्यां चण्डमचण्डकौ । विष्वक्सेनो वत्सदण्डो शांखाधोऽुम्बरे श्रियम्
द्विगजैः खान्पमानां तां घटैः सान्जां मुद्रुपिकाम् । मासादस्य चतुर्धाग्नेः प्राकारस्योच्छ्रयो भवे

* अत्र द्विचत्वारिंशोऽध्याय इति भाति । + य. पुस्तकेऽयं ग्रन्थो नास्ति ।

१ अ. ग. घ. पूर्वै च । अ. घ. मध्ये च । २ घ. माने प्रकल्पयन्ती भ । ३ घ. प्राङ्मुखो । ४ क. क. घ. कार्या
५ क. क. घ. 'विण्डिका' । ६ अ. 'मङ्गया' । ७ क. ख. च. विष्वक् । ८ घ. घ. निपातयेत् । ९ अ. '०
पदायचम्' । घ. 'शा मन' । १० घ. शिखरोऽुम्बरे ।

(प्रासाददेवतास्थापनभूतशान्त्यादिकथनम्)

प्रासादात्पादहीनं तु गोपुरस्पोच्छ्रयो भवेत् । पञ्चहस्तस्य देवस्य एकहस्ता तु पीठिका ॥ २२
 गारुडं मण्डपं चाग्ने एकं भौमादिधाम च । कुर्वाद्भिप्रतिमायामं दिक्षु चाष्टासु चोपरि ॥ २३
 पूर्वं वराहं दक्षे च नृसिंहं श्रीधरं जले । उत्तरे तु हयग्रीवमाग्नेय्यां जामदग्न्यकम् ॥ २४
 नैर्ऋत्यां रौमकं वायौ वामनं वासुदेवकम् । ईशो मासादरचना देवा वस्वर्ककादिभिः ॥ २५
 द्वारस्य चाष्टमौघंशं त्यक्त्वा वेधो न दोषभाक् ॥ २६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये प्रासादादीनां लक्षणवर्णनं नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१२३ ?

अथ त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ।

प्रासाददेवतास्थापनभूतशान्त्यादिकथनम् ।

हयग्रीव उवाच—

प्रासादे देवताः स्थाप्या वक्ष्ये ब्रह्मञ्जृणुष्व मे । पश्चाद्यतनमध्ये तु वासुदेवं निवेशयेत् ॥ १
 वामनं नृहरिं चाश्वशीर्षं तद्वच्च शूरकम् । आग्नेये नैर्ऋते चैव वायव्ये चेशगोचरे ॥ २
 अथ नारायणं मध्ये ह्याग्नेय्यामम्बिकां न्यसेत् । नैर्ऋत्यां भास्करं वायौ ब्रह्माणं लिङ्गपीथके ३
 अथवा रुद्ररूपं तु अथवा नवधामसु । वासुदेवं न्यसेन्मध्ये पूर्वादौ रौमरामकान् ॥ ४
 इन्द्रादींस्तिकपालांश्च अथवा नवधामसु । पश्चाद्यतनकं कुर्वान्मध्ये तु पुरुषोत्तमम् ॥ ५
 ब्रह्मीवैश्रवणौ पूर्वं दक्षे मातृगणं न्यसेत् । स्कन्दं गणेशपीथानं सूर्यादीन्वश्विमे ब्रह्मान् ॥ ६
 उत्तरे दश मत्स्यादीनाग्नेय्यां चण्डिकां तथा । नैर्ऋत्यामम्बिकां स्थाप्य वायव्ये तु सरस्वतीम् ७
 वामांशे वासुदेवं मध्ये नारायणं च वा । त्रयोदशालये मध्ये विश्वरूपं न्यसेदरिम् ॥ ८
 पूर्वादौ केशवादीन्वा अन्यधामस्वर्यं हरिः । मृन्मयीं दारुवटिता लोहजा रत्नजा तथा ॥ ९
 शैलजा गन्धजा चैव कौमुदी सप्तधा स्मृता । कौमुदी गन्धजा चैव मृन्मयी प्रतिमा तथा १०
 तत्कालभूजिताश्चैताः सर्वकामफलप्रदाः । अथ शैलमयीं वक्ष्ये शिला यत्र च उद्यते ॥ ११
 त्वन्तानामभावे च मृत्सीयाद्भृगतां शिलाम् । पाण्डुरा धरुणा पीता कृष्णा शस्ता तु वर्णिनाम् ॥
 त यदा लभ्यते सम्पन्नवर्णिनां वर्णतः शिला । वर्णाद्यापादनं तत्र जुहुषार्षिस्तद्विधया ॥ १२
 शिलायां शुक्लरेखाऽऽया कृष्णाऽऽया सिद्धहोमतः । कांस्यघण्टानिनादा स्यात्पुलिङ्गा विस्कुलिङ्गका
 तन्मन्दलक्षणा स्त्री स्यात्प्राभावाब्रह्मसंका । दृश्यते मण्डलं यस्यां सगर्भा तां विवर्षयेत् ॥ १५
 प्रतिमार्थं धनं दत्त्वा वनवागं समाचरेत् । तत्र स्वात्वोपलिप्याथ मण्डपे तु हरिं यजेत् ॥ १६
 वलिं दत्त्वा कर्मसूत्रं दद्यादिक्रमथार्चयेत् । हुत्वाऽथ शालितायेन अग्नेण प्रोक्षयेच्छिलाम् १७
 रंसां कृत्वा नृसिंहेन मूलमग्नेण पूजयेत् । हुत्वा पूर्णाहुतिं दद्यात्ततो भूतवलिं गुरुः ॥ १८
 अत्र ये संरिपताः सत्त्वा याधातुनाथ गुणकाः । सिद्धादयो वा ये चान्ये तान्त्संपूज्य क्षमापयेत्
 मतिविम्बार्थमस्माकं यात्रैषा केशवाशया । विष्ण्वर्थं यद्भवेत्कार्यं पुण्याकमपि तद्भवेत् ॥ २०

अनेन बलिदानेन मीता भवत सर्वथा । संशेष गच्छनान्यत्र मुक्त्वा स्थानमिदं त्वरात् ॥ २
 एवं प्रबोधिता मुक्त्वा यान्ति त्स्या यथासुखम् । शिल्पिभिश्च चरं माश्य स्वप्नमथं जपेन्निशि ।
 ॐ नमः सकललोकाय विष्णवे प्रभविविष्णवे । विश्वाय विश्वरूपाय स्वप्नाधिपतये नमः ॥ २
 आचक्ष्व देव देवेश प्रसुप्तोऽस्मि तवान्तिरुम् । स्वप्ने सर्वाणि कार्याणि हृदिस्थानि तु यानि
 ॐ ॐ ह्रूं फट् विष्णवे स्वाहा । शुभे स्वप्ने शुभं सर्वं द्युशुभे सिंहरोमतः ॥ २
 प्रातरर्धे शिलायां तु दच्चाऽस्त्रेणास्त्रकं यजेत् । कुदालटदशस्त्रायं मध्वाऽवाक्तमुग्रं चरेत् ॥ २
 आत्मानं चिन्तयेद्विष्णुं शिल्पिनं विश्वकर्माणम् । शस्त्रं विष्ण्वात्मकं दद्यान्मुखपृष्ठादि दर्शयेत्
 जितेन्द्रियपट्टद्वस्तः शिल्पी तु चतुरस्त्रकाम् । शिलां कृत्वा पिण्डकार्यं किञ्चिद्भूयानां तु कल्पयेत्
 रथे स्थाप्य समानीय सर्वस्त्रां कारुण्येभ्यनि । पूजयित्वाऽथ घटयेत्प्रतिमां स तु कर्मकृत् ॥ २

इत्यादिवहापुराण भाग्ये प्रासाददेवतास्थापनमुत्तञ्जान्तिशिलालक्षणप्रतिमानिभांथादिनिरूपणं नाम
 त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—१२६०

अथ चतुर्वत्वारिंशोऽध्यायः ।

वासुदेवादिप्रतिमाना लक्षणानि ।

इयग्रीव उवाच—

वासुदेवादिप्रतिमालक्षणं प्रवदामि ते । प्रासादस्योत्तरे पूर्वमुखीं वा चोत्तराननाम् ॥
 संस्थाप्य पूज्य च बलिं दच्चाऽथो मध्यसूत्रकम् । शिलां शिल्पी तु नवधा विभज्य नवमेऽथ
 सूर्यभक्ते शिलायां तु भागं स्वाङ्गुलमुच्यते । ब्यङ्गुलं गोलकं नाम्ना केलानेत्रं तदुच्यते ॥
 भागमेकं त्रिधा कृत्वा पाष्णिभागं प्रकल्पयेत् । भागमेकं तथा जानौ त्रीवायां भागमेव च ॥
 मुकुटं तालमात्रं स्यात्तालमानं तथा मुखम् । तालेनैकेन कण्ठं तु तालेन हृदयं तथा ॥
 नाभिमेद्धान्तरं तालं द्वितालाचूकौ तथा । तालद्वयेन जहया स्यात्सूत्राणि शृणु सांमतम् ॥
 कार्यं सूत्रद्वयं पादे जह्यामध्ये तथाऽपरम् । जानौ सूत्रद्वयं कार्यमुरुमध्ये तथाऽपरम् ॥
 मेढ्रे तथाऽपरं कार्यं कट्यां सूत्रं तथाऽपरम् । गेखलावन्धसिद्धयर्थं नाभ्यां चैवापरं तथा ॥
 हृदये च तथा कार्यं कण्ठे सूत्रद्वयं तथा । ललाटे चापरं कार्यं मस्तके च तथा परम् ॥
 मुकुटोपरि कर्तव्यं सूत्रमेकं विचक्षणैः । सूत्राण्यूर्ध्वं प्रदेयानि सप्तैव कपलोद्भव ॥
 कक्षात्रिकान्तरेणैव पद्मसूत्राणि प्रदापयेत् । मध्यसूत्रं तु सत्ययथ सूत्राण्येव निवेदयेत् ॥
 ललाटं नासिकां वरुधं कर्तव्यं चतुरङ्गुलम् । प्रीवाकर्णौ तु कर्तव्यावायामाचतुरङ्गुलौ ॥
 अङ्गुले इतुके कार्यं विस्ताराद्यिकुं तथा । अष्टाङ्गुलं ललाटं तु विस्तारेण प्रकीर्तितम् ॥
 परेण अङ्गुलौ शङ्गी कर्तव्यावलकान्त्रितौ । चतुरङ्गुलमाख्यातमन्तरं कर्णनेत्रयोः ॥
 अङ्गुलौ पृथुको कर्णां कर्णापद्मार्थपदमे । भूसमेन तु सूत्रेण कर्णज्ञोतः प्रकीर्तितम् ॥

(वामुदेपादिप्रतिमाना लक्षणानि)

विद्धं पद्मङ्गुलं कर्णमविद्धं चतुरङ्गुलम् । चित्रुकेन सप्तं विद्धमविद्धं वा पद्मङ्गुलम् ॥ १
 गन्धपात्रं तथाऽऽवर्तं शङ्कुलीं कल्पयेत्तथा । अङ्गुलेनाधरः कार्यस्तस्याप्येनोत्तराधरः ॥ २
 अर्धाङ्गुलं तथा नेत्रं शक्रेण तु चतुरङ्गुलम् । आयापेन तु वेपुल्यात्सार्धमङ्गुलमुच्यते ॥ ३
 नासावंशसमुच्छ्रायं मूले त्वेकाङ्गुलं मतम् । उच्छ्रयाव्यङ्गुलं चाग्रे करवीरोपमा स्मृता ॥ ४
 अन्तरं चक्षुषोः कार्यं चतुरङ्गुलमानतः । अङ्गुलं चाक्षिकोशं च अङ्गुलं चान्तरं तयोः ॥ ५
 तारा नेत्रत्रिभागेण दन्तारा पञ्चमांशिका । त्र्यङ्गुलं(लो) नेत्रविस्तारं(रो) द्रोणी चार्धाङ्गुला मत ॥ ६
 तल्पमाणा भ्रुवोर्लेखा भ्रुवां चैव समे मते । भ्रुमध्यं अङ्गुलं कार्यं भ्रुदूर्ध्वं चतुरङ्गुलम् ॥ ७
 पद्मविंशदङ्गुलायामं मस्तकस्य तु वेष्टनम् । पूर्वानां केशवादीनां द्वाविंशद्वेष्टनं भवेत् ॥ ८
 पञ्चनेत्रा त्वयो ग्रीवा विस्ताराद्वेष्टनं पुनः । त्रिगुणं तु भवेद्दूर्ध्वं विस्तृताष्टाङ्गुलं पुनः ॥ ९
 ग्रीवात्रिगुणमायामं ग्रीवावस्त्रान्तरं भवेत् । स्कन्धावष्टाङ्गुलीं कार्यां त्रिकलावंशकौ शुभौ ॥ १०
 सप्तनेत्रौ स्मृतौ बाहू प्रवाहू पोदशाङ्गुली । त्रिकलीं विस्तृतौ बाहू प्रवाहू चापि तत्समौ ॥ ११
 बाहुदण्डोर्ध्वतो ज्ञेयः परिणाहः कला नव । सप्तदशाङ्गुलो मध्ये कूर्परोर्ध्वे च षोडश ॥ १२
 कूर्परस्य भवेन्नाहस्त्रिगुणः कमलोद्भव । नाहः प्रवाहुमध्ये तु षोडशाङ्गुल उच्यते ॥ १३
 अग्रहस्ते परीणाहो द्वादशाङ्गुल उच्यते । विस्तारेण करतलं कीर्तितं तु षडङ्गुलम् ॥ १४
 दूर्ध्वं सप्ताङ्गुलं कार्यं मध्या पञ्चाङ्गुला मता । तर्ज्यननाभिका चैव तस्मादर्धाङ्गुलं विना ॥ १५
 कनिष्ठाङ्गुलकौ कार्यां चतुरङ्गुलसंभितौ । द्विपर्वोऽङ्गुलकः कार्यः शेषाङ्गुल्यस्त्रिपर्विकाः ॥ १६
 सर्वासां पर्वणोर्ध्वेन नखमानं विधीयते । वक्षसो यत्प्रमाणं तु जठरं तल्पमाणतः ॥ १७
 अङ्गुलंका भवेन्नाभिवेनेन च प्रमाणतः । ततो मेद्धान्तरं कार्यं तालमात्रं प्रमाणतः ॥ १८
 नाभिमध्ये परीणाहो द्विचत्वारिंशदङ्गुलैः । अन्तरं स्तनयोः कार्यं तालमात्रं प्रमाणतः ॥ १९
 चूचुकौ यवमानी तु मण्डलं द्विपदं भवेत् । चतुःषष्ट्यङ्गुलं कार्यं वेष्टनं वक्षसः स्फुटम् ॥ २०
 चतुर्मुखं च तदर्धो वेष्टनं परिकीर्तितम् । परिणाहस्तथा कठ्याधतुष्पञ्चदशाङ्गुलैः ॥ २१
 विस्तारश्चोल्मूले तु प्रोच्यते द्वादशाङ्गुलैः । तस्मादभ्यधिकं मध्ये तवो निम्नतरं कमात् ॥ २२
 विस्तृताष्टाङ्गुलं जानु त्रिगुणा परिणाहतः । जह्वया मध्ये तु विस्तारः सप्ताङ्गुल उदाहृतः ॥ २३
 त्रिगुणः परिधिश्चास्य जह्वयाग्रं पञ्च विस्तरात् । त्रिगुणः परिधिश्चास्य पादौ तालप्रमाणकौ ॥ २४
 आयामादुत्थितौ पादौ चतुरङ्गुलमेव च । गुल्फात्पूर्वं तु कर्तव्यं प्रमाणाचतुरङ्गुलम् ॥ २५
 त्रिकलं विस्तृतौ पादौ त्र्यङ्गुलो मुखकः स्मृतः । पञ्चाङ्गुलस्तु नाहोऽस्य दीर्घा तद्वत्प्रदेशिनी ॥ २६
 अष्टमाष्टांशमध्वोनाः शेषाङ्गुलस्यः क्रमेण तु । सप्ताष्टाङ्गुलमुत्सेधमङ्गुलस्य प्रकीर्तितम् ॥ २७
 तदेव द्विगुणं कार्यमङ्गुलस्य नखं तथा । अर्धाङ्गुलं तथाऽप्यासां कमाच्यूनं तु कारयेत् ॥ २८
 त्र्यङ्गुलीं द्विगुणौ कार्यां मेदं तु चतुरङ्गुलम् । परिणाहोऽत्र कोपाग्रं कर्तव्यं चतुरङ्गुलम् ॥ २९
 पद्मङ्गुलपरीणाहौ द्विगुणौ परिकीर्तितौ । प्रतिवा भूषणाख्या स्यादेतदुद्देशलक्षणम् ॥ ३०
 अनप्येव दिग्वा कार्यं लोके दृष्टा तु लक्षणम् । दक्षिणे तु करे चक्रमधस्तात्प्रथमेव च ॥ ३१
 वामे शङ्खं गदाऽपस्वादासुदेवस्य लक्षणम् । श्रीपुष्टी चापि कर्णज्ये पञ्चनीनाकरान्विते ॥ ३२

(शालग्रामादिपूजाकथनम्)

श्रेयः संकर्षणो लघ्नद्विको रक्त उत्तमः । सूक्ष्मचक्रो बहुच्छिद्रः प्रद्युम्नो नीलदीर्घकः ॥ २
 पीतोऽनिरुद्धः पद्माङ्गो वर्तुलो द्वित्रिरेखवान् । कृष्णो नारायणो नाभ्युन्नतः सुपिरदीर्घवान् ॥ ३
 परमेष्ठी साङ्गचक्रः पृष्ठच्छिद्रश्च विन्दुवान् । स्थूलचक्रोऽसितो विष्णुर्मध्ये रेखा गदाकृतिः ॥ ४
 नृसिंहः कपिलः स्थूलचक्रः स्यात्पञ्चविन्दुकः । वराहः शक्तिलिङ्गः स्यात्तत्रकौ विपरी स्मृतौ ॥
 इन्द्रनीलनिभः स्थूलस्त्रिरेखालाञ्छितः शुभः । कूर्मस्तथोन्नतः पृष्ठे वर्तुलावर्तकोऽसितः ॥ ६
 हयग्रीवोऽङ्कुशाकाररेखो नीलः सविन्दुकः । वैकुण्ठ एकचक्रोऽङ्गी गणिभः पुच्छरेखकः ॥ ७
 मत्स्यो दीर्घस्त्रिविन्दुः स्यात्काचवर्णस्तु पूरितः । श्रीधरो वनमालाङ्कः पञ्चरेखस्तु वर्तुलः ॥ ८
 वामनो वर्तुलश्चातिरिक्तो नीलः सविन्दुकः । श्यामस्त्रिविक्रमो दक्षरेखो वामेन रिक्तकः ॥ ९
 अनन्तो नागाभोगाङ्गो नैकाभो नैकमूर्तिमान् । स्थूलो दामोदरो मध्यचक्रोऽथःसूक्ष्मविन्दुकः १०
 सुदर्शनस्त्वैकचक्रो लक्ष्मीनारायणो द्वायात् । त्रिचक्रश्चाच्छुतो देवस्त्रिचक्रो वा त्रिविक्रमः ॥ ११
 जनार्दनभतुश्चक्रो वासुदेवश्च पञ्चभिः । पद्मचक्रश्चैव प्रद्युम्नः संकर्षणश्च सप्तभिः ॥ १२
 दशवतारो दशभिर्दशैकेनानिरुद्धकः । द्वादशशतम् द्वादशभिरत ऊर्ध्वमनन्तकः ॥ १३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये शालग्रामादिमूर्तिलक्षणकथन नाम पदचरित्तोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः— १३३७

अथ सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।

शालग्रामादिपूजाकथनम् ।

हयग्रीव उवाच—

शालग्रामादिचक्राङ्गपूजाः सिद्धयै वदामि ते । त्रिविधा स्याद्भेदेः पूजा काम्याङ्काम्योभयात्मिका
 भीनादीनां तु पञ्चानां काम्योर्था बोधयात्मिका । वराहस्य नृसिंहस्य वामनस्य च मुक्तये ॥ २
 चक्रादीनां त्रयाणां तु शालग्रामार्चनं शृणु । उत्तमा निष्कला पूजा कनिष्ठा सैकलार्चना ॥ ३
 मध्यमा भूतिपूजा स्याच्चक्राब्जे चतुरस्रके । प्रणवं हृदि विन्यस्य पदङ्गं करदेहयोः ॥ ४
 कृतमुद्रात्रयश्चक्राद्बहिः पूर्वं गुहं यजेत् । आप्ये गर्णं वायवे च धातारं नैर्ऋते यजेत् ॥ ५
 विधातारं च कर्तारं इतारं दक्षसौम्ययोः । विष्वक्सेनं यजेदीश आग्नेये क्षेत्रपालकम् ॥ ६
 ऋगादिवेदान्नागादावापारानन्तकं भुवम् । पीठं पथं चार्कचन्द्रब्रह्माख्यं मण्डलत्रयम् ॥ ७
 आसनं द्वादशान्तेन तत्र स्थाप्य शिलां यजेत् । व्यस्तेन च समस्तेन स्ववीजेन यजेत्क्रमात् ॥ ८
 पूर्वादावथ वेदायैर्गायत्रीभ्यां जितादिना । प्रणवेनार्चयेत्पश्चान्मुद्रास्त्रिसः प्रदर्शयेत् ॥ ९
 विष्वक्सेनस्य चक्रस्य क्षेत्रपालस्य दर्शयेत् । शालग्रामस्य प्रथमा पूजाऽथो निष्कलोत्पते ॥ १०
 पूर्ववत्थोदशारं च सपथं मण्डलं लिखेत् । शङ्खचक्रगदाखड्गमुर्वीद्यं पूर्ववद्यजेत् ॥ ११
 पूर्वं सौम्ये धनुर्वाणान्वेदायैरासनं ददेत् । शिलां न्यसेद्वादशार्णोऽस्तृतीयं पूजनं शृणु ॥ १२

१ स. रक्तच्छिद्रः । २ ड. च. 'तः शिखरं' । ३ प. विन्दुकः । ४ क. च. 'पूजा सि' । ५ र. 'म्याऽथो बो' । ६ य. 'म्याथं बो' । ६ प. निष्कला ।
 निष्कले' ।

ऊरुमात्रोच्छ्रितायामे मालाविद्याधरौ तथा । प्रभापण्डलसंस्थौ तौ प्रभा हस्तादिभूषणा ॥ ४८
पश्चात् पादपीठं तु प्रतिमास्वेवमाचरेत् ॥ ४९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये वामुदेवादिप्रतिमालक्षणकथन नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—१३०९.

अथ पञ्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

पिण्डकादिलक्षणम् ।

इयं ग्रीव उवाच—

पिण्डिकालक्षणं वक्ष्ये दैर्घ्येण प्रतिमासमा । उच्छ्रायः प्रतिमार्धं तु चतुःषष्टिपुटां च ताम् ॥ १
त्यक्त्वा पङ्क्तिद्वयं चाधस्तदूर्ध्वं यत्तु कोष्ठकम् । समन्ताद्गुभयोः पार्श्वे अन्तस्थं परिमार्जयेत् ॥
ऊर्ध्वं पङ्क्तिद्वयं त्यक्त्वा अधस्ताद्यत्तु कोष्ठकम् । अन्तः संमार्जयेद्यत्नात्पार्श्वयोर्गुभयोः समम्
तयोर्मध्यगतौ तत्र चतुष्कौ मार्जयेत्ततः । चतुर्धा भाजयित्वा तु ऊर्ध्वपङ्क्तिद्वयं बुधः ॥ ४
मेखला भागमात्रा स्यात्स्वातं तस्यार्धमानतः । भागं भागं परित्यज्य पार्श्वयोर्गुभयोः समम् ॥
दत्त्वा चैकं पदं बाह्ये प्रेणालं कारयेद्बुधः । त्रिभागेण च भागस्थाग्रे स्यात्तोयविनिर्गमः ॥ ६
नानामकारभेदेन भद्रेयं पिण्डिका शुभा । अष्टताला तु कर्तव्या देवी लक्ष्मीस्तथा स्त्रियः ॥ ७
ध्रुवौ यथाधिके कार्ये यवहीना तु नासिका । गोलकेनाधिकं वक्त्रमूर्ध्वं तिर्यग्निर्वाजितम् ॥ ८
आयते नयने कार्ये त्रिभागोर्ध्ववैस्त्रिभिः । तदर्थेन तु वैपुल्यं नेत्रयोः परिकल्पयेत् ॥ ९
कर्णपाशोऽधिकः कार्यः स्रृङ्गणीसमस्रवतः । नम्रं कलाविहीनं तु कुर्पादंशद्वयं तथा ॥ १०
ग्रीवा सार्धकला कार्या तद्विस्तारोपशोभिता । नेत्रं विना तु विस्तारौ ऊरू जानू च पिण्डिका
अङ्घ्रिपृष्ठी स्फिचौ कर्त्र्या यथायोगं प्रकल्पयेत् । सप्तांशोनास्तथाङ्गुल्यो दीर्घविष्कम्भनाहतः
नेत्रैकवर्जितायामा जङ्घोरुथ तथा कटिः । मध्यपार्श्वे च तद्भ्रूवं यत्ने पीनं कुचद्वयम् ॥ १३
तालमाशौ स्तनौ कार्या कटिः सार्धकलाधिका । लक्ष्म शेषं पुरावत्स्यादक्षिणे चाम्बुजं करे ॥
वामे विल्वं स्त्रियौ पार्श्वे शुभे चापरहस्तके । दीर्घयोगस्तु गरुडथक्राह्वाद्यानयो वदे ॥ १५
इत्यादिमहापुराण आग्नेये पिण्डिकादीनां लक्षणवर्णनं नाम पञ्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—१३२४

अथ पञ्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

शालग्राममूर्तीनां लक्षणानि ।

इयं ग्रीव उवाच—

शालग्रामादिमूर्तीषु पश्येत्सं भुक्तिमुक्तिदाः । वामुद्वेगः सितो द्वैरि शिलात्रयद्विक्रकः ॥ १

(शालग्रामादिपूजाकथनम्)

ज्ञेयः संकर्षणो लघ्नाद्विचक्रो रक्त उत्तमः । सूक्ष्मचक्रो बहुच्छिद्रः प्रद्युम्नो नीलदीर्घकः ॥ २
 पीतोऽनिरुद्धः पद्माक्षो वर्तुलो द्वित्रिरेखवान् । कृष्णो नारायणो नाभ्युन्नतः सुपिरदीर्घवान् ॥ ३
 परमेष्ठी सालचक्रः पृष्ठच्छिद्रश्च विन्दुमान् । स्थूलचक्रोऽसितो विष्णुर्मध्ये रेखा गदाकृतिः ॥ ४
 तृसिंहः कपिलः स्थूलचक्रः स्मात्पञ्चविन्दुकः । वराहः शक्तिलिङ्गः स्याच्चक्रौ विषमौ स्मृतौ ॥
 इन्द्रनीलनिभः स्थूलस्त्रिरेखालाञ्छितः शुभः । क्रूरस्तथोन्नतः पृष्ठे चर्तुलवर्तकोऽसितः ॥ ६
 हयग्रीवोऽङ्कुशाकाररेखो नीलः सविन्दुकः । वैकुण्ठ एकचक्रोऽञ्जो मणिभः पुच्छरेखकः ॥ ७
 मत्स्यो दीर्घस्त्रिविन्दुः स्पात्काचवर्णस्तु पूरितः । श्रीधरो वनमालाङ्गः पञ्चरेखस्तु वर्तुलः ॥ ८
 वामनो वर्तुलश्चातिह्रस्वो नीलः सविन्दुकः । श्यामस्त्रिविक्रमो दक्षरेखो वामेन रिक्तकः ॥ ९
 अनन्तो नागभोगाङ्गो नैकाभो नैकपूर्तिमान् । स्थूलो दामोदरो मध्यचक्रोऽधःसूक्ष्मविन्दुकः ॥ १०
 सुदर्शनस्त्वेकचक्रो लक्ष्मीनारायणो द्र्यात् । त्रिचक्रश्चाच्युतो देवस्त्रिचक्रो वा त्रिविक्रमः ॥ ११
 जनार्दनश्चतुश्चक्रो वासुदेवश्च पञ्चभिः । पद्मचक्रश्चैव प्रद्युम्नः संकर्षणश्च सप्तभिः ॥ १२
 दशान्तारो दशभिर्दशैकेनानिरुद्धकः । द्वादशान्तरे द्वादशभिरत ऊर्ध्वमनन्तकः ॥ १३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये शालग्रामादिपूर्तिवृत्तज्ञानकथने नाम पदचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१३३७

अथ सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।

शालग्रामादिपूजाकथनम् ।

हयग्रीव उवाच—

शालग्रामादिचक्राङ्गपूर्णाः सिद्धयै वदामि ते । त्रिविधा स्याद्धरेः पूजा काम्पाऽकाम्योभयात्मिका
 भीनादीनां तु पञ्चानां काम्योर्था बोभयात्मिका । वराहस्य तृसिंहस्य वामनस्य च मुक्तये ॥ २
 चक्रादीनां प्रयाणां तु शालग्रामत्सर्वेभ्यं शृणु । उत्तमा निष्कला पूजा कनिष्ठा संकलाचर्या ॥ ३
 मध्यमा मूर्तिपूजा स्याच्चक्राङ्गे चतुरस्रके । मणवं हृदि विन्पस्य पङ्कजं करदेहयोः ॥ ४
 कृतमुद्रात्रयश्चक्राङ्गहिः पूर्वं गुरुं यजेत् । आप्ये गणं वायवे च धातारं नैर्ऋते यजेत् ॥ ५
 विधातारं च कर्तारं हतारं दक्षसौम्ययोः । विन्पवसेनं यजेद्दीश आग्नेये क्षेत्रपालकम् ॥ ६
 क्रगादिष्वेदान्नागादावाधारानन्तकं भुवम् । पीठं पद्मं चार्कचन्द्रब्रह्मास्त्रं मण्डलत्रयम् ॥ ७
 आसनं द्वादशान्तेन तत्र स्थाप्य शिलां यजेत् । व्यस्तेन च सप्तस्तेन स्वर्धीजेन यजेत्क्रमात् ॥ ८
 पूर्वादावथ वेदाधैर्गायत्रीभ्यां जितादिना । मणवेनार्चयेत्पथान्मुद्रास्त्रिस्रः प्रदर्शयेत् ॥ ९
 विन्पवसेनस्य चक्रस्य क्षेत्रपालस्य दर्शयेत् । शालग्रामस्य प्रथमा पूजाऽथो निष्कलोच्यते ॥ १०
 पूर्ववत्पोढशारं च सप्तमं मण्डलं लिखेत् । शङ्खचक्रगदाखड्गैर्गुर्वीचं पूर्ववचनेत् ॥ ११
 पूर्वं सौम्ये धनुर्षाणान्वेदाधैरासनं ददेत् । शिलां न्यसेद्वादशार्णैस्तृतीयं पूजनं शृणु ॥ १२

१ ख. रक्तलिङ्गः । २ ड. व. 'तः शिशिरः' । ३ घ. विन्दुकः । ४ क. च. 'पूजा सि' । ५ घ. 'म्याऽथो बो' । ६ ख. 'म्यायं बो' । ७ घ. निष्कला । ८ घ. तच्छरी । ९ घ. 'त्रयहन्त्यास्य' । १० घ. 'शालग्रामेन' । ११ घ. 'निष्कलो' ।

अप्रारमञ्जं विलिखेत्तुर्चाद्यं पूर्ववचजेत् । अप्राणैनाऽऽसनं दत्त्वा तेनैव च शिलां न्यसेत् ॥ १३
पूजयेद्दशधा तेन गायत्रीभ्यां जितं तैतः ॥ १४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये शालग्रामादिगुणाक्रमन नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः— १३५१

अथाष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः ।

चतुर्विंशतिमूर्तिस्तोत्रकथनम् ।

श्रीपद्मवानुवाच—

ओंरूपः केशवः पद्मशङ्खचक्रगदाधरः । नारायणः शङ्खपद्मगदाचक्री मद्रक्षिणम् ॥ १
ततो गदी माधवोऽरिशङ्खपथी नयामि तम् । चक्रकौमोदकीपद्मशङ्खी गोविन्द ऊर्जितः ॥ २
मोक्षदः श्रीगदी पथी शङ्खी विष्णुश्च चक्रभृक् । शङ्खचक्राञ्जगदिनं मधुमूदनमानमे ॥ ३
भवत्या त्रिविक्रमः पद्मगदी चक्री च शङ्खरूपपि । शङ्खचक्रगदापथी वामनः पातु मां सदा ॥ ४
गतिदः श्रीधरः पथी चक्रशङ्खी च शङ्खरूपपि । हृषीकेशो गदी चक्री पथी शङ्खी च पातु नः ५
वरदः पद्मनाभस्तु शङ्खाञ्जारिगदाधरः । दामोदरः पद्मशङ्खगदाचक्री नयामि तम् ॥ ६
तेने गदी शङ्खचक्री वासुदेवोऽञ्जभृञ्जगत् । संकर्षणो गदी शङ्खी पथी चक्री च पातु वः ॥ ७
गदी चक्री शङ्खगदी प्रद्युम्नः पद्ममृत्युभुः । अनिरुद्धश्चक्रगदी शङ्खी पथी च पातु नः ॥ ८
सुरेशोऽर्षञ्जशङ्खाढ्यः श्रीगदी पुरुषोत्तमः । अधोक्षजः पद्मगदी शङ्खचक्री च पातु वः ॥ ९
देवो वृसिंहश्चक्राञ्जगदी शङ्खी नयामि तम् । अच्युतः श्रीगदी पथी चक्री शङ्खी च पातु वः १०
बालरूपी शङ्खगदी उपेन्द्रश्चक्रपद्म्यपि । जनार्दनः पद्मचक्री शङ्खधारी गदाधरः ॥ ११
शङ्खी पथी च चक्री च हरिः कौमोदकीधरः । कृष्णः शङ्खी गदी पथी चक्री मे भुक्तिमुक्तिदः ॥
आदिमूर्तिर्वासुदेवस्तस्मात्संकर्षणोऽभवत् । संकर्षणाच्च प्रद्युम्नः प्रद्युम्नादनिरुद्धकः ॥ १३
केशवादिप्रभेदेन एकैकः स्वात्रिधा क्रमात् ॥ १४
द्वादशाक्षरकं स्तोत्रं चतुर्विंशतिमूर्तिमत् । यः पठेच्छृणुयाद्वाऽपि निर्मलः सर्वपापुयात् ॥ १५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये चतुर्विंशतिमूर्तिस्तोत्रकथन नामाष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः— १३६६

(मत्स्यादिदशानवतारप्रतिनालक्षणवर्णनम्)

- नराहो वाऽथ कर्तव्यो भूवरादो गदांरिभृत् । दक्षिणे वामके शङ्खं लक्ष्मीर्वा पद्ममेव वा ॥ २
- श्रीवीर्यकर्परस्था तु क्षमानन्तो चरणानुगौ । वराहस्यापनाद्राज्यं भवाब्धितरणं भवेत् ॥ ३
- नरसिंहो विवृतास्यो वामोर्ध्वतदानवः । तद्रक्षो दारपन्माली स्फुरच्चक्रगदाधरः ॥ ४
- छत्री दण्डी वामनः स्यादथवा स्याच्चतुर्भुजः । रामश्चापेपुहस्तः स्यात्तद्दङ्गी परशुनाऽन्वितः ॥ ५
- रामश्चापी शरी खड्गी शङ्गी वा द्विभुजः स्मृतः । गदालाङ्गलधारी च रामो वाऽथ चतुर्भुजः ॥
- वैमार्थे लाङ्गलं दद्यादथः शङ्खं सुशोभनम् । मुसलं दक्षिणार्थे तु चक्रं चापः सुशोभनम् ॥ ७
- शान्तात्मा लम्बकर्णश्च गौराङ्गशाम्बरावृतः । ऊर्ध्वं पद्मस्थितो बुद्धो वरदाभयदायकः ॥ ८
- धनुस्तूणान्वितः कल्की म्लेच्छोत्सादकरो द्विजः । अथवाऽश्वस्थितः खड्गी शङ्खचक्रगदान्वितः
- लक्षणं वासुदेवादिनवकस्य वदामि ते । दक्षिणार्थे गदा वामे वैमार्थे चक्रमुत्तमम् ॥ १०
- ब्रह्मेशो पार्श्वगौ नित्यं वासुदेवोऽस्ति पूर्ववत् । शङ्गी सवरदो वाऽथ द्विभुजो वा चतुर्भुजः ११
- लाङ्गली मुसली रामो गदापद्मधरः स्मृतः । प्रशुन्नो दक्षिणे चक्रं शङ्खं वामे धनुः करे ॥ १२
- गदांथन्वावृतः श्रीत्या प्रशुन्नो वा धनुःशरी । चतुर्भुजोऽनिरुद्धः स्यात्तथा नारायणो विभुः ॥
- चतुर्भुजश्चतुर्बाहुर्वृहज्जठरमण्डलः । लम्बकूर्चो जटायुक्तो ब्रह्मा हंसाग्रवाहनः ॥ १४
- दक्षिणे चाक्षसूत्रं च सुचो वामे तु कुण्डिकाः । आज्यस्थाली सरस्वती सावित्री वामदक्षिणे ॥
- विष्णुरष्टभुजस्तोर्ध्वे करे खड्गस्तु दक्षिणे । गदाधरश्च वरदो वामे कार्मुकखेटके ॥ १६
- चक्रशङ्गी चतुर्बाहुर्नरसिंहश्चतुर्भुजः । शङ्खचक्रधरो वाऽपि विदारितमहासुरः ॥ १७
- चतुर्बाहुर्वराहस्तु शेषः पाणितले धृतः । धारयन्बाहुना पृथ्वीं वामनः कैमलामयः ॥ १८
- पादलग्ना धरा कार्या यदा लक्ष्मीर्बर्षस्थिता । त्रैलोक्यमोहनस्ताक्षर्ये षष्टबाहुस्तु दक्षिणे ॥ १९
- चक्रं शङ्खं च मुसलमङ्कुशं वामके करे । शङ्खशार्ङ्गगदापाशान्पञ्चवीणासप्तमन्विते ॥ २०
- लक्ष्मीः सरस्वती कार्यं विश्वरूपोऽथ दक्षिणे । चक्रं खड्गं च मुसलमङ्कुशं पट्टिशं क्रमात् ॥२१
- गुदरं च तथा पाशं शक्तिशूलं शरं करे । वामे शङ्खं च शार्ङ्गं च गदां पाशं च तोमरम् ॥ २२
- लाङ्गलं परशुं दण्डं छुरिकां चैर्म चोत्तमम् । विशद्राहुश्चतुर्वक्त्रो दक्षिणस्योऽथ वामके ॥ २३
- त्रिनेत्रो वामपार्श्वेऽपि शशितो जलनायपि । श्रिया धृतैकचरणो विमलाद्याभिरीडितः ॥ २४
- नाभिपद्मे चतुर्वक्त्रो हरेः शंकरको हरिः । शूलछिन्धारी दत्ते च गदाचक्रधरोऽपरे ॥ २५
- रुद्रेकेशवलक्ष्माङ्गो गौरीलक्ष्मीसप्तमन्वितः । शङ्खचक्रगदविदपाणिश्वशिरा हरिः ॥ २६
- वामपादो धृतः शेषे दक्षिणः कूर्मपृष्ठगः । दत्तात्रेयो द्विबाहुः स्यादापोत्सङ्गे श्रिया सह ॥ २७
- विष्वक्सेनश्चक्रगदी हलशङ्खी हरर्गणः ॥ २८

इत्यामेव महापुराणे मत्स्यादिदशानवतारप्रतिनालक्षणवर्णनं नामैकौनयनाद्यत्तमोऽष्टमः ॥ ४९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—१३९४

१ क. क. व. नपराहो । २ ख. ग. घ. 'शदिभु' । ३ य. ग. घ. व. च. 'दक्षत' । ४ ख. ग. घ. वामोर्ध्वे । ५ ख. दक्षिणार्थे । घ. दक्षिणोर्ध्वे । ६ घ. दक्षिणोर्ध्वे । ७ घ. वामोर्ध्वे । ८ ख. 'वतः । घ' । ९ क. वक्रं । १० घ. 'शान्तात्मा' । ११ घ. 'स्तार्थे के' । १२ घ. वननाधर । १३ ख. ग. घ. वामेऽन्वितम् । १४ घ. 'सिंहं च' । १५ घ. 'परे' ।

अथ पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

चण्ड्यादिदेवताप्रतिमालक्षणानि ।

श्रीभगवानुवाच—

चण्डी विंशतिबाहुः स्याद्विभ्रती दक्षिणैः करैः । शूलासिंहाक्षिचक्राणि पादाखेटायुपाभयम् ॥
 डमरु शक्तिका वामेर्नागपाश च खेटकम् । कुटाराङ्कुशपाशाश्च घण्टायुधगदास्तथा ॥ १
 आदर्शमुद्गरान्द्वैतैश्चण्डी वा दशबाहुका । तदधो महिपश्छिन्नमूर्धा पातितमस्तकः ॥ २
 शस्त्रोद्यतकरः कुद्धस्तद्वीवासभवः पुमान् । शूलहस्तो वपद्रक्तो रक्तस्रग्धूर्धनेक्षणः ॥ ३
 सिंहेनाऽऽस्वाद्यमानस्तु पाशवदो गले भृशम् । याम्याद्दृष्ट्वाक्रान्तसिंहा च सन्याद्भिर्नीचगासुं
 चण्डिकेयं त्रिनेत्रा च सशस्त्रा रिपुमादिनी । नवपद्मात्मके स्थाने पूज्या दुर्गा स्वभूतितः ॥ ४
 आदौ मध्ये तथेन्द्राद्या नवतर्चोत्सभिः क्रमात् । अष्टादशभुजैका तु दक्षे मुण्डं च खेटकम् ॥ ७
 आदर्शं तर्जनीं चाप ध्वज डमरुक तथा । पाश वामे विभ्रती च शक्तिमुद्गरशूलकम् ॥ ८
 वज्रखट्वाङ्कुशशराश्चक्र देवी शलाकया । एतैरेवाऽऽयुधैर्युक्ताः श्रेयाः षोडशबाहुकाः ॥ ९
 डमरुं तर्जनीं त्यक्त्वा रुद्रचण्डादयो नव । रुद्रचण्डा मचण्डा च चण्डोग्रा चण्डनायिका ॥ १०
 चण्डा चण्डवती चैव चण्डरूपाऽतिचण्डिका । उग्रचण्डा च मन्यस्था रोचनाभाऽरुणा सिता ॥
 नीला गुह्या भूमिका च पीता श्वेता च सिंहगा । महिपोरथः पुमाञ्जस्त्री तत्कचग्रहमुष्टिका १२
 आलीढा नय दुर्गाः स्युः स्वाप्याः पुत्रादिद्वन्द्वे । तैश्च गौरी चण्डिकाया कुण्डलक्षरत्नाभिपृक्
 सैव रम्भा वने सिद्धाऽग्निहीना ललिता तथा । स्कन्धमूर्धकरा वामे द्वितीये धृतदर्पणा ॥ १४
 याम्ये कलाह्रुलिहस्ता सौभाग्या तत्र चैदिका । लक्ष्मीर्याम्यकराम्भोजा वामे श्रीफलसंयुता ॥
 पुस्ताक्षमालिकाहस्ता वीणाहस्ता सरस्वती । कुम्भाज्जहस्ता श्वेताभा मकरे वाऽपि जाह्नवी १६
 कूर्मगा यमुना कुम्भकरा इयामा च पूज्यते । सवीणस्तुम्बुरुः शैस्तः शूली मानग्रतो वृषे ॥ १७
 गौरी चतुर्भुजा ब्राह्मी अक्षमालासुगन्विता । कुण्डाक्षवात्रिणी वामे हसगा शंकरी स्थिता १८
 शरचापौ दक्षिणेऽस्या वामे चक्र धनुर्वृषौ । कौमारी शिखिगा रक्ता शक्तिहस्ता द्विबाहुका १९
 चक्रशङ्खपरा सण्ये वामे लक्ष्मीर्गदाञ्जघृक् । दण्डशर्ङ्गारिगदया वाराही महिपस्थिता ॥ २०
 ऐन्द्री गेजे वज्रहस्ता सहस्राक्षी तु सिद्धये । चामुण्डा कोटराक्षी स्वाग्निर्मासा तु विलोचना ॥
 निर्मासा जस्थितारा वा ऊर्ध्वकेशी कुशोदरी । द्वीपिचर्मपरा वामे कपालं पट्टिश्च करे ॥ २२
 शूल कर्त्री दक्षिणे स्वाञ्ज्वारुडाऽस्थिभूषणा । त्रिनायको नराकारो बृहत्कुक्षिर्गजाननः ॥ २३
 बृहत्सुण्डो श्पवीती मुख सप्तकल भवेत् । विस्ताराधैर्घृतत्रैव शुण्ड पट्टिशदद्गुलम् ॥ २४
 फला द्वादश नाडी तु ग्रीवा सार्धकलोच्छ्रिता । पट्टिशदद्गुलः कण्डो गुग्गुमध्यर्धमद्गुलम् ॥
 नाभिरुक् द्वादश च त्र्यधे पादे तु दक्षिणे । स्वदन्त परशु वामे लहदुक चोत्पल शये ॥ २६
 मुमुक्षी च पिडालाक्षी पार्श्वे स्तन्दो मयूरगः । स्वामी शापो विनासश्च द्विभुजो बालरूपधृक्

१ क ड च खड्गद । २ क ड च 'त्वणुनि' । ३ य ग प्रया । ४ घ 'म्ये पय' । ५ घ
 ६ क ड च 'विगा' । ७ क ड च 'यादिग' । ८ ख ग घ वाम । ९ क ड च
 १० ११ क ड च । १२ घ विद्यापक्ष ।

(सूर्यादिप्रहदेवताप्रतिमालक्षणानि)

दक्षे शक्तिः कुक्कुटेऽथ एकवक्त्रोऽथ पण्णस्रः । पँहभुजो वा द्वादशभिर्ग्रामेऽरण्ये द्विवाहुकः ॥
 शक्तीपुषाशनिस्त्रिशंगदासचर्जनीपुतः । शक्त्या दक्षिणहस्तेषु पटसु वामे करे तथा ॥ २९
 शिखिपिच्छं धनुः खेटं पताकाऽभयकुक्कुटे । कपालकर्तरीशूलपाशभृद्याम्पसौम्ययोः ॥ ३०
 [*गजचर्मभृद्भ्र्वास्यपादा स्याद्दुद्रचचिका ।] सैव चाष्टभुजा देवी शिरोऽमरकान्विता ॥ ३१
 तेन सा रूद्रचामुण्डा नैदेऽर्ष्वथ नृत्यती । इयमेव महालक्ष्मीरुपविष्टा चतुर्भुजी ॥ ३२
 नृवाजिपहिषेभांश्च खादन्ती च करे स्थितान् । दशवाहुंस्त्रिनेत्रा च शक्त्वासिद्धपरुषिकम् ॥ ३३
 विघ्नती दक्षिणे हस्ते वामे घण्टां च खेटकम् । सट्वाङ्गं च त्रिशूलं च सिद्धचामुण्डिकादया ॥
 सिद्धयोगेश्वरी देवी सर्वसिद्धिप्रदायिका । एतद्रूपा भवेदन्या पाशाङ्कुशयुताऽरुणा ॥ ३५
 भैरवी रूपविद्या तु भुजैर्द्वादशभिर्युता । एताः श्मशानजा रौद्रा +अम्बाएकमिदं स्मृतम् ॥ ३६
 क्षमा शिवावृता वृद्धा द्विभुजा विवृतानना । दन्तुरा क्षेमकारी स्याद्भूर्पी जानुकरा स्थिता ॥
 यक्षिण्यस्तन्पदीर्घाक्षयः शाकिन्यो वक्रदण्डयः । पिङ्गाक्षयः स्युर्भहारम्या रूपिण्योऽप्सरसः सदा
 साक्षिमालस्त्रिभुली च नन्दीशो द्वारपालकः । महाकालोऽसिमुण्डी स्याच्छूलखेटकर्स्त्वया ॥ ३९
 कृशो भृङ्गी च नृत्यन्वै कृष्णाण्डस्थूलसर्ववान् । गजगोकर्णवक्त्राद्या वीरभद्रादयो गणाः ॥ ४०
 यष्टाकर्णोऽष्टादशदोः पापरोमं विदारयन् । वज्रासिद्धदण्डकेणुसलाङ्कुशमुद्ररान् ॥ ४१
 दक्षिणे तर्जनीं खेटं शक्तिं मुण्डं च पाशकम् । चापं घण्टां कुटारं च द्वाभ्यां चैव त्रिशूलकम् ॥
 घण्टामालाकुलो देवो विस्फोटकयिर्मर्दनः ॥ ४३

इत्यादिप्रहदेवताप्रतिमालक्षणनिर्णय नाम पञ्चाक्षरमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—१४३७

अथैकपञ्चाक्षरमोऽध्यायः ।

सूर्यादिप्रहदेवताप्रतिमालक्षणानि ।

श्रीभगवानुवाच—

सप्तसाश्वे सैकचके रथे सूर्यो द्विपद्मधृक् । भेषीभाजनलेखन्यौ विर्धदण्डी तु दक्षिणे ॥ १
 वामे तु पिङ्गलो हारि दण्डभृत्स रवेर्गणः । बालव्यजनधारिण्यौ पार्श्वे राज्ञी च निष्पभा ॥ २
 अथवाऽन्धसमारुदः कार्य एकस्तु भास्करः । वरदाञ्जनिनः सर्वे दिक्पाः शस्त्रकराः क्रमात् ३
 मुद्रशूलचक्राञ्जभृतोऽम्ब्यादिविदिन्विस्थताः । सूर्योर्वमादिरक्षोऽन्ताश्चतुर्हस्ता द्विपद्मले ॥ ४
 वरुणः सूर्यनामा च सहस्रांशुस्तथाऽपरः । पाता तपनसंज्ञथ सविताऽथ गभस्तिकः ॥ ५
 रविर्धैवाप पर्जन्यस्त्वष्टा मित्रोऽथ विष्णुकः । मेपादिराशिसंस्थाथ मार्गादिकार्तिकान्तकाः ॥ ६
 कृष्णो रक्तो मनाग्रकः पीतः पाण्डरकः सितः । कपिलः पीतवर्णथ शुक्राभो धवलस्तथा ॥ ७
 धूम्रो नीलः क्रमाद्गर्गाः शक्तयः केसराग्रयाः । इडा सुपुत्रा विश्वाधिरिन्दुसंज्ञा भेषदिनी ॥ ८

* एवदर्ध क. ड. च. पुस्तकेषु नास्ति । + आषाढकामिति कुपचित्पुस्तके पाठः ।

१ ड. पद्मन्तो । २ ड. घ. 'दक्षत दोस्तार्ज' । ३ क. ड. च. नदवानुष्टा । ४ प. नादेभ' । ५ घ. ग. 'क्षपाया विष्' । ६ घ. 'दवास्त' । ७ घ. मधीभा' । ८ घ. 'सङ्कुर्वा' । ९ क. प्रयापनी ।

महापिपी महाकाली कपिला च मधोधिनी । नीलाम्बरा धेनान्तस्था अमृताख्या च शुकपः
वरुणादेश तर्णा केसराग्रेषु विन्वसेत् । तेजशण्डो महावक्त्रो द्विभुजः पद्मखड्गभृत् ॥

कुण्डिकानप्यमालीन्दुः कुजः शक्यक्षमालिकः । बुधश्चापासर्षपाणिः स्याज्जीवः कुण्ड्यक्षमालि
शुकः कुण्ड्यक्षमाली स्यात्किङ्किणीसूत्रवाञ्छनिः । अर्धचन्द्रधरो राहुः केतुः खड्गी च दीप
अनन्तस्तक्षकः कर्कः पद्मो महावज्रः शङ्कः । कुलिकः सूत्रिणः सर्वे फणवक्त्रा महापभाः ॥
इन्द्रो वज्री गजारूढच्छागोऽग्निश्च शक्तिमान् । यमो दण्डी च महिषे नैर्ऋतः सङ्खर्षाञ्जरे
मकरे वरुणः पाशो वायुर्वज्रधरो शृगे । ग्दी कुबेरो मेपस्थ ईशानश्च जटी हृषे ॥

द्विवाहवो लोकपाला विश्वकर्माऽक्षसूत्रभृत् । हनुमान्वज्रहस्तः स्यात्पद्मा संपीडितोसुरः ॥
वीणाहस्ताः किंनराः स्युर्मालाविद्याधराश्च खे । दुर्बलाङ्गाः पिशाचाः स्युर्वेताला विकृतान
क्षेत्रपालाः शूलवन्तः प्रेता महोदराः कुशाः ॥

इत्यादिमहापुराण आशये सूर्योदयदेवताप्रतिमालक्षणवर्णनं गनीकपञ्चासप्तमोऽध्यायः ॥ ११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१४५५

अथ द्विपञ्चासप्तमोऽध्यायः ।

चतुःषष्टिवीथिनीप्रतिमालक्षणानि ।

श्रीभगवानुवाच—

योगिन्यष्टाष्टकं वक्ष्ये इन्द्रादीशान्ततः क्रमात् । असोभ्या रूक्षकर्णा च राक्षसी क्षेपणा क्षमा
पिङ्गाक्षी चौक्षया क्षेमा इला नीलालया तथा । लोला रंक्ता वलाकेशी लालसा विमला ९
दुर्गा सा च विशालाक्षी ह्रींकारा वदवामुखी । महाक्रूरा क्रोधना तु भयंकरी महानना ॥
सर्वेशा तरला वारा ऋग्वेदा तु ह्यानना । साराख्या रंसंसग्राही शैवरा तालजङ्घिका ॥
रक्ताक्षी सुमसिद्धा तु विद्युज्जिह्वा करङ्किणी । मेघनादा मचण्ढोग्रा कालकर्णा वरप्रदा ॥
चण्डा चण्डवती चैव मण्डवा प्रलयान्तिका । शिशुवक्त्रा पिशाची च पिशितोसवलोलुपा ॥
धमनी तपनी चैव रंगिणी विकृतानना । वायुवेगा वृहत्कुक्षिर्विकृता विश्वरूपिका ॥
यमजिह्वा जयन्ती च दुर्जया च जैवन्तिका । विहाली रेवती चैव पूतना विजयान्तिका ॥
अष्टहस्ताशुहस्ता इच्छाम्नाः सर्वसिद्धिदाः । भैरवश्चार्कहस्तः स्युर्हन्तुरासो जटेन्दुभृत् ॥
खड्गाङ्कुसुमठोरपुविश्वामयभुदेकतः । चापत्रिशूलसदवाङ्मपाशकार्धवरोद्यतः ॥
गजचर्मधरो द्वाभ्या कृत्स्नवातोऽहिभूषितः । प्रेतोसनो पातृमध्ये पूज्यः पशाननोऽथ वा ॥
अविलोमाधिपर्यन्तं दीर्घाष्टकैकभेदितम् । तत्पठद्भानि आत्यन्तैरन्वितं च क्रमाद्यजेत् ॥

१ घ. पनन्तस्था । २ ख. म. द. 'शमाली स्या' । ३ घ. 'पान्कटे । ४ ख. ग. घ. 'ताथयः । नी'
५ घ. कृपणाऽशवा । ६ घ. य क्षया । ७ घ. अलङ् । ८ घ. दुतासा । ९ घ. दुकरा । १० क. घ. सुवप्रदा ।
११ घ. वरप्रदा । १२ ख. घ. प. चन्द्रा । १३ ख. ग. घ. चन्द्रावली । १४ घ. 'तादा च लो'
१५ क. गमनी । १६ ख. यमान्विद्य । १७ ख. ग. घ. 'वतदूर्परा' । १८ क. घ. खड्गहस्तु' । १९ क. ख.
२० घ. 'प' शोवाः । २१ घ. 'ताथयः ।

(लिङ्गादिलक्षणम्)

*मन्दिराग्निदलारूढं सुवर्णरसनाम्बितम् । नाद्विन्द्विन्दुसंयुक्तं मातृनाथाङ्गदीपितम् ॥ ११
वीरभद्रो वृषाफटो भौतृगः स चतुर्भुजः । गौरी तु द्विभुजा वृषा शूलिनी दर्पणान्विता ॥ १४
त्रिशूलकुण्डिकाकुण्डिवरहस्ता चतुर्भुजा । अङ्गस्था ललिता स्कन्दगणादर्शशलाकया ॥ १५
चण्डिका दशहस्ता स्पातवङ्गशूलारिशक्तिश्रुक् । दक्षे वामे नागपाशं चर्माङ्कुशकुठारकम् ॥ १६
धनुः सिंहे च महिषः शूलेन महतोऽग्रतः ॥ १७

द्विपञ्चाशत्पुराण भाष्ये चतुःपट्टिव्योमिनीप्रतिमाव्यवहर्त्तनं नाम द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः— १४७२

अथ त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

लिङ्गादिलक्षणम् ।

श्रीभगवानुवाच—

लिङ्गादिलक्षणं वक्ष्ये कमलोद्भव तच्छुणु । दैर्घ्यार्थं चतुर्भिर्भक्त्वा त्यक्त्वा भागत्रयं ततः ॥ १
विष्कम्भं भूतभागेस्तु चतुरस्रं तु कारयेत् । आर्वाभमृतुभिर्भक्त्वा एकद्वित्रिक्रमाव्यसेत् ॥ २
ब्रह्मविष्णुशिवांशेषु वर्धमानोऽयमुच्यते । चतुरस्रेऽस्य कर्णार्थं गुह्यकोशेषु लाञ्छयेत् ॥ ३
अष्टाग्रे वैष्णवो भागः सिध्यत्येव न संशयः । षोडशाक्षं ततः कुर्याद्द्विर्भाषाक्षं ततः पुनः ॥ ४
चतुःपथस्रकं कृत्वा वर्तुलं स्रापयेत्ततः । कर्तयेद्य लिङ्गस्य शिरो वै देशिकोत्तमः ॥ ५
विस्तारमथ लिङ्गस्य अथवा संविभाजयेत् । भागार्थं तु संलब्ध च्छत्राकारं शिरो भवेत् ॥ ६
त्रिषु भागेषु सदृश आयागो यस्य विस्तरः । तदिभागसमं लिङ्गं सर्वकामफलप्रदम् ॥ ७
दैर्घ्यस्य तु चतुर्धेन विष्कम्भं देवपूजिते । सर्वेषामिव लिङ्गानां लक्षणं शृणु सांप्रतम् ॥ ८
मध्यसूत्रं समासाद्य ब्रह्मरुद्रान्तिकं बुधः । षोडशाङ्गुललिङ्गस्य पद्भ्यागैर्भाजितो यथा ॥ ९
तद्वैष्णवसूत्राभ्यां पानमन्तरमुच्यते । यवाष्टमुचरे कार्यं शेषाणां यवहानितः ॥ १०
अर्चाभागं त्रिधा कृत्वा दूर्ध्वमेकं परित्यजेत् । अथवा तदूर्ध्वं कृत्वा ऊर्ध्वं भागत्रयं त्यजेत् ॥ ११
ऊर्ध्वं तु पश्चमाद्भागद्वयं लेखां प्रलम्बयेत् । भागमेकं परित्यज्य संगमं कारयेत्तपोः ॥ १२
एतत्साधारणं श्रोतं लिङ्गानां लक्षणं मया । सर्वसाधारणं वक्ष्ये पिण्डिकानां निबोध मे ॥ १३
ब्रह्मभागप्रवेशं च ज्ञात्वा लिङ्गस्य चोच्छ्रयम् । न्यसेद्ब्रह्मशिलां विद्वान्सम्यक्कर्म शिलोपरि ॥ १४
तथा समुच्छ्रयं ज्ञात्वा पिण्डिकां प्रविभाजयेत् । द्विभागमुच्छ्रितं पीठं विस्तारे लिङ्गसंभितम् ॥ १५
त्रिभागं मध्यतः स्रातं कृत्वा पीठं विभाजयेत् । स्वमानार्थं त्रिभागेण बाहुल्यं परिकल्पयेत् ॥ १६
बाहुल्यस्य त्रिभागेण मेललापथ कल्पयेत् । स्रातं स्यान्मेललातुल्यं क्रमाद्विभ्रं तु कारयेत् ॥ १७
मेललाषोडशांशेन स्रातं वा तत्प्रमाणतः । उच्छ्रयं तस्य पीठस्य विकाराङ्गं तु कारयेत् ॥ १८
भूर्गो प्रविष्टमेकं तु भागेनैकेन पिण्डिका । कण्ठं भागैस्त्रिभिः कार्यं भागेनैकेन पट्टिका ॥ १९
बांशेन चोर्ध्वपट्टं तु एकांशाः शेषपट्टिकाः । भागं भागं प्रविष्टं तु यावत्कण्ठं ततः पुनः ॥ २०

* मन्त्रलापिदलारूढमिति व्यभिचरति केषां च ।

(लिङ्गमानव्यक्ताव्यक्तलक्षणादिकथनम्)

निर्गमं भागमेकं तु यावद्वै शेषपट्टिका । प्रणालस्य त्रिभागेण निर्गमस्तु त्रिभागतः ॥ २१
 मूलेऽङ्गुल्यग्रविस्तारमग्रे व्यंशेन चार्धतः । ईपन्निन्नं तु कुर्वीत खातं तद्योत्तरेण वै ॥ २२
 पिण्डिकासहितं लिङ्गमेतत्साधारणं स्मृतम् । २३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये लिङ्गादिलक्षणवर्णनं नाम त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१४९५

अथ चतुष्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

लिङ्गमानव्यक्ताव्यक्तलक्षणादिकथनम् ।

श्रीभगवानुवाच—

वक्ष्याम्यन्यप्रकारेण लिङ्गमानादिकं शृणु । वक्ष्ये लक्षणं लिङ्गं घृतजं बुद्धिवर्धनम् ॥ १
 भूतये वस्त्रलिङ्गं तु लिङ्गं तात्कालिकं विदुः । एकापकं मृन्मयं स्थादपकात्पकजं वरम् ॥ २
 ततो दारुमयं पुण्यं दारुजाच्छैलजं वरम् । शैलाद्दरं तु मुक्ताजं ततो लौहं सुवर्णजम् ॥ ३
 राजतं कीर्तितं ताम्रं पैत्तलं भुक्तिमुक्तिदम् । रत्नजं रसलिङ्गं च भुक्तिमुक्तिप्रदं वरम् ॥ ४
 रसजं रजलोद्वादिरत्नगर्भं तु वन्धयेत् । मर्नादि लौष्टे सिद्धादिस्थापितेऽथ स्वयंभुवि ॥ ५
 बाणे च स्वेच्छया तेषां पीठप्रासादकल्पना । पूजयेत्सूर्यविम्बस्थं दर्पणे प्रतिविम्बितम् ॥ ६
 पूज्यो हरस्तु सर्वत्र लिङ्गे पूर्णार्चनं भवेत् । हस्तोत्तरोच्छ्रितं शैलं दारुजं तद्देव हि ॥ ७
 चलमङ्गुलमानेन द्वारगर्भकरैः स्थिरम् । अङ्गुलाद्गुहलिङ्गं स्याद्यावत्पञ्चदशाङ्गुलम् ॥ ८
 द्वारमानांज्रिसंख्याकं नवधा गर्भमानतः । नवधा गर्भमानेन लिङ्गं धींभि च पूजयेत् ॥ ९
 एवं लिङ्गानि पदत्रिंशज्जेषानि ज्येष्ठमानतः । मन्व्यमानेन पदत्रिंशत्पद्भिरादधमेन च ॥ १०
 इत्थमैरमेन लिङ्गानां शतमष्टोत्तरं भवेत् । एकाङ्गुलादि पञ्चान्तं केनिष्ठं चलमुच्यते ॥ ११
 पदादिदशपर्यन्तं चललिङ्गं च मध्यमम् । एकादशाद्गुलादि स्याज्ज्येष्ठं पञ्चदशान्तिकम् ॥ १२
 षडङ्गुलं महारत्नै रत्नैरन्यैर्नवाङ्गुलम् । रविभिर्हेमैर्नारोत्थं लिङ्गं शेषैस्त्रिपञ्चभिः ॥ १३
 षोडशोश्च वेदांशे युगं लुप्तोऽर्धदेशतः । द्वात्रिंशत्षोडशांश्चाथ कोणयोस्तु विलोपयेत् ॥ १४
 चतुर्नियेयनात्कण्ठो विश्वविस्त्रियुर्गस्तथा । पार्थाभ्यां तु विलोपाभ्यां घनलिङ्गं भवेद्दरम् ॥ १५
 धात्रो गुगुर्नुनागाशैर्द्वारमानो नितं क्रमात् । लिङ्गे द्वारोच्छ्रयादर्वाग्भवेत्पादो नितं क्रमात् ॥ १६
 गर्भाधिनाथं लिङ्गं भूतांशैः स्यात्त्रिभिर्वरम् । तयोर्मध्ये च सूत्राणि सप्त संपातयेत्सप्तम् ॥ १७
 एवं स्युर्नवमूत्राणि भूतमूत्रैश्च मध्यमम् । मन्तरो वापवाम(भाग)श्च लिङ्गानां दीर्घता नव ॥ १८
 हस्ताद्विरर्धते हस्तो यावत्स्युर्नर पाणयः । हीनमध्वोच्चमं लिङ्गं त्रिविधं त्रिविधात्मकम् ॥ १९
 एकैकालिङ्गमध्येषु त्रीणि त्रीणि च पाददः । लिङ्गानि घटयेद्दीमान्पदसु चाष्टोत्तरेषु च ॥ २०
 स्थिरदीर्घवैर्धानस्तु द्वारगर्भमृतात्मिका । भागेशं चाऽऽप्यमीशं च देवेशं तुल्यसंश्रितम् ॥ २१

१ क. ह. ख. शरजं । २ ख. ग. प. रत्नजं । ३ ख. ग. प. रत्नजं । ४ ख. ग. घ. मानादि नेटं । ५ ख. ग. प. काम । ६ ख. मानवत्विध्यया । ७ ख. ग. 'त्रिविधितं' । ८ प. हस्तावस्थि । ९ ख. ग. घ. शिवतम् । १० क. १. '४ शिख' । १० क. ह. प. वाग्भ्ये । ११ क. ख. ग. प. क. न. चतुस्रवलयम् । १२ घ. 'मनारो' । १३ ख. प. 'अवयवम्' ।

(लिङ्मानव्यक्तान्वयकलत्राणादिकथनम्)

चत्वारि लिङ्गस्याणि विष्कम्भेण तु लक्षयेत् । दीर्घमायान्वितं कृत्वा लिङ्गं कुर्यान्निरूपकम् २२
 चतुराष्ट्रद्वयं च तत्त्रयगुणात्मकम् । लिङ्गानामीषितं दीर्घं तेन कृत्वाऽङ्गुलानि वै ॥ २३
 ध्वजाद्याः सुरैर्भूतः शिखिभिर्वा इरेच्छती । तान्यङ्गुलानि यच्छेषं लक्षयेच्च शुभाशुभम् ॥ २४
 ध्वजाद्या ध्वजसिंहभट्टयाः श्रेष्ठाः परेऽशुभाः । स्वरेषु पहजगान्धारपक्षमाः शुभदायकाः ॥ २५
 भूतेषु च शुभा भूः स्वादिग्रिथाऽऽहवनीयकः । उक्तायामस्य चार्थाणि नागाग्नीर्भाजिते क्रमात् ॥
 रसभूतांशपट्टांशव्यंघ्राधिकशरैर्भवेत् । औद्यानाद्यसुरैर्यार्कतुल्यानां चतुरस्रता ॥ २७
 पञ्चमं वर्षगानारण्यं व्यासान्नाहमष्टद्वितः । द्विधा भेदा बहुपत्र बहुपन्ने विश्वकर्मतः ॥ २८
 औद्यादीनां त्रिधा स्यात्पौद्वयत्वं तथाऽष्टधा । त्रिधा हस्ताजिनाख्यं च युक्तं सर्वसपेन च ॥
 पञ्चदशतिलिङ्गानि नाद्ये देवाचिते तथा । पञ्चसप्तभिरेकत्वाजिनैर्भक्तैर्भवन्ति हि ॥ ३०
 चतुर्दशसहस्राणि चतुर्दशशतानि च । एवमष्टाङ्गुलविस्तारो नर्वककरगर्भतः ॥ ३१
 तेषां कर्णार्धकोणस्पर्शच्छ्रयात्कोणानि सूचकैः । विस्तारं मध्यतः कृत्वा स्यात्प्यं वा मध्यतस्तयम्
 विभागानूर्ध्वमष्टास्रो षष्टास्रः स्याच्छ्रवांशकः । पादाज्जान्वन्तको ब्रह्मा नाभ्यन्तो विष्णुरित्यतः
 मुर्धान्तो भूतभानेशो व्यक्तेऽव्यक्ते च तदति । पञ्चलिङ्गव्यवस्थायां शिरो वर्तुलमुच्यते ॥ ३४
 उत्राभं कुकुटाभं वा घालेन्दुपुष्पाकृति । एकैकस्य चतुर्भेदैः कामभेदात्फलं वदे ॥ ३५
 लिङ्गमस्तकविस्तारं वसुभक्तं तु कारयेत् । आयभागं चतुर्धा तु विस्तारोच्छ्रयायतो भजेत् ॥ ३६
 चत्वारि तत्र सूत्राणि भागभागानुपावनात् । पुण्डरीकं तु भागेन विशालाख्यं विलोपनात् ३७
 त्रिशातनात् श्रीवत्सं शुकुद्वेदलोपनात् । शिरः सर्वसपे श्रेष्ठं कुकुटाभं सुराहये ॥ ३८
 चतुर्भागात्मके लिङ्गे त्रयुषं द्वयलोपनात् । अनाद्यस्य शिरः शोक्तमर्धचन्द्रं शिरः शृणु ॥ ३९
 अंशात्मान्ते युगांशैश्च द्वैकदान्याऽम्वात्मकम् । पूर्णवालैन्दुकुपुटं द्वित्रिवेदक्षयात्क्रमात् ॥ ४०
 चतुर्विधैरेवं वदनं मुल्ललिङ्गमतः शृणु । पूजाभागः प्रकृतैव्यो पूर्वप्रपदकल्पितः ॥ ४१
 अर्काद्यं पूर्ववच्यक्त्वा पदस्थानानि च वर्तयेत् । शिरोरक्षितः शकृतैव्या ललाटे नासिका वदः ४२
 वदनं चिवुक्तं श्रीवा युगमार्तैर्युजासिभिः । करभ्यां मुकुलीकृत्य प्रतिमायाः प्रमाणतः ४३
 मुखं प्रति समः कार्यो विस्तारादष्टभांशतः । चतुर्गुणं मया शोक्तं त्रिमुखं चोच्यते शृणु ॥ ४४
 कर्णपादाधिकास्तस्य ललाटादीनि निर्दिशेत् । भुजां चतुर्भिर्भागैस्तु कर्तव्यौ पथिमोर्जिता ॥ ४५
 विस्तारादष्टभांशेन मुखानां प्रतिनिर्गमः । एकवक्त्रं तथा कार्यं पूर्वास्वं साम्यलोचनम् ॥ ४६
 ललाटेनासिकावक्त्रश्रीवायां च विवर्तयेत् । भुजाच्च पञ्चमांशेन भुजहीनं विवर्तयेत् ॥ ४७
 विस्तारस्य पदंशेन मुखनिर्गमं दितम् । सर्वेषां मुल्ललिङ्गानां त्रयुषं वाऽथ कुण्डम् ॥ ४८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये लिङ्गमानव्यक्तान्वयकलत्राणादिकथन नाम चतुस्रपादतनोऽऽख्यः ॥ ५४ ॥

आदित्यः श्लोकानां समयसङ्काः—१५४३

अथ पञ्चवासात्मोऽध्यायः ।

पिण्डिकालक्षणम् ।

श्रीभगवानुवाच—

अतः परं प्रवक्ष्यामि प्रतिमानां तु पिण्डिकाम् । दैर्घ्येण प्रतिमानुल्या तदर्थेन तु विस्तृता ॥ १
 लच्छिताऽऽयामतोऽर्थेन सुविस्ताराऽर्धभागतः । तृतीयेन तु वा तुल्यां तन्निभागेण मेखलाम् ॥ २
 खातं च तत्प्रमाणं तु किञ्चिदुत्तरतो नतम् । विस्तारस्य चतुर्थेन तोयमार्गे तु कारयेत् ॥ ३
 पिण्डिकार्धेन वा तुल्यं दैर्घ्यमीशस्य कीर्तितम् । ऐशं वा तुल्यदीर्घं च ज्ञात्वा सूत्रं प्रकल्पयेत् ४
 [लच्छितायं पूर्ववत्कुर्वाद्भागपोटशसंख्यया । अधःपदकं द्विभागं तु कुण्डे कुर्यान्निभागकम् ॥ ५
 शोपास्त्वेकैकशः कार्याः प्रतिष्ठानिर्गमस्तथा । पट्टिका पिण्डिका चैवं सामान्यप्रतिधासु च ॥ ६
 प्रासादद्वारमानेन प्रतिभौद्वारमुच्यते । गजव्पालकसंयुक्ता प्रभा स्वार्त्प्रतिधासु च ॥ ७
 पिण्डिकाऽपि यथाशोभं कर्तव्या सततं हरेः ।] सर्वेषामेव देवानां विष्णुक्तं मानमुच्यते ॥ ८
 देवीनामपि सर्वासां लक्ष्म्युक्तं मानमुच्यते ॥ ९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये पिण्डिकालक्षणवर्णनं नाम पञ्चवासात्मोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

आदितः श्लोकानां सपञ्चङ्काः—१५५२

अथपदपञ्चवासात्मोऽध्यायः ।

दशदिवपालयागकथनम् ।

श्रीभगवानुवाच—

प्रतिष्ठापञ्चकं वक्ष्ये प्रतिमात्प्रा तु पूरुषः । प्रकृतिः पिण्डिका लक्ष्मीः प्रतिष्ठा योगकस्तयोः ॥ १
 इच्छार्कलोधिभिस्तस्मात्प्रतिष्ठा क्रियते नरैः । गभेसूत्रं तु निःसार्य प्रासादस्याग्रतो गुरुः ॥ २
 अष्टपोदशविशान्तं भण्डपं चाभ्यमादिकम् । स्नानार्थं कलशार्थं च यागद्रव्यार्थमर्धतः ॥ ३
 त्रिभागेणार्धभागेन वेदिं कुर्यात्तु शोभनाम् । कलशैर्घटिकाभिश्च वितानार्थं विभूषयेत् ॥ ४
 पञ्चगव्येन संशोष्य सर्वद्रव्याणि धारयेत् । अलंकृतो गुरुविष्णुं ध्यात्वा ते च प्रदूषयेत् ॥ ५
 अन्तुलीयप्रभृतिभिर्मृतिषान्प्रार्थनादिभिः । कुण्डे कुण्डे स्थापयेच्च मूर्तिप्रास्तत्र पारगान् ॥ ६
 धनुष्योणे चार्धकोणे वर्तुले पद्मसंनिभे । पूर्वादां तोरणार्थं तु पिप्पलोडुम्बरी वटः ॥ ७
 द्वाजः सुशोभनं पूर्वं सुभद्रं दशतोरणम् । सुकर्माणं सुहोत्रं च आप्ये सौम्ये समुच्छ्रयम् ॥ ८
 पञ्चदशं तु संस्थाप्य स्वोना पृथ्वीति पूजयेत् । तोरणस्तम्भमूले तु कलशान्प्रद्वल्लोन्कुरु ॥ ९
 प्रदपाशुपरिष्ठाप कुर्यादिकं सुदर्शनम् । पञ्चदशतममाणस्तु ध्वजः कार्यो विचक्षणैः ॥ १०

• धनुषिस्तम्भतोऽर्धं प्रकः एत, ग पुनतक्योर्वास्ति ।

(कलशाधिवासविधिकथनम्)

- ल्यं चास्य कुर्वीत षोडशाङ्गुलसंमितम् । सप्तहस्तोच्छ्रितं चास्य कुर्याद्दण्डं सुरोत्तम ॥ ११
- रुणोऽग्निनिभश्चैव कृष्णः शुद्धोऽथ पीतकः । रक्तवर्णस्तथा श्वेतश्चैते वर्णाः क्रमाद्भवजे ॥१२
- पुदः कुमुदासथ पुण्डरीकोऽथ वामनः । शङ्कुःकर्णः सर्वनेत्रः सुमुखः सुप्रतिष्ठितः ॥ १३
- व्याः कोटिगुणैर्मुक्ताः पूर्वाद्या ध्वजदेवताः । जलाढकसुपुरास्तु पक्वविम्बोपमा घटाः ॥ १४
- ष्टाविंशाधिकशतं कालेदण्डेन वार्जिताः । सहिरण्या वरुकण्ठाः सोदकास्तोरणाद्ग्रहिः ॥ १५
- ग्रः स्थाप्याश्च पूर्वादां वेदिकायाश्च कोणगाः । चतुरः स्थापयेत्कुम्भानाजिघ्रैति समन्ततः ॥
- म्मेष्वावाद्य शक्रादीन्पूर्वादां पूजयेत्क्रमात् । इन्द्राऽऽगच्छ देवराज वज्रहस्त गजस्थित ॥ १७
- द्वारं च ये रक्ष देवैः सह नमोऽस्तु ते । [* प्रातारभिन्द्रमन्त्रेण अर्चयित्वा यजेद्बुधः ॥ १८
- गच्छाग्ने शक्तिहस्त छागस्थ बलसंयुत । रक्षाऽऽग्नेर्यो दिशं देवैः पूजां शूद्र नमोऽस्तु ते] २९
- त्रिमुपैति मन्त्रेण यजेद्वा अग्नेय नमः । महिषस्थ यमाऽऽगच्छ दण्डहस्त महाबल ॥ २०
- स्व दक्षिणं द्वारं वैवस्वत नमोऽस्तु ते । वैवस्वतं संगमनमित्यनेन यजेद्यमम् ॥ २१
- क्षिताऽऽगच्छ खद्गाक्ष्य बलवाहनसंयुत । इदमर्घ्यमिदं पाथं रक्ष त्वं नैर्ऋतां दिशम् ॥ २२
- प ते नैर्ऋतेस्यादि यजेदर्घ्यादिभिर्नरः । मकरारूढ वरुण पाशहस्त महाबल ॥ २३
- गच्छ पश्चिमं द्वारं रक्ष रक्ष नमोऽस्तु ते । उरुं हि राजा वरुण यजेदर्घ्यादिभिर्गुरुः ॥ २४
- गच्छ वापो सबल ध्वजहस्त सवाहन । वायव्यं रक्ष देवैस्त्वं समरुद्भिर्नमोऽस्तु ते ॥ २५
- त इत्यादिभिश्चाचैदो नमो वायवेऽपि वा । आगच्छ सोम सबल गदाहस्त सवाहन ॥ २६
- त त्वमुत्तरद्वारं सकुबेर नमोऽस्तु ते । सोमं राजानमिति वा यजेत्सोमाय वै नमः ॥ २७
- गच्छेशान सबल शूलहस्त वृषस्थित । यज्ञमण्डपस्यैशानीं दिशं रक्ष नमोऽस्तु ते ॥ २८
- शानमस्येति यजेदीशानाय नमोऽपि वा । [+ ब्रह्मन्नागच्छ इंसस्य लुक्लुक्वन्प्रहस्तक ॥२९
- लोकोर्ध्वा दिशं रक्ष यज्ञस्याज नमोऽस्तु ते । हिरण्यगर्भेति यजेन्नपस्ते ब्रह्मणेऽपि वा] ३०
- नन्ताऽऽगच्छ चक्राढ्य कूर्मस्याहिगणेश्वर । अधोदिशं रक्ष रक्ष अनन्तेश नमोऽस्तु ते ॥ ३१
- मोऽस्तु सर्पेति यजेदनन्ताय नमोऽपि वा ॥ ३२

इत्यादिमहापुराण आग्नेये दशरिस्मालवाग्वहनं नाम पद्व्यवाद्यतमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—१५८४

अथ सप्तभागतमोऽध्यायः ।

कलशाधिवासविधिकथनम् ।

श्रीभगवानुवाच—

- श्लेः पत्सिहं कुर्यात्सिपेत्रीर्हीश्वसर्पपान् । नारसिंहेन रत्नोपान्मोक्षयेत्यश्वगन्धतः ॥ १
- इमि पटे तु संपूज्य सरत्ने साङ्गं हरिम् । अस्त्रमघ्नेण करकं तत्र चाष्टशतं यजेत् ॥ २

* धनुर्धियान्तर्गतो धन्वोऽयं नास्ति च. पुस्तके । + धनुर्धियान्तर्गतो धन्वोऽयं च. च पुस्तकमोक्षति ।

१ घ. 'नैजुन्यं चास्य' । २ क. घ. ङ. च. 'चाङ्गुल' । ३ घ. श्वेतः श्वेतवर्णादिभिरुक्ताद् । कु' । ४ घ. 'नमन्त-
वार्जिताः । ५ घ. ङ. 'कोणगा' । ६ घ. 'वि भाव्यादिभिः' । ७ क. घ. घ. 'द्वेननेन च' । ८ घ. 'ध्वज' ।

अच्छिन्नधारया सिञ्चन्मीहीनं संकृत्य भारयेत् । मद्रक्षिणं परिभ्राम्य कलशं विकिरोपरि ॥ ३
 सवस्त्रे कलशे भूयः पूजयेदच्युतं श्रियम् । योगे योगेति मन्त्रेण न्यसेच्छटपदां तु मण्डले ॥ ४
 कुशोपरि तुलिकां च शय्यायां दिग्विदिधु च । विद्याधिवाग्यजेद्विष्णुं मधुयातं त्रिविक्रमम् ॥ ५
 वामनं दिक्षु वैद्व्याद्यौ श्रीधरं च हृषीकेशम् । पद्मनाभं दामोदरमैशान्यां स्नानमण्डपे ॥ ६
 अभ्यर्च्य पश्चादैशान्यां चतुष्कुम्भे सवेदिके । स्नानमण्डपके सर्वद्रव्याभ्यानीय निक्षिपेत् ॥ ७
 स्नानकुम्भेषु कुम्भांस्तांश्चतुर्दिक्ष्वधिवासयेत् । कलशाः स्थापनीयास्तु अभिषेकार्यमादरात् ॥ ८
 बटोदुम्बरकाश्वरथांश्चम्पकाशोकश्रीशृगान् । पलाशार्जुनशुक्लांस्तु कदम्बचकुलार्द्रान् ॥ ९
 पल्लवांस्तु समानीय पूर्वकुम्भे विनिक्षिपेत् । पद्मकं रोचनार् दूर्वां दर्भपिञ्जलमेव च ॥ १०
 जातीपुष्पं कुन्दपुष्पं चन्दनं रक्तचन्दनम् । सिद्धौ र्थं तगरं चैव तण्डुलं दक्षिणे न्यसेत् ॥ ११
 सुवर्णं रजतं चैव कूलद्रुपसृदं तथा । नद्याः समुद्रगामिन्या विशोपाज्जाह्नवीमृदम् ॥ १२
 गोमयं च यवाञ्जालींस्तिलांश्चैव परे न्यसेत् । विष्णुपर्णां शीलपर्णां शृङ्गराभं शतावरीम् ॥ १३
 सहदेवीं वचां सिंहीं बलां च्यात्रीं सलक्ष्मणाम् । ऐशान्यामपरे कुम्भो मर्हलानि निवेशयेत् ॥
 बस्मीकमृत्तिकां सप्तस्थानोत्थामपरे न्यसेत् । जाह्नवीवालुकां तोयं विन्ध्यसेदपरे घटे ॥ १५
 वराहवृषनागेन्द्रविषाणोद्धतमृत्तिकाम् । मृत्तिकां पद्ममूलस्य कुशस्य त्वपरे न्यसेत् ॥ १६
 [श्वतीर्षपर्वतमृद्भिश्च युक्तमप्पपरे न्यसेत् । नागकेशरपुष्पं च काश्मीरमपरे न्यसेत् ॥] १७
 चन्द्रनागरकपर्पूरैः पूर्य चैवापरे न्यसेत् । वैदूर्यं विद्रुमं मुक्तां स्फटिकं वज्रमेव च ॥ १८
 एतान्येकत्र निक्षिप्य स्थापयेद्देवसत्तमम् । नदीनदतडागानां सलिलैरपरे न्यसेत् ॥ १९
 एकशीतिपदे चान्यान्यमण्डले कलशाश्चसेत् । गन्वोदकाद्यैः संपूर्णाञ्चशीमुक्तेनाभिमन्त्रयेत् ॥ २०
 यैवैतन्सिद्धार्थकं गन्धं कुशाग्रं चाक्षतास्तथा । तिलान्फलं तथा पुष्पमर्च्यार्थं पूर्वतो न्यसेत् ॥ २१
 पद्मं श्यामलतां ह्रवां विष्णुकान्तां कुशांस्तथा । पाद्यार्थं दक्षिणे भागे मधुपर्कं तु दैश्विमे ॥ २२
 [स्कन्धोलकं लवङ्गं च तथा जातीफलं शुभम् । उत्तरे छात्रमनाय अग्रीं दूर्वासताम्बितम् ॥ २३
 पात्रं नीरामनार्थं च तथोद्गर्जनपानिले । गन्धं पिष्टान्वितं पात्रमैशान्यां केश्ये न्यसेत् ॥ २४
 सुरमांसीं चाऽऽमलकं सहदेवीं निजादिकम् । पट्टिदीपाद्यसेदष्टौ न्यसेत्नीराजनाय च ॥ २५
 शार्ङ्गं चर्कं च श्रीवस्तं कुलिशं पद्मजादिकम्] । हेमादिपात्रे कृत्वा तु नानावर्णादिपुष्पकम् २६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये कलशाधिवागविधिकथन नाम सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः— १६१०

* धनुर्ध्विहान्तर्गतो ग्रन्थोऽथ क. ड. च. पुस्तकेषु नास्ति । + धनुर्ध्विहान्तर्गतोऽयं ग्रन्थः क. ड. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ य. 'मोक्षज्य धा' । ड. क. 'नहृत् धा' । २ य. वाग्यादी । ३ य. 'सकान्' । ४ ड. च. पूर्णकुम्भे । ५ ख. ग. 'दापामरप' । ६ ख. ग. घ. श्यामलता । ७ य. 'वीं महदेवीं च' । ८ ख. ग. घ. 'कल्पान्तिरि' । ९ य. मुष्य । १० य. ग. घ. ड. 'कवे क' । ११ ड. पश्चिद्दार्थक । ख. ग. ड. च. पश्चिद्गतक । १२ य. विष्णुपर्णा । १३ ख. घ. वशिष्णे । १४ य. 'न्यपुणानि' । १५ य. पाद्यके ।

(जपनविध्यादिकथनम्)

अथाष्टपञ्चासत्तनोऽध्यायः ।

जपनविध्यादिकथनम् ।

श्रीभगवानुवाच—

- * ऐशान्यां जनयेत्कुण्डं गुरुर्बद्धिं च वैष्णवम् । गायत्र्याऽष्टशतं कृत्वा संपाठविधिना घटान् ॥ १
- भोक्षयेत्कारुशालायां शिल्पिभिर्मूर्तिर्षवनेन । तुर्यशब्दं कौतुकं च बन्धयेद्दक्षिणे करे ॥ २
- विष्णवे त्रिविधेष्टेति ऊर्णासूत्रेण सर्षपैः । षट्त्रयस्रेण कर्तव्यं देशिकस्यापि कौतुकम् ॥ ३
- मण्डले प्रतिमां स्थाप्य सवस्त्रां पूजितां स्तुयन् । नमस्तेऽञ्च सुरेशानि प्रणीते विश्वकर्मणा ॥ ४
- मुखावित्राशेषजगद्धात्रि तुभ्यं नमो नमः । त्वयि संपूजयादीये नारायणमनामयम् ॥ ५
- रहिता शिल्पिदोषैस्त्वमृद्धियुक्ता सदा भव । एवं विज्ञाप्य प्रतिमां नयेत्तां स्नानमण्डपम् ॥ ६
- शिल्पिनं तोषयेद्द्रव्यैर्गुस्त्रे गां प्रदापयेत् । चित्रं देवेति पत्रेण नेत्रे चोन्मीलयेत्ततः ॥ ७
- अग्निर्ज्योतीनि ह्यष्टौ च दद्याद्भद्रपीठके । ततः शुक्रानि पुष्पाणि घृतं सिद्धार्थकं तथा ॥ ८
- दूर्वा कुशाग्रं देवस्य दद्याच्छिरसि देशिकः । मधु वातेतिमन्त्रेण नेत्रे चाभ्यञ्जयेद्गुरुः ॥ ९
- हिरण्यगर्भपत्रेण इमं मेति च कीर्तयेत् । घृतेनाभ्यञ्जयेत्पश्चात्पठन्घृतवर्ती पुनः ॥ १०
- +मसूरपिष्टेनोद्वर्त्य अतो देवेति कीर्तयेत् । झालपैदुष्णतोयेन सप्त तेष्वेति देशिकः ॥ ११
- दुपदादिष्वेत्यनुलिम्पेदापो हि घृतेति सेचयेत् । नदीजैस्तीर्थजैः स्नानं पावमानीति रत्नजैः ॥ १२
- समुद्रं गच्छेत् गच्छेति तीर्थमृत्कलशेन च । शं नो देवीः स्नापयेच्च गायत्र्याऽप्युष्णवारिणा ॥ १३
- पञ्च मृद्धिर्हिरण्येति स्नापयेत्परमेश्वरम् । सिद्धताद्भिरिमं मेति वस्तीकौद्वयेन च ॥ १४
- तद्विष्णोरिति ओषध्याद्भिरिषां ओषधिमन्त्रतः । यत्रा यज्ञेति कापार्यैः पक्षभिर्गन्धकैस्ततः ॥ १५
- पयः पृथिव्यांपत्रेण याः फलीति फलान्मुभिः । विश्वतश्चन्द्रः सौम्येन पूर्वेण कलशेन च ॥ १६
- सौमं राजानमित्येवं विष्णोररराटं दक्षिणतः । इंसः शुचि पथिषेन कुर्वाद्दुर्दत्तं हरेः ॥ १७
- सूर्धानमितिपत्रेण शंश्रीषांस्युदकेन च । पा नस्तोकेतिमन्त्रेण गन्धद्वारेति गन्धकैः ॥ १८
- इदमपेति च घटैरेकाशीतिपदस्थितैः । एवेहि भगवान्विष्णो लोकानुग्रहकारक ॥ १९
- यज्ञभागं गृहाणेमं चासुदेव नमोऽस्तु ते । अनेनाऽऽवाह देवेशं कुर्यात्कौतुकमोचनम् ॥ २०
- मुञ्चामि त्वेतिमूक्तेन देशिकस्यापि मोचयेत् । हिरण्यमेव पात्रं दद्यादतो देवेति चार्थकम् ॥ २१
- मधु चाता मधुपर्कं मयि गृह्णामि चाऽऽचामेम् । अन्नममीदन्तेति किरैद्दूर्वाज्ञतं शुषः ॥ २२
- काण्डार्धमर्ण्यनं कुर्याद्गन्धं गन्धवतीति च । उन्नपामीति माल्यं च इदं विष्णुः पवित्रकम् ॥ २३
- वृहस्पते वस्त्रयुग्मं वेदाहैदुत्तरीयकम् । महायतेन सकलानुपुष्यं चोषधयः क्षिपेत् ॥ २४
- धूपं दद्याद्भरतीति विघ्नाद्सूक्तेन चाञ्जनम् । शुक्रन्तीति च तिलकं दीर्घापुष्टेति माल्यकम् २५

* ऐशान्यामित्यारभ्य जपनस्य विधिः स्तुत इत्यन्तोऽयमध्यायः क. क. च. पुस्तकेषु मारितः । न प्ररिच्छे-
नोदसैत्सपि य. पुस्तकस्मृतिपत्रात्ततः ।

१ छ. म. 'विष्णुः' । २ छ. नन्वे । ३ छ. 'वेदस्तुतो' । म. 'वेदस्तुतो' । ४ य. 'यत्रा यज्ञेति' । य. 'यत्रा यज्ञे-
नैस्तीर्थैः' । ५ छ. न. 'ओषधयः' । ६ छ. 'पयसि' । ७ छ. म. 'भिरिष्य' । ८ छ. 'दक्षकः' । ९ य. 'यं धनं दिव्यम्' । १
५. शान्तिं नारी च कं देव' । ना । ११ म. 'मिर्द्वयं' । य. 'मिर्द्वयं' । १२ छ. म. 'उन्नपामि' । १३ छ. 'हरेः'

इन्द्रच्छमेति च्छत्रं तु आदर्शं तु विराजतः । चामरं तु विकर्णेन भूषां रथतरेण च ॥ २१
 वपजनं वासुदेवाद्यैर्मुखायि सेति पुष्पकं । वेदायैः संस्तुतिं कुर्याद्भरेः पुरुषसूक्ततः ॥ २२
 सर्वमेतत्समं दद्यात्पिण्डिकादां हरादिके । देवस्योत्थानसमये सौपर्णं सूक्तमुचरेत् ॥ २३
 उत्तिष्ठेति समुत्थाप्य श्रेय्याया षण्डये नयेत् । शाकुनेनैव सूक्तेन देवं ब्रह्मरथादिना ॥ २४
 अतो देवेति सूक्तेन प्रतिमां पिण्डिकां तथा । श्रीसूक्तेन च शतपायां विष्णोर्न सकलीकृतिः ॥ २५
 मृगराजं हृषं नामं व्यजनं कलशं तथा । वैजयन्तीं तथा भेरीं दीपमित्यष्टमद्रलम् ॥ २६
 दर्शयेदशसूक्तेन पाददेशे त्रिपादिति । उखां पिधानकं पात्रमम्बिकां दीर्घिकां ददेत् ॥ २७
 मुत्तोल्लूखलं दद्याच्छिलां संभार्जनीं तथा । तथा भोजनभाण्डानि ग्रहोपकरणानि च ॥ २८
 शिरोदेशे च निद्रारुचं चक्षुरत्नयुक्तं घटम् । खण्डस्वाद्यैः पूरयित्वा शंवनस्प विधिः स्मृतः ॥ २९

इत्यादिग्रहपुराण आग्नेये रूपनविध्यादिकथन नामाष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—१६४४

अधेकोनपष्टितमोऽध्यायः ।

अधियासनविधिकथनम् ।

श्रीभगवानुवाच—

हरेः सान्निध्यकरणमधियासनमुच्यते । सर्वज्ञं सर्वगं ध्यात्वा आत्मानं पुरुषोत्तमम् ॥
 ओंकारेण समायोज्य चिच्छक्तिमधियानिनीम् । निःसार्पाऽऽत्मैकतां कृत्वा स्वस्मिन्सर्वगते वि-
 योजयेन्मरुता पृथ्वीं वह्निवीजेन दीपयेत् । संहरेद्वायुना चाग्निं वायुमाकाशतो नयेत् ॥
 अधिभूताधिदैवैस्तु साध्याख्यैः(तमैः)विभवैः सह । तन्मात्रपातकान्कृत्वा संहरेत्तत्क्रमाद्बुधः ॥
 आकाशं मनसोऽऽहृत्य मनोऽहंकरणे कुरु । अहंकारं च महति तं चाप्यव्याकृते नयेत् ॥
 अव्याकृतं ह्यानरूपे वासुदेवः स ईरितः । सवामव्याकृतां मायावष्टभ्य सिंस्रया ॥
 संकर्षणं संघब्दात्पा स्पशारूपमसृजत्प्रभुः । क्षोभ्य मायां स प्रयुञ्जं तेजोरूपं सैवाखजत् ॥
 अनिरुद्धं रसमात्रं ब्रह्माणं गन्धरूपकम् । अनिरुद्धः स च ब्रह्मा अप आदौ ससर्ज ह ॥
 तस्मिन्निहरण्यं चाण्डं सोऽसृजत्पञ्चभूतवत् । तस्मिन्संक्रामते जीवशक्तिरारामोपसंहृता ॥
 प्राणो नीचेन संयुक्तो वृत्तिमानिति शब्दयते । जीवो व्याहृतिसंज्ञस्तु प्राणेष्वध्यात्मिकः स्मृत-
 शार्णयुवर्ता वतो बुद्धिः संजाता चाध्रैर्दक्षिका । अहंकारस्ततो जज्ञे मनस्तस्माद्जायत ॥ १
 अर्थाः प्रसङ्गिरे पथ संकल्प्यादियुवास्ततः । शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्ध इति स्मृतः ॥ २
 ह्यानशक्तियुतान्पेतैरारब्धानीन्द्रियाणि तु । त्वक्श्रोत्रघ्राणचर्धूपि जिह्वाबुद्धीन्द्रियाणि तु ॥ ३
 पादौ पायुस्तथा पाणी वागुपस्थश्च पञ्चमः । कर्पेन्द्रियाणि चैतानि पञ्च भूतान्यतः शृणु ॥ ४

१ च. वासुदेवधैर्मुं । २ च. 'अ कुशोति' । ३ च. ग. सीवर्गं । ४ च. ग. शव्याया । ५ च. 'धोस्तु शक्य-
 कृतिः । मुं' । ६ ग. घ. दवितां । ७ च. ध्यानस्य । ८ च. घ. 'यामस्य' । ९ च. घ द च. 'साऽऽकृत्य । घ. 'साऽऽहृत्य'
 १० च. द. घ. धीमवामास । ११ च. घ. म. घ. च. स धाम् । १२ च. 'न्यस्रामिते जति धो' । १३ च. द. च. 'हृत-
 यानु प्राण. श्रवणानिक. रिपत. । १४ च. घ. 'युवैकी । व' ।

(देवताधिवासनाधिपत्रम्)

- आकाशवायुतेजांसि सलिलं पृथिवी तथा । स्यूत्रोभिः शरीरं तु सर्वाधारं प्रजायते ॥ १५
- एतेषां वाचका मन्त्रा न्यासायोच्यन्त उच्यताः । जीवभूतं मकारं तु देहस्य व्यापकं न्यसेत् ॥ १६
- प्राणतत्त्वं भकारं तु जीवोपाधिगतं न्यसेत् । हृदयस्थं वकारं तु बुद्धितत्त्वं न्यसेद्बुधः ॥ १७
- फकारमपि तत्रैव गृहकारमयं न्यसेत् । मनस्तत्त्वं पकारं तु न्यसेत्संकल्पसंभवम् ॥ १८
- शब्दतन्मात्रतत्त्वं तु नकारं मस्तके न्यसेत् । स्वर्गात्मिकं भकारं तु वक्त्रदेशे च विन्यसेत् ॥ १९
- दकारं रूपतत्त्वं तु दृग्देशे विनियोजयेत् । यकारं वस्तिदेशे तु रसतन्मात्रकं न्यसेत् ॥ २०
- तकारं गन्धतन्मात्रं जड्ययोर्विनिवेशयेत् । णकारं श्रोत्रयोर्न्यस्य ढकारं विन्यसेत्त्वचि ॥ २१
- ढकारं नेत्रयुग्मे तु रसनायां ढकारकम् । टकारं नासिकायां तु अकारं वाचि विन्यसेत् ॥ २२
- झकारं करयोर्न्यस्य पाणितत्त्वं विचक्षणः । जकारं पादयोर्न्यस्य छं पायां चमुपस्थके ॥ २३
- विन्यसेत्पृथिवीतत्त्वं ङकारं पादयुग्मके । चत्वारो यकारं गं तत्त्वं तैजसं हृदि विन्यसेत् ॥ २४
- खकारं वायुतत्त्वं तु नासिकायां निवेशयेत् । ककारं विन्यसेन्नित्यं खतत्त्वं मस्तके बुधः ॥ २५
- हृत्पुण्डरीके संन्यस्य यकारं सूर्यदैवतम् । द्वाप्तसप्ततिसहस्राणि हृदपादभिनिःसृताः ॥ २६
- कलापोऽशसंयुक्तं सकारं तत्र विन्यसेत् । तन्मध्ये चिन्तयेन्मन्त्री चिन्तुं बद्धेस्तु मण्डलम् ॥ २७
- हकारं विन्यसेत्त्रय प्रणवेन सुरोत्तम । [ॐ आं परमेष्ठ्यात्मने आं नमः पुरुपात्मने ॥ २८
- ॐ वां नमो नित्यात्मने नां च विश्वात्मने नमः । ॐ वं नमः सर्वात्मने] इत्युक्ताः पञ्च शक्तयः
- स्नाने तु प्रथमा योज्या द्वितीया आसने मता । तृतीया शयने तद्वच्चतुर्थी यान्कर्माणि ॥ ३०
- अभ्यर्चायां पञ्चमी स्यात्पञ्चोपनिषदः सूताः । शंकारं विन्यसेन्मध्ये ध्यात्वा मन्त्रमयं हरिम् ॥
- यां मूर्तिः स्थाप्यते तस्या मूलमन्त्रं न्यसेत्ततः । ॐ नमो भगवते वासुदेवाय मूलकम् ॥ ३२
- शिरोघ्राणललाटेषु मुक्ते कण्ठे हृदि क्रमात् । भुजयोर्जह्वयोरङ्गुल्योः केशां शिरसि न्यसेत् ३३
- नारायणं न्यसेद्ब्रह्मे श्रीवायां माधवं न्यसेत् । गोविन्दं भुजयोर्न्यस्य विष्णुं च हृदये न्यसेत् ३४
- मधुमूदनकं षष्ठे चापनं जठरे न्यसेत् । कर्त्र्यां त्रिविक्रमं न्यस्य जह्वयायां श्रीधरं न्यसेत् ॥ ३५
- हृषीकेशं दक्षिणायां पद्मनाभं तु गुल्फके । दामोदरं पादयोश्च हृदपादिषट्शकम् ॥ ३६
- एतत्साधारणं षोडशमूर्तिस्तु सचम । अथवा यस्य देवस्य शारङ्गं स्थापनं भवेत् ॥ ३७
- तस्यैव मूलमन्त्रेण सजीवकरणं भवेत् । यस्या मूर्तिस्तु यन्नाम तस्याऽऽयं चाक्षरं च यत् ॥ ३८
- तत्स्वरैर्द्वादशभिश्च शब्दानि परिकल्पयेत् । हृदयादीनि देवेश्य मूलं च दशमाक्षरम् ॥ ३९
- यथा देवे तथा देवे तत्तानि विनियोजयेत् । चक्राञ्जनमण्डले विष्णुं यजेद्देवतादिना रतः ॥ ४०
- पूर्वश्याऽऽसन्नं ध्यायेच्चन्मात्रं सपरिच्छदम् । शुभं चक्रं शदशारं धुरारिष्टादिचिन्तयेत् ॥ ४१
- त्रिनाभिचक्रं द्विनेमि स्वरैस्तच्च समन्वितम् । पृष्ठदेशे ततः मातुः प्रकृत्यादीन्निवेशयेत् ॥ ४२
- पूजयेदारकाग्रेषु सूर्यं द्वादशधा एनः । कलापोऽशसंयुक्तं सोमं तत्र विचिन्तयेत् ॥ ४३

* पञ्चमिहानन्दगदस्थाने इतिदुस्तदेऽयं पाठो दृश्यते—“ ॐ ए परमेष्ठ्यात्मने ए नमः पुरुषात्मने । छ नमो विश्वात्मने व नित्यात्मने नमः । न नमः सर्वात्मने ” इति ।

१ क. घ. द. देवस्य । ख. तदेव । २ क. 'ने । शं चानामि कृपात्मने स्व च रिधा' । ३ घ. ॐ वा नमोने' । ४ घ. म. घ. स्थाने । ५ ख. ग. प्रापद्वनीति । घ. फलद्वनीति । ६ ख म. घ. प्रलभयति । ७ क. द. व. कभर । घ. ग. घ. हुकार । ८ घ. ए. वा मूर्ति स्वारदेवतान्त्र' । ९ ख. ग. घ. तप । १० घ. 'देव्यय । ११ घ. 'ख । वरत नि' ।

[शुक्लसन्निवृत्तं नाभौ चिन्तयेदशिकोत्तमः । पश्चं च द्वादशदलं पद्ममध्ये विचिन्तयेत् ॥] ४४
 तन्मध्ये पौरुषां शक्तिं ध्यात्वाऽभ्यर्च्य च दीशुकः । प्रतिमायां हरिं न्यस्य तत्र तं पूजयेत्सुरान्
 गन्धपुष्पादिभिः सम्यक्सङ्गं सार्वरणं क्रमात् । [द्वादशाक्षरवीजस्तु केशवादीन्समर्चयेत् ॥] ४५
 द्वादशारे मण्डले तु लोकपालादिकं क्रमात् ॥ प्रतिमामर्चयेत्पश्चाद्गन्धपुष्पादिभिर्द्विजः ॥ ४७
 पौरुषेण तु मूक्तेन श्रियाः मूक्तेन पिण्डिकाम् । जननादिकमात्पश्चाज्जनयेद्द्वेषणवानलम् ॥ ४८
 हुत्वाऽग्निं वैष्णवैर्मन्त्रैः कुर्याच्छान्द्युदकं बुधः । तत्सकत्वा प्रतिमामूर्ध्नि बद्धिप्रणयनं चरेत् ॥४९
 दक्षिणेऽग्निं हुतमिति कुण्डेऽग्निं प्रणयेद्बुधः । अग्निमग्नीति पूर्वं तु कुण्डेऽग्निं मणयेद्बुधः ॥ ५०
 उत्तरे प्रणयेदग्निमग्निमग्नी हरामहे । अग्निप्रणयने मन्त्रस्त्वमग्ने सुभिरुच्यते ॥ ५१
 पलाशसमिधानां तु अष्टोत्तरसहस्रकम् । कुण्डे कुण्डे होमयेच्च ग्रीहीन्वेदादिकंस्तथा ॥ ५२
 साज्यांस्तिलान्प्राहातिभिर्पूर्वमन्त्रेण वै घृतम् । कुर्यात्ततः ज्ञान्तिहोमं मधुरचित्तयेन च ॥ ५३
 द्वादशाग्निः स्पृशेत्प्रादीं नाभिं हृन्मस्तकं ततः । घृतं दधि पयो हुत्वा स्पृशेन्मूर्धन्ययो ततः ॥५४
 स्पृष्ट्वा शिरोनाभिप्रादांश्चतस्रः स्थापयेन्नदीः । गङ्गा च यमुना गोदा क्रमानाम्ना सरस्वती ॥५५
 देहे तु विष्णुगायत्र्या गायत्र्या श्रपयेच्चरुम् । होमयेच्च वलिं दद्यादुत्तरे भोजयेद्द्विजान् ॥ ५६
 मांसाधिपानां तुष्यर्थं हेम गां गुरवे ददेत् । दिक्पतिभ्यो वलिं दत्त्वा राज्ञीं कुर्याच्च जागरम् ॥
 ब्रह्मगीतादिशब्देन सर्वभागधियासनात् ॥ ५८

इत्यादिगङ्गाप्राण आग्नेये देवताधिवासनविधिकषडं नामैकोनपठितमोऽप्यायः ॥ ५९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—१७०२

अथ पठितमोऽप्यायः ।

वासुदेवादिदेवतानां सामान्यः प्रतिष्ठाविधिः ।

श्रीभगवानुवाच—

पिण्डिकास्थापनार्थं तु गर्भागारं तु सप्तधा । विभजेद्ब्रह्मभागे तु प्रतिमां स्थापयेद्बुधः ॥ १
 देवमानुषपैशाचभागेषु न कदाचन । ब्रह्मभागं परित्यज्य किञ्चिदाश्रित्य चाण्डल ॥ २
 देवमानुषभागभ्यां स्थाप्या यत्नात् पिण्डिका । नपुंसकशिलायां तु रत्नन्यासं समाचरेत् ॥ ३
 नारासिंहेन हुत्वाऽथ रत्नन्यासं च तेन वै । ग्रीहीन्नानि धातृंश्च लोहान्वै चन्दनादिकान् ॥४
 पूर्वादिनवर्गेषु न्यसेन्मध्ये यथारुचि । अथ चेन्द्रादिमन्त्रैश्च गर्तं गुग्गुलुनाऽऽहृतम् ॥ ५
 रत्नन्यासविधिं कृत्वा प्रतिमामालभेद्बुधः । सञ्जलाकैर्दर्भपुञ्जैः सहदेवैः समन्वितैः ॥ ६
 सवाद्यान्वैश्च संस्कृत्य पञ्चगव्येन घोषयेत् । प्रोक्षयेद्दर्भतोयेन नदीतीर्थोदकेन च ॥ ७
 होमार्थं स्पण्डिलं कुर्यात्सिकताभिः समन्ततः । सार्धैर्दस्तममाणं तु चतुरस्रं सुशोभनम् ॥ ८
 अष्टादिभु यथान्यासं कालशानपि विन्यसेत् । पूर्वाघानष्ट वर्णेन अग्निमानीय संस्कृतम् ॥ ९

* धनुर्धाराकर्तातोऽयं ग्रन्थः क. क. च. पुस्तकेषु नास्ति । † इ. पुस्तकेऽयं पञ्चो नास्ति ।

(वासुदेवादिदेवतानां सामान्य प्रतिष्ठाविधिः)

- त्वमग्ने धूमिरिति च गायत्र्या समिधो हुनेत् । अष्टौर्णेनाष्टशतकमाज्यं पूर्णां प्रदापयेत् ॥ १०
- शान्त्युदके ताम्रपत्रे मूलेन शतमन्त्रितम् । सिञ्चेद्देवस्य तन्मूर्तिं श्रीश्च ते हानया ऋचा ॥ ११
- ब्रह्मयानेन चोद्धृत्य उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते । त्वं विष्णोरिति मन्त्रेण प्रासादाभिमुखं नयेत् ॥ १२
- त्रिविकायां हरिं स्थाप्य भ्रामयीत पुरादिकम् । गीतवेदादिशब्दैश्च प्रासादद्वारिं धारयेत् ॥ १३
- स्त्रीभिर्विभैर्मङ्गलाष्टयैः संस्त्रापयेद्दरिम् । ततो गन्धादिनाऽभ्यर्च्य मूलमन्त्रेण देशिकः ॥ १४
- अतो देवेति वस्त्राद्यमष्टाङ्गार्घ्यं निवेद्य च । स्थिरे लगे पिण्डिकायां देवस्य त्वेति धारयेत् ॥ १५
- ॐ त्रैलोक्यविक्रान्ताय नमस्तेऽस्तु त्रिविक्रम । संस्थाप्य पिण्डिकायां तु स्थिरं कुर्याद्विचक्षणः ॥
- ध्रुवा द्यौरिति मन्त्रेण विश्वतश्चक्षुरित्यपि । पञ्चगव्येन संस्त्राप्य झाल्य गन्धोदकेन च ॥ १७
- पूजयेत्सकलीकृत्य साङ्गं साधारणं हरिम् । ध्यायेत्त्वं तत्र मूर्तिं तु पृथिवीं तस्य पीठिका ॥ १८
- कल्पयेद्विश्रुतं तस्य तैजसैः परमाणुभिः । जीवमानाहयिष्यापि पञ्चविंशतितन्त्रगम् ॥ १९
- चैतन्यं परमानन्दं जाग्रत्स्वप्नविचर्जितम् । देहेन्द्रियमनोबुद्धिमाणाहंकारवर्जितम् ॥ २०
- ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं हृदयेषु च्यवस्थितम् । हृदयात्प्रतिमाविम्बे स्थिरो भव परेश्वर ॥ २१
- सजीवं कुच विम्बं त्वं सवाद्याभ्यन्तरस्थितः । अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषो देशोपाधिषु संस्थितः ॥ २२
- ज्योतिर्ज्ञानं परं ब्रह्म एकमेवाद्वितीयकम् । सजीवीकरणं कृत्वा प्रणवेन निबोधयेत् ॥ २३
- सान्निध्यकरणं नाम हृदयं स्पृश्य वै जपेत् । सूक्तं तु पौरुषं ध्यायन्निदं गुह्यमनुं जपेत् ॥ २४
- नमस्तेऽस्तु सुरेशाय संतोषविभवात्मने । ज्ञानविज्ञानरूपाय ब्रह्मतेजोनुपायिने ॥ २५
- गुणात्तिक्रान्तरूपाय पुरुषाय महात्मने । अक्षयाय पुराणाय विष्णो संनिहितो भव ॥ २६
- यद्य ते परथं तत्त्वं यच्च ज्ञानमथं चपुः । तत्सर्वमेकतो नीतमस्मिन्देहे विद्युत्पताम् ॥ २७
- आत्मानं संनिधीकृत्य ब्रह्मादिपरिवारकान् । स्वनाम्ना स्थापयेदन्यानामुधादीन्समुद्रया ॥ २८
- यान्नावर्षादिकं दृष्ट्वा ज्ञेयः संनिहितो हरिः । नेत्वा स्तुत्वा स्तवायैश्च जप्त्वा चाष्टाक्षरादिकम् ॥
- चण्डमचण्डौ द्वारस्थौ निर्गत्याभ्यर्चयेद्गुरुः । अथ मण्डपमासाद्य गह्वरं स्थाप्य पूजयेत् ॥ ३०
- दिगीज्ञान्दिशि देवांश्च स्थाप्य संपूज्य देशिकः । विण्णवसेनं तु संस्थाप्य ऋक्प्रक्रादिं पूजयेत् ॥
- सर्वपार्षदकेभ्यश्च वलिं भूतेभ्य अर्पयेत् । ग्रामवस्त्रसुवर्णादि गुत्वे दक्षिणां ददेत् ॥ ३२
- यागोपयोगिद्रव्याद्यमाचार्याय नरोऽर्पयेत् । आचार्यदक्षिणार्थं तु ऋत्विग्भ्यो दक्षिणां ददेत् ॥
- अन्येभ्यो दक्षिणां दद्याद्भोजयेद्ब्राह्मणांस्ततः । अवारितान्कलं दद्याद्यजमानाय वै गुरुः ॥ ३४
- विष्णुं नयेत्प्रविष्टाता चाऽऽत्मना सकलं कुलम् । सर्वेषामेव देवानामेव साधारणो विधिः ॥ ३५
- मूलमन्त्राः पृथक्तेषां शेषं कार्यं समानकम् ॥ ३६

इत्यग्निपुराण भागवे वासुदेवादिदेवतान्प्रतिष्ठासामान्यविधिकथनं नाम पट्टिप्रथमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—१७३८

अथगृध्रान्नद्वारप्रतिष्ठाध्वजारोपणादिविधिः ।

श्रीभगवानुवाच—

वक्ष्ये चावभृथस्नानं विष्णोर्नत्वेति होमयेत् । एकाश्रीतिपदे पुम्भान्तंस्थाप्य स्नापयेद्दरिम् ॥ १
 पूजयेद्गन्धपुष्पाद्यैर्बलिं दत्त्वा गुणं यजेत् । द्वारप्रतिष्ठां वक्ष्यामि द्वाराधो हेम वै ददेत् ॥ २
 अष्टभिः कलशैः स्थाप्य शास्त्रोदुम्बरकौ गुरुः । गन्धादिभिः समभ्यर्च्य मन्त्रैर्वेदादिभिर्गुरुः ॥ ३
 कुण्डेषु होमयेद्ब्रह्मि समिदाज्यतिलादिभिः । दत्त्वा श्रव्यादिकं चाधो दद्यादाधारशक्तिकाम् ॥ ४
 शास्त्रयोर्विन्यसेन्मूले देवौ चण्डमचण्डकौ । ऊर्ध्वोदुम्बरके देवौ लक्ष्मीं सुरगणाचिताम् ॥ ५
 न्यस्याभ्यर्च्य यथान्यायं श्रीसूक्तेन चतुर्मुखम् । हुत्वा तु श्रीफलादीनि आचार्यादेस्तु दक्षिणाम्
 प्रतिष्ठामिन्द्रद्वारस्य त्वाचार्यः स्थापयेद्दरिम् । मासादस्य प्रतिष्ठां तु हृत्प्रतिष्ठेति तां शृणु ॥ ७
 समाप्तौ शुक्रनासाया वेशाः प्राग्दर्भमस्तके । सौवर्णं राजतं कुम्भमथवा शुक्लनिर्मितम् ॥ ८
 अष्टरत्नौपधीषातुबीजलौहान्वितं शुभम् । सचक्रपूरितं चाद्रिर्भण्डले चाधिवासयेत् ॥ ९
 सपल्लवं नृसिंहेन हुत्वा संपातसंचितम् । नारायणारूपतत्त्वेन प्राणभूतं न्यसेत्ततः ॥ १०
 वैराजरूपं तं ध्यायेत्मासादस्य सुरेश्वर । ततः पुरुषवत्सर्ष मासादं चिन्तयेद्बुधः ॥ ११
 अधो दत्त्वा सुवर्णं तु तैत्त्वभूतं घटं न्यसेत् । गुर्वादौ दक्षिणां दद्याद्ब्राह्मणादेश भोजनम् ॥ १२
 ततः पथाद्देहिवन्धं तदूर्ध्वं कण्ठवन्धनम् । कण्ठोपरिष्ठात्कर्तव्यं विमलामलसारकम् ॥ १३
 तदूर्ध्वं वृकलं कुर्याच्चक्रं चाऽऽद्यं सुदर्शनम् । पूर्तं श्रीवासुदेवस्य ग्रहगुप्तां निषेदयेत् ॥ १४
 कलशं वाऽथ कुर्वीत तदूर्ध्वं चक्रमुत्तमम् । वेशाश्च परितः स्थाप्या अष्टौ विघ्नेश्वरास्त्वज ॥ १५
 चत्वारो वा चतुर्दिक्षु स्थापनीया गरुडमतः । ध्वजारोहं प्रवक्ष्यामि येन भूतादि नश्यति ॥ १६
 प्रासादविम्बद्रव्याणां यावन्तः परमाणवः । तावद्दर्पसहस्राणि तत्कर्ता विष्णुलोकभाक् ॥ १७
 कुम्भाण्डवेदिविम्बानां भ्रमणाद्वायुनाऽनघ । कण्ठस्याऽऽवेष्टनाज्ज्ञेयं फले कोटिगुणं ध्वजात् ॥ १८
 पताकां मरुतिं विद्धि दण्डं पुरुषरूपिणम् । मासादो वासुदेवस्य मूर्तिरूपो निबोध मे ॥ १९
 धारिणाद्धरणीं विद्धि आकाशं सुपिरात्मकम् । तेजस्तत्पावकं विद्धि वायुं स्पर्शगतं तथा ॥ २०
 पाषाणादिष्वेव जलं पार्थिवं पृथिवीगुणम् । प्रतिशब्दोद्भवं शब्दं सर्वं स्यात्कर्कशादिकम् ॥ २१
 शुक्रादिकं भवेद्द्रुपं रसमाहाददर्शकम् । शुष्यादिगन्धं गन्धं तु वाग्भेयादिषु संस्थिता ॥ २२
 शुक्रनासाश्रिता नासा बाहू भद्रात्मकौ स्मृतौ । शिरस्त्वण्डं निगदितं कलत्रो मूर्धजाः स्मृताः ॥
 कण्ठं कण्ठमिति ज्ञेयं स्कन्धौ वेदी निगद्यते । पायूपस्थे प्रणाले तु त्वरमुधा परिकीर्तिता ॥ २४
 मुखं द्वारं भवेदस्य प्रतिमा जीव उच्यते । तच्छक्ति पिण्डिकां विद्धि मरुतिं च तदाकृतिम् २५

१ क. द. व. 'ष्णोर्नत्वेति । स. 'ष्णोर्नमिति । २ प. 'मनास्थाप्य सत्पाव' । ३ क. घ. द. व. 'विष्णु-
 जति' । ४ व. 'निर्मलम्' । ५ ख. सधतश्चित्तम् । ६ द. सर्वं तु लिखितम् । ७ ख. घ. वैराजमूर्त्त । ७ प. तद्द्रुव ।
 ८ ख. पुष्टम् । ९ घ. घटम् । १० ख. द. च. 'विशेष' । १० क. 'दिद्व्याणा अ' । ११ व. 'दिव्यानां । ११ क.
 द. च. 'स्तिभूत' । १२ घ. 'रथी वा' । १३ घ. ग. द. च. 'सर्व' । १४ क. द. च. 'सामान्यदिदर्श' । १५ 'समपा-
 . । १५ प. तदपथी ।

(लक्ष्म्यादिदेवताप्रतिष्ठासामान्यविधिः)

निश्चलत्वं च गर्भोऽस्या अपिष्ठाता तु केशवः । एवमेव हरिः साक्षात्सादात्वेन संस्थितः २६
 जह्या त्वस्य शिषो ज्ञेयः स्कन्धे धाता व्यवस्थितः । ऊर्ध्वभागे स्थितो विष्णुरेवं तस्य स्थितस्य हि ॥
 प्रासादस्य प्रतिष्ठां तु ध्वजरूपेण मे शृणु । ध्वजं कृत्वा सुरैर्देवता जिताः सत्त्वादिचिह्नितम् २८
 अण्डोर्ध्वं कलशं न्यस्य तदूर्ध्वं विन्यसेद्ध्वजम् । विम्वार्धमानं दण्डस्य त्रिभागेणाथ कारयेत् ॥
 अष्टारं द्वादशारं वा मध्ये मूर्तिप्रताऽन्वितम् । नारसिंहेन तास्त्रेण ध्वजदण्डस्तु निर्घणः ॥ ३०
 प्रासादस्य तु विस्तारो भानं दण्डस्य कीर्तितम् । शिखरार्धेन वा कुर्यात्तृतीयार्धेन वा पुनः ३१
 द्वारस्य दैर्घ्याद्विगुणं दण्डं वा परिकल्पयेत् । ध्वजयष्टिर्देवगृहे ऐशान्यां वायवेऽथ वा ॥ ३२
 क्षौमाद्यैश्च ध्वजं कुर्याद्विचित्रं वैकर्षणकम् । घण्टाचामरकिङ्किण्या भूषितं पापनाशनम् ॥ ३३
 दण्डाग्राद्वरणं यावैद्वैस्त्रैक्यं विस्तरेण तु । महाध्वजः सर्वदः स्यात्तुर्थांशाद्दीनतोऽन्वितः ॥ ३४
 ध्वजे चार्धेन विज्ञेया पताका मानवजिता । विस्तारेण ध्वजः कार्या विशदहगुलसंनिभः ॥ ३५
 अधिवासविधानेन चक्रं दण्डं ध्वजं तथा । देववत्सकलं कृत्वा मण्डपस्तपनादिकम् ॥ ३६
 नेत्रोन्मीलनकं त्यक्त्वा पूर्वोक्तं सर्वपाचरेत् । अधिवासैवेद्विधिनो शय्यायां स्थाप्य देशिकः ३७
 ततः सहस्रशीर्षितसूक्तं चक्रे न्यसेद्गृध्रः । तथा सुदर्शनं मद्यं मनस्तत्त्वं निवेशयेत् ॥ ३८
 मनोरूपेण तस्यैव सजीवकरणं स्मृतम् । अरेषु मूर्तयो न्यस्याः केशवाद्याः सुरोत्तम ॥ ३९
 नाभ्यङ्गप्रतिनेमीषु न्यसेत्तत्त्वानि देशिकः । नृसिंहं विश्वरूपं वा अक्षममध्ये निवेशयेत् ॥ ४०
 सकलं विन्यसेदण्डे सूत्रात्मानं सजीवकम् । निष्कलं परमात्मानं ध्वजे ध्यायन्त्यसेदरिम् ॥ ४१
 तच्छक्तिं व्यापिनीं ध्यायेद्ध्वजरूपां वलावलाम् । मण्डले स्थाप्य चाभ्यर्च्य होमं कुण्डेषु कारयेत् ॥
 कलशे स्वर्णकलशं न्यस्य रत्नानि पञ्च च । स्थापयेच्चक्रमन्त्रेण स्वर्णचक्रमथस्ततः ॥ ४३
 पारदेन तु सैन्धवाय नेत्रपटेन च्छादयेत् । ततो निवेशयेच्चक्रं तन्मध्ये तु हरिं स्मरेत् ॥ ४४
 ॐ श्रीं नृसिंहाय नमः पूजयेत्स्थापयेद्दरिम् । ततो ध्वजं गृहीत्वा तु यजमानः सवान्धवः ४५
 दधिभक्तयुते पात्रे ध्वजस्याग्रं निवेशयेत् । ध्रुवाद्येन फडन्तेन ध्वजं मन्त्रेण पूजयेत् ॥ ४६
 शिरस्त्रायाय तत्रात्रं नारायणभक्तुस्मरन् । मद्रक्षिणं तु कुर्वीत तूर्यमद्गुलनिःस्वनैः ॥ ४७
 ततो निवेशयेदण्डं मन्त्रेणाष्टाक्षरेण तु । मुद्यामि त्वेदिसूक्तेन ध्वजं मुञ्चेद्विचक्षणः ॥ ४८
 पात्रं ध्वजं कुञ्जरादि दद्यादाचार्यके द्विजः । एष साधारणः प्रोक्तो ध्वजस्याऽऽरोहणे विधिः ॥
 यस्य देवस्य यच्चिह्नं तन्मन्त्रेण स्थिरं चरेत् । स्वर्गच्छेद्ध्वजदानात्तु भुवि राजा बली भवेत् ५०

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽथवृषभान्नाराजप्रतिष्ठाध्वजात्पणादिविधिरुभय नर्मकपाठितमोऽन्वायः ॥ ५१ ॥

आदितः श्लोकानां समाख्यज्ञाः—१७८८

अथ द्विपाठितमोऽन्वायः ।

लक्ष्म्यादिदेवताप्रतिष्ठासामान्यविधिः ।

श्रीभगवानुवाच—

समुदायेन देवादेः प्रतिष्ठां मन्त्रामि ते । लक्ष्म्याः प्रतिष्ठां प्रथमं तथा देवीगणस्य च ॥ १

१ अ. अतोर्ध्वं । २ द. 'न चक्र तु त्रि' । ३ अ. य. घ. 'वदरतेह वि' । ४ अ. घ. 'परेच विदि' । ५ य. मन्त्रे । ६ अ. उ. द. च. उपस्थ । ७ द. च. तौ ।

(विष्णुदिदेवताप्रतिष्ठासामान्यविधिः पुस्तकलेखनविधिः)

पूर्ववत्सकलं कुर्वाणमण्डपस्त्रपनादिकम् । भद्रपीठे श्रियं न्यस्य स्थापयेदष्ट वै घटान् ॥ ३
 घृतेनाभ्यज्य मूलेन स्नापयेत्पञ्चगव्यकैः । हिरण्यवर्णा हरिणीं नेत्रे चान्मीलयोश्चतुर्षां ॥ ३
 तां म आवह इत्येवं प्रदद्यान्मधुरज्यम् । अश्वपूणेति पूर्वेण तां कुम्भेनाभिपेचयेत् ॥ ४
 कौंसोऽस्मितेति याम्येन पश्रियेनाभिपेचयेत् । चन्द्रां मभासामुद्यार्याऽऽदित्यवर्णेति चोत्तरात् ॥
 उपैत मेति चाऽऽश्रेयात्क्षुत्पिपासेति नैर्ऋतात् । गन्धद्वारेति वायव्यान्मनसः काममाकृत्यम् ॥ ६
 ईशानकलशेनैव शिरः सौवर्णकर्दयात् । एकाशीतिघटेः स्नानं मन्त्रेणार्थं मृजन्तिरितिम् ॥ ७
 आर्द्रां पुष्करिणीं गन्धैरार्द्रामित्यादि पुष्पकैः । तां म आवहमन्त्रेण आनन्द इति चास्त्रिलम् ॥ ८
 श्रौयन्तीयेन शय्यायां श्रीसूक्तेन च संनिधिम् । लक्ष्मीवीजेन चिच्छक्तिं विन्यस्याभ्यर्चयेत्पुनः
 श्रीसूक्तेन मण्डपेऽथ कुण्डेऽप्यञ्जानि होमयेत् । करवीराणि वा हुत्वा सदसं शतमेव वा ॥ १०
 गृहोपकरणान्तादि श्रीसूक्तेनैव चार्पयेत् । ततः प्रासादसंस्कारं सर्वं कृत्वा तु पूर्ववत् ॥ ११
 [श्रीगार्थं पिण्डिकां कृत्वा प्रतिष्ठानं ततः श्रियाः । श्रीसूक्तेन च संनिध्यं पूर्ववत्प्रत्यर्चं जपेत्]
 चिच्छक्तिं बोधयित्वा तु मूलात्संनिध्यकं चरेत् । भूस्वर्णवस्त्रगोत्रादि गुरवे ब्रह्मणेऽर्पयेत् ॥
 एवं देवयोऽखिलाः स्थाप्य राज्यस्वर्गादिभागभवेत् ॥ १४

इत्यादिमहापुराण आश्रये लक्ष्म्यादिदेवताप्रतिष्ठासामान्यविधिकथन नाम त्रिपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयद्वयः—१८०२

अथ त्रिपष्ठितमोऽध्यायः ।

विष्णुदिदेवताप्रतिष्ठासामान्यविधिः पुस्तकलेखनविधिश्च ।

श्रीभगवानुवाच—

एवं तार्क्ष्यस्य चक्रस्य ब्रह्मणो नृदरेस्तथा । प्रतिष्ठा विष्णुवत्कार्या स्वस्वमन्त्रेण तां शृणु ॥ १
 सुदर्शनं महाचक्रं शान्तं बुद्धमयंकरं, छिन्धि छिन्धि भिन्धि भिन्धि विदारस्य विदारस्य
 परमत्रान्त्रसं व्रतं भक्त्य भक्त्य भूतांस्त्रास्य वासय हुं कट् सुदर्शनाय नमः ॥ २
 अभ्यर्च्य चक्रं घानेन रणे दारपते रिपून् ।
 ॐ ह्रीं नरसिंह उग्ररूपं ज्वल ज्वल प्रज्वल प्रज्वल स्वाहा ॥ ४
 नरसिंहस्य मन्त्रोऽयं पातालैरूपस्य वचिं ते ॥ ५
 ॐ ह्रीं नमो भगवते नरसिंहाय प्रदीप्तमूर्धकोदित्तइत्समतेजसे वज्रनखदंष्ट्रायुधाय स्फुट-
 विकटविकीर्णकेसरसटाप्रशुभितमहार्णवाम्भोदुन्दुभिनिर्घोषाय सर्वमन्त्रोच्चारणाय एषोहि भगव-
 न्नरसिंह पुरुष परापरब्रह्म सत्येन स्फुर स्फुर विजृम्भ विजृम्भ आक्रम आक्रम गर्ज गर्ज मुञ्च

* धनुर्दिहान्तर्गतो ग्रन्थः, पुस्तके नास्ति ।

१ घ. 'शान्तुस्व म्' । २ क. ड. 'वाः । तस्मात्पादः' । घ. 'वाः । तन्म आ' । च. 'वाः । श्रियमावाह' । ३ घ. 'अथपूर्वति' । ४ घ. 'पूर्वेन' । ५ घ. 'कान्तोऽस्मितेति' । ६ घ. 'चन्द्रं' । ७ घ. 'णापः सु' । ८ घ. 'किः । तन्म आ' । ९ घ. 'पुष्पकोदिव' । १० घ. 'गाथादि' । ११ घ. 'मन्त्रेण' । १२ घ. 'यतेत्' । १३ घ. 'स्थान्याऽऽसाद्य' । १४ घ. 'वर्णादि भावयेत्' ।
 * क. 'सुधत्स' । १५ घ. घ. च. 'मोदुर्नि' ।

(विष्ण्वादिदेवताप्रतिष्ठाप्रामाण्यविधिः पुस्तकलेखनविधिश्च)

मुञ्च सिंहनादं विदारय विदारय विद्रावय विद्रावयाऽऽविश्याऽऽविश सर्वमन्नरूपाणि मन्त्रजा-
तीथ इन इन च्छिन्द च्छिन्द संक्षिप संक्षिप देर दर दारय दारय स्फुट स्फुट स्फोटय
स्फोटय ज्वालापालासंपातपय सर्वतोऽनन्तज्वालावज्जाद्यनिचक्रेण सर्वपातालानुत्सादयोत्सा-
दय सर्वतोऽनन्तज्वालावज्जशरपञ्जरेण सर्वपातालान्परिवारय परिवारय सर्वपातालासुरवा-
सिनां हृदयान्याकर्षयाऽऽकर्षय शीघ्रं दह दह पच पच मय मय शोषय शोषय निकृन्तय
निकृन्तय तावद्याचम्ये वक्ष्यामताः पातालेभ्यः [* फडसुरेभ्यः फण्मन्त्ररूपेभ्यः फण्म-
न्त्रजातिभ्यः फट् संशयान्मां भगवन्नरसिंहरूप विष्णो सर्वापश्यः] सर्वमन्नरूपेभ्यो रक्ष रक्ष
हुं फणमो नमस्ते ॥ ६

नरसिंहस्य विद्येयं हरिरूपोऽर्थासिद्धिदा । त्रैलोक्यमोहर्नर्मर्षैः स्थाप्यत्रैलोक्यमोहनः ॥ ७
गदी दक्षे शान्तिकरो द्विभुजो वा चतुर्भुजः । वामोर्षे कारयेचक्रं पाञ्चनन्यमथो ग्नयः ॥ ८
श्रीपुष्टिसंयुतं कुर्याद्बलेन सह भद्रया । मासादे स्थापयेद्विष्णुं गृहे वा मण्डपेऽपि वा ॥ ९
वामनं चैव वैकुण्ठं हयास्यमनिरुद्धकम् । स्थापयेज्जलशय्यास्थं मत्स्यार्दाथावतारकान् ॥ १०
संकर्षणं विश्वरूपं लिङ्गं चै रुद्रमूर्तिकम् । अर्धनारीश्वरं तत्र हरिशंकरमाट्टकाः ॥ ११
भैरवं च तथा मूर्धे प्रहास्तद्विद्विनायकम् । गौरीमिन्द्रादिभिः सेव्यां चित्रजां च बलाबलाम् ॥
पुस्तकानां प्रतिष्ठां च वक्ष्ये लिखनतद्विधिम् । स्वस्तिके मण्डलेऽभ्यर्च्य शरैर्यन्त्रासने स्थितम् ॥
लेख्यं च लिखितं पुस्तं गुरुविद्यां हरिं यजेत् । यजमानो गुरुं विद्यां हरिं लिपिकृतं नरम् ॥
माञ्जुसः पश्चिर्ना ध्यायेद्विखित्वा श्लोकपत्रकम् । रौप्यस्यमप्या ह्यम्या च लेखन्या +नागराक्षरम्
ब्राह्मणान्भोजयेच्छक्त्या शक्त्या दद्याच्च दक्षिणाम् । गुरुं विद्यां हरिं मार्च्यै पुराणादि लिखेन्नरः
पूर्ववन्मण्डलाद्यैश्च पेशान्यां भद्रपीठके । दर्पणे पुस्तकं धृत्वा सेचयेत्पूर्ववद्वटैः ॥ १७
नेत्रोन्मीलनकं कृत्वा शय्यायां तु न्यसेन्नरः । न्यसेत्तु पौरुषं सूक्तं वेदाद्यं तत्र पुस्तके ॥ १८
कृत्वा सजीवीकरणं मार्च्यै हुत्वा चरं ततः । संमार्च्यै दक्षिणाभिस्तु गुर्वादीन्भोजयेद्विजान् ॥
रथेन हस्तिना वाऽपि भ्रामयेत्पुस्तकं नरैः । गृहे देवालयादीं तु पुस्तकं स्थाप्य पूजयेत् ॥ २०
वस्त्रादिदेष्टितं पाठादादायन्ते समर्चयेत् । जगच्छान्तिं चावधार्यै पुस्तकं वाचयेन्नरः ॥ २१
अध्यापमेकं कुम्भाद्भिर्पजमानादि सेचयेत् । द्विजाय पुस्तकं दत्त्वा फलस्यान्तो न विद्यते २२
श्रीम्याहुरतिदानानि गावः पृथ्वी सरस्वती । [*नरकाद्दुर्दन्त्येव जपवापनदोहनात् ॥] २३
विधादानफलं दत्त्वा मप्याक्तं पत्रसंचयम् । यावत्तु पत्रसंख्यातमभ्रराणां तथाऽनय ॥ २४
तावद्वर्षसदस्त्राणि विष्णुलोकं महीपते । पञ्चरात्रं पुराणानि भारतानि ददन्नरः ॥ २५
कुलैर्काविंशमुद्गृत्य परे तच्चे तु लीयते ॥ २६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये विष्ण्वादिदेवताप्रतिष्ठाप्रामाण्यविधिकथनं नाम त्रिपण्डितोऽप्युवाच ॥६३॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—१८२८

* मन्तोऽयं ह. पुस्तके नास्ति । + तु वक्ष्यधरिति इतिपुस्तके पाठः । * एतदर्थं ह. पुस्तक एव केवन् ।

१ क. ह. य. 'नाशान्तिज्ञ' । २ प. सर सर । ३ क. च. 'या लुते' । ४ य. उद्वरि' । ५ य. 'राप्रात' ।

६ य. 'च्यं कृत्वा च वक्षतः । ७ क. प. वृ. य. रक्षा । ८. दःना । ९ य. वजार ।

अथ चतु पाण्डितमोऽध्यायः ।

कूपवापीतडागप्रतिष्ठाविधिः ।

श्रीभगवानुवाच—

कूपवापीतडागानां प्रतिष्ठां वच्मि तां शृणु । जलरूपेण हि हरिः सोमो वरुण उत्तमः ॥ १
 अग्नीषोममयं विश्वं विष्णुरापस्तु कारणम् । हैमं सौम्यं रत्नजं वा वरुणं कारयेन्नरः ॥ २
 द्विभुजं हंसपृष्ठस्थं दक्षिणेनाभयमदम् । वामेन नागपाशं तु नदीनागादिसंयुतम् ॥ ३
 यानामण्डपमध्ये स्याद्वेदिका कुण्डमण्डिता । तोरणं वारुणं कुम्भं न्यसेद्य करकान्वितम् ॥ ४
 भद्रके चार्धचन्द्रे वा स्वस्तिके द्वारि कुम्भकान् । अग्न्याधानं चापि कुण्डे कृत्वा पूर्णां प्रदापयेत् ॥ ५
 वरुणं स्नानपीठे तु ये ते शतेति संस्पृशेत् । घृतेनाभ्यञ्जयेत्पथान्मूलमन्त्रेण देशिकः ॥ ६
 शं नो देवीति मक्षाल्य मुद्गवत्या शिवोदकैः । अधिवासयेदष्टकुम्भान्सामुद्रं पूर्वकुम्भके ॥ ७
 गाद्रमशौ वर्षतोयं दक्षे रक्षस्तु नैर्झरम् । नदीतोयं पश्चिमे तु वायव्ये तु नदीदकम् ॥ ८
 औद्भिज्जं चोत्तरे स्थाप्यमैशान्यां तीर्थसंभवम् । अलाभे तु नदीतोयं यासां रोजेति मन्त्रयेत् ॥ ९
 [अदेवं निर्माज्यं निर्मध्यं दुर्मित्रियेति विचक्षणः ।] नेत्रे चोन्मीलयेच्चित्रं तन्मधुमधुरञ्चयैः ॥ १०
 ज्योतिः संपूर्जयेद्देव्यां गुरवे गामथार्धयेत् । समुद्रज्येष्ठेभ्योभिपिञ्चेदरुणं पूर्वकुम्भतः ॥ ११
 समुद्रं गच्छ गाद्रेयात्सोमो धेन्विति वर्षकात् । देवीरापो निर्झराद्भिर्नदाद्भिः पञ्चनद्यतः ॥ १२
 उद्भिज्जाद्भिश्चोद्भिदेन पावमान्याऽथ तीर्थकैः । आपो हि प्रा पञ्चगव्याद्विरप्पवर्णेति स्वर्णजरा ॥ १३
 आपो अस्मेति वर्षोत्तथैर्याहृत्या कूपसंभवैः । वरुणं च तडागोत्तथैर्वरुणाद्भिस्तु वेग्यतः ॥ १४
 आपो देवीति गिरिजैरकान्नीतिघटेस्ततः । स्नापयेद्वरुणस्येति त्वं नो वरुण चार्धकम् ॥ १५
 व्याहृत्या मधुपर्कं तु वृहस्पतेति वस्त्रकम् । वरुणेति पवित्रं तु प्रणवेनोत्तरीयकम् ॥ १६
 यद्भारुणेन पुण्यादि मदद्याद्वरुणाय तु । चामरं दर्पणं छत्रं व्यजनं वैजयन्तिकाम् ॥ १७
 मूलेनोत्तिष्ठेत्सुत्याप्य तां रात्रिमधिवासयेत् । वरुणं वेति सांनिध्यं यद्भारुणेन पूजयेत् ॥ १८
 सत्रीवीकरणं मूलात्पुनर्गन्यादिना यजेत् । मण्डले पूर्ववत्पार्श्वे कुण्डेषु समिदादिकम् ॥ १९
 वेदादिमन्त्रैर्गङ्गायाश्चतस्रो धेनवो दुहेत् । दिङ्मथो वै यवचरुं ततः संस्थाप्य होमयेत् ॥ २०
 व्याहृत्या वाऽथ नायव्या मूलेनाऽऽमन्त्रयेत्तथा । सूर्याय प्रजापतये चोः स्वाहा चैन्तकनिग्रहाय ॥ २१
 तस्यै पृथिव्यै देहभृत्यै इह स्वभृतये ततः । इह रत्यै चेह स्मत्या उग्रो भीमश्च रौद्रकः ॥ २२
 विष्णुश्च वरुणो धाता रापस्पोषो महेन्द्रकः । अग्निर्ममो नैर्ऋतोऽथ वरुणो वायुरेव च ॥ २३
 कुंवर ईशोऽनन्तोऽथ ब्रह्मा राजा जलेश्वरः । तस्यै स्वाहेदं विष्णुश्च तदिमासेति होमयेत् ॥ २४
 सोमो धेन्विति पशुद्वत्वा इमं मेति च होमयेत् । आपो हिःशेति तिस्रभिरिया रुद्रेति होमयेत् ॥

* क. ट. च. पुस्तकेष्वेतदर्थं नास्ति ।

१ प. त। २ क. ट. च. वायव्ये। ३ प. वायव्ये। ४ ख. रक्षः स्थले कारम् । ट. च. रक्षस्व निर्ऋतम् ।
 ५ क. व. च. नदीशोद । ६ क. व. ह्येति । ७ ख. निर्मध्य । ८ प. विर्मण्डप । ९ प. "पूर्वे । १० क. "वेदस्या गु" ।
 ११ प. वदपतः । १२ प. वदरुण्येन । क. व. सदाव्येन । १३ प. वदरुण्येन । १४ प. सदाव्येन । १५ प.
 १६ ११ ख. प. चान्तरिक्षः । ट. च. चान्तरिक्षः ।

(सभादिस्थापनविधिः)

- दशदिक्षु बलिं दद्याद्ब्रह्मपुष्पादिनाऽर्चयेत् । प्रतिमां तु समुत्थाप्य मण्डले विन्यसेद्विषुधः ॥ २६
 पूजयेद्ब्रह्मपुष्पाद्यैर्हेमपुष्पादिभिः क्रमात् । जलाशयांस्तु दिग्भागे वितस्तिद्वयसंभिताम् ॥ २७
 कृत्वाऽष्टौ स्थण्डिलान्ब्रह्मन्सैकतान्देशिकोत्तमः । वरुणस्येति मन्त्रेण आच्यमष्टशतं ततः ॥ २८
 चक्रं यन्मयं द्रुत्वा शान्तितोयं समाहरेत् । सेचयेन्मूर्ध्नि देवं तु सजीवकरणं चरेत् ॥ २९
 ध्यायेत्तु वरुणं युक्तं गौर्षां नदनदीगणैः । ॐ वरुणाय ततोऽभ्यर्च्य ततः सान्निध्यमाचरेत् ३०
 उत्थाप्य नागपृष्ठाद्यैर्भ्रामयेत्सैः समङ्गलैः । आपो हि ष्ठेति च क्षिपेन्निरध्वाक्के घटे जले ॥ ३१
 जलाशये मध्यगतं सुगुप्तं विनिवेशयेत् । क्वात्सा ध्यायेच्च वरुणं सूर्ष्टिं ब्रह्माण्डसंज्ञिकाम् ॥ ३२
 अग्निवीजेन संदग्धा(द्ध) तद्ब्रह्म ग्वावयेकरः । सर्वमापोमयं लोकं ध्यायेत्तत्र जलेश्वरम् ॥ ३३
 तोयमध्यस्थितं देवं ततो यूपं निवेशयेत् । चतुरस्रपथाष्टासं यत्कुलं वा सुंकीर्तितम् ॥ ३४
 आराध्य देवतालिक्रं दशहस्तं तु कूपके । यूपं यज्ञी(क्षि)पष्टशातं मूले ह्येवं फलं न्यसेत् ॥ ३५
 घाण्यां पञ्चदशकरं पुष्करिण्यां तु विंशकम् । तद्भागे पञ्चविंशारूपं जलमध्ये निवेशयेत् ॥ ३६
 ऋषागण्डपाङ्गणे वा यूपं ब्रह्मेतिमन्त्रतः । स्थाप्य तद्द्वेष्टयेद्दक्षीरूपोपरि पताकिकाम् ॥ ३७
 तद्भ्यर्च्य च गन्धार्चैर्जगच्छान्तिं समाचरेत् । दक्षिणां गुरवे दद्याद्गोहेमाम्बुपात्रकम् ॥ ३८
 द्विजेभ्यो दक्षिणा देया आमन्तान्मोजयेत्तथा । आत्रस्र स्तम्भपर्यन्तं ये केचित्सलिलाधिनाः ३९
 ते तुक्षिमुपगच्छन्तु तद्भागस्थेन वारिणा । तोयमुत्सर्जयेदेवं पञ्चगव्यं विनिसिपेत् ॥ ४०
 आपो हि ष्ठेति तिस्रिभिः शान्तितोयं द्विजैः कृत्वम् । तीर्थतोयं सिपेत्युण्यं गोकुलं चार्पयेद्द्विजान् ॥
 अनिवारितमन्त्रार्थं सर्वजन्यं च कारयेत् । अश्वमेधसदृशानां सहस्रं यः समाचरेत् ॥ ४२
 एकाहं स्थापयेत्तोयं तत्पुण्यमयुतायुतम् । विमाने मोदते स्वर्गे नरकं न स गच्छति ॥ ४३
 गवादि पिवते यस्माच्चस्मात्कर्तुं न पातकम् । तोयदानात्सर्वदानफलं प्राप्य दिवं व्रजेत् ॥ ४४

इत्यादिगण्डपुराण आग्नेये कूपमापीतगणादिप्रतिष्ठाकथन नाम चतुःपठितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—१८७२

अथ पञ्चपठितमोऽध्यायः ।

सभादिस्थापनविधिः ।

श्रीभगवानुवाच—

- सभादिस्थापनं वक्ष्ये तथैतेषां प्रवर्तनम् । भूमौ परीक्षितायां च वास्तुयामं सभाचरेत् ॥ १
 स्वेच्छया तु सभां कृत्वा स्वेच्छया स्थापयेत्सुरात् । चतुष्पथे च ग्रामादौ न शन्ये कारयेत्सभाम्
 निर्मलः कुलमुद्दत्स कर्ता स्वर्गे विगोदते । अनेन विधिना कुर्यात्सप्तभूमिं हरेर्गृहम् ॥ ३
 यथा राहां तथाऽन्येषां पूर्वाद्याश्च ध्वजादयः । कोणशुभान्वर्जयित्वा चतुःशालं तु वर्जयेत् ॥४
 त्रिशालं वा द्विशालं वा एकशालमथापि वा । न्ययाधिकं न कुर्वीत व्यपदोपकरं हि तद् ॥ ५
 आयाधिके भवेत्पीडा तस्मात्कुर्यात्तमं द्वयम् । कररासिं समस्तं तु कुर्याद्विमुगणं मुग्धः ॥ ६

* एतदर्थं क. द. न. पुस्तकेषु नास्ति ।

सप्तार्चिषा कृते भागे गर्गविद्याविचक्षणः । अष्टधा भाजिते तस्मिन्पच्छेपं स व्ययो भैतः ॥ ७	
अथवा करराशिं तु हन्यात्सप्तार्चिषा बुधः । वसुभिः संहृते भागे ध्वजादि परिकल्पयेत् ॥ ८	
ध्वजो धूम्रस्तथा सिंहः श्वा वृषस्तु सरो गर्जः । ध्वाह्वयेति क्रमेणैवमायाष्टकमुदाहृतम् ॥ ९	
त्रिशालकत्रयं शैलं सर्वभेदविवाजितम् । याम्बां परशुहोपेतं द्विशालं शस्यते सदा ॥ १०	
याम्ये शालैकशालं तु प्रत्यक्षशालमथापि वा । एकशालद्वयं शस्तं शेषास्वन्ये भयावहाः ॥ ११	
चतुःशालं सदा शस्तं सर्वदोषविवाजितम् । एकभौमादि कुर्वाव भवनं सप्तभौमकम् ॥ १२	
द्वारवेद्यादिरहितं पुराणेन विवाजितम् । देवगृहं देवतायाः प्रतिष्ठाविधिना सदा ॥ १३	
संस्थाप्य मनुजानां च समुदायोक्तकर्मणा । प्रातः सर्वापधीक्षानं कृत्वा शुचिरतन्द्रितः ॥ १४	
मधुरैस्तु द्विजान्भोज्य पूर्णकुम्भादिशोभितम् । सतोरणं स्वस्ति वाच्य द्विजान्गोरुपृष्ठहस्तकः १५	
गृही गृहं प्रविशेच्च दैवज्ञान्मार्च्य संविशेत् । गृहे पुष्टिकरं मध्वं पठेच्चैवं समाहितः ॥ १६	
ॐ नन्दे नन्दप वासिष्ठे वसुभिः प्रजया सह । जये भार्गवदायादे प्रजानां विजयावहे ॥ १७	
पूर्णेऽङ्गिरसदायादे पूर्णकामं कुरुष्व माम् । भद्रे काश्यपदायादे कुरु भद्रां मतिं मम ॥ १८	
सर्ववीजौषधीयुक्ते सर्वरत्नौषधीवृते । रुचिरे नन्दने नन्दे वासिष्ठे रम्यतामिह ॥ १९	
प्रजापतिसुते देवि [+ चतुरस्रे षड्दीपसि । सुभगे सुव्रते देवि गृहे काश्यपि रम्यताम् ॥ २०	
पूजिते परमाचार्येर्गन्धमाल्यैरलंकृते । भवभूतिकरि देवि] गृहे भार्गवि रम्यताम् ॥ २१	
अव्यक्तेऽव्याकृते पूर्णे पुनरङ्गिरसः सुते । इष्टके त्वं प्रयच्छेष्टं प्रतिष्ठां कौरव्याम्बहम् ॥ २२	
देशस्वामिपुरस्वामिगृहस्वामिपरिशु(ग्र)हे । मनुष्यधनहस्त्यश्वपशुवृद्धिकरी भव ॥ २३	

इत्यादिब्रह्मपुराण आग्नेये समादिस्थापनविधित्थन नाम षषपठितमोऽध्याय ॥ ६५ ॥

आदितः श्लोकानां समग्रङ्काः—१८९५

अथ परंपठितमाऽध्याय ।

देवतासामान्यप्रतिष्ठा ।

श्रीभगवानुवाच—

समुदायप्रतिष्ठां च वक्ष्ये सा मामुदेववत् । आदित्या वसतो रुद्राः साध्या विश्वेऽश्विनौ तथा ॥	
ऋषयश्च तथा सर्वे नक्षत्रे तेषां विशेषकम् । यस्य देवस्य यज्ञाम तस्याऽऽद्यं गृह्यं चाक्षरम् ॥ २	
प्राजाभिर्भेदयित्वा तु दीर्घाण्यद्भानि भेदेषु । प्रथमं कल्पयेत्प्रीजं सविन्कु(न्तु) मर्षेवान्वितम् ॥ ३	
सर्वेषां मूलमन्त्रेण पूजनं स्थापनं तथा । नियमव्रतकृच्छ्राणां मठसंक्रमवेशमनाम् ॥ ४	

* गोपुष्टहस्तक इति प. पुस्तकविषयणीस्वः पाठः । + अथ प्रथमं, च पुस्तके नास्ति ।

१ क. ड. च. 'मे सहृदयि' । २ छ. ग. घ. च. इत. । ३ क. लहृते । ४ घ. वृष्यादि । ५ क. 'जो धौमोऽथ गिद्वय धीरभेय. ख' । ६ घ 'ज । तथा ध्वाह्वस्तु पूर्वदायुद्रपुत्रि विकल्पयेत् । जि' । ७ छ. घ. च. ध्रुवभूतपूर्ववि' । ८ ख. घ. लन्वते । ९ घ. पूरयेत् । १० ख. 'वेजीवीय' । ११ क. ख. च. नामवा' । १२ क. क. ख. 'दुर्भाकर' । १३ क. ड. च. वस्येत् । १४ क. ड. घ. 'गर्वं गति । ह' । घ. 'गर्वं गतिम् । १५ क. ड. च. 'गर्वं गतिम्' ।

(देवतासामान्यप्रतिष्ठा)

- मासोपवासं द्वादश्या इत्यादि स्थापनं वदे । शिलां पूर्णघटं कांस्यं संपारं स्थापयेत्ततः ॥ ५
- ब्रह्मर्च्यं समाहृत्य श्रेयधवमयं चरुम् । क्षीरेण कपिलायास्तु तद्विष्णोरिति साधकः ॥ ६
- प्रणवेनाभिघार्यैव दर्व्या संघटयेत्ततः । साधयित्वाऽवतार्याथ विष्णुमभ्यर्च्य होमयेत् ॥ ७
- व्याहृत्या चैव गाथया तद्विभासेति होमयेत् । विश्वतश्शुर्वेदायैर्भूरप्रये तथैव च ॥ ८
- सूर्याय प्रजापतये अन्तरिक्षाय होमयेत् । यौः स्वाहा ब्रह्मणे स्वाहा पृथिवीं महाराजकः ॥ ९
- तस्यै सोमं च राजानमिन्द्रायैहोममाचरेत् । एवं कृत्वा चरोर्भागान्दद्याद्विन्ध्वलिपादरात् ॥ १०
- समिधोऽष्टशतं हुत्वा पालाशा(शी)धाऽऽश्वहोमकम् । कुर्वात्पुरुषसूक्तेन इरावती तिलाष्टकम् ॥ ११
- हुत्वा तु ब्रह्मविष्णवीश्वदेवानामनुयागिनाम् । ग्रहाणामाहुतीं कृत्वा लोकेशानामधो पुनः ॥ १२
- पर्वतानां नदीनां च समुद्राणां तथाऽऽहुतीं । हुत्वा च व्याहृतीर्दद्यात्स्रुवपूर्णाहुतिश्रवम् ॥ १३
- घोषहन्तेन मन्त्रेण वैष्णवेन पितामह । पञ्चगव्यं चरुं प्राश्य दत्त्वाऽऽचार्याय दक्षिणाम् ॥ १४
- तिलपात्रं हेमयुक्तं सवस्त्रं गामलं कृतम् । ग्रीवतां भगवान्विष्णुरित्युत्सृजेत्तत्रैव शुभः ॥ १५
- मासोपवासादरेन्धां प्रतिष्ठां वक्षिष्व पूर्वतः । यज्ञेन(नाऽऽ)तोष्य देवेशो श्रेयसद्वैष्णवं चरुम् ॥ १६
- तिलतण्डुलनीवारैः श्यामाकरैश्च वा यवैः । आग्नेनाऽऽचार्यं चोत्तार्य होमयेन्मूर्तिमन्त्रकैः ॥ १७
- विष्णवादीनां मासवानां तदन्ते होमयेत्पुनः ॥ १८
- ॐ श्रीविष्णवे स्वाहा । ॐ विष्णवे विभूषणाय स्वाहा । ॐ विष्णवे शिविविष्टाय स्वाहा ।
- ॐ नरसिंहाय स्वाहा । ॐ पुरुषोत्तमाय स्वाहा ॥ १९
- द्वादशान्धत्समिधो होमयेद्घृतसंयुताः । विष्णो रराटं मन्त्रेण ततो द्वादश चाऽऽहुतीः ॥ २०
- इदं विष्णुरिरावती चरोर्द्वादश चाऽऽहुतीः । हुत्वा चाऽऽश्वयाहुतीं स्तद्वत्तद्विभासेति होमयेत् ॥
- श्रेयहोमं ततः कृत्वा दद्यात्पूर्णाहुतिश्रवम् । श्रुज्जतेत्यनुवाकं तु जप्त्या प्राश्यी(शी)त वै चरुम्
- प्रणवेन स्वशब्दान्ते कृत्वा पात्रे तु वैष्णवे । ततो मासाधिपानो तु विष्णुद्विदश भोजयेत् ॥ २३
- त्रयोदशो गुरुस्तत्र तेभ्यो दद्यात्त्रयोदश । कुम्भान्स्वाद्भ्युत्सृज्यकान्सच्छत्रोपानहान्वितान् ॥ २४
- सुवस्त्रहेमपाल्याक्यान्वत्पूर्त्यं त्रयोदश । गावः भीतिं समावाप्तुं भयचरन्तु प्रहर्षिताः ॥ २५
- इति गोपथमुत्सृज्य युषं तत्र निवेशयेत् । दशहस्तं मपाराममटसंक्रमणादिषु ॥ २६
- गृहे च होममेवं तु कृत्वा सर्वं यथाविधि । पूर्वोक्तेन विधानेन प्रविशेच्च गृहं पृथ्वी ॥ २७
- अनिवारितमन्त्रार्थं सर्वेभ्येतेषु कारयेत् । द्विनेभ्यो दक्षिणा देया यथाशक्ति विचक्षणैः ॥ २८
- आरामं कारयेद्यस्तु मन्दने सुचिरं वसेत् । मठमदानात्स्वर्लोकं शक्यलोकं वसेत्ततः ॥ २९
- मपादानाद्गुरुणेन संक्रमेण वसेद्विधि । इष्टकासेतुकारी च गोलोके मार्गकृद्भवाम् ॥ ३०
- नियमव्रतकृद्विष्णुः कृच्छ्रकृत्सर्वपापहा [१] । गृहं दत्त्वा वसेत्स्वर्गं यावदाभूत्संश्रवम् ॥ ३१
- समुद्रायप्रतिष्ठां शिवादीनां गृहात्मनाम् ॥ ३२

इत्यादिमहापुराण आग्नेये देवतासामान्यप्रतिष्ठाकथनं नाम पद्माष्टमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टाङ्काः—१९२७

* एतत्पर्यं क. द. घ. पुस्तकेषु नास्ति ।

अथ सप्तपठितमोऽध्यायः ।

जीर्णोद्धारविधिः ।

श्रीभगवानुवाच—

जीर्णोद्धारविधिं वक्ष्ये भूपितां स्रपयेद्गुरुः । अचलां विन्यसेद्देहे अतिजीर्णां परित्यजेत् ॥ १
 अन्यद्वां भग्नां च शैलाख्यां न्यसेदन्यां च पूर्ववत् । संहारविधिना तत्र तत्त्वान्संहृत्य देशिका २
 सहस्रं नारसिंहेन हुत्वा तामुद्धरेद्गुरुः । दारवीं दाहयेद्दही शैलजां प्रक्षिपेज्जले ॥ ३
 धातुजां रत्नजां वाऽपि अगाधे वा जलेऽभ्युषी । यानमारोप्य जीर्णाङ्गं छाद्य वस्त्रादिना नयेत् ४
 वादित्रैः प्रक्षिपेत्तोये गुरवे दक्षिणां ददेत् । यत्प्रमाणा च यद्रव्या तन्मानां स्थापयेद्दिने ॥ ५
 कूपवापीतटानादेर्जीर्णोद्दारे महाफलम् ॥ ६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये जीर्णोद्धारविधिकथनं नाम सप्तपठितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१९३३

अथाष्टपठितमोऽध्यायः ।

उत्सवविक्रमनम् ।

श्रीभगवानुवाच—

वक्ष्ये विधिं चोत्सवस्य स्थापिते तु सुरे चरेत् । तस्मिन्दिने वैकरात्रं त्रिरात्रं चाष्टरात्रकम् ॥ १
 उत्सवेन विना यस्मात्स्थापनं निर्णफलं भवेत् । अयने विषुवे चापि शयनोपवने गृहे ॥ २
 कारकस्यानुर्कूलो वा यात्रां देवस्य कारयेत् । मङ्गलाङ्कुरारोपैस्तु गीतवृत्त्यादि वाचकैः ॥ ३
 शरावयदिकापालीं स्वङ्कुरारोहणे हिता । यवाञ्शालींस्तिलान्मुद्गान्गोधूमान्मितसर्षपान् ॥ ४
 कुलस्थमापनिष्पावान्क्षालयित्वा तु वैषपयेत् । पूर्वादौ च वलिं दद्याद्द्वन्द्वीपैः पुरं निक्षि ॥ ५
 इन्द्रादेः कुमुदादेश्च सर्वभूतेभ्य एव च । अनुगच्छन्ति ते तत्र प्रतिक्रमधराः पुनः ॥ ६
 पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं तेषां न संशयः । आगत्य देवतागारं देवं विज्ञापयेद्गुरुः ॥ ७
 तीर्थयात्रा त्वेया देव श्वः कर्तव्या सुरोत्तम । तस्या(दा)रम्भमनुष्ठानुर्भेदः सर्वज्ञ सर्वदा ॥ ८
 देवमेवं तु विशाप्य ततः कर्म समारभेत् । मरोद्घटितकौण्ड्यां तु वेदिकां भूपितां व्रजेत् ॥ ९
 धनुःस्तम्भां तु तन्मध्ये स्वस्तिके प्रतिमां न्यसेत् । काम्यार्थं लेख्य चित्रेषु स्थाप्य तत्राधिवासयेत् १०
 वैष्णवैः सह कुर्वीत घृताभ्यर्क्षं तु मूलतः । घृतधाराभिषेकं यै सकलां शर्वरीं बुधः ॥ ११

• एतदर्थं क. द. च. पुरतरेषु नादित ।

१ क. द. च. 'स्मिन्दिने वैक' । २ य. 'त्रं चपुराष्टकं' । क. द. 'यान्तराष्टकं' । ४ क. द. च. 'निष्पन्नं' । ५ क. द. च. 'यने स्थापने' । ६ द. द. च. 'वृत्ते वा' । ७ य य 'लीलवटकु' । ८ य य. 'दितः' । ९ क. द. 'मापयेत्' । य. 'माप्या' । १० क. च. 'ये' । ११ य य. 'मया' । १२ क. च. 'महेशे देव श्वं' । य. य. च. 'महेशे देव सर्वेश्व' । १३ क. द. च. 'वदेव' । १४ य. य. च. 'वा' । १५ क. द. 'तु' । य य यान्तिने पवित्रं' । च. 'तु' । कर्मापी-
 'स्वापि' । १६ य. च. २ ।

(ज्ञपनोत्सवविस्तारकथनम्)

- दर्पणं देव्यं नीराजगीतवाद्यैश्च महलम् । वी(वी)जनं पूजनं दीपगन्धपुष्पादिभिर्विजेत् ॥ १२
- हरिद्रामुक्तकाश्मीरशुक्रचूर्णादि मूर्धानि । प्रतिपाद्याश्च भक्तानां सर्वतीर्थफलं(ले?) घृते ॥ १३
- स्र्षापयित्वा समभ्यर्च्य यात्राविम्बं रये स्थितम् । नयेद्गुरुर्नदीं नार्देऽत्राद्यै राप्तालिकाम् ॥
- निम्नगा(गां) योजनादर्वाक्तत्र वेदीं तु कारयेत् । वाटनादवतार्येनां तस्यां वेद्यां निवेशयेत् ॥ १५
- चरुं चं अपयेत्तत्र पापसं होमयेत्ततः । अम्बिलङ्गैर्वैदिकैर्मन्त्रैस्तीर्थान्याघ्राहयेत्ततः ॥ १६
- आपो हि घृषोपनिषदैः(?) पूजयेदर्थ(र्घ्य)मुख्यकैः । पुनर्देवं समादाय तोयं कृत्वाऽधमर्षणम् ॥ १७
- स्नायान्महाजैर्नैर्विभवेद्यामुनार्यं तं न्यसेत् । पूजयित्वा तर्दङ्गा च मासादं तु नयेत्ततः ॥ १८
- पूजयेत्पावकैस्तं तु गुह्यः स्याद्भुक्तिमुक्तिकृतम् ॥ १९

इत्यादिमहापुराण आमेव उत्सवविधिः कथनं नामाष्टपठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१९५२

अथ नवपठितमोऽध्यायः ।

ज्ञपनोत्सवविस्तारकथनम् ।

अग्निरुवाच—

- घृह्यञ्छृणु प्रवक्ष्यामि स्नपनोत्सवविस्तरम् । मासादस्याग्रतः कुम्भान्मण्डपे र्धण्डले न्यसेत् ॥ १
- कुर्याद्भयानार्चनं होमं हरेरादीं च कर्षणि । सद्गन्तं वा शतं वाऽपि होमयेत्पूर्णया सह ॥ २
- ज्ञानद्रव्याण्यथाऽऽहृत्य कलशांध्यापि विन्यसेत् । अधिवास्य सूत्ररूढान्धारयेन्मण्डितो घटान्कं
- चतुरस्रं पुर कृत्वा कर्द्वैस्तं प्र(स्तत्प्र)विभावयेत् । भेद्ये तु नवके स्थाप्य पार्श्वेषु च ममार्जयेत् ॥
- शालिचूर्णादिनाऽऽपूर्य पूर्वादिनवकेषु च । कुम्भमुद्रा ततो बद्ध्वा घटं तत्राऽऽनयेद्बुधः ॥ ५
- पुण्डरीकाक्षमक्षेण दर्भास्तास्तु विसर्जयेत् । अग्निः पूर्णं सर्वरत्नयुतं मध्ये न्यसेद्दत्तम् ॥ ६
- यद्यत्रीदितिलार्थैश्च नीवाराऽऽद्यागकान्क्रमात् । कुलित्थमुद्रसिद्धार्थान्मुक्त्वाऽन्यानष्टदिक्षु च ॥ ७
- पेन्द्रे तु नवके मध्ये घृतपूर्णं घटं न्यसेत् । पलाशाश्वत्थन्यग्रोचविल्वोदुम्बरंशी(ली)रिणाम् ॥ ८
- जम्बूशमीकीपित्याना त्वकपापैर्व्यटाष्टकम् । आग्नेयनवके मध्ये मघूर्णं घटं न्यसेत् ॥ ९
- गोशृङ्गनगैर्गङ्गाम्मुगजेन्द्रदर्शनेषु च । तीर्थक्षेत्रखेलेष्वष्टौ मृत्तिकाः स्फुर्घटाष्टके ॥ १०

* एतदर्थं क क च पुस्तक्यु नास्ति ।

१ क घ ग घ दर्शना । २ घ 'रात्रा' । ३ क घ ग घ च 'क्षेप' । ४ क क च 'वीनि' ।
 ५ क क च 'कलेष्टे' । ६ क क च 'स्नापयित्वा' । ७ ख ग घ 'द्विजारा' । ८ ख ग घ 'लिका । नि' ।
 ९ क क च 'यैवत' । १० ख ग घ वै । ११ ख 'येभ्यु' । १२ क 'ये दत्ताऽय' । १३ क च 'द्वैषि' ।
 १४ क च 'दहा च प्र' । १५ 'दहा च प्र' । १६ ख ग घ 'कलं तु गु' । १७ ख ग घ 'मन्त्र' । १८ क क
 च 'यर्जयेत्' । १९ क 'देव्यन्मण्डपु' । २० क क च 'दत्तस्य श्विनाश्वे' । २१ ख ग घ 'ध्वेन तु नरत्वा' ।
 २२ क क च 'पट्टी प्रजन' । २३ ख ग घ 'रत्नात्काम्' । २४ क क 'नरत्वायु' । च 'न्यास्यु' ।
 २५ क च 'प्रवर मुते' । २६ क च 'वत्पते' । २७ क क च 'लिकश्च घट' ।

याम्ये तु नवके मध्ये तिलतैलघटं न्यसेत् । नारङ्गमथ जम्बीरं खनीरं मृत्तिका(कां) क्रमात् ॥ १ ॥
 नारिकेलं न्यसेत्पुमं दाढिभं पनसं फलम् । नैर्ऋते नवके मध्ये क्षीरपूर्णं घटं न्यसेत् ॥ २ ॥
 कुङ्कुमं नागपुष्पं च चम्पकं मालतीं क्रमात् । मङ्गिहामथ पुंनागं करवीरं महोत्पलम् ॥ ३ ॥
 पुष्पाणि चान्ये(न्य)नवके मध्ये वै नारिकेलकम् । नादेयमथ सामुद्रं तारसं कौप्यमेव च ॥ ४ ॥
 वर्षजं दिमतोषं च नैर्ऋतं गाङ्गमेव च । उदकान्वयथ वायव्ये नवके कदलीजलम् ॥ ५ ॥
 सहदेवीं कुमारीं च सिद्धी व्याघ्रीं तथाऽमृताम् । विष्णुर्वर्णां शतनिभां चर्चां दिव्यौषधीर्न्यसेत् ॥ ६ ॥
 पूर्वादीं सौम्यनवके मध्ये दधिघटं न्यसेत् । पत्रमेलान् त्वचं कुष्ठं चालकं चन्दनद्वयम् ॥ ७ ॥
 लतां कस्तुरिकां चैव कृष्णाग्रहमनुक्रमात् । सिद्धद्रव्याणि पूर्वादीं शान्तितोषमथैकतः ॥ ८ ॥
 चन्द्रतारं क्रमोच्छुक्त्वा गिरिसारं वपु न्यसेत् । घोषसारं तथा सीसं पूर्वादीं रत्नमेव च ॥ ९ ॥
 घृतेनोन्मथ्य चोद्धृत्य स्नपयेन्मूलमध्रतः । गन्धार्थैः पूजयेद्द्रोहं क्षुत्वा पूर्णाहुतिं चरेत् ॥ १० ॥
 वार्षिकं च सर्वभूतेभ्यो भोजयेद्दक्षिणः । देवैश्च मुनिभिर्भूषैर्देवं संज्ञाप्य चेश्वराः ॥ ११ ॥
 यर्षुषैः स्नपयित्वा स्नपनोत्सवकं चरेत् । अष्टोत्तरसहस्रेण घटानां सर्वभागभवेत् ॥ १२ ॥
 यद्भावभूषैस्नाने च पूर्णसंस्कारेण कृतम् । गौरीलक्ष्मीविवाहादि चोत्सवं स्नानपूर्वकम् ॥ १३ ॥

इत्यादिनडापुराण भाग्ये स्नपनोत्सवविधि उच्यते नाम नवघटितमोऽध्याय ॥ ६९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः— १९७५

अथ सप्ततितमोऽध्यायः ।

पादप्रतिष्ठाविधिः ।

श्रीभगवानुवाच—

मतिष्ठां पादधानां च वक्ष्येऽहं भुक्तिमुक्तिदाम् । सर्वौषधयो(धु)दकौलिस्तापिघातकविभूषितान् ॥
 वृक्षान्माल्यैरलंकृत्य वासोभिरभिवेष्टयेत् । सूर्या सौवर्णया कार्यं सर्वेषां कर्णवेधनम् ॥
 हेमशलाकयाऽञ्जनं वेद्यां तु फलसप्तकम् । अधिवासेषु प्रत्येकं घटान्वालिं निवेदयेत् ॥
 इन्द्रादेरधिवासेषु होमः कार्यो वनरपतेः । ऋग्यजुःसाममन्त्रैश्च वारुणैर्षतैरवैः ॥
 वृक्षवेदिककुम्भैश्च स्नपनं द्विजपुंगवाः । तरुणां यजमानस्य कुंयुध यजमानकः ॥
 भुपितो दक्षिणां दद्यात्सौभूषणवस्त्रकम् । क्षीरेण भोजनं दद्याद्यावदिनचतुष्टयम् ॥
 होमस्तिर्लोक्यैः कार्यस्तु पलाशसमिधैस्तथा । आचार्ये द्विगुणं दर्शोत्पूर्ववन्मण्डपादिकम् ॥

* एतस्मादनन्तरम्—“ वृक्षमल्लोडकुम्भैश्च दत्तोऽभियेकं च मन्त्रतः ” इत्यर्थमधिकं च न घ. पुस्तकेषु ।

१ क. क. च 'र पूर्णिका क' । २ क. क. च 'नारिकेल' । ३ क. क. च 'वा मध्ये न' । ४ क. क. च 'पत्र
 घ' । ५ क. क. च 'मादुलक मि' । ६ क. क. च 'क्षीरं' । ७ क. क. च 'नाऽऽमृत्यो' । ८ क. क. च 'कृता
 ९ घ. ग. च 'क्षिणां' । १० क. क. च 'सर्वेषाम्' । ११ क. क. च 'वरा' । १२ क. क. च 'यु स्थान'
 १३ क. क. च 'यपद्वये' । १४ क. क. च 'पते कृते' । १५ क. क. च 'वेदांता' । १६ क. क. च 'व्यमान'
 १७ क. क. च 'द्वयम्' । १८ क. क. च 'मन्त्रैः' । १९ क. क. च 'कुंयुध य' । २० क. क. च 'य
 'लोक्यै घ' । २१ क. क. च 'पादपुराण' ।

(ज्ञानविधिः)

पापनाशः परा सिद्धिर्वृक्षारामप्रतिष्ठया । स्कन्दावेशो यथा प्राह मतिष्ठायं तथा शृणु ॥ ८
सूर्येशगणशक्त्यादेः परिवारस्य वै हरेः ॥ ९

इत्यादिमहापुराण भाष्ये पादप्रतिष्ठाविधिर्णनं नाम सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१९८४

अथैकसप्ततितमोऽध्यायः ।

गणपूजाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

गणपूजां प्रवक्ष्यामि निर्विघ्नांवाखिलोर्षेदाम् । गणाय स्वाहा हृदयमेकदंष्ट्राय वै शिरः ॥ १
गैजकार्णिने च शिखा गजवक्त्राय चर्म च । महोदराय सुदण्डहस्तायासि तथाऽस्त्रकम् ॥ २
गणो गुरुः पौर्षका च शक्त्यनन्तौ च धर्मकः । मुख्यांस्थिमण्डलं चाधश्चोर्ध्वे(ध्वे) लदनमर्चयेत्
पञ्चकार्णिकवीभं च ज्वालिनीं नन्द्याऽर्चयेत् । सूर्येशा कामरूपा च उदया कामवर्तिनी ॥ ४
सत्या च विघ्ननाशा च आसनं गन्धैर्मृत्तिकौ । वंशो घोरं च दहनं पुत्रो लम्बं तथा स्मृतम् ॥ ५
लम्बोदराय विघ्नहे महोदराय धीमहि । तशो दन्तिः प्रचोदयात् ॥ ६
गणपतिर्गणाभिपो गणेशो गणनायकः । गणक्रीडो वक्तुण्ड एकदंष्ट्रो महोदरः ॥ ७
गजवक्त्रो लम्बकुक्षिर्विकटो विघ्ननाशनः । धूम्रवर्णो महेन्द्राद्याः पूज्या गणपतेः स्मृताः ॥ ८
इत्यादिमहापुराण भाष्ये गणपूजाविधिकपन नामैकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१९९२

अथ द्विसप्ततितमोऽध्यायः ।

ज्ञानविधिः ।

ईश्वर उवाच—

स्यामि स्कन्द नित्याद्यं ज्ञानं पूजां प्रतिष्ठया । स्मार्त्वेो शिलां समुद्धृत्य सृदमष्टाङ्गुलां ततः ॥ १
वात्मना संमुख्यत्वं पुनस्तेनैव पूजयेत् । शिरसा पयसस्तीरे निधायास्त्रेण शोधयेत् ॥ २
पादि शिल्पयोद्धृत्य ब्रह्मणा विभजेद्विधा । एकया नाभिवादान्तं प्रक्षाल्य पुनरन्यया ॥ ३
श्लोभिःक्षयया लक्ष्मीदीप्तया सर्वविग्रहम् । निरुध्वोऽऽस्यासि पाणिभ्यां प्राणान्तंयम्य वैरिणि
नेमज्ज्याऽऽसीत शयस्रं स्मरन्कालानलप्रभम् । मलज्ञानं विधायेत्यं समुत्थाय जलान्तरात् ॥ ५

१ य. 'प्राणवि' । २ य. 'ज्ञापदा' । ३ य. लम्बकणिने । ४ य. यर्म । ५ य. ग. पादुका । ६ क. च. कर्मकः ।
७ क. च. 'इयाद्विम' । ८ स. ग. य. 'विघ्नवीजाय ज्वा' । ९ क. य. 'श्रीजांथ जालि' । १० क. च. य. जालि' ।
११ य. ग. य. 'निनी नन्दनाचं' । १२ क. य. 'गन्धैर्मृत्' । १३ क. य. 'वा । य घोरं च दहनं नश्ये वितयाऽ-
मृतम् । १४ य. 'त्वाऽसिना स' । १५ य. ग. य. 'स्तुल व' । १६ क. य. 'सनाहृत्य प्रमटेने' । १७ य. 'सनाहृत्य प्रमटेने' ।
१८ य. पूरयेत् । १९ क. य. च. 'निर्द्विधा' । २० य. 'आदि तन्वमारन्य वी' । २१ य. ग. 'प्राणानि वा' । २२ य.
५. वारिण ।

- अह्नसंध्यामुपास्याथ विधिज्ञानं समाचरेत् । सारस्वतादितीर्थानामेकमङ्कुशमुद्रया ॥ ६
- हृदाऽऽकृष्य तथाऽऽस्थाप्य पुनः संहारमुद्रया । शेषं मृद्गागमादाय प्रविशयाऽऽनाभि वारिणि ७
- वामपाणितले कुर्याद्भागवतमुदञ्जुतः । अङ्गैर्दक्षिणमेकाग्रं पूर्वमेत्रेण सप्तया ॥ ८
- शिवेन दशधा सौम्येण यज्ञागवयं क्रमात् । सर्वदिक्षु क्षिपेत्पूर्वं ह्रुंफडन्तेगवाणुना ॥ ९
- कुर्याच्छिवेन सौम्येन शिवतीर्थेन तु क्रमात् । सर्वाङ्गमङ्ग जप्तेन मूर्धादि चरणावधि ॥ १०
- दक्षिणेन सैमालभ्य पठन्नङ्गचतुष्टयम् । पिधाय स्वानि सर्वाणि पण्मुत्तीकरणेन च ॥ ११
- शिवं स्मरन्निमज्जेत हरिं गङ्गेति वा स्मरन् । वीषडन्तपठज्ञेन के कुर्यादभिषेचनम् ॥ १२
- कुम्भपात्रेण रक्षार्यं पूर्वादौ विक्षिपेज्जलम् । स्नात्वा राजोपचारेण सुगन्धामलकादिभिः ॥ १३
- स्नात्वा चोत्तीर्थं तृतीर्थं संहारिण्योपसंहरेत् । अथातो विधिशुद्धेन संहितामधितेन च ॥ १४
- निवृत्त्यादिशिशुद्धेन भस्मना स्नानमाचरेत् । शिरसः पादपर्यन्तं ह्रुंफडन्तेगवाणुना ॥ १५
- तेन कृत्वा मेलस्नानं विधिज्ञानं समाचरेत् । ईशतत्पुरुषाद्योरगुणकानातसंपरैः ॥ १६
- क्रमेणोद्गतयेन्मूर्ध्नि वस्त्रद्वन्द्वविग्रहान् । संध्यात्रये निशीथे च वर्षापूर्वावसानयोः ॥ १७
- सुप्त्वा भुक्त्वा पयः पीत्वा कृत्वा चाऽऽवश्यकादिकम् । स्त्रियं नपुंसकं शुद्धं विहाळशवमूर्धिकम् ॥ १८
- स्नानमात्रेणैकं स्पृष्ट्वा शुच्यम्युचुलकं चरेत् । सूर्याशुवर्षसंपर्कं प्राञ्च्यसेनोर्ध्ववाहुना ॥ १९
- माहेन्द्रं स्नानमैत्रेण कार्यं सप्तपदावधि । गोसंघमध्यनः कुर्यात्सुरोत्खातकरेणुभिः ॥ २०
- पावनं मूलमन्त्रेण स्नानं तैर्दर्पणाऽपवा । सद्योजातादिभिर्मन्त्रैर्मन्मोभिरभिषेचनम् ॥ २१
- मन्त्रस्नानं भवेदेवं वारुणाद्येयोरपि । मनसा मूलमन्त्रेण माणायामपुरःसरम् ॥ २२
- कुर्वीत मानसं स्नानं सर्वत्र विहितं च यत् । वैष्णवादी च तन्मन्त्रैरेवं स्नानानि कारयेत् ॥ २३
- संध्याविधिं प्रवक्ष्यामि मन्त्रैर्मन्त्रैः सैषं गुह्यं । संबीक्ष्य त्रिः पिवेदम्बु ब्रह्मतीर्थेन शकैः ॥ २४
- स्वपान्तैरात्मतत्रवाचैस्ततः स्वानि स्पृशेन्मृदा । सकलीकरणं कृत्वा माणायामेन संस्थितः ॥ २५
- त्रिः समावर्तयेन्मन्त्री मनसा शिवसंहितम् । आचम्य न्यस्य संध्यां च द्वाहर्षां मातः स्परेन्नरः ॥ २६
- हंसपद्मसनां रक्तां चतुर्वक्त्रां चतुर्भुजां । अङ्गाक्षमालिनीं दृष्टे चामे दण्डकमण्डलम् ॥ २७
- तार्क्ष्यपशासनां ध्यायेन्मन्त्रादे वैष्णवीं सिताम् । शङ्खचक्रधरां वामे दक्षिणे सगदाभयाम् ॥ २८
- रौद्रां ध्यायेद्भृपाजस्यां त्रिनेत्रां शशिभूषिताम् । त्रिशूलाक्षपरां दक्षे चामे साभयशक्तिकाम् २९
- संक्षिप्यः कर्मणां संध्या आत्मानं तत्प्रभानुगम् । चतुर्थीं ज्ञानिनः संध्या निशीथादीं विमान्यते ॥ ३०
- द्विन्दुत्रक्षरन्त्रेषु अरूपा तु परे स्थिता । शिवे चैव पैरो यस्तु ना संध्या परमोच्यते ॥ ३१
- पैत्रं मूले मदेशिन्याः कनिष्ठायाः प्रनापतेः । द्वाक्षमङ्कुशमूलस्थं तीर्थं दैवं कराग्रतः ॥ ३२

(सूर्यपूजाकथनम्)

- सक्यपाणितले बह्वेस्तीर्थं सोमस्य वामतः । ऋषीणां तु समग्रेषु अहगुलीर्षसंपिपु ॥ ३३
- ततः शिवात्मकैर्षत्रैः कृत्वा तीर्थं शिवात्मकम् । मार्जनं संहितामत्रैस्तचोपेन समाचरेत् ॥ ३४
- वामपाणिपतचोययोजनं सन्यपाणिना । उत्तमोङ्गे क्रमान्पत्रैर्मार्जनं समुदाहृतम् ॥ ३५
- नीत्वा तदुपनासाग्रं दक्षपाणिपुटास्थितम् । बोधरूपं शिवं तोयं वामपाकृष्ण स्तम्भयेत् ॥ ३६
- तत्पापं कज्जलाभासं पिङ्गुर्षोऽऽरिच्य मुष्टिना । सिपेद्वज्रशिलायै यत्तद्भवेद्वधमर्षणम् ॥ ३७
- स्वाहान्तशिवमन्त्रेण कुशपुण्याक्षतान्वितम् । शिवायार्घ्याञ्जलिं दत्त्वा गायत्रीं शक्तियो यजेत् ३८
- तर्पणं संभवक्ष्यामि देवतीर्थेन मन्त्रकात् । तर्पयेद्द्वौ शिवापेति स्वाहाऽन्यान्स्वाहाया सुतान् ॥ ३९
- हं हृदयाय हां शिरसे हूं शिखायै हूं कवचाय । अत्रापाष्टीं देवगणान्मूदाऽऽदित्येभ्य एव च ॥
- हां [तु] वसुभ्यो रुद्रेभ्यो विश्वेभ्यथैव मरुतः । भृगुभ्यो ह्यपिङ्गरोभ्य ऋषींरुण्डोपवीत्पथः ४१
- अत्रयेऽथ वसिष्ठाय नमश्चाथ पुलस्तये । ऋतवे भारद्वाजाय विश्वामिनाय वै नमः ॥ ४२
- प्रचेतसे मनुष्यांश्च सनकाय वषट्कथा । हां सनन्दायाथ वषट्सनातनाय वै वषट् ॥ ४३
- सनत्कुमाराय वषट्कपिलाय तथा वषट् । पञ्चशिक्षायै शुभवे संलग्नकरमूलतः ॥ ४४
- सर्वेभ्यो भूतेभ्यो वषट्भूतान्देवपितृनय । दक्षस्कन्धोपवीती च कुशमूलाग्रतस्त्रिलः ॥ ४५
- कन्यवाहानलायाय सोमाय च यमाय च । अर्यग्णे चाग्नि सोमाय वर्हिपत्र्यैः स्वधायुतान् (तम्) ४६
- आज्यपाय च सोमाय विशोषैसुरवत्पितृन् । ॐ हामीशानाय पित्रे स्वधा दद्यात्पितामहे ॥ ४७
- शान्तमपितामहोयं तथा भ्रेतथिर्नुस्तथा । पितृभ्यः पितामहेभ्यः स्वधाऽथ प्रपितामहे ॥ ४८
- वृद्धमपितामहेभ्यो मातृभ्यश्च स्वधा तथा । हां मातामहेभ्यः स्वधा हां प्रमातामहेभ्यश्च ॥ ४९
- वृद्धप्रमातामहेभ्यः सर्वेभ्यः पितृभ्यस्तथा । सर्वेभ्यः स्वधा ज्ञातिभ्यः सर्वाचार्येभ्य एव च ५०
- दिशां दिक्पतिसिद्धानां मातृणां ग्रहरक्षसाम् ॥ ५१

इत्यग्निपुराणम् आग्नेये कानादिविधिकथनं नाम द्विप्तप्तितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—२०४३

अथ त्रितप्तितमोऽध्यायः ।

सूर्यपूजाकथनम् ।

ईश्वर उवाच—

वक्ष्ये सूर्यार्चनं स्कन्द कराद्वन्यासपूर्वकम् । अहं तेजोमयः सूर्य इति ध्यात्वेऽर्घ्यमर्चयेत् ॥ १

पूर्येद्रक्तवर्णेन ललाटाकृष्टविन्दुना । तं संपूज्य रवेरङ्गैः कृत्वा रक्षावगुण्डनम् ॥ २

१ क. ड. च. 'न्यु' त' । २ छ. ग. 'साहेः क' । ३ छ. ग. 'वि' । ४ क. ड. च. 'जा दिनम्' । ५ 'जाऽऽ-
 विष्य मु' । ६ छ. ग. 'यो तु उत्तोद' । ७ छ. स्वान् । ८ ग. स्वतान् । ९ क. च. हां । १० छ. ग. ॐ । ११ छ. ग. हां ।
 १२ छ. ग. हां । १३ क. ड. च. 'प्रनदये' । १४ क. ड. च. 'य दान' ।
 १५ क. च. 'तेः । इत्य' । १६ क. ड. च. 'अः क्षुवा मु' । १७ क. 'धेनः सुरग्नित्' । १८ क. च. 'पनुरग्नित्' ।
 १९ छ. ग. ॐ 'वृतां' । २० क. ड. च. 'ये पुरातन्नाय तित' । २१ क. ड. च. 'य अथ दे' । २२ छ. ग. हां ।
 २३ छ. ग. हां । २४ क. छ. ग. ड. च. 'ताऽपेन' ।

सप्तोक्ष्य तज्जलैर्द्रव्यं पूर्वास्यो भानुमर्चयेत् । ॐ अं हृद्गीजादि सर्वत्र पूजनं दण्डिपिह्वली ॥ ३
 द्वारि दक्षे वामपार्श्वे ईशाने अङ्गणाय च । अग्नौ गुरु पीठमध्ये प्रभूतं चाऽऽसनं यजेत् ॥ ४
 अन्यादौ विमलं सारमारोध्य परम सुखम् । सितरक्तपीतनीलवर्णान्तिहानिभान्यजेत् ॥ ५
 पद्ममध्ये रां च दीप्तां रीं सूक्ष्मां रु जवां क्रमात् । रु धर्त्रां रं विभ्रतीथ विमलां रैमयोपया ६
 रौ रौ [च] विद्युता शक्तिं पूर्वाद्याः सर्वतोमुखाः । रं मध्ये अर्कासनं स्यात्सूर्यमूर्तिं पद्मसरम् ॥ ७
 ॐ हं खं खेशोलकायेति यजेदावाह्न भास्करम् । ललाटाकृष्णमूर्त्तया ध्यात्वा रक्तं न्यसेद्रविम् ॥
 हां ही सः सूर्याय नमो मुद्रयाऽऽवाहनादिकम् । विधाय ग्रीतये विम्बमुद्रां गन्धादिकं ददेत् ॥
 पद्ममुद्रां विम्बमुद्रां प्रदर्श्याथौ हृदीरितम् । ॐ आं हृदयाय नमः, अर्काय शिरसे तथा ॥ १०
 भूर्भुवैः स्वः सुरशाय शिखायै नैर्ऋते यजेत् । हुं कवचाय वायव्ये 'हां' नेत्रायेति मध्यतः ॥ ११
 वैः, अस्त्रायेति पूर्वादौ ततो मुद्राः प्रदर्शयेत् । धेनुमुद्रा हृदादीनां गोविपाणा च नेत्रयोः ॥ १२
 अह्नस्य त्रासनी योज्या ग्रहाणां च नमस्क्रिया । सां सोमं पुं सुधं वृ च जीवं भं भार्गव यजेत्
 दले पूर्वादिकेऽन्यादौ अं(भं) भीमं वा जनैश्वरम् । रं राहुं कं केतवे च गन्धाद्यैश्च त्रैशूलिकना
 मूलं जप्यैर्वाऽर्घ्यपात्राम्बु दत्त्वा सूर्याय संस्तुतिः । नत्वा पराङ्मुखं चोर्कं क्षमस्वेति ततो वदेत्
 शराणुना फटन्त्वेन समाहृत्याणुसहृतिम् । हृत्पथे शिव सूर्येति संहारिण्योपसंस्कृतिम् ॥ १६
 योजयेत्तेजश्चण्डाय रविनिर्मात्यमर्पयेत् । अभ्यर्च्यैशजपाख्यानाद्गोमात्सर्वं रवेर्भवेत् ॥ १८

इत्यादिनष्टपुत्रक भास्व सूत्रपूजाविधिकथन नाम तिस्रस्रतिस्रोऽध्याय ॥ ७३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—२०६०

श्व चतु सप्ततिस्रोऽध्याय ।

शिवपूजाविधिकथनम् ।

ईश्वर उवाच—

शिवपूजा प्रवक्ष्यामि आचम्य षण्णवैर्वायवान् । द्वारमस्त्राम्बुना प्रोक्ष्य होमादिद्वारपान्यजेत् ॥ १
 गणं सरस्वतीं लक्ष्मीभूर्बौद्धुम्बरके यजेत् । नन्दिगङ्गे दक्षशास्त्र(खा)स्थिते वामगते यजेत् ॥ २
 महाकालं च यमुनां दिग्बहोष्टिनिपाति(त)तः । उत्सार्थं दिव्यान्विघ्नांश्च पुष्पक्षोपान्तरिक्षगान् ।
 दक्षपार्ष्णित्रिभिर्पातैर्भूमिष्ठान्यागमन्दिरम् । देहली लक्ष्मण्येद्दामशास्त्रामाथित्य नै विशेत् ॥ ३
 प्रविश्य दक्षपादेन त्रिन्पस्यात्प्रपुद्गुरे । ॐ हां वास्त्रधिपतये ब्रह्मणे मध्यतो यजेत् ॥ ४
 निरीक्षणादिभिः शस्त्रैः शुद्धानादाय गेहदुकान् । लब्धानुज्ञः शिवान्मौनी गद्गादिकमनुजमेत् ॥

१ रु च गुरुमर्त्त । २ ख 'मलाशा' । ३ ख ग 'मूर्तिप' । ४ घ ख खाल्वा । ५ क खोल्ला । ६ घ खाल्वा । ६ क प 'अन्या' ध्या । ७ ख रु य 'प रक्ते कालिनि वि' । ८ ख 'व स्तोत्रकालिनि वि' । ९ ग य गुरुं कालिनि वि' । १० य ग हू । ११ क य ग रु भौ । १२ क र । १३ क य ग रु । १४ क च योपान्ति' । १५ योपान्ति' । १६ योपान्ति' । १७ य य ग रु च 'प्याऽपथ' । १८ क य ग रु च 'पाथे ध' । १९ ख 'होति । हं । २० य ग 'सहृत्तम्' । २१ क य ग रु च 'वर्षा' । २२ य ग 'पाथयत्' । २३ य, दक्षिणऽप ति' । २४ य पुपान्ति' । २५ य गन्तयान् । क इ गपुथम् ।

(शिवपूजाविधिवचनम्)

- पवित्राङ्गः प्रजसेन वसूषूतेन धारिणा । पूर्येदम्बुधौ तांस्तान्नायत्र्या हृदयेन वा ॥ ७
- गन्धकाक्षतपुष्पादिसर्वद्रव्यसमुद्भयम् । संनिधीकृत्य पूजार्थं भूतशुद्ध्यादि कारयेत् ॥ ८
- देवदक्षे ततो न्यस्य सौम्यास्यथ शरीरतः । संहारपुद्रवाऽऽदाय भूर्ध्रि मन्त्रेण धारयेत् ॥ ९
- भोग्यकर्मोपभोगार्थं पाणिकृच्छापिकाख्यया । हृदम्बुजे निजात्मानं द्वादशान्तपदेऽथ वा ॥ १०
- शोभयेत्पञ्च भूतानि संचिन्त्य सुषिरं तनौ । चरणाङ्गुलयोर्युग्मान्सुषिरान्तर्बहिः स्मरेत् ॥ ११
- शक्तिं हृद्यापिर्ना पथादङ्कारे पावकप्रभे । रन्ध्रमध्ये स्थिते कृत्वा प्राणरोधं हि चिन्तकः ॥ १२
- निवेशयेद्रेचकान्ते फटन्तेनाथ तेन च । हृत्कण्ठतालुधूमध्यत्रहरन्ध्रे विभिय च ॥ १३
- ग्रन्थीभिर्भिय हृङ्कारं भूर्ध्रि विन्यस्य जीवनम् । संपुटे हृदयेनाथ पूरकादितचेतनम् ॥ १४
- ह्रं शिखोवरि विन्यस्य शुद्धं विन्द्रात्मकं स्मरेत् । कृत्वाऽथ कुम्भकं शंभावेकोद्घातेन योजयेत् ॥
- रेचकेन वीजवृत्त्या शिवे लीनोऽथ शोभयेत् । अतिलोपं स्नेदेहे तु विन्दन्तं तत्र विन्दुकम् ॥ १६
- ल्यं नीत्वा मंहीवार्ता जलवह्नी परस्परम् । द्वौ द्वौ सार्धौ तथाऽऽकाशमविरोधेन तच्छृणु ॥ १७
- पार्थिवं मण्डलं पीतं कठिनं वज्रलीञ्छितम् । ह्रींभिल्योत्तमीयवीजेन तन्निद्रात्तिकलापयम् ॥ १८
- पादादारभ्य मूर्धान्तं विचिन्त्य चतुरस्रकम् । उद्घातपञ्चकेनैव धातुभूतं विचिन्तयेत् ॥ १९
- अर्धचन्द्रं द्रवं सौम्यं शुभ्रमम्भोजलाञ्छितम् । [+ ह्रींभिल्यनेन वीजेन प्रतिष्ठारूपतां गतम् ॥ २०
- संयुक्तं राममन्त्रेण पुरुषार्थैककारणम् । अर्धं चतुर्भिरुद्घातैर्बद्धिभूतं विशोधयेत् ॥ २१
- आग्नेयं मण्डलं त्र्यस्रं रक्तं स्वस्तिकलाञ्छितम् । ह्रिमिल्यनेन वीजेन विद्यारूपं विभावयेत् ॥ २२
- घोराण्यत्रिभिरुद्घातैर्जलभूतं विशोधयेत् । पदस्रं मण्डलं वायोभिन्दुभिः पद्भिरङ्कितम् ॥ २३
- कुंभेण हेमिलिवीजेन जातं शान्तिकलामयम् । संचिन्त्योद्घातयुगेन पृथ्वीभूतं विशोधयेत् ॥ २४
- नभो विन्दुमयं वृत्तं विन्दुशक्तिर्विभूषितम् । व्योमाकारं सुवृत्तं च शुद्धस्फटिकनिर्जलम् ॥ २५
- ह्रींकारेण फटन्तेन शान्त्यतीतकलामयम् । ध्यात्वैकोद्घातयोगेन सुविशुद्धं विभावयेत् ॥ २६
- आप्यापयेत्ततः सर्वं मूलेनामृतवर्षिणा । आधाराख्या(ख्य)मनन्तं च धर्मज्ञानादिपद्मजम् ॥ २७
- हृदाऽऽसनमिदं ध्यात्वा [अमूर्तिमावाहयेत्ततः । सृष्ट्या त्रिवभयं तस्याभौत्मानं द्वादशान्ततः २८
- अथ तां शक्तिमन्त्रेण त्रैपडन्तेन सर्वतः । + दिव्यामृतेन संप्राप्य कुर्वीत सकलीकृतम् ॥ २९
- हृदादिकरान्तेषु कनिष्ठाद्यङ्गुलीषु च । हृदादिमन्त्रविन्यासः सकलीकरणं मतम् ॥ ३०
- अस्त्रेण(णाऽऽ)रक्ष्य प्राकारं तन्त्रेणाथ तद्बहिः । शक्तिजालमधयोर्ध्वं महापुत्रां पदर्ययेत् ॥ ३१
- आपादमस्तकं वायज्जानपुष्यैः शिवं हृदि । पञ्च यजेत्पूरकेण आट्टष्टमूर्तेसदृशैः ॥ ३२

* इत्यर्थं क. ड. घ. पुस्तकेषु नास्ति । + पशुभिर्हान्गर्भतो मन्त्रो नास्ति क. ड. घ. पुस्तकेषु । * पशुभिर्हान्गर्भतो मन्त्रो नास्ति क. पुस्तके । + इत्यर्थं च. पुस्तके नास्ति ।

१ क. च. 'शे चाने कच्छापयत्रया । २ 'शे जने कच्छापयत्रया । ३ क. ड. घ. चन्दनरी । ४ क. च. 'शा प्रभवे शक्तिवि' । ५ क. च. 'शकन् । नि' । ६ क. घ. 'निवर्त्तं हुका' । ७ क. ग. 'निर्भयं ह्रं' । ८ क. 'कहृत्' । ९ क. ह्रं । १० क. ग. सुदिविदानुक । ११ क. ख. खरेती तु विद्र ल त' । १२ क. नर्पाता । १३ क. ग. 'त्यरतनम् । १४ क. ड. च. 'साथंय' । १५ 'सात्वार' । १६ क. 'नरुका' । १७ क. च. 'हृड ह्रि' । १८ क. ह्रि' । १९ क. घ. 'ल ह्रि' । २० ड. 'विर्ध' । २१ क. घ. 'मायान । २२ क. घ. ड. च. तन्मन्त्रेण । २३ क. ड. च. 'तमवर्तः' ।

- शिवमूर्धनार्भिकुण्डे तर्पयेत् शिवानलम् । ललाटे विन्दुरूपं च चिन्तयेच्छुभविग्रहम् ॥ ३३
- ऐकं स्वर्णादिपात्राणां पात्रमस्त्राम्बुशोधितम् । विन्दुर्ध्वंसूतपीयूषरूपतोयाक्षतादिना ॥ ३४
- हृदाऽऽर्घ्यं पैठङ्गेन पूजयित्वाऽभिमन्त्रयेत् । संरक्ष्य हेतिसन्नेषेण कवचैनावगुण्ठयेत् ॥ ३५
- रचयित्वाऽर्घ्यमष्टाङ्गं सैचयेद्देनुमुद्रया । अभिपिञ्चेदयाऽऽत्मानं मूर्ध्नि ततोपविन्दुना ॥ ३६
- तत्रस्थं यागसंभारं प्रोक्षयेदस्त्रवारिणा । अभिमन्त्र्य हृदा पिण्डैस्तनुत्राणेन वेष्टयेत् ॥ ३७
- दुर्गपित्वाऽमृतां मुद्रा पुष्यं दत्त्वा निजासने । विशाय तिलकं मूर्ध्नि पुष्यं मूलेन योजयेत् ॥ ३८
- स्नाने देवार्चने होमे भोजने यामयोगयोः । आवश्यके जपे धीरः सदा वाचंयमो भवेत् ॥ ३९
- नादान्तोच्चारणान्मन्त्रं शोधयित्वां सुसंस्कृत्याम् । पूजामभ्यर्च्य गायत्र्या सामान्पूर्वार्घ्यमुपाहरेत् ॥ ४०
- ब्रह्मपञ्चकमावर्त्य माल्यमादाय लिङ्गतः । ऐशान्यां दिशि चण्डाय हृदयेन निवेदयेत् ॥ ४१
- प्रक्षाल्य पिण्डकालिङ्गे अस्त्रतोये ततो हृदा । अर्घ्यपात्राम्बुना सिञ्चेदिति लिङ्गविशोधनम् ॥ ४२
- जात्मद्रव्यमघ्नलिङ्गमुद्रौ सर्वान्मुरान्पजेत् । वायव्ये गणपतये हां गुरुभ्योऽर्चयेच्छिवे ॥ ४३
- आधारशक्तिमङ्कुरानिभां रूर्मशिलास्थिताम् । यजेद्ब्रह्मशिलाकण्ठं शिवस्यानन्तभासनम् ॥ ४४
- विचित्रकसरिम्बानन्वोम्यं पृष्टदांशिनः । कृत्वेतादिरूपेण शिवस्याऽऽसनपादुकांम् ॥ ४५
- धर्मं ज्ञानं च वैराग्यमैश्वर्यं चाग्निदिप्सुस्तान् । कर्पूरकुङ्कुमस्वर्णकज्जलाभान्यजेत्क्रमात् ॥ ४६
- पद्मं च कर्णिकामध्ये पूर्वादौ मथ्येत्तो नव । नरदाभवहस्ताद्य शक्तयो धृतचारयाः ॥ ४७
- बौमा ज्येष्ठा च रौद्री च काली कलविकोरिणी । बलविकार(रि)णी पूज्या बलप्रमथनी क्रमात् ॥ ४८
- हां सर्वभूतदमनी केसराग्रे मनोन्मनी । शित्वादिशुद्धविद्या तु तत्रव्यापकभासनम् ॥ ४९
- न्यसेत्सिंहासने देवं शुक्रं पद्ममुखं विभुम् । दशभाहुं च सण्डेन्दुं दधानं दक्षिणैः करैः ॥ ५०
- अथःपृष्टिसालख्वाङ्गुवरदं वामकैः करैः । डमरुं बीजपूरं च नीलाब्जं मूत्रमुत्पलम् ॥ ५१
- द्वारिण्यष्टक्षणेपेतां शैवीं मूर्तिं तु मध्यतः । हां हं हा शिवमूर्तये स्वप्रकाशं शिवं स्मरन् ॥ ५२
- ब्रह्मादिकारणत्यागान्मन्त्रं नीत्वा शिवास्पर्दम् । ततो ललाटेमध्यस्थं स्फुरत्पाराप्रतिमभम् ॥ ५३
- पैठङ्गेन समाकीर्णं विन्दुरूपं परं शिरम् । पुष्पाञ्जलिगत ध्यात्वा लेङ्केपैर्मुर्तौ निवेशयेत् ॥ ५४
- हा हा शिवाय नम आवाहन्या हृदा ततः आवाह(वाऽऽ)स्थाप्य स्थापन्या संनिधौ यान्तिकं शिवम् । निरोधपेन्निपुरया कैलदान्त्या फटन्तेतैः । वित्रानुत्सार्ये मुष्ट्याऽथ लिङ्गमुद्रां नमस्कृविम् ॥ ५६

* १२वर्ष क इ च पुस्तकेषु नास्ति ।

१ छ म पूर्व । २ य म 'अभित' । ३ क इ व 'प्रसुड' । ४ छ म 'पुष्य व' । ५ य परदेन । ६ य म 'सिंहासित' । ७ छ म 'येन विगुण्ड' । ८ य 'येन विगुण्ड' । ९ क इ व 'हा वर्षयित्वाऽर्घ्यम्' । १० क इ व 'हाराव' । ११ य म 'इरेव' । १२ क इ व 'रुता' । १३ क इ व 'त्वा पुरा हृदम्' । १४ य 'हृदम्' । १५ य पुत्रनन्व' । १६ क छ व इ य 'वर्षम्' । १७ य 'वेद्यविद्याया' । १८ 'वेद्यप्रधानमन्यो' । १९ क छ म इ व 'शार' । २० क इ व 'रुणा' । २१ '१० य म 'शिवा म' । २२ इ 'ध्याऽऽप' । २३ '१० क इ व 'तानशा' । २४ य म 'तानशा' । २५ य रामा । २६ क इ व 'का तथा' । २७ '२३ क इ व 'ता' । २८ क इ व '१५ म' । २९ क इ व 'सुते नि' । ३० क छ व '२ य 'पान' । ३१ क इ व '१३६व्यो' । ३२ क इ व 'त' । ३३ कानु' । ३४ य 'ग्राम्यता' । ३५ क '५५५' । ३६ 'वेदिता' ।

(शिवपूजाधिक्यनम्)

हृदाऽवगुण्ठयेत्पश्चादावाहः संमुखी ततः । निवेशनं स्थापनं स्यात्संनिधानं तत्रास्मि भोः ॥५७
 आकर्षकंकाण्डपर्यन्तं संनिवेशोऽपरिसर्यैः । स्वभक्तेश्च प्रकाशो यस्तद्भवेदवगुण्ठनम् ॥ ५८
 सकलीकरणं कृत्वा मन्त्रैः पद्मभिरचैकताम् । अङ्गानामङ्गिना सार्धं विदध्यादमृतीकृतम् ॥ ५९
 चिच्छक्तिहृदयं शंभोः शिव ऐश्वर्यमष्टधा । शिखा वशित्वं चाभेद्यं तेजः कवचपैश्वरम् ॥ ६०
 प्रतापो दुःसहधास्त्रमन्तरापापहारकम् । नमः स्वधा च स्वाहा च वीपद्चेति यथाक्रमम् ॥६१
 हृत्पुरःसरमुच्चार्य पाद्यादीनि निवेदयेत् । पादं पादाम्बुजद्वंद्वे वर्चसे स्वाचमनीयकम् ॥ ६२
 अर्घ्यं शिरसि देवस्य दूर्वापुष्पाक्षतानि च । एवं संस्कृत्य संस्कारैर्दशभिः परमेश्वरम् ॥ ६३
 यजेत्पञ्चोपचारेण विधिना कुसुमादिभिः । *अभ्युक्ष्योद्वर्त्य निर्मूष्य राजिकालवणादिभिः ॥६४
 अर्घ्योदाविन्दुपुष्पायैर्गोदेदुक्कैः स्नापयेच्छनैः । पयोदधिघृतसौद्रशर्कराद्यैरनुकपात् ॥ ६५
 ईशादिमन्त्रितैर्भुक्त्यै मुक्त्यै तेषां विपर्ययः । तोयधूपान्तरैः सर्वैर्मूलेन स्नपयेच्छिवम् ॥ ६६
 विरुक्ष्य यवचूर्णेन यथेष्टं शीतलैर्जलैः । स्वशक्त्या गन्धतोयेन संस्नाप्य शुचिचाससा ॥ ६७
 निर्माज्यार्घ्यं प्रदद्याच्च नोपरि भ्रामयेत्करम् । न शून्यमस्तकं लिङ्गं पुष्पैः कुर्यात्ततो ददेत् ॥६८
 चन्दनाद्यैः समालभ्य पुष्पैः सार्च्यं शिवाणुना । धूपभाननमस्त्रेण श्रोत्र्याभ्यर्च्यं शिवाणुना ॥
 अस्त्रेण पूजितं घण्टां चाऽऽदाय गुग्गुलं देहेत् । दद्यादाचमनं पथोत्सुर्धोभं हृदयाणुना ॥ ७०
 आरौत्रिकं समुच्चार्य तथैवाऽऽचामयेत्पुनः । प्रणम्याऽऽदाय देवाज्ञां भोगाङ्गानि प्रपूजयेत् ७१
 हृदयौ चन्द्रं चैव शिवं चामीकरमभम् । शिखां रक्तां च नैर्ऋत्ये(ते) कृष्णं चर्म च वायवे ॥
 चतुर्वक्त्रं चतुर्बाहुं र्दलस्थानपूजयेदिमान् । दंष्ट्राकरालमप्यक्षं पूर्वादां वक्षसंनिभम् ॥ ७३
 मूले हौं शिवाय नमः, ॐ हूं हूं हूं हौं शिरथ । हूं शिखा हूं वर्म चास्रं परिवारयुताय च ॥
 शिवाय दद्यात्पादं च आचामं चार्घ्य(र्व्य)मेव च । गन्धं पुष्पं धूपदीपं नैवेद्याचमनीयकम् ॥ ७५
 करोद्रूर्तनतान्मूलं मुखचासं च दर्पणम् । शिरस्पारोप्य देवस्य दूर्वाक्षतपवित्रकम् ॥ ७६
 मूलमष्टशतं जप्त्वा हृदयेनाभिमन्त्रितम् । चर्मणा वेष्टितं खड्गरसितं कुशपुष्पकैः ॥ ७७
 अक्षतैर्मुद्रया युक्तं शिवमुद्रवसंज्ञया । गुह्यातिगुह्यगुप्स्यर्थं गृहाणास्मत्कृतं जपम् ॥ ७८
 सिद्धिर्भवेति मे येन त्वत्प्रसादाच्चयि स्थिते । भोगी श्लोकं पठित्वा तु दत्तहस्तेन शंभवे ॥७९
 मूलाणुनाऽर्घ्यतोयेन बरहस्ते निवेदयेत् । यत्किञ्चित्कुर्भे देव सदा मुहुतदुष्कृतम् ॥ ८०
 तन्मे शिवपदस्यस्य हूं क्षः क्षेपय शंकर । शिवो दावा शिवो भोक्ता शिवः सर्वमिदं जगत् ८१
 शिवो ज्ञेयति सर्वत्र यः शिवः सोऽहमेव च । श्लोकद्वयमधीत्यैवं जपं देवाय चार्पयेत् ॥ ८२

* अथ श्लोको नास्ति क. इ. च. पुस्तकेषु ।

१ क. इ. च. 'सीकृतः' । २ क. इ. च. 'वेद्यः स्था' । ३ क. इ. च. 'नं तत्सकाल' । ४ क. घ. क. च.
 'येतोऽप' । ५ क. इ. च. 'यः' । अथकाशय' । छ. ग. 'यः । अन' । ६ क. इ. च. 'यदे वाऽऽप' । घ. 'वक्षेभ्याय' ।
 ७ घ. निर्मूष्य । ८ छ. अपीद' । ९ ग. 'गोर्क' । १० छ. ग. 'तैर्भस्वैर्मुद्रयैस्तेषां । घ. 'शिरःखैरर्च्यं हे' । ११ क. छ. च.
 'वा मध्ये वादपैद्गु' । १२ छ. ग. घ. ददेत् । १३ क. इ. च. 'आदेवान्तं ह' । य. 'यात्स्वयान्तं ह' । १४ छ. 'पात
 ह' । १५ क. च. 'उचित् । य. 'रावेक । १६ क. छ. ग. इ. च. 'शिरधामी' । १७ घ. वर्म । १८ क. इ. च.
 'दर्भस्या' । १९ क. इ. च. हूं । २० छ. ग. ॐ हूं हूं हूं शि' । २१ ग. घ. इ. राहं । २२ घ. इ. 'वतु ने ।
 २३ क. ग. इ. च. 'दित्वाऽयं द' । घ. 'दित्वाऽऽयं द' । २४ च. निवेशयेत् । २५ छ. च. 'चित्कर्म हे' । २६ क. इ.
 च. यजति ।

शिवाङ्गानां दशांशं च दत्त्वाऽर्घ्यं स्तुतिमाचरेत् । मद्दक्षिणीकृत्य नमोद्याष्टाङ्गं चाष्टपूर्वम् ॥ ८
नत्वा ध्यानादिभिश्चैव यजेच्चित्रेऽनलादिषु ॥ ८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये शिवपूजाविधिऋषेण नाम चतु सप्ततितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥

आदितः श्लोकानां सम्प्रत्यङ्गाः—२?१३

अथ पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ।

शिवपूजाहोमविधिः ।

ईश्वर उवाच—

अर्घपात्रकरो यायादग्न्यागारं सुसंभृतः । यागोपकरणं सर्वं दिव्यं(व्य)दृष्ट्वा(द्या) च कल्पयेत् ॥
उदञ्च्युतः कुण्डमीक्षेत्योक्षणं तादृशं-कुशैः । विदध्यादस्त्रमन्त्रेण वर्मणाऽभ्युक्षणं मतम् ॥ २
सन्नेन सातमुद्गारं पूरणं समतामपि । कुर्वीत वर्मणा सेकं कुट्टनं तु शराणुना ॥ ३
संमार्जनं समालेपं कलारूपमकल्पनम् । त्रिमूर्तीपरिधानं च वर्मणाऽभ्यर्चनं सदा ॥ ४
रेरबात्रयमुदकुवदिकां पूर्वाननामधः । कुशेन च शिवास्त्रेण यद्वा तासां विपर्ययः ॥ ५
वज्रीकरणमन्त्रेण हृदा दधैश्चतुष्पथम् । अक्षपात्रं तनुत्रेण विन्यसेद्विष्टरं हृदा ॥ ६
हृदा वागीश्वरीं तत्र ईशमीवाह्यं पूजयेत् । वह्निं सदाश्रयानीतं शुद्धपात्रोपरि स्थितम् ॥ ७
ऋज्यादांशं परित्यज्य वीक्षणोदिविशोधितम् । औदार्यं चैन्दवं भौतपेकीकृत्यानलत्रयम् ॥ ८
ॐ हूं वह्निचैतन्याय वह्निबीजेन विन्यसेत् । संहितामन्त्रितं वह्निं धेनुमुद्रामूर्तीकृतम् ॥ ९
रक्षितं हेतिसन्नेन कवचेनावगुण्डितम् । पूजितं त्रिः परिभ्राम्य कुण्डस्योर्ध्वं मद्दक्षिणम् ॥ १०
शिवबीजमिति ध्यात्वा वागीश्यामर्गमोचरे । वागीश्वरेण देवेन क्षिप्यमाणं विभावयेत् ॥ ११
भूमिष्ठजानुको मन्त्री हृदाऽऽन्यसंमुखं क्षिपेत् । ततोऽन्तःस्थितबीजस्य नाभिदेशे सपूहनम् ॥
संभृतिं परिधानस्य शौचमाचमनं हृदा । गर्भाग्नेः पूजनं कृत्वा तद्रक्षार्थं शराणुना ॥ १३
वज्रीयाद्गर्भजं देव्याः कद्रुणं पाणिपल्लवे । गर्भाधानाय संपूज्य सद्योजातेन पावकम् ॥ १४
ततो हृदयमन्त्रेण लुहुयादाहुतित्रयम् । पुंसवनाय वामेन तृतीये मासि पूजयेत् ॥ १५
आहुतित्रितयं दद्याच्छिरसाऽभ्युक्तगान्धितम् । सीमन्तोन्नयनं षष्ठे मासि संपूज्य ह्येपिणा ॥ १६
लुहुयादाहुतीस्त्रिस्तः शिखया शिखर्यैव तु । वक्त्राद्गकल्पनां कुर्याद्वक्त्रोद्घाटननिष्कृती ॥ १७
जातकर्मदृकर्मभ्यां दशमे मासि पूर्ववत् । वह्निं संपुंस्य दर्भाद्यैः स्नानं गर्भमलापहम् ॥ १८
सुवर्णवन्धनं देव्या कृतं ध्यात्वा हृदाऽर्चयेत् । सद्यः मृतकनाशाय प्रोक्षयेदस्त्रवारिणा ॥ १९
कुण्डं तु बहिरस्त्रेण ताडयेद्दर्भान्निक्षेपेत् । अस्त्रेणोत्तरपूर्वाग्रान्मेखलामु बहिः कुशान् ॥ २०
आस्थाप्य स्थापयेत्तेषु हृदा परिधिविस्तरम् । वक्त्राणामस्त्रमन्त्रेण ततो नालापनुचये ॥ २१

१ क. ध. ग. ह. च 'वाऽर्घ्यं स्तु' । २ ख. ग. 'वर्मेणाभ्यु' । ३ घ. 'तत्तना । ४ ख. 'न हृदा ता' ।
५ क. ह. च. 'मन्त्रेण । ६ क. ह. च. 'मात्स्य पू' । ७ क. ह. च. 'सऽभ्यपणित । ८ ख. ग. 'चैन्दवं भी' । ९ घ.
ग. ह. १० घ. 'मूर्तं ह्य' । ११ क. ह. च. 'वाग्ना । १२ क. ह. 'सर्वोदय । च. 'समन्वित । १३ क. ख. ग. ह. च.
देव्या । १४ घ. ग. घ. कुम्भ । १५ घ. ग. 'वेद्मन्' । १६ घ. 'नोक्षयेत् । १७ क. ह. च. 'आत्मीय' । १८ घ.
'न' ।

(शिष्यपूजाहोमाविधिः)

- समिधः पञ्च हीतव्याः प्राग्ने मूसे घृतपृताः । ब्रह्माणं शंकरं विष्णुमनन्तं च हृदाऽर्चयेत् ॥ २२
- दूर्वाक्षतैश्च पर्यन्तं परिधिस्थाननुक्रमत् । इन्द्रादीशानपर्यन्तान्विष्टरस्थाननुक्रमत् ॥ २३
- अग्रेरभिमुखीभूतांश्चिजदिक्षु हृदाऽर्चयेत् । निवार्य विप्रसंघातं बालकं पालयिष्यथ ॥ २४
- शैवीमाहामिमां तेषां श्रावयेत्तदनन्तरम् । गृहीत्वा क्षुन्क्षुवावूर्ध्ववदनाधोमुखौ क्रमात् ॥ २५
- प्रताप्याशौ त्रिधा दर्भमूलमध्याग्रकैः स्पृशेत् । कुशस्पृष्टप्रदेशेषु आपुर्विद्याशिवात्मकम् ॥ २६
- क्रमात्तत्त्वत्रयं न्यस्य हां ही हूं संरचैः क्रमात् । क्षुचि शक्ति क्षुत्रे शंभुं विन्यस्य हृदयाणुना ॥
- त्रिसूत्रीवेष्टितश्रीवौ पूजितौ कुसुमादिभिः । कुशानामुपरिष्ठात्तौ स्थापयित्वा स्वदक्षिणे ॥ २८
- गव्यमाज्यं समादाय धीक्षणादिविशोषितम् । स्वकां ब्रह्मपर्यां पूतिं संचिन्त्याऽऽदाय तद्घृतम्
- कुण्डस्पोर्ध्वं हृदाऽऽवर्ष्य भ्रामयित्वाऽग्निगोचरे । पुनर्विष्णुपर्यां ध्यात्वा घृतमीशानगोचरे ३०
- घृत्वाऽऽदाय कुशाग्रेण स्वाहान्तं शिरसाऽणुना । जुहुयाद्विष्णवे विन्तुं रुद्ररूपमनन्तरम् ॥ ३१
- भावयन्निजमात्मानं नाभौ घृत्वा पुत्रेत्ततः । प्रादेशमात्रदर्भाभ्यामङ्गुणानामिकाग्रकैः ॥ ३२
- घृताभ्यां संमुखं बह्वेस्त्रेणाऽऽपुत्रभाचरेत् । हृदाऽऽत्मसंमुखं तद्रत्कुर्यात्संपुत्रवं ततः ॥ ३३
- हृदालब्धदग्धदर्भं शस्त्रोपात्पाविचयेत् । दीप्तिनापरदर्भेण नीराज्याम्येन दीपयेत् ॥ ३४
- अस्त्रमद्येण निर्दग्धं बह्वौ दर्भं पुनः क्षिपेत् । क्षिप्या घृते कृतग्रन्थिकुशं प्रादेशसंमितम् ॥ ३५
- पक्षद्वयपिडादीनां त्रयं वास्त्रे विभावयेत् । क्रमाद्भागत्रयादाज्यं क्षुत्रेणाऽऽदाय होमयेत् ॥
- स्वेत्यशौ हा घृते भागं शेषमाज्यं क्षिपेत्क्रमात् । ३६
- ॐ हामग्रये स्वाहा । ॐ हां सोमाय स्वाहा ॥
- ॐ हामश्रीषोमाभ्यां स्वाहा ॥ ३७
- उद्घाटनाय नेत्राणामग्नेर्नेत्रग्रये मुखे । क्षुत्रेण घृतपूर्णं चतुर्धामाहुतिं यजेत् ॥ ३८
- ॐ हामग्रये स्विष्टकृते स्वाहा ॥ ३९
- अभिमन्त्र्य पदत्रेण बोधयेद्धेनुमुद्रया । अथगुण्डप तनुत्रेण रसेदाज्यं शशाणुना ॥ ४०
- हृदाऽऽज्यविन्तुर्विसेपात्कुर्यादभ्युक्ष्य शोधनम् । बक्त्राभिघारसंधानं बक्त्रैकीकरणं तथा ॥ ४१
- ॐ हां सद्योजाताय स्वाहा । ॐ हां वामदेवाय स्वाहा । ॐ हामघोराय स्वाहा ॥
- ॐ तत्पुरुषाय स्वाहा । ॐ हामीशानाय स्वाहा ॥ ४२
- इत्येकैकपृताहुत्या कुर्याद्वक्त्राभिघारकम् ॥ ४३
- ॐ हां सद्योजातवामदेवाभ्यां स्वाहा । ॐ हां वामदेवाघोराभ्यां स्वाहा । ॐ हामघोरत-
- त्पुरुषाभ्यां स्वाहा । ॐ हां तत्पुरुपेशानाभ्यां स्वाहा ॥ ४४
- इति वक्त्रानुसंधानं मन्त्रैरेभिः क्रमाच्चरेत् । अग्नितां गतया वायुं निर्हेतादिशिवांतया ॥
- वक्त्राणामेकतां कुर्यात्क्षुत्रेण घृतधारया ॥ ४५
- ॐ हां सद्योजातवामदेवाघोरतत्पुरुपेशानेभ्यः स्वाहा ॥ ४६

१ क. क. च. 'र' । पूर्वोक्तद्वयम् । २ क. ह व 'हामग्रि' । ३ क ह व 'प' । गीरीमा' । ४ प. 'मुषेः
क' । ५ ख ग. प 'ते नु आत्मविधा' । ६ क व 'लं तापयि' । ७ क ह च. 'द' । तावद्विजयनात्प्रातः भागौ
घृदापथेत् । ८ क. च. च. 'छ वाहुष्पदेनोत्स' । ९ घ 'न निवासात्तेन । १० ख. नावात्तानेन । ११ घ. 'व
धाऽऽ' वि' । १२ क. ट. च. 'हा । एरंका पू' । १३ क. ट. ग. ट च बाकापौ' । १४ क. ट च. 'वामाभ्यां' ।

ईतीष्टवक्त्रे वक्त्राणामन्तर्भावस्तदाकृतिः । ईशने वक्षिभ्यर्च्य दत्त्वाऽस्त्रेणाऽऽहुतिप्रयम् ॥ ४७
 कुर्यात्सर्वात्मना नाम शिवाग्निस्त्वं हुताशन । हृदाऽर्चिता मिष्टैर्ज्योष्रां पितरी विधिपूरणीम् ॥
 मूलेन यौषडन्तेन दद्यात्पूर्णां यथाविधि । ततो हृदम्युजे साङ्गं सासनं भागुरं परम् ॥ ४९
 यजेत्पूर्ववावाह्यं माध्याऽऽह्नां तर्पयेच्छिवम् । यागाग्निशिवयोः कृत्वा नाडीसंधानमात्मना ॥
 शक्त्या मूलाणुना होमं कुर्यादद्वैर्दशोद्यतः । घृतस्य कार्पिको होमः क्षीरस्य मधुनस्तथा ॥ ५२
 शुक्तिमात्राऽऽहुतिर्दध्नः मर्हतिः पायसस्य तु । यथावत्सर्वभक्षाणां लाजानां मुष्टिसंमितम् ॥५२
 खण्डत्रयं तु मूलानां फलानां स्वप्रमाणतः । श्राद्धार्थमात्रमन्त्रानां सूत्राणि पत्रं होमयेत् ॥ ५३
 इक्षोरापर्विकं मानं लतानामहुलद्वयम् । पुष्पं पत्रं स्वमानेन समिधां तु दशाङ्गुलम् ॥ ५४
 चन्द्रचन्दनकाश्मीरकस्तूरीपक्षकर्दमान् । कंलायसंभितानेतान्गुर्गुण्डं यदरास्त्विवत् ॥ ५५
 कन्दानामष्टमं भागं जुहुयाद्विधिवत्परम् । होमं निर्वर्तयेदेवं ब्रह्मवीजपदैस्ततः ॥ ५६
 घृतेन क्षुचि पूर्णायां निधायाधोमुखं क्षुवम् । क्षुग्रये पुष्पमारोष्य पश्चाद्दामेन पाणिना ॥ ५७
 पुनः सव्येन तौ घृत्वा शङ्खसंनिभमुद्रया । समुद्रतोर्ध्वकायश्च समपादः समुत्थितः ॥ ५८
 नामौ तन्मूलमाधाय क्षुग्रव्यग्रलोचनः । ब्रह्मादिकारैणत्यागाद्विनिःसृत्य सुपुत्रया ॥ ५९
 चार्धस्त्रनान्तपानीय तयोर्मूलमतन्द्रितः । मूलमन्त्रमविस्पष्टं यौषडन्तं समुचरेत् ॥ ६०
 तदग्नौ जुहुयादाज्यं यवसंमितधारया । आचामं चन्दनं दत्त्वा ताम्बूलमधृतीनपि ॥ ६१
 भक्त्या तद्भूतिमावन्ध विद्व्यात्मप्रणतिं पराम् । ततो वक्षिं समभ्यर्च्य फण्डन्तास्त्रेण संवरान् ६२
 संहारमुद्रयाऽऽहृत्य क्षमस्वेत्यभिधाय च । भासुरान्परिर्षीस्तांश्च पूरकेण हृदाऽणुना ॥ ६३
 श्रद्धया परयाऽऽस्तीये स्थापयेद्दद्याम्बुजे । सर्वपाकाग्रमादाय कृत्वा मण्डलकद्वयम् ॥ ६४
 अन्तर्वर्हिर्वलिं दद्यादाग्नेर्यां कुण्डसंनिधौ । ॐ हां रुद्रेभ्यः स्वाहा पूर्वं मातृभ्यो दक्षिणे तथा ॥
 वरुणे हां गणेभ्यश्च स्वाहा तेभ्यस्त्वयं वलिः । उत्तरे हां च यत्नेभ्य ईशाने हां श्रद्धैः सह ॥
 अग्नौ हामसुरेभ्यश्च रक्षोभ्यो नैर्ऋते वलिः । वायव्ये हां च नागेभ्यो नक्षत्रेभ्यश्च मध्यतः ६७
 हां राशिभ्यः स्वाहा बह्वौ विश्वेभ्यो नैर्ऋते तथा । वांरुण्यां क्षेत्रपालाय अन्तर्वलिरुदाहृतः ६८
 द्वितीये मण्डले बाह्य इन्द्रार्योर्ध्वमाय च । नैर्ऋताय जलेशाय वायवे धनरक्षिणे ॥ ६९
 ईशानाय च पूर्वादावीर्ध्वाने ब्रह्मणे नमः । नैर्ऋते विष्णवे स्वाहा वायसादेर्वर्हिर्वलिः ॥ ७०
 वलिद्वयगतान्मन्त्रानैसंहरेन्मुद्रयाऽऽस्त्यनि ॥ ७१

इत्याग्नेवे महापुराणे शिवपूजाप्रदोमविधिनिरूपण नाम पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—२२१४

१ क. द. च. इत्यष्ट । २ क. ऐलेन । द. च. ईशने । ३ घ. 'मृष्टामी । ४ क. द. च. 'ज्यामेः वि' । ५ ख. ग. इत्यऽऽहु । ६ ख. ग. 'दद्यात्तः । ७ ग. ग. वापिको । ८ क. द. च. मनुष्यः । ९ ख. ग. 'लत्रव' । १० ख. कपालर्षी । ११ घ. 'सुसु' व' । १२ घ. 'त्वात्वा' । १३ क. द. च. सुमुद्रया । १४ सुमुद्रया । १५ ख. 'महस्तान्त' । १६ ख. ग. 'वर्षा' । १७ क. द. च. 'येन हृदम्यु' । १८ 'येन हृदम्यु' । १९ ख. ग. हा गुहेभ्यश्च । अं । २० घ. प्रद्रेभ्य उ । अं । २१ क. घ. ग. द. च. 'मो होम' । २० ख. ग. वायव्यां । २१ घ. 'वाग्विषया' । २२ क. ख. घ. 'शानत्र' । २३ क. द. घ. 'संहारमुद्र' ।

(कपिलापूजनम्)

अथ पद्मस्तवितमोऽध्यायः ।

चण्डपूजा ।

ईश्वर उवाच—

ततः शिवान्तिकं गत्वा पूजाहोमादिकं मम । गृहाण भगवन्पुण्यफलमित्यभिधाय च ॥	१
अर्घ्योदकेन देवाय मुद्रयोद्भवसंज्ञया । हृद्गीजपूर्वमूलेन स्थिरचित्तो निवेदयेत् ॥	२
ततः पूर्ववदभ्यर्च्य स्तुत्वा स्तोत्रैः प्रणम्य च । अर्घ्यं पराङ्मुखं दत्त्वा क्षमस्वेत्यभिधाय च ॥ ३	३
नाराचमुद्रयाऽस्त्रेण फडन्तेनाऽऽत्मसंचयम् । संहृत्य दिव्यया लिङ्गं मूर्तिपत्रेण योजयेत् ॥	४
स्पण्डिले त्वाचिते देवे मन्त्रसंहारमात्मनि । नियोज्य विधिनोक्तेन विदध्याच्चण्डपूजनम् ॥	५
ॐ चण्डेश्वरानाय नमो मध्यतश्चण्डमूर्तये । ॐ धूलिचण्डेश्वराय हूं फडस्त्राहा तमादयेत् ॥	६
वण्डहृदयाय हूं फडों चण्डशिरसे तथा । ॐ चण्डशिक्षायै हूं फडचण्डायुष्कवचाय च ॥	७
वण्डास्त्राय तथा हूं फडचण्डं रुद्रामिजं स्मरेत् । शूलरुद्धधरं कृष्णं साक्षसूत्रकण्डलुर्भुं ॥	८
ऋकारेऽर्धचन्द्रे वा चतुर्वक्त्रं प्रपूजयेत् । यथाशक्ति जपं कुर्यादङ्गानां तु दशांशतः ॥	९
शेभूहिरण्यवस्त्रादिपणिहेमादिभूषणम् । विहाय शेषनिर्मालयं चण्डेश्वाय निवेदयेत् ॥	१०
द्वेषचोष्याद्यन्नवरं ताम्बूलं स्रग्विलेपनम् । निर्माल्यं भोजनं तुभ्यं प्रदत्तं तु शिवाङ्गया ॥	११
प्रवेततिक्रयाकाण्डं मया चण्ड तवाऽऽहृथा । न्यूनाधिकं कृतं मोहात्परिपूर्णं सदाऽस्तु मे ॥	१२
इति विज्ञाप्य देवेशं दत्त्वाऽर्घ्यं तस्य संस्मरन् । संहारमूर्तिपत्रेण शनैः संहारमुद्रया ॥	१३
सूक्तान्वितमूलेन मन्त्रानात्मनि योजयेत् । निर्मालयापनयस्थानं लिम्पेद्रौमयचारिणा ॥	१४
सोक्ष्यार्धर्षादिं विसृज्याथ आचान्तोऽन्यत्समाचरेत् ॥	१५

इत्यग्नेये महापुराणे चण्डपूजाकण्डे नाम पद्मस्तवितमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तस्रष्टाः—२२२९

अथ सप्तस्तवितमोऽध्यायः ।

कपिलापूजनम् ।

ईश्वर उवाच—

कपिलापूजनं वक्ष्य एभिर्मन्त्रैर्धनेच्च गाम् । ॐ कपिले नन्दे नमः कपिले भद्रिके नमः ॥	१
कपिले सुशीले नमः कपिले सुरभिमये । ॐ कपिले सुमनसे भुक्तिमुक्तिप्रदे नमः ॥	२
सौरभेयि जगन्मातर्देवानाममृतप्रदे । गृहाण वरदे प्रासवीप्सितार्थं च देहि मे ॥	३
वन्दिताऽसि वसिष्ठेन विश्वामित्रेण धीमता । कपिले हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् ॥	४

१ क. ख. ग. उ. व. अर्षोद' । २ क. 'भद्र' । प्र. 'सपातना' । द. 'सद्वितना' । च. 'सद्वितना' । ३ क. द. च. ॐ एभिच' । ४ ख. ह्रू । ५ ख. ग. ह्रू । ६ ख. ग. ह्रू । च. हु । ७ क. द. च. 'मू । दयास' । ८ क. द. च. 'सो वरदा' । ९ क. द. वासो । च. सोय । १० ख. 'ध्यायि विमृग्वा' । ११ ख. न. प. 'नम ॐ क' । १२ ख. ग. प. 'मः । ॐ क' । १३ प. 'से मन ॐ नु' । १४ क. द. व. जहनुना ।

गावो यमाग्रतो नित्यं गावः पृथुत एव च । गावो मे हृदये चापि गवां मध्ये वसाम्पहम् ॥ ५
 दत्तं वृष्टाण मे ग्रासं जप्त्वाऽऽयां निर्मलः शिवः । प्रार्च्यं विद्यापुस्तकानि गुरुपादौ नभेक्षतः ॥ ६
 यजेत्कृत्वा तु मध्याह्ने अष्टपुण्ड्रकथं शिवम् । पीठमूर्तिशिवाङ्गानां पूजा स्यादष्टपुण्ड्रिका ॥ ७
 मध्याह्ने भोजनागारे मुलिप्रे पाकमानयेत् । ततो मृत्युञ्जयेनैव वीपदन्तेन सप्तधा ॥ ८
 जप्तौः सदर्भचङ्कस्यैः सिञ्चेत् चारिकिन्दुभिः । सर्वपाकाग्रमुद्धृत्य शिवाय विनिवेदयेत् ॥ ९
 अपार्थं चुल्लिकादीमे विधानाद्योपकल्पयेत् । विशोध्य विधिना चुर्छीं तद्ग्रीहं पूरकाहुविम् ॥ १०
 हुत्वा नाभ्ययिना चैकं ततो रेचकवायुना । बहिर्वीजं समादाय कादिस्थानगतिक्रमात् ॥ ११
 शिवायिस्त्वमिति ध्यात्वा चुल्लिकाप्रौ निवेदयेत् । ॐ हामग्रये[च] नमो वै हां सोमाय वै नमः
 सूर्याय बृहस्पतये प्रजानां पश्ये नमः । सर्वेभ्यश्चैव देवेभ्यः सर्वविभ्य एव च ॥ १२
 हामग्रये स्विष्टकृते पूर्वादावर्षेयेदिमान् । स्वाहान्तामाहुर्किं दत्त्वा क्षमयित्वा विसर्जयेत् ॥ १४
 चुह्या दक्षिणवाहौ च यजेत्सर्वाय वै नमः । वामवाहावधर्माय काञ्जिकादिकभाण्डके ॥ १५
 रसपरिवर्तमानाय वरुणाय जलेश्वर्ये । अविग्ररींजे गृहदारे पेयण्यां सुभगे नमः ॥ १६
 ॐ रौद्रिके विरिके च नमश्चोखले यजेत् । यलिभियायाऽऽयुधाय नमस्ते मुसले यजेत् ॥ १७
 संमार्ज्यां देवतोक्ते कामाय त्रयनीयके । मध्यस्तम्बे च स्कन्दाय दत्त्वा वास्तुवालं ततः ॥ १८
 भुञ्जीत पात्रे सौवर्णे पश्चिन्यादिदलादिके । आचार्यः साधकः पुत्रः समथी मौनमास्थितः ।
 वटाश्रत्यार्कवातो रिसर्जभल्लातकांस्थयेत् । आपोष्ठा(श)नं पुराऽऽदाय माणाद्यैः प्रणवान्वितै
 स्वाहान्ते चाऽऽहुतीः पञ्च दत्त्वाऽऽदीप्योदरानलम् । नागः कूर्पोऽथ कृकरो देवदत्तो धनंजय
 एतेभ्य उपवायुभ्यः स्वाहाऽऽपोष्ठा(श)नवारिणा । भक्तादिकं निवेद्याथ विवेच्येपोदकं नरः ।
 अमृतोपस्तरणमसि माणाहुतीस्ततो ददेत् । माणाय स्वाहाऽऽपानाय समानाय ततस्तथा ॥ २०
 उदानाय च व्यानाय भुञ्जित्वा चुल्ल(ल)कभाचरेत् । अमृताधिषानमसीति शरीरेऽर्धदानाय च ।

इत्यादिमहापुराण आग्नेये व पितृवृजनादिविधिवन्त नाम चतस्रसितस्रोऽप्याय ॥ ७७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२२५३

अषाढसतसितस्रोऽप्यायः ।

पवित्राधिषानविधिक्रमम् ।

ईश्वर उवाच—

पत्रिारोहणं यक्ष्ये तिर्योर्चादिषु पूरणम् । नित्यं तद्वित्यमुद्दिष्टं नैमित्तिकमथापरम् ॥
 आपादादिचतुर्दशायथ ध्रावणभाद्रयोः । सितासितासु कर्तव्यं चतुर्दशपृष्ठीषु तत् ॥

* अयं श्लोको नास्ति क. क. च पुस्तकेषु । + इदमर्थं क. क. च पुस्तकेषु नास्ति ।

१ क. प. द. च. गृह्णन्तु । २ क. द. च. 'वेदये' । ३ क. द. च. 'सर्वस्य' । ४ क. द. न. 'येषा ए'
 ५ क. क. प. 'उं धर्वाऽऽप्यचं' । ६ घ. 'लाभये' । ७ घ. 'राजो ए' । ८ घ. 'की नमो मि' । ९ घ. 'तावि स' ।
 'कण्ठे' । १० क. घ. च. 'दु' । अर्धो' । ११ घ. ग. 'नं नुरेद्याय' । १२ द. 'गुरुत्वाऽऽयमनमो' । १३ घ. 'नादि'
 १४ घ. 'द' । १५ क. द. च. 'क्यादि' । १६ घ. 'नित्ये' ।

(मधिप्राधिकासनविधिः)

- कुर्याद्वा कार्तिकां यावत्तथै प्रतिपदादिके । वहिर्ब्रह्माम्बिकेभास्यनागस्कन्दार्कशुलिनाम् ॥ ३
 दुर्गायमेन्द्रगोविन्दस्वरशंभुसुधाभुजात् । सौवर्णं राजतं ताञ्चं कृतादिषु पथाक्रमम् ॥ ४
 कलौ कार्पासजं वाऽपि पट्टपद्मादिसूत्रकम् । मणवश्चन्द्रपा वहिर्ब्रह्मा नागो गुहो हरिः ॥ ५
 सर्वेशः सर्वदेवाः स्युः ऋषेण नवतन्तुषु । अष्टोत्तरशतौघ(ध्य)र्षे तर्द्धं चोचनादिकम् ॥ ६
 एकाशीत्याऽथ वा सूर्वास्त्रिंशताऽप्यष्टयुक्तया । पञ्चाशता वा कर्तव्यं तुल्यग्रन्थ्यन्तरालकम् ॥ ७
 द्वादशाङ्गुलमानानि व्यासादष्टाङ्गुलानि च । लिङ्गविस्तारमानानि चतुरङ्गुलकानि वा ॥ ८
 तथैव पिण्डकास्पर्शं चतुर्थं सार्वदैवतम् । गद्गायतारकं कार्यं भेजातेन सुधीतकम् ॥ ९
 ग्रन्थिं कुर्याच्च वामेन अगोरेणाथ शोधयेत् । रज्ज्वेत्पुरुषेणैव रक्तचन्दनकुङ्कुमैः ॥ १०
 कस्तूरीरोचनाचन्द्रैर्हरिद्रागैरिकादिभिः । ग्रन्थयो दश कर्तव्या अथ वा तन्तुसंख्यया ॥ ११
 अन्तरं वा यथाशोभमेकद्विचतुरङ्गुलम् । प्रकृतिः पारुषी बीरा चतुर्था त्वपरानिता ॥ १२
 जयाऽन्या विजया पथी अजिता च सदाशिवः । मनोन्मनी सर्वमुपां ग्रन्थयोऽभ्यधिकाः शुभाः
 कार्या वा चेन्द्रवहर्षकैपवित्रं शिवैर्बद्धदि । एकैकं निजपूर्वां वा पुस्तके गुरुके गणे ॥ १४
 स्यादेकैकं तथा द्वारदित्रपालकलशादिषु । इस्तादिनवहस्तान्तं लिङ्गानां स्यात्पवित्रकम् ॥ १५
 अष्टाविंशतितो वृद्धं दशभिर्दशभिः क्रमात् । ब्रह्मलाभ्यन्तरास्तत्र क्रमादेकान्गुलान्तराः ॥ १६
 ग्रन्थयो मानमप्येषां लिङ्गविस्तारसंमितम् । सप्तम्यां वा त्रयोदश्यां कृतनित्यक्रियः शुचिः ॥ १७
 भूपयेत्पुष्पवस्त्राद्यैः सायाह्ने यामपन्दिरम् । कृत्वा नैमित्तिकीं संध्यां विशेषेण च तर्पणम् ॥ १८
 परिगृहीते भूमामे पवित्रे सूर्यमर्चयेत् । आचम्य सकलीकृत्य मणवार्धकरो गुरुः ॥ १९
 द्वारारण्यखण्डे संशोध्य पूर्वादिक्रमतोऽर्चयेत् । ईं ज्ञान्तिकलाद्वाराय तथा विद्याकलात्मने ॥ २०
 नियुक्तिकलाद्वाराय प्रतिष्ठास्वरूपकलात्मने । तच्छास्त्रयोः प्रतिद्वारं द्वौ द्वौ द्वाराधिपौ यजेत् ॥ २१
 नन्दिने महाकालायै भृङ्गिणेऽथ गणाय च । वृषभाय च स्कन्दाय देव्यै चण्डाय च क्रमात् २२
 नित्यं च द्वारपालादीन्प्रविश्य द्वारि पश्चिमे । इष्ट्वा वास्तु भूतशुद्धिं विनोपार्धकरोः शिवः ॥ २३
 प्रोक्षणाद्यं विधायथ यज्ञसंस्कारकृत्तरः । मेत्रयेद्दूर्ध्वार्धैः पुण्याद्यैश्च हृदादिभिः ॥ २४
 शिवहस्तं विधायैतं स्वशिरस्यधिरोपयेत् । शिवोऽहमादिः सर्वज्ञो मम यज्ञप्रधानता ॥ २५
 अत्यर्थं भावयेदेवं ज्ञानखड्गकरो गुरुः । नैर्ऋतीं दिशमासाथ प्रक्षिपेद्बुद्दगाननः ॥ २६
 अर्ध्याभ्यु पन्नगव्यं च समन्तीन्दिग्दक्षमण्डपे । चतुष्पथान्तसंस्कारैर्वीक्षणार्थैः सुसंस्कृतैः ॥ २७
 विक्षिप्य विकिरांस्तत्र कुशकूर्कुर्योपसंहरेत् । तानीशदिशि वर्षन्त्यामासनायोपकटपथेत् ॥ २८
 नैर्ऋते वास्तुगीर्वाणान् द्वारे लक्ष्मीं प्रपूजयेत् । पश्चिमाभिमुखं कुम्भं सर्वधान्योपरि स्थितम् ॥
 मणवेन वृषारूढं सिंहस्था वर्धनीं ततः । कुम्भे साङ्गं शिवं देवं यथेन्यामस्रमर्चयेत् ॥ ३०

१ अ. 'तात्पूर्वं त' । २ अ. 'परि साहमासिक' । ३ क. द. य. 'कार्येनया' । ४ य. 'नुजातेन' । ५ क. य. ग. द. य. 'चन्द्रय' । ६ क. द. य. 'वसति' । ७ अ. 'वाचया' । ८ अ. '७ अ. ग. वा सत्रके गुरवे ग' । ९ क. द. य. 'गुरवे ग' । १० क. द. य. 'गणाय' । ११ क. य. क. य. 'सुरिते' । १२ क. य. द. य. द. '१२ अ. 'य शुद्धि' । १३ अ. ग. 'द्वारमण्ये' । १४ अ. 'द्वार' । १५ क. द. य. 'नग्ये दन्तहृदाध्य' । १६ क. द. य. 'न्यान्तु' । १७ अ. य. 'वृषां' ।

दिक्षु शक्रादिदिग्पालान्त्रिष्णुव्रह्मशिवादिकान् । वर्षर्षी सम्पगादार्यं पटपृष्ठानुगापिनीम् ॥११॥
 शिवाज्ञा श्रावयेन्मन्त्री पूर्यादीशानगोचरम् । अत्रिच्छिन्नपयोधारां मूलमन्त्रमुदीरयेत् ॥ ३२
 समन्ताद्द्वामण्येदेनां रक्षार्थं शस्त्ररूपिणीम् । पूर्णं कलत्रमारोप्य शस्त्रार्थं तस्य वामतः ॥ ३३
 समग्रासनके कुम्भे यजेद्देवं स्थिरासने । वर्षर्ष्यां प्रणयस्यापावापुर्णं तदनु द्वयोः ॥ ३४
 भगलिङ्गसमायोगं विदध्यांलिङ्गमुद्रया । कुम्भे निवेश योधासि मूलमन्त्रनर्पं तथा ॥ ३५
 तदशशेन वर्षर्ष्यां रक्षां विज्ञापयेदपि । गणेशं वायवेऽम्बर्ष्यं हरं पद्माभृतादिभिः ॥ ३६
 स्नापयेत्पूर्ववत्सार्च्यं कुण्डे च शिखपावकम् । विधिवच्चरुकं कृत्वा संपाताहुविशोपितम् ॥ ३७
 देवान्यात्मविभेदेन दर्श्यां तं विभजेत्रिधा । दत्त्वा भागी शिवाग्निभ्यां संरक्षेद्भागमात्मनि ३८
 नैरेण वैर्षणा देयं पूर्वतो दन्तधावनर्ध् । भस्म पोरशिखाभ्यां वा दक्षिणे पश्चिमे मृदम् ॥ ३९
 सद्योजातेन च हृदा चोत्तरे वाऽऽमलीफलम् । जलं वामेन शिरसा ईशे गन्धान्वितं जलम् ४०
 पञ्चगव्यं पलाशादिपुटकं वै समन्ततः । ऐशान्यां कुसुमं दद्यादाग्नेय्यां दिशि रोचनाम् ॥ ४१
 अगुहं निर्कृताश्रायां वायव्यां च चतुःसमम् । होपद्रव्याणे सर्वाणि सद्योजातैः कुशैः सह ४२
 दण्डाक्षसूत्रकौपीनभिक्षापात्राणि रूपिणे । कज्जल कुङ्कुमं तैलं शालाका केशशोधिनीम् ॥ ४३
 ताम्बूलं दर्पणं दद्यादुत्तरे रोचनामपि । आसनं पादुके पात्रं योगपट्टीतपत्रकम् ॥ ४४
 ऐशान्यामीशमन्त्रेण दद्यादीशानतुष्टये । पूर्वस्यां चरुकं साज्यं दद्याद्गन्धादिकं नैरे ॥ ४५
 पवित्राणि समादाय प्रोक्षितान्यर्घ्यवारिणा । संहितामन्त्रपूतानि नीत्वा पावकसंनिधिम् ॥ ४६
 कृष्णाजिनादिनाऽऽच्छाद्य स्मरन्संवत्सरतमकम् । साक्षिणं सर्वकृत्यानां गोप्तारं शिवमन्वययम् ॥
 स्वेति हेति मयागेण मन्त्रसंहितया पुनः । शोधयेच्च पवित्राणि वाराणामेकविंशतिम् ॥ ४८
 गृहादि वेष्टयेत्सूत्रैर्गन्धार्थं रचये ददेत् । पूजिताय समाचम्य कृतन्यासः कृतार्घ्यकः ॥ ४९
 नन्धादिभ्योऽथ गन्धारुणं वास्तोश्वाथप्रविश्य च । शङ्खेभ्यो लोकपालेभ्यः स्वनाम्ना शिवकुम्भके
 वर्षर्ष्यै विप्रराजाय गुरवे ह्यात्मने यजेत् । अथ सर्वोपधीलिसं धूपितं पुष्पद्वयं वा ॥ ५१
 आमन्त्र्य च पवित्रं तद्विधायाम्बुलिमन्त्रयम् । ॐ समस्ताविधिच्छिद्रप्रणे च विधिं प्रति ॥ ५२
 प्रभवान्मन्त्रयामि त्वां स्वदिच्छावाप्तिकारिकाम् । तत्सिद्धिमनुजानीहि यजतश्चिदाचित्पते ॥ ५३
 सर्वथा सर्वदा शंभो नमस्तेऽस्तु प्रसीद मे । आमन्त्रितोऽसि देवेश सह देव्या गणेश्वरैः ॥ ५४
 मन्त्रेशैलोकपालैश्च सहितः परिचारकैः । निमन्त्रयाम्बुदं तुभ्यं प्रभाते तु पवित्रकम् ॥ ५५
 नियमं च करिष्यामि परमेश तवाऽऽज्ञया । इत्येवं देवमामन्त्र्य रेचकेनामृतीकृतम् ॥ ५६
 शिवान्तं मूलमुचार्य तच्छिवाय निवेदयेत् । जैपं स्तोत्रं प्रणामं च कृत्वा शंभुं क्षमापयेत् ॥ ५७
 हुत्वा चरोस्तृतीयान्त्रं र्वदं(तं द)दीत शिवाग्रये । दिग्वाप्तिभ्यो दिगीशेभ्यो भूतमात्रंर्षणैः सहा ॥

१ क ल च 'महावसानका' । ए ग 'मन्त्रेवरादि' । २ क ल ग ह च 'य मूढ हृत्वाऽनु' । ३ ख
 'प्राक्रमत्य' । ४ क ट च 'ध्यादहर्गु' । ५ घ, श्लेण । ६ ख भमना । ७ ख ग म 'म् । तस्यादधोर' । ८ क ट च
 भरसादार' । ९ ख ग 'शिवाभ्या' । १० ख ग 'रे वामलीकृतम् । ११ 'रे वामलीकृतम् । १२ क ख ग ह च 'ईश' ।
 १३ ग 'दुर्गाय' । १४ ख, 'छादिपात्र' । १५ घ, नरे । १६ ख ग, जपत्वा । १६ क च तदपीतशिवाग्रये । १७ घ
 च 'गन्धाय द । ह' ।

(पवित्रारोहणविधिः)

रुद्रेभ्यः क्षेत्रपादिभ्यो नमः स्वाहा बलिस्तत्रयम् । अदिग्जायैश्च पूर्वार्दौ क्षेत्राय चाग्रये बलिः
समाचम्य त्रिभिस्त्रिंशत्पूरकं होमभाचरेत् । पूर्णा व्याहृतिहोमं च कृत्वा रुन्धीत पावकम् ॥ ६०
तत ओमग्रये स्वाहा स्वाहा सोमाय चैव हि । ओमग्रीपोमाभ्यां स्वाहाऽग्रये स्त्रिष्टकृते तथा ६१
इत्याहुतिचतुष्कं तु दत्त्वा कुर्यात्तु योजनाम् । बह्निकुण्डार्चितं देवं मण्डलान्बर्चिते शिवे ॥ ६२
नौडीसंधानरूपेण विधिना योजयेत्ततः । वंशादिपात्रे विन्यस्य अस्त्रं च हृदयं ततः ॥ ६३
अधिराप्य पत्रित्राणि कलाभिर्वाऽथ मन्त्रयेत् । पैटङ्गं ब्रह्ममूलैर्वा हृदमार्त्तं च योजयेत् ॥ ६४
विधाय सूत्रैः संवेष्ट्य पूजयित्वाऽङ्गसंभवैः । रक्षार्यं जगदीशाय भक्तिनम्रः समर्पयेत् ॥ ६५
पूजिते पुष्पशृपाद्यैर्दत्त्वा सिद्धान्तपुस्तके । गुरोः पादान्तिकं गत्वा भक्त्या दद्यात्पवित्रकम् ६६
निर्गत्वा बहिराचम्य गोमये मण्डलत्रये । पञ्चगव्यं चर्तं दन्तधावनं च क्रमाद्यजेत् ॥ ६७
स्नाचान्तो मन्त्रसंनिद्धः कृतसंगीतजागरः । स्वपेद्दन्तः स्पर्शशीलं बुभुक्षुर्दर्भसंस्वरे ॥ ६८
अनेनैव प्रकारेण मुमुक्षुरपि संविशेत् । केवलं भस्मशय्यायां सोपधासः समाहितः ॥ ६९

इत्यादिमहापुराण नाम्नेषु पवित्राधिरासनविधिष्वप्यन नामाष्टमसप्ततितमोऽध्यायः ॥ २८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—२३१२

अर्पणोनाशोतितमोऽध्यायः ।

पवित्रारोहणविधिः ।

7655

ईश्वर उवाच—

अथ मातः समुत्पाय कृतस्नानः समाहितः । कृतसंध्यार्चनो पत्नीं प्रविश्य मंथमण्डलम् ॥ १
समादाय पवित्राणि अविर्सानितदेवतः । ऐशान्यां भानने गुद्रे स्थापयेत्कृतमण्डले ॥ २
ततो विसर्ज्य देशेशं निर्मास्यमपनीय च । पूर्ववन्नूतले गुद्रे कृत्वाऽऽद्विकर्मथ द्वयम् ॥ ३
आदित्यद्वाहृदिक्पालकुम्भेशान् शिवेऽजले । नैमिषिकीं सविस्त्रां कुर्यात्पूजां विशेषतः ॥ ४
पद्माणां तर्पणं प्रायश्चित्तहोमं शरीरिणुना । अष्टोत्तरशतं कृत्वा दद्यात्पूर्णाहुतिं शनैः ॥ ५
पवित्रं मानवे दत्त्वा सपाचम्य देदीत च । द्वारपालादिदिक्पालकुम्भवर्धनिकादिषु ॥ ६
संनिधाने ततः शंभोरुपविश्य निजोसने । पवित्रमात्मने दद्याद्गणाय गुरुब्रह्मणे ॥ ७
ॐ कैलात्मना त्वया देव यैरिष्टं मायके विषी । कृतं क्लिष्टं समुत्सृष्टं कृतं गुप्तं च यत्कृतम् ॥ ८
तदस्तु क्लिष्टमक्लिष्टं कृतं क्लिष्टमसंस्कृतम् । सर्वात्मनाऽमुना शंभो पवित्रेण स्वदिच्छया ॥ ९
ॐ पूर्य मखत्रतं नियमेश्वराय स्वाहा ॥ १०

* इदमर्थं क. र. व. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ क. र. व. 'मानिषं' । २ ख. 'पाय वि' । ३ घ. 'सुत्रिते' । ४ ख. ग. र. व. 'इदमं' । ५ क. र. व. 'इदमर्थः' । ६ ग. घ. 'इदमर्थः' । ७ र. 'इदमर्थः' । ८ घ. 'भाचान्तो' । ९ घ. 'मण्डलः' । १० क. र. व. 'परायः स' । ११ क. व. 'मन्त्रमन्त्रे' । १२ ग. 'मन्त्र' । १३ ख. घ. 'मन्त्र' । १४ क. र. व. 'मन्त्रे होम प्रायश्चित्तं च' । १५ घ. 'सन्तना' । १६ क. ख. ग. र. व. 'दृष्या' । १७ घ. 'गुप्तमने' । १८ र. व. 'कृत्तं तं' । १९ र. व. 'वर्त' । २० क. र. व. 'व जिज्ञप्तं' ।

- आत्मतत्त्वे प्रकृत्यन्ते पालिते पद्ययोनिना । मूलं लयान्तमुद्यार्थं पवित्रेणार्चयेच्छिवम् ॥ ११
- विद्यार्त्तत्त्वे च विद्यार्त्तान्ते विष्णुकारणपालिते । ईश्वरान्तं समुद्यार्थं पवित्रपविरोपयेत् ॥ १२
- शिवान्ते शिवतत्त्वे च रुद्रकारणपालिते । शिवान्तं मन्त्रमुद्यार्थं तस्मै देये पवित्रकम् ॥ १३
- सर्वकारणपालेषुं शिवमुद्यार्थं सुप्रत । मूलं लयान्तमुद्यार्थं दद्याद्रुद्रावतारैकम् ॥ १४
- आत्मविद्याशिवैः प्रोक्तं मुमुक्षुणां पवित्रकम् । विनिर्दिष्टं सुमुक्षुणां शिवतत्त्वात्पथिः क्रमात् ॥ १५
- स्वाहान्तं वा नमोन्तं वा मन्त्रगेयामुदीरयेत् ॥ १६
- ॐ ह्यामात्मतत्त्वाधिपतये शिवाय स्वाहा । ॐ हां विद्यातत्त्वाधिपतये शिवाय स्वाहा ॥
- (ॐ हां शिवतत्त्वाधिपतये शिवाय स्वाहा । ॐ हां सर्वतत्त्वाधिपतये शिवाय स्वाहा ॥) १७
- नेत्वा गङ्गावतारं तु प्रार्थयेच्च कृताञ्जलिः । त्वं गतिः सर्वभूतानां संस्पतिस्त्वं चराचरे ॥ १८
- अन्तश्चारेण भूतानां द्रष्टा त्वं परमेश्वर । कर्मणा मनसा वाचा त्वचो नान्वा गतिर्मम ॥ १९
- मन्त्रहीनं क्रियाहीनं द्रव्यहीनं च यत्कृतम् । जपहोपार्चनैर्हीनं कृतं नित्यं मया तव ॥ २०
- अकृतं वाक्यहीनं च तत्पुरय महेश्वर । सुपूतस्त्वं परेशान पवित्रं पापनाशनम् ॥ २१
- त्वया पवित्रितं सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् । खण्डितं यन्मया देव व्रतं वैकल्ययोगतः ॥ २२
- एकी भवतु तत्सर्वं तवाऽऽज्ञासूत्रगुम्फितम् । जपं निवेद्य देवस्य भक्त्या स्तोत्रं विधाय च ॥ २३
- नत्वा तु गुरुणाऽऽदिष्टं गृहीयान्त्रियमं नरः । चतुर्मासं धिमासं वा ज्यहमेकाहमेव च ॥ २४
- श्रणम्य क्षमयित्वेशं गत्वा कुण्डान्तिकं प्रती । पाकस्थे शिवेऽप्येवं पवित्राणां चतुष्टयम् ॥ २५
- समारोप्य समभ्यर्च्य गुणप्रपाप्ततादिभिः । अन्तर्जलि पवित्रं च रुद्रादिभ्यो निवेदयेत् ॥ २६
- प्रविश्यान्तः शिवं स्तुत्वा समणामं क्षमापयेत् । प्रायश्चित्तकृतं होमं कृत्वा हुत्वा च पायसम् २७
- शनैः पूर्णाहुतिं दत्त्वा वह्निस्थं विसृजेच्छिवम् । होमं व्याहृतिभिः कृत्वो रन्व्यान्निष्ठुरयाऽनलम्
- अग्न्यादिभ्यस्ततो दद्याद्राहुतीनां चतुष्टयम् । दिक्पतिभ्यस्ततो दद्यात्सपवित्रं वह्निर्वलिम् २९
- सिद्धान्तपुस्तके दद्यात्सप्रमाणं पवित्रकम् ॥ ३०
- ॐ हां भूः स्वाहा । ॐ हां भुवः स्वाहा । ॐ हां स्वः स्वाहा । ॐ हां भूर्भुवः स्वः स्वाहा ३१
- होमं व्याहृतिभिः कृत्वा दत्त्वाऽऽहुतिचतुष्टयम् ॥ ३२
- ॐ हामग्रये स्वाहा । ॐ हां सोमाय स्वाहा । ॐ हामग्नीषोमाभ्यां स्वाहा । ॐ हामग्रये
- स्विष्टकृते स्वाहा ॥ ३३
- गुरुं शिवमिवाभ्यर्च्य वस्त्रभूषादिविस्तरैः । सपथं सफलं तस्य क्रियाकाण्डादि वार्षिकम् ॥ ३४
- पस्य तुष्टो गुरुः सम्भगित्वाह परमेश्वरः । इत्थं गुरोः समारोप्य हृदालम्बि पवित्रकम् ॥ ३५
- दिग्वादीन्भोजयित्वा तु भक्त्या मन्त्रादिकं ददेत् । दानेनानेव देवेशः प्रीयतां मे सदाशिवः ३६

* अनुविद्धान्तप्रत्ययस्त्वानि ५. १. पुस्तकद्वारोत्पन्ना प्रत्ययः स यथा—“ ॐ हां कृतत्त्वाधिपतये शिवाय स्वाहा ” इति ।

१ क. द. न. 'तत्त्वं च । २ ख. 'यान्तं वि' । ३ य. 'शिवान्तं । ४ क. द. य. 'पु सर्वतत्त्वेमु गु' । ५ क. द. य. 'रगम् । ६ ख. 'पवित्रादिभिः । ७ क. द. य. 'शिवाय वि' । ८ क. द. य. 'शिवाय वि' । ९ क. ख. ग. ड. य. 'त्वा । १० य. 'विष्णु क' । ११ द. 'न विधिर्' । १२ य. 'न विधिर्' । १३ क. द. य. 'त्वा कन्याविष्टर' । १४ ख. 'य' । १५ य. 'स्वाहेति । गु' ।

(दमनकारोहणविधिः)

भक्त्या स्नानादिकं प्रातः कृत्वा शंभोः समाहरेत् । पवित्राण्यष्टपुष्पैस्तं पूजयित्वा विसर्जयेत् ॥
 नित्यं नैमित्तिकं कृत्वा विस्तरेण यथा पुरा । पवित्राणि समारोप्य प्रणम्याद्यौ शिवं यजेत् ३८
 प्रायश्चित्तं ततोऽस्त्रेण हृत्वा पूर्णाहुतिं यजेत् । भुक्तिकामः शिवायाथ कुर्यात्कर्मसमर्पणम् ॥ ३९
 त्वत्प्रसादेन कर्मदं ममास्तु फलसाधकम् । मुक्तिकामस्तु कर्मदं माऽस्तु मे नाथ वन्धकम् ॥ ४०
 वद्विस्थं नाडीयोगेन शिवं संयोजयेच्छिवे । हृदि न्यस्याशुसंघातं पावकं च विसर्जयेत् ॥ ४१
 समाचम्य प्रविश्यान्तः कुम्भानुगतसंवरान् । शिवं संयोज्य साक्षेपं सप्तस्वेति विसर्जयेत् ॥ ४२
 विसृज्य लोकपालादीनादायेशात्पवित्रकम् । सति चण्डेश्वरे पूजां कृत्वा दत्त्वा पवित्रकम् ॥ ४३
 तन्निर्मात्यादिकं तस्मै सपवित्रं समर्पयेत् । अथ वा स्थण्डिले चण्डं विधिना पूर्ववद्यजेत् ॥ ४४
 यत्किञ्चिद्वापिकं कर्म कृतं न्यूनाधिकं मया । तदस्तु परिपूर्णं मे चण्ड नाथ तवाऽऽज्ञया ॥ ४५
 इति विज्ञाप्य देवेशं नत्वा स्तुत्वा विसर्जयेत् । त्यक्तनिर्मात्यकः शुद्धः स्नापयित्वा शिवं यजेत्
 पञ्चयोजनसंस्थोऽपि पवित्रं गुरुसंनिधौ ॥ ४६

इत्यादिमहापुराण आद्ये पवित्रारोहणविधिकथनं नास्तीति ततोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टाद्वयः—२३५८

अथाशीतिततोऽध्यायः ।

दमनकारोहणविधिः ।

ईश्वर उवाच—

वक्ष्ये दमनकारोहविधिं पूर्ववदाचरेत् । हरकोपात्पुरा जातो भैरवो दमिताः सुराः ॥ १
 तेनाथ शम्भो विष्टो भवेति त्रिपुरारिणा । प्रसन्नेनेरितं चेद् पूजयिष्यन्ति ये नराः ॥ २
 परिपूर्णं फलं तेषामन्यथा न भविष्यति । सप्तम्यां वा त्रयोदश्यां दमनं संहितौषुभिः ॥ ३
 संपूज्य शोभयेद्द्वुष्टं पञ्चवाक्पेन पन्नविद् । हरप्रसादसंपूज्य त्वमत्र संनिधी भव ॥ ४
 शिवकार्यं समुद्दिश्य नेतृव्योऽसि शिवाज्ञया । गृहेऽप्यामन्नं कुर्यात्सायाह्ने चाधिवासनम् ॥ ५
 यथाविधिं समभ्यर्च्य सूर्यशंकरपावकान् । देवस्य पश्चिमे मूले दद्यात्तस्य मृदा युतम् ॥ ६
 चामेन शिरसा नाऽथ नालं धार्त्रां तपोचरे । दक्षिणे भ्रमणं चें द्रां चर्वा पुष्यं च धौवनम् ॥ ७
 पुष्टिकौसुमं फलं मूलमथैशान्यां यजेच्छिवम् । पञ्चाङ्गमञ्जलीं कृत्वा आमन्य शिरसि न्यसेत् ॥ ८
 आमन्त्रितोऽसि देवेशं प्रातःकाले मया प्रभो । कर्तव्यस्तपसो लाभः पूर्णं सर्वं तवाऽऽज्ञया ॥ ९
 मूलेन शेषं पादस्थं पिथायाथ पवित्रकम् । प्रातः स्नात्वा जगन्नाथं गन्धपुष्पादिभिर्जयेत् ॥ १०
 नित्यं नैमित्तिकं कृत्वा दमनैः पूजयेत्ततः । शेषमञ्जलिमादाय आत्मविद्याशिर्वात्मभिः ॥ ११
 म्लाप्यैरीश्वरान्मैथ चतुर्पाञ्जलिना ततः ॥ १२

१ क. इ. च. 'स्वामिन्' । च. 'स्वामिन्' । २ क. च. क. चापेक्ष। ३ घ. 'शाल्वभिः' । ४ घ. 'हेपान' ।

५ क. च. 'लं गन्धं तस्य च शम्भुत्वं । इ. 'कं गन्धं तस्य च शम्भुत्वं । ६ ख. फलं । ७ घ. 'वेऽम्यस्य' । ८ घ.

घ. 'मदन' । ९ इ. च. पुष्यं च दन्तपावनम् । १० क. च. पुष्यं । ११ घ. 'पावनम्' । घ. 'पारणम्' । १२ क. इ. घ.

'जात्र' । घ. 'कायक' । १३ घ. 'वापुभिः' ।

ॐ ह्रीं महेश्वराय मखं पूरय पूरय शूलपाणये नमः ॥ १३

शिवं वह्निं च संपूज्य गुरुं माचार्याथ बोधयेत् । भगवन्नतिरिक्तं वा हीनं वा यन्मया कृतम् ॥१४

सर्वं तदस्तु संपूर्णं यद्य दायनकं मम । सकलं चैवमासोत्थं फलं प्राप्य दिवं व्रजेत् ॥ १५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये इमनकाशोदृणविधिकपन नामासीतिदमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

आदितः श्लोकानां समाख्यङ्काः— १३७३

अधिकाशांतितामोऽध्यायः ।

समयदीक्षाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

वक्ष्यामि भोगमोक्षार्थं दीक्षां पापक्षयंकरिम् । मलमायादिपाशानां विश्लेषः क्रियते यया ॥ १
 ज्ञानं च जन्यते शिष्ये सा दीक्षा मुक्तिमुक्तिदा । विज्ञानैकलनामैको द्वितीयः प्रलयाकलः ॥ २
 तृतीयः सकलः शास्त्रेऽनुब्राह्मिणिविधो मतः । तथाऽऽद्यो मलमात्रेण मुक्तोऽन्यो मलकर्मभिः ॥३
 कलादिभूमिपर्यन्तं स्तम्भैस्तु सकलो मतैः । निराधाराऽथ साधारा दीक्षाऽपि द्विविधा मता ॥४
 निराधारा द्वयोस्तेषां साधारा सकलस्य तु । आधारनिरपेक्षेण क्रियते शंभुचर्यया ॥ ५
 तीव्रशक्तिनिपातेन निराधारेति सा स्मृता । आचार्यमूर्तिभाष्याय मायातीघादिभेदया ॥ ६
 यत्तया यां कुरुते शंभुः सा साधिकरणोच्यते । इयं चतुर्विधा प्रोक्ता सर्वाजा वीजवर्जिता ॥ ७
 साधिकाराऽनधिकारा यथा तदभिधीयते । समयाचारसंयुक्ता सर्वाजा जायते नृणाम् ॥ ८
 निर्वाजा त्वसमर्थानां समयाचारवर्जिता । नित्ये नैमित्तिके काम्ये भेदः स्यादधिकारिता ॥ ९
 साधिकारा भवेदीक्षा सायकाचार्यपोरतः । निर्वाजा दीक्षितानां तु तथा समयिपुत्रयोः(?) १०
 नित्यमौनाधिकारत्वादीक्षा (?) निरधिकारिका । द्विविधेयं द्विक्रिया हि प्रत्येकमुपजायते ॥ ११
 एका क्रियावती तत्र कुण्डमण्डलपूर्विका । मनोव्यापारमात्रेण वा सा ज्ञानवती मता ॥ १२
 इत्थं लभ्याधिकारेण दीक्षाऽऽचार्येण साध्यते । स्कन्द दीक्षां गुरुः कुर्यात्कृत्वा नित्यक्रियां ततः
 मन्तार्यकराम्भोजः कृतद्वारैरधिपार्चनः । विघ्नानुत्सार्य देहस्थां न्यस्यासं स्वासने स्थितः १४
 कुर्यात् भूतसंगुद्धिं मन्त्रयोगं यथोदितम् । तिलतण्डुलसिद्धार्थकुशदूर्वाक्षितोदकम् ॥ १५
 समयक्षीरनीरं च विशेषार्घ्यमिदं ततः । तदम्युना द्रव्यगुद्धिं तिलकं स्वासनात्मनोः ॥ १६
 पूजनं मन्त्रेण च पश्चाद्यं च पूर्ववत् । लज्जचन्दनसिद्धार्थभस्मदूर्वाक्षितं कुशान् ॥ १७
 विकिरान्मुद्गदलेनांस्तान्मधूपानस्रमश्रितान् । शुक्लाम्बुसोक्षितानेतान्कवचेनावगुण्ठितान् ॥ १८
 नानाप्रहरणाकारान्विघ्नोपरिनिवारकान् । दर्भाणां तालपानिनं कृत्वा पदत्रिंशता दलैः ॥ १९

१ क. द. व. ॐ ईममं । २ य. मयं । ३ य. बोधयेत् । ४ य. 'तपालः' । ५ य. 'न मुण्डो' ।

६ य. 'वसिष्ठः' । ७ य. युतः । ८ क. य. 'जोतये वा' । ९ क. द. न यय । १० क. द. च. 'वैगोचरे । नि' । ११ य.

१२ यथा वसिष्ठे पु' । १३ य. यदा व नम पु' । १४ य. 'सामग्रियधरित्वा' । १५ क. द. 'प्रतिव्यसिता' । १६ क. द. य.

स्वामिं च । १७ क. द. य. 'तदम्युनाविधौ गुरुः । प्र' । १८ क. द. य. 'स(१)विपर्ययः । वि' । १९ क. द. य.

ययुः । २० क. द. य. 'ज्जजान्मन्त्र' । २१ य. 'नृ' । २२ य. '२० य. 'मायेन कृ' । २३ क. य. क.

(समवदीक्षाविधिरूपनम्)

- सप्तजन्तं शिवस्त्रेण वेणीं बोधासिपुत्तमम् । शिवमात्मनि विन्यस्य सृष्ट्याधारमधीप्सितम् ॥ २०
 निष्कलं च शिवं न्यस्य शिवोऽहमिति भावयेत् । उष्णीषं शिरसि न्यस्य अलं कुर्यात्स्वदेहकम्
 गन्धमण्डनकं स्वीये विदध्यादक्षिणे करे । विधिनाऽत्रार्चयेदीक्षमित्थं स्याच्छिवेहस्तैकम् ॥ २२
 विन्यस्य शिवमन्त्रेण भोःस्वरं निजमस्तके । शिवादिभिरुमात्मानं कर्तारं भावयेद्यथा ॥ २३
 मण्डले कर्मणां साक्षी कलशे यज्ञरत्नकः । होमोधिकरणं वही शिष्ये पाश्र्वविमोचकः ॥ २४
 स्वात्मन्यनुगृहीतेति पढाधारो य ईश्वरः । सोऽहमेवेति कुर्यात् भार्वं स्थिरतरं पुनः ॥ २५
 ज्ञानखड्गकरः स्थित्वा नैर्ऋत्या(त्य)भिमुखो नरः । साध्याम्नुपञ्चगव्याभ्यां भोक्षयेद्यागमण्डपम्
 चतुष्पथान्तसंस्कारैः संस्कुर्वादीक्षणादिभिः । विक्षिप्य विकिरांस्त्रज कुशकूर्च्योपसंहरेत् ॥ २७
 तानीशदिविं वर्धन्वापासनायोपकल्पयेत् । नैर्ऋते वास्तुगीर्वाणान्द्वारे लक्ष्मीं प्रपूजयेत् ॥ २८
 औज्ये रत्नैः पूरयन्तीं हृदा मण्डपरूपिणीम् । साम्नुवस्त्रे सरत्ने च धान्यस्थे पश्चिमानने ॥ २९
 पेशे कुम्भे यजेच्छर्भुं शक्तिं कुम्भस्य दक्षिणे । पश्चिमस्या(पार्या) तु सिंहस्यां वर्धनीं सङ्करूपिणीम्
 दिक्षु शक्रादिदिवपालान्निष्प्वन्तान्पणवासनान् । वाहनायुधसंयुक्तान्हृदाऽभ्यर्च्य स्वनामभिः
 मथमं तान्समादाय कुम्भस्यग्रींभिगामिनीम् । अविच्छिन्नप्रबोधारां भ्रामयित्वा प्रदक्षिणम् ३२
 शिवाज्ञां लोकपालानां श्रावयेन्मूलमुच्चरन् । संरक्षत यथायोगं कुम्भं धृत्वाऽथ तां धरेत् ॥ ३३
 ततः स्थिरासने कुम्भे साङ्गं संपूज्य संकरम् । विन्यस्य श्लोषमध्वानं वर्धन्यामस्त्रपर्वयेत् ॥ ३४
 ॐ हः, अस्त्रासनायै हूं फट् । ॐ ओमस्त्रमूर्तये नमः । ॐ हूं फट्, पाशुपतास्त्राय नमः ।
 ॐ ॐ हृदयाय हूं फट्, नमः । ॐ श्रीं शिरसे हूं फट्, नमः । ॐ यं शिखायै हूं फट्,
 नमः । ॐ गूं कवचाय हूं फट्, नमः । ॐ फट्, अस्त्राय हूं फट्, नमः ॥ ३५
 चतुर्वर्षेण सदंष्ट्रं च समरेदस्त्रं सशक्तिकम् । समुद्ररविशूलासिं सूर्यकोटिसममभम् ॥ ३६
 भगलिङ्गसमायोगं विदध्याल्लिङ्गमुद्रया । अद्भुष्टेन स्पृशेत्कुम्भं हृदा मुष्ट्याऽस्त्रवर्धनीम् ॥ ३७
 भुक्तये मुक्तये त्वादौ मुष्टिना वर्धनीं स्पृशेत् । कुम्भस्य मुखरक्षार्थं ज्ञानखड्गं समर्पयेत्
 शस्त्रं च मूलमध्वस्य शत्रुकुम्भे निवेशयेत् । वदशंशेन वर्धन्यां रत्नं त्रिज्ञापयेत्ततः ॥ ३९
 यथेदं कृत(तं(!))पत्नेन भगवन्मत्तमन्दिरम् । रत्नणीयं जगन्नाथ सर्वाध्वरधर त्वया ॥ ४०
 प्रणवस्यं चतुर्वाहं वायव्ये गणमर्चयेत् । स्थण्डिले शिवमभ्यर्च्य सार्धैः कुण्डं त्रजेन्नरः ॥ ४१
 निविष्टो मधैतुष्ट्यर्थमधर्षगन्धघृतादिकम् । वामे सज्ये तु विन्यस्य समिहर्भतिलादिकम् ॥ ४२
 कुण्डवद्विष्णुगाज्यादि मान्दसंस्कृत्य भावयेत् । मुखपतापूर्ववक्त्रस्य हृदि वही शिवं यजेत् ॥ ४३
 स्वमूर्तां शिवकुम्भे च स्थण्डिले त्वाग्निशिष्ययोः । सृष्टिन्पासेन विन्यस्य(स्याऽऽ) श्लोष्याध्वानं
 यथाविधि ॥ ४४
 कुण्डमानं मुप्तं ध्यात्वा हृदाहुतिभिरीप्सितम् । बीजानि सप्तनिहानामग्रेहोपाय भण्यते ॥ ४५

१ क. घ. द. च. 'पञ्चक' । २ घ. घ. 'वमर' । ३ घ. 'स्तके । ति' । ४ क. द. च. 'माहार' । ५ घ. 'नादिक' । ६ क. च. 'व न मुक्तिरं पु' । ७ घ. 'अपि' । ८ क. द. 'पतिः' । ९ क. द. च. 'निष्कलनाग्र' । १० क. 'शानुपतिनी' । ११ क. द. च. 'ॐ ॐ हः' । १२ क. द. च. 'व क' । १३ क. द. च. 'ॐ ॐ ॐ अत्र' । १४ क. द. च. 'ॐ य हूं हूं' । १५ क. च. 'मत्ता' । १६ क. च. 'पू । १० क. च. 'ॐ हूं क' । १७ घ. 'श पुष्ट्याऽ' । १८ घ. 'प्रपूजयेत्' ।

विरेफावन्तिर्षा वर्णां रेफपट्टं सरान्वितौ । इन्दुचिन्दुशिलायुक्तौ जिहावीजाद्यनुक्रमात् ४६
 हिरण्या कनका रक्ता कृष्णा तदनु सुप्रभा । अतिरिक्ता बहुरूपा रुद्रेन्द्राग्न्याप्यदिङ्मुखाः(१) ॥
 शीरादिमधुरैर्होमं कुर्याच्छान्तिकर्षाष्टिके । अभिचारे तु पिण्याकसकुक्ष्युक्काञ्जिकैः ॥ ४७
 लवणं राजिकातशकटुतैश्च कण्टकैः । समिद्धिरपि वक्त्राभिः कुद्धो भाष्याणुना यजेत् ॥ ४८
 कलम्बकालकाहोमाद्यक्षिणी सिध्यति ध्रुवम् । धन्भूककिंशुकादीनि वक्ष्याकर्षाय होमयेत् ॥ ५०
 विलयं राज्याय लक्ष्म्यर्थं पाटलांश्चम्पकानपि । पश्यानि चक्रवर्तित्वे भक्ष्यभोज्यानि संपदे ॥५१
 पूर्वा व्याधिविनाशाय सर्वसत्त्ववशीकृते । मियंगुपाटलीपुष्पं चूतपत्रं ज्वरान्तकम् ॥ ५२
 मृत्युंजयो मृसृजितस्यैवृष्टिः स्यात्तिलहोमतः । रुद्रशान्तिः सर्वशान्त्या अथ प्रस्तुतमुच्यते ५३
 आहुत्यष्टशतैर्मूलमद्धानि तु दशांशतः । संतर्पयेत् मूलेन दद्यात्पूर्णां यथा पुरा ॥ ५४
 तथा शिष्यप्रवेशाय प्रतिशिष्यं शतं जपेत् । दुर्निमित्तापसाराय सुनिमित्तकृते तथा ॥ ५५
 शतद्रव्यं च होतव्यं मूलमन्त्रेण पूर्ववत् । मूलाद्यशस्त्रमन्त्राणां स्वाहान्तैस्त्वर्षणं सकृत् ॥ ५६
 शिखासंपुटितैर्जीर्णैर्हृफडन्तैश्च दीपनम् । ॐ हौं शिवाय स्वाहा इत्यादिमन्त्रैश्च तर्पणम् ॥ ५७
 ॐ ह्रूं हौं ह्रीं शिवाय ह्रूं फडित्सादि[च] दीपनम् । ततः शिवाम्भसा स्थालीं क्षालितां
 वर्मगुण्डिताम् ॥ ५८
 चन्दनादिसमालब्धां वर्ध्नीयात्कटकं गले । वर्मास्त्रजंत्रसङ्घर्षवाभ्यां चरुसिद्धये ॥ ५९
 धर्माद्यैरासने दत्तं सार्धेन्दुकृतमण्डले । न्यस्तायां मूर्तिभूतायां भावपुष्पैः शिवं यजेत् ॥ ६०
 बह्ववद्धमुखायां वा स्यात्स्यां पुष्पैर्वैर्हिर्भैः । शुद्ध्यां पश्चिमवक्त्रायां शुद्ध्यायां वीक्षणदिभिः ६१
 न्यस्ताहंकारवीनायां न्यस्तायां कुण्डदक्षिणे । धर्माधर्मशरीरायां जज्ञायां मानुषात्मना ॥ ६२
 स्थालीमारोपयेदस्त्रजैसां गव्याम्बुमाजिताम् । गव्यं पयोऽस्रसंशुद्धं प्रासादशतमन्त्रितम् ॥ ६३
 तण्डुलाञ्जयामकादीनां निक्षिपेत्तत्र तद्यथा । एकशिष्यविधानाय तेषां प्रस्तुतिष्वकम् ॥ ६४
 प्रसृतिं प्रसृतिं पश्चाद्दर्शयेद्ब्रह्मादिषु क्रमात् । कुर्यान्धानलमन्त्रेण पिधानं कवचाणुना ॥ ६५
 शिवाभौ मूलमन्त्रेण पूर्वास्यधरुक्तं यजेत् । सुस्वित्रे तत्र तश्चुल्यां सुवमापूर्य सर्पिषा ॥ ६६
 स्वाहान्तैः संहितामर्द्धेत्त्वा तप्ताभिवारणम् । संस्थाप्य मण्डले स्थालीं सङ्घर्षेऽस्त्राणुना कृते ६७
 मणवेन पिधायास्यां तद्देहलेपनं हृदा । सुशीतलो भवत्येवं प्राप्य शीताभिवारणम् ॥ ६८
 विदध्यात्संहितामर्द्धैः शिष्यं प्रति सकृत्सकृत् । धर्मायासनके हुंस्वा कुण्डमण्डेलेपक्षिमे ॥ ६९
 संपातं च सुधा हुत्वा शुद्धिं संहितायाऽऽचरेत् । चरुक्तं सकृदालभ्य तयैव वपदन्तया ॥ ७०
 धेनुमुद्रामृतीभूतं स्थण्डिले शान्तिकं नयेत् । साज्यभारगं स्वशिष्याणां भागो देवाय वहये ॥ ७१
 कुर्यात्तु लोकपालादेः समध्वाऽप्यभिर्द्धं त्रयम् । नमोन्नेन हृदा दद्याच्चेनैवाऽऽचमनीयकम् ॥ ७२
 सौज्यं मन्त्रशतं हुत्वा दद्यात्पूर्णां यथाविधि । मण्डलं कुण्डतः पूर्वं मध्ये वा शंभुकुम्भयोः ७३
 रुद्रयातुगणादीनां निर्वर्त्यान्वर्षालं हृदा । शिवमर्द्धेऽथ लब्धात्तो विधायैकत्वभावनम् ॥ ७४

१ य. 'मो रे' । २ य. 'उमुरशिरा' । ३ य. 'शिवायु' । ४ य. 'जातुपक' । ५ य. 'विरका' । ६ य. 'मयाश्रितः १५' । ७ य. 'तव्यं पुन' । ८ य. 'प्रदेया' । ९ य. 'जिह्वुक' । १० य. 'तवर्द्धे १' । ११ य. 'से माश्री वह' । १२ य. 'जगाम' । १३ य. 'वर्षधाउनमन्त्रेण' । १४ य. 'भूया' । १५ य. 'ग्वय' । १६ य. 'जीमव' । १७ य. 'तय' । १८ य. 'देऽप्यल' ।

(संस्कारदीक्षाविधिः)

प्रवेक्षतादियुक्तोऽहं समन्ताच्चोपरि स्थितः । ममांशो योजनास्थानमग्निष्ठाताऽहमध्वरे ॥	७५
शिवोऽहमित्यहंकारी निष्कमेधागमण्डपात् । न्यस्तपूर्वाग्रिसंदर्भे ब्रह्माणुकृतमण्डले ॥	७६
पणवासनके शिष्यं शुक्लवस्त्रोचरीयकम् । स्नातं चोदध्मस्रं मुक्त्यै पूर्ववचनं तु भुक्तये ॥	७७
ऊर्ध्वकायं समारोप्य पूर्वास्यं प्रविलोकयेत् । चरणादिशिक्षां यावन्मुक्तौ भुक्तौ विलोमतः ७८	७८
चक्षुषा सप्तसादेन शैवं धाम विदृष्यता । अस्त्रोदकेन संशोक्ष्य पद्माम्बुस्नानसिद्धये ॥	७९
मस्मल्लानाय विज्ञानां शान्तये पापभिचये । सृष्टिसंहारयोगेन(ण) ताडयेदस्त्रभस्मना ॥	८०
पुनरस्त्राम्बुना प्रोक्ष्य सकलीकरणाय तम् । नाभेरूर्ध्वं कुशाग्रेण भार्जनीयात्त्रमुत्तरम् ॥	८१
त्रिधाऽऽलभेत तन्मूलैरघवर्षाय नाभ्यधः । द्वैविध्याय च पाशानामालभेत शराणुना ॥	८२
तच्छरीरे शिवं साङ्गं सासनं विन्यसेत्ततः । पुण्यादिपूजितस्यास्य नेत्रे नेत्रेण वा हृदा ॥	८३
वह्वा मन्त्रितवस्त्रेण सितेन सदत्नेन च । प्रदक्षिणक्रमादेनं प्रवेश्य शिवदक्षिणम् ॥	८४
सवस्त्रवासनं दद्याद्यथावर्णं निवेदयेत् । संहारमुद्रयाऽऽत्मानं मूर्त्त्या तस्य हृदम्बुजे ॥	८५
निरुध्य शोधिते काये न्यासं कृत्वा तमर्चयेत् । पूर्वाननस्य शिष्यस्य मूलमध्रेण मस्तके ॥	८६
शिवहस्तं प्रदातव्यं रुद्रेशपददापकम्(!) । शिवसेनाग्रहोपायं दत्तहस्तं शिवाणुना ॥	८७
शिवे प्रक्षेपयेत्पुष्पमपर्णीयार्चकान्तरम् । तत्पात्रस्थानमन्नाढ्यं शिवदेवगणानुगम् ॥	८८
विषादीनां क्रमानाम कुर्याद्वा स्वेच्छया गुहः । मृगार्तिं कुम्भवर्षन्याः कारयित्वाऽनलान्तिके ८९	८९
सदक्षिणासने तद्दत्तसौम्यास्यमुपवेशयेत् । शिष्यदेहविनिष्क्रान्तां सुपुत्रामिव चिन्तयेत् ॥	९०
निजविग्रहलीनां च दर्भमूलेन मन्त्रितम् । दर्भाग्रं दक्षिणे तस्य विधाय करपल्लवे ॥	९१
तन्मूलमात्मजहृष्यायामग्रं चेति शिखिध्वेन । शिष्यस्य हृदयं गत्वा रेचकेन शिवाणुना ॥	९२
पूरकेण स्यागत्य स्वकीयं हृदयान्वरम् । शिवाग्निना पुनः कृत्वा नाडीसंधानधीदृशम् ॥	९३
हृदा तत्संनिधानार्थं लुह्यादाद्भुतित्रयम् । शिवहस्तस्थिरत्वार्यं शतं मूलेन होमयेत् ॥	९४
इत्थं समयदीक्षायां भवेद्योग्यो भवार्चने ॥	९५

इत्यग्निपुराण आग्नेये समवेदीक्षाविधिकथनं नामैवाशीतितनोऽऽजयः ॥ ८१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—२४६८

अथ अशीतितनोऽध्यायः ।

संस्कारदीक्षाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

यस्यै संस्कारदीक्षाया विधानं शृणु पण्डित । आवाहयेन्महेशस्य वह्निस्थस्य शिवौ हृदि ॥	१
संश्लिष्टौ तौ समभ्यर्च्य संतर्प्य हृदयोणुना । तयोः संनिधये दद्यात्सैनैवाऽऽहुतिपथकम् ॥	२
कुसुमेनास्त्रलिप्तेन ताडयेच्च हृदा शिशुम् । प्रस्फुरत्चारकाकारं चैतन्मं तत्र भाषयेत् ॥	३
प्रविश्य तत्रे हुंकारमुक्तं रेचकयोगतः । संहारिण्या तदाहृष्य पूरकेण हृदि न्यसेत् ॥	४
ततो शशीश्वरीं योनौ मद्रयोद्भवसंज्ञया । हृत्संपुटितमध्रेण रेचकेन विनिसिपेत् ॥	५

१ य. 'यस्यैर्भ' । २ य. 'ध्वजे । शि' । ३ य. शिवे । ४ य. 'वाचना । ५ य. 'प्र हृदय' ।

'शरुष्य । ५ क. द. च. 'पुत्रानन' । य. 'पुत्रसन्देश' ।

ॐ हां हां हामात्मने नमः ॥

जाज्वल्यमाने निर्धूमे जुहुयादिष्टसिद्धये । अंप्रवृद्धे सधूमे तु होमो वहौ न सिध्यति ॥ ७
 स्निग्धः प्रदक्षिणावर्तः सुगन्धिः शस्यतेऽनलः । विपरीतः स्फुलिनी च भूमिस्पृहन प्रशस्यते ॥
 इत्येवमादिभिश्चिह्नैर्हृत्वा शिष्यस्य कल्पपम् । पापभक्षणदोमेन दहेद्द्वारं भवात्मनो ॥
 द्विजत्वापादनार्थाय तथा रुद्रांशभावेन । आहारवीजसंशुद्धौ गर्भाधानाय संस्थितौ ॥
 सीमन्ते जन्मतो नामकरणाय च होमयेत् । शतानि पञ्च मूलेन चापडादिदशांशतः ॥
 शिथिलीभूतबन्धस्य शक्तावृत्कर्षणं च यत् । आत्मनो रुद्रपुत्रत्ये गर्भाधानं तदुच्यते ॥
 स्वातन्त्र्यात्मगुणव्यक्तिरिद्द पुंसवनं मतम् । मायात्मनोर्विवेकेन ज्ञानं सीमन्तवर्धनम् ॥
 शिवादित्तत्त्वैशुद्धेस्तु स्वीकारो जननं मतम् । बोधनं यच्छिवत्वेन शिवत्वाहस्य नो मतम् ॥
 संहारमुद्रयाऽऽत्मानं स्फुरद्बह्निगणोपमम् । विदधीत समादाय निजे हृदयपङ्कजे ॥
 ततः कुम्भकयोगेन मूलमत्रमुदीरयेत् । कुर्यात्सर्परसीभावं तदा च शिवयोर्हृदि ॥
 ब्रह्मादिकारणत्यागक्रमाद्रेचकयोगतः । नीत्वा शिवान्तमात्मानमादायोद्भवमुद्रया ॥
 हृत्संपुटितमन्त्रेण रेचकेन विधानवित् । शिष्यस्य हृदयान्मोजकार्णिकायां विनिसिषेत् ॥
 पूर्णां शिवस्य बद्धे च गुरुः कुर्याच्चदोषिताम् । प्रणतिं चाऽऽत्मने शिष्यं समयाञ्चैवैत्तथा ॥
 देवं न निन्देच्छास्त्राणि निर्माल्यादि न लह्ययेत् । शिवाभिगुरुपूजा च कर्तव्या जीवितावधि ॥
 बालबालिशदृढस्त्रीभोगभुग्वाधिनात्मनाम् । यथाशक्ति ददीतैर्ष्यं समर्षस्य समग्रकान् ॥
 ब्रैताद्वानि जटाभस्मदण्डकौपीनसंयमान् । ईशानाचैर्हृदाथैर्वा परिजप्य यथाक्रमात् ॥
 स्वाहान्तसंहितामन्त्रैः पात्रेष्वारोप्य पूर्ववत् । सर्पांताभिहुतं हुत्वा स्याण्डिलेशाय दर्शयेत् ॥
 रक्षणाय घटापस्तादारोप्य क्षणमात्रकम् । शिवादाज्ञां समादाय ददीत व्रतिने गुरुः ॥
 एवं समयदीक्षायां विशिष्टायां विशेषतः । बह्निहोमागमज्ञानयोग्यः संजायते शिशुः ॥

इत्यादिनद्यापुराण भ्रमये यस्कादिशाविधिच्यन नाम ज्योतिषतमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—२४९३

अथ न्यशीतितमोऽध्यायः ।

निर्वाणदीक्षाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

अथ निर्वाणदीक्षायां कुर्वाण्मूलादिदीर्घनिम् । पाशबन्धनशस्त्रैर्षं ताडनादिर्कृतेन वा ॥
 एकैकया वदाहृत्या मत्सेकं तत्रयेण वा । धीजगर्भशिसैर्षं तु हृत्कण्ठध्रुवादिना ॥

१ क. इ. च. ह. २ क. इ. च. नमःपुद्धे । ३ प. 'मिर्षाः प्र' । ४ क. इ. च. 'त मया' । ५ स. 'नाम् ।
 दि' । ६ क. इ. च. 'धिपिनो नू' । ७ क. इ. च. 'वयिद्रस्तु' । ८ प. 'मवसोना' । ९ प. 'रमासा' । १० प.
 'दिपया' । ११ प. 'देवाय नि' । १२ क. इ. च. 'आदि नि' । १३ क. इ. च. 'ताप्यं स' । १४ प. च. भूताहानि ।
 १५ प. 'वदिपद्रु' । १६ प. 'शुचि' । १७ प. 'पयम्' । १८ क. इ. च. 'दुर्वेदि वा' । १९ क. स. इ. च. 'हृत्क
 ' । २० क. इ. च. 'व्युत्त' ।

(निर्वाणार्थाभिधिः)

- ॐ ह्रूं ह्रीं ह्रीं ह्रूं फडिति मूलमन्त्रस्य दीपनम् । ॐ ह्रूं ह्रीं ह्रीं ह्रूं फडिति हृदय एवं शिरोमुत्ते
प्रत्येकं दीपनं कुर्यात्सर्वसिन्धुरकर्मणि । शान्तिके पौष्टिके चास्य वषट्कान्तादिनाऽणुना ॥ ४
- वषट्कापट्टसमोपेतैः सर्वकाम्योपरि स्थितैः । हेवनं संवरैः कुर्यात्सर्वत्राऽऽप्यायनादिषु ॥ ५
- ततः स्वसन्यभागस्यं धँडले शुद्धविग्रहम् । शिष्यं संपूज्यं तत्सूत्रं सुपुत्रेति विभाषितम् ॥ ६
- मूलेन तच्छिखाबन्धं पादाङ्गुष्ठान्तमानयेत् । संहारेण मुपुश्रोस्तु यत्रौषाच्छिष्यकायके ॥ ७
- पुंसस्तु दक्षिणे भागे वामे नार्या नियोजयेत् । शक्तिं च शक्तिमन्त्रेण पूजितां तस्य मस्तके ॥ ८
- संहारमुद्रयाऽऽदाय सूत्रं तेनैव योजयेत् । नाडीं त्वादाय मूलेन सूत्रे न्यस्य हृदाऽर्चयेत् ॥ ९
- अत्रगुण्य तु हृद्रेण हृदयेनाऽऽहुतित्रयम् । प्रदद्यात्संनिधानार्थं शक्तावप्येवमेव हि ॥ १०
- (ॐ हां पदाध्वने नमः ॥) ११
- ॐ हां वर्षाध्वने नमो १ हां भवनाध्वने नमः । ॐ हां कलाध्वने नमः (+ शोध्याध्वानं हि सूत्रके
न्यस्यास्त्रवारिणा शिष्यं प्रोक्ष्यास्त्रमन्त्रितेन च । पुण्येण हृदि संताड्य शिष्यदेहे प्रविश्य च १३)
- गुरुश्च तत्रं ह्रंकारेयुक्तं रेचकयोगतः । चैतन्यं हंसवीजस्यं विशिष्टेणैदाधुर्धाणुर्ना ॥ १४
- ॐ ह्रीं ह्रं फट् ॥ १५
- आच्छिद्य शक्तिमूत्रेण हां हं स्नाहेति चाणुना । संहारमुद्रया सूत्रे नाडीभूते नियोजयेत् ॥ १६
- ॐ हां हं हामात्मने नमः ॥ १७
- व्यापकं पावयेदेनं तनुत्रेणावगुण्ठयेत् । आहुतिनित्यं दद्याद्ददा संनिधिदेतवे ॥ १८
- विद्यादेहं च विन्यस्य शान्त्यतीतावलोकनम् । तस्यापितरतत्त्वाद्यं मन्त्रभूतं विचिन्तयेत् ॥ १९
- ॐ हां ह्रीं शान्त्यतीतकलापाशाय नम इत्यनेनावलोकयेत् ॥ २०
- द्वे तस्ये मन्त्रमप्येकं पदं वर्षा(र्णा)श्च षोडश । तथाऽष्टौ भुवनान्यस्यां वीजनाडीकैवद्रयम् ॥ २१
- विषयं च गुणं चैकं कारणं च सदाशिवम् । शिवायां शान्त्यतीयापन्तर्भाष्य षोडशेत् ॥ २२
- ॐ ह्रीं शान्त्यतीतकलापाशाय ह्रं फट् ॥ २३
- संहारमुद्रयाऽऽदाय विद्वेष्यात्सूत्रमस्तके । पूजयेदाहुतीस्त्वित्तौ दद्यात्संनिधिदेतवे ॥ २४
- तस्ये द्वे अक्षरे द्वे च वीजनाडीकैवद्रयम् । गुणौ मधौ तथोऽञ्जस्थपेकं कारणमीश्वरम् ॥ २५
- पदानि भानुसंख्यानि भुवनानि च सप्त च । एकं च विषयं शान्तीं कृष्णायामच्युतं स्मरेत् ॥
- ताडयित्वा सपादाय मूलसूत्रे नियोजयेत् । जुहुयाद्विजवीजेन सांनिव्यायाऽऽहुतित्रयम् ॥ २७

* य. पुस्तके धनुर्विद्वान्तर्गतौ मन्त्रे वासिष्ठ । + अनुविद्वान्तर्गतौ मन्त्रजुष्टेयः क. ड. च. पुस्तकेषु ।

१ क. च. ॐ ह्रं ह्रीं ह्रं ह्रं । २ क. ड. च. ॐ ह्रं ह्रं हा ह्रं ह्रं । ३ ख. 'सिन्धुर' । ४ ख. 'वन्त-
शिकण' । ५ क. ड. घ. 'दिरस्य' । ६ ख. मन्त्रकेः । ७ ख. 'ज्य सन्' । ८ ख. 'सूत्रे' । ९ क. ड. च. 'शान्ते' ।
१० क. ख. ड. च. 'न.' । हा । ११ क. ड. च. 'नात्मने' । १२ क. ड. च. हा भुवनान्ते । १३ क. ड. च. 'नात्मने' ।
१४ क. ड. च. 'प्र ह्रं' । ख. 'प्र ह्रं' । १५ क. ख. ड. च. 'रनुधरे' । १६ घ. 'पालना' । १७ ख. 'ना' । हां
ह्रीं ह्रं । १८ क. ड. च. हा । १९ ख. हा । २० ख. 'न.' । ॐ ह्रीं ह्रं ह्रं । घां । २१ क. ख. ड. च. 'तापन' ।
२२ क. ड. च. 'द.' । ह्रं ह्रं । २३ ख. 'कण्ड' । २४ क. ख. ड. च. 'द.' । शिता । २५ क. ड. च. हा । ख. ह्रं ।
२६ ख. 'कण्ड' । २७ ख. 'शान्त्य' । २८ ख. घ. 'नि दश घ' । २९ क. ड. च. मन्त्रः । ३० क. ड. च.
१२५वा मन्त्रकः स्व' ।

विद्यायां सप्त तत्त्वानि पादानामेकविंशतिम् । वेद्वर्णान्संचरं चैकं लोकानां पञ्चविंशतिम् ॥२८
 गुणानां त्रयमेकं च विषयं रुद्रकारणम् । अन्तर्भाव्यातिरिक्तायां बीजनाडीकैयद्रूपम् ॥ २९
 तान्यादाय विदध्याच्च पदं अधिकविंशतिम् । लोकानां च कलानां च पाठं गुणचतुष्टयम् ॥३०
 मन्त्राणां त्रयमेकं च विषयं कारणं हरिम् । अन्तर्भाव्य प्रतिष्ठायां शुद्धायां ताडनादिकम् ॥ ३१
 विधाय नाभिसूत्रस्थां संनिधायाऽऽहुतीर्जनेत् । हीं भुवनानां शतं साग्रं पदानामष्टविंशतिम् ॥
 बीजनाडीसमीराणां द्वयोरिन्द्रियघोरपि । वर्षं तत्त्वं च विषयमेकैकं गुणपञ्चकम् ॥ ३३
 हेतुं ब्रह्माण्डमन्तस्थं शम्बराणां चतुष्टयम् । निवृत्तौ पीतवर्णायामन्तर्भाव्य प्रताडयेत् ॥ ३४
 आदौ यच्चरवभागान्ते सूत्रे विन्यस्य पूजयेत् । जुहुष्यादाहुतीस्तिस्रः संनिधानाय पावके ॥ ३५
 इत्यादाय कलामूत्रे योजयेच्छिष्यविग्रहात् । सर्वाजायां तु दीक्षायां समयार्चारागतः ॥ ३६
 देहारम्भकरक्षार्थं मन्त्रसिद्धिकलादपि । इष्टापूर्तादिधर्मार्थं व्यतिरिक्तं भवन्चकम् ॥ ३७
 चैतन्वैबोधकं सूक्ष्मं कलानामन्तरे स्मरेत् । अमुनैव क्रमेणाथ कुर्यात्तर्पणदीपने ॥ ३८
 आहुतिभिः स्वमन्त्रेण तिसृभित्तिस्तिस्रस्तथा ॥ ३९
 ॐ ह्रीं शान्त्यतीतकलापाशाय स्वाहेत्यादि तर्पणम् । ॐ ह्रीं हूं ह्रीं शान्त्यतीतकलापाशाय हूं
 फडित्यादि दीपनम् ॥ ४०
 तत्सूत्रं व्याप्तिबोधाय कलास्थानेषु पथसु । संश्लक्ष्णं कुक्कुर्भौयेन तत्र साङ्गं शिवं यजेत् ॥ ४१
 हंफडन्तैः कलामर्थैर्भिषवा पाशाननुकपात् । नमोन्तैश्च भविदयान्तः कुर्याद्ब्रह्मवन्धने ॥ ४२
 ॐ हूं ह्रीं ह्रीं हूं फडशान्त्यतीतकलां गृह्णापि वज्रापि चेत्यादिभिर्मन्त्रैः कलानां ब्रह्मवन्ध-
 नादिमयोगः ॥ ४३
 पाशादीनां च स्वीकारो ब्रह्मणं वन्धनं पुनः । पुरुषं प्रति निःशेषव्यापारस्त्रितैपत्तये ॥ ४४
 उपवेदयाथ तत्सूत्रं शिष्यस्कन्धे निवेशयेत् । विस्मृतायप्रमोषाय शतं मूलेन होमयेत् ॥ ४५
 शरावसंपुटे पुंसः त्रियाथ प्रणितोदरे । हृदस्त्रसंपुटे सूत्रं विधायाभ्यर्चयेद्ब्रह्मा ॥ ४६
 सूत्रं शिवेन साङ्गेन कृत्वा संपातशोधितम् । निदध्यात्कलशस्थापो रक्षां विज्ञापयेदिति ॥ ४७
 शिष्यं पुण्यं करे दत्त्वा संपूज्य कलशादिकम् । मणमस्य वहिर्यायायागमन्दिरमध्यतः ॥ ४८
 मण्डलत्रितयं कृत्वा मुमुक्षुसुचराननान् । भुक्तये पूर्ववयाथ शिष्यांस्त्रय निवेशयेत् ॥ ४९
 प्रथमे पथगन्धस्य प्राशयेत्संलुक्तरूपम् । पाणिना कुश्रयुक्तेन आचितानन्तरान्तरम् ॥ ५०
 चयं ततस्तृतीये तु प्राप्तविनयसंमितम् । अष्टप्रासप्रमाणं वा दशनस्राश्रयितम् ॥ ५१
 पात्याशपुटके मुक्तां भुक्तां विष्यत्पत्रके । हृदा संभोजनं दत्त्वा पुनैराचामयेज्जलैः ॥ ५२

१ क. ह. य. 'नि पदा' । २ क. ह. य. 'पठनामगहाद' । ३ क. 'भं करणं हरिम्' । ४ क. ह. 'करु' । ५ क. 'करु' । ६ क. 'हृ' । अश्रमगणक' । ७ क. ह. य. 'तु' । 'केवलना' । ८ क. 'म पादा' । ९ क. 'नामदधि' । १० क. 'ये' । ११ क. ह. य. 'मदायमपुट' । १२ क. ह. य. 'आशयवर्तिना' । १३ क. ह. य. 'रथाशतः' । १४ क. ह. य. 'कथमर्थ' । १५ क. 'ये प्रतिपत्तं य' । १६ क. ह. य. 'न्योपयत् मूत्रं क' । १७ क. ह. '१० क. ह. य. हां हूं ह्रीं हूं' । १८ क. ह. '११ क. ह. य. 'तियोष' । १९ क. 'माश्रयेन' । २० क. 'तु' । २१ क. '२२ क. ह. य. 'विदध्याच्च' । २३ क. 'पाश' । २४ क. ह. य. 'य विधा' । २५ क. 'सर्वा' । २६ क. 'हृ' ।

(निवृत्तिकलाशेषनम्)

तकाष्ठं हृदा कृत्वा मसिपेच्छोभने शुभम् । न्यूनादिदोषमोषाय मूलेनाष्टोत्तरं शतम् ॥ ५३
 धाय स्यण्डिलेशाय सर्वकर्मसमर्पणम् । पूजाविसर्जनं चास्य चण्डेशस्य च पूजनम् ॥ ५४
 र्वाल्यमपनीयाथ शेषमश्रौ यजेचरोः । कलशं लोकपालांश्च पूजयित्वा विमृज्य च ॥ ५५
 स्त्रिजैद्वेषमग्निं च रक्षितं यदि बाह्यतः । बाह्यतो लोकपालानां दत्त्वा संक्षेपतो वलिम् ॥ ५६
 स्पना शुद्धतोर्यैर्वा स्नात्वा यागालयं विशेष । गृहस्थान्दर्भशय्यायां पूर्वशीर्षान्मुरक्षितान् ॥ ५७
 दा सद्द्रस्मशय्यार्या यतीन्दक्षिणमस्तकान् । शिखावद्धक्षितानस्त्रसप्तपाणवकान्वितान् ॥ ५८
 ज्ञार्यै स्नापयेच्छिष्यांस्ततो यायात्पुनर्वदिः ॥ ५९

‘ हिलि हिलि शूलपाणये स्वाहा ॥ ६०

वगर्च्यं चरं प्राश्य गृहीत्वा दन्तधावनम् । समाचम्य शिवं ध्यात्वा शय्यामोश्याय पावनीम्
 क्षार्गत्तं क्रियाकाण्डं संस्पर्शन्संविद्येदुरुः । इति संक्षेपतः मोक्तो विधिर्दक्षिणाधिवारणे ॥ ६२

इत्यादिमहापुराण आग्नेये निर्वाणदीक्षायांभित्तमनविधिकथनं नाम अर्चतिवर्णोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयद्वयः—२५५५

अथ चतुरर्चावर्तितनोऽध्यायः ।

निर्वाणदीक्षायां निवृत्तिकलाशेषनम् ।

ईश्वर उवाच—

अथ प्रातः समुत्थाय कृतज्ञानादिको गुरुः । दध्यर्द्रिषांसमयादेः मनस्ताऽभ्यवहारिता ॥ १
 ज्वाभारोहणं स्वमे शुभं शुक्लांशुकादिकम् । तैलाभ्यङ्गादिकं हीनं होमोऽघोरेण शान्तये ॥ २
 नेत्यकर्मद्वयं कृत्वा भविश्य मखमण्डपम् । स्त्रांचान्तो नित्यवत्कर्म कुर्यान्नित्तिके विधौ ॥ ३
 तः संशोष्य चाऽऽत्मानं शिर्षहस्तं तथाऽऽत्मनि । विन्यस्य कुम्भगं प्रार्च्य इन्द्रादीनामनुरुपात्
 ण्डले स्यण्डिले वाऽपि प्रकुर्वीत शिवाचनम् । तर्पणं पूजनं बहेः पूर्णान्तं मन्त्रतर्पणम् ॥ ५
 दुःस्वप्नदोषमोषाय शस्त्रेणाष्टाधिकं शतम् । हुत्वा हंसंपुटेनैव विदध्यान्मन्त्रदीपनम् ॥ ६
 भन्तर्वालिविधानं च मध्ये स्यण्डिलकुम्भयोः । कृत्वा शिष्यप्रवेशाय लज्जानुसो वदिर्भजेत् ॥ ७
 ह्यर्चासमर्थवचन मण्डलारोपणादिकम् । संपातहोमं तन्नाडीरूपदर्भकरानुगम् ॥ ८
 उत्तंनिधानाय तिस्रो हुत्वा मूलाणुनाऽऽहुतीः । कुम्भस्थं शिवमभ्यर्च्य पाशमूर्ध्वमेवाहरेत् ॥ ९
 त्वदक्षिणोर्ध्वकायस्य शिष्यस्याभ्यर्चितस्य च । तच्छिक्षायां निवर्त्नीयात्पादाद्गुह्यावलम्बितम् ॥
 वं निवेश्य निष्टपेस्तु व्याघ्रिपालांस्य चेतसा । त्रेयानि भुवनान्यस्यां शतप्रष्टाधिकं ततः ॥ ११
 कपालोऽजश्च बुद्धश्च वज्रदेहः प्रमर्दनः । विभृतिरव्ययः शास्ता पिनाकी विदद्याधिपः ॥ १२
 अग्नी रुद्रो हुताग्नी च पिद्रलः खादको हरः । उवलनो दहनो वभ्रुर्भस्मान्तकक्षपान्तकौ ॥ १३

१ क. द. च. 'सोपार' । २ क. द. च. 'त्रेयान्' । ३ क. द. च. 'व धारये' । ४. 'व
 स्यात्' । ५ प. 'नि विभृ' । ६ य. 'नाशय' । ६ प. 'वडाके' । ७ क. द. च. स्वयान् । ८ य. 'शिव इव त' ।
 ९ क. द. च. 'त्वा हुप' । १० य. 'त्वा ह्यम्' । १० क. द. च. 'व७ तप' । ११ य. 'होनामा' । १२ प. 'पदुग' ।
 १३ क. य. द. च. अक्षिणो हु' । १४ य. 'नो मध्ये नरणा' ।

स्यामस्त्युद्धरो धाता विधाता कार्यरञ्जकः । कालो धर्मोऽप्यधर्मश्च संपोक्तौ च वियोजकः ॥ १४
 नैर्ऋतो मारणो हन्ता क्रूरदृष्टिर्भयानकः । उर्ध्वशिको विरूपाक्षो धूम्रलोहितदंष्ट्रवान् ॥ १५
 चलश्चातिवलश्चैव पाशहस्ती महाबलः । श्वेतश्च जपभद्रश्च दीर्घबाहुर्जलान्तकः ॥ १६
 बडवात्यश्च भीमश्च दशैते वारुणाः स्मृताः । दीर्घो लघुर्वायुवेगः सूक्ष्मस्तीक्ष्णः क्षमान्तकः ॥ १७
 पञ्चान्तकः पञ्चशिखः कपर्दी मेघवाहनः । जटामुकटधारी च नानारत्नधरस्तथा ॥ १८
 निधीशो रूपवान्धन्यः सौम्यदेहः प्रसादकृत् । प्रकाशोऽप्यथ लक्ष्मीयान्कामरूपो दशोत्तरो ॥ १९
 विद्याधरो ज्ञानधरः सर्वज्ञो वेदपारगः । मातृवृत्तश्च पित्राक्षो भूतपालो बलिप्रियः ॥ २०
 सर्वविद्याविधाता च सुखदुःखहरो दश । अनन्तः पालको धीरः पातालाधिपतिस्तथा ॥ २१
 वृषो वृषधरो वीर्यो व्रसनः सर्वतोमुखः । लोहितश्चैव विज्ञेया दश रुद्राः फणिस्थिताः ॥ २२
 संभुविभूर्गोणाध्यक्षश्चक्षस्त्रिदशवन्दितः । सर्वोद्देश विवाहार्थं लाभो लिप्सुर्विचक्षणः ॥ २३
 अत्ता कुहककालामिक्रो हाटक एव च । कृष्णाण्डश्चैव सत्यश्च ब्रह्मा विष्णुश्च सप्तमः ॥ २४
 रुद्रशाष्टाविभे रुद्राः कटाहाभ्यन्तरे स्थिताः । पृतेषामेव नामानि भुवनानामपि स्मरेत् ॥ २५
 भवोद्भवः सर्वभूतः सर्वभूतसुखप्रदः । सर्वसान्निध्यकृद्ब्रह्मविष्णुरुद्रशरार्चितः ॥ २६
 संस्तुत पूर्वस्थित, ॐ साक्षिन्, ॐ रुद्रान्तक, ॐ पतङ्ग, ॐ शब्द, ॐ सूक्ष्म, ॐ शिव सर्व
 सर्वेद सर्वसान्निध्यकर ब्रह्मविष्णुरुद्रंकर, ॐ नमः शिवाय, ॐ नमो नमैः ॥ २७
 अष्टाविंशतिर्षोदानि व्योमध्यापिमनोगुह । सद्योद्देशेनैत्राणि मन्त्रवर्णाष्टको मतः ॥ २८
 बीजकारो मकारश्च नाख्यानिहापिद्वलाहये । प्राणायानावुभौ वायु प्राणोपस्यौ तथेन्द्रिये २९
 गन्धस्तु विषयः प्रोक्तो गन्धादिगुणपञ्चके । पार्थिवं मण्डलं पीतं वज्राङ्गं चतुस्सकम् ॥ ३०
 विस्तारो योजनानां तु कीटिरस्य शताहता । अवैचान्तर्गता ज्ञेया योनयोऽपि चतुर्दश ॥ ३१
 मथमां सोमदेवोनामन्वाद्या देवयोनयः । भृंगः पक्षी च पद्मवधतुर्या तु सरिसृपाः ॥ ३२
 स्थावरं पञ्चमं सर्वं योनिः पृष्ठी अमानुषी । पेशाचं राक्षसं वासं गान्धर्वं चैन्द्रमेव च ॥ ३३
 सौम्यं भोजिश्वरं ब्राह्मणमष्टमं परिकीर्तितम् । अष्टानां पार्थिवं तत्तत्रपधिकारास्पदं मतम् ॥ ३४
 लयस्तु मकृतौ बुद्धौ भोगो ब्रह्मा च कारणम् । ततो जाग्रदवस्थानैः समस्तैर्मुक्तादिभिः ॥ ३५
 निवृत्तिं गर्भितां ध्यात्वा स्वमन्त्रेण नियोज्य च ॥ ३६

ॐ हां ह्रूं हां निवृत्तिकलापाशाय ह्रूं फट् , तत ॐ हां हां निवृत्तिकलापाशाय स्वाहेत्यने-
 नाङ्कुनामुद्रया प्रकेशाऽऽकृष्य, ॐ ह्रूं हरं ह्रूं निवृत्तिकलापाशाय ह्रूं फटित्यनेन
 संहारमुद्रया कुम्भकेनाधःस्थानादादाय, ॐ ॐ हरं हां निवृत्तिकलापाशाय नम इत्यनेनोद्दे-

१ क. ख. द. च. चान्दो मृ । २ क. च. 'यवशकः । ३ क. द. च. 'का विधियोजकः । ४ क. द. च.
 'रस्तो म' । ५ च. 'य भीम' । ६ च. 'सिमो । ७ क. द. च. 'क्षमान्तक । ८ प. 'क्षयान्तकः । ९ ख. 'वान्धन्यः वी' ।
 १० च. 'न्यन्वोऽष्टौ' । ११ क. द. च. 'शिरः । १२ क. च. 'शे भावो प्रथमः । १३ प. 'सहारश्च विहारश्च । १४ ख.
 'य नभोजि' । १५ क. द. च. 'तः । अनन्तित, भा' । १६ क. च. द. च. 'रु, तुह २ पतङ्ग २ शाल २ शब्द २ सूक्ष्म
 २ धिव २ सर्वदण्ड २ सर्वया' । १७ क. द. च. 'द्वार, । १८ क. द. च. 'मः, ॐ शिवाय, ॐ नमो नमः । १९
 १० क. ख. द. च. 'विपदा' । ११ क. द. च. 'दन्ते मे' । २० प. 'मा सर्वदे' । २१ प. 'वानो मन्वाद्या । २२ ख.
 प. 'मृग' । २३ प. 'प्राणेश' । २४ ख. द. २५ प. 'ह्रूं च. हु । २६ ख. 'दां नि' । च. 'हा ह्रूं हां । २७ ख.
 'ह्रूं नि' । २८ ख. हु । २९ च. 'कुम्भेन गान्धर्वया' । ३० ख. ॐ ह्रूं हां नि' । च. ॐ हां ह्रूं नि' ।

(निवृत्तिकलाशोधनम्)

वमुद्रया रेचकेन कुम्भे संस्थाप्य, ॐ हां निवृत्तिकलापात्राय नम इत्यनेनार्घ्यं दत्त्वा संपूज्य
विमुञ्चनेनैव स्वाहान्तेनैव संनिधानायाऽऽहुतित्रयं संतर्पणाहुतित्रयं च दत्त्वा, ॐ हां ब्रह्मणे
नम इति ब्रह्माणमावाह्य संपूज्य च स्वाहान्तेन संतर्प्य ॥ ३७

ब्रह्मस्तवाधिकारेऽस्मिन्मुमुक्षुं दीक्षयाम्यहम् । भाष्यं त्वयाऽनुकूलेन विधिं निज्ञापयेदिति ॥ ३८

आवाहयेत्ततो देवीं रक्षां वागीश्वरीं हृदा । इच्छाज्ञानक्रियारूपां पद्वैविधां वैककारणम् ॥ ३९

पूजयेत्तर्पयेद्देवीं प्रकारेणामुना ततः । वागीश्वरीं त्रिभिःश्रेणयोनिभित्तोपकारणम् ॥ ४०

हृत्संपुटार्थवीजादिहृत्फहन्तशराणुना । ताडयेद्धृदये तस्य प्रविशेत्स विधानवित् ॥ ४१

ततः शिष्यस्य चैतन्यं हृदि बहिःकणोपमम् । निवृत्तिस्थं युतं पार्श्वेऽर्धेऽथ वा विभजेद्यथा ॥ ४२

ॐ हां हूं हः, हूं फद् ॥ ४३

ॐ हां स्वाहेत्यनेनाद्य पुस्केणाङ्कुशमुद्रया । तदाकृष्य स्वमन्त्रेण गृहीत्वाऽऽत्मनि योजयेत् ॥ ४४

ॐ हां हूं हामात्मने नमः ॥ ४५

पित्रोर्विभाव्य संयोगं चैतन्यं रेचकेन वत् । ब्रह्मादिकारणत्यागक्रमाभित्वा शिवास्पदम् ॥ ४६

गर्भाधानार्थमादाय युगपत्सर्वधोनिषु । शिष्येद्वागीश्वरीयोनीं वामपौञ्जवमुद्रया ॥ ४७

ॐ हां हां हामात्मने नमः ॥ ४८

पूजयेदप्यनेनैव तर्पयेदपि पञ्चधा । अन्यचोविषु सर्वासु देहशुद्धिं हृदाऽऽचरेत् ॥ ४९

नात्र पुंसवनं श्यादिशरीरस्यापि संभवात् । सीमन्तोन्नयनं चाऽपि देवान्पश्यानि देहवत् ॥ ५०

शिरसा जन्म कुर्वीत युगपत्सर्वदेहिनाम् । तथैव भावयेदेषामधिकारं शिवाणुना ॥ ५१

भोगं कत्रचमन्त्रेण शस्त्रेण विषयात्मना । मोहरूपमभेद्यं च लपसंज्ञं विभावयेत् ॥ ५२

शिवेन श्रोतसां शुद्धिं हृदा तत्रचविशोधनम् । पञ्च पञ्चाऽऽहुतीर्दद्याद्गर्भाधानादिषु क्रमात् ५३

मायया मलकर्मादिपाशघ्ननिवृत्तये । निष्कृत्यैव हृदा पश्चाद्यजेत शतमाहुतीः ॥ ५४

मूलशक्तिनिरोधेन पाशानां च विवोजनम् । स्वादान्तापुत्रमन्त्रेण पञ्च पञ्चाऽऽहुतीर्धजेत् ॥ ५५

मायाचर्तस्य पाशस्य सप्तवारास्त्रजप्तया । कर्तव्यां छेदनं कुर्यात्कल्पशस्त्रेण तद्यथा ॥ ५६

ॐ हूं निवृत्तिकलापात्राय हूं फद् ॥ ५७

घ्नन्धकत्वं च निर्वर्त्य इस्ताभ्यां च शराणुना । विस्त्रज्य वर्तुलीकृत्य घृतपूर्णं लुगे धरेत् ॥ ५८

दहेदनुकलास्त्रेण केवलस्त्रेण भस्मसात् । कुर्यात्पञ्चाऽऽहुतीर्दत्त्वा पौशाङ्कुशनिवृत्तये ॥ ५९

ॐ हूं, अस्त्राय हूं फद् ॥ ६०

प्रापश्चित्तं ततः कुर्यादस्त्राहुतिभिरष्टभिः । अथाऽऽवाह्य विधातारं पूजयेत्तर्पयेत्तथा ॥ ६१

ततः-ॐ हां शब्दस्पर्शगुणब्रह्मन्तद्वाण स्वाहेत्याहुतित्रयेणाधिकारणस्य समर्पयेत् ॥ ६२

दग्धनिःशेषपापस्य ब्रह्मन्त्रस्य पञ्चोस्तवथा । वन्याय न पुनः स्थेपं शिवाज्ञां श्रावयेदिति ॥ ६३

१ च. पुष्पे सम्राज्य, ॐ हूं नि । २ क. ह. च. 'शुभेपार्थेऽकारणत्वात् । पू । ३ क. ह. च. 'श्वरं च निः' ।

४ क. ह. च. 'शेषे नि । ५ अ. 'हा हूं हा हः, हूं फ । ६ क. ह. च. 'हूं हां ह । ७ क. ह. च. 'कृष्याऽऽत्मने' ।

८ क. ह. च. ह । ९ क. ह. च. ह । १० क. ह. च. शिष्येऽपिना । ११ क. ह. च. मनःत् । १२ क. ह. च. निवी-

जनम् । १३ क. ह. च. 'न्तस्त्रया' । १४ क. ह. च. वरेत् । १५ क. ह. च. पाशार्त्तुनि । १६ क. ह. च. ह ।

१७ क. ह. च. हु । १८ क. ह. च. 'शुद्ध' ।

ततो विद्युज्य धातारं नाख्या दक्षिणया शनैः । संहारमुद्रयाऽऽत्मानं कुम्भकेन निर्जाणुना ॥६४
 राहुपुक्तकदम्बेन चन्द्रविम्बेन संनिभम् । आदाय योजयेत्सूत्रे रेचकेनोद्भवाख्यया ॥ ६५
 पूजयित्वाऽर्घ्यपात्रस्थतोपविन्दुमुधोपपम् । आप्यायनाय शिष्यस्य गुरुः शिरसि विन्यसेत् ६६
 विद्युज्य पितरौ दद्याद्द्वौपडन्तंशिवाणुना । पूरण्याय विधिः पूर्णा निवृत्तिरिति शोधिता ॥ ६७

ह्लादिमहापुराण आमेवे निर्वाणदीक्षाना निवृत्तकलाशोधन नाम चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२६२२

अथ पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ।

प्रतिष्ठाकलासंशोधनविधिः ।

ईश्वर उवाच—

तत्त्वयोरथ संधानं कुर्याच्छुद्धविशुद्धयोः । इस्वदीर्घपयोगेण नादनादान्तैसङ्गिना ॥ १
 ॐ हां ह्रं हाम् ॥ २
 अंतर्जा वायुराकाशं तन्मात्रेन्द्रियवुद्धयः । गुणवयमर्दकारश्चतुर्विंशः पुमानिति ॥ ३
 प्रतिष्ठायां निविष्टानि तत्त्वान्धेतानि भावयेत् । पञ्चविंशतिसंख्यानि ख्यादियान्ताक्षराणि च ॥४
 पञ्चाशदधिका पाण्डुर्भुवनेस्तुत्पसंज्ञिताः । तावन्त एव रुद्राश्च विज्ञेयास्तव तद्यथा ॥ ५
 अमरेशः प्रमानथ नैमिषं पुष्करोऽपि च । तर्वा पादिश्च दण्डश्च भावभूतिरथाष्टमः ॥ ६
 नकुलीशो हरिश्चन्द्रः श्रीशैलो दशमः स्मृतैः । अन्वीशोऽभ्रातिकेशश्च महाकालोऽथ मध्यमः ॥७
 केदारो भैरवश्चैव द्वितीयाष्टकपीरितम् । ततो गैपाकुरुक्षेत्रखलानादिकनादिके ॥ ८
 विमलशोऽट्टहासश्च माहेन्द्रो भीम एव च । वैस्थापदं रुद्रकोटिरवियुक्तो महाबलः ॥ ९
 गोकर्णो भद्रकर्णश्च स्वर्णाक्षः स्याणुरेव च । अजेयश्चैव सर्वज्ञो भास्वरः सूदनान्तरेः ॥ १०
 सुधाह्रुवद्गुरुपी च विशालो जटिलस्तथा । रौद्रोऽथ पिङ्गलाक्षश्च कालदंष्ट्री भवेत्ततः ॥ ११
 विदुरश्चैव घोरश्च मानापत्यो द्रुताशनः । कामरूपी तथा कालः कर्णोऽप्यथ भयानर्कः ॥ १२
 मन्मथः पिङ्गलश्चैव हरो वैपातुसंक्रः । शक्रुकर्णो विधानश्च श्रीकण्ठश्चन्द्रेशूलिना ॥
 सर्वेतेन च पर्यन्ताः कथ्यन्तेऽथ पदान्यपि ॥ १३
 व्यापिनं, ओमरूप, ॐ प्रमथ, ॐ तेजः, ॐ ज्योतिः, ॐ पुरुष, ओमग्रे, ॐ धूम, ओम-
 भ्रम [न], ॐ अनादि, ॐ नाना, ॐ धृष्ट, ॐ भूः, ॐ भुवः, ॐ स्वः, अनिघन विघनोद्भव

१ प. 'जागना' । २ ख. 'गुह्यराज' । ३ क. ड. घ. भावणाय । ४ क. ड. घ. तत्त्वयो' । ५ ख. ग. 'न्यस-
 जिना । ६ क. ख. ग. ड. घ. 'पनास्तुत्य' । ७ क. ड. घ. 'यः प्रुध्वोऽपि । ८ क. ड. घ. तथाऽऽप्यविध । ९ क. ड.
 घ. 'तः । जगन्मोक्षान्विति' । १० प. 'योऽभ्राति' । ११ ख. ग. गणो बुधश्चैव खल्येना' । १२ क. ड. घ. 'धाप
 देनय मा' । घ. 'पादा' । १३ क. ख. ग. ड. घ. पञ्चा' । १४ ख. ग. 'भोजे' । १५ क. ड. घ. 'तः । स्वराष्टुर्भ-
 म' । १६ प. 'द्वैमथ' । १७ ख. विदु' । १८ क. ड. घ. 'कः । पठश्चैव महः श्री' । १९ ग. 'न्द्रोपरः । घ'
 २० क. ड. घ. 'द', २ अक्षर २ प्रथम तेज (जो) ज्योतिः । २ पुदा (५६) । २ मन्मथ २ अपूम २ धारम २ अनादि २
 २ धूम २ ॐ भूः ।

(प्रतिष्ठाकलासंज्ञाभवाविधिः)

शिव शर्व परमात्मन्महेश्वर महादेव सद्भावेश्वर महातेजः, भोगाधिपते पुञ्चं प्रथमं सर्वं सर्वेति
द्वाविंशत्यदरानि ॥ १४

वी(वी)जभावे त्रयो मन्त्रा वामदेवः शिवः शिखा । गान्धारी च सुपुत्रा च नाब्यो द्वी मारुतौ तथा ॥
समानोदानमामानौ रसना पायुरिन्द्रिये । रसस्तु विषयो रूपशब्दस्पर्शरसा गुणाः ॥ १६

मण्डलं वर्तुलं तत्र पुण्डरीकाङ्कितं सितम् । स्वभावस्या प्रतिष्ठायां कारणं गरुडध्वजम् ॥ १७
प्रतिष्ठान्तर्गतं सर्वं संचिन्त्य भुवनादिकम् । सूत्रं देहेऽथ मन्त्रेण प्रविश्येनां वियोजयेत् ॥ १८

ॐ हां ह्रीं हां प्रतिष्ठाकलापाशाय, ॐ फद् । स्वाहान्तेनानेनैव प्रकेणाङ्कुशमुद्रया समाक-
र्षेत् । ततः, ॐ हां ह्रूं ह्रां ह्रूं प्रतिष्ठाकलापाशाय ह्रूं फडित्यनेन संहारमुद्रया कुम्भकेन
हृदयादधो नाभिमुत्रादादाय, ॐ हां ह्रूं ह्रीं हां प्रतिष्ठाकलापाशाय नम इत्यनेनोद्भवमुद्रया
रञ्जकेन कुम्भे समारोपयेत् । ॐ हां ह्रीं प्रतिष्ठाकलापाशाय नम इत्यनेनोर्चयित्वा संपूज्य
स्वाहान्तेनाऽऽहुतीनां त्रयेण संनिधाय ततः—ॐ हां विष्णवे नम इति विष्णुमावाह्यं संपूज्य
संतर्प्य ॥ १९

विष्णो तत्राधिकारेऽस्मिन्पुञ्जं दीक्षयाम्यहम् । भाग्यं त्वयाऽनुकूलेन विष्णुं विज्ञापयेदिति ॥
ततो वागीश्वरौ देवीं वागीशमपि पूर्ववत् । आवाद्याभ्यर्च्य संतर्प्य शिष्यं वक्षसि वाडयेत् ॥ २१

ॐ हां हां ह्रूं फद् ॥ २२

प्रविशेदप्यनेनैव चैतन्यं विभजेत्ततः । शस्त्रेण पात्रसंयुक्तं व्येष्टयाऽङ्कुशमुद्रया ॥ २३

ॐ हां ह्रूं हां ह्रूं फद् ॥ २४

स्वाहान्तेन हृदाऽऽकृष्य तेनैव पुटितात्मना । गृहीत्वा तं नमोन्तेन निजात्मनि नियोजयेत् ॥ २५

ॐ हां ह्रूं होमात्मने नमः ॥ २६

पूर्ववत्पितृसंयोगं भावयित्वाद्भवत्परम् । वाग्भया तदनेनैव देवीगर्भे विनिक्षिपेत् ॥ २७

ॐ हां ह्रूं हात्मात्मने नमः ॥ २८

देहोत्पत्तौ हृदा शेषं शिरसा ज्ञेयमा तथा । शिखया वाऽधिकाराय भोगाय कवचाणुर्नौ ॥ २९

तत्रशुद्धौ हृदा शेषं गर्भाधानाय पूर्ववत् । शिरसा पाशशैथिल्ये निष्कृत्वैवं शतं ज्ञेयेत् ॥ ३०

एवं पाशविधौ ज्ञेयं ततः शस्त्रात्मजज्ञया । छिन्यादस्त्रेण कर्तव्या कला वीजवता यथा ॥ ३१

ॐ ह्रीं प्रतिष्ठाकलापाशाय ह्रूं फद् ॥ ३२

विष्टज्य वर्तुलीकृत्य पाशमस्त्रेण पूर्ववत् । घृतपूर्णं क्षुबे दत्त्वा कलास्त्रेणैव होमयेत् ॥ ३३

१ ख. ग. घ. योगाधिपतये । २ ख. 'य ॐ प्र' । ३ ख. 'मम, ॐ घ' । ४ ख. शता । ५ क. घ. ग. द.
घ. शिखम् । ६ घ. देहे स्वम् । ७ क. द. क. रा । ८ क. द. क. हुं । ९ क. द. य. हा ह्रूं ह्रीं हा ह्रूं प्र' ।
१० क. द. य. हुं । ११ घ. नाडीम् । १२ क. द. य. हुं । १३ क. घ. ग. घ. क. च. हां प्र' ।
१४ क. घ. ग. द. य. ह्रीं । १५ क. घ. ग. द. य. 'नाभिं' । १६ क. द. य. हा ह्रूं हाः क' । १७ क. द. य.
ह्रूं ह्रूं फ' । १८ घ. हां । १९ ख. 'हीत्वाऽन्तेनौ' । २० क. द. य. ह्रं हात्मा' । २१ क. द. 'नपद्वर्तने' । २२ घ.
देवी ग' । २३ क. घ. ग. द. य. ज्ञेयं । २४ क. द. य. 'ना । तत्र' । २५ ग. 'ना । कल्प' । २६ क. क.
घ. शरे । २७ क. द. य. ह्रीं । २८ द. य. हः । २९ 'वि' । ३० क. घ. द. य. धुवे ।

अस्त्रेण जुहुयात्पञ्च पाशाङ्कुःशनिवृत्तये । मायश्चिच्चनिषेधार्थं दद्यादष्टाऽऽहुतीस्त्वर्तः ॥	३४
ॐ हः, अस्त्रार्थं हँरुं फट् ॥	३५
हृदाऽऽषाढ हृषीकेशं कृत्वा पूजनतर्पणे । पूर्वोक्तविधिना कुर्यादधिकारसमर्पणम् ॥	३६
ॐ हां रसशुल्कं गृहाण स्वाहा ॥	३७
निःशेषदग्धपाशस्य पञ्चोरस्य हरे त्वया । न स्थेयं बन्धकत्वेन शिवाङ्गां श्रावयेदिति ॥	३८
ततो विमृज्य गोविन्दं विद्यात्मानं नियोज्य चै । राहुमुक्तार्धदग्धेन चन्द्रविम्बेन संनिभम् ३९	
संहारमुद्रया स्वस्थं विधायोद्भवमुद्रया । सूत्रे संयोज्य विन्ध्यस्य तोर्यविन्दुं यथा पुरा ॥	४०
विमृज्य पितरौ बह्वैः पूजितौ कुमुदादिभिः । दद्यात्पूर्णां विधानेन प्रतिष्ठाऽपि विशोभिता ॥ ४१	

इत्यादिमहामुराज जात्रेभ्ये निर्वाणदीक्षाया प्रविष्टाःकलासशोभनविधिःकथन नाम पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥८५॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२६६३

अथ पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ।

विद्यासंशोधनविधिः ।

ईश्वर उवाच—

संधानमथ त्रियायाः प्राचीनकलया सह । कुर्वीत पूर्ववत्कृत्वा तैत्त्वं वर्णय तद्यथा ॥	१
ॐ हां क्षीमिति संधानम् ॥	२
रागंध मुद्गविद्या च नियतिः कलया सह । कालो माया तथाऽविद्या तत्त्वानामिति सप्तकम् ३	
रत्नाः श्रपसा वर्णाः पद्मविद्यायां प्रकीर्तिताः । पदानि प्रणवादीनि एकविंशतिसंख्यया ॥ ४	
ॐ नमः शिवाय सर्वप्रभवे शिवायेज्ञानपूर्वाय तन्पुरुषवक्त्रायाघोरहृदयाय वामदेवगुहाय सद्योज्ञानमूर्तये ॐ नमो नमो गुप्तातिगुहाय गोप्त्रेऽनिधनाय सर्वाधिपाय ज्योतीरूपाय पर-	
मेश्वरीय भावेन, ॐ व्योम ॥	५
ॐ मूद्राणां भुजानां च स्वरूपभेदं कथ्यते । प्रथमो वामदेवः स्यान्नतः सर्वभोज्ञयः ॥	६
पद्मदेहः प्रभुर्भाना क्रमविक्रमसुर्भेभाः । वन्दुः प्रज्ञान्तनामा च परमाक्षरसंज्ञकः ॥	७
शिवश्च सञ्जितो बभ्रुरक्षयः शंभुरेव च । अदृष्टरूपनामानौ तथाऽन्यो रूपवर्धनः ॥	८
मनोन्मनो महावीर्येधियाःकस्तदन्तरम् । कल्याण इति विज्ञेयाः पञ्चविंशतिसंख्यया ॥	९
भेदां गोरामरां बीजे नाट्यां द्वे तत्र ते यथा । पूर्वा च हस्तिनिहा च व्यानमार्गो प्रभञ्जनी १०	
विषयो रूपभेदकमिन्द्रिये पादपक्ष्मणी । शब्दः सार्धं रूपं च प्रथ एते गुणाः स्मृताः ॥ ११	
अवस्थाऽथ सुषुप्तिश्च एते देवस्तु कारणम् । विद्यामव्ययतं सर्वं भावयेद्भुजनादिकम् ॥ १२	

१ घ. म. प. 'दृष्टावि' । २ क. ट. प. 'त' । अ. ३ क. ह. च. 'व क' । ४ घ. ट. ५ घ. म. प. य ।
 ६ १ क. घ. म. 'असिद्ध' । ७ क. ह. च. 'एतदर्थेति यथा' । ८ क. प. ॐ हां क्षी हृ हां कस्यदे । तेषां । क.
 ९ इत्येव ही एव इत्येव । १० घ. म. 'मू' । व्योम । ११ क. घ. ह. च. 'व्याप्य' । १२ घ. 'वे हं वि' ।
 १३ क. ट. च. 'अवस्थाऽथ' । १४ क. ट. च. 'देवस्तु' । १५ घ. म. 'व' । १६ घ. म. 'व' । १७ क. ट. प.
 १८ १ १९ घ. म. प. ट. च. 'अवस्थाऽथ' । २० घ. म. 'व' ।

(शान्तिशोधनविधि)

ताडनं छेदनं तत्र प्रवेशं चापि योजनम् । आकृष्य ग्रहणं कुर्याद्विद्यया हृत्प्रदेशतः ॥	१३
आत्मन्यारोप्य संगृह्य कलां कुण्डे निवेशयेत् । वामथा योजयेद्योनौ गृहीत्वा द्वादशान्ततः ॥१४	१४
कुर्वीत देहसंपाच्च जन्माधिकारमेव च । भोगं लयं तथा स्रोतःशुद्धिस्तत्त्वविशोधनम् ॥	१५
निःशेषमलकर्मादिपाशबन्धनिवृत्तये । निष्कृत्वैव विधानेन यजेत शतपाहुतीः ॥	१६
अस्त्रेण पाशशैथिल्यं मलशक्तिरोहतिम् । छेदनं मर्दनं तेषां वर्तुलीकरणं तथा ॥	१७
दाहं तर्दक्षराभावं प्रायश्चित्तमधोदितम् । रुद्राण्यावाहनं पूजा रूपगन्धसमर्पणम् ॥	१८
ॐ ह्रीं रूपगन्धौ शुक्लं च्छ गृहाण स्वाहा ॥	१९

संश्राव्य शाम्भवीमाङ्गां रुद्रं विस्मृत्य कारणम् । विधायाऽऽत्मनि चैतन्यं पाशमूत्रे निवेशयेत् २०
विन्दुं शिरसि विन्यस्य विस्मृजेत्पितरौ ततः । दद्यात्पूर्णां विधानेन समस्तविधिपूरणीम् ॥ २१
पूर्वोक्तविधिना कार्यं विधायां ताडनादिकम् । स्ववीजं तु विशेषः स्यादिति विद्या विशोधिता
इत्यादिमहापुराण आग्नेये निर्वाणशुद्धाया विद्याशोधन नाम परब्रह्मिणोऽध्याय ॥ ८६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२६८५

अथ सप्ताशान्तिनाऽध्यायः ।

शान्तिशोधनम् ।

ईश्वर उवाच—

दिध्यादधुना विद्यां शान्त्या सार्धं यथाविधि । शान्तौ तन्नुद्वेषं खीनं भावेश्वरसदाशिवौ ॥	१
कारश्च क्षकारश्च द्वौ वर्णो परिकीर्तितौ । रुद्राः समाननामानो भुवनैः सह तथाथा ॥	२
भवः समयः क्षुद्रो विमलः शिव इत्यपि । ध्वनी निरञ्जनाकारौ श्वसुरौ दीक्षकारणौ ॥	३
वेदशेखरनामा च त्रिदशः कालसंज्ञकः । सूक्ष्माम्बुजेश्वरश्चेति रुद्राः शान्तौ प्रतिष्ठिताः ॥	४
योमव्यापिने ज्योमव्याप्यरूपाय सर्वव्यापिने शिर्वीयानन्तापानाधायानाश्रिताय ध्रुवाय ॥ श्वताय योगपीठसंस्थिताय नित्ययोगिने ध्यानाहारायेति द्वादश पदानि ॥	५
रूपः कैवचो मर्वा बीजे विन्दूपकारकौ । अन्ध्रुपायसानाख्यां वायु कृकरूर्ध्वकौ ॥	६
न्द्रिये त्रकरावस्थाः स्पर्शस्तु विषयो मतः । गुणौ स्पर्शनिनादौ द्वावेकः कारणमीश्वरः ॥	७
र्षावस्थितिशौन्तिस्थं संभाव्य भुवनादिकम् । विदध्यात्ताडनं भेदं प्रवेशं च विषोदनम् ॥	८
आकृष्य ग्रहणं कुर्यात्तन्नेर्वदनमूत्रतः । आत्मन्यारोप्य संगृह्य कलां कुण्डे निवेशयेत् ॥	९
सं तवाधिकारोऽस्मिन्मुमुक्षुं दीक्षयाम्यहम् । भाव्यं त्वयाऽनुकूलेन कुर्याद्विज्ञापनापिति ॥	१०
भावाहनादिकं पित्रोः शिष्यस्य ताडनादिकम् । विधायाऽऽद्याय चैतन्यं विधिनाऽऽत्मनि योजयेत्	

१ क. द. च 'दिध्यादधुना' । २ क. द. च 'कृकरु' । ३ ग. कल्पकः । ४ घ. 'सोदितान्' । ५ क. द. 'रुद्रनामा' । ६ क. द. च 'हो' । ७ क. द. च 'विदध' । ८ क. द. च 'तत्त्वप्रवर्तकौ' । ८ घ. ग. 'सं' । ९ ग. ग. धनी । १० क. द. च 'ता' । ११ क. 'वापाना' । १२ द. 'वापानाभि' । १३ च 'वायवनाथ' । १४ क. द. च 'वायव' । १५ घ. द. च 'वी' । १६ क. द. च 'वी' । १७ घ. ग. 'ताडये' । १८ । १५ घ. क. घ. 'विधाये' । १९ क. द. च 'भूय' । २० क. द. च 'दा' ।

पूर्ववत्पितृसंयोगं भावयित्त्वोद्भवारूपया । हृतसंपुटात्मवीजेन देवीगर्भे नियोजयेत् ॥	१२
देहोत्पत्तौ हृदा पञ्च शिरसा जन्महेतवे । शिखर्या वाऽधिकाराय भोगाय कवचाणुना ॥	१३
लयाय शस्त्रमन्त्रेण स्रोतःशुद्धौ शिषेन च । तत्त्वशुद्धौ हृदा खेवं गर्भाधानादि पूर्ववत् ॥	१४
वर्षणा पाशशैथिल्यं निष्कृत्यैवं शतं येजेत् । मलशक्तिनिरोधाने शस्त्रेणाऽऽहुतिपञ्चकम् ॥	१५
एवं पाशविभोगेऽपि ततः सप्तास्त्रजप्तया । छिन्द्यादस्त्रेण कर्तव्या पाशान्वीजवत्ता यथा ॥	१६
ॐ ह्रीं शान्तिकलापात्राय ह्रीं, हूं फट् ॥	१७
विद्युज्य वर्तुलीकृत्य पाशमैत्रेण पूर्ववत् । घृतपूर्णे सुवे दत्त्वा कलास्त्रेणैव होमयेत् ॥	१८
अस्त्रेण जुहुयात्पञ्च पाशाङ्कुशनिवृत्तये । प्रायश्चित्तनिषेधाय दद्यादष्टाऽऽहुतीरथ ॥	१९
ॐ हः, अस्त्राय हूं फट् ॥	२०
हृदेश्वरं समावाह्य कृत्वा पूजनतर्पणे । विदधीत विधानेन तस्मै शुल्कसमर्पणम् ॥	२१
ॐ हामीश्वर बुद्धवैकारौ बुद्धं गृह्णाण स्वाहा ॥	२२
निःशेषदग्धपाशस्य पशोरस्येश्वर त्वया । न स्वयं बन्धकत्वेन शिवार्त्तां श्रावयेदिति ॥	२३
विद्युजेदीश्वरं देवं रौद्रात्मानं नियोजयेत् । ईश्वरान्द्रमिनाऽऽत्मानं विधिनाऽऽत्मनि योजयेत् २४	२४
सूत्रे संयोजयेदेनं शुद्धयोद्भवमुद्रया । दद्यान्मूलेन शिष्यस्य शिरस्यसृतेर्विन्दुकम् ॥	२५
विद्युज्य पितरौ ब्रह्मः पूजितौ कुमुभादिभिः । दद्यात्पूर्णां विधानज्ञो निःशेषविधिपूर्णीम् ॥ २६	२६
अस्यामपि विधातव्यं पूर्ववत्पादानादिकम् । स्ववीजं तु विशेषः स्याच्छुद्धिः शान्तेरपीडिता २७	२७

इत्याश्रये महापुराणे निर्वाणदीक्षायाः शान्तिशोभनं नाम सप्ताश्रितितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषट्काः—२७१२

अथाष्टाशीतितमोऽध्यायः ।

निर्वाणदीक्षाशेषविधिः ।

ईश्वर उवाच—

संधानं शान्त्यतीतायाः शान्त्या सार्धं विशुद्धया । कुर्वीत पूर्ववत्तत्र तत्त्ववर्णादि तद्यथा ॥	१
ॐ ह्रीं ह्रीं ह्रीं हामिति संधानानि ॥	२
उभौ शक्तिनिर्वा तच्चे भुवनाष्टकंसिद्धिकम् । दीपकं रौचिकं चैव मोचकं चोर्ध्वगामि च ॥	३
व्योमरूपमनाथं च स्यादनाश्रितमष्टकम् । ॐकारपदमीशाने मन्त्रो वर्णाथ पोडश ॥	४
अकारादिविसर्गान्ता वीजेन देहकारको । कुद्ध्य शक्तिनी नैऋती देवदत्तधर्मजपौ ॥	५
+माकतौ स्पर्शनं धोत्रमिन्द्रिये विषयो नभः । शन्दो गुणोऽस्यावस्था तु तुर्यातीता तु पञ्चमी ॥	६

+ इदमुक्तं चार्थं अस्ति क. द. न. पुस्तकेषु ।

१ क. द. प. 'वा चार्थि' । २ प. जनेत् । ३ क. द. च हूं । ४ क. द. प. हाः । ५ प. 'मन्त्रेण' । ६ प. 'ह्रीं' । ७ क. प. 'नैऋत' । ८ क. च. 'वर्णाथ' । ९ क. द. प. हाः । १० क. द. च. 'कर्मि' । ११ क. प. 'वर्णा' । १२ क. द. प. 'शान्त' । १३ क. द. च. 'नार्थ' ।

(निर्वाणदीक्षाशेषनिधिः)

- १: सदाशिवो देव इति तत्त्वादिसंचयम् । संचिन्त्य शान्त्यतीर्ताख्यं विदध्यात्तादनादिकम् ॥
 लापाशं समाताड्य फडन्तेन विभिय च । प्रविश्यान्तर्नपोन्तेन फडन्तेर्न विगोजयेत् ॥ ८
- २: स्वाहृतसंपुटीभूतं स्वाहान्तं श्रेणिमुद्रया । पूरकेण समाकृष्य पाशं मस्तकसूचतः ॥ ९
- ३: म्भकेन समादाय रेचकनोद्भवारुषया । हृत्संपुटेनमोन्तेन वैद्विं कुण्डे निवेशयेत् ॥ १०
- ४: स्याः पूजादिकं सर्वं निवृत्तेरिव साधयेत् । सदाशिवं समावाह्य पूजयित्वा मतर्ष्य च ॥ ११
- ५: दाऽऽख्यातेऽधिकारेऽस्मिन्मूमुक्षुं दीक्षयाम्यहम् । भाष्यं त्ययाऽनुकूलेन भक्त्या विज्ञापयेदिति
 ज्ञोरावाहनं पूजां कृत्वा तर्पणसंनिधी । हृत्संपुटात्मवीजेन शिष्यं वक्षसि ताडयेत् ॥ १३
- ६: हां हूं ह्रीं फट् ॥ १४
- ७: विषय चाप्यनेनैव चैतन्यं विभजेत्ततः । शस्त्रेण पाशसंयुक्तं ज्येष्ठयाऽह्कुरुशुमुद्रया ॥ १५
- ८: हां हः, हूं फट् ॥ १६
- ९: ताहन्तेन तदाकृष्य तेनैव पुटितात्मना । गृहीत्वा तं नमोन्तेन निजात्मनि नियोजयेत् ॥ १७
- १०: हां हूं ह्रीमात्मने नमः ॥ १८
- ११: ईवतिपदसंयोगं भाषयित्वाऽद्भवारुषया । वामया तदनेनैव देव्या गर्भे नियोजयेत् ॥ १९
- १२: भीषानादिकं सर्वं पूर्वोक्तविधिनाऽऽचरेत् । मूलेन पाशशैथिल्ये निष्कृत्यैव शतं जपेत् ॥ २०
- १३: लक्ष्मिनिरोधाने पाशानां च विगोजने । पञ्च पञ्चाऽऽहुवीर्दिद्यादायुधेन यथा पुरा ॥ २१
- १४: शानायुधमन्त्रेण सप्तवाराभिजप्तया । छिन्द्यादस्त्रेण कर्तव्या कलावीजयुजा यथा ॥ २२
- १५: हां शान्त्यतीतकलापाशाय हः, हूं फट् ॥ २३
- १६: इमृष्य वर्तुलीकृत्य पाशानस्त्रेण पूर्ववत् । घृतपूर्णे च्चवे दत्त्वा कलास्त्रेणैव होमयेत् ॥ २४
- १७: स्त्रेण जुहुयात्पञ्च पाशाह्कुरुशनिवृचये । भ्रायश्चित्तनिषेधार्थं दद्यादष्टाऽऽहुतीस्ततः ॥ २५
- १८: दाशिवं हृदाऽऽवाह्य कृत्वा पूजनतर्पणे । पूर्वोक्तविधिना कुर्यादधिकारसमर्पणम् ॥ २६
- १९: हां सदाशिवं मनोचिन्दुं शुक्लं गृह्णान् स्वाहा ॥ २७
- २०: नेशेपदम्भपाशस्य पशोरस्य सदाशिव । कन्धाय न त्वया स्येयं शिवाज्ञां श्रावयेदिति ॥ २८
- २१: लेन जुहुयात्पूर्णां विस्त्रजेत् सदाशिवम् । ततो विशुद्धमात्मानं शरच्चन्द्रमिवोदितम् ॥ २९
- २२: गहारमुद्रया रौद्र्या संयोज्य गृहरात्मनि । कुर्वीत शिष्यदेहस्पमुद्भृतोद्भवमुद्रया ॥ ३०
- २३: द्यादाप्यायनायास्य मर्स्तेकेऽऽर्याम्बुविन्दुकम् । क्षमयित्वा महाभरत्या पितरौ विमृजेत्तथा ॥
- २४: वेदितौ शिष्यदीक्षार्थं यन्मया पितरौ युवाम् । कारुष्यान्मोक्ष(च)पित्वा तद्भ्रज त्वं स्थानमात्मनः
 श्रेस्वामिन्नितकर्तव्या योषशक्तिस्वरूपिणीम् । शिखां छिन्द्याच्छिवास्त्रेण शिष्यस्य चतुरर्हुंलाम्
 २५: हां शिखायै हूं फट्, ओमस्त्राय हूं फट् ॥ ३४

१ क. द. च. 'ताया वि' । २ क. ल. च. 'न निषो' । ३ क. द. च. प्राणमुद्रया । ४ क. द. च. 'केनानाख्य' । ५ उ. ग. 'पुटने' । ६ क. ख. ग. द. च. 'वद्विं' । ७ उ. ग. 'हा हू ह्रीं फट्' । ८ य. ११ क. द. च. 'हा हूं' । ९ उ. ग. 'हू' । १० क. द. च. 'हामा' । ११ क. द. च. 'विमाव' । १२ क. द. च. 'दु' । १३ क. च. 'न नती वि' । १४ क. द. च. 'लक्ष्मि' । १५ उ. ग. 'द्वेके शम्भु' । १६ क. द. च. 'इमृष्य' । १७ क. द. च. 'हू' । १८ उ. ग. 'हूं' । १९ उ. ग. 'हूं' । २० क. य. 'हूं' ।

युधि तां श्रुतपूर्णायां गोविन्दोलकमध्यगाम् । संविधायास्त्रमन्त्रेण हृंफडन्तेन होमयेत् ॥ ३५
 ॐ ह्रीं ह्रीं, अक्षार्यं हूं फड् ॥ ३६
 मन्त्रालयं सुकृत्स्नौ शिष्यं संस्त्राप्याऽऽचम्य च स्वयम् । योजनिकास्थमात्मानं शस्त्रमन्त्रेण तादयेत्
 चियोऽप्याऽऽकृष्य संपूज्य पूर्ववद्वादशान्ततः । आत्मयिहृदयाम्भोजकर्णिकायां निवेशयेत् ॥ ३७
 पूरितं श्रुवमाज्येन विहिनाधोमुखंशुचा । नित्योक्तविधिनाऽऽदाय शङ्खसंनिभमुद्रया ॥ ३८
 प्रसारितशिरोघ्रीवो नादोष्कारानुसारतः । सप्तहेष्टिः स्थिरश्चान्तः परभावसमन्वितः ॥ ४०
 कुम्भमण्डलवद्विभ्यः शिष्यादपि निजात्मनः । शृहीत्वैवं पद्मविधाध्वानं श्रु(श्रु)ग्रे प्राणनादिका
 संचिन्त्यं विन्दुवद्भात्वा क्रमशः सप्तथा यथा । प्रथमं प्राणसंयोगस्वरूपमपरं ततः ॥ ४१
 हृदयादिक्रमोच्चारविष्टं मन्त्रं तद्विक्रमम्* । सुपुत्रानुगतं नोदस्वरूपं तु तृतीयकम् ॥ ४२
 सप्तमे कारणत्वागात्प्रशान्तिविस्वरं लयः । शक्तिनादोर्ध्वसंचारस्तच्छक्तिं विस्वरं प्रथमम् ॥ ४३
 प्राणस्य निस्सिलस्यापि शक्तिप्रमेयवर्जितम् । तत्कालविस्वरं पष्ठं शक्यतीति च सप्तकम् ॥ ४५
 तदेतद्योजनस्थानं विस्वरं तत्त्वसंज्ञकम् । पूरकं कुम्भकं कृत्वा व्यादाय वदनं मनाक् ॥ ४६
 शनैरुदीरयन्मूलं कृत्वा शिष्यात्मनो लयम् । हकारे तडिटकारे पद्मप्राणरूपिणि ॥ ४७
 लकारं परतो नाभेर्विर्तस्ति व्याप्य संस्थितम् । ततः परमकारस्तु हृदयाचतुरङ्गलम् ॥ ४८
 ॐ कौरवार्चकं विष्णोस्ततोऽग्राङ्गुलंकेष्टकम् । चतुरङ्गुलतालस्थं मकारं रुद्रवाचकम् ॥ ४९
 तद्गुलाटमध्यस्थं विन्दुमीश्वरवाचकम् । नादं सदाशिवं देवं ब्रह्मरन्ध्रावसानकम् ॥ ५०
 शक्तिं च ब्रह्मरन्ध्रस्थां त्यजन्नित्यमनुक्रमात् । दिव्यं पिपीलिकास्पर्शं तस्मिन्नेवानुभूय च ॥ ५१
 द्वादशान्ते परे तत्त्वे परमानन्दलक्षणे । भावशून्ये मनोतीति शिवे नित्यगुणोदये ॥ ५२
 त्रिलीपमार्गमेतस्मिंश्शिष्यात्मानं विभावयेत् । विमुञ्चन्सर्पापो धारां ज्वालन्तेऽपि परे शिवेऽपि
 योजनिकास्थिरत्वाय श्वपटन्तशिवाणुना । दत्त्वा पूर्णां विधानेन गुणापादनमाचरेत् ॥ ५३
 ॐ हाभात्मने सर्पज्ञो भव स्वाहा । ॐ हाभात्मने परितृप्तो भव स्वार्हा । ॐ हरूभात्मनेऽनादि-
 बोधो भव स्वाहा । ॐ हाभात्मने स्वतन्त्रो भव स्वाहा । ॐ हाभात्मप्रलुप्तशक्तिर्भव स्वाहा ।
 ॐ ह्रीं, आत्मनेऽनन्तशक्तिर्भव स्वाहा ॥ ५५
 इत्थं पद्मगुणपात्मानं शृहीत्वा परमाक्षरात् । विधिना भावनोपेतः शिष्यदेहे नियोजयेत् ॥ ५६
 तीजानुशक्तिसंपातवनित्यभ्रमशान्तये । शिष्यपूरीन विन्यस्येदंघ्रादमृतविन्दुकम् ॥ ५७

* एतदमे—“ पूरकं कृत्वा व्यादाय वदनं मनाक् । ” इत्यर्थनायिके प. पुस्तके ।

(एकतत्त्वदीक्षाविधिभेदादिवेषो)

प्रणमरूपेशकुम्भादीञ्जिघ्रवादाक्षिणमण्डले । सौम्यवक्त्रं ऋग्वस्थाप्य शिष्यं दाक्षिणमात्मनः ॥ ६८
 त्वयैवानुगृहीतोऽयं मूर्तिमास्थाय मामकीम् । देवे वद्मो गुरौ तस्माद्भक्तिं चाप्यस्य वर्षय ॥ ६९
 इति विज्ञाप्य देवेशं प्रणम्य च गुरुः स्वयम् । श्रेयस्तवास्तिवति ह्युपादाशिशं शिष्यमादरात् ६०
 ततः परमया भक्त्या दत्त्वा देवेऽष्टपुष्पिकाम् । पुत्रकं शिवकुम्भेन संस्तप्य विष्टजेनसम् ॥ ६१

इत्यादिमहापुराण आग्नेयै निर्वाणदीक्षारूपेण नामाष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—२७७३

अर्धयोगव्यतितमोऽध्यायः ।

एकतत्त्वदीक्षाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

अथैकतात्त्विकी दीक्षा लघुत्वाद्युपदिश्यते । सूत्रबन्धादि कुर्वीत यथायोगं निर्जोगुना ॥ १
 कालाग्न्यादिशिवान्तानि तत्त्वानि परिभावयेत् । समतत्त्वे समध्याणि सूत्रे यणिगणानिव ॥ २
 आवाह्य शिनतत्त्वौदि गर्भाधानादि पूर्ववत् । मुलेन किं तु कुर्यात् सर्वशुक्लसमर्पणम् ॥ ३
 प्रददीत ततः पूर्णो तत्त्वत्रातोपगर्भिताम् । एकैवै यथा शिष्यो निर्वाणमधिगच्छति ॥ ४
 योजनायै शिवे चान्यां स्थिरत्वापादनाय च । दत्त्वा पूर्णो प्रकुर्यात् शिवकुम्भ्याभिषेचनम् ॥ ५

इत्यादिमहापुराण आग्नेय एकतत्त्वदीक्षाविधिकल्पेन नर्मयोगव्यतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—२७७४

अथ व्यतितमोऽध्यायः ।

अभिषेकादिविधिकथनम् ।

ईश्वर उवाच—

शिवमभ्यर्च्याभिषेकं कुर्याच्छिष्यादिके शिष्ये । कुम्भानीशादिकाग्रासु क्रमशो नव विन्यसेत् ॥
 वेपु क्षारोदं क्षीरोदं दध्युदं घृतसागरम् । इक्षुकादम्बरीस्वातुमस्तूदानष्ट सागरान् ॥ २
 निवेशयेद्यथासंख्यमष्टौ विषेश्वरानथ । एकं शिलाण्डिनं रुद्रं श्रीकण्ठं तु द्वितीयकम् ॥ ३
 त्रिभूतिभेकरुद्राक्षमेकनेत्रं शिवोत्तमम् । सप्तमं सूक्ष्मनामानपनन्तं रुद्रमष्टमम् ॥ ४
 मध्ये शिवं समुद्रं च शिवमञ्चं च विन्यसेत् । यागालपर्णान्दिगीशस्य रक्षिते स्नानमण्डपे ॥ ५
 कुर्यात्करुद्रयायामां वेदीमष्टाङ्गुलोच्छ्रिताम् । श्रीपर्णाद्यासने तत्र विन्यस्यानन्तर्भासनम् ॥ ६
 शिष्यं निवेश्य पूर्वास्यं सकलीकृत्य पूजयेत् । काञ्चिकौदनमृद्भस्मर्वागोपपगोलकैः ॥ ७
 सिद्धार्थदाधितोयैश्च कुर्याद्विष्वन्धनं ततः । क्षारोदानुक्रमेणैवा हृदा विद्येशशम्बरैः ॥ ८
 कलशैः स्नपयेच्छिष्यं सुधाधारणयाऽन्वितम् । परिधाप्य सिते वस्त्रे निवेश्य शिवदक्षिणे ॥ ९

१ क. इ. य. 'किं नापास्व' । २ प. 'जातना' । ३ ख. 'श्वानि म' । ४ क. ख. ग. इ. य. 'विषेश' ।

५ ख. ग. घ. 'मूढेन' । ६ ख. घ. 'म शूक्या' । ७ ख. ग. 'याक्षिरोद' । ८ प. इ. 'नानुद्र' । ९ ख. ग. 'मेषन' ।

१० क. इ. य. 'तः । क्षीरो' । ११ य. 'अमर्षः' ।

चुचि तां घृतपूर्णायां गोविद्धोलकमध्यगाम् । संविधायास्त्रमन्त्रेण हूंफटन्तेन होमयेत् ॥ ३६
 ॐ हूं हैः, अस्त्राय हूं फट् ॥ ३६
 प्रक्षाल्य चुक्चुचौ शिष्यं संस्नाप्याऽऽचम्य च स्वयम् । योजनिकास्थमात्मानं शस्त्रमन्त्रेण ताडयेत्
 विद्योज्याऽऽकृष्य संपूज्य पूर्ववद्वादशान्ततः । आत्मीयहृदयाम्भोजकारिणिकायां निवेशयेत् ॥ ३८
 पूरितं क्षुवमाज्येन तिदिताधोमुखंश्चुचा । निलोक्तविधिनाऽऽदाय शङ्खसंनिभमुद्रया ॥ ३९
 मसारतिशिरोघ्नीवो नादोचारानुसारतः । समर्होष्टिः स्थिरश्चान्तः परभावसमन्वितः ॥ ४०
 कुम्भमण्डलवह्निभ्यः शिष्यादपि निजात्मनः । गृहीत्वैवं पद्द्विधाध्वानं श्रु(सु)गग्रे प्राणनादिकम्
 संचिन्त्य विन्दुवद्व्यात्वा क्रमशः सप्तथा यथा । प्रथमं प्राणसंयोगस्वरूपमपरं ततः ॥ ४१
 हृदयादिक्रमोच्चारविष्टं मन्त्रसंज्ञकम्* । सुपुत्रानुगतं नोदस्वरूपं तु तृतीयकम् ॥ ४२
 सप्तमे कारणत्वामात्मशान्तविस्वरं लयः । शक्तिनादोर्ध्वसंचारस्तच्छक्ति विस्वरं मतम् ॥ ४३
 प्राणस्य निखिलस्यापि शक्तिमयेवर्जितम् । तत्कालविस्वरं पठं शक्यतीति च सप्तकम् ॥ ४४
 तदेतयोर्जनस्थानं विस्वरं तत्त्वसंज्ञकम् । प्रकं कुम्भकं कृत्वा व्यादाय वदनं मनाक् ॥ ४६
 शनैर्बदीरियमूलं कृत्वा शिष्यात्पेनो लयम् । इकारे तडिदाकारे पडध्वप्राणरूपिणि ॥ ४७
 उकारं परतो नाभोर्विर्तास्ति व्याप्य संस्थितम् । ततः परमकारस्तु हृदयाच्चतुरङ्गुलम् ॥ ४८
 ॐ कार्वाचकं विष्णोस्ततोऽष्टाङ्गुलैकेष्टकम् । चतुरङ्गुलतालस्थं मकारं रुद्रवाचकम् ॥ ४९
 तद्ब्रह्मलाटमध्यस्थं विन्दुमीश्वरवाचकम् । नादं सदाशिवं देवं ब्रह्मरन्ध्रावसानकम् ॥ ५०
 शक्तिं च ब्रह्मरन्ध्रस्थां त्वजन्तित्वमनुक्रमात् । दिव्यं पिपीलिकास्पर्शं तस्मिन्नेवानुभूय च ॥५१
 द्वादशान्ते परे तस्मै परमानन्दलक्षणे । भावमन्ये मनोतीते शिवे नित्यगुणोदये ॥ ५२
 विन्दीयमानंमेतस्मिन्शिष्यात्मानं विभावयेत् । विमुश्चन्सापिषो धारां ज्वालान्तेऽपि परे शिवेऽपि
 योजनिकास्थिरत्वाय वापडन्तशिवाणुना । दत्त्वा पूर्णा विधानेन गुणापादनमाचरेत् ॥ ५३
 ॐ हामात्मने सर्वेशो भव स्वाहा । ॐ हामात्मने परित्तो भव स्वार्हो । ॐ ह्रुमात्मनेऽनारि-
 वोषो भव स्वाहा । ॐ ह्रीमात्मने स्वतश्चो भव स्वाहा । ॐ ह्रीमात्मवल्लभशक्तिर्भव स्वाहा ।
 ॐ हः, आत्मनेऽनन्तशक्तिर्भव स्वाहा ॥ ५५

इत्थं पद्गुणमात्मानं गृहीत्वा परमाक्षरात् । विधिना भावनोपेतः शिष्यदेहे नियोजयेत् ॥ ५६
 तीव्राणुशक्तिसंघातजनितध्रमशान्तये । शिष्यमूर्धनि विन्ध्यस्यैर्देव्यादिमृतविन्दुकम् ॥ ५७

* एतदमे—“ पूरकं कुम्भकं कृत्वा व्यादाय वदनं मनाक् । ” इत्यर्थेनापि ८ प. पुस्तके ।

१ य. ग. 'विन्दोऽय' । २ य. 'न हृदय' । ३ क. ह. ग. हं । ४ य. 'य च' । ५ क. ह. य. 'जरीष-
 धमा' । ६ क. ह. य. 'उत्तर' । ७ य. 'व शुभ' । ८ क. य. ह. य. 'खनुना' । ९ य. ग. य. 'दृशितिवर्षा' ।
 १० क. ह. य. 'रेणुग द्विषाऽऽकारेण गुणाय' । ११ क. ह. य. 'विष्णु' । १२ क. ह. य. 'न्य निषर्ष व्यात्वा' । १३ क.
 ह. य. 'वोष' । १४ क. ह. य. 'अस्त्राय' । १५ य. 'नाद' । १६ क. य. ग. ह. य. 'विपु' । १७ क. ह.
 य. ह. य. 'विपु' । १८ क. य. ग. ह. य. 'विपु' । १९ क. ह. य. 'न शु मनुजम्' । २० य. 'जनास्था' ।
 २१ क. य. ग. ह. य. 'विपु' । २२ क. य. ग. ह. य. 'मना' । २३ य. य. 'कार वा' । २४ य. 'वर्षो वि' ।
 २५ य. 'वर्षो' । २६ य. ग. य. 'अवे' । २७ क. ह. य. 'जनास्थि' । २८ य. 'हा । ओमा' । २९ क. ह. ह.
 'वर्ष' । ३० क. ह. य. 'न्य' । ३१ य. ग. 'दोष' ।

(एकतत्त्वदीक्षाविधिभेदादिविधी)

प्रणमयेत्सकुम्भादीन्दिशवाद्दिक्षिणमण्डले । सौम्यवस्त्रं व्यवस्थाप्य शिष्यं दक्षिणमात्पनः ॥ ६८
त्वयैवानुग्रहीतोऽयं मूर्तिमास्थाय मामकीम् । देवे बहौ गुरौ तस्माद्भक्तिं चाप्यस्य वर्धय ॥ ६९
इति विद्वाप्य देवेशं प्रणम्य च गुरुः स्वयम् । श्रेयस्तवास्तिवति ह्यादाशिवं शिष्यमाद्रात् ६०
ततः परमया भक्त्या दत्त्वा देवेऽष्टपुष्पिकाम् । पुत्रकं शिवकुम्भेन संस्त्राप्य विसृजेन्मत्सम् ॥ ६१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये निर्वाणदीक्षाकथन नामाष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयद्वाः—२७७३

अग्नेर्द्योतनकतितमोऽध्यायः ।

एकतत्त्वदीक्षाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

अयैकतास्त्रिकी दीक्षा लघुत्याहुपदिश्यते । सूत्रवन्द्यादि कुर्वीत यथायोगं निजोष्णता ॥ १
कालाग्न्यादिशिवान्तानि तत्त्वानि परिभाषयेत् । समतत्त्वे समग्राणि सूत्रे गणिगणानि च ॥ २
आधात्वा शिवतत्त्वादि गर्भाधानादि पूर्ववत् । मूलेन किं तु कुर्वीत सर्वशुक्लसमर्पणम् ॥ ३
भददीत ततः पूर्णां तत्त्वत्रातोपगर्भिताम् । एकयैव यथा शिष्यो निर्वाणमधिगच्छति ॥ ४
योजनायै शिवे चान्यां स्थिरत्वापादनाय च । दत्त्वा पूर्णां प्रकुर्वीत शिवकुम्भाभिषेचनम् ॥ ५

इत्यादिमहापुराण आग्नेय एकतत्त्वदीक्षाविधिकथन नामेद्योतनकतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयद्वाः—२७७८

अथ नवतितमोऽध्यायः ।

अभिषेकादिनिधिकथनम् ।

ईश्वर उवाच—

शिवमभ्यर्च्योभिषेकं कुर्याच्छिष्यादिके श्रिये । कुम्भानीशादिकाष्टासु क्रमशो नव विन्यसेत् ॥
तेषु क्षारोदं क्षीरोदं दध्नुदं घृतसागरम् । इक्षुकादम्बरीस्वादुमस्तूदानश्च सागरान् ॥
निवेशयेद्यथासंस्वामशौ विद्येश्वरानथ । एकं शिष्याण्डिनं रुद्रं श्रीकण्ठं तु द्वितीयकम् ॥
त्रिधूर्तिमेकद्राक्षमेकनेत्रं शिवोत्तमम् । सप्तमं सूक्ष्मनामानमनन्तं रुद्रमष्टमम् ॥
मध्ये शिवं सप्तमं च शिवमन्नं च विन्यसेत् । यागालयोन्दिगीशस्य रचिते स्नानमण्डपे ॥
कुर्यात्करद्रव्याषामां वेदीमष्टाङ्गुलोच्छ्रिताम् । श्रीपर्णाद्यासने तत्र विन्यस्यानन्तर्भासनम् ॥
शिष्यं निवेश्य पूर्वास्यं सकलीकृत्य पूजयेत् । काञ्चिकौदनमुद्गरस्पृहार्त्वागोपयमोलकैः ॥
शिद्धार्थदधितोयैश्च कुर्यान्निर्षेण्यन्तं ततः । क्षारोदानुक्रमेणाथ हृदा विद्येशंशम्बरैः ॥
कलयीः स्त्रपपेच्छिष्यं सुभाषारणयाऽन्वितम् । परिधाप्य सिते वस्त्रे निवेश्य शिवदक्षिणे ॥

१ क. द. च. 'किं नोपास्य' । २ प. 'जातना' । ३ व. 'श्वानि ग' । ४ क. ख. द. इ. च. 'विशेष' ।

५ ख. ग. घ. 'मूर्ति' । ६ ख. ग. 'म पूज्या' । ७ ख. ग. 'पादिरिय' । ८ प. इ. 'मानकम्' । ९ ख. ग. 'मेष्य' ।

१० क. द. च. 'तः' । क्षीरो' । ११ च. 'शमवरी' ।

पूर्वोदितासने शिष्यं पुनः पूर्ववदर्वयेत् । उष्णीपं योगपटं च मुकुटं कर्तरीं पट्टीम् ॥ १ ।
 अक्षमालां पुस्तकादि शिविकाद्यधिकारकम् । दीक्षाव्याख्याप्रतिष्ठाद्यं ज्ञात्वाऽद्यमभृति त्वया ।
 सुपरीक्ष्य विधातव्यमाज्ञां संथावपेदिति । अभिवाद्य ततः शिष्यं मणिपत्य महेश्वरम् ॥ १ ।
 विघ्नञ्जालापमोदार्यं कुर्याद्विज्ञापैर्ना यथा । अभिषेकार्यमादिष्टस्त्वयाऽहं गुरुमूर्तिना ॥ १ ।
 संहितापारगः सोऽयमभिषिक्तो मया शिव । वृत्तये मन्त्रचक्रस्य पञ्च पथाऽऽहुतीर्यजेत् ॥ १ ।
 दयात्पूर्णां ततः शिष्यं स्थापयेन्नजद्रक्षणे । शिष्यदक्षिणपाणिस्था अहुष्टायजुलीः क्रमात् १ ।
 लाञ्छयेदुपवद्भाय दग्धदर्भाश्रमश्वरैः । कुसुमानि करे दत्त्वा प्रणामं कारयेदमुम् ॥ १ ।
 कुम्भेऽनले शिवे स्वस्मिस्तवस्तत्कृत्यमाविशेत् । अनुग्राह्यास्त्वया शिष्याः शास्त्रेण सुपरीक्षिता
 भूपवन्मानवादीनामभिषेकादभीप्सितम् । ॐ श्रीं श्रीं पशुं हूं फडित्यस्त्रराजाभिषेकतः ॥ १ ।

इत्याश्रये महापुराणेऽभिषेकादिविधिकथन नाम नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयद्वयः—२७९६

अभिषेकनवतितमोऽध्यायः ।

अभिषिक्तेन कर्तव्यस्य तत्तदेवतापूजनस्य विधिः ।

ईश्वर उवाच—

अभिषिक्तः शिवं विष्णुं पूजयेद्भास्करादिकान् । शङ्खभेर्यादिनिर्घोषैः स्नापयेत्पञ्चगव्यकैः ॥ १ ।
 +यो देवान्देवलोके स याति स्वं कुलमुद्धरन् । वर्षकोटिसहस्रेषु यत्पापं समुपाजितम् ॥ २ ।
 घृताभ्यङ्गेन देवानां भस्मी भवति पावके । आढकेन घृताद्यैश्च देवान्स्नाप्य सुरो भवेत् ॥ ३ ।
 चन्दनेनानुलिप्याथ गन्धाद्यैः पूर्येत्तथा । अल्पायासेन स्तुतिभिः स्तुता देवास्तु सर्वदा ॥ ४ ।
 अतीतानामतज्ञानमन्त्रधीभुक्तिभुक्तिदाः । गृहीत्वा मन्त्रसूक्ष्मार्णे हृते द्वाभ्यां शुभाशुपम् ॥ ५ ।
 त्रिभिर्भावो मूलधातुश्रुर्वाभ्रवाहणादिधीः । पञ्चादी भूततत्त्वादि शेषे चैवं जयादिकम् ॥ ६ ।
 एकत्रिकोत्रिकान्ते पदे द्विषेमेकान्तके । अशुभं मध्यमं मध्येष्विन्द्रस्त्रिषु वृषः शुभः ॥ ७ ।
 सार्वपातृन्दे जीवितान्दे यमोऽन्ददशहा ध्रुवम् । सूर्येभास्येश्वरगुर्गाविष्णुमर्षील्लखेत्कजे ॥ ८ ।
 कठिन्या जप्तया रंष्ट्रे गोधूत्राकृतिरेखया । आरभ्यैकं त्रिकं यावन्नित्यनुष्कावसानकम् ॥ ९ ।
 पर्यङ्गोपमरुद्गीजैश्चतुःषष्टिपदे तथा । अक्षार्णो पातनात्स्पर्शाद्विषमार्दौ शुभादिकम् ॥ १० ।
 एकत्रिकादिमारभ्य अन्ते चाष्टत्रिकं तैथा । ध्वजाया याः समा हीना विषमाः शोभनादिदाः ॥

* इदमर्थं क. ट. च. पुस्तकेषु नास्ति । + इदमर्थं क. ट. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ य. सुपरी. २ य. पट्टीम् । ३ य. ट. पुष्परां । ४ य. 'पञ्च तथा' । ५ य. ट. च. 'विष्णुत्वाय दामन-
 भाङ्गभरैः' । ६ य. ॐ श्रीं पशुं हूं । ७ य. 'मुपरिवत' । ८ क. ख. ग. ट. च. 'जवस्तया' । ९ क.
 ट. च. 'दुर्बहुत्वा' । १० य. 'यात्रि' । ११ क. ट. च. 'दे द्वयम्' । १२ य. 'पदवा' । १३ क. ट. च.
 'जे एकेऽश्रितु' । १४ य. 'जे स्वे केन्द्रिनु' । १५ य. 'शो जी' । १६ य. 'न्द मयोऽन्द' । १७ क. ट. च. सृष्टी
 ' । १८ क. ख. ग. ट. च. 'मूषाह' । १९ क. ट. प्र. 'दत्तोत्तमद्वेष' । २० य. 'ना पव' । २१ य. त्रिधा ।
 क. ट. च. 'दिताः । ०' ।

(संज्ञेपेण प्रतिष्ठाविधिः)

आर्द्रपञ्चमितीः कार्यः षोडशस्वरपूर्वैः । आर्यैस्तैः संस्वरैः कार्यैस्त्रिपुरानामर्षकैः ॥ १२

होवीत्राः षणवाद्याः स्युर्नमोन्ता यत्र पूजने । यत्रा विंशतिसाहस्राः शतं पैष्यधिकं ततः ॥ १३

आर्द्रामन्त्राः सस्त्रत्याश्रणिकायास्तथैव च । तथा गौर्वाथ दुर्गाया आर्द्रामन्त्राः श्रियस्तर्था
तथा सोमन्त्राः सूर्यस्य आर्द्रामन्त्राः शिवस्य च । आर्द्रामन्त्रा गणेशस्य आमन्त्राश्च तथा हरेः ॥१५शतार्थैकाधिकैः कार्यैस्तथा षोडशभिः स्वरैः । कार्यैस्तैः सस्वरैराद्यैः कान्तैर्मन्त्रास्तयाऽखिलाः
स्वीशदेवीविष्णुनां खान्धीदेवेन्द्रवर्तनाद् । शतत्रयं षष्ट्यधिकं प्रत्येकं मण्डलं क्रमात् ॥ १७

अभिषिक्तो जपेद्ब्राह्मणेच्छिष्यादीन्दीक्षयेद्गुरुः ॥ १८

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेप्रतिष्ठायेन कर्तव्यस्त उक्तंरत्नापूजनस्य विधिद्वयं नामैकवचनितमोऽप्यायः ॥ ९१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—२८१४

अथ दिनवचनितमोऽप्यायः ।

संज्ञेपेण प्रतिष्ठाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

प्रतिष्ठां संनवक्ष्यामि क्रमात्संज्ञेपतीं मुह । पीठं शक्तिं शिवो लिङ्गं त्रयैः सा शिवाणुभिः ॥१

प्रतिष्ठायाः पञ्च भेदास्तेषां रूपं वदामि ते । यत्र ब्रह्मशिलायोगः सा प्रतिष्ठा विशेषतः ॥ २

स्थापनं तु यथायोगं पीठ एव निवेद्यनम् । प्रतिष्ठा भिन्नापीठस्य स्थितस्थापनमुच्यते ॥ ३

उत्थापनं च सा शोक्ता लिङ्गोद्धारपुरःसरा । यस्यां तु लिङ्गमारोप्य संस्कारः क्रियते बुधैः ॥४

आस्थापनं तदुद्दिष्टे दिशा विष्ण्वादिकस्य च । असु सर्वासु चैतन्त्रयं नियुञ्जीत परं शिवम् ॥ ५

यदाधारादिभेदेन प्रासादेऽपि पञ्चधा । परीक्षामय मेदिन्याः कुर्यात्प्रासादकाम्यया ॥ ६

शुक्राऽऽऽयगन्धा रक्ता च रक्तगन्धा सुगन्धिनी । पीता कृष्णा सुरागन्धा विषादीनां परी क्रमात्

पूर्वेशोचरसर्वत्र पूर्वा चैषां विशिष्यते । आस्ताते हास्तिके यस्याः पूर्णं मृदाधिका भवेत् ॥ ८

उत्तमां तां परीं त्रिधाचोवार्यर्वा समुत्तिताम् । धैर्यवहारादिभिर्दुष्टामत्यन्तं शोधयेद्गुरुः ॥ ९

नगरग्रामदुर्गार्थं गृहप्रासादकारणम् । सननेर्गोकुलावासः कर्षणैर्वा मुहुर्मुहुः ॥ १०

मण्डपे द्वारपूजादिपञ्चतुल्यवसानकम् । कर्षं निर्बलैर्योरास्त्रं सहस्रं विधिना यजेत् ॥ ११

समीकृत्योपलिप्तायां भूमौ संज्ञोपयोद्दिशः । स्पर्शदध्यक्षतै रेत्याः प्रवृत्तै रदक्षिणम् ॥ १२

मध्यादीशानकोष्ठस्ये पूर्णकुम्भे शिवं यजेत् । वास्तुमभ्यर्च्य ततोपैः सिद्धेस्तुदालकादिकम् १३

१ क. धारिणं । ख. आहारं । २ क. ह. च. सरीः । घ. सुसरीः । ३ क. द. च. 'मन्त्रिणः' । ४ क. द. घ.

'वाः । होली' । ५ ख. पञ्चाऽधि' । ६ क. च. अश्रीमन्दाः । ७ क. ख. ग. क. च. अश्रीमन्दाः । ८ क. क.

च. 'वा । शो' । ९ ख. ग. 'वा । कर्म' । १० क. च. 'स्य भावीन' । ११ क. च. अश्रमन्दा ।

१२ क. ख. ग. द. च. 'स्य भावन्त्याथ' । १३ क. ख. ग. क. च. 'दीरादिः शो' । १४ ख. छतद्वयं । १५ क. क. च.

तु पीठका' । १६ क. घ. क. च. 'दुष्प्राऽऽय' । १७ ख. ग. 'ह्राऽऽय' । १८ ख. ग. परी । १९ क. द. च.

अश्रवते । २० ख. पूर्णं । २१ क. घ. अश्रमन्दा' । २२ ख. 'विस्तु । न' । २३ च. 'ब्राह्मण' । २४ क. ख.

च. 'वैलं मोदय' । ख. च. 'वैलं शो' ।

पादौ रक्षोगणानिष्टा विधिना दिश्वर्लि क्षिपेत् । भूमिं संसिन्ध्य संस्त्राप्य कुशालायं प्रपूजयेत् ॥
 अन्यं वसुधुगच्छत्रं कुम्भं स्कन्धे द्विजन्मनः । निधाय गीतपाद्यादिद्वन्द्वपांपसमाकुलम् ॥ १५
 पूजां कुम्भे समाहृत्य मासे लप्रेऽग्निर्कोष्ठके । कुशालेनाभिपिक्तेन मध्वक्तेन तु खानयेत् ॥ १६
 नैर्ऋत्यां क्षेपयेन्मृत्स्नां खाते कुम्भजलं क्षिपेत् । पुरस्य पूर्वसीमान्तं नयेद्यापदभीप्सितम् ॥ १७
 अथ तद्रक्षणं स्थित्वा भ्रामयेत्परितः पुरम् । सिञ्चन्तीमान्तचिह्नानि यावदीशानगोचरम् ॥ १८
 श्रेयार्थदानमिदं मोक्षं तत्र कुम्भपरिभ्रमात् । इत्थं परिग्रहं भूमेः कुर्वीत तदनन्तरम् ॥ १९
 कर्करान्तं जलान्तं वा शल्यदोषजिर्घांसया । खानयेद्भुक्तुमारो चैद्विधिना शल्यमुद्धरेत् ॥ २०
 (*अकचटतपयशहान्मानवधेत्यभ्राक्षराणि तु । अग्नेर्ध्वजादिपतिताः स्वस्थाने शल्यमाख्यानि
 कर्तुंशान्विकारेण जानीयात्तत्प्रमाणतः ।) पश्चादीनां प्रवेशेन कीर्तनैर्विभक्तैर्दशः ॥ २१
 पातुकामष्टवर्गाद्यां फलके भुवि वा लिखेत् । शल्यज्ञानं वर्गवशात्पूर्वादीशान्ततः क्रमात् ॥ २२
 अवर्गे चैव लोहं तु कवर्गेऽक्षारमप्रितः । चवर्गे भस्म दक्षे स्याद्व्येगेऽस्थि च नैर्ऋते ॥ २३
 तवर्गे चेटका चाऽऽप्ये कपालं च पवर्गे । यवर्गे शत्रुकीटादि शवर्गे लोहमादिशेत् ॥ २४
 हवर्गे रजतं तद्दवर्गाभानर्थकरानपि । प्रोक्ष्याश्पथिः कराभूरीरष्टाङ्गुलदन्तरैः ॥ २५
 पादोर्न खातमापूर्य सजलैर्मुराहृतैः । लिप्तां समष्ट्वां तत्र कारयित्वा भुवं गुरुः ॥ २६
 सामान्यार्थ्यकरो यायान्मण्डपं वक्ष्यमाणकम् । तोरणद्वारभतीनिष्टा प्रत्यग्द्वारेण संविशेत् ॥ २७
 कुर्यात्तत्राऽऽत्मशुद्ध्यादिकुण्डमण्डपसंस्कृतिम् । कलशं वर्षनीसक्तं लोकपालशिवाभिनम् ॥ २८
 अग्नेर्ज्वलनपूजादि सर्वं पूर्ववदाचरेत् । यजमानान्वितो यायाच्छिलानां स्नानमण्डपम् ॥ २९
 शिलाः प्रासादलिङ्गस्य पीडा धर्मादिसंज्ञकाः । अष्टाङ्गुलोच्छ्रिताः शस्ताश्चतुरस्राः करापता ॥
 पापाणानां शिलाः कार्या इष्टकानां तदर्धतः । प्रासादेऽश्मशिलाः शैल इष्टका इष्टकामये ॥ ३०
 अङ्किता नववक्रार्थैः पङ्कजाः पङ्कजान्विताः । नन्दा भद्रा जया रिक्ता पूर्णाख्या पञ्चमी मता ॥
 आसां पद्मो महापद्मः शङ्कोऽथ मकरस्तथा । समुद्रथेति पद्मामी निधिकुम्भाः क्रमादथः ॥ ३१
 नन्दा भद्रा जया पूर्णा अजिता-चापराजिता । विजया मेङ्गलाख्या च धरणी नवमी शिला ॥ ३२
 सुभद्रश्च विषद्रश्च सुनन्दः पुष्पेनन्दकः । जयोऽथ विजयश्चैव कुम्भः पूर्णस्तथोत्तरः ॥ ३३
 नवरानां तु यथासंख्यं निधिकुम्भा अमी नव । आसनं प्रथमं दत्त्वाऽऽताक्योल्लिख्य क्षराणाम् ॥
 सर्वासांमविशेषेण तनुत्रेणावगुण्ठनम् । सृष्टिर्गोमयगोमुखकपायैर्गन्धवारिणा ॥ ३४
 अस्त्रेण हुंफटन्तेन धल्लान्तं समाचरेत् । विधिना पञ्चगव्येन स्नानं पश्चात्पूजेन च ॥ ३५
 गन्धतोयान्तरं कुर्यात्त्रिजनानाङ्किताणुना । फलैरत्नसुवर्णानां गोशृङ्गसलिलैस्ततः ॥ ३६

* भनुविहान्तर्गतो मन्थो नास्ति क. ड. च. पुस्तकेषु ।

१ ख. ग. 'श्वर्लीनिष्ठे' । २ क. ख. ग. ड. च. शरधान्य । ३ क. ड. च. शरकेन । ४ ख. ग.
 'मयन्परि' । ५ क. ख. ग. ड. च. अर्षदा । ६ क. ड. च. 'क मडु' । ७ क. ड. च. 'विहात' । ८ ख. ग.
 'दिपाते' । ९ क. ड. च. 'वर्गे रिपरन' । १० ख. ग. 'वर्गे चरन' । ११ क. ड. च. 'त । कवर्गे रजत तद्दवर्गाभान्त
 करन' । १२ ख. ग. 'द । कवर्गे रजत तद्दवर्गाभानर्थकारानपि । १३ प. प्रोक्ष्याऽऽत्मशुद्ध्यादिः । १४ क. ख. ग. ड. च. 'न्यार्षकी
 १५ प. 'मर्मन' । १६ ख. ग. 'नो स्थान' । १७ प. 'पादप' । १८ क. च. मण्डलाद्या । १९ क. ड. च. 'णदन्तक' ।
 २० क. ड. च. 'पूर्वत' । २१ क. ख. ग. ड. च. प्रथम । २२ प. 'न हू' । २३ क. ड. च. पुष्पाना । २४ क. ड.
 च. 'जगत्' ।

(सङ्क्षेपेण प्रतिष्ठाविधिः)

चन्दनेन समालभ्य वस्त्रैराच्छादयेच्छिलाम् । स्वर्गोत्थमासनं दत्त्वा नीत्वा योगं प्रदक्षिणम् ॥
 शय्यायां कुशतले वा हृदयेन निवेशयेत् । संपूज्य न्यस्य बुद्ध्यादिधरान्तं तत्त्वसंचयम् ॥ ४२
 त्रिलक्षणव्यापकं तत्त्वत्रयं चानुक्रमान्यसेत् । बुद्ध्यादौ चित्तपर्यन्ते चिन्तातन्मात्रकावधौ ॥ ४३
 तन्मात्रादौ धरन्ते च शिवविद्यात्मनां स्थितिः । तत्त्वानि निजमन्त्रेण तत्त्वेशांश्च हृदाऽर्चयेत् ॥
 स्थानेषु पुष्पमालादिचिह्नितेषु यथाक्रमम् ॥ ४६

ॐ हूं शिवतत्त्वाय नमः । ॐ हूं शिवतत्त्वाधिपतये रुद्राय नमः । ॐ हां विद्यातत्त्वाय
 नमः । ॐ हां विद्यातत्त्वाधिपाय विष्णवे नमः । ॐ हामात्मतत्त्वाय नमः ॥ ॐ हमात्मतत्त्वा-
 धिपतये ब्रह्मणे नमः ॥ ४६

क्षयादियजमानार्काञ्जलवातेन्दुत्वानि च । प्रतितत्त्वं न्यसेदष्टौ मूर्तीः प्रति शिलां शिलाम् ॥ ४७
 स(श)र्वं पशुपतिं चोग्रं रुद्रं भवमथेश्वरम् । महादेवं च भीमं च मूर्तीशांश्च यथाक्रमात् ॥ ४८
 ॐ धरासूर्तये नमः । ॐ धराधिपतये नमः ॥ ४९

इत्यादिमन्त्राङ्गैकपालान्यथासंख्यं निजाणुभिः । विन्यस्य पूजयेत्कुम्भारस्तन्मन्त्रैर्वा निजाणुभिः
 इन्द्रादीनां तु धीजानि वक्ष्यमाणक्रमेण तु ॥ ५०

लूं रूं शूं पूं वूं यूं मूं हूं धूमिति ॥ ५१

उक्तो नवशिलापक्षः शिला पञ्चपदा तैर्था । प्रतितत्त्वं न्यसेन्मूर्तीः स्रष्ट्या पञ्च धरादिकाः ॥ ५२
 ब्रह्मा विष्णुस्तथा रुद्र ईश्वरश्च सदाशिवः । एते च पञ्च मूर्तीशा यष्ट्यास्तासु पूर्ववत् ॥ ५३

ॐ पृथ्वीसूर्तये नमः । ॐ पृथ्वीसूर्त्याधिपतये ब्रह्मणे नमः । इत्यादिपन्नाः ॥ ५४

संपूज्य कलशान्यथ क्रमेण निजनामभिः । निरुन्धीत विधानेन न्यासो मध्यशिलाक्रमात् ॥ ५५

कुर्यात्प्राकारमन्त्रेण भूतिदर्पंस्तिलैस्ततः । कुण्डेषु धारिकां शक्तिं विन्यस्याभ्यर्च्य तर्पयेत् ॥ ५६

तत्त्वतत्त्वाधिपान्सूर्तिमूर्तीशांश्च घृतादिभिः । ततो ब्रह्मांशगुह्यवर्षं मूलाङ्गं ब्रह्माधिः क्रमात् ॥ ५७

कृत्वा शतादिपूर्णान्तं प्रोक्ष्य शान्तिजलैः शिलाः । पूजयेच्च कुशैः सृष्ट्या प्रतितत्त्वमनुक्रमात् ५८

सांनिध्यमथ संधानं कृत्वा शुद्धं पुनर्न्यसेत् । एवं भागत्रये कर्म गत्वा गत्वा समाचरेत् ॥ ५९

ॐ, आम्, ईम्, आत्मतत्त्वविद्यातत्त्वाभ्यां नम इति ॥ ६०

संसृजेद्दर्भमूलाद्यैर्ब्रह्माह्लादित्रयं क्रमात् । कुर्यात्तन्नातुसंधानं हस्वदीर्घप्रयोगतः ॥ ६१

ॐ हांम्, ऊं विद्यातत्त्वशिवतत्त्वाभ्यां नमः ॥ ६२

घृतेन मधुना पूर्णास्ताम्रकुम्भान्तरत्नकान् । पञ्चगव्यार्च्यसंसिक्ताङ्गैकपालाधिदैवतान् ॥ ६३

पूजयित्वा निजैर्भक्तैः संनिधौ होममाचरेत् । शिलानामथ सर्वासाम् संस्मरेदधिदैवताः ॥ ६४

विद्यारूपाः कृतज्ञाना हेमवर्णाः शिलाम्बराः । न्यूनादिदोषैर्भाषार्थं वास्तुभूमेश्च शुद्धये ॥

यजेदस्त्रेणै मूर्धान्तमाहुतीनां शतं शतम् ॥ ६५

इत्यग्निहापुराण आश्रये प्रतिष्ठाधीनत्वाद्यविधिद्वयं नाम दिनकृतितमोऽध्यायः ॥ १२ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तस्रष्टाः—२८७२

१ क. ह. च. 'शिलाम्' । यदुपनास' । २ ख. म. 'म्' । यदुप' । ३ घ. नाग । ४ क. ह. च. भित्त 'दीर्घा-
 टका' । ५ क. ह. वरान्ते । ६ छ. ग. हृत् । ७ झ. ग. हृत् । ८ क. ह. च. हरी । छ. ही । ९ क. ह. च. ॐ
 वा । १० क. ह. च. ॐ वा । ११ क. ह. च. 'मा' । लोकपालानन्यन्तात्प्राप्त्य' । १२ क. ह. च. तु । ॐ शू हं
 वूं धूं हूं नुमि' । १३ क. घ. म. ह. च. तदा । १४ क. ह. च. कुम्भेषु । १५ घ. प्रोक्ष्याः । १६ क. ह.
 च. हं । १७ क. ह. च. 'पनाशाधि' । १८ घ. 'नोक्षार्थे' । १९ क. ह. च. 'य शुद्धपथमाह्वरी' ।

अथ निवृत्तितमोऽध्यायः ।

वास्तुपूजादिनिधिः ।

ईश्वर उवाच—

ततः प्रासादादाम्बुज्य वर्तेपेद्वास्तुमण्डपम् । कुर्यात्कोष्ठचतुःषष्टिं क्षेत्रे वेदांसके समे ॥	१
कोणेपु त्रिभुसेदंशौ रज्जवोऽष्टौ विकोणगाः । द्विपदाः पदपदास्तास्तु वास्तुं तत्रार्चयेद्यथा ॥	२
आकुञ्चितकैरं वास्तुमुत्तानमसुराकृतिम् । स्मरेत्पूजासु रुद्रयादिनिवेशे त्वधराननम् ॥	३
जानुनी कूर्परौ सन्धि दिशि वातहुताशयोः । पैत्र्यां पादपुटौ रौत्र्यां शिरोऽस्य हृदयेऽञ्जलिः	
अस्य देहे सपारुडा देवताः पूजिताः शुभाः । अष्टौ कोणाधिपास्तत्र कोणार्धेष्वष्टसु स्थिताः ॥	
पदपदास्तु मरीच्याया दिक्षु पूर्वादिषु क्रमात् । मध्ये चतुष्पदो ब्रह्मा शेषास्तु पैदिकाः स्मृताः	
सप्तस्तान्नाडीसंयोगे महामर्मानुजं हर्षम् । त्रिशूलं स्वस्तिकं वज्रं महास्वस्तिकसंपुटौ ॥	७
त्रिकटं मणिवन्धं च सुविशुद्धं पदं तथा । इति द्वादश मर्माणि वास्तोर्भिन्नादिषु त्यजेत् ॥	८
साज्यमक्षतमीशाय पर्जन्यायाम्बुजोदकम् । ददीताय जपन्ताय पताकां कुङ्कुमोज्ज्वलाम् ॥	९
रत्नवारि महेंद्राय रवौ धूम्रं वितानकम् । सत्याय घृतगोधूमसाज्यभक्तं भृशाय च ॥	१०
विर्मासपन्तरिक्षार्थं शरुन्नेभ्यश्च पूर्ववत् । मधुक्षिराज्यसंपूर्णा मद्याद्रहये श्रुं(क्षु)चर्म ॥	११
लाजान्पूर्णे सुवर्णाम्बु वितथाय निवेदयेत् । दद्याद्गृहक्षते क्षौद्रं यमराजे पलौदनम् ॥	१२
गन्धं गन्धर्वनाथाय जिडां श्रेष्ठाय पक्षिणः । मुर्गायै यवपर्णानि याम्पामित्यष्ट देवताः ॥	१३
पित्रे तिलोदकं क्षीरं घृतजं दन्तधावनम् । दौवारिकाय देवाय मद्याद्धेतुमुद्रया ॥	१४
सुग्रीवाय दिशेर्भूगान्पुष्पदन्ताय दर्भकम् । रक्तं श्चेतसे पद्ममसुराय सुरासवम् ॥	१५
घृते गुहौदनं शेषे रोगाय घृतमण्डकान् । लाजान्या पथिमाशायां देवाष्टकमितीरितम् ॥	१६
मारुताय ध्वजं पीतं नागाय नागकेशरम् । *मुँलेये भक्ष्याणि भ्रष्टाटे मुहसूपं सुसंस्कृतम् ॥१७	
सोमाय पायसं सान्यं शालैकमूपये दिशेत् । लोपीमदितये दिव्यै पुरीमिन्त्युत्तराष्टकम् ॥	१८
भोदकान्त्रह्मणः माच्यां पदपदाय मरीचये । सविने रक्तपुष्पाणि ब्रह्माधःकोणकोष्ठके ॥	१९
तदधःकोष्ठके दद्यात्सावित्र्यै च कुशोदकम् । दक्षिणे चन्दनं रक्तं पदपदाय विवस्वते ॥	२०
हरिद्रादनमिन्द्राय रक्षोधःकोणकोष्ठके । इन्द्रजवाय मिथान्नामिन्द्राधस्तान्निवेदयेत् ॥	२१
वारुण्यां पदपदासीने पित्रे समुद्रपोदनम् । रुद्राय घृतसिद्धार्जं वायुकोणाधरे पदे ॥	२२
तदधो रुद्रासाय मांसं मार्गमधोत्तरे । ददीत मापनैवेद्यं पदपदस्थे धराधरे ॥	२३

* इत्यर्थे क इ य पुस्तकेषु नास्ति ।

१ क इ च, 'माभिल्य प' । २ क य ग इ य 'भृत्तम्' । ३ क इ च 'सामके' । ४ क, इ च 'सिद्धौ' । ५ क इ च 'श्रीं रामानदी द्विषे' । ६ य ग रमायणी । ७ य 'कच पा' । ८ य 'वैश उत्तर' । ९ य 'पुटे रो' । १० क उ ग इ, 'दासु म' । ११ उ पतिरा । १२ य 'मांयुज' । १३ य पत्तम् । १४ य त्रिकुट । १५ क, इ य 'य एष्टद्वेयय पूर्वतः । म' । १६ क उ म 'पूर्व प्र' । १७ क इ, य ध्रुवम् । उ ग, ध्रुवम् । १८ य 'म' । आडा पूर् । १९ क, इ, य 'भिक्षय' । २० उ य 'पादुतहते' । २१ य ग गृहाय । २२ य 'य पदय' । २३ क इ य 'उष्पायु' । २४ य, 'त्प्राय' । २५ उ, ग गुपे । २६ क, इ, च 'दृक मृषये । ग, 'लूक सद्ये' । य 'ति १४५२' ।

(शिखाविन्यासविधिः)

प्राप्य शिवकोणाधस्तद्वत्साय च तैत्तले । क्रमाद्द्यादधि क्षीरं पूजयित्वा विधानतः ॥	२४
तुप्यदे निविष्टाय ब्रह्मणे मध्यदेशतः । पञ्चगव्याप्ततोषितं चरुं साज्यं निवेदयेत् ॥	२५
श्रादिवायुपर्यन्तकोणेष्वथ यथाक्रमम् । वास्तुवाद्ये चरक्याद्याश्चतस्रः पूजयेद्यथा ॥	२६
रक्षयै सघृतं मांसं विदार्यै दाधि पङ्कजम् । पूतनायै पलं पित्तं रुधिरं च निवेदयेत् ॥	२७
स्थीनि पापराक्षस्यै रक्तपित्तप्लामि च । ततो मासौदनं प्राच्यां स्कन्दाय विनिवेदयेत् ॥	२८
विष्णवे दक्षिणाशायां पूषान्कसरया युतान् । जम्भकाय च वारुण्यामामिषं रुधिरान्वितम् ॥	
दीच्यां पिलिपिच्छाय रक्ताशं कुसुमानि च । यजेद्वा सकलं वास्तुं कुशदध्यक्षतैर्जलैः ॥	३०
हे च नगरादौ च एकाशीतिपदैर्यजेत् । त्रिपदा रज्जवः कार्याः पद्पदाश्च विकोणके ॥	३१
श्यायाः पादिकास्तस्मिन्नाशायाश्च द्विकोष्ट्रंगाः । पद्पदस्था मरीचा(च्या)द्या ब्रह्मा नवपदः स्मृतः	
गरग्रामखेदादौ वास्तुः शतपदोऽपि वा । बंशद्वयं कोणगतं दुर्जर्यं दुर्भरं सदा ॥	३३
था देवालये न्यासस्तथा शतपदे द्वितः । ग्रहाः स्कन्दादपस्तत्र विज्ञेयाश्चैव पद्पदाः ॥	३४
तैवयाद्या भूतपदा रज्जुबंधादि पूर्ववत् । देशसंस्थापने वास्तुं चतुस्त्रिंशच्छतं भवेत् ॥	३५
तुःषष्टिपदो ब्रह्मा मरीच्याद्याश्च देवताः । अचतुष्पञ्चाशत्पदिका आपायष्टौ रसाग्निभिः ॥	३६
शानाद्या नवपदाः स्कन्दाद्याः श्रतिकाः स्मृताः । चरक्याद्यास्तद्देव रज्जुबंधादि पूर्ववत् ॥	
यो विंशसहस्रैस्तु वास्तुमण्डलगः पदैः । न्यासो नवगुणस्तत्र कर्तव्यो देशवास्तुवत् ॥	३८
अविंशत्पदा(दो) वास्तुर्वैतालारूपश्रितौ स्मृतः । अन्यो नवपदो वास्तुः षोडशाह्मिस्तथाऽपरः	
डसत्र्यसहस्रचादेर्मध्ये स्याच्चतुरस्रक्रमः । खैते वैस्तुसमं पृष्ठे न्यासे ब्रह्मशिलात्मके ॥	४०
।।वाकस्य निषेधे च मूर्तिसंस्थापने तथा । पापसेन तु नैवेद्यं सर्वेषां वा प्रदापयेत् ॥	४१
कानुक्ते तु वै वास्तुः पञ्चदशतप्रमाणतः । गृह्णामासदमानेन वास्तुः श्रेष्ठस्तु सर्वदा ॥	४२

इत्यादिमहापुराण आग्नेये वास्तुपूजादिविधिकपत्र नाम त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२९२१

अथ चतुर्नवतितमोऽध्यायः ।

शिखाविन्यासविधिः ।

ईश्वर उवाच—

शादिपु चरक्यायाः पूर्ववत्पूजयेद्ब्रह्मिः । आहुतिव्रितयं द्यातात्मतिदेवयजुक्रमात् ॥	१
।।त्ता भूतबलिं लगे शिलान्यासपनुक्रमात् । मध्यमुखे न्यसेच्छक्तिं कुम्भं जान्वन्तपुत्रपम् ॥	२
।।कारारूढमूलेन कुम्भेऽस्मिन्धारयेच्छिलात् । कुम्भानष्टौ मुभद्रादीन्दिक्षु पूर्वादिषु क्रमात् ॥	३

* इदमर्थं क. इ. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ क. इ. च. न्यास । २ य. तत्पदे । ३ य. य. 'भा । शारदां च' । ४ य. य. 'तं पूजयित्वा विधा-
 तः । पू । ५ य. 'विज्ञेय' । ६ य. य. 'प्रायाया' । ७ क. य. ग. इ. य. 'द्विजः । य' । ८ य. य. 'स्वरा च' ।
 ९ य. य. 'रक्षाया' । १० क. इ. च. 'स्तुपदु' । ११ य. क. च. 'तं स(म)उत् । च' । १२ य. य. 'देवता' । १३ य.
 १. 'प्रायाया' । १४ य. 'वास्तुः च' । १५ य. 'वेदतिः । आ' ।

लोकपालाणुभिर्न्यस्य श्वभ्रेषु न्यस्तशक्तिषु । शिलास्तेष्वथ नन्दाद्याः क्रमेण विनिवेशयेत् ॥
 शम्बरैर्भूर्तिनाथानां यथा स्युर्भित्तिमध्यतः । श्रतैसु धर्मादिकानष्टौ कोणात्कोणं विभागशः ॥
 सुभद्रादिषु नन्दाद्याश्चतस्रोऽन्यादिकोणगाः । अमितायाश्च पूर्वादि जयादिष्वथ विन्यसेत् ॥
 +ग्रह्णाणं चोपरि न्यस्य व्यापकं च महेश्वरम् । चिन्तयैदप चाऽऽत्मानं व्योमप्रासादमध्यगम्
 चलिं दत्त्वा जपेदस्त्रं विघ्नदोषनिवारणम् । शिलापञ्चकपसेऽपि मनागुद्दिश्यते यथा ॥
 मध्ये पूर्णशिलान्यासः सुभद्रकलशेऽर्पतः । पद्मादिषु च नन्दाद्याः कोणेष्वन्यादिषु क्रमात् ॥
 मध्याभावे चतस्रोऽपि मानुवज्ञावसंमताः । ॐ पूर्णं त्वं महाविद्ये सर्वसंदोहलक्षणे ॥ १
 सर्व(र्व)संपूर्णपवात्र कुरुष्वान्निरसः सुते । ॐ नन्दे त्वं नन्दिनी पुंसां त्वापथ स्थापयाम्यहम्
 प्रासादे तिष्ठ संवृता यावच्चन्द्रार्कतारकम् । आयुः कामं श्रियं नन्दे देहि वासिष्ठि देहिनाम् ?
 अस्मिन्नज्ञा सदा कार्या मासादे यत्नतस्तवया । ॐ भद्रे त्वं सर्वदा भद्रं लोकानां कुर्व कार्या
 आयुर्दा कामदा देवि श्रीपदा च सदा भव । ॐ जयेऽन्नं सर्वदा देवि श्रीदाऽऽयुर्दा सदा भ
 ॐ जयेऽन्न सर्वदा देवि तिष्ठ त्वं स्यापिता मम । नित्यं जयाय भूयै च स्वामिनो भव भार्गी
 ॐ रिक्तेऽतिरिक्तदोषत्रे सिद्धिमुक्तिप्रदे शुभे । सर्वदा सर्वदेशस्ये तिष्ठामिस्त्रीशुद्धपिणे ॥ १
 गगनापतनं ध्यात्वा तत्र तत्त्वप्रपं न्यसेत् । प्रायश्चित्तं ततो हुत्वा विधिना विसृजन्मखम् ॥ १

इत्यारिमहापुराण आग्नेये शिलानिन्वासाविधिकमन्त्र नाम चतुर्नवतिस्रोऽध्याय ॥ २५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२९१८

अथ पञ्चनवतिस्रोऽध्याय ।

प्रतिष्ठाकारुण्यमन्वादिविधि ।

ईश्वर उवाच—

वक्ष्ये लिङ्गमतिष्ठां च मासादे भुक्तिमुक्तिदाम् । तां चरेत्सर्वदा मुक्तौ मुक्तौ देवदिने सति ॥
 विना चरेण मासादा मतिष्ठा मासपञ्चके । गुरुशुक्रोदये कार्या मथमे करणत्रये ॥
 गुरुशुक्रे विशेषेण कृष्णेऽप्यापञ्चमं दिनम् । चतुर्थी नवमी पक्षां वर्जयित्वा चतुर्दशीम् ॥
 शोभनास्त्रिधयः देवाः क्रूरवारत्रिव्रजिताः । शतभिषा धनिष्ठाऽऽर्द्रा अनुराधोत्तरात्रयम् ॥
 रोहिणी श्रवणश्रेणि स्थिरारम्भे महोदयाः । लग्नं च कुम्भार्तिहालितुलास्त्रीवृषधन्विनाम् ॥
 दस्तो जीरो नवशेषु सप्तस्थानेषु सर्वादा । बुधः पट्टदि सप्तशतुर्पेषु विनर्तु सितः ॥
 सप्तशुभ्रिदशादिस्थः शशाङ्को बलदः सदा । रविर्दशनिपदसंस्थो राहुस्त्रिदशपट्टगतः ॥
 पद्मिस्थानिगताः शस्ता मन्दाङ्गैरिक्तेकरः । शुभाः क्रूराश्च पाषाश्च सर्वा एकादशस्थिताः ॥

१ इत्येव च २ च पुस्तकेषु नास्ति । ४ इत्यर्थे च. ६. च पुस्तकेषु नास्ति ।

१ इत्येव च. २ च. ग. पुत्रपु. ३ च. ग. सुमिति. ४ च. ग. तास्वर्. ५ च. 'विश्वरुद्राज'. ६ च. 'देवु चाऽऽपार'. ७ च. 'म. भाग्या'. ८ इ. च. 'श. शुभ'. ९ च. च. ग. इ. 'मन्दाङ्ग'. १० च. 'मन्वन्'. ११ च. ग. 'श. त्वं पदा'. १२ च. 'विश्वरुद्र'. १३ च. 'जन्मपु'. १४ च. 'मन्दाङ्ग'.

(प्रतिष्ठाकारानाम्वादिषोधि)

र्पां दृष्टिर्मुनी पूर्णा स्वार्थिकी ब्रह्मभूतयोः । पादिकी रामदिवस्थाने चतुरष्टौ पादवर्जिता ॥ ९
 रादन्यूनचतुर्नाडीभोगः स्थान्मीनयेपथोः । वृषकुम्भी च भुज्जाते चतस्रः पादवर्जिताः ॥ १०
 मकरो मिथुनं पञ्च चापालिहरिकर्कटाः । पादोनाः पद्भुलाकन्ये घटिकाः सार्धपञ्च च ॥ ११
 केसरी वृषभः कुम्भः स्थिराः स्युः सिद्धिदायकाः । चरा धनुस्तुलामेषा द्विस्रभावास्तृतीयकाः
 * कर्कटो मकरोऽलिश्च प्रत्रय्याकार्यनाशकाः । शुभः शुभग्रहैष्टः शस्तो लग्नः शुभाशितः ॥१३
 गुरुशुक्रबुधैर्युक्तो लग्नो दद्याद्भलायुषी । राज्यं शौर्यं बलं पुमान्यशो धर्मादिकं बहु ॥ १४
 प्रथमः सप्तमस्तुर्षो दशमः केन्द्र उच्यते । गुरुशुक्रभुधास्तत्र सर्वसिद्धिप्रदायकाः ॥ १५
 ज्येष्ठादक्षचतुर्थस्या लयात्पापग्रहाः शुभाः । अर्ताऽन्येऽपी च कर्मार्थं योज्यास्तित्थपादयो वृधेः
 धाम्नः पञ्चगुणां भूमि त्यक्त्वा वा धामसमिताम् । हस्ताद्वादनसोपानात्कुर्मान्मण्डपमग्रतः ॥१७
 चतुरस्रं चतुर्द्वारं स्नानार्थं तु तर्धतः । +एकास्य चतुरास्यं वा रीयां प्राच्युत्तरेऽथ वा ॥ १८
 हास्तिको दशहस्तो वै मण्डपोऽर्ककरोऽथ वा । द्विहस्तोचरया वृद्ध्या शेषे स्थान्मण्डपाष्टकम् १९
 *वेदी चतुष्करा मध्ये कोणस्तम्भेन संयुता । वेदीपादान्तरं त्यक्त्वा कुण्डानि नव पञ्च वा२०
 एक वा शिवकाष्ठया प्राच्या वा तद्गुरोः परम् । मुष्टिपात्रं शतार्थं स्याच्छते चारतिमानकम् ॥
 हस्तं सहस्रदोमे स्यान्नियुते तु द्विहास्तिकम् । लक्षे चतुष्करं युष्टं कोटिदोमेऽष्टहस्तकम् ॥ २२
 भगामभर्षां सण्डेन्दु दक्षे श्रेष्ठं च नैर्द्वे । पदस्र वायवे पञ्च सौम्ये चाष्टास्रं शिवे ॥ २३
 तिर्यग्पार्श्वसमं स्वातभूर्ध्वं मेरालया सह । तद्बहिर्मेतलास्तिस्रो वेदवद्वियमाङ्गुलैः ॥ २४
 अङ्गुलैः पदाभिरैका वा कुण्डाकारास्तु मेरालाः । तासामुपरि योनिः स्यान्मध्येऽश्वत्थदलाहृतिः
 उच्चत्रायेणाङ्गुलं तस्माद्द्विस्तारेणाङ्गुलाष्टकम् । दैर्घ्यं कुण्डार्यामानेन कुण्डकण्ठसमोऽधरः ॥ २६
 पूर्वत्रियाम्यकुण्डानां योनिः स्वावुत्तरानना । पूर्वानना तु शेषाणामेशान्येऽर्धैरेता तयोः ॥२७
 कुण्डाना यश्चतुर्विंशो भागः सोऽङ्गुल इत्यतः । गुह्योदुम्बरकाश्वत्थवदनास्तोरणाः क्रमात् ॥२८
 शान्तिभूतिघलारोग्यपूर्वाद्या नामतः क्रमात् । पञ्चपदस्रहस्तानि हस्तरातस्वितानि च ॥ २९
 तदर्धविस्तराणि स्युर्युतान्पान्नदलादिभिः । इन्द्रायुधोपमा रज्ज्वा कृष्णा धूम्रा शशिप्रभा ॥ ३०
 शृंगारभा हेमवर्णा च पवाका स्फाटिकोपमा । +पूर्वादितोऽञ्जने स्वर्तो नीलाऽनन्तस्य नैर्द्वे ३१
 पञ्चहस्तास्तदर्धाश्च ज्वजा दीर्घाश्च विस्तराः । हस्तप्रदेशिता दण्डा ध्वजाना पञ्चहस्तकाः ॥३२
 पत्मीकाहन्तिदन्ताग्राचथा वृषभशृङ्गतः । पयसण्डादूराहाश्च गोष्ठादपि चतुष्पथात् ॥ ३३
 मृत्तिका द्वादश ब्राह्म्य वैकुण्ठेऽष्टौ पिनाकिनी । न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थजम्बूत्वगुद्राणम् ॥ ३४
 कृपापपञ्चकं ग्रावभार्तव्यं च फेलाष्टकम् । तीर्थान्भासि सुगन्धीनि तथा सर्वापधानलम् ॥ ३५

* इदमर्थं च पुस्तके नास्ति । + इदमर्थं क इ च पुस्तक्यु नास्ति । * इदमर्थं क इ च पुस्तक्यु नास्ति ।
 + इदमर्थं क इ च पुस्तकेषु नास्ति ।

१ क इ च 'ने चर्गा' पा । २ ख ग 'ने रज्जु श' । ३ ख ग 'भिर्मुना' । ४ क इ च 'का । मणा' । ५ ग
 'का । मणा' । ६ घ 'साऽप्यन्यवक' । ७ क इ च 'भ्ये नैप' (व) क । ८ क ख ग इ च 'धि । जान' । ९ क
 इ च 'वा धनु' । १० क इ च 'स्तान्हा द' । ११ क ग इ च 'स्पर्णा' । १२ ख ग 'पर' । १३ 'श' ।
 १४ ख ग 'मै' । १५ क इ च 'युन' । १६ घ 'तभिर' । १७ क इ च 'नय' । १८ ग ग
 'दराऽनया' । १९ घ 'गुह्या' । २० घ, ग 'ति धरा' । २१ ग 'का विला' । २२ क इ च 'हन्ता' ।
 २३ ख ग 'का' ।

शस्तं पुष्पफलं वक्ष्ये रत्नगोशुद्धवारि च । स्नानायापाहरेत्पञ्च पञ्चगव्यामृतं तथा ॥	३३
पिष्टनिर्मितवस्त्रादि द्रव्यं निर्मज्जनाय च । सहस्रशुषिरं कुम्भ मण्डलाय च रोचना ॥	३४
शतमोषधिमुलैर्नां विजया लक्ष्मणा वली ॥ गुहूच्यतिवर्ला पाठा सहदेवा शतावरी ॥	३६
ऋद्धिः सुवर्चला वृद्धिः स्नाने शोभता पृथक्पृथक् । +रक्षायै तिलदर्भाद्यं भस्मस्नानं तु केवलम्	
यवगोधूमविल्वानां चूर्णानि च विचक्षणः । विलेपनं सकर्पूर स्नानार्थं कुम्भमण्डकान् ॥	४०
स्रद्धा च तूलिकायुग्मं सोपधानं सवत्सकम् । कुर्याद्विज्ञानुसारेण शयने लक्ष्यकल्पने ॥	४१
घृतक्षौद्रयुतं पात्रं कुर्यात्स्वर्णशलाकिकाम् । वर्धनी शिवकुम्भं च लोकपालघटानपि ॥	४२
एकं निद्राकृते कुम्भं शान्त्यर्थं फुण्डसंख्यया । द्वारपालादिधर्मादिप्रशान्तादिघटानपि ॥	४३
वास्तुलक्ष्मीगणेशानां कलशानपरानपि । धान्यपञ्जकृताधारान्सवस्नान्स्त्रग्मिभूपितान् ॥	४४
सद्विषयान्तसमालम्ब्यान्गन्धपानीयपूरितान् । पूर्णपात्रंफलाधारान्पल्लवाढ्यान्सलक्षणान् ॥	४५
वस्त्रैराच्छादयेत्कुम्भानाहरेद्द्वारसर्पपान् । विकिरार्थं तथा लाजाञ्जानस्रहगं च पूर्ववत् ॥	४६
सापिधानां चरुस्थालीं दर्बी च ताम्रनिर्मिताम् । घृतक्षौद्रान्वित पात्रं पादाभ्यङ्गकृते तथा ॥४७	
विष्टराशि(स्त्रिंशत्)दार्भदलैर्वाहुप्रमाणकान् । चतुरश्रतुरस्तद्वत्पालाशान्परिधीनपि ॥	४८
तिलपात्रं हविष्यात्रपर्षपात्रं पवित्रकम् । पलविंशतिमानानि घण्टाधूपप्रदानकम् ॥	४९
सुपधुवीं पीठकं पीठं च्यजनं शुष्कमिन्धनम् । पुष्प पात्रं गुग्गुलु च घृतैर्दीपांश्च धूपकम् ॥	५०
अक्षतानि(?) त्रिमूर्तिं च गव्यमाज्यं यवांस्तिलान् । कुशाः शौन्थ्यै त्रिमधुरं समिधो दशपर्विकाः	
वाहुमात्रं चूर्णं हस्तपर्कादिग्रहशान्तये । समिधोऽर्कपलाशोत्थाः सादिरामार्गपिपलाः(?) ॥५२	
उडुम्बरशमीदूर्वाः कुशोत्थाः शतमष्ट च । तदभावे यवतिलौ गृहोपकरणं तथा ॥	५३
स्थाली दर्बी पिपानादि देवादिभ्योऽशुकद्वयम् । मुद्रा मुकुटवासोसि हारकुण्डलकङ्कणान् ॥	५४
शुभ्रादाचार्यपूजार्थं चित्तशुद्धयं विवर्धयेत् । तत्पादपादहीना र्थं मूर्तिभूदस्त्रजापिनाम् ॥	५५
पूजा स्याज्जापिभिस्तुल्या विप्रदैवज्ञशिल्पिनाम् । वजाकर्शान्तौ नीलौतिनीलमुक्ताफलानि च ।	
पुष्पपद्मादिरागं च वैड्य(द्वै)र्षं रत्नमष्टयम् । जशीरमाधिवकान्ता रक्तचन्दनकागुरुर्षं ॥	५६
श्रीघण्टं सारिकं कुष्ठं शङ्खिनी शोषधीगणः । हेम ताम्रमेयो रत्नं राजतं च सकांस्यकम् ॥	५७
सीसकं चेति लोहानि हरितालं मनभंशला । गैरिकं हेम माक्षीकं पारदो वह्नैरिकम् ॥	५८
गन्धराभ्रकमिलाष्टौ धातवो त्रीहपस्तथा । गोधूमान्सतिलान्मापाण्डुहान्प्याहरेयवान् ॥	६०
नीरास्राञ्ज्यामकानेभं त्रीहयोऽप्यष्ट कीर्तिताः ॥	६१

दस्तावेदशुभप्राण आत्मेर प्रतिष्ठासामान्यादिविधिकल्पना नाम पञ्चवर्तितोऽप्याय ॥ ९५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—३००९

* एतद्भूतवर्षचतुष्टयं नास्ति क क च पुस्तकेषु । + इदमर्थं नास्ति क क च पुस्तकेषु ।

१ ख म 'वज्रादि' । २ ख म 'इत्यनि' । ३ ख म 'लावा वि' । ४ क ख म ट च लघ्ना । ५ क ।
 ६ ' ग । ७ गृहा पादि' । ६ क ख च 'लावा' । ७ घ मुक्तेषा । ८ क ख ग ट च स्थाने । ९ घ 'दर्भी'
 न' । १० घ म 'सा गृह म' । ११ घ 'विजयाद्य' । १२ घ 'पदी' । १३ क ख च 'जटा' । १४ क ख
 ट च 'शरी' । १५ ख म 'लापृष्ट' । १६ घ म च 'पूजामुद्र' । १७ क ख च 'मुष्पष्ट' । १८ क ख, ट च
 'वसु दी' । १९ क ख, च 'लभना' । २० क ख म ट च 'पञ्चवा' । २१ ख, म च 'द्व' । २२ घ
 'मर दष्टा' । २३ क ख च 'इ तापानार्थ' । २४ म 'इ तापनाय थ' ।

[प्रतिष्ठायामभिवासनविधिः]

अथ यण्यवतितमोऽध्वर्यावः ।

प्रतिष्ठायामभिवासनविधिः ।

ईश्वर उवाच—

- त्वा नित्यद्वयं कृत्वा प्रणवार्थकरो गुरुः । सहायैर्भूर्तिर्षाविभैः सह गच्छेन्मत्सालयम् ॥ १
- न्यादितोरणांस्तत्र पूर्ववत्पूजयेत्क्रमात् । प्रदक्षिणक्रमादिपां शाखायां द्वारपालकात् ॥ २
- चे नन्दिमहाकालौ याम्ये भुद्विविनायकौ । वारुणे वृषभस्कन्दौ देवीचण्डौ तथोत्तरे ॥ ३
- छात्रामूलदेशस्थौ प्रचान्तशिशिरौ घटौ । पर्जन्याशोकनागानौ भूतसंजीवनामृतौ ॥ ४
- दश्रीमदौ द्वौ द्वौ पूजयेदनुपूर्वशः । स्वनामभिश्चतुर्ध्वनैः प्रणवादिनमोन्तकैः ॥ ५
- ऋग्वहवसुद्राःस्थस्रवन्तीनां द्वयं द्वयम् । भानुजयं युगं वेदो लक्ष्मीर्गणपतिस्तथा ॥ ६
- देवा मत्सगारे तिष्ठन्ति प्रतितोरणम् । विघ्नसंघापनोदाय क्रतोः संरक्षणाय च ॥ ७
- शक्तिं तथा दण्डं खड्गं पाशं ध्वजं गदाम् । त्रिशूलं चक्रमम्भोजं पताकाश्चार्चयेत्क्रमात् ॥ ८
- ह्रूं फट्, नमः । ॐ ह्रूं फट्, इस्तो शक्तये ह्रूं फट्, नम इत्यादिमंत्रैः ॥ ९
- दः कुमुदाक्षत्र पुण्डरीकोऽथ वायनः । शकुन्कर्णः सर्वनेत्राः सुमुस्तः सुमतिष्ठितः ॥
- नाष्टदेवताः पूज्याः पूर्वादौ भूतकोटिभिः ॥ १०
- कौं कुमुदाय नम इत्यादिमंत्रैः ॥ ११
- त्रिपुरघ्नं च शैवत्याख्यं यमजिह्वकम् । कालं करालिनं षष्ठमेकाहृष्टिं भीममष्टकम् ॥ १२
- [पूजयेद्विभु क्षेत्रपालाननुक्रमात् । बलिभिः कुसुमैर्धूपैः संतुष्टान्परिभावयेत् ॥ १३
- भ्रूल्लास्तुतेषु वर्णेषु वैशस्यूणास्वनुक्रमात् । पञ्च क्षित्यादितत्त्वानि सगोजातादिभिर्ब्रजेत् ॥
- शिवपदव्यापि मण्डपं धाम शांकरम् । पताकाशक्तिसंयुक्तं तच्चदृष्ट्याऽवलोकयेत् ॥ १५
- यान्तरिक्षभूमिष्ठविजानुत्सार्य पूर्ववत् । (+ मविशेत्पश्चिमद्वारा शेषद्वाराणि दर्शयेत् ॥ १६
- क्षेत्रक्रमाद्गत्वा निविष्टो वेदिदक्षिणे । उच्यतेयिसुस्तः कुर्याद्भूतशुद्धिं यथा पुरा ॥ १७
- त्यार्गं विशेषार्घ्यं मत्सद्रन्यादिशोधनम् । कुर्वीत स्वात्मनः पूजा पञ्चमव्यादि पूर्ववत् ॥ १८
- तारं कलशं तस्मिन्विन्यसेत्तदनन्तरम् । विशेषार्घ्यं शिवं ध्यायेत्तत्रत्रयमनुक्रमात् ॥ १९
- ऽटस्कन्धपादान्तं शिवविद्यात्मकं परम् । रुद्रनारीर्षेणब्रह्मदैवतं निजसंच(व)रैः ॥ २०
- हं हाम् ॥ २१
- स्वदीश्वरांस्तत्र पूर्ववद्विनिवेशयेत् । तस्यापकं शिवं साङ्गं शिवदस्त्रं च मूर्धनि ॥ २२
- रन्ध्रवैविष्टेन तेजसा वाद्यसान्तरम् । तमःपटलमाधुय प्रयोतितदिगन्तरम् ॥ २३
- यानं मूर्तिपैः सार्धं स्रग्वक्षैर्मुमुटादिभिः । भूपमित्वा शिवोऽस्मीति ध्यात्वा बोधासिमुद्धरेत्
- र्षेदान्तसंस्कारैः संस्तुयान्मत्समण्डपम् । विक्षिप्य त्रिकिरादीनि कुशकूर्चो(र्च्यो)पसंहरेत् २५

* इदमर्थं नास्ति क. द. च. पुस्तकेषु । + धनुर्बिहान्तर्गतौ मन्त्रो नास्ति क. द. च. पुस्तकेषु ।

१ छ. ग. 'म्ये गृहि' । २ क. द. च. 'ॐ ह्रूं फट्फट्' । ३ क. द. च. 'वहपाट' । ४ स. ग. 'भ्रवराजेषु' ।
 ५ ग. 'व' । ६ क. छ. च. 'मृ. विनाश' । ७ घ. 'आत्मनः' । ८ घ. 'पश्चिमतत्त्वानि तार' । ९ छ. ग.
 त्वाय वा' । १० छ. ग. 'दृष्ट' । ११ छ. ग. 'यण' । १२ छ. ग. 'प्रतिष्ठेन' । १३ घ. 'अनुमनादि' ।
 क. द. च. 'पथा तु य' । छ. ग. 'पथा तु य' ।

आसनीकृत्य वर्षण्या वास्तवादीन्पर्वयज्ञजेत् । शिरःशुभ्रास्त्रार्थेन्यौ पूजयेच्च स्थिरासने ॥	२६
स्वदिक्षु कलशाख्वाङ्गैकपालाननुकृमात् । वाहायुयादिसंयुक्तान्पूजयेद्विधिना यथा ॥	२७
ऐरावतगजाङ्घ्र स्वर्णवर्णं किरीटिनम् । सहस्रनयनं शकं वज्रपाणिं विभावयेत् ॥	२८
सप्तार्चिषं च विश्राणमक्षमालां कमण्डलुम् । ज्वालामालाङ्गुलं रक्तं शक्तिहस्तमजासनम् ॥	२९
महिपस्थं दण्डहस्त यमं कालानल स्मरेत् । रक्तनेत्रं खराख्ण्ड खड्गहस्तं च नैर्ऋतम् ॥	३०
वरुणं मकरे श्वेतं नागपाशधरं स्मरेत् । बाधुं च हरिणे नीलं तुरे मेघसंस्थितम् ॥	३१
त्रिशूलिनं हृषे चेशं कुर्मैऽनन्तं तु चक्रिणम् । ब्रह्माण हसगं ध्यायेच्चतुर्वज्रं चतुर्भुजम् ॥	३२
स्तम्भमूलेषु कुम्भेषु वेगां धर्मादिकान्यजेत् । दिक्षु कुम्भेष्वनन्तादीन्पूजयन्त्यपि केचन ॥	३३
शिवाङ्गा श्रापेत्कुम्भं श्रामयेदात्मपृष्ठगम् । पूर्ववत्स्थापयेदादौ कुम्भं तदनु वर्षनीम् ॥	३४
शिवं स्थिरासनं कुम्भे शश्वार्थं च ध्यायसनम् । पूजयित्वा यथापूर्वं स्पृशेद्ब्रह्मपुत्र्या ॥	३५
निजयाम जगन्नाथ रक्ष भक्तानुकम्पया । एभिः सश्राव्य रक्षार्थं कुम्भे खड्गं निवेशयेत् ॥	३६
दीक्षास्थापनयोः कुम्भे स्थण्डिले मण्डलेऽथ वा । मण्डलेऽभ्यर्च्य देवेशं त्रजेद्वै कुण्डैःसन्धिर् ॥	३७
कुण्डनाभिं पुरस्कृत्य निविष्टा भूर्तिधारिणः । गुरोरादेशतः कुर्यान्निजकुण्डेषु संस्कृतिम् ॥	३८
जपेयुर्जापिनोऽसख्यं मन्त्रमन्ये तु संहिताम् । पठेयुर्जाक्षिणाः शान्ति स्वशास्त्रावेदपारगाः ॥	३९
श्रीसूक्त पावमानीथ मैत्रकं च वृषाकपिम् । ऋग्भेदी पूर्वदिग्भागे सर्वमेतत्समुचरेत् ॥	४०
देवत्रयं तु भारुणं ज्येष्ठसाम रथंतरम् । पुरुषं गीतिमेतानि सामवेदी तु दक्षिणे ॥	४१
रुद्रं पुरुषसूक्तं च श्लोकाचार्यं विशेषतः । ब्राह्मणं च यजुर्वेदी पश्चिमायां समुचरेत् ॥	४२
नीलरुद्रं तथाऽथर्वां सुहमासूक्ष्मं तथैव च । उत्तरेऽथर्वशीर्षं च तत्परस्तु समुदरेत् ॥	४३
आचार्यशाशिपुरपाथ मतिकुण्डं प्रदापयेत् । वहेः पूर्वादिकान्भागान्पूर्वकुण्डादितः क्रमात् ॥	४४
शूषदीपचक्राया च ददीवाभिं समुदरेत् । पूर्वच्छिष्यमभ्यर्च्य शिवाशौ मन्त्रतर्पणम् ॥	४५
देशकालादिसंपत्तौ दुर्निमित्तप्रशान्तये । होमं कृत्वा तु मन्त्रज्ञः पूर्णां दत्त्वा शुभावहाम् ॥	४६
पूर्ववचरुक्तं कृत्वा मतिकुण्डं निवेदयेत् । यजमानालकृतास्तु त्रजेयुः स्नानमण्डपम् ॥	४७
भद्रपीठे निधायेशं तादपित्वाऽवगुण्डयेत् । स्नापयेत्पूजयित्वा तु सृष्टा कापायवारिणा ॥	४८
गोमूत्रैर्गोमयेनावि वारिणा चान्तराऽन्तरा । भस्मना गन्धतोयेन फट्ण्वाख्येण वारिणा ॥	४९
देशिको भूर्तिर्षः सार्धं कृत्वा कारणशोधनम् । धर्मजप्तेन संलाघ पीतवर्णेन वाससा ॥	५०
संपूज्य सितपुष्पैश्च नयेद्दुत्तरवेदिकाम् । तत्र दत्तासनायां च शय्यायां संनिवेश्य च ॥	५१
सुकुमालिप्तसूत्रेण विभज्य गुरुरालिखेत् । शलाक्या सुरार्णस्य अक्षिणी शङ्खकर्मणा ॥	५२
अजपेद्भङ्गकृत्पश्चाच्छास्त्ररूपेण कर्मणा । शङ्खकर्मणा च शस्त्रेण लक्ष्मी (क्षीर्णा?)शिली समुत्ति- ॥	५३
त्र्यंशार्धोऽथ पादार्धोर्धार्था अर्धतोऽथ वा । सर्वकामसिद्धयर्थं शुभं लक्ष्मावतारणम् ॥	५४
लिङ्गदीर्घविकाराद्ये त्रिभक्ते भाग्यर्पणात् । विस्तारो लक्ष्मदेदस्य भवेद्विद्वस्य सर्वतः ॥	५५

* अनुधिहान्तगत शक्ति क ट, च पुस्तकेषु ।

(प्रतिष्ठाप्यामधिवास्तवविधिः)

यवस्य नवभक्तस्य भागैरष्टागिरावृता । हास्तिके लक्ष्मरेखा च गाम्भीर्याद्विस्तरादपि ॥	९६
एवमष्टांशवृद्ध्या तु लिङ्गे सार्धकरादिके । भवेदष्टपत्रा पृथ्वी गर्भीरांश्च च हास्तिके ॥	९७
शांभवेषु च लिङ्गेषु पादवृद्धेषु सर्वतः । लक्ष्मदेहस्य विष्कम्भो भवेद्देवैर्भववर्धनात् ॥	९८
गम्भीरत्वपृथुत्वाभ्यां रेखाऽपि त्र्यंशवृद्धितः । सर्वेषु च भवेत्सूक्ष्मं लिङ्गमस्तकपस्तकम् ॥	९९
लक्ष्मक्षेत्रेऽष्टधा भक्ते सूत्रि भागद्वये शुभे । पद्भागपरिचर्तनं मुक्त्वा भागद्वयं त्वघः ॥	६०
रेखात्रयेण संवद्धं कारयेत्पृष्टदेशगम् । रत्नजे लक्षणोद्धारो यथा हेमसमुद्भवे ॥	६१
स्वरूपलक्षणं तेषां यथा रत्नेषु निर्मला । (अनघनोन्मीलनं वैके सांनिध्याय च लक्ष्म तत्) ॥	६२
लक्षणोद्धारैरेखां च घृतेन मधुना तथा । मृत्युंजयेन संपूज्य शिल्पिदोपनिवृत्तये ॥	६३
अर्धयेव ततो लिङ्गं स्नापयित्वा मृदादिभिः । शिल्पिनं तोषयित्वा तु दद्याद्गां गुरवे ततः ॥	६४
लिङ्गं धूपादिभिः प्रार्च्य गापेषुर्धृगाः स्त्रियः । सज्येन चापसज्येन सूत्रेणाथ कुशेन वा ॥	६५
स्रष्टृणां च रोचनं दत्त्वा कुरुनिर्मन्यनादिकम् । गुडलवणधान्याकदानेन विष्टमेघ ताः ॥	६६
गुरुमूर्तिधरैः सार्धं हृदा वा मणवेन वा । मृत्स्नागोमयगोमूत्रमस्त्रभिः सलिलान्तरम् ॥	६७
स्नापयेत्यश्चमज्येन पञ्चामृतपुरःसरम् । विरूक्षणं कपायैश्च सर्वौषधिजलेन वा ॥	६८
शुभ्रपुष्पफलस्पर्शरत्नशुद्धं यवोदकैः । तथा धारासहस्रेण दिव्यौषधिजलेन च ॥	६९
तीर्थोदकेन गाङ्गेन चन्दनेन च चारिणा । क्षीरार्णवादिभिः कुम्भैः शिवकुम्भजलेन च ॥	७०
विरूक्षणं विलेपं च सुगन्धैश्चन्दनादिभिः । संपूज्य ब्रह्मभिः पुण्यैर्वर्षणा रक्तचीवरैः ॥	७१
ईक्षुरूपेण नीराज्य रक्षातिलकपूर्वकम् । गीतौष्यैर्जलदुग्धैश्च कुशाद्यैरर्घ्यसूचितैः ॥	७२
द्रव्यैः स्तुत्यादिभिस्तुष्टमर्चयेत्पुरुषाणुना । समाचम्य हृदा देवं द्रवाहुत्पीयतां प्रभो ॥	७३
देवं ब्रह्मरथैर्नैव शिभं द्रव्याणि तं नयेत् । षण्डपे पश्चिमद्वारे शय्यापां विनिवेशयेत् ॥	७४
शक्त्यादिभूमिपर्यन्ते विन्यसेदासने शुभे । पश्चिमे पिण्डिकां तस्य न्यसेद्ब्रह्मशिलां तथा ॥	७५
शङ्खमैत्रजतालव्यनिद्राकुम्भं धृत्वासनम् । प्रकल्प्य शिवकोणे च दत्त्वाऽर्घ्यं हृदयेन तु ॥	७६
उत्थाप्योक्तासने लिङ्गं शिरसा पूर्वमस्तकम् । समारोप्य न्यसेत्तस्मिन्सृष्ट्या धर्मादिवन्दनम् ॥	७७
दद्यात्तूर्पं च संपूज्य तथा चासांसि वर्मणा । गृहोपकृतिर्नैवेद्यं हृदा दद्यात्स्वशक्तितः ॥	७८
घृतक्षौद्रयुतं पात्रमभ्यङ्गाय पदान्तिके । देशिकश्च स्थितस्त्रय पद्मत्रिशच्चसंचयम् ॥	७९
शक्त्यादिभूमिपर्यन्तं सुतस्त्राधिपसंयुतम् । विन्यस्य पुण्यमालाभिस्त्रितण्डं परिकल्पयेत् ॥	८०
(+मापापदेशशक्त्यन्तं त्र्युर्धा(र्था)शाष्टांशवर्तुलम् । तत्राऽऽस्तमत्तत्रविद्यालयं शिवं सृष्टिक्रमेण तु)	
एकशः प्रतिभागेषु ब्रह्मविष्णुहराधिपान् । विन्यस्य भूर्तिभूर्तीशान्पूर्वादिक्रमतो यथा ॥	८२
ह्मावाह्रियजमानाकेजलवायुनिशाकरान् । आकाशमूर्तिरूपांस्त्वाङ्गपसेत्तद्दधिनायकान् ॥	८३
स(श)र्षं पशुपतिं चौद्यं रुद्रं भवमथेश्वरम् । महादेवं च भीमं च मन्त्रास्तद्वाचका इमे ॥	८४

* धनुर्ध्विहान्तर्गतं नास्ति क. द. च. पुस्तकेषु । + धनुर्ध्विहान्तर्गतं नास्ति क. द. च. पुस्तकेषु ।

१ क. द. च. 'नीरा नयहा' । २ छ. 'राम च हा' । ३ क. द. च. 'जात्रयेण । ४ छ. ग. व्यधे । ५ छ. ग. 'रेखा । ६ प. 'स्तुत्वा । ७ क. द. च. 'इयवोद्' । ८ ग. 'इयवोद्' । ९ क. द. च. 'यदुक्षेपेन । १० च. 'मू । ११ क. द. च. 'धिपेद्व्या' । १२ ग. 'शितम्' । १३ प. 'दिवाज्य' । १४ क. द. च. 'नक्षत्रतावद्य नि' । १५ क. द. च. 'दात्रय च । १६ प. 'नत शयत' । १७ छ. ग. 'तुर्वावाहतर' ।

लवणपत्रयसाथ हकारश्च त्रिमात्रिकाः । प्रणवो हृदयाणुर्वा मूलान्त्रोऽथ वा क्वचित् ॥ ८९
 पञ्चकुण्डात्मके यागे मूर्तीः पश्चाथ वा न्यसेत् । पृथिवीजलतेजांसि वायुमाकाशमेव च ॥ ९०
 क्रमात्तदधिपान्पञ्च ब्रह्माणं धरणीधरम् । रुद्रपीश सदारुण च छट्टिन्यायेन मध्नवित् ॥ ९१
 मुमुक्षोर्वा निवृत्ताया अजाताद्यास्तदीश्वराः । नितत्त्वं वाऽथ सर्वं न्यसेद्याप्त्यात्मकारणम् ॥
 शुद्धे चाऽऽत्मनि विद्येन्ना अशुद्धे लोकगायकाः । द्रष्टव्या मूर्तिपाथैर भोगिनो मध्ननायकाः ॥
 पञ्चविंशत्तथैवाष्ट पञ्च त्रीणि यथाक्रमम् । एषां तत्त्वं तदीशानामिन्द्रादीनां ततो यथा ॥ ९०
 ॐ हां शक्तितत्त्वाय नम इत्यादि । ॐ हां शक्तितत्त्वाधिपाय नम इत्यादि । ॐ हां क्षमापूर्तये
 नमः । ॐ हां क्षमापूर्तयेधिपाय त्रिवाय नम इत्यादि । ॐ हां पृथिवीपूर्तये नमः । ॐ हां पृथि-
 वीमूर्त्यधिपाय ब्रह्मणे नम इत्यादि । ॐ हां शिवतत्त्वाधिपाय रुद्राय नम इत्यादि ॥ ९१
 नाभिकन्दात्समुच्चार्थ घण्टानादविसर्पणम् । ब्रह्मादिकारणत्यागाद्द्वादशान्तसमाश्रितम् ॥ ९२
 मध्नं च मनसाऽपिध्नं प्राप्तानन्दरसोपमम् । द्वादशान्तात्समानीय निष्कलं व्यापकं शिवम् ॥९३
 अष्ट(ष्टा)त्रिंशत्कलोपेतं सहस्रकिरणोज्ज्वलम् । सर्वशक्तिमयं सार्द्धं ध्यात्वा लिङ्गे निवेशयेत् ९४
 जीवन्वासो भवेदेवं लिङ्गे सर्वार्थसाधकः । पिण्डिकादिपुं तु न्यासः प्रोच्यते साम्तं यथा ॥९५
 पिण्डिकां च कृतस्नानां विलिप्तां चन्दनादिभिः । सद्ब्रह्मैव समाच्छाद्य रन्ध्रे च भगलक्षणे ॥९६
 पश्चरत्नादिसंयुक्तां लिङ्गस्योत्तरतः स्थिताम् । लिङ्गवत्कृतविन्यासां विधिवत्संपूजयेत् ॥ ९७
 कृतस्नानादिकां तत्र लिङ्गमूले शिलां न्यसेत् । कृतस्नानादिसंस्कारं शैक्यन्तं वृषभं तथा ॥९८
 प्रणवपूर्वं हुं पूं ह्रीं मध्यादन्यतमेन च । क्रियाशक्तियुक्ता पिण्डीं शिलामाधाररूपिणीम् ॥ ९९
 भस्मदर्भतिलैः कुर्यात्प्राकारव्रित्तयं ततः । रसायै लोकपालांश्च सायुधान्योजयेद्ब्रह्मिः ॥ १००
 ॐ हुं हुं क्रियाशक्तये नमः । ॐ हूं हां ह्रीं, महागौरी(रि) रुद्रदपिते स्वाहेति च पिण्डिकायाम् ।
 ॐ हांमाधारशक्तये नमः । ॐ हां वृषभाय नमः ॥ १०१
 धारिका दीक्षितस्युग्रा ज्योत्स्ना चैता बलोत्कटाः । तथा धात्री विधात्री च न्यसेद्वा पञ्च नायिकाः
 वामा ज्येष्ठा क्रिया ज्ञाना पेशीं तिस्रोऽथ वा न्यसेत् । क्रिया ज्ञाना तयेच्छा च पूर्ववच्छान्तिमूर्तिपु
 तपी मोहा क्षमी निष्ठा मृत्युर्मायाभवञ्चराः । पञ्च चाथ महाभोहा घोरीं रात्रिभया उवरा ॥
 तिस्रोऽथ वा क्रिया ज्ञाना तथा वार्धोदिनायिका । आत्मादित्रिपु तत्त्वेपु तीव्रमूर्तिपु विन्यसेत् ॥
 अत्रापि पिण्डिका त्र्यशिलादिपु यथाविधि । गौर्षादिसंवरैरेव पूर्ववत्सर्वपाचरेत् ॥ १०६
 एवं विधाय विन्यासं गत्वा कुण्डान्तिकं ततः । कुण्डमध्ये महेशान मेखलामु महेश्वरम् ॥ १०७
 क्रियाशक्तं तथाऽन्यासु नादमोष्टे च विन्यसेत् । यदं स्पण्डिलबद्धीशैर्नाडीसंधानकं ततः ॥१०८
 पद्मतनुसमां शक्तिर्भुद्रातेन समुद्यताम् । विशन्ती(न्ती) सूर्यमार्गेण निःसरन्तीं समुद्रताम् ॥ १०९
 पुनश्च नूतवमार्गेण विशन्तीं स्वस्य चिन्तयेत् । एवं सर्वत्र संधेयं मूर्तिवैथ परस्परम् ॥ ११०

* इवमेव क व च पुस्तकेषु नास्ति ।

१ य म 'त्यागने न' । २ क व च 'पिपतये न' । ३ क व च हां हुं । ४ य 'संधीयाय । ५ य
 ग, ए हां मू' । ६ क व च नम । ७ ॐ । ८ य म 'पु मूत्या' । ९ य शरत्ता उं वू' । १० क व च ह्रीं । ११ य,
 १२ १३ य म ॐ हूं ह्रीं किं । १४ क व, च ॐ ह्रीं ग, म' । १५ य हां । १६ क य म व च रोषा ।
 १७ य 'ता च त्रिदशय' । १८ य, ग 'या विनायका । १९ य, 'मुद्राते' । २० य य, ग व, य, 'न्ती धूम्या' ।

(शिवप्रतिष्ठाविधिः)

संपूज्य धारिकां शक्तिं कुण्डे संतर्प्य च क्रमात् । तत्त्वतस्त्वेश्वरान्मूर्तिमूर्तीशांश्च घृतादिभिः ॥

संपूज्य तर्पयित्वा तु संनिधौ संहितापुग्भिः । शतं सहस्रमर्थं वा पूर्णया सह होमयेत् ॥ ११२

तत्त्वतस्त्वेश्वरान्मूर्तिमूर्तीशांश्च करेणुकान् । अतथा संतर्प्य सांनिध्ये जुहुयुर्मूर्तया अपि ॥ ११३

ततो ब्रह्मभिरङ्गैश्च द्रव्यकालानुरोधतः । संतर्प्य ज्ञान्तिकुम्भाम्भःप्रोक्षिते कुशमूलतः ॥ ११४

लिङ्गमूलं च संस्पृश्य जपेयुर्होमसंख्यया । संनिधानं हृदा कुर्युर्वर्षणा चावगुण्ठनम् ॥ ११५

एवं संशोध्य ब्रह्मादिविष्वन्तादिविशुद्धये । विधाय पूर्ववत्सर्वं होमसंख्याजपादिकम् ॥ ११६

कुशमध्याग्रयोगेन(ण) लिङ्गमध्याग्रकं स्पृशेत् । यथा यथा च संधानं तदिदानीमिहोच्यते ॥ ११७

ॐ हां हैम्, ओम्, ओम्, ओम्, एम्, ॐ भूं भूं वाह्यपूर्तये नमः । ॐ हां वाम्, आम्, ओम्,

आं पाम् ॐ भूं भूं वां वह्निपूर्तये नमः ॥ ११८

एवं च यजमानादिमूर्तिभिरभिसंधेयम् । पञ्चमूर्त्यारभकेऽप्येवं संधानं हृदयादिभिः ॥ ११९

मूलेन स्त्रीपथीजैर्वा ज्ञेयं तत्त्वत्रयात्मके । शिलापिण्डीवृषेप्वेवं पूर्णाङ्गिन्वं सुसंवरैः ॥ १२०

भागाभागाविशुद्धयर्थं होमं कुर्याच्छतादिकम् । न्यूनादिदोषमोक्षाय शिवेनाष्टाधिकं शतम् ॥ १२१

हुत्वाऽप्य यत्कृतं कर्म शिवश्रोत्रे निवेदयेत् । एतत्समन्वितं कर्म त्वच्छक्तौ च मया प्रभो ॥ १२२

ॐ नमो भगवते रुद्राय रुद्र नमोऽस्तु ते । विधिपूर्णमपूर्णं वा स्वशक्त्याऽऽपूर्यं शृण्वताम् ॥ १२३

ॐ ह्रीं शंकरि प्रय स्वाहा, इति पिण्डिकायाम् ॥ १२४

अथ लिङ्गे न्यसेज्जानी क्रियालयं पीठविग्रहे । आधाररूपिणीं शक्तिं न्यसेद्ब्रह्मशिलोपरि १२५

निवध्य सप्तरात्रं वा पञ्चरात्रं विरात्रकम् । एकरात्रमथो वाऽपि यद्वा सद्योऽधिवासनम् ॥ १२६

वेनाऽधिवासनं यागः कृतोऽपि न फलप्रदः । स्वप्नैः प्रत्यहं देयमाहुतीनां शतं शतम् ॥ १२७

शिवकुम्भादिपूर्जां च दिग्बलिं च निवेदयेत् । गुर्वादिसहितो वासो रात्रौ नियमपूर्वकम् ॥

+ अधिवासः स वसतेरथेर्भावे य ईरितः ॥ १२८

(ह्यदिनाद्युपराय आमेवे प्रतिष्ठत्वानधिवासनविधिकम्भ नाम यत्कवदितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

आदितः श्लोकानां सपञ्चङ्काः—३१३७

अथ सप्तनवतितमोऽध्यायः ।

शिवप्रतिष्ठाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

प्रातर्नित्यविधिं कृत्वा द्वारपालप्रपूजनम् । मविश्य प्राग्विधानेन देहमुद्धरादिमाचरेत् ॥ १

दिवपतीक्ष समभ्यर्च्य शिवकुम्भं च वर्षनीम् । अष्टमुष्टिकया लिङ्गं बद्धं संतर्प्य च क्रमात् ॥ २

शिवाज्ञातस्ततो गच्छेत्प्रासादं शस्त्रमुचरन् । तद्गतान्मसिपेदित्रैर्नहुंफडन्तशराणुना ॥ ३

* इदमर्थं क. ट. च पुरखेयु नास्ति । † क. ट. च. पुस्तकेष्विदमर्थं नास्ति ।

१ प. 'प्यं शक्तिं कुं' । २ क. ट. य. ॐ हान्, ओम्, ओम्, वान्, ओं भूम्यो स्वन् । ३ य. हान् । ४ य. य. 'मृ ए' । ५ य. य. नू वा । ६ क. ट. य. ॐ हम्, ओम्, ओम्, ओम्, कम्, ॐ नू । ७ य. 'मृ ओम्, ओम्, ओम्, वान्, ॐ नू । ८ क. ट. य. 'तन्वयाग्रव । ९ ए. 'भोक् एकीरि' । १० क. ट. य. 'द शत्र' । ११ क. क. च. 'प्रान्दू' । य. य. 'प्रान्दूक' ।

- तन्मध्ये स्थापयेद्विद्धं वेधदोषविशङ्कया । तस्मान्मध्ये परित्यज्य यवार्धेन यवेन वा ॥ ४
- किञ्चिदीशानमाश्रित्य शिलामध्ये निवेशयेत् । मूलेन तामनन्तारुपां सर्वाधारस्वरूपिणीम् ॥ ५
- सर्वगां मृष्टिभोगेन विन्यसेद्वचलां शिलाम् । अथ वाऽनेन मद्येण शिवस्याऽऽसनरूपिणीम् ॥ ६
- ॐ नमो व्यापिनि भगवति स्थिरेऽचले ध्रुवे । ह्रीं लं ह्रीं स्वाहा ॥ ७
- त्वया शिवाज्ञया शक्ते स्थातव्यमिह संततम् । इत्युक्त्वा च समभ्यर्च्य निरुध्योद्बोधमुद्रया ॥ ८
- वज्रादीनि च रत्नानि तथोशीरादिकौषधीः । लोहान्हेमादिकांस्यान्तान्हरितालादिकांस्तथा ॥ ९
- धान्यप्रभृतिसस्यांश्च पूर्वमुक्ताननुक्रमात् । मभारागतवदेहत्ववीर्षशक्तिमयानिमान् ॥ १०
- भावयन्नेकचित्तस्तु लोकपालेशसंवरैः । पूर्वादियु च गर्तेषु न्यसेदेकैकशः क्रमात् ॥ ११
- हेमजं वारजं कूर्मं वृषं वा द्वारसंमुखम् । सरित्तटमुद्रा युक्तं पर्वताग्रमुद्राऽथ वा ॥ १२
- शिक्षोपेन्मध्यगर्तादौ यद्वा मेहे सुवर्णजम् । मधूकाक्षतसंयुक्तमञ्जनेन समन्वितम् ॥ १३
- पृथिवीं राजतीं यद्वा यद्वा हेमसमुद्भवाम् । सर्वबीजसुवर्णाभ्यां समायुक्तां विनिक्षिपेत् ॥ १४
- स्वर्णजं राजतं वाऽपि सर्वलोहसमुद्भवम् । सुवर्णं कृशरायुक्तं पञ्चनालं ततो न्यसेत् ॥ १५
- देवदेवस्य शक्त्यादिपूर्तिपर्यन्तमासनम् । प्रकल्प्य पायसेनाथ लिप्त्वा गुग्गुलुनाऽथ वा ॥ १६
- श्वभ्रमाच्छाय वस्त्रेण तनुत्रेणास्त्ररक्षितम् । दिक्पतिभ्यो बलिं दत्त्वा समाचान्तोऽथ देशिकः १७
- शिवेन वा शिलाश्वभ्रसद्गदोपनिवृत्तये । शस्त्रेण वा शतं सम्पन्नहुयात्पूर्ण्या सह ॥ १८
- एकनाहुतिदानेन संतर्प्य वास्तुदेवताः । समुत्थाप्य हृदा देवमासनं मङ्गलादिभिः ॥ १९
- गुरुदेवाग्रतो गच्छन्मूर्तिपैश्च दिशि स्थितैः । चतुर्भिः सह कर्ता च देवैर्षानस्य पृष्ठतः ॥ २०
- मामादादि परिभ्रम्य भद्राख्यद्वारसंमुखम् । लिङ्गं संस्थाप्य दत्त्वाऽर्घ्यं प्रासादं संनिवेशयेत् ॥
- द्वारेण द्वारबन्धेन द्वारदेशेन तद्विच्छिन्न(विच्छिन्न!)ला । द्वारबन्धे शिलाशून्ये तदर्थेनाथ तदर्थे(१)
- वर्जयन्द्वारसंस्पर्शं द्वारेणैव मधेश्वरम् । देवगृहसमारम्भे कोणेनापि प्रवेशयेत् ॥ २३
- अथमेव विधिर्ज्ञेयोऽन्यकलिङ्गेषु सवेतः । गृहे प्रवेशनं द्वारे लोकैरपि समीरिता(त)म् ॥ २४
- अपद्रावनेशेन विदुर्गोत्रक्षयं गृहम् । अथ पीठं च संस्थाप्य लिङ्गं द्वारस्य संमुखम् ॥ २५
- तूर्ध्वमङ्गलनिषेधोपैर्दूर्वाक्षतसमन्वितम् । समुत्तिष्ठ हृदेत्युक्त्वा महापाशुपतं पठेत् ॥ २६
- अपनीय पटं श्वभ्रादेशिको पूर्ववैः सह । पदं संधारयित्वा तु विलिप्तं कुङ्कुमादिभिः ॥ २७
- शक्तिशक्तिपतारं क्यं ध्यात्वा चैव तु रक्षितम् । (अलपान्तं मूलमुच्चार्य स्पृष्ट्वा श्वभ्रे निवेशयेत्) ॥
- अंगेन ब्रह्मभागस्य यद्वा अंशद्वयेन च । अर्थेन वाऽऽष्टमांशेन सर्वस्वाथ प्रवेशनम् ॥ २९
- पिपाय सीतकं नाभिदीर्घाभिः सुसमाहितः । श्वभ्रं चालुक्याऽऽपूर्य मूपास्तिष्परी भ्रजेति च(१)
- ततो लिङ्गे स्थिरीभूते ध्यात्वा सकलरूपिणम् । मूलमुच्चार्य शक्त्यन्तं स्पृष्ट्वा च निष्कलं न्यसेत् ॥
- स्थाप्यमानं यद्वा लिङ्गं यार्धो दिग्मयाऽऽश्रयेत् ॥ तच्चहिग्रीवमद्येण पूर्णान्तं दक्षिणान्वितम् ३०

+ स्ववनाथ आर्घ्यः । • पशुविद्याऽङ्गनं नास्ति क. क. च. पु. उ. दे. १.

१ अ. 'विच्छिन्न वि' । २ क. क. च. 'विच्छि' । ३ य. 'देष्टु' । ४ य. 'हर' । ५ क. क. च. 'प्रासाद' ।
 ६ '१० इन्द्र' । ७ क. क. च. 'लोहा य' । ८ य. 'लोहा य' । ९ क. य. ग. क. च. 'द्वारा' । १० क. क. च. 'वर्ण' ।
 ११ य. '१५ य. कर्त्तव्य देवयज्ञ' । १२ क. क. च. 'वा' । १३ य. '१५ य. क. य. क. च. 'दक्षिणा' । १४ । १५ ।
 १६ क. च. '५५ उ. दे. १. १५ य. ग. अ. ५ । १६ य. क. य. १५ । १७ य. १५ । १८ य. १५ ।

(शिवप्रतिष्ठाविधिः)

सन्धस्थाने च वक्रे च चलिते स्फुटितेऽथ वा । जुहुयान्मूलमन्त्रेण बहुरूपेण वा शतम् ॥ ३३
किं चान्नेष्वपि दोषेषु शिवशान्तिं सप्ताश्रयेत् । उक्तन्यासविधिं लिङ्गे कुर्यादेवं न दोषभाक् ॥
पीठबन्धमतः कृत्वा लक्षणस्यांशलक्षणम् । गौरीमन्त्रं लपं नीत्वा सृष्ट्वा पिण्डीं च विन्यसेत् ॥
संपूर्णं पार्श्वसंधिं च बालुकावज्जलेधैतः । ततो मूर्तिपरैः सार्धं गुरुः शान्तिपटोर्ध्वतः ॥ ३६
संस्थाप्य कलशैरन्यैस्तद्रूपञ्चामृतादिभिः । विलिप्य चन्दनाद्यैश्च संपूज्य जगदीश्वरम् ॥ ३७
उमामहेश्वरभ्रातृभ्यां तौ स्पृशेद्विद्वमुद्रया । उतस्त्रितच्चविन्यासं पर्ययादिपुराःसरम् ॥ ३८
कृत्वा मूर्तिं तदीशानामङ्गानां ब्रह्मणामथ । ज्ञानलिङ्गे क्रियापीठे विन्यस्य स्नापयेत्ततः ॥ ३९
गन्धीषिलिप्य संपूज्य व्यापित्वेन शिवे न्यसेत् । सङ्घूपदीपनैवेद्यैर्हृदयेन फलानि च ॥ ४०
विनिवेद्य यथाशक्ति सप्ताचम्य महेश्वरम् । दत्त्वाऽर्घ्यं च जपं कृत्वा निवेद्य वरदे करे ॥ ४१
चन्द्रार्कतारकं यावन्मन्त्रेण शैवमूर्तिषुः । स्वेच्छयैश्च त्वया नाथ स्थातव्यमिह मन्दिरे ॥ ४२
भ्रमण्यैवं बोद्धव्यं हृदा वा भ्रमणेन वा । संस्थाप्य हृष्यं पश्चात्पूर्ववद्वलिपाचरेत् ॥ ४३
न्यूनादिदोषमोक्षाय ततो मृत्युजिता शतम् । शिवेन सशिवो हुत्वा शान्त्यर्थं पावसेन च ॥ ४४
ज्ञानाज्ञानकृतं यच्च तत्पूरय महाविभो । हिरण्यपशुभूम्यादिनीतवाद्यादिहेतवे ॥ ४५
अभ्यिकेशाय उद्वज्जलां शकलां सर्वं निवेदयेत् । दानं महोत्सवं पश्चात्कुर्याद्विनचतुष्टयम् ॥ ४६
त्रिसंध्यं त्रिदिनं मञ्जीं होमयेन्मूर्तिषुः सह । चतुर्थेऽहनि पूर्णां च चरुं बहुरुपिणा ॥ ४७
निवेद्य सर्वकुण्डेषु संपाताहुविशोभितम् । दिनचतुष्टयं चावेन्न निर्माल्यं तदूर्ध्वतः ॥ ४८
निर्माल्यापनयं कृत्वा स्नापयित्वा तु पूजयेत् । पूजां सावान्यलिङ्गेषु कार्या साधारणानुभिः ॥ ५०
विहाय लिङ्गैस्तन्यं कुर्यात्स्थाणुविसर्जनम् । असाधारणलिङ्गेषु क्षमस्वेति विसर्जनम् ॥ ५०
आवाहनमभिष्यक्तिर्विसर्गः शक्तिरूपता । प्रतिष्ठान्ते क्वचित्तोक्तं स्थिराद्याहुतिसप्तकम् ॥ ५१
स्थिरस्तथाऽप्येयश्चानादिवोधस्तपैव च । नित्योऽथ सर्वगर्भैवाविनाशी ईष्ट एव च ॥ ५२
एते गुणा महेशस्य संनिधानाय कीर्तिताः । ॐ नमः शिवाय स्थिरो भवेत्याहुतीनां क्रमः ॥ ५३
एवमेतच्च रक्षणाय विधाय शिवकुम्भवत् । कुम्भद्वयं च तन्मन्त्रादेककुम्भाम्भसा भवम् ॥ ५४
संस्थाप्य तद्वितीर्थं च कर्तव्यं धारयेत् । दत्त्वा बलिं सप्ताचम्य वैर्हिर्गच्छेच्छिवाज्ञया ॥ ५५
जगतीवाज्ञतश्चण्डमैशान्यां दिशि मन्दिरे । धापगर्भममाणे च सुपीठे कल्पितासने ॥ ५६
पूर्ववक्ष्यासद्दोषादि विधाय ध्यानपूर्वकम् । संस्थाप्य विधिवच्च ब्रह्माङ्गैः पूजयेत्ततः ॥ ५७
अङ्गानि पूर्वमुक्त्वाणि ब्रह्माङ्गिण त्वणुना यथा ॥ ६८
ए(ॐ) वं सद्योजाताय ह्रूं फद्, नमः । ॐ विं वामदेवाय ह्रूं फद्, नमः । ॐ शुम्, अयोराय
ह्रूं फद्, नमः । ॐम्, एवं (एवम्, ॐ) नै (नै) तत्पुरुषार्थं, बोधीशानाय च ह्रूं फद्, नमः ॥

१ घ. 'तेऽपि वा' । २ घ. 'ए' । ३ घ. 'पुञ्जन्वासादिनिकिंशुर्वेभेव' । ४ घ. 'शिवविदिं वा' । ५ घ. ग. घ. 'फलम् ।
त' । ६ घ. 'शान्ति पटो' । ७ घ. ग. 'विपटो' । ८ घ. स. 'सन्धान्य' । ९ घ. 'उत्सोदि' । १० घ. श. 'शान्ति लि' । ११ घ.
'सप्तनिर्गो' । १२ घ. ग. उ. 'स' । १३ क. ड. च. न. 'दिः कुन्ने शिवा' । १४ क. ड. घ. 'नि ब्रह्मण्यवर्षना' । १५ क.
'क्षान्ति रक्षणं' । १६ क. ड. च. 'वा । ॐ त' । १७ क. ड. घ. ॐ 'वा' । १८ क. ड. च. ॐ 'वा' । १९ क. ड. च. 'इ । ज' ।
२० क. घ. 'न । एव' । २१ क. घ. 'नमः । नोर्गो' । २२ क. घ. ड. च. 'इ । ज' ।

जपं निवेद्य संतर्प्य विज्ञाप्य नतिपूर्वकम् । देवः संनिहितो यावत्तावत्त्वं संनिधो भव ॥ ६
 न्यूनाधिकं च यत्किञ्चित्कृतमज्ञानतो मया । त्वत्प्रसादेन चण्डेश तत्सर्वं परिपूरय ॥ ६
 याणल्लिङ्गे वाणरोहे सिद्धलिङ्गे स्वयंभुवि । प्रतिमासु च सर्वासु न चण्डोऽधिकृतो भवेत् ॥ ६
 अद्वैतभावनायुक्ते स्पण्डिलेशविधावपि । अभ्यर्च्य चण्डं ससुतं यजमानं हि भार्यया ॥ ६
 पूर्वस्थापितकुम्भेन स्नापयेत्स्नापकः स्वयम् । स्थापकं यजमानोऽपि संपूज्य च महेशयत् ॥ ६
 त्रित्तथायं विना दद्याद्गृहिरण्यादिदक्षिणाम् । मूर्तिपान्विधिवत्पश्चाज्जापकान्ब्राह्मणांस्तथा ॥ ६
 देवज्ञं शिलिपनं प्राच्यं दीनानाथादि भोजयेत् । यदत्र संमुखीभावे सेदितो भगवन्मया ॥ ६
 क्षमस्व नाथ तत्सर्वं कारुण्यामुनिधे मम । इति विज्ञप्तिशुक्लाय यजमानाय सहस्रः ॥ ६
 प्रतिष्ठापुण्यसद्भावं स्फुरत्चारकसप्रभम् । कुशपुण्याक्षतोषेत् स्वकरेण समर्पयेत् ॥ ६
 ततः पाशुपतं जप्त्वा प्रणम्य परमेश्वरम् । ततोऽपि बलिभिर्भूतान्संनिधाय निबोधयेत् ॥ ६
 स्थातव्यं भैवता तावद्यावत्संनिहितो हरः । (ऋगुरुर्वस्त्रादिसंगुक्तं शृङ्गीयाद्यागमण्डपम् ॥ ७
 सर्वोपकरणं शिलपी तथो स्नापनमण्डपम् । अन्ये देवादयः स्थाप्या मन्त्रैरागमसंभवैः ॥ ७
 आदिवर्णस्थे भेदाद्वा सुतस्त्वव्याप्तिभाविताः । साध्यमसुसदेवाश्च सरिदोऽपथयस्तथा ॥ ७
 क्षेत्रपाः किंनराद्याश्च पृथिवीतत्त्वमाहिताः । (ऋग्यजुर्वेदसुसदेवाश्च सरिदोऽपथयस्तथा ॥ ७
 भुवनाधिपतीनां च स्थानं यत्र व्यवस्थितिः । अण्डवृद्धिप्रधानान्तं त्रितत्त्वं ब्रह्मणः पदम् ७
 तन्वावादिमथानान्तं पदमेतन्निकं हरः । नाद्येशगणमातृणां यज्ञेशशरजन्मनाम् ॥ ७
 अण्डजाः शुद्धविद्यान्तं पदं गणपतेस्तथा । मायांशदेशशक्यन्तं शिवाशिवाप्तरोचिषाम् ॥ ७
 पदमीश्वरपर्यन्तं व्यक्ताचार्यसु च कीर्तितम् । कूर्मायं कीर्तितं यत्र यत्र रत्नादिपञ्चकम् ॥ ७
 प्रक्षिपेत्पीठगतैर्यां पञ्चब्रह्मशिलां विना । पट्टभिर्विभाजिते गर्ते त्यक्त्वा भागं च पृष्ठतः ॥ ७
 स्थापनं पञ्चमांशे च यदि वा वसुभाजिते । स्थापनं सप्तमे भागे प्रतिमासु सुखायहम् ॥ ७
 धारणाभिर्विशुद्धिः स्यात्स्थापने लेपचित्रयोः । स्नानादि मानसं तत्र शिलारत्नादिवेशनम् ८
 नेत्रोद्घाटनमखेटमासनादिप्रकल्पनम् । पूजा निरग्न्युभिः पुण्यैर्व्या चित्रं न दुष्यति ॥ ८
 विधिस्तु चन्द्रलिङ्गेषु संप्रत्येव निगमते । पञ्चभिर्वा त्रिभिर्वाऽपि पूषकुर्वाद्भिर्भाजिते ॥ ८
 (ऋभागरमेण भागांशो भवेद्भागद्वयेन वा । स्वपीठेष्वपि तद्दत्त्वाङ्घ्रिषु तत्त्वभेदतः ॥ ८
 मूर्ष्टिमन्त्रेण संस्कारो विधिरत्स्फाटिकादिषु । किं च ब्रह्मशिलारत्नमभूतेधानिवेदनम् ॥ ८
 योजनं पिण्डिकायाश्च मनसा परिकल्पयेत् । स्वयंभूयाणल्लिङ्गादौ संस्कृतौ नियमो न हि ॥ ८
 स्नापनं संहितामर्घ्यन्याते होमं च कारयेत् । नदीतमुद्ररोहाणां स्थापनं पूर्वकृतम् ॥ ८
 पीठकं मृन्मयं लिङ्गं पिण्डिकादि च नक्षत्रात् । कृत्वा संपूजयेच्छुद्धं दीक्षणादिविधानतः ॥ ८

* पशुविद्यान्तं क. द. च. पुस्तकेषु नास्ति । * पशुविद्यान्तं नास्ति क. द. च. पुस्तकेषु । * पशुविद्यान्तं नास्ति क. द. च. पुस्तकेषु ।

१ म. अण्डक । २ म. 'संनिधो' । ३ म. 'यावत्' । ४ म. 'यावत्' । ५ क. द. च. 'एव देवासावत्' ।

६ म. 'यावत्' । ७ म. 'ज' । ८ म. 'किं च' । ९ म. 'सं' । १० म. 'तथा' । ११ म. 'तथा' ।

१२ म. 'तथा' । १३ म. 'तथा' । १४ म. 'तथा' । १५ म. 'तथा' । १६ म. 'तथा' । १७ म. 'तथा' ।

(गौरीप्रतिष्ठाविधिः)

समादाय ततो मन्त्रानात्मानं संनिधाय च । तज्जले प्रतिपेक्षिङ्गे चत्सरत्क्षामदं भवेत् ॥ ८८
विष्ण्वादिस्थापनं चैव पृथङ्पत्रैः समाचरेत् ॥ ८९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये विद्यप्रतिष्ठाविधिक्रमन नाम चतस्रवतितमोऽध्यायः ॥ १७ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तशतकाः—३२२६

अथाष्टनवतितमोऽध्यायः ।

गौरीप्रतिष्ठाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

वक्ष्ये गौरीमनिष्टां च पूजया सहितां मृणु । मण्डपाद्यं पुरो यच्च संस्थाप्य चाधिरोपयेत् ॥ १
शय्यायां तांश्च विन्वस्य मन्त्रान्मूर्त्यादिकान्गुह । आत्मविद्याशिष्यान्तं च कुर्याद्दोशनविघ्नघनम् ॥ २
शक्तिं पैरां ततो न्यस्य हुत्वा जपत्वा च पूर्ववत् । संधाय च तथा पिण्डो क्रियाशक्तिस्वरूपिणीम्
सदेशब्धापिकां ध्यात्वा न्यस्तस्नादिकां तथा । एवं संस्थाप्य तां पञ्चादेर्वा तस्यां नियोजयेत्
परशक्तिस्वरूपां तां स्वाधुना शक्तियोगतः । ततो न्यसेत्क्रियाशक्तिं पीडे ज्ञानं च विग्रहे ॥ ५
ततोऽपि व्यापिनीं शक्तिं समाचाय नियोजयेत् । अम्बिकां शिवनाम्नीं च सप्तालभ्य प्रपूजयेद्दे
ओम्, आधारशक्तये नमः । ॐ कूर्माय नमः । ॐ स्कन्दाय च तथा नमः । ॐ ह्रीं नारायणाय
नमः । ओम्, ऐश्वर्याय नमः । ओम्, अधच्छन्दनाय नमः ॥ ७
ॐ पद्मासनाय नमोऽथ संपूज्याः केशवांस्तथा ॥ ८
ॐ ह्रीं काणिकायै नमः । ॐ शं पुष्कराक्षेभ्य इहाचरेत् ॥ ९
ॐ ह्रीं पुष्पं ह्रीं च ज्ञानाय हर्कं क्रियायै ततो नमः ॥ १०
ॐ नालाय नमः । ॐ हं शर्माय नमः । हं ज्ञानाय वै नमः । ॐ वैराग्याय नमः । ॐ वै, अध-
र्माय नमः । ॐ रुम्, अज्ञानाय वै नमः । ओम्, अवैराग्याय वै नमः । अम्, अनैश्वर्याय नमः
हं वाचे हं च रागिण्यै हं ज्वालिन्यै ततो नमः । ॐ ह्रीं प्रणायै च नमो हं अपेष्टायै ततो नमः
ॐ ह्रीं रौं क्रौं नवशक्त्यै गौं च गौर्यासनाय च । गौं गौरीमूर्तये नमो गौर्या मूलमथोच्यते १३
ॐ ह्रीं सः, मदागौरि हृद्रूपिते स्वाहा गौर्यै नमः ॥ १४
ॐ गां हं हं ह्रीं शिवो गूं स्पाच्छिवायै कवचाय च । गौं नेत्राय च गौम्, अस्त्राय ॐ गौं
विज्ञानशक्तये ॥ १५

१ छ. ग. हा च वि' । २ छ. ग. 'शिवे वि' । ३ छ. ग. पताया न्य' । ४ छ. ग. अनुके विविता' । ५ छ. ग. 'हृ। भा' । ६ छ. ग. 'वे च न' । ७ छ. ग. 'क। हृ' । ८ छ. ग. 'हृ। ९ छ. ग. 'नेत्र, नम, अपरत्पत्त' । १० छ. ग. 'हृ। ११ छ. ग. 'हृ, ॐ नाल' । १२ छ. ग. 'क। हृ। १३ छ. ग. 'ॐ वै' । १४ छ. ग. 'क। हा' । १५ छ. ग. 'क। हृ' । १६ छ. ग. 'हं वा' । १७ छ. ग. 'हृ। १८ छ. ग. 'हृ। १९ छ. ग. 'हृ। २० छ. ग. 'हृ। २१ छ. ग. 'हृ। २२ छ. ग. 'हृ। २३ छ. ग. 'हृ। २४ छ. ग. 'हृ। २५ छ. ग. 'गौ' । २६ छ. ग. 'गौ' ।

ॐ नृं क्रियाशक्तये नमः पूर्वादौ शक्रादिकान् । ॐ सुं सुभगायै नमो ह्यौ वीजललिता ततः ॥
 ॐ ह्यौ कामिन्यै च नमः ॐ इत्तं स्वात्कामशालिनीमधैर्गौरां प्रतिष्ठाप्य प्राच्यं जप्त्वाऽथ सर्वमाह
 इत्यादिमहापुराण नाम्ने गौरीप्रतिष्ठाविधिरूपेण नामानवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२४३

अथ नवनवतितमोऽध्यायः ।

सूर्यप्रतिष्ठाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

वक्ष्ये सूर्यप्रतिष्ठां च पूर्ववन्मण्डपादिकम् । स्नानादिकं च संपाद्य पूर्वोक्तविधिना ततः ॥ १
 विद्योमासनशय्यायां साङ्गं विन्यस्य भास्करम् । वितस्वं विन्यसेत्तत्र सं(स)स्वरं खादिपञ्चकम् ॥ २
 शुद्ध्यादि पूर्ववत्कृत्वा पिण्डीं संशोध्य पूर्ववत् । सदेशैषदपर्वन्तं विन्यस्य तत्त्वपञ्चकम् ॥ ३
 श्रवत्या च सर्वतोमुख्या संस्थाप्य विधिवत्ततः । स्वाणुना विधिवत्सूर्यं श्रवत्यन्तं स्थापयेद्गुरुं
 स्वाम्यन्त्रमथ वाऽऽदित्यं पादान्तं नाम धारयेत् । सूर्यमन्त्रास्तु पूर्वोक्ता द्रष्टव्याः स्थापनेऽपि च
 इत्यामेवे महापुराणे सूर्यप्रतिष्ठाविधिरूपेण नाम नवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२४८

अथ द्वादशतमोऽध्यायः ।

द्वारप्रतिष्ठाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

द्वाराश्रितप्रतिष्ठायां वक्ष्यामि विधिमप्यथ । द्वाराद्वाणि कपायाद्यैः संस्कृत्य श्रवणे न्यसेत् ॥ १
 मूलमध्याग्रभागेषु त्रयमात्मादिसेभ्यश्च । विन्यस्य संनिवेश्याथ हुत्वा जप्त्वाऽत्र रूपतः ॥ २
 द्वारादूर्ध्वो यजेद्वास्तुं सशैवानन्तमन्त्रतः । रत्नादिपञ्चकं न्यस्य शान्तिहोमं विधाय च ॥ ३
 यवसिद्धार्थकाफान्ता ऋद्धिदृद्धिमहातिलाः । गोमृतसर्पेवरागेन्द्रमोहनीलक्ष्मणामृताः ॥ ४
 रोचनौस्यचो दुर्वा प्रासादाधश्च पौडलीम् । प्रकृत्योक्तुम्बरे वध्वा रसायं मणवेन तु ॥ ५
 द्वारमुत्तरतः किञ्चिदाश्रितं संनिवेशयेत् । आत्मतत्त्वमधो न्यस्य विद्यातत्त्वं च शास्त्रयोः ॥ ६
 शिवमाकाशदेशे च व्यापकं सर्वमण्डले । ततो महेशनाथं च विन्यसेन्मूलमन्त्रतः ॥ ७
 द्वाराश्रितांश्च तत्त्वादीन्कृत्युक्तैः स्वनामभिः । जुहुयाच्छतमर्षं वा द्विगुणं शक्तितोऽथ वा ॥ ८
 न्यूनादिदोषमोक्षार्थं हेतितो जुहुयाच्छतम् । दिग्यालिं पूर्ववैश्वदेवा प्रदद्यादक्षिणादिकम् ॥ ९

इत्यादिमहापुराण नाम्ने द्वारप्रतिष्ठाविधिरूपेण नाम द्वादशतमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२५७

१ छ. ग. ॐ मुक्तिं । २ छ. ख । ३ छ. ग. नम, ॐ ह्यौ वीजललिताय नमः । ४ छ. ग. 'सादाय'
 ५ छ. 'शश्व' । ६ छ. ग. 'स्ये यदा तयाग' । ७ छ. ग. 'श्यायं य' । ८ छ. ग. 'तः । चन्द्रादि' । ९ छ. 'श'
 'शामना' । १० छ. ग. 'द्विगुण' । ११ छ. 'नामगुहा दू' । १२ छ. 'ना रसदूर्ध्वं प्रायाता' । १३ छ. 'वीच्युलीम्' । १४
 छ. ग. 'म' । १५ छ. 'गौरी इति' । १६ छ. 'पदुत्सा प्र' ।

प्रासादप्रतिष्ठा ।

ईश्वर उवाच—

- प्रासादस्थापनं दक्षयेत्तच्चैतन्न्यसुयोगतः । शुक्रनौशासपाप्तौ तु पूर्ववेद्याश्च मध्यतः ॥ १
- गंधारशक्तितः पद्मे-विन्धस्ते षण्णवेन च । स्वर्णाद्यिकतमोद्भूतं पञ्चगव्येन संयुतम् ॥ २
- पुत्रीरपुतं कुम्भं न्यस्तरत्नादिपञ्चकम् । सवस्त्रं गन्धलिप्तं च गन्धवत्पुष्पधूपितम् ॥ ३
- प्रासादपल्लवानां च कृती कृत्यं च-विन्यसेत् । पूरकेण समादाय सकलीकृतविग्रहः ॥ ४
- वर्षात्प्राभिन्नमात्मानं स्वाणुना स्वान्तमारुतः । ओझायाऽऽरोधयेच्छभौ रेचकेन ततो गुरुः ॥ ५
- प्रादान्प्रासादाय स्फुरद्दक्षिणोपमम् । निक्षिपेत्कुम्भगर्भे च न्यस्ततन्नातिवाहिकम् ॥ ६
- वेग्रहं तद्वृणानां च बोधकं च कलादिकम् । * क्षान्तं वांगीश्वरं तच्च धातं तत्र निवेशयेत् ॥ ७
- पश्चिमादिदिशः प्राणानिन्द्रियाणि त्रयोदश । तदधिर्थाश्च संयोज्य षण्णवार्यैः स्वनामभिः ॥ ८
- त्रकार्यकारणत्वेन मायाकाशनिर्घोषिकाः । विद्येशान्त्रेरकाञ्चभुं व्यापिनं च सुसंवरैः ॥ ९
- मद्धानि च विनिक्षिप्य निरुन्ध्याद्रोधमुद्रया । सुवर्णाद्युद्भवं यद्वा पुरुषं पुरुषानुगम् ॥ १०
- अग्न्यव्यकपायाद्यैः पूर्ववत्संस्कृतं ततः । शय्यायां कुम्भमारोप्य ध्यात्वा रुद्रमुपापतिम् ॥ ११
- पश्चिमश्च शिवमन्त्रेण व्यापकत्वेन विन्यसेत् । संनिधानाय होमं च मोक्षणं स्पर्शनं जपम् ॥ १२
- प्रातिध्वयबोधनं सर्वं भागव्यविभागतः । विधायैवं प्रकृत्यन्ते कुम्भे तं विनिवेशयेत् ॥ १३

इत्यादिमद्भागपुराण आग्नेये प्रासादप्रतिष्ठाध्वजनं नामैकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—३२७०

अथ अधिरुद्रशततमोऽध्यायः ।

ध्वजारोपणम् ।

ईश्वर उवाच—

- शूलके ध्वजदण्डे च ध्वजे देवकुले तथा । प्रतिष्ठा च यथोदिष्टा तथा स्कन्द वदामि ते ॥ १
- (नक्रभागार्थमवेशाद्वा यद्वा सर्वधिवेशनात् । ऐतृके दारुजः शूलः शैलजे धाम्नि शैलजः) ॥ २
- वैष्णवादी च श्रीकाल्यः कुम्भः स्पान्मुर्तिमानतः । स च त्रिशूलयुक्तस्तु अग्रचूलाभिधो मतः ३
- ईशंगूलः समाख्यातो मूर्ध्नि लिङ्गसमन्वितः । वीजपूरकयुक्तो वा शिवशस्त्रेषु तद्विधः ॥ ४
- चित्रो ध्वजश्च ज्ञेयातो यथा ज्ञेयार्थतो भवेत् । भवेद्वा दण्डमानस्तु यदि वा तद्यदच्छया ॥ ५

* इदमर्थं क. द. य. पुस्तकेषु नास्ति । + धनुषिदन्तगतो ग्रन्थो नास्ति क. द. य. पुस्तकेषु ।

१ प. 'तस्य हासो' । २ प. 'नोवाग' । ३ क. द. य. तु 'पूर्व' । ४ य. ग. 'न्यसेऽग्र' । द. 'न्यस्य प्र' ।
 ५ प. 'म' । सगवर्ध । ६ क. च. य. 'वकीकृत सुसृष्टे' । द. य. 'वकीकृतसुसृष्टे' । ७ क. य. ग. द. य.
 'कृत्य' । द. य. 'चालयि' । ८ क. द. य. 'आदानारोपयेद्दती रे' । य. 'आदाना यो' । ९ क. ग. यामेश्वर ।
 १० प. 'मात' । ११ स. ग. 'यामकाः' । १३ क. य. द. य. 'निध्यातो' । १४ प. 'ते । तमाया' । १५ क. द. पश्यो ।
 य. ग. चमयः । १६ यत्रायः । क. 'त्रयता' । य. द. 'यगाया' ।

महाध्वजः सयाख्यातो यस्तु पीठस्य येष्टकः । शक्रेर्ग्रहे रसैर्वाऽपि हस्तैर्दण्डस्तु संमितः ॥ १
 उक्तमादिक्रमेणैव विज्ञेयः सूरिभिस्ततः । वंशजैः शालजादिर्वा स दण्डः सर्वकामदः ॥ २
 अथमारोप्यमाणस्तु भद्रमापाति वै यदि । राज्ञोऽनिष्टं विजानीयाद्यजमानस्य वा तथा ॥ ३
 मन्त्रेण बहुरूपेण पूर्ववच्छान्तिमाचरेत् । द्वारपालादिपूजां च मन्त्राणां तर्पणं तथा ॥ ४
 विधाय चूलकं दण्डं स्नापयेदस्त्रपद्मतः । अनेनैवोक्तमन्त्रेण ध्वजं संयोध्य देशिकः ॥ ५
 मुक्तपाथादिभिः स्नानं प्रासादं कारयेत्ततः । विलिप्यै रसमाच्छाद्य शय्यायां न्यस्य पूर्ववत् ।
 चूलके लिङ्गवक्ष्यासो मे च ज्ञानं न च क्रिया । विज्ञेयार्थां चतुर्थी च न च कुण्डस्य कदाचि
 दण्डे तथाऽर्धतत्त्वं च विद्यातत्त्वं द्वितीयकम् । सद्योजातादिवक्त्राणि शिवतत्त्वं पुनर्ध्वजे ॥ ११
 निष्कलं च शिवं तत्र न्यस्याज्ज्ञानि प्रपूजयेत् । चूलके च तत्रो मन्त्री सान्निध्ये संविताणुभिः ॥ १२
 होमयेत्प्रतिभागं च ध्वजे तैस्तु फटन्तकैः । अन्यथाऽपि कृतं यद्य ध्वजसंस्कारणं कश्चित् ॥ १३
 अस्त्रयौगविधावेवं तत्सर्वमुपदर्शितम् । प्रासादे कारितैस्थाने स्रग्वस्त्रादिविभूषिते ॥ १४
 जङ्घा वेदी तदूर्ध्वे तु चित्तच्चादि निवेद्य च । होमादिकं विधायाथ शिवं संपूज्य पूर्ववत् ॥ १५
 सर्वतत्त्वमयं ध्यात्वा शिवं च व्यापकं न्यसेत् । अनन्तं कालरुद्रं च विभाव्य च पदाम्बुजे ॥ १६
 क्रुष्णाण्डहाटकौ पीठे पातालनरकैः सह । भुवनैर्लोकपालैश्च शतरुद्रादिभिर्द्वितम् ॥ १७
 ब्रह्माण्डकमिदं ध्यात्वा जङ्घायां च विभावयेत् । कारितैर्जोनिलव्योमपश्चात्प्रकसमन्वितम् ॥ १८
 सर्वावरणसंज्ञं च बुद्धियोन्मष्टकान्वितम् । योगाष्टकसमायुक्तं नाशावधि गुणत्रयम् ॥ १९
 पेटैस्त्रयं पुरुषं सिंहं वीर्यं च परिभावयेत् । मञ्जरीवेदिकायां च विद्यादिकचतुष्टयम् ॥ २०
 कण्ठे मीयां सरुद्रां च विद्याधामलसारके । कलत्रे चेश्वरं विन्दुं विद्येश्वरसमन्वितम् ॥ २१
 गदानूतं च तं विद्याचूलं चन्द्रार्धरूपकम् । शक्तित्रयं च तत्रैव दण्डे नादं विभाव्य च ॥ २२
 ध्वजे च कुण्डलीं शक्तिमिति धाम्नि विभावयेत् । जगतीं वाऽथ संधाय लिङ्गं पिण्डिकयाऽथ वा
 संपुत्थाप्य मुमुक्षुश्च विन्नेस्ते शक्तिपञ्चमे । न्यस्तरत्नादिके तत्र स्वाधारे विनिवेशयेत् ॥ २३
 यज्ञपानो ध्वजे लङ्गे वन्धुमित्रादिभिः सह । धौम मद्रक्षिणीकुल लभते फलमीहितम् ॥ २४
 +गुरुः पाशुपतं ध्यापन्स्थिरमन्त्रैर्विपर्युतम् । अधिपाञ्चस्रमुक्तांश्च रक्षणाय निबोधयेत् ॥ २५
 ऊनादिदोषघान्त्यर्थं हुत्वा इच्छा च दिग्बलिम् । गुरवे दक्षिणां दद्याद्यजमानो दिवं व्रजेत् ॥ २६
 प्रतिमालिङ्गवेदीनां यावन्तः परमाणवः । तावद्युगसहस्राणि कर्तुर्भोग्यभुजः फलम् ॥ २७

इत्यारिम्हपुत्राय भाष्ये ध्यातारोपणादिभिर्बिम्बयन नाम ऋषिकृततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३००

* द्दमर्थं क. द. च. पुस्तकेषु नास्ति । + द्दमर्थं क. द. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ ख. 'ज. शाल'. २ क. द. च. चूतकः । ख. धूलकः । ३ क. द. च. 'ध्वजं च समासाय'. ४ घ. चूलके ।
 ५ ख. ग. न चाज्ञानं च उक्तिया । ६ क. द. च. 'न्यस्यण्ड'. ७ ग. गुम्भस्य । ८ क. द. च. 'तथाऽऽश्रयत'. ९
 तथाऽर्थ'. १० ख. ग. 'तानि चरन्ति । घ. 'तानि प्रकाशि । ११ क. द. च. चूलके । घ. चूलके । १२ क. 'निवेद्य
 प्रशितानभिः । द. च. 'निधोद्दिशानभिः । १३ ख. ग. 'याम विषयर्थ'. १४ घ. 'रिते स्था'. १५ ग. न वि
 यो । घ. च 'वृद्धयो'. १६ द. च. पुट्टय । १७ क. द. च. राय । १८ क. द. च. भाषाध्वजः च । १९ ख. 'त
 पाम ११ घ. द. च. 'विद्विषि'. २० ख. ग. समुत्थाप्य । २१ ख. ग. 'न्यसेच्छक्ति'. २२ क. घ. ग. द. च. 'व्रजेत्'
 २३ क. द. च. 'नाम । ख. ग. 'वामे । २४ ख. ग. 'गुह । २५ ख. 'ग्रादिभिर्दु'.

(जीर्णोद्धारविधिः)

अथ अग्निहोत्रव्रतनोऽध्यायः ।

जीर्णोद्धारविधिः ।

ईश्वर उवाच—

तीर्णादीनां च लिङ्गानामुद्धारं विधिना वदे । लक्ष्मोञ्जितं च भद्रं च स्थूलं वज्रहतं तथा ॥ १
 संपुष्टं स्फुटितं व्यङ्गं लिङ्गमित्थेवमादिकम् । इत्यादिदुष्टलिङ्गानां त्याग्या पिण्डी तथा वृषः ॥ २
 चालितं चलितं निम्नमत्सर्षं विषमस्थितम् । दिङ्मूर्द्धं पातितं लिङ्गं मध्यस्थं पतितं तथा ॥ ३
 एवंविधं च संस्थाप्य निर्व्रणं च भवेद्यदि । अनादेयेन प्रवाहेण तदपाक्रियते यदि ॥ ४
 ततोऽन्यत्रापि संस्थाप्य विधित्प्रेत कर्मणा । सुस्थितं चास्थितं वाऽपि शिवलिङ्गं न चालयेत् ५
 श्रुतेन स्थापनं कुर्यात्सदक्षेण तु चालनम् । पूजादिभिश्च संयुक्तं जीर्णायमापि सुस्थितम् ॥ ६
 याम्ये मण्डपपीठे च प्रत्यग्द्वारकवोरणम् । विधाय द्वारपूजादि स्थण्डिले मन्त्रपूजनम् ॥ ७
 दिग्बलिं च दहिर्गत्वा समाचम्य स्वयं गुरुः । ब्राह्मणान्शोभयित्वा तु शंभुं विद्वापयेत्ततः ॥ ८
 दुष्टं लिङ्गमिदं शंभो शान्तिरुद्धरणस्य चेतु । रुचिस्त्वर्थास्ति विधिना अधितिष्ठं च मां शिव ॥ ९
 एवं विज्ञाप्य देवेशं शान्तिहोमं समाचरेत् । मध्वाज्यक्षीरदूर्वाभिर्मूलेनाष्टाधिकं जतम् ॥ १०
 ततो लिङ्गं च संस्थाप्य पूजयेत्स्थण्डिले तथा । +ॐ व्यापकेश्वरायैत तत्तेनालन्तवादिना ११
 ॐ व्यापकेश्वराय हृदयाय नमः । ॐ व्यापकेश्वराय शिरसे नमः । इत्याद्यङ्गमन्त्राः ॥ १३
 ततस्तत्राऽऽश्रितं तत्त्वं श्रावयेदक्षरैर्ब्रतैः । सत्तवः कोऽपीह यैः कश्चिद्विद्वाभाश्रित्य तिष्ठति ॥ १४
 लिङ्गं त्यक्त्वा शिवाद्याभिर्प्रेष्टं तत्र गच्छतु । विद्याविद्येश्वरैर्युक्तैः शंभुरत्र भविष्यति ॥ १५
 सहस्रं प्रतिभागे(गं) च ततः पाशुपताणुना । हुत्वा शान्त्यन्तुना शोक्ष्य स्पृष्ट्वा कुशैर्जपेत्ततः १६
 द्वात्रिंशत्(श्र्यं) च त्रिलोमेन तत्तत्त्रयाधिपांस्तैर्वि । अष्टमूर्तीश्वराल्लिङ्गपिण्डकासंस्थितान्गुरुः १७
 विमृज्य स्वर्णपाशेन वृषस्कन्धस्यया तथा । रज्ज्वा बद्ध्वा तथा नीत्वा शिवमन्त्रं वृषज्वरैः १८
 तज्जले निक्षिपेन्मन्त्री पुष्पं जुहुयाच्छतम् । वृषपे दिक्पतीनां च वास्तुर्जुह्वी जतं जतम् ॥ १९
 रक्षां विधाय तद्द्वान्नि मदापाशुपतास्त्रिनः । लिङ्गमन्यततस्तत्र विधिवत्स्थापयेद्गुरुः ॥ २०
 अन्तरेर्मुनिभिर्गोत्रैस्तत्राविद्विः प्रनिष्ठितम् । जीर्णं वाऽप्यथ वा भद्रं विधिनाऽपि न चालयेत् २१
 एष एव विधिः कार्यो जीर्णायाममुद्गता । स्वैर्देगे मंत्राणं स्वैस्य कारयेन्मान्द्रिद्वान्तरम् ॥ २२
 संक्रोचे मरणं शोक्तं विस्तारे तु धमस्रयः । तद्गव्यं श्रेष्ठद्रव्यं वा तत्कार्षी तत्प्रमाणकम् ॥ २३

इत्यादिमहापुराण भाष्ये जीर्णोद्धारविधिः इत्येव नाम अग्निहोत्रव्रतनोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

आश्रितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—३३२२

* इत्यनेन क. ट. च. पुस्तकेषु नास्ति । + इत्यनेन क. ट. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ प. 'वोऽप्या' । २ प. 'त लिङ्गम्' । ३ 'त वैश्व' । ४ प. 'दि । नपादिभ्यः' । ५ क. च. 'त पतितं' । ६ प. 'त
 दुःस्थित' । ७. 'तं हृदय' । ८ प. 'वा । ९ क. च. 'लेय प्र' । १० ग. 'विष्णुम्' । ११. 'तं चय' । १२ प. 'कारि' ।
 १३ प. 'उत्स नां' । १४ प. 'वि नालन्त विवरा' । १५ प. 'पक्ष हृदयेभ्यश्चय न' । १६ प. ग. 'इत्यन्य' । १७ प. ग.
 'उ मन्त्र धाये' । १८ प. 'मन्त्राः' । १९ प. ग. 'द्वः' । नतः 'शोऽ' । २० क. ग. ट. च. प. 'कोऽपि लिङ्ग' ।
 २१ प. प. ट. च. 'काः व नरोऽथ' । २२ प. ग. 'तः' । मन्त्रं' । २३ प. ग. 'सिद्दि वि' । २४ प. 'दुर्गा ट'
 २५ प. प. धमस्रि । २६ प. ग. 'निर्दिस्तावदि' । २७ प. ट. च. 'उत्पन्ने' । २८ प. ग. 'नशापत न्ये' । २९ क.
 ट. च. व्याज्य ।

अथ चतुरधिकसततमौऽप्याय- ।

प्रासादलक्षणम् ।

ईश्वर उवाच—

वक्ष्ये मासादसामान्यलक्षणं ते शिखिध्वज । चतुर्भागीकृते क्षेत्रे भित्तेर्भागेन विस्तरात् ॥ १ ॥
 अत्रिभागेन(ण) गर्भः स्यात्पिण्डिका पादविस्तरात् । पञ्चभागीकृते चापि मध्यभागे तु पिण्डिका
 शुषिरं भागविस्तीर्णं भित्तयो भागविस्तरात् । भागौ द्वौ मध्यैमे गर्भे ज्येष्ठे भागद्वयेन तु ॥ १ ॥
 त्रिभिस्तु कैन्यौसो(?) गर्भः श्लेषभित्तिरिति क्वचित् । षोढा भक्तेऽथ वा क्षेत्रे भित्तिर्भागीकविस्तरात्
 गर्भो भागेन विस्तीर्णो भागद्वयेन पिण्डिका । विस्ताराद्द्विगुणो वाऽपि सपादद्विगुणोऽपि वा ५
 अर्धार्धद्विगुणो वाऽपि त्रिगुणः क्वचिदुच्छ्रयः । जगती विस्तरार्धेन त्रिभागेन(ण) क्वचिद्वेत् ॥ ६ ॥
 नेमिः पादेन विस्तीर्णो प्रासादस्य समन्ततः । परिधिरुपश्रको मध्यो रथकांस्तत्र कारयेत् ॥ ७ ॥
 चाण्डोपैररुं तेषु नाट्येभ्यं च निवेशयेत् । प्रासादाधेन देवानामष्टौ वा चतुरोऽपि वा ॥ ८ ॥
 प्रदक्षिणावहाः कु(हान्कु)र्पात्प्रासादादिषु र्वांनराः(न) । आदित्याः पूर्ववत्स्थाप्याः स्कन्दोऽ-
 मिर्वायुगोचरे ॥ ९ ॥
 एवं यमादयो न्यस्याः स्वस्यां स्वस्यां दिशि स्थिताः । चतुर्धा शिखरं कृत्वा शुकनासा द्विभागिना
 तृतीये वेदिको त्वग्नेः सकण्ठोऽभेदसारकः । वैराजः पुष्पकश्चान्यः कैलासो मणिकस्तथा ॥ ११ ॥
 त्रिविष्टपश्च पञ्चैव मेरुमूर्धनि संस्थिताः । चतुरस्रस्तु तत्राऽऽद्यो द्वितीपोऽपि तदायतः ॥ १२ ॥
 वृत्तो वृत्तायतथान्यो द्वाष्टास्रश्चापि पञ्चमः । एकैको नवथा भेदैश्चत्वारिंशच्च पञ्च च ॥ १३ ॥
 प्रासादः मथमो मेरुद्वितीयो मन्दरस्तथा । विमानं च तथा भद्रः सर्वतोभद्र एव च ॥ १४ ॥
 चरुको नैन्द्रको नन्दिर्वैर्धमानस्तथाऽपरः । श्रीवत्सश्चेति वैराजान्ववाये च समुत्थितोः ॥ १५ ॥
 वलभी गृहराजश्च शालागृहं च मन्दिरम् । विशालैर्धमसो ब्रह्ममन्दिरं भुवनं तथा ॥ १६ ॥
 मभवः शिविका वेऽप नवैते पुष्पकोऽब्रवाः । वलयो दुन्दुभिः पद्मो महापद्मक एव च ॥ १७ ॥
 वर्षनी बान्ध उष्णीषः शङ्खश्च कलशस्तथा । खट्वश्च तथाऽप्येते वृत्ताः कैलाससंभवाः ॥ १८ ॥
 गजोऽथ वृषभो हंसो गरुडमातृलनायकः । भूपणो भूधरश्चान्यः श्रीजयः पृथिवीजरः ॥ १९ ॥
 वृत्तापतात्समुद्भूता नवैते मणिकाहयात् । वर्जं चक्रं तथा चान्यत्सस्तिकं वर्जस्वस्तिकम् ॥ २० ॥
 चित्रं स्वस्तिकसङ्घं च मदा श्रीकण्ठ एव च । विजयो नामतथैते त्रिविष्टपसमुद्भवाः ॥ २१ ॥
 नगराणामिमाः संज्ञा लाटादीनामिमास्तथा । श्रीचार्षेनोन्नतं चूर्णं पृथुलं स्वत्रिभागतः ॥ २२ ॥

* इदमर्थ ए. य पुस्तकयोर्नास्ति । + इदमर्थ नास्ति क. द. च. पुस्तकेषु ।

१ ए. ग. 'दमानस्य ल' । २ प. 'ते क्षेत्रेऽन्तर्निगे । ३ क. द. च. 'ध्वमो यमो ह्येव भा' । ख. ग. 'ज्ये-
 यमो ज्ये' । ४ प. 'कन्यया य' । ५ क. द. च. 'न्याता य' । ६ क. द. च. 'अध्वय' । ७ ख. ग. 'विष्णुवेद' । ८ क.
 ग. प. 'द्विवा यदि, कु' । ९ स. 'दिशु पा' । १० प. 'वा न वा । आ' । ११ क. द. च. 'वा विष्टे स' । ख. ग. 'क
 त्वे य' । १२ स. 'नस्ता' । १३ क. प. द. च. 'शयं च य' । १४ स. ग. 'नन्दो । य नन्दो । १५ ख. 'ता ।
 यजमान' । १६ प. द. 'ध्व गजो य' । १७ क. द. च. य । पञ्चमी शान्यदुग्धश्च सट्पाथ क' । ख. ग. च । सुमु-
 यावन्तीतः दुग्धः क' । १८ ख. ग. 'ब्रह्मक' । १९ स. ग. 'ए । चक्र' । २० क. द. च. 'वृ ।
 'उ ५ वि' । प. 'उ ५ विभा' ।

(गृहादिवास्तुकरणम्)

दशधा वैदिकां कृत्वा पञ्चभिः स्कन्द विस्तरः । त्रिभिः कण्ठं तु कर्तव्यं चतुर्भिस्तु प्रचण्डकम् ॥
 दिशु द्वाराणि कार्याणि न विदिशु कदाचन । पिण्डिका कोणविस्तीर्णा मध्यमान्ता शुदाहृता ॥
 क्वचित्पञ्चमभागेन महतां गर्भपादतः । उच्छ्रायो द्विगुणस्तेषामन्यथा वा निगद्यते ॥ २६
 पश्चादधिकतप्तमारभ्य अङ्गुलानां गतादिह । उच्चमान्यापि चत्वारि द्वाराणि दशहानितः २६
 शीघ्रैव मध्यमानि स्युस्त्रीण्येव कैन्यसान्धयः । उच्छ्रायार्थेन विस्तारो ह्युच्छ्रायो वाधिकस्त्रियथा ॥
 चतुर्भिरष्टभिर्वाऽपि दशभिर्वाऽङ्गुलैः शुभः । उच्छ्रायात्तत्राद्विस्तीर्णाः शास्त्रास्त्वेद्वदुद्धृम्भरां(रे) ॥
 विस्तारार्थेन चाङ्गुल्यं सर्वेषामेव कीर्तितम् । त्रिपञ्चसप्तनवभिः शास्त्राभिर्द्वारमिष्टैश्च ॥ २९
 अथःशास्त्राचतुर्थांशे प्रतीहारौ निवेशयेत् । मिथुनैः पादवर्णाभिः शास्त्रांशेषं विभूषयेत् ॥ ३०
 स्तम्भविद्धे भुलता स्पाद्भविद्धे त्वभूतिता । कूपविद्धे भयं द्वारे भेषविद्धे धनक्षयः ॥ ३१
 मासाद्गृहशालादिमार्गविद्धेषु वन्दनम् । सर्भाविद्धेन दारिद्र्यं वर्षविद्धे निराकृतिः ॥ ३२
 उद्धललेन दारिद्र्यं शिलाविद्धेन शत्रुता । छायाविद्धेन दारिद्र्यं वेधदोषो न जायते ॥ ३३
 छेदादुत्पादनाद्वाऽपि तथा प्राकारलक्षणान् । सीमाया द्विगुणत्वागाद्वेधदोषो न जायते ॥ ३४

इत्यादिनानुराग आश्रये सामान्यप्रासादकृत्वनद्वान नाम चतुरस्रविष्टगतयोऽन्तरः ॥ १०५ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तस्यद्धाः— ३३६६

अथ पञ्चविष्टगतयोऽन्तरः ।

गृहादिवास्तुकरणम् ।

ईश्वर उवाच—

नगरप्राप्तदुर्गादीं गृहप्रासादवृद्धये । एकाशीतिर्दवास्तुं पूजयेत्सिद्धये ध्रुवम् ॥ १
 मागास्या दशधा नाह्यस्वासां नामानि च द्वे । शान्ता पशोवती कान्ता विशाला प्राणवाहिनी
 सती वसुमती नन्दा सुभद्राऽथ मनोरमा । उत्तरोऽस्या दशान्याथ एकाशीत्यङ्घ्रिकारिका ॥ ३
 हरिणी सुप्रभा लक्ष्मीर्विभूतिर्विमला मिया । जया ज्वाला विशोका च स्मृताऽन्त्याः सूत्रपाततः ४
 ईशायष्टाष्टकं दिशु यजेदीशं धनंनयम् । शकर्मकं तथा सत्त्वं भुल्लं व्योम च पूर्वतः ॥ ५
 हन्यवाहं च पूषार्णं वितथं भौममेव च । कृत्वान्तमथ गन्धर्वं भृशं मृगं च दक्षिणे ॥ ६
 पितरं द्वारपालं च सुर्यावं पुण्यदन्तकम् । वरुणं दैत्यश्रेयां च यस्मान्तां पश्चिमे सदा ॥ ७
 रोमाहिमुल्बो भट्टानः सौभान्यमदिनिर्दिष्टिः । नैऋतैःपद्मो ब्रह्मा पूज्याऽर्षे च पटङ्गिणाः ८
 ब्रह्मेशान्तरकोष्ठस्थमार्पात्त्वं तु पद्दये । तद्व्यथापचत्सार्यं केन्द्रान्तरेषु पदादे ॥ ९

१ अ. ग. तदन्तम् । २ अ. महती । ३ प. उच्छ्रायो । ४ क. इ. व. कृत्वाऽन्त्यं । अ. ग. चत्वारान्त्यं ।

५ प. 'अङ्गुलीऽन्त्यं' । ६ अ. ग. 'वस्तुपा' । व. १० क. इ. व. 'शुद्धस्ततः' । उ. १० अ. 'सार्वां विशा' । ९ प.

'स्तुद्धृम्भरां' । वि. १० प. 'सु' द्वि' । ११ क. इ. व. 'द्वार' । १२ अ. ग. 'मि' शि' व' । १३ अ. ग. 'मन्तेन' ।

१४ अ. ग. 'सु' सु' वि' । १५ क. इ. व. 'विद्वेदप्रसूजता' । अ. 'विद्वेदप्रसूजता' । १६ क. उ. इ. व. 'सार्वा मृ' ।

१७ प. 'दैत्ये' । १८ क. इ. व. 'संस्तु' । १९ क. प. इ. व. 'सु' द्वार' । २० क. इ. व. 'सैन्धविक्रमिष' ।

२१ प. 'सालम्ब' । २२ प. 'मृ' । २३ क. इ. व. 'कान्ता' । २४ अ. ग. 'म' पार' । २५ प. 'रन्त्या मृ' ।

मरीचिकाऽपिमध्ये तु सविता द्विपदास्थितः । सावित्री तदधो ग्रंथे त्रिवस्त्रान्पदपदे त्रयः ॥ १०
 पितृब्रह्मान्तरे विष्णुमिन्दुमिन्द्रं त्वधो जयम् । वरुणब्रह्मणोर्मध्ये मित्रारुषं पदपदे यजेत् ॥ ११
 रोगब्रह्मान्तरे नित्यं विष्णुं च रुद्ररासकम् । तदधो ब्रह्मिणं यक्ष्म पदसौम्येषु धेराधरम् ॥ १२
 (अचरको स्कन्दविकटं विदारो पूतनां क्रमात् । जैमिं पापं पितृपिच्छं यजेदीशान्दिवाहृतः) १३
 एकाशीतिपदं वेदम मण्डपञ्च जताद्ग्रिकः । पूर्ववदेवताः पूज्या ब्रह्मो तु पोटशांशके ॥ १४
 मरीचिञ्च विवस्वांश्च मित्रं पृथ्वीपरस्तथा । दशकोष्ठस्थिता दिक्षु त्वन्ये चेशादिज्ञोपमाः ॥ १५
 दैत्यमार्ता तपेशात्री मृगारुषौ पितरौ तथा । +पापयक्ष्मानिलौ देवाः सर्वे सार्धाद्ग्रिके स्थिता
 ये(?)त्सौघोकः प्रवक्ष्यामि संक्षेपेण क्रमाद्गृहे । सदिनिवशत्कारैर्देव्यादिष्टाविंशतिविस्तरात् ॥ १७
 शिवाश्रयः शिवारुषेश्च रुद्रहीनः सदोभयोः । रुद्रदिगुणितानाहाः पृथुष्णोभिर्विना(!) त्रिभिः १८
 स्याद्ब्रह्मदिगुणं दैर्घ्यैश्चिथिभिश्चैव विस्तरात् । सावित्रः सालयः कुख्या अन्येषां पृथक्त्रिंशशतः ॥
 कुड्यपृथूपजहघोषात्कुड्यं तु विगुणोच्छ्रयम् । कुलवसूनसमा पृथ्वी वीथीभेदादनेकथा ॥ २०
 भद्रे तुल्यं च वीथीभिर्द्वारवीथी विनाऽग्रतः । श्रीजयं पृष्ठतो हीनं भद्रोऽयं पार्श्वयोर्विना ॥ २१
 गर्भपृथुसमा वीथी तदर्थाधेन वा क्वचित् । वीथ्यधेनोपरीध्याद्यमेकद्वित्रिपुरान्वितम् ॥ २२
 सामान्यीन्यगृहं वक्ष्ये सर्वेषां सर्वकामदम् । एकद्वित्रिचतुःशालमष्टशालं यथाक्रमम् ॥ २३
 एकं याम्ये च सौम्यास्यं द्वे चेत्पश्चात्पुरोमुखम् । चतुःशालं तु सामुख्यात्तयोरिन्द्रेन्द्रप्रुक्तयोः ॥
 शिवास्यमम्बुपास्यैप(?)इन्द्रास्ये यममूर्यकम् । प्राक्सौम्यस्थे च दण्डारुषं प्राम्थीम्ये वातसंज्ञकम्
 औप्येन्द्री गृहवल्पाख्यं त्रिशूलं तैर्दिनाद्धिकृत । पूर्वशालाविहीनं स्यात्सुक्षेत्रं दृद्धिदायकम् २५
 याम्ये हीने भवेच्छ्रुली त्रिशालं विचकृतपरम् । पेशेप्रं जलहीनौकः सुवर्त्रं बहुशतुक्तम् ॥ २६
 इन्द्रादिक्रमतो वच्मि ध्वजाद्यष्टौ गृहाण्यहर्म् । +प्रक्षालानुस्रगोवातमश्रौ तस्य महानसम् ॥ २७
 याम्ये रसक्रिया शय्या धनुः शस्त्राणि रक्षसि । धनभुक्त्यम्बुपेशोरुषे सम्पगन्धौ (!) च मास्ते
 सौम्ये धनपशू कुर्पादीशे दीक्षावरालयम् । स्वाभिहस्तमितं वेदम विस्तारायामिपिण्डिकम् ॥ २८
 त्रिगुणं हस्तसंयुक्तं कृत्वाऽष्टाशैर्हृतं तथा । तच्छेषोऽयं स्थितस्तेन वायसान्तं ध्वजादिकम् ॥ २९
 नयः पक्षाग्निदेपु रसापिबसुतो भवेत् । सर्वनाशकरं वेदम मध्ये चान्ते च संस्थितम् ॥ ३०

* धनुर्ध्वजान्तर्गतं नास्ति क ट च पुस्तकेषु । + इदमर्थं क ट च पुस्तकेषु नास्ति । * इदमर्थं नास्ति क ट च पुस्तकेषु । + इदमर्थं नास्ति क ट च पुस्तकेषु ।

१ क घ ङ च 'स द्विपद इ' । २ क ट च 'समापद' । ३ क ट च 'राचरम्' । ४ य 'वृत्तं
 ५ छ. ग 'दान्ता पर' । ६ क ट च 'ता हरोरार्थम्' । ख च 'ता हरो र्ज्या मृ' । ७ घ. 'वार्धशके' । ८
 ट च 'ता । प्ररायक' । ९ ग 'वत्पायन । प 'वत्पायो' । १० ख 'वत्पाक' । ११ क ट च 'ह । किं
 शत्रुतो र्थयो' । १२ घ 'विशिरायव' । १३ क ट च 'धन शि' । १४ क ट च 'एवस्य श्रद्धिगुणमावहा
 र्मा' । १५ ग 'एवस्य इ' । १६ क ट च 'एवांशुभिर्धेय विस्तरात् । कुड्यम्' । १७ छ ग 'व्यापित्य'
 १८ क ट च 'वीथी' । १९ घ 'न्यानायम्' । २० क ट च 'यो । त्रिदार्पणस्ययाम्येव इन्द्राव्येपसमूहम् ।
 ग 'पि । त्रिदार्पणस्ययाम्येव इन्द्र' । २१ छ ग 'व्याम्यावांत' । २२ य म 'भादी च मूल च वृत्तस्य' । २३
 टटन' । २४ क ट च 'वेष्णुमा शि' । छ. 'वेष्णुदी शि' । २५ क ट च 'अशक्ति' । २६ 'अ इति
 २७ घ. पश्रन । २८ य 'म् । माश' । २९ छ. 'गायोह' । ३० छ. 'श्री नरस्य महये । या' । ३१ छ. 'श'
 ' । ३० छ. ग. 'शेषेभ्यत' ।

(नगरादिकवास्तुकथनम्)

स्माच्च नवमे भागे शुभकृच्चिलपो मतः । तन्मध्ये मण्डपः शस्तः समो वा द्विगुणायनः ॥ ३३
 रत्नगार्भ्यं चैतुर्भ्यमे हृदय एव गृह्यावली । एकैकपुत्रनास्त्वानि दिक्ष्वष्टाष्टकसंख्यया ॥ ३४
 ईशाद्यदितिकान्तानि फलान्पेषां यथाक्रमम् । भयं नारीचलत्वं च जयो वृद्धिः प्रैतापकः ॥३४
 ऋधर्मः कलिश्च नैस्वयं च भागद्वारेष्वष्टसु ध्रुवम् । दाहोऽमुखं सुहृत्वाश्रो धननाशो मृतिर्धनम् ॥
 शिल्पित्वं तनयः स्याच्च याम्यद्वारफलाष्टकम् । आयुष्पान्नाप्यसस्यानि धनज्ञानत्वर्थसंक्षयः ॥३६
 शोषं(प)भोगं चापत्यं च जलद्वारफलानि च । रोगो मदातिपुण्यत्वं चौर्यायुःकृशता मतिः ॥३७
 मानश्च द्वारतः पूर्वं उचरस्वां दिशि क्रमात् ॥ ३८

इत्याग्नेये महापुराणे नगरगृहादिकवास्तुप्रतिष्ठाविधिकथन नाम पचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३९४

अथ पञ्चविंशततानोऽध्यायः ।

नगरादिकवास्तुकथनम् ।

ईश्वर उवाच—

नगरादिकर्वास्तुं च षड्धे राज्यादिवृद्धये । योजनं योजनार्थं वा तदर्थं स्थानमाश्रयेत् ॥ १
 अभ्यर्च्य वास्तुनगरं प्राकाराख्यं तु कारयेत् । ईशादि त्रिधत्पदके पूर्वद्वारं च सूर्यके ॥ २
 गन्धर्वाभ्यां दक्षिणे स्वाहाकण्ये पश्चिमे तथा । सौम्यद्वारं सौम्यपदे कार्या इहास्तु विस्तराः ॥
 येनेभादि सुखं गच्छेत्कुर्वाद्द्वारं तु पदकरम् । +लिङ्गकर्णं विभिलं च चन्द्रार्थं पुरं न हि ॥४
 वज्रसूचीमुखं नेष्टं सकृद्भिनिसमागमम् । चापार्थं वज्रनागाभं पुरारम्भे हि शान्तिकृत् ॥ ५
 प्राच्यं विष्णुहरार्कादींश्चत्वा दद्याद्बलिं वली । आप्रेपे स्वर्णकर्मारान्पुरस्य विनिवेशयेत् ॥ ६
 दक्षिणे नृत्यवृत्तीनां वेश्यास्त्रीणां गृहाणि च । नटानां चैकिकादीनां केशवतींश्च नैर्ऋते ॥ ७
 रथानामायुधानां च कृपाथानां च वारुणे । शीण्डिकाः कर्माधिकृता वायव्ये परिकर्मिणः ॥ ८
 ब्राह्मणा यतयः सिद्धाः पुण्यवेन्तश्च चोत्तरे । फलाद्यादिविक्रयिण ईशाने च वणिग्जनाः ॥ ९
 पूर्वतश्च बलाध्यक्षा आग्नेये त्रिविधं बलम् । स्त्रीणायादेशिनो दक्षे काण्डाराशैर्ऋते न्यसेत् ॥१०
 पश्चिमे च महोपास्नान्कोपपालांश्च कौकिकान् । उत्तरे दण्डनायांश्च नायकद्रिभंसकुलान् ॥ ११
 पूर्वतः सन्नियान्दक्षे वेश्याञ्छूद्रांश्च पश्चिमे । दिधु ईशान्वाजिनश्च बलानि च चतुर्दिशम् ॥ १२
 पूर्वेण चरलिङ्गयादींश्चमशानादीनि दक्षिणे । ऋषिभ्यो गोपनायं च कृषिकर्तृस्तपोत्तरे ॥ १३

* अथ श्लोको कलिश्च क. द. च. पुस्तकेषु । + इदमर्थं क. द. च. पुस्तकेषु नास्ति । * इदमर्थं नास्ति क. द. च. पुस्तकेषु ।

१ क. च. म. द. च. 'तः । श्रया' । २ क. द. च. 'प्रे चन्द्रयमे वा इद ए' । ३ ख. ग. 'भुवनं वा इद ए' । ४ क. द. च. 'इत्त' । ५ घ. ग. 'दिश्यते' । ६ क. द. च. 'प्रजापदं' । ७ ख. 'प्रजापकः' । ८ घ. 'चाऽऽज्यनुः' । ९ क. च. 'वारुण्य व' । १० क. द. च. 'मर्षी द' । ११ क. द. च. 'मे पयादा' । १२ क. द. च. 'शः । पति- तापिसुज । १३ क. द. च. 'ईशान्वा' । १४ क. द. च. 'व(ग)दिशदीनां' । १५ क. द. च. 'वर्णात्तपोत्त' । १६ क. द. च. 'होभायांश्च' । १७ क. द. च. 'कालिका' । १८ क. द. च. 'जगद्वान्' । १९ क. द. च. 'निहावी' ।

न्यसेन्म्लेच्छांश्च कौण्डिपु ग्रामादिषु तथा स्थितिम् । श्रियं वैश्रवणं द्वारि पूर्वं तौ पश्यतां श्रियम्
 देवादीनां पश्चिमतः (॥पूर्वास्यानि गृहाणि हि । पूर्वतः पश्चिमास्यानि दक्षिणे चोत्तरानान्॥)
 नाकेशविष्वादिधामानि रक्षार्थं नगरस्य च । निर्देवं तु नगरग्रामदुर्गगृहादिकम् ॥ १६
 भुञ्जते तत्पिशाचाद्यै रोगाद्यैः परिभूयते । नगरादि सर्देवं हि जपद भुक्तिमुक्तिदम् ॥ १७
 पूर्वायां(र्वस्यां) श्रीगृहं प्रोक्तमाग्नेय्यां वै महानसम् । शयनं दक्षिणस्यां तु नैर्ऋत्यामायुषाश्रयम्
 भोजनं पश्चिमायां तु वायव्यां धान्यसंग्रहः । उत्तरे द्रव्यसंस्थानमैशान्यां देवतागृहम् ॥ १९
 चतुःशालं त्रिशालं वा द्विशालं चैकशालकम् । चतुःशालगृहाणां तु शालौलिन्दकमेदतः ॥ २०
 शतद्वयं तु जायन्ते पञ्चाशत्पञ्च तेष्वपि । त्रिशालानि तु चत्वारि द्विशालानि तु पञ्चधा ॥ २१
 एकशालानि चत्वारि एकालिन्दानि वृश्मि च । अष्टाविंशदलिन्दानि गृहाणि नगराणि च ॥
 चतुर्भिः सप्तभिश्चैव पञ्चपञ्चाशदेव तु । षडलिन्दानि विंशैव अष्टाभिर्विंश(१) एव हि ॥ २३
 अष्टालिन्दं भवेदेवं नगरादौ गृहाणि हि ॥ २४

इत्यादिनहापुराण भाष्ये नगरादिवास्तुकथन नाम षडधिकशततमोऽध्याय ॥ १०९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः— ३४३८

अथ सप्तभिः शततमोऽध्यायः ।

स्वायम्भुवसर्गकथनम् ।

अग्निहोत्राच—

वक्ष्ये भुवनकोषं च पृथ्वीद्वीपादिलक्षणम् । अग्नीध्रश्चाभिवाहुश्च वपुष्मान्पुतिर्मांस्तथा ॥ १
 मेधा मेधातिथिर्भव्यः सवनः पुत्र एव च । ज्योतिष्मान्दशमस्तेषां सत्यनामा सुतोऽभवत् ॥ २
 मियत्रतसुताः ख्याताः सप्त द्वीपान्द्रदौ पिता । जम्बूद्वीपमध्याग्नीध्रे शुक्लं मेधातिथेर्ददौ ॥ ३
 वपुष्मते शाल्मलं च ज्योतिष्मते कुशाहवम् । क्रौञ्चद्वीपं पुतिमते शकं भव्याय दत्तवान् ॥ ४
 पुष्करं सवनायादादग्नीध्रोऽदात्सुते शतम् । जम्बूद्वीपं पिता लक्षं नौमेर्दत्तं हिमाहवम् ॥ ५
 हेमद्वटं किंपुरुषे हरिवर्षाय नैपथम् । इलाहते मेरुमध्ये रम्ये नीलाचलाश्रितम् ॥ ६
 †हिरण्यते श्वेतवर्षं कुरुस्तु कुरसे ददौ । भद्राश्वाय च भद्राश्वं केतुमालाय पश्चिमम् ॥ ६
 मेरोः मियत्रतः पुत्रानभिपिच्य ययौ वनम् । शालग्रामे तपस्तप्त्वा ययौ विष्णुवालये नृपः ॥ ८
 यानि किंपुरुषायानि दष्ट वर्षाणि सत्तम । तेषां स्वाभाविकी सिद्धिः सुखमाया ह्यत्यन्तः ॥ ९
 जरामृत्युभयं नास्ति पर्माधर्मो युगादिकम् । नाथमं मध्यमं तुल्या हिमादेश्चतु नाभितः ॥ १०
 ऋषभो मेरुद्व्यां च ऋषभाञ्जरोऽभवत् । ऋषभो दत्तश्रीः पुत्रे शालग्रामे हरिं गतः ॥ ११
 भरताद्भारतं वर्षं भरतात्सुमतिस्त्वभूत् । भरतो दत्तलक्ष्मीकः शालग्रामे हरिं गतः ॥ १२
 स योगी योर्भ्रैस्थाने वक्ष्ये तच्चरितं पुनः । सुमतेस्तेजसस्तस्मादिन्द्रपुत्रो व्यजायत ॥ १३

• धनुर्ध्यानतर्गतं क. द. च पुस्तकेषु नृपितम् । † दरनर्षं नास्ति क ट च पुस्तकेषु ।

१ क द. च विषयम् । २ ग 'तारण वा। ना' । ३ क द च 'लानि वने' । ४ घ 'तीरेऽह' । ५ क
 र. च. नभिसप्त । ६ क ह च शालग्राम । ७ घ. ग प रिष्णोर्लक्ष । ८ क. द. च. 'तपिस्तारि य' । ९ प.

(भुवनकोशकथनम्)

परमेष्ठी ततस्तस्मात्प्रतीहारस्तदन्वयः । (*प्रतीहारात्प्रतीहर्ता प्रतिहर्तुर्भुवस्ततः ॥ १४
 लङ्गीतोऽथ च प्रस्तारो विभुः प्रस्तारतः सुतः ।) पृथुश्चैव ततो नक्तो नक्तस्यापि गवः सुतः ॥
 तेरो गवस्य तनयस्तत्पुत्रोऽभूद्दिरादततः । तस्य पुत्रो महावीर्यो धीर्मांस्तस्मादजायत ॥ १६
 महान्तस्तत्सुतश्चाभूर्भनस्यस्तस्य चाऽऽत्मजः । त्वष्टा त्वष्टुथ विरजा रज(जा)स्तस्याप्यभूत्सुतः
 सत्यजिद्रजसस्तस्य जज्ञे पुत्रशतं मुने । विश्वज्योतिःप्रधानास्ते भारतं तैर्विवाधितम् ॥ १८
 कृतत्रेतादिसर्गेण सर्गः स्वायंभुवः स्मृतः ॥ १९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये स्वायम्भुवसर्गकथनं नाम सप्तविंशततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—३४३७

अथाग्निप्रकृततमोऽध्यायः ।

भुवनकोशकथनम् ।

अग्निर्वाच—

जम्बूद्वीपाद्विष्वीपौ शाल्मलिश्वापरो महान् । कुशः कौञ्चस्तथा शाकः पुष्करश्चेति सप्तयः ॥ १
 एते द्वीपाः समुद्रैस्तु सप्त सप्तभिरावृताः । लवणेषुसुरासर्पिर्दधिदुग्धजलैः समम् ॥ २
 जम्बूद्वीपो द्वीपमध्ये तन्मध्ये मेरुश्चिह्नितः । चतुरशीतिसाहस्रो भूपिष्टः पोटगाद्रिराद् ॥ ३
 शशिशन्मग्निं विस्तारात्पोडशाधः सहस्रवान् । भूपस्तस्यास्य शैलोऽसी कर्णिकाकारसंस्थितः ४
 हिमवान्हेमकूटश्च निपथशास्य दक्षिणे । नीलः श्वेतश्च शृङ्गी च उत्तरे वर्षपर्वताः ॥ ५
 उन्नममाणौ द्वौ मध्ये दश हीनास्तथाऽपरे । सहस्रद्वैतपोच्छ्रायास्तावद्विस्तारिणश्च ते ॥ ६
 भारतं मथमं वर्षं तवः किंपुरुषं स्मृतम् । हरिवर्षं तथैवान्यन्मेरोर्दक्षिणतो द्विज ॥ ७
 + रम्यकं चोत्तरे वर्षं तथैवान्यद्विदग्मयम् । उत्तराः कुरवश्चैव यथा वै भारतं तथा ॥ ८
 नवसाहस्रमेकैकेतेषां मुनिसत्तम । इलावृतं च तन्मध्ये सौवर्णो मेरुश्चिह्नितः ॥ ९
 मेरोश्चतुर्दिशं तव नवसाहस्रविस्तृतम् । इलावृतं महाभाग चत्वारश्वाध पर्वताः ॥ १०
 *विष्कम्भा रचिता मेरोर्योजनायुतविस्तृताः । पूर्वेण मन्दरो नाम दक्षिणे गन्धमादनः ॥ ११
 विपुलः पश्चिमे पार्श्वे सुपार्श्वश्चोत्तरे स्मृतः । कदम्बस्तेषु जम्बूश्च पिप्लो वट एव च ॥ १२
 एकादशशतायायाः पादपा गिरिकेतवः । जम्बूद्वीपेति संज्ञा स्यात्कञ्चं जम्बवा गजोपमम् ॥ १३
 जम्बूनदी रसेनास्यास्त्विदं जाम्बूनदं परम् । सुपर्श्वः पूर्वतो मेरोः केतुमालस्तु पश्चिमे ॥ १४
 वनं चैतथं पूर्वं दक्षिणे गन्धमादनः । वैभ्राजं पश्चिमे सौम्ये मन्दनं च सरांस्यथ ॥ १५
 अरुणोदं महाभद्रं शीतोदं मानसं तथा । शिताम्भधकमुज्ज्रायाः पूर्वतः केन्द्राचलाः ॥ १६
 दक्षिणेऽश्विस्तृटायाः शिशिवोसमुपेतं जले । शङ्कटादपः सौम्ये मेरी च ब्रह्मणः पुरी ॥ १७

* पशुधिनान्तर्गतं नास्ति क. इ. च. पुस्तकेषु । + पशुधिनान्तर्गतं नास्ति क. इ. च. पुस्तकेषु । * प. ग. सुवराजोऽस्तिदन्धनय नास्ति किं चोत्तराश्वेकपुर्वापरितर विदते ।

१ इ. पयः । १. शयः । २ इ. नखे । ५. नखे । ३ क. इ. प. 'मन्वः प्रसस्य' । ४ क. इ. प. हरिवर्ष ।
 ५ प. ग. नराधः । ६ प. 'द क्षिणोदं कचालम् । शिवा' । * प. शिशिराचलाः । ८ क. प. प. शिशिरा' । ९ ग.
 'नामम्' । १० ग. 'पानते' ।

चतुर्दश सहस्राणि योजनानां च दिक्षु च । इन्द्रादिलोकपालानां समन्ताद्गणः पुरा ॥ १७
 विष्णुपादात्प्राययित्वा चन्द्रं स्वर्गात्पतंत्यपि । पूर्वेण शीता भद्राश्वाच्छैलाच्छैलाद्भ्रताऽर्षवम् ॥ १८
 तथैवालकनन्दाऽपि दक्षिणेनैव भारतम् । प्रयाति सागरं कृत्वा सप्तभेदाऽथ पथिपम् ॥ १९
 अन्धि च चक्षुःसौम्याऽर्ध्वं भद्रोत्तरकुरूनपि । आनीलनिपधायामौ पारव्यवहन्धमादनी ॥ २०
 तयोर्मध्यगतो मेरुः कर्णिकाकारसंस्थितः । भारताः केतुमालाश्च भद्राश्वाः कुरवस्तथा ॥ २१
 यत्राणि लोकपन्नस्य मर्यादाशैलवाद्यतः । जठरो देवकूटश्च मर्यादापर्वतातुभौ ॥ २२
 तौ दक्षिणोत्तरायामावानीलनिपधायतौ । गन्धमादनकैलासौ पूर्ववच्चाऽऽयतातुभौ ॥ २३
 अशीतियोजनायामावर्णवान्तर्ध्ववस्थितौ । निपथः पारियात्रश्च मर्यादापर्वतातुभौ ॥) २४
 मेरोः पथिमादिग्भागे यथा पूर्वे तथा स्थितौ । *त्रिशुद्धो रुधिरधैव उत्तरौ वर्षपर्वतौ ॥ २५
 पूर्वपथायतावेतावर्णवान्तर्ध्ववस्थितौ । जाठराद्याश्च मर्यादाशैला मेरोश्चतुर्दिशम् ॥ २६
 केशरादिर्षु याः श्रेण्यस्तासु सन्ति पुराणि हि । लक्ष्मीविष्णुभ्रिसूर्यादिदेवानां मुनिसत्तपः ॥ २७
 भौमानां स्वर्गधर्माणां न पापास्तत्र यान्ति च । भद्राभ्वेऽस्ति हयग्रीवो वराहः केतुमालके ॥ २८
 भारते कूर्मरूपी च मत्स्यरूपः कुरुष्वपि । विश्वरूपेण सर्वत्र पूज्यते भगवान्हरिः ॥ २९
 (+ किंपुरुषाद्यष्टसु क्षुद्रातिशोकादिकं न च । चतुर्विंशतिसाहस्रं प्रज्ञा जीवन्त्यनामयाः) ॥ ३०
 कृत्वादिकल्पना नास्ति भौमान्यम्भांसि नाम्बुदाः । सर्वेष्वेतेषु वर्षेषु सप्त सप्त कुलाचलाः ॥ ३१
 नद्यश्च शतशस्तेभ्यस्तीर्थभूताः प्रजङ्गिरे । भारते यानि तीर्थानि तानि तीर्थानि वच्मि ते ॥ ३२

इत्यादिमहापुराण धारणे भुक्वकोशकथनं नामाशाभिन्नततनोऽध्यायः ॥ १०० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४७०

अथ नवाधिकशततनोऽध्यायः ।

तीर्थमाहात्म्यम् ।

(* अभिरुवाच—

माहात्म्यं सर्वतीर्थानां वक्ष्ये यद्वृत्तिमुक्तिदम् । यस्य हस्तौ च पादौ च मनश्चैव सुसंपतम् ॥ १
 विद्या तपश्च कीर्तिश्च स तीर्थफलमश्नुते । प्रविश्रहादुपाट्टचो लब्धाहारो जितेन्द्रियः ॥ २
 निष्पापस्तीर्णयात्री तु सर्ववद्गलं लभेत् । अनुषोष्य त्रिरात्राणि तीर्थान्यनभिगम्य च ॥ ३
 अदृत्वा क्वाञ्चनं गाथं दरिद्रो नाम जायते । तीर्थाभिगमने तत्स्याद्यद्यज्ञेनाऽऽऽप्यते फलम् ॥ ४
 पुष्करं परमं तीर्थं सान्निध्यं हि त्रिसंध्यकम् । दशकोटिसहस्राणि तीर्थानां विप्र पुष्करे ॥ ५
 ब्रह्मा सह सुरैरास्ते मुनयः सर्वमिच्छवः । देवाः प्राप्ताः सिद्धिमत्र स्नाताः पितृसुरार्चकाः ॥ ६
 अश्वमेधफलं प्राप्य ब्रह्मलोकं प्रयान्ति ते । कार्तिक्यापन्नदानाच्च निर्मलो ब्रह्मलोकभाक् ॥ ७

* इदमर्थं नास्ति क. द. च. पुस्तकेषु । + धनुषिद्वान्तरांतं नास्ति क. द. च. पुस्तकेषु । * धनुषिद्वान्तरांतं नास्ति क. द. च. पुस्तकेषु ।

१ प. 'तन्वपि' । २ प. 'ब्रह्मं शैल्य' । ३ प. 'वैपथाव' । ४ ख. ग. 'रिमदथः' । ५ ग. च. 'ती' जड' ।
 ६ प. 'पु या दोष्य' । ७ क. द. च. सुप्रमर्षाणा । ८ ख. ग. 'रिः' । भूप विपुल्यापातु क्षु । ९ ख. ग. 'भीक्षो' ।

(गङ्गामाहात्म्यम्)

पुष्करे दुष्करं गन्तुं पुष्करे दुष्करं तपः । दुष्करं पुष्करे दानं वस्तुं चैव सुदुष्करम् ॥	८
त्र वासाञ्जपाच्छादात्कुलानां शतमुदरेत् । जम्बूमार्गं च तत्रैव तीर्थं तण्डुलिकाश्रमम् ॥	९
ष्वाश्रमं कोटितीर्थं नर्मदा चारुदं परम् । तीर्थं चर्मण्वती सिन्धुः सोमनाथः प्रभासकम् ॥	१०
स्वल्पन्धिसङ्घश्च सागरं तीर्थमुत्तमम् । पिण्डारकं द्वारका च गोमती सर्वसिद्धिदा ॥	११
मितीर्थं ब्रह्मतुङ्गं तीर्थं पञ्चनदं परम् । भीमतीर्थं गिरिन्द्रश्च देविका पापनाशिनी ॥	१२
र्थं विनैशनं पुण्यं नागोज्जेदमघार्दनम् । तीर्थं कुमारकोटिश्च सर्वदानोरितानि च ॥	१३
रुक्षेत्रं गमिष्यामि कुरुक्षेत्रे वसाम्पहम् । य एवं सततं त्रयास्तोऽमलः मामुयादिवम् ॥	१४
त्र विष्ण्वादयो देवास्तत्र वासाद्धरिं ब्रजेत् । सरस्वत्यां संनिहित्यां ज्ञानकुरुक्षेत्रलोकात् १५	१५
शिवोऽपि कुरुक्षेत्रे नयन्ति परमां गतिम् । धर्मतीर्थं सुवर्णाख्यं गङ्गाद्वारमनुत्तमम् ॥	१६
र्थं कनस्रलं पुण्यं भद्रकर्णहृदं तथा । गङ्गासरस्वतीसङ्गं ब्रह्माचर्यमघार्दनम् ॥	१७
गुतुङ्गं च कुञ्जाश्रमं गङ्गोज्जेदमघान्तकम् । वाराणसी वरं तीर्थमविमुक्तमनुत्तमम् ॥	१८
पालमोचनं तीर्थं तीर्थराजं प्रयागकम् । गोपतीगङ्गयोः सङ्गं गङ्गा सर्वत्र नाकदा ॥	१९
र्थं राजगृहं पुण्यं शालग्राममघान्तकम् । वटेशं वामनं तीर्थं कालिकासङ्गमुत्तमम् ॥	२०
प्रैहित्वं करतोयाख्यं शोणं चार्थपत्रं परम् । श्रीपर्वतं कौलुगिरिः सद्यार्द्रिभलयो गिरिः ॥	२१
गोदावरी तुङ्गभद्रा कावेरी वरदा नदी । तापी पयोष्णी रेवा च दण्डकारण्यमुत्तमम् ॥	२२
लंनरं मुञ्जवटं तीर्थं सूर्पारकं परम् । मन्दाकिनी चित्रकूटं शृङ्गेरपुरं परम् ॥	२३
रवन्ती परमं तीर्थमयोध्या पापनाशिनी । नैमिषं परमं तीर्थं भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥)	२४

इत्यादिनद्यापुराण आश्रये तीर्थनाहान्मन्वर्षन नाम तत्रादिदृशततनोऽप्ययः ॥ १०९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयद्वयः—३४९४

अथ दशभिस्त्रयतनोऽध्यायः ।

गङ्गामाहात्म्यम् ।

अग्निरुवाच—

गङ्गामाहात्म्यमाख्यास्ये सेव्या सा भुक्तिमुक्तिदा । येषां मध्ये याति गङ्गा ते देशाः पावना वराः	
परिवर्षाहा तु भूतानां गतिमन्वेपतां सदा । गङ्गा वारंयते चोभौ वंशी निलवं हि सेवित्वा ॥	२
चान्द्रायणसहस्राद्य गङ्गाम्भःपालमुत्तमम् । गङ्गां पासं तु संसेव्य सर्वपद्मफलं लभेत् ॥	३
सकलापहरी देवी स्वर्गलोकप्रदायिनी । यावदस्थि च गङ्गायां तत्रवस्वमे स तिष्ठति ॥	४
श्रद्धादयस्तु तां सेव्य देवगच्छन्ति तुल्यताम् । गङ्गातीर्थसामुद्रतमुद्गारी सोऽयहाऽर्कवन् ॥	५
दुर्धनात्स्वशानात्पानात्पया गङ्गेतिकीर्तनात् । पुनाति पुण्यपुरुषाञ्जगत्शोऽथ सहस्रयः ॥	६

इत्यादिनद्यापुराण आश्रये गङ्गामाहात्म्यवर्षन नाम दशभिस्त्रयतनोऽध्यायः ॥ ११० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयद्वयः—३५००

१ घ. म. 'यं नर्मदा' । २ ख. ग. कञ्जोधन । ३ ख. ग. कर्मधन । ४ ख. ग. इतिर्वर्ष । ५ घ. 'सिन्दु च दे' । ६ घ. विनाश' । ७ घ. 'श्रेयं ग' । ८ छ. ग. 'श्रे दे यन्ति' । ९ ख. तर्पण' । १० घ. चोत्तमिरी । ११ क. छ. च. 'रिः विरादि' । १२ क. छ. च. 'तिर्थमिजा' । १३ क. छ. च. 'वारवते' । १४ क. छ. च. 'सेवित्वं च' ।

अथ द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

प्रयागमाहात्म्यम् ।

अशिरुवाच—

वक्ष्ये प्रयागमाहात्म्यं भुक्तिमुक्तिप्रदं परम् । प्रयागे ब्रह्मरिष्वाद्या देवा पुनिरराः स्थिताः
सरिताः सामराः सिद्धा गन्धर्वाप्सरसस्त्वथा । तत्र श्रीण्यप्रिकुण्डानि तेषां मध्ये तु त्राह्वती ॥ १ ॥
वेगेन समतिक्रान्ता सर्वातीर्थपुरस्कृता । तपनस्य मुता तत्र त्रिषु लोकेषु रिश्रुता ॥ २ ॥
गङ्गायमुनयोर्मध्यं पृथिव्या जघनं स्मृतम् । प्रयागं जघनस्यान्तरूपस्थमृषयो त्रिदुः ॥ ३ ॥
प्रयागं समतिष्ठानं कन्यलाश्वतराबुधौ । तीर्थं भोगवती चैव वेदी शोक्ता प्रजापतेः ॥ ४ ॥
तत्र वेदाश्च यज्ञाश्च मूर्तिमन्तः प्रयागके । स्वयनादस्य तीर्थस्य नामसंकीर्तिनादापि ॥ ५ ॥
मृत्तिकालम्भनाद्वाऽपि सर्वपापैः प्रमुच्यते । प्रयागे संगमे दानं श्रेद्धं जप्यादि चाक्षयम् ॥ ६ ॥
न वेदवचनादिषु न लोकवचनादपि । मतिरुत्कर्मणीषाऽन्ते प्रयागे मरणं प्रति ॥ ७ ॥
दश तीर्थसहस्राणि पशुकोऽयस्त्रयाऽपराः । तेषां सांनिध्यमत्रैव प्रयागं परमं ततः ॥ ८ ॥
चामुर्केर्भोगवत्यत्र हंसप्रपतनं परम् । गवा कोटिप्रदानाद्यङ्गहं स्नानस्य तत्फलम् ॥ ९ ॥
प्रयागे माघमासे तु एवमाहुर्मनीषिणः । सर्वत्र सुलभा गङ्गा त्रिषु स्थानेषु दुर्लभा ॥ १० ॥
गङ्गाद्वारे प्रयागे च गङ्गासामरसंगमे । अत्र दानादिवं पान्ति राजेन्द्रो जायतेऽत्र च ॥ ११ ॥
वटमूले संगमादौ मृतो विष्णुपुरीं प्रजेत् । उर्वशीपुलिनं रम्यं तीर्थं संध्यावटस्तथा ॥ १२ ॥
कोटितीर्थं चाश्वमेध गङ्गायमुनमुत्तमम् । मानसं रजसा हीनं तीर्थं बौसरकं परम् ॥ १३ ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये प्रयागमाहात्म्यवर्णनं नामद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५१४

अथ द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

वाराणसीमाहात्म्यम् ।

अशिरुवाच—

वाराणसी परं तीर्थं गौर्यै माह महेश्वरः । भुक्तिमुक्तिप्रदं पुण्यं वसतां शृणतां हरिम् ॥

हृद् उवाच—

गौरि क्षेत्रं न मुक्तं वै अविमुक्तं ततः स्मृतम् । जप्तं तप्तं हृतं दत्तमविमुक्ते क्लिप्तपम् ॥ १ ॥
अश्मना चरणौ हृत्वा वसेत्काशी न हि त्यजेत् । हरिश्चन्द्र परं गुह्यं गुह्यमाघ्रातकेश्वरम् ॥ २ ॥
जप्येश्वरं परं गुह्यं गुह्यं श्रीपर्यतं तथा । महालयं परं गुह्यं भूमिचण्डेश्वरं तथा ॥ ३ ॥
केदारं परमं गुह्यमष्टौ सन्त्यविमुक्तके । गुह्यानां परमं गुह्यमविमुक्तं परं मम ॥ ४ ॥

(नर्मदानाहात्म्यगयामाहात्म्ये)

द्वियोजनं तु पूर्वं स्वाद्योजनार्थं तद्वन्मथा । वरणा च नदी नासीं मध्ये वाराणसी तयोः ॥ ६
अत्र स्नानं जपो होमो मरणं देवपूजनम् । श्राद्धं दानं निवासश्च यैवत्स्याद्भुक्तिमुक्तिदम् ॥ ७
इत्यादिनहापुराण आग्नेये वाराणसीमाहात्म्यकथनं नाम द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—३५२१

अथ त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

नर्मदानाहात्म्यम् ।

अग्निरुवाच—

नर्मदादिकमाहात्म्यं वक्ष्येऽहं नर्मदां पराम् । सद्यः धुनाति गात्रेयं दर्शनाद्वारि नर्मदम् ॥ १
विस्तराद्योजनशतं योजनद्वयमायतम् । पट्टिस्तीर्थसङ्ख्याणि पञ्चिकोव्यस्तथाऽपराः ॥ २
पर्वतस्य समन्तात्तु तिष्ठन्त्यपरकण्ठके । काभेरीसंगमं पुण्यं श्रीपर्वतमतः शृणु ॥ ३
गौरी श्रीरूपिणी तेषु तपस्तामत्रवीर्द्धरिः । अवाप्स्यासि त्वमथ्यात्म नास्त्रा श्रीपर्वतस्तत्र ॥ ४
समन्ताद्योजनशतं महापुण्यं भविष्यति । अत्र दानं तपो जप्यं धाद्धं सर्वमयाज्ञपम् ॥ ५
मरणं शिवलोकाय सर्वेर्दं तीर्थमुत्तमम् । हरोऽत्र क्रीडते देव्या हिरण्यकशिपुस्तथा ॥ ६
तपस्तप्त्वा बली चाभून्मुनयः सिद्धिपामुवन् ॥ ७

इत्यादिनहापुराण आग्नेये नर्मदानाहात्म्यकथनं नाम त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—३५२८

अथ चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ।

गयामाहात्म्यम् ।

अग्निरुवाच—

गयामाहात्म्यमाख्यास्ये गया तीर्थोत्तमोत्तमम् । गयामुरस्तवस्तेषु ततपस्तापिभिः सुरैः ॥ १
उक्तः क्षीराग्निगो विष्णुः पालयास्मान्गयामुरात् । तथेत्युक्त्वा हरिर्दत्त्वं वरं ब्रूहीति चात्रवीत्
दैत्योऽत्रवीत्प्रवित्रोऽहं भवेयं सर्वतीर्थतः । तथेत्युक्त्वा गतो विष्णुर्दत्त्वं शृणु नैरा हरिम् ॥ ३
गताः शून्या मही स्वर्गे देवा ब्रह्मादयः सुराः । गता ऊचुर्हरिं देव शून्या भूक्तिदिवं हरे ॥ ४
दैत्यस्य दर्शनदेव ब्रह्माणं चात्रवीर्द्धरिः । पामार्थं दैत्यदेहं त्वं प्रार्थय विदशैः सह ॥ ५
तच्छ्रुत्वा समुरो ब्रह्मा गयामुरमथात्रवीत् । अतिथिः प्रार्थयामि त्वां देहं यागाय पावनम् ॥ ६
गयामुरस्तथेत्युक्त्वाऽपततस्य शिरसाथ । वागं चकार चलिते देहे पूर्णाहुतिं विर्भुः ॥ ७
पुनर्ब्रह्माऽत्रवीर्द्धिष्णुं पूर्णाकालेऽमुरोऽचलत् । विष्णुर्वर्ममयाऽऽहूय प्राह देवमर्षा शिलाम् ॥ ८

१ क. स. ग. ट. च. 'सि तयोर्मध्ये वराणसी । अ' । २ क. ड. च. बजः स्याद्भुक्तिमुक्तिदः । ३ क. व. 'हरः । अ' । ४ क. ड. च. राज्ञा । ५ क. ट. च. 'दिवः भु' । ६ पा. नवा । ७ क. ट. व. पुनः । ८ पा. देवाः । ९ क. घ. ट. व. देहि । १० क. ट. च. शक्ति । ११ पा. पूर्णा । १२ ग. 'रोऽचलत्' ।

धारयस्व सुराः सर्वे तस्यामुपरि सन्तु ते । गदाधरो मदीयाऽथ मूर्तिः स्थास्यति साऽम्बरः ॥१॥
 धर्मः शिलां देवमयीं तच्छ्रुत्वाऽधारयत्पराम् । या धर्माद्धर्मवर्तां च जाता धर्मव्रता सुता ॥२॥
 मरीचिर्ब्रह्मणः पुत्रस्तामुवाह तपोन्विताम् । यथा हरिः श्रिया रेमे गौरीयां शंभुस्तथा तथा ॥३॥
 कुशपुष्पाद्यरण्याच्च आनीयातिश्रमान्वितः । भुक्त्वा धर्मव्रतां प्राह पादसंवाहनं कुश ॥ १३
 विश्रान्तस्य मुनेः पादौ तथेत्युक्त्वा प्रियाऽकरोत् । एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा मुनीं मुक्तं समागतः ॥
 धर्मव्रताऽचिन्तयच्च किं ब्रह्माणं समर्चये । पादसंवाहनं कुर्वे ब्रह्मा पूज्यो गुरोर्मुक्तः ॥ १४
 विचिन्त्य पूजयामास ब्रह्माणं चार्हणादिभिः । मरीचिस्तामपश्येन्स शशापोक्तिव्यतिक्रमात् १५
 शिला भविष्यति कोषाद्धर्मव्रताऽब्रवीच्च तम् । पादाभ्यङ्गं परित्यज्य त्वङ्मुक्तः पूजितो मया १६
 अदोपाऽहं यतस्त्वं हि शार्पं प्राप्स्यसि शंकरात् । धर्मव्रता पृथक्शार्पं धारयित्वाऽग्रिमध्वगात् ॥
 तपश्चचार वर्षाणां सहस्राण्ययुतानि च । ततो विष्णुवादपो देवा वरं ब्रूहीति चाद्युवन् ॥
 धर्मव्रताऽब्रवीद्देवाञ्छार्पं निवर्तयन्तु मे ॥ १८

देवा ऊचुः—

दत्तो मरीचिना शपो भविष्यति न चान्यथा । शिला पवित्रा देवाद्ब्रह्मिलक्षिता त्वं भविष्यसि
 देवव्रता देवशिला सर्वदेवादिरूपिणी । सर्वदेवमयी पुण्या निश्चला(नैश्चल्या)यासुरस्य हि ॥२०

देवव्रतोवाच—

यदि तुष्टाः स्थ मे सर्वे मयि तिष्ठन्तु सर्वदा । ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्राद्या गौरीलक्ष्मीमुक्ताः सुराः २१
 अग्निरुवाच—

देवव्रतावचः श्रुत्वा तथेत्युक्त्वा दिवं गताः । सा धर्मेणासुरस्यास्य धृता देवमयी शिला ॥ २२
 सशिलश्चलितो दैत्यः स्थिता रुद्राद्यस्ततः । सदेवश्चलितो दैत्यस्ततो देवैः प्रसादितः ॥ २३
 क्षीराब्धिगो हरिः प्रादात्स्वमूर्तिं श्रीगदाधरम् । अगच्छन्तु भोः स्वयं यास्ये मूर्त्या वै देवगम्पया
 स्थितो गदाधरो देवो व्यक्ताव्यक्तोभयात्मकः ॥ निश्चला(नैश्चल्या)यै स्वयं देवः स्थित आदिगदाधरः
 गदो नामासुरो रौद्रः स हतो विष्णुना पुरा । तर्दस्थिनिर्मिता चाऽऽद्या गदा या विश्वकर्मणा
 आधया गदया हेतिममुक्त्वा राक्षसा हताः । गदाधरेण देवेन तस्मादादिगदाधरः ॥ २७
 देवमर्यां शिलायां च स्थिते चाऽऽदिगदाधरे । गयासुरे निश्चलेऽथ ब्रह्मा पूर्णाहुतिं ददौ ॥२८
 गयासुरोऽब्रवीद्देवान्किमर्थं वञ्चितो ह्यहम् । विष्णोर्वचनमात्रेण किं न स्वां निश्चलो ह्यहम् ॥२९
 आक्रान्तो यथहं देवा दातुमर्हत मे वरम् ॥ ३०

देवा ऊचुः—

तीर्थस्य करणे यत्त्वमस्माभिर्निश्चलीकृतः । विष्णोः शंभोर्ब्रह्मणश्च क्षेत्रं तव भविष्यति ॥ ३१
 प्रसिद्धं सर्वतीर्थेभ्यः पित्रादेर्ब्रह्मलोकदम् । इत्युक्त्वा ते स्थिता देवा देव्यस्तीर्थादयः स्थिताः
 यागं कृत्वा ददौ ब्रह्मा ऋत्विग्भ्यो दक्षिणास्तादा । पञ्चक्रोशं गयाक्षेत्रं पञ्चाशत्पञ्च चार्पये-
 (चाऽर्पय)त् ॥ ३३

* इदमर्थं क. क. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ प. पात्स्यथ । २ प. "देव्यस्या" । ३ क. च. "ति सर्वतः" । ग. "ति स्व मुनिः" । ४ क. ग. प. "ति तथाऽऽर्प-
 य. "इयाग यथा" । ५ क. इ. च. "पंतीर्थेभ्यः" । ७ प. दैत्यः । ८ क. इ. प. "दक्षिणसि" । ९ प. "य विधिपक्षेण"

(गयायात्राविधिः)

प्रामान्यस्वर्णगिरीन्कृत्वा नदीर्दुग्धमधुसूत्राः । सरोवराणि दध्याज्यैर्वहूनघ्नादिपर्वतान् ॥ ३४
 कामधेनुं कल्पतरुं स्वर्णरूप्यगृहाणि च । न याचयन्तु विमेन्द्रा अल्पानुक्त्वा ददौ प्रभुः ॥ ३५
 धर्मयागे मलोभास्तु प्रतिगृह्य धनादिकम् । स्थिता यदा गयायां ते शप्तास्ते ब्रह्मणा तदा ॥ ३६
 विद्याविवाजिता स्युं तृष्णापुक्ता भविष्यथ । दुग्धादिवजिता नद्यः शैलाः पापाणरूपिणः ॥ ३७
 ब्रह्माणं ब्राह्मणाद्योचुर्नष्टं ज्ञापेन चाखिलम् । जीवनाय प्रसादं नः कुरु विनाथ सोऽज्रवीत् ॥ ३८
 तीर्थोपजीविका स्युं सचन्द्रार्कं भविष्यथ । ते गुप्पान्पूजयिष्यन्ति गयायामागता नराः ॥ ३९
 हृन्वकव्यैर्धनैः श्राद्धैस्तेषां कुलशतं व्रजेत् । नरकात्स्वर्गलोकाय स्वर्गलोकात्परां गतिम् ॥ ४०
 गयोऽपि चाकरोयागं बहन्नं बहुदक्षिणम् । गया पुरी तेन नाम्ना पाण्डवा ईजिरे हरिस् ॥ ४१
 इत्यादिमहापुराण आग्नेये गयामाहात्म्यवर्णनं नाम चतुर्दशधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५६९

अथ पयदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

गयायात्राविधिः ।

अग्निरुवाच—

उद्यतश्रेद्गयां यातुं श्राद्धं कृत्वा विधानतः । विधाय कार्पटीवेशं(पं) ग्रामस्यापि प्रदक्षिणम् ॥ १
 कृत्वा प्रतिदिनं गच्छेत्संयतश्रामतिव्रती । गृहाच्चलितमात्रस्य गयाया गमनं प्रति ॥ २
 स्वर्गारोहणसोपानं पितृणां तु पदे पदे । ब्रह्मज्ञानेन किं कार्यं गोशुद्धे मरणेन किम् ॥ ३
 किं कुरुक्षेत्रबासेन यदा पुत्रो गयां व्रजेत् । गयां प्राप्तं सुतं दृष्ट्वा पितृणामुत्सवो भवेत् ॥ ४
 पश्यामपि जलं स्पृष्ट्वा अस्मभ्यं किं न दास्यति । ब्रह्मज्ञानं गयाश्राद्धं गोशुद्धे मरणं तथा ॥ ५
 वासः पुंसां कुरुक्षेत्रे पुष्करिणा चतुर्विधा । कारुण्येन पितरः पुत्रं नरकाद्भयभीरवः ॥ ६
 गयां यास्यति यः पुत्रः स नखाता भविष्यति । सुगहनं चोपवासश्च सर्वतीर्थेष्वयं विधिः ॥ ७
 न कालादि गयातीर्थे दरास्तिष्णवन्श्च नित्यतः । पक्षत्रयनिवासी च पुनरात्प्राप्त्यर्हं कुलम् ॥ ८
 अष्टकामु च वृद्धौ च गयायां मृतवासरे । अत्र मातुः पृथक्श्राद्धमन्यत्र पतिना सह ॥ ९
 पित्रादिनवदैवत्यं तथा द्वादशदैवतम् । प्रथमे दिवसे स्नायाचीर्थं ह्युत्तरमानसे ॥ १०
 उत्तरे मानसे पुष्प आयुरारोग्यवृद्धये । सर्वाधीषविधाताय स्नानं कुर्याद्विमुक्तये ॥ ११
 संतर्प्य देवपित्रादीन्श्राद्धकृत्पिण्डदो भवेत् । +दिव्यान्तारिक्षभौमस्या(भूमिष्ठा)न्देवान्संतर्प-
 याम्यहम् ॥ १२
 दिव्यान्तारिक्षभौमादि पितृमात्रादि तर्पयेत् । पिता पितामहश्चैव तर्पेव प्रपितामहः ॥ १३
 माता पितामही चैव तथैव प्रपितामही । मातामहः प्रमातामहो वृद्धममातामहः ॥ १४
 तैभ्योऽन्येभ्य इमान्पिण्डानुद्धाराय ददाम्यहम् । ॐ नमः सूर्यदेवाय सोमर्भामङ्गरूपिणे ॥ १५
 जीपशुकन्यैर्नधारिराहुकेतुस्वरूपिणे । उत्तरे मानसे स्नात उद्धरेत्सकलं कुलम् ॥ १६
 सूर्यं नत्वा व्रजेन्मौनी नरो दक्षिणमानसम् । दक्षिणे मानसे स्नानं करोमि पित्र्गृह्ये ॥ १७

+ इदमर्थं नादित क. द. च. पुस्तकेषु ।

१ क. द. च. महत् । २ क. द. च. गन्तु । ३ क. द. च. 'त' पुत्रे मणि ज' । ४ क. द. च. अन्वटकलु । ५ क. द. च. 'दिनेर्द्ध' । ६ क. द. च. तेन्यस्तेन्य । ७ क. द. च. ततो । ८ क. द. च. 'तुदेवते । ग' ।

गयायामगतः स्वर्गं यान्तु मे पितरोऽखिलाः । श्राद्धं पिण्डं ततः कृत्वा सूर्यं नत्वा वदेद्विदुः
 ॐ नमो भानवे भर्त्रे भवाय भव मे विभो । भुक्तिमुक्तिमदः सर्वपितॄणां भव भावितः ॥ १९
 कन्यर्वाहोऽनलः सोपो यमश्चैवार्थमा तथा । अग्निष्वाचा वार्हपद आज्यपाः पितृदेवताः ॥ २०
 आगच्छन्तु पद्माभागा युष्माभी रक्षितास्त्वित् । मदीयाः पितरो ये च मातृमातामहादयः ॥ २१
 तेषां पिण्डप्रदाताऽहमागतोऽस्मि गयायाम् । उदीच्यां मुण्डपृष्ठस्य देवीपिगणपूजितम् ॥ २२
 नाम्ना कनखलं तीर्थं त्रिषु लोकेषु विद्युतम् । सिद्धानां प्रीतिजननैः पापानां च भयंकरैः ॥ २३
 लेलिहानैर्भद्रानागै रक्ष्यते चैव नित्यशः । तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति क्रीडन्ते(न्ति) भुवि मानवाः
 फल्गुतीर्थं ततो गच्छेन्महानथां स्थितं परम् । नागाज्जनार्दनात्कूपाद्दृष्टाच्चोत्तरमानसाद् ॥ २५
 एतद्गयाशिरः प्रोक्तं फल्गुतीर्थं तदुच्यते । मुण्डपृष्ठे नगा यौथ सारात्सारमयान्तरम् ॥ २६
 यस्मिन्फलति श्रीगौर्वी कामधेनुर्नलं मही । ऋष्टिस्पादिकं यस्मात्फल्गुतीर्थं न फल्गुवत् ॥ २७
 फल्गुतीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं गदाधरम् । एतेन किं न पर्याप्तं नृणां सुकृतकारिणाम् ॥ २८
 पृथिच्यां यानि तीर्थानि आ समुद्रात्तरांसि च । फल्गुतीर्थं गमिष्यन्ति वारमेकं दिने दिने २९
 फल्गुतीर्थं तीर्थराजे करोति स्नानमाहृतः । पितॄणां ब्रह्मलोकाप्त्या आत्मनो भुक्तिमुक्तये ॥ ३०
 स्नात्वा श्राद्धी पिण्डदोऽथ नमेदेवं पितामहम् । कलौ माहेश्वरा लोका अत्र देवो गदाधरः ॥ ३१
 पितामहो लिङ्गकूपी तं नमामि महेश्वरम् । गदाधरं बलं काममनिरुद्धं नरायणम् ॥ ३२
 ब्रह्मपिप्पुनृसिंहाख्यं वराहादीशमाम्यहम् । ततो गदाधरं दृष्ट्वा कुलानां शतमुद्धरेत् ॥ ३३
 धर्मारण्यं द्वितीयेऽङ्गि मत्तङ्गस्याऽऽश्रये वरे । मत्तङ्गवाप्यां संस्नाप्य श्राद्धकृत्पिण्डदो भवेत् ॥ ३४
 यतश्चेत् सुसिद्धेशं नत्वा चेदमुदीरयेत् । प्रमाणं देवताः सन्तु लोकपालाश्च साक्षिणः ॥ ३५
 मयाऽऽगत्य मत्तङ्गेऽस्मिन्पितॄणां निष्कृतिः कृता । स्नानतर्पणश्राद्धादि ब्राह्मतीर्थेऽथ कूपके ॥ ३६
 तत्कूपेऽप्ययोर्मध्ये श्राद्धं कुलशतोद्धृतौ । महाबोधितकं नत्वा धर्मवान्स्वर्गलोकभाक् ॥ ३७
 तृतीये ब्रह्मसरसि स्नानं कुर्याद्यतत्रतः । स्नानं ब्रह्मसरस्तीर्थे करोमि ब्रह्मभूतये ॥ ३८
 पितॄणां ब्रह्मलोकाय ब्रह्मपिगणसेविते । तर्पणं श्राद्धकृत्पिण्डं मदद्यात्तु परसेचनम् ॥ ३९
 कुर्याच्च वानपेथार्थं ब्रह्मैऽप्यमदक्षिणम् ॥

एको मुनिः कुम्भकुशाग्रहस्त आश्रयस्य मूले सलिलं ददाति ।

आश्राथ सिक्ताः पितरथ तृप्ता एका क्रिया अर्थकरी प्रसिद्धा ॥

ब्रह्माणं च नमस्कृत्य कुलानां शतमुद्धरेत् । फल्गुतीर्थे चतुर्थेऽङ्गि स्नात्वा देवादितर्पणम् ॥ ४१

कृत्वा श्राद्धं सपिण्डं च गयाशिरसि कारयेत् । पञ्चक्रोधं गयाक्षेत्रं क्रौशमेकं गयाशिरः ॥ ४२

तत्र पिण्डप्रदानेन कुलानां शतमुद्धरेत् । मुण्डपृष्ठे पदं न्यस्तं महादेवेन धीमता ॥ ४३

मुण्डपृष्ठे शिरः साक्षाद्गयाशिर उदाहृतम् । साक्षाद्गयाशिरस्तत्र फल्गुतीर्थं ध्रुवं कृतम् ॥ ४४

अमृतं तत्र वरति पितॄणां दक्षमक्षयम् । स्नात्वा दशाश्वमेधे तु दृष्ट्वा देवं पितामहम् ॥ ४५

* १२वर्षे क. द. च. पुत्रावेवु नास्ति ।

(गणानात्रविधिः)

द्रुपादं नरः स्पृष्ट्वा नेह भूयोऽभिजायते । शमीपत्रप्रमाणेन पिण्डं दत्त्वा गयाशिरे ॥ ४६
 रकस्था दिवं यान्ति स्वर्गस्था भोजनमाप्नुयुः । पायसोनाथ पिष्टेन सक्तुना चरुणा तथा ॥ ४७
 ऽण्डदानं तण्डुलैश्च गोधूमैस्तिलमिश्रितैः । पिण्डं दत्त्वा रुद्रपदे कुलानां शतमुद्देत् ॥ ४८
 ऽथा विष्णुपदे श्राद्धपिण्डदो हृणमुक्तिञ्च । पित्रादीनां शतकुलैः स्वात्मानं तारयेन्नरः ॥ ४९
 ऽथा ब्रह्मपदे श्राद्धी ब्रह्मलोकं नयेत्पितॄन् । दक्षिणाग्निपदे तद्गद्गाईपत्यपदे तथा ॥ ५०
 ऽद्वै चाऽऽहवनीयस्य श्राद्धी यज्ञफलं लभेत् । आवसथ्यस्य चन्द्रस्य सूर्यस्य च गणस्य च ५१
 तगस्त्यकार्तिकेयस्य श्राद्धी तारयते कुलम् । आदित्यस्य रथं नत्वा कर्णादित्यं नमोन्नरः ॥ ५२
 जनकेशपेदं नत्वा गयाकेदारकं नभेत् । सर्वपापविनिर्मुक्तः पितॄन्ब्रह्मपुरं नयेत् ॥ ५३
 ऽवेशालोऽपि गयाशीर्षे पिण्डदोऽभूच्च पुत्रवान् । विशालायां विशालोऽभूद्राजपुत्रोऽत्रवीह्विजान् ५४
 तथं पुत्रादप्यः स्युर्मै द्विजा ऊचुर्विशालकम् । गयायां पिण्डदानेन तत्र सर्वं भविष्यति ॥ ५५
 ऽवेशालोऽपि गयाशीर्षे पितृपिण्डान्ददौ ततः । दृष्ट्वाऽऽकाशे सितं रक्तं पुरुषांस्तांश्च पृष्ट्वान् ५६
 ऽहं यूपं तेपु चैवैकः सितः शोचं विशालकम् । अहं सितस्ते जनक इन्द्रलोकं गतः शुभात् ॥५७
 ऽम रक्तः पिता पुत्रं कृष्णश्चैव पितामहः । अत्रवीन्नरकं भ्रातृस्त्वया भुंकीकृत्वा वयम् ॥ ५८
 ऽपिण्डदानाद्ब्रह्मलोकं व्रजाम इति ते गताः । विशालः भ्रातृपुत्रादीं राज्यं कृत्वा हरिं ययौ ॥५९
 ऽतराजः स्वमुत्तर्यै च वणिर्न चैदमब्रवीत् । प्रेतैः सर्वैः सद्वाऽऽर्तैः सन्पुकृतं भुज्यते फलम् ॥ ६०
 ऽश्वणाद्वादशीयोगे कुम्भः साश्रथ सोदकः । दत्तः पुरा स मध्याह्ने जीवनायोपतिष्ठते ॥ ६१
 ऽतं गृहीत्वा मे गच्छ गयायां पिण्डदो भव । वणिग्धनं गृहीत्वा तु गयायां पिण्डदोऽभवत् ॥ ६२
 ऽतराजः सह प्रेतैर्भुक्तो नीतो हरेः पुरम् । गयाशीर्षे पिण्डदानादात्मानं स्वयिर्वृस्तथा ॥ ६३
 ऽपेतृवंशे मृता ये च मातृवंशे तथैव च । गुरुभ्वशुरकन्धूनां ये चान्ये वान्धवा मृताः ॥ ६४
 ऽहं मे कुले लग्नपिण्डाः पुत्रदारविर्वाजिताः । क्रियालोपगता ये च जालन्ध्याः पञ्चवस्तथा ॥ ६५
 ऽवेरुषा आमगर्भा ये ज्ञाताज्ञाताः कुले मम । तेषां पिण्डो मया दत्तो ह्यक्षयमुपतिष्ठताम् ॥ ६६
 ऽहं केचित्प्रेतरूपेण तिष्ठन्ति पितरो मम । ते सर्वे तृप्तिमायान्तु पिण्डदानेन सर्वदा ॥ ६७
 ऽपेण्डो देयस्तु सर्वेभ्यः सर्वैर्वै कुलतारकैः । आत्मनस्तु तथा देवो ह्यक्षयं लोकमिच्छता ॥ ६८
 ऽश्वमेऽह्नि गदालोले स्नायान्मघ्नेण बुद्धिमान् । गदाप्रक्षालने तथैव गदालोलेऽतिपावने ॥ ६९
 ऽज्ञानं करोमि संसारगदशान्त्यै जनार्दन । नयोऽक्षयवटार्यैर्वै अक्षिण्यस्वर्गदायिने ॥ ७०
 ऽपेगादीनामक्षयाय सर्वपापक्षयाय च । श्राद्धं नटवले कुर्याद्ब्राह्मणानां च भोजनम् ॥ ७१
 ऽरुक्स्मिन्भोजिते विभे कोटिर्भवति भोजिता । किं पुनर्वहुभिर्भुक्तैः पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥ ७२
 ऽप्यायामन्नदाता यः पितरस्तेन पुत्रिणः । वटं पटेश्वरं नत्वा पूजयेत्पितामहम् ॥ ७३
 ऽक्षय्याल्लभते लोकान्कुलानां शतमुद्देत् । क्रमतोऽक्रमतो चाऽपि गयायात्रा महाफला ॥ ७४

श्रुत्वादिमहापुत्राय आग्नेये गयायात्राविधिपरिणतं नाम पञ्चरात्रविद्वत्शततपोऽचार्यः ॥ ११५ ॥

आदितः श्लोकानां, समख्यद्वाः—३६४३

१ क. द. च. शिरा । २ क. द. च. स्वान्नोत्तर । ३ च. ग. घ. 'द्वै वाऽऽह' । ४ क. द. च. धाद । ५ क. द. च. 'वदान्यव ग' । घ. ग. 'वदान्यव ग' । ६ क. द. च. गता । ७ क. द. च. 'न हृत्थ' । ८ घ. ग. 'ह' । अथोविनर । ९ क. द. च. प्राप्ती त्वया । १० घ. ग. मुखाः इ' । ११ क. द. च. नोऽह । १२ क. द. च. 'य उपेयपञ्चाच य । वि' । १३ घ. 'क्षयस्य' ।

अथ दोषदायिकव्रतततोऽध्यायः ।

गथायात्राविधिः ।

अग्निरुवाच—

गायत्र्यैव महानद्यां स्नातः संध्यां समाचरेत् । गायत्र्यो अग्रतः प्रातः श्राद्धं पिण्डमधाक्षयम् ।
 मध्याह्ने चोच्यति स्नात्वा भीतवायैर्शुभास्य च । सावित्रीं पुरतः संध्यां पिण्डदानं च तच्छते ॥ १ ॥
 अगस्त्यस्य पदे कुर्याद्योनिद्वारं प्रविश्य च । निर्गतो न पुनर्योनिं मविशेन्मुच्यते भवात् ॥ २ ॥
 बलिं काकशिलायां च कुमारं च नमेत्ततः । स्वर्गद्वार्यां सोमकुण्डे वायुतीर्थेऽथ पिण्डदः ॥ ३ ॥
 भवेदाकाशमङ्गायां कपिलायां च पिण्डदः । कपिलेशं शिवं नत्वा र्क्षिमकुण्डे च पिण्डदः ॥ ४ ॥
 कौटिलीर्थे च कोटीशं नत्वाऽमोघपदे नरः । गदालोले वानरके गोप्रचारे च पिण्डदः ॥ ५ ॥
 नत्वा गावं (गां वै) वैतरण्यामेकविंशकुलोत्तृतिः । श्राद्धपिण्डप्रदाता स्यात्कौश्रवादे च पिण्डदः ॥ ६ ॥
 तृतीयायां विशालार्यां निधिरायां च पिण्डदः । ऋणमोक्षे पापमोक्षे भस्मकुण्डेऽथ भस्मना ॥ ७ ॥
 स्नानकृन्मुच्यते पापान्नभेदेवं जनार्दनम् । एष पिण्डो मया दत्तस्तव हस्ते जनार्दन ॥ ८ ॥
 *परलोकगते महापक्षरूपमुपनिष्ठताम् । गयायां पितृरूपेण स्वयमेव जनार्दनः ॥ ९ ॥
 तं दृष्ट्वा पुण्डरीकाक्षं मुच्यते वै ऋणप्रवात् । मार्कण्डेयेश्वरं नत्वा नमेश्वरेश्वरं नरः ॥ १० ॥
 मूलश्वेते महेशस्य धारायां पिण्डदो भवेत् । गृध्रकूटे गृध्रवटे धौतपादे च पिण्डदः ॥ ११ ॥
 पुष्करिण्यां कर्दमाले रीमतीर्थे च पिण्डदः । प्रभासेनं नमेत्येतशिलायां पिण्डदो भवेत् ॥ १२ ॥
 दिव्यान्तरिक्षभूमिष्ठाः पितरो वान्यवादयः । मेतादिरूपा मुक्ताः स्युः पिण्डैर्दत्तैर्मपाऽखिलाः ॥ १३ ॥
 स्थानत्रये मेतत्रिला गथाशिरासि पावनी । प्रभासे प्रेतकुण्डे च पिण्डदस्तारयेत्कुलम् ॥ १४ ॥
 वसिष्ठेशं नमस्कृत्य तदग्रे पिण्डदो भवेत् । (+गयानाभौ सुपुत्रायां महाकोष्यां च पिण्डदः ॥ १५ ॥
 गदाधराग्रतो मुण्डपृष्ठे देव्याश्च संनिधौ । मुण्डपृष्ठं नमेदादौ क्षेत्रपालादिसंयुतम् ॥ १६ ॥
 पूजयित्वा मयं न स्याद्विपरोगादिनाशनम् । ब्रह्माणं च नमस्कृत्य ब्रह्मलोकं नयेत्कुलम् ॥ १७ ॥
 सुभद्रां वलभद्रं च प्रपूज्य पुरुषोत्तमम्) । सर्वकामसमायुक्तः कुलमुद्गत्य नार्कभाक् ॥ १८ ॥
 *हृषीकेशं नमस्कृत्य तदग्रे पिण्डदो भवेत् । मीधवं पूजयित्वा च देवीं वैपानिको भवेत् ॥ १९ ॥
 महालक्ष्मीं प्रार्च्य गौरीं भैरवां च सरस्वतीम् । पितृनुद्गत्य स्वर्गस्थो भुक्तभोगोऽत्र शास्त्रधीः ॥ २० ॥
 द्वादशादित्यमभ्यर्च्य बर्हिं रेवन्तमिन्द्रकम् । +रोगादिमुक्तः स्वर्गी स्याच्छ्रीकपर्दिनिनायकम् ॥ २१ ॥
 प्रपूज्य कौतिकेयं च निर्विघ्नः सिद्धिमाप्नुयात् । सोमनाथं च कालेशं केदारं मथितामहम् ॥ २२ ॥
 सिद्धेश्वरं च रुद्रेशं रामेशं ब्रह्मकेश्वरम् । अष्ट लिङ्गानि गुणानि पूजयित्वा तु सर्वभाक् ॥ २३ ॥

* इदमर्थं नास्ति क. ट. च. पुस्तकेषु । + धनुषिहान्तगतं क. ट. च. पुस्तकेषु नास्ति । * इदमर्थं नास्ति क. च. पुस्तकेषु । + इदमर्थं नास्ति क. ट. च. पुस्तकेषु ।

१ क. ट. च. प्रातः । २ क. ट. च. 'व्यामुष' । ३ क. ट. च. वेद्यति । ४ क. ट. च. 'संश्रयारव' । ५ क. च. 'विप्रीन्द्रात' । ६ क. ट. 'विप्री' । ७ क. ट. च. दानरुण्डे । ८ क. च. 'ले च न' । ९ क. च. गयो । १० क. च. 'यं भीमाया च य वि' । ११ क. ट. च. नामतीर्थे । १२ क. ट. च. शैरुभाक् । १३ क. ट. च. ताम्र । १४ क. ट. च. 'देवो च भुव्य तथा । वि' । १५ क. ट. च. 'सुदुर्गा' । १६ क. ट. च. 'गिन्दुक' । १७ क. ट. च. 'वसिष्ठेश' ।

(श्राद्धकल्पः)

रायणं वराहं च नारसिंहं नमेच्छ्रिये । ब्रह्मविष्णुमहेशाख्यं त्रिपुरत्रयशेषदम् ॥	२५
तीतां रायं च गरुडं वायनं संप्रयूज्य च । सर्वकामानवाप्नोति ब्रह्मलोकं नयेत्पितृन् ॥	२६
वैः सार्धं संप्रयूज्य देवमादिगदाधरम् । ऋणत्रयविनिर्मुक्तस्तारयेत्सकलं कुलम् ॥	२७
वरूपा शिला पुण्या तैस्साहोत्रमयी शिला । गपायां न हि तत्स्थानं यत्र तीर्थं न विद्यते ॥२८	
श्वान्ना पातयेत्पिण्डं तं नयेद्ब्रह्म श्रावतम् । फल्ग्वीशं फल्गुचण्डीं च प्रणम्याङ्गारकेश्वरम् २९	२९
वङ्गस्य पदे श्राद्धी भरताश्रमके भवेत् । हंसतीर्थं कोटितीर्थं यत्र पाण्डुशिलौनदः ॥	३०
त्र स्यादग्निधारारायां मैथुसूत्रासि पिण्डदः । इन्द्रेण किलिकिलेशं नमेद्वृद्धिविनायकम् ॥	३१
पिण्डदो धेनुकारण्ये पदे धेनोर्नमेत्त गाम् । सर्वान्पितृन्स्तारयेच्च सरस्वत्यां च पिण्डदः ॥	३२
ध्यामुपास्य सायाह्ने नमेद्देवीं सरस्वतीम् । त्रिसंध्यारुद्रवेद्विभो वेदवेदाङ्गपारगः ॥	३३
शं प्रदक्षिणीकृत्वा गपाविश्रान्तयूज्य च । अन्नदानादिकं सर्वं कृतं तत्राश्रयं भवेत् ॥	३४
त्वा संश्रायैयदेवमादिदेवं गदाधरम् । गदाधरं गवावासं पित्रादीनां गतिप्रदम् ॥	३५
नीर्थकाममोक्षार्थं योगदं प्रणमाम्यहम् । देहेन्द्रियमनोबुद्धिप्राणाईकारवर्जितम् ॥	३६
त्वमुद्बुद्धमुक्तसत्यं ब्रह्म नमाम्यहम् । आनन्दमद्वयं देवं देवदानववन्दितम् ॥	३७
वदेवीवृन्दयुक्तं सर्वदा प्रणमाम्यहम् । कलिकल्पमफकालार्तिदमनं वनमालिनम् ॥	३८
लितासिललोकेशं कुलोद्धारणमानसम् । अन्यक्तान्यक्तविभक्तात्माविभक्तात्मानमात्मनि ॥३९	
स्थितं स्थिरतरं सारं वन्दे घोरावमर्दनम् । आगतोऽस्मि गयां देव पितृकार्ये गदाधर ॥	४०
मे साक्षी भयाचेह अट्टणोऽहमृणत्रयात् । साक्षिणः सन्तु मे देवा ब्रह्मेशानादयस्तथा ॥४१	
या गयां समासाद्य पितृणां निष्कृतिः कृता । गपामाहात्स्यपठनाच्छ्राद्धादौ ब्रह्मलोकमाह् ॥	
तृणामक्षयं श्राद्धमक्षयं ब्रह्मलोकदम् ॥	४३

इत्थादिनश्रावण आग्नेये गवायानादिपिण्डमन नाप योऽह्नाधिकगततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६८६

* अथ अष्टदशधिकगततमोऽध्यायः ।

श्राद्धकल्पः ।

अग्निरुवाच—

त्यापनो मुनीनाह पथा श्राद्धं तथा वदे । गपादौ श्राद्धं कुर्वीत संक्रान्त्यादौ विशेषतः ॥ १
 लं चापरपक्षे च चतुर्ध्यापूर्ध्वमेव वा । संपाद्य च पदसौ च पूर्वेषुश्च निमश्रयेत् ॥ २
 निम्बुहस्यसाधून्वा स्नातकाश्रौत्रियादिजान् । अनवधान्कर्षनिष्ठाञ्जिगृथानाचारसंपुतान् ॥ ३

* इत्यर्थं नास्ति क. ट. च. पुस्तकेषु ।

१ क. ट. च. नरसिंहं । २ क. ट. च. 'ह्य त्रैपुरवर्णशेषदम् । ३ क. ट. च. तस्यां देव' । ४ क. च. 'मू ।
 वीर्य कर्षवशी । ५ ख. ग. प. उ. 'न्यत्रदः । ६ क. ट. च. मन्वे स' । ७ प. उ. हंस । ८ क. ट. च. 'वेदेव' ।
 क. ट. च. 'दिननोद' । १० प. उ. 'गुद बुद्धिपुत्र स' । ११ ख. ग. 'बुद्धिम् । १२ क. ट. च. स्थिरं । १३ ख.
 प. उ. 'ते वाऽय' । १४ क. ट. च. क्षय्ये च यत्पथा च ।

अथ षोडशाधिकशाततमोऽध्यायः ।

गवायानाविधिः ।

अशिरुवाच—

गायत्र्यैव महानद्यां स्नातः संध्यां समाचरेत् । गायत्र्यां अग्रतः प्रातः श्राद्धं पिण्डमपाक्षयम् ।
 मध्याह्ने चोद्यति स्नात्वा गीतवाद्यैर्बुधास्य च । सावित्रीं पुरतः संध्यां पिण्डदानं च तच्छे ॥ १ ॥
 अगस्त्यस्य पदे कुर्याद्योनिद्वारं प्रविश्य च । निर्गतो न पुनर्योनिं प्रविशेन्मुच्यते भवात् ॥
 बलिं काकशिलायां च कुमारं च नभेत्ततः । स्वर्गद्वार्यां सोमकुण्डे वायुतीर्थेऽथ पिण्डदः ॥
 भवेदाकाशगद्गायां कपिलायां च पिण्डदः । कपिलेशं शिवं नत्वा रूक्मिकुण्डे च पिण्डदः ॥ २ ॥
 कोटितीर्थे च कोटीशं नत्वाऽमोघपदे नरः । गदालोलं वानरके गोमचारे च पिण्डदः ॥
 नत्वा गावं (गां वै) वैतरण्यामेकविंशकुलोद्धृतिः । श्राद्धपिण्डप्रदाता स्यात्कौश्रपादे च पिण्डदः ॥
 तृतीयायां विशालायां निधिरायां च पिण्डदः । ऋणमोक्षे पापमोक्षे भस्मकुण्डेऽथ भस्मना ॥ ३ ॥
 स्नानकृन्मुच्यते पापान्नभेदेवं जनार्दनम् । एष पिण्डो मया दत्तस्तव हस्ते जनार्दन ॥
 अपरलोकगते मयमक्षय्यमुपतिष्ठताम् । गवायां पितृरूपेण स्वयमेव जनार्दनतः ॥ ४ ॥
 तं दृष्ट्वा पुण्डरीकाक्षं मुच्यते वै ऋणत्रयात् । मार्कण्डेयेश्वरं नत्वा तपेद्वृधेश्वरं नरः ॥ ५ ॥
 मूलश्लेथे महेशस्य धारायां पिण्डदो भवेत् । गृध्रकूटे गृध्रवटे धौतपादे च पिण्डदः ॥ ६ ॥
 पुष्करिण्यां कर्दमाले रांमतीर्थे च पिण्डदः । प्रभासेशं नमस्त्रेतशिलायां पिण्डदो भवेत् ॥ ७ ॥
 दिव्यान्तरिक्षभूमिष्ठाः पितरो बान्धवादायः । प्रेतादिरूपा मुक्ताः स्युः पिण्डैर्दत्तैर्मयाऽस्तिलाः ॥ ८ ॥
 स्थानत्रये प्रेतशिला गवाशिरासि पावनी । प्रभासे श्लेथकुण्डे च पिण्डदस्तारयेत्कुलम् ॥ ९ ॥
 वसिष्ठेशं नमस्कृत्य तदग्रे पिण्डदो भवेत् । (+गवायानाभौ सुपुत्रायां महाकोश्यां च पिण्डदः ॥ १० ॥
 गदापराग्रवो मुण्डपृष्ठे देव्याथ संनिधौ । मुण्डपृष्ठं नभेदादौ क्षेत्रपालादितंयुतम् ॥ ११ ॥
 पूजयित्वा भयं न स्याद्विपरोगादिनाशनम् । ब्रह्माणं च नमस्कृत्य ब्रह्मलोकं नयेत्कुलम् ॥ १२ ॥
 सुभद्रां बलभद्रं च प्रपूज्य पुरुषोत्तमम्) । सर्वकामसमायुक्तः कुलमुद्धृत्य नाकंभाक् ॥ १३ ॥
 अदृषीकेशं नमस्कृत्य तदग्रे पिण्डदो भवेत् । मांथवं पूजयित्वा च देवो वैमानिको भवेत् ॥ १४ ॥
 महालक्ष्मीं मार्च्यं गौरां भद्रलां च सरस्वतीम् । पितृनुजुल्य स्वर्गस्थो भुक्तभोगोऽत्र शास्त्रधीः ॥ १५ ॥
 द्वादशदित्तमभ्यर्च्य बद्धिं रेवन्तमिन्द्रकम् । +रोगादिमुक्तः स्वर्गो स्याच्छ्रीरूपादिविनायकम् ॥ १६ ॥
 प्रपूज्य कौर्विकेशं च निधिप्रः सिद्धिमानुयात् । सोमनाथं च कालेशं केदारं मणिनामहम् ॥ १७ ॥
 सिद्धेश्वरं च रुद्रेशं रामेशं ब्रह्मरुद्रेश्वरम् । अष्ट लिङ्गानि गुणानि पूजयित्वा तु सर्वभारु ॥ १८ ॥

* इदमर्थं नास्ति क. ह. च. पुस्तकेषु । + यन्विद्वान्तर्गतं क. ह. च. पुस्तकेषु नास्ति । * इदमर्थं नास्ति क. ह. च. पुस्तकेषु । + इदमर्थं नास्ति क. ह. च. पुस्तकेषु ।

१ क. ह. च. प्रवृत् । २ क. ह. च. 'भवाभुव' । ३ क. ह. च. 'येवति' । ४ क. ह. च. 'दृष्टंवाप' । ५ क. ह. च. 'विश्वरूप' । ६ क. ह. च. 'विर्मा' । ७ क. ह. च. 'हमन्ते' । ८ क. ह. च. 'लेचन' । ९ क. ह. च. 'गायो' । १० क. ह. च. 'वा' । ११ क. ह. च. 'वि' । १२ क. ह. च. 'नाम' । १३ क. ह. च. 'गो' । १४ क. ह. च. 'ला' । १५ क. ह. च. 'गि' । १६ क. ह. च. 'वि' । १७ क. ह. च. 'वि' । १८ क. ह. च. 'वि' ।

(श्राद्धकल्पः)

आचान्तेषुदकं गुण्याप्यस्रतानि प्रदापयेत् । अस्रद्योदकमेवाथ आशिषः प्रार्थयेन्नरः ॥ २६
 अत्रोराः पितरः सन्तु गोत्रं नो वर्धतां सदा । दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाः संततिरेव च ॥ २७
 श्रद्धा च नो मा व्यगमद्भु देयं च नोऽस्त्विति । अन्नं च नो बहु भवेदतिर्योश्च लभेमहि ॥ २८
 याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्म कंचन । स्वधावाचनीयान्कुशानास्तीर्य सपवित्रकान् २९
 स्वधां वाचयिष्ये पृच्छेदनुज्ञातश्च वाच्यताम् । पितृभ्यः पितामहेभ्यः प्रपितामहमुत्स्यके ॥ ३०
 स्वधोच्यतामस्तु स्वधां उच्यमानस्तथैव च । अर्षा निपिञ्चेद्भुक्तानं पात्रं कृत्वाऽथ दक्षिणाम् ३१
 यथाशक्ति प्रदद्याच्च देवं पित्रेऽऽप्येऽथ वाचयेत् । विश्वे देवाः प्रीयन्तां च वाजे वाजे विसर्जयेत्
 आ मा वाजस्पेत्यनुव्रज्य कृत्वा विप्रान्प्रदक्षिणाम् । ऐह विशेदमानास्यां मासि मासि चरेत्तथा
 एकीद्विष्टं भवक्षयामि श्राद्धं पूर्ववदाचरेत् । एकं पवित्रमेकार्थमेकं पिष्टं प्रदापयेत् ॥ ३४
 नावाहनाग्रीकरणं विश्वे देवा न चात्र हि । तृप्तिप्रश्ने स्वदितमिति यदेत्सुस्वदितं द्विजः ॥ ३५
 उपतिष्ठतामित्यक्षय्ये विसर्गे चाभिरम्पताम् । अभिरताः स्म इत्यपरे शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ ३६
 सपिण्डीकरणं वक्ष्ये अन्दान्ते मध्यतोऽपि वा । पितृणां त्रीणि पात्राणि एकं प्रेतस्य पात्रकम् ॥
 सपवित्राणि चत्वारि तिलपुष्पयुतानि च । गन्धोदकेन युक्तानि पूरयित्वाऽभिमिश्रति ॥ ३८
 प्रेतपात्रं पितृपात्रे ये सम(मा)ना इतिद्वयात् । पूर्ववत्पिण्डदानादि प्रेतानां पितृता भवेत् ॥ ३९
 अथाऽऽभ्युदयिकं श्राद्धं वक्ष्ये सर्वं तु पूर्ववत् । जपेत्पितृमन्त्रवर्जं पूर्वाह्ने तत्प्रदक्षिणम् ॥ ४०
 उपचारा ऋतुकुशास्तिलार्थं यवैरिह । तृप्तिमक्षस्तु संपन्नं सुसंपन्नं वदेद्द्विजः ॥ ४१
 दध्यक्षतत्रदराद्याः पिण्डा नान्दीमुस्तान्पितृन् । अवाहयिष्ये पृच्छेच्च भीषतामिति चाक्षये ॥ ४२
 नान्दीमुस्ताथ पितरो वाचयिष्येऽथ पृच्छति । नान्दीमुस्तान्पितृगणान्प्रीयन्तामित्यथो वदेत् ४३
 नान्दीमुस्ताथ पितरस्तद्विषता प्रपितामहः । मातामहः भ्रमातामहो वृद्धममानुक्तामहः ॥ ४४
 स्वधार्क्यारात्र सुधीत युग्मान्निष्प्राथं भोजयेत् । तृप्तिं वक्ष्ये पितृणां च ग्राम्यैरोपधिभिस्तथा ४५
 मासं तृप्तिस्तथाऽऽरण्यैः कन्दमूलफलादिभिः । मत्स्यैर्मांसद्वयं मांसैर्द्वयं च ब्राह्मणेन च ॥ ४६
 चतुरो रौरवेणोथ पथ पदज्ञानलेन तु । कूर्मेषु सप्त चाष्टौ च वाराहेण नवैव तु ॥ ४७
 मेपमांसेन दश च माहिषैः पार्षितैः शिवैः । संवत्सरं तु गव्येन पयसा पायसेन वा ॥ ४८
 वांधीनसस्य मांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी । खड्गमांसं कालशकं लोहितच्छामलो मधु ॥ ४९
 महाश्रक्लाथ वर्षासु मघाश्राद्धमथारण्यम् । मघाऽप्याथमिहोत्री च शाखाध्यापी पठद्भिरित् ॥ ५०
 तृणाधिकेत्स्त्रिपर्युर्धर्मैर्द्रोणस्य पाठकः । त्रिपु(सु)पर्णज्येष्ठतामज्ञानी स्युः पद्भिर्वाचनाः ॥ ५१
 काम्पानां कल्पमारुयास्ये प्रतिपत्सु धनं बहु । त्रियः परा द्वितीयायां चतुर्थ्यां धर्मकामदः ५२
 पथम्पां पुत्रकामस्तु पण्ड्यां च ऋषैश्चभागपि । कृषिभागी च सप्तम्यामष्टम्यामर्धलाभकः ५३
 नवम्वां च एकशफा दशम्पां गोगणो भवेत् । एकादश्यां परीवारो द्वादश्यां धनधान्यकम् ५४
 ज्ञातिश्रेष्ठं त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां च शकृतः । मृतानां श्राद्धं सर्वात्तमपारासथां समीरितम् ५५
 सप्त न्याया दशारण्ये मृगाः कालंजरे गिरौ । चक्रवाकाः शरद्वीपे ईसाः सरसि मानसे ॥ ५६

१ क. द. च. 'पेतत. १ अ' । २ क. ग. 'था तस्य वाजन्तरो वु । ३ अ' । च. 'था स्रज्यया' । ३ क. घ. ग. । विशेष । च. 'वे विश्वे तथाऽऽप्ये' । ४ क. द. च. 'दू' । ५ च. 'जं कृत' । ६ क. 'कर नियु' । ७ क. द. च. 'पय' । ८ च. 'पावैतः' । ९ घ. छ. 'बाधोत्पत्त्य' । १० क. च. 'पुत्रैःश्री' । ११ क. 'धर्मकामदः' । १२ घ. छ. 'रण्येणु । २१

यर्जयेच्चिद्रुत्रिकुष्टा(द्रुचा)दीक्ष गृह्णीयान्निमन्त्रितान् । स्नाताञ्शुचींस्तथाऽऽचान्ताग्नाच्छ्रान्तं
कर्षणि ॥

उपवेशयेत्त्रीन्विश्यानेकैः क्रमुभयत्र वा । एवं मातामहांश्च शकैरपि च कारयेत् ॥
तद्वद्भि ब्रह्मचारी स्यादकोपोऽस्वरितो वृद्धः । सत्योऽग्रमचोऽनधन्यो ह्यस्वाध्यायथ ॥
सर्वाश्च पङ्क्तिमूर्धन्यान्पृच्छेत्प्रश्ने तथाऽऽसने । दर्शानास्तीर्य द्विगुणान्पिप्ये देवादिकं चरेत् ॥
विश्वान्देवानावाहयिष्ये पृच्छेदावाहयेति च । विश्वे देवास आवाह्य विकीर्षाय पवाहयेत् ॥
विश्वे देवाः श्रुणुतेमं पितृनावाहयिष्यति । पृच्छेदावाहयेत्युक्त उशन्तस्त्वा समाहयेत् ॥
तिलान्विकीर्षाय जपेदौषस्त्वित्यादि पात्रके । सपवित्रे निषिञ्चेद्वा शं नो देवीरिति वृ(ष्ट)वा ।
यचोऽसीति यवान्दत्त्वा पित्रे सर्वत्र वै तिलान् । तिलोऽसि सोमदेवत्यो गोऽसने देवनिषिक्तः ।
प्रत्नवद्भिः प्रत्तः स्वधया पितृ[निमा]ल्लोकान्प्रीणया हि नः स्वधेति । श्रीथ तेति ददेत्युत्पं स
हैमेऽथ राजते ॥

औदुम्बरे वा खड्गे वा पर्णपात्रे मदक्षिणम् । देवानामयसञ्चं तु पितृणां सव्यमाचरेत् ॥
(॥ एकैकस्य एकैकेन सपवित्रकरेण च ॥

या दिव्या आपः पयसा संवभ्रुवुर्षा अन्तरिक्षा(क्षया)उत पार्थिवीर्याः । हिरण्यवर्णा पङ्क्तिपृष्ठा
न आपः शं स्योना भवन्तु ॥

विश्वे देवा एष वोऽर्षवः स्वाहा च पितरेष ते । स्वर्षेयं पितृमहादेः संस्रवान्प्रथमे चरेत् ॥)

पितृभ्यः स्थानमसीति न्युञ्जं पार्श्वं करोत्यधः । अन्नमन्धपुष्पधूपदीपाच्छादनदानकम् ॥

घृताक्तमन्त्रमुद्गत्य पृच्छत्यग्नौ करिष्येति । कुरुष्वेत्यभ्यनुज्ञातो जुहुवात्साधिकोऽनले ॥

अनग्निकः पितृहस्ते सपवित्रे तु मन्त्रतः । अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहेति प्रथमाऽऽहुतिः ॥

सोमाय पितृभ्योऽथ यमाग्राहिरसेऽपरे । जुतरोपं चान्नं पात्रे दत्त्वा पार्श्वं समालभेत् ॥

पृथिवी ते पात्र यौरपिधानं ब्राह्मणस्य मुखेऽमृतेऽमृते जुहोमि स्वाहेति ॥

जपवेद विष्णुरित्यग्ने दिनाद्भुष्टं निवेशयेत् ॥

सु-र्षतेति च तिलान्विकीर्षान्नं मदापयेत् । जुषधमिति चोक्त्वाऽथ गायत्र्यादि ततो जपेत्

स्वताभ्यः पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एव च । नमः स्वाहायै स्वपायै नित्यमेव नमो नमः ॥

प्राग्नात्वीऽथ विकिरेदपो दधातरुकृत्सकृत् । गायत्री पूर्ववज्जपत्वा मर्धुं वातेति वै जपेत् ॥

प्राः स्थ इति संपृच्छेत्प्राः स्म इति वै वदेत् । शेषमन्नमनुज्ञाप्य सर्वमन्नमर्धकतः ॥

सि-सृष्ट्योस्त्विच्छिष्यार्थं तु कृत्वा चैवाननेनम् । दधातरुश्रेणु त्रीन्पिण्डानाचान्तेषु परे जमुः ॥

(धादकालः)

१. नोऽप्युक्तं पुण्याप्यज्ञतामि मद्रापयेत् । अन्नद्योदकपेयाथ आशियः मार्घपेन्नरः ॥ २६
 मयोराः पितरः सन्तु गोत्रं नो वर्धतां सदा । दातारो नोऽपि वर्धन्तां वेदाः संततिरेव च ॥ २७
 मद्रा च नो मा व्यगमद्बहु देयं च नोऽस्त्विति । अन्नं च नो बहु भवेदतिर्थाथ लभेमहि ॥ २८
 वाचितारश्च नः सन्तु मा च वाचिष्म कंचन । स्वधावाचनीयान्कुशानास्तीर्य सपवित्रकान् २९
 त्थर्था वाचपिष्ये पृच्छेदनुज्ञातश्च वाच्यताम् । पितृभ्यः पितामहेभ्यः प्रपितामहसुर्यके ॥ ३०
 त्वधोच्यतामस्तु स्वर्था उच्यमानस्तथैव च । अपो निपिञ्चेदुत्तानं पार्श्वं कृत्वाऽथ दक्षिणाम् ३१
 मयाशक्तिं प्रदद्याच्च दैव पित्रेऽऽप्येऽथ वाचयेत् । विश्वे देवाः प्रीयन्तां च वाजे वाजे विसर्जयेत्
 आ मा वाजस्येतनुव्रज्य कृत्वा विप्रान्दक्षिणाम् । ऐहं विशेदमानास्यां मासि मासि चरेत्तथा
 एकोऽदिष्टं प्रवक्ष्यामि श्राद्धं पूर्ववदाचरेत् । एकं पवित्रमेकार्घ्यमेकं पिण्डं मद्रापयेत् ॥ ३४
 तावाहनाप्रौक्करणं विश्वे देवा न चात्र हि । हस्तिप्रश्ने स्वदितामिति वदेत्सुस्वदितं द्विजः ॥ ३५
 उपनिष्ठतामित्यक्षय्ये विसर्गं चाभिरम्पताम् । अभिरताः स्म इत्यपरे श्रेयं पूर्ववदाचरेत् ॥ ३६
 सपिण्डीकरणं वक्ष्ये अब्दान्ते मध्यतोऽपि वा । पितृणां त्रीणि पात्राणि एकं प्रेतस्य पात्रकम् ॥
 सपवित्राणि चत्वारि तिलपुष्पयुतानि च । गन्योदकेन युक्तानि पूरयित्वाऽभिषिञ्चति ॥ ३८
 प्रेतपात्रं पितृपात्रे ये सम(भा)ना इतिदवात् । पूर्ववत्पिण्डदानादि प्रेतानां पितृता भवेत् ॥ ३९
 अथाऽऽभ्युदयिकं श्राद्धं वक्ष्ये सर्वं तु पूर्ववत् । जपेत्पितृपत्रवर्जं पूर्वाह्ने तत्पदक्षिणाम् ॥ ४०
 उपचारा ऋतुकुशास्तिलार्थैश्च वर्षैरिह । हस्तिप्रश्नस्तु संपन्नं सुसंपन्नं वदेद्द्विजः ॥ ४१
 दध्यभ्रतवदराथाः पिण्डा नान्दीमुत्तान्पितृन् । आवाहयिष्ये पृच्छेच्च प्रीयतामिति चान्नये ॥ ४२
 नान्दीमुत्ताश्च पितरो वाचापिष्येऽथ पृच्छति । नान्दीमुत्तान्पितृगणान्प्रीयन्तामित्यथो वदेत् ४३
 नान्दीमुत्ताश्च पितरस्तत्पिता प्रपितापहः । मातामहः प्रमातापहो वृद्धप्रमातृकामहः ॥ ४४
 स्वपार्कांरात्र मुञ्जीते युगाम्निप्रांथ भोजयेत् । तृप्तिं वक्ष्ये पितृणां च ग्राम्भैरोपधिभिस्तथा ४५
 मासं तृप्तिस्तथाऽऽरुणैः कन्दमूलफलादिभिः । मत्स्यैर्भासद्वयं मांसैश्च वै श्राकुनेन च ॥ ४६
 चतुरो रौरवेणाय पञ्च पद्भ्यामलेन तु । कूर्पेण सप्त चाष्टौ च वाराहेण भवैव तु ॥ ४७
 मेषमांसेन दश च माहिषैः पक्षिणैः शिवैः । संवत्सरं तु गव्येन पयसा पायसेन वा ॥ ४८
 वांघ्रीनसस्य मांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी । खड्गमांसं कालशाकं लोहितच्छायलो मधु ॥ ४९
 महाशल्काश्च वर्षासु मयाश्राद्धमथाक्षयम् । मन्त्राध्याय्यमिहोत्री च शाखाध्यायी पडङ्गविद् ॥ ५०
 तृणाधिकेत्स्त्रिमर्धुर्धर्मद्रोणस्य पाठकः । त्रिपु(सु)पर्णज्येष्ठसामज्ञानी स्युः पद्भिर्वापनाः ॥ ५१
 काम्यानां कल्पमारुणस्ये प्रतिपत्सु धनं बहु । स्त्रियः परा द्वितीयायां चतुर्थ्यां धर्मैकामद् ५२
 पञ्चम्यां पुत्रकामस्तु षष्ठ्यां च ऋषेष्टपभागपि । कृपिभागी च सप्तम्यामष्टम्यामर्धलाभकः ५३
 नवम्यां च एकशका दशम्यां गोगणो भवेत् । एकादश्यां परीचरौ द्वादश्यां धनधान्यकम् ५४
 ज्ञातिर्ध्रुव्यं त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां च शूद्रतः । मृतानां श्राद्धं सर्वोत्तममावास्यां समीरितम् ५५
 सप्त व्याधा दैशरुष्ये मृगाः कालजरै गिरौ । चक्रवाकाः शरद्रीषे हंसाः सरसि मालसे ॥ ५६

१ क. इ. च. 'विततः । अ' । २ छ. य. 'धा तस्य वाजस्येतु च । अ' । च. 'धा सान्नना' । ३ क. छ. य.
 'ये पित्रेऽथ । च. 'वे पित्रे तथाऽर्धवे' । ४ क. इ. च. गृह । ५ च. 'जं वृत्त' । ६ च. 'कार निपु' । ७ क. इ. च.
 मासपय । ८ च. पार्वतः । ९ घ. छ. वासोऽन्यस्य । १० क. च. 'पूर्वलो' । ११ क. वनंशरः । १२ घ. छ. दशम्युः ।

तेऽपि जाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपास्वाः । मस्थिता दूरमध्वानं यूयं तेभ्योऽवसीदत ॥ ५७
 श्राद्धादौ पठिते श्राद्धं पूर्णं स्वाद्भ्रूल्लोकादम् । श्राद्धं कुर्याच्च पुत्रादिः पितुर्जीवति तत्पितुः ५८
 तत्पितुस्तत्पितुः कुर्याज्जीवति मपितामहे । पितुः पितामहस्याथ परस्य प्रपितामहात् ॥ ५९
 एवं मात्रादिकस्यापि तथा मातामहादिके । श्राद्धकल्पं पठेद्यस्तु स लभेच्छ्राद्धकृतफलम् ॥ ६०
 तीर्थे युगादौ मन्वादौ श्राद्धं दत्तमथाज्ञयम् । अश्वयुक्शुक्लनवमी द्वादशी कार्तिके तथा ॥ ६१
 तृतीया चैव माघस्य तथा भाद्रपदस्य च । फाल्गुनस्याप्यमावास्या पौषस्यैकादशी तथा ॥ ६२
 आपादस्यापि दशमी माघमासस्य सप्तमी । श्रावणे चाष्टमी कृष्णा तथाऽऽषाढे च पूर्णिमा ॥
 कार्तिकी फाल्गुनी तद्वज्रपेष्ठे पञ्चदशी सितौ । स्वायंभुवाद्या मनवस्तेषामाद्याः किलासयाः ॥
 गया प्रयागो गङ्गा च कुरुक्षेत्रं च नर्मदा । श्रीपर्वतः प्रभासश्च शालग्रामो वराणसी ॥ ६५
 गोदावरी तेषु श्राद्धं श्रीपुरुषोत्तमादिषु ॥ ६६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये श्राद्धनल्पवर्णन नाम तप्तदद्याधिकसप्ततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः— ३७५२

अथाष्टादशाधिकसप्ततमोऽध्यायः ।

भारतवर्षवर्णनम् ।

अग्निरुवाच—

उत्तरं परसमुद्रस्य हिमाद्रेश्चैव दक्षिणम् । वर्षे तद्भारतं नाम नवसाहस्रविस्तृतम् ॥ १
 कर्मभूमिरियं स्वर्गपपवर्गं च गच्छताम् । महेन्द्रो मलयः सद्यः शुक्तिमौन्दे (न्दिही)मपर्वतः ॥ २
 विन्ध्यश्च पारियात्रश्च सप्तान् कुलपर्वताः । इन्द्रद्वीपः कसेरश्च ताम्रवर्णो गभस्तिमान् ॥ ३
 नागद्वीपस्तथा सौम्यो गान्धर्वस्त्वथ वारुणः । अयं तु नवमस्तेषां द्वीपः सागरसंस्तृतः ॥ ४
 योजनानां सहस्राणि द्वीपोऽयं दक्षिणोत्तरात् । नव भेदा भारतस्य मध्यभेदेऽथ पूर्वतः ॥ ५
 किरता यवनाश्चापि ब्राह्मणाद्याश्च मध्यतः । वेदस्मृतिमुखा नयः पारियात्रोद्भवास्तथा ॥ ६
 विन्ध्याश्च नर्मदाद्याः स्युः सहात्तापी पयोष्णका । गोदावरी भीमरथी कृष्णवेणादिकास्तथा ॥
 मलयारकृतमालाद्यास्त्रिसामाया महेन्द्रजाः । कुमाराद्याः शुक्तिमतो हिमाद्रेश्चन्द्रभागका ॥
 पश्चिमे कुरुपाथालमध्यदेशादयः स्थिताः ॥ ८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये भारतवर्षवर्णन नामाष्टादशाधिकसप्ततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः— ३७६०

अर्धशोडशधिकसप्ततमोऽध्यायः ।

(महावीरपरिवर्णनम्)

[अथ धारमुदधिं पुत्रद्वीपस्तथा स्थितः । सप्त मेधातिथेः पुत्राः पुत्रद्वीपेश्वरास्तथा ॥ २
 तच्छान्तभयः शिशिरः सुखोदय इतः परः । आनन्दश्च शिवः क्षेमो ध्रुवस्तत्राप्य वर्षकम् ॥३
 ।।दाशैलो गोमेधश्चन्द्रो नारदकुन्दुभी । सोमकः सुमनाः शैलो वैभ्राजास्तैर्जनाः शुभाः ॥ ४
 ।। मथानाः सप्तात्र पुत्राच्छाकान्तिकेषु च । जीवनं पञ्चसाहस्रं धर्मो वर्णाश्रमात्मकः ॥ ५
 ।। र्षिकाः कुरवश्चैव विविंशा भोविनश्च ते । विमाद्यास्तैश्च सोमोऽर्ष्यो द्विलक्षैश्चैव पुत्रकः ॥ ६
 ।। नेनेभुरसोदेन हृतो द्विगुणशाल्मलः । वपुष्यतः सप्त पुत्राः शाल्मलेश्वास्तथाऽभवत् ॥ ७
 ।। तोऽथ हरितश्चैव जीमूतो लोहितः क्रमात् । वैद्युतो मानसश्चैव सुवभो नाम वर्षकः ॥ ८
 ।। पुणो द्विगुणेनैव सुरोदेन सपाहृतः । कुमुदधानलश्चैव तृतीयस्तु बलाहकः ॥ ९
 ।। यः कङ्कोऽथ महिपः ककुब्जान्सप्त निम्नगाः । कपिलाधारुणाः पीताः कृष्णाः स्युर्ब्राह्मणादयः
 ।। पुरुषं यजन्ति स्म सुरोदेनायमाहृतः । ज्योतिष्यतः कुशेशाः स्युर्दक्षिणो वेषुमान्मुतः ॥ ११
 ।। धी लम्बनी धैर्यः कपिलश्च प्रभाकरः । विमाद्या दमिसुरुष्यास्तु ब्रह्मरूपं यजन्ति ते ॥ १२
 ।। द्रुमो हेमशैलश्च घृतिमान्पुष्पवांस्तथा । कुशेशयो हरिः शैलो नैर्षार्थि मन्दराचलः ॥ १३
 ।। एतोऽयं घृतोदेन कौञ्चद्वीपेन सोऽप्यथ । कौञ्चेश्वरा घृतिमतः पुत्रास्तत्राप्यवर्षकाः ॥ १४
 ।। कुशलो मनोनुगश्चोर्षेः मथानोऽथान्यकारकः । मुनिश्च दुन्दुभिः सप्त सप्त शैलाश्च निम्नगाः)
 ।। श्वश्च वामनश्चैव तृतीयश्चान्यकारकः । देवास्तपुष्पहरीकश्च दुन्दुभिर्द्विगुणो मिथः ॥ १५
 ।। ता द्वीपेषु ये शैला यथा द्वीपानि ते तथा । पुष्कराः पुष्केला धन्वीस्तित्थ्यां विमादयो हरिम्
 ।। न्ति कौञ्चद्वीपस्तु दधिमण्डोदकाहृतः । संवृतः शाकद्वीपेन^१ भन्वाच्छाकेश्वराः सुताः ॥ १८
 ।। ईदथ कुमारश्च सुकुमारो मणीचक्रः । कुञ्जोत्तरयो (रोऽथ) मोदाकी द्रुपस्तत्राप्यवर्षकाः ॥१९
 ।। वारुषो जलधरो रैवतः श्यामैकाद्रकी । आम्बिकेश्यस्यथा रम्पः केशरी सप्त निम्नगाः ॥२०
 ।। मगधमानस्यामन्दगाश्च द्विजातयः । यजन्ति सूर्यरुं तु शाकः क्षीराश्विनाऽऽहृतः ॥ २१
 ।। करेणाऽऽहृतः सोऽपि द्वौ पुत्रौ सवनस्य च । महावीरतो धातकश्च वर्षं द्वे नामचिद्विते ॥ २२
 ।। तैर्द्विर्मनिसारुष्याऽथ मध्यतां बलयाहृतिः । योजनानां सहस्राणि विस्तारोच्छ्रापतः सपः ।।
 ।। वनं दशसाहस्रं सुरैर्ब्रह्माऽथ पूज्यते । स्नाद्दकेनोदधिना चेष्टितो द्वीपमानतः २४
 ।। नातिरिक्तता चापां समुद्रेषु न जायते । उदयास्तमनेष्विन्द्रोः पशयोः शुरुकृष्णयोः ॥ २५
 ।। गोचराणि पश्वैव अङ्गुलानां शतानि वै । अपां वृद्धितर्षां दृष्ट्वा सामुद्रीणां महामुने ॥ २६

* क. व. पुस्तकयोर्नास्ति धनुश्शान्तवर्णतो मन्वा ।

१ क. ग. 'मेरुध' । २ घ. 'स्तजनाः' । ३ क. 'शिवेता' । च. 'विदिता' । ४ च. 'मातिविधिरे' । ५ घ. छ. 'धवा-
 लध' । ६ क. 'भजनित' । ७ च. 'दिने लम्बा' । ८ घ. छ. 'क्षिप्तो यजुना' । ९ क. 'दूरयो' । १० घ. छ. 'दधिनु' ।
 ११ घ. ग. 'शै नुपलषी' । च. 'शैलनु' । १२ छ. ग. च. 'ज्याः पीरतोऽभवन्' । १३ क. व. 'गुणा वि' । १४ क.
 'धरादयो विष्णोः' । च. 'धरादयो विष्णोः' । १५ घ. छ. 'न्यास्तीर्षा वि' । १६ घ. ग. 'स्त्रिप्या वि' । १७ घ.
 'व हम्वा' । १८ च. 'सत्रध' । १९ घ. छ. 'पारकः' । २० क. व. 'कुनोततः सगोदादिभुम्' । घ. ग. 'कुमीततः
 गोदादिभुम्' । २१ क. 'सकेशी' । २२ घ. ग. 'भोरधी' ।

(महादीपादिवर्णनम्)

विष्व क्षारमुदधिं पुत्रादीपस्तथा स्थितः । सप्त मेधातिथेः पुत्राः पुत्रद्वीपेश्वरास्तथा ॥ २
 त्याच्छान्तप्रथः शिशिरः सुतोदय इतः परः । आनन्दश्च शिवः क्षेमो ध्रुवस्तत्रापि वर्षकम् ॥३
 [पादाश्लो गोमेषश्चन्द्रो नारददुन्दुभी । सोमकः सुमनाः शैलो वैभ्राजास्तेर्गनाः शुभाः ॥ ४
 तयः प्रधानाः सप्ताय पुत्राच्छाकान्तिकेषु च । जीवनं पञ्चसाहस्रं वर्षं वर्षाश्रमात्पकः ॥ ५
 भार्यकाः कुरवश्चैव विविंशा भाविनश्च ते । विप्राद्यास्तैश्च सोमोऽर्च्यो द्विलक्षैश्चैव पुत्रकः ॥ ६
 तानेनेश्वरसोदेन वृतो द्विगुणशालमलः । वपुष्पतः सप्त पुत्राः शालमलेशास्तथाऽभवन् ॥ ७
 वेतोऽथ हरितश्चैव जीभूतो लोहितः क्रमात् । वैद्युतो मानसश्चैव सुप्रभो नाम वर्षकः ॥ ८
 द्वेगुणो द्विगुणेनैव सुरोदेन समावृतः । कुमुदशालश्चैव तृतीयस्तु बलाहकः ॥ ९
 शेषः कश्चोऽथ माहिपः ककुद्धान्सप्त निम्नगाः । कपिलाशारुणाः पीताः कृष्णाः स्युर्वाह्यणादपः
 तद्युक्तं यजन्ति स्म सुरोदेनायमावृतः । ज्योतिष्मतः कुशेशाः स्युर्बद्धिदो वेषुमान्सुतः ॥ ११
 रथी लम्बनी धैर्यः कपिलश्च प्रभाकरः । विप्राद्या दंयियुलुवास्तु ब्रह्मरूपं यजन्ति ते ॥ १२
 वेद्युमो हेमश्लथ पुतिमान्पुष्पांस्तथा । कुशेशयो हरिः शैलो वर्षार्थं मन्दराचलः ॥ १३
 वंष्टितोऽप्यं धृतोदेन क्रीञ्चद्वीपेन सोऽप्यथ । क्रीञ्चेश्वरा पुतिमतः पुत्रास्तत्रापि वर्षकाः ॥ १४
 (शकुशलो मनोनुमश्चोर्ण्यैः प्रधानोऽधान्यकारकः । मुनिश्च दुन्दुभिः सप्त सप्त शैलाश्च निम्नगाः)
 क्रीञ्चश्च वापनश्चैव तृतीयशान्यकारकः । देवाट्टपुण्डरीकश्च दुन्दुभिर्द्वैर्गुणो मिथः ॥ १६
 द्वीपा द्वीपेषु ये शैला यथा द्वीपानि ते तथा । पुष्कराः पुष्केला घन्योस्तिथ्यां विनादयो हरिम्
 यजन्ति क्रीञ्चद्वीपस्तु दधिमण्डोदकावृतः । संवृतः शाकद्वीपेन भव्याच्छाकेश्वराः सुताः ॥ १८
 नलदश्च कुमारश्च सुकुमारो मणीचंक्रः । कुञ्चोत्तरयो (सोऽथ) मोदाकी द्रुमस्तत्रापि वर्षकाः ॥१९
 उदयालयो जलधरो रैवतः श्यामैर्कोद्रकैः । आम्बिकेयस्तथा रम्यः केशरी सप्त निम्नगाः ॥२०
 तमगा मगधमानस्यामन्दगाश्च दिनातपः । यजन्ति सूर्यरूपं तु शाकः क्षीराग्निनाऽऽवृतः ॥ २१
 पुष्करेणाऽऽवृतः सोऽपि द्वौ पुत्रौ सचनस्य च । महावीरो धातकिश्च वर्षे द्वे नामचिहिते ॥ २२
 एकोऽद्रिर्धानसाख्योऽथ मध्यतो बलयाकृतिः । योजनानां सहस्राणि विस्तारोच्छ्रापतः समः ॥
 हनीवनं दशसाहस्रं सुरैर्ग्रन्थाऽत्र पूज्यते । स्वाद्दुदकेनोदधिना वेष्टितो द्वीपमानवः ॥ २४
 किञ्चनातिरिक्त्वा चापानं समुद्रेषु न आपते । उदयास्तमनेप्विन्दोः पक्षयोः गुरुकृष्णयोः ॥ २५
 दिशोत्तराणि पञ्चैव अङ्गुलानां शतानि वै । अपां वृद्धिस्यौ दृष्टौ सामुद्रीणां महासुभे ॥ २६

* क. क. पुस्तकयोर्नास्ति धनुर्बिहान्तर्गतो ग्रन्थः ।

१ क. ग. 'मेदथ' । २ घ. 'स्तत्रनाः' । ३ क. निविज । व. विरिजो । ४ व. भाविनिधिते । ५ घ. छ. 'क्षया-
 ग्निस्तथ' । ६ व. 'मजन्ति' । ७ व. 'देन सम्य' । ८ घ. छ. 'पट्टितो वैद्युना' । ९ क. 'शैरथो' । १० घ. छ. 'दधिजु' ।
 ११ घ. ग. 'शो मुष्टयो' । व. 'शेनानु' । १२ छ. ग. व. 'व्या पारतोऽप्यन्ध' । १३ क. क. 'मुता वि' । १४ क.
 क. 'प्रापत्यो विध्या' । व. 'प्रापत्यो विधनी' । १५ घ. छ. 'न्यास्तीयां वि' । १६ घ. ग. 'स्तिथ्या वि' । १७ घ.
 छ. 'न हव्या' । १८ घ. 'लजथ' । १९ घ. छ. 'वीरकः' । २० क. क. 'कुनोततः समोदाकिञ्चन' । घ. ग. 'कुनोततः
 समोदाकिञ्चन' । २१ क. 'नकेदयो' । २२ घ. ग. 'वीरथे' ।

तेऽपि जाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपारगाः । प्रस्थिता दूरमध्वानं यूयं तेभ्योऽवसीदत ॥
 श्राद्धादौ पठिते श्राद्धं पूर्णं स्याद्ब्रह्मलोकदम् । श्राद्धं कुर्याच्च पुत्रादिः पितुर्जीवति तत्पितुः
 तत्पितुस्तत्पितुः कुर्याज्जीवति प्रपितामहे । पितुः पितामहस्याथ परस्य प्रपितामहात् ॥
 एवं मान्नादिकस्यापि तथा मातामहादिके । श्राद्धकल्पं पठेद्यस्तु स लभेच्छ्राद्धकृतफलम् ॥
 तीर्थे युगादौ मन्वादौ श्राद्धं दत्तमथाप्तयम् । अश्वयुक्शुक्लनवमी द्वादशी कार्तिके तथा ॥
 तृतीया चैव माघस्य तथा भाद्रपदस्य च । फाल्गुनस्याप्यमावास्या पौषस्यैकादशी तथा ॥
 आपाहस्यापि दशमी माघमासस्य सप्तमी । श्रावणे चाष्टमी कृष्णा तथाऽऽषाढे च पूर्णिमा
 कार्तिकी फाल्गुनी तद्ब्रह्मक्षेत्रे पञ्चदशी सितौ । स्वायंभुवाद्या मनवस्तेषामाद्याः किलाक्षया
 गया प्रयागे गङ्गा च कुरुक्षेत्रं च नर्मदा । श्रीपर्वतः प्रभासश्च शालग्रामो वराणसी ॥
 गोदावरी तेषु श्राद्धं श्रीपुरुषोत्तमादिषु ॥

इत्यादिमहापुराण श्रौतये श्राद्धकल्पवर्णनं नाम सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः— ३७५२

अथाष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

भारतवर्षवर्णनम् ।

अशिरुवाच—

उत्तरं यत्समुद्रस्य हिमाद्रेश्चैव दक्षिणम् । वर्षं तद्व्यारत्तं नाम नवसाहस्रविस्तृतम् ॥
 कर्मभूमिरियं स्वर्गमपवर्गं च गच्छताम् । महेन्द्री मलयः सद्यः शुक्तिमौन्हेऽर्द्धीमपर्वतः ॥
 विन्ध्यश्च पारियात्रश्च सप्तात्र कुलपर्वताः । इन्द्रद्वीपः कसेरुश्च ताम्रवर्णो गभस्तिमान् ॥
 नागद्वीपस्तथा सौम्यो गान्धर्वस्तथ चारुणः । अयं तु नवमस्तेषां द्वीपः सागरसंतृतः ॥
 योजनानां सहस्राणि द्वीपोऽयं दक्षिणोत्तरात् । नव भेदा भारतस्य मध्यभेदेऽथ पूर्वतः ॥
 किराता यवनाश्चापि ब्राह्मणाश्च मध्यतः । वेदस्मृतिमुखा नद्यः पारियात्रोद्भवास्तथा ॥
 विन्ध्याश्च नर्मदाद्याः स्युः सहाचार्या पयोष्णिका । गोदावरी भीमरथी कृष्णवेणादिकास्तथा ॥
 मलयपात्कृतमालाद्यास्त्रिसामाद्या महेन्द्रजाः । कुमाराद्याः शुक्तिमतो हिमाद्रेश्चन्द्रभागका ॥
 पश्चिमे कुरुपामालप-वदेद्यादयः स्थिताः ॥

इत्यादिमहापुराण श्रौतये भारतवर्षवर्णनं नामाष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः— ३७६०

अर्धमौनविस्तारधिकशततमोऽध्यायः ।

महाद्वीपादिवर्णनम् ।

अभिरुवाच—

रुद्रयोगनविस्तारं त्रिभुद्वीपं समावृतम् । लक्षयोजनमानेन क्षौरोदेन समन्ततः ॥

(महाद्वीपविषण्णम्)

- संवेद्य क्षारमुदधिं प्लक्षद्वीपस्तथा स्थितः । सप्त पेधातिथेः पुत्राः पुष्यद्वीपेश्वरास्तथा ॥ २
- स्पाच्छान्तभयः शिशिरः सुखोदय इतः परः । आनन्दश्च शिवः क्षेमो ध्रुवस्तत्राम वर्षकम् ॥३
- मर्यादाशैलो गोमैधथन्द्रो नारददुन्दुभी । सोमकः सुमनाः शैलो वैभ्राजास्तर्जनाः शुभाः ॥ ४
- नद्यः प्रधानाः सप्तात्र प्लक्षाच्छाकान्तिकेषु च । जीवनं पञ्चसाहस्रं धर्मो वर्णाश्रमात्मकः ॥ ५
- आर्षकाः कुरवश्चैव विविंशा भाविनश्च ते । विमयास्तैश्च सोमोऽर्ष्यो द्विलक्षैश्चैव प्लक्षकः ॥ ६
- मानेनेक्षुरसोदेन द्रुतो द्विगुणवारुणः । वपुष्पतः सप्त पुत्राः शालगलेशास्तथाऽभवन् ॥ ७
- श्वेतोऽथ हरितश्चैव जीपूतो लोहितः क्रमात् । वैष्णवो मानसश्चैव सुमभो नाम वर्षकः ॥ ८
- द्विगुणो द्विगुणेनैव सुरोदेन समावृतः । कुमुदश्चानलश्चैव तृतीयस्तु बलाहकः ॥ ९
- द्रोणः कङ्कोऽथ महिषः ककुब्जान्तप्त निम्नगाः । कपिलाधारुणाः पीताः कृष्णाः स्युर्बाह्यणादयः
- वायुरूपं यजन्ति स्म सुरोदेनायमावृतः । ज्योतिष्पतः कुशेशाः स्युर्द्विदो वेषुमान्सुतः ॥ ११
- द्वैरधी लम्बनी धैर्यः कपिलश्च प्रभाकरः । विमया दंभिमुख्यास्तु ब्रह्मरूपं यजन्ति ते ॥ १२
- विद्रुमो देमशैलश्च द्युतिमान्पुष्पनास्तथा । कुशेशयो हरिः शैलो वर्षार्थे मन्दराचलः ॥ १३
- वेष्टितोऽयं पृथोदेन क्रौञ्चद्वीपेन सोऽप्यथ । क्रौञ्चेश्वरा द्युतिमतः पुत्रास्तत्रामवर्षकाः ॥ १४
- (अङ्कुशलो मनेनुगथोर्णोः प्रधानोऽथान्धकारकः । मुनिश्च दुन्दुभिः सप्त सप्त शैलाश्च निम्नगाः)
- क्रौञ्चश्च वापनश्चैव तृतीयथान्धकारकः । देवाष्टपुण्डरीकश्च दुन्दुभिर्द्विगुणो मिषः ॥ १५
- द्वीपा द्वीपेषु ये शैला यथा द्वीपानि ते तथा । पुष्कराः पुष्कैला धन्वीस्तित्थ्या विमादयो हरिम्
- यजन्ति क्रौञ्चद्वीपस्तु दधिमण्डोदकावृतः । संवृतः शाकद्वीपेन भक्ष्याच्छाकेश्वराः सुताः ॥ १८
- जलदंश्च कुमारश्च सुकुमारो मणीचकः । कुञ्जोत्तरधो (रोऽथ) मोदाकी द्रुमस्तत्रामवर्षकाः ॥१९
- उदयाख्यो जलधरो रैवतः श्यामिकोदकौ । आम्बिकेयस्तथा रम्यः केशरी सप्त निम्नगाः ॥२०
- मिगा मगधमानस्यामन्दगाश्च द्विजातयः । यजन्ति सूर्यरूपं तु शाकः क्षीराश्विनाऽऽवृतः ॥ २१
- पुष्करेशोऽऽवृतः सोऽपि द्वौ पुत्रौ सवनस्य च । महावीरो धातकिश्च वर्षे द्वे नामचिद्धिते ॥ २२
- एकोऽद्रिर्मनसाख्योऽथ मध्यतो बलयाकृतिः । योजनानां सहस्राणि विस्तारोऽप्यवृतः समः ॥
- जीवनं दशसाहस्रं सुरैर्ब्रह्माऽत्र पूज्यते । स्वावृदकेनोदधिना वेष्टितो द्वीपमानतः ॥ २४
- ऊनातिरिक्त्वा चार्षां समुद्रेषु न जायते । उदयास्तमनेष्विन्द्रोः पक्षयोः शुरुकृष्णयोः ॥ २५
- दशोचराणि पञ्चैव अङ्कुलानां शतानि वै । अपां दृद्धिषुषीं दृष्टौ सामुद्रीणां महामुने ॥ २६

* क. क. पुस्तकयोर्नास्ति धनुषिहान्तर्गतो मन्थः ।

१ क. ग. 'मैरथ' । २ घ. 'स्तभना' । ३ क. निविंशा । व. विद्विद्यो । ४ व. भाविनिधिरो । ५ घ. छ. 'क्षया-
श्विलश्च' । ६ व. अजन्ति । ७ व. 'दिन सम' । ८ घ. छ. 'सद्विगो धेनुमा' । ९ क. द्वैरधी । १० घ. छ. दधिमु' ।
११ घ. ग. 'मे मुमठयो' । व. 'लेमानु' । १२ छ. ग. व. 'प्यः पीशयोऽप्यन्थ' । १३ क. क. 'मुण्ड मि' । १४ क.
क. 'भारान्तयो विषय' । व. 'भरारावत्या विषय' । १५ घ. छ. 'न्यास्तियां वि' । १६ घ. ग. 'स्तित्थ्या वि' । १७ घ.
छ. 'न हन्ता' । १८ व. 'लक्ष्य' । १९ घ. छ. 'मोदकः' । २० क. क. 'पुण्योत्तरः सशोकाधिपुत्र' । घ. ग. 'दुग्धोत्तरः
मणोमणि' । २१ व. 'नेरु' । २२ घ. ग. 'शैरधी' ।

स्वादुदंकास्तु द्विगुणा भूर्देवी जन्तुवर्जिता । लोकालोकस्ततः शैलो योजनायुतविस्तृतः ॥
 लोकालोकस्तु तमसाऽऽवृतोऽधाण्डकटाहतः । भूमिः साऽण्डकटाहेन पञ्चाशत्कोटिविस्तरा ॥
 इत्यामेवे महापुराणे महाह्रीपादिवर्णन नामीशोतविशालधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—३७८८

अथ विशालधिकशततमोऽध्यायः ।

भुवनकोशवर्णनम् ।

अधिरुवाच—

विस्तारस्तु स्मृतो भूमेः सहस्राणि च सप्ततिः । उच्छ्रायो दशसाहस्रं पातालं चैकमेकरूपम् ॥
 अतलं वितलं चैव नितलं च गभस्तिमत् । महाद्वयं सुतलं चाद्वयं पातालं चापि सप्तमम् ॥
 कृष्णपीतारुणाः शुक्रशर्कराः शैलकाञ्चनाः । भूमयस्तेषु रम्येषु सन्ति दैत्यादयः सुखम् ॥
 पातालानामधश्चाऽऽस्ते शेषो विष्णुश्च तामसः । गुणानन्त्यात्स चानन्तः शिरसा धारयन्
 *भुवोऽधो नरका नैके न पतेत्तत्र वैष्णवः । रविणा भासिता पृथ्वी यावत्तावन्नमो मतम् ।
 भूमयोऽन्नलक्षं तु वसिष्ठ रविमण्डलम् । रवेर्लक्षेण चन्द्रश्च लक्षाञ्चाक्षत्रमिन्दुतः ॥
 द्विलक्षाद्वाद्बुधश्चाऽऽस्ते बुधाच्छुक्रो द्विलक्षतः । द्विलक्षेण कुजः शुक्राद्भौमाद्विलक्षतो गुरु
 गुरोर्द्वैलक्षतः सौरिलक्षत्सप्तर्षयः शनेः । लक्षाद्भुवो हृषिभ्यस्तु त्रैलोक्यं चोच्छ्रयेण च
 ध्रुवात्कोट्या महर्लोको यत्र ते कल्पवासिनः । जनो द्विकोटितस्तस्माद्यत्राऽऽसन्नसनकादयः
 जनाचपश्चाष्टकोट्या बैराजा यत्र देवताः । पण्णवत्या तु कोटीनां तपसः सत्यलोककः ॥
 अपुनर्मारका यत्र ब्रह्मलोको हि स स्मृतः । पादगम्यस्तु भूर्लोको भुवः सूर्यान्तरः स्मृतः ।
 स्वर्गलोको ध्रुवान्तस्तु नियुवानि चतुर्दश । एतदण्डकटाहेन वृतो ब्रह्माण्डविस्तरः ॥
 वारिचद्वधनिलाकाशैस्ततो भूवादिना बहिः । वृतं दशगुणैरण्डं भूतादिर्महता तथा ॥
 दशोत्तराणि शेषाणि एकैकस्मान्महासुने । महान्तं च समावृत्य प्रधानं समवस्थितम् ॥
 अनन्तस्य न तस्यान्तः संख्यान्तं नापि विद्यते । हेतुभूतमशेषस्य प्रकृतिः सा परा मुने ॥
 असंख्यातामि चाण्डानि तत्र जातानि चेदंशाम् । दारुणमिष्यथा तैलं तिले तद्वत्पुमानिति
 प्रधाने च स्थितो ज्यापी चेतनोत्माऽऽत्मवेदनः । प्रधानं च पुमाश्चैव सर्वभूतात्मभूतया ॥
 विष्णुश्चत्वा महामात्र वृतो संश्रयधर्मिणी । तयोः सैव पृथग्भावे कारणं संश्रयस्य च ॥
 क्षोभकारणभूतश्च सर्गकाले महासुने । यथा शैल्यं जले वातो विभर्ति कणिकागतम् ॥
 जगच्छक्तिस्तथा विष्णोः प्रधानमतिर्भादिकाम् । विष्णुशक्तिं समासाद्य देवाद्याः संभवन्ति
 स च विष्णुः स्वयं भ्रैक्ष यतः सर्वभिर्दं जगत् । योजनानां सहस्राणि भास्करस्य रथो नव

* इदमर्थं नास्ति क. द. पुस्तकयोः ।

(ज्योतिःशास्त्रकथनम्)

[शादण्डस्तथैवास्य द्विगुणो मुनिसत्तम । सार्धकोटिस्तथा सप्त नियुतान्पाधिकानि वै ॥ २२
 योजनानां तु तस्याक्षस्तत्र चक्रं प्रतिष्ठितम् । त्रिनाभिमतिपञ्चारं(?) यन्मोमे व्यायनात्मकम् २३
 संवत्सरमयं कृत्स्नं कालचक्रं प्रतिष्ठितम् । चत्वारिंशत्सहस्राणि द्वितीयाक्षो विवस्वतः ॥ २४
 पञ्चान्यानि तु सार्धानि स्यन्दनस्य महापते । अक्षप्रमाणमुभयोः प्रमाणं तद्युगार्धयोः ॥ २५
 इत्सोऽक्षस्तद्युगार्धं च ध्रुवाधारं रयस्य वै । हयाश्च सप्त च्छन्दांसि गायत्र्यादीनि सुव्रत ॥ २६
 उदयास्तमनं हेयं दर्शनादर्शनं रवेः । यावन्मात्रप्रदेशे तु वसिष्ठान्वास्थितो ध्रुवः ॥ २७
 स्वयमायाति तावत्तु भूमेराभूतसंज्ञवम् । ऊर्ध्वोत्तरमृषिभ्यस्तु ध्रुवो यत्र व्यवस्थितः ॥ २८
 एतद्विष्णुपदं दिव्यं तृतीयं ज्योतिर् भास्वरम् । निर्धूतदोषपङ्कानां(णां) यतीनां स्थानमुत्तमम् ॥
 ततो गङ्गा प्रभवति स्मरणात्पापनाशनी । दिवि रूपं हरेर्ज्ञेयं किमुमाराकृति मंत्रोः ॥ ३०
 स्थितः पुच्छे ध्रुवस्तत्र भ्रमन्भ्रामयति ग्रहान् । (*स रथोऽधिष्ठितो देवैरादित्यैर्ऋषिभिर्वरैः ३१
 गन्धर्वैरप्सरोभिश्च ग्रामणीसर्पैराक्षसैः ।) हिमोष्णवारिवर्षाणां कारणं भगवान्नाविः ॥ ३२
 ऋग्वेदादिमयो विष्णुः स शुभाशुभकारणम् । रथस्त्रिचक्रः सोमस्य कुन्दाभास्तस्य वाजिनः ३३
 वामदक्षिणतो युक्ता दश तेन चरत्यसौ । त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि त्रयस्त्रिंशच्छतानि च ॥ ३४
 त्रयस्त्रिंशत्तथा देवाः पितृन्ति क्षणर्दाकरम् । एकां कलां च पितर एकाभारविमसंस्थिताः ॥३५
 चार्व्यग्निद्रव्यसंभूतो रथश्चन्द्रसुतस्य च । अष्टाभिस्तुरगैर्युक्तो बुधस्तेन चरत्यपि ॥ ३६
 युक्तस्यापि रथोऽष्टाश्वो भीमस्यापि रथस्तथा । वृहस्पते रथोऽष्टाश्वः शनेश्चाष्टाश्वको रथः ॥३७
 स्वर्भानोश्च रथोऽष्टाश्वः केतोश्चाष्टाश्वको रथः । यदथ वैष्णवः कायस्ततो विम वसुंधरा ॥ ३८
 पद्माकारा समुद्रता पर्वताद्यादिसंयुता । ज्योतिर्भुवननद्यद्रिसमुद्रवनकं हरिः ॥ ३९
 यदस्ति नास्ति तद्विष्णुविष्णुज्ञानविजृम्भितम् । न विद्वानमृते किंचिज्ज्ञानं विष्णुः परं पदम् ॥
 तत्कुर्वाद्येन विष्णुः स्यात्सत्यं ज्ञानमनन्तकम् । पठेद्भुवनकोशं हि यः सोऽवाप्तमुत्तात्मभाक् ४०
 ज्योतिःशास्त्रादिविधाथ शुभाशुभाधिपो हरिः ॥ ४२

इत्यादिमहापुराण आग्नेये भुवनकोशवर्णने नाम विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

आदितः श्लोकानां सप्तस्यङ्काः— ३८३०

अथैकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

ज्योतिःशास्त्रकथनम् ।

अग्निहोत्र—

ज्योतिःशास्त्रं भवक्षयामि शुभानुभविष्येकदम् । चानुर्लभस्य सारं यत्तज्ज्ञात्वा सर्वविद्भवेत् ॥ १
 पदंकाष्टके विवाहो न न च दिर्द्वादशे स्त्रियाः । न त्रिकोणे ह्यथ भीतिः श्लेषे च समससक्रे ॥ २

* पनुधिन्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति क. द. पुस्तकयोः ।

१ क. द. 'मिष्यक्षयार्थकं । घ' । ख. य. 'मिष्यक्षयार्थकं । घ' । २ क. द. च. 'तोः कृपः । क्षय' । ३ ख. य. प. छ. 'ज्ञे' । ४ च. 'ति सर्वपापप्रयास' । ५ ख. य. घ. छ. प्रयो । ६ च. 'तो देवीया' । ७ च. 'निर्भयः । ग' । ८ य. 'दावर' । ९ ख. ग. 'यः । एतादि वै' । १० ख. 'शुभाधिपो द' । ११ य. छ. पठ्यके । १२ य. छ. दिशः ।

द्विर्द्वादशे त्रिकोणे च मैत्री क्षेत्रपयोर्षदि । भवेदेकाधिपत्यं च ताराप्रीतिरथापि वा ॥ १
 तथाऽपि कार्यः संयोगो न तु पदकाष्टके पुनः । जीवे भृगौ चास्तमिते त्रियते च पुमान्निष्ठाः ॥
 गुरुक्षेत्रगते सूर्ये सूर्यक्षेत्रगते गुरौ । विवाहं न प्रशंसन्ति कन्यावैध्वजकृद्भवेत् ॥ ६
 अतिचारे त्रिपक्षं स्याद्वेके मासचतुष्टयम् । व्रतोद्वाहौ न कुर्वीत गुरोर्वेक्रा(र्वात्रिपा)त्रिचारयोः ॥६
 चैत्रे पौषे नै रिक्तासु हरौ सुप्ते कुजे रवौ । चन्द्रक्षये चाशुभं स्यात्संध्याकालः शुभावहः ॥ ७
 रोहिणी चोत्तरा मूलं स्वाती हस्तोऽथ रेवती । तुले च मिथुने शस्तो विवाहः परिकीर्तितः ॥८
 विवाहे कर्णवधे च व्रते पुंसवने तथा । प्राशनं चाऽऽयच्छायां विद्वैर्षी च विवर्जयेत् ॥ ९
 श्रवणे मूलपुष्ये च सूर्यमङ्गलजीवके । कुम्भे सिंहे च मिथुने कर्म पुंसवनं स्मृतम् ॥ १०
 हस्ते मूले भृगे पौष्णे बुधे शुके च निष्कृतिः । अर्केन्दुजीवभृगुने मूले ताम्बूलभक्षणम् ॥ ११
 अन्नस्य प्राशनं शुके जीवे भृगे च भीनके । हस्तादिपञ्चके पुष्ये कृत्तिकादित्रये तथा ॥ १२
 अश्विन्यामथ रेवत्यां नवाश्रफलभक्षणम् । पुष्यो हस्तस्तथा ज्येष्ठा रोहिणी श्रवणाश्विनी ॥१३
 स्वातिसौम्ये च भैषज्यं कुर्यादन्नत्र वर्जयेत् । पूर्वात्रयं मवा याम्यं पावनं श्रवणशयम् ॥ १४
 भौमादित्यशनेर्वारे स्नातव्यं रोगमुक्तितः । पार्श्वे चाष्टर्षाकारं मध्ये नाम च दिक्षु च ॥ १५
 ह्रीं पुंठं पार्श्वे दिक्षु ह्रीं विदिक्षु लिसेद्वसून् । गोरोचनाकुङ्कुमेन भूर्जे वस्त्रे गले धृतम् ॥ १६
 शत्रवो वधमायान्ति मञ्जेषानेन निधितम् । श्रीं ह्रीं संपुटे नाम श्रीं ह्रीं [च] पत्राष्टके क्रमात् ॥
 गोरोचनाकुङ्कुमेन (भूर्जे)ऽथ सुभगावृते । गोमर्ध्वभागमः पत्रे हरिद्राया रसेन च ॥ १७
 शिलापट्टेऽरीन्स्तम्भयति भूमावधोगुलीकृतम् । ॐ हूं सः संपुटे नामिं ओं हूं सः पत्राष्टके क्रमात्
 गोरोचनाकुङ्कुमेन) भूर्जे सत्युनिवारणम् । एकपञ्चनव प्रीतौ द्विपद्मादश पाण्डकाः ॥ २०
 त्रिसप्तकादये लाभो वेदाष्टादशे रिपुः । तनुर्धनं च सहजः सुहृत्सुतौ रिपुस्तथा ॥ २१
 जाया निधनधर्मा च कर्माऽऽप्यवयकं क्रमात् । स्फुटं मेपादिलत्रेषु नवतारावलं वदेत् ॥ २२
 जन्म संपद्विपरक्षेमं प्रत्यरिः साधकः क्रमात् । निधनं मित्रपरममित्रं तारावलं विदुः ॥ २३
 वारे शुक्रशुक्राणां सूर्याचन्द्रमसोस्तथा । मावादिमासपदके तु क्षौरमार्यं प्रशस्यते ॥ २४
 कर्णवैधो बुधे जीवे पुष्ये श्रवणचित्रयोः । पञ्चमेऽर्धे चाध्ययनं पट्टीप्रतिपदं त्यजेत् ॥ २५
 रिक्तां पञ्चदशीं भौमं मार्च्यं वार्णां हरिं श्रियम् । मावादिमासपदके तु मेखलावन्धनं शुभम् २६
 चूडाकरभेमार्यं च श्रावणादौ न दृश्यते । अस्तं याते गुरौ शुके क्षीणे च शशलाञ्छने ॥ २७
 उपनीतस्य त्रिस्य मृत्युं जाल्यं विनिर्दिशेत् । क्षौरं शुभवारे च समावर्तनमिष्यते ॥ २८
 शुभक्षेत्रे विलस्रेषु शुभमुक्तक्षितेषु च । अश्विनीमघाचित्रासु स्वातीयाम्योत्तरासु च ॥ २९

• पशुमहान्तर्गतो ग्रन्थो भास्वि च. पुस्तके ।

१ प. उ. 'त्रियते । गु' । २ ख. ग. तु । ३ घ. उ. रत्तागु । ४ घ. ग. तु । ५ घ. उ. न । ५ क. द. घ.
 'दृष्टु वि' । ६ क. द. च. 'विदुः । पा' । ७ क. द. घ. 'पुटे पा' । ८ क. उ. ग. द. 'धु विरिपु ह्रीं वि' ।
 ९ घ. द. घ. 'मर्ध्व' । १० क. द. 'वेदाष्टमयोपे । ११ क. द. 'ध्वरागम. प' । १२ क. द. वा. ॐ । १३ क.
 'म । चैत्रे घः प । १४ घ. ग. ॐ नू सः । १५ क. 'म धीम्, ॐ व मुसः । १६ 'म धीम्, ॐ मुषः । १७ घ. क.
 न । १८ क. 'दे श्रावणा । १९ क. 'दे श्रावणा । २० क. 'दे भावण(क)मे प' । २१ 'दे भावण(क)मे प' ।

(ज्योतिःशास्त्रप्रथमम्)

पुनर्वसौ तथा पुष्ये धनुर्वेदः प्रशस्यते । भरण्यार्द्रा मघाऽश्लेषा बह्विभर्गयोस्तथा ॥	३०
जेनीविपुर्न कुर्वीत वस्त्रमावरणं नरः । गुरौ शुक्रे बुधे बह्वं विवाहादौ न भादिकम् ॥	३१
ज्वलाभिनित्यास्तु हस्तादिषु च पञ्चसु । शङ्खविद्भुपरत्नानां परिधानं प्रशस्यते ॥	३२
गाम्यसार्पधनिष्ठासु त्रिषु पूर्वेषु वानने(चानले) । क्रीतं हानिकरं द्रव्यं विक्रीतं लाभकृद्भवेत् ३३	३३
श्विनीस्वातिचित्रासु रेवत्यां वारुणे हरौ । क्रीतं लाभकरं द्रव्यं विक्रीतं हानिकृद्भवेत् ॥ ३४	३४
रणी त्रीणि पूर्वाणि आर्द्राश्लेषामघानिलाः । बह्विज्येष्ठाविशाखासु स्वामिनो नोपतिर्ष्वेते ॥ ३५	३५
ज्यं दत्तं प्रयुक्तं वा यत्र निक्षिप्यते धेनम् । उत्तराश्रवणे शाके कुर्याद्राजाभिषेचनम् ॥ ३६	३६
रं ज्येष्ठं तथा भाद्रमाश्विनं पौषमेव च । माघं चैव परित्यज्य शेषमासे गृहं शुभम् ॥ ३७	३७
श्विनी रोहिणी मूलपुतरात्रपमैन्दवम् । स्वाती हस्तोऽनुराधा च गृहारम्भे प्रशस्यते ॥ ३८	३८
रादित्यभौमवर्जं तु वापीयासादके तथा । सिंहाराशिर्गतं जीवे गुर्यादित्ये मल्लिम्बुचे ॥ ३९	३९
ाले द्वेष्टेऽस्तमे शुक्रे गृहकर्म विवर्जयेत् । अघिदाहो भयं रोमो राजपीडा धनक्षतिः ॥ ४०	४०
ग्रहे नृणकाष्ठानां कृते श्रवणपञ्चके । गृहप्रवेशनं कुर्यादग्निष्टोत्रवारुणे ॥ ४१	४१
ीकाया घटने द्वित्रिपञ्चसप्तत्रयोदशी । नृपदर्शो धनिष्ठासु हैस्तपौष्णाश्विनीषु च ॥ ४२	४२
ीत्रयं धनिष्ठाऽऽर्द्रा बह्विः सौम्यविशाखयोः । आश्लेषा चाश्विनी चैव यात्रासिद्धिस्तु संपदा ४३	४३
िपूर्त्तरेषु रोहिण्यां सिनीवाली चतुर्दशी । श्रवणा चैव हस्ता च चित्रा चैवाष्टमी तथा ॥ ४४	४४
ेषु यात्रां न कुर्यात् प्रवेशं नैव कारयेत् । अनिलोत्तररोहिण्यां मृगमूलपुनर्वसौ ॥ ४५	४५
ृष्यश्रवणहस्तेषु कृषिकर्म समाचरेत् । पुनर्वसूत्तरास्वातीभगमूलेन्द्रवारुणे ॥ ४६	४६
रोः शुक्रस्य वारे वा वारे च सोमभास्वतोः । वृषलगे चै कर्तव्यं कन्यायां मिथुने तथै ॥ ४७	४७
पञ्चदशमी सप्ततीया च त्रयोदशी । रेवती रोहिणीन्द्रौत्रिहस्तमैत्रोत्तरेषु चै ॥ ४८	४८
न्दारवर्ने बीजानि चापयेत्संपदश्रुषि । रेवतीहस्तमूलेषु श्रवणे भगमैत्रयोः ॥ ४९	४९
तुर्दशे तथा सौम्ये +धान्यच्छेदं मृगोदये । हस्तचित्रादितिस्वातीरेवत्यां श्रवणत्रये ॥ ५०	५०
परे लग्ने गुरोर्वारेऽथ वा भार्गवसौम्ययोः । याम्यादितिमघाज्येष्ठासूत्तरेषु प्रवेशयेत् ॥ ५१	५१
धनदाय सर्वधनेशाय देहि मे धनं स्वाहा । ॐ नवे 'ईषं, इलादेवि लोकसंवर्धिनि काम्- ५२	५२
धि देहि मे धनं स्वाहा ॥ ५२	५२
स्थं लिखितं धान्यराशिस्थं धान्यवर्धनम् । त्रिपूर्वासु विशालायां धनिष्ठावारुणेऽपि च ५३	५३
तेषु पट्सु विज्ञेयं धान्यनिष्क्रमणं बुधैः । देवतारामवाप्यादिप्रतिष्ठादब्धुषे रवौ ॥ ५४	५४
युनस्थे रवौ दर्शाद्यदि स्याद्वादशी तिथिः । सदा तत्रैव कर्तव्यं शयनं चक्रपाणिनः(?) ॥ ५५	५५
हर्ताल्लिगते चार्के दर्शाद्यद्वादशीद्वयम् । आदाविन्द्रसमुत्थानं प्रयोषथ हरेः क्रमात् ॥ ५६	५६

* एतदापर्यह्यथ. पुस्तक एतस्मात्पूर्वमेव उपरेल्लस्यामे वर्तते । + यथायथ क्रियापदयोजनं कार्यम् ।

१ क. ड. च. 'वेमियावासु' । २ क. ख. ग. ड. च. 'पूर्वाणि' । ३ प. छ. वारुणे । ४ क. ख. ग. ड. च. 'हविः' । ५ क. ख. ग. ड. च. 'वि विव गु' । ६ ग. घ. ङ. 'हस्तापी' । ७ स. 'द्विधनुष्ये' । ८ त्रि' । ९ क. ख. ग. ड. च. 'गाम्य रो' । १० प. छ. 'मोष्ठना' । ११ च. 'रे योममुत्तर' । १२ प. १३ च. न । १३ च. 'मा' । १४ च. 'इ' । १५ ख. ड. च. 'मैत्र' । १६ ख. ग. घ. छ. 'वारे श्रव भा' । १७ च. ॐ 'धीष' । १८ प. छ. '११ क. ड. कामरिणो' । १९ क. ख. ग. ड. च. 'यत्रस्थ' । च. 'यत्रस्थ' ।

तथा कन्यागते भानौ दुर्गोत्थाने तथाऽष्टमी । त्रिपादेषु च ऋशेषु यदा भद्रा तिथिर्भवेत् ॥
 भौमादित्यशनैश्चारी(१) विज्ञेयं तत्रिपुष्करम् । सर्वैर्कर्मण्युपादेया विशुद्धिश्चन्द्रतारयोः ॥
 जन्माश्रितस्त्रिपष्टश्च सप्तमो दशमस्तथा । एकादशः शशी येषां तेषामेव शुभं वदेत् ॥
 शुक्लपक्षे द्वितीयश्च पञ्चमो नवमः शुभः । मित्रातिमित्रसाधकसंपत्क्षेमादितारकाः ॥
 जन्मना मृत्युमाप्नोति चिपदा धनसंक्षयम् । मत्स्यरी मरणं विद्यात्रिपने याति पञ्चताम् ॥
 कृष्णाष्टमीदिनाद्ूर्ध्वं यावच्छुक्लाष्टमीदिनम् । तावत्कालं शशी क्षीणः पूर्णस्तत्रोपरि स्मृतः ॥
 वृषे च मिथुने भानौ जीवे चन्द्रेन्द्रदैवते । पौर्णमासी गुरोर्वारे भद्राज्यैष्टी प्रकीर्तिता ॥
 ऐन्द्रे गुरुः शशी चैव प्राजापत्ये रविस्तथा । पूर्णिमा ज्येष्ठमासस्य महौज्यैष्टी प्रकीर्तिता ॥
 स्वात्यन्तरे यच्चानिष्टे शक्रस्योत्थापयेद्भ्रजम् । ईर्युपादे चाश्विन्यां सप्ताहान्ते विसर्जयेत् ॥
 सर्वं हेमसम दानं सर्वं ब्रह्मसमा द्विजाः । सर्वं गद्गासमं तोयं राहुग्रस्ते दिवाकरे ॥
 ध्वाङ्क्षी महोदरी घोरा मन्दा मन्दाकिनी तिला । राक्षसी च क्रमेणाकांक्षितसंक्रान्तिर्नामभिः स
 बालवे कौलवे नागे तैतिले करणे यदि । उत्तिष्ठ-संक्रमत्यर्कस्तदा लोकः सुखी भवेत् ॥
 श्मरं बवे वणिग्विष्टौ किस्तुष्टे शकुनौ त्रजेत् । राहो दोषेण लोकोऽयं पीड्यते संपदा सम
 चतुष्पाद्विष्टिवाण्ड्ये शशितः संक्रमेद्विः । दुर्भिक्ष राजसङ्घापो दंपत्योः संशयो भवेत् ॥
 कृत्तिकाया नवदिनं त्रिरात्रं रोहिणीषु च । +पृगशिरः पञ्चरात्रमार्द्रासु प्राणनाशनम् ॥
 पुनर्वसौ च पुष्ये च सप्तरात्रं विधीयते । नवरात्रं तथाऽश्लेषा श्मशानान्तं पथासु च ॥
 द्वौ मासौ पूर्वफाल्गुन्यामुत्तरासु त्रिपञ्चकम् । हस्ते तु दृश्यते चिन्तास्वर्धमासं तु पीडनम् ॥
 मासद्वय तथा स्वातिविशाखा विशतिदिनम्(?) । भैत्रे चैव दशाहानि ज्येष्ठाश्लेषार्धमासकम्
 मूलेन जायते मोक्षः पूर्वाषाढा त्रिपञ्चकम् । उत्तरा दिनविशत्या द्वौ मासौ श्रैवणेन च ॥
 धनिष्ठा चार्धमासं च मारुणे च दशाहकम् । नैव-भाद्रपदे मोक्ष उत्तरासु त्रिपञ्चकम् ॥
 रेवती दशरात्रं च अहोरात्र तथाऽश्विनी । भरण्यां प्राणहानिः स्याद्वायव्रीहोमतः शुभम् ॥
 पञ्चधान्यतिलान्यागैर्धेनुदानं द्विजैः शमम् । दशा सूर्यस्यै चाष्टाब्दा इन्द्रोः पञ्चदशैव तु ॥
 अष्टौ वर्षाणि भौमस्य दश सप्त दशा बुधे । दशाब्दानि दशा पद्भोरुनविशशुरोर्दशा ॥
 राहोर्द्वादश वर्षाणि भार्गवस्यैकविंशतिः ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये ज्योति शास्त्रकथन मार्कण्डेयस्यलघिचतुस्रोऽध्याय ॥ १२१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३९०९

* दरमथ क द च पुराणेषु नास्ति । + यत्तच्छुद्ध्याद्वारेण योजना कर्तव्या । एवमय पूर्वजामे च तत्र दृश्यम् ।

अथ द्वाविंशत्तिकाशततमोऽध्यायः ।

कालगणनम् ।

अग्निवचनम्—

- कालः समागणो वक्ष्ये गणितं कालेबुद्धये । कालः समागणोऽर्कघ्नो मौसैश्वैप्रादिभिर्वृतः ॥ १
द्विघ्नो द्विष्टः सवेदः स्यात्पञ्चाङ्गैष्टयुतो गुणः । त्रिघ्नो मध्यो वसुगणः पुनर्वेदगुणश्च सः ॥ २
अष्टस्त्रिंशद्द्विघ्नः स्यादधः सैकरसाष्टकैः । मध्यो हीनः षष्टिहो लब्धवृक्तस्तथोपरि ॥ ३
न्यूनः सप्तकृतो वारस्तदधस्तिथिनाडयः । सगुणो द्विगुर्णधोर्ध्वं त्रिभिरुजो गुणः पुनः ॥ ४
अधः खरामसंयुक्तो रसाकीष्टपलैर्वृतः । अष्टाविंशच्छेषपिण्डस्तिथिनोऽध्या अधः स्थितैः ॥ ५
मुंनस्त्रिभिरुजोऽर्धं द्वाभ्यां चैव गुणयेत्पुनः । मध्ये केंद्रगुणः कार्यो ह्यधः सैको नैवाग्निभिः ॥ ६
लब्धहीनां भवेन्मध्यो द्वाविंशतिविवर्जितः । षष्टिशेष ऋणं ज्ञेयं लब्धपूर्व(र्ध्वं(?) विनिसिषेत् ७
सप्तविंशतिशेषस्तु ध्रुवो नक्षत्रयोगयोः । मासि मासि क्षिपेद्वारं द्वाविंशद्द्विकास्तिथी ॥ ८
द्वे पिण्डे द्वे च नक्षत्रे नाड्य एकादश झृणे । वारस्थाने तिथिं दद्यात्सप्तभिर्भागमाहरेत् ॥ ९
शेषवाराश्च सूर्याद्या घटिकास्तु च पातयेत् । पिण्डकेषु तिथिं दद्याद्वैरेचैव चतुर्दशैः ॥ १०
ऋणं धनं धनमृणं क्रमाज्ज्ञेयं चतुर्दश । मध्ये त्रयोदशे पञ्च द्वितीयद्वादशे दश ॥ ११
पञ्चदश तृतीये च तथा चैकादशे स्मृतम् । चतुर्थे दशमे चैव भवेदेकोनविंशतिः ॥ १२
पञ्चमे नवमे चैव द्वौविंशतिरुदाहृताः । षष्ठाष्टमे त्वन्नण्डाः स्युश्चतुर्विंशतिरेव च ॥ १३
सप्तमे पञ्चविंशः स्योत्खण्डशः पिण्डकाज्ज्ञेयः । कर्कटादौ हरेद्राशिश्चतुर्भेदत्रयैः क्रमात् ॥ १४
तुलादौ प्रातिलोभ्येन त्रयो वेदरसाः क्रमात् । मकरादौ दीयते(न्ते(?) च रसवेदत्रयः क्रमात्
मेपादौ प्रातिलोभ्येन त्रयो वेदरसाः क्रमात् । खपवः खयुगा मैत्रं मेपादौ विकला धनम् ॥ १६
कर्कटे प्रातिलोभ्यं स्यादणमेतत्तुलादिके । चतुर्गुणा तिथिर्जेषा विकलाश्चेह सर्वदा ॥ १७
हन्पाळिर्ज्ञेयं गवामामिपिण्डसंलयाफलान्तरैः । पृथ्वीऽऽप्तं भयैमोक्षार्थं हानौ देयं धने धनम् ॥ १८
द्वितीयोच्चरिते षण्णै वैपरीत्यमिति स्थितिः । तिथिर्द्विगुणिता कार्या पद्मभागपरिवर्जिता ॥ १९
रविकर्मविपरीता तिथिनाडीसमायुता । ऋणे शुद्धे तु नाड्यः स्युर्ऋणं शुध्येत नो यदा ॥ २०
सपष्टिकं प्रदेयं तत्पञ्चाधिक्ये च तत्पजेत् । नक्षत्रं तिथिमिश्रं स्याच्चतुर्भिर्गुणिता तिथिः ॥ २१

* इदमर्थं क. घ. द. पुस्तकेषु नास्ति । + क. घ. पुस्तकेभिरुपमं नास्ति ।

१ क. द. कालबुद्धये । ख. क. कालबुद्धये । च. कालबुद्धये । २ ख. द. मास्यै । ३ क. घ. च. 'हास्यु' ।
४ क. द. त्रिघ्नं म' । ५ क. घ. 'त्रिघ्नो' । ६ क. द. 'विवादः' । ७ क. घ. 'सुरैः कार्ये त्रिगुणं वसुगणः । ८ क. द.
'णव्यायं वि' । ९ क. 'शो वसुहोऽष्ट' । १० क. द. 'विदा दोष' । ११ क. द. 'नापादः' । १२ क. ख. घ. द. 'हः ।
म' । १३ क. द. गुणः षष्टिखण्डेषु द्वौ' । १४ क. ख. घ. द. च गण' । १५ क. ख. घ. द. दशगणः । १६ क.
घ. नवामि' । १७ क. द. 'मन्थे द्वौ' । १८ क. द. 'शो तृण' । १९ क. द. लब्धः पूर्व वि' । २० ख. 'वाहारे देव' ।
२१ क. द. 'हरयेव' । २२ ख. 'ह' धनमृण ध' । २३ घ. ख. 'दंष्ट्रि' । २४ क. ख. घ. द. च. 'ज्ञानि' ।
२५ क. द. 'स्यात्पष्टिका वि' । २६ ख. 'मपतः' । २७ घ. च. ख. 'ता मता' । २८ ख. क. 'ह्यस्तत्रयमोक्षार्थं ह' ।
२९ क. 'यमे द्वयं (हायं) ह' । ३० क. 'वर्धये' । ३१ च. 'दा । शोक्त' ।

तिथिस्त्रिभागसंयुक्ता ऋणेन च तथाऽन्विता । तिथिरं चिता काया तैद्दद्यायोगशोपनम् ॥२१॥
 रविचन्द्रौ समौ कृत्वा योगो भवति निश्चलः । एकोना तिथिर्द्विगुणा सप्तभिन्नाकृतिर्दिशा ॥२२॥
 तिथिश्च द्विगुणैकोना कृताङ्गैः करणं निश्चि । कृष्णचतुर्दशयन्ते श्रुतिः पर्वणीह चतुष्पदम् ॥
 प्रथमे तिथ्यर्पतो हि किंस्तुष्टं प्रतिपन्मुखे ॥ २१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये मालम्बनं नाम द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः— ३९३३

अथ त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

युद्धनयार्णवीयनानायोगाभिधानम् ।

अग्निहोत्रम्—

वक्ष्ये ऋणशुभाद्यर्थं सारं युद्धनयार्णवे । अ इ उ ए ओ स्वराः स्युः क्रमान्नान्दादिका तिथिः १
 कादिहान्ता भौमरवी इसोमौ गुरुर्भागवौ । शनिर्दक्षिणनाब्द्यां तु भौमार्कश्चनयः परं ॥ २
 खार्णवः खरसैर्गुण्यो रुद्रैर्भागं समाहरेत् । रसाहृतं तु तत्कृत्वा पूर्वभागेन(ण) भाजयेत् ॥ ३
 बह्निभिश्चाऽऽहृतं कृत्वा रूपं तत्रैव निक्षिपेत् । स्पन्दनं नाब्द्याः पलानि समाणस्पन्दनं पुनः ॥ ४
 अनेनैव तु मानेन उदयन्ति दिने दिने । स्फुरणैस्त्रिभिरुच्छ्वास उच्छ्वासैस्तु पलं स्मृतम् ॥ ५
 पृष्टिभिश्च पलैर्लिप्ता लिप्तापृष्टिस्त्वहर्निशम् । पञ्चमार्धोदये बालकुमारयुववृद्धकाः ॥ ६
 मृत्युर्वेनादयेस्तन चास्तमेकादशांशकैः । कुलाग्ने भवेद्भङ्गः समृत्युः पञ्चमोऽपि वा ॥ ७
 स्वरोदयचक्रम् ।

शनिचक्रे चार्धमासं ग्रहाणामुदयः क्रमात् । चिभागैः पञ्चदशभिः शनिभागस्तु मृत्युदः ॥ ८
 शनिचक्रम् ।

दशकोटिसहस्राणि अर्बुदं न्यर्बुदं हरेत् । त्रयोदश च लक्षाणि प्रमाणं कूर्मरूपिणः ॥
 मयादी कृत्तिकायन्तस्वदेशान्तः शनिस्थितौ ॥

कूर्मचक्रम् ।

राहुचक्रे च सप्तोर्ध्वपदः सप्त च संलिखेत् । वाय्वग्नयोश्चैव नैर्कले पूर्णिमाऽऽश्लेषभागतः ॥ ९
 अमावास्यां वापचे च राहुर्वं तिथिरूपकः । रंकारं दक्षभागे तु हकारं वायवे लिखेत् ॥ १०

१ क. ड. 'विपद्गिता' । ख. 'विपद्गिता' । २ ग. 'रवीणि' । ३ क. ड. 'भौ भवेत्' । ४ ख. 'तन्वेद' ।
 ५ क. ड. 'सिद्धिभा' । ६ क. ड. 'ए नु स्व' । ख. ग. 'ए भोत्ते स्व' । च. 'ए उ र्व स्व' । ७ क. ड. 'दिता
 नो' । च. 'भास्कर' । घ. ' । ८ क. ड. 'धूमनयो प' । ९ क. च. 'रे' । ख. ग. 'परसाम्येन ह' । १० क. ड. ' ।
 जप' । घ. ' । च. ' । ग. ' । ख. ' । ११ क. 'शयन तु' । १२ च. 'दयास्ते' । १३ क. ड. 'सोर्वा वास्तु
 ग. प. ड. 'कुण्ड' । १४ च. 'दये च' । १५ क. प. च. 'दकार' । ग. घ. 'दकार' ।

(शुद्धजगर्णवीचनानामेणानिधानम्)

प्रतिपदादौ ककारादीन्मकारं नैर्ऋते पुनः । राहोर्मते तु भद्रः स्यादिति राहुरुदाहृतः ॥ १२
विष्टिरधौ पौर्णमास्यां करौलीन्द्रे तृतीयकम् । घोरा याम्यां तु सप्तम्यां दशम्यां रौद्रसौम्यगा ॥
चतुर्दश्यां तु वायव्ये चतुर्थ्यां वरुणाश्रये । शुक्लाष्टम्यां दक्षिणे च एकादश्यां भृशं त्यजेत् ॥ १४
रौद्रश्चैव तथा श्वेतो मैत्रः सारभटस्तथा । सौमित्रो विरोचनश्च जयदेवोऽभिजित्तथा ॥ १५
रौद्रो विजयश्चैव नन्दी वरुण एव च । यमसौम्यौ भवश्चान्ते दश पञ्च मुद्गर्तकाः ॥ १६
रौद्रे रौद्राणि कुर्वीत श्वेते स्नानादिकं चरेत् । मैत्रे कन्याविनाहादि शुभं सारभटे चरेत् ॥ १७
सावित्रे स्थापनाद्यं वा विरोचने नृपक्रिया । जयदेवे जयं कुर्याद्रौद्राण्ये रणकर्म च ॥ १८
विजये कृषिवाणिज्यं पटवन्त्रं च नन्दिनि । वरुणे च तहागादि नाशकर्म यमे चरेत् ॥ १९
सौम्ये सौम्यादि कुर्वीत भवेच्छुभमर्हादिवा । योगा नाम्नाऽविरुद्धाः स्युर्योगा नाम्नैव शोभनाः ॥
राहुरिन्द्रात्सपीरं च वापोर्दक्षं यमाच्छिञ्चयम् । शिवादाप्यं जलादग्निश्रेः सौम्यं ततस्त्रयम् ॥२१
ततश्च संक्रमं हन्ति चतस्रो यदिका भ्रमन् ॥ २२

राहुचक्रम् ।

चण्डीन्द्रापी वाराही च मुशली गिरिकार्णिका । पला चातिपला क्षीरी मल्लिकानातियुथिकाः
यथालभं धारयेत्ताः श्वेताकेश शतावरी । गुडुची वागुरी दिव्या औपश्यो धारिता मैत्रे ॥२४
ॐ नमो भैरवाय त्रैलोक्यपरमुहस्ताय ॐ ह्रीं विन्नविनाशाय ॐ ह्रीं फट् ॥ २५
अनेनैव तु मन्त्रेण शिखाचन्धादिकृञ्जे । तिलकं चाञ्जनं चैव धूलोजनमेव च ॥ २६
स्नानपानानि तैलानि योगंधूलिमतः शृणु । सुभगा मनःशिला तालं लाक्षारससमन्वितम् ॥ २७
तरुणीक्षीरसंयुक्तो ललाटे तिलको वशे । विष्णुक्रान्ता च सर्पाक्षी सहदेवी च रोचना ॥ २८
अंजादुग्धेन संपिष्टं तिलको वश्यकारकः । भियंगुरुक्कुर्यं कुष्ठं मोहनी तगरं घृहम् ॥ २९
तिलको वश्यकृच्चैव रोचना रक्तचन्दनम् । निशा मनःशिला तालं भियंगुः सर्पपास्तथा ॥ ३०
मोहनी हरिता कान्ता सहदेवी शिला तथा । मातुलङ्गरसैः पिष्टं ललाटे तिलको वशे ॥ ३१
सेन्द्राः मुरा वशं यान्ति किं पुनः शूद्रमानुषाः । मज्जिष्ठा चन्दनं रक्तं कटुकन्दा विलासिनी ३२
पुनर्नवासमायुक्तो लेपोऽयं भौस्करो वशे । चन्दनं नागपुष्पं च मज्जिष्ठा तगरं वैचा ॥ ३३
लोभ्रं भियंगुरजनी मांसीविलं वसंकरम् ॥ ३४

इत्यादिनद्यापुण आभवे शुद्धजगर्णवीचनानामेणानिधानं नाम त्रयोविधमग्निद्वन्द्ववमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयद्वयः—३९६७

१ क. स्वातिर्धिलो तु उद्युः । २ छ. ग. उ. 'रागोन्द्रे । ३ क. द. च. 'यसा' । यो' । ४ य. धवनादये ।
५ च. सतिरो । ६ क. च. वाहयो । ७ य. 'वाग्दारापो । ८ क. द. च. उत. धिय' । ९ च. वराही । १० च. क्षीरा ।
११ य. च. ज्येष्ठः । १२ य. छ. चन्द्रय' । १३ क. द. च. ह् । १४ क. द. य. ह् । १५ क. द. च. 'मन्दे' । ति' ।
१६ क. 'क वा जल च' । १७ क. 'मज्जितिन' । १८ क. द. च. नशदेवी । १९ छ. उदरेव । २० क. द. च. भवन्ति-
दरुचं-ति' । २० छ. य. य. विष्ट । २१ क. द. च. नास्करा । २२ क. द. च. तथा ।

युद्धनयाणवीपग्योति शास्त्रार ।

अग्निरुवाच—

उपोतिःशास्त्रादिसार च वक्ष्ये युद्धनयार्णवे । येलामन्त्रौपधाद्यं च यथोपामांश्वरोऽनवीर्त्तु ॥ १

देव्युवाच—

देवैर्जिता दानवाश्च येनोपायेन तद्रद । शुभाशुभविशेषाद्यं ज्ञानं युद्धनयार्णवम् ॥ २

ईश्वर उवाच—

मूलदेवेच्छया जाता शक्तिः पञ्चदशाक्षरा । चराचरं ततो जातं यामाराध्यासिलार्थवित् ॥ ३

मन्त्रर्षाड श्रवक्ष्यामि पञ्चमन्त्रसमुद्भवम् । ते मन्त्राः सर्वमन्त्राणा जीविते मरणे स्थिताः ॥ ४

ऋग्वज्रुःसामायर्वाण्यवेदमन्त्राः क्रमेण ते । सद्योजातादयो मन्त्रा ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रकः ॥ ५

ईशः सप्तशिखा देवाः शब्दाद्याः पञ्च च स्वराः । अ इ उ ए औं कलाश्च मूल ब्रह्मेति कीर्तितम् ॥ ६

काष्ठमध्ये यथा वह्निरभवुद्धो न दृश्यते । विद्यमाना तथा देहे श्रियशक्तिर्न दृश्यते ॥ ७

आदौ शक्तिः समुत्पन्ना ओंकारस्वरभूषिता । ततो विन्दुर्महादेवि एकारेण व्यवस्थितः ॥ ८

जातो नाद उकारस्तु नदते हृदि सस्थितः । अर्थचन्द्र इकारस्तु मोक्षमार्गस्य बोधकः ॥ ९

अकारोऽव्यक्त उत्पन्नो भोगभोक्षप्रदः परः । अकार ऐश्वरे भूमिनिवृत्तिश्च कला स्मृता ॥ १०

गन्धो न बीजः प्राणारुच्य इहा शक्तिः स्थिरा स्मृता । इकारश्च प्रतिष्ठाख्यो रेतोयानश्च विद्वली ॥ ११

मूला शक्तिरीवीजः सैधाद्धरवीजोऽभिरूपवान् । विद्या समाना गान्धारी शक्तिश्च दहनी स्मृता ॥ १२

ए शान्तिर्वायुपसर्गो यथोदानशला क्रिया । ओंकारः शान्त्यतीतार्थैः सशब्दसुधपीलिनः ॥ १३

पञ्च वर्गाः स्वरा जाताः कुजहगुरुमार्गवाः । शनिः क्रमादकाराद्याः ककाराद्यास्त्वथः स्थिताः ॥ १४

एतन्मूलमतः सर्वं ज्ञापते सचराचरम् । विद्यापीठ मर्वक्ष्यामि मणवः शिव ईरितः ॥ १५

उमा सोमः स्वय शक्तिर्वामा उपेष्टा च रीत्यापि । ब्रह्मा विष्णुः क्रमाद्बुद्धो गुणैः सर्गादपस्य ॥ १६

रत्ननाडीप्रथ चैव स्पृष्टः सूक्ष्मः परोऽपरः । चिन्तयच्छ्वेतवर्णं त मुञ्चमान परामृतम् ॥ १७

प्राप्यमान यथाऽऽत्मान चिन्तयेत् द्विवानिशम् । अनरत्त्व भवेद्देवि शिवत्वेपुगच्छति ॥ १८

अद्भुष्टादौ न्यसेदङ्गाजमध्येऽथ देहेके । मृत्युजय तवः मोर्च्य रणादौ विजयी भवेत् ॥ १९

मृत्यो निरालयः शब्दः सर्वशक्तिर्बहूत सृष्टेत् । रूपस्योर्ध्वगतिः मोक्ता जलस्याधः समाश्रिता ॥ २०

(बुद्धजयार्णवीयनानाचक्राणि)

सर्वस्थानविनिर्मुक्तो गन्धो मध्ये च मूलकम् । नाभिमूले स्थितं केन्दं शिवरूपं तु मण्डितम् २१
शक्तिव्यूहेन सोमोऽर्को हरिस्तत्र व्यवस्थितः । दशनायुसमोपेतं पञ्चतन्मात्रमण्डितम् ॥ २२
कालानलसमाकारं मस्फुरन्तं शिवात्मकम् । तज्जीवं जीवलोकस्य स्थावरस्य चरस्य च ॥
तस्मिन्प्रे मृतं मन्ये मन्त्रपीठेऽनिलात्मकम् ॥ २३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये बुद्धजयार्णवीयन्याति.शास्त्रसारवर्णनं नाम चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—३९९०

अथ पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

बुद्धजयार्णवीयनानाचक्राणि ।

ईश्वर उवाच—

ॐ ह्रीं कर्णमोटनि बहुरूपे बहुदंष्ट्रे ह्रूं फट्, ॐ हः, ॐ ग्रस ग्रस कृन्त कृन्त च्छक च्छक
र्हं फट्, नमः ॥ १
ऽव्यपानो ह्ययं मन्त्रः कुद्दः संरक्तलोचनः । भारणे पांतने वाऽपि मोहनोच्चात्ने भवेत् ॥
ऽर्णमोटी महाविद्या सर्ववर्णेषु रक्षिका ॥ २

[इति] नानाविद्या(याः) ।

।धोदयं प्रवक्ष्यामि स्वरोदयसमाश्रितम् । नाभिर्हृदन्तरं यावचावचरति पारुतः ॥ ३
।च्चाटयेद्रणादीं तु कर्णाक्षीणि प्रभेदयेत् । करोति साधकः कुद्दो जपहोमपरायणः ॥ ४
।दयातर्षायुकं कण्ठं ज्वरदाहारिभारणे । कण्ठोज्ज्वो रसो वायुः शान्तिकं पौष्टिकं रेतम् ॥ ५
देव्यं स्तम्भं समाकर्ष्य गन्धो नोऽसान्तिको ध्रुवं । गन्धलीनं पनः कृत्वा स्तम्भयेन्नात्र संशयः
स्तम्भनं कीलनायं च करोत्येव हि साधकः । चण्डघण्टा कराली च सुमुखी दुर्मुखी तथा ॥ ७
।वती प्रथमा योरा वायुचक्रे तु ता यजेत् । उच्चाटकारिका देव्यः स्थितास्तेवसि संस्थिताः ॥ ८
।म्या च भीषणी देवी जया च विजया तथा । अजिता चापराजिता महाकोटी च रौद्रया ९
।तुफकाया प्राणहरा रसचक्रे स्थिता अमूः । विख्याती परा दिव्यास्तथा चाऽऽकाशमातरः ॥
।संहारी जातहारी च दंप्राला धुंकरेवती । विपीलिका पुष्टिहरा महापुष्टिमर्षिता ॥ ११
।मद्रकाली सुभद्रा च भद्रभीमा सुभद्रिका । स्थिरा च निधुरा दिव्या निष्कम्भा गदिनी तथा
।दार्शिन्यामातरश्चके अष्टाष्टकमशः स्थिताः । एक एव रविचन्द्र एकधैकैक्यशक्तिका ॥ १३

* इदमर्थं क. व. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ क. इ. 'नैतालवि' । च. 'वैदान' । २ क. इ. गन्ध । ३ च. अभिरुपाय । ४ च. हृ । ५ य. ग. 'नैपाटी-
मेवरूपे दष्ट्रे ह्रूं फट्, अ हः, अष्टदशतच्छततद् फट्, नमः । ६ क. 'नैटे उद्दं फूरुयो दष्ट्रे ह्रूं फट्, फट्, हा हा म' ।
७ क. इ. 'इयन्त' । य. छ. 'हरन्त' । ८ य. ग. 'त्याहुह' । ९ क. इ. रथाः । य. यथम् । १० य. 'नासान्ति' । ११ क.
इ. भक । य. च. धृ । १२ य. य. छ. 'केयु ता' । १३ क. इ. 'हास जिन्हा' । १४ क. य. इ. दयाणी । १५ क.
य. ग. इ. सुधरे' । १६ क. इ. पिते' । १७ इ. 'शिरा य म' । १८ क. य. इ. 'धैके र्णाकाश' । इ ।

भूतभेदेन तीर्धानि यथा तोयं मदीतले । प्राण एको मण्डनैश्च भिद्यते भूतपैत्ररे ॥ १६
 वामदक्षिणपोगेन दशधा संभवतीते । त्रि(त्रि)न्दुमुण्डत्रिचित्रं च तत्रारम्भेण श्रेष्ठतम् ॥ १७
 ब्रह्माण्डेन कपालेन विर्यते परमामृतम् । पञ्चमर्गलासुदं जयो भवति तन्मृगु ॥ १८
 अभाकचटतपयाः श आद्यो वर्ग ईरितः । ईईखउठपकराः गो वर्गश्च द्वितीयकः ॥ १९
 उऊगजडदवलाः सो वर्गश्च तृतीयकः । एपेपस्रडपभरा हो वर्गश्च चतुर्थकः ॥ २०
 ओऔअंअः, ङचणना मो वर्गः पञ्चमो भवेत् । वर्णाश्चाभ्युदये नृणा चरारिंशच्च पत्र चा ॥ २१
 वालः कुमारो युवा स्याद्बृद्धो मृत्युश्च नामतः । आत्मपीडाशोषकः स्यादुदासीनश्च कालः २२
 कृत्तिका मतिपद्मार्थं आत्मनो लाभदः स्मृतः । पृष्ठी भोगो मया पीडा चार्द्रा चक्रादशी कु २३
 मृत्युर्मया द्वितीया ज्ञां लाभथाऽऽर्द्रा च सप्तमी । ध्रुवोऽहनि भरणी ज्ञः शरणं काल ईदृशः २४
 जीवो लाभाय च भवेत्तृतीया पूर्वफलगुनी । जीवोऽष्टमी धनिष्ठाऽऽर्द्रा जीवोऽश्लेषा त्रयोदशी २५
 मृत्यो शुक्रधनुर्था स्यात्पूर्वभाद्रपदा श्रिये । पूर्वाषाढा च नवमी शुक्रः पीडाकरो भवेत् ॥ २६
 भरणी भूतजा शुक्रो यमदण्डो हि हानिकृत् । कृत्तिका पञ्चमी मन्दो लाभाय तिथिरीरिता २७
 आ(अ)श्लेषा दशमी भेदो योगः पीडाकरो भवेत् । मया शनिः पूर्णिमा च योगो मृत्युकरः स्मृत

[श्रुति] तिथियोग (गा) ।

पूर्वोत्तराग्निनैर्ऋत्यदक्षिणानिलचन्द्रैः । ब्रह्मोद्याः स्युर्हृष्टयः स्युः मतिपद्मवमीमुखाः ॥ २
 राशिभिः सहिता दृष्टा ग्रहाद्याः सिद्धये स्मृताः । येपाद्याश्चतुरः कुम्भार्थं ज्ञेयः पूर्णोऽन्यथा मृति ३
 सूर्यादि रिक्ता पूर्णा च क्रमादेवं प्रदापयेत् । रणे सूर्ये फले नास्ति सोमे भङ्गः प्रशाम्यति ॥ ४
 कुजेन कलहं विद्याद्बुधः कामाय वै गुह्यः । जयाय मेनसे शुक्रो मन्दे भङ्गो रणे भवेत् ॥ ५
 देवानि पित्रलाचक्रे सूर्यगानि(णि) च भानि हि । मुखे नेत्रे ललाटेऽथ शिरोहस्तोरुपादके ॥ ६
 *पादे मृतिविक्रमे स्वामीणि पक्षेऽर्थनाशनम् । मुखस्थे च भवेत्पीडा क्षिरःस्थे कार्यनाशनम् ७
 कुक्षिसिधते फल स्याच्च राहुचक्रं वदाम्यहम् । इन्द्राद्य नैर्ऋतं गच्छेन्नैर्ऋतात्सोममेव च ॥ ८
 सोमाद्बुताशन बहोरप्यमाप्याच्छिवालयम् । रुद्रायमं यमादायु वायोश्चन्द्रं ब्रजेत्पुनः ॥ ९
 भृष्टे चत्सो नाञ्च(डी)स्तु रोहः पृष्ठे जयो रणे । +अश्रतो मृत्युमाप्नोति तिथिराहुं वदामि ते १०
 आश्रयादि शिवान्तं च पूर्णिमामादितः मिये । पूर्वे कृष्णाष्टमीं यावद्गोहृष्टौ ज्ञेयो भवेत् ॥ ११
 पेशान्याग्नेयैर्ऋत्यवायव्ये फणिराहुकः । येपाद्या दिक्षि पूर्वादी यवाऽऽदित्योऽश्रतो मृतिः १२

* इदमर्थं नास्ति क द पुस्तक्या । + इदमर्थं नास्ति क क पुस्तकयो ।

१ क द. निराति । २ क क 'पत्र च । वा' । ३ क क विष्णुमण्डविचित्र च तली च' । ४ क द 'यय
 मयाऽष्ट' । ५ क द कात्तिनी । ६ क द म अशरोदाय सृष्टा । ७ क क 'जा भवार्द्रातिथि' । ८
 क इपे शनिर्भ' । ९ क द 'शत्रुये' । १० क द मृताः । ११ क क शनिमम् । १२ क द मन्त्रो । १३ क
 'नरो' । १४ क क 'द्रमा । प्र' । १५ क 'दा[वा]त्रिपुष्टे स्तु' । १६ क द 'त्युक्तिदण्डी स्तु'
 १७ क द 'मया यजे.पूजाऽ' । १८ क क जयम् । १९ क क 'ल माति सो' । २० क क जनये । २१ क क मु
 'पृष्ट' । २२ क क 'ष्ट' । २४ क क मया तिथि वाऽन्ते च । २५ क द 'गृष्टे ज' । २६ क क
 । २७ क क 'यो मया ।

(बुद्धजन्मार्थीवफलाचनानि)

तीया कृष्णपक्षे तु सप्तमी दशमी तथा । चतुर्दशी तथा शुक्ले चतुर्थ्येकादशी तिथिः ॥ ३८
 श्रद्धाशी विष्टयः स्युः पूर्णिमाऽऽप्रेयवायवे । अकचटतपयशा वर्गाः सूर्यादयो ग्रहाः ॥ ३९
 प्रोत्कटव्येनकाथ पिङ्गलः कौशिकः क्रपात् । सारसश्च मयूरश्च गौवत्सः पक्षिणः स्मृताः ॥ ४०
 रादौ साध्यो हुँवो मन्त्र उच्चादे पृथ्वः स्मृतः । वश्ये ज्वरे तथाऽऽकर्षे प्रयोगः सिद्धिकारकः
 आन्तौ प्रीतौ नमस्कारो वौषट्पुष्टौ वशादिषु । हुँ मृत्यौ भीतिसनाशे विद्वेषोच्चाटने च फट् ॥
 पैदसुते च दीप्त्यादौ मन्त्राणां जातयश्च पद । ओपधीः संप्रवक्ष्यामि महारक्षाविषाविनीः ४३
 हाकाली तथा चण्डी वाराही चेश्वरी तथा । सुदर्शना तथेन्द्राणी गानस्था रक्षयन्ति तम् ॥
 ला चातिबला भीरुसली सहदेव्यपि । जाती च मल्लिका यूथी गारुडी भृङ्गराजकः ॥ ४५
 क्ररूपा महौपथ्यो धारिता विजयादिदाः । ग्रहणे च महादेवि उद्धताः शुभदायिकाः ॥ ४६
 दा च कुञ्जरं कृत्वा सर्वलक्षणलक्षितम् । तस्य पादतले कृत्वा स्तम्भयेच्छत्रुमात्मनः ॥ ४७
 गंग्रे चैकदृशे च वज्राहतप्रदेशके । बलभीकमुदमाहृत्य मातरी योजयेत्ततः ॥ ४८
 नमो महाभैरवाय विकृतदंष्ट्रोग्ररूपाय पिङ्गलाक्षार्यं त्रिशूलखड्गधराय वौषट् ॥ ४९
 जपेत्कदंभां देवीं स्तम्भयेच्छत्रुजालकम् । अशिकार्यं मवक्ष्यामि रणादौ जववर्धनम् ॥ ५०
 मशाने निशि काष्ठाशौ नशो मुक्तशिखो नरः । दक्षिणास्यस्तु लुह्यावृमांसं रुधिरं विषम् ॥
 श्नुपास्थिस्रग्मिश्रं तु शत्रुनाम्ना शताष्टकम् ॥ ५१
 नमो भगवति कौमारि लल लले लालय लालय घण्टादेवि, अमुकं मारय मारय सहसा
 योऽस्तु ते भंगवति विद्ये स्वाहा ॥ ५२
 अनया विद्यया हौमादंभत्वं जापते रिषोः ॥ ५३
 वज्रकाय वज्रगुण्ड कपिल पिङ्गल करालवदनोर्ध्वकेश महाबल रक्तमुख तडिज्जिह्व महारौद्र
 दंष्ट्रोत्कट कर्है कैरालिन्महोदधर्भहार लङ्घेश्वर सैतुर्वन्ध शैलप्रवाह गगनचर, एषोहि भगवन्महा-
 लपराक्रम भैरवो ज्ञापयति, एषोहि महारौद्र दीर्घलाङ्गुलेन, अमुकं वेष्टये वेष्टय जम्भय
 जम्भये खन खन येते हर्षं फट् ॥ ५४
 भष्ट(श)त्रिंशच्छतं देवि हनुमानसर्वकर्मकृते । पैठेद्(द्र)नुपारसदेशाद्रश्मायान्ति शनवः ॥ ५५

ललादिमहापुराण आग्नेये बुद्धजन्मार्थीवफलाचनानि उक्तप्रतिपादन नाम पन्नाविंशत्यधिकशततमोऽध्याय ॥ १२५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—४०४६

* इत्यर्थं नास्ति क द च पुस्तक्यु ।

१ घ उ गौरहृत् । २ क क भूते । ३ क द 'पश्या' । ४ घ हृत् । ५ क द 'पद', लभ च भीष्मादी ।
 ६ घ दिव्यादी । ७ क द र ह्यम् । ८ क क 'मुञ्ज' । ९ क द नाम । १० ह, द नागाश्च । ११ क द,
 च, भैरवात् । १२ क द च पिङ्गलाय । १३ क द च 'व यदृष्टयत्कदमभ्याय' । १४ ख ग घ छ 'दंभ' इति
 स्त' । १५ क 'ल प्रेत्कट वेष्टय ल' । १६ 'ल प्रेत्कट वेष्टय ल' । १७ क द 'ल तारत तात्तत' । १८ क द
 नयति । १९ क द वेष्ट । २० क द होमोत्पात्त । २१ घ ग 'दासि' । २२ क द क्षमात् । २३ घ ग 'दृष्टय' ।
 २४ क द कटका' । २५ क छ ग द 'दिशि नदा' । २६ क द 'हादृष्ट' । २७ ग, ग 'प्रकार' । २८ घ ग
 वेष्टयन् । २९ क द 'नुपारस' । ३० घ छ 'च न' । ३१ क द 'न पदच पदय रोम हृ हृ' । ३२ क द
 'द' । फट्, द' । ३३ घ छ पठे हनुमत्पदसंज्ञात् । ३४ घ ग, 'सिद्धयनात्' ।

अथ पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

नक्षत्रनिर्णयः ।

ईश्वर उवाच—

वक्ष्याम्यृक्षात्मकं पिण्डं शुभाशुभविष्टद्वये । यस्मिन्नृक्षे भरेत्सूर्यस्त्वदादौ त्रीणि मूर्धनि ॥ १
 एकं मुखे द्वयं नेत्रे हस्तपादे चतुष्टयम् । हृदि पञ्च सुते जानी आयुर्द्विद्वि विचिन्तयेत् ॥ २
 शिरःस्ये तु भवेद्राज्यं पिण्डतो वक्रपोगतः । नेत्रयोः कान्तिसौभाग्यं हृदये द्रव्यसंग्रहः ॥ ३
 हस्ते धृतं तस्करत्वं गतासुरध्वगः पदे । कुम्भाष्टके भानि लिख्यं सूर्यकुम्भस्तु रिक्तकः ॥ ४
 अश्रुमः सूर्यकुम्भः स्याच्छ्रुमः पूर्वादिस्थितः । फणिराहुं प्रवक्ष्यामि जवानयविवेकदम् ॥ ५
 अष्टाविंशच्छिखे(?)द्विन्द्र्युनैर्भाज्यास्त्रिभिस्त्रिभिः । अथ ऋक्षाणि चत्वारि रेखास्तत्रैव दापयेत् ॥ ६
 यस्मिन्नृक्षे स्थितो राहुस्तद्वंशं फणिमूर्धनि । अतदादि विन्यसेद्भानि सप्तविंशत्क्रमेण (?) तु ॥ ७
 वक्त्रे सप्तगव ऋक्षे त्रिपते सर्वे आहवे । स्कन्धे भद्रं विपानीयात्सैर्भेषु च पथ्यतः ॥ ८
 उदरस्थेन पूजा च जपथैवाऽऽत्मनस्तथा । कटिदेशे स्थिते योऽ आहवे हरते परान् ॥ ९
 भुञ्जस्यतेन कीर्तिः स्याद्राहुदृष्टे च भे मृतिः । पुनरन्य म(न्यत्प्र)वक्ष्यामि रविराहुषलं तव ॥ १०
 रविः शुक्रो बुधश्चैव सोमः सौरिर्गुरुस्तथा । लोहितः सैहिकश्चैव एते यामार्थभागिनः ॥ ११
 सौरिं रविं च राहुं च कृत्वा यत्नेन पृथतः । स ज्येत्सैन्यसंघातं द्यूतपञ्चानमाहवम् ॥ १२
 रोहिणी चोचरास्तिस्त्रो मृगः पञ्च स्थिराणि हि । अश्विनी रेवतीस्वाती धनिष्ठा शतताराका ॥
 क्षिमाणि पञ्च भान्येव यावार्थी चैव योजयेत् । अनुराधा हस्तमूलं मृगः पुष्यं पुनर्वसुः ॥ १३
 सर्वकार्येषु चैतानि ज्येष्ठा चित्रा विशाखया । +पूर्वास्तिस्त्रोऽग्निर्भरणी मघाद्रीश्लेषा दारुणाः ॥
 स्वावरेषु स्थिरं श्रुतं यात्राया क्षिप्रमुत्तमम् । *सौभाग्यार्थं मृदुन्येव उश्रेयश्रं तु कारयेत् ॥ १४
 दारुणे दारुणं क्षुयद्रिहस्ये चाधोमुखादिकम् । कृत्तिका भरण्या(प्य)श्लेषा विशाखा पितृनैर्कर्यं ॥
 पूर्वात्रयमधोवक्त्रं कर्म चाधोमुखं चरेत् । एषु कूपतडागादि विद्याकर्म भिषक्क्रिया ॥ १५
 स्वापनं नौकारूपादिविधानं खननं तथा । रेवती चाश्विनी चित्रा हस्तः स्वा(स्तस्वा)ती पुनर्वसुः
 अनुरागा मृगो ज्येष्ठा नव वै पार्श्वतोमुखाः । एषु राज्याभिषेकं च पट्टवर्ण्यं गजाश्वयोः ॥ १६
 पारामर्शहमासादं प्राकारं क्षेत्रतोरणम् । ध्वजचिह्नपताकाश्च सर्वानेताश्च कारयेत् ॥ १७
 द्वादशी सूर्यदग्धा तु चन्द्रेणैकादशी तथा । भौमेन दशमी देव्या तृतीया वै बुधेन च ॥ १८
 पृष्ठी च गुक्णा दग्धा द्वितीया भृगुणा तथा । सप्तमी सूर्यबुधेण त्रिपुष्करमथो वदे ॥ १९
 द्वितीया द्वादशी चैव सप्तमी वै तृतीयया । रविभोमस्तथा सौरिः पडतास्तु(ते तु) त्रिपुष्कराः ॥
 त्रिद्याला कृत्तिका चैव उचरे द्वे पुनर्वसुः । पूर्वभाद्रपदा चैव पडते तु त्रिपुष्कराः ॥ २०

* इदमर्थं नास्ति न. इ पुस्तकयो । + इदमर्थं न इ पुस्तकयोनास्ति । * इदमर्थं क इ पुस्तकयोनास्ति ।

१ इ. इ 'सुते नानी द्वायु' । २ अ ग च जानी । ३ क इ 'तायु' । ४ व इ 'व्य पूर्वकु' । ५ क
 इ पूर्वमुन । ६ क इ पान्तिनासर् । ७ य म. पलिराहु । ८ य. उ 'नौग्याय' । ९ क इ तु । पके सप्तपदे इ
 '१५ इ 'देवदत्तु' । १० य 'मनसु' । ११ 'मनसु' य मन्जन । १२ ११ क इ. 'द्वय' । १३ क इ
 '११ क इ 'धायाद्वि च' । १४ क. इ अध्या । १५ क इ तृतीया ।

(नानाबलानि)

लाभो हानिर्जपो वृद्धिः पुत्रजन्म तथैव च । नष्टं भ्रष्टं विनष्टं वा तत्सर्वं त्रिगुणं भवेत् ॥ २६
 अश्विनी भरणी चैव अश्लेषा पुष्यमेव च । स्वातिथैव विशाखा च श्रवणं सप्तमं पुनः ॥ २७
 एतानि दृढचक्षुषि पश्यन्ति च दिशो दक्ष । यात्रामु दूरगस्यापि आगमः पुण्येगोचरे ॥ २८
 आपादे रेवती चित्रा केकराणि पुनर्वसुः । एषु पञ्चसु ऋक्षेषु निर्गतस्याऽऽगमो भवेत् ॥ २९
 कृत्तिका रोहिणी सौम्यं फल्गुनी च मघा तथा । मूलं ज्येष्ठाऽनुराधा च धनिष्ठा शततारकाः ॥
 पूर्वभाद्रपदा चैव चिपिटानि च तानि हि । अध्वानं व्रजमानस्य पुनरेवाऽऽगमो भवेत् ॥ ३१
 हस्त उचरभाद्रश्च आर्द्राऽऽषाढा तथैव च । नष्टार्थाथैव हृद्यन्ते सङ्घामो नैव विद्यते ॥ ३२
 पुनर्वसुयामि गण्डान्तमृगश्रम्ये यथा स्थितम् । रेवत्यन्ते(न्तं) चतुष्कं तु अश्विन्यादिचतुष्टयम् ॥
 च १ । १० तु वर्जयेत्तमयन्ततः । अश्लेषान्ते मघादौ तु घटिकानां चतुष्टयम् ॥ ३४
 द्वितीयं गण्डमारुधातं तृतीयं भैरवि शृणु । ज्येष्ठांमूलभगोर्भ्य उग्ररूपं तु यापकम् ॥ ३५
 न कुर्याच्छुभकर्मणि यदीच्छेदात्मजीवितम् । दारके जातकाले चै म्रियेते ऋषित्मातरौ ॥ ३६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नक्षत्रनिर्णयप्रतिपादन नाम पञ्चविंशत्यधिकसप्ततमोऽध्याय ॥ १२६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—४०८१

अथ सप्तविंशत्यधिकसप्ततमोऽध्याय ।

नानाबलानि ।

ईश्वर उवाच—

विष्कम्भे घटिकास्त्रिभूः शूले पक्ष विवर्जयेत् । पदपङ्कगण्डेऽतिगण्डे च नव व्याघ्रातवज्रयोः ॥ १
 परिषे च व्यतीपात उभयोरपि तद्दिनम् । वैधृते(तौ) तद्दिनं चैव यात्रायुद्धादिकं त्यजेत् ॥ २
 ग्रहैः शुभाशुभं वक्ष्ये देवि मेपादिराशितः । चन्द्रशुक्रौ च जन्मस्थौ चरितौ शुभदायकौ ॥ ३
 द्वितीयो मङ्गलोऽपार्कः सौरिथैव तु सौहेकः । द्रव्यनाशमलभं च आहवे भद्रमादिजेत् ॥ ४
 सोमो बुधो भृगुर्जातो द्वितीयस्थाः शुभावहाः । तृतीयस्थो यदा भानुः शनिर्नामो भृगुस्तथा ५
 बुधश्चैवन्दु राहुश्चै सर्वे ते फलदा ग्रहाः । बुधशुक्रौ चतुर्थो च शेपाथैव भयावहाः ॥ ६
 पञ्चमस्थो यदा जीवः शुक्रः सौम्यथ चन्द्रमाः । ददेत चेप्सितं लाभं पष्टे स्थाने सुभो रविः ७
 चन्द्रः सौरिथैव ग्रहा देवि स्वराशितः । बुधश्च शुभदः पष्टे त्यजेत्पष्टं गुरुं भृगुम् ॥ ८
 सप्तमोऽर्कः शनिर्भापो राहुर्हान्यै सुखाय च । जीवो भृगुश्च सौम्यथ शशुक्रौ चाष्टमौ शुभौ ॥ ९
 शेपा प्रहास्तथा हान्यै वृभृगू नवमौ शुभौ । शेपा हान्यै च लाभाय दशमौ भृगुभास्करौ १०
 शनिर्भापश्च राहुश्च चन्द्रः सौम्यः शुभावहः । शुभाथैकादशे सर्वे वर्जयेद्दशमं गुरुम् ॥ ११

* नक्षत्रमण्डलेषु समाप्त । + इदमर्थे नास्ति क इ पुस्तकयोः ।

१ क इ एतं । २ क इ 'ज्योतिषे' । ३ क इ भावमा । ४ घ छ 'गुर्जातो अ' ५ क इ 'य' ।

६ घ छ 'शान्मूल्यो' ७ । क. च निपाते पितृमातृके । ८ । ८ फ. इ पद्व मन्त्रातिगण्डति नौ । ९ क. इ ।

१० च. 'यो भानुर्भव घनिस्तथा । द्वितीयस्थो यदा राहु सर्व । ११ क इ 'अ प्रहादेव स्वराशित । बु' । १

शुभं । १३ क इ 'जेबुध गु' । १४ क इ 'श' । गतिभौ' । १५ घ छ 'घने गु' ।

बुधशुक्रौ द्वादशस्यौ शेषान्द्वादशगांस्त्यजेत् । अहोरात्रे द्वादश स्य राशयस्तान्वदाम्बुदम् ॥ १३
 मीनो मेषोऽथ मिथुनं चतस्रो नाडयो(?) वृषः । +पट्कपट्कृतिहकन्याथ तुल्या पथ च श्लोकः
 धनुर्नको घटथैव सूर्यगो रांशिरायकः । चरस्थिरद्विस्वभावा मेषाद्याः स्युर्ध्वारुमम् ॥ १४
 कुलीरो मकरथैव तुलामेपादयथराः । चरकार्यं जयं कामपाचरेषु शुभाशुभम् ॥ १५
 स्थिरो वृषो हरिः कुम्भो वृश्चिकः स्थिरकार्यके । शीघ्रः समागमो नास्ति रोगातो नैव मृश्यते ॥
 मिथुनं कन्यका मीनो धनुश्च द्विस्वभावकः । द्विस्वभावाः शुभार्थते सर्वकार्येषु नित्यशः ॥ १७
 यात्रावाणिज्यसङ्ग्रामे विवाहे राजदर्शने । वृद्धिं जयं तथा लाभं युद्धे गममवाप्नुयात् ॥ १८
 अभिनीं त्रिंशत्ताराश्च (रा च) तुरगस्याऽऽकृतिर्यथा । यद्यत्र कुर्वते वृष्टिमेकरात्रं प्रवर्षति ॥
 यममे तु यदा वृष्टिः पक्षमेकं तु वर्षति ॥ १९

इत्यादिमहापुराण आगेवे नानावल्गर्जन नाम सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४१००

अथाष्टविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

कोटचक्रम् ।

ईश्वर उवाच—

कोटचक्रं प्रवक्ष्यामि चतुरस्रं पुरं लिखेत् । चतुरस्रं पुनर्मध्ये तन्मध्ये चतुरस्रकम् ॥
 नाडीत्रितयचिह्नार्थं मेषाद्याः पूर्वदिग्बुद्ध्याः । कृत्तिका पूर्वभागे तु अश्लेषाऽऽश्लेषगोचरे ॥
 भरणी दक्षिणे देवा विशालां नैर्ऋते न्यसेत् । अनुराधां पश्चिमे च श्रवणं वायुगोचरे ॥
 धनिष्ठां चोत्तरे न्यस्य ऐशान्यां रेवतीं तथा । वाशनाख्यां स्थितान्येव अष्टौ ह्यृक्षाणि घन्त
 रोहिणीपुष्यफल्गुन्यः स्वानी ज्येष्ठा क्रमेण तु । अभिलिच्छततारा तु अभिनी मध्यनाडिका
 कोटमध्ये तु या नाडी कथयामि प्रयत्नतैः । मृगश्राभ्यन्तरे पूर्वं तस्याऽऽश्लेषे पुनर्वसुः ॥
 उत्तरा फल्गुनी याम्ये चित्रा नैर्ऋतसंस्थिता । मूलं तु पश्चिमे न्यस्योत्तरापादां तु चायवे ॥
 पूर्वभाद्रपदा सौम्ये रेवती ईशगोचरे । कोटस्याभ्यन्तरे नाडी ह्यृक्षाष्टकसमन्विता ॥
 आर्द्रा हस्तस्तथाऽऽषाढांचतुष्कं चोत्तरात्रिकम् । (मध्ये स्तम्भचतुष्कं तु दद्यात्कोटस्य कोट
 एवं दुर्गस्य विन्यासं वांशे स्थानं दिशाधिर्षीत्) । आगन्तुको यदा योद्धा ऋक्षावान्स्यात्फलात्किं
 कोटमध्ये ग्रहाः सौम्या यदा ऋक्षान्विताः पुनः । जयं मध्यस्थितानां तु भङ्गमागामिनो वि
 प्रवेशमे प्रवेष्टव्यं निर्गममे च निर्गमे(च्छे)त् । भृगुः सौम्यस्तथा भौम ऋक्षान्तं सकलं यदा ॥

+ "पट्कपट्कृतिहकन्यास्तुल्य" इति पाठो युक्तः । + धनुर्बिहान्तमंत नास्ति क. ट. पुस्तकयोः ।

१ क. ड. 'दशोऽमी शै' । २ क. ट. 'रात्रिरायकम् । च' । ३ क. ड. 'शीघ्रगमो यमो' । ४ ख. न. प.
 ५ क. ड. 'श्लोकः ५४' । ६ क. ट. 'पाप्तः' । ७ क. ड. 'त. । मूलाया' । ८ क. ख. ग. ट.
 पा । ९ क. ड. 'य मूलाय चोत्तरात्रिक' । १० ख. ग. 'वाशनाख्यादे' । ११ ख. ग. 'पाद' । १२

(अर्थकाण्डमण्डलादिकथने)

तदा भद्रं विजानीवाज्यपमागन्तुकस्य च । प्रवेशर्धचतुष्के तु सङ्ग्रामं चाऽऽरभेयदा ॥
तदा सिध्यति तद्गुणं न कुर्यात्तत्र विस्मयम् ॥

१३

हस्तादिमहापुराण आश्रये कोट्यकरूपेण नगमाश्रयित्वापिकचतततोऽन्वाय ॥ १२८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—४११३

अर्थकोनविंशदधिकचतततोऽन्वाय ।

अर्थकाण्डम् ।

ईश्वर उवाच—

(* अर्थपानं प्रवक्ष्यामि उल्कापातोऽथ भूधला । निर्घातो ग्रहणं वैशो दिशां दाहो भवेयदा
लक्षयेन्मासि मास्येवं ययेते स्युश्च चैत्रके । अलकाराटि संगृह्य यद्दधिर्मासैश्चतुर्गुणम् ॥ २
वैशाखे चाष्टमे मासि षड्गुणं सर्वसंग्रहम् । ज्येष्ठे मासि तथाऽऽपादे यवगोधूमधान्यकैः ॥ ३
श्रावणे घृततैलाद्यैराश्विने वस्त्रधान्यकैः । कार्तिके धान्यकैः क्रीर्तपांसि स्यान्मार्गशीर्षके ॥ ४
पुष्ये(पौषे) कुङ्कुमगन्धार्थैर्लाभो धान्यैश्च मासके । गन्धार्थैः फाल्गुने क्रीर्तैर्यकाण्डमुदाहृतम् ॥५
हस्तादिमहापुराण नामेवेऽप्यकारणप्रतिपादनं नार्थकोनविंशदधिकचतततोऽन्वाय ॥ १२९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—४११८

अथ निशदधिनचतततोऽन्वाय ।

मण्डलादिकथनम् ।

ईश्वर उवाच—)

मण्डलानि प्रवक्ष्यामि चतुर्धा विजयाय हि । कृत्तिका च मया पुष्यं पूर्वा चैव तु फल्गुनी ॥ १
विशाखा भरणी चैव पूर्वभाद्रपदा तथा । आश्रये मण्डलं भद्रे तस्य वक्ष्यामि लक्षणम् ॥ २
यद्यत्र चलते वायुवेष्टनं शशिमूर्धयोः । + भूमिरुभयोऽथ निर्घातो ग्रहणं चन्द्रसूर्ययोः ॥ ३
धूमज्वाला दिशा दाहः केतोर्धैव प्रदर्शनम् । रक्तगृष्टिशोषतापः पापाणपवनं तथा ॥ ४
नेत्ररोगोऽतिसारश्च अग्निश्च प्रस्यो भवेत् । स्वल्परीरास्तथा गावः स्वल्पपुष्पफला वृषाः ॥ ५
विनाशश्चैव शस्याना स्वल्पगृष्टि विनिर्दिशेत् । चेतुर्विधाः प्रपीड्यन्ते क्षुरार्ता अखिला नराः ६
सौम्यवा यामुनाश्चैव गुर्वरा भोजनराह्निकाः । जालधरं च काशमीरं सप्तमं चोत्तरापयम् ॥ ७
देशार्थेन विनश्यन्ति तस्मिन्पुत्रातदर्शने । हस्ताचिन्ना मया स्नाती भृगो वाऽप्य पुनर्वसुः ॥ ८
उत्तरा फल्गुनी चैव अश्विनी च तथैव च । र्यदाऽत्र भवते किञ्चिद्वायव्यं तं वि(तद्दि)निर्दिशेत्
नष्टभूताः भजाः सर्वा हाहाभूता विचेतसः । (* र्वाह्यः कामरूपं च(पय) कलिङ्गः कोशलस्तथा

* धनुषिहान्तमता मन्थो नास्ति रा पुलाके । + इत्यर्थे नास्ति क इ. च पुस्तकेषु । * धनुषिहान्तमतो मन्थो नास्ति क इ पुलाके ।

अयोध्या च अवन्ती च नश्यन्ते(न्ति) कोङ्कणान्ध्रकाः ।) अश्लेषा चैव मूलं तु पूर्वाषाढा तथैव च
 रेवती वारुण हृक्षं तथा भाद्रपदोचरा । यदाऽन चलते किञ्चिद्धारुणं तं वि(तद्वि)निर्दिशेत् ॥११
 बहुक्षीरघृता गावो बहुपुष्पफला द्रुमाः । आरोग्यं तत्र जायेत बहुशस्या च मेदिनी ॥ १२
 धान्यानि च समर्थाणि सुभिक्षं पार्थिवं भवेत् । परस्परं नरेन्द्राणां सङ्ग्रामो दारुणो भवेत् ॥१३
 ज्येष्ठा च रोहिणी चैव अनुराधा च वैष्णवम् । यनिष्ठा चोत्तराषाढा अभिजित्सप्तमं तथा ॥१४
 यदाऽत्र चलते किञ्चिन्माहेन्द्रं तं वि(तद्वि)निर्दिशेत् । प्रजाः समुदितास्वस्मिन्सर्वरोगविवर्जिताः
 संधिं कुर्वन्ति राजानः सुभिक्षं पार्थिवं शुभम् । ग्रासस्तु विविधो ज्ञेयो मुखपुच्छकरो महान् ॥१५
 चन्द्रो राहुस्तथाऽऽदित्य एकराशौ यदि स्थितः । मुखग्रोसस्तु विज्ञेयो जामिने पुच्छ उच्यते ।
 भानोः पञ्चदशे हृक्षे यदा चरति चन्द्रमाः । तिथिच्छेदे तु संभाप्ते सोमग्रोसं विनिर्दिशेत् ॥१६

इत्यादिमहापुराण आग्नेय मण्डलादिकथन नाम त्रिंशदधिकशततमोऽध्याय ॥ १३० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४१३७

अथैकत्रिंशदधिकशततमोऽध्याय ।

पातञ्जलि ।

ईश्वर उवाच—

मद्रक्षिणमकारादीन्स्वरान्पूर्वादितो लिखेत् । चैत्राद्यं भ्रमणाचक्रं प्रतिपत्पूर्णिमा तिथिः ॥
 प्रयोदशी चतुर्दशी अष्टम्येका च सप्तमी । प्रतिपन्नयोदश्यन्तास्तिययो द्वादश सृताः ॥
 चैत्रचक्रे तु संस्पर्शाज्यलाभादिक विदुः । विषमे तु शुभं ज्ञेयं समे चाशुभमीरितम् ॥
 धुंद्काले समुत्पन्ने यस्य नाम ह्युदाहृतम् । मानारूढ तु यन्नाम आदित्यो गुरुरेव च ॥
 जयस्तस्य सदाकालं सङ्ग्रामे चैव भीषणे । ईश्वरनाम(मा) यदा योषो म्रियते क्षीनिवारितः
 प्रथमो दीर्घ आदिस्थो द्वितीयो मध्ये अन्तकाः(?) । द्वौ मध्ये न प्रथमान्तौ जायेते (?) नात्र संशयः
 पुनश्चान्ते यदा चाऽऽदी स्वराकृढं तु दृश्यते । इस्वस्य मरणं विद्यादीर्घस्यैव जपो भवेत् ॥
 नरचक्रं प्रवक्ष्यामि हृक्षपिण्डात्पकं यथा । प्रतिमामालिखेत्पूर्वं पथादक्षाणि विन्यसेत् ॥
 शीर्षं त्रीणि मुले चैकं द्वे ऋक्षे नेत्रयोर्न्यसेत् । वेदसंख्यानि हस्ताभ्या कर्णं ऋक्षद्वयं पुनः ॥
 हृदये भूतसंख्यानि पद्मरक्षाणि तु पादयोः । नाभंऋक्षं स्फुटं कृत्वा चक्रमध्ये तु विन्यसेत् ?
 नेत्रे शिरोदक्षकर्णे याम्यहस्ते च पादयोः । हृद्धीनावापहस्ते तु पुनर्मुखे तु पादयोः ॥
 यस्मिन्पूरो स्थितः सूर्यः सौरिर्धर्मस्तु संहिकः । तस्मिन्स्थाने स्थिते विद्याद्वातमेव न संशयः
 जैषचक्रं प्रवक्ष्यामि आदिहान्वाथ वै लिखेत् । रेखाह्वयोदशाऽऽलिरुय 'धेद्रेसास्तिर्यगालिसे

१ क इ 'वे हान्द' । २ क इ 'विष्णु(ह)सत(स) वि' । ३ प उ द्वितीयो । ४ क उ 'माम' ।
 ५ क इ 'विन्द' । ६ क उ 'मर्षं वि' । ७ क इ 'प्रवक्ष्यामि' । ८ क इ 'एव तदा' । ९ क इ 'आपणे' । १०
 क 'पुनश्चान्ते' । ११ क इ 'ह्युदाहृत' । १२ क प ग इ प कल्य ज' । १३ क म इ जायते । उ जय' ।
 'नि मुख' । १४ क इ इ । १५ क इ उपपकं । १६ क उ पर' ।

(सेवाचकादि)

दग्ग्रहा मुनयः सूर्या ऋत्विग्मुद्रस्त्रिषोः क्रमात् । मूर्च्छनास्मृतिवेदर्शजिना अकैडपा ह्यथः ॥ १४
 गदित्याद्याः सप्तकृते नामान्ते बलिनो ग्रहाः । आदित्यसौरिभौमाख्या जये सौम्याश्च संधयो ॥
 खा द्वादश चोद्धृत्य पृथ्व याम्बास्तथोत्तराः । मनुश्चैव तु ऋज्ञाणि नेत्रे च रविमण्डलम् ॥ १६
 तेषयश्च रसा वेदा अग्निः सप्तदशाथ वा । वसुरन्ध्राः समाख्याता अकैटपानथो न्यसेत् ॥ १७
 कैकमसरं न्यस्त्वा(स्य) शेषाण्येवं क्रमात्न्यसेत् । नामाक्षरकृतं पिण्डं वसुभिर्भाजयेत्ततः ॥ १८
 आयसान्मण्डलोऽस्त्युग्रो मण्डलाद्रासभो वरः । रासभाहृपभः श्रेष्ठो हृपभात्कुञ्जरो वरः ॥ १९
 कुञ्जराच्च पुनः सिंहाः सिंहाच्चैवं स्वर्वरैः । स्वरोश्चैव वली धूम्र एवमादि बलावलम् ॥ २०

दत्त्वादिनहापुराण आग्नेये पालचक्रयतिवर्णनं नामनेकानिबन्धनिकरुततनोऽन्यथ. ॥ १३१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयद्वयः—११५७

अथ ह्यग्निश्चदधिकवततनोऽन्यथः ।

सेवाचकादि ।

ईश्वर उवाच—

सेवाचकं भवक्ष्यामि लामालाभार्थसूचकम् । पिता माता तथा भ्राता दंपती च विशेषतः ॥ १
 तस्मिन्नेक्रे तु विज्ञेयं यो यस्माच्छभते फलम् । पदूर्ध्वाः स्थापयेद्रेखा भिन्नाश्चाष्टौ तु तिर्यगाः(गाः)
 होष्टकाः पञ्चत्रिंशच्च तेषु वर्णान्समालिखेत् । स्वराण्यञ्च समुद्धृत्य स्वर्धान्यथात्समालिखेत् ॥ ३
 ककारादिहकारान्तान्हीनाङ्गान्निवर्जयेत् । सिद्धः साध्यः सुसिद्धश्च अरिर्भृत्युश्च नामतः ॥ ४
 +अरिर्भृत्युश्च द्वावेतौ वर्जयेत्सर्वकर्मसु । (अर्पां मध्ये यदा नाम लक्षयेत्तु मयत्नतः ॥ ५
 आत्मपत्ने स्थिताः सत्त्वाः सर्वे ते शुभदायकाः । द्वितीयः पोषकश्चैव तृतीयश्चार्थदायकः ॥ ६
 +आत्मनाशश्चतुर्थस्तु पञ्चमो मृत्युदायकः । स्थानमेवार्थलाभाय मित्रभृत्यादिवान्धवाः ॥ ७
 सिद्धः साध्यः सुसिद्धश्च सर्वे ते फलदायकाः । अरिर्भृत्युश्च द्वावेतौ वर्जयेत्सर्वकर्मसु ॥ ८
 अकारान्तं यथा प्रोक्तम् इ व एं विदुस्तथा । पुनर्थवांशकान्वक्ष्ये वर्गाष्टकमुसंस्कृतान् ॥ ९
 देवा अकारवर्गे तु दैत्याः कवर्गमाश्रिताः । नागाश्चैव चवर्गाः(र्गे) स्युर्गन्धर्वाश्च टवर्गजाः ॥ १०
 तवर्ग ऋषयः प्रोक्ताः पर्वो राज्ञसाः स्मृताः । पिशाचाश्च चवर्गे च शर्वो मानुषाः स्मृताः ११
 देवेभ्यो बलिनो दैत्या दैत्येभ्यः पन्नगस्तथा । पन्नगेभ्यश्च गन्धर्वा गन्धर्वाहृपयो वराः ॥ १२
 ऋषिभ्यो राज्ञसाः शूरा राज्ञसेभ्यः पिशाचकाः । पिशाचेभ्यो मानुषाः स्युर्दुर्वीलं वर्जयेद्वली ॥

* क. ख. ग. घ. पुस्तकेष्वत्राभ्यावधमाहिर्नास्ति । + इदमर्थं नास्ति क. ट. पुस्तकेषु । अत्रान्यधिक-
 मितदनुपदमस्वीयं पठिष्यमाणत्वात् । * चतुर्थिद्वान्तर्गतौ मन्वो नास्ति ख. पुस्तके । + एतदधिकार्थश्लोके नास्ति क. ट.
 पुस्तकेषु ।

१ क. घ. 'ल्लिषिक' । २ क. ट. 'कल्याण्ययः । ग' । ३ घ. 'सहते । ४ क. ट. मन्त्रय ववतुर्माणि ।
 ख. ग. मन्त्रयैव क' । ५ क. ट. 'कल्पान' । ६ क. ख. ग. घ. 'व तद' । च. 'व स्व' । ७ क. ख. ग. ट. च. 'रः ।
 शरी' । ८ क. ट. 'तः । अस्ति' । ९ क. ट. 'सोम्य' । १० क. ख. ग. ट. च. 'धीनि व' । ११ क. ट. ए ओ 'वि' ।
 ख. ग. ए ए 'वि' । १२ ख. ग. 'दुतमाः । पु' । १३ क. ट. 'धैतय' ।

पुनर्भैत्रविभागं तु ताराचक्रं क्रमाच्छृणु । नामाद्यक्षरमृक्षं तु स्फुटं कृत्वा तु पूर्वतः ॥ १४
 ऋक्षे तु संस्थितास्तारा नवत्रिका यथाक्रपात् । जन्मसंपद्विपत्क्षेमं नामक्षीचाराका इमाः ॥ १५
 मत्स्यरा धैनदा पृथ्वी नैधनाभैत्रके परे । परमै(मि)त्राऽन्तिमा तारा जन्मतारो तु शोभना ॥ १६
 संपत्तारा महाश्रेष्ठा विषचारा तु निष्फला । क्षेमतारा सर्वकार्ये मत्स्यरा अर्थनाशिनी ॥ १७
 धनदा राजपलाभादि(य) नैधना कार्यनाशिनी । भैत्रतारा च मित्राय परमित्रा हितावरा ॥१८

ताराचक्रम् ।

शुभार्त्तौ वै स्वरासंज्ञा स्यान्नाममध्ये क्षिपेत्रिये । विंशत्या च हरेद्भागं यच्छेषं तत्फलं भवेत् १९
 उभयोर्नाममध्ये तु लक्षयेच्च धनं वृणुम् । द्वीनमात्रा वृणुं ज्ञेयं धनं मात्रापिकं पुनः ॥ २०
 धनेन मित्रता नृणामृणेनैव ह्युदास(सि)ता । सेवाचक्रमिदं मोक्षं लाभालाभादिदर्शकम् ॥ २१
 मेषमिथुनयोः प्रीतिर्भैत्री मिथुनसिंहयोः । तुलासिंहौ महाभैत्री एवं धनुर्घटे पुनः ॥ २२
 मित्रसेवां न कुर्वीत मित्रौ(त्रे) मीनवृषौ मर्तौ । वृषकर्कटयोर्भैत्री कुलीरघटयोस्तथा ॥ २३
 कन्यावृथिकपोरेवं तथा मकरकीटयोः । मीनमकरयोर्भैत्री तृतीयैकादशे स्थिता ॥ २४
 तुलामेषौ महाभैत्री विद्विष्टौ वृषवृथिकौ । मिथुनधनुषोः प्रीतिः (+कर्कटमकरयोस्तथा ॥ २५
 मृगकुम्भकयोः प्रीतिः) कन्यामीनी तथैव च ॥ २६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सेवाचक्रादिवर्णनं नाम द्वाविंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

आदितः श्लोकानां समग्रसङ्ख्याः—४१८२

अथ प्रवृत्तिशुद्धिपक्षशततमोऽध्यायः ।

नानाचलानि ।

ईश्वर उवाच—

मर्भजातस्य वक्ष्यामि क्षेत्रार्धिपस्वरूपकम् । नासिर्दीर्यिः कुशः स्थूलः समाह्नो गौरपैत्तिकः ॥ १
 रक्ताक्षो गुणवाञ्छुरो गृहे सूर्यस्य जायते । सौभाग्यो(सुभगो) मृदुसारश्च जातश्चन्द्रगृहोदये ॥ २
 श्रवाताधिकोऽतिलुब्धादिर्जातो भूमिभुवो गृहे । बुद्धिमान्सुभगो मानी जातः सौम्यगृहोदये ॥ ३
 वृद्धक्रोधश्च सुभगो जातो मृगगृहे नरः । त्यागी भोगी च सुभगो जातो मृगुगृहोदये ॥ ४
 बुद्धिमान्सुभगो मानी जातश्चाऽऽर्कगृहे नरः । सौम्यगृहे तु सौम्यः स्यात्करः स्यात्कूरलवर्कः ॥ ५
 दशाफलं गौरि वक्ष्ये नामराशौ तु संस्थितम् । मनाश्रधनधान्यानि राज्यश्रीर्निपुला भवेत् ॥ ६
 पुनर्भनागमथापि दशायां भास्करस्य तु । द्रव्यस्त्रीदा चन्द्रदशा भूमिलाभः सुखं कुजे ॥ ७

* एतदशाध्यायसमाप्तिपर्यन्तं नास्ति च. पुस्तके । + धनुषिहान्तर्गतौ मन्थो नास्ति क. द. पुस्तकयोः ।

* इत्यर्थं नास्ति क. द. पुस्तकयोः ।

१ क. ख. ग. घ. ङ. 'नमित्र' । २ क. द. 'तः । स्वर्गेण तु' । ३ क. द. वलदा । ४ घ. ङ. 'रा लक्षे'
 ५ रा. ग. मिथना । ६ क. द. 'श्रा श्वर' । ७ ख. ग. 'दं गुर' । ८ क. द. लभेत् । ९ क. द. मित्राशिरा । १० घ.
 तु । दिव्य' ।

(नानावल्गुनि)

भूमिधन्यं धनं बौधे गजाश्वादिधनं गुरौ । स्वाद्यपानधनं शुक्रे शनौ व्याध्यादिसंयुतैः ॥ ८
 ध्यानसेवा दिवाध्यानं वाणिज्यं राहुदशने । वामनाडीप्रवाहे स्यान्नाम चेद्विषमाक्षरम् ॥ ९
 दा जयति सङ्ग्रामे शनिभौमस(सु)सैदिकाः । दक्षनाडीप्रवाहेऽर्के वाणिज्ये(ज्ये) चैव निष्कलम्
 ङ्ग्रामे जययामोति समनामा नरो ध्रुवम् । अधश्चारे जपं विद्यादूर्ध्वचारे रणे मृतिम् ॥ ११
 ॐ ह्रूं, ॐ ह्रम्, ॐ स्फेम्, अर्द्धं मोटय, ॐ चूर्णयं चूर्णय, ॐ सर्वशत्रुं मर्दय मर्दय, ॐ
 ह्रूम्, ॐ हरः फट् ॥ १२
 प्रसवारं न्यसेन्मन्त्रं ध्यात्वाऽऽत्मानं तु भैरवम् । चतुर्भुजं दशभुजं विंशद्ब्रह्मात्मकं शुभम् ॥ १३
 ग्लखट्वाङ्गहस्तं तु खट्वाङ्गद्वारिकोद्यतम् । भक्षणं(कं) परसैन्यानामात्मसैन्यपराङ्मुखम् ॥ १४
 संमुखं शत्रुसैन्यस्य शतमष्टोत्तरं जपेत् । जैपाङ्गमरुकाच्छब्दाच्छब्दं स्वयत्वा पलायते ॥ १५
 परसैन्यं(न्ये) शृणु भङ्गं प्रयोगेण पुनर्वदे । श्मशानाङ्गारपादाय विष्टां चोलूककाकयोः ॥ १६
 कृपिते प्रतिमां लिल्यं साध्यस्वैवाक्षरं यथा । नामाथ नवधाऽऽलित्य रिपोश्चैव यथाक्रमम् ॥१७
 शृङ्गि नवत्रे ललाटे च हृदये गुह्यपादयोः । पृष्ठे तु बाहुपद्भ्ये तु नाम वै नवधा लिखेत् ॥ १८
 मोटयेषुद्धकाले तु उच्चरित्वा(समुच्चार्य) तु विद्यया । ताक्ष्यचकं प्रक्षयामि जयार्थं त्रिमुखाक्षरम्
 क्षिप ॐ स्वाहा ताक्ष्यात्मा शत्रुरोगविषादितुत् । दुष्टभूतग्रहार्तस्य व्याधितस्याऽऽतुरस्य च २०
 करोति यादृशं कर्म तादृशं सिध्यते सगात् । स्वावरं जङ्गमं चैव ल्वाश्व कुत्रिमं विषम् ॥ २१
 तत्सर्वं नाशमायाति साधकस्यावलोकनात् । पुनर्ध्यायेन्महाताक्ष्यं द्विपक्षं यानुषाकृतिम् ॥ २२
 द्विभुजं वैक्रवञ्चुं च गैर्नकुर्भधरं प्रभुम् । असंख्योरगपादस्थमागच्छन्तं स्वपथतः ॥ २३
 प्रसन्तं चैव सादन्तं तुदन्तं चाऽऽह्वये रिपून् । चञ्च्वा इताश्च द्रष्टव्याः केचित्पादैश्च चूर्णिताः ॥
 मक्षपातैश्चूर्णिताश्च केचिन्नाशा दिशो दश । ताक्ष्यध्यानान्वितो यश्च त्रैलोक्ये ह्यजपो भवेत् ॥२५
 पिच्छिकां तु प्रक्षयामि मन्त्रसाधननां क्रियाम् ॥ २६
 ॐ ह्रू पक्षिन्क्षिप, ॐ हूं सः, महाबलपराक्रम सर्वसैन्यं भक्षय भक्षय, ॐ मर्दय मर्दय, ॐ चूर्णय
 चूर्णय, ॐ विद्राचय विद्रावय, ॐ हूं खः, ॐ भैरवो ज्ञापयति स्वाहा ॥ २७
 अमुं(स्य) चन्द्रग्रहणे तु जपं कृत्वा तु पिच्छिकाम् । मन्त्रयेद्भ्रामयेत्सैन्यं संमुखं गजासिंहयोः ॥२८
 ध्यानाद्रवान्मर्दयेच्च सिंहाखड्गो मुर्गाविकान् । शब्दाङ्गं प्रक्षयामि ब्रूँ मन्त्रेण बोधयेत् ॥ २९
 मातृणां चरुकं दद्यात्कालरात्र्या विशेषतः । श्मशानभस्मसंयुक्तं मालती चामरी तथा ॥
 कार्पासमूलमाषं तु तेन दूरं तु बोधयेत् ॥ ३०
 ओम्, अहे हे महेन्द्रि, अहे महेन्द्रि भङ्ग हि । ॐ जहि मसानं हि खाहि खाहि किलि किलि,
 ॐ हूं फट् ॥ ३१
 अरेनोशं दूरशब्दाजस्रया भङ्गविद्यया । अपराजिता च पचूरस्वाभ्यां तु तिलकेन हि ॥ ३२

१ य. ग. 'सि । स्थानान ध' । २ य. छ. 'वः । शानसेवा विनाश' । ३ क. घ. ट. छ. 'पलाय । स' ।
 ४ य. ग. ॐ ह्रम्, ॐ ह्रम्, ॐ स्फे । ५ क. ट. च. 'म, स्फे' । ६ क. ट. घ. 'ख मोटा व' । ७ क. ट. च.
 'च स' । ८ क. ट. ॐ ह्रू क' । ९ य. च ॐ हः फ' । १० क. ट. च. 'हाह्वयता शत्रुम् । १० क. ट.
 जपत्वा श्मशानात्तच्छ । ११ क. ट. 'हर रि' । १२ क. छ. ट. च. मोचये' । १३ क. ट. 'दिष्ट' । १४ क. ट.
 विप्रवक १५ क. ट. चन्द्रमर्दय । १६ छ. 'गौरिका' । १७ ट. दूँ । १८ य. हर । १८ क. ट. 'वत्स म्' । १९ क. ट.
 अश्वपातश्चन्द्रान्मनासया ययति ।

(प्रैलोनयविजयविद्या)

ॐ किलि किलि विकिलि, इच्छाकिलि भूतहनि शक्तिनि, उमे दण्डहस्ते रौद्रि मादेश्वरि, वृत्ता-
 मुखि ज्वालामुखि शुकुकर्णे शुष्कजङ्घेऽलम्बुपे हर हर सर्वदुष्टान्खन खन, ॐ यन्मा निरीक्षे-
 हेवि तांस्तान्मोहय, ॐ रुद्रस्य हृदये स्थिता रौद्रि सौम्येन भावेनाऽऽत्परक्षां ततः कुरु स्राष्ट
 बाह्यतो मातुः संलिल्य सकलाकृतिवेष्टिताः । नार्भपत्रे लिखेद्विद्यां सर्वकार्यार्थसाधनीम् ॥ ३४
 हस्ताद्यैर्धारिता पूर्वं ब्रह्मरुद्रेन्द्रविष्णुभिः । गुरुसङ्ग्रामकाले तु विद्यया रक्षिताः सुराः ॥ ३५
 रक्षया नारासिन्हा च भैरव्या शक्तिरूपया । सर्वै(र्वै)त्रैलोक्यमोहिन्या गौर्या देवासुरे रणाः ॥ ३६
 बीजसंपुटितं नाम कर्णिकायां दलेषु च । पूजाक्रमेण चाङ्गानि रसायत्रं स्मृतं शुभे ॥ ३७
 मृत्युंजये प्रवक्ष्यामि नामसंस्कारमध्यगम् । ऋक्षाभिवेष्टितं पश्चात्सकारेण निबोधितम् ॥ ३८
 जकारं विन्दुसंयुक्तपोंकारेण सगन्धितम् । षकारोदरमध्यस्थं षकारेण निबोधितम् ॥ ३९
 चन्द्रसंपुटमध्यस्थं सर्वदुष्टविषर्दकम् । अथ वा कर्णिकायां च लिखेन्नाम च कारणम् ॥ ४०
 पूर्वं दले तयोकारं स्वदक्षे चोचरे लिखेत् । आग्नेयादौ च हुंकारदले षोडशके स्वरान् ॥ ४१
 चतुर्विंशदले कार्यान्वाश्रं मञ्जं च मृत्युजित् । लिखेद्भूर्जपत्रे तु रोचनाकुङ्कुमे च ॥ ४२
 *कूर्पूरचन्दनाभ्यां च श्वेतसूत्रेण वेष्टयेत् । सिन्धकेन परिच्छाद्य कलशोपरि पूजयेत् ॥ ४३
 यत्रस्य धारणाद्रोगाः शाम्यन्ति रिपवो मृतिः । विद्यां तु भेलखीं बक्ष्यं विप्रयोगसूतेर्हरी(रा)
 आं(ॐ) वातले वितले विडालमुखि, इन्द्रपुत्रि, उज्ज्वो वायुदेवेन स्त्रीलि, आः, जी राजा मी
 वाह, ईत्यादि दुःखनिलकण्ठोवैभूदूर्तान्वया, अह मां यस्मिहमुपादि, ॐ भेलखि, ॐ सार्ही
 नवदुर्गासप्तशतान्मुलस्तम्भो मुखस्थितात् ॥
 ॐ चण्डि, ॐ हूं फट् स्वाहा ॥
 सहीरवा सप्तजसं तु सद्रयुद्धेऽपरराजितः ॥

श्रवणविहापुराण जाभेधे मुद्रजयार्थे नामाचलवर्णनं नाम प्रबालिवादिभिरुक्ततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषड्भाः—४२३०

अथ चतुर्विंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

त्रैलोनयविजयविद्या ।

ईश्वर उवाच—

त्रैलोनयविजयं वक्ष्ये सर्वपत्रविर्भादनीम् ॥

ॐ हूं क्षूं ह्रूम्, ॐ नमो भगवति दंष्ट्रिणि भीमपत्रे महोत्तरूपे हिलि हिलि रक्तनेत्रे किति

+ इत्यर्थं क. व. पुस्तकयोर्नास्ति । * इत्यर्थं क. व. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ ग. क. किति किति इत्यधिकिणि भू' । २ ख. व. 'एतन्नादय आदय, ॐ । ३ क. व. 'यवत्रे लि' । ४
 'वि. । मुना यथावराते मु निभधाराति' । ५ क. व. 'विहाधोत्रैरुत्था व' । ६ क. व. 'वि । काथना पुटिक न'
 'य. 'म. मप्रव' । ७ क. व. 'हुःयवि' । ८ क. व. 'हृदये । ९ क. व. 'तदक्षे । १० ख. ग. च हूंका' । ११
 'यत्रे व' । १२ क. व. 'विषयकेन । १३ क. व. 'नेरवी' । १४ क. 'श्वे रिपुरोव' । १५ घ. 'सही
 र. 'उ । वनमुत्थानगत' । १६ क. व. 'जयं व' । १७ क. व. 'मंदरम् ।

(सङ्ग्रामविजयविद्या)

किलि महानिस्त्रने कुलु, ओं निमसि कट कट गोजसाभरणे चिलि चिलि श्वमालाधारिणि
द्रावय, ॐ महारौद्रि सार्द्रचर्मकृताच्छदे विजृम्भ, ॐ नृत्यासिलवाधारिणि भृमुटीकृतापात्रे
विषमनेत्रकृतानने वसायेदोविलिप्तगात्रे कइ कइ, ॐ हस हस कुद्द कुद्द, ॐ नीलनीमूत-
वर्णेऽश्रमालाकृताभरणे विस्फुर, ॐ घण्टारवाचकीर्णदेहे, ॐ सिंसिस्थेऽकणवर्णे, ॐ हां ह्रीं
ह्रूं रौद्ररूपे ह्रूं ह्रीं ह्रीम्, ॐ ह्रीं ह्रूमोमार्कप, ॐ धून धून, ॐ हे हः रवः, वज्रिणि
भिन्द, ॐ महाकाये लिन्द, ॐ करालिनि किटि किटि महाभूतपातः सर्वदुष्टनिवारिणि जये,
ॐ विजये, ॐ त्रैलोक्यविजये हूं फट् स्वाहा ॥ २

नीलवर्णा मेतसंस्थां विशदस्तां यजेज्ये । न्यासं कृत्वा तु पञ्चाङ्गं रक्तपुण्याणि होमयेत् ॥

सङ्ग्रामे सैन्यभद्रः स्यात्त्रैलोक्यविजयपार्षदात् ॥ ३

ॐ बहुरूपाय स्तम्भय स्तम्भय, ॐ पोहय, ॐ सर्वशूनूद्रावय, ॐ ब्रह्माणामार्कपय विष्णु-
मार्कपय, ॐ महेश्वरमार्कपय, ओमिन्द्रं टालय, ॐ पर्वताश्चालय, ॐ सप्त सागराऽशोपय,
ॐ छिन्द छिन्द बहुरूपाय नमः ॥ ४

भुञ्जं नाममूर्त्तिसंस्थ विद्यादरि ततः ॥ ५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सुदृजवार्णवीर्यत्रैलोक्यविजयविद्यावर्णनं नाम चतुर्भिराहृषिक
सततमोऽध्याय ॥ १३४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—४२३६

अथ पञ्चविंशदधिकसततमोऽध्याय ।

सङ्ग्रामविजयविद्या ।

ईश्वर उवाच—

सङ्ग्रामविजयां विद्यां पैदमालां वदाम्पहम् ॥ १

ॐ ह्रीं चामुण्डे श्मशानवासिनि स्रट्वाङ्गकपालहस्ते महाभैतसमारूढे महाविमानसमाकुले काल-
रात्रि महागणपरिवृते महामुखे बहुभुजे घण्टाढमरुकिङ्किणि[हस्ते], अष्टादृशासे किलि किलि, ॐ हूं
फट्, दंष्ट्राघोरान्धकारिणि नादशब्दबहुले गजचर्मपाटतशरीरे मासदिग्धे लेलिहानोऽग्रजिह्वे महा-
राक्षसि रौद्रदंष्ट्राकराले भीमाष्टादृहासे स्फुराद्विद्युत्तमभे चल चल, ॐ चकोरनेत्रे चिलि चिलि, ॐ
ललज्जिह्वे, ॐ भी शृङ्गुटीमुखि हूंकारभयत्रासनि कपालमालावेष्टितजटामुकुटशशाङ्गधारिणि,
अष्टादृशासे किलि किलि, ॐ ह्रूं दंष्ट्राघोरान्धकारिणि सर्वविप्रविनाशिनि, इदं कर्म साधय
साधय, ॐ शीघ्रं कुरु कुरु, ॐ फट्, ओमङ्कुसेन शमय प्रवेशय, ॐ रत्न रत्न कम्पय कम्पय,
ॐ चालय, ॐ वधिरमासमशयिषे हन हन, ॐ कुट्ट, ॐ छिन्द, ॐ मारय, ओमनुक्रमय,
ॐ वज्रशरीरं पातय, ॐ त्रैलोक्यमत्तं दुष्टमदुष्टं वा पृथीतमपृथीतं वाऽऽवेशय, ॐ नृत्य, ॐ
वन्द, ॐ कोटरास्पृर्ध्वकेदयुलूकषदने करङ्किणिं टह, ॐ पच पच, ॐ गृह्ण, ॐ मण्डलमध्ये

प्रवेश्य, ॐ कि विलम्बसि ब्रह्मासत्येन विष्णुसत्येन रुद्रसत्येनापितत्येनाऽऽवेश्य, ॐ किलि किलि ॐ खिलि खिलि विलि विलि, ॐ विहृतरूपधारिणि कृष्णभुजंगरेष्ठितशरीरे सर्वग्रहाणे-
शनि शलम्बौष्ठिनि धूमङ्गलप्रनासिके विकटमुखि कपिलजटे ब्राह्मि भङ्ग, ॐ ज्वालामुखि
स्वन, ॐ पातय, ॐ रक्ताक्षि घर्णय भूमि पातय, ॐ शिरो गृह्य चक्षुर्मांलय, ॐ हस्तपादौ
गृह्य मुद्रां स्फोटय, ॐ फट्, ॐ विदारय, ॐ त्रिशूलेन च्छेदय, ॐ वज्रेण हन, ॐ दण्डेन
ताडय ताडय, ॐ चक्रेण च्छेदय च्छेदय, ॐ शक्त्या भेदय दंष्ट्राया कीलय, ॐ कौण्डिक्या पाटय,
ओमङ्कुशेन गृह्य, ॐ शिरोक्षिज्वरमैकाहिकं व्याहिकं त्र्याहिकं चातुर्थिकं ढाकिनीरुक्न्दग्रहा-
न्मुञ्च मुञ्च, ॐ पच, ओमुत्सादय, ॐ भूमि पातय, ॐ गृह्य, ॐ ब्रह्माण्येहि, ॐ माहेश्वर्येहि,
[ॐ] कौमार्येहि, ॐ वैष्णव्येहि, ॐ वाराह्येहि, ॐ भौम्येहि, ॐ चामुण्डे एहि ॐ रेवत्येहि, ओमा-
काशेचत्पेहि, ॐ हिमवन्धारिण्येहि, ॐ हृदमर्दिन्यमुरक्षयंकर्याकाशगामिनि पाशेन बन्ध बन्ध,
अङ्कुशेन कट कट समयं तिष्ठ, ॐ मण्डलं प्रवेशय, ॐ गृह्य मुहूर्तं बन्ध, ॐ चक्षुर्वन्ध हस्तपादौ
च बन्ध दुष्टग्रहान्सर्वान्वन्ध, ॐ दिशो बन्ध, ॐ विदिशो बन्ध, अधस्ताद्बन्ध, ॐ सर्वं बन्ध,
ॐ भस्मना पानीयेन वा मृत्तिकया सर्पपैर्वा सर्वानवेश्य, ॐ पातय, ॐ चामुण्डे किलि
किलि, ॐ विचे हूं फट् स्वाहा ॥

२

पदमाला जपालयेयं सर्वकर्मसाधिका । सर्वदा होमजप्याद्यैः पाटाद्यैश्च रणे जयः ॥

३

अष्टाविंशभुजा ध्येया असिलेटकपदकरौ । गदादण्डयुतौ चान्यौ शरचापधरौ परौ ॥

४

मुष्टिमुद्गरयुतौ च शैङ्गखड्गयुतौ परौ । ध्वजत्रयधरौ चान्यौ सचक्रपरञ्च परौ ॥

५

दमरुदर्पणाढ्यौ च शक्तिकुन्तधरौ परौ । हलेन मुसलेनाऽऽढ्यौ पाशतोमरसंयुतौ ॥

६

दंढकापणवसंयुक्तावर्भयौ मुष्टिकान्धितौ । तर्जयन्तौ च महिषं घातनी होमतोऽरिजित् ॥

त्रिमध्वाक्तिलेहामो न देया यस्य कस्यचित् ॥

७

इत्यविनहापुराण आग्नेये बुद्धजन्मनाम्ने राष्ट्रमात्मविजयविद्यावर्जने नाम पञ्चविंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टाङ्काः—४२४२

अथ पञ्चविंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

नक्षत्रचक्रम् ।

ईश्वर उवाच—

अथ चक्रं प्रवक्ष्यामि यानादौ च फलप्रदम् । अभिन्यादौ लिलेचकं त्रिनाडीपरिभूषितम् ॥ १
अभिन्याद्रादिभिः पूर्वा ततश्चोचरफल्गुनी । ईस्ता(स्तो) ज्येष्ठा तथा मूल वारुण चाप्यजैकपात्

* इत्यर्थे च पुराणे नास्ति ।

१ क ख ग घल । २ क ख ग घ वर्धन । ३ क ख ग शिरादिज्य । ४ क ह ॐ सूतकर ।
५ ७७ 'वन्धपादि' । ६ क ह च विद्युद् । ७ क ह च शरभुज । ८ क ह 'भयस्वस्तिका' । ९ क ख
'ता शिखर' । १० घ, 'द' । 'त्रिशमल' । ११ क ह 'हर्मने दे' । १२ क, ख, ग, ह हस्ताज्ये । १३ क ख ग, ह
'य वाऽप्य' ।

(महामारीविद्याकथनम्)

नाडीयं मधमा चान्पा याम्यं मृगशिरस्तथा । पुष्यं भाग्यं तथा चित्रा मैत्रं चोऽऽप्यं च वासवम्
 अहिर्बुध्नं तृतीयाऽथ कृत्तिका रोहिणी ह्यहिः । चित्रा स्वाती विशाखा च श्रवणा रेवती च भम्
 नाडीत्रितयसंज्ञुग्रहाब्जेषु शुभाशुभम् । चक्रं फणीश्वरं तत्तु त्रिनाडीपरिभूषितम् ॥ ५
 अरविभौमार्करार्हुस्थमशुभं स्याच्छुभं परम् । देशग्रामेषुता भ्रातृभार्याद्या ऐकशः शुभाः ॥ ६
 अ भ क रो मृ आ पु पु आ म पू उ ह चि स्वा वि अ ज्ये मू पू उ श्र थ श पू उ रे ॥ ७
 अत्र सप्तविंशतिनक्षत्राणि ज्ञेयानि ॥ ८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये ब्रह्मपञ्चकवर्णनं नाम षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्याय ॥ १३६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—४२५०

अथ सप्ताश्विदधिकशततमोऽध्याय ।

महामारीविद्याकथनम् ।

ईश्वर उवाच—

महामारीं भवक्षयामि विद्यां शत्रुविमर्दिनीम् ॥ १

ॐ ह्रीं महामारि रक्ताक्षि कृष्णवर्णे यमस्याऽऽज्ञाक(का)रिणि सर्वभूतसंहारकारिणि, अमुके
 हन हन, ॐ दह दह, ॐ पच पच, ॐ छिन्द छिन्द, ॐ मारय मारय, ओमुत्सादयो-
 त्सादय, ॐ सर्वसत्त्ववशंकरि सर्वकामिके हुं फदस्वाहेति ॥ २
 ॐ मारि हृदयाय नमः । ॐ महामारि शिरसे स्वाहा । ॐ कालरात्रि शिखायै वीपद । ॐ
 कृष्णवर्णे स्रः कवचाय हुम् । ॐ तारकाक्षि विद्युज्जिह्वे सर्वसत्त्वभयकरि रत्न रत्न सर्वकार्येषु
 ह चिनेत्राय वषट् । ॐ महामारि सर्वभूतदमनि महाकालि, अस्त्राय हुं फद ॥ ३
 एष न्यासो महादेवि कर्तव्यः साधकेन हुं । शवादिवस्त्रपादाय चतुस्रं त्रिहस्तकम् ॥ ४
 कृष्णवर्णा त्रिवक्त्रां च चतुर्बाहुं समालिखेत् । पटे विचित्रवर्णेश्च धनुः शूलश्च कर्तव्यकम् ॥ ५
 खट्वाङ्गं धारयन्ती च कृष्णामं पूर्वमाननम् । तस्य दृष्टिनिपातेन भक्षयेद्ग्रतो नरम् ॥ ६
 द्वितीययाम्यभागे तु रक्तजिह्वं भयानकम् । लोलिहानं करालं च द्यूतकटभयानकम् ॥ ७
 अतस्य दृष्टिनिपातेन भक्षयमाणं इषादिकम् । तृतीयं च मुखं देव्याः श्वेतवर्षा गजादिभुत् ॥ ८
 गन्धपुष्पादिगन्धवाच्यैः पश्चिमाभिमुखं यजेत् । मन्त्रस्मृतेरतिरोगः शिरोरोगादि नश्यति ॥ ९
 वेदयाः स्युर्यक्षरसाश्च(क्षांसि) नाशमायान्ति शत्रवः । समिधो निम्बवृक्षस्य ह्यजारक्तनिमिथिताः
 मारिष्येत्क्रोधसंयुक्तो होमादेव न संशयः । परसैन्यमुस्तो भूत्वा सप्ताहं जुहुयाद्यदि ॥ ११

* इदमर्थं न पुस्तके नास्ति । + इदमर्थं च पुस्तके नास्ति । * इदमर्थं न पुस्तके नास्ति ।

१ क ह 'वायव्यं तका' । २ क 'कुंभ' । ३ ग. मिन । ४ क. ड च श्रवणा रेवती तु धा ना ।
 ५ क ड सप्तग्रहैरेव । ६ क ड 'र सङ्घ्रामा' । ७ क ड 'रिवृष्टि' । ८ क ड 'इत्या अशुभस्या शुभापदा ।
 दे' । ९ क ड. 'ममुता । १० क ड. एक्या । ११ ख ग झी । १२ ख ग 'ह्यतिर' । १३ क ग ॐ । १४ क
 ग ड तु । 'सर्वादि' । १५ ख ग निरक्षा ख । १६ ख ग. ट वसिका । १७ क ड मुमन्त । १८ ख ग
 सजेत् । १९ ड 'रवन्तोष' ।

व्याभिर्भिर्गुणैस्ते सैन्यं भद्रो भवति नैरिणः । समिधोऽष्टसहस्रं तु यस्य नाम्ना तु होमयेत् ॥ १२
 अचिरान्निघ्नते सोऽपि ब्रह्मणा यदि रक्षितः । उन्मत्तसमिधो रक्तपिपयुक्तसहस्रकम् ॥ १३
 दिनत्रयं ससैन्यश्च नाशमापाति वै रिपुः । राजिकाल्पवर्णैर्होमाद्ब्रह्मोऽदरेः स्यादितनयात् ॥ १४
 खररक्तसमायुक्तहोमात्तुचादयेद्विपुम् । +काकरक्तसमायोगाद्दोमात्तुसादनं हरेः ॥ १५
 वधाय कुरुते सर्वं यत्किञ्चिन्मनसेऽपिसतम् । अथ सह्यापसमये गत्रालुदस्तु साधकः ॥ १६
 कुमारीद्वयसंयुक्तो यत्रसंनद्धविग्रहः । दूरश्रद्धादिवाद्यानि विधया क्षिप्रमथयेत् ॥ १७
 महापायापेटं शृङ्खलं उच्छेत्तव्यं रणान्तरे । परसैन्यमुखो भूत्वा दर्शयेत् महापटम् ॥ १८
 कुमारीभोजयेत्तत्र यथातिर्षण्डी च भ्राययेत् । +साधकश्चिन्तयेत्सैन्यं पापाणामिव निश्चलम् ॥ १९
 निरुत्साहं विभ्रमं च मुह्यमानं च भवयेत् । एष स्तम्भो मया प्रोक्तो न देवो यस्य कस्यचित् ॥
 त्रैलोक्यविजया माया दुर्गैर्भैरवी तथा । कुञ्जिका भैरवी ह्यत्रो नारसिंह(?) पटादिना ॥ २१

इत्यादिमहापुराण भाष्ये महामारीविद्यावर्णनं नाम सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४२७?

अथाष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

पट्टमणि ।

ईश्वर उवाच—

पट्टमणिं मन्त्रायामि सर्वमन्त्रेषु तच्छृणु । आदौ साध्यं लिखेत्पूर्वं चान्ते मन्त्रसप्तान्वितम् ॥ १
 पल्लवः स तु विज्ञेयो महोच्चाटकरः परः । आदौ मन्त्रस्ततः साध्यो मध्ये साध्यः पुनर्मनुः ॥ २
 योगालयः संमदापोऽयं कुलोत्सादेषु योजयेत् । आदौ मन्त्रपदं दद्यान्मध्ये साध्यं नियोजयेत् ३
 पुनश्चान्ते लिखेत्पुनश्च साध्यं मन्त्रपदं पुनः । रोधकः संमदायस्तु स्तम्भनादिषु योजयेत् ॥ ४
 श्रद्धार्थं याम्यवामे तु मध्ये साध्यं तु योजयेत् । (+संपुटः स तु विज्ञेयो वश्याकर्षणेषु योजयेत्
 मन्त्राक्षरं यदा साध्यं प्रथितं चाक्षराक्षरम् । प्रथमः) संमदायः स्यादाकृष्टिवशुकारकः ॥ ५
 मन्त्राक्षरद्वयं लिख्य एतं साध्याक्षरं पुनः । विदर्भः स तु विज्ञेयो वश्याकर्षणेषु योजयेत् ॥ ७
 आकर्षणादि यत्कर्म वसन्ते चैव कारयेत् । तापञ्जरे तथा वैश्ये स्वाहा चाऽऽकर्षणे शुभम् ॥ ८
 नमस्कारार्थं चैव शान्तिवृद्धौ प्रयोजयेत् । पौष्टिकेषु वपदकारमाकर्षं वशकर्मणि ॥ ९
 विद्वेषोच्चाटने मूल्यां फटस्यात्तल्लघ्नीकृतोऽशुभे । लाभादौ मन्त्रदीक्षादौ वपदकारस्तु सिद्धिदः १०
 यमोऽसि यमराजोऽसि कालरूपोऽसि यमराट् । मया दत्तमिदं शशुमाचिरेण निपातय ॥ ११
 निपातयामि यत्नेन निवृत्तो भव साधकः । संहृष्टमनसा शृणादेशिकोऽरिप्रसूदनैः ॥ १२

+ इत्यर्थं व द पुस्तकयोर्नास्ति । * नास्ति श्लोकं पृष्ठेति पदमार्थम् । + इत्यर्थं क, द च पुस्तकेषु नास्ति ।

* इत्यर्थं ग, क, पुस्तकयोर्नास्ति । + अनुविशन्तयत्तमन्त्रो ग पुस्तके नास्ति ।

१ क द 'विभिः पूर्वने । २ क द, 'पट्टं' । ३ क द, 'निच्छीं च । ४ द, 'श्रीवत्' । ५ क द, 'पुनिस' । ६ य, व 'न । ७ क द, 'शिरुका' । ८ य, 'यो रणाभरे' । ९ क, द 'वशे' । १० क द, 'व' । ११ य 'शे रिपुदम् । भाष्यवर्णनं श' । १२ क द, 'व । नां स्वमेव श' ।

[अ० १३९-१४० श्लो० १-१३१] अग्निपुराणम् ।

(संवत्सरफलनरवादियोगः)

पद्मे शुक्रे यमं प्रार्च्य होमादेतत्प्रसिध्यति । आत्मानं भैरवं ध्यात्वा ततो मध्ये कुलेश्वरीम् ॥ १३१
 रात्रौ वार्ता विजानाति आत्मनश्च परस्य च । दुर्गे दुर्गरक्षण्येति दुर्गा प्रार्च्यारिहा भवेत् ॥
 जप्त्वा हसस्रमलवरयुं भैरवीं घातयेदरिम् ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये पदकर्मकथन नामाष्टाभिःशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४२८६

अपैकोनवत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

पष्टिः संवत्सराः ।

ईश्वर उवाच—

पञ्चदानां प्रवक्ष्यामि शुभानुभमतः शृणु । प्रभवे यज्ञकर्माणि विभवे सुखिनो जनाः ॥ १
 शुक्रे च सर्वसस्यानि प्रमोदेन प्रमोदिताः । प्रजापतौ पृथग्निः स्यादक्षिरा भोगवर्धनः ॥ २
 श्रीमुखे वर्धते लोको भावे भावः प्रवर्धते । युना च पुत्रते शक्रो धाता सर्वोपधीकरः ॥ ३
 ईश्वरे क्षेममारोग्यं बहुधान्यः सुभिक्षदः । प्रमाथी मध्यवर्षस्तु विक्रमे सस्यसंपदः ॥ ४
 वृषो वृष्यति सर्वाश्च चित्रभानुश्च चित्रताम् । सुभानुः(नौ) क्षेममारोग्यं तारणे जलदाः शुभाः ॥ ५
 पार्थिवे सस्यसंपत्तिरतिशुष्टिस्त्वथा व्यये । सर्वजित्पुत्रता वृष्टिः सर्वधारी सुभिक्षदः ॥ ६
 विरोधी जलदानहन्ति विकृतिश्च भयंकरः । खरे भवेत्पुमान्वीरो नन्दने नन्दते(ति) प्रजा ॥ ७
 विजयः शत्रुहन्ता च शत्रु(जयो) रोगादि मर्दयेत् । ज्वरातो मन्मध्ये लोको दुष्करे दुष्कराः प्रजाः(?)
 दुर्मुखे दुर्मुखो लोको ह्येपलम्बेन संपदः । संवत्सरो महादेवि विलम्बस्तु सुभिक्षदः ॥ ९
 कारी शत्रुकोपाय विजये(शार्वरी) सर्वदा क्वचित् । पुत्रे पुत्रवन्ति वीर्यानि शोभने शुभकृत्य-
 शुभकृच्छोभने प्र)जा ॥ १०
 भ्रातृसे निष्ठुरो लोको विविधं धान्यमानने(ले)। सुवृष्टिः पिङ्गले कापि काले सुको(लपुक्ते) धनक्षयः
 सद्दार्थे सिध्यते(ति) सर्वं रौद्रे रौद्रं प्रवर्तते । दुर्भतो मध्यमा वृष्टिर्दुन्वुभिः क्षेमधान्यकृत् ॥ १२
 सन्ते(ति) रुधिराङ्गारि रक्ताक्षः(क्षि) क्रोधनो(ने) जयः । क्षये क्षीणधनो लोकः पष्टिसंवत्सराणि तु
 इत्यादिमहापुराण आग्नेये सुदज्जवर्णने पष्टिसंवत्सरवर्णन नामैकोनवत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४२९८

अथ चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

वश्यादियोगाः ।

ईश्वर उवाच—

वश्यादियोगान्वक्ष्यामि लिखेद्यष्टपदे त्विमान् । भुङ्गराजः सहदेवी मयूरस्य शिला तथा ॥ १

*कोष्यायानन्वन्तीकादशकसंस्तरफलप्रतिपादकाः श्लोकास्तुष्टिताः ।

१ प. 'ते । पूरुते पूरते च' । २ क. ख. द. 'वर्षं तु वि' । ३ क. ग. विजयः । ४ क. ख. द. 'खरे ग' ।

पुत्रं जीवकृतं जाली वधःपुष्पा रुदन्तिका । कुमारी रुद्रजटा स्याद्विष्णुकान्ता शि(सि)तोऽर्कः ॥
 लज्जालुका मोहलता कृष्णधचूरसंज्ञिता । गोरक्षः कर्कटी चैव मेघशूर्पा स्तुही तथा ॥ ३
 ऋत्विजो बहवो नागाः पक्षौ मुनिमन् शियः । बतसो दिग्रसा वेदा ग्रहर्तुरविचन्द्रमाः ॥ ४
 त्रियथश्च क्रमाद्भागा ओषधीनां मदक्षिणम् । मथमेन चतुष्केण धूपथोद्वर्तनं परम् ॥ ५
 तृतीयेनाञ्जनं कुर्यात्स्नानं कुर्षाचतुष्कतः । भृङ्गराजानुलोमाश्च चतुर्धा लेपनं स्मृतम् ॥ ६
 मुनयो दाक्षिणे पार्श्वे युगाद्याधोचराः स्मृताः । पुत्रगाः पादसंस्थाश्च ईश्वरा मूर्ति संस्थिताः ७
 मध्येन सार्कशशिभिर्धूपः स्यात्सर्वकार्यके । एतैर्विलिप्तदेहस्तु त्रिदशैरपि पूज्यते ॥ ८
 धूपस्तु षोडशोद्यस्तु गृहाद्युद्वर्तने स्मृतः । युगाद्याश्चाञ्जने प्रोक्ता वाणाद्याः स्नानकर्माणि ॥ ९
 रुद्राद्या भक्षणे प्रोक्ताः पक्षाद्याः पानके स्मृताः । ऋत्विग्वेदोर्तुनयनैस्तिर्लोकं लोकमोहनम् ॥ १०
 सूर्यत्रिदशपक्षैश्च शैलैः स्त्री लेपतो वशा । चन्द्रेन्द्रफणिरुद्रैश्च योनिलेपाद्दशाः स्त्रियः ॥ ११
 तिथिदिग्युगपार्श्वे गुटिका तु वशंकरा । भक्ष्ये भोज्ये तथा पाने दातव्या गुटिका यथे ॥ १२
 ऋत्विग्वग्राक्षिशैलैश्च शस्त्रस्वम्भे मुखे धृता । शैलेन्द्रवेदरन्ध्रैश्च अन्नलेपाञ्जले वसेत् ॥ १३
 वाणाक्षिमशुरुद्रैश्च गुटिका क्षुत्तृपादिभुत् । त्रिषोडशदिशावाणैर्लेपात्स्त्री दुर्भगा शुभा ॥ १४
 त्रिदशाक्षिदिशानैर्लेपात्क्रीडैश्च पक्षैः । त्रिदशाक्षेभ्यश्च जर्जलेपात्स्त्री स्यते सुखम् ॥ १५
 (* सप्तदिग्बुनिरन्ध्रैश्च दूतजिह्वस्त्रलेपतः । त्रिदशाक्ष्वब्धिमुनिभिर्ध्वजलेपाद्गता सुतः ॥)
 ग्रहोद्भिःसर्पत्रिदशैर्गुटिका स्याद्दशंकरा । ऋत्विग्वपदस्थितौ लप(तौप)द्याः प्रभावः प्रतिपादितः

ह्यादिमहापुराण आग्नेये वक्ष्यादियोगवर्षनं नाम चत्वारिंशत्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ १४० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४३१५

अधेकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

पद्मत्रिंशत्पदज्ञानम् ।

ईश्वर उवाच—

पद्मत्रिंशत्पदसंस्थानामोषधीनां वदे फलम् । अमरीकरणं नृणां ब्रह्मरुद्रेन्द्रसेवितम् ॥ १
 हरीतक्यक्षय(क्ष)धान्यध मरीचं पिप्पली शिफा । वह्निः शुष्ठी पिप्पली च गृह्णी वचनिम्बकाः
 वासकः शतप्ली च सैन्यवं सिन्धुवारकम् । कण्टकारी धो(गो)शुर्का बिल्वं पौनर्नवं वला ॥ ३
 एरण्डमुषडीरुचको भृङ्गः क्षारोऽथ पर्पटः । धन्याको जरिकयैव शतपुष्पी जै(य)राणि(नि)काः ४
 विडङ्गः स्वादिरथैव कृतमालो हरिद्रया । वचा सिद्धार्थ एतानि पद्मत्रिंशत्पदगानि हि ॥ ५
 क्रमादेकादिसंज्ञानि द्रौपद्यानि महान्ति हि । सर्वरोगहराणि स्युरमरीकरणानि च ॥ ६

+ इदमर्थं च पुस्तके नास्ति । * धनुषिहान्तगतश्लोक क इ पुस्तकवानास्ति । + इदमर्थं क इ पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ ग 'हृवा जा' । २ ग प द 'णपूरुर' । ३ क इ. 'ण वृषयो' । ४ ख ग 'शापास्तु' । ५ क ख ग. 'प्रा रणाया स्थान' । ६ क इ पारके । ७ क इ च पृथग् । ८ क इ 'शाहिरुद्रेनेत्रैस्तेषाःपीडयथ' । ९ ग. 'थ पुत्रजिह्वस्त्रलेप' । 'त्रि' । १० ख ग 'दाक्षिसर्पेभि' । ११ क. इ. शपा । १२ क ख इ 'वी चव्यनि' । १३ क. इ 'थ विडङ्ग नर्तकं च' । १४ क इ यमानिका ।

(मन्त्रौपधादि)

बलीपलितभेचृणि सर्वकोष्ठगतानि तु । एषां चूर्णं च वटिका रसेन परिभाविता ॥	७
अवलेहः कषायो वा मोदको गुडखण्डकः । पशुतो घृततो वाऽपि घृतं तैलमथापि वा ॥	८
सर्वात्मनोपयुक्तं हि मृतसंजीवनं भवेत् । कर्पार्थं कर्पभेकं वा पलार्थं पलमेककम् ॥	९
यथेष्टोचारनिरतो जीवेद्वर्षशतत्रयम् । मृतसंजीवनौकल्ये योगो नास्मात्परोऽस्ति हि ॥	१०
प्रथमांश्चकाशोगात्सर्वरोगैः प्रमुच्यते । द्वितीयाच्च तृतीयाच्च चतुर्थान्मुच्यते रुजः ॥	११
एवं पट्टाच्च प्रथमाद्वितीयाच्च तृतीयाच्च । चतुर्थात्पञ्चमात्पट्टात्तथा नवचतुष्कतः ॥	१२
एकद्वित्रिचतुष्पञ्चपट्टसप्ताष्टमतोऽनिलात् । अग्निभास्करपद्द्विंशसप्तद्विंशैश्च पित्ततः ॥	१३
वाणतुर्गुणवसुभिस्तिथिभिर्मुच्यते कफात् । वेदाग्निभिर्वाणानुगैः पद्गुणैः स्याद्गोष्ठे धृते ॥	१४
ग्रहादिग्रहणान्तैश्च सर्वैरेव विमुच्यते । एकद्वित्रिंशैः शैलैर्वसुग्रहशिवैः क्रमात् ॥	१५
द्वात्रिंशच्चिसूर्पैश्च नात्र कार्या विचारणा । पद्द्विंशत्पदकज्ञानं न देयं यस्य कस्यचित् ॥	१६

इत्यादिमदानुराण आग्नेये पद्द्विंशत्पदकज्ञानाख्यान नामैकचत्वारिंशदधिकशततनोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टाङ्काः—४३३१

अथ द्विचत्वारिंशदधिकशततनोऽध्यायः ।

मन्त्रौपधादि ।

ईश्वर उवाच—

मन्त्रौपधानि चक्राणि बक्ष्ये सर्वप्रदानि च । चौरनाम्नो वर्णगुणो विप्रो मात्राश्चतुर्गुणाः ॥	१
+नाम्ना हृते भवेच्छेषधीरोऽथ जातकं वदे । प्रश्ने ये विपमा वर्णास्ते गर्भे पुत्रजन्मदाः ॥	२
नामवर्णैः समैः काणो वामेऽक्षिण विपमैः पुनः । दक्षिणासि भवेत्काणं स्त्रीपुंनमाक्षरस्य च ॥	३
मात्रावर्णाश्चतुर्निम्ना वर्णपिण्डे गुणे कृते । समे स्त्री विपमे ना स्याद्दिशेषे च मृतिः स्त्रियाः ॥	४
प्रथमं रूपमून्वेऽथ प्रथमं त्रियते पुमान् । अथ सूर्याक्षरैर्युग्मं द्रव्यभोगेऽखिले मतम् ॥	५
शनिचक्रं भवक्ष्यामि तस्य दृष्टिं परित्यजेत् । राशिस्यः सप्तमे दृष्टिश्चतुर्दशशतेऽधिक्या ॥	६
एकद्व्यष्टादशमः पाददृष्टिश्च तस्यजेत् । दिनाधियः महरभांशेषा यामार्थभागिनः ॥	७
शनिभागं त्यजेत्तुद्धे दिनराहुं वदामि ते । स्वौ पूर्वेऽनिले मन्दे गुरौ याम्येऽनले धूमौ ॥	८
अशौ कुंजे भवेत्साम्ये स्थिते राहुबुधे संदी । फणिराहुस्तु महरमैशो बहौ च राक्षसे ॥	९
वैशौ संवेष्टयित्वा च शशुं हन्तीशसंमुखम् । तिथिराहुं प्रवक्ष्यामि पूर्णिमाऽऽग्नेयगोचरे ॥	१०

+ इदमर्थं क. व पुस्तकयोर्नास्ति । * इदमर्थं क. व. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ क. सगुणो । २ क. 'तौयाम्नोप' । ३ क. व. 'जोगुण' । ४ क. व. 'द्य वाचिनि' । ५ क. व. 'नी
 ६ क. 'ये. शैलैर्गुणैः शैलैः क' । १० ग. 'शत्रुदज्ञा' । ११ क. व. 'गुणादियाना' । १२ ख. कृते । १३ क. य. 'वि-
 १४ क. व. 'य त लजे' । १५ क. व. 'भांशेषाया' । १६ ख. ग. कुण्डे । क. व. धजे । १७ क. व. शिवे ।
 १८ ख. ग. 'द्य। चाति रा' । १९ ख. ग. बायो त वेष्टयित्वा इ शशु इस्ती ख' । २० क. 'विर्गो प्र' ।

अपावास्यां वायवे च राहुः संपुत्रशशुहो । काया जान्ताः संमुखे स्युर्याया दान्ताश्च दक्षिणे ॥
 अशुक्ले त्यजेत्कुजगुणान्धाया भान्ताश्च पूर्वतः । याया हान्ता उत्तरे स्युस्तिग्दिहृष्टिं पिवनेयेत् १२
 पूर्वाश्च दक्षिणास्त्रिस्तो रेखा वै मूलभेदके । सूर्यराज्यादि संलिक्य दृष्टो हानिर्जयोऽन्यथा ॥१३
 विष्टिराहुं प्रवक्ष्यामि अष्टौ रेखास्तु पातयेत् । शिवायमं यथाद्राहुं वायोरिन्द्रं ततोऽम्बुपम् ॥१४
 नैऋताश्च नयेच्चन्द्रं चन्द्रादग्निं ततो जले । जलादीशे चरेद्राहुर्विष्णा सह महाबलः ॥ १५
 ऐशान्यां च तृतीयादौ सप्तम्यादौ च र्याम्यके । एवं कृष्णे सिधे पक्षे वायौ राहुश्च हन्त्यरीन् ॥
 इन्द्रादीन्भैरवादींश्च ब्रह्माण्यादीन्ग्रहादिकान् । अष्टाष्टकं च पूर्वादीं याम्पादीं वातयोगिनीम् १७
 यां दिशं बहते वायुस्त्रयस्थो धातयेदरीन् । हृदीकरणमाख्यास्ये केश्ठे वाहादिधारिता ॥ १८
 पुष्पोद्भवा काण्डलैक्ष्यं वारयेत्तत्रपुङ्गिका । तथाऽपरान्जितापाठाद्वाग्भां स्रद्गं निवारयेत् ॥१९
 ॐ नमो भगवति वज्रशृङ्खले हन हन, ॐ भक्ष भक्ष, ॐ खाद, ओम्, ॐ रे रक्तं पिव कपालेन
 रक्ताक्षि रक्तपटे भस्माङ्गि भस्मलित्तशरीरे वज्रायुधे वज्रभाकारनिचिते पूर्वा दिशं वन्ध वन्ध,
 दक्षिणां दिशं वन्ध वन्ध, ओमुत्तरां दिशं वन्ध वन्ध पश्चिमां दिशं वन्ध वन्ध (+नामान्वन्ध वन्ध
 नागपत्नीर्वन्ध वन्ध, आमसुरान्वन्ध वन्ध, ॐ) यक्षराक्षसपिशाचान्वन्ध वन्ध, ॐ प्रेतभूतगन्ध-
 र्वादयो ये केचिदुपद्रवास्तेभ्यो रक्ष रक्ष, ओम्पूर्वा रक्ष रक्ष, अयो रक्ष रक्ष, ॐ क्षुरिकं वन्ध
 वन्ध, ॐ ज्वल महाबले घटि घटि, ॐ मोदि मोदि सटानलिबजायिवज्रमाकारे हुं फट्, हीं
 हूं श्रीं फट्, हीं हः, फूं फे फः सर्वेग्रहेभ्यः सर्वेन्याधिभ्यः सर्वदुष्टोपद्रवेभ्यो द्वीपशेपेभ्यो
 रक्ष रक्ष ॥

२०

ग्रहज्वरादिभूतेषु सर्वकर्मसु योजयेत् ॥

२१

श्लोकादिमहापुराण आग्नेये मन्त्रीपथादिवर्णनं नाम द्विजलारिभद्रधिकस्ततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

आदितः श्लोकानां समञ्जहाः—४३५२

अथ जिनलारिभद्रधिकस्ततमोऽध्यायः ।

कुञ्जिकापूजा ।

ईश्वर उवाच—

कुञ्जिकाक्रमपूजां च वक्ष्ये सर्वाधिष्ठापनीम् । यथाऽसुरा जिता देवैः शस्त्रादीर्वाज्यसंयुतैः ॥ १
 मायावीर्यं च गुह्याङ्गे पदकमलं करे न्यसेत् । काली कालीति हृदयं दुष्टचाण्डालिका शिरः ॥ २
 हीं स्फे ह स ख क छ ड ओंकारो भैरवः शिखा । भेलखीकवचं दूतीनेत्राख्या रक्तचण्डिकारे
 ततो गुणकुञ्जिकारं मण्डले स्थानकं यजेत् । अग्नौ कूर्पशिरो रुद्रे नैर्कलेऽथ शिखाऽनिले ॥ ४

• हृदयं क. द. पुस्तकयोर्नास्ति । + धनुषिहान्तर्गतपाठः क. द. च पुस्तकेषु नास्ति ।

१ य. 'हा । व्यापायादाः पश्ये स्युः खोपादा' । २ क. द. पश्चिमे । ३ ख. ग. 'जित्कवचं' । ४ क. घ. द. दक्षिणार्धे । ५ क. द. 'विवा स' । ६ क. द. शनके । ७ क. द. दुष्टचाण्डालिका शिरः । ८ क. द. 'नक्षत्रीम्' । ९ य. 'नृ । चर्चाद्वयमध्यास्ये क' । १० क. द. कलवाग्निदिवारिता । ११ क. द. 'लक्ष्मणविक्रमपुत्रिका । १२ । १३ य. च. अदे । १४ क. ग. 'राधय' । १५ ख. ग. 'दि पूजार्धे' । १६ क. द. 'मां क्लृप्त वि' ।

मन्त्राः पञ्च प्रणवाद्याः पादुकां पूजयामि च । मध्ये नाम चतुर्धर्मन्तं द्विनवारत्मकबीजकाः ॥ ९
 नमोन्ता वांस्य पद्या तु सर्वे ज्ञेया वदामि तान् । कौलीशनाथः सुकला जन्मतः कुञ्जिका ततः
 श्रीकण्ठनाथः कौलेशो गगनानन्दनाथकः । चटुला देवी मैत्रीशी कराली तूर्णनाथकः ॥ ७
 अंतलदेवी श्रीचन्द्रा देवीत्यन्तास्ततस्त्रिभुम् । भगौत्मपुगणदेवमोहनीं पादुका यजेत् ॥ ८
 अतीतधुवनानन्दरत्नाढ्या पादुकां यजेत् । ब्रह्मज्ञानास्य कमला परमा विद्यया सह ॥ ९
 विद्या देवी गुरुशुद्धिस्त्रिभुद्धि मयदांमि ते । गगनश्चटुली चाऽऽत्मा पद्मानन्दो मणिः कला ॥१०
 कर्मलो माणिक्यकण्ठो गगनः कुमुदस्ततः । श्रीपद्मो भैरवानन्दो देवः कमल इत्यतः ॥ ११
 शिवो भवोऽथ कृष्णश्च नव सिद्धाश्च षोडश । चन्द्रपूरोऽथ गुल्मश्च शुभः कामोऽतिमुक्तकः ॥
 कण्ठो वीरः प्रयोगोऽथ कुशलो देवभोगकः । विश्वदेवः खड्गदेवो रुद्रो धाताऽसिरेव च ॥ १३
 मुद्रास्फोटो वंशपूरो भोजः षोडश सिद्धकाः । सर्वमान्यस्तु देहस्तु षोढान्यासेन यन्नितः ॥ १४
 मक्षिप्य मण्डले पुष्पं मण्डलान्यथ पूजयेत् । अनन्त च महान्तं च सर्वदा शिवपादुकाम् ॥ १५
 महान्यासिं च पुन्यं च पञ्चतत्त्वात्ममण्डलम् । श्रीकण्ठनाथपादुका शंकरानन्तैकौ यजेत् ॥ १६
 सदाशिवः पित्रलश्च भृगवानन्दश्च नाथकः । लाङ्गूलानन्दसंबतौ मण्डलस्थानके यजेत् ॥ १७
 नैर्ऋत्ये श्रीमहाकालः पिनाकी च महेंद्रकः । खड्गो भुजंगो वाणश्चै अपासिः शब्दको वशः ॥
 आङ्कारूपो नन्दरूपो बलिं दस्वा ऋमं यजेत् ॥ १९
 ह्रीं खं सु हूँ सौं वटुकाय, अरु, अरु, अर्घ्यं पुष्पं धूपं दीपं गन्धं बलि पूजां गृह्य गृह्य नमस्तु-
 भ्यम् । ॐ हा ह्रीं ह्रूँ सौं क्षेत्रपालायात्ररावतर महाकपिलजटाभार भास्वर त्रिनेत्र
 ज्वालामुल, एतद्दि गन्धपुष्पबलिपूजा गृह्य गृह्य त्वः खः, ॐ कः, ॐ लः, ॐ महाडामरा-
 धिपतये स्वाहा ॥ २०
 बलिशेषेऽथ यजेद्भ्रौं ह्रूँ रः श्री वै त्रिकूटकम् । वामे च दक्षिणे ह्यग्रे याम्ये निशानाथपादुकाः
 (* दक्षे तमोरिनाथस्यै त्र्ये कालानलस्य च । उदटियाण जालधर पूर्णं वै कामरूपकम् ॥२२
 गगनानन्ददेव चं स्रगानन्द सर्वगकम् । परमानन्ददेवं च सत्त्वानन्दस्य पादुकाम् ॥ २३)
 नागानन्द च वर्णाख्यमुक्तं ते रत्नपद्मम् । सौम्ये शिवे यजेत्पदं सुरनाथस्य पादुकाम् ॥२४
 श्रीनरत्तमयकोटीशं विद्याकोटीश्वर यजेत् । वोटीशं चिन्दुकाटीश सिद्धकोटीश्वर तथा ॥ २५
 सिद्धचतुष्कमाग्नेयामरीश्वर यजेत् । चक्रीशनाथ कुरङ्गेऽ वृत्रेशं चन्द्रनाथकम् ॥ २६

* धनुर्दिशन्तगो मन्थ पुरन्दे नास्ति । + इदमर्थं क ग ट पुस्तकमु नास्ति । * इदमर्थं क घ पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ क ह 'वदायका' ता सं । २ क. क दुःखायत । ३ य अनुगदकिर्वायदे दे । ४ य. ग 'मे ।
 ५ र्त्तभापुष्ट । ६ । ७ क ह 'गणं मुष्पात्तमहत्ता पा । ८ क ह 'पुं' शिदि' । ९ क ह 'मो मणि' तववन्ता
 मन्थ पुनुरा' । १० क. ह 'न्द्रनाथ' । ११ क य ग ह 'माऽथ मु' । १२ क य ग ह वय । १३ क ह
 नागनाथ' । १४ य ग ह 'रत्न' वा द' । १५ क ह 'ममाल' । १६ क ह महत्ताऽथ सर्वथा शिवपादुका ।
 १७ । १८ क य ग ह 'नाथ' व' । १९ क. य ग ट. व 'पद' (पा) । २० क ह 'थ भागी' ल' द' ।
 २१ । २२ य ग ॐ ह' री ह्रीं ह्रीं ह्रीं । २३ क ह 'रव भम' पा' । २४ क ह 'ध मन्वि-र'रव पादुकाम् ।
 २५ ग 'ल' व' ।

(मालिनीमन्त्रा)

यजेद्ब्रह्मादिभिश्चैतान्वाग्ये विमलयश्चकम् । यजेदनादिविमलं सर्वज्ञविमलं ततः ॥ २७
यजेत्प्रोगीशविमलं सिद्धारण्यं समयाख्यकम् । नैर्ऋत्यं चतुरो देवान्यजेत्कन्दर्पनाथकम् ॥ २८
पूर्वाः शक्तीश्च सर्वाश्च कुब्जिकापादुकां यजेत् । नवात्मकेन मन्त्रेण पञ्चमणवकेन वा ॥ २९
सहस्राक्षमनवद्यं विष्णुं शिवं सदा यजेत् । पूर्वाच्छिवान्तं ब्रह्मादि ब्रह्माणी च महेश्वरी ॥ ३०
कौमारी वैष्णवी चैव चाराही शक्रशक्तिहा । चायुण्डा च महालक्ष्मीः पूर्वादीशान्तमर्चयेत् ॥ ३१
डाकिनी राकिनी पूज्या लाकिनी काकिनी तथा । शाकिनी याकिनी पूज्या वायव्यादुग्रपदसु च
यजेद्भ्राता ततो देवी द्वात्रिंशदर्शनात्म(न्मि)काम् । पञ्चमणवकेनापि हीकारेणाय वा यजेत् ॥
नीलोत्पलदलश्यामा पद्मवत्या पद्मकौरिका । विचञ्चित्तरिष्टादशारत्या बाहुद्वादशसंयुता ॥ ३४
सिंहासनसुखासीना प्रेतपञ्चोपरि स्थिता । कुठरोटिसहस्रीक्ष्या कर्कोटे मेखलास्थिताः ॥ ३५
तङ्गकेणोपरिष्ठाच्च गले हारश्च वासुकिः । कुलिकः कर्णधोर्यस्याः कूर्मः कुण्डलमण्डलः ॥ ३६
श्रेयोः पथो महापथो वामे नागः कपालकः । अक्षसुरं च खट्वाङ्गं शङ्खं पुस्तं च दक्षिणे ॥ ३७
त्रिमूलं दर्पणं खड्गं रत्नमालाऽङ्कुशं धनुः । श्वेतमूर्धं मुस्तं देव्या ऊर्ध्वश्वेतं तथाऽपरम् ॥ ३८
पूर्वास्थं पाण्डरं क्रोधि दक्षिणं कृष्णवर्णकम् । हिमकुन्देन्दुर्भं सौम्यं ब्रह्मा पादतले स्थितः ॥ ३९
विष्णुस्तु जयने रुद्रो हृदि कण्ठे तयोश्चरः । सदाशिवो ललाटे स्याच्छिवस्तस्योर्ध्वतः स्थितः ॥

४०

आशुणिका कुब्जिकैव ध्येया पूजादिकर्मसु ॥
श्यादिनहापुराण आग्नये तु क्तिन्कापुत्रात्पथन नान चतुर्थत्वारिंशदधिकशततमोऽध्याय ॥ १४९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—४४०९

अथ पञ्चवत्पारशदधिकशततमोऽध्याय ।

मालिनीमन्त्राः ।

ईश्वर उवाच—

नाना मन्त्रान्वक्ष्यामि षोडान्यासपुरःसरम् । न्यासत्रिधा तु षोडा स्युः शाक्तशांभवयामलाः
शांभवे शब्दराशिः पद्मोदग्रमन्थिरूपवान् । (त्रिविधिया तद्ग्रहो न्यासत्रितत्त्वात्माभिधानकः
चतुर्थी वनमालायाः श्लोकद्वादशरूपवान्) । (+पञ्चमो रत्नपञ्चात्मा नवात्मा षष्ठं ईरितः ॥ ३
शाक्ते पक्षे च मालिन्यास्त्रिविधात्मा द्वितीयकैः । अवोर्ध्वकृष्णरूपोऽन्यो द्वादशाङ्गधनुर्धकः ॥ ४
पञ्चमस्तु पटङ्गः स्याच्छक्तिश्चान्याऽस्त्रचण्डिका) । क्लीं ह्रीं क्लीं श्रीं क्लूं फट् त्रयं स्यात्सूर्याख्यं
सर्वसाधकम् ॥

मालिन्या नैदिफान्तं स्वान्नादिनी च शिखा स्मृतौ । अग्रसनी शिरसि स्याच्छिरोमालानिष्ठाः शः

* भगवतिहान्तगतपन्थो ग पुस्तके नास्ति । + धनुर्ध्वान्दगतो ग्रन्थश्च पुस्तक नास्ति ।

१ क ड 'क्षे च यजेत्वा' । २ ख 'शो वेदान्' । ३ क पूर्वांसदाकीर्णसर्वा । ४ क ख ग ड 'दक्ष-
वर्णस्य वि' । ५ क ड 'शेषा तु' । ६ ख ग 'पि क्षीच' । ७ क ड. 'स्यका । ग. 'काशिका । < क ड 'सा-
स्या क' । ख ग व 'साया क' । ९ क ड तरो । ख ग ध्रुव' । य तथा । १० क ड पाण्डुर । ११ क ख.
ड य 'तुर्ध्वं' । १२ क ड 'उयाऽन्वित । १३ क ड. 'क । वायाप्या' । १४ ख नास्तिन्त । १५ क. ड.
'या । पञ्चराशि' ।

ट शान्तिश्च विरो भूयाच्चाण्डा च त्रिनेत्रा । ढे मिवष्टिष्टिंनेने च नासागा गुणशक्तिनी ॥ ७
 न नारायणी द्विकर्णे च दक्षकर्णे त मोहिनी । ज प्रज्ञा वामकर्णस्या वनेत्रे च वज्रिणी स्मृता ८
 क करौली दक्षदण्डो वामासा स कपालिनी । ग शिवा ऊ र्वदण्डा स्याद् घ घोरा वामदक्षिका
 उ शिखा दन्वविन्वासा ई पाया जिहया स्मृता । अ स्यान्नागेश्वरी वाचि व कण्ठे शिखिनाहिनी
 भ भीषणी दक्षस्कन्धे वायुवेगा म वामके । ङ नामा दक्षवाहो तु ङ वामे च विनायका ॥ ११
 प पूर्णमा द्विहस्ते तु ओकाराद्यङ्गुलीयके । अ दर्शनी वामाङ्गुल्य(१) अः स्यात्संजीवनी करे ॥
 ट कपालिनी कपाल शूलदण्डे त दीपनी । त्रिशूले च जयन्ती स्याद्द्विर्द्वयः साधनी स्मृता ॥ १२
 जीवे शै परमाख्याद् माणे च अम्बिका स्मृता । दक्षस्तने छँ शरीरा न वापे पृतना स्तने १४
 अ स्तनक्षीर आ मोटो लम्बोदर्युदरे च य । नाभौ सहारिका क्ष स्यान्महाकाली नितम्बे(१) म
 गुह्ये स क्लृप्तमाली प शुक्रे शुक्रदेविका । ऊरुद्वये त तारा स्याद् ज्ञाना दक्षजानुनि ॥ १६
 वामे स्यादौ क्रिया शक्तिरो मायत्री च जह्मगा । औ सावित्री वामजह्म्या दक्षे दो दोहनी पदे
 फ फेलाकरी वामपादे नवात्मा मालिनी मनुः । अ श्रीकण्ठः शिखाया स्यादा वनेत्रे स्यादनन्तकः
 इ सूक्ष्मो दक्षनेत्रे स्यादी त्रिमूर्तिस्तु वामके । उ दक्षकर्णेऽमरीश ऊ कर्णेऽर्धाशिकोऽपरे ॥ १९
 ऋ भावभूतिनासाग्रे वामनासा तिथीश ऋ (ऋ) । (श्लु स्थाणुर्दक्षगण्डे स्याद्दामगण्डे हरथ ल्
 कटीशो दन्वपङ्कजे भूतीशधोर्ध्वदन्त ऐ । सद्योभात ओ अधर ऊ-वोट्टेऽनुग्रहीश औ) ॥ २१
 अ क्रूरो धौटकाया स्यादः, महासेनजिहया । क त्रिषीशो दक्षस्कन्धे खथण्डीशश्च बाहुषु २२
 पञ्चान्तकः कूर्परे गो(म) घ त्रिषी दक्षकङ्कणे । ङ एकपादश्चाङ्गुल्यो वामस्कन्धे च कूर्मकः ॥ २३
 छ एकनेत्रो वाहो स्याच्चतुर्वक्त्रो ज कूर्परे । (×क्ष राजसः कङ्कणगो अ सर्वकामदोऽङ्गुली ॥ २४
 ट सोमेशो नितम्बे स्यादक्ष ऊरुदौ रौंठ) लाङ्गुली ॥ ङ दाहको दक्षजानौ जह्म्या दोऽर्धजलेऽधरः
 प उमाकान्तकोऽङ्गुल्यस्त आपाटी नितम्बके । थ दण्डी वाम ऊरौ स्याद् भिदो वामजानुनि ॥
 ध भीनो वामजह्म्यायां न मेघधरणाङ्गुली । प लोहितो दक्षकुक्षौ फ त्रिषी वामकुक्षिगः ॥ २७
 व गलण्डः पृष्ठवक्षे भो(भ) नाभौ च द्विरण्डकः । म महाकालो हृदये ष वाणीशस्त्वैविस्मृतः ॥
 र रक्ते स्याद्भ्रुजगेशो ल पिनाकी च मासके । व सहर्षीशः स्वात्मनि स्यादक्षस्थिति शः स्मृतः
 प श्वेतथैव मज्जायां स धृगुः शुक्रधातुके । माणे हो नकुलीशः स्यात्स सवर्धेव कोपगः ॥
 रुद्रशक्तीः मण्डप इँ बीजेनारिखलामुष्यात् ॥

३०

इत्थादिमहापुराण आश्रय मालिनीयमिन्द्रादि वासुदेव नाम पञ्चत्वारिंशदामरुचततमोऽध्याय ॥ १२५ ॥

—नादितः श्लोकानां समष्टयः— ६४३९

* धनुषदादर्गती मय क ङ पुस्तकानाम् । × धनुषदादर्गती म व व ङ पुस्तकानाम् ।

१ ख ग घ । २ घ षे म मा । ३ क ह शा रामक । ४ क ह रानी ह्यद् । ५ क ह 'प्रा रामा
 वायुदिया' । ६ च 'नी । साश' । ७ क घ म घ विदस्ता ई । ८ क ङ 'ता । भास्वता । ९ ख ग स्तो रुद्रा
 ती ह्यद्' । १० '१८ त ई' । ११ क ङ घ थ पावता । १२ क ङ छ । १३ क छ घ छ छ वर । १४ स
 म ङ थ माटी । १५ च 'म्यस । मु' । १६ क छ ग ह 'ग अ मु' । १७ घ ग ह च नी । १८ घ ग 'ध्रिः
 शमः' । १९ क ह रुद्रिः' । २० घ ग 'वृष्टे वा' । २१ ख ग घ 'न अर्धन वाम' ।
 २२ ख ग 'रकार ल' ।

(अष्टाष्टकदेव्यः)

अथ पद्मत्वारिशदधिकशततमोऽध्यायः ।

अष्टाष्टकदेव्यः ।

ईश्वर उवाच—

त्रिलण्डां संभवक्ष्यामि ब्रह्मविष्णुमहेश्वरीम् ॥ १
 ॐ नमो भगवते रुद्राय नमः । नमश्चामुण्डे नमश्चाऽऽकाशमातृणां सर्वकामार्थसाधनीनामजरा-
 परीणां सर्वत्राप्रविहतगतीनां स्वरूपरूपपरिवर्तिनीनां सर्वसत्त्वशीकरणोत्सादनोन्मूलनसम-
 स्तकर्मप्रवृत्तानां सर्वमातृगुह्यं हृदयं परमसिद्धं परकर्मच्छेदनं परमसिद्धिकरं मातृणां २
 वचनं शुभम् ॥ ३
 ब्रह्मस्रष्टपदे रुद्रेकविंशतिकं शतम् ॥
 तद्यथा—ॐ नमश्चामुण्डे ब्रह्माणि, अघोरेऽभोषे वरदे विचे स्वाहा । ॐ नमश्चामुण्डे चण्डि,
 अघोरेऽभोषे वरदे विचे स्वाहा । ॐ नमश्चामुण्डे ईशानि अघोरेऽभोषे वरदे विचे स्वाहा ॥ ४
 यथाक्षरपदानां हि विष्णुस्रष्टं द्वितीयकम् ॥ ५
 ॐ नमश्चामुण्डे ऊर्ध्वकेशि ज्वलितशिखरे विद्युज्जिह्वे तारकेशि पिङ्गलभ्रुवे विकृतदंष्ट्रे
 रुद्रे, ॐ मांसशोणितसुरासवप्रिये हस हस, ॐ नृत्य नृत्य, ॐ विजृम्भय विजृम्भय, ॐ
 मायात्रैलोक्यरूपसहस्रपरिवर्तिनीनामो वन्ध वन्ध, ॐ कुट्ट कुट्ट चिरि चिरि हिरि हिरि भिरि
 भिरि त्रासनि त्रासनि भ्रामणि भ्रामणि, ॐ द्रावणि द्रावणि क्षोभणि क्षोभणि माराणि
 माराणि संजीवनि संजीवनि हेरि हेरि गेरि गेरि घोरि घोरि, ॐ सुरि सुरि, ॐ नमो मातृ- ६
 गणाय नमो नमो विचे ॥
 एकविंशत्पदं शंभोः शतमत्रैकसप्ततिः । हे रौं पञ्चमणवाद्यन्तां त्रिलण्डां च जपेद्यजेत् ॥ ७
 हे रौं श्रीकुण्डिकाहृदयं पदसंपौ तु योजयेत् । अकुलादित्रिमध्यस्थं कुलादेश्च त्रिमध्यगम् ॥ ८
 मध्यमादित्रिमध्यस्थं पिण्डं पादे त्रिमध्यगम् । श्रवार्धमात्रासंयुक्तं प्रणवाद्यं शिखा शिवाम् ॥ ९
 ॐ श्रुं शिखाभैरवाय नमः । (स्त्रीं स्त्रीं स्त्रीं स वीजत्रयक्षरः) ॥ १०
 हां हां हूं निर्वाजं त्र्यर्णं द्वात्रिंशद्वर्णकं परंम् । ज्ञाद्यथ ककारान्ता अकुला च कुलक्रमात् ॥ ११
 शशिनी भानुनी चैव पावनी शिव इत्यतः । गान्धारी णत्र पिण्डाक्षी चण्डो गजशिखी ॥
 म मृषा भयसारा स्यान्मध्यमा फोऽजराय च । (ऋकुमारी कालरात्री नै संकटा दध कालिका
 फ शिवा भय घोरा ण ट वीभरता त विद्युती । उ विश्वभरा संसिन्धा ढ ज्वालापालया तथा)
 कराली बुर्ज्या रंद्दी चामा ज्येष्ठा च रौषपि । स्र काली क कुलालम्बी अनुलोमा द पिण्डनी

+ धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठ क. ख. ग. ड. च. पुस्तकेषु नास्ति । * धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः क. ड. पुस्त-
 केषु नास्ति ।

१ ग. 'मोष' । २ क. ख. ग. ड. च. ए. ३ क. ख. ग. व. ए. ४ क. ख. 'वाहः वि' । ५ क. ड.
 पितृदि त्रिलण्ड दि' । ६ क. ड. खै । ७ क. ख. ग. ड. 'मृ. तपोर्ध' । ८ क. ख. 'त्रयोऽर्थ' । ९ ख. ग. शिखी । १० क.
 ड. च. 'मृ. वाह' । ११ च. 'द'. शक्तिनी भानुनी च पावनी सर्वकालतः । १२ क. ड. च. 'ला नमजि' । १३ ख.
 'वा । मयूकप्रयमात्पानमाय' । १४ ख. च. १५ ख. ग. 'ता । दविश नमसिन्धाट वी' । १६ क. ग. वज्र ।

(सङ्ग्रामविजयपूजा)

क्षेमकारी च हींकारी फट्कारी नव शक्तयः । अथ द्वैतीः प्रवक्ष्यामि पूज्या इन्द्रादिगाथ ताः
 हीं नले बहुतुण्डे च खगे हीं खेचरे ज्वालनि ज्वल ख खे छे च्छे च्चवविभीषणे च च्छे चण्डे
 छेदनि करालि ख खे छे खे खरहाङ्गी हीं क्षे वसे कपिले ह् क्षे ह्रूं हूं तेजीवति रौद्रि मातः,
 हीं फे वे फेफेवक्त्रे वरी फे पुटि पुटि घोरे ह्रूं फट्, ब्रह्मवेतालि मध्ये ॥ ९
 गुद्याङ्गानि च तत्त्वानि त्वरितायाः पुनर्वदे । हीं ह्रूं हः हृदये मोक्तं हीं ह्य शिरः स्मृतम्? ०
 फौं ज्वल ज्वलेति च शिखा बर्म इले हं हूं हुम् ॥ ११
 फौं धूं धीं नेत्रमित्युक्तं सौमहं वै ततश्च फट्, हूं खे वच्छे क्षेः, हीं क्षे हूं फट्, वा ॥ १२
 हूं शिरश्चैव मध्ये स्यात्पूर्वादीं से सदाशिवे । व ईशश्चे मनोन्मानी मक्षे तासौ हीं च माधवः ॥
 क्षे ब्रह्मा हूं तथाऽऽदित्यो दावणं फट् स्मृताः सदा ॥ १३

इत्यादिनहापुराण आग्नेये त्वरितापूजादिविधिबन्धनं नाम सप्तचत्वारिंशदधिकश्चतस्रोऽध्यायः ॥ १४० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—४४८०

अथाष्टचत्वारिंशदधिकश्चतस्रोऽध्यायः ।

सङ्ग्रामविजयपूजा ।

ईश्वर उवाच—

(* ॐ हे ख ख्यां सूर्याय) सङ्ग्रामविजयाय नमः । हां हीं ह्रूं हें हीं हः ॥ १
 पदङ्गानि तु सूर्यस्य सङ्ग्रामे जयदस्य हि ॥ २
 ॐ हं खं खगोल्काय स्वाहा । (+स्रूं ह्रूं हूं ह्रूं, ॐ हूं ह्रूं ॥ ३
 प्रभूतं विमलं सारमाराध्यं परमं सुखम् ।) धर्मं ज्ञानं च वैराग्यमैश्वर्याद्यष्टकं यजेत् ॥ ४
 अनन्दासनं सिंहासनं पद्मासनमतः परम् । कर्णिका केशराण्येव सूर्यतोमाग्निमण्डलम् ॥ ५
 दीप्ता सुक्ष्मा जया भद्रा विभूतिर्विमला तथा । अमोघा विद्युता पूज्या नवमी सर्वतोमुखी ॥ ६
 सत्त्वं रजस्तमश्चैवं प्रकृतिं पुरुषं तथा । आत्मानं चान्तरात्मानं परमात्मानमर्चयेत् ॥ ७
 सर्वे सिन्धुसमायुक्ता मायानिलसमन्विताः । उपा प्रभा च संध्या च साया माया बलान्विता
 विन्दुविष्णुसमायुक्ता द्वारपाळास्तथाऽष्टकम् । सूर्यं चण्डं प्रचण्डं च पूजयेद्ब्रह्मकादिभिः ॥ ९
 पूजया जपहोमाद्यैर्युद्धादौ विजयो भवेत् ॥

इत्यादिनहापुराण आग्नेये सङ्ग्रामविजयपूजाबन्धनं नामाष्टचत्वारिंशदधिकश्चतस्रोऽध्यायः ॥ १४० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—४४८९

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः क. ख. ग. ड. व. पुस्तकेषु नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः क. ड. पुस्तके-
 योर्नास्ति ।

१ क. व. हन्तीः । ख. आहुतीः । छ. ग. नृतिः । २ क. ड. च. "हे बभ्रुवु" । ३ क. ड. ह्रीं । ४ ख. ग.
 धमे । च. धर्म । ५ क. ख. ग. ड. च. "नेलनी" । ६ क. ड. धूना । ७ क. ख. ग. घ. ड. "वे विन्दुव" ।

भार्गवोत्पत्त्याशरुचिकृततमोऽध्यायः ।

लक्षकोटिहोमः ।

ईश्वर उवाच—

होमाद्रणादौ विजयो राज्याग्निर्विघ्ननाशनम् । कृच्छ्रेण शुद्धिसुत्पाद्य प्राणायामशतेन च ॥ १
 अन्तर्जले च गायत्रीं ऋजंत्वा षोडशधाऽऽचरेत् । प्राणायामांश्च पूर्वाह्ने जुहुयात्प्रायके हविः २
 मैक्ष्यायवकभक्षी च फलमूलाशनोऽपि वा । क्षीरश(स)कृष्टताहार एकमाहारमाश्रयेत् ॥ ३
 यावत्समाग्निर्भवति लक्षहोमस्य पार्वति । दक्षिणा लक्षहोमान्ते गावो वस्त्राणि काञ्चनम् ॥ ४
 सर्वोत्पातसमुत्पत्तौ पञ्चभिर्दशभिर्द्विजैः । नास्ति लोके स उत्पातो यो ह्यनैन न शाम्यति ॥ ५
 मर्हत्यं परमं नास्ति यद्दस्मादतिरिच्यते । कोटिहोमं तु यो राजा कारयेत्पूर्ववद्विजैः ॥ ६
 न तस्य शत्रवः संख्ये जातु तिष्ठन्ति कर्हिचित् । अतिवृष्टिरनावृष्टिर्मृषकाः शलभाः शुकाः ॥७
 राक्षसाश्चाथ शाम्यन्ति सर्वे च रिषेवो रणे । कोटिहोमे तु वरयेद्भ्रातृणाम्बिश्चति तथा ॥ ८
 शतं चाथ सहस्रं वा यथेष्टां भूतिमाप्नुयात् । कोटिहोमं तु यः कुर्याद्विजो भूपोऽथ वा च विद् ९
 यदिच्छेत्प्राणायामचतस्रशीरो दिवं वजेत् । गायत्र्या ब्रह्मसैर्वा कृष्णोण्डैर्जातवेदसैः ॥ १०
 ऐन्द्रवारुणवार्थव्याम्याग्नेयैश्च वैष्णवैः । शाक्तैर्यैः शार्भवैः सौरैर्मैत्रैर्होमार्चनात्ततः ॥ ११
 अयुतेनाल्पसिद्धिः स्याद्वृत्तहोमोऽसिलार्त्तनुत् । सर्वपीडादि(वि)नाशाय कोटिहोमोऽखिलार्थदः
 यवत्रीदितिलक्षीरघृतकुष्ठभैसाविकाः । पङ्कजोशीरविल्वार्द्रदला होमे प्रकीर्तिताः ॥ १३
 अपृष्टस्तप्रमाणेन कोटिहोमेपु स्यात्तदम् । तस्मादर्धप्रमाणेन लक्षहोमे विधीयते ॥ १४
 होमोऽयुतेन लक्षेण कौट्याद्याज्यैः प्रकीर्तितः ॥ १५

इत्यादिमहापुराण भाग्येऽयुतलक्षकोटिहोमकथन नामैकोनपचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—४५०४

अथ पचाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

मन्त्रन्तराणि ।

अश्विस्वाच—

मन्त्रन्तराणि वक्ष्यामि आद्यः स्वयंभुवो मनुः । आग्नीध्राद्यास्तस्य सुता यमो नाम तदा सुराः
 और्वाचाथ सप्तपथ इन्द्रश्चैव शतक्रतुः । पारावताः सनुपिता देवाः स्वरोचिपेऽन्तरे ॥ २
 अविपथितत्र देवेन्द्र ऊर्जस्तस्मादयो द्विजाः । चैत्राकपुरुषाः पुत्रास्तृतीयथोत्तमो मनुः ॥ ३

* अश्विनान् भाग्यः । + एतदपि " न तस्य भाग्यो देवो न्यायिर्वा जायते इति । " इत्यधिकं क. ग. घ.
 ट. य. पुस्तकेषु । * इदमर्थं च. पुस्तके नास्ति ।

१ क. क. य. इत्यथ । २ क. क. भृशुवाकवर्धनी । ३ क. ट. 'नेकानुजा' । ४ क. ट. य. 'इहं च १' ।
 ५ क. ट. य. परिलो । ६ क. ट. 'शो पूजिमा' । ७ क. 'शो नु(शु)जिमा' । ८ य. 'प्याश्वीर्जा' । ९ क. ट. 'पन्ना दान्यान्ते-
 वाथ विन्धी । १० । १ क. ट. 'प्रचरिदत् । १० य. ग. 'दधरो' । ११ य. 'जैरन्ताद' ।

(मन्वन्तराणि)

सुशान्तिरिन्द्रो देवाश्च सुधामाथा बशि(सि)ष्टजाः । *सप्तर्षयोऽज्ञाद्याः पुत्राश्चतुर्थस्तामसो मनुः
 स्वरूपाद्याः सुरगणाः शिखरि(री)न्द्रः सुरेश्वरः । †पोतिर्होमादयो विमानव रूपातिमुस्ताः सुतोः
 रैवते वितथश्चेन्द्रो अमिताभास्तथा सुराः । ‡हिरण्यरोमाद्या मुनयो बलवन्धादयः सुताः ॥ ६
 †मनोजवश्चाश्रुपेऽथै इन्द्रः स्वात्यादयः सुताः । +सुपेधाद्या महर्षयः पुरुषभृतयः सुताः ॥ ७
 विवस्वतः सुतो विप्रः श्राद्धदेवो मनुस्ततः । आदित्यवसुकुद्राद्या देवा इन्द्रः पुरंदरः ॥ ८
 बशि(सि)ष्टः काश्यपोऽथात्रिर्जपदग्निः सगोतमः । विश्वामित्रभरद्वाजौ मुनयः सप्त सांभतम् ॥ ९
 इक्ष्वाकुममुस्ताः पुत्रा अंशेन हरिराभवत् । स्वायंभुवे मानसोऽभूदजितस्तदनन्तरे ॥ १०
 सत्यो हरिर्देववरो वैकुण्ठो वामनः क्रमात् । म्छायाजः सूर्यपुत्रस्तु भविता चाष्टमो मनुः ॥ ११
 पूर्वजस्य सवर्णोऽसौ सार्वर्षिर्भविताऽष्टमः । सुतपाद्या देवगणा दीप्तिमद्द्रौणिकादयः ॥ १२
 मुनयो बलिरिन्द्रश्च विरजममुस्ताः सुताः । †नवयो दक्षसावर्षिः पाराद्याश्च तदा सुराः ॥ १३
 इन्द्रथैवान्तुस्तेषां सवनाद्या द्विजोत्तमाः । घृतकेत्वादयः पुत्रा ब्रह्मसार्वर्षिरित्यतः ॥ १४
 सुस्तादयो देवगणास्तेषां शान्तिः शतक्रतुः । हविष्याद्याश्च मुनयः सुप्तेत्राद्याश्च तत्सुताः ॥ १५
 धर्मसार्वर्षिकश्चाथ विद्वहाद्यास्तदा सुराः । गणश्चेन्द्रो निश्वराद्या मुनयः पुत्रका मनोः ॥ १६
 सर्वत्रगाद्या रुद्राख्यः सार्वर्षिर्भविता मनुः । ऋतधामा सुरेन्द्रश्च हरिताद्याश्च देवताः ॥ १७
 तर्पस्याद्याः सप्तर्षयः सुता वै देववन्मुस्ताः । मनुह्ययोदशो रौच्यः सूत्रामाणादयः सुराः ॥ १८
 इन्द्रो दिवस्पतिस्तेषां दानवादिबिभर्दनः । निर्मोहाद्याः सप्तर्षयश्चित्रसेनादयः सुताः ॥ १९
 मनुश्चतुर्दशो भौत्यः शुचिरिन्द्रो भविष्यति । चाक्षुपाद्याः सुरगणा अग्निवाहादयो द्विजाः ॥ २०
 चतुर्दशस्य भौत्यस्य पुत्रा ऊरुपुस्ता मनोः । प्रवर्तयन्ति वेदांश्च भुवि सप्तर्षयो दिवः ॥ २१
 देवा यज्ञभुजस्ते तु(स्तैस्तु) भूः(स्व)पुत्रैः परिपाल्यते । ब्रह्मणो दिवसे ब्रह्मन्मनवस्तु चतुर्दश ॥
 मन्वाद्याश्च हरिर्वेदं द्वापरान्ते विभेद सः । आणो वेदश्चतुष्पादः शतसाहस्रसंमितः ॥ २३
 एकथाऽऽसीच्चतुर्वेदस्तं चतुर्धा व्यकल्पयत् । आध्वर्यवं यज्ञाभिस्तु ऋग्भिर्होत्रं तथा मुनिः ॥ २४
 शौद्धात्रं सामभिश्चक्रे ब्रह्मत्वं चाप्यधर्वभिः । प्रथमं व्यासशिष्यस्तु पैलो हृत्वेदपारगः ॥ २५
 ‡इन्द्रः प्रमत्तये प्रादाद्वाष्कलाय च संहिताम् । चौध्यादिभ्यो ददौ सोऽपि चतुर्धा निजसंहिताम्
 यज्ञवेदतरोः शाखाः सप्तविंशन्महावतिः । वैशंपायननामाऽसौ व्यासशिष्यश्चकार वै ॥ २७
 काण्वा वाजसनेपाद्या याज्ञवल्क्यादिभिः स्मृताः । सामवेदतरोः शाखा व्यासशिष्यः स जैमिनिः
 सुमन्तुश्च मुंकर्मा च एकैकां संहितां ततः । गृह्णते च मुकुर्मारुह्यः सहस्रं संहितां गृहः ॥ २९

* इदमर्थं क. ड. पुस्तकेनोर्नास्ति । † इदमर्थं न. पुस्तके नास्ति । + इदमर्थं क. ड. च. पुस्तकेषु
 नास्ति । ‡ इदमर्थं क. ड. न. पुस्तकेषु नास्ति । × इदमर्थं क. ड. च. पुस्तकेषु नास्ति । † इदमर्थं क. ड. पुस्तकेषु
 नास्ति । = इदमर्थं न. पुस्तके नास्ति ।

7655

१ च. य. 'योऽजिषा. पु' । २ क. ड. ग. ड. च. 'शिखरि' । ३ क. ख. ग. ड. च. 'विमाना' । ४ क. ड. च.
 'ता. रैवते वि' । ५ क. ड. 'ध पुरुषभृतय' । ६ क. ड. 'देव इन्द्र. प्रथमेन' । ७ क. ड. 'नन्तर' । ८
 क. ड. च. 'पराद्या. स' । ९ क. ड. च. 'द्विजा. ११' क. ड. 'गुनाना ।

मुमन्तुधार्थवैतवं व्यासशिष्यो विभेद तम् । शिष्यान्ध्यापयामास पैणलादीन्सहस्रतः ॥ ३ ॥
पुराणसंहिता चक्रे सूतो व्यासमसादतः ॥

इत्यादिमहापुराण आश्रये मन्वन्तरवर्णनं नाम पञ्चाशदधि दशतमोऽध्यायः ॥ १५० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४५३५

अर्थकपञ्चाशदधिदशतमोऽध्यायः ।

वर्णंतरपर्याः ।

अग्निरुवाच—

मन्वादयो भुक्तिमुक्ति(क्ती) धर्माधीर्त्वाऽऽमुवन्ति यान् । मोचे परशुरामाय वरुणोक्तं तु(क्तां
पुष्करः ॥

पुष्कर उवाच—

वर्णाश्रमेतराणां ते धर्मान्वेक्ष्यामि सर्वदान् । मन्वादिभिर्निर्गदितान्वासुदेवादितुष्टिदान् ॥
आहिंसा सत्यवचनं दया भूतेष्वनुग्रहः । ऋतीर्णानुसरणं दानं ब्रह्मचर्यममत्सरः ॥
देवद्विजातिशुश्रूषा गुरुणां च भृगूत्तम । श्रवणं सर्वधर्माणां पितृणां पूजनं तथा ॥
भक्तिश्च नृपतौ नित्यं तथा सच्छास्त्रवेप्रता । (+आनुशंस्यं तित्तिहा च तथा चाऽऽस्तिव्यमेव
वर्णाश्रमाणां सामान्यं धर्माधर्मं समीरितम्) । (†यजनं याजनं दानं वेदाद्यध्यापनक्रिया ॥
प्रतिग्रहं चा(इत्या)ध्ययनं विभक्त्याणि निर्दिशेत्) । दानमध्ययनं चैव यजनं च यथावेधि
क्षत्रियस्य सर्वैश्वस्य कर्मदं परिकीर्तितम् । क्षत्रियस्य विशेषेण पालनं तुष्टनिग्रहः ॥
ऋषिगौरक्ष्यवाणिवर्षं वैश्यस्य परिकीर्तितम् । शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा सर्वशिल्पानि वाऽप्यथ ॥
गोञ्जीवन्धनतो जन्म विभादेश्च द्वितीयकम् । आनुलोम्पेन वर्णानां जातिर्मातृसमा स्मृता ॥
चण्डालो ब्राह्मणीपुत्रः शूद्राच्च प्रतिलोमर्तः । (×सूतस्तु क्षत्रियाज्जातो वैश्याहं देवलस्तथा ॥
पुष्कसः क्षत्रियापुत्रः शूद्रात्स्यात्प्रतिलोमजः ।) मागधः स्यात्तया वैश्याच्छूद्रादायोगवो भवेत्
वैश्यायोः प्रतिलोमेभ्यः प्रतिलोमाः सहस्रदशः । विवादः सदृशैस्तेषां नोत्तमैर्नाधमैस्तथा ॥
चण्डालकर्म निर्दिष्टं वध्वानां पातनं तथा । स्त्रीजीवनं तु तदसा प्रोक्तं वैदेहकस्य च ॥
ऽमृतानामभ्रसारध्वं पुष्कसानां च व्येथता । स्तुतिक्रिया मागधानां तथा चाऽऽयोगवस्य च
रहाववरणं प्रोक्तं तथा शिल्पैश्च जीवनम् । बहिर्ग्रामविवासाश्च मृतधेलस्य धारणम् ॥

* इदमर्थं क. द. पुस्तकयोर्नास्ति । † धनुषिहान्तर्गतप्रत्यय. पुस्तके नास्ति । ‡ धनुषिहान्तर्गतप्रत्यय.
द. पुस्तकयोर्नास्ति । × धनुषिहान्तर्गतप्रत्यय, पुस्तके नास्ति । = इदमर्थं क. द. पुस्तकयोर्नास्ति । † इदमर्थं क.
पुस्तकयोर्नास्ति ।

(गृहस्य वृत्तिप्रवर्धनार्थाश्रमधर्माः)

न संस्पर्शस्तर्पयान्पैश्वण्डालस्य विधीयते । (ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा देहत्यागोऽत्र यः कृतः १७
स्त्रीवालान्युपपत्तौ वा ब्राह्मणां सिद्धिकारणम् । संकरे जातयो ज्ञेयाः पितुर्मातुश्च कर्मतः ॥ १८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये गृहस्यवृत्तिवर्णन नामैकपत्राश्रमधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४५५३

अथ द्विपत्राश्रमधिकशततमोऽध्यायः ।

गृहस्यवृत्तिः ।

पुष्कर उवाच—

आजीवं तु यथोक्तेन ब्राह्मणः स्वेन कर्मणा । क्षत्रविदसूद्रधर्मेण जीवन्नेव तु शूद्रजात् ॥ १
कृषिवाणिज्यगौरक्ष्यं कुसीदं च द्विजश्चरेत् । गोससं गुडलवणलाक्षामांसानि वर्जयेत् ॥ २
भूमिं भिस्त्र्यौपथीश्छिन्त्वा हत्वा कीटपिपीलिकान् । पुनन्ति खलु यज्ञेन कर्मका देवपूजनात् ॥ ३
†हलमष्टगवं धर्म्यं पद्मगवं जीवितार्थिनाम् । चतुर्गवं नृशंसानां द्विगवं धर्मयातिनाम् ॥ ४
ऋतामृताभ्यां जीवेत मृतेन वा । सत्यानृताभ्यामपि वा न श्वट्पया कदाचन ॥ ५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये गृहस्यवृत्तिवर्णन नाम द्विपत्राश्रमधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४५५८

अथ त्रिपत्राश्रमधिकशततमोऽध्यायः ।

ब्रह्मचर्याश्रमधर्माः ।

पुष्कर उवाच—

धर्ममाश्रमिणां बक्ष्ये भुक्तिमुक्तिप्रदं शृणु । षोडशर्तुर्भिन्नाः स्त्रीणामाद्यास्तिसस्तु गर्हिताः ॥ १
ब्रजेद्युग्मासु पुत्रार्थी कर्माऽऽधानिकमिष्यते । गर्भस्य स्पष्टतांज्ञाने सवनं स्पन्दनात्पुरा ॥ २
पष्टेऽष्टमे वा सीधैन्तं पुत्रीयं नामभं शुभम्) । अच्छिन्ननाड्यां कर्तव्यं जातकर्म विचक्षणैः ॥ ३
अशीचे तु व्यतिक्रान्ते नामकर्म विधीयते । जर्मान्तं ब्राह्मणस्योक्तं जर्मान्तं क्षत्रियस्य तु ॥ ४
सुप्तदासात्मकं नाम प्रशस्तं वैश्यशूद्रयोः । बालं निवेदयेद्भ्रं तव पुत्रोऽयमित्युत ॥ ५
यथाकुलं तु चूडाकृद्ब्राह्मणस्योपनायनम् । गर्भाष्टमेऽष्टमे वाऽब्दे गर्भादिकादशे नृपे ॥ ६
गर्भास्तु द्वादशे वैश्ये षोडशाब्दादितो न हि । मुञ्जानां बल्कलानां तु क्रमान्मौञ्ज्यः प्रकीर्तिताः
मार्गवैयाघ्रवास्तानि चर्माणि व्रतचारिणाम् । पर्णपिष्यलविल्वानां क्रमाङ्गदाः प्रकीर्तिताः ॥ ८
केशदेशललाटास्यतुल्याः श्रोक्ताः क्रमेण तु । अवक्राः सत्वचः सर्वे नाद्रिप्लुष्टास्तु दण्डकाः ९
वासोपवीते कार्पासज्ञौमोर्णानां यथाक्रमम् । आदिमध्यावसानेषु भवच्छब्दोपलक्षितम् ॥ १०

* धनुश्चिह्नगतर्गतां ग्रन्थध. पुस्तके नास्ति । † इदमर्थं क. द. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ क. द. कर्मनाचकर्म । २ क. द. "सास्याने वनस्पन्दना" । ३ क. द. "मन्तशुक्ति" च ख. ग. प. नापिप्लु । ५ क. द. "वीतकार्पासौ" ।

प्रथमं तत्र भिक्षेत यत्र भिक्षा धृतं भवेत् । स्त्रीणाममध्वतस्तानि विनाहस्तु समग्रकाः ॥ ११
 उपनीय गुरुः शिष्यं शिक्षयेच्छौचमादितः । आचारमश्रितार्थं च संव्योपासनमेव च ॥ १२
 आयुष्यं प्राहमुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः । त्रियं मत्स्यमुखो भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते उदङ्मुखः १३
 क्षमायं प्रातश्च जुहुयाच्चाभ्यं व्यस्तहस्तकम् । मधु मांसं जनेः सार्धं गीतं वृत्य च वै त्यजेत् ॥
 हिंसां परापवादं वा अस्त्रीलं च विशेषतः । दण्डादि धारयेन्नष्टमसु क्षिप्त्वाऽन्यधारणम् ॥१५
 वेदस्वीकरणं कृत्वा स्नायाद् दत्तदक्षिणः । नैष्ठिको ब्रह्मचारी वा देहान्तं निरसेदुरी ॥ १६

इत्यादिमहापुराण आमेवे उद्गच्छर्वाद्याधमवर्णेन नाम त्रिपचाउदधिकशततमोऽध्याय ॥ १५१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४५७४

अथ चतुष्टयादधिकशततमोऽध्याय ।

विवाहः ।

पुष्कर उवाच—

विमश्वतसो विन्देत भार्यास्तिस्रस्तु भूमिपः । द्वे च वैश्यो पथाकार्यं भार्यकामपि चान्त्वजः ॥१
 धर्मकार्याणि सर्वाणि न कार्याण्यसवर्णया । पाणिर्ग्राह्यः सवर्णामु शूद्रीयात्सत्रिया शरम् ॥ २
 वैश्या प्रतोदपादद्याहृशा नै चान्त्वजा तथा । सकृत्कन्या प्रदातव्या हरस्तां चौरदण्डभाक् ॥३
 अपत्यविक्रयासक्ते निष्कृतिर्न विधीयते । कन्यादानं शचीयोगो विवाहोऽय चतुर्थिका ॥ ४
 विवाहमेतत्कथितं नाम कर्मचतुष्टयम् । नष्टे भृते प्रजिते क्लीबे च पतिते पतौ ॥ ५
 पञ्चस्नापःसु नारीणां पतिरन्यो विधीयते । भृते तु देवरे देया तदभावे ययेच्छया ॥ ६
 पूर्वान्वितयमाप्रेयं वायव्यं चोचराजयम् । रोहिणी चेति चरणे भगणः शस्यते सदा ॥ ७
 नैकगोत्रा तु वरयेन्नेकापेथा च भार्गव । पितृतः सप्तमाूर्ध्वं मातृतः पञ्चमाचथा ॥ ८
 आहूय दानं ब्राह्मः स्यात्कुलशीलयुताय तु । ×पुरुषास्तारयेच्चजो नित्यं कन्याप्रदानतः ॥ ९
 तथा मेरुमिथुनादानाद्विवाहस्त्वार्थं उच्यते । प्रार्थिता दीयते वश्य माजापत्यः स धर्मकृत् ॥ १०
 शुक्लेन चाऽऽसुरो मन्दो गान्धर्वो वरणाग्निभः । राक्षसो युद्धहरणार्पेशाचः कन्यकाच्छलात् ॥
 वैवाहिकेऽग्निं कुर्वीत कुम्भकारमुदा शचीम् । जलार्शये तु ता पूज्य वाघार्थैः स्त्रीं(स्त्री(1)) शृङ्गं नयेत्
 ममुन्ने केशवे नैव विवाहः कार्य एव हि । पौषे चैत्रे कुजदिने रिक्ताविष्टित्थौ न च ॥ १३
 न शुक्रमीवेऽस्तमिते न यशाङ्के ग्रहादिते । अर्काकिमौमयुक्ते भे व्यतीपातहते न हि ॥ १४
 सौम्यं पित्र्यं च वायव्यं सावित्रं रोहिणी तथा । उचरानितपं मूलं मैत्रं पौष्णं विवाहमम् ॥१५
 =मानुषारूपस्तथा लग्नो मानुषारूपाशकः शुभः । तृतीये च तथा पौष्टे दशमैकादशेऽष्टमे ॥ १६
 अर्काकिचन्द्रतनयाः प्रदस्ता न तुमोऽष्टमः । सप्तान्त्वाष्टमवर्गेषु शेवाः शस्ता ग्रहोचयाः ॥ १७

* अथ शरीरं य म पुस्तकयोर्नास्ति । + इदमर्थे क इ पुस्तकयोर्नास्ति । × इदमर्थे क इ. पुस्तकयो-
 र्नास्ति । = इदमर्थे क इ पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ य 'नि शरिदस्तय' । २ क इ. जलित । ३ क स ग इ. ह्येवऽय प' । ४ क इ 'वैशिनयमा' ।
 ५ क. इ. य 'ऽऽन्दे कु' । ६ क इ. 'सर्वे हतामृता । ७ क इ पष्ट । च शेष ।

(आचारः)

तेषामपि तथा मध्यात्पष्ठः शुक्रो न शस्यते । वैवाहिके भे कर्तव्या तथैव च चतुर्थिका ॥ १८
न दातव्या श्रद्धास्तत्र चतुराद्यास्तथैकगाः । पर्ववर्जं स्त्रियं गच्छेत्सत्या दद्यात् सदा रतिः ॥ १९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये विवाहभेदस्थय नाम चतुर्गण्यदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—४५९३

अथ पञ्चमोऽधिकशततमोऽध्यायः ।

आचारः ।

पुष्कर उवाच—

ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय विष्ण्वादीन्दैवतान्स्म(दिदेवताः स्म)रेत् । (ऋग्भे मृगपुरीषे तु दिवा
कुर्यादुदह्मुखः ॥ १

रात्रौ च दक्षिणे कुर्यादुभे संध्ये यथा दिवा । न मार्गादीं जले वीथ्यां सवृणायां सदाऽऽचरेत्)

शौचं कृत्वा मृदाऽऽचम्य भक्षणोदन्तधाननम् । नित्यं नैमित्तिकं काम्यं क्रियाङ्गं मलकर्षणम् ॥ २

क्रियाज्ञानं तथा पशुं षोढा स्नानं प्रकीर्तितम् । अस्नात्स्नानफलं कर्म प्रातः स्नानं चरेत्ततः ॥ ३

भूमिष्ठमुदृतात्पुण्यं ततः प्रसन्नयोदकम् । ततोऽपि सारसं पुण्यं तस्मान्नादेयमुच्यते ॥ ५

तीर्थतोयं ततः पुण्यं गाङ्गं पुण्यं तु सर्वतः । संशोधितमलं पूर्वं निषप्रथ जलाशये ॥ ६

वपैस्सृज्य ततः कुर्यादम्भसः परिमार्जनम् । हिरण्यवर्णासिस्त्यभिः शं नो देवीति चाप्यथ ॥ ७

आपो हि ष्ठेति तिसृभिरिदमापस्तथैव च । ततो जलाशये मग्नः कुर्यादन्तर्जले जपम् ॥ ८

तथाऽऽमर्षणं सूक्तं द्रुपदां वा तथा जपेत् । († युञ्जते मन इत्येवं सूक्तं वाऽप्यथ पौरुषम् ९

गायत्रीं तु विशेषेण अथमर्षणसूक्ते । देवता भाववृत्तस्तु ऋषिधैवावर्षणः ॥ १०

छन्दश्चातुष्टुवं तस्य भाववृत्तो हरिः स्मृतः । † आषीढधानः शार्दीं तु देवतापितृवर्षणम् ॥ ११

पौरुषेण तु सूक्तेन ददेच्चैवादकाञ्जलिम् । ततोऽग्निहवनं कुर्यादानं दद्यात् तु शक्तितः ॥ १२

ततः सप्तभिगच्छेत् योगश्रेयार्थमीश्वरम् । आसनं शयनं यानं जायाऽपत्यं कपण्डलुः ॥ १३

आत्मनः शुचिरे(चीन्वे)तानि परेषां न शुचिर्भवेद् (चीनि वै) । भाराक्रान्तस्य गुर्विण्याः पन्था

देषो मुह्यन्ति ॥ १४

(नम पश्येत्कार्कमुद्यन्तं नास्त्वं यान्तं न चाम्भसि । नेत्रेन्नप्रां स्त्रियं कूर्पे शूनास्थानमघौघिनम्

कार्पासास्थि तथा भस्य नाऽऽक्रामेयच्च कुत्सितम् ।) अन्तःपुरं विचग्रहं परीदौलं व्रजेच हि ॥

नाऽऽरोहोद्दिपमां नाचं न वृक्षं न च पर्वतम् । अर्घ्यापत्तनशास्त्रेण तथैव स्यात्कुतूहली ॥ १७

× श्लोष्टुभर्दां तृणच्छेदी नक्षत्रादीं विनश्यति । मुक्तादिवादनं नेहेद्रिना दीपं न राधियः ॥ १८

आदारेण विशेषेण न च वनत्रं विरागयेद् । कथाभङ्गं न कुर्वीत न च वासोविपर्ययम् ॥ १९

* धनुश्चिदान्तर्गतं ग्रन्थश्च पुस्तके नास्ति । + इदमर्थं क. इ. पुस्तकयोर्नास्ति । † इदमर्थं क. इ. पुस्तक-
योर्नास्ति । ‡ धनुश्चिदान्तर्गतं ग्रन्थः क. इ. पुस्तकयोर्नास्ति । — इदमर्थं च. पुस्तके नास्ति । = धनुश्चिदान्तर्गतग्रन्थः
क. इ. पुस्तकयोर्नास्ति । × अथश्लोकः क. इ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ अ. न. च. 'वर्जितयो ग' । क. इ. 'वज्रः क्षि' । २ क. इ. च. 'वनाः ९' । ३ क. इ. 'वपिद्व' ।
४ क. इ. पात्र । ५ अ. 'य श्रुतस्त्वा' । ६ क. इ. पा. 'रभूत म' ।

भद्रं भद्रमिति ज्ञयाद्यानिष्टं कीर्तयेत्कचित् । (पान्थाशमासनं चयं देवादिष्ठापयया व्रजेत् ॥२०
 न मध्ये पूजयोर्पावात्रोच्छिष्टस्तारकादिरक् । नद्यां नान्यां नदीं मूयात्र कण्ठपेटि(डि)स्तवम्
 असंतर्प्य पितृन्देवाग्रदीपारं च न व्रजेत् । मलादि प्रक्षिपेन्नाप्यु न नद्यः स्नानमाचरेत् ॥ २२
 +ततः समभिगच्छेत योगक्षेमार्थमीश्वरम् । सूत्रं नाऽऽत्मनाऽपनयेत्तरादिकरजस्त्यजेत् ॥ २३
 हीनान्नावहसेत्कच्छेन्नादेशे(?) निरसेच तैः । वैधराजनदीहीने म्छेच्छस्त्रीपशुनापके ॥ २४
 रजस्वलादिपतितैर्न भाषेत्केचयं स्मरेत् । नासंश्रुतमुखः कुर्याद्भासं जृम्भां तथा धुतम् ॥ २५
 भभोरप्यवमानं स्वं गोपयेद्बचनं युधः । इन्द्रियाणां नानुरूली वैगरोधं न कारयेत् ॥ २६
 नोपेक्षितव्यो व्याधिः स्याद्विपुरल्पोऽपि भार्गव । रथ्यातिगः सदाऽऽचामेद्विभ्रयान्नादिवारिणी
 न हुं कुर्याच्छिषं पूज्यं पादं पादेन नाऽऽक्रमेत् । मत्स्यक्षं वा परीक्षं वा तस्यचिन्नामियं वदेत् ॥
 वेदशास्त्रनरेन्द्र(पिदेवानिन्दां चिषर्जयेत् । स्त्रीणांभीर्पा(र्ष्यां) न कर्तव्या विश्वासं तामु व्रजेयत् २९
 पर्मेश्वरिं देवरातिं कुर्याद्दर्मादि नित्यशः । सोमस्य पूजां जन्मर्षं विषदेवादिपूजनम् ॥ ३०
 पृष्ठीचतुर्दशयष्टमामभ्यङ्गं वर्जयेत्तथा । दूराद्गृहान्मूत्रविष्टे नोत्तर्मेवैरमाचरेत् ॥ ३१

रत्नादिमहापुत्राण आमेव आचारकथन नाम पञ्चमोऽधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—४६२५

अथ पदपञ्चासदधिकशततमोऽध्यायः ।

द्रव्यशुद्धिः ।

पुष्कर उवाच—

द्रव्यशुद्धिं प्रवक्ष्यामि पुनःप्राकेन मृन्मयम् । शुध्येन्मूत्रपुरीपायैः सृष्टं ताम्रं सुवर्णकम् ॥ १
 आवर्तितं चान्यथा तु चारिणांऽम्लेन ताम्रकम् । क्षरेण कांस्यलोहानां मुक्तादेः क्षालनेन तु २
 अब्रानां चैव भाण्डानां सर्वस्याऽमयस्य च । शाकरज्जुपूलफलवैदलानां तथैव च ॥ ३
 मार्जनाद्यङ्गपात्राणां पाणिना यज्ञकर्षणि । उष्णाम्बुना सलेहानां शुद्धिः संमार्जनाद्गृहे ॥ ४
 शोधनोन्मूलनाद्ब्रह्मे मृत्तिकाद्भिषिशोधनम् । वैदुष्ये प्रोक्षणञ्च दारुणाणां च तत्क्षणात् ॥ ५
 प्रोक्षणात्संहतानां तु द्रवाणां च तयोत्प्लुनात् । शयनासनयानानां शूर्पस्य शकटस्य च ॥ ६
 शुद्धिः संशोक्षणाज्ज्ञेया पल्ललेन्धनयोस्तथा । सिद्धान्नकानां कल्केन शृङ्गदन्तमयस्य च ॥७
 गोवालैः पलपात्राणामस्त्रां स्वाच्छृङ्खलवत्तथा । निर्घासानां गुडानां च लवणानां च शोषणात् ८
 कुसुम्भकुसुमानां च ऊर्णाकार्पासयोस्तथा । शुद्धं नदीगतं तोयं पेष्यं तद्रत्नसारितम् ॥ ९
 मुखवर्जं च गौः शुद्धा शुद्धमश्वानयोर्मुलम् । नारीणां चैव वत्सानां शकुनीनां शुनो मुखर्षं १०
 मुखैः प्रसवणे वृषे मृगपायां सदा शुचि । भुक्त्वा क्षुत्त्वा तथा सुप्या पीत्वा चाम्भो विगाह्य च

† धनुषिदाग्तर्गतो मन्थयः पुस्तके नास्ति । + इदमर्थं ग. पुस्तके नास्ति । * इदमर्थं छ पुस्तके नास्ति ।

१ छ. ग. 'मलेपु गो' । २ छ. ग. 'मैद्विभ्रयात्' । ३ छ. ग. 'नामिच्छ न । ४ च. 'न स्नानता' । ५ क.
 क. 'नरशोभना' । ६ क. ट. चतुरस्रे । ७ क. ट. 'ते. पञ्चमो' । ८ छ. घ. कुसुम्भ' । ९ छ. ग. प. पुण्य । १० क.
 ट. घ. 'म् । रती प्रवचने चोर्षे मृ' ।

(शावाशौचादि)

रध्यामाक्रम्य चाऽऽचामेद्वाप्तो विपरिधाय च । मार्जारश्चह्रकमाच्छुद्धशतुर्थेऽङ्कि रजस्वला ॥ १२
 स्नाता स्त्री पशवे योग्या देवे पित्र्ये च कर्मणि । पञ्चापाने दशैकस्मिन्नुभयोः सप्त मृतिकाः १३
 एकां लिङ्गे मृदं दद्यात्करपोस्त्रिदृष्टिकाः । ब्रह्मचारिवनस्थानां यतीनां च चतुर्गुणम् ॥ १४
 श्रीकलैरंशुपट्टानां क्षौमाणां गौरसर्पैः । शुद्धिः पर्युक्ष्य तोयेन मृगलोम्नां मकीर्तिता ॥ १५
 पुण्याणां च फलानां च प्रोक्षणाजलतोऽखिलम् ॥ १६

श्यादिमहापुराण आग्नेये दन्वशुद्धिकथनं नाम पदपञ्चाशदधिकसप्ततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

आदितः श्लोकानां समाख्यङ्काः—४६४१

अथ सप्तषाशरभिःकृतततोऽध्यायः ।

शावाशौचादि ।

पुनरु उवाच—

प्रेतशुद्धिं प्रवक्ष्यामि मृतिकाशुद्धिमेव च । दशाहं शावमाशौचं सपिण्डेषु विधीयते ॥ १
 जनने च तथा शुद्धिर्ब्राह्मणानां भृगूत्तम । द्वादशाहेन राजन्यः पञ्चाद्वैश्योऽथ मासतः ॥ २
 (शुद्धोऽनुलोमतो दासे स्वामितुल्यं त्वशौचकम् । पद्भित्तिभिरथैकेन क्षत्रविद्भद्रयोनिषु) ॥ ३
 ब्राह्मणः शुद्धिमाप्नोति क्षत्रियस्तु तथैव च । विद्भद्रयोनिः शुद्धिः(दः) स्यात्क्रमात्पशुरामकः(?)
 पद्भित्रेण त्रिरात्रेण पद्भिः शूद्रे तथा विशः । आ दन्तजननात्सद्य आ चूडानैशिकी श्रुतिः ॥ ५
 विरात्रमा व्रतादेशवशरात्रमतः परम् । ऊर्नैवैर्वापिके शूद्रे पञ्चाहाच्छुद्धिरिष्यते ॥ ६
 द्वादशाहेन शुद्धिः स्यादतीते वत्सरत्रये । गतैः संवत्सरैः पद्भिः शुद्धिर्मासेन कीर्तिता ॥ ७
 स्त्रीणामकृतचूडानां विशुद्धिर्नैशिकी स्मृता । तथा च कृतचूडानां त्र्यहाच्छुध्यन्ति वान्धवाः ॥ ८
 विवाहहितासु नाऽऽशौचं पितृपक्षे विधीयते । पितृशुद्धे प्रसूतानां विशुद्धिर्नैशिकी स्मृता ॥ ९
 मृतिका दशरात्रेण शुद्धिमाप्नोति नान्यथा । विवाहिता हि चेत्कन्या म्रियते पितृवेदमनि ॥ १०
 तस्यास्त्रिरात्राच्छुध्यन्ति वान्धवा नात्र संशयः । समानं लघ्वशौचं तु प्रथमेन सपापयेत् ॥ ११
 असमानं द्वितीयेन धर्मराजवचो यथा । देशान्तरस्यः धृत्वा तु कुल्यानां मरणोद्भवौ ॥ १२
 यच्छेषं दशरात्रस्य तावदेवाशुचिर्भवेत् । अतीते दशरात्रे तु त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ॥ १३
 तथा संवत्सरेऽतीते स्नात एव विशुध्यति । म(मा)तामदे तथाऽतीत आचार्ये च तथा मृते ॥ १४
 रात्रिभिर्यासतुहपाभिर्गर्भस्त्रावे विशोधनम् । सपिण्डे ब्राह्मणे वर्णाः सर्व एवाविशेषतः ॥ १५
 दशरात्रेण शुध्यन्ति द्वादशाहेन भूमिपः । वैश्याः पञ्चदशाहेन शूद्रा मासेन भार्गव ॥ १६
 चच्छिष्टैरसंनिधावेवं तथा पिण्डं निवेदयेत् । कीर्तयेच्च तथा तस्य नामगोत्रे समाहितः ॥ १७
 भुक्तवत्सु द्विजन्त्रेषु पूजितेषु र्धनेन च । विष्टष्टास्रततोऽप्येपु गोत्रनामानुकीर्तनैः ॥ १८

* यशुविद्यानामंतो ग्रन्थः क. ड. पुस्तकयोर्नास्ति । † इदमथे क. ड. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ क. ख. ग. घ. पशुस्तो । २ क. ख. ग. ड. घ. 'मि मृतिकाशु' । ३ क. ड. 'ननिपाशिके शू' ।

४ क. ड. सुर्वः । ५ क. घ. 'चिप्रस' । ६ क. ड. धनेषु । ग. धनेषु ।

सावायशौचम् ।

पुष्कर उवाच—

सावायशौचं प्रवक्ष्यामि मन्वादिमुनिसंमतम् । रात्रिभिर्मासतुल्याभिर्गर्भसावे व्यहेण वा ॥ १
 चातुर्मासिकपातान्ते दशाहं पञ्चमासतः । राजन्ये च चतुराश्रं वैश्ये पञ्चाहमेव च ॥ २
 अष्टाहेन तु शूद्रस्य द्वादशाहादतः परम् । स्त्रीणां विशुद्धिरदिता स्नानमात्रेण वै पितुः ॥ ३
 न स्नानं हि सपिण्डे स्यान्निराश्रं सप्तमाष्टयोः(?) । सद्यः शौचं सपिण्डानामा दन्तजननाक्षया ॥
 आ चूडादेकराश्रं स्यादा व्रताच्च त्रिरात्रकम् । दशराश्रं भवेदस्नान्मातापित्रोस्त्रिरात्रकम् ॥ ५
 अज्ञातदन्ते तु मृते कृतचूडेऽर्भके तथा । मृते न्यूनं त्रिभिर्वर्षैर्मृते शुद्धिस्तु नैशिकी ॥ ६
 शैहेन क्षत्रिये शुद्धिस्त्रिभिर्वैश्ये मृते तथा । शुद्धिः शूद्रे पञ्चभिः स्यात्प्राग्निवाहाद्विषद्वहः ॥७
 (क्षेत्र त्रिराश्रं विप्राणामशौचं संप्रदश्यते । तत्र शूद्रे द्वादशाहः पण्यव सत्रवैश्ययोः ॥ ८
 बन्धे नैवाग्निस्कारो मृते तं निस्त्रेण्डुवि । न चोदकक्रिया तस्य नास्ति चापि कृते सति ॥ ९
 जातदन्तस्य वा कार्या स्यादुपनयनादह । एकाहाच्छुध्यते विप्रो योऽग्निवेदसमन्वितः ॥ १०
 हीने हीनतरे चैव व्यहश्चतुरहस्तथा । पञ्चाहेनाग्निहीनस्तु दशाहाद्ब्राह्मणशुभः ॥ ११
 सत्रिप्रो नवसप्ताहाच्छुध्वेद्विप्रो गुणैर्युतः । दशाहात्सगुणो वैश्यो विशाहाच्छूद्र एव च ॥ १२
 दशाहाच्छुध्यते विप्रो द्वादशाहेन भूमिपः । वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुध्यति ॥ १३
 गुणोत्कर्षे दशाहासौ व्यहमेकाहकं व्यहे । एकाहासौ सद्यःशौचं सर्वत्रैवं समूहयेत् ॥ १४
 दासान्तेवासिभृतकाः क्षिप्याश्चैकत्रवासिनः । स्वामितुल्यमशौचं स्यान्मृते पृथक्पृथग्भवेत् ॥१५
 मरणादेव कर्तव्यं संयोगो यस्य नाग्निभिः । दाहाकूर्ध्वमशौचं स्यादस्य वैतानिको विधिः ॥१६
 सर्वेषामेव वर्णानां त्रिभागात्स्पर्शनं भवेत् । त्रिचतुष्पञ्चदशभिः स्पृश्यवर्णाः क्रमेण तु ॥ १७
 चतुर्थे पञ्चमे चैव सप्तमे नवमे तथा । अस्थिसंचयनं कार्यं वर्णानामनुपूर्वशः ॥ १८
 अहस्तवदक्षकन्यासु प्रदक्षासु व्यहं भवेत् । पक्षिणी संस्कृतास्वेव स्वस्त्रादिषु विधीयते ॥ १९
 पितृगोत्रं कुमारीणां व्यूढानां भर्तृगोत्रेण । जलप्रदानं पित्रे च उदाहे चोभयत्र तु ॥ २०
 दशाहोपरि पित्रोश्च दुहितुर्भरणे व्यहम् । सद्यः शौचं सपिण्डानां पूर्वं चूडाकृतेर्द्विज ॥ २१
 एकाहतो ह्य विवाहादूर्ध्वं हस्तोदकाद्रपहम् । पक्षिणी भ्रातृपुत्रस्य सपिण्डानां च सद्यतः(?) ॥
 दशाहाच्छुध्यते विप्रो जन्महानौ स्वयोनियु । पद्भिस्त्रिभिरहै(द्वै)केन सन्नविदशूद्रयोनियु ॥ २३
 एतज्ज्ञेयं सपिण्डानां वक्ष्ये चानौरसादिषु । अनौरसेषु पुत्रेषु भार्यास्वन्यगतासु च ॥ २४
 परपूर्वासु च स्त्रीषु त्रिराश्राच्छुद्धिरिष्यते । धृया संकरजातानां मन्त्रव्यासु च तिष्ठताम् ॥ २५
 आत्मनस्त्वामिनां चैव निवर्ततोदकक्रिया । मात्रैकया द्विपितरौ भ्रातरावन्यगामिनौ ॥ २६
 एकाहः सूतके तत्र मृतके तु व्यहो(र्ह) भवेत् । सपिण्डानामशौचं हि समानोदकेनां वदे ॥ २७

* अनुविधान्तर्गतो मन्मथः । पुस्तके भास्व ।

१ क. ख. ग. घ. 'च । शवा' । २ ग. 'मू । सजा' । ३ क. घ. च. 'व्यहेण(ण) । ४ क. घडा । ५ क. घ. 'पि
 याग्नि पृथक्पृथक् । ६ ग. 'यस्त्वक भवे' । ७ ख. ग. 'नरु' । जो । ८ क. 'के न तथा मो' । ९ ख. ग. 'कज व' ।

बाले देशान्तरस्थे च पृथक्पिण्डे च संस्थिते । तत्रासा जलमागुल्य सद्य एव त्रिगुह्यति ॥ २८
 दशाहेन सपिण्डास्तु शुभ्यन्ति प्रेतसूतके । त्रिरात्रेण सकुल्यास्तु स्नानाच्छुभ्यन्ति गोत्रिणः २९
 सपिण्डता तु पुरुषे सप्तमे त्रिनिवर्तते । सप्तानोदक्रभावास्तु निर्गतेताऽऽ चतुर्दशात् ॥ ३०
 जन्मनामस्मृते वै तत्तत्परं गोत्रमुच्यते । विगतं तु विदेशस्थं शृणुयाद्यो ह्यनिर्देशम् ॥ ३१
 यच्छेषं दशराजस्य तावदेवाशुचिर्भवेत् । अतिक्रान्ते दशाहे तु त्रिरात्रमुचिर्भवेत् ॥ ३२
 संवत्सरे व्यतीते तु स्पृष्टैनापो विशुभ्यति । मातुले पक्षिणी रात्रिः शिष्यास्त्विवान्धवेषु च ॥ ३३
 मृते ज्ञापातरि प्रेते दौहित्रे भगिनीमुते । श्यालके तत्सुते चैव स्नानमात्रं विधीयते ॥ ३४
 मातामह्यां तथाऽऽचार्ये मृते मातामहे उपहृत् । बुधिक्षे राष्ट्रसंपाते आगतायां तथाऽऽपदि ॥ ३५
 उपसर्गामृतानां च दाहे ब्रह्मविदां तथा) । सत्रिजतिब्रह्मचारिसहाये देशविष्टरे ॥ ३६
 दाने पक्षे विवाहे च सद्यःशौचं विधीयते । विषगोनृपहन्तृणामनुक्तं चाऽऽत्मघातिनाम् ॥ ३७
 असाध्यव्याधिमुक्तस्य स्वाध्याये चाक्षमस्य च । मायश्चित्तभनुज्ञातमप्रितोपप्रवेशनम् ॥ ३८
 अपमानात्तथा क्रोधात्स्नेहात्परिभवाद्भयात् । उद्ध्वय म्रियते नारी पुरुषो वा कथंचन ॥ ३९
 आत्मघाती चैकलक्षं वसेत्स नरकेऽशुचौ । वृद्धैः श्रौतेःस्मृतेःक्षुण्णः परित्यजति यस्त्वसूनु ॥ ४०
 त्रिरात्रं तत्र चाशौचं द्वितीये चास्थिसंचयम्(१) । तृतीये तूदकं कार्यं चतुर्थे श्राद्धमाचरेत् ॥ ४१
 विद्युदग्निहतानां च त्र्यहं शुद्धिः सपिण्डके । पापण्डाधिता भर्तृघ्न्यो नाशौचोदकगाः स्त्रियः ॥
 पितृमात्रादिपाते तु आर्द्रवासा ह्युपोषितः । अतीतेऽब्दे प्रकुर्वीत प्रेतकार्यं यथाविधि ॥ ४३
 यः कश्चित्पु हरेत्प्रेतसपिण्डं कथंचन । स्नात्वा सचैलं स्पृष्ट्वाऽग्निं घृतं मादय विशुभ्यति ॥ ४४
 यद्यन्नमत्ति तेषां तु दशाहेनैव शुभ्यति । अनदन्नमदन्नैव न वै तस्मिन्गृहे वसेत् ॥ ४५
 अनार्थं ब्राह्मणं प्रेतं ये वहन्ति द्विजातयः । पदे पदे पङ्कजलं शुद्धिः स्यात्स्नानमात्रतः ॥ ४६
 प्रेतीभूतं द्विजः शूद्रमनुगच्छंरुपहाच्छुचिः । मृतस्य बान्धवैः सार्धं कृत्वा च परिदेवनम् ॥ ४७
 वर्जयेत्तद्दहोरात्रं दानश्राद्धादि कामतः । शूद्रायाः प्रसवो गेहे शूद्रस्य मरणं तथा ॥ ४८
 भाण्डानि तु परित्यज्य त्र्यहान्दलेपतः शुचिः । न विप्रं स्वेयु तिष्ठत्सु मृतं शूद्रेण नोपयेत् ॥ ४९
 (*नयेत्प्रेतं स्नापितं च पूजितं कुमुदैर्दहेत् । नशदेहं दहेन्नैव किञ्चिदेहं परित्यजेत् ॥ ५०
 गोत्रजस्तु शूद्रीत्या तु चित्तां चाऽऽरोपयेत्तदा । आहिताग्निर्वधान्यायं दग्धव्यस्त्रिभिरग्निभिः) ॥
 अनाहिताग्निरेकेन लौकिकेनापरस्तथा । अस्मात्त्वमभिजातोऽसि त्वदयं ज्ञापतां पुनः ॥ ५२
 असौ स्वर्गान् लोकान्पु मुखाग्निं मददेत्सुतः । सकृत्प्रसिञ्चत्यु(नृपु)दकं नामगोत्रेण बान्धवाः ॥
 एषं मातामहाचार्यप्रेतानां चोदकक्रिया । काम्योदकं सस्त्रिप्रेतस्वस्त्रीपश्वशुरास्त्रिजाम् ॥ ५४
 अप नः शोशुचदयं दशाहं च सुतोऽर्पयेत् । ब्राह्मणे दश पिण्डाः स्युः क्षत्रिये द्वादश स्मृताः ॥
 वैश्ये पञ्चदश शोकाः शूद्रे त्रिंशत्पकीर्तिताः । पुत्रो वा पुत्रिकाऽन्यो वा पिण्ड दद्याच्च पुत्रवत् ॥
 विदश्य निम्बपत्राणि नियतो द्वारि वैश्वमनः । आचम्य चाग्निमुदकं गोमयं गौरसर्पपान् ॥ ५७
 मविशेषुः समालभ्य कृत्वाऽद्यमपि पदं धनैः । अक्षरलवर्णाद्याः स्फुर्निर्मासा भूमिश्चायिनः ॥ ५८

* मनुविद्वान्तर्गतो ग्रन्थ क द पुस्तकवर्णनित ।

(असंस्कृतादिशौचम्)

ऋतीतलन्धाशनाः स्नाता आदिकर्ता दशहरकृत् । अभावे ब्रह्मचारी तु कुर्वाणत्विण्डोदकादिकम्
यथेदं शावमाशौचं सपिण्डेषु विधीयते । जननेऽप्येवमेव स्यान्नियुषां शुद्धिगिच्छताम् ॥ ६०
(+सर्वेषां शावमाशौचं मातापित्रोश्च सूतकम् । सूतकं मातुरेव स्यादुपस्पृश्य पिता शुचिः ॥ ६१
पुत्रजन्मादने श्राद्धं कर्तव्यमिति निश्चितम् । तदहस्तत्वदानार्थं गोहिरण्पादिवाससाम् ॥ ६२
मरणं वरणैर्नैव सूतकं सूतकेन तु । उभयोरपि यत्पूर्वं तेनाऽऽशौचेन शुध्यति ॥ ६३
सूतके मृतकं चेत्स्यान्मृतके त्वथ सूतकम् । तत्राधिकृत्य मृतकं शौचं कुर्यान्न सूतकम् ॥ ६४
समानं लघ्वशौचं तु प्रथमेन समापयेत् । असमानं द्वितीयेन धर्मराजवचो यथा ॥ ६५
शावान्तः शाव आपाते पूर्वाशौचेन शुध्यति । गुरुणा लघु वाप्येत लघुना नैव तद्गुरु ॥ ६६
मृतके सूतके वाऽपि रात्रिमध्येऽन्यदापतेत् । तच्छेषेषैव शुभ्येरत्रात्रिशेषे ब्रह्माधिकात् ॥ ६७
प्रभाते यद्यशौचं स्याच्छुभ्येरथ त्रिभिर्दिनेः । उभयत्र दशद्वानि कुलस्यार्जं न भुज्यते ॥ ६८
दानादि विनिवर्तेत भोजने कृत्यमाचरेत् । अज्ञाते पातकं नाऽऽथे भोक्त्रेकमहोऽन्य(हरन्व)धा)

इत्यादिमहापुराण आग्नेये शावमाशौचकथन नामाष्टपञ्चाशत्पिकसप्ततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४७५२

अपेक्षेनपञ्चपिकसप्ततमोऽध्यायः ।

असंस्कृतादिशौचम् ।

! पुष्कर उवाच—

संस्कृतस्यासंस्कृतस्य स्वर्गो मोक्षो हरिस्मृतेः । अस्थनां गद्गाम्भसि क्षेपात्पेतस्याभ्युदयो भवेत्
गद्गातोपे नरस्यास्थि यौवचावदिवि स्थितिः । आत्मनस्त्यागिनां नास्ति पतितानां तथा क्रिया
तेषामपि तयो गद्गे तोयेऽस्थनां पतनं हितम् । तेषां दत्तं जलं चान्नं गग्ने तत्पलीयते ॥ १
अनुग्रहेण महता प्रेतस्य पतितस्य च । नारायणवलिः कौर्येस्तो नानुग्रह्यश्रुते ॥ ४
अज्ञयः पुण्डरीकाक्षस्तत्र दत्तं न नश्यति । पतनाघ्रायते यस्माच्चस्मात्पात्रं जनार्दनैः ॥ ५
पततां भुक्तिमुक्त्यादिप्रद एको हरिर्ध्रुवम् । दृष्ट्वा लोकान्निर्गममाणान्तहायं धर्ममाचरेत् ॥ ६
मृतोऽपि वान्धवः शक्तो नानुगन्तुं नरं मृतम् । जायावर्जं हि सर्वस्य याम्यः पन्था विभिद्यते ७
धर्म एको ब्रजत्येनं यत्रकचनगामिनम् । श्वःकार्यमद्य कुर्यात् पूर्वाह्णे चाऽऽपराहितम् ॥ ८
न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतं वाऽस्य न वा कृतम् । क्षेजापणसृष्टासक्तमन्यन्नगतमानसम् ॥ ९
दृक्कीवोरणमासाद्य मृत्युरादाय गच्छति । न कालस्य भियः कथिद्भ्येण्यश्वास्य न विद्यते ॥ १०
आयुष्ये कर्मणि क्षीणे प्रसह्य हरते जनम् । नाप्राप्तकालो त्रियते विद्वः शरशतैरपि ॥ ११

* इदमर्थं च. पुस्तके नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थ. क. द. पुस्तकयोर्नास्ति । धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थस्थाने

“ धोद्ये पचतथा नित्यं यदीहस्वभावकाशिनः । आर्द्रवासाथ वंकासमार्यथा... ” । आर्द्रवासाथ इत्यनेन चक्षुषामन्तरद्वयी । अपराजितान्मास्ताव ब्रजेदिशमजिह्मणः । ” इति ग्रन्थ. पुस्तके दृश्यते । † च. पुस्तक एतन्नमूलध्यायइत्येव न दृश्यते ।

१ क. द. पावनार्चद्विरःस्थि । २ क. द. ‘या गद्गातोपे घ्रायतन दि’ । ३ क. द. कार्यः क्षेदानु । ४ क.

‘न. । प्रेतस्य भुक्तिमुक्ती हि पदयोः । ५ क. द. क्षेजपरल’ ।

कुशत्रेणापि संस्पृष्टः मासकालो न जीवति । औषधानि न मन्नाद्यास्त्रायन्ते मृत्युनाऽन्यितम् ॥
 वत्सवंत्पाकृतं कर्म कर्तारं विन्दति ध्रुवम् । अघ्यक्तादि व्यक्तमध्यमव्यक्तनिधनं जगत् ॥ ११
 कौपारादि यथा देहे तथा देहान्तरागमः । नवमन्यद्यथा वस्त्रं गृह्यात्येवं शरीरकम् ॥
 ऋदेही नित्यमवधोऽयं यतः शोकं ततस्त्यजेत् ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽसहस्रकृतादिशौचकथन नामधेयोनवदशपञ्चशततमोऽध्याय ॥ १५९ ॥

आदितः श्लोकानां समेष्टव्याः—४७६६

अथ पञ्चपञ्चशततमोऽध्याय ।

वानप्रस्थाश्रमः ।

पुष्कर उवाच—

वानप्रस्थयतीनां च धर्मं वक्ष्ये यथा शृणु । जटित्वमग्निहोत्रित्वं भूशय्याऽजिनधारणम् ॥ १
 वने वासः पयोमूलनीवारफलवृत्तिता । प्रतिग्रहनिवृत्तिश्च त्रिः स्नानं ब्रह्मचारिता ॥ २
 देवातिथीनां पूजा च धर्मोऽयं वनवासिनः । गृही लपत्यापत्यं च दृष्ट्वाऽरण्यं समाश्रयेत् ॥ ३
 तृतीयमायुषो भागपेक्षापी वा सभार्यकः । ग्रीष्मे पञ्चतपा नित्यं वर्षास्वभ्रावकाशिकः ॥ ४
 आर्द्रवासाश्च हेमन्ते तपश्चोर्ध्वं चरेन्नली । अपरावृत्तिमास्थाय व्रजेद्विशमजिह्वगः ॥ ५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये वानप्रस्थाधर्मकथन नाम पञ्चपञ्चपञ्चशततमोऽध्याय ॥ १६० ॥

आदितः श्लोकानां समेष्टव्याः—४७७१

अथषष्ठपञ्चशततमोऽध्याय ।

यतिधर्मा ।

पुष्कर उवाच—

यतिधर्मं मन्वेषामि ज्ञानमोक्षादिदर्शकम् । चतुर्थमायुषो भार्गं माप्य सङ्गात्परिव्रजेत् ॥ १
 यदाद्दि विरजेद्दीरस्तदद्दि च परिव्रजेत् । राजापत्यां निरूप्येष्टि सर्ववेदसद्विणाम् ॥ २
 आत्मन्यग्नीन्समारोप्य प्रव्रजेद्ब्राह्मणो गृहात् । एक एव चरोन्नित्यं ग्राममन्नाथमाश्रयेत् ॥ ३
 उपेक्षकोऽसंचयि(य)को मुनिर्ज्ञानसमन्वितः । केषालं वृक्षमूलं च कुचेष्टमसहायता ॥ ४
 सपता चैव सर्वस्मिन्नेवमुक्तस्य लक्षणम् । नाभिनन्देत् परणं नाभिनन्देत् जीवनम् ॥ ५
 कालमेव प्रतीक्षेत् निदेशं भृतको यथा । दृष्टिपूर्तं न्यसेत्पादं वस्त्रपूर्तं जलं पिबेत् ॥ ६
 सत्यपूर्ता वदेद्वाचं मनःपूर्तं समाचरेत् । अलायुदारुपात्राणि मृन्मयं बैणवं यतेः ॥ ७
 विषमं न्यस्तमुसले व्यद्रारे भुक्तवज्जने । वृत्ते शरावसंपाते भिक्षां नित्यं यतिश्चरेत् ॥ ८

* इत्यर्थे इ पुस्तके नास्ति ।

(धर्मशास्त्रकथनम्)

- याधूकरमसंस्कृतं प्राक्प्रणीतमयाचितम् । तात्कालिकं चोपपन्नं मैत्रं पञ्चविधं स्मृतम् ॥ १
 पाणिपात्री भवेद्वाऽपि पात्रे पात्रात्समाचरेत् । अवेक्षेत गतिं नृणां कर्मदोषसमुद्भवाम् ॥ १०
 शुद्धभावधरेद्धर्मं यत्र तत्राऽऽश्रये रतः । समः सर्वेषु भूतेषु न लिङ्गं धर्मकारणम् ॥ ११
 फलं कतकहस्तस्य यद्यप्यम्बुप्रसादकम् । न नामग्रहणादेव तस्य वारिं प्रसीदति ॥ १२
 अनिर्हः पण्डकः पङ्कुरन्यो यधिर एव चै । सन्निधौ मुच्यतेऽसन्निरङ्गानात्संसृतो द्विजः ॥ १३
 अङ्घ्रिं रात्र्यां च याञ्जन्तून्दिनस्त्यजानतो यतिः । तेषां स्नात्वा विशुद्ध्यर्थं प्राणावामान्यवाचरेत् ॥
 अस्थिस्यूषं स्नायुपुतं मांसशोणितलेपनम् । चर्मावनद्धं दुर्गन्धं पूर्णं भूत्रपुरीषयोः ॥ १५
 जराशोकसमाविष्टं रोगायतनमातुरम् । रजस्वलमनित्यं च भूतावासमिमं त्यजेत् ॥ १६
 श्रुतिः क्षया दमोऽस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः । हीविद्या सत्यमक्रोधो दशकं धर्मलक्षणम् ॥ १७
 चतुर्विधं भैक्षवस्तु कुटीचकवद्दकौ । हंसः परमहंसश्च यो यः पश्चात्स व्रतमः ॥ १८
 एकदण्डी त्रिदण्डी वा योगी मुच्येत वन्धनात् । अर्हिसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यापरिग्रहौ ॥ १९
 यमाः पश्चाथ नियमाः शौचं संतोषणं तपः । स्वाध्यायेश्वरपूजा च पञ्चकायासनं यतेः ॥ २०
 प्राणायामस्तु द्विविधः सगर्भोऽगर्भ एव च । जपध्यानयुतो गर्भो विपरीतस्त्वगर्भकः ॥ २१
 प्रत्येकं त्रिविधः सोऽपि पूरकुम्भकरेचकैः । पूरणात्पूरको वायोनिश्चलत्वाच्च कुम्भकः ॥ २२
 रेचनाद्रेचकः प्रोक्तो मात्राभेदेन च त्रिधा । द्वादशशुभं चतुर्विंशः षट्त्रिंशन्मात्रिकोऽपरः ॥ २३
 तालो लघ्वक्षरो मात्रा प्रणवादि चरेच्छनैः । मत्याहारो जापकानां ध्यानमीश्वरचिन्तनम् ॥२४
 मनोवृत्तिर्धारणा स्यात्समाधिर्ब्रह्मणि स्थितिः । अयमात्मा परं ब्रह्म सत्यं ज्ञानपतन्तकम् ॥२५
 विज्ञानमानन्दं ब्रह्म तत्त्वमस्यहमस्मि तद् । परं ब्रह्म ज्योतिरात्मा वासुदेवो विमुक्त ओम् ॥२६
 देहेन्द्रियमनोवृद्धिप्राणाहंकारवर्जितम् । जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यादिमुक्तं ब्रह्म तुरीयकम् ॥ २७
 नित्यशुद्धबुद्धमुक्तसत्यमानन्दमद्वयम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिरस्य सर्वगं हरिः ॥ २८
 योऽसावादित्यपुरुषः सोऽसावहमखण्ड ओम् । सर्वारम्भपरित्यागी समदुःखसुखः क्षमी ॥ २९
 भावशुद्धश्च ब्रह्माण्डं भित्त्वा ब्रह्म भवेन्नरः । आपाङ्ग्यां पौर्णमास्यां च चातुर्मास्यं व्रतं चरेत् ॥
 ततो व्रजेन्नवम्यादौ हृतसंधिषु वापयेत् । प्रायश्चित्तं यतीनां च ध्यानं वायुयमस्तथा ॥ ३१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये यतिधर्मकथन नामिह पञ्चविधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तस्यङ्काः—४७९७

अथ द्विपञ्चमधिकशततमोऽध्यायः ।

धर्मशास्त्रकथनम् ।

पुष्कर उवाच—

- मनुर्विष्णुर्षांभुवर्षकौ हारीतोऽभिर्यमोऽङ्घ्रिराः । वसिष्ठदक्षसंवर्तशानातपपराशराः ॥ १
 आपस्तम्बोऽशनोऽन्यासाः कात्यायनवृहस्पती । गोतमः शङ्खिलित्वाी धर्ममेते यथाऽभुवन् ॥ २
 तथा बह्व्ये सदासेन कुक्तिमुक्तिमदं शृणु । षट्त्वं च निवृत्तं च द्विविधं कर्म वैदिकम् ॥ ३

काम्यं कर्म प्रष्टुं स्यान्नष्टुं ज्ञानपूर्वकम् । वेदाभ्यासस्तपो ज्ञानमिन्द्रियाणां च संयमः ॥ ४
 अहिंसा गुरुसेवा च निःश्रेयसकरं परम् । सर्वेषामपि चैतेषामात्मज्ञानं परं स्मृतम् ॥ ५
 तैश्चाग्न्यं सर्वविद्यानां प्राप्यते ह्यमृतं ततः । सर्वभूतेषु चाऽऽत्मानं सर्वभूतानि चाऽऽत्मनि ॥ ६
 समं पश्यन्नात्मयाजी स्वाराज्यमाधिगच्छति । आत्मज्ञाने स(श)मे च स्याद्देदाभ्यासे च यत्नवान्
 एतद्भिज्जन्मसामर्थ्यं ब्राह्मणस्य विशेषतः । वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो यत्र तत्राऽऽश्रमे वसन् ॥ ८
 इहैव लोके तिष्ठन्निह ब्रह्मभूयाय कल्पते । स्वध्यायानामुपाकर्षं धावण्यां श्रवणेन तु ॥ ९
 हस्ते चीपधिवारे च पञ्चम्यां श्रावणस्य वा । पौषमासस्य रोहिण्यामष्टकायागथापि वा ॥ १०
 जलान्ते छन्दसां कुर्याद्गुरुसर्गं विधिवद्ब्रह्मिः । ज्येष्ठं मेतेष्वनध्यायः शिष्यास्त्विगुरुवन्धुषु ॥ ११
 उपाकर्मणि चोत्सर्गे स्वस्नात्वाश्रोत्रिये तथा । संध्यागर्जातनिघ्नाते भूकम्पोल्कानिपातने ॥ १२
 समाप्य वेदं ह्यनिशमारण्यकमधीत्य च । पञ्चदश्यां चतुर्दश्यामष्टम्या राहुसूतके ॥ १३
 ऋतुसंधिषु भुक्त्वा वा श्राद्धिकं प्रतिशुद्धं च । पशुमण्डूकनकुलश्वाहिमार्जारशूकरैः ॥ १४
 कृतेऽन्तरे त्वहोरात्रं शक्रपाते तथोच्छूये । शक्रोष्टुगर्दभोलूकमासवाणर्जुनिस्वने ॥ १५
 अमेध्यश्वशूद्रान्त्वहमज्ञानपतितान्तिके । अशुभासु च तारासु विद्युत्स्तनितसंघ्रवे ॥ १६
 भुक्त्वाऽऽर्द्राणि रम्भोन्तरर्षरात्रेऽतिमास्ते । पांशुवर्षे दिशां दाहे संध्यानीहारमीतिषु ॥ १७
 धावतः प्राणिवाधे च विशिष्टे गृहमागते । खरोपूरयानहस्यश्वनौकावृक्षादिरोहणे ॥
 सप्तत्रिंशदनध्यायानेतांस्तात्कालिकान्विदुः ॥ १८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये धर्मशास्त्रवर्णनं यान द्विपष्टषधिककृततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—४८१५

अथ त्रिपष्टषधिककृततमोऽध्यायः ।

श्राद्धकल्पकवचनम् ।

पुष्कर उवाच—

श्राद्धकल्पं प्रवक्ष्यामि मुक्तिमुक्तिप्रदं शृणु । निमन्त्र्य विप्रान्पूर्वेषुः स्वागतेनापराद्धतः ॥ १
 मात्स्योपदेशयेत्पीठे युग्मान्दैवेऽथ विष्टपके । अयुग्मान्ब्राह्मणान्दैवे त्रीन्पित्र्ये चैकमेव वा ॥ २
 मातामहानामप्येवं तत्रं वा वैश्वदेविकम् । पाणिमसालनं दत्त्वा विष्टरार्थं कुशानपि ॥ ३
 आराहयेदनुज्ञातो विश्वे देवास इत्यृचा । यवैरन्ववकीर्वाथ भाजने सपवित्रके ॥ ४
 सं नो देव्या पयः क्षिप्त्वा यनोऽर्साति यवांस्तथापा दिव्या इति मन्त्रेण हस्ते हार्धं विनिक्षिपेत्
 दत्तरोदकं गन्धमास्थं पूषदानं मदीपकम् । अपसृज्यं ततः कृत्वा पितृणामप्रदक्षिणम् ॥ ६
 द्विगुणांस्तु कुशान्कृत्वा सुशन्तस्तेत्यृचा पितॄन् । आवाह्य तदनुज्ञातो जपेदायान्तु नस्ततः ॥ ७
 यवार्थास्तु तिलः कार्याः कुर्यादध्यादि पूर्ववत् । इत्थाऽर्धं संस्रारान्शेषान्पात्रे कृत्वा विधानतः

(श्राद्धकल्पवचनम्)

(अपितृभ्यः स्थानमस्तीति न्युञ्जं पात्रं करोत्यथः । अग्नौ करिष्य आदाय पृच्छत्यन्न घृतमुत्तम्
 कुरुष्वेति शत्रुज्ञातो हुत्वाऽग्नौ पितृयज्ञवत् । हुतशेष प्रदद्यात्तु भाजनेषु समाहितः ॥ १०
 यथालाभोपपन्नेषु सौम्येषु तु विशेषतः ।) दत्त्वाऽन्न पृथिवी पात्रमिति पात्राभिमन्त्रणम् ॥ ११
 कृत्वेदं विष्णुरित्यन्ने द्विजाङ्गुष्ठ निवेशयेत् । सव्याहृतिका गायत्री मधु वाता इति ऋ(वृ)चम् ॥
 जप्त्वा यथासुप्त वाच्यं भुञ्जीरस्तेऽपि वाग्यताः । अन्नमिष्टं हविष्यं च दद्याज्जप्त्वा पवित्रकम् ॥ १४
 अन्नमादाय रत्नाः स्थ शेष चैर्वात्तमस्य च । तदन्नं विकिरेद्भूमौ दद्यात्पापः सकृत्सकृत् ॥ १४
 सर्वमन्नमुपादाय सतिलं दक्षिणापुस्तः । उच्छिष्टमनिधौ पिण्डान्मदद्यात्पितृयज्ञवत् ॥ १५
 मातामहानामप्येवं दद्यादाचमनं ततः । स्वस्तिवाच्य ततः कुर्यादक्षय्योदकमेव च ॥ १६
 दत्त्वा तु दक्षिणां शक्त्या स्वधाकारमुदाहरेत् । वाच्यतामित्यनुज्ञातः स्वपितृभ्यः स्वधोच्यताम्
 कुर्वस्तु स्वधेत्युक्ते भूमौ सिञ्चेत्ततो जलम् । प्रीयन्तामिति वा दैव विश्वे देवा जल दैदेत् ॥ १७
 दातारो नोऽभिवर्धन्ता वेदाः संततिरेव च । श्रद्धा च नो मा व्यगमद्बहु देयं च नोऽस्त्विति ॥
 इत्युक्त्वा तु प्रिया वाचः प्रणिपत्य विसर्जयेत् । वाजे वाज इति मीतपितृपूर्वं विसर्जनम् ॥ २०
 यस्मिस्तु संस्रवाः पूर्वमर्धपात्रे निपातिताः । पितृपात्र तदुत्तान कृत्वा विप्रान्विसर्जयेत् ॥ २१
 मदक्षिणमनुग्रज्य भुक्त्वा तु पितृसेवितम् । ब्रह्मचारी भवेत्ता तु रजनी ब्राह्मणैः सह ॥ २२
 एवं मदक्षिणं कृत्वा दृष्ट्वा नान्दीमुखान्वितम् । यजेत दधिकर्कन्धुमिश्रान्पिण्डान्यवैः क्रिया २३
 एकोद्दिष्ट दैवहीनमेकाघेकपवित्रकम् । आवाहनाग्नौकरणरहितं ह्यपसव्यवत् ॥ २४
 उपनिष्ठतामित्यक्षय्यस्थाने पितृविसर्जने । अभिरम्यतामिति वेदेद्ब्रह्मस्तेऽभिरताः स्म ह ॥ २५
 गन्धोदकतिलैर्युक्तं कुर्यात्पात्रचतुष्टयम् । अर्घ्यैर्यपितृपात्रेषु प्रेतपात्र प्रसेचयेत् ॥ २६
 ये समाना इति द्वाभ्या शेष पूर्ववदाचरेत् । एतत्सपिण्डीकरणमेकोद्दिष्ट स्त्रिया सह ॥ २७
 अर्वाक्सपिण्डीकरणं यस्य सवत्सराज्जवेत् । तस्याप्यन्न सौदकुम्भ दद्यात्सवत्सर द्विजे ॥ २८
 मृवाहनि च कर्तव्य प्रतिमास तु वत्सरम् । प्रतिमवत्सर कार्यं श्राद्ध वै मासिकाजवत् ॥ २९
 हविष्यान्नेन वै मास पायसेन तु वत्सरम् । मात्स्यहारिणकीरभ्रशाकुनच्छागपर्यतैः ॥ ३०
 ऐणरौरववाराहशार्शर्मासैर्यथाक्रमम् । मासष्टय्याऽभितृप्यन्ति दत्तैरेव पितामहाः ॥ ३१
 सद्गामिप महाशक्त मधुयुक्तान्नमेव च । लोहामिप कालशाक मास वार्धनितस्य च ॥ ३२
 यद्दाति गयास्थश्च सर्वमानन्त्यमुच्यते । तथा वर्षाज्योदद्या मघासु च न सशयः ॥ ३३
 कन्या प्रजा चन्दिनश्च पशून्मुख्यान्मुतानपि । घृतं कृपि च वाणिज्यं द्विशफेकशफ तथा ॥ ३४
 ब्रह्मवर्चस्विनः पुत्रान्स्वर्णरूप्ये सकुप्यके । ज्ञातिश्रेष्ठ्य सर्वकामानामिति श्राद्धः सदा ॥ ३५
 भतिपत्नभृतिप्वेतान्वर्जयित्वा चतुर्दशीम् । शस्त्रेण तु हता ये वै तेषा तत्र प्रदीयते ॥ ३६
 स्वर्गं ह्यपत्यमोजश्च शौर्यं श्लेष बल तथा । पुत्रश्रेष्ठ्य ससौभाग्यमपत्य मुख्यता सुतान् ॥ ३७
 मृद्यचक्रता पुत्रान्वाणिज्यं प्रभुता तथा । अरोगित्व यशो वीतशोकता परमा गतिम् ॥ ३८
 धन विद्या भिपक्सिद्धिं रूप्यं गाध्याप्यजाविकम् । अश्वानायुश्च विधिनयः श्राद्ध समयच्छ्रुति ॥
 कृत्तिकादिभरण्यन्ते स कामानामुवादिमान् । वसुध्वादिदितिमुताः पितरः श्राद्धदेवताः ॥ ४०

* अनुविधान्तर्गतप्रथ क ड पुस्तकयोनास्ति ।

(नवग्रहोमी नानाधर्मोऽथ)

प्रीणयन्ति मनुष्याणां पितृभ्रातृभ्यः तर्पिताः । आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं मुखानि च ॥
प्रयच्छन्ति तथा राज्यं प्रीता नृणां पितामहाः ॥ ४२

इत्यादिमहापुराण आग्नेये ऋद्धकल्पवर्णनं नाम त्रिपञ्चाधिकशततमोऽध्याय ॥ १६१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—४८५७

अथ चतुःपञ्चाधिकशततमोऽध्याय ।

नवग्रहोमः ।

पुष्कर उवाच—

श्रीकामः शान्तिकामो वा ब्रह्मयज्ञं समारभेत् । दृष्यायुःपुष्टिकामो वा तथैवाभिवचन्पुनः ॥ १
सूर्यः सोमो मङ्गलश्च बुधश्चाथ बृहस्पतिः । शुक्रः शनैश्चरो राहुः केतुश्चेति ग्रहाः स्मृताः ॥ २
वायुःकात्स्फटिकाद्रक्तचन्दनात्स्वर्णकादुभौ । रजतादयसः सीसाद्ग्रहाः कार्याः क्रमादिभे ॥ ३
सुवर्णैर्वा यजेद्विष्वक् गन्धमण्डलकेषु वा । यथावर्णं प्रदेशानि वासांसि कुमुदानि च ॥ ४
गन्धाश्च बलपञ्चैव धूपो देयस्तु गु(गौ)गुलः । कर्तव्या मन्त्रवन्तश्च चरवः मतिदैवतम् ॥ ५
आ कृष्णेन इमं देवा अग्निर्पूर्वा दिग्बः ककुत् । उद्वुध्यस्वेति च ऋचो यथासंख्यं मकीर्तिताः ॥
बृहस्पते अति यदर्यस्तथैवात्पात्वरिश्रुतः । शं नो देवीस्तथा काण्डात्केतुं कृष्णनिपास्तथा ॥ ७
(* अर्कः पलाशः सदिरो ह्यपामार्गोऽथ पिप्पलः । उदुम्बरः शमी दूर्वा कुशाश्च सभिधः क्रमात्
एकैकस्याम(स्य अ)ष्टशतमष्टाविंशतिरेव वा) । होतव्या मधुसर्पिर्भ्यां दग्धा चैव समन्विताः ॥९
गुदोदनं पायसं च इविष्यं क्षीरैर्यष्टिकम् । दध्नोदनं हविः पूषान्मांसं चित्राक्षमेव च ॥ १०
दद्याद्ग्रहक्रमादेतद्दिग्भ्यो भोजनं बुधः । शक्तितो वा ययालार्भं सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥ ११
धेनुः शङ्खस्तथाऽनङ्गाहेम वासो हयस्तथा । कृष्णा गौरायसङ्खान एता वै दक्षिणाः क्रमात् ॥
यश्च यस्य यदा दूर्घः स तं यत्नेन पूजयेत् । ब्रह्मणैषां वरो दैतः पूजिताः पूजितस्य च ॥१२
ग्रहाधीना नरेन्द्राणामुच्छ्रयाः पतनानि च । भावाभावौ च जगतस्तस्मात्पूज्यतया ग्रहाः ॥ १४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नवग्रहोमवर्णनं नाम चतुःपञ्चाधिकशततमोऽध्याय ॥ १६४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—४८७१

अथ पञ्चाधिकशततमोऽध्याय ।

नाना धर्माः ।

अग्निरुवाच—

ध्वेष आत्मा स्थितो योऽसौ हृदये दीपवत्समुः । अनन्यविषयं कृत्वा मनो बुद्धिः (द्वि) स्मृतीन्द्रियम्
भ्रातृं तु ध्यायिने देयं गव्यं दापि घृतं पयः । मियंगवो ममूराश्च वार्ताकुः कोद्रवो न हि ॥ २

* धनुर्विज्ञानतन्त्रप्रथम पुस्तके नास्ति ।

(नामाधर्मवर्णनम्)

- सैदिकेयो यदा सूर्यं प्रसवे पर्वसंधिषु । इस्तिच्छाया तु सा ज्ञेया श्राद्धदानादिकेऽज्ञया ॥ ३
- पित्रेऽप्ये चैव यदा सोमो हस्ते चैव करे स्थिते । तिथिर्वैवस्वती नाम सा छाया कुञ्जरस्य तु ४
- अशौकरणशेषं तु न दद्याद्दैवदेविके । अग्न्यभावे तु विभस्य हस्ते दद्याच्च दक्षिणे ॥ ५
- न स्त्री दुष्पति जारेण न विप्रो वेदकर्मणा । बलात्कारोपमुक्त्वा चैद्वैरिदस्तगताऽपि वा ॥ ६
- संत्यजेद्दुषितां नारीमृतकालेन शुध्यति । य आत्मव्यतिरेकेण द्वितीयं नात्र पश्यति ॥ ७
- ब्रह्मभूतः स एवेह योगी चाऽऽत्मारतोऽमलः । विषयेन्द्रियसंयोगात्कोचिद्योगं वदन्ति वै ॥ ८
- अथर्षो धर्ममुज्झा तु गृहीतस्त्वैरपिदतैः । आत्मनो मनसश्चैव संपोगं च तथाऽपरे ॥ ९
- वृत्तिरीने मनः कृत्वा क्षेत्रज्ञं परमात्मनि । एकीकृत्य विमुच्येत बन्धाद्योगोऽयमुत्तमैः ॥ १०
- कुटुम्बैः पञ्चाभिर्घ्रापः पशुस्तत्र महचरः । देवासुरभसुष्यैर्वा स जेतुं नैव शक्यते ॥ ११
- वह्निर्मुत्तानिऽणि सर्वाणि कृत्वा चाभिमुत्तानि वै । मनस्येवेन्द्रियग्रामं मनश्चाऽऽत्मनि योजयेत् ॥ १२
- सर्वभावविनिर्मुक्तं क्षेत्रज्ञं ब्रह्मणि न्यसेत् । एतद्भ्रानं च ध्यानं च श्रेयोऽन्यो ग्रन्थविस्तरः ॥ १३
- पन्नास्ति सर्वलोकस्य तदस्तीति विरुध्यते । कथ्यमानं तथाऽन्यस्य हृदये नावतिष्ठते ॥ १४
- स्वसंबंधं हि तद्ब्रह्म कुमारी स्त्रीसुखं यथा । अयोगी नैव जानाति भाल्यन्यो हि घटं यथा १५
- सन्पसन्तं द्विजं दृष्ट्वा स्थानाच्चलति भास्करः । एष मे मण्डलं भित्त्वा परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ १६
- उपनासत्रतं चैव स्नानं तीर्थं फलं तपः । द्विजसंपादनं चैव संपन्नं तस्य तत्फलम् ॥ १७
- एकाक्षरं परं ब्रह्म माणायामः परं तपः । सावित्र्यास्तु परं नास्ति पावनं परमं स्मृतम् ॥ १८
- पूर्वं स्त्रियः सुरैर्भुक्ताः सोमगन्धर्ववह्निभिः । भुञ्जते मानुषाः पद्माशैता दुष्यन्ति केनचित् ॥ १९
- असवर्णेन यो गर्भः स्त्रीणां योनौ निपिद्यते । अशुद्धा तु भवेन्नारी यावच्छल्यं न मुञ्चति ॥ २०
- निःसृते तु ततः शल्ये रजसा शुध्यते ततः । ध्यानेन सदृशं नास्ति शोभनं पापकर्षणाय् ॥ २१
- श्रयाकेष्वपि भुञ्जानो ध्यानेन हि विशुध्यति । अत्या ध्यात्वा मनो ध्यानं ध्येयो विष्णुः फलं हरिः ॥ २२
- अक्षयाय यतिः श्राद्धे पङ्क्तिपावनपावनः । आरूढो नैष्ठिके धर्मं यस्तु प्रच्यपते द्विजः ॥ २३
- मायथिचं न पश्यामि येन दुष्येतस आत्पहा । ये च मत्रजिताः पत्न्यां वा चैषां वीजसंततिः ॥ २४
- विदुरा नाम चण्डाला जायन्ते नात्र संशयः । शक्तिको त्रियते शूद्राः श्वासी द्वादशिकस्तथा २५
- चापो विंशतिवर्षाणि शूकरो दशभिस्तथा । अपुण्यो विफलो वृहो जायते कण्ठकावृतः ॥ २६
- ततो दावाग्निदग्धस्तु स्थाणुर्भवति सानुगः । ततो वर्षभतान्यष्टौ द्वे च तिष्ठत्यचेतनः ॥ २७
- पूर्णे वर्षसदृशे तु जायते ब्रह्मराक्षसः । श्रुवेन लभते भोसं फुलस्योऽसादनेन वा ॥ २८
- योगेषु निषेवेत नान्यं मन्त्रमवापहम् ॥ २८

इत्यादिब्रह्मपुराण आगेये नामाधर्मवर्णनं नाम पञ्चमोऽधिकतठवमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—४८९९

वर्णधर्मादिकथनम् ।

पुष्कर उवाच—

वेदस्मार्तं प्रवक्ष्यामि धर्मं वै पञ्चधा स्मृतम् । वर्णत्वमेकमाश्रित्य योऽधिकारः प्रवर्तते ॥	१
वर्णधर्मः स विज्ञेयो यथोपनयनं त्रिषु । यस्त्वाश्रमं समाश्रित्य पदार्थः संविधीयते ॥	२
उक्त आश्रमधर्मस्तु भिन्नापिण्डादिको यथा । उभयेन निमित्तेन यो विधिः संप्रवर्तते ॥	३
नैमित्तिकः स विज्ञेयः प्रायश्चित्तविधिर्यथा । ब्रह्मचारी गृही वाऽपि वानप्रस्थो यतिर्नृप ॥	४
उक्त आश्रमधर्मस्तु धर्मः स्वात्पञ्चधाऽपरः । पाद्गुण्यस्याभिधाने यो दृष्टार्थः स उदाहृतः ॥	५
स त्रेधा मन्त्रयागाद्यहृष्टार्थ इति मानवाः । उभयार्थो व्यवहारो दण्डधारणमेव च ॥	६
तुल्यार्थानां विकल्पः स्याद्यागमूलः प्रकीर्तितः । वेदे तु विहितो धर्मः स्मृतौ तादृश एव च ॥	७
अनुवादं स्मृतिः सूते कार्यार्थमिति मानवाः । गुणार्थः परिसंख्यार्थो वाऽनुवादो विशेषतः ॥	८
विशेषदृष्ट एवार्तो फलार्थ इति मानवाः । स्वादृष्टत्वारिंशद्भिः संस्कारैर्ब्रह्मलोकगः ॥	९
गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं ततः । जातकर्म नापकृतिरन्नप्राशनचूडकम् ॥	१०
संस्कारश्चोपनयनं वेद्व्रतचतुष्टयम् । स्नानं स्वधर्मचारिण्या योगः स्वाद्यज्ञपञ्चकम् ॥	११
देववद्भ्यः पितृयज्ञो मनुष्यभूतयज्ञकौ । ब्रह्मयज्ञः सप्त पाकयज्ञसंस्थाः पुरोष्टकाः ॥	१२
पार्वणश्राद्धं श्रावण्याग्रहापणी च चैत्र्यपि । आश्वयुजी सप्त हविर्वेज्ञसंस्थास्ततः स्मृताः ॥	१३
अग्न्याधेयमग्निहोत्रं दर्शः स्यात्पौर्णमासकः । चातुर्मास्याग्रहायणोष्टिर्निरूढः पशुबन्धकः ॥	१४
सौत्रामणिः सप्तसोमसंस्थाऽग्निष्टोम आदितः । अत्यग्निष्टोम उक्थ्यश्च षोडशी वाजपेयकः ॥	१५
अतिरात्रोऽथास्रोर्षामो द्यौर्षौ चाऽऽत्मगुणास्ततः । दया ज्ञापानसूया च अनायासोऽथ महूलम्	
अकार्पण्यास्पृहाशां चैव यस्मै स परं व्रजेत् । प्रचारे मैथुने चैव प्रसावे दन्तधावने ॥	१७
स्नानभोजनकाले च पदसु मौनं समाचरेत् । पुनर्दानं पृथक्पैकं सामिपं पयसाऽन्वितम् ॥	१८
दन्तच्छेदनर्षुष्णं च सप्त शत्रुषु वर्जयेत् । स्नात्वा पुष्पं न गृह्णीयाद्देवायान्यं तदीरितम् ॥	१९
अन्यगोत्रोऽप्यसंबद्धः प्रेतस्वान्निं ददाति यः । पिण्डं चोदकदानं च स दशाहं समापयेत् ॥	२०
उदकं च तृणं भस्म द्वारं पन्थास्तथैव च । एभिस्त्नारितं कृत्वा पङ्क्तिदोषो न विद्यते ॥	२१
पञ्च प्राणाहुतीर्दिधादनामाङ्गुष्ठयोगतः ॥	२२

इत्यादिमहापुराण आग्नेये वर्णधर्मादिवर्णनं नाम षट्षष्टधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—४९२१

अथ षट्षष्टधिकशततमोऽध्यायः ।

अपुतलक्षकोटिहोमाः ।

आप्तिरुवाच—

श्रीशान्तिविजयाद्यर्थं ग्रहयज्ञं पुनर्वदे । ग्रहयज्ञोऽयुतहोमलक्षकोट्यात्मकस्त्रिषा ॥ १

(अनुत्तमकोटिहोमकथनम्)

वेदेरश्वे श्वभिकुण्डाद्गहानावाद्य मण्डले । सौम्ये गुरुर्वृषधैशे शुरुः पूर्वदले शशी ॥ २
 आप्रेये दक्षिणे भौमो मध्ये स्वाद्वास्करस्तथा । अनिराप्येऽथ नैऋत्ये राहुः केतुश्च वापवे ॥ ३
 ईश्वरोमा गुहो विष्णुर्ब्रह्मोन्द्रौ यमकालकौ । चित्रगुप्तश्चाधिदेवा अग्निरापः क्षितिर्हरिः ॥ ४
 इन्द्र ऐन्द्री देवता च प्रजेशोऽहिर्बिधिः क्रमात् । एते प्रत्यधिदेवाश्च गणेशो दुर्गयाऽनिलः ॥ ५
 खमभिनौ च संपूज्य यजेद्वीजैश्च वेदजैः । अर्कः पलाशः खदिरो श्यापार्गश्च पिप्पलः ॥ ६
 उदुम्बरः शमी दूर्वा कुशाश्च सभिधः क्रमात् । पध्वाज्यदधिसंमिश्रा होतव्याश्चाष्टथा शतम् ॥ ७
 एकाष्टचतुराः कुम्भानुर्यै पूर्णाहुतिं तथा । वसोर्पारां ततो दद्याद्दक्षिणां च ततो ददेत् ॥ ८
 यजमानं चतुर्भिस्त्वेरभिपिञ्चेत्समन्नकैः । सुरास्त्वामभिपिञ्चन्तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ ९
 चासुदेवो जगन्नाथस्तथा संकर्षणः प्रभुः । प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च भवन्तु विजयाय ते ॥ १०
 आखण्डलोऽग्निर्भगवान्यमो वै नैऋतस्तथा । वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्षस्तथा शिवः ॥ ११
 ब्रह्मणा सहितः शेषो दिक्पालाः पान्तु वः सदा । क्षीर्तेर्लक्ष्मीर्भृतिर्मेषा पुष्टिः श्रद्धा क्रिया मतिः
 बुद्धिर्लज्जा वपुःशान्तिस्तुष्टिः कान्तिश्च मातरः । एतास्त्वामभिपिञ्चन्तु धर्मपत्न्यः समागताः ॥
 आदित्यधन्द्रभा भौमो वृषजीवसितार्कजाः । ग्रहास्त्वामभिपिञ्चन्तु राहुः केतुश्च तर्पिताः ॥ १४
 देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः । ऋषयो मन्त्रो गावो देवमातर एव च ॥ १५
 देवपत्न्यो ह्युमा नागा देव्याश्चाप्सरसां गणाः । अस्त्राणि सर्वशस्त्राणि राजानो वाहनानि च ॥
 औषधानि च रत्नानि कालस्यावयवाश्च ये । सरितः सागराः शैलास्तीर्थानि जलदा नदाः ॥
 एते त्वामभिपिञ्चन्तु सर्वकामार्थसिद्धये । अलंकृतस्ततो दद्याद्देमगोत्रभुवादिहम् ॥ १८
 कपिले सर्वदेवानां पूजनीयाऽसि रोहिणि । तीर्थदेवमयी यस्मादतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ १९
 पुण्यस्त्वं शङ्ख पुण्यानां मङ्गलानां च मङ्गलम् । विष्णुना विभूतो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥
 धर्मं त्वं वृषरूपेण जगदानन्दकारकः । अष्टमूर्त्तरधिष्ठानमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २१
 हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेम बीजं विभावसोः । अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २२
 गीतवस्त्रयुगं यस्माद्वासुदेवस्य बल्लभम् । मदानाक्षस्य वै विष्णुरतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २३
 त्रेष्णुस्त्वं मत्स्यरूपेण यस्मादमृतसंभवः । चन्द्रार्कवाहनो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २४
 यस्मात्त्वं पृथिवी सर्वा धेनुः केशवसन्निभा । सर्वपापहरा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २५
 यस्मादायसकर्माणि तवार्थीनानि सर्वदा । लाङ्गलायावृथादीनि अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २६
 ऋषस्मात्त्वं सर्वयज्ञानामद्वत्त्वेन व्यवस्थितः । योनिर्विभावसोर्नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २७
 गवामङ्गेषु तिष्ठन्ति भुवनानि चतुर्दश । यस्मात्तस्माच्छिवं मे स्यादिह लोके परत्र च ॥ २८
 यस्मादशून्यं शयनं केशवस्य शिवस्य च । शय्या यमाप्स्यशून्याऽस्तु दत्त्वा जन्मनि जन्मनि ॥ २९
 यथा रत्नेषु सर्वेषु सर्वे देवाः प्रतिष्ठिताः । तथा शान्तिं प्रयच्छन्तु रत्नदानेन मे सुराः ॥ ३०
 यथा भूमिदानस्य कलां नाहन्ति षोडशीम् । दानान्यन्यानि मे शान्तिर्भूमिदानाद्भवत्विव ॥ ३१
 अहयज्ञोऽयुतहोमो दक्षिणाभी रणे जितिः । विवाहोत्सवयज्ञेषु प्रतिष्ठादिषु कर्मसु ॥ ३२
 सर्वकामाप्तये लसकोटिहोमद्रयं मतम् । गृहदेशे मण्डपेऽथ अयुते इस्तमात्रकम् ॥ ३३

* इदमर्थं न. पुस्तके नास्ति ।

मेखलायोनिसेतुं कुण्डं चत्वारः कृत्विजः । स्वयमेकोऽपि वा लक्षे सर्वा दशगुणं हि तत् ॥ ३४
 चतुर्हस्तं द्विहस्तं वा तार्क्ष्यं चात्राधिकं यजेत् । सामध्वनिशरीरस्त्वं वाहनं परमेष्ठिनः ॥ ३५
 विषयापहरो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे । पूर्ववत्कुण्डगामन्व्य लक्षहोमं समाचरेत् ॥ ३६
 वसोर्धारां ततो दद्याच्छय्याभूषादिकं ददेत् । तत्रापि दश चाष्टौ च लक्षहोमे तथारविनः ॥ ३७
 (.पुत्रान्नराज्यविजयभुक्तिमुपत्वादि चाऽऽमुपात् । दक्षिणाभिः फलेनास्माच्छुभ्रः कोटिहोमकः
 चतुर्हस्तं चाष्टहस्तं कुण्डं द्वादश च द्विजाः । पञ्चविंश पौदशं वा पटे द्वारे चतुष्टयम् ॥ ३९
 कोटिहोमी सर्वेकामी विष्णुलोकं स गच्छति ।) होमस्तु ग्रहपञ्चैर्वा गायत्र्या वैष्णवैरपि ॥ ४०
 जातपेदोमुखैः शैवेर्वैदिकैः प्रथितैरपि । तिलैर्वैधृतैर्धान्यैरश्वमेधकलादिभारु ॥ ४१
 विद्वेषणाभिचारेषु त्रिकोणं कुण्डमिष्यते । समिधो वामहस्तेन श्येनौस्थपनलसंपुताः ॥ ४२
 रक्तभूर्धैर्भुक्तकेशैर्ध्यायद्भिरशिवं रिपोः । दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु यो द्वेष्टि हुं फडिति च ॥ ४३
 छिन्त्यात्क्षुरेण प्रतिषां पिष्टल्लं रिपुं हनेत् । यजेदेकं पीडकं वा यः स कृत्वा दिवं जनेत् ॥ ४४

दशादिनशुभ्राण्य जातपेदोमुखकोटिहोमवर्षनं नाम पञ्चपञ्चपिष्टल्लततमोऽध्याय ॥ १६७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—४९६५

अभाष्यपञ्चपिष्टल्लततमोऽध्याय ।

महापातकादिकपनम् ।

पुष्कर उवाच—

दण्डं कुर्यान्नृपो नृणां मायश्चित्तमकुर्वताम् । कामतोऽकागतो वाऽपि प्रायश्चित्तं कृतं चरेत् ॥ १
 मत्तकुद्धानुतराणां च न भुञ्जीत कदाचन । महापातकिना स्पृष्टं यत् स्पृष्टमुदजयवा ॥ २
 गणाद्यं गणिकान् च वार्षुर्गेर्गायकस्य च । अभिशप्तस्य पण्डितस्य यैस्याद्योपपतिर्गृहे ॥ ३
 रजकस्य नृशंसस्य पन्दिनः कितवस्य च । (× मिध्वापातपवित्रनशैव चौरैर्दाण्डिकयोस्तथा ॥ ४
 कुण्डगोलस्त्रीजितानां वेदविक्रयिणस्तथा । शैलपतन्तुवायान् कृतप्रस्थानमेव च ॥ ५
 कर्मारस्य निपादस्य चेलनिर्णेजकस्य च ।) मिध्वापत्रजितस्यान्व पुंश्लयास्तैलिकस्य च ॥ ६
 आरूढपनिवस्याश्च विहिंष्टान् च यर्जयेत् । तथैव ब्राह्मणस्यान्व ब्राह्मणेनानिमन्त्रितः ॥ ७
 ब्राह्मणान्न च शूद्रेण नात्राचैव निमन्त्रितः । एषामन्यतमस्यान्नमन्यतो वा व्यह शिषेत् ॥ ८
 मत्या भुक्त्वाऽऽचरेत्कृच्छ्रं रेतो विष्णुनमेव च । चण्डालध्वपचार्यं तु मुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ९
 अनिर्देशं च मेताद्यं गवाऽऽघ्रातं तथैव च । शूद्रोच्छिद्यं शुनोच्छिद्यं पतिताद्यं तथैव च ॥ १०
 तप्तकृच्छ्रं मकुर्वीत अशौचे कृच्छ्रमाचरेत् । अशौचे यस्य यो भुङ्क्ते सोऽप्यशुद्धस्तथा भवेत् ॥ ११
 मृतपञ्चनरात्तृणादमेधेन सञ्जयुतात् । अयः पीत्वा व्यहं तिष्ठेत्सोपवासो दिजोत्तमः ॥ १२
 सर्वत्र शूद्रे पादः स्थाङ्घ्रियं वैश्यभूपयोः । विह्वराहस्त्रोऽप्राणां गोमायोः कपिकारयोः ॥ १३

* भनुविद्या-तर्पितमन्व्य पुस्तके मारित । × भनुविद्या-तर्पितमन्व्य क व य पुस्तकेषु मारित ।

(महापातकादिकथनम्)
 प्राश्य मूत्रपुरीषाणि द्विजथान्द्रायणं चरेत् । शुष्काणि जग्न्वा मांसानि प्रेतान्नं करकाणि च १४
 ऋष्यादशूकरोप्राणां गोपायोः कपिकाकयोः । गोमराश्वत्सरोप्राणां छत्राकं ग्रामकुमुदम् ॥ १५
 मांसं जग्न्वा कुञ्जरस्य तप्तकृच्छ्रेण शुभ्याति । आमथाद्धे तथाऽभुक्त्वा ब्रह्मचारी मधु त्वदन् ॥
 लशुने गृह्णन् चाद्यात्माजापत्यादिना शुचिः।भुक्त्वा चान्द्रायणं कुर्यान्मां(न्वा)सं चाऽऽत्पकृतं तथो १६
 पेलुगव्यं च पेसूपं तथा श्लेष्मातकं मृदम् । दृष्या कृशरसंयावपायसापूपजकुलीः ॥ १७
 अनुपाकृतमांसानि देवान्मानि हवींषि च । गवां च महिषीणां च वर्जयित्वा तथाऽप्यजाम् ॥ १९
 सर्वक्षीराणि वर्ज्यानि तासां चैवाप्यनिर्देशम् । शककः बलवकी गोधा खड्गः कूर्मस्वधैव च २०
 भक्ष्याः पञ्चनखाः शोकाः परिनेपाश्च वर्जिताः । पाठीनरोहितान्मत्स्यान्तिशतुण्डाश्च भक्षयेत् २१
 (× यवगोशूभ्रजं सर्वं पयसश्चैव विक्रियाः । वागपाहगवचक्रादीन्सल्लेहमुपितं तथा ॥ २२
 अग्निहोत्रपरीक्षाशिर्षाङ्गणः कामचारतः । चान्द्रायणं चरेन्मांसं वीरैर्हत्यासमं हि तत् ॥) २३
 ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः । महान्ति पातकान्याहुः सयोगश्चैव तैः सह ॥ २४
 अनृते च समुत्कर्षो राजगामि च पैशुनम् । गुरोश्चालीकनिर्वन्धः समानं ब्रह्महत्यर्षी ॥ २५
 ब्रह्मोष्पवेदिनिन्दा च कौटसाक्ष्यं सुहृद्रथः । गर्हितान्नाज्ययोर्जग्मिषः सुरापानसमानि पद ॥ २६
 निक्षेपस्यापहरणं नराश्वरजतस्य च । भूमिवज्रमणीनां च रूपस्तेयसमं स्मृतम् ॥ २७
 रेतःसेकः स्वपोनीषु कुमारीष्वन्यजासु च । सक्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुतल्पसमं विदुः ॥ २८
 गोवधोऽपाज्यसंयाज्यं पारदार्यात्मविक्रयः । गुरुमातृपितृत्यागः स्वाध्यायाग्न्योः सुतस्य च २९
 पार्वेचा चानुजेन परिवेदनमेव च । तयोर्दानं च कन्यायास्तयोरेव च याजनम् ॥ ३०
 कन्याया दूषणं चैव वार्धुष्यं व्रतलोपनम् । तडागारापदारानामपत्यस्य च विक्रयः ॥ ३१
 व्रात्यता वान्धवत्यागो भृताध्यापनमेव च । भृताचाध्ययनादानमविक्रयस्य विक्रयः ॥ ३२
 सर्वाकारेण्यधीकारो महोयन्नप्रवर्तनम् । ईसौपथीनां रुपाजीवः क्रियांलक्ष्यनमेव च ॥ ३३
 इन्धनार्थमशुष्काणां द्रुमाणां चैव पातनम् । योषितां ग्रहणं चैव स्त्रीनिन्दकसमागमः ॥ ३४
 आत्मार्थं च क्रियारम्भो निन्दिताश्चानन्दनं तथा । अनाहिनाश्रितः स्तेयमृतानां चाऽऽतपक्रिया ३५
 असच्छास्त्राभिमर्शनं दौःशील्यं व्यसनक्रिया । धान्यकुप्यपशुस्तेयं मद्यपत्नीनिषेवणम् ॥ ३६
 स्त्रीशूद्रविद्वज्जवधो नास्तिपयं चोपपातकम् । ब्राह्मणस्य रुजः कृत्यं व्रातिरग्रेयमद्ययोः ॥ ३७
 भैक्ष्यं पुंसि च भैद्युन्मं जातिभ्रंशकरं स्मृतम् । श्वत्सरोऽश्वमेन्द्राणामजाव्योश्चैव मारणम् ॥ ३८
 संकीर्णकरणं ज्ञेयं मीनाहिनकुलस्य च । निन्दितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं शूद्रसेवनम् ॥ ३९
 अपात्रीकरणं ज्ञेयमसत्यस्य च भाषणम् । कृमिकीटकयोर्हत्या मथानुगतभोजनम् ॥ ४०
 फलेषुःकुमुमस्तेयमपैर्यं च मलावहम् ॥

इत्यादिमहापुराण आनेये महापातकादिरणं नामात्पद्यगभिवस्ततनोऽध्यायः ॥ १६८ ॥
 आदितः श्लोकानां समाख्याः—५००५

× धनुभिहान्तर्गतप्रत्यय. पुस्तके नास्ति । * एतदर्थस्यने ख. पुस्तके—“ वनाहितमितास्तेऽनृथान चानय-
 क्रिया ” इत्यर्थे वर्तते ।

१ ख. ग. द. 'स प्रव्यभुजस्तथा' । २ ख. द. 'या' । देलु ग' । ३ क. ख. ग. द. 'याः । राजशाण्डवपूकारा' ।
 ४ ख. ग. घ. 'रवध्याव' । ५ ख. ग. 'वोनाये' । ६ ख. 'या । मन्त्रोक्षे' । ७ क. द. 'म् । रजनाधनकरो' । ८ क.
 द. 'रिहता भवु' । ९ क. 'करायुधारा' । १० ख. ग. च. 'हानत्र' । ११ क. द. 'द्विषोपमीना श्रीजी' । १२ क. घ.
 'यालम्बन' । १३ क. द. 'न योवाज्य दानम्' । १४ क. द. 'शैः । मद्र पु ।

अथैकोनशतस्यधिरशततमोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्तानि ।

पुष्कर उवाच —

- एतत्प्रभृतिपापानां प्रायश्चित्तं वदामि ते । ब्रह्महा द्वादशाब्दानि कुर्वी कृत्वा वने वसेत् ॥ १
 भिक्षेताऽऽस्पृश्याथ कृत्वा शशसिरोध्वजम् । मांस्येदात्मानमघ्नौ वा समिद्धेत्रिचञ्चिशिराः २
 यजेत वाऽश्वमेधेन स्वर्जिता गोसवेन वा । जपन्वाऽन्यतर्प वेदं योजनाना शतं व्रजेत् ॥ ३
 सर्वस्वं वा वेदविदे ब्राह्मणाद्योपपादयेत् । व्रतैरेतैर्व्यपोहन्ति महापातकिनो मलम् ॥ ४
 उपपातकसंपुक्तो गोघ्नो मासं यवान्पिबेत् । कृतवापो वसेद्गोष्ठे चर्षणा तेन संश्रुतः ॥ ५
 चतुर्थकालमक्षीयादक्षारलवणं मितम् । गोघ्नेण चरेत्स्नानं द्वौ मासौ नियतेन्द्रियः ॥ ६
 दिवाऽनुगच्छेद्वाय्वं तिष्ठन्धूर्ध्वं रजः पिबेत् । वृषभैकादश गास्तु दद्याद्विचरितप्रतः ॥ ७
 अविद्यमाने सर्वस्वं वेदविद्यो निवेदयेत् । पादमेकं चरेद्रोधे द्वौ पादौ वन्यने चरेत् ॥ ८
 योजने पादहीनं स्याच्चरेत्सर्वं निपातने । कान्तारेण्वय दुर्गेषु विपमेषु भयेषु च ॥ ९
 यदि तत्र विपत्तिः स्वादेकपादौ विधीयते । घण्टाभरणदोषेण तथैवार्धं विनिर्दिशेत् ॥ १०
 वपने द्रौमने रोधे शकटस्थ नियोजने । स्तम्भशृङ्खलात्रेषु मृते पादोऽनमाचरेत् ॥ ११
 शृङ्गभङ्गेऽस्पिभङ्गे च लाङ्गूलच्छेदने तथा । यावत्कं तु पिवेत्तावत्पावत्सुस्था तु गौर्भरेत् ॥ १२
 गोमर्ता च जपेद्विधां गोस्तुति गोमती स्मरेत् । एका चेद्बहुभिर्देवाद्यत्र व्यापादिता भवेत् ॥ १३
 पादं पादं तु इत्यायाधरेसुस्ते पृथक्पृथक् । उपकारे क्रियमाणे विपत्तौ नास्ति पातकम् ॥ १४
 एतदेव व्रतं कुर्युर्गुणपातकिनस्तथा । अवकीर्णां च शुद्ध्यर्थं चान्द्रायणमथापि वा ॥ १५
 अवकीर्णां तु कालेन गर्दभेन चतुष्पथे । पाकयज्ञविधानेन यजेत निर्ऋतिं निशि ॥ १६
 कृत्वाऽग्निं विधिवद्धीमानन्तस्तु समित्युवा । चन्द्रेन्द्रगुरुबह्वीनां जुहुयात्सर्षिपाऽऽहुतिम् ॥ १७
 अथ वा गर्दभं चर्म वसित्वाऽब्दं चरेन्महीम् । हत्वा गर्भमविज्ञातं ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् ॥ १८
 सुरा पीत्वा द्विजो मोहादग्निवर्णां सुरा पिबेत् । गोमूत्रमग्निवर्णं वा पिबेदुदकमेव वा ॥ १९
 सुवर्णस्तेपकृद्धिषो राजानमभिगम्य तु । +स्वकर्म रूपापयन्मृयान्मां भवाननुशास्तिवति ॥ २०
 शरीत्वा मुञ्चलं राजा सकृद्धन्पात्स्वयं गतम् । वैषेन शुभ्रपते स्तेनो ब्राह्मणस्तपसैव वा ॥ २१
 शुकतपो निकृत्तपैव शिश्र च वृषणं स्वयम् । निधाय चाञ्जलौ गच्छेदा निपाताच्च नैर्ऋतिम् ॥
 चान्द्रार्पणान्वा त्रीन्मासानभ्यसेन्नियतेन्द्रियः । जातिभ्रंशकरं कर्म कृत्वाऽन्यत्तमिच्छया ॥ २३
 चरेच्छा(स्ता)वपनं कृच्छ्रं प्राजापत्यमनिच्छया । संकरीपात्रकृत्यामु मासं शोधनमैन्दवम् ॥ २४
 यलिनीकरणीयेषु तप्तं स्याद्यावत्कं व्यहम् । तुरीयो ब्रह्महत्यायाः क्षत्रियस्य वधे स्मृतः ॥ २५
 वैश्येऽष्टमांशो वृत्तस्थे भूदे ज्ञेयस्तु षोडशः । मार्जारनकुली हर्त्वा चापं मण्डूकमेव च ॥ २६
 श्वगोपांलुककाकाथ शूद्रहत्याव्रतं चरेत् । चतुर्णामपि वर्षानां नारीं हर्त्वाऽनवस्थिताम् ॥ २७

+ इदमर्थं व' ग' ह' पुस्तकेषु नास्ति ।

(प्रायश्चित्तानि)

अमृत्यैव प्रमाध्य स्त्रीं शुद्धहत्याव्रतं चरेत् । सर्पादीनां वधे नक्तमनस्थनां वायुसंपपः ॥ २८
 द्रव्याणामल्पसाराणां स्तेयं कृत्वाऽन्यवेशमतः । चरेच्छां(स्तां)तपनं कृच्छ्रं व्रतं निर्वाप्य शुष्यति
 भक्षभोज्यापहरणे यानशय्यासनस्य च । पुष्पमूलफलानां च पञ्चगव्यं विशेषणम् ॥ ३०
 वृणक्ताष्टद्रुमाणां तु शुष्कान्नस्य गुडस्य च । चेलचर्मापिपाणां तु त्रिरात्रं स्यादभोजनम् ॥ ३१
 मणिमुक्ताप्रवालानां ताम्रस्य रजतस्य च । अयःकांस्योपलानां च द्वादशाहं कषान्मभुक् ॥ ३२
 कार्पासकीटजीर्णानां द्विशफैकशफस्य च । पक्षिगन्ध्यापपीनां तु रज्ज्वा चैव श्यदं पयः ॥ ३३
 गुरुत्वव्रतं कुर्याद्व्रतः सिक्त्वाऽस्वयोनिषु । सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु कुमारीष्वन्यजामु च ॥ ३४
 पितृष्वस्त्रेषां भगिनीं स्वस्त्रीयां मातुरेव च । मातुश्च भ्रातुराप्तस्य गत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ३५
 अपानुषीषु पुरुष उद्वयायापयोनिषु । रेतः सिक्त्वा जले चैव कृच्छ्रं सांतपनं चरेत् ॥ ३६
 मैथुनं तु समासेच्य पुंसि योपिति वा द्विजः । गोयानेऽप्सु दिवा चैव सवासाः स्नानमाचरेत् ॥
 चण्डालान्यस्त्रियोर्यत्वा भुक्त्वा च प्रतिशृणु च । पतत्यज्ञानतो विमो ज्ञानात्साम्यं तु गच्छति ॥
 विमृष्टां स्त्रियं भर्ता निरुन्ध्यादेकवेद्यमनि । यत्पुंसः परदारेषु तदेनां चारयेद्व्रतम् ॥ ३९
 सा चेत्पुनः प्रदुष्येत सदृशेनोपमञ्जिता । कृच्छ्रं चान्द्रायणं चैव तदस्याः पावनं स्मृतम् ॥ ४०
 यत्करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनं द्विजः । तद्भैक्ष्यभुग्जपेक्षित्यं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥ ४१
 इत्यादिनहपुराण आग्नेये प्रायश्चित्तवर्णनं नामैकौनस्तस्यधिकप्रवृत्तनोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—५०४६

अथ सप्तस्यधिकप्रवृत्तनोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्तानि ।

पुष्कर उवाच—

महापोषानुयुक्तानां प्रायश्चित्तानि वच्मि ते । संवत्सरेण पतति पतितेन सहाऽऽचरन् ॥ १
 पाजनीध्यापनीयौनात्र तु पानाशनासनात् । यो येन पतितेनैषां संनर्गं याति मानवः ॥ २
 स तस्यैव व्रतं कुर्यात्सर्वसंस्मय शुद्धये । पतितस्योदकं कार्यं सपिण्डैर्वान्धवैः सह ॥ ३
 निन्दितेऽहनि सायाह्ने ज्ञात्यृत्विग्गुरुसंनिधौ । दासी घटमयां पूर्णं पर्यस्पेत्येतवत्सदा ॥ ४
 अहोरात्रमुपासीरन्नशौचं बान्धवैः सह । निवर्तयेरंस्तस्मात्तु उपेष्टांशं भाषणादिके ॥ ५
 ज्येष्ठ्रांशं भ्रातृपाश्चास्य यवीयान्गुणतोऽधिकः । प्रायश्चित्ते तु चरिते पूर्णं कुम्भमयां नवम् ॥ ६
 तेनैव सार्धं प्राश्येयुः स्नात्वा पुण्यजलाशये । एवमेव विधिं कुर्युर्वोपित्तु पावितास्त्रपि ॥ ७
 बल्लान्नपानं देयं तु वसेयुश्च गृहान्तिके । तेषां द्विजानां सावित्री नान्यैश्च यथाविधि ॥ ८
 वांश्वारयित्वा त्रीन्कृच्छ्रान्यथाविध्युपनाययेत् । विकर्मस्थाः परित्यक्तास्तेषामप्येतदादिशेत् ॥ ९
 जपित्वा त्रीणि सावित्र्याः सहस्राणि समाहितः । मासं गोष्ठे पयः पीत्वा मुच्यतेऽस्तपरिग्रहात् ॥ १०
 शरणागतं परित्यज्य वेदं विद्यान्प च द्विजः । संवत्सरे यथाहारस्त्यापमपसेधति ॥ ११
 १ ग. च. सर्पादीनां । २ क. इ. च । वेपुव । ३ क. इ. 'दृग्ना' । ४ गे. तु अजाधर । ५ घ. ग. 'वापरे-
 पाजनी' । ६ घ. ग. 'नाध्यापनारे वा न तु' । ७ क. इ. 'नारीनानुया' । ८ क. इ. 'यं प्रवश्ये' । ९ क. इ. 'तु
 भेदभारत्यादिकम् । जपे' ।

श्वश्रुगालस्रैर्दंष्ट्रो ग्राम्यैः कृष्याद्विरेव च । नरोष्ठाश्वैर्विराहैश्च प्राणायामेन शुध्यति ॥ १३
 स्नातकव्रतलोपे च कर्मत्वागो ह्यभोजनम् । हुंकारं ब्राह्मणस्योरत्ना त्वंकारं च मरीयसः ॥ १४
 स्नातत्वाऽनश्नन्नहःशेषमभिवाद्य प्रसादयेत् । अर्चगूर्यं चरेत्कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं निपातने ॥ १५
 कृच्छ्रतिकृच्छ्रं कुर्वीत विप्रस्योत्पाय शोणितम् । चाण्डालादिरविज्ञातो यस्य तिष्ठेत वेदमनि ॥
 सम्पन्नज्ञातस्तु कालेन तस्य कुर्वीत शोधनम् । चान्द्रायणं पराकं वा द्विजानां तु विशोधनम् १७
 प्राजापत्यं तु शूद्राणां शेषं तदनुसारतः । गुडं कुसुम्भं लवणं तथा धान्यानि यानि च ॥ १८
 कृत्वा गृहे ततो द्वारि तेषां दद्याद्भुवाशनम् । मृन्मयानां तु भाण्डानां त्वाग एव विधीयते ॥ १९
 द्रव्याणां परिशेषाणां द्रव्यशुद्धिविधीयते । कृयैकपानसक्ता ये स्पर्शात्संकल्पश्रुतिताः ॥ २०
 शुष्मेयोरुपनासेन पञ्चगव्येन वाऽप्यथ । यस्तु संस्पृश्य चण्डालमश्रीयाच्च स्वकायतः ॥ २१
 द्विजश्चान्द्रायणं कुर्यात्सकृच्छ्रमथापि वा । भाण्डसंकुलसंगीर्णथाण्डालादिजुगुप्सितैः ॥ २२
 भुक्त्वा पीत्वा तथा तेषां पहरात्रेण विशुध्यति । अन्त्यानां भुक्तशेषं तु भक्षयित्वा द्विजातयः ॥
 व्रतं चान्द्रायणं कुर्यात्सिन्धुवात्रं शूद्र एव तु । चण्डालकूपभाण्डेषु अज्ञानात्पिबते जलम् ॥ २४
 द्विजः शान्त(सांत)पनं कुर्याच्छूद्रशोषसेहिनम् । चण्डालेन तु संस्पृष्टो यस्त्वपः पिबते द्विजः ॥
 त्रिरात्रं तेन कर्तव्यं शूद्रशोषसेहिनम् । उच्छिद्येन यदि स्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः ॥ २६
 उपोष्य रजनीमिकां पञ्चगव्येन शुध्यति । वैश्येन क्षत्रियेणैव स्नानं नक्तं समाचरेत् ॥ २७
 अध्वानं प्रस्थितो विप्रः कान्तारे यद्यद्बनके । पकान्नेन गृहीतेन मूत्रोचारं करोति वै ॥ २८
 अनिधायैव तद्द्रव्यमग्रे कृत्वा तु संस्थितम् । शौचं कृत्वाऽन्नमनुष्य अर्कस्याग्रेव दर्शयेत् ॥ २९
 म्लेच्छैर्गैतानां चौरैर्वा कान्तारे वा प्रवासिनाम् । भक्ष्यामस्यविशुद्ध्यर्थं तेषां वक्ष्यामि निष्कृतिम्
 पुनः प्राप्य स्वदेशं च वर्णानामनुपूर्वदाः । कृच्छ्रस्थान्ते ब्राह्मणस्तु पुनः संस्कारमर्हति ॥ ३१
 पादोनान्ते क्षत्रियश्च अर्धान्ते वैश्य एव च । पादं कृत्वा तथा शूद्रो दानं दद्यात् विशुध्यति ३२
 उदरया तु मरणं वा स्पृष्ट्वा चेतस्याद्दृक्पयसः । तस्मिन्नेवाहनि स्नाता शुद्धिमाप्नोत्यसंशयम् ३३
 रजस्वला तु नाक्षीयात्संस्पृष्टा हीनवर्णया । शूद्रायत्र शुद्धिमाप्नोति शुद्धस्नानेन शुध्यति ॥ ३४
 मृतं कृत्वा व्रजन्त्यर्त्थं स्मृतिभ्रंशज्वलं पिबेत् । अहोरात्रोपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३५
 (५)मूत्रोचारं द्विजः कृत्वा अकृत्वा शौचमात्मनः । मोहाद्भुक्त्वा त्रिरात्रं तु यवान्पीत्वा विशुध्यति
 ये प्रत्यवतिता विमाः मद्रन्यादिपलाचया । अनाशकनिद्रताश्च तेषां शुद्धिः प्रचक्षते ॥ ३७
 पारयेत्रीणि कृच्छ्राणि चान्द्रायणमथापि वा । जातकर्मदिंसंस्कारैः संस्तुयार्चं तथा पुनः ॥ ३८
 उपानहमपेक्ष्यं च यस्य संस्पृशते मुरात् । मृत्तिकागोमपे तत्र पञ्चगव्यं च शोधनम् ॥ ३९
 वापनं रिकयं चैव नीलवस्त्रादिधारणम् । तर्पणीयं हि विप्रस्य त्रिभिः कृच्छ्रैर्निशुध्यति ॥ ४०
 अन्त्यजानिश्चपाकेन संस्पृष्टा स्त्री रजस्वला । चतुर्थेऽहनि शुद्धा सा त्रिरात्रं तत्र आचरेत् ॥ ४१
 चाण्डालश्चपर्चा स्पृष्ट्वा तथा पूषं च मृत्तिकायम् । नमं तत्स्पर्शिनं स्पृष्ट्वा सयः स्नानेन शुध्यति ॥

• एतदर्थस्थान क. ४ पुलाशुधोरुदमर्ष दृश्यते—' वायव्यदिनमाप्नोति वायव्यस्नानेन शुध्यति ' इति । + धनु-
 धिान्त्वर्षयो मन्थ. ४ द. पुलाशुधोरुदमर्ष ।

१ क. य. च. नाशाभोर्दंष्ट्रौ । २ क. द. 'यत्तु च' । ३ उ. च. स्पृष्टोऽह' । ४ क. य. द. म्लेच्छैर्गै' कृता' ।
 ५ य. 'स्पृष्टो' १५ ४ ग. य. प. ५ ना. य. ५ य. ग. 'भाऽऽप्य' च । च. 'भाऽऽप्य' च ।

अथ द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सर्वपापप्रायश्चितानि ।

पुष्कर उवाच—

परदारपरद्रव्यजीवाहिंसादिके यदा । प्रवर्तते नृणां चित्तं प्रायश्चित्तं स्तुतिस्तदा ॥	१
विष्णवे विष्णवे नित्यं विष्णवे विष्णवे नमः । नमामि विष्णुं चित्तस्थमहंकारगतं हरिम् ॥	२
चित्तस्थमीशान्वक्तमनन्तमपराजितम् । विष्णुमीड्यमशेषेण हनादिनिधनं विभुम् ॥	३
विष्णुश्चित्तगतो यन्मे विष्णुर्बुद्धिगतश्च यत् । श्रयद्याहंकारगो विष्णुर्बुद्धिष्णुर्मयि संस्थितः ॥	४
करोति कैर्मभूतोऽसौ स्यादवरस्य चरस्य च । तत्पापं नाशमाघातु तस्मिन्नेव हि चिन्तिते ॥	५
ध्यातो हरति यत्पापं स्वप्ने दृष्टस्तु भावनात् । तमुपेन्द्रमहं विष्णुं प्रणतार्तिहरं हरिम् ॥	६
अपत्यैरिपत्रिराधारे पञ्जमाने तपस्ययः । हस्ताबलम्वनं विष्णुं प्रणमामि परात्परम् ॥	७
सर्वेश्वरेश्वर विभो परमात्मन्यधोस्तज । हृषीकेश हृषीकेश हृषीकेश नमोऽस्तु ते ॥	८
नृसिंहानन्त गोविन्द भूतभावन केशव । दुरुक्तं दुष्कृतं ध्यातं श्रमयापं नमोऽस्तु ते ॥	९
यन्मया चिन्तितं वृष्टं स्रश्चित्तवशवर्तिना । अक्रोषे(र्षे)प्रहदत्सुत्रं तच्छभं नय केशव ॥	१०
ब्रह्मन्मदेव गोविन्द परमार्थपरायण । जगन्नाथ जगद्धातः पापं प्रशमयाच्युत ॥	११
यथाऽपराहे सापाहे मध्याहे च तथा निशि । कायेन मनसा वाचा कृतं पापमजानता ॥	१२
जानता च हृषीकेश पुण्डरीकाक्ष माधव । नामत्रयोच्चारणतः पापं यातु मम क्षयम् ॥	१३
शारीरं मे हृषीकेश पुण्डरीकाक्ष माधव । पापं प्रशमयाद्य त्वं शकृतं मम माधव ॥	१४
यद्ब्रह्मन्मत्स्वपंस्तिष्ठन्मच्छब्दाग्रचदा स्थितः । कृतवान्पापमद्याहं कायेन मनसा गिरा ॥	१५
यत्स्वल्पमपि यत्सूत्रं कुपोनिनरकावहम् । तर्थातु प्रशमं सर्वं वासुदेवानुकीर्तनात् ॥	१६
परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं च यत् । तस्मिन्मकीर्तिते विष्णौ यत्पापं तत्प्रणश्यतु ॥	१७
यत्प्राप्य न निवर्तन्ते गन्धस्पर्शादिवर्जितम् । सूर्यस्तत्पदं विष्णोस्तत्सर्वं शमयत्वयम् ॥	१८
पापप्रणायनं स्तोत्रं यः पठेच्छृणुयादपि । शारीरैर्मनसैर्वाग्जैः कृतैः पापैः प्रमुच्यते ॥	१९
सर्वपापप्रहादिभ्यो याति विष्णोः परं पदम् । तस्मात्पापे कृते जप्यं स्तोत्रं सर्वाद्यमर्दनम् २०	
प्रायश्चित्तप्रधोषमर्गं स्तोत्रं व्रतकृते वरम् । प्रायश्चित्तैः स्तोत्रमपैर्व्रतैर्नश्यति पातकम् ॥	
तवः कार्याणि संसिद्धी तानि वै मुक्तिमुक्तये ॥	२१

इत्यादिनहापुटाद्य आतेषु सर्वपापप्रायश्चित्तैः पापनाशनस्तोत्रप्रवर्णनं नाम द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—५१३०

* हरमर्ष क. व पुस्तकयोर्न दृश्यते । + इत. प्रभृति श्लोकस्य च. पुस्तके न दृश्यते ।

१ प. 'गति ह' । २ छ. विष्णुः सूक्ष्मन (नाम)रवयम् । व' । ३ रा. ग. च. शर्वम् । ४ च. 'लक्ष्मिधिपाकारे म' ।
 ५ क. ह. 'चर्म' । ६ क. ग. घ. 'तः हृषीकेश' । ७ च. भावयाम् । ८ क. ह. धर्तिते । ९ क. ह. कृतं वा पाप-
 ५५र्षं १८' । १० छ. 'ह' वा पापप्रधोष' ।

(प्रायश्चित्तम्)

नय प्रियतन्त्रविद्ययाततमोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्तम् ।

अग्निश्वाच—

प्रायश्चित्तं ब्रह्मणोक्तं वक्ष्ये पापोपशान्तिदम् । स्यात्प्राणवियोगफलो व्यापारो हननं स्मृतम् १
 रागाद्वैपात्यमादाच्च स्वतः परत एव वा । ब्राह्मणं घातयेद्यस्तु स भवेद्ब्रह्मघातकः ॥ २
 बहुनामेककार्याणां सर्वेषां शत्रुधारिणाम् । यदेको घातकस्तत्र सर्वे ते घातकाः स्मृताः ॥ ३
 आक्रोशितस्ताडितो वा धनैर्वा परिपीडितः । यमुद्दिश्य त्यजेत्प्राणांस्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ४
 औषधापुपकारे तु न पापं स्यात्कृते मृते । पुत्रं शिष्यं तथा भार्यां शासतो न मृते ह्यपम् ॥ ५
 देशं कालं वयः शक्तिं पापं चावेक्ष्य यत्नतः । प्रायश्चित्तं प्रकल्प्यं स्यात्तत्र चोक्ता न निष्कृतिः ॥ ६
 गवार्ये ब्राह्मणार्थे वा सद्यः प्राणान्परित्यजेत् । प्रास्पेदात्पानमसौ वा मुंच्यते ब्रह्महत्याया ॥ ७
 शिरःकपाली ध्वजवान्भैक्षशी कर्म वेदयन् । ब्रह्महा द्वादशाब्दानि मितभुङ्क्षुश्चिद्विद्वानुपात् ॥ ८
 पद्भिर्वर्षैः शुद्धचारी ब्रह्महा पूयते नरः । विहितं यदकामानां कामाच्च द्विगुणं स्मृतम् ॥ ९
 प्रायश्चित्तं प्रवृत्तस्य वधे स्यात्तु त्रिवार्षिकम् । ब्रह्महादि शत्रे द्विगुणं विद्वद्भे द्विगुणं त्रिधा ॥ १०
 अन्यत्र विभे सकलं पादोनं क्षत्रिये मतम् । वैश्येऽर्धपादं क्षेत्रे स्याद्वृद्धस्त्रीवालरोपि ॥ ११
 तुरीयो ब्रह्महत्यायाः क्षत्रियस्य वधे स्मृतम्(ः) । वैश्येऽष्टमांशो वृत्तस्ये शुद्धे श्रेयस्तु षोडशः ॥ १२
 अपमृष्टां स्त्रियं हत्वा शुद्धहत्याव्रतं चरेत् । पञ्चगव्यं विवेद्रोग्नौ मासमासीत् संपतः ॥ १३
 गोप्रेशयो गोनुगापी गोमदानेन शुध्यति । कृच्छ्रं चैवातिकृच्छ्रं वा पादहासो नृपादिषु ॥ १४
 अतिवृद्धामतिकृशामतिवालां च रोगिणीम् । हत्वा पूर्वविधानेन चरेद्धर्षं व्रतं द्विजः ॥ १५
 ब्राह्मणानभोजयेच्छलत्या दद्याद्धेमविलादिकम् । मुष्टिचपेटकीलेन तथा शृङ्गादिमोटने ॥ १६
 लघुहादिमहारेण गोवर्धं तं विनिर्दिशेत् । दमने दामने चैव शकटादौ च योजने ॥ १७
 स्तम्भशृङ्गलपाशैर्वा मृते पादोनमाचरेत् । काष्ठे सातपनं कुर्यात्प्राजापत्यं तु लोष्टके ॥ १८
 तमृकृच्छ्रं तु पापाणे शस्त्रे चापतिकृच्छ्रकम् । मार्जारोधानकुलमण्डकश्चपतत्रिणः ॥ १९
 हत्वा ज्येष्ठं विवेत्क्षीरं कृच्छ्रं चान्द्रायणं चरेत् । व्रतं रहस्ये रहसि प्रकाशेऽपि प्रकाशकम् ॥ २०
 माणायामशतं कार्यं सर्वपापानुत्तये । पानकं द्राक्षमधुकं तार्क्षीरं तालमैश्वरम् ॥ २१
 पाश्वीकं टङ्कमाधी(घ्नी)कं मैर्यं नारिकेलजम् । नं मद्यान्यपि मथानि वैष्टी मुरुषा सुरा स्मृता ॥ २२
 वैश्वेणस्य निपिद्धानि पीत्वा तैर्षं ह्यपः शुचिः । कणान्वा भस्येद्वर्द्धं पिण्याकं वा सकृन्निशि ॥ २३
 मुरापानानुत्तये नैवासी जटी ध्वजी । अज्ञानात्माश्य विष्णुत्रं मुरासंस्पृष्टमेव च ॥ २४
 पुनःसंस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः । मद्यभाण्डस्थिताश्चापः पीत्वा सप्तदिनं व्रती ॥ २५
 चाण्डालस्य तु पानीयं पीत्वा स्यात्पद्दिनं व्रती । चण्डालरूपभाण्डेषु पीत्वा सातपनं चरेत् ॥ २६

* एतदर्थस्तान्ते "ब्रह्मप्रकृष्टिमुन्विद्वद्भे द्विगुणं त्रिधा" इदमर्थं क. ह. पुस्तकयोर्ददन्ते ।

१ क. ह. वा वर्धयति । २ क. 'शोऽपि विवोशितः । ३ क. ख. 'शैः कृच्छ्रात् । ४ क. क. 'दिने । ५ क. ह. प. 'शुद्धे । ६ ग. सयुतः । ७ क. 'रिदं प्रत च यत् । ८ क. 'य तत्र नि' । ९ क. ट. च. योजिते । १० ख. घ. न येनान्य' । ११ क. ट. त्रिपणस्य । १२ ख. च. 'रता ह्यः शु' । १३ क. ख. बालमासा ।

पञ्चगव्यं त्रिरात्रान्ते पीत्वाऽन्त्यजजलं द्विजः । मत्स्यकण्टकैश्चम्बुकशङ्खगुक्तिकर्पादिकान् ॥ २७
पीत्वा नवोदकं चैव पञ्चगव्येन शुध्यति । शैवकूपोदकं पीत्वा त्रिरात्रेण त्रिशुध्यति ॥ २८
अन्त्यावसापिनापन्नं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् । आपत्काले शूद्रगृहे मनस्तापेन शुध्यति ॥ २९
शूद्रभाजनभुग्विषः पञ्चगव्यादुपोषितः । +कटुषकं स्नेहपकं स्नेहं च दधिसक्तवः ॥ ३०
शूद्रादनित्यान्पेतानि गुह्यरीररसादिकम् । अस्नातभुक्चोपवासी दिनान्ते तु जपाच्छुचिः ॥ ३१
सूत्रोच्चार्यशुचिर्भुक्त्वा त्रिरात्रेण त्रिशुध्यति । केशकीटावपन्नं च पादस्पृष्टं च कापतः ॥ ३२
भ्रूणघ्रातेक्षितं चैव संस्पृष्टं वाऽप्युदकवया । काकाचैरवलीढं च शुना संस्पृष्टमेव च ॥ ३३
गन्धचैरन्नघ्रातं भुक्त्वा ज्यहमुपावसेत् । रेतोविष्णुत्रभक्षी तु प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ३४
चान्द्रायणं नवश्राद्धे पराको मासिके मतः । पञ्चत्रयेऽतिकृच्छ्रं स्यात्पण्मासे कृच्छ्रमेव च ॥ ३५
आब्दिके पादकृच्छ्रं स्यादेकाहः पुनराब्दिके । पूर्वशुचार्पिकं श्राद्धं परेषुः पुनराब्दिकम् ॥ ३६
निपिद्धभक्षणे भुक्ते प्रायश्चित्तमुपोषणम् । भूस्तृणं लज्जुनं भुक्त्वा शिशुकं कृच्छ्रमाचरेत् ॥ ३७
अभोज्यानां तु भुक्त्वाऽन्नं ह्यीशूद्रोच्छिष्टमेव च । जग्ध्वा मांसमभक्ष्यं च सप्तरात्रं पयः पिवेत् ॥
मधु मांसं च योऽक्षीयाच्छावं मूतकमेव वा । प्राजापत्यं चरेत्कृच्छ्रं ब्रह्मचारी यतिर्ब्रती ॥ ३९
अन्यायेन परस्वापहरणं स्तेयमुच्यते । मुसलेन हतो राज्ञा स्वर्णस्तेयी त्रिशुध्यति ॥ ४०
अथःशायी जटाधारी पर्णमूलफलाशनः । एककालं समश्नानो द्वादशान्दे त्रिशुध्यति ॥ ४१
हृदयस्तेयी सुरापथ ब्रह्महा गुरुतल्पगः । स्तेयं कृत्वा सुरां पीत्वा कृच्छ्रं चाब्दं चरेन्नरः ॥ ४२
मणिमुक्तामवालानां ताम्रस्य रजतस्य च । अवस्कांस्योपलानां च द्वादशाहं कणाक्षभुक् ॥ ४३
मनुष्याणां तु हरणे स्त्रीणां क्षेत्रगृहस्य च । वापीकूपतडागानां शुद्धिश्चान्द्रायणं स्मृतम् ॥ ४४
भक्ष्यभोज्यापहरणे यानशय्यासनस्य च । पुष्पमूलफलानां च पञ्चगव्यं विशोधनम् ॥ ४५
तृणकाष्ठद्रुमाणां च शुष्काक्षस्य गुडस्य च । चेलचर्माभिपाणां च त्रिरात्रं स्यादभोजनम् ॥ ४६
पितुः पत्नीं च भगिनीयाचार्यतनयां तथा । (* आर्चावर्गीर्णां(नीं) सुतां स्वां च गच्छंश्च गुरुतल्पगः
गुरुतल्पेऽभिभाष्यैतस्मिन् स्वर्णाद्यपोषये । सूर्पां ज्वलन्तीं चाऽऽश्लिष्य मृत्युना स त्रिशुध्यति ४८
चान्द्रायणान्वा ग्रीन्मासान्भवस्य गुरुतल्पगः ।) एवमेव विधिं कुर्याद्योषित्सु पतितास्वपि ॥ ४९
यत्सुंसः परदारेषु तर्चनीं कारयेद्ब्रतम् । रेतः सित्वा कुमारीषु चाण्डालीषु सुतासु च ॥ ५०
सपिण्डापत्यदारेषु प्राणत्यागो विधीयते । यत्करोत्येकारात्रेण वृषलीसर्वमं द्विजः ॥ ५१
तद्भक्ष्यभुग्नपत्रिहं त्रिभिर्निर्वर्ण्यपोहति । पितृव्यदारगमने भ्रातृभार्यागमे तथा ॥ ५२
चाण्डालीं पुस्त्यां वाऽपि स्तुपां च भगिनीं सखीम् । मातुः पितुः स्वसारं च निक्षिप्त्वा शरणागताम्
मानुजानीं ससारं च सगोत्रामन्यमिच्छतीम् । त्रिप्यभाषां गुरोर्भाषां गत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥

इत्यादिनक्षत्राण्येव आग्नेये प्रावधित्तरत्नं नाम विषयस्यधिक्यवतमोऽप्यायः ॥ १७३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयद्वयः—५२३०

+ इत्यर्थे क, ख, पुलकधोर्नादित । * धनुर्धिसान्तर्गतधन्यः क, ख, पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ क. 'कर्णादिपिण्डेषु' । २ क. 'नवोदकं गृहीत्वा तु त्रि' । ३ ग. 'विपुत्र' । ४ क. 'ने यानशय्यासनस्य' ।
५ क. घ. 'ने वीर्य' । ६ य. 'वर्णस्य पुत्रं वैश ग' । ७ क. घ. ग. ड. 'यत्करोत्येकारात्रेण' । ८ क. घ. ग. ड. 'ली
स्वर्णां भु' ।

प्रायश्चित्तानि ।

अग्निस्वाच—

देवाश्रमार्चनादीनां प्रायश्चित्तं तु लोपतः । पूजालोपे चाष्टशतं जपेद्विगुणपूजनम् ॥	१
पञ्चोपनिषदैर्मन्त्रैर्हुत्वा ब्राह्मणभोजनम् । स्मृतिकान्त्यजकोदक्यास्पृष्टे देवे शतं जपेत् ॥	२
पञ्चोपनिषदैः पूजां द्विगुणं ज्ञानमेव च । विप्रभोज्यं होमलोपे होमज्ञानं तथाऽर्चनम् ॥	३
होमद्रव्ये मूषिकाद्यैर्भक्षिते कीटसंयुते । तावन्मात्रं परित्यज्य म्रौक्ष्य देवादि पूजयेत् ॥	४
अङ्कुरार्पणमात्रं तु च्छिन्नं भिन्नं परित्यजेत् । असृष्टवैश्वेय संस्पृष्टे अन्यपात्रे तदर्पणम् ॥	५
दैवपानुपविग्रघ्नं पूजाकाले तथैव च । मन्त्रद्रव्यादिष्वप्यत्यासे मूलं जप्त्वा पुनर्जपेत् ॥	६
कुम्भे नष्टे शतजपो देवे तु पतिते करात् । भिक्षे नष्टे चोपवासः शतहोमाच्छुभं भवेत् ॥	७
कृते पापेऽनुतापो वै यस्य पुंसः प्रजायते । प्रायश्चित्तं तु तस्यैकं हरिसंस्मरणं परम् ॥	८
चान्द्रायणं पराको वा प्राजापत्यमघौघनुत् । सूर्येशशक्तिश्रीशादिमन्त्रजप्यमघौघनुत् ॥	९
गायत्रीमणवस्तोत्रमन्त्रजप्यमघान्तकम् । कायैरावीजसंयुक्तैरायैरायैस्तदन्तकैः ॥	१०
सूर्येशशक्तिश्रीशादिमन्त्राः कोट्यधिकाः पूयन् । ओं हीमाद्याश्चतुर्ध्वन्ता नमोन्ताः सर्वकामदाः	११
दृष्टिहृदादेशीष्टार्णमालामन्त्राद्यघौघनुत् । आग्नेयस्य पुराणस्य पठनं श्रवणादिकम् ॥	१२
+द्विविद्यारूपको विष्णुरभिरूपस्तु गीयते । परमात्मौ देवमुत्तं सर्ववेदेषु गीयते ॥	१३
मद्वैचौ तु निवृत्तौ तु इज्यते भुक्तिमुक्तिदः । अभिरूपस्य विष्णोर्हि हवनं ध्यानमर्चनम् ॥	१४
नप्यं स्तुतिश्च मणतिः शरीरस्थायघौघनुत् । दश स्वर्णानि दानानि घान्यद्वादशमेव च १५	१५
तुलापुरुषमुख्यानि(णि) महादानानि षोडश । अन्नदानानि मुख्यानि सर्वाण्यघहराणि हि ॥ १६	१६
विधिवार्षसंक्रान्तियोगमन्वादिकालके । व्रतादि सूर्येशशक्तिश्रीशादेरघयातनम् ॥	१७
गङ्गा गया मयागश्च काश्यपोच्या ह्यवन्तिका । कुरुक्षेत्रं पुष्करं च नैमिषं पुरुषोत्तमः ॥	१८
शालग्रामप्रभासाथं तीर्थं चाघौघचातकम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिरिति ध्यानमघौघनुत् ॥	१९
पुराणं ब्रह्म चाऽऽग्नेयं ब्रह्मा विष्णुर्भृश्वरः । अवताराः सर्वपूजाः प्रतिष्ठाप्रतिपादिकम् ॥	२०
ज्योतिःशास्त्रपुराणानि स्मृतयस्तु तपो व्रतम् । अर्थशास्त्रं च सर्गाद्या आमुर्वेदो घनुर्भतिः ॥ २१	२१
शिक्षा छन्दो व्याकरणं निरुक्तं चाभिधानकम् । कल्पो न्यायश्च मीमांसा द्रव्यत्सर्व हरिः मनुः	२२

+ एतदर्थस्थाने च. पुस्तके "मुच्यते सर्वसमिन्धो ह्यभिरूपेण गीयते" इतीदमर्थ इत्येते । * एतदर्थस्थाने
"चरा स्वर्गादिशागादिव्यानाया दश मेतन्ता. ।" इदमर्थ क. द. पुस्तकयोर्वर्तते ।

१ ख. ग. 'धयाव' । २ ख. ग. 'वित्तमयोपकः' । ३ च. 'श्रीदेव्या ज' । ४ ग. 'द्विगुणा' । ५ ग. 'प्रेक्ष्य' । ६ क.
क. 'त. सृष्टेर्बन्ध तु स' । ७ क. द. 'विप्रत्र' । ८ ख. ग. 'दि चान्द्राद्ये' । ९ च. 'नप्येत्' । १० क. द. 'शत होमो
विभावसी' । क. '११ क. द. 'काष्ठानात्र' । १२ च. 'दृष्टस्तोयना' । १३ क. ग. क. 'जगते तु नो' । १४ क.
'ना सर्वम्' । १५ क. द. 'वृत्तस्तु निवृत्तस्तु भुज्य' । १६ च. 'त. शतस्वर्गादिचानानि धान्यानि द' । १
ग. 'दिलमके । ३' ।

एको द्वयोर्दत्तो यस्मिन्त्यः सर्वमिति वेद यः । तं दृष्ट्वाऽन्यस्य पापानि विनश्यन्ति हरिश्च सः ॥
विद्याष्टादशरूपं सूक्ष्मस्थूलोऽपरो हरिः । ज्योतिः सदर्शनं ब्रह्म परं विष्णुश्च निर्मलः ॥ २४

इलादिमहापुराण आग्नेये प्रायश्चित्तकथने नाम षष्ठे उपाख्येऽष्टमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—५२५४

अथ पञ्चसप्तविंशत्तमोऽध्यायः ।

प्रातःपारिभाषा ।

अग्निरूपाच—

तिथिवारर्षेदिवसमाससर्वदार्कसंक्रमे । (×) वृषीत्रतादि वक्ष्यामि वसिष्ठ शृणु तच्छ्रमात् ॥ १
शास्त्रोदितो हि नियमो व्रतं तत्र तपो मतम् । नियमास्तु विशेषास्तु व्रतस्यैव दमादयः ॥ २
व्रतं हि कर्तुं संतापात्तप इत्यभिधीयते । इन्द्रियग्रामनियमान्त्रियमश्वाभिधीयते ॥ ३
अनग्रयस्तु ये विश्रास्तेषां श्रेयोऽभिधीयते । व्रतोपवासनियमैर्नानादानैस्तथा द्विजाः (जाः) ॥ ४
ते स्युर्देवादयः प्रीता भुक्तिमुक्तिमदायकाः । उपवृत्तस्य पापेभ्यो यस्तु नासौ गुणैः सह ॥ ५
उपवासाः स विज्ञेयः सर्वभोगविवर्जितः । कांक्ष्यं मांसं मसूरं च चणकं कोरद्वृषकम् ॥ ६
शाकं मधु पराजं च त्यजेदुपवसन्स्त्रियम् । पुष्पालंकारवस्त्राणि धूपगन्धानुलेपनम् ॥ ७
उपवासे न शस्यन्ति दन्तधावनमञ्जानम् । दन्तकाष्ठं पञ्चगव्यं कृत्वा प्रातर्व्रतं चरेत् ॥ ८
असकृज्जलपानाच्च ताम्बूलस्य च भक्षणम् । उपवासः प्रदुष्येत दिवा स्वप्नोश्च मैथुनात् ॥ ९
क्षमा सत्यं दया दानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः । देवपूजाऽग्निहरणं संतोषोऽस्तेयमेव च ॥ १०
सर्वव्रतेष्वयं धर्मः सामान्यो दशधा स्मृतः । पवित्राणि जपेद्यैव जुहुयाद्यैव शक्तितः ॥ ११
नित्यस्नायी मिताहारो गुरुदेवद्विजार्चकः । क्षारं शौद्रं च लवणं मधु मांसानि वर्जयेत् ॥ १२
विलमुद्गाहृतं शस्यं शस्ये गोधूमकोद्रवौ । चीनकं देवधान्यं च शमीधान्यं तथैशवर्धुं ॥ १३
शितधान्यं तथा पण्यं मूलं क्षारगणः स्मृतः । व्रीहिपात्रिकमुद्गाश्च कलायाः सतिला यवाः ॥ १४
श्यामाकार्यैव नीवारा गोधूमाश्च व्रते हिताः । कृष्णाम्बालावुष्वार्तकान्पालङ्घ्रीं शूर्तिर्का ल्यजेत् ॥
चरुभैक्ष्यं सज्जकणाः शाकं दाधि घृतं पयः । श्यामाकशालिनीवारा य(पा)वकं मूलतण्डुलम् ॥
हविष्यं व्रतनक्तादावप्रिकार्यादिके हितम् । मधु मांसं विहायान्यद्रुते वा हितमीरितम् ॥ १७
व्यहं प्रातःकृपहं सायं व्यहमद्यादयाचितम् । व्यहं परं च नाशीयात्प्राजापत्यं चरन्दिवा ॥ १८
(*) एकैकं प्रासमश्रीयाज्यहाणि व्रीणि पूर्ववत् । व्यहं-चोपवसेदन्त्यमतिकृच्छ्रं चरन्दिजः ॥ १९
गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दाधि सर्पिः कुशोदकम् । एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रं सातपनं स्मृतम् ॥ २०
पृथक्सतपनं द्रव्यैः पढहः सोपवासकः । सप्ताहेन तु कृच्छ्रोऽयं महासातपनोऽपहा ॥ २१

× अनुश्रिद्वान्तर्गतं क. व. पुस्तकयोर्नास्ति । * अनुश्रिद्वान्तर्गतं नास्ति च. पुस्तके ।

१ ग. च. 'व मूर्तस्य' । २ व. 'मि । एषश्च' । ३ ए. ग. 'ह्य भाव म' । ४ य. दुष्यन्ति । ५ छ. ग. 'प्रातर्धर्म' । ६ क. ह. 'ते शान्त्य मत्स्यगो' । ७ ए. ग. 'मू । स्तिव धा' । ८ छ. ग. व्यदयमं च । ९ छ. ग. शान्दायण ।

(मत्परिभाषा)

द्वादशाहोपवासेन पराक्तः सर्वपापहा । महापराकास्त्रिगुणस्त्वयमेव प्रकीर्तितः ॥) २२
 पौर्णमास्यां पञ्चदशग्रास्यमावांस्यभोजनः । एकापाये ततो वृद्धौ चान्द्रायणमतोऽन्यथा ॥ २३
 कपिलागोः पलं मूत्रमर्धाङ्गुष्ठं च गोमयम् । क्षीरं सप्तपलं दद्याद्ब्रध्वैव पलद्रुपम् ॥ २४
 शृतमेकपलं दद्यात्पलमेकं कुशोदकम् । गायत्र्याऽऽशुभं गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम् ॥ २५
 आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिकान्णोति वै दधि । तेजोऽसीति तथा चाऽऽज्यं देवस्येति कुशोदकम्
 ब्रह्मकूर्चो भवत्येवमापो हि प्रेत्यूचं जपेत् । अयमर्पणसूक्तेन संयोज्य प्रणवेन वा ॥ २७
 पीत्वा सर्वायनिर्मुक्ता विष्णुलोकी ह्युपोषितः । उपवासी सायंभोजी यतिः पष्ठात्मकालवान् ॥
 मांसवर्जो चाश्वमेधी सत्पवादी दिवं व्रजेत् । अग्न्याधेयं प्रतिष्ठां च यद्गदानव्रतानि च ॥ २९
 देवव्रतवृपोत्सर्गच्छादकरणमेखलाः । माहृत्यमभिषेकं च मलमासे विवर्जयेत् ॥ ३०
 दशार्दशस्तु चान्द्रः स्यान्निसाह्यैव सावनः । मासः सौरस्तु संक्रान्तेर्नाक्षत्रो भविवर्तनात् ॥३१
 सौरो मासो विवाहादौ यज्ञादौ सावनः स्मृतः । आश्विंके पितृकार्ये च चान्द्रो मासः प्रज्ञस्पते
 आपादीमवधिं कृत्वा यः स्यात्पक्षस्तु पञ्चमः । कुर्याच्छ्राद्धं तत्र रविः केन्यां गच्छतु वा न वा
 मासि संवत्सरे चैव तिथिद्वये यदा भवेत् । तत्रोत्तरोचमा हेया पूर्वा तु स्यान्मालिन्मुवा ॥ ३४
 उपोषितव्यं नक्षत्रं येनास्तं याति भास्करः । दिवा पुण्यास्तु तिथयो रात्रौ नक्तव्रते शुभाः ३५
 पुण्याश्रिकृतभूतानि पण्मुन्वोर्वसुरन्ध्रयोः । रुद्रेण द्वादशी युक्ता चतुर्दश्याऽथ पूर्णिमा ॥ ३६
 शतिपदा त्वमावास्या तिथ्योर्पुण्यं महाफलम् । एतद्व्यस्तं महौघोरं हन्ति पुण्यं पुराकृतम् ॥ ३७
 नरेन्द्रमश्रित्रितानां विवाहोपद्रवादिषु । सद्यः शौचं समाख्यातं कान्तारापदि संसदि ॥ ३८
 आरब्धदीर्घतपसां नै राज्ञा व्रतहा स्त्रियाः । गर्भिणी मृतिका नक्तं कुमारी च रजस्वला ॥३९
 यदाऽशुद्धा तदाऽन्येन कारयेत् क्रियाः सदा । क्रोधात्प्रभादाद्धोभाद्वा व्रतभङ्गो भवेद्यदि ॥ ४०
 दिनत्रयं न भुञ्जीत मुण्डनं शिरसोऽथ वा । असापथ्यं व्रतकृतौ पत्नी वा कारयेत्सुतम् ॥ ४१
 मृतके मृतके कार्यं मारुच्यं पूजनोज्ज्वलत् । व्रतस्थं मुञ्चितं दुग्धपानार्थरुद्रेरुतुहः ॥ ४२
 अष्टौ तान्यव्रतज्ञानि आपो मूलं फलं पयः । हविर्ब्राह्मणकाम्या च गुरोर्वचनमौपयम् ॥ ४३
 कीर्तिसंततिविद्यादिसौभाग्यारोग्यवृद्धये । नैर्मलयभुक्तिमुत्सर्गं कुर्वे व्रतपते व्रतम् ॥ ४४
 इदं व्रतं मया श्रेष्ठं श्रुतं पुरतस्त्वव । निर्विघ्नां सिद्धिमायातु त्वत्प्रसादाज्जगत्पते ॥ ४५
 श्रुतितेऽस्मिन्व्रतवरे यद्यप्येनं त्रिये ह्यहम् । तत्सर्वं पूर्णमेवास्तु मन्त्रे त्वयि सत्पती ॥ ४७
 व्रतमूर्ते जगद्भूति मण्डले सर्वसिद्धये । आवाद्ये नमस्तुभ्यं संनिधौ भव केर्षव ॥ ४८
 मनसा कल्पितैर्भक्त्या पञ्चगव्यैर्जलैः शुभैः । पञ्चाश्वैः स्नापयामि त्वमेव भव पापहा ॥ ४९
 गन्धपुष्पोदकैर्स्तुकमर्घ्यमर्घ्यपते शुभम् । शृहाण पायमाचाम अर्घ्याई कुरु मां सदा ॥ ५०
 वस्त्रं वस्त्रपते पुण्यं शृहाण कुरु मां सदा । भूषणार्थैः मुखस्त्राद्यैश्चादितं व्रतसत्पते ॥ ५१
 सुगन्धिगन्धं विपलं गन्धमूर्ते शृहाण वै । पापगन्धविहीनं मां कुरु त्वं हि सुगन्धिकम् ॥ ५२

* इदमर्थं क. इ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ क. 'वास्यामो' । २ च. नीला । ३ च. 'पती जज्ञो' । ४ च. ग. 'जी यथ पद्मका' । ५ च. ग. कान्यामे तु । ६ च. ग. 'इत य' । ७ क. ग. 'दादोर्द' । ८ क. इ. सपति । ग. प. सति । ९ क. घ. न रजो मर्दं श्रि' । १० च. 'न्य च न चीन्कदि । म' । ११ च. 'सिद्धये' ।

पुष्पं गृहाण पुष्पादिपूर्णं मां कुरु सर्वदा । पुष्पगन्धं सुविमलमापुरारोग्यदृष्टये ॥ ५२
 दशाह्नं मुमुक्षुघृतयुक्तं धूपं गृहाण वै । स(मु)धूपधूपितं मां त्वं कुरु धूपित सत्पते ॥ ५३
 दीपमूर्ध्वशिरसं दीप्तं गृहाणाखिलयासकम् । दीपमूर्ते मत्ताशाढ्यं सर्वदोर्भ्रगतिं कुरु ॥ ५४
 अन्नादिकं च नैवेद्यं गृहाणाद्वादिसत्पते । अन्नादिपूर्णं कुरु मापन्नदं सर्वदायकम् ॥ ५५
 मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं मया मभो । यत्पूजितं व्रतपते परिपूर्णं तदस्तु मे ॥ ५६
 धर्मं देहि धनं देहि सौभाग्यं गुणसंततिम् । कीर्तिं विद्यां देहि चाऽऽयुः स्वर्गं मोक्षं च देहि मे
 इमां पूजां व्रतपते गृहीत्वा व्रज सांप्रतम् । पुनरागमनायैव वरदानाय वै मभो ॥ ५७
 स्नात्वा व्रतवता सर्वव्रतेषु व्रतपूर्तयः । पूज्याः सुवर्णजास्ता वै शकत्या वै भूमिशायिना ॥ ५८
 जपो होमश्च सामान्यव्रतान्ते दानमेव च । चतुर्विंशद्वाद्दश वा(शतित्वाद्दश)पञ्च वा त्रय एककः ॥
 विप्राः प्रपूज्या सुरवो भोज्याः शकत्या तु क्षत्रिणा । देया गावः सुवर्णाद्याः पादुकोषानही पृथक्
 जलपात्रं चान्नपात्रमृत्तिकात्रमासनम् । शक्या वस्त्रयुगं कुम्भाः परिभाषेयमीरिता ॥ ६२

इत्यारिमहापुराण आग्नेये अत्रपरिनायावर्णेन नाम पद्मसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५३१६

अथ पद्मसप्तत्यधिकशततमोऽध्याय ।

प्रतिपद्मतानि ।

अग्निरुवाच—

वक्ष्ये प्रतिपदादीनि व्रतान्यखिलदानि ते । कार्तिकाश्वयुजे चैत्रे प्रतिपद्द्वयणस्तिथिः ॥ १
 पञ्चदश्यां निराहारः प्रतिपद्यर्चयेदजम् । अतत्सद्ब्रह्मणे नमो गायत्र्या वाऽन्दमेककम् ॥ २
 अक्षमालां स्रुवं दक्षे वामे स्रुच(च)कमण्डलुम् । लम्बदूर्ध्वं च जटिलं ह्येवं ब्रह्माणमर्चयेत् ॥ ३
 शकत्या क्षीरं प्रदद्यात्तु ब्रह्मा मे प्रीयतामिति । निर्मलो भोगसुखस्वर्गे भूमौ विप्रो धनी भवेत् ॥ ४
 धन्यं व्रतं प्रवक्ष्यामि अधन्यो धन्यतां व्रजेत् । मार्गशीर्षे प्रतिपदि नक्तं हुत्वाऽप्युपोषितः ॥ ५
 अश्वे नय इत्यग्निं आर्च्योऽहं सर्वमाग्मवेत् । प्रतिपद्येकमक्तासी सप्तोत्ते कपिलाश्रदः ॥ ६
 वैश्वानरपदं याति शिखिव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ७

इत्यादिमहापुराण आग्नेये प्रतिपद्भक्तवर्णेन नाम पद्मसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५३२३

अथ सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

द्वितीयावतानि ।

अग्निरुवाच—

द्वितीयावतकं वक्ष्ये भुक्तिमुक्त्वादिदापकम् । पुष्पाहारो द्वितीयायामग्निर्ना पूजयेत्सुरी ॥ १

१ क. ग. ड. एव वा । वि । २ क. ड. 'अ च मुदा च मुद्रिवाव्रतना' । ३ क. ड. 'मे द्वादश' । ४ क. ख. ग. 'अ हत्त' ।

(द्वितीयाव्रतानि)

अब्दं स्वरूपसौभाग्यं स्वर्गभागजायते व्रती । कार्तिके शुक्लपक्षस्य द्वितीयायां यमं यजेत् ॥ २
 अब्दमुपोषितः स्वर्गं गच्छेन्न नरकं व्रती । अशून्यशयनं वक्ष्ये अवैधव्यादिदायकम् ॥ ३
 कृष्णपक्षे द्वितीयायां श्रावणस्य चरेदिदम् । श्रीवत्सपारिञ्च्रीकान्त श्रीधामञ्च्रीपतेऽव्यय ॥ ४
 गार्हस्थ्यं मा प्रणाशं मे यातु धर्मार्थकामदम् । अग्रयो मा प्रणश्यन्तु मा प्रणश्यन्तु देवताः ॥ ५
 पितरो मा प्रणश्यन्तु मत्तो दांपत्यभेदतः । लक्ष्म्या विमुच्यते देवो न कदाचिद्यथा भवान् ॥ ६
 तथा कलत्रसंघन्धो देव मा मे विभिद्यताम् । लक्ष्म्या न शून्यं वरद यथा ते शयनं विभो ॥ ७
 शय्या ममाप्यशून्याऽस्तु वयैव मधुसूदन । लक्ष्मीं विष्णुं यजेदब्दं दद्याच्छय्यां फलानि च ॥ ८
 प्रतिमासं च सोमाय दद्यादर्घ्यं समन्नकम् । गगनाद्गणसंदीप दुग्धाब्धिमयनोद्भव ॥ ९
 भाभासितदिगाभोग रमानुज नमोऽस्तु ते । ॐ त्र्यं श्रीधराय नमः सोमात्मानं हरिं यजेत् ॥ १०
 पं टं हं सं त्रिपै नमो दशरूपपद्मात्मने । घृतेन होमो नक्तं च शय्यां दद्याद्द्विजातये ॥ ११
 दीधान्नभाजनैर्युक्तं छत्रोपानहमासनम् । सोदकुम्भं च प्रतिमां विषायाथ च पात्रकम् ॥ १२
 यत एवं च कुरुते भुक्तिमुक्तिमवामुपात् । कान्तिव्रतं प्रवक्ष्यामि कार्तिकस्य सिते चरेत् ॥ १३
 नक्तभोजी द्वितीयायां पूजयेद्ब्रह्मकेशवी । वर्षं प्राप्नोति वै कान्तिमायुरारोग्यकादिकम् ॥ १४
 अथ विष्णुव्रतं वक्ष्ये मनोवाञ्छितदायकम् । पौषशुक्लद्वितीयादि कृत्वा दिनचतुष्टयम् ॥ १५
 (ऋपूर्वं सिद्धार्थकैः स्नानं ततः कृष्णातिलैः स्मृतम् । वचसा च तृतीयेऽह्नि सर्वापध्या चतुर्थके ॥
 सुरा मांसी वचा कुष्ठं शैलेयं रजनीद्वयम् ।) सती चम्पकमुस्तं च सर्वापधिगणः स्मृतः ॥ १७
 नाम्ना कृष्णाच्युतानन्त हृषीकेशेति पूजयेत् । पादे नाभ्यां चक्षुषि च क्रम्याच्छिरसि पुष्पकैः ॥
 शशिनन्द्रशशाङ्केन्दुसंज्ञाभिश्चार्घ्यं इन्दवे । नक्तं भुञ्जीत च नरो यावत्प्रियति चन्द्रयाः ॥ १९
 षष्ठीसं पार्ष्णं चाब्दं प्राप्नुयात्सकलं व्रती । एतद्ब्रतं नृपैः स्त्रीभिः कृतं पूर्वं सुरादिभिः ॥ २०

इत्यादिमहापुराण आग्नेये द्वितीयाव्रतकण नान चमसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५३४३

अथाष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

तृतीयाव्रतानि ।

अग्निस्वाच—

शुक्लीयाव्रतान्याख्यास्ये भुक्तिमुक्तिप्रदानि ते । ललितायां तृतीयायां मूलगौरीव्रतं शृणु ॥ १
 तृतीयायां चैत्रशुक्ले ऊडा गौरी हरेण हि । तिलन्नातोऽर्घ्येच्छंभुं गौर्यां हैमफलादिभिः ॥ २
 नमोऽस्तु पाटलायै च पादौ देव्याः शिवस्य च । शिवायेति च संकीर्त्य जपायै गुल्फपोर्यजेत् ॥
 त्रिपुरत्राय रुद्राय भवान्यै जह्यपोर्द्वयोः । शिवं रुद्रपेश्वराय विजयायै च जानुनी ॥ ४

• यन्मिथ्यान्तर्गतं प्रत्या क. क. पुरतकनोनास्ति ।

१ ग. भासा हि । २ ख. ग श्री । ३ ख. ग. 'द्वितीयायके । दा' । ४ ख. 'तु । जनेत्र' । ५ क. ख. क. 'भवासाय' । ६ क. 'नं कृत्वा प्र' । ७ ग. 'नूतयो' । क. ड. मूल गी' । ८ क. ड. 'यो देवकृत्यधिनि' । ९ क. ड. 'देव्ये' । १० क. 'व भदाये' ।

ईश्यायेति कटिं देव्याः शंकरायेति शंकरम् । कुक्षिद्वयं च कोटयैः शूलिनं शूलपाणये ॥
 मङ्गलायै नमस्तुभ्यमुदरं चाभिपूजयेत् । सर्वात्मने नमो रुद्रमेशान्यै च कुचद्वयम् ॥
 शिषं देवात्मने तद्ब्रह्मादिन्यै कण्ठमर्चयेत् । महादेवाय च शिवममन्तायै करद्वयम् ॥
 त्रिलोचनायेति हरे वाहुं कालानलम्रिये । सौभाग्यायै महेशाय भूषणानि प्रपूजयेत् ॥
 अशोकमधुवासिन्यै ईश्वरायेति चोष्टकौ । चतुर्मुखपिया चाऽऽस्यै हराय स्थाणवे नमः ॥
 नमोऽर्चनारीशहरममिताङ्ग्यै च नासिकाम् । नम उग्राय लोकेश ललितेति पुनर्भुवा ॥ १
 शर्वाय पुरदन्तारं वासन्त्यै चैव तालुकम् । नमः श्रीकण्ठनार्थायै शितिकण्ठाय केशकम् ॥ १
 भीमोग्राय सुरुषिण्यै शिरः सर्वात्मने नमः । मल्लिकाशोककमलकुन्दं तगरमालती ॥ १
 कदम्बं करपीरं च वाणमञ्जानकुङ्कुमम् । सिन्धुवारं च मासेपु सर्वेषु क्रमशः स्मृतम् ॥ १
 उषामहेश्वरौ पूज्य सौभाग्याष्टकप्रथमः । स्थापयेद्द्यूतनिष्यावकुसुम्भक्षीरज्जरकरम् ॥ १
 तृणराजेशुलवर्णं कुस्तुम्बरमथाष्टकम् । चैत्रे शृङ्गोदकं भाश्य देवदेवप्रथमः स्वपेत् ॥ १
 भातः स्नात्वा समभ्यर्च्यै विभदापत्यमर्चयेत् । तदष्टकं द्विजे दद्याल्ललिता मीयतां रम्य ॥ १
 शृङ्गोदकं गोमयं च मन्दारं त्रिलवप्रकम् । कुशोदकं दधि क्षीरं कार्तिके पृषदाज्यकम् ॥ १
 गोमूत्राज्यं कृष्णतिलं पत्रागव्यं क्रमाश्रनम् । ललिता विजया भद्रा भवानी कुमुदा शिवा ॥ १
 वासुदेवी तथा गौरी मङ्गला कपला सती । चैवादौ दानकाले च मीयतामिति वाचयेत् ॥ १
 फलमेकं परित्याज्यं व्रतान्ते शयनं ददेत् । उषामहेश्वरं ह्येवं वृषभं च गवा सह ॥ २
 गुरुं च मिथुनान्यर्च्यै वस्त्रार्चैर्मुक्तिमुक्तिभाक् । सौभाग्यारोग्यरूपायुः सौभाग्यशयनव्रतात् २
 नभस्ये वाऽथ वैशाखे कुर्यान्मार्गशिरस्मथ । शुक्लपक्षे तृतीयायां ललितायै नमो यजेत् ॥ २
 प्रतिपक्षं ततः प्रार्थ्यै व्रतान्ते मिथुनानि च । चतुर्विंशतितमभ्यर्च्यै वस्त्रार्चैर्मुक्तिमुक्तिभाक् ॥ २
 उक्तो मार्गो द्वितीयोऽयं सौभाग्यव्रतमाषदे । फाल्गुनादिद्वितीयायां लवणं यस्तु बर्जयेत् ॥ २
 समाप्ते शयनं दद्याद्गृहं चोपस्करान्वितम् । संपूज्य विभमिथुनं भवानी मीयतामिति ॥ २
 सौभाग्यार्थं तृतीयायै गौरीलोकादिदायिनी । माषे मात्रे च वैशाखे तृतीयाव्रतकृच्छरात् २
 दमनकैर्तृतीयाकृच्छ्रे दमनकैर्व्रजेत् । आत्मतृतीयां मार्गस्थ प्रार्थ्यैच्छाभोजनादिना ॥ २
 गौरी काली उषा भद्रा दुर्गा कान्तिः सरस्वती । वैष्णवी लक्ष्मीः प्रकृतिः शिवा नारायणी क्रमा २
 मार्गद्वितीयाधारभ्य सौभाग्यं स्वर्गमाप्तुयात् ॥

इत्यारिम्हापुराण भाष्ये तृतीयाव्रतवचनं नामाष्टशतत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—६३७१

* इयं भारद्वाजाचार्यसमाप्तिपर्यन्तप्रश्नी नास्ति च. पुस्तके ।

१ क. ख. ग. ड. प. 'व वेदाधेतत्पञ्च रुषिण्ये क' । २ क. ड. 'र नाम्ना' । ३ ख ग. व. 'न्दे च तथा सह' । ४ ख. ग. व. 'मय वित्कदाय दौदयेत् । भि' । ५ ग प 'जीवक' । ६ क. ड. 'भू । एषा' । ७ - ८. 'स्यं पुनश्चापि बुम्भकम् । त' । ९ क. ड. 'म । वृषेव' । १० क. प. 'व्य वृषात्त' । ११ ख. ग. 'न्ते तर्प चोत् । ११ ख. ग. 'शरी देवी इ' । १२ क. ड. 'भू । अकाराणि उवाचि भ' । १३ क. ड. 'नस्य तृतीया च वैश्वे १४ क. ड. 'वा नराधे प्र' ।

[अ० १७९-१८०-१८१ अ० १-६११-२] अग्निपुराणम् ।

(चतुर्थीपञ्चमीपष्टीव्रतानि)

अथैकोनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

चतुर्थीव्रतानि ।

अभिरुवाच—

चतुर्थीव्रतान्याख्यास्ये भुक्तिमुक्तिप्रदानि ते । मावे शुरुचतुर्थ्या तु उपवासी यज्ञद्वयम् ॥ १
 पञ्चम्यां च तिलान्नादी वैर्पान्निर्विन्नतः सुखी । गं स्वारा मूलमन्त्रोऽपं नामाद्यं हृदयादिकम् ॥ २
 आगच्छोलकाय चाऽऽवाह्य मच्छोलकाय विसर्जनम् । उल्कान्तैर्गादिगन्धाद्यैः पूजयेन्मोदकादिभिः
 ओं महोल्काय विग्रहे वक्रतुण्डाय धीमहि । तन्नो दन्ती प्रचोदयात् ॥
 मासिं भाद्रपदे चापि चतुर्थीकृच्छ्रं व्रजेत् ॥
 चतुर्थ्यङ्गारकेऽभ्यर्च्यं गणं सर्वमवामुयात् । चतुर्थ्या फाल्गुने नक्तमविघ्नाख्या चतुर्थ्यपि ॥
 चतुर्थ्या दमनैः पूज्य चैत्रे प्रार्च्यं गणं सुखी ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये चतुर्थीव्रतकथनं नामैकोनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—६३७७

अथाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

पञ्चमीव्रतानि ।

अभिरुवाच—

पञ्चमीव्रतैकं वक्ष्ये आरोग्यस्वर्गमोक्षदम् । नभोनभस्याश्विने च कार्तिके शुरुपक्षके ॥
 चासुक्तिस्तक्षकः पूज्यः कालीयो गणिभद्रकः । *पेरावतो धृतराष्ट्रः कर्कोटकधर्मजयी ॥
 एते प्रयच्छन्त्यभयमौयुर्विद्यायज्ञः श्रियम् ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये पञ्चमीव्रतकथनं नामाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—६३८०

अथैकोनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

पष्टीव्रतानि ।

अभिरुवाच—

पष्टीव्रतानि वक्ष्यामि कार्तिकादौ समाचरेत् । पष्ट्यां फलाश्रयोऽर्थाद्यैर्भुक्तिमुक्तिप्रवामुयात् ॥ १
 स्कन्दपष्टीव्रतं शोक्तं भाद्रे पष्ट्यामयाक्षयम् । कृष्णपष्टीव्रतं वक्ष्ये मार्गशीर्षे चरेत् तत् ॥
 अनाहारे वर्षमेकं भुक्तिमुक्तिप्रवामुयात् ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये पष्टीव्रतकथनं नामैकोनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—६३८२

* अथ श्लोको नास्ति क. द. पुस्तकयोः ।

१ क. द. 'जिह्वाम्' । २ क. द. वर्षं निर्व' । ३ च. 'तमारवाये जी' । ४ क. द. 'यस्य शयकः । ५ च. 'मालिनिया' ।

अथ ऋशीत्पिकव्रततमोऽध्यायः ।

सप्तमीप्रतानि ।

अग्निहोत्र—

सप्तमीव्रतकं बक्ष्ये सर्वेषां भुक्तिमुक्तिदम् । गायमासंऽह्नके शुक्ले मूर्ध्नि मार्च्यं विशोकभाह् ॥ १
 सर्वावाप्तिस्तु सप्तम्यां मासि भाद्रेऽर्कपूजनात् । पापे मासि सितेऽनश्रन्वाचार्याकं पापनाशनम् ॥
 कृष्णपक्षे तु माघस्य सर्वावाप्तिस्तु सप्तमी । फाल्गुने तु सिते नन्दा सप्तमी चार्कपूजनात् ॥ ३
 *मार्गशीर्षे सिते मार्च्यं सप्तमी चापराजिता । मार्गशीर्षे सिते चाब्दं पुत्रीया सप्तमी क्षिप्या ॥
 इत्यादिगद्गपुटाण भाग्ये सप्तमीव्रतकरणं नाम ऋशीत्पिकव्रततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—५३८६

अथ ऋशीत्पिकव्रततमोऽध्यायः ।

अष्टमीप्रतानि ।

अग्निहोत्र—

बक्ष्ये व्रतानि चाष्टम्यां रोहिण्यां प्रथमं व्रतम् । मासि भाद्रपदेऽष्टम्यां रोहिण्यामर्धरात्रके ॥ १
 †कृष्णो जातो यतस्तस्यां जयन्ती स्वात्ततोऽष्टमी । सप्तजन्मकृतात्पापान्मुच्यते चोपवासतः ॥
 कृष्णपक्षे भाद्रपदे अष्टम्यां रोहिणीयुते । उपोषितोऽर्चयेत्कृष्णं भुक्तिमुक्तिमदायकम् ॥ ३
 †आवाहयाम्बहं कृष्णं बलभद्रं च देवकीम् । वसुदेवं यशोदां गाः पूजयापि नमोऽस्तु ते ॥ ४
 योगाय योगपतये योगेशाय नमो नमः । योगादिसंभवायैव गोविन्दाय नमो नमः ॥ ५
 (*ज्ञानं कृष्णाय दद्यात्तु अर्घ्यं चानेन दापयेत् । यज्ञाय पञ्चेश्वराय यज्ञानां पतये नमः ॥ ६
 यज्ञादिसंभवायैव गोविन्दाय नमो नमः ।) गृहाण देव पुण्याणि सुगन्धीनि शिवाणि ते ॥ ७
 सर्वकामप्रदो देव भव मे देववन्दित । धूपधूपित धूपं त्वं धूपितैस्त्वं गृहाण मे ॥ ८
 सुगन्ध(न्वि)धूपगन्धाढ्यं कुरु मां सर्वदा हरे । दीपदीप्त महादीपं दीपदीप्तिद सर्वदा ॥ ९
 मया दत्तं गृहाण त्वं कुरु चोर्ध्वगतिं च माम् । विश्वाय विश्वपतये विश्वेशाय नमो नमः ॥ १०
 विश्वादिसंभवायैव गोविन्दाय निवेदितम् । धर्माय धर्मपतये धर्मेशाय नमो नमः ॥ ११
 धर्मादिसंभवायैव गोविन्द शयनं कुरु । सर्वाय सर्वपतये सर्वेशाय नमो नमः ॥ १२
 सर्वादिसंभवायैव गोविन्दाय च पावनम् । क्षीरोदार्णवसंभूत अग्निनेत्रसमुद्भव ॥ १३
 गृहाणार्घ्यं शशाङ्केदं रोहिण्या सहितो मम । स्थण्डिले स्थापयेदेवं सचन्द्रां रोहिणीं यजेत् ॥ १४
 देवकीं वसुदेवं च यशोदां नन्दकं बलम् । अर्धरात्रे पयोधाराः पातयेद्बृहस्पतिं ॥ १५
 वसुदेवादिकं दद्याद्ब्रह्मणान्भोजयेत्प्रती । जन्माष्टमीव्रतकरः पुत्रान्निष्णुलोकभाक् ॥ १६

+ इदमर्थं नास्ति क. ख. ग. ट. व. पुस्तकेषु । † अथ श्लोको नास्ति क. पुस्तके । + इदमर्थं ग. पुस्तके नास्ति । × धनुर्भिदान्तर्गतप्रथमः क. ख. पुस्तकेषु नास्ति ।

(अष्टमीव्रतानि)

वर्षे वर्षे तु यः कुर्यात्पुत्रार्थं वेत्ति नो भयम् । पुत्रान्देहि धनं देहि आयुरारोग्यसंततिम् ॥१७
 वर्षं कामं च सौभाग्यं स्वर्गं मोक्षं च देहि मे ॥ १८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये अयन्त्यष्टमीव्रतकथन नाम त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६३९४

अथ चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

अष्टमीव्रतानि ।

अग्निस्त्वाचं—

ब्रह्मादिमातृयजनाज्जपेन्मातृगणाष्टमीम् । कृष्णाष्टम्यां चैत्रमासे पूज्याचं कृष्णमर्धमाह् ॥ १
 कृष्णाष्टमीव्रतं वक्ष्ये मासे मार्गशिरे(शीर्षे) चरेत् । नक्तं कृत्वा शुचिर्भूत्वा गोमूत्रं प्राशयेन्निशि ॥
 भूमिशापी निशायां च शंकरं पूजयेद्ब्रती । पौषे शंभुं घृतं मादप माघे क्षीरं महेश्वरम् ॥ ३
 महादेवं फाल्गुने च तिलाशी समुपोषितः । चैत्रे स्थाणुं यथाशी च वैशाखेऽथ शिवं यजेत् ॥४
 *कुशोदाशी पशुपतिं ज्येष्ठे शृङ्गोदकाशनः । आषाढे गोमैयाशुभ्रं श्रावणे सर्वकर्मशुक् ॥ ५
 ज्यम्वकं च भाद्रपदे विल्वपत्राशनो निशि । तण्डुलाशी चाऽऽश्वयुजे ईशं वद्रं तु कार्तिके ॥ ६
 दध्याशी होमकारी स्याद्वर्षान्ते मण्डले यजेत् । गोवह्निदेप गुरवे दद्याद्विभेष्य ईदृशम् ॥ ७
 मार्धयित्वा द्विजान्भोज्य मुक्तिमुक्तिमवाप्नुवात् । (नक्ताशी त्वष्टमीपु स्पाद्दत्तरान्ते च धेनुदः ॥
 पौरंदरं पदं याति स्वर्गतिव्रतमुच्यते ।) अष्टमी बुधवारेण पक्षयोरुभयोर्यदा ॥ ९
 तदा व्रतं प्रकुर्वीत अथ वा सगुहाशिता । तस्यां नियमकर्तारो न स्युः स्रण्डितसंपदः ॥ १०
 तण्डुलस्पाष्टमुष्टीनां वर्जयित्वाऽङ्गुलीद्वयम् । भक्तं कृत्वा चाऽऽश्रुपुटे सकुणे सकुलाम्बिकाम् १
 सार्विकं पूजयित्वाऽहं भुञ्जीत च कथाश्रवात् । शक्तितो दक्षिणां दद्यात्कर्कटीतण्डुलान्विताम् ॥
 धीरो द्विजोऽस्य भार्याऽस्ति रम्भा पुनस्तु कौशिकः । दुहिता विजया तस्य धीरस्य धनदो हृषः
 कौशिकस्तं वृहीत्वा तु गोपालैश्चारयन्टपम् । गङ्गायां स्नानकृत्येऽथ नीतश्रीरैर्वैपस्तदा ॥ १४
 स्नात्वा हृषपयश्यन्स हृषं मार्गितुमागतः । विजयाभगिनीपुक्तो ददर्श स सरोवरे ॥ १५
 दिच्यस्त्रीयोषितां हृन्दमब्रवीदेहि भोजनम् । स्त्रीहृन्दमुचे व्रतकृद्ब्रह्म त्वभतिपिपैतः ॥ १६
 व्रते कृत्वा स बुभुजे मातृवान्बनपालकम् । गतो धीरः सवृषभो विनयासहितस्तदा ॥ १७
 धीरेण विजया दत्ता यभायान्तरितः पिता । व्रतभावात्कौशिकोऽपि ह्ययोध्यायां नृपोऽभवत् १८
 पित्रोस्तु नरके हृष्ट्वा विजयाऽऽर्तिं यमे गता । मृगयामागतं प्रोचे मुच्यते नरकात्कथम् ॥ १९
 व्रतद्वयायमः मोचे भाष्य तत्कौशिको ददां । बुधाष्टमीद्वयफले स्वर्गतौ पितरौ ततः ॥ २०
 विनया हर्षिता चके व्रतं भुन्त्यादिभिद्ध्ये । अशोककलिकाक्षाष्टौ ये पिबन्ति पुनर्वसौ ॥ २१

* इत्यर्थे क. द. पुस्तकयोर्नस्ति । † मनुष्यिहान्वयं नास्ति च. पुस्तके ।

चैत्रे मासि सिताष्टम्यां न ते शोकमवामुद्युः । त्रामशोकं हराभीष्टं मधुवाससमुद्रव ॥ २२
पिबामि शोकसंतप्तो मामशोकं सदा कुतु । चैत्रादौ मातृपूजाकृतदृष्ट्यां जपते रिपून् ॥ २३

इलादिमहापुराण आनेषेऽष्टमीप्रतकथावर्णनं नाम चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

आदितः श्लोकानां, समष्ट्यङ्काः—५४१७

अथ पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

नवमीप्रतानि ।

अधिकवाच—

नवमीप्रतकं वक्ष्ये भुक्तिमुक्त्यादिसिद्धिदम् । देवीं पूज्याऽऽधिपने शुक्ले गौर्वाख्या नवमीप्रतम्(ते)
पिष्टकारुष्या तु नवमी पिष्टाशी देविपूजनात् । अष्टम्यामाश्विने शुक्ले कन्यार्के मूलभे यदा ॥ २
अपार्दना सर्वदा वै महती नवमी स्मृता । दुर्गा तु नवगोहस्था एकागारस्थिताऽथवा ॥ ३
पूजिताऽष्टादशभुजा शेषाः षोडशसत्कराः । शेषाः षोडशहस्ताः स्फुरन्नं डमरुं तथा ॥ ४
रुद्रचण्डा भ्रुचण्डा च चण्डोग्रा चण्डनायिका । चण्डा चण्डवती पूज्या चण्डरूपाऽतिचण्डिका ५
क्रमान्मध्ये चोग्रचण्डा दुर्गा महिषमर्दिनी । (*ओं दुर्गे दुर्गे रक्षणि स्वाहा, दशाक्षरो मयः) ६
+दीर्घाकारादिमन्त्रादिर्नवनेत्रो नमोन्तकः । षड्भिः पदैर्नमःस्वभावपदकारहृदादिकम् ॥ ७
अङ्गुष्ठादिकनिष्ठान्तं न्यस्याङ्गानि जपेच्छिवाम् । एवं जपति यो गुह्यं नासौ केनापि वाध्यते ॥८
कपालं खेटकं घण्टां दर्पणं तर्जनीं धनुः । ध्वजं डमरुकं पाशं वामहस्तेषु विभ्रतीम् ॥ ९
शक्तिमुद्गरशूलानि वज्रं खड्गं च कुन्तकम् । शङ्खं चक्रं शलाकां च आयुधानि च पूजयेत् ॥१०
पशुं च कालीं कालीं च जपत्या खड्गेन धातयेत् । कालि कालि वज्रेश्वरि लीहदण्डायै नमः ॥
तदुत्थं रुधिरं मांसं पूतनायै च नैर्ऋते । वायव्यां पापराक्षस्यै चरक्यै नम ईश्वरे ॥ १२
विदारिकायै चाऽऽश्रेय्यां महाकौशिकैर्मयये । तस्याग्रतो वृषः स्नायाच्छत्रुं पिष्टमयं हरेत् ॥ १३
दध्यात्स्कन्दविशाखाभ्यां ब्राह्म्याद्या निशिता यजेत् । जयन्ती महला काली भद्रकाली कपालिनी
दुर्गा शिवा क्षमा धात्री स्वाहा स्वधा नमोऽस्तु ते । देवीं पञ्चामृतैः स्नाप्य पूजयेच्चाईणादिना ॥
ध्वजादिरथवाद्यादिवलिदानं वरादिकृत् ॥ १५

इलादिमहापुराण आनेषे नवमीप्रतकथनं नाम पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५४३२

* धनुषिष्ठान्तर्गतं ग. पुस्तके नास्ति । + दीर्घाकारादीन्वाभ्य जपेच्छिवामित्यन्ताभ्य. वा. ग. व. च. पुस्तकेषु नास्ति । † एव वृत्ता विधानेन नवमीप्रतवाचरेत् । श्लोपमधिक क. पुस्तके

अथ पदशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

दशमीव्रतम् ।

अशिरुवाच—

दशमीव्रतकं वक्ष्ये धर्मकामादिदायकम् । दशम्येकामेकभक्ताशी सप्तासे दशयेमुदः ॥
दिशश्च काञ्चनीर्दिशरद्वाङ्गणाधिपतिर्भवेत्* ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये दशमीव्रतकथनं नाम पदशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—५४३३

अथ सप्तशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

एकादशीव्रतम् ।

अशिरुवाच—

एकादशीव्रतं वक्ष्ये भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् । दशम्यां नियताहारो मांसमैथुनवर्जितः ॥ १
एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि । द्वादश्येकादशी यत्र तत्र संनिहितो हरिः ॥ २
तत्र क्रतुशतं पुण्यं त्रयोदश्यां तु पारणे । ×एकादशीकला यत्र परतो द्वादशी गता ॥ ३
तत्र क्रतुशतं पुण्यं त्रयोदश्यां तु पारणे । दशम्येकादशीमिश्रा नोयोप्या नरकमदा ॥ ४
एकादश्यां निराहारो भुक्त्वा चैवापरेऽहनि । भोक्ष्येऽहं पुण्डरीकाक्ष शरणं मे भवाच्युत ॥ ५
एकादश्यां सिते पक्षे पुण्यस्य तु पदा भवेत् । सोषोष्पाऽभ्युपफलदा प्रोक्ता सा पापनाशिनी ६
एकादशी द्वादशी या श्रवणेन च संयुता । विजया सा तिथिः प्रोक्ता भक्तानां विजयप्रदा ॥ ७
एषैव फाल्गुने मासि पुण्यक्षणे च संयुता । विजया प्रोच्यते सद्भिः कोटिकोटिगुणोत्तरा ॥ ८
एकादश्यां विष्णुपूजा कार्या सर्वोपकारिणी । धनवान्पुत्रवाह्यैके विष्णुलोके गृहीयते ॥ ९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये एकादशीव्रतकथनं नाम सप्तशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—५४४२

अथाष्टशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

द्वादशीव्रतानि ।

अशिरुवाच—

द्वादशीव्रतकं वक्ष्ये भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् । एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ॥ १
=उपवासेन भैक्ष्येण चैव द्वादशिकव्रती । चैत्रे मासि सिते पक्षे द्वादश्यां गदनं हरिम् ॥ २

* एव क्रतां तु विधिता दशमीव्रतमाचरेत् । इत्यर्थमधिक क. पुस्तके वर्तते । × इत्यर्थे च. पुस्तके नास्ति ।
= इत्यर्थे च. पुस्तके नास्ति ।

१ क. ग. द. 'व्य द्वादश्यां पारणे कृते ॥ ए' । २ क. द. 'द्विषामदा । ए' । ३ क. अ. ग. 'च तत्र द्वाद-
शिके भवेत् । चै' ।

- (*पूजयेद्भुक्तिमुक्त्वर्थी मदनद्वादशीवती । माघशुक्ले तु द्वादश्यां श्रीमद्वादशिकवती ॥ १
 नमो नारायणायेति यजेद्विष्णुं स सर्वभाक् । फाल्गुने च सिते पक्षे गोपिन्दद्वादशीवती ॥ ४
 विशोकद्वादशीकारी यजेदाश्वयुजे हरिम् ।) लवणं मार्गशीर्षे तु कृष्णमभ्यर्च्य यो नरः ॥ ५
 ददाति शुक्रद्वादश्यां स सर्वरसदायकः । गोवत्सं पूजयेद्भद्रे गोवत्सद्वादशीवती ॥ ६
 माघ्यां तु समतीतायां श्रवणेन तु संयुता । द्वादशी या भवेत्कृष्णा मोक्षा सा तिलद्वादशी ॥ ७
 तिलैः स्नानं तिलैर्होमो नैवेद्यं तिलमोदकम् । दीपश्च तिलतैलेन तथा देयं तिलोदकम् ॥ ८
 तिलाश्च देया विभ्रेभ्यः फलं होमोपवासतः । ओं नमो भगवतेऽथो वासुदेवाय वै यजेत् ॥ ९
 सकुलः स्वर्गपामोति पदेनिलद्वादशीवती । मनोरथद्वादशीकृत्फाल्गुने तु सितेऽर्घ्येत् ॥ १०
 नामद्वादशीव्रतकृत्केशवायैश्च नामभिः । वर्षं यजेद्भरिं स्वर्गं न भवेन्नारकी नरः ॥ ११
 फाल्गुनस्य सितेऽभ्यर्च्य सुप्रतिद्वादशीवती । मासि भाद्रपदे शुक्ले अनन्तद्वादशीवती ॥ १२
 औश्लेषर्षे तु मूले वा माघे कृष्णाय वै नमः । यजेत्तिलांश्च जुहुयात्तिलद्वादशीकृत्नरः ॥ १३
 सुगतिद्वादशीकारी फाल्गुने तु सिते यजेत् । जय कृष्ण नमस्तुभ्यं वर्षं स्याद्भुक्तिमुक्तिगः ॥
 पौषशुक्ले तु द्वादश्यां संप्राप्तिद्वादशीवती ॥ १४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नामाद्वादशीव्रतकथनं नामाष्टाशोऽथधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५४५६

अथेकोनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रवणद्वादशीव्रतम् ।

अधिरुवाच—

- श्रवणद्वादशीं वक्ष्ये मासि भाद्रपदे सिते । श्रवणेन युता श्रेष्ठा महती सा क्षुपोपिता ॥ १
 संगमे सरितां स्नानोच्छ्रवणद्वादशीफलम् । बुधश्रवणसंयुक्ता दानादौ सुमहाफला ॥ २
 निपिद्धपि कर्तव्यं त्रयोदश्यां तु पारणम् । द्वादश्यां च निराहारो वामनं पूजयाम्यहम् ॥ ३
 उदकुम्भे स्वर्णपयं त्रयोदश्यां तु पारणम् । आवाहयाम्यहं विष्णुं वामनं शङ्खचक्रिणम् ॥ ४
 सितवस्त्रसुगच्छमे घटे सच्छत्रपादुके । स्नापयामि जलैः शुद्धैर्विष्णुं पञ्चामृतादिभिः ॥ ५
 छत्रदण्डधरं विष्णुं वामनाय नमो नमः । अर्घ्यं ददामि देवेश अर्घ्यार्हायैः सदाऽर्चितः ॥ ६
 भुक्तिमुक्तिप्रजाकीर्तिसर्वव्यययुतं कुरु । वामनाय नमो गन्धं होमोऽनेनाहृक्तं शतम् ॥ ७
 ओं नमो वासुदेवाय शिरः संपूजयेद्भरेः । श्रीधराय मुखं तद्रत्नकण्ठे कृष्णाय वै नमः ॥ ८
 नमः श्रीपतये वक्षो भुजौ सर्वास्त्रधारिणे । व्यापकाय नमो नाभिं वामनाय नमः कटिम् ॥ ९
 प्रैलोक्यजननायेति मेदं जह्ये यजेद्भरेः । सर्वाधिपतये पादौ विष्णोः सर्वात्मने नमः ॥ १०
 घृतपक्वं च नैवेद्यं दद्याद्भ्योदनीर्षटान् । रात्रौ च जागरं कृत्वा प्रातः स्नात्वा च संगमे ॥ ११

* पशुनिदान्तर्गतमन्वथ, पुस्तके नास्ति ।

(अलण्डद्वादशीव्रतम्)

गन्धपुष्पादिभिः पूज्य वदेत्पुष्पाञ्जलिस्त्विदम् । नमो नमस्ते गोविन्द बुधश्रवणसंज्ञित ॥ १२
 अर्घ्यसंक्षयं कृत्वा सर्वसौख्यप्रदो भव । प्रीयतां देव देवेश मम नित्यं जनार्दन ॥ १३
 वामनो बुद्धिदो दाता द्रव्यस्थो वामनः स्वयम् । वामनः प्रतिवृद्धाति वामनो मे ददाति च १४
 द्रव्यस्थो वामनो नित्यं वामनाय नमो नमः । प्रदत्तदक्षिणो विमान्संभोज्यान् स्वयं चरेत् ॥ १५

इत्यादिमहापुराण भाग्ये ध्रुवणद्वादशीव्रतकथनं नामेकोनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५४७१

अथ नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

अलण्डद्वादशीव्रतम् ।

*अग्निरुवाच—

अलण्डद्वादशीं वक्ष्ये व्रतसंपूर्णताकृतम् । मार्गशीर्षे सिते विष्णुं द्वादश्यां समुत्थोपितः ॥ १
 पञ्चगव्यजले स्नातो यज्ञेचत्प्राशनो व्रती । यवत्रीहियुतं पात्रं द्वादश्यां हि दिनेऽर्पयेत् ॥ २
 सप्तत्रयानि यत्किञ्चिन्मया खण्डं व्रतं कृतम् । भगवंस्त्वत्प्रसादेन तदखण्डमिहास्तु मे ॥ ३
 यथाऽखण्डं जगत्सर्वं त्वमेव पुरुषोत्तम । तथाऽखिलान्यखण्डानि व्रतानि मम सन्तु मे ॥ ४
 एवमेवानुमासं च चातुर्मास्यो विधिः स्मृतः । अन्यत्रैत्रादिमासेषु सल्लुपान्नाणि चार्पयेत् ॥ ५
 श्रावणादिषु चाऽऽरभ्य कार्तिकान्तेषु पारणम् । सप्तत्रयसु वैकर्यं व्रतानां सफलं कृते ॥ ६
 आयुरारोग्यसौभाग्यराज्यभोगादिमाप्नुवात् ॥

इत्यादिमहापुराण भाग्येऽलण्डद्वादशीव्रतकथनं नाम नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५४७२

अपेकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

त्रयोदशीव्रतानि ।

अग्निरुवाच—

त्रयोदशीव्रतानीह सर्वदानि वदामि ते । अनङ्गेन कृतामादौ वक्ष्येऽनङ्गत्रयोदशीम् ॥ १
 त्रयोदश्यां मार्गशीर्षे शुक्लेऽनङ्गं हरें यजेत् । मधु संप्राशयेद्वात्रीं घृतहोपस्त्रिलासतैः ॥ २
 पौषे योगेश्वरं मार्च्यं चन्द्रनाशी कृताहुतिः । +पद्मेभरं मौक्तिकाशीं मायेऽभ्यर्च्य दिवं व्रजेत् ॥ ४
 काकोलं प्राश्य नीरं तु फाल्गुने पूजयेद्भृती । कर्पूराशीं स्वरूपं च चैत्रे सौभाग्यवान्भवेत् ॥ ४
 महारूपं तु वैशाखे यजेज्जातीफलाश्रयिणि । लवङ्गाशीं ज्येष्ठेमासे मधुस्रं पूजयेद्भृती ॥ ५
 तिळोदशीं तथाऽऽपाठे उमाभर्तारमर्चयेत् । श्रावणे गन्धतोपाशीं पूजयेच्छूलपाणिनम् ॥ ६

* अयमध्यायो नास्ति क. द. च. पुस्तकेषु । + इत्यर्थे क. द. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ क. द. प. हरि । २ क. द. ग. द. 'शो हुता' । ३ च. नापेभर । ४ क. द. प. चान । ५ क. ग. प. 'हस्तिभ' ।

सद्योजातं भाद्रपदे प्राशिता गुरुमर्षयेत् । सुवर्णवारि संमाद्य आश्विने त्रिदशधिपम् ॥ ७
 विश्वेश्वरं कार्तिके तु मदनशी यजेद्गृही । शिवं हेमं तु वर्षान्ते मंछाद्याऽऽघ्नदलेन तु ॥ ८
 वस्त्रेण पूजयित्वा तु दद्याद्विनाय मां तथा । शयनं छत्रकलशान्वाहुकारसंभाजनम् ॥ ९
 त्रयोदश्यां सिते चैत्रे रतिप्रीतियुतं स्मरन् । अशोकारूपं नमं लिख्य सिन्दूररजनीमुखैः १०
 अर्घ्यं यजेत्तु कामार्थी कामप्रपोदशीव्रतम् ॥ ११

इत्यादिमहापुराण आश्रये त्रयोदशीव्रतकथन नामैकलक्षधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५४८८

अथ दिनवत्सधिकशततमोऽध्यायः ।

चतुर्दशीमतानि ।

अग्निर्वाच—

व्रतं वक्ष्ये चतुर्दश्यां भुक्तिभुक्तिप्रदायकम् । कार्तिके तु चतुर्दश्यां निराहारो यजेच्छिवम् ॥ १
 (+वर्षं भोगधनायुष्यान्कुर्वन्निश्वचतुर्दशीम् । नार्गशीर्षे सितेऽष्टम्यां तृतीयायां मुनिव्रतः ॥ २
 द्वादश्यां वा चतुर्दश्यां फलाहारो यजेत्सुरम् । त्यक्त्वा फलानि दद्यात्तु कुर्वन्फलचतुर्दशीम् ॥ ३
 चतुर्दश्यामथाष्टम्यां पक्षयोः शुककृष्णयोः । अनश्वन्पूजयेच्छंभुं स्वर्ग्युभयचतुर्दशीम् ॥ ४
 कृष्णाष्टम्यां तु नक्तने तथा कृष्णचतुर्दशीम् । इह भोगानवाप्नोति परत्र च शुभां गतिम् ॥ ५
 कार्तिके च चतुर्दश्यां कृष्णायां स्नानकृतमुखी । आराधिते महेश्वरे तु ध्वजाकारासु यष्टिषु ॥ ६
 ततः शुकचतुर्दश्यामनन्तं पूजयेद्धरिम् । कृत्वा दर्भमयं चैव वारिपानीसमन्वितम् ॥ ७
 द्वालिसमस्थस्य पिष्टस्य पूषनाम्नः कृतस्य च । अर्थं विनाय दातव्यमर्थपात्यनि योजयेत् ॥ ८
 कर्तव्यं सरितां चान्ते कथां कृत्वा हरेरिति । अनन्तसंसारमहासमुद्रे वशान्समभ्युद्धर वासुदेव ९
 अनन्तरूपे विनियोजयस्व शनन्तैरूपाय नमो नमस्ते ।

अनेन पूजयित्वाऽथ सूत्रं वदध्वा तु भञ्जितम् । स्वके करे वा कण्ठे वा त्वनन्तव्रतकृतमुखी १०

इत्यादिमहापुराण आश्रये नामाचतुर्दशीव्रतकथन नाम द्विसप्तलक्षधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५४९८

अथ त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

शिवरात्रिव्रतम् ।

अग्निर्वाच—

शिवरात्रिव्रतं वक्ष्ये भुक्तिभुक्तिप्रदं वृणु । पायफाल्गुनयोर्मध्ये कृष्णा या तु चतुर्दशी ॥ १

+ धनुर्बिहान्तर्गतग्रन्थ क. द. पुस्तकयोर्नास्ति । * मार्गशीर्षे इत्यारभ्य फलचतुर्दशीमित्यन्तग्रन्थः क. पुस्तके नास्ति ।

(शिवरात्रिव्रतमशोकपूर्णिमादिव्रत वारप्रतानि च)

कामयुक्ता तु सोपोष्या कुर्वञ्जागरणं व्रती । शिवरात्रिव्रतं कुर्वे चतुर्दश्यामभोजनम् ॥ २
 रात्रिजागरणेनैव पूजयामि शिवं व्रती । आवाहयाम्यहं शंभुं भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ ३
 नरकार्णवकोत्तारनावं शिव नमोऽस्तु ते । नमः शिवाय शान्ताय मजाराज्यादिदायिने ॥ ४
 *सौभाग्यारोग्यविधायि स्वर्गमार्गप्रदायिने । धर्मं देहि धनं देहि कामभोगादि देहि मे ॥ ५
 गुणकीर्तिमुखं देहि स्वर्गं मोक्षं च देहि मे । लुब्धकः प्राप्तधान्यपुत्रं पाषी सुन्दरसेनकः ॥ ६

इत्यादिमहापुराण धामये शिवरात्रिव्रतकथनं नाम त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५९०४

अथ चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

अशोकपूर्णिमादिव्रतम् ।

अग्निरुवाच—

अशोकपूर्णिमां वक्ष्ये भूधरं च भुवं यजेत् । फाल्गुन्यां सितपत्न्यायां वर्षं स्याद्भुक्तिमुक्तिभाक् ॥ १
 फाल्गुन्यां तु वृषोत्सर्गं कृत्वा नक्तं समाचरेत् । शैवं पदमवाप्नोति वृषप्रतमिदं परम् ॥ २
 पित्र्या याऽभावसी(स्या) तस्यां पितॄणां दत्तमक्षयम् । उपोष्याब्दं पितृनिष्ठा निष्पापः स्वर्गमाप्नुयात् ॥ ३
 पञ्चदश्यां च माघस्य पूज्याजं सर्वमाप्नुयात् । वक्ष्ये सावित्र्यमावास्यां भुक्तिमुक्तिर्करिं शुभाष्ट ॥ ४
 पञ्चदश्यां व्रती ज्येष्ठे वटपूले महासतीम् । त्रिरात्रोपोषिता नारी सप्तधान्यैः प्रपूजयेत् ॥ ५
 प्रसूदः कण्ठसूत्रैश्च रज्ज्वां कुङ्कुमादिभिः । वटानलम्बनं कृत्वा नृत्यगीतैः प्रभातके ॥ ६
 नमः सावित्र्यै सत्यवते नैवेद्यं चार्पयेद्दिजे । वेश्म गत्वा द्विजान्भोजय स्वयं भुक्त्वा विसर्जयेत् ॥ ७
 सावित्री प्रीयतां देवी सौभाग्यादिकमाप्नुयात् ॥

इत्यादिमहापुराण धामये त्रिभिन्नवर्णनं नाम चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५९१२

अथ पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

वारप्रतानि ।

अग्निरुवाच—

वारप्रतानि वक्ष्यामि भुक्तिमुक्तिप्रदानि हि । कैरः पुनर्वसुः सूर्ये स्नाने सर्वांपथी शुभा ॥ १
 श्राद्धी चाऽऽदित्यवारो तु सप्तजन्मस्वरोगभाक् । संक्रान्तौ सूर्यवारो यः सोऽर्कस्य हृदयः शुभः ॥ २
 कृत्वा हस्ते सूर्यवारं नक्तेनाब्दं स सर्वभाक् । चित्राभसोमवाराणि सप्त कृत्वा सुखी भवेत् ॥ ३
 स्वात्सां गृहीत्वा चाङ्गारं सप्तनक्त्यार्तिवर्जितः । विशाखायां बुधं दृष्ट्वा सप्तनक्ती प्रहातिनुत् ॥ ४

* इत्यर्थं क. क. पुत्रकपोर्नास्ति ।

अनुराधे देवगुरुं सप्तनक्षत्रीं प्रदार्तिनुत् । शुक्रं ज्येष्ठासु संशुद्धं सप्तनक्षत्रीं प्रदार्तिनुत् ॥
मूले शनैश्चरं शुद्धं सप्तनक्षत्रीं प्रदार्तिनुत् ॥

इत्यादिमहापुराण आश्रये पारव्रतवर्णनं नाम पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्याय ॥ १९५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५५१७

अथ पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्याय ।

नक्षत्रप्रवृत्तानि ।

अग्निरुवाच—

नक्षत्रप्रवृत्तकं वक्ष्ये मे हरिः पूजितोऽर्थदः । नक्षत्रपुरुषं चाऽऽदौ चैत्रमासे हरिं यजेत् ॥ १
मूले पादौ यजेज्जह्वये रोहिणीष्वर्चयेद्भरिम् । जानुनी चाश्विनीयोगे आपाढामूरुसंज्ञके ॥ २
मेढ्रं पूर्वोत्तरास्वेव कटि वै कृत्तिकासु च । पार्श्वे माद्रपदाभ्यां तु कुक्षि वै रेवतीषु च ॥ ३
स्तनौ चैवानुराधासु धनिष्ठासु च पृष्ठकम् । भुजौ पूष्यौ विशाखासु पुनर्वसुङ्गुलीर्यजेत् ॥ ४
अश्लेषासु नखान्पूज्य कण्ठं ज्येष्ठासु पूजयेत् । श्रोत्रे विष्णोश्च श्रवणे मुखं पुष्ये हरेर्यजेत् ॥ ५
यजेत्स्थातिषु दन्ताग्रभास्यं वारुणमेऽर्चयेत् । मघासु नासां नयने मृगशीर्षे ललाटकम् ॥ ६
धित्रासु चाऽऽर्द्रासु कैचानब्दान्ते स्वर्णकं हरिम् । गुहपूर्णे घटेऽभ्यर्च्य शटपागोर्थादि दक्षिणां ७
नक्षत्रपुरुषो विष्णुः पूजनीयः शिवात्मकः । शांभवायनीयव्रतकृन्नाणभे पूजयेद्भरिम् ॥ ८
कार्तिके कृत्तिकायां च मृगशीर्षे मृगास्थके । नागभिः केशवार्धेस्तु अच्युताथ नमोऽपि वर ॥ ९
कार्तिके कृत्तिकाभेऽहि मासनक्षत्रां हरिम् । शांभवायनीयव्रतकं करिष्ये भुक्तिमुक्तिदम् ॥ १०
क्षेत्रवादिमहापूर्वमच्युतं सर्वदायकम् । आवाहयाम्पदं देवमापुरारोग्यवृद्धिदम् ॥ ११
कार्तिकादौ सदा देयमक्षं मासचतुष्टयम् । फाल्गुनादौ च कृशरमापाढादौ च पायसम् ॥ १२
देवाय ब्राह्मणेभ्यश्च नक्तं नैवेद्यमाशयेत् । पञ्चमव्यजले स्नातस्तस्यैव प्रासनाच्छुचिः ॥ १३
अर्वाग्भिसर्जनाद्द्रव्यं नैवेद्यं सर्वमुच्यते । विसर्जिते जगन्नाथे निर्माल्यं भवति क्षणात् ॥ १४
नमो नमस्तेऽच्युत मे क्षयोऽस्तु पापस्य वृद्धिः समुपैतु पुण्यम् ।
ऐश्वर्यवित्तादि सदाऽक्षयं मे क्षयं च मा संततिरभ्युपैतु ॥ १५
यथाऽच्युतस्तरं परतः परस्तारस ब्रह्मभूतः परतः परात्मन् ।
तथाऽच्युतं त्वं कुरु वाञ्छितं मे मया कृतं पापहराप्रमेय ॥ १६
अच्युतानन्व गोविन्द प्रसीद यदभीप्सितम् । अक्षयं माममेवात्मन्कुरुष्व पुरुषोत्तम ॥ १७
सप्त वर्षाणि संपूज्य भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् । अनन्तव्रतमाल्पास्ये नक्षत्रव्रतकेऽर्थदम् ॥ १८
मार्गशीर्षे मृगशिरै(शीर्षे) गोमूत्राशी यजेद्भरिम् । अनन्तं सर्वकामानामनन्तो भगवान्फलम् १९
ऋदात्यनन्दं च पुनस्तदेवान्यत्र जन्मनि । अनन्तपुण्योपचयं करोत्येतन्महाव्रतम् ॥ २०
यथाभिन्नापितमाहिं करोत्यक्षयमेव च । (न्यादादि पूज्य नक्ते तु भुज्जीपाचैलवर्जितम् ॥ २१

* एतदपस्थाने क. व. पुस्तकेऽत्रोदित इत्यन्ते 'यदे हे लक्षजन्मानि पुनरात्मानमात्मनि' इति । + अनुधिदाम्भतर्गतः फलः क. व. पुस्तकेऽत्रोदित ।

(दिवसव्रतानि)

पृथेनानन्तमुद्दिश्य होमो मासचतुष्टयम् । चैत्रादौ शालिना होपः पयसा श्रावणादिषु) ॥ २२
मांघाताऽभूद्युवनाश्चादन्तव्रतकात्सुतः ॥ २३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नक्षत्रव्रतवर्णनं नाम कथयत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—९९४०

अथ व्रतनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

दिवसव्रतानि ।

अग्निवच—

दिवसव्रतकं वक्ष्ये ह्यादौ धेनुव्रतं वदे । यथोभयमुखीं दद्यात्प्रभूतकनकान्विताम् ॥ १
दिनं पयोव्रतस्तिष्ठेत्स याति परमं पदम् । ज्यहं पयोव्रतं कृत्वा काञ्चनं कल्पपादपम् ॥ २
दृष्या ब्रह्मपदं याति कल्पवृक्षव्रतं स्मृतम् । दद्याद्द्विशतपलादूर्ध्वं महीं कृत्वा तु काञ्चनीम् ॥ ३
दिनं पयोव्रतस्तिष्ठेद्युद्गः स्याद्विवाव्रती । पक्षे पक्षे त्रिरात्रं तु भक्तैर्नैकेन यः क्षपेत् ॥ ४
विपुलं धनमाप्नोति त्रिरात्रव्रतकृदिनम् । मासे मासे त्रिरात्राशी एकैभक्ती गणेशताम् ॥ ५
यन्निरात्रं व्रतं कुर्यात्समुद्दिश्य जनार्दनम् । कुलानां शतमादाय स याति भवनं हरेः ॥ ६
नवम्यां च सिते पक्षे नरो मार्गशिरस्यथ । शारभेत त्रिरात्राणां व्रतं तु विधिवद्भृती ॥ ७
+ओ नमो वासुदेवाय सहस्रं वा शतं जपेत् । अष्टम्यामेकभक्ताशी दिनत्रयमुपावसेत् ॥ ८
द्वादश्यां पूजयेद्विष्णुं कार्तिके कारयेद्व्रतम् । विमानसंभोग्य वस्त्राणि शयनान्यासनानि च ॥ ९
छत्रोपवीतपात्राणि र्ददत्संमार्थयेद्दिनान् । व्रतेऽस्मिन्नुत्करे चापि विकलं यदभून्मम ॥ १०
भवाद्भिस्तदनुज्ञातं परिपूर्णं भवत्विति । भुक्तभोगो व्रजेद्विष्णुं त्रिरात्रैव्रतकमती ॥ ११
कार्तिकव्रतकं वक्ष्ये भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् । दशम्यां पञ्चगव्याशी एकादश्यामुपोषितः ॥ १२
(कार्तिकस्य सितेऽभ्यर्च्य विष्णुं देवो विमानगः । चैत्रे त्रिरात्रं नकाशी अजापञ्चमदः सुसी
त्रिरात्रं पयसः पानमुपवासपरस्वयम् ।) पृथ्यादि कार्तिके शुक्ले कृच्छ्रो माहेन्द्र उच्यते ॥ १४
पञ्चरात्रं पयः पीत्वा दध्याहारो षुपोषितः । एकादश्यां कार्तिके तु कृच्छ्रोऽयं भास्करोऽर्थदः ॥ १४
पचागूं यावकं शकं दधि क्षीरं घृतं जलम् । पञ्चम्यादि सिते पक्षे कृच्छ्रः सातवनः स्मृतः ॥ १६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये दिवसव्रतकथनं नाम व्रतनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—९९६६

+ इदमर्थं नास्ति च. पुस्तके । * यनुद्दिशन्तर्गतः पाठश्च. पुस्तके नास्ति ।

१ च. 'वाद्दिशन्तर्गाद्' । २ च. ग. 'यनुद्दिशन्तर्गाद्' । ३ च. च. ग. 'म्यां वाऽऽदिने व' । ४ च. ग. च. घ. ५ च. 'दिशन्तर्गाद्' । ६ च. च. 'नो भगवते वा' । ७ च. इ. 'दिवसा पाट' । ८ च. इ. 'दश रात्रा' । ९ च. च. 'भयव' । १० च. ग. 'शी सजां व' । ११ च. 'रोऽनदः' ।

अथ नवनवत्यधिकव्रततमोऽध्यायः ।

मासव्रतानि ।

अग्निरुवाच—

मासव्रतकमारुघ्यास्ये भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् । आपाढादिचतुर्मासपभ्यङ्गं वर्जयेत्सुधीः १
 वैशाखे पुष्पलवणं त्यक्त्वा गोदो वृषो भवेत् । गोदो मासोपवासी च भीमव्रतकरो हरिः ॥ २
 आपाढादिचतुर्मासं श्रावःस्नायी च विष्णुगः । माघे-मास्यथ चैत्रे वा गुडधेनुपदो भवेत् ॥ ३
 गुडव्रतस्तृतीयायां गौरीशः स्यान्महाव्रती । मार्गशीर्षादिमासेषु नक्तकृद्विष्णुलोकभाक् ॥ ४
 एकपक्षव्रती तद्द्रव्यादधीव्रतकं पृथक् । फलव्रती चतुर्मासं फलं त्यक्त्वा प्रदापयेत् ॥ ५
 श्रावणादिचतुर्मासं व्रतैः सर्वं लभेद्ब्रती । आपाढस्य सिते पक्ष एकादश्यामुपोषितः ॥ ६
 चातुर्मास्यव्रतानां तु कुर्वीत परिकल्पनम् । आपाढ्यां चाथ संक्रान्तीं कर्कटस्य हरिं यजेत् ॥ ७
 इदं व्रतं मया देव गृहीतं पुरतस्तव । निर्विघ्नां सिद्धिमायातु प्रसन्ने त्वयि केशव ॥ ८
 गृहीतेऽस्मिन्व्रते देव यद्यपूर्णं त्रिवे ह्यहम् । तन्मे भवतु संपूर्णं त्वत्प्रसादाब्जनादेन ॥ ९
 मौसादि त्यक्त्वा विप्रः स्यात्तैलत्यागी हरिं यजेत् । एकान्तरोपवासी च त्रिर्दोत्री विष्णुलोकभाक् ॥
 चान्द्रायणी विष्णुलोकी मौनी स्यान्मुक्तिभाजनम् । प्राजापत्यव्रती स्वर्गां सक्तुयावकभक्षकः ॥
 दुग्धाद्याहारवान्स्वर्गां पञ्चगव्याम्बुभुक्तया । शकमूलफलाहारी नरो विष्णुपुरीं व्रजेत् ॥ १२
 (×मासवर्जां यवाहारो रसवर्जां हरिं व्रजेत् । कौमुद्रव्रतमारुघ्यास्ये आश्विने समुपोषितः ॥ १३
 द्वादश्यां पूजयेद्विष्णुं मल्लिप्याब्जोत्पलादिभिः । घृतेन तिलतैलेन दीपनैवेद्यमर्पयेत् ॥ १४
 ओं नमो वामुदेवाय मालत्या मालया यजेत् । धर्मकामार्थमोक्षांश्च प्राशुयात्कौमुद्रव्रती ॥ १५
 सर्वं लभेद्दरिं प्रार्च्य मासोपवासकव्रती) ॥ १६

इत्यादिगृहपुराण आग्नेये मासव्रतकथन नामाष्टनवत्यधिकव्रततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५५७२

अथ नवनवत्यधिकव्रततमोऽध्यायः ।

नामाव्रतानि ।

अग्निरुवाच—

ऋतुव्रतान्यहं वक्ष्ये भुक्तिमुक्तिप्रदानि ते । इन्धनानि तु यो दद्यादर्षादिचतुरो धृतुन् ॥ १
 घृतधेनुपदधान्ते भ्राह्मणोऽग्निव्रती भवेत् । कृत्वा मौनं तु संध्यायां मासान्ते घृतकुम्भदः ॥ २
 तिलघण्टावस्रदाता सुंसी सारस्वतव्रती । पश्चाद्घृतेन स्नपनं कृत्वाऽब्दं घेनुदो नृपः ॥ ३
 एकादश्यां तु नक्तापी चैत्रे भक्तं निवेदयेत् । हैमं विष्णोः पदं याति मासान्ते विष्णुसङ्घ्रती ॥ ४

× धनुषिष्ठान्तगतः पाठ्यः पुस्तके नास्ति ।

(नवव्यूहार्चनम्)

दानाशक्तैर्हरिर्दीपो हृतस्तद्वोऽतिदुःखदम् । इदानीं किं विलापेन सहध्वं यदुपागतम् ॥ १८

अग्निरुवाच—

ललितोक्तं च ताः श्रुत्वा दीपदानादिवं ययुः । तस्माद्दीपदानेन व्रतानामधिकं फलम् ॥ १९

इत्यादिमहापुराण भाग्ये दीपदानवर्षेण नाम द्विसप्ततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—५६०२

अथैकाधिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ।

नवव्यूहार्चनम् ।

अग्निरुवाच—

नवव्यूहार्चनं वक्ष्ये नारदाय हरीरितम् । मण्डलेऽग्नेऽर्चयेन्मध्ये अवीजं वासुदेवकम् ॥ १

आवीजं च संकर्षणं प्रद्युम्नं च दक्षिणे । अः अनिरुद्धं नैर्ऋते ओं नारायणमप्सु च ॥ २

तुत्सद्भ्रमणमनिले हंरुं विष्णुं क्षौं वृसिद्धकम् । उत्तरे भूर्वरोहं च ईशे द्वारि च पश्चिमे ॥ ३

कं टं सं शं गरुत्मन्तं पूर्ववक्त्रं च दक्षिणे । खं छं बं हुं फलिति च खं ठं फं शं गदां विधौ ॥

वं षं मं स्रं कोणे शं च धं दं भं हं श्रियं यजेत् । दक्षिणे चोत्तरे पुष्टिं गं टं बं शं स्वचीनकम् ॥

पीठस्य पश्चिमे धं वं वनमालां च पश्चिमे । श्रीपत्सं चैव सं हं छं छं तं यं कौस्तुभं जले ॥ ६

दशधा क्रमाद्विष्णोर्नमोऽनन्तमथोऽर्चयेत् । दशाङ्गादिमहेन्द्रादीन्पूर्वादां चतुरो यतान् ॥ ७

घोरणानि वितानं च अग्न्यनिन्देन्दुवीजकैः । मण्डलानि क्रमाद्भवात्वा तैर्नृ बन्ध ततः पुवेत् ॥ ८

अम्बरस्यं ततो ध्यात्वा सूक्ष्मरूपमथाऽऽत्मनः । सितामृते निमग्नं च चन्द्रविम्बात्प्लुतेन च ॥ ९

तदेव चाऽऽत्मनो बीजममृतं पुष्यसंस्कृतम् । उत्पद्यमानं पुरुषमात्मानमुपकवपयेत् ॥ १०

उत्पन्नोऽस्मि स्वयं विष्णुरीजं द्वादशकं न्यसेत् । हृच्छिरस्तु शिखा चैव कवचं चास्त्रमेव च ११

षष्ठोर्धेशिखापृष्ठलोचनेषु न्यसेत्पुनः । अस्त्रं करद्वये न्यस्य वतो दिव्यतनुर्भवेत् ॥ १२

पथाऽऽत्मनि तथा देवे शिष्यदेहे न्यसेत्तथा । अनिमलिया स्मृता पूजा यद्भरैः पूजनं हृदि ॥ १३

सनिर्माल्या मण्डलादौ बद्धनेत्राय शिष्यकाः । पुष्पं क्षिपेयुर्धन्मूर्ती तस्य तन्नाम कारयेत् ॥ १४

निवेश्य वासतः शिष्यांस्तिष्ठत्रीहृद्युतं हुनेत् । शतमष्टोत्तरं हुत्वा सहरस्रं कांषधुज्जये ॥ १५

नवव्यूहस्य मूर्तानामङ्गानां च श्रवाधिकम् । पूर्णान्द्वरा दीक्षयेत्तान्मुक्तः पूजयथ तैर्धनैः ॥ १६

इत्यादिमहापुराण भाग्ये नवव्यूहार्चनवर्षेण नामैकाधिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—५६१८

अथ श्यिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ।

पुण्यवर्गकथनम् ।

अग्निरुवाच—

पुण्यगन्धधूपदीपनैवेद्यैस्तुप्यते हरिः । पुण्याणि देवयोग्यानि ह्ययोग्यानि वदामि ते ॥ १
पुष्यं श्रेष्ठं मालती च तमालो भुक्तिमुक्तिपान् । मल्लिका सर्वपापघ्नी श्युषिका विष्णुचोकरुदा ॥ २
अतिमुक्तमयं तद्रत्पादला विष्णुलोकदा । करवीरैर्विष्णुलोकी जपापुष्पैश्च पुण्यवान् ॥ ३
पावन्तीकुञ्जकायैश्च तगरैर्विष्णुलोकभाक् । कर्णिकारैर्विष्णुलोकः कुण्ठैः पापनाशनम् ॥ ४
पपैश्च केतकीभिश्च कुन्दपुष्पैः परा गतिः । धाणपुष्पैर्वैश्राभिः कृष्णाभिर्हरिलोकभाक् ॥ ५
अशोकैस्त्रिलोकैस्तद्द्रवादरूपभवेस्त्वथा । मुक्तिभागी विल्वपत्रैः शमीपत्रैः परा गतिः ॥ ६
विष्णुलोकी भृङ्गराजैस्तमालस्य दलैस्त्वथा । तुलसी कृष्णगौराख्या कदारोत्पलकानि च ॥ ७
पद्मं कोकनदं पुष्यं शताब्जमालया हरिः । नीषार्जुनकदम्बैश्च बहुलैश्च सुगन्धिभिः ॥ ८
किंशुकैर्मुनिपुष्पैस्तु गोकर्णैर्नागकर्णकैः । संध्यापुष्पैर्विल्वतर्कै रञ्जनीकेतकीभवेः ॥ ९
कृष्णाण्डतिमिरोत्थैश्च कुशाकाशशरोद्भवैः । घृतादिभिर्मरुभवैः पत्रैरन्यैः सुगन्धकैः ॥ १०
भुक्तिर्मुक्तिः पापहानिर्भक्त्या सर्वैस्तु तुप्यति । स्वर्णलङ्गाधिकं पुष्यं माला कोटिगुणाधिका ११
स्वनेऽन्यवने पुष्पैस्त्रिगुणं वनजैः फलम् । विशीर्णैर्नार्चयेद्विष्णुं नाधिकार्जुनं मोदितैः ॥ १२
काञ्चनारैस्तयोन्मचैर्गिरिकर्णिकया तथा । कुटजैः शाल्मलीयैश्च शिरीषैर्नरकादिकम् ॥ १३
सुगन्धैर्ब्रह्मपद्मैश्च पुष्पैर्नीलोत्पलैर्हरिः । अर्कमन्दारधुस्तूरकुसुमैरर्चयेत् हरः ॥ १४
कुटजैः कर्कटीपुष्पैः केतकीं न शिवे ददेत् । कृष्णाण्डनिम्बसंभूतं पेशाचं गन्धवर्जितम् ॥ १५
अर्हिसा इन्द्रियजयः क्षान्तिर्ज्ञानं दया श्रुतम् । भावाद्यपुष्पैः संपुष्य देवान्स्याद्भुक्तिमुक्तिभारुः ॥
(× अर्हिसा प्रथमं पुष्यं पुष्पमिन्द्रियनिग्रहः । सर्वपुष्यं दया भूते पुष्यं क्षान्तिर्विशिष्यते ॥ १७
शमः पुष्यं तपः पुष्यं ध्यानं पुष्यं च सप्तमम् । सत्त्वं चैवाष्टमं पुष्पमेतैस्तुप्यति कैशवः ॥ १८
एतैरेवाष्टभिः पुष्पैस्तुप्यत्येवाचितो हरिः । पुष्पान्तराणि सन्त्यत्र बाह्यानि यस्तुत्रोच्यते ॥ १९
अथत्वा दयान्वितैर्विष्णुः पूजितः परितुप्यति ।) वारुणं सलिलं पुष्यं सौम्यं घृतपयोद्वयि ॥ २०
मानापत्यं तथाऽन्नादि आग्नेयं धूपदीपकम् । फलपुष्पादिकं चैव वानस्यात्वं तु पञ्चमम् ॥ २१
पार्थिवं कुशपूज्यं वापुष्यं गन्धचन्दनम् । श्रद्धारूपं विष्णुपुष्यं च सर्वदा चाष्टपुष्पिका ॥ २२
आसनं मूर्तिपञ्चाङ्गं विष्णुर्षा चाष्टपुष्पिकाः(का) । विष्णोस्तु वामुदेवायैरीशानायैः शिवस्य वा
इत्यारिनहापुराण आग्नेये पुण्यवर्गवर्चनं नाम श्यिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयद्वयः—५६४१

× धनुर्दिहान्तर्गतमन्थ. छ. म. न. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ अ. वादलकुञ्जका । २ छ. कुरीः । ३ छ. द. 'उकीद' । ४ ध. ग. 'के । इत्यादिभेदः । ५ क.

क. 'व च भित्तः । ६ छ. 'व बाञ्जित ।

अथ श्वधिकद्विज्ञाततमोऽध्यायः ।

नरकस्वरूपम् ।

अशिरुवाच—

पुण्याथैः पूजनाद्विष्णोर्न याति नरकान्वदे । *आयुषोऽन्ते नरः प्राणैरनिच्छन्नपि मुच्यते ॥ १
जलमशिविषं शङ्खं क्षुब्धाधिः पतनं गिरेः । निमित्तं किञ्चिदासाद्य देही प्राणैर्विमुच्यते ॥ २
अन्पच्छरीरमादत्ते यातनीयं स्वकर्मभिः । भुङ्क्तेऽथ पापकृद्दुःखं सुखं धर्मात् संगतः ॥ ३
नीयते यमदूतैस्तु यमं प्राणिभयंकरैः । कुपथे दक्षिणद्वारि धार्मिकः पश्चिमादिभिः ॥ ४
यमाह्नतः किंकरैस्तु पात्यते नरकेषु च । स्वर्गे तु नीयते धर्माद्रिसिद्धायुक्तिसंश्रयात् ॥ ५
गोघाती तु महावीर्या वर्षलक्षं तु पीड्यते । ताम्रकुम्भे महादीप्ते ब्रह्मेहा भूमिहारकः ॥ ६
महामलयके यावद्रौरवे पीड्यते शनैः । स्त्रीवालवृद्धहन्ता तु यावदिन्द्राश्वतुर्दश ॥ ७
महारौरवके रौद्रे गृहक्षेत्रादिदीपकः । दहते कल्पमेकं स चौरस्तामिस्रके पतेत् ॥ ८
नैककल्पं तु श्लाघ्यैर्भियते यमकिंकरैः । महातामिस्रके सैर्पजलौकायैश्च पीड्यते ॥ ९
यावद्भूमिर्मातृहाया असिपत्रवनेऽसिभिः । नैककल्पं तु नरके करम्भवालुकामु च ॥ १०
येन दग्धो जनस्तत्र दहते बालुकादिभिः । काकोले कृमिविष्टाक्षी एकाकी मिष्टभोजनः ॥ ११
कुट्टले मूत्ररक्ताशी पञ्चयज्ञक्रियोच्छ्रितः । +सुदुर्गन्धे रक्तभोजी भवेचाभक्ष्यभक्षकः ॥ १२
तैलपाके तु तिलवत्पीड्यते परपीडकः । †तैलपाके तु पच्येत शरणागतघातकः ॥ १३
निरुच्छ्रासे दाननाशी रसविक्रयकोऽध्वरे । नाम्ना वज्रकंठाहे च महापाते तदाऽनुती ॥ १४
महाज्वाले पापबुद्धिः क्रकचेऽगम्यगामिनः । संकरी गुडपाके च मनुदेत्परमर्मकृत् ॥ १५
शारेहृदे प्राणिहन्ता भुरधारे च भूमिहृत् । अम्बरीषे गोस्वर्णहृद्द्रुमच्छिद्रजघनकः ॥ १६
मधुहर्ता परीतापे कालमूत्रे परार्थिहृत् । कदमलेऽत्यन्तमांसाशी जग्नगन्धे ह्यपिण्डदः ॥ १७
दुर्धरे ह्युकोचभक्षी वन्दिग्राहेरत्ताथ ये । भंशूपे नरके लोहेऽप्रतिष्ठे भुतिनिन्दकैः ॥ १८
पूतिवपत्रे कूटसाक्षी परिच्छन्देऽनापहा । बालस्त्रीवृद्धघाती च कराले ब्राह्मणातिकृत् ॥ १९
(† विलेपे मद्यघो विप्रो महाभेते तु भेदिनः । तथाऽऽक्रम्य पारदारालुलन्तीमायसी शिलाम् ॥)
शालमलारुपे तमालिन्नेचारी बडुनरंगमा । आस्फोटजिह्वोद्धरणं स्त्रीसृष्टान्नेत्रभेदनम् ॥ २१
अङ्गाराराशौ क्षिप्यन्ते मातृपुत्र्यादिगामिनः । चौराः क्षुरैश्च भिद्यन्ते स्वमांसाक्षी च मांसभुक् २२
मासीपवासकर्ता वै न याति नरकं नरः । एकादशीव्रतकरो भीष्मपञ्चकसद्वती ॥ २३

इत्यथिमाहापुत्राण भाग्येदे नरकस्वरूपवर्णन नाम श्वधिकद्विज्ञाततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—५६६४

* इत्यर्थे च. पुस्तके नास्ति । + एतदर्थेस्थाने—“वर्मनुम्भे रक्तभोजी भवेद्वा रक्तभोजन.” इति च. पुस्तके भवेत्ते । † इत्यर्थे नास्ति क. द. पुस्तकयोः । † धनुष्यहान्तर्गतप्रान्थ. पुस्तके नास्ति ।

१ क. द. 'दायाप्यां व' । २ क. द. 'द्वारवहमिहा' । ३ क. द. 'वधोज' । ४ घ. च. 'यनाटन म' । ५ च. 'दक्षे य' । ६ क. द. 'प्राणहर्ता' । ७ च. 'राजह' । ८ च. 'गर्त ह' । ९ क. द. 'दशवध' । १० क. द. 'गविने' । ११ क. द. 'क' । पूतिपृष्ठे क' ।

(मासोपवासभीष्मपञ्चकमते)

अथ चतुरधिकद्विंशततमोऽध्याय ।

मासोपवासव्रतम् ।

॥ अग्निरुवाच—

व्रतं मासोपवासं च सर्वोत्कृष्टं वदामि ते । कृत्वा तु वैष्णवं यज्ञं गुरोराज्ञामवाप्य च ॥ १
 कृच्छ्राद्यैः स्वबलं बुद्ध्या कुर्यान्मासोपवासकम् । वानप्रस्थो यतिर्वाऽथ नारी वा विधवा मुनेः ॥ २
 आश्विनस्यामले पक्ष एकादश्यामुपोषितः । व्रतमेतच्च वृक्षीपाद्यावत्रिंशद्दिनानि तु ॥ ३
 अथमभृत्यहं विष्णो यावदुत्थानकं तव । अर्चये त्वामनश्नन्नि यावत्रिंशद्दिनानि तु ॥ ४
 कार्तिकाश्विनयोर्विष्णो यावदुत्थानकं तव । श्रिये यद्यन्तरालेऽहं व्रतभङ्गो न मे भवेत् ॥ ५
 त्रिकालं पूजयेद्विष्णुं त्रिः स्नातो गन्धपुष्पकैः । विष्णोर्गीतादिकं जप्यं ध्यानं कुर्याद्ब्रती नरः ॥ ६
 हृष्यावादं परिहरैर्दर्याकाह्लासां विवर्जयेत् । नाव्रतस्यं स्पृशेत्कंचिद्विकर्मस्थानं चालयेत् ॥ ७
 देशतापतने तिष्ठेद्यावत्रिंशद्दिनानि तु । द्वादश्यां पूजयित्वा तु भोजयित्वा द्विजान्ब्रती ॥ ८
 समाप्य दक्षिणां दत्त्वा पारणं तु समाचरेत् । मुक्तिमुक्तिमवाप्नोति कल्याणैव त्रयोदश ॥ ९
 कारयेद्वैष्णवं यज्ञं यजेद्विमांस्त्रयोदश । तावन्ति वस्त्रपुग्मानि(णि) भाजनान्यांसनानि च ॥ १०
 छात्राणि सपवित्राणि तथोपानयुगानि च । योगपट्टोपवीतानि दद्याद्विप्राय तैर्मतः ॥ ११
 अन्यविप्राय शयवायां ह्यैवं विष्णुं प्रपूज्य च । आत्मदश्च तथा मूर्ति वस्त्राद्यैश्च प्रपूजयेत् ॥ १२
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विप्रविष्णुप्रसादतः । विष्णुलोकं गामप्याभि विष्णुरेव भवाम्यहम् ॥ १३
 ब्रज ब्रज देवबुद्धे विष्णोः स्थानमनामयम् । विमानेनामलस्तत्र तिष्ठ विष्णुस्वरूपधृक् ॥ १४
 द्विजैर्नृकृत्वाऽथ तां शय्यां गुरवेऽथ निवेदयेत् । कुलानां शतमुद्धृत्य विष्णुलोकं नयेद्ब्रती ॥ १५
 मासोपवासी यद्देशे स देशो निर्मलो भवेत् । किं पुनस्तत्कुलं सर्वं यत्र मासोपवासकृत् ॥ १६
 व्रतस्थं मूर्च्छितं दृष्ट्वा क्षीराज्यं चैव पापयेत् । नैते व्रतं विनिघ्नन्ति हविर्विमानुमोदितम् ॥ १७
 क्षीरं गुरोर्हितो(तौ)पथ्य आपो मूलफलानि च । विष्णुर्महोपथं कर्ता व्रतमस्मात्समुदरेत् ॥ १८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये मासोपवासव्रतकथन नाम चतुरधिकद्विंशततमोऽध्याय ॥ २०४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—५६८२

अथ पञ्चाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

भीष्मपञ्चकव्रतम् ।

अग्निरुवाच—

भीष्मपञ्चकमाख्यास्ये व्रतराजं तु सर्वदम् । कार्तिकस्यामले पक्ष एकादश्यां समाचरेत् ॥ १
 दिनानि पञ्च त्रिःस्नायी पञ्चत्रीहितिलैस्तथा । तर्पयेदेवपिनादीन्मौनी संपूजयेद्भारिम् ॥ २

* इत व्रतमध्यायपदक नास्ति च सुतके ।

१ क. क. "मासाख्यं च" । २ ग. "देवमाका" । ३ क. क. क. "ति कुर्वाणं तु शय्येदधीम् । का" । ४ क. क. "विष्णुनतम्" । ५ ख. "जाभत्याऽथ" । ६ ख. क. "जी यदधी" ।

पद्मगव्येन संस्नाप्य देवं पश्चामृतेन च । चन्दनार्घ्यैः सगालिष्य गुग्गुलुं सपृतं दद्वेत् ॥ १
दीपं दद्याद्विषा रात्रौ नैवेद्यं परमान्नकम् । ॐ नमो वासुदेवाय जपेदष्टौत्तरं शतम् ॥ ४
जुहुयाच्च घृताभ्यक्तांस्तिलग्रीहींस्ततो व्रती । पठत्सरेण मघ्रेण स्वाहाकारान्वितेन च ॥ ५
कमलैः पूजयेत्पादौ द्वितीये विल्वपत्रकैः । जानुसन्धियं तृतीयेऽथ नाभिं भृङ्गरज्जेन तु ॥ ६
षाणविल्वजपाभिस्तु चतुर्थे पद्ममेऽहनि । मालत्या भूमिशायी स्यादेकादश्यां तु गोमयम् ॥ ७
गोमूत्रं दधि दुग्धं च पद्ममे पद्मगव्यकम् । पौर्णमास्यां चरेन्नक्तं भुक्तिं पुक्तिं लभेद्ब्रवीती ॥ ८
भीष्मः कृत्वा हारिं प्रातस्तेनैव भीष्मपद्मकम् । ब्रह्मणः पूजनात्पञ्चज(को) पवासादि(त्प)कं व्रतम्
श्यादिमहापुराण आग्नेये भीष्मपद्मव्रतकथनं नाम पथाधिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—५६९१

अथ पदधिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ।

अगस्त्यार्ष्यदानकथनम् ।

आग्निहोत्राच्च—

अगस्त्यो भगवान्विष्णुस्तमर्ष्यर्च्यार्थाऽऽप्नुयाद्दरिम् । अप्राप्ते भास्करे कर्णां सन्निभागैस्त्रिभिर्दिनैः १
अर्घ्यं दद्यादगस्त्याय पूजयित्वा ह्युपोषितः । काशपुष्पमयीं मूर्तिं प्रदोषे विन्यसेद्वेत् ॥ २
मुनेर्यजेत्तां कुम्भस्थां रात्रौ कुर्यात्पजागरम् । अगस्त्य मुनिशार्दूल तेजोराशे महौषधे ॥ ३
इमां मम कृतां पूजां गृह्णीष्व मियथा सह । आवाह्यार्घ्यं च सर्वाङ्गुल्यं प्रार्थयेच्चन्दनादिना ॥ ४
जलाशयसमीपे तु प्रातर्नोत्वाऽर्घ्यमर्पयेत् । काशपुष्पप्रतीकार्थं अग्निमारुतसंभव ॥ ५
मित्रावरुणयोः पुत्र कुम्भयोने नपोऽस्तु ते । *आतापिर्भक्षितो येन वातापिश्च महासुरः ॥ ६
समुद्रः शोषितो येन सोऽगस्त्यः संमुखोऽस्तु मे । अगस्तिं प्रार्थयिष्यामि कर्मणा मनसा गिरा ७
अर्चयिष्याम्यहं मैत्रं परलोकाभिकाङ्क्षया । द्वीपान्तरसमुत्पन्नं देवानां परमं मियम् ॥ ८
राजानं सर्ववृक्षाणां चन्दनं प्रतिगृह्यताम् । धर्मार्थकाममोक्षाणां भाजनी पापनाशनी ॥ ९
सौभाग्यारोग्यलक्ष्मीदा पुष्पमाला प्रगृह्यताम् । धूपोऽयं गृह्यतां देव भक्तिं मे ह्यचलां कुरु ॥१०
ईप्सितं मे वरं देहि परत्र च शुभां गतिम् । सुरासुरैर्युनिश्रेष्ठ सर्वकामफलप्रद ॥ ११
वह्नीव्रीहिकर्षैर्हेम्ना दत्तस्त्वर्घ्यो ह्ययं मया । अगस्त्यं बोधयिष्यामि यन्मया यर्नसोऽदृतम् ॥
फलैरर्घ्यं प्रदास्यामि गृहाणार्घ्यं महामुने ॥ १२

अगस्त्य एवं खननाद्दरित्रीं पूजामपत्यं बलमीहमानः ।

उभौ कर्णाद्यपिस्त्रः पुषोष सत्या-देवेष्वाशिषो वै जगाम ॥ १३

* एतदर्थस्थाने क. व. पुस्तकयोः—“ वातापी भक्षितो येन समुद्रः शोषितः पुत्र । विष्णुवृद्धिस्यकरः सोऽ-
गस्त्यः प्रमुखोऽस्तु मे ” इति ग्रन्थो वर्तते ।

१ य. 'भ्यर्च्ये स्तुवा' । २ ख. ग. 'टे । निमज्जेत् । य. क. 'टे । मूले वज्रे' । ३ क. व. 'हासुदे ।
४ क. व. 'स्यदिना' । ५ क. व. मयैः । ६ क. व. 'म् । प्रसातवेमुनि' । ७ क. ख. व. वाचयिष्यामि । ८ क.
व. 'नोत्सवते' । ९ क. ख. व. 'भी वयो' ।

[अ० ३०७-२०८ श्लो० १-३।१-४] अग्निपुराणम् ।

(कौमुदव्रत व्रतदानदिसमुच्चय)

राजपुत्रि नमस्तुभ्यं मुनिपतिं महाव्रते । अर्घ्यं गृहीत्वा देवेशि लोपापुत्रे यशस्विनि ॥ १४
 पञ्चरत्नसमायुक्तं हेमरूपसमन्वितम् । सप्तधान्यैर्हृतं पात्रं दधिचन्दनसंयुतम् ॥ १५
 अर्घ्यं दद्यादास्त्याय स्त्रीशूद्राणामवैदिकम् । अगस्त्य मुनिशार्ङ्गल तेजोराशे च सर्वद ॥ १६
 इमां मम कृतां पूजां गृहीत्वा त्रैज शान्तये । त्यजेदगस्त्यमुद्दिश्य धान्यमेकं फलं रसम् ॥ १७
 ततोऽन्नं भोजयेद्विभान्मृत्पायसमोदकान् । गां वासांसि सुवर्णं च तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् ॥ १८
 शूद्रपायसयुक्तेन पात्रेणाऽऽच्छादिताननम् । सहिरण्यं च तं कुम्भं ब्राह्मणापोषैकल्पयेत् ॥ १९
 सप्त वर्षाणि दत्त्वाऽर्घ्यं सर्वे सर्वमवाप्तुयुः । नारी पुत्रांश्च सौभाग्यं पतिं कन्या नृपो भुवम् ॥ २०

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽपस्त्यायर्ष्यदानकथन नाम पञ्चविंशततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५७११

अथ सप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

कौमुदव्रतम् ।

अग्निरुवाच—

कौमुदाख्यं मयोक्तं च चरेदाश्वयुजे सिते । हरिं यजेन्मासमेकमेकादश्यामुपोषितः ॥ १
 भाषिणे शुक्लपक्षेऽहमेकाहारो हरिं जपन् । मासमेकं भुक्तिमुक्त्यै करिष्ये कौमुदं व्रतम् ॥ २
 उपोष्य विष्णुं द्वादश्यां यजेद्देवं विलिप्य च । चन्द्रनागुरुकाशमीरैः कमलोत्पलपुष्पकैः ॥ ३
 कद्दलरैर्वाऽय मालत्या दीपं तैलेन वाग्यतः । अहोरात्रं च नैवेद्यं पायसापूपमोदकैः ॥ ४
 ओं नमो वासुदेवाय विज्ञाप्याथ क्षमापयेत् । भोजनादि द्विजे दद्याद्यावद्देवः प्रबुध्यते ॥ ५
 वाक्नमासोपवासः स्यादधिकं फलमप्यतः* ॥ ६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये कौमुदव्रतकथन नाम सप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५७१७

अपञ्चाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

व्रतदानादिसमुच्चयः ।

अग्निरुवाच—

व्रतदानानि सामान्यं प्रवदामि समासतः । तिथौ प्रतिपदादौ च सूर्यादौ कृत्तिकासु च ॥ १
 विष्णु(ष्क)म्भादौ च मेघादौ काले च ग्रहणादिके । यत्काले यत्रतं दानं यद्द्रव्यं नियमादि यत् ॥ २
 तद्द्रव्यारूपं च कालारूपं सर्वं वै विष्णुर्देवतम् । रवीशमर्षलक्ष्म्याद्याः सर्वे विष्णोर्विभूतयः ॥ ३
 त्पुद्दिश्य व्रतं दानं पूजादि स्यात्तु सर्वदम् । जगत्पते समागच्छ आसनं पायमर्घ्यकम् ॥ ४

* एतदर्थे—“ सर्वान्भद्रानान्नलोपि कौमुदव्रतमाचरन् ” इत्यधिक क. पुस्तके ।

१ क. क. 'धान्यं पूत' । २ अ. ग. 'न्यनूत' । ३ ग. 'व्रतजा' । ४ ग. 'न' । प्रतिमा 'य मु' । ५ क. क. 'पचारये' । ६ ग. 'जेदेव' । ७ क. क. 'कनाप्यते' । ८ । ९ क. ग. 'द्रव्योपायः' ।

मयुषकं तथाऽऽचार्यं स्नानं वस्त्रं च गन्धकम् । पुष्पं धूपश्च दीपश्च भेष्यादि नमोऽस्तु ते ॥ ५
 इति पूजाव्रते दाने दानवाक्यं समं शृणु । अद्यामुक्तमगोत्राय विभाषामुक्तशर्मणे ॥ ६
 एतद्रूपं विष्णुदैवं सर्वपापोपशान्तये । आयुरारोग्यवृद्धयर्थं सौभाग्यादिविष्टयै ॥ ७
 गोत्रसंततिवृद्धयर्थं विजयाय धनाय च । धर्मवैश्वर्यकामाय तत्पापशमनाय च ॥ ८
 संसारसुकवे दानं तुभ्यं संमददे ह्यहम् । ऋणदानमतिष्ठार्थं तुभ्यमेतद्वदाम्यहम् ॥ ९
 एतेन प्रीयतां नित्यं सर्वलोकपतिः प्रभुः । यज्ञदानव्रतपते विद्याकीर्त्यादि देहि मे ॥ १०
 धर्मकामार्थमोक्षांश्च देहि मे मनसेप्सितम् । यः पठेच्छृणुयान्नित्यं व्रतदानसमुद्ययम् ॥ ११
 स भ्रातृकामो विमलो भुक्तिमुक्तिमवामुयात् । तिथिवारर्क्षसंक्रान्तियोगमन्वादिकं व्रतम् ॥ १२
 नैकधा वामुदेवादेनिपमात्पूजनाद्भवेत् ॥ १३

इतिरिमहापुराण आग्नेये मतदानसमुद्ययकथन नामाष्टमिष्वद्विंशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६७२९

अथ नवाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

दानपरिभाषाकथनम् ।

अभिरूपाच—

दानधर्मान्वयक्यामि भुक्तिमुक्तिमदाञ्जृणु । दानमिष्टं तथा पूर्तं धर्मं कुर्वन्नि सर्वभाक् ॥ १
 वापीकूपतडागानि देवतायवनानि च । अन्नप्रदानमारामाः पूर्तं धर्मं च मुक्तिदम् ॥ २
 अभिहोत्रं तपः सत्यं वेदानां चानुपालनम् । आतिथ्यं वैश्वदेवं च प्राहुरिष्टं च नाकदम् ॥ ३
 ग्रहोपरामे यद्दानं सूर्यसंक्रमणेषु च । द्वादश्यादां च यद्दानं पूर्तं तदपि नाकदम् ॥ ४
 देशे काले च पात्रे च दानं कोटिगुणं भवेत् । अयने विपुत्रे पुण्ये व्यतीपाते दिनक्षये ॥ ५
 युगादिषु च संक्रान्तीं चतुर्दश्याष्टमीषु च । सितपञ्चदशीसर्वद्वादशीष्वष्टकासु च ॥ ६
 यज्ञोत्सवविवाहेषु तथा मन्वन्तरादिषु । वैधृते षट्पदुःस्वप्ने द्रव्यत्राह्नयलाभतः ॥ ७
 श्रद्धा वा यद्दिने तत्र सदा वा दानमिष्यते । अयने द्वे विपुत्रे द्वे चतस्रः षडशीतयः ॥ ८
 चतस्रो विष्णुपद्यश्च संक्रान्त्यो द्वादशोत्तमाः । कन्यायां मिथुने मीने धनुष्यपि रवेर्गतिः ॥ ९
 षडशीतिमुखाः शोक्ताः षडशीतिगुणाः फलैः । अतीतानागते पुण्ये द्वे उदयदक्षिणायने ॥ १०
 त्रिंशत्कर्कटके नाख्यो मकरे विश्वती स्मृताः । वर्तमाने तुलाभेषे नाख्यास्तूभयतो दश ॥ ११
 षडशीत्यां व्यतीतायां षष्टिरुक्तास्तु नाटिकाः । पुण्याख्या विष्णुपद्यां च प्राक्पश्चादपि षोडशा ॥ १२
 श्रवणाश्विनिष्ठासु नागदैवतमस्तके । यदा स्याद्विचारणे व्यतीपातः स उच्यते ॥ १३
 नवम्यां शुक्लपक्षस्य कार्तिके निरगात्कृतम् । त्रेता सिततृतीयायां वैशाखे द्वापरं युगम् ॥ १४
 दर्शे वै माघमासस्य त्रयोदश्यां नभस्पके । कृष्णे कलिं विजानीयाञ्ज्ञेया मन्वन्तरादयः ॥ १५
 अश्वयुषशुक्लपक्षी द्वादशी कार्तिके तथा । तृतीया चैव माघस्य तथा भ्राद्रपदस्य च ॥ १६

* एतदर्थं क. ड. पुस्तकयोर्नोस्ति ।

(दानपरिभाषाकथनम्)

फाल्गुनस्याप्यमावास्या पौषस्यैकादशी तथा । आपाढस्यापि दशमी माघमासस्य सप्तमी ॥१७
 श्रावणे चाष्टमी कृष्णा तथाऽऽषाढे च पूर्णिमा । कार्तिके फाल्गुने तद्रज्ज्येष्ठे पञ्चदशी तथा ॥१८
 ऊर्ध्वं चैवाऽऽग्रहायण्या अष्टकास्तिस्त्र ईरिताः । अष्टकाख्या चाष्टमी स्यादामु दानानि चाक्षयम्
 गयागङ्गामयागादौ तीर्थं देवालयदिपु । अमार्थितानि दानानि वियात्र कन्यकानि(१) हि २०
 दयात्पूर्वमुखो दानं गृह्णीयादुचरासुखः । आयुर्विर्बधते दातुर्ग्रहीतुः क्षीयते न तत् ॥ २१
 नाम गोत्रं समुच्चार्य संप्रदानस्य चाऽऽत्मनः । संपदेयं प्रयच्छन्ति कन्यादाने पुनस्त्रयम् ॥ २२
 स्नात्वाऽभ्यर्च्य व्याहृतिभिर्दद्याद्दानं तु सोदकम् । कनकाश्वतिला नागा दासीरथमरीच्टहाः ॥
 कन्या च कषिला धेनुर्मेहादानानि वै दश । श्रुतशौर्यतपःकन्यायाज्यशिव्याद्युपागतम् ॥ २४
 शुल्कं धनं हि सकलं शुल्कं शिल्पानुवृत्तितः । कुसीदकृपिवाणिज्यपात्रं यदुपकारतैः ॥ २५
 पाशकथूतचौर्यादिप्रतिरूपकसाहसैः । व्याजेनोपार्जितं कृत्स्नं त्रिविधं त्रिविधं फलम् ॥ २६
 अध्यग्न्यध्यावाहनिकं दत्तं चै प्रीतिकर्मणि । भ्रातृमातृपितृपात्रं पद्विधं स्त्रीधनं स्मृतम् ॥ २७
 त्स्नानत्रयविश्रां द्रव्यं शूद्रस्यैषामनुग्रहात् । बहुभ्यो न प्रदेयानि गौर्यैर्दं शयनं स्त्रियः ॥ २८
 हृत्तानां तु शतं हन्यादप्रयच्छन्प्रतिश्रुतम् । देवानां च गुरुणां च मातापित्रोस्तथैव च ॥ २९
 गुण्यं देयं प्रयत्नेन यत्पुण्यं चाजितं कश्चित् । प्रतिलाभेच्छया दत्तं यद्दानं तदपार्थक्यम् ॥ ३०
 श्रद्धया साध्यते धर्मो दत्तं वार्यपि चाक्षयम् । ज्ञानशीलगुणोपेतः परपीडावहिष्कृतः ॥ ३१
 अज्ञानां पालनाज्राणात्तत्पात्रं परमं स्मृतम् । मातुः शतगुणं दानं सदस्रं पितुरुच्यते ॥ ३२
 अनन्तं दुहितुर्दानं सोदर्यं दत्तमक्षयम् । अमनुष्ये समं दानं पापे ज्ञेयं महाफलम् ॥ ३३
 वर्णसंकरे द्विगुणं शूद्रे दानं चतुर्गुणम् । वैश्ये चाष्टगुणं क्षत्रे षोडशत्वं(कं) द्विनष्टुवे ॥ ३४
 वेदाध्याये शतगुणमनन्तं वेदबोधके । पुरोहिते याजकादौ दानमक्षयमुच्यते ॥ ३५
 भीविहीनेषु यद्दत्तं तदनन्तं च यज्वनि । अतपस्व्यनधीयानः प्रतिग्रहरुचिर्द्विनः ॥ ३६
 अम्भस्यश्मष्टुवेनैव सह तेनैव मज्जति । स्नातः सम्यगुपस्पृश्य गृह्णीयात्मयतः श्रुचिः ॥ ३७
 प्रतिग्रहीता सावित्री सर्वदैव प्रकीर्तयेत् । ततस्तु कीर्तयेत्सार्धं द्रव्येण सह देवतम् ॥ ३८
 प्रतिग्राही षष्ठेदुच्चैः प्रतिश्रुष्ट द्विजोत्तमात् । मन्दं पठेत्सन्नियान्तु उपांशु च तथा विद्वः ॥ ३९
 मनसा च तथा शूद्रात्स्वस्तिवाचनकं तथा । अभयं सर्वदैवत्यं भूमिर्बै विष्णुदेवता ॥ ४०
 कन्या दासस्त्वया दासी माजापत्याः प्रकीर्तिताः । प्राजापत्यो गजः प्रोक्तस्तुरगो यपदैवतः ४१
 तथा चैकशर्षं सर्वं याम्यथ महिपस्तथा । उग्रथ नैर्ऋतो धेनु रौद्री छागोऽनलस्तथा ॥ ४२
 आप्यो मेपो हरिः क्रोड आरण्याः पशवोऽनिलाः । जलाशयं वारुणं स्याद्धारिधानीघटादयः ॥ ४३
 समुद्रजानि रत्नानि हेमलौहानि चानलः । प्राजापत्यानि सस्यानि पफाजमपि सत्तम ॥ ४४
 गान्धर्वं गन्धमित्याहुर्वृक्षं वार्हस्पतं स्मृतम् । वायव्याः पक्षिणः सर्वे विद्या ब्राह्मी तथाऽङ्कम् ॥ ४५
 सारस्वतं पुस्तकादि विश्वकर्मा तु शिल्पके । वनस्पतिर्द्रुमादीनां द्रव्यदेवा हरेस्तनुः ॥ ४६
 छत्रं कृष्णाग्निं शूद्रवा रथ आसनमेव च । उपानहौ तथा यानमुचानात्रिर ईरितम् ॥ ४७
 ईषोपकरणं शस्त्रं ध्वजार्यं सर्वदैवतम् । गृहं च सर्वदैवत्यं सर्वेषां विष्णुदेवता ॥ ४८

१ अ. ग. ऊर्ध्वं वै । २ अ. ए. ग. शकलं । ३ अ. ग. मुक्तादिप्यायम् । ४ अ. ग. 'तः । प्रायिक्यम्' ।
 ५ अ. 'तः । प्रायिक्यम्' । ६ अ. ग. च प्रति । ७ अ. ग. 'यः । फलम्' । ८ ग. रक्षोप' ।

शिवो वा न ततो द्रव्यं व्यतिरिक्तं यतोऽस्ति हि । द्रव्यस्य नाम शृङ्गीयाददामीति तथा वदेत् ॥
 तोयं दद्यात्ततो हस्ते दाने विधिरयं स्मृतः । विष्णुर्दाता विष्णुर्द्रव्यं प्रतिशृङ्गामि वै वदेत् ॥५०
 स्वस्ति प्रतिग्रहं धर्मं भुक्तिमुक्ती फलद्वयम् । गुरुभृत्यानुजिहीर्षुरधिष्यन्देवताः पितॄन् ॥ ५१
 सर्वतः प्रतिशृङ्गीयान्न तु तृप्येत्स्वयं ततः । शूद्रपिं न तु यज्ञार्थं धनं शूद्रस्य तत्फलम् ॥ ५२
 गुडतक्ररसाद्याश्च शूद्रोऽज्ञाया निर्वतिना । सर्वतः प्रतिशृङ्गीयाददृश्या कर्पितो द्विजः ॥ ५३
 नाध्यापनाधाजनाद्वा गर्हिताद्वा प्रतिग्रहात् । दोषो भवति विमाणां ज्वलनार्कसमा हि ते ॥५४
 कृते तु दीयते गत्वा जेतास्वानीय दीयते । द्वापरे याचमानाय कलौ त्वनुगमान्विते ॥ ५५
 मनसा पाशमुविश्य जलं भूमौ विनिसिपेत् । विधत्ते सागरस्यान्तो नान्तो दानस्य विधत्ते ॥५६
 अथ सोमार्कग्रहणसंक्रान्त्यादौ च कालके । ऋग्नागयामवागादौ तीर्थदेशे महामुणे ॥ ५७
 तथा चामुकगोत्राय तथा चामुकशर्मणे । वेदवेदान्तगुप्ताय पात्राय सुमहात्मने ॥ ५८
 यथानाम महाद्रव्यं विष्णुर्द्रादिदैवतम् । पुत्रपौत्रशुद्ध्यर्थपत्नीधर्मार्थसद्गुणाः ॥ ५९
 कीर्तिविद्यामहाकापसौभाग्यारोग्यवृद्धये । सर्वपापोपशान्त्यर्थं स्वर्गार्थं भुक्तिमुक्तये ॥ ६०
 एतत्तुभ्यं संप्रददे मीयतां मे हरिः शिवः । दिव्यान्तरिक्षभौमादिसमुत्पातौघघातकृत् ॥ ६१
 धर्मार्थकाममोक्षाप्त्यै ब्रह्मलोकप्रदोऽस्तु मे । यथानामसगोत्राय विभायामुकशर्मणे ॥ ६२
 एतद्दानप्रतिष्ठार्थं सुवर्णं दक्षिणां ददे । अनेन दानवाक्येन सर्वदानानि वै ददेत् ॥ ६३

इत्यादिगहपुराण आग्नेये दानपरिभाषावर्णनं नाम नवविंशतिस्ततमोऽध्यायः ॥ २०९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५७९२

अथ दशविंशतिस्ततमोऽध्यायः ।

महादानानि ।

अशिरुवाच—

सर्वदानानि वक्ष्यामि महादानानि षोडश । तुलापुरुष आर्यं तु हिरण्यगर्भदानकम् ॥ १
 ब्रह्माण्डं कल्पवृक्षश्च गोसहस्रं च पञ्चमम् । हिरण्यकामधेनुश्च हिरण्याश्वश्च सप्तमम् ॥ २
 हिरण्याश्वरथस्तद्गृहेमहस्तिरथस्तथा । पञ्चैलात्रलकं तद्द्वारादानं तथैव च ॥ ३
 विश्वचक्रं कल्पलता सप्तसागरकं परमम् । रत्नधेनुर्भूमाभूतघटं शुभदिनेऽर्पयेत् ॥ ४
 मण्डपे मण्डले दानं देवान्मार्च्यैर्षीयैर्ह्रिजे । मेरुदानानि पुण्यानि मेरवो दर्श ताञ्छृणु ॥ ५
 धान्यद्रोणसद्वस्त्रेण उत्तमोऽर्धार्धतः परी । उत्तमः षोडशद्रोणः कर्तव्यो लवणाचलः ॥ ६
 दशभारैर्गुंदाद्रिः स्यात्तुत्तमोऽर्धार्धतः परी । उत्तमः पलसार्हसैः स्वर्णमेहस्तथा परी ॥ ७
 दशद्रोणैस्त्रिंशद्भिः स्यात्पञ्चविंशतिभिः क्रमात् । कार्पासपर्वतो विश्वभारैश्च दशपञ्चभिः ॥ ८

* इत्यर्थे क. घ. पुस्तकवैतर्कित ।

१ घ. ग. 'हाद्रोण्य नि' । २ घ. ग. 'श्री तदनुगामिने । न' । ३ क. घ. वदेत् । ४ क. घ. व. सप्तमः ।
 ५ क. घ. 'वज्रात्' । ६ घ. ग. वरम् । ७ क. घ. 'चोय विधिपेत् । मे' । ८ क. घ. 'शपा दणु । ९ घ. ग.
 'दशः स्व' । १० घ. ग. परः । ६ ।

(नानादानानि)

- विशत्या घृतकुम्भानामुत्तमः स्याद्घृताचलः । दशभिः पलसाहसैरुत्तमो रजताचलः ॥ ९
- अष्टभारैः शर्करादिर्मध्यो मन्दोऽर्धतोऽर्धतः । दश धेनुः प्रवक्ष्यामि या दत्त्वा मुक्तिभुक्तिभाक्
- प्रथमा गुडधेनुः स्याद्घृतधेनुस्तथाऽपरा । तिष्ठधेनुस्तृतीया च चतुर्थी जलधेनुका ॥ ११
- क्षीरधेनुर्मधुधेनुः शर्करादिधेनुके । रसधेनुः स्वरूपेण दशमी विधेरुच्यते ॥ १२
- कुम्भाः स्पृद्रवधेनूनामितरासां तु राश्वयः । कृष्णाजिनं चतुर्हस्तं प्राग्गीवं विन्यसेद्भुवि ॥ १३
- गोमयेनानुलिप्त्यां दर्भानास्तीपं सर्वतः । लघ्वैणकाजिनं तद्द्वस्तस्य परिकल्पयेत् ॥ १४
- श्राश्वस्त्रीं कल्पयेद्धेनुमुदकपादां सवत्सकाम् । उत्तमा गुडधेनुः स्यात्सदा भारचतुष्टयात् ॥ १५
- वत्सं भारेण कुर्वीत भाराभ्यां मध्यमा स्मृता । अर्धभारेण वत्सः स्यात्कानिष्ठा भारकेण तु १६
- चतुर्थशिन वत्सः स्याद्दुदवित्तानुसारतः । पञ्चकृष्णलको मापस्ते सुवर्णस्तु षोडश ॥ १७
- पलं सुवर्णाश्चत्वारस्तुला पलशतं स्मृतम् । स्वाद्भारो विशतितुला द्रोणस्तु चतुरादकः ॥ १८
- धेनुवत्सां गुडस्योर्भां सितसूक्ष्माम्बरावृतौ । शुक्तिकर्णाविक्षुपादौ शुचिमुक्ताफलैःसौ ॥ १९
- सितमूत्रशिरालौ च सितकम्बलकम्बलौ । ताम्रगंडुकपुष्टौ तौ सितचामररोमकौ ॥ २०
- विद्रुमधूपुगावेतौ नवनीतस्तनान्वितौ । क्षौपपुच्छौ कांस्यदोहाविन्द्रीलकतारकौ ॥ २१
- सुवर्णशृङ्गाभरणां रजतधुरसंयुतौ । नानाफलमया दन्ता गन्धघ्राणमकल्पितौ ॥ २२
- रचयित्वा यजेद्धेनुमिर्मैर्मल्लैर्द्विजोत्तम । या लक्ष्मीः सर्वभूतानां या च देवेष्ववस्थिता ॥ २३
- धेनुरूपेण सा देवी मम शान्तिं प्रयच्छतु । देहस्या या च वद्राणी शंकरस्य सदा मिया ॥ २४
- धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु । विष्णुव्रजासि या लक्ष्मीः स्वाहा या च विभावसोः ॥
- चन्द्रार्कत्रयशक्तिर्षा धेनुरूपाऽस्तु सा ध्रिये । चतुर्मुखस्य या लक्ष्मीर्षा लक्ष्मीर्धनदस्य च ॥२६
- लक्ष्मीर्षा लोकपालानां सा धेनुर्वरदाऽस्तु मे । स्वधा त्वं पितृभूतानां(णां) स्वाहा यज्ञभुजां यतः
- सर्वपापहरा धेनुस्तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे । एवमामन्त्रितां धेनुं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ २८
- सपानं सर्वधेनूनां विधानं चैतदेव हि । सर्वपद्मफलं प्राप्य निर्मलो भुक्तिमुक्तिभाक् ॥ २९
- स्वर्णशृङ्गी शक्रे रीप्यैः सुशीला बह्मसंयुता । कांस्योपदोहा दातव्या ह्रीरिणी गौः सद्गतिणा ॥
- दाताऽस्याः स्वर्गमाप्नोति वत्सरान्रोपसंमितान् । कपिला चेचारयति भूयश्चाऽऽसप्तमं कुलम् ३१
- स्वर्णशृङ्गी रौप्यश्रुतां कांस्यदोहनकान्विताम् । शक्तितो दक्षिणायुक्तां दत्त्वा स्याद्भुक्तिमुक्तिभाक्
- सवत्सरोपकुल्यानि युगान्भुभयतोमुखीम् । दत्त्वा स्वर्गपवाप्नोति पूर्वेण विधिना ददेत् ॥ ३३
- आसन्नमृष्ट्या देया सवत्सा गौस्तु पूर्ववत् । पद्मारे महापोरे वेत्ता वैतरणी नदी ॥
- वां तर्तुं च ददाम्येनां कृष्णां वैतरणीं च गाम् ॥ ३४

इत्यादिनाहापुराण आग्नेये महाभारतवर्धनं नाम दशाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयद्वयः—५८२६

अथैकादशाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

नानादानानि ।

अग्निवचन—

एकां गां दशगुर्दयादश्च दद्याच्च गोशती । शतं सहस्रगुर्दयात्सर्वे तुल्यफला हि ते ॥ १

१ क. क. 'शतस्य आशिक' । २ ख. ग. 'गुरु' । ३ घ. ग. 'गौ शत' । ४ क. ड. घंता । ५ ग. क. यत् ।

प्रासादा यत्र सौवर्णा वसोर्धारा च यत्र सा । गन्धर्वापारसो यत्र तत्र यान्ति सदस्रदाः ॥ २
 गवां शतप्रदानेन मुच्यते नरकार्णवात् । दत्त्वा वरसत्तरीं चैव स्वर्गलोके महीयते ॥ ३
 गोदानादासुरारोग्यसौभाग्यस्वर्गमाप्नुयात् । इन्द्रादिलोकपालानां या राजमहिषी शुभा ॥ ४
 महिषीदानमाहात्म्यादस्तु मे सर्वकामदा । धर्मराजस्य साहाय्ये यस्याः पुत्रः प्रतिष्ठितः ॥ ५
 महिषासुरस्य जननी या साऽस्तु वरदा मम । महिषीदानाद्य सौभाग्यं वृषदानादिवं व्रजेत् ॥ ६
 संयुक्तहृत्पद्मधारुणं दानं सर्वफलमदम् । पद्मिर्दशहला प्रोक्ता दावजा वृषसंयुता ॥ ७
 सौवर्णपट्टसंनद्धा दत्त्वा स्वर्गे महीयते । दशानां कपिलानां तु दत्त्वानां ज्येष्ठपुत्रकरे ॥ ८
 तत्फलं चाश्वत्थं प्रोक्तं वृषभस्य तु मोक्षणे । धर्मोऽसि त्वं चतुष्पादश्चतस्रस्ते मिया इमाः ॥ ९
 नमो ब्रह्मण्य देवेश पितृभूतर्षिपोषक । त्वयि मुक्तेऽक्षया लोका मम सन्तु निरामयाः ॥ १०
 मा मे ऋणोऽस्तु देवत्यो भौतः पत्रोऽथ मानुषः । धर्मस्त्वं त्वत्पत्रस्य या गतिः साऽस्तु मे ध्रुवा
 अङ्गयेचक्रशूलाभ्यां मन्त्रेणानेन चोत्सृजेत् । एकादशाहे मेतस्य यस्य चोत्सृज्यते वृषः ॥ १२
 मुच्यते प्रेतलोकास्तु पण्मासे चाब्दिकादिषु । दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशदण्डाञ्चिर्बर्तनम् ॥ १३
 तान्येव दशविस्ताराद्गोचर्यैतत्प्रदोऽप्यभित् । गोभूहिरण्यसंयुक्तं कृष्णाजिनं तु योऽर्पयेत् ॥ १४
 सर्वदुष्कृतकर्माऽपि सायुज्यं ब्रह्मणो व्रजेत् । भाजनं तिलसंतूर्णं गधुना पूर्णमेव च ॥ १५
 दद्यात्कृष्णतिलानां च मस्थमेकं च मागधम् । शय्यां दत्त्वा तु सगुणां भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् ॥
 हैमीं प्रतिष्ठति कृत्वा दत्त्वा स्वर्गस्तथाऽऽत्मनः । विपुलं तु गृहं कृत्वा दत्त्वा स्याद्भुक्तिमुक्तिभाक्
 गृहं मठं सभां स्वर्गो दत्त्वा स्याच्च प्रतिश्रयम् । दत्त्वा कृत्वा गोगृहं च निष्पापः स्वर्गमाप्नुयात्
 (ःयममाहिषदानास्तु निष्पापः स्वर्गमाप्नुयात् । ब्रह्मा हरो हरिर्देवैर्मध्ये च यमवृत्तकः ॥ १९
 पाथी तस्य शिरश्छित्त्वा तं दद्यात्स्वर्गभागभवेत् ॥ त्रिमुखाख्यमिदं दानं शृहीत्वा तु द्विजोऽप्यभाक्
 चेन्द्रं रूप्यमयं कृत्वा के भूत्वा तत्प्रदापयेत् । होमयुक्तं द्विजायैतत्कालचक्रमिदं महत् ॥ २१
 आत्मतुल्यं तु यो लौहं ददेन्न नरकं व्रजेत् । पञ्चाप(श)रपलसंयुक्तं लौहदण्डं तु योऽर्पयेत् ॥ २२
 चस्त्रेणाऽऽच्छाद्य विप्राय यमदण्डो न विद्यते । मूलं फलादि वा द्रव्यं संहतं वाऽथ चैकद्यः २३
 मृत्युंजयं समुद्दिश्य दद्यादायुर्वैवृद्धये । पुमान्कृष्णतिलैः कार्पो रौप्यर्दन्तः सुवर्णहृक् ॥ २४
 खट्वाद्यतकरा दीर्घो जवाकुसुममण्डलः । रक्ताम्बरधरः स्रग्वी शङ्खमालाविभूषितः ॥ २५
 उपानद्युगयुक्ताद्दग्निः कृष्णकम्बलपार्श्वकः । शृहीतमांसपिण्डश्च वामे वै कालपूरुषः ॥ २६
 संपूज्य तं च गन्धार्घ्यैर्ब्राह्मणापोषपादपेत् । मरणव्याधिहीनः स्याद्भानरराजेश्वरो भवेत् ॥ २७
 गोवृषौ तु द्विजे दत्त्वा भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् । हेमन्ताधिष्ठितं चाश्वं हैमं दत्त्वा न मृत्युभाक् २८
 घण्टादिपूर्णमप्येकं दत्त्वा स्याद्भुक्तिमुक्तिभाक् । सर्वाङ्कामानवाप्नोति यः प्रयच्छति काश्चनम् ॥
 सुवर्णे दीयमाने तु रजतं दक्षिणेऽप्यते । अग्रेपामपि दानानां सुवर्णं दक्षिणा स्मृता ॥ ३०
 सुवर्णं रजतं ताम्रं तण्डुलं धान्यमेव च । नित्यश्राद्धं देवपूजा सर्वमेतददक्षिणम् ॥ ३१

* धनुश्चिह्नान्तर्गतमन्थ. पुस्तके नास्ति ।

१ ग. 'स्य माहात्म्यायस्याः । २ क. द. 'धीतर्षी' । ३ ग. 'वि वृतेऽश्' । ४ च. 'न त्रिदण्डेन निव' ।
 ५ प. 'यत्' । ६ य. 'सा न्यापयत्यत्र' । ७ ग. भूत्वा । ८ य. 'ह । हेम' । ९ क. ख. ग. द. 'विराजते । पु' ।
 १० क. द. 'रुपः पु' । ११ य. ग. शृष्णः कमलया । १२ ग. य. च. 'ह । रेवता' । १३ क. द. 'ह । जयादि' ।

(नानादानानि)

रजतं दक्षिणा पित्रेऽप्ये) धर्मकामार्थसाधनम् । सुवर्णं रजतं ताम्रं मणिमुक्तावसूनि च ॥ ३२
 सर्वमेतन्महाप्राज्ञो ददाति वसुधां ददत् । पितृर्ध्वं पितृलोकस्यान्धेवस्थाने च देवताः ॥ ३३
 संतर्पयति शान्तात्मा यो ददाति वसुंधराम् । खर्वटं खेटकं वाऽपि ग्रामं वा सस्यैशाखिनम् ३४
 निर्वर्तेनशतं वाऽपि तदर्थं वा गृहादिकम् । अपि गोचर्ममात्रां वा दत्त्वा सर्वभागभवेत् ॥ ३५
 तैलविन्दुर्यथा चाप्सु प्रसर्पेद्भ्रूगतं तथा । सर्वेषामेव दानानामेकजन्मानुगं फलम् ॥ ३६
 हाटकक्षितिगौरीणां सप्तजनमानुगं फलम् । त्रिसप्तकुलमुद्धृत्य कन्यादो ब्रह्मलोकभाक् ॥ ३७
 गजं सदाक्षिणं दत्त्वा निर्मलः स्वर्गभागभवेत् । अश्वं दत्त्वाऽयुरारोग्यसौभाग्यस्वर्गमाप्नुयात् ३८
 दासीं दत्त्वा द्विजेन्द्राय अप्सरोलोकमाप्नुयात् । दत्त्वा ताम्रमयीं स्थालीं पलानां पञ्चभिः शतैः
 अर्पेत्सदर्थैर्यैर्वा भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् । शुकटं वृषसंयुक्तं दत्त्वा यानेन नाकभाक् ॥ ४०
 बह्वदानाह्रभेदायुरारोग्यं स्वर्गमक्षयम् । धान्यगोधूमकलमयवादीन्स्वर्गभागददत् ॥ ४१
 आसनं तैजसं पात्रं लवणं गन्धचन्दनम् । धूपं दीपं च ताम्बूलं लोहं रूप्यं च रत्नकर्म ॥ ४२
 (* दिव्यानि नानाद्रव्याणि दत्त्वा स्याद्भुक्तिमुक्तिभाक्कृतिलांश्च तिलपात्रं च दत्त्वा स्वर्गमवाप्नुयात्)
 अन्नदानात्परं नास्ति न भूतं न भविष्यति । इत्यश्वरथदानानि दासीदासगृहाणि च ॥ ४४
 अन्नदानस्य सर्वाणि कलां नार्हन्ति षोडशीम् । कृत्वाऽपि सुमहत्पात्रं यः पश्चादन्नदो भवेत् ४५
 सर्वपापविनिर्मुक्तो लोकानामोति चाक्षयान् । (* पानीयं च प्रपां दत्त्वा भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् ॥
 अग्निं काष्ठं च मार्गादीं दत्त्वा दीप्यादिमाप्नुयात् ।) देवगन्धर्वनारीभिर्निषाने सेव्यते दिवि ४७
 घृतं तैलं च लवणं दत्त्वा सर्वमवाप्नुयात् । छत्रोपानहकाष्ठादि दत्त्वा स्वर्गं सुखी वसेत् ॥ ४८
 प्रतिपत्तिधिमुरुषेषु विष्कम्भादिषु योगके । चैत्रादौ वत्सरादौ च अभिन्पादौ हरिं हरम् ॥ ४९
 ब्रह्माणं लोकपालादीन्प्रार्च्य दानं महाफलम् । वृषारामान्भोजनादीन्मार्गसंवाहनादिकान् ॥ ५०
 पादान्पद्मादिकं दत्त्वा भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् । त्रीणि तुल्यफलानीह गावः पृथ्वी सरस्वती ५१
 वाह्नीं सरस्वतीं दत्त्वा निर्मलो ब्रह्मलोकभाक् । सप्तद्वीपमहीदः स ब्रह्मज्ञानं ददाति यः ॥ ५२
 अभयं सर्वभूतेभ्यो यो दद्यात्सर्वभाह्नरः । पुराणं भारतं वाऽपि रामायणमथपि वा ॥ ५३
 लिखित्वा पुस्तकं दत्त्वा भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् । वेदशास्त्रं वृत्तगीतं योऽध्यापयति नाकभाक् ॥
 वृत्तिं दद्यादुपाध्याये छात्राणां भोजनादिकम् । किमदत्तं भवेत्तेन धर्मकामादिदिशिना ॥ ५५
 चानपेसहस्रस्य सम्पद्दत्तस्य यत्फलम् । तत्फलं सर्वनामोति विद्यादानात् संशयः ॥ ५६
 शिवालये विष्णुगृहे सूर्यस्य भवने तथा । सर्वदानप्रदः स स्यात्पुस्तकं वाचयेत्तु यः ॥ ५७
 त्रैलोक्ये चतुः(त्वा)रो वर्णाश्रित्वारथाऽऽथमाः पृथक् । ब्रह्माया देवताः सर्वा विद्यादाने प्रतिष्ठिताः
 विद्या कौपेय्या धेनुर्विद्या चक्षुरनुचमम् । उपवेदप्रदानेन गन्धर्वैः सह मोदते ॥ ५९
 वेदाज्ञानां च दानेन स्वर्गलोकमवाप्नुयात् । धर्मशास्त्रप्रदानेन धर्मैः सह मोदते ॥ ६०
 सिद्धान्तानां प्रदानेन मोक्षमामोत्वसंशयम् । विद्यादानमवाप्नोति प्रदानात्पुस्तकस्य तु ॥ ६१
 शास्त्राणि च पुराणानि दत्त्वा सर्वमवाप्नुयात् । शिष्यांश्च शिक्षयेद्यत् पुण्डरीकफलं लभेत् ॥ ६२

* धनुर्दिशान्तर्गतप्रस्थः, पुस्तके नास्ति । † धनुर्दिशान्तर्गतं नास्ति च, पुस्तके ।

१ छ. ग. 'ध सर्वलो' । २ क. द. 'रत्नलि' । ३ छ. 'ते' । अर्पेत्सदर्थैर्यैः वा 'सु' । ४ क. छ. ग. द. 'य' । विद्यादानं । ५ छ. ग. यानोद्देश्ये ।

येन जीवति तद्वत्त्वा फलस्यान्तो न विद्यते । लोके श्रेष्ठतमं सर्वमात्मानथापि यस्मिन्मयम् ॥ ६१
 सर्वं पितृणां दातव्यं तेषामेवाक्षयार्थिना । विष्णुं रुद्रं पद्मयोनिं देवीविघ्नेश्वरादिकान् ॥ ६४
 पूजयित्वा मृदद्याद्यः पूनाद्रव्यं स सर्वभाक् । देवालयं च प्रतिमां कारयन्सर्वमाप्नुयात् ॥ ६५
 संमार्जनं चोपलेपं कुर्वेन्स्थानिर्मलः पुमान् । नानामण्डलकार्ये मण्डलाधिपतिर्भवेत् ॥ ६६
 गन्धं पुष्पं धूपदीपं नैवेद्यं च मदक्षिणम् । घण्टाध्वजवितानं च प्रेक्षणं वाद्यगीतकम् ॥ ६७
 वस्त्रादिं दत्त्वा देवाय भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् । कस्तूरिकां सिंहलकं च श्रीखण्डमगुरुं तथा ॥ ६८
 कर्पूरं च तथा मुस्तं गुग्गुलं विजयं देदेत् । घृतमस्थेन संस्नाप्य संक्रान्त्यादीं स सर्वभाक् ॥ ६९
 स्नानं पलशतं ज्ञेयमभ्यङ्गं पश्चद्विंशतिः । पलानां तु सहस्रेण महास्नानं मकीर्तितम् ॥ ७०
 दशापराधास्तोषेन क्षीरेण स्नापनाच्छतम् । सहस्रं पयसा दध्ना घृतेनायुतमिष्यते ॥ ७१
 दासीदासमलंकारं गोभूम्यश्वगजादिकम् । देवाय दत्त्वा सौभाग्यं धनायुष्मान्त्रजेदिवम् ॥ ७२

इत्यादिमहापुराण भाष्ये नानादानमहिमवर्णनं नामैकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—५८९८

अथ द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

मेरुदानानि ।

अशिरुवाच—

काम्यदानानि वक्ष्यामि सर्वकायप्रदानि ते । नित्यपूजां मासि मासि कृत्वाऽथो काम्यपूजनम् ?
 व्रतार्हणं गुरोः पूजा परसरान्ते महार्चनम् । अश्वं वै मार्गशीर्षे तु कमलं पिष्टसंभयम् ॥ २
 शिवाय पूज्य यो दद्यात्सूर्यलोके चिरं यसेत् । गजं पापे पिष्टमयं त्रिसप्तकुलमुद्धरेत् ॥ ३
 पापे चाश्वरथं पैष्टं दत्त्वा न नरकं व्रजेत् । फाल्गुने तु वृषं पैष्टं स्वर्गभुक्स्यान्महीपतिः ॥ ४
 चैत्रे चेषुभेयागारं दासदासीसपन्वितम् । दत्त्वा स्वर्गं चिरं स्थित्वा तदन्ते स्यान्महीपतिः ॥ ५
 सप्त त्रीर्दशैश्च वैशाखे दत्त्वा शिवमयो भवेत् । बलिमण्डलकं चाश्वैः कृत्वाऽऽपाठे शिवो भवेत् ६
 विमानं ध्रावणे पीप्यं दत्त्वा स्वर्गो ततो नृपः । शतद्रव्यं फलानां तु दत्त्वोद्धृत्य कुलं नृपः ॥ ७
 गुग्गुलादि दहेद्वाज्रे स्वर्गो स स्यात्ततो नृपः । क्षीरसर्पिर्भूतं पात्रमाश्विने स्वर्गदं भवेत् ॥ ८
 कार्तिके गुडखण्डाज्यं दत्त्वा स्वर्गो ततो नृपः । मेरुदानं द्वादशकं वक्ष्येऽहं भुक्तिमुक्तिदम् ॥ ९
 मेरुव्रते तु कार्तिकायां रत्नमेरुं ददेद्भुजे । सर्वेषां चैव मेरुणां प्रमाणं क्रमशः शृणु ॥ १०
 पञ्चपद्महानीलनीलस्फटिकसंज्ञितः । पुष्पं मरकतं मुक्ता मस्थमात्रेण चोत्तमः ॥ ११
 मघ्योऽर्धः स्यात्तदर्धोऽथो विंशत्यं विवर्जयेत् । कर्णिकायां न्यसेन्मेरुं ब्रह्मविष्णुवीशुदैवतम् ॥ १२
 मातृयवोन्पूर्वतः पूजस्तत्पूर्वं भद्रसंज्ञितः । अश्वरत्नस्ततः प्रोक्तो निपथो मेरुदक्षिणे ॥ १३
 हेमकूटोऽथ हिमवांस्रयं सौम्ये तथा त्रयम् । नीलः श्वेतश्च शृङ्गी च पश्चिमे गन्धमादर्नः ॥ १४
 वैकुण्ठः केतुमालः स्यान्मेरुद्वीदशसंपुतः । सोपवासोऽर्चयेद्विष्णुं शिवं वा स्नानपूर्वकम् ॥ १५

(पृथ्वीदानानि)

देवाग्ने माचर्य मेरुं, च मर्ध्वविभाय वै ददेत् । विशापाभुक्तगोत्राय मेरुं द्रव्यमयं परम् ॥	१६
भुवत्यै भुक्त्वै निर्मलत्वे विष्णुर्दत्तं ददाभि ते । इन्द्रलोके ब्रह्मलोके शिवलोके हरेः पुरे ॥	१७
कुलमुद्धृत्य क्रीडेत विमाने देवपूजितः । अन्येष्वपि च कालेषु संकान्त्वादी मदापयेत् ॥	१८
पलानां तु सहस्रेण महामेरुं प्रकल्पयेत् । शृङ्गत्रयसमायुक्तं ब्रह्मविष्णुहरान्वितम् ॥	१९
एकैकं पर्वतं तस्य शतैकैकेन कारयेत् । मेरुणा सह शैलास्तु ख्यातास्तत्र त्रयोदश ॥	२०
अपने ग्रहणादीं च विष्णव्ये हरिमर्च्य च । स्वर्णमेरुं द्विजायाऽऽर्ष्यं विष्णुलोके चिरं वसेत् ॥	२१
परमाणवो यावन्त इह राजा भवेच्चिरम् । रौप्यमेरुं द्वादशाद्रियुतं संकल्पतो ददेत् ॥	२२
शागुक्तं च फलं तस्य विष्णुं विमं प्रपूज्य च । भूमिमेरुं च विषयं मण्डलं ब्राह्मणैव च ॥	२३
परिकल्प्याष्टमांशेन शेषांशाः पूर्ववत्फलम् । द्वादशाद्रिसमायुक्तं हस्तिमेरुस्वरूपिणम् ॥	२४
ददेत्त्रिपुरपैर्युक्तं दत्त्वाऽनन्तं फलं लभेत् । त्रिपञ्चाश्वैरश्वमेरुं हयद्वादशसंयुतम् ॥	२५
विष्णवादीन्पूज्य तं दत्त्वा भुक्तभोगो नृपो भवेत् । अश्वसंख्याममाणेन गोमेरुं पूर्ववद्देत् ॥	२६
ऋषद्वस्त्रैर्मरिमात्रैर्वस्त्रमेरुश्च मध्यतः । शैलैर्द्वादशवस्त्रैश्च दत्त्वा तं चाक्षयं फलम् ॥	२७
घृतपक्षसहस्रैश्च पलानामाज्यपर्वतः । शतैः पञ्चभिरेकैकः पर्वतैस्त्रिभूतैर्हिरं यजेत् ॥	२८
विष्णव्ये ब्राह्मण्यायाऽऽर्ष्यं सर्वं प्राप्य हरिं त्रजेत् । एवं च खण्डमेरुं च कृत्वा दत्त्वाऽऽमुयात्फलम्	
धान्यमेरुः पञ्चत्वारोऽपर एकैकस्वारकाः । स्वर्णत्रिंशद्भुक्ताः सर्वे ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ॥	३०
सर्वेषु पूज्य विष्णुं वा विशेषदत्तयं फलम् । एवं दशांशमानेन तिलमेरुं प्रकल्पयेत् ॥	३१
शृङ्गाणि पूर्ववत्तस्य तथैवान्यनगेषु च । तिलमेरुं मदायाय कन्पुभिर्षिष्णुलोकभाक् ॥	३२
नमो विष्णुस्वरूपाय धराधराय वै नमः । ब्रह्मविष्ण्वीशशृङ्गाय धरानाभिरिद्यताय चै ॥	३३
नगद्वादशनाथाय सर्वपापापहारिणे । विष्णुभक्ताय शान्ताय त्राणं मे कुरु सर्वथा ॥	३४
निष्पायः पितृभिः सार्धं विष्णुं गच्छामि आ नमः । त्वं हरिस्तु हरेरग्रे अहं विष्णुश्च विष्णवे	
निवेदयामि भक्त्या तु भुक्तिमुक्त्यर्थहेतवे ॥	३५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये देवदागवर्णन नाम द्वादशाधिकद्विंशततमोऽऽध्यायः ॥ २१३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५९३३

अथ नवोदनाधिकद्विंशततमोऽऽध्यायः ।

पृथ्वीदानानि ।

पृथ्वीदानं प्रवक्ष्यामि पृथिवी त्रिविधा मता । शतकोटिर्षोजनानां सप्तद्वीपां ससागरा ॥	१
जम्बूद्वीपावाधिः सा च उत्तमा मेदिनीरिता । उत्तमा पञ्चभिर्भारैः काञ्चनैथ प्रकल्पयेत् ॥	२
सदर्धान्तरजं कूर्पं तथा पञ्चं समादिशेत् । उत्तमा कथिता पृथ्वी मंगेनेव तु मध्यमा ॥	३
कान्तसा च विभागेन(ण) त्रिद्वान्या कूर्मपङ्कजे । पलानां तु सहस्रेण कल्पयेत्कल्पपादपम् ॥	४

* एकदर्पस्थाने क. द. पुस्तकयोरेकद्वयवै—“यज्ञेनैन्द्रायर्षेस्तु वसुमेरुश्च मध्यतः ।” इति ।

१ क. इ. देवपूजिते । २ घ. 'न हनने' । ३ क. इ. च. 'निर्मलत्वे' । ४ क. इ. च । दण्डा' । ५ ख. च. 'पञ्चानत. । ज' । ६ ख. 'मादिः एनीरि' ।

मूलदण्डं सपत्रं च फलपुष्पसमन्वितम् । पञ्चस्कन्धं तु संकल्प्य पञ्चानां दापयेत्सुधीः ॥ ५
 एतदाता ब्रह्मलोके पितृभिर्मोदते चिरम् । विष्ण्वग्रे कामधेनुं तु पञ्चानां पञ्चाभिः शतैः ॥ ६
 ब्रह्मविष्णुमहेशाया देवा धेनी व्यवस्थिताः । धेनुदानं सर्वदानं सर्वदं ब्रह्मलोकदम् ॥ ७
 विष्ण्वग्रे कपिलां दत्त्वा तारयेत्सकलं कुलम् । अलंकृत्य स्त्रियं दद्यादश्वमेधफलं लभेत् ॥ ८
 भूमिं दत्त्वा सर्वभाक्स्पात्सर्वसस्यप्ररोहिणीम् । ग्रामं वाऽथ पुरं वाऽपि खेटकं च ददत्सुखी ॥
 कार्तिकयादौ द्वयोत्सर्गं कुर्वन्स्तारयते कुलम् ॥ १०

इत्यादिनाहपुराण आमेने पृथ्वीदानवर्णनं नाम त्रयोदशोपिबद्धिखततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५९४१

अथ चतुर्दशोपिबद्धिखततमोऽध्यायः ।

नाडीचक्रकथनम् ।

अग्निर्वाच—

नाडीचक्रं भवक्ष्यामि यज्जहानाज्ज्ञायते हरिः । नाभेरधस्ताद्यत्कन्दमङ्कुरास्तत्र निर्गताः ॥ १
 दाससप्ततिसहस्राणि नाभिमध्ये व्यवस्थिताः । तिर्यगूर्ध्वमधश्चैव व्याप्तं ताभिः समन्ततः ॥ २
 चक्रवर्त्सस्यिता ह्येताः मघाना दक्ष नाडयः । इडा च पिङ्गला चैव सुपुम्णा च तथैव च ॥ ३
 गान्धारी हस्तिजिह्वा च पृथ्वा चैव यशा तथा । अलम्बुषो हुङ्कुश्चैव शङ्किनी दशमी स्मृता ॥ ४
 दक्ष प्राणवहा ह्येता नाडयः परिकीर्तिताः । माणोऽपानः समानश्च उदानो व्यान एव च ॥ ५
 नागः कूर्पोऽथ कृकरो देवदत्तो धनंजयः । प्राणस्तु प्रथमो वायुर्दशानामपि स प्रभुः ॥ ६
 प्राणः प्राणयते प्राणं विसर्गात्पूरणं प्रति । नित्यमापूरयत्येव प्राणिनामुत्सि स्थितः ॥ ७
 निःश्वासोच्छ्वासकारैस्तु माणो जीवसमाश्रितः । (३-प्रयाणं कुरुते यस्मात्तस्मात्प्राणः प्रकीर्तितः
 अधो नमत्यपानस्तु आहारं च नृणामधः । मूत्रशुक्रवहो वायुरपानस्तेन कीर्तितः ॥ ९
 पीतभक्षितमाघ्रातं रक्तपिचकफानिलम् । समं नयति गात्रेषु समानो नाम मारुतः ॥) १०
 स्पन्दयत्यधरं सपत्रं नेत्ररागप्रकोपनम् । उद्वेजयति मर्माणि उदानो नाम मारुतः ॥ - ११
 व्यानो विनामयत्यङ्गं व्यानो व्याधिप्रकोपनः । प्रतिदानं यथा कण्ठाद्यापनाद्यान उच्यते ॥ १२
 उद्गारे नाम इत्युक्तः कूर्मथोन्मीलने स्थितः । कृकरो भक्षणे चैव देवदत्तो विजृम्भिते ॥ १३
 धनंजयः रिधतो घोषे मृतस्यापि न मुञ्चति । जीवः प्रयाति दशधा नाडीचक्रं हि तेन तत् १४
 संक्रान्तिविपुत्रं चैव अहोरात्रावनानि च । अधिमास ऋणं चैव जनरात्रधनं तथा ॥ १५
 जनरानं भवेद्विफला अधिमासो विजृम्भिका । ऋणं चात्र भवेत्कासो निःश्वासो धनमुच्यते ॥
 उत्तरं दक्षिणं श्रेयं वागं दक्षिणसंज्ञितम् । मध्ये तु विपुत्रं मोक्तं पुटद्वयविनिःसृतम् ॥ १७
 संक्रान्तिः पुनरस्यैव स्वस्थानात्स्थानयोगतः । सुपुम्णा मध्यमे ह्यङ्ग इडा वामे प्रतिष्ठिता ॥ १८
 पिङ्गला दक्षिणे विम ऊर्ध्वं माणो दहः स्मृतम् । अपानो रात्रिरेवं स्यादेको वायुर्दशोत्तमकः १९

* धनुर्धनान्तर्गतप्रथम क. द. पुस्तकवार्त्तास्ति ।

(संध्याविधिः)

- आयामो देहमध्यस्थः सोमग्रहणमिष्यते । देहांतितत्त्वमायाममादित्यग्रहणं विदुः ॥ २०
- उदरं पूरयेत्तावद्वायुना यावदीप्सितम् । माणायामो भवेद्देव पूरको देहपूरकः ॥ २१
- विधाय सर्वद्वाराणि निश्वासोच्छ्वासवर्जितः । संपूर्णकुम्भवत्तिष्ठेत्प्राणायामः स कुम्भकः ॥ २२
- मुबेद्वायुं ततस्तूर्ध्वं श्वासेनैकेन मन्त्रवित् । उच्छ्वासयोगयुक्तश्च वायुमूर्ध्वं विरेचयेत् ॥ २३
- उच्चरति स्वयं यस्मात्स्वदेहावस्थितः शिवः । तस्मात्तच्चविदां चैव स एव जप उच्यते ॥ २४
- अयुते द्वे सदस्रैकं पद्मशतानि तथैव च । अहोरात्रेण योगीन्द्रो जपसंख्यां करोति सः ॥ २५
- अजपा नाम गायत्री ब्रह्मविष्णुमहेश्वरी । अजपां जपते यस्तां पुनर्जन्म न विद्यते ॥ २६
- चन्द्राग्निरविसंयुक्ता आद्या कुण्डलिनी मता । हृत्प्रदेशे तु सा ज्ञेया अङ्कुराकारसंस्थिता ॥ २७
- सृष्टिन्प्राप्तो भवेच्च स वै सर्गाविलम्बनात् । स्रवन्तं चिन्तयेत्स्मिन्नमृतं सात्त्विकोत्तमः ॥ २८
- देहस्थः सकलो ज्ञेयो निष्कलो देहवर्जितः । हंस हंसेति यो ब्रूयाद्दसो नाम सदाशिवः ॥ २९
- विलेषु च यथा तैलं पुष्ये गन्धः समाश्रितः । पुरुषस्य तथा देहे सवाक्षाभ्यन्तरं स्थितः ॥ ३०
- ब्रह्मणो हृदये स्थानं कण्ठे विष्णुः समाश्रितः । तालुमध्ये स्थितो रुद्रो ललाटे तु महेश्वरः ॥ ३१
- माणायं तु शिवं विद्यात्तस्यान्ते तु परापरम् । पञ्चधा सकलः श्रोक्तो विपरीतस्तु निष्फ(क्क)लः
- प्रासादं नादमुत्थाप्य शततन्तु जपेद्यदि । पण्मासात्सिद्धिमाप्नोति योगयुक्तो न संशयः ॥ ३३
- गणगणस्य ज्ञानेन सर्वपापक्षयो भवेत् । अणिमाद्दिगुणैश्वर्यं पद्भिर्मासैरवाप्नुयात् ॥ ३४
- स्थूलः सूक्ष्मः परश्चेति प्रासादः कथितो मया । इत्सो दीर्घः भुतश्चेति प्रासादं लक्षपेत्रिधा ॥ ३५
- इत्सो दहति पापानि दीर्घो योऽक्षप्रदो भवेत् । आप्यायने भुतश्चेति शीघ्रं विन्दुविभूषितः ॥ ३६
- आदावन्ते च ह्रस्वस्य फट्कारो मारणे हितः । आदावन्ते च हृदयमाकृष्टौ संपकीर्तितम् ॥ ३७
- देवस्य दाक्षिणां मूर्तिं पञ्चलक्षं स्थितो जपेत् । अपान्ते घृतहोमस्तु दशसाहस्रिको भवेत् ॥ ३८
- एवमाप्यापितो मन्त्रो वश्योन्नाटादि कारयेत् । ऊर्ध्वं शून्यमधः शून्यं मध्ये शून्यं निरामयम् ३९
- त्रिशून्यं यो विजानाति मुच्यतेऽसौ भुवं द्विजः । प्रासादं यो न जानाति पञ्चपत्रमहातनुम् ॥ ४०
- अष्टत्रिंशत्कलायुक्तं न स आचार्य उच्यते । तर्धोकारं च गायत्रीं रुद्रादीन्वेच्यसौ गुरुः ॥ ४१

इत्यादिमहापुरुष आग्नेने नाडीचक्रकथन नाम चतुर्दशोपनिषद्ब्रह्मसूत्रतमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५९८४

अथ पयदधाधिकद्विंशत्तमोऽध्यायः ।

संध्याविधिः ।

अधिकवाच—

- ओंकारं यो विजानाति स योगी स हरिः पुमान् । ओंकारपश्यसेचस्मान्मन्त्रसारं तु सर्वदम् १
- सर्वपञ्चमयोगेषु प्रणवः मधमः स्मृतः । तेन संपरिपूर्णं यत्तत्पूर्णं कर्म नेतरत् ॥ २
- ओंकारपूर्विकास्तिस्तौ महाज्वाहृतयोऽव्ययाः । त्रिपदा चैव सावित्री चित्रेयं ब्रह्मणो पुत्रम् ॥ ३
- योऽपतिः सद्हन्येतास्त्रीणि वर्षाण्यर्त्तन्द्भितः । स ब्रह्म परमभ्येति वायुभूतः समर्तियान् ॥ ४

- एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परं तपः । सावित्र्यास्तु परं नास्ति मौनात्सत्यं विशिष्यते ॥ ५
- सप्तवर्ता पापहरा दशभिः प्रापयेद्विनम् । विशावर्ता तु सा देवी नयते हीश्वरालयम् ॥ ६
- अष्टोत्तरशतं जप्त्वा तीर्णः संसारसागरात् । रुद्रकृष्णाण्डजप्येभ्यो गायत्री तु विशिष्यते ॥ ७
- न गायत्र्याः परं जप्यं न ज्वाहृतिसमं हुतम् । गायत्र्याः पादमप्यर्धमर्धमृचपेव वा ॥ ८
- ब्रह्महत्या सुरापानं सुवर्णस्तेपमेव च । गुरुदारागमथैव जप्येनैव पुनाति सा ॥ ९
- पापे कृते तिलैर्होमो गायत्रीजप ईरितः । जप्त्वा सहस्रं गायत्र्या उपवासी स पापहा ॥ १०
- गोघ्नः पितृघ्नो मातृघ्नो ब्रह्महा गुरुत्वपगः । ब्रह्मघ्नः स्वर्णहारी च सुरापो लक्षजप्यतः ॥ ११
- शुद्धये वाऽथ वा स्नात्वा शतमन्त्रजैले जपेत् । अपः शतेन पीत्वा तु गायत्र्याः पापहा भवेत् ॥ १२
- शतं जप्त्वा तु गायत्री पापोपशमनी स्मृता । सहस्रं जप्त्वा सा देवी उपपातकनाशिनी ॥ १३
- अभीष्टदा कोटिजप्त्वा देवत्वं राजतामियात् । ओंकारं पूर्वमुच्चार्य भूर्भुवः स्वस्त्यैव च ॥ १४
- गायत्री प्रणवश्चान्ते जपे चैवमुदाहृतम् । विश्वामित्र ऋषिश्छन्दो गायत्रं सविता तथा ॥ १५
- देवतोपनये जप्ये विनियोगो हुते तथा । अश्विर्वायु रविर्विद्युद्यमो जलपतिर्युधः ॥ १६
- पर्जन्य इन्द्रो गन्धर्वः पूषा च तदनन्तरम् । मित्रोऽथ वरुणस्त्वष्टा वसवो मरुतः शशी ॥ १७
- आङ्गिरा विश्वनासल्यौ कस्तथा सर्वदेवताः । रुद्रो ब्रह्मा च विष्णुश्च क्रमशोऽक्षरदेवताः ॥ १८
- गायत्र्या जपकाले तु कथिताः पापनाशनाः । पादाङ्गुष्ठौ च गुल्फौ च नलकौ जानुनी तथा १९
- जल्पे शिश्रश्च वृषणौ कटिर्नाभिस्तयोदरम् । स्तनौ च हृदयं ग्रीवा मुखं तालु च नासिका २०
- चक्षुषी च भ्रुवोर्मध्यं छलाटं पूर्वमाननम् । दक्षिणोत्तरपार्श्वे द्वे शिर आश्वपतुक्रमात् ॥ २१
- पीतः श्यामश्च कपिलो मारकतोऽग्निं सनिभः । रुक्मविद्युद्भ्रुकृष्णरक्तगीरेन्द्रनीलभाः ॥ २२
- स्फाटिकस्वर्णपाण्डवाभाः पञ्चरागोऽसिन्नशुतिः । ह्येषधूम्ररक्तनीलरक्तकृष्णसुवर्णभाः ॥ २३
- शुक्लकृष्णपलाशाभा गायत्र्या वर्णकाः क्रमात् । ध्यानकाले पापहरा हुतैषा सर्वकापदा ॥ २४
- गायत्र्या तु तिलैर्होमः सर्वपापमणाशनः । शान्तिकामो यवैः कुर्यादायुष्कामो घृतेन च ॥ २५
- सिद्धार्थकैः कर्षसिद्धयै पपसा ब्रह्मवर्चसे । पुत्रकामस्तथा द्यूता धान्यकामस्तु ज्ञालिभिः ॥ २६
- सीरिदृक्षसपिन्द्रिस्तु ग्रहपीडोपशान्तये । धनकामस्तथा विल्वैः श्रीकामः कमलैस्तथा ॥ २७
- आरोग्यकामो दूर्वाभिर्गुरुत्वाते स एव हि । सौभाग्येच्छुर्गुग्गुलना विद्यार्थी पापसेतुर्[त्र] ॥२८
- अयुतेनोक्तसिद्धिः स्याल्लक्षेण मनसेप्सितम् । कोट्या ब्रह्मवधान्मुक्तः कुलोदारी हरिर्भवेत् २९
- ग्रहपशुस्रो वाऽपि होमोऽयुतमुखोऽर्थकृत् । आवाहनं च गायत्र्यास्तत ओंकारमभ्यसेत् ॥ ३०
- स्मृत्योऽंकारं तु गायत्र्या निवर्त्तयान्छिखत् ततः । पुनराचम्य हृदयं नाभिं स्कन्धौ च संस्पृशेत् ३१
- मणवस्य ऋषिर्वक्षा गायत्री छन्द एव च । देवोऽग्निः परमात्मा स्याद्योगो वै सर्वकर्मसु ॥ ३२
- शुक्रा चाग्निमुखी दिव्या काल्यायनसगोवजा । त्रैलोक्यवरणा दिव्या पृथिव्याधारसंयुता ॥ ३३
- अक्षमूर्धपरं देवी पद्मासनगता शुभा ॥ ३३
- ॐ तेनोऽसि सहोऽसि बलमासि भ्रानोऽसि देवानां धामनामाऽसि विश्वमासि विश्वायुः सर्व-
मासि सर्वायुरोमभिभूः ॥ ३४

(गायत्रीनिर्वाणम्)

आगच्छ वरदे देवि जप्ते(रे) मे संनिधौ भव ॥ [गायन्तं त्रायते यन्नाद्वापत्री त्वं ततः स्मृता]
 व्याहृतीनां तु सर्वात्तामृषिरेव प्रजापतिः । व्यस्ताश्चैव समस्ताश्च ब्राह्मणक्षरमोमिति ॥ ३६
 विश्वामित्रो जपदधि(ऋभरद्वाजोऽथ गौतमः । ऋषिरत्रिर्वसिष्ठश्च काश्यपश्च यथाक्रमम् ॥ ३७
 अग्निर्वायु रविश्चैव)वाक्पतिर्वरुणस्तथा । इन्द्रो विष्णुर्व्याहृतीनां दैवतानि यथाक्रमम् ॥ ३८
 गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्च वृहती पङ्क्तिरेव च । त्रिष्टुप्च जगती चेति च्छन्दास्याहुरनुक्रमात् ॥ ३९
 विनियोगो व्याहृतीनां प्राणायामे च ह्येवके । आपो हि ष्टेयुचा चापो द्रुपदादीति वा स्मृता
 तथा हिरण्यवर्णाभिः पात्रमानीभिरन्ततः । विष्णुपोऽष्टौ क्षिपेदूर्ध्वमाजन्मकृतपापजित् ॥ ४१
 अन्तर्जल ऋतं चेति जपेन्निरघमर्षणम् । आपो हि ष्टेतिव्यूचस्य सिन्धुद्वीप ऋषिः स्मृतः ॥ ४२
 घौह्रस्नानाय च्छन्दोऽस्य गायत्री देवता जलम् । मार्जने विनियोगोऽस्य ह्यावभृथके ऋतोः ॥
 अघमर्षणमूक्तस्य ऋषिरेवाघमर्षणम्(णः) । अनुष्टुप्च भवेच्छन्दो भाववृत्तस्तु दैवतम् ॥ ४४
 आपो ज्योती रस इति गायत्र्यास्तु शिरः स्मृतम् । ऋषिः प्रजापतिस्तस्य च्छन्दोहीनं यजुर्पतः
 ब्रह्माग्निवायुसूर्याश्च देवताः परिकीर्तिताः । प्राणरोधात्तु वायुः स्याद्वायोरग्निश्च जायते ॥ ४६
 अथेरापस्ततः शुद्धिस्ततथाऽऽचमनं चरेत् । अन्तश्चरति भूतेषु गुहायां विश्वभूतिषु ॥ ४७
 तपो यज्ञो वपद्कार आपो ज्योती रसोऽमृतम् । उदु त्यं जातवेदसमुषिः प्रस्कण्य उच्यते ॥४८
 गापत्री छन्द आख्यातं सूर्यश्चैव तु दैवतम् । अतिरात्रे नियोगः स्यादग्नीषोमो(शिष्टोमे) नियोगकः
 चित्रं देवेति च ऋच ऋषिः कौत्स उदाहृतः । त्रिष्टुच्छन्दो दैवतं च सूर्योऽस्याः परिकीर्तितम्

इत्यादिमहापुराण भाष्ये छन्दाभिधिरुच्यते नाम पञ्चदशविंशतिव्यततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥

आदितः श्लोकानां समग्रङ्काः—६०३४

अथ दोषभाषि इद्विद्यततमोऽध्यायः ।

गायत्रीनिर्वाणम् ।

अग्निरुवाच—

एवं संध्याविधिं कृत्वा गायत्रीं च जपेत्सरेत् । गायत्रिष्णान्यतस्त्वार्यत्कायः(यं) प्राणांस्तथैव च
 ततः स्मृतेर्यं गायत्री सावित्रीयं ततो यतः । प्रकाशनात्सा सवितुर्वाभूत्वात्सरस्वती ॥ २
 तज्जपोतिः परमं ब्रह्म भर्गस्तेजो यतः स्मृतम् । भा दीप्ताविति रूपं हि भ्रस्त्र पाकेऽथ तत्स्मृतम्
 ओषध्यादिकं पचति भ्राजु दीप्तौ तथा भवेत् । भर्गः स्याद्वाजत इति बहुलं छन्द ईरितम् ॥४
 वरेण्यं सर्वतेजोभ्यः श्रेष्ठं वै परमं पदम् । स्वर्गापवर्गकामैर्वा वरणीयं सदैव हि ॥ ५
 वृणोतेर्वरणार्थत्वाज्जाप्रतस्त्वमादिवर्जितम् । नित्यं शुद्धं बुद्धमेकं सत्यं तद्दीमहीश्वरम् ॥ ६
 अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्ध्यायेमहि(?) विमुक्तये । तज्जपोतिर्भगवान्विष्णुर्नगज्जन्मादिकारणम् ॥ ७

* च पुस्तकेऽयं धनुर्ध्वान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति ।

१ घ. नोतमः । २ छ. "ष्टेयुचोऽस्याम वि" । ३ छ. ग. प्रज्ञानाय । ४ घ. छ. "शेतस्य १५ क. छ. ग.
 क. 'वृत्त च दे' । ६ क. ड. च. पश्यथ जं । घ. छ. प्रह्वय । ७ घ. छ. 'ति ऋचक ल' । ८ छ. ग. घ.
 * येनायो प्रां ।

शिवं केचित्पठन्ति स्म शक्तिरूपं पठन्ति च । केचित्सूर्यं केचिदग्निं वेदगा अग्निहोत्रिणः ॥ ८
 अग्न्यादिरूपी विष्णुर्है वेदादाँ ब्रह्म गीयते । तत्पदं परमं विष्णोर्देवस्य सवितुः स्मृतम् ॥ ९
 महदार्घं सूयते हि स्वयंज्योतिर्हरिः प्रभुः । पर्जन्यो वायुरादित्यः श्रीतोष्णार्चैश्च पाचयेत् ॥१०
 अग्नौ प्रास्ताऽऽहुतिः सम्पगादित्यमुपतिष्ठते । आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजाः ॥ ११
 दधातेर्वा धीमहीति मनसा धारयेमहि । नोऽस्माकं यश्च भर्गश्च सर्वेषां प्राणिनां धियः ॥ १२
 चोदयात्मेरयेद्बुद्धीर्भोक्तृणां सर्वकर्मसु । दृष्टादृष्टविपाकेषु विष्णुसूर्यादिरूपवान् ॥ १३
 ईश्वरमेरितो गच्छेत्स्वर्गं वा श्वभ्रमेव वा । ईशावास्यमिदं सर्वं महदादि जगद्धरिः ॥ १४
 स्वर्गाद्यैः क्रीडते देवो यो हंसः पुरुषः प्रभुः । आदित्यान्तर्गतं यच्च भर्गोरूपं वै मुमुक्षुभिः ॥१५
 जन्ममृत्युविनाशाय दुःखस्य त्रिविधस्य च । ध्यानेन पुरुषोऽयं च द्रष्टव्यः सूर्यमण्डले ॥ १६
 तत्त्वं सदसि चिह्नस्त विष्णोर्यत्परमं पदम् । देवस्य सवितुर्भर्गो वरेण्यं हि तुरीयकम् ॥ १७
 देहादिजाग्रदौब्रह्म अहं ब्रह्मेति धीमहि । योऽसावादित्ये पुरुषः सोऽसावहमनन्त ओम् ॥
 ज्ञानानि शुभकर्मादीन्मवर्तयति यः सदा ॥ १८

इत्यादिनष्टापुत्रण आमेये गायत्रीनिर्वाणरूपेण नाम षोडशाधिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६०६२

अथ सप्तदशाधिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ।

गायत्रीनिर्वाणम् ।

अग्निववाच—

छिद्रमूर्तिं शिवं स्तुत्वा गायत्र्या योगमाप्तवान् । निर्याणं परमं ब्रह्म वसिष्ठोऽन्यथ शंकरात् ॥१
 नमः कनकलिङ्गाय वेदलिङ्गाय वै नमः । नमः पैरमलिङ्गाय व्योमलिङ्गाय वै नमः ॥ २
 नमः सहस्रलिङ्गाय वह्निलिङ्गाय वै नमः । नमः पुराणलिङ्गाय ध्रुवलिङ्गाय वै नमः ॥ ३
 नमः पाताललिङ्गाय ब्रह्मलिङ्गाय वै नमः । नमो रुद्रस्यलिङ्गाय सप्तद्वीपोर्बलिङ्गिने ॥ ४
 नमः सर्वात्मलिङ्गाय सर्वलोकाङ्गलिङ्गिने । नमस्त्वव्यक्तलिङ्गाय बुद्धिलिङ्गाय वै नमः ॥ ५
 नमोऽहंकारलिङ्गाय भूतलिङ्गाय वै नमः । नम इन्द्रियलिङ्गाय नमस्तन्मात्रलिङ्गिने ॥ ६
 नमः पुरुषलिङ्गाय भावलिङ्गाय वै नमः । नमो रजोर्धलिङ्गाय सत्त्वलिङ्गाय वै नमः ॥ ७
 नमस्ते भवलिङ्गाय नमस्तेगुण्यलिङ्गिने । नमोऽनागतलिङ्गाय तेजोलिङ्गाय वै नमः ॥ ८
 नमो वांशूर्धलिङ्गाय ध्रुवलिङ्गाय वै नमः । नमस्तेऽथर्वलिङ्गार्थ सामलिङ्गाय वै नमः ॥ ९
 नमो यज्ञलिङ्गाय यज्ञलिङ्गाय वै नमः । नमस्ते तत्त्वलिङ्गाय देवानुगतलिङ्गिने ॥ १०
 दिश नः परमं योगमपत्वं पत्तमं तथा । ब्रह्म पंचाक्षरं देव ज्ञायं चैव परं विभो ॥ ११
 आक्षरत्वं च वंशस्य धर्मं च मतिमज्ञायाम् ॥ १२

१ क. ह. 'द्वे । ए' । २ क. 'दारुणमह' । ३ क. ह. 'म' । यज्ञारिणु' । ४ क. य. 'शोऽप्येव च' ।

५ क. ह. 'वसिष्ठ' । ६ क. ह. 'वाप्य' । ७ क. 'स' । यर्ष' । ८ क. 'य पुनिति' । ९ क. 'रते नरति' ।

[अ० २१८ श्लो० १-२१] अग्निपुराणम् ।

(राजाभिषेककथनम्)

अग्निरुवाच—

वसिष्ठेन स्तुतः शंभुस्तुष्टः श्रीपर्वते पुरा । वसिष्ठाय वरं दत्त्वा तत्रैवान्तरधीयत ॥ १३

इत्यादिमहापुराण भाष्ये गायत्रीनिर्वाणकथनं नाम सप्तशोभिकद्विचततनोऽध्यायः ॥ २१७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयद्वयः—६०६५

अथाष्टादशभिर्चद्विचततनोऽध्यायः ।

राजाभिषेककथनम् ।

अग्निरुवाच—

पुष्करेण च रामाय राजधर्मं हि पृच्छते । यथाऽऽदौ कथितं तद्वदसिष्ठ कथयामि ते ॥ १

पुष्कर उवाच—

राजधर्मं मन्स्वामि सर्वस्माद्राजधर्मतः । राजा भवेच्छत्रुहन्ता मन्नापालः सुदण्डवात् ॥ २

पाँलपिप्पामि वः सर्वान्धर्मस्थान्त्रतमाचरेत् । संवत्सरं स वृणुयात्पुरोहितमर्थं दिनम् ॥ ३

मन्त्रिणश्चाखिलात्पद्मान्महिषीं धर्मलक्षणाम् । सांवत्सरं नृपः काले सत्तंभारोऽभिषेचनम् ॥ ४

कुर्वान्मृते नृपे नात्र कालस्य नियमः स्मृतः । तिलैः सिद्धार्थकैः स्नानं सांवत्सरपुरोहितैः ॥ ५

घोषयित्वा जयं राज्ञो राजा भद्रासने स्थितः । अभयं घोषयेद्भद्रान्मोचयेद्भार्यपालके ॥ ६

पुरोषसाऽभिषेकात्पाकापैन्दी शान्तिरेव च । उपवास्याभिषेकाहे वैश्यी जुहुयान्मनून् ॥ ७

वैष्णवानैन्द्रमघ्नांस्तु साविजान्वैश्वदेवतात् । सौम्यान्स्वस्त्वयनं शर्म आयुष्याभयदान्मनून् ॥ ८

अपराजितां च कलशं वद्वेदक्षिणपार्श्वगम् । संपातचन्तं हैमं च पूजयेद्भन्वपुष्पकैः ॥ ९

मदक्षिणावर्तशिखस्तप्तान्मनून्दशमः । (अश्वीषमेवनिर्घोषो विधूमश्च हुताश्वनः ॥ १०

अनुलोमः सुगन्धिश्च स्वस्तिकाकारसंनिभः ।) प्रसन्नार्चिर्भद्राञ्ज्वालः स्फुलिङ्गरहितो हितः ॥ ११

न मनेयुश्च मध्येन मार्जारमृगपक्षिणः । पर्वताग्रमृदा तावन्मूर्धानं शोधयेत्पृथः ॥ १२

वल्मीकाग्रमृदा कर्णां वदनं केशवालपात् । इन्द्रालयमृदा श्रीवां हृदयं तु नृपाजिरात् ॥ १३

करिदन्तोद्धृतमृदा दक्षिणं तु तथा भुजम् । वृषश्लोद्धृतमृदा वामं चैव तथा भुजम् ॥ १४

सैरोमृदा तथा पृष्ठमुदरं संगमान्मृ(मृ)दा । नदीतटद्वयमृदा पार्श्वे संशोधयेत्तथा ॥ १५

वैद्यादारमृदा राङ्गः कटिघौचं विधीयते । यद्भस्थानाचर्थेवोल्गो गोस्थानाञ्जानुनी तथा ॥ १६

अभस्थानाचत्पा जह्ये रथचक्रमृदाऽह्निके । मूर्धानं पञ्चगव्येन भद्रासनगतं नृपम् ॥ १७

अभिषिञ्चेदमात्यानां चतुष्टयमथो घटैः । पूर्वतो हेमकुम्भेन घृतपूर्णेन ब्राह्मणः ॥ १८

रूप्यकुम्भेन(ण) याम्ये च क्षीरपूर्णेन क्षत्रियः । दध्ना च ताम्रकुम्भेन(ण) वैश्यः पथिमगेन च ॥ १९

मृन्मयेन जलेनोदकशूद्रामात्योऽभिषेचयेत् । ततोऽभिषेकं नृपतेर्वैहृत्चमवरो द्विजः ॥ २०

कुर्वीत मधुना विमशुन्दोग्ध कुशोदकैः । संपातचन्तं कलशं तथा गत्वा पुरोहितः ॥ २१

* ग. पुस्तकेऽयं धनुर्दिशान्तर्गतप्रश्नो नास्ति ।

१ क. अ. ग. द. च. 'जा हरिः राघु' । २ क. अ. ग. द. च. सप्तदशत् । ३ घ. छ. धन्यदिप्यति । ४ क. छ. ग. द. य. 'भक्तिज' । ५ छ. 'वेद्दुर्गान्मो' । ६ क. द. च. 'ज्य घटिद्वे' । ७ क. ग. सरोमृदा ।

विधाय वह्निरक्षां तु सदस्येषु यथाविधि । राजश्रियाऽभिषेके च ये मन्त्राः परिकीर्तिताः ॥ २२
 तैस्तु दद्यान्महाभाग ब्राह्मणानां स्वनैस्तथा । ततः पुरोहितो गच्छेद्देदिमूलं तदेव तु ॥ २३
 शतच्छिद्रेण पात्रेण सौवर्णेनाभिषेचयेत् । या ओषधीत्योषधीभीरधेत्पुक्त्वेति गन्धकैः ॥ २४
 पुष्पैः पुष्पवतीत्येव ब्राह्मणेति च वीजकैः । रत्नैराशुः शिशानश्च ये देवाश्च कुशोदकैः ॥ २५
 यजुर्वेद्यथर्ववेदी गन्धहारेति संस्पृशेत् । क्षिरः कण्ठ रोचनया सर्वतीर्थोदकैर्द्विजाः ॥ २६
 गीतवाद्यादिनिर्घोषैश्चामरव्यजनादिभिः । सर्वौषधिमयं कुम्भं धारयेयुर्नृपाग्रतः ॥ २७
 तं पश्येत्सर्वेषां राजा घृतं वै मद्ब्रह्मादिकम् । अभ्यर्च्य विष्णुं ब्रह्माणमिन्द्रादींश्च ब्रह्मेश्वरान् ॥ २८
 व्याघ्रचर्मोत्तरां शय्यामुपविष्टः पुरोहितः । मधुपर्कादिकं दत्त्वा पट्टवन्धं प्रकाशयेत् ॥ २९
 राज्ञो मुकुटवन्धश्च पञ्चैवमोत्तरं ददेत् । धुनाद्यैरिति च विशेषपूजं हृषभांशजम् ॥ ३०
 द्वीपिजं सिंहजं व्याघ्रजातं चर्म तदासने । अमात्यसचिवादींश्च प्रतीहारः प्रदर्शयेत् ॥ ३१
 गोजानिगृह्णानाद्यैः सांवरसरपुरोहितौ । पूजयित्वा द्विजान्भार्य्यं ह्यन्यान्भूगोचमुत्सृजेत् ॥ ३२
 बार्हिं प्रदक्षिणीकृत्य गुरुं नत्वाऽथ पृथ्गतः । हृषपालभ्य गां वत्सं पूजयित्वाऽथ मश्रितम् ॥ ३३
 अश्वमारुह्य नामं च पूजयेत्तं समारुहेत् । परिभ्रमेद्राजमार्गं यलयुक्तः प्रदक्षिणम् ॥ ३४
 पुरं विशेष दानाद्यैः प्रौर्च्य सर्वान्वितसर्जयेत्* ॥ ३५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये राजाभिषेककथन नामाष्टादशाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—६१००

अभिषेकविशयविषयद्विंशततमोऽध्यायः ।

अभिषेकमन्त्राः ।

पुक्कर उवाच—

राजदेवाद्यभिषेकमन्त्रान्यक्ष्येऽप्यमर्दनान् । कुम्भात्कुशोदकैः सिञ्चेत्तेन सर्वं हि सिध्यति ॥ १
 सुरास्त्रामभिषिञ्चन्तु ब्रह्माविष्णुब्रह्मेश्वराः । वासुदेवः संकर्षणः प्रभुस्त्रयानिरुद्धकः ॥ २
 भवन्तु विजयायैव इन्द्राद्या दश दिग्गताः । रुद्रो धर्मो मनुर्दक्षो रुचिः श्रद्धा च सर्वदा ॥ ३
 ष्टगुरोर्गसिष्ठश्च सनत्कुमारोऽङ्गिराश्च पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ ४
 मरीचिः कश्यपः वीतु मजेशं पृथिवीपतिम् । प्रभासुरा बार्हिपद् अभिष्यात्ताश्च पान्तु ते ॥ ५
 ऋष्यादाश्रोपहृताश्च आज्यपाश्च सुहालिनः । अधिभिक्षाभिषिञ्चन्तु लक्ष्म्याद्या धर्मबल्लभाः ॥ ६
 आदित्याद्याः कश्यपस्य बह्वेपुत्रस्य बल्लभाः । कृशाश्वत्पाग्निपुत्रस्य भार्याश्रितिष्ठनेमिनः ॥ ७
 अभिन्याद्याश्च चन्द्रस्य पुलहस्य तथा मियाः । भूता च कपिशो दंष्ट्री सुरसा सरमा दनुः ॥ ८
 श्येनी भारती तथा कर्माश्री धृतराष्ट्री शुकी तथै । एतास्तन्नामभिषिञ्चन्तु अरुणशार्ङ्गसारथिः ॥ ९

* इ ए पुष्पकेश्वर शैवार्थमधिक तदथा—“ एव इत्या तु विधिवदाग्यभिषेकमापरेत् ” इति ।

१ क. छ. ग. घ. च. 'ये अक्षेति । २ ग. जीवक । ३ क. क. च 'अयमोत्तरपदे । धु' । ४ घ. छ. इत्यं-
 धजम् । ५ क. द. प्रार्थ । ६ छ. पान्तु । ७ छ. प्रजेता । ८ छ. पृथिवीपतिः । ९ च. देवपुत्रस्य । १० क. द. य.
 पुत्रस्य । ११ य. छ. ग. द. उ. 'जा । एतद्वत् ।

(भभिषेकमन्त्रा)
 आयतिर्नियती रात्रिभिन्ना लोकस्थितौ स्थिताः । उमा मेना शची पान्तु धूमोर्णा निर्ऋतिर्जया ॥
 गौरी शिवा च ऋद्धिश्च बेल्ला या चैव नहुला । असिक्ती च तथा ज्योत्स्ना देवपत्न्यो वनस्पतिः
 महाकल्पश्च कल्पश्च मन्वन्तरयुगाणि च । सवत्सराणि वर्षाणि पान्तु त्वामयनद्रुपम् ॥ १२
 ऋतवश्च तथा मासाः पक्षा राज्यहनी तथा । संघ्वातियिमुहूर्ताश्च कालस्यावयवोश्च ये ॥ १३
 सूर्याद्याश्च ग्रहाः पान्तु मनुः स्वायम्भुवादिकः । स्वाम्भुवः स्वारोचिर्ष उचमस्तामसो मनुः ॥ १४
 रैवतश्चाक्षुषः पद्मो वैवस्वत इहेरितः । सार्वैर्णिर्ऋतपुत्रश्च धर्मपुत्रश्च रुद्रजः ॥ १५
 दक्षजो रौच्यभौत्स्यौ च मनवस्तु चतुर्दश । विश्वभुक्च विपथिश्च सुचिचिश्च शिखी विभुः ॥ १६
 मनोजवस्तथौजस्वी बलिर्ऋतज्ञान्तवः । वृषश्च ऋतपापा च दिवस्पृकविन्द्रिन्द्रकः ॥ १७
 रैवन्तश्च कुमारश्च तथा वत्सविनायकः । वीरभद्रश्च नन्दी च विश्वकर्मा पुरोजवः ॥ १८
 एते त्वामभिपिञ्चन्तु सुरमुख्याः समागताः । नासत्यौ देवभिपजौ ध्रुवाद्या यसवोऽष्ट च ॥ १९
 दश चाङ्गिरसो वेदास्त्वाऽभिपिञ्चन्तु सिद्धये । आत्मा ह्यार्युर्मनो दत्तो मदः प्राणस्तथैव च ॥
 हविष्माश्च गरिष्ठश्च ऋतः सत्यश्च पान्तु वः । नतुर्दत्तो वसुः सत्यः कौलकापो धुरिर्जये ॥ २१
 पुरुरवा आर्द्रनाश्च विश्वे देवाश्च रोचनः । अग्रास्काद्याः सूर्यस्त्वा निर्ऋतिश्च तथा यमः ॥ २२
 अत्रैरुपादहिर्बुन्यो धूमकेतुश्च रुद्रजाः । भरतश्च तथा मृत्युः कापालिश्च किङ्किणिः ॥ २३
 भवनो भावनः पान्तु स्वजन्यः स्वजनस्तथा । ऋतुश्रवाश्च पूर्वा च याजनोऽभ्युशानस्तथा ॥ २४
 प्रसवश्चान्ययथैव दक्षश्च भृगवः सुराः । मनोनुमन्ता प्राणश्च नवोऽपानश्च वीर्यवान् ॥ २५
 बीतिहोत्रो नयः साध्यो हंसो नारायणोऽवतु । विभुश्चैव प्रभुश्चैव देवश्रेष्ठा जगद्धिताः ॥ २६
 धाता मित्रोऽर्षेमा पूषा शक्रोऽथ वरुणो भगः । त्वष्टा विवस्वान्तविता विष्णुर्द्वादश भास्कराः ॥
 एकव्योतिश्च द्विव्योतिस्त्रिश्च(च)तुर्व्योतिरेव च । एकशक्रो द्विशक्रश्च त्रिशकश्च महावलः ॥ २८
 इन्द्रश्च मेल्लादिशतु ततः प्रतिमकृत्तथा । गितश्च समितश्चैव अमितश्च महावलः ॥ २९
 ऋतजित्सत्यनिर्ऋतश्च सुपेगः तेनजितथा । अतिमित्रोऽनुमित्रश्च पुरुमित्रोऽपराजितः ॥ ३०
 ऋतश्च ऋतनाग्धाता विध ता धारणो भुवः । विधारणो महातेजा वासवस्य परः सखा ॥ ३१
 ईदृशथाप्यदक्षश्च एतादृगमिताशनः । ऋद्धितश्च सदृशश्च सरभश्च महातपाः ॥ ३२
 पूर्वा ध्रुवो धुरिर्भीम(?) अभिमुक्तोऽक्षपात्तादः । धृतिर्वसुरनाधृष्यो रामः कामो जयो विराट् ॥
 देवा एकोनपञ्चाशन्मरुतस्त्वामवन्तु ते । चित्राङ्गदधिन्नरथधिन्नरसेनश्च वै कलिः ॥ ३४
 ऊर्णासुरग्रसेनश्च धृतराष्ट्रश्च नन्दकः । हाहा हूहूर्नारदश्च विश्वावसुश्च तुम्युरुः ॥ ३५
 एते त्वामभिपिञ्चन्तु गन्धर्वा विजयाय ते । पान्तु ते धूम्रवो मरुया दिव्याश्चाप्सरसा गणाः ॥
 अनवया सुकेशी च मेनका सह जन्यया । नतुस्थला घृताची च विश्वाची पुङ्गिरुस्थला ३७
 मन्धोचा चोर्वशी रम्भा पञ्चवृदा तिलोत्तमा । चित्रलेखा लक्ष्मणा च पुण्डरीका च वारुणी ॥
 महलादो विरोचनोऽथ बलिरीणोऽथ तस्मैतः । एते चान्येऽभिपिञ्चन्तु दानवा राक्षसास्तथा ॥

१ क इ प उ 'वाटि । २ य ७ प उ प औत्तनिता । ३ क ख ग घ ङ ट 'यो
 यक्ष' । ४ क घ म ङ 'शा इवत्त्वाऽ' । ५ क इ काल च । ६ य इ प उ 'यान्द्रा' । ७ क इ द्रक्ष ।
 ८ क ख ग घ ङ नरोऽत' । ९ ७ इवज्ज' । १० य च कुरा । ११ दृश १५ उ कुम्भ । १२ य ग य
 उ 'लता । १३ ।

हेतिथैव महेतिश्च विद्युत्स्फूर्जपुरप्रकाः । यक्षः सिद्धात्मकः पानु मणिभद्रश्च नन्दनः ॥ ४०
 पिङ्गाक्षो पुतिमांश्चैव पुष्पवन्तो जयावहः । शङ्खः पद्मश्च भकरः कञ्चपश्च निधिर्जये ॥ ४१
 पिशाचा ऊर्ध्वकेशाद्या भूता भूम्यादिवासिनः । महाकालं पुरस्कृत्य नरसिंहं च मातरः ॥ ४२
 गुहः स्कन्दो विश्वासस्त्वा नैगमेयोऽभिपिधतु । डाकिन्यो याश्च योगिन्यः खेचरा भूचराश्च याः
 गरुडश्चारुणः पान्तु संपातिममुखाः खगाः । अनन्ताद्या महानागाः शेषवासुकितक्षकाः ॥ ४४
 ऐरावतो महापद्मः कम्बलाश्वतरावुभौ । शङ्खः कर्कोटकश्चैव धृतराष्ट्रो धनंजयः ॥ ४५
 कुमुदैरावणौ पद्मः पुष्पवन्तोऽथ वामनः । सुप्रतीकोऽञ्जनो नागाः पान्तु त्वां सर्वतः सदा ॥ ४६
 पैंतामहस्तथा हंसो वृषभः शंकरस्य च । दुर्गासिंहश्च पान्तु त्वां यमस्य महिपस्तथा ॥ ४७
 रचैः श्रवाथाश्वपतिस्तथा धन्वन्तारिः सदा । कौस्तुभैः शङ्कराजश्च वज्रं शूलं च चक्रकम् ॥ ४८
 नन्दकोऽस्याणि रक्षन्तु धर्मश्च व्यवसायकः । चित्रगुप्तश्च दण्डश्च पिङ्गलो मृत्पुकालकौ ॥ ४९
 बालसिल्लादिमुनयो व्यासबाल्मीकिमुख्यकाः । पृथुर्दिलीपो भरतो दुष्यन्तः शत्रुजिह्वली ॥ ५०
 भैरुः ककुत्स्थश्चानेना सृष्टान्शो जपद्रुमः । मांधाता मुचुकुन्दश्च पान्तु त्वां च पुरूरवाः ॥ ५१
 सौस्तुदेवाः पद्मविंशत्तन्वानि विजयाय ते । रुक्मभौमः शिलाभौमः पातालो नीलमूर्तिकः ॥ ५२
 पीतरक्तः क्षितिर्धैव श्वेतभौमो रसातलम् । भूर्लोकेश्च भुवर्मुखा जम्बूद्वीपार्दयः श्रिये ॥ ५३
 उचराः कुरवः पान्तु रम्यो हिरण्यकस्तथा । भद्राश्वः केतुपालश्च वर्षश्चैव बलाहकः ॥ ५४
 हरिवर्षः किंपुरुष इन्द्रद्वीपः कश्यपमान् । ताम्रवर्णो गभस्तिवाद्यामद्वीपश्च सौम्यकः ॥ ५५
 गान्धर्वो वारुणो यश्च नचमः पान्तु राजपदः । हिमवान्हेमकूटश्च निपथो नील एव च ॥ ५६
 श्वेतश्च मृद्वान्मेरुर्वाल्यवान्गन्धमादनः । महेन्द्रो मलयः सद्यः शुक्तिमानृक्षवाग्निरिः ॥ ५७
 विन्ध्यश्च पारियात्रश्च गिरयः शान्तिदास्तु ते । ऋग्वेदाद्याः षडङ्गानि इतिहासपुराणकम् ॥ ५८
 आपुर्बेदश्च गान्धर्वधनुर्बेदोपरदेकाः । शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं ज्योतिषां गतिः ॥ ५९
 छन्दोऽङ्गानि च वेदाश्च मीमांसा न्यायविस्तरः । धर्मशास्त्रं पुराणं च विद्या श्वेताश्वतुर्दश ॥ ६०
 सारल्यं योगः पान्तुपतं वेदा वै पथरात्रकम् । कृतान्तपथकं खतद्वायनी च शिवा तथा ॥ ६१
 दुर्गा विद्या च गान्धारी पान्तु त्वां शान्तिदाश्च ते । लरणेशुसुरासर्विर्दधिद्रुग्जलाब्धयः ॥ ६२
 चत्वारः सामराः पान्तु तीर्थानि विविधानि च । पुष्करश्च प्रयागश्च प्रभासो नैमिषः परः ॥ ६३
 गयाशीर्षो ब्रह्मगिरस्तीर्थेश्वरमानतम् । कालोदको नन्दिःकुण्डतीर्थं पवनदस्तथा ॥ ६४
 भृगुतीर्थं प्रभासं च तथा चापरकण्टकम् । जम्बूपार्थश्च विमलः कपिलस्य तथाऽऽश्रमः ॥ ६५
 गङ्गाशारङ्गुत्तारतीर्थं विन्ध्यको नीलवर्ततः । वराहपर्वतार्थं तीर्थं कनखलं तथा ॥ ६६
 कान्तनरश्च देदारो रुद्रकोटिस्तथैव च । वाराणसी महानीर्थं बदर्याश्रम एव च ॥ ६७
 शारदा धीगिरिस्तीर्थं तीर्थं च पुरुषोत्तमः । शालग्रामोऽथ वाराहः सिन्धुसागरसंगमः ॥ ६८
 कस्तुरीतीर्थं विन्दुरसः करीरीराधमस्तथा । नयो गङ्गासरस्वत्यः श्वेत्तुर्गण्डकी तथा ॥ ६९
 अर्च्योदा च रिषाशा च रिबस्ता देविना नदी । मायेरी बंरुणा चैव निधिरा गोपती नदी ॥

(सहायसंपत्तिः)

पारा चर्मण्वती रूपा मन्दाकिनी महानदी । तापी पयोत्पी वेणा च गौरी वैतरणी तथा ॥ ७१
गोदावरी भीमरथी तुङ्गभद्रौऽरणी तथा । चन्द्रभागा शिवा गौरी अभिषिञ्चन्तु पान्तु च ॥ ७२

इत्यादिनाहापुराण आग्नेयेऽभिषेकनञ्चक्रधनं नानैकोनापैशलपिकद्वैचततनोऽध्यायः ॥ २१९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः— ६१७२

अथ विशल्लपिकद्वैचततनोऽध्यायः ।

सहायसंपत्तिः ।

पुष्कर उवाच—

सोऽभिषिक्तः सहायात्यो जयेच्छत्रुघ्नोत्तमः । राज्ञा सेनापतिः कार्यो ब्राह्मणः क्षत्रियोऽथ वा
कुलीनो नीतिशास्त्रज्ञः प्रतीहारश्च नीतिवित् । दूतश्च प्रियवादी स्यादक्षीणोऽतिवलान्वितः ॥ २
तामूलधारी ना स्त्री वा भक्तः क्लेशसहः प्रियः । सांघिविग्रहिकः कार्यः पाहगुण्पादिविशारदः
खड्गधारी रक्षकः स्यात्सारथिः स्याद्बलादिवित् । सूदाध्यक्षो हितो विज्ञो महानसगतो हि सः
सभासदस्तु धर्मज्ञा लेखकोऽक्षरविद्वितः । आह्वानकालविज्ञाः स्युर्हिता दौवारिका जनाः ॥ ५
रत्नादिज्ञो धनार्थ्यक्षो हर्षद्वारे हितो नरः । स्यादायुर्वेदविद्वैद्यो गजाध्यक्षोऽथ हस्तिवित् ॥ ६
जितश्रमो गजारोहो ह्याध्यक्षो ह्यादिवित् । दुर्गाध्यक्षो हितो धीमान्त्यपतिर्वास्तुवेद्वित् ॥ ७
यत्रमुक्ते पाणिमुक्ते अमुक्ते मुक्तधारिते । अस्त्राचार्यो नियुद्धे च कुशलो नृपतेहितः ॥ ८
वृद्धश्रान्तःपुराध्यक्षः पञ्चाशद्गार्पिकाः स्त्रियः । सप्तत्यब्दास्तु पुरुषाथरेपुः सर्वकर्मसु ॥ ९
जाग्रत्स्यादापुषामारे ज्ञात्वा वृत्तिर्विधीयते । उच्यमाधममध्यानि (*बुद्ध्या कर्माणि पार्थिवः ॥
उच्यमाधममध्यानि) पुरुषाणि(न्वि) नियोजयेत् । जयेच्छुः पृथिवीं राजा सहायानानर्थद्वितान्
धर्मिष्ठान्धर्मकार्येषु शूरान्सङ्ग्रामकर्मसु । निपुणानर्थकृत्येषु सर्वत्र च तथा शुचीन् ॥ १२
स्त्रीषु पण्डान्मियुञ्जीत तीक्ष्णान्दारुणकर्मसु । यो यत्र विदितो राज्ञा शुचित्वेन तु तं नरम् ॥ १३
धर्मं चार्थं च कामे च नियुञ्जीताधमेऽग्रमान् । राजा यथाई कुर्याच्च उपधाभिः परीक्षितान् १४
समश्री च यथान्यायात्कुर्याद्धस्तिवनेचरान् । तत्पदान्वेषणे यत्तानध्यक्षास्तत्र कारयेत् ॥ १५
यस्मिन्कर्मणि कौशल्यं यस्य तस्मिन्नियोजयेत् । पितृपैतामहान्मृत्युत्वान्सर्वकर्मसु योजयेत् ॥ १६
विना दायादकृत्येषु तत्र ते हि सैमा मताः । परराजपृष्टहान्प्राज्ञानान्संश्रयकाम्यया ॥ १७
दुष्टानप्यथ वाऽदुष्टानसंश्रयेत प्रयत्नतः । दुष्टं ज्ञात्वा विश्वसेत्र तद्द्विचिं वर्तयेद्दशे ॥ १८
देशान्तैरागतान्पार्थे चारैर्ज्ञात्वा हि पूजयेत् । शत्रवोऽग्निविषं सर्पो निस्त्रिंशमपि चैकतः ॥ १९
भृत्या विशिष्टं विज्ञेयाः कुशुल्याश्च तथैकतः । चारचक्षुर्भवेद्राजा नियुञ्जीत सदा चरान् ॥ २०
जनस्याविहितान्सौम्यांस्तथाऽज्ञातान्परस्परम् । वणिजो मन्त्रकुशलान्सावित्तरचिकित्सकान् २१

* क. व. पुस्तकघोरवधुनिहान्तर्गलो मन्त्रो नास्ति ।

१ ग. परा । २ ग. घ. उ. 'ज्ञाऽपणी । ३ घ. घ. उ. घा । ४ क. व. भुक्तः । ५ क. ट. 'को रक्षको हितः ।
६ घ. उ. 'धेवस्य अ(स्त्र)तुहा' । ७ क. व. 'मान्थाप्यते मातु' । ८ क. व. च. 'मान्थान्वेषेऽस्तिजान् । ९ क.
'मान्पृह' । १० क. व. विदितो । ११ घ. उ. समापताः । १२ क. घ. घ. घ. 'नतरम्' ।

तथा प्रव्रजिताकारान्वलावलविवेकिनः । नैरुस्य राजा श्रद्धयाच्छ्रद्धयाद्बहुवाक्यतः ॥ २२
 रागापरामौ भृत्यानां जनस्य च गुणागुणान् । शुभानामशुभानां च ज्ञानं कुर्याद्विनाय च ॥ २३
 अनुरागकरं कर्म चरेज्जज्ञाद्विरागजम् । जनानुरागया लक्ष्म्या राजा स्याज्जनरञ्जनात् ॥ २४
 इत्यादिमहापुराण आश्रये सहायसप्तविंशतिर्नाम विद्यालपिनद्विभूततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—६१९६

अथैकादशत्यधिकद्विभूततमोऽध्यायः ।

अनुजीविभूतम् ।

पुष्कर उवाच—

भृत्यः कुर्याच्च राजाज्ञां शिष्यवैत्सुस्त्रियः पतैः (स्युः) । न क्षिपेद्दयनं राज्ञो अ(ह्य)नुहले भियं वदेत्
 रहोगतस्य वक्तव्यमभियं यद्वित्तं भवेत् । न नियुक्तो हरेद्विचं नोपेक्षेत्तस्य मानकम् ॥ २
 राज्ञश्च न तथा कार्यं वेपमापाविचोष्टितम् । अन्तःपुरचराध्यक्षो वैरभूतैर्निराकृतैः ॥ ३
 संसर्गं न प्रजेदृत्सो राज्ञो गुह्यं च गोपयेत् । प्रददर्श कौञ्चलं किञ्चिद्भानानं तु विश्लेषयेत् ॥ ४
 राज्ञा यच्छ्रावितं गुह्यं न तल्लोकैः प्रकाशयेत् । आह्लाप्यमाने वाऽन्यस्मिन्किं करोमीति वा वदेत् ॥
 वस्त्रं रत्नमलंकारं राज्ञा दत्तं च धारयेत् । नानिर्दिष्टो द्वारि विशेन्नायोग्ये(ग्य)पुवि राजह्व ॥
 जृम्भा निष्ठीवर्नं कासं कोपं पर्यङ्किताश्रयम् । भृकुटीं वातमुद्गारं तत्समीपे विवर्जयेत् ॥ ७
 स्वगुणारूपापने युज्या परानेव नियोजयेत् । शाठ्यं लौढ्यं सपैशु(शु)न्यं नास्तिक्यं क्षुद्रता तथा
 चापल्यं च परिस्थाज्यं नित्यं राजानुजीविना । श्रुतेन विद्याशिल्पैश्च संयोज्याऽऽत्मानदात्मना ९
 राजसेवां ततः कुर्याद्भूतये भूतिवर्धनः । नमस्कार्याः सदा चास्य पुत्रवल्लभमस्त्रिणः ॥ १०
 सचिर्वैर्नास्य विश्वासो राजचित्तभियं चरेत् । त्यजेद्विरक्तं रक्ताच्च वृत्तिभीहेतु राजवित् ॥ ११
 अपृष्टधास्य न द्यात्कार्यं कुर्याच्चिधाऽऽपदि । प्रसन्नो वाक्यसंग्राही रदस्ये न च श्रुते ॥ १२
 कुशलादिपरिमथ्रं संययच्छति चाऽऽसनम् । तत्कथाश्रवणाजुष्टो अ(ह्य)भियाण्यपि नन्दते ॥ १३
 अल्पं दत्तं प्रयुज्जाति स्मरेत्कथान्तरेऽपि । अइति रक्तस्य कर्तव्या सेवाऽन्यस्य विवर्जयेत् ॥ १४
 इत्यादिमहापुराण आश्रयेऽनुजीविभूतकथन नामैकविंशत्यधिकद्विभूततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—६२१०

अथ द्वाविंशत्यधिकद्विभूततमोऽध्यायः ।

दुर्गसंपत्तिः ।

पुष्कर उवाच—

दुर्गसंपत्तिमारुयास्ये दुर्गदेशे वसेन्नृपः । वैश्वसूद्रजननायो ह्यनाहार्यस्तथा परैः ॥ १

* एतदर्थं क. द. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ प. उ. 'पत्तिभूय' । २ क. द. 'ते' । नाऽऽपि । ३ क. द. 'क्षेपस्य' । ४ क. द. 'क्षे वरंभूला' ।
 ५ क. द. न । ६ क. द. 'अपृष्ट' । ७ प. उ. 'दिह' । ८ प. उ. 'भित्ति' । ९ क. द. 'न मूवापपा-
 ति' । १० प. उ. 'तंय वेपमाय' ।

(राजधर्मः)

किंचिद्ब्राह्मणसंयुक्तो बहुकर्मकरस्तथा । अदेवमातृको भक्तजलो देवः प्रवस्यते ॥	२
परैरपीडितः पुण्यफलधान्यसमन्वितः । अगम्यः परचक्राणां व्यालंतस्करवर्जितः ॥	३
पण्णामेकतमं दुर्गं तत्र कृत्वा वसेद्ब्रह्मी । धनुर्दुर्गं मैहीदुर्गं नरेंदुर्गं तथैव च ॥	४
(×वार्क्षं चैचाम्बुवुर्गं च गिरिदुर्गं च भार्गव । सर्वोत्तमं शैलदुर्गमभेयं चान्यभेदनम् ॥)	५
पुरं तत्र च इष्टार्थं देवतापतनादिकम् । (+अनुपन्नायुधोपेतं सोदकं दुर्गमुच्यते ॥	६
राजरक्षां प्रवक्ष्यामि रक्ष्यो भूयो विपादितः । पञ्चाङ्गस्तु शिरीषः स्थान्मुत्रपिष्टो विपादनः ॥ ७	७
शातावरी छिन्नकहा विषघ्नी तण्डुलीयकम् । कोपातकी च कहलारी ब्राह्मी चित्रपटोलिका ॥ ८	८
मण्डूकपर्णी वाराही धात्र्यानन्दकमेव च । उन्मादिनी सोमराजी विषघ्नं रत्नमेव च ॥	९
चास्तुलक्षणसंयुक्ते वसन्दुर्गे सुरान्पजेत् । प्रजापतयेदुष्टाञ्जयेदानानि दापयेत् ॥	१०
देवद्रव्यादिहरणात्कल्पं तु नरके वसेत् । देवालयानि कुर्वीत देवप्रभारतो नृपः ॥	११
सुरालयाः पालनीयाः स्थापनीयाश्च देवताः । मृगयाहारजं पुण्यं दारुजादिष्टकामयम् ॥	१२
ऐष्टकाच्छैलजं पुण्यं शैलजात्स्वर्णरत्नजम् । क्रीडन्मुरगं कुर्वन्मुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् ॥	१३
चित्रकूटीतवाद्यादिभेक्षण्यीवादिदानकृतम् । तैलाभ्यमधुदुग्धाद्यैः स्नाप्य देवं दिवं व्रजेत् ॥	१४
पूजयेत्पालयेद्दिवादिन्दिनस्त्वं न हरेश्रुषः । सुवर्णमेकं गाभेकां भूभेरप्येकपङ्कजम् ॥	१५
हरन्मरकमाप्नोति यावदाभूतसंष्टयम् । दुराचारं न दिपेद्य सर्वपापेष्वपि स्थितम् ॥	१६
नैवास्ति ब्राह्मणवधात्पापं गुरुतरं कश्चित् । अद्वैतं दैवतं कुर्युः कुर्युर्देवमदैवतम् ॥	१७
ब्राह्मणा इि महाभागास्ताभेभस्येत्सदैव तु । ब्राह्मणीं रुदती हन्ति कुलं राज्यं प्रजास्तया ॥ १८	१८
साध्वी स्त्रीणां पालनं च राजा कुर्याच्च धार्मिकः । स्त्रिया प्रहृष्टया भाग्यं गृहकार्यैकदशया १९	१९
सुप्तंस्तुतोपस्करया व्यये चापुक्तहस्तया । यस्मै दद्यात्पिता त्वेनां शुभूपेचं पतिं सदा ॥	२०
मृते भर्तरी स्वर्यायाद्ब्रह्मचर्ये स्थिताऽङ्गना । परवेश्मरुचिर्न स्यान्न स्यात्कलहशालिनी ॥	२१
पण्डनं वर्जयेन्नारी तथा प्रोषितभर्तृका । देवताराधनपरा तिष्ठेद्भर्तृहिते रता ॥	२२
धारयेन्मङ्गलार्थाय किंचिदाभरणं तथा । भर्ताऽग्निं वा विशेन्नारी साऽपि स्वर्गमवाप्नुयात् ॥ २३	२३
श्रियः संपूजनं कार्यं गृहसंमार्जनादिकम् । द्वादश्यां कातिके विष्णुं गां सवत्सां ददेत्तया ॥ २४	२४
सावित्र्या रक्षितो भर्ता सैत्याचारव्रतेन च । सप्तम्यां मार्गशीर्षे तु सितेऽभ्यर्च्य दिवाकरम् २५	२५
पुत्रानामोति च स्त्रीह नात्र कार्या विचारणा ॥	२६

इत्यादिमहापुराण आश्रये दुर्गसंपत्तिवर्णनं नाम द्वाविंशत्यधिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—६२३६

अथ श्रयोविश्वरथिनद्विसप्ततमोऽध्यायः ।

रामधर्माः ।

पुष्कर उवाच—

श्रामस्याधिपतिं कुर्यादश्रामाधिपं नृपः । श्रतश्रामाधिपं चान्यं तथैव विप्रपेश्वरम् ॥ १

× धनुर्विद्वान्तमंतमश्रीकथ. पुला के नास्ति । + धनुर्विद्वान्तमंतोऽन प्रत्याः क. व. पुनःकथनास्ति ।

१ व. पुष्कजयो । २ क. इ. 'जगृह' । ३ ग. नरदुर्ग । ४ क. स. नरदुर्ग । ५ व. 'न हित्यत्तव' । ६ क.

५. शरवानुय' ।

तेषां भोगविभागश्च भवेत्कर्मानुरूपतः । नित्यमेव तथा कार्यं तेषां चारैः परीक्षणम् ॥ २
 ग्रामे दोषान्समुत्पन्नान्ग्रामेशः प्रशमं नयेत् । अशक्तो दशपालस्य स तु गत्वा निवेदयेत् ॥ ३
 युत्वाऽपि दशपालोऽपि तत्र युक्तिमुपाचरेत् । त्रिचायामोति राजा वै विगयात्तु सुरक्षितात् ॥ ४
 धनवान्धर्ममामोति धनवान्काममश्नुते । उच्छिद्यन्ते विना ह्यर्थैः क्रिया ग्रीष्ये सरियथा ॥ ५
 विशेषो नास्ति लोकेषु पतिवत्स्याधनस्य च । पतितात्र तु गृह्णन्ति दरिद्रो न प्रयच्छति ॥ ६
 धनहीनस्य भार्याऽपि नैद स्याद्दशवर्तिनी । राष्ट्रपीडाकरो राजा नरके वसते चिरम् ॥ ७
 नित्यं राज्ञा तथा भाष्यं गर्भिणी सहधारिणी । यथा स्वं सुखमुत्सृज्य गर्भस्य सुखमावहेत् ॥ ८
 किं शत्रूस्तपसा तस्य प्रजा येस्य न रक्षिताः । सुरक्षिताः प्रजा यस्य स्वर्गस्तस्य गृहोपमः ॥ ९
 अरक्षिताः प्रजा यस्य नरकं तस्य मन्दिरम् । *राजा पद्भागमादत्ते सुकृताद्दुष्कृतादपि ॥ १०
 (+धर्मागमो रक्षणञ्च पापनामोत्परक्षणम् । सुभगा विदमीतेव राजवल्लभतस्करैः ॥ ११
 भूक्ष्यमाणाः प्रजा रक्षयाः कायस्थैश्च विशेषतः । रक्षिता तद्भयेभ्यस्तु राज्ञो भवति सा प्रजा ॥ १२
 अरक्षिता सा भवति तेषामेवेह भोजनम् । दुष्टसंमर्दनं कुर्याच्छास्त्रोक्तं क्रमाददेत् ॥ १३
 (कोपे प्रवेशयेदर्धं नित्यं चार्धं द्विजे ददेत् । निधिं द्विजोत्तमः प्राप्य शूद्धीयात्सकलं तथा ॥ १४
 चतुर्थमष्टमं भागं तथा षोडशमं(कं) द्विजः । वर्णक्रमेण दद्याच्च निधिं पात्रे तु धर्मतः ॥ १५
 अनुत्तं तु वदन्द्ध्यः सुविचर्यांशमष्टमम् । प्रनष्टस्वामिकमुत्थं राजा त्र्यर्धं निधापयेत् ॥ १६
 अर्धोऽप्युत्तराद्धरेत्स्वामी परेण नृपतिर्दरेत् । मपेदमिति यो दूपात्सोऽर्थयुक्तो यथाविधि ॥ १७
 संपाद्य रूपसंख्यादीन्स्वामी तद्भयमर्हति । बालदायादिकमुत्थं तावद्राजाऽनुपाळयेत् ॥ १८
 यावत्स्यात्स समावृत्तो यावद्वाऽतीतशैशवः । बालपुत्रानु चैवं स्याद्रक्षणं निष्कुलामु च ॥ १९
 पतिव्रतासु च स्त्रीषु विधवास्वातुरासु च । जीवन्तीनां तु तासां ये संदरेषुश्च वान्यथाः ॥ २०
 ताश्चिन्त्याश्चौरदण्डेन धार्मिकः पृथिवीपतिः । सामान्यतो हृतं चौरैस्त्वै दद्यात्स्वयं) नृपः ॥ २१
 चौररक्षाधिकारिभ्यो राजाऽपि हतमानुयात् । अहृते यो हृतं दूषान्निःसार्थो दण्ड्य एव सः ॥ २२
 न तद्राज्ञा मदात्तन्मं गृहे यद्गृहगैर्हृतम् । स्वराष्ट्रपण्यादाद्याद्राजा विशतिर्षं द्विज ॥ २३
 शुल्कांशं परदेशाच्च क्षयन्ययप्रकाशकम् । ज्ञात्वा संकल्पयेच्छुल्कं लाभं वणिग्गथाऽऽनुयात् ॥ २४
 विज्ञांशं लाभमादद्याद्दण्डनीपस्ततोऽन्यथा । स्त्रीणां प्रव्रजितानां च तश्शुल्कं विवर्जयेत् ॥ २५
 शरेषु दासदोषेण नष्टं दासाच्च दापयेत् । शूकधान्येषु पद्भागं शिम्बिधान्ये तथाऽष्टमम् ॥ २६
 राजा वन्यार्थमादद्याद्देशकालानुरूपकम् । पद्भागमादद्याद्राजा पशुहिरण्ययोः ॥ २७
 मन्थोपधिरसानां च पुष्पमूलफलस्य च । पद्भागमादद्यात्पशुनां च पद्भागमादद्यात् ॥ २८
 वैदलानां च भाण्डानां सर्वस्याऽप्ययस्य च । पद्भागमेव चाऽऽद्यान्मनुमांसस्य सर्पिषेः ॥ २९
 मिषं चापि न वाऽऽद्याद्वाऽऽप्ययस्य कर्म । यस्य राजस्तु विपये श्रोत्रियः सीदति क्षुधा
 तस्य सीदति तद्राष्ट्रं व्याधिदुर्भिक्षतस्करैः । श्रुतं वृत्तं च विज्ञाय दृष्टिं तस्य प्रकल्पयेत् ॥ ३१

* एतदादिस्वरजित्स्वतो ग्रन्थः, पुस्तके नास्ति । + क. इ. पुस्तकयोरेव धनुर्विद्वान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति ।

† धनुर्विद्वान्तर्गते ग्रन्थः, पुस्तके नास्ति ।

(राजधर्माः)

रक्षेच्च सर्वतस्त्वेनं पिता पुत्रमिवारसम् । संरक्ष्यमाणो राज्ञा यः कुर्वते धर्ममन्वदम् ॥ १२
तेनाऽऽयुर्वर्षते राज्ञो द्रविणं राष्ट्रमेव च । कर्म कुर्युर्नरेन्द्रस्य मासेनैकं च शिलिनः ॥ १३
भुक्तमात्रेण ये चान्ये स्वशरीरोपजीविनः ॥ १४

इत्यादिमहापुराण भाष्ये राजधर्मकथनं नाम त्रयोविंशत्यधिकद्विचतस्रोऽध्यायः ॥ २२३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६२७०

अथ चतुर्विंशत्यधिकद्विचतस्रोऽध्यायः ।

राजधर्माः ।

पुष्कर उवाच—

वक्ष्येऽन्तःपुरचिन्तां च धर्माद्याः पुरुषार्थकाः । अन्योन्यरक्षया तेषां सेवा कार्या स्त्रिया नृपैः १
धर्ममूलोऽर्धविटपस्तथा काणफलो महान् । त्रिवर्गपादपस्तत्र रक्षया फलभागभवेत् ॥ २
कौमाधीनाः स्त्रियो राम तदर्थं रत्नसंग्रहः । सेव्यास्ता नातिसेव्याथ भूमुजा विपयैपिण ॥ ३
आहारो मैथुनं निद्रा सेव्या नाति हि रुग्भवेत् । मन्त्राधिकारे कर्तव्याः स्त्रियः सेव्याः स्वरारत्निका ४
दुष्टान्याचरते या तु नाभिनन्दति तत्कथाम् । ऐक्यं द्विपद्भिर्नति गर्वं बहति चोद्धता ॥ ५
शुम्बिता मार्ष्टि वदनं दत्तं न बहु मन्यते । स्वपित्वादीं प्रमुखाऽपि तथा पश्चाद्विबुध्यते ॥ ६
स्पृष्टा धुनोति मात्राणि मात्रं च विरुणद्धि या । ईषच्छृगोति वान्यानि भियाप्यपि पराङ्मुखी ७
न पश्यत्यग्रदत्तं तु जपनं च निगूहति । दृष्टे विवर्णवदना मित्रेष्वथ पराङ्मुखी ॥ ८
तत्कामितासु च स्त्रीषु मध्यस्येव च लक्ष्यते । ज्ञातमण्डनकालाऽपि न करोति च मण्डनम् ॥ ९
या सा विरक्ता तां त्यक्त्वा सानुरागां स्त्रियं भजेत् । दृष्ट्वैव दृष्टा भवति धीक्षते च पराङ्मुखी ॥ १०
दृश्यमाना तथाऽन्यत्र दृष्टिं क्षिपति चञ्चलाम् । तथाऽप्युपावर्तयितुं नैव शक्नोत्यशेषतः ॥ ११
विद्वृणोति तथाऽङ्गानि स्वस्या गुह्यानि भार्गव । गार्हितं च तथैवाङ्गं प्रयत्नेन निगूहति ॥ १२
तद्दर्शने च कुर्वते बालालिङ्गनञ्चूर्म्वनम् । आभाष्यमाणा भवति सत्यवाक्या तथैव च ॥ १३
स्पृष्टा पुलकितैरङ्गैः स्वेदेनैव च भज्यते । करोति च तथा राम मुलभद्रव्ययाचनम् ॥ १४
ततः स्वरूपमपि प्राप्य करोति परमां मुदम् । नामसंकीर्तनादेव मुदिता बहु मन्यते ॥ १५
करनाङ्गलिङ्गितान्यस्य फलानि प्रेषयत्यपि । तत्प्रेषितं च हृदये विन्यसत्यपि चाऽऽदरात् ॥ १६
आलिङ्गनैश्च मात्राणि लिम्पतीवामृतेन या । मुने स्वपितृयाऽऽर्त्ता च तथा तस्य विबुध्यते ॥ १७
ऊरू स्पृशति चात्पर्यं मुनिं चैनं विबुध्यते । कापित्यचूर्णयोगेन तथा दन्नः स्रजा तथा ॥ १८
घृतं मुगन्धि भवति दुग्धैः क्षिप्तस्त्रया यवैः । भोज्यस्य कल्पनैश्च स्याद्गन्धमुक्तिः प्रदर्शयते ॥ १९
धीचमाचमनं राम तथैव च शिरेचनम् । भावना चैव पाकैश्च बोधनं धूपनं तथा ॥ २०
वासनं चैव निर्दिष्टं कर्माष्टकमिदं स्मृतम् । कपित्थान्निवगन्ध्याघ्नकरवीरकपञ्चतैः ॥ २१

१ ग. घ. उ. कर्मकलो । २ क. द. कान्तभाराः । ३ क. द. 'ह । नवाधि' । उ. 'ह । न वाधि' । च. 'ह ।
न चाभिचारे । ४ उ. स्वरानिधयः । ५ क. उ. बोधिते । ६ क. द. 'न्यदे । धा' । ७ क. द. 'ईः सा त्वेदेनं च ।
८ द. शीर्षं च यमन । ९ क. क. 'करन भो' ।

कृत्वोदकं तु यद्रव्यं शौचितं शौचन तु तत् । एषामभावे शौचं तु मृगदर्पाम्भसा भवेत् ॥	२२
नखं कुष्ठं धनं मांसी स्पृकशैलेयजं जलम् । तथैव कुङ्कुमं लाक्षा चन्दनागुक्नीरदम् ॥	२३
सरलं देवकाष्ठं च कर्पूरं कान्तया सह । बालः केन्दुरुक्तथैव गुग्गुलुः श्रीनिवासकः ॥	२४
सह सर्जरसेनैवं धूपद्रव्यैश्चविश्रुतिः । धूपद्रव्यगणादस्मादेकविंशत्यधेच्छया ॥	२५
द्वे द्वे द्रव्ये समादाय सर्जभागेनियोजयेत् । नक्षत्रिण्याकमलयैः संयोज्य मधुना तथा ॥	२६
धूपयोगा भवन्तीह यथावत्स्वेच्छया कृताः । त्वचं नार्दीं फलं तैल कुङ्कुमं ग्रैन्थिपर्वकम् ॥	२७
शैलेय तगरं क्रान्तां चोलं कर्पूरमेव च । मांसीं सुरां च कुष्ठं च स्नानद्रव्याणि निर्दिशेत् ॥	२८
एतेभ्यस्तु समादाय द्रव्यत्रयमधेच्छया । मृगदर्पयुत स्नानं कार्यं कंदर्पधर्षणम् ॥	२९
त्वष्टुरानलदैस्तुस्वैर्वालकार्धसमायुतैः । स्नानमुत्पलगन्धि स्यात्सतैलं कुङ्कुमायते ॥	३०
जातीपुष्पसुगन्धि स्याच्चगरार्धेन योजितम् । सज्यामकं स्याद्रकुलैस्तुल्यगन्धि मनोहरम् ॥	३१
मञ्जिष्ठा तगरं चोलं त्वचं व्याघ्रनखं नखम् । गन्धपत्रं च विन्यस्य गन्धतैलं भवेच्छुभम् ॥	३१
तैल निपीडितं राम तिलैः पुष्पाधिवासितैः । वासनात्पुष्पसदृशं गन्धेन तु भवेद्द्रष्टव्यम् ॥	३२
प्लालवङ्गकक्षोलजातीफलनिशाकराः । जातीपत्रिकया सार्धं म्वतन्ना मुखवासकाः ॥	३४
कर्पूरं कुङ्कुमं कान्ता मृगदर्प हरेणुकम् । कक्षोलैलालवङ्गं च जातीकोशकमेव च ॥	३५
त्वक्पत्र बुदिमुस्तौ च लवा कस्तूरिका तथा । कण्टकानि लवङ्गस्य फलपत्रे च जातितः ॥	३६
कदुकं च फल राम कार्पिकाग्णुपकल्पयेत् । तच्चूर्णे ख(खा)दिरं सारं दद्यात्तुर्थं तु वासितम् ॥	३७
सहकाररसेनास्य कर्तव्या गुटिकाः शुभाः । मुखन्धस्ताः सुगन्धास्ता मुखरोगविनाशनाः ॥	३८
पूग प्रक्षालितं सम्यक्पत्रपल्लववारिणा । शयत्या तु गुटिकाद्रव्यैर्वासितं मुखवासकम् ॥	३९
कदुकं दन्तकाष्ठं च गोमूत्रे वासितं त्र्यहम् । कृतं च पूगवद्रम मुखसौगन्धि(न्ध)कारकम् ॥	४०
त्वक्पत्रधूपयोः समावंशौ शशिभार्गार्धसंयुतौ । नागवल्लीसमो भाति मुखवासो मनोहरः ॥	४१
एवं कुर्यात्सदा स्त्रीणां रक्षणं पृथिवीपतिः । न चाऽऽस्तां विश्वसेज्जातु पुत्रमातुर्विशेषतः ॥	४२
न स्वपेत्स्त्रीपृष्ठे रानौ विश्वासः कृत्रिमो भवेत् ॥	४२

इत्यादिमहापुराण आश्रये राजधर्मकथन नाम चतुर्विंशत्यधिरक्षिततमोऽध्याय ॥ २२४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—६३१२

अथ पञ्चविंशत्यधिरक्षिततमोऽध्याय ।

राजधर्मा ।

पुंकर उवाच—

राजपुत्रस्य रक्षा च कर्तव्या पृथिवीक्षिता । धर्मार्थकार्मिशास्त्राणि धनुर्वेदं च शिक्षयेत् ॥	१
शिशुपानि शिक्षयेन्नमात्सैर्विध्यामियवदैः । शरीररक्षाव्याजेन रक्षिणोऽस्य नियोजयेत् ॥	२
न चास्य सद्रो दातव्यः कुद्भ्रलुब्धविमानितैः । अशक्यं तु गुणाधानं कर्तुं तं बन्धयेत्सुतैः ॥	३

(राजधर्मः)

अधिकारेषु सर्वेषु विनीतं विनियोजयेत् । मृगयां पानमसांश्च राज्यनाशांस्त्यजेन्नृपः ॥ ४
 दिवास्वप्नं दृष्यां च वाक्पारुष्यं विवर्जयेत् । निन्दां च दण्डपारुष्यमर्धदूषणमुत्सृजेत् ॥ ५
 आकाराणां समुच्छेदो दुर्गादीनामसत्क्रिया । अर्धानां दूषणं प्रोक्तं चित्रकीर्णत्वमेव च ॥ ६
 अदेशकाले यद्दानमपात्रे दानमेव च । अर्धेषु दूषणं प्रोक्तमसत्कर्मप्रवर्तनम् ॥ ७
 कामं क्रोधं मदं मानं लोभं दर्पं च वर्जयेत् । ततो भृत्यजनं कृत्वा पौरज्ञानपदं जयेत् ॥ ८
 जयेद्ब्राह्मणरीन्वक्षाद्ब्राह्मणश्च त्रिविधारस्यः । गुरवस्ते यथापूर्वं कुल्यानन्तरकृत्रिमाः ॥ ९
 पितृपैतामहं मित्रं सामन्तश्च तथा रिपोः । कृत्रिमं च महाभाग मित्रं त्रिविधमुच्यते ॥ १०
 स्वाम्यमात्यो जनपदा दुर्गां दण्डस्तथैव च । कोपो मित्रं च धर्मज्ञं समाङ्गं राज्यमुच्यते ॥ ११
 मूलं स्वामी स वै रक्ष्यस्तस्माद्राज्यं विशेषतः । राज्याद्द्रोहिणं हन्यात्काले तीक्ष्णो मृदुर्भवेत् ॥ १२
 एवं लोकद्वयं राज्ञो भृत्यैर्हासं विवर्जयेत् । भृत्याः परिभवन्तीह नृपं हर्षणसत्कथम् ॥ १३
 लोकसंग्रहणार्थं कृतकव्यसनो भवेत् । स्मितपूर्वाभिभाषी स्वाल्लोकानां रञ्जनं चरेत् ॥ १४
 दीर्घसूत्रस्य नृपतेः कर्महानिर्ध्रुवं भवेत् । रागे दर्पे च माने च द्रोहे पापे च कर्मणि ॥ १५
 अप्रिये चैव वक्तव्ये दीर्घसूत्रः श्रेष्ठस्यते । गुप्तमन्त्रो भवेद्राजा नाऽऽपदो गुप्तमन्त्रतः ॥ १६
 ज्ञापते हि कृतं कर्म नाऽऽस्त्वयं तस्य राज्यकम् । आकारैरिङ्गितैर्मत्वा चेष्टया भाषितेन च ॥ १७
 नेत्रवक्त्रविकाराभ्यां शृण्वतेऽन्तर्गतं पुनः । नैकस्तु मन्त्रेणमन्त्रं न राजा बहुभिः सह ॥ १८
 बहुभिर्मन्त्रेणैकाग्रं राजा मन्त्रान्मृष्यकृपृथक् । मन्त्रिणामपि नो कुर्यान्मन्त्री मन्त्रप्रकाशनम् ॥ १९
 कापि कस्यापि विश्वासो भवतीह सदा नृणाम् । निश्चयश्च तथा मन्त्रे कार्यं एकेन सूरिणा ॥ २०
 नश्येदविनयाद्राजा रोज्यं च विनयाल्लभेत् । त्रैविद्येभ्यस्त्रयां विद्यां दण्डनीतिं च शाश्वतीम् ॥ २१
 आन्वीक्षिकीं चार्थविद्यां नातारम्भांश्च लोकतः । जितेन्द्रियो हि शक्नोति वशे स्थापयितुं प्रजाः ॥ २२
 पूज्या देवा द्विजाः सर्वे दद्याद्दानानि तेषु च । द्विजे दानं चाक्षयोऽयं निधिः कैश्चित् नाशयते ॥ २३
 सद्भामेष्वनिवर्तित्वं प्रजानां परिपालनम् । दानानि ब्राह्मणानां च राज्ञो निःश्रेयसं परम् ॥ २४
 कृपणानाथवृद्धानां विधवानां च योपिताम् । योगक्षेमं च वृत्तिं च तथैव परिकल्पयेत् ॥ २५
 वर्णाश्रमव्यवस्थानं कार्यं तापसपूजनम् । न विश्वसेच सर्वत्र तापसेषु च विश्वसेत् ॥ २६
 विश्वासयेच्चापि परं तत्त्वभूतेन हेतुना । वक्त्रचिन्तयेदर्धं सिंहवच्च पराक्रमेत् ॥ २७
 एकवचनवल्लभ्येत शशवच्च विनिष्पतेत् । दृढप्रहारी च भवेत्तथा शूकरवधूपः ॥ २८
 चित्राकारश्च त्रिसिवदृढभक्तिस्तथाऽश्ववत् । भवेच्च मधुरामापी तथा कौकिलवधूपः ॥ २९
 काकशङ्की भवेन्नित्यमज्ञातां वसतिं वसेत् । नापरीक्षितपूर्वं च भोजनं शयनं स्पृशेत् ॥ ३०
 नाचिज्ञातां स्त्रियां गच्छेन्नाज्ञातं नावमारुहेत् । राष्ट्रकूर्पां भ्रश्यते च राज्यार्थांचैव जीवितात् ॥ ३१
 भृतो वत्सो जातवलः कर्मयोग्यो यथा भवेत् । तथा राष्ट्रं महाभाग भूतं कर्मसहं भवेत् ॥ ३२
 सर्वं कर्मैदायत्तं विधाने देवपौरुषे । तपोर्दिवमचिन्त्यं हि पौरुषे विद्यते क्रिया ॥ ३३
 जनानुरागमभवा राज्ञो राज्यमहीश्रियः ॥

इत्यधिपुराणम् आरभ्ये राजधर्मकथनं मानं पञ्चांगुलपरिकल्पितमोऽप्ययः ॥ २२५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६३४५

१ ख. ग. 'धावाच वा' । २ ख. द. हर्ष । ३ ख. भुवकल्पयतो । ४ क. क. प्रणयति । ५ क.

६ ख. ग. 'भित्त नाश' ।

अथ पञ्चविंशत्यधिकद्विंशत्तमोऽध्यायः ।

सामाधुपायकथनम् ।

पुष्कर उवाच—

स्वमेव कर्म दैवारूपं विद्धि देहान्तरार्जितम् । तस्मात्पौरुषमेवेह श्रेष्ठमाहुर्मनीषिणः ॥ १
 प्रतिकूलं तथा दैवं पौरुषेण विहन्यते । सात्त्विकतात्कर्मणः पूर्वात्सिद्धिः स्यात्पौरुषं विना ॥ २
 पौरुषं देवसंपत्त्या काले फलति भार्गव । दैवं पुरुषकारश्च द्रयं पुंसः फलावहम् ॥ ३
 ऋषेष्टष्टिसमायोगात्काले स्युः फलसिद्धयः । सधर्मं पौरुषं कुर्यान्नालसो न च देववान् ॥ ४
 सामादिभिरुपायैस्तु सर्वे सिध्यन्त्युपक्रमाः । साम चोपप्रदानं च भेददण्डौ तथाऽपरौ ॥ ५
 मायोपेक्षेन्द्रजालं च उपायाः सप्त ताञ्छृणु । द्विविधं कथितं साम तथ्यं चातथ्यमेव च ॥ ६
 तत्राप्यतथ्यं साधूनामाक्रोशायैव जायते । महाकुलीना ष्टमवो धर्मनित्या जितेन्द्रियाः ॥ ७
 सामसाध्या अतथ्यैश्च गृह्णन्ते राक्षसा अपि । तथा तदुपकाराणां कृतानां चैव वर्णनम् ॥ ८
 परस्परं तु ये द्विष्टाः क्रुद्धभीतावमानिताः । तेषां भेदं प्रयुञ्जीत परमं दर्शयेद्भयम् ॥ ९
 आत्मीयां दर्शयेदाद्यां येन दोषेण विभ्यति । परास्तेनैव ते भेद्या रक्षयो वै ज्ञातिभेदकः ॥ १०
 असापन्नकोपो वाद्यस्तु मन्नापाल्यात्मजादिकः । अन्तःकोपं चोपशाम्यं कुर्वन्शत्रोश्च तं जयेत् ॥
 उपायश्रेष्ठं दानं स्याद्दानाहुभयलोकभारु । न सोऽस्ति नाम दानेन वशगो यो न जायते ॥ १२
 दानवानेव अक्रोति संहतान्भेदितुं परान् । त्रयासाध्यं साधयेत्तं दण्डेन च कृतेन च ॥ १३
 दण्डे सर्वं स्थितं दण्डो नाशयेदुष्पणीकृतः । अदण्ड्यान्दण्डयन्नश्येदण्ड्यात्राजाऽप्यदण्डयन् ॥ १४
 देवदैत्योरगनराः सिद्धा भूताः पतत्रिणः । उत्क्रमेयुः स्वमर्यादां यदि दण्डान्न पाळयेत् ॥ १५
 यस्माददान्तान्दमयत्यदण्ड्यान्दण्डयत्यपि । दमनादण्डनाशैव तस्मादण्डं विदुर्बुधाः ॥ १६
 तेजसा बुनिरीक्ष्यो हि राजा भास्करवचतः । लोकप्रसादं गच्छेत दर्शनाच्चन्द्रवचतः ॥ १७
 जगज्जामोति वै चारैरतो राजा समीरणः । दोषनिग्रहकारित्वाद्राजा वैवस्वतः प्रभुः ॥ १८
 यदा दहति दुर्बुद्धिं तदा भवति पावकः । यदा दानं द्विजातिभ्यो दद्यात्तस्माद्भनेश्वरः ॥ १९
 धनधाराप्रवृत्तिवाहनादौ वरुणः स्मृतः । क्षमया धारयन्तीकान्धारिभ्यः पार्थिवो भवेत् ॥
 उत्साहमध्रशरत्सार्थ रक्षेद्यस्माद्भरिस्ततः ॥ २०

इत्यदिमहापुराण श्रौतये सामाधुपायकथनं नाम पञ्चविंशत्यधिकद्विंशत्तमोऽध्यायः ॥ २२६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६३६५

अथ पञ्चविंशत्यधिकद्विंशत्तमोऽध्यायः ।

दण्डप्रणयनम् ।

पुष्कर उवाच—

दण्डप्रणयनं वक्ष्ये येन राष्ट्रः परा गतिः । त्रिषधं कृष्णलं पिद्धि मापस्तत्पञ्चकं भवेत् ॥ १

• एतदर्थं क. घ. पुस्तकयोर्नोति । + क. घ. पुस्तयोः रिसर्धं नास्ति ।

१ क. घ. 'दुष्कृतः' । २ क. घ. 'इतीति' । ३ क. घ. 'वर्तनम्' । ४ क. घ. 'अश्वयोः' । ५ क. घ. ग. घ. 'जितः' । ६ क. घ. 'साधयिष्ये' । ७ क. घ. 'रा' । ८ क. घ. 'न' ।

(दण्डप्रणयनकथनम्)

कृष्णलानां तथा पद्या कर्पाशं राम कीर्तितम् । सुवर्णश्च विनिर्दिष्टो राम षोडशमापकः ॥ २
 निष्कः सुवर्णाश्चत्वारो धरणं दशभिस्तु तैः । ताम्बरस्यसुवर्णानां मानमेतत्प्रकीर्तितम् ॥ ३
 शतान्निकैः कार्षिको राम श्रोक्तः कार्पाषणो बुधैः । पणानां द्वे शते सार्धं प्रथमः साहसः स्पृतः ॥
 मध्यमः पञ्च विज्ञेयः सहस्रमपि चोत्तमः । चौरैरभ्युषितो यस्तु घुषितोऽस्मीति भाषते ॥ ५
 तत्प्रदातरि भूपाले स दण्डघस्तावदेव तु । (+यो यावद्विपरितीर्थं मिथ्या वा यो वदेत्तु तम् ॥ ६
 तौ नृपेण क्षधर्मज्ञौ दाप्यौ तद्विगुणं दमम्) । कूर्कौटसाहस्यं तु कुर्वाणांस्त्रीन्वर्णाश्च प्रदापयेत् ॥ ७
 विनासयेद्ब्राह्मणं तु भोज्यो(अन्यो) विधिर्न हीरितः । निक्षेपस्य समं मूल्यं दण्ड्यो निक्षेपभुक्तया
 वस्त्रादिकस्य धर्मज्ञ तथैव धर्मो न हीयते । यो निक्षेपं घातयति यथानिश्चिप्य याचते ॥ ९
 तावुभौ चौरवच्छास्यौ दण्ड्यौ वा द्विगुणं दमम् । अज्ञानाद्यः पुमान्कुर्वाण्यरद्रव्यस्य विक्रयम् ॥
 निर्दोषो ज्ञानपूर्वं तु चौरवदण्डमर्हति । मूल्यमादाय यः शिल्पं न दद्यादण्ड्य एव सः ॥ ११
 प्रतिभुत्वात्प्रदातारं सुवर्णं दण्डयेन्नृपः । भृतिं गृह्य न कुर्याद्यः कर्माष्टौ कृष्णला दमः ॥ १२
 अकाले तु ल्यजन्मृत्यं दण्ड्यः स्यात्तावदेव तु । क्रीत्वा विक्रीय वा किञ्चिद्यस्येहानुशयो भवेत्
 सोऽन्तर्दशाहत्तस्वामी दद्याच्चैवाऽऽदतीत च । परेण तु दशाहस्य नाऽऽद्याज्ञैव दापयेत् १४
 आददद्दि ददच्चैव राज्ञा दण्ड्यः शतानि पट् । वरदोपानचिरुपाप्य यः कन्यां वरचेदिह ॥ १५
 दत्ताऽप्यदत्ता सा तस्य राज्ञा दण्ड्यः शतद्वयम् । प्रदाय कन्यां योऽन्यस्मै पुनस्तां संभयच्छति
 दण्डः कार्यो नरेन्द्रेण तस्याप्युत्तमसाहसः । सत्यंकारेण वाचा च गुक्तं पुण्यमसंशयम् ॥ १७
 लुब्धोऽन्यत्र च विक्रोता पट्शतं दण्डमर्हति । दद्याज्जेतुं न यः पालो गृहीत्वा भक्तवेतनम् ॥ १८
 स तु दण्ड्यः शतं राज्ञा सुवर्णं वाऽऽपरञ्जिता । धनुःशतं परीणाहो प्राप्तस्य तु समन्ततः ॥ १९
 द्विगुणं त्रिगुणं वाऽपि नगरस्य च कल्पयेत् । शक्तिं तत्र प्रकुर्वीत यामुष्ट्रो नाचलोकयेत् ॥ २०
 तत्रापरिवृते धान्ये द्विसिते नैव दण्डनम् । गृहं तडागमारामं क्षेत्रं वा भीषया हरन् ॥ २१
 शतानि पञ्च दण्ड्यः स्यादज्ञानाद्द्विशतो दमः । मर्षाद्वाभेदकाः सर्वे दण्ड्याः प्रथमसाहसम् ॥
 शतं ब्राह्मणमानस्य क्षत्रियो दण्डमर्हति । वैश्यश्च द्विशतं राम शूद्रश्च वन्यमर्हति ॥ २३
 पञ्चाशद्ब्राह्मणो दम्यः क्षत्रियस्याभिर्शंसने । वैश्ये वाऽप्यर्धपञ्चाशच्छूद्रे द्वादशको दमः ॥ २४
 क्षत्रियस्याऽऽमुयाद्वैश्यः साहसं पूर्वमेव तु । शूद्रः क्षत्रियमाकुश्र्य जिहासेदनमामुयात् ॥ २५
 धर्मोपदेशं विभाषां शूद्रः कुर्वथ दण्डभाक् । भ्रुतदेशादिविचिती दाप्यो द्विगुणसाहसम् ॥ २६
 उत्तमः साहसस्तस्य यः पार्श्वरुचमान्निपेत् । प्रमादार्यर्षया श्रोक्तं प्रीत्या दण्डार्धमर्हति ॥ २७
 मातरं पितरं ज्येष्ठं भ्रातरं श्वशुरं गुरुम् । आक्षारयच्छतं दण्ड्यः पन्थानं चाददगुरोः ॥ २८
 अन्यज्जातिद्विजातिं तु येनाह्नेनापराधुयात् । तदेव च्छेदयेत्तस्य क्षिपयेत्वाविचारयन् ॥ २९
 अनिष्टीवितो दर्पाद्वाचोष्टौ छेदयेन्नृपः । अपमूत्रयतो मेरुमपशब्दयतो गुदम् ॥ ३०
 उत्कृष्टासनसंस्थस्य नीचस्याधो निकृन्तनम् । यो यदङ्गं च रुजयेत्तदङ्गं तस्य कर्तयेत् ॥ ३१
 अर्धपादकराः कार्या गोगजाश्वोष्वाशककाः । वृत्तं तु विकलं कृत्वा सुवर्णं दण्डमर्हति ॥ ३२
 द्विगुणं दापयेच्छिख्रे पथि सीञ्चि जलाशये । द्रव्याणि यो हरेयस्य ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा ॥

* श्लोकोऽथ क. ट. पुस्तकयोर्नास्ति । + भनुधिद्वान्तर्गती मन्थः क. ट. पुस्तकयोर्नास्ति ।

स तस्योत्पाद्य तुष्टिं तु रात्रे दद्यात्ततो दमम् । यस्तु रज्जुं यदं कृपादरेच्छिञ्च्याद्य तां प्रपाम् ॥
 स दण्डं प्राप्नुयान्मासं दण्ड्यः स्यात्प्राणिताडने । धान्यं दशभ्यः कुम्भेभ्यो हरतोऽभ्यधिकं वयः
 शेषेऽप्येकादशगुणं तस्य दण्डं प्रकल्पयेत् । सुवर्णरजतादीनां तृतीयां हरणे वयः ॥ ३६
 येन येन यथाऽङ्गेन स्तेनो नृपु विचेष्टते । तत्तदेव हरेदस्य प्रत्यादेशाय पार्थिवः ॥ ३७
 ब्राह्मणः शाकधान्यादि क्षल्पं गृह्णन्न दोषभाक् । गोदेवार्थं हरंश्चापि हन्याद्दुष्टं वधोद्यतम् ॥ ३८
 गृहक्षेत्रापहर्तारं तथा पत्न्यभिगाभिनम् । अग्निदं गरदं हन्यात्तथा चाभ्युद्यतायुधम् ॥ ३९
 राजा गवाभिकारोभ्यो हन्याच्चैवाऽऽनतापिनः । परस्त्रियं न भाषेत प्रतिपिद्धो विशेषेण हि ॥ ४०
 अदण्ड्या स्त्री भवेद्राज्ञा चरयन्ती पतिं स्वयम् । उत्तमां सेवमानः स्त्रीं जघन्यो वधमर्हति ॥ ४१
 धर्तारं लङ्घयेद्या तां श्वभिः संघातयेत्स्त्रियम् । सवर्णदूषितां कुर्यात्पिण्डमात्रोपजीविनीम् ॥ ४२
 उधायसा दूषिता नारी मुण्डनं समवाप्नुयात् । वैश्यागमे तु विमस्य क्षत्रियस्यानत्यजागमे ॥ ४३
 क्षत्रियः प्रथमं वैश्यो दण्ड्यः शूद्रागमो भवेत् । गृहीत्वा वेतनं वैश्या लोभादन्यत्र गच्छति ॥
 वेतनं द्विगुणं दद्यादण्डं च द्विगुणं तथा । भार्या पुत्राश्च दासाश्च शिष्यो भ्राता च सोदरः ॥
 कृतापराधास्ताड्याः स्यु रञ्ज्या वेणुदलेन वा । पृष्टे न मस्तके हन्याच्चौ(धो)रस्याप्नोति किञ्चिदपम्
 रक्षार्थाधिकृतेर्वैस्तु प्रजाभ्योऽर्थो विलुप्यते । तेषां सर्वस्वमादाय राजा कुर्यात्प्रवासनम् ॥ ४७
 (अप्ये नियुक्ताः स्वकार्येषु हन्युः कार्याणि कर्मिणाम् । निर्घृणाः क्रूरमनसस्ताम्रिःस्वानकारयेष्टृपः
 अपात्यः प्राद्विवाको वा यः कुर्यात्कार्वमन्यथा । तस्य सर्वस्वमादाय तं राजा विप्रवासयेत् ॥)
 गुरुतले भगः कार्यः सुरापाने सुराध्वजः । स्तेपेषु श्वपदं विषाद्ब्रह्महत्या(याते)शिरः पुमान् ५०
 शूद्रादीन्घातयेद्राजा पापान्विमान्प्रवासयेत् । महापातकिनां विचं वरुणापोपपादयेत् ॥ ५१
 ग्रामेष्वपि च ये केचिच्चौराणां भक्तदायकाः । भाण्डारकोपदाश्चैव सर्वास्तानपि घातयेत् ॥ ५२
 राष्ट्रेषु राष्ट्राधिकृतान्सामन्तान्पापिनो हरेत् । संधिं कृत्वा तु ये चौर्यं रात्रौ कुर्वन्ति तस्कराः ॥
 तेषां छिन्वा नृपो हस्ती तीक्ष्णे शूले निवेशयेत् । तडागदेवतागारभेदकान्घातयेन्नृपः ॥ ५४
 समुत्सृजेद्राजमार्गं यस्त्वमेध्यमनापदि । स हि कार्पापणं दण्ड्यस्तममेध्यं च शोधयेत् ॥ ५५
 प्रतिमासंक्रमभिदो दधुः पञ्चशतानि ते । समैश्च विपमं यो वा चरते मूल्यतोऽपि वा ॥ ५६
 सप्तमसुयाद्वरः पूर्वं दमं मध्यममेव वा । द्रव्यमादाय वणिजामनर्थेणावस्थिताम् ॥ ५७
 राजा पृथक्पृथक्कुर्वाद्दण्डमुत्तमसाहसम् । द्रव्याणां दूषको यश्च प्रतिच्छन्दकविक्रयी ॥ ५८
 मध्यमं प्राप्नुयादण्डं कूटकर्ता तथोत्तमम् । कलहापकृतं देयं दण्ड्यश्च द्विगुणस्ततः ॥ ५९
 अथक्षयभक्ष्ये विभे वा शूद्रे वा कृष्यलो दपः । तुलाज्ञासनकर्ता च कूटकृन्नाशकस्य च ॥ ६०
 पशुभ्यश्च व्यवहर्ता यः स दाप्यो दममुत्तमम् । विपात्रिदां पतिगुरुविप्रापत्यप्रमापिणीम् ॥ ६१
 विकर्णकरनासौर्षीं कृत्वा गोभिः प्रवासयेत् । क्षेत्रवेद्यग्रामवनविदारकास्तथा नराः ॥ ६२
 राजपत्न्यभिगामी च दग्धव्यास्तु कटाग्रिना । ऊनं वाऽप्यधिकं वाऽपि लिखेद्यो राजशासनम्
 पारजायिकचौरौ च मुधतो दण्ड उच्यते । राजयानासनारोहुर्दण्ड उच्यतेसाहसः ॥ ६३
 यो मन्येवाजितोऽस्मीति न्यायेनापि पराजितः । तपापान्तं पुनर्जित्वा दण्डयेद्द्विगुणं दमम् ॥ ६५

[अ०२२८-२२९-श्लो०१-८।१-८] अभिपुराणम् ।

(बुद्धयानास्वप्नशुभाशुभदुःस्वप्नहरणकथनम्)

आह्वानकारी वधुः स्यादनाहृतमथाऽऽह्वयन् । दाण्डिकस्य च यो हस्तादभिमुक्तः पलायते ॥
हीनः पुरुषकारेण तं दण्ड्यादाण्डिको धनम् ॥ ६७

इत्यादिमहापुराण आग्नेये दण्डप्रमथनकथन नाम सप्तविंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २२७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—६४३२

अथाष्टविंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

दुद्धयात्रा ।

पुष्कर उवाच—

यदा मन्येत नृपतिराक्रन्देन चलीयता । पाण्डिग्राहोऽभिभूतो मे तदा पात्रां प्रयोजयेत् ॥ १
पुष्टा योधा भृता भृत्याः प्रभूतं च बलं मम । मूलरसासमर्थोऽस्मि तैर्द्वैत्वा शिविरे व्रजेत् ॥ २
शत्रोर्वा व्यसने यायाहैवायैः पीडितं परम् । भूकम्पो यां दिशं याति यां च केतुर्बुद्धयत् ॥ ३
विद्विष्टनाशकं सैन्यं संभूतान्तःप्रकोपनम् । शरीरस्फुरणे धन्ये तथा सुस्वप्नदर्शने ॥ ४
निमित्ते शत्रुने धन्ये जाते शत्रुपुरं व्रजेत् । पदातिनागबहुलां सेनां प्रावृषि योजयेत् ॥ ५
हेमन्ते त्रिशिरे चैव रथवान्निसपाकुलाम् । चतुरङ्गवल्लोपेतां वसन्ते वा शरन्मुखे ॥ ६
सेना पदातिबहुला शत्रूञ्जयति सर्वदा । अङ्गदक्षिणभागे तु शस्तं प्रस्फुरणं भवेत् ॥ ७
न शस्तं तु तथा नामे पृथ्वस्य हृदयस्य च । लाञ्छनं पिटकं चैव विज्ञेयं स्फुरणं तथा ॥ ८
विपर्ययेणाभिहितं सन्ये स्त्रीणां शुभं भवेत् ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये बुद्धयानानर्जन नामाष्टविंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—६४४०

अथैकोनविंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

स्वप्नशुभाशुभदुःस्वप्नहरणकथनम् ।

पुष्कर उवाच—

स्वप्नं शुभाशुभं वक्ष्ये दुःस्वप्नहरणं तथा । नाभिं विनाऽन्यत्र गाने वृणवृक्षसमुद्भवः ॥ १
चूर्णने मूर्ध्नि कांस्यानां पुण्डनं नम्रता तथा । मलिनाम्बरधारित्वमभ्यङ्गः पद्मदिग्भता ॥ २
उच्चात्मपतनं चैव विवाहो गीतमेव च । तस्त्रीवाद्यविनोदश्च दोलारोहणमेव च ॥ ३
अर्जनं पद्मलोहानां सर्पाणामथ मारणम् । रक्तपुष्पद्रुमाणां च चण्डालस्य तर्पणं च ॥ ४
पराहृष्यरोगोपशान्तिं तथा चाऽऽरोग्यक्रिया । भक्षणं पक्षिमांसानां तैन्नस्य कुशरस्य च ॥ ५
मानुः भवेशो जडरे चित्तारोहणमेव च । शक्रवज्राभिपतनं पतनं शनिमूर्धयोः ॥ ६
दिग्भान्तरिक्षभ्रीमानामुत्पातानां च दर्शनम् । देवाद्विजातिभूषानां गुरुणां होप एव च ॥ ७
नर्वनं हसनं चैव विवाहो गीतमेव च । तस्त्रीवाद्यविहीनानां वाद्यानानपि पादनम् ॥ ८

स्रोतोवहाधोगमनं स्नानं गोमयचारिणा । पञ्चोदकेन च तथा मशी(पी)तोयेन वाऽऽप्यथ ॥ १
 आलिङ्गनं कुमारीणां पुरुषाणां च मैशुनम् । इानिथैव स्वगात्राणां निरेको वमनक्रिया ॥ १०
 दक्षिणाशामगमनं व्याधिनाऽभिभवस्तथा । फलानामुपहानिश्च धातूनां भेदनं तथा ॥ ११
 गृहाणां चैव पतनं गृहसंमार्जनं तथा । क्रीडा पिशाचक्रव्यादचानरान्त्यनरैरपि ॥ १२
 परादभिभवश्चैव तस्माच्च व्यसनोज्ज्वलः । कापायवस्त्रधारित्वं तदुच्चैः क्रीडनं तथा ॥ १३
 स्नेहपानावगाही च रक्तमाल्यानुलेपनम् । इत्यन्यानि स्वमानि तेषामकथनं शुभम् ॥ १४
 (ऋभूयश्च स्वपनं तद्वत्कार्यं स्नानं द्विजार्चनम् । तिलैर्होमो हरित्रहाशिवाकर्कणपूजनम् ॥ १५
 तथा स्तुतिप्रपठनं पुंसुक्तादिजरस्तथा । स्वमास्तु मध्ये यादे संवत्सरधिपाकिनः ॥ १६
 पद्मभिर्मासैर्द्वितीये तु विभिर्मासैस्त्रिधाभिकाः । चतुर्थे त्वर्धमासेन दशाहादरुणोदये ॥ १७
 एकस्यामथ चेद्रात्रौ शुभं वा यदि वाऽशुभम् । पश्चाद्गृहस्तु यस्तत्र तस्य पाकं विनिर्दिशेत् ॥ १८
 तस्माच्च शोभने स्वप्ने पश्चात्स्वापो न क्षयते । शैलमासादनागात्पृथ्व्यभारोहणं हितम् ॥ १९
 द्रुमाणां श्वेतपुष्पाणां गगने च तथा द्विज । द्रुमवृणोज्ज्वलो नाभौ तथा च बहुबाहुता ॥ २०
 तथा च बहुशीर्षत्वं पलितोज्ज्वल एव च । सुशुक्लमाल्यधारित्वं सुशुक्लाम्बरधारिता ॥ २१
 चन्द्रार्कताराग्रहणं परिमार्जनमेव च । शक्रध्वजालिङ्गनं च ध्वजोच्छ्वायक्रिया तथा ॥ २२
 भूम्यम्बुधाराग्रहणं शत्रूणां चैव विक्रिया । जपो विवादे चूते च सङ्ग्रामे च तथा द्विज ॥ २३
 भक्षणं चरऽऽर्द्रमांसानां पायसस्य च भक्षणम् । दर्शनं रुधिरस्यापि स्नानं वा रुधिरं च ॥ २४
 सुरारुधिरपयानां पानं क्षीरस्य वाऽऽप्यथ । अलौकिकेष्टनं भूमौ निर्मलं गगनं तथा ॥ २५
 मुखेन दोहनं शस्त्रं महिषीणां तथा गवाम् । सिंहीनां हस्तिनीनां च वडवानां तथैव च ॥ २६
 भेसादौ देवविभेष्यो गुह्यभ्यथ तथा द्विज । अम्भसा चाभिपेकस्तु गवां शृङ्गच्युतेन च ॥ २७
 चन्द्रावृष्टेन वा राम ह्येयं राज्यप्रदं हि तत् । राज्याभिपेकश्च तथा छेदनं शिरसोऽप्यथ ॥ २८
 मरणं वह्निलाभश्च वह्निदाहो गृहादिषु । लब्धिश्च राजलिङ्गानां तथैवायाविभादनम् ॥ २९
 यस्तु पश्यति स्वमान्ते राजानं कुञ्जरं हयम् । हिरण्यं वृषभं गां च कुटुम्बस्तस्य वर्धते ॥ ३०
 वृषेभ्युदशन्दाग्रवृक्षारोहणरोदनम् । घृतविष्टानुलेपो वा अगम्यागमनं तथा ॥ ३१

हस्तदिनदाराण्यं शोभये स्वप्रभुमास्तुदु स्वप्रहरणमनं नाभेचोनित्रिलोपिकद्विदशततोऽध्यायः ॥ २१९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—६४७१

अथ त्रिदशिकद्विदशततोऽध्यायः ।

शङ्खानि ।

पुष्कर उवाच—

सितवर्गं नसन्नाम्भः फली दृक्षो नभोऽमलम् । औषधानि च युक्तानि धान्यं कृष्णमशोषणम् ?

* अम्भोऽथ धनुर्दिशात्पर्यन्तः क. क. पुस्तकयोर्नारित ।

(शकुनवने)

कार्पासं तुण्डशुष्कं च गोमयं वै धनानि च । अहारं शृङ्गसर्जो च मुण्डाभ्यक्तं च नयकम् ॥ २
 अपः पङ्कं चर्मकेशानुमत्तं च नर्पुंसकम् । चण्डालभ्यपचाद्याथ नरा बन्धनपालकाः ॥ ३
 गर्भिणी स्त्री च विधवाः पिण्याकादीनि वै मृतम् । तुषभस्मरुपालास्थिभिन्नभाण्डमशस्तकम् ॥
 अशस्तो वाद्यशब्दश्च भिन्नभैरवैशङ्करः । एहीति पुरतः शब्दः शस्यते न तु पृष्ठतः ॥ ५
 गच्छेति पश्चाच्छब्दोऽप्ययः पुरस्तात्तु विगर्हितः । क्व वासि तिष्ठ मा गच्छ किं ते तत्र गतस्य च
 अनिष्टशब्दा मृत्यर्थं क्रव्यादश्च ध्वजादिगः । स्तलनं वाहनानां चै शत्रुमद्भस्तथैव च ॥ ७
 शिरोघातश्च शरारायैश्चनवासादिपातनम् । हरिमभ्यर्च्य संस्तुत्य स्यादमङ्गलधनाशनम् ॥ ८
 द्वितीयं तु ततो दृष्ट्वा विरुद्धं भविशोदृष्टम् । श्वेताः सुमनसः श्रेष्ठाः पूर्णकुम्भो महोत्तमः ॥ ९
 मसि मरस्या दूरशब्दा दृढ एकः पशुस्त्वजः । गावस्तुरंगमा नागा देवाश्च ज्वलितोऽनलः ॥ १०
 वृषाऽऽर्द्रगोमयं वेद्या स्वर्णं रूप्यं च रत्नकम् । वचासिद्धार्थकौप्यो मुद्गर आयुषस्त्वहकम् ११
 छत्रं धीढं राजलिङ्गं शवं शदितवन्नितम् । फलं घृतं दधि पयो अ(श्व)भ्रतार्द्रमांसिकम् ॥ १२
 शङ्ख इक्षुः शुभं वायवं भक्तवादिनगीतकम् । गम्भीरमेघस्तनितं तद्विचुष्टिश्च धानसी ॥
 एकतः सर्वलिङ्गानि मनसस्तुष्टिरिकतः ॥ १३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये शकुनवर्णनं नाम विंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥

आदितः श्लोकानां समल्यङ्काः—६४८४

अनेकविधवधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

शकुनानि ।

पुष्कर उवाच—

तिष्ठतो गमने मध्ये गुरुवस्य शुभाशुभम् । निवेद्यन्ति शकुना देशस्य नगरस्य च ॥ १
 सर्वः पापफलो दीप्तो निर्दिष्टो देवचिन्तकैः । शान्तः शुभफलश्चैव देवशः समुदाहृतः ॥ २
 पश्यकारा विनिर्दिष्टाः शकुनानां च दीप्तयः । वेलादिग्देशकरणकृतजातिविभेदतः ॥ ३
 पूर्वा पूर्वा च विज्ञेया सा तेषां बलवत्तरा । दिवाचरो रात्रिचरस्तथा रात्रौ(चि)र्दिवाचरः ॥ ४
 क्षुरपु दीक्षा विज्ञेया ऋत्नलभप्रशादिषु । धूमिता सा तु विज्ञेया यां गमिष्यति मास्करः ॥ ५
 यस्यां स्थितः सा ज्वलिता मुक्ता चाद्धारिणी मता । एतास्त्रिसः स्मृता दीप्ताः पञ्च शान्तास्त-
 पाऽपराः ॥ ६
 दीक्षायां दिशि दिग्दीप्तं शकुनं परिकीर्तितम् । ग्रामेऽरण्या वने ग्राम्यास्तथा निन्दितपादयः ७
 देशे चैवाशुभे ज्ञेयो देशदीप्तो द्विनोत्तमः । क्रियादीप्तो विनिर्दिष्टः स्वजात्यनुचितक्रियः ॥ ८
 वनदीप्तश्च कथितो भिन्नभैरवनिःस्वनः । जातिदीप्तस्तथा ज्ञेयः केवलं मांसभोजनः ॥ ९
 दीप्ताच्छान्तो विनिर्दिष्टः सर्वभेदैः प्रपन्नतः । मिथैर्मिथो विनिर्दिष्टस्त्वस्य वाच्यं फलाफलम् ॥
 गोभोभ्यामर्धभञ्जनः सारिका गृहगोभिका । चटका भासकूर्पायाः कथिता ग्रामवासिनः ॥ ११
 अजात्रिशुकुनानेन्द्राः कोलो महिषवायसौ । ग्रामधारण्या विनिर्दिष्टाः सर्वेऽप्ये वनगोचराः ॥

१ क. द. गुरुवर्जो । ए. गुरुवर्जो । २ क. छ. ग. द. य. वषका । ३ य. 'शकुनः' । ४ क. मृ. पूर ।

५ य. 'व चत्र' । ६ ग. 'वाऽऽर्द्रा गो' । ७ क. द. नूर ।

मार्जारकुण्डौ ग्राम्यौ तौ चैव वनगोचरौ । तयोर्भयति विज्ञानं नित्यं यै रूपभेदता ॥	१३
गोकर्णशिविचक्राहस्वरहारीतवायसाः । कुलाहकुभश्येनफेरुलञ्जनवानराः ॥	१४
शतप्लचटनदयामचास(प)श्येनकपिञ्जलाः । तिचिरिः शतपत्रश्च कपोतश्च तथा वयः ॥	१५
खञ्जरीटकदात्सूहशुकराजीवकुण्डाः । भारद्वाजश्च सारङ्ग इवि ज्ञेया दिवाचराः ॥	१६
वागुर्गुलूकशरभक्रोश्वाः शशककच्छपाः । लोमासिकाः पिङ्गलिकाः कथिता रात्रिगोचराः ॥१७	
हंसाश्च मृगमार्जारनकुलर्षभुजंगमाः । वृकारिर्सिंहव्याघ्रो वृष्याभशकरमानुषाः ॥	१८
श्वान्निवृषभगोमायुवृककोकिलसारसाः । तुरंगकौ पीननरा(१) गोधा ह्युभयचारिणः ॥	१९
वैलप्रस्थानयोः सर्वे पुरस्तात्संघचारिणः । जयावहा विनिर्दिष्टाः पश्चान्निधनकारिणः ॥	२०
गृदाह्म्य यदा चासो(पो) व्याहैस्त्नपुरतः स्थितः । वृषावधानं वदति वामः कलहभोजने ॥२१	
याने तदर्शनं शस्तं सव्यमङ्गस्य वाऽप्यथ । चरैर्गोधमथाऽऽख्याति मयूरो भिन्ननिःस्वनः ॥२२	
मयातस्याग्रतो राम मृगः प्राणहरो भवेत् । ऋक्षाखुजम्बुकव्याघ्रांसिंहमार्जारगर्दभाः ॥	२३
प्रतिलोमास्तया राम सारश्च विकृतस्थनः । वामः कपिञ्जलः श्रेष्ठस्तया दक्षिणसंस्थितः ॥	२४
पुष्टतो निन्दितफलस्तिचिरिस्तु न शस्यते । ऐणा वरादाः पूषता वामा भूत्वा तु दक्षिणाः २५	
भनन्त्यर्थकरा नित्यं विपरीता विगर्हिताः । वृषाश्चजम्बुकव्याघ्राः सिंहमार्जारगर्दभाः ॥	२६
वाञ्छितार्थकरा ज्ञेया दक्षिणाद्रामतो गताः । शिवाः इयामाननाश्लुच्छूः पिङ्गला गृहगोपिका ॥	
शूकरी परपुष्टा च पुंनामानथ वामतः । स्त्रीसंज्ञा भासकारूपकपिथीकर्णच्छिचवराः ॥	२८
कपिथीकर्णपिष्पीका रुद्रश्येनाश्च दक्षिणाः । जातिक्राहिशयक्रोडगोधानां कीर्तनं शुभम् ॥	२९
ततः संदर्शनं नेष्टं मवीपं वानरर्क्षयोः । कार्यकृद्गुली शकुनः मस्थितस्य हि योऽन्वहम् ॥	३०
भवेत्तस्य फलं वाच्यं तदेव दिवसं वुधैः । मत्ता भक्ष्याधिनी बाला वैरसक्तास्तथैव च ॥	३१
सीमाक्षमभ्यन्तरिता विज्ञेया निष्फला द्विज । एकद्वित्रिचतुर्भिस्तु शिवा धन्या रतैर्भवेत् ॥	३२
पञ्चभिश्च तथा षड्भिरधन्या परिकीर्तिता । सप्तभिश्च तथा धन्या निष्फला परतो भवेत् ॥३३	
वृणां रोमाक्षजननी वाहनानां मयप्रदा । ज्वालानला सूर्यमुखी विज्ञेया मयवधिनी ॥	३४
मयमं सारङ्गे दृष्टे शुभे देशे शुभं वदेत् । संवत्सरं मनुष्यस्य अशुभे च शुभं तथा ॥	३५
तथाविधं नरः पश्येत्सारङ्गं मयमेऽहनि । आत्पनश्च तथात्वेन ज्ञातव्यं चत्सरं फलम् ॥	३६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये तत्कृत्यर्चनं नामैकविंशदधिकद्विचतस्रोऽध्यायः ॥ २३१ ॥

आदितः श्लोकानां समाख्यङ्काः—६५२०

अथ ज्ञानिसाधिकाद्विशततमोऽध्यायः ।

शकुनानि ।

पुष्कर उवाच—

विद्यन्ति येन मार्गेण वापसा बहवः पुरम् । तेन मार्गेण रुद्रस्य पुरस्य ग्रहणं भवेत् ॥ १

(गङ्गानि)

- सेनार्या यदि वा सार्थे निविष्टो वायसो वेदन् । वामो भयातुरस्त्रस्तो भयं वदति हुस्तरम् ॥ २
- छायाङ्गवाहनोपानच्छत्रवस्त्रादिकुट्टने । मृत्युस्तल्पूजने पूजा तदिष्टकरणे शुभम् ॥ ३
- प्रोपितागमकृत्काकः कुर्वन्द्वारि गतागतम् । रक्तं दग्धं गृहे द्रव्यं क्षिपन्बद्धिनिवेदकः ॥ ४
- न्यसेदृक्तं पुरस्ताच्च निवेदयति बन्धनम् । पीतं द्रव्यं तथा रुक्मरूपमेव तु भार्गव ॥ ५
- यच्चैवोपनयेद्द्रव्यं तस्य लब्धिं विनिर्दिशेत् । द्रव्यं वाऽपनयेद्यत्तु तस्य हानिं विनिर्दिशेत् ॥ ६
- पुरतो धनलब्धिः स्वादागमांसस्य च्छर्दने । भूलब्धिः स्यान्मृदः क्षेपे राज्यं रत्नार्पणे महत् ॥ ७
- घातुः काकोऽनुकूलस्तु क्षेमः कर्मक्षयो भवेत् । न स्वर्धसाधको ज्ञेयः प्रतिकूलो भयावहः ॥ ८
- संमुखेऽभ्येति निरुवन्यात्राघातकरो भवेत् । वामः काकः स्मृतो धन्यो दाक्षिणोऽर्धविनाशकृत् ९
- वामोऽनुलोमगः श्रेष्ठो मध्यमो दाक्षिणः स्मृतः । प्रतिलोमगतिर्वामो गमनमतिपेधकृत् ॥ १०
- निवेदयति यात्रार्थमभिपेतं गृहे गतः । एकाक्षिचरणस्त्वर्कं वीक्षमाणो भयावहः ॥ ११
- कोटरे वासमानश्च महानर्थकरो भवेत् । न शुभस्तूपरे काकः पङ्काङ्कः स तु शस्यते ॥ १२
- अभेध्यपूर्णवदनः काकः सर्वार्थसाधकः । ज्ञेयाः एतन्निणोऽन्येऽपि काकवन्नगुनन्दन ॥ १३
- स्कन्धावारापसव्यस्थाः श्वानो विप्रविनाशकाः । इन्द्रस्थाने नरेन्द्रस्य पुरेशस्य तु गोपुरे ॥ १४
- अन्तर्गृहे गृहेशस्य मरणाय भवेद्भयन् । यस्य जिघ्रति वामाङ्गं तस्य स्यादर्धसिद्धये ॥ १५
- भयाय दाक्षिणं चाङ्गं तथा भुजमदाक्षिणम् । यात्राघातकरो यातुर्भवेत्प्रतिमुस्तागतः ॥ १६
- मार्गावरोधको मार्गे चौरान्बदति भार्गव । अलाभोऽस्थिसुखः पापो रज्जुचौरसुखस्तथा ॥ १७
- सोपानत्कमुखो धन्यो मांसपूर्णमुखोऽपि च । अमङ्गल्यमुखद्रव्यं केन चैवाशुभं तथा ॥ १८
- अवमूष्याग्रतो याति यस्य तस्य भयं भवेत् । यस्यावमूष्य व्रजति शुभं देशं तथा शुभम् ॥ १९
- मङ्गल्यं च तथा द्रव्यं तस्य स्यादर्धसिद्धये । श्वनश्च राम विज्ञेयास्तथा वै जम्बुकादयः ॥ २०
- भयाय स्वामिनो ज्ञेयमनिमित्तं रुतं गवाम् । निशि चौरभयाय स्याद्विद्वितं मृत्यवे तथा ॥ २१
- शिवाय स्वामिनो रात्रौ बलीवर्दो नदन्भवेत् । उत्सृष्टृपभो राशो विजयं संप्रयच्छति ॥ २२
- अभक्ष्यं भक्षयन्त्यश्च गावो दत्तास्तथा स्वकाः । लक्ष्मिहाः स्ववस्तेषु गर्भक्षयकरा मताः ॥ २३
- भूमिं पार्द्विनिघ्नन्त्यो दीना भीता भयावहाः । आर्द्राह्वयो हृष्टरोपाथ शृङ्गलप्रमदः शुभाः ॥ २४
- महिष्पादिषु चाप्येतत्सर्वं वाच्यं विजानता । आरोहणं तथाऽन्येन सपर्वाणस्य वाजिनः ॥ २५
- जलोपवेशनं नेष्टुं भ्रूयो च परिवर्तनम् । विपत्करं तुरंगस्य सुप्तं वाऽप्यनिमित्ततः ॥ २६
- यवमोदकयोर्दोषस्तक्रमाच्च न शस्यते । वदनाद्गुधिरोत्पत्तिर्वपनं न च शस्यते ॥ २७
- जीडन्कैः कपोदैश्च सारिकाभिर्मूर्ध्नि वदेत् । साश्रुनश्रो जिह्वा च पादलेदी विनष्टये ॥ २८
- वामपादेन च तथा विच्छिद्यं वसुंधराम् । स्वपेदा वामपार्श्वेन दिवा वा न शुभमदः ॥ २९
- भयाय स्वात्सकृन्मूत्री तथा निद्राविलाननः । आरोहणं न चेदयात्प्रतीर्षं वा गृहं व्रजेत् ॥ ३०
- यात्राविद्यातमाच्छेदे वामपार्श्वे तथा स्पृशन् । हेपमाणः शत्रुपोषं पादस्पर्शी जयावहः ॥ ३१
- प्राये व्रजति नागधेन्मैथुनं देशहा भवेत् । प्रसूता नागवनिता मत्ता चान्ताय भूषते ॥ ३२
- आरोहणं न चेदयात्प्रतीर्षं वा गृहं व्रजेत् । पदं वा वारणो जग्रात्प्रपातकरो भवेत् ॥ ३३
- वामं दाक्षिणपादेन पादमाकृषते शुभः । दाक्षिणं च तथा दन्तं परिपार्ष्टि करेण च ॥ ३४

(यात्रामण्डलचिन्तादि)

द्वयोऽश्वः कुञ्जरो वाऽपि रिपुसैन्यगतोऽशुभः । खण्डमेवातिवृष्ट्या तु सेना नाशमवाप्नुयात् ॥३५
 प्रतिकूलग्रहसंज्ञा तथा संमुखमारुतात् । यात्राकाले रणे वाऽपि चञ्चलादिपतनं भयम् ॥ ३६
 हृष्टा नराशानुलोमा ग्रहा वै जयलक्षणम् । काकैर्योधाभिभवनं क्रव्याद्भिर्मण्डलक्षयः ॥
 माची पश्चिमकैशानी सौम्या श्रेष्ठा शुभा च दिक् ॥ ३७

इत्यादिमहापुराण आश्रये शम्भुनवर्णनं नाम द्वात्रिंशदधिकद्विंशत्तमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६५५७

अथ अयस्त्रिंशदधिकद्विंशत्तमोऽध्यायः ।

यात्रामण्डलचिन्तादि ।

पुष्कर उवाच—

सर्वयात्रां प्रवक्ष्यामि राजधर्मसमाश्रयात् । अस्तं गते नीचगते विकले रिपुराशिमे ॥ १
 प्रतिलोमे च विध्वस्ते शुभे यात्रां विवर्जयेत् । प्रतिलोमे युधे यात्रां दिक्पतीं च तथा ग्रहे ॥ २
 वैधृतीं च व्यतीपाते नागे च शकुनौ तथा । चतुष्पादे च किंस्तुत्रे तथा यात्रां विवर्जयेत् ॥ ३
 विपत्तारे नैधने च म्लरौ चाथ जन्मनि । गण्डे विवर्जयेद्यात्रां रिक्तायां च तिथावपि ॥ ४
 उदीचीं च तथा भाची तयोरैक्यं प्रकीर्तितम् । पश्चिमा दक्षिणा या दिक्तयोरैक्यं तयैव च ॥५
 पाय्यग्निदिवसमुद्रुतं परिधं न तु लङ्घयेत् । आदित्यचन्द्रसौरास्तु दिवसाश्च न शोभनाः ॥ ६
 कृत्तिकाद्यानि पूर्वेण मायाद्यानि च याम्यतः । मैत्राद्यान्यपरे चाथ वासवाद्यानि वाऽप्युदक् ॥ ७
 सर्वद्वाराणि शस्तामि च्छायामानं वदामि ते । आदित्ये विंशतिर्ज्ञेयाधन्द्रे षोडश कीर्तिताः ॥ ८
 भौमे पञ्चदशैकोत्काश्वनुर्दश तथा युधे । त्रयोदश तथा जीवे शुभे द्वादश कीर्तिताः ॥ ९
 एकादश तथा सौरैः सर्वकर्मसु कीर्तिताः । जन्मलग्ने शक्रचापे संमुखे न त्रजेन्नरः ॥ १०
 शुकुनादां युधे यायाञ्जयाप हरिमास्मरन् । वक्ष्ये मण्डलचिन्तां ते कर्तव्यं राजरक्षणम् ॥ ११
 स्वाम्यमात्यस्तथा दुर्गः कोपो दण्डस्त्वैव च । मित्रं जनपदधैव राज्ञं सप्ताङ्गमुच्यते ॥ १२
 सप्ताङ्गस्य तु राज्यस्य विघ्नकर्तृन्विनाशयेत् । मण्डलेषु च सर्वेषु वृद्धिः कार्यी मदीक्षिता ॥ १३
 आत्ममण्डलमेवात्र प्रथमं मण्डलं भवेत् । सामन्तास्तस्य विज्ञेया रिपवो मण्डलस्य तु ॥ १४
 उपेतस्तु मुद्गजैः शत्रुमित्रमतः परम् । मित्रमित्रं ततो ज्ञेयं मित्रमित्ररिपुस्ततः ॥ १५
 एतत्पुरन्तारकथिनं पश्चादपि निर्वोप मे । पार्श्विग्राहस्ततः पश्चात्तत्स्वाक्रन्द उच्यते ॥ १६
 आगारस्तु नवोऽन्यः स्यादाक्रन्दासार उच्यते । निर्गीयोः शत्रुयुक्तस्य रिपुक्तस्य तथा द्विजा ॥
 नात्रापि निधयः शत्रवो वक्तुं मनुजमुंजर । निग्रहानुग्रहे शक्तो मध्यस्थः परिकीर्तितः ॥ १८
 निग्रहानुग्रहोऽशक्तः सर्वपापसि यो भेरेत् । उदासीनः स कथितो चलवान्पृथिवीपतिः ॥ १९
 न कस्यचिद्विपुमित्रं कारणाच्छत्रुमित्रके । मण्डले तव संश्रोकमेतद्वादनराजकम् ॥ २०
 विरिथा रिपवो ज्ञेयाः पुर्यान्मन्त्ररुद्रिमाः । पूर्वपूर्वो गुरुस्तेषां दुश्चिन्तितस्यतमो मनः ॥ २१
 अन्यासोऽपि यः शत्रुः सोऽपि मे वृथिवो मनः । पार्श्विग्राहो भवेच्छत्रोवित्राणि रिपवस्तथा ॥

(पाद्मगुण्यम्)

पार्ष्णिग्राहमुपायैश्च शमयेच्च तथा स्वकम् । मित्रेण शत्रोरुच्छेदं प्रशंसन्ति पुरातनाः ॥ २३
 मित्रं च शत्रुतामेति सामन्तत्वादनन्तरम् । शत्रुं जिगीषुरुच्छिन्त्यात्स्वयं शक्नोति चेद्यदि ॥ २४
 प्रवापद्द्वौ तेनापि नामत्राज्जायते भयम् । यथाऽस्य नोद्विजेऽलोको विश्वासश्च यथा भवेत् ॥ २५
 जिगीषुर्धर्मविजयी तथा लोकं वशं नयेत् ॥ २६

इत्यादिमहापुराण भाष्ये यानामण्डलधिन्तारिकथन नाम त्रयाशिरादधिच्छिद्यततमोऽध्यायः ॥ २२३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६५८३

भयं नतुकिञ्चदधिच्छिद्यततमोऽध्यायः ।

पाद्मगुण्यम् ।

पुष्कर उवाच—

सामभेदी मया प्रोक्तौ दानदण्डौ तथैव च । दण्डः स्वदेशे कथितः परदेशे ब्रवीमि ते ॥ १
 प्रकाशश्चागकाशश्च द्विविधो दण्ड उच्यते । लुण्ठनं ग्रामघातश्च सस्यघातोऽग्निद्वीपनम् ॥ २
 प्रकाशोऽथ विषं वह्निर्निविषैः पुरुषैर्वधः । दूषणं चैव साधूनामुदकानां च दूषणम् ॥ ३
 दण्डमणयनं प्रोक्तमुपेक्षां शृणु भार्गव । यदा मन्येत वृषती रणे न मम विग्रहः ॥ ४
 अनर्यापानुबन्धः स्यात्संधिना च तथा भवेत् । सामलब्ध्यास्वदं चात्र दानं चार्थभयंकरम् ॥ ५
 भेददण्डानुबन्धः स्यात्तदुपेक्षां समाश्रयेत् । न चायं मम शक्नोति किञ्चित्कर्तुमुपद्रवम् ॥ ६
 न चाहमस्य शक्नोमि तत्रोपेक्षां समाश्रयेत् । अवज्ञोपहतस्तत्र राज्ञा कार्यं रिपुर्भवेत् ॥ ७
 मायोपायं प्रवक्ष्यामि उत्पातैरनृतैश्चरन् । शत्रोरुद्वेजनं शत्रोः शिविरस्थस्य पक्षिणः ॥ ८
 स्थूलस्य तस्य पुच्छस्थानं कृत्वोल्कां विपुलां द्विज । विम्रजेच्च ततश्चैवमुल्कापातं प्रदर्शयेत् ॥ ९
 एवमन्ये दर्शनीया उत्पाता यहवोऽपि च । उद्वेजनं तथा कुर्यात्कुहकैर्विचित्रैर्द्विषाम् ॥ १०
 सांवेत्सरास्तापसाश्च नाशं द्रुयुः परस्य च । जिगीषुः पृथिवीं राज्ञा तेन चोद्वेजयेत्परान् ॥ ११
 देवतानां प्रसादश्च कीर्त्तनीयः परस्य तु । आगतं नो मित्रवलं महर्ध्वमभीतवत् ॥ १२
 एवं द्रुयाद्रणे मास्ते भग्नाः सर्वे परे इति । स्वेहाः किलकिलाः कार्या चाच्यः शत्रुर्हस्तथा ॥ १३
 देवाद्गावृंहितो राज्ञा संनद्धः समरं प्रति । इन्द्रनालं प्रवक्ष्यामि ईन्द्रं कालेन दर्शयेत् ॥ १४
 चतुरङ्गं वलं राज्ञा सहायार्थं दिव्यौकसाम् । वलं तु दर्शयेत्मासं रक्तद्वष्टिं चरेद्रिपौ ॥ १५
 छिन्नानि रिपुश्रीर्पाणि प्रासादाग्नेषु दर्शयेत् । पाद्मगुण्यं संभवक्ष्यामि तद्वरौ संधिनिग्रहौ ॥ १६
 संधिञ्च विग्रहश्चैव यानमासनमेव च । द्वैधीभावः संशयश्च पहगुणाः परिकीर्त्तिताः ॥ १७
 पणवन्धः स्मृतः संधिरपकारस्तु विग्रहः । जिगीषोः शत्रुनिपये यानं यात्राऽभिधीयते ॥ १८
 विग्रहेण स्वके देशे स्थितिरासनमुच्यते । बलाधेन प्रमाणं तु द्वैधीभावः स उच्यते ॥ १९
 उदासीनो मध्यमो वा संश्रयात्संश्रयः स्मृतः । समेन संधिरन्वेप्योऽग्नीनेन च वलीयसा ॥ २०
 हीनेन विग्रहः कार्यः स्वयं राज्ञा वलीयसा । तत्रापि शुद्धपार्ष्णिगस्तु वलीयांसं समाश्रयेत् ॥ २१

आसीनः कर्मविच्छेदं शक्तः कर्तुं रिपोर्वेदा । अगुह्यपाणिगथाऽऽसीत् विगृह्य वसुधाधिपः ॥२२
 अगुह्यपाणिर्वलवान्द्वैधीभावं समाश्रयेत् । वलिना विगृहीतस्तु योऽसंदेहेन पाधिवः ॥ २३
 संश्रयस्तेन वक्तव्यो गुणानामधमो गुणः । बहुक्षयव्ययापासं तेषां यानं प्रकीर्तितम् ॥ २४
 बहुलाभकरं पथात्तदा राजा समाश्रयेत् । सर्वशक्तिविहीनस्तु तदा कुर्यात्तु संश्रयम् ॥ २५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये प्रात्यहिकराजकर्म नाम चतुर्विंशदधिकद्विघटतमोऽध्यायः ॥ २३५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—६६०८

अथ पञ्चत्रिंशदधिकद्विघटतमोऽध्यायः ।

प्रात्यहिकराजकर्म ।

पुष्कर उवाच—

अजस्रं कर्म बक्ष्यामि दिनं प्रति यदाचरेत् । द्विमुहूर्तावशेषायां रात्रौ तिद्रां त्यजेन्नृपः ॥ १
 वाद्यवन्दिस्वनैर्गातैः पर्येष्टृदांस्ततो नरान् । त्रिज्ञायते न ये लोकास्तदीया इति केनचित् ॥ २
 आयव्ययस्य श्रवणं ततः कार्यं यथाविधि । वेगोत्सर्गं ततः कृत्वा राजा स्नानगृहं व्रजेत् ॥ ३
 स्नानं कुर्यान्नृपः पथादन्तधावनपूर्वकम् । कृत्वा संध्यां ततो जप्यं वामुदेवं प्रपूजयेत् ॥ ४
 वैद्वीं पवित्राञ्जुहुयात्तर्पयेद्भुदकैः पितॄन् । दद्यात्सकाशनीं धेनुं द्विजाशीर्वादसंयुतः ॥ ५
 अनुलिप्तोऽलंकृतश्च मुखं पश्येच्च दर्पणं । समुवर्णे घृते राजा शृणुयाद्विषादिकम् ॥ ६
 औषपं भिषजोक्तं च मद्गलालम्भनं चरेत् । पश्येद्गुरुं तेन दत्ताशीर्वादोऽथ व्रजेत्सभाम् ॥ ७
 तत्रस्थो ब्राह्मणान्पश्येदमात्यान्मघ्निणस्तथा । प्रकृतीश्च महाभाग मतीहारनिवेदिताः ॥ ८
 धृत्वेतिहासं कार्याणि कार्याणां कार्यनिर्णयम् । व्यवहारं ततः पश्येन्मघ्नं कुर्यात्तु मग्निभिः ॥ ९
 नैकेन सहितः कुर्यान्न कुर्पाद्भिः सह । न च मूर्खेर्न चानामैर्गुप्तं न प्रकटं चरेत् ॥ १०
 मघ्नं स्वपिष्टितं कुर्पाधेन राष्ट्रं न वाधते । आकारग्रहणे राज्ञो मघ्नरक्षा परा मता ॥ ११
 आकारंरिद्धितैः प्राज्ञा मघ्नं गृह्णन्ति पण्डिताः । सांघत्सराणां वैद्यानां मग्निणां वचने रतः ॥ १२
 राजा मिभूतिमामोति वारयन्ति नृपं हिते । मघ्नं कृत्वाऽथ व्यापामं चक्रे याने च शस्त्रकैः ॥ १३
 नियुद्धादीं नृपः स्नातः पश्येद्विष्णुं सुपूजितम् । हुतं च पावकं पश्येद्विमान्पश्येत्सुपूजितान् ॥ १४
 मृषितो भोजनं कुर्यादनाद्यैः सुपरीक्षितम् । भुग्त्वा शृहीतताम्रम्लो वामपाश्वेन संस्थितः ॥ १५
 शाय्याणि चिन्त्येष्टृष्ट्वा योषान्कोष्ठापुत्रं गृहम् । अन्वास्य पथिमां संध्यां कार्याणि च विचिन्त्य तु
 चारान्तमेव्य भुग्त्वाऽन्नमन्तःपुरचरो भजेत् । वाद्यगीते रक्षितोऽन्येरेवं नित्यं चरेन्नृपः ॥ १७

इत्यादिमहापुराण आग्नेये प्रात्यहिकराजकर्मध्वनं नाम पञ्चत्रिंशदधिकद्विघटतमोऽध्यायः ॥ २३५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—६६२५

रणदीक्षा ।

पुष्कर उवाच—

- यात्राविधानपूर्वं तु वक्ष्ये साङ्गामिकं विधिम् । सप्ताहेन यदा यात्रा भविष्यति महीपतेः ॥ १
 पूजनीयो हरिः शंभुर्मोदकार्यैर्विनायकः । द्वितीयेऽहनि दिक्पालान्संपूज्य शयनं चरेत् ॥ २
 शय्यायां वा तदग्रेऽथ देवान्मारुच्यं मनुं स्मरेत् । नमः शंभो त्रिनेत्राय रुद्राय वरदाय च ॥ ३
 वामनाय विरूपाय स्वमाधिपतये नमः । भगवन्देवदेवेश शूलभृद्भववाहन ॥ ४
 इष्टानिष्टे ममाऽऽचक्ष्व स्वप्ने सुप्तस्य श्लाघत । यज्जाग्रतो दूरमिति पुरोधा मच्चमुचरेत् ॥ ५
 तृतीयेऽहनि दिक्पालान् रुद्रांस्तान्दिकपतीन्पूजेत् । ग्रहान्यजेच्चतुर्थेऽह्नि पञ्चमे चाग्निना यजेत् ॥ ६
 मार्गे वा देवतास्तासां नद्यादीनां च पूजनम् । दिव्यान्तरी(रि)क्षभौमस्थ(भूमिष्ठ)देवानां च ॥ ७
 तथा बलिः ॥ ८
 रात्रौ भूतगणानां च वासुदेवादिपूजनम् । भद्रकाल्याः श्रियः कुर्यात्पार्थपेत्सर्वदेवताः ॥ ९
 वासुदेवः संकर्षणः प्रद्युम्नश्चानिरुद्धकः । नारायणोऽञ्जजो विष्णुर्नारसिंहो वराहकः ॥ १०
 शिव ईशस्तत्पुरुषो ह्यधोरो राम सत्यजः । सूर्यः सोमः कुजश्चान्द्रिर्जोवः शुक्रः शनैश्चरः ॥ १०
 राहुः केतुर्गणपतिः सेनानी च(श)ण्डिका छुमा । लक्ष्मीः सरस्वती दुर्गा ब्रह्मणीप्रमुखा गणाः ॥ ११
 रुद्रा इन्द्रादयो बह्निर्गास्ताक्षर्योऽपरे सुराः । दिव्यान्तरी(रि)क्षभूमिष्ठा विजयाय भवन्तु मे १२
 पर्दयन्तु रणे शत्रूंसंप्रभृद्योपहारकम् । सपुत्रमातृभृत्योऽहं देवा चः शरणं गतः ॥ १३
 चमूनां पृष्ठतो गत्वा रिपुनाशा नमोऽस्तु वः । विनिवृत्तः प्रदास्यामि दत्तादप्यधिकं बलिम् ॥ १४
 षष्ठेऽह्नि विजयस्नानं कर्तव्यं चाभिषेकवत् । यात्रादिने सप्तमे च पूजयेच्च विधिकम् ॥ १५
 राजानोक्तमन्त्रैश्च क्षापुषं वाहनं यजेत् । पुण्याहजयशब्देन मन्त्रमेतन्निशामयेत् ॥ १६
 दिव्यान्तरी(रि)क्षभूमिष्ठाः सन्त्वायुर्दाः सुराश्च ते । देवसिद्धिं प्राप्नुहि त्वं देवयात्रास्तु सा तव ॥ १७
 शन्तु देवताः सर्वा इति क्षुत्वा नृपो ब्रजेत् । शृहीत्वा सशरं चापं धनुर्नागेति मन्त्रतः ॥ १८
 ।द्विष्णोरिति जप्त्वाऽथ दद्याद्रिपुमुत्ते पदम् । दक्षिणं पैदं द्वात्रिंशद्विंशु प्राच्यादिषु क्रमात् ॥ १९
 दायं रथं हयं चैव घृष्यांश्चैवाऽऽहृष्टैः क्रमात् । आरुह्य वाद्यैर्गच्छेत् पृष्ठतो नाचलोकपेत् ॥ २०
 कोशमात्रं गतस्त्रिष्टेत्पूजयेद्देवता द्विजान् । परदेशं ब्रजेत्पश्चादात्मसैन्यं हि पालयन् ॥ २१
 राजा प्राप्य विदेशं तु देशाचारं हि पालयेत् । देवानां पूजनं कुर्यान्न चिञ्ज्यादायमत्र तु ॥ २२
 नावमानयेत्तद्देशयानागल्य स्वपुरं पुनः । जयं प्राप्प्यार्चयेद्देवान्दद्यादानानि पार्थिवः ॥ २३
 द्वितीयेऽहनि सङ्ग्रामो भविष्यति यदा तदा । स्नापयेद्भजमन्त्रादि यजेद्देवं कृत्सिंहकम् ॥ २४
 छनादिराजलिङ्गानि शस्त्राणि निशि वै गणान् । प्रातर्कृत्सिंहकं पूज्य वाहनायमन्त्रेपतः ॥ २५
 पुरोधसा हुतं पश्येद्द्विं हुत्वा दिनान्यजेत् । शृहीत्वा सशरं चापं गजायारुषं च ॥ २६
 देशे त्वदशयः शत्रूणां कुर्यात्प्रकृतिकल्पनाम् । संहतान्योधयेदलान्कामं विस्वारयेद्ब्रह्म ॥ २७
 सूचीमुत्तमनीकं स्वादल्पानां बहुभिः सह । व्यूहाः प्राप्यदूरस्थाश्च द्रव्यरूपाश्च कीर्तिताः ॥ २८

गरुडो मकरव्यूहश्चक्रः श्येनस्तथैव च । अर्धचन्द्रश्च वज्रश्च शकटव्यूह एव च ॥ २९
 पण्डलः सर्वतोभद्रः सूचीव्यूहश्च ते नैव(दश) । व्यूहानामथ सर्वेषां पञ्चधा सैन्यकल्पनां ॥ ३०
 द्वौ पलाशनुपसौ द्वाववश्यं पञ्चमं भवेत् । एकेन यदि वा द्वाभ्यां भागाभ्यां युद्धमाचरेत् ॥ ३१
 भागत्रयं स्थापयेत्तु तेषां रक्षार्थमेव च । न व्यूहकल्पना कार्या राज्ञो भवति कर्हिचित् ॥ ३२
 मूलच्छेदे विनाशः स्यान्न युध्येच्च स्वयं नृपः । सैन्यस्य पश्चात्तिष्ठेत्तु क्रोशमात्रे महीपतिः ॥ ३३
 भद्रसंधारणं तत्र योधानां परिकीर्तितम् । प्रधानभङ्गे सैन्यस्य नावस्थानं विधीयते ॥ ३४
 न संहताश्च विरलान्योधान्व्यूहे प्रकल्पयेत् । आयुधानां तु संमर्दो यथा न स्यात्परस्परम् ॥ ३५
 भेलुकामः परानीकं संहतैरेव भेदयेत् । भेदरक्ष्याः परेणापि कर्तव्याः संहतास्तथा ॥ ३६
 व्यूहं भेदावहं कुर्यात्परव्यूहेषु चेच्छया । गजस्य पादरक्षार्थाश्चत्वारस्तु तथा द्विज ॥ ३७
 रथस्य चाश्वाश्चत्वारः समास्तस्य च चर्मिणः । धन्विनश्चाग्निभिस्तुल्याः पुरस्ताच्चर्मिणो रणे ३८
 पृष्ठतो धन्विनः पश्चाद्दन्विनां तुरगा रथाः । रथानां कुञ्जराः पश्चाद्दातव्याः पृथिवीक्षिताः ३९
 पदातिकुञ्जराश्वानां धर्मकार्यं प्रयत्नतः । शूराः प्रमुखतो देवा नो देवा भीरवः क्वचित् ॥ ४०
 शूरान्प्रमुपतो दत्त्वा स्कन्धमात्रमदर्शनम् । कर्तव्यं भीरुसंगेन शत्रुविद्रावकारकम् ॥ ४१
 दारयन्ति पुरस्तात्तु न देवा भीरवः पुरः । श्रोत्सादयन्त्येव रणे भीरुञ्जूराः पुरस्थिताः ॥ ४२
 प्रांशवः शुकनासाश्च ये चानिष्प्रेक्षणा नराः । संहतभूयुगाश्चैव क्रोधनाः कलहमियाः ॥ ४३
 नित्यहृष्टाः प्रहृष्टाश्च शूरा श्रेयाश्च कामिनः । संहतानां हतानां च रथापनयनक्रिया ॥ ४४
 प्रतियुद्धे गजानां च तोयदानादिकं च यत् । आयुधानयनं चैव पश्चिकर्म विधीयते ॥ ४५
 रिपूणां भेलुकामानां ससैन्यस्य तु रक्षणम् । भेदनं संहतानां च चर्मिणां कर्म कीर्तितम् ॥ ४६
 विमुत्कीकरणं युद्धे धन्विनां च तथोच्यते । शूरापसरणं यानं मुह्यतस्य तथोच्यते ॥ ४७
 श्रासनं रिपुसैन्यानां रथकर्म तथोच्यते । भेदनं संहतानां च भेदानामपि संहतिः ॥ ४८
 प्राकारनोरणाट्टालदुमभद्रश्च सद्रमे । पत्तिभूविषया श्रेया रथाश्वानां तथा सया ॥ ४९
 मर्कटेषां च नागानां युद्धभूमिददाहता । एवं विरचिनव्यूहः कृतपृष्ठदिवाकरः ॥ ५०
 तथाऽनुलोममुक्ताङ्गिदिव्यान्मृदुमाकृताः । योधानुत्तेजयेत्तव्योश्चामघोत्रापदानतः ॥ ५१
 भोगमाप्त्वा च विजये स्वर्गमाप्त्वा मृतस्य च । जित्वाऽरिन्भोगसंभ्रातिसृष्टस्य च परा गतिः ॥ ५२
 निष्कृतिः स्वार्थमपिण्डस्य नास्ति युद्धतमा गतिः । शूराणां रक्तमायानि तेन पापं त्यजन्ति ते ॥ ५३
 पानादिभुग्धमहनं रणे नत्परमं तपः । पराप्तरःसहस्राणि यान्ति शूर रणे मृतम् ॥ ५४
 स्वामी मुह्यतमादये भयानां विनिवर्तिनाम् । ब्रह्महत्याकलं तेषां तथा मोक्तं पदे पदे ॥ ५५
 त्यक्त्वा महापाप्यो गच्छेदेवास्तस्य विनष्टये । अश्वमेपफलं मोक्तं शूराणामनिवर्तिनाम् ॥ ५६
 पर्मनिष्ठे जयो राष्ट्रि योद्धव्याश्च तपाः तर्पेः । गजार्थैश्च गजाघाथ न हन्तव्याः पत्न्याग्निः ॥ ५७
 न मेसराः नविष्टाश्च अगत्याः पतिनादयः । धेनवे निद्राभिभूते च अर्योनीषे नदीने ॥ ५८
 शुद्धिने हृष्टपूर्वनि शत्रुनाशार्थमाचरेत् । वाहू मृष्ट विप्रोश्चेन्नमा भयाः परं इति ॥ ५९

(श्रीस्तोत्रम्)

प्राप्तं मैत्रं बलं भूरि नायकोऽत्र निपातितः । सेनानी नि(नि)हतश्रायं भूपतिथापि विप्लवः ६०
 विद्रुतानां तु योधानां सुखं घौतो विधीयते । शूपाश्च देया धर्मज्ञ तथा च परमोद्भवाः ॥ ६१
 पताकाश्चैव संभारो वादित्राणां भगवावहः । संप्राप्य विजयं युद्धे देवान्निर्वृत्तं संयजेत् ॥ ६२
 रत्नानि राजगामिनि अमात्येन कृते रणे । तस्य स्त्रियो न कस्यापि रक्ष्यास्ताश्च परस्य च ६३
 शत्रुं प्राप्य रणे मुक्तं पुत्रवत्परिपालयेत् । पुनस्तेन न योद्धव्यं देशाचारादि पालयेत् ॥ ६४
 तत्र स्वपुरं प्राप्य ध्रुवे भे प्रविशेद्गृहम् । देवादिपूजनं कुर्याद्रक्षेद्योधकुटुम्बकम् ॥ ६५
 संविभागं परावाप्तैः कुर्याद्भृत्यजनस्य च । रणदीक्षा मयोक्ता ते जयाय नृपतेर्ध्रुवा ॥ ६६

इत्यादिमहापुराण भाग्ये रणदीक्षावर्णनं नाम षट्त्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—६६९?

अथ षट्त्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

श्रीस्तोत्रम् ।

पुष्कर उवाच—

राज्यलक्ष्मीस्थिरत्वाय यथेन्द्रेण पुरा श्रियः । स्तुतिः कृता तथा राजा जयार्थं स्तुतिमाचरेत् ॥

इन्द्र उवाच—

नमस्ये सर्वलोकानां जननीमग्निसंभवाम् । श्रियमुच्चिद्रपद्रासिं विष्णुवत्सस्थलस्थिताम् ॥ २
 त्वं सिद्धिस्त्वं स्वथा स्वाहा सुधा त्वं लोकपावनि । संध्या रात्रिः प्रभा भूतिर्मेधा धद्धा सरस्वती
 पशुचिया महानिया गुह्यविद्या च शोभने । आत्मविद्या च देवि त्वं विमुक्तिफलदायिनी ॥ ४
 आन्वीक्षिकी त्रयी वार्ता दण्डनीतिस्त्वमेव च । सौम्या सौम्यं जगद्गुणं त्वयैतदेवि पूरितम् ॥ ५
 का त्वन्या त्वाप्तुते देवि सर्वयज्ञमयं वपुः । अध्यास्ते देवदेवस्य योगिचिन्त्यं गदाभृतः ॥ ६
 त्वया देवि परित्यक्तं सकलं भुवनत्रयम् । विनष्टश्रायमभवत्त्रयदानो समेषितम् ॥ ७
 दाराः पुत्रास्तथाऽगारं मुहूर्दान्पधनदिकम् । भवत्येतन्महाभागे नित्यं त्वद्वीक्षणानृणां ॥ ८
 शरीरारोग्यमैश्वर्यपरिपक्षसयः सुखम् । देवि त्वद्वृष्टिदृष्टानां पुरुषाणां न दुर्लभम् ॥ ९
 त्वमन्वा सर्वभूतानां देवदेवो हरिः पिता । त्वयैतद्विष्णुना चाम्ब जगद्वाप्तं चराचरम् ॥ १०
 मानं कोपं तथा कोष्टं मा गृहं मा परिच्छद्रम् । मा शरीरं कलत्रं च त्वजेयाः सर्वपावनि ॥११?
 मा पुत्रान्मा सुहृद्गान्मा यशन्मा विभूषणम् । त्वजेया मम देवस्य विष्णोर्वैश्वलालये ॥ १२
 सत्येन समशीवाभ्यां तथा शीलादिभिर्गुणैः । त्वज्ज(ज्य)न्ते ते नराः सद्यः संत्यक्ता ये त्वयाऽमले
 त्वयाऽवलोकिताः सद्यः शीलाद्यैरित्तैर्गुणैः । कुलेश्वरैश्च मुञ्चन्ते पुरुषा निर्गुणा अपि ॥ १४
 स श्लाघ्यः स गुणी धन्यः स कुलीनः स बुद्धिमान् । स गूरुः स च विद्वान्बो यस्त्वया देवि
 वीक्षितः ॥ १५

१ ग. 'तु विषयक' । २ क. द. सुखं । ३ क. क. याते । ४ क. द. 'निग्रहगुह्ययज्ञे' । ५ क. द. जनने ।

६ क. क. सुखं । ७ छ. ग. प. छ. 'सौम्यैर्जगद्गुणैः' । ८ छ. 'यत्नित्वात्' । ९ क. द. स गूरुः
 १० प परिपक्षः । गुणवान्मा प । १० छ. ग. विद्वान्बो ।

सद्यो वैगुण्यमायान्ति शीलयाः सकला गुणाः । पराङ्मुखी जगद्धात्री यस्य त्वं विष्णुवज्रभे॥
न ते वर्णयितुं शक्ता गुणास्त्रिधाऽपि वेधसः । प्रसीद देवि पद्माक्षि ना(माऽ)स्मांस्त्वाक्षीः कदाचन
पुष्कर उवाच—

एवं स्तुता ददौ श्रीशं वरमिन्द्राय चेषितम् । सुस्थिरत्वं च राज्यस्य सङ्ग्रामविजयादिकम् ॥
सस्तोत्रपाठश्रवणकर्तृणां भुक्तिमुक्तिदम् । श्रीस्तोत्रं सततं तस्मात्पठेच्च शृणुयान्नरः ॥ १९

इत्यादिमहापुराण आश्रये श्रीस्तोत्रकथन नाम सप्तत्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३५ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषडङ्गाः—६७१०

अथाष्टात्रिंशदधिन द्विंशततमोऽध्यायः ।

रामोक्तनीतिः ।

अग्निरुवाच—

नीतिस्ते पुष्करोक्ता तु रामोक्ता लक्ष्मणाय या । जयाय तां प्रवक्ष्यामि शृणु यर्मादिवर्धनीम् ॥
राम उवाच—

न्यायेनार्जनमर्थस्य वर्धनं रक्षणं चरेत् । सत्पान्नप्रतिपत्तिश्च । जवृत्तं चतुर्विधम् ॥ २
नयस्य विनयो मुलं विनयः शास्त्रनिश्चयात् । विनयो हीन्द्रियजयस्तैर्युक्तः पालयेन्महीम् ॥ ३
शास्त्रं प्रज्ञा धृतिर्दीक्ष्यं प्रागल्भ्यं धारयिष्णुता । उत्साहो बाग्मिमतौ दार्यमापत्कालसहिष्णुता ॥
प्रभावः शुचिता मैत्री त्यागः सत्यं कृतज्ञता । कुलं शीलं दमश्चेति गुणाः संपत्तिहेतवः ॥ ५
प्रकीर्णविषयारण्ये धावन्तं विप्रमायिनम् । ज्ञानाङ्कुत्रेण कुर्वीत वक्ष्यमिन्द्रियदन्तिनम् ॥ ६
कामः क्रोधस्तथा लोभो हर्षो मानो मदस्तथा । पदवर्गमुत्सृजेदेनमस्मिस्त्यक्ते सुखी नृपः ॥ ७
आन्वीक्षिकीं अर्थं चार्ता दण्डनीर्वि च पार्थिवः । तद्विद्यैस्तद्विष्णोपेतैश्चिन्तयेद्विनयान्वितः ॥ ८
आन्वीक्षिक्याऽर्थविज्ञानं धर्माधर्मौ त्रयीस्थितौ । अर्थानर्थौ तु वार्तायां दण्डनीत्यां नयानयो ॥
अहिंसा सृष्टता वाणी सत्यं शौचं दया क्षमा । वर्णिनां लिङ्गिनां चैव सामान्यो धर्म उच्यते ॥
प्रजाः समनुष्टुप्तीयात्कुर्व्यादाचारसंस्थितिम् । वाक्सूत्रता दया दानं हीनोपगतरक्षणम् ॥ ११
इति वृत्तं सतां साधुहितं सत्पुरुषव्रतम् । आधिभ्याधिपरीताय अथ श्वो वा विनाशिने ॥ १२
को हि राजा शरीराय धर्मापेतं समाचरेत् । न हि संसुल्लभन्विच्छन्पीडयेत्कृपणं जनम् ॥ १३
कृपणः पीडयमानो हि मनुया इति पार्थिवम् । क्रियतेऽभ्यवर्हणीयाय स्वजनाय यथाऽञ्जलिः ॥
ततः साधुतरः कार्यो दुर्जनाय शिवार्थिना । मियमेशाभिधातव्यं सत्सु नित्यं द्विपत्सु च ॥ १५
देवास्ते मियचकारः पशवः शूरवादिनः । शुचिरास्तिव्यपूतात्मा पूजयेद्देवताः सदा ॥ १६
देवतावद्गुरुजनमात्मवशं सुहृज्जनम् । प्रणिपातेन हि गुहं सतोऽष्टुपानुचेष्टितैः ॥ १७
कुर्वीताभिमुत्पान्मृत्युर्देवान्सुकृतकर्मणा । सद्भवेन हरेनिमयं संभ्रमेण च बान्धवान् ॥ १८
श्रीभृत्यान्मदानान्यां दाक्षिण्येनेतरं जनम् । अनिन्दा परकृत्येषु स्वधर्मपरिपालनम् ॥ १९
कृपणेषु दयालुत्वं सर्वत्र मपुरा गिरः । मार्णरस्युपकारितं मित्रायाव्यभिकारिणे ॥ २०

(राजपर्माः)

गृह्यागते परिष्वङ्गः श्रवत्या दानं सहिष्णुता । स्वसमृद्धिष्वनुत्सेकः परवृद्धिष्वमत्सरः ॥ २१
 अपरोपतापि वचनं मौनव्रतचरिष्णुता । बन्धुभिर्वद्धसंयोगः स्वजने चतुरश्रता ॥ २२
 उचितानुविधायित्वमिति वृत्तं महात्मनाम् ॥

श्रवत्यादिमहापुराण भाष्ये रामोऽजनीतिकथन नामाष्टात्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—६७३२

अथैकोनचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

राजपर्माः ।

राम उवाच—

स्वाम्यमात्यश्च राष्ट्रं च दुर्गः कोपो बलं सुहृद् । परस्परोपकारीदं सप्ताङ्गं राज्यमुच्यते ॥ १
 राज्याद्धानां वरं राष्ट्रं साधनं पालयेत्सदा । कुलं शीलं नयः सत्त्वं दासिष्यं क्षिप्रकारिता ॥ २
 अविस्वादिता सत्यं वृद्धसेवा कृतज्ञता । दैवसंपन्नता बुद्धिरक्षुद्रपरिचाराता ॥ ३
 शत्रवसामन्तता चैव तथा च दृढभक्तिता । दीर्घदक्षित्वमुत्साहः शुचिता स्थूललक्षिता ॥ ४
 विनीतत्वं धार्मिकता साधोश्च नृपतेर्गुणाः । प्रख्यातवंशमकुंरं लोकसंग्राहिणं शुचिम् ॥ ५
 कुर्वीताऽऽत्महिताकाङ्क्षी परिचारं महीपतिः । वाग्मी प्रगल्भः स्मृतिमानुदयो बलवान्वशी ॥ ६
 नेता दण्डस्य निपुणः कृतशिल्पपरिग्रहः । पराभियोगप्रसहः सर्वतुष्टप्रतिक्रिया ॥ ७
 परवृत्तान्तवेत्ता च संधिविग्रहहत्ववित् । गूढपञ्चपरचारज्ञो देशकालविभागवित् ॥ ८
 आदाता सम्मगर्थानां चिन(नि)पोक्ता च पात्रवित् । कोषलोभभयद्रोहदम्भचापलवर्जितः ॥ ९
 परोपतापपैशू(शु)न्यमात्सर्यैर्पा(प्यै)नृतातिगः । वृद्धोपदेशसंपन्नः शक्तो गधुरदर्शनः ॥ १०
 गुणानुरागस्थितिमानात्मसंपद्गुणाः स्मृताः । कुलीनाः शुचयः शूराः क्षुतवन्तोऽनुरागिणः ॥ ११
 दण्डनीतेः प्रयोक्तारः सचिवाः स्युर्गद्दीपतेः । सुविग्रहो जानपदः कुलशीलकलान्वितः ॥ १२
 वाग्मी प्रगल्भश्चक्षुष्मानुत्साही प्रतिपत्तिमान् । स्तम्भचापलहीनश्च मैत्रः क्लेशसहः शुचिः ॥ १३
 सत्यसत्त्वधृतिस्वैर्यप्रभावारोग्यसंयुतः । कृतशिल्पश्च दक्षश्च प्रज्ञावान्भारण्यान्वितः ॥ १४
 दृढभक्तिरकर्वा च वैराणां सचिवो भवेत् । स्मृतिस्तत्परताऽर्थेषु चित्तज्ञो ज्ञाननिश्चयः ॥ १५
 दृढता मन्त्रगुप्तिश्च मन्त्रिसंपत्प्रकीर्तिता । ऋष्यां च दण्डनीत्यां च कुशलः स्वात्पुरोहितः ॥ १६
 अथर्ववेदविहितं कुर्याच्छान्तिकपौष्टिकम् । साधुतैषाममात्यानां तद्विद्यैः सह बुद्धिमान् ॥ १७
 चक्षुष्मत्तां च शिल्पं च परीक्षेत गुणद्रवम् । स्वजनेभ्यो विज्ञानीपात्कुलं स्थानमनग्रहम् ॥ १८
 परिकर्षमु दक्षं च विज्ञानं धारयिष्णुताम् । गुणत्रयं परीक्षेत प्रागल्भ्यं प्रीति(त)तां तथा ॥ १९
 कथायोगेण बुद्ध्येत वाग्मित्वं सत्यवादिताम् । उत्साहं च प्रभावं च तथा क्लेशसहिष्णुताम् ॥ २०
 धृतिं चैवानुरागं च स्वैर्यं चाऽऽपदि लक्षयेत् । भक्तिं मैत्रीं च शौचं च जानीत्याश्रवहारतः ॥ २१
 संवासिभ्यो बलं सत्त्वमारोग्यं शीलमेव च । अस्तव्यतामचापल्यं वैराणां चाप्यकीर्तनम् ॥ २२
 मत्सत्तो विज्ञानीयाद्भद्रतां क्षुद्रतामपि । फलानुमेयाः सर्वे च परोक्षगुणवृत्तयः ॥ २३

सस्याकरवती पुण्या सनिद्रव्यसमन्विता । गोहिता भूरिसलिला पुण्यैर्जनपदैर्द्युता ॥	२४
रम्या सकुञ्जरवला वारिस्थलपयान्विता । अदेवमातृका चेति शस्यते भूरिभूतये ॥	२५
शूद्रकारुणिकवायो महारम्भः कृषीवलः । सानुरागो रिपुद्वेषी पीडासङ्करः पृथुः ॥	२६
नानादेश्यैः समाकीर्णो धार्मिकः पशुमान्वली । ईदृग्जनपदः शस्तोऽपूर्वव्यसनिनायकः ॥	२७
पृथुसीमं महाखातमुच्चमाकारंतोरणम् । पुरं समावसेच्छैलसरिन्मरुचननाश्रयम् ॥	२८
जलवद्धान्यधनवहुर्गु कालसहं महत् । औदकं पार्वतं वार्षमैरिणं धन्विनं च पद ॥	२९
ईप्सितद्रव्यसंपूर्णः पितृपैतामहोचितः । धर्माजितो व्ययसहः कोपो धर्मादिबुद्धये ॥	३०
पितृपैतामहो वश्यः सद्गतो दत्तचेतनः । विरुपातपौरुषो जन्यः कुशलः शकुनेर्दुतः ॥	३१
नानामहर्णोपेतो नानापुद्गविशारदः । नानायोधसमाकीर्णो नीराजितहयद्विपः ॥	३२
प्रवासापासतुःस्वेषु युद्धेषु च कृतश्रमः । अद्वैदक्षत्रियप्रयायो दण्डो दण्डवतां मतः ॥	३३
योगविज्ञानसत्त्वाढ्यं महापक्षं मियंचदम् । आयविक्षममद्वैपं मित्रं कुर्वीत सैत्कुलम् ॥	३४
वृषादेवाभिगमनं स्पृष्टार्थद्वयानुगा । वाक्सत्कृत्य प्रदानं च त्रिविधो मित्रसंग्रहः ॥	३५
धर्मकामार्थसंगो मित्रास्तु त्रिविधं फलम् । औरसं तत्र संनद्धं तथा वंशक्रमागतम् ॥	३६
रक्षितं व्यसनेभ्यश्च मित्रं ज्ञेयं चतुर्विधम् । मित्रे गुणाः सत्यतायाः समानसुखदुःखता ॥	३७
चक्ष्येऽनुजीविनां वृत्तं सेवी सेवेत भूतिम् । दक्षता भद्रता दाढ्यं क्षान्तिः क्लेशसहिष्णुता ॥	३८
संतोषः शीलमुत्साहो मण्डपत्यनुजीविनम् । यथाकालमुपासीत राजानं सेवको नपात् ॥	३९
परस्थानगमं क्रीर्यमौढ्यं मत्सरं त्यजेत् । विद्युत् कथनं भृत्यो न कुर्याज्जवायसा सह ॥	४०
शुद्धं मर्म च मथ्रं च न च भर्तेः प्रकाशयेत् । रक्ताहृत्तिं समीहेत विरक्तं संत्यजेष्टृपम् ॥	४१
अकार्यं प्रतिषेधश्च कार्यं चापि प्रवर्तनम् । संज्ञेयादिति सङ्घृत्तिं बन्धुमित्रानुजीविनाम् ॥	४२
आजीव्यः सर्वसत्त्वानां राजा पर्जन्यवद्भवेत् । आयदारेषु चाऽऽपत्यर्थं धनं चाऽऽददतीति च ॥	४३
कुर्याद्योगसंपन्नान्ध्वसान् सर्वकर्मभुम् । कृपिर्वणिवाधो दुर्गं सेतुः कुञ्जरवन्धनम् ॥	४४
खन्याकरवलादानं शून्पानां च निबन्धनम् । अष्टवर्गमिमं राजा साष्टवृत्तोऽनुगलयेत् ॥	४५
आमुक्तिकेभ्यश्चारेभ्यः पौरैर्भ्यो राजरुलभात् । पृथिनीपविलोभाच्च प्रजानां पञ्चषा भयम् ॥	४६
अवेष्ट्यैतद्रथं काल आददीत करं नृपः । अन्यन्तरं शरीरं स्वं वा(वा)घ्नं राष्ट्रं च रक्षयेत् ॥	४७
दण्ड्यास्तान्दण्डयेद्राजा स्वं रक्षेच्च विपादितः । द्वियः पुत्रांश्च शत्रुभ्यो विश्वसेन कदाचन ४८	४८

१५५दिमहापुराण आश्रये राजधर्मदधनं नामैकोनचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६७८०

सम चत्वारिंशदधिकद्विचतस्रोऽध्यायः ।

पाद्मगुणम् ।

राम उवाच—

मण्डलं चिन्तयेन्मूर्खं राजा द्वादशराजसम् । अरिभित्तमोर्भिन्नं पिप्रमिप्रमतः परम् ॥

(पादद्वयम्)

तथाऽरिमित्रमित्रं च विजिगीषोः पुरः स्मृताः । पाणिग्राहः स्मृतः पश्चादाक्रन्दस्तदनन्तरमूर	
आसारावनयोश्चैवं विजिगीषोश्च मण्डलम् । अरेश्च विजिगीषोश्च मध्यमो भूम्यनन्तरः ॥	३
अनुग्रहं संहतयोर्निग्रहे व्यस्तयोः प्रभुः । मण्डलाद्दक्षिणैतेयामुदासीनो बलाधिकः ॥	४
अनुग्रहे संहतानां व्यस्तानां च वधे प्रभुः । संधिं च विग्रहं यानगासनादि वदामि ते ॥	५
बलवद्विष्टहीतेन संधिं कुर्याच्छिवाय च । कपाल उपहारश्च संतानः संगतस्तथा ॥	६
उपन्यासः प्रतीकारः संयोगः पुरुषान्तरः । अदृष्टनर आदिष्ट आत्माऽपि स उपग्रहः ॥	७
परिक्रमस्तथा लिङ्गस्तथा च परद्रुपणम् । स्कन्धोपनेयः संधिश्च संघयः षोडशैरिताः ॥	८
परस्परोपकारश्च यैत्रः संबन्धकस्तथा । उपहाराश्च चत्वारस्तेषु मुख्याश्च संघयः ॥	९
बालो वृद्धो दीर्घरोगस्तथा धन्धुवदिष्कृतः । भीरुको भीरुकननो लुब्धो लुब्धजनस्तथा ॥	१०
विरक्तभक्तित्थैव विषयेष्वतिशक्तिमान् । अनेकाचित्तमन्नश्च देवब्राह्मणानन्दकः ॥	११
द्वेषोपहनकश्चैव दैन्यनिन्दक एव च । दुर्मित्रव्यसनोपेतो बलव्यसनसंकुलः ॥	१२
स्वदेशस्थो बहुरिपुर्मुक्तः कालेन यश्च ह । सत्यधर्मव्यपेतश्च विंशतिः पुरुषा अमी ॥	१३
एतैः संधिं न कुर्वीत विगृह्णीयाच्च केवलम् । परस्परौपकारेण पुंसां भवति विग्रहः ॥	१४
आत्मनोऽभ्युदयाकाङ्क्षी पीड्यमानः परेण वा । देशकालबलोपेतः भारभेतेह विग्रहम् ॥	१५
राज्यस्त्रीस्थानदेशानां ज्ञानस्य च बलस्य च । उपहारो मदो यानः पीडा वैपथिकी तथा ॥	१६
ज्ञानात्मशक्तिधर्माणां विघातो दैन्यमेव च । मित्रार्थं चापमानश्च तथा धन्धुविनाशनम् ॥	१७
भूतानुग्रहविच्छेदस्तथा मण्डलद्रुपणम् । एकार्थाभिनिवेशित्वमिति विग्रहोपनेयः ॥	१८
सायत्न्यं वास्तुजं स्त्रीजं वाग्जातमपराधजम् । वैरं पञ्चविधं शोक्तं साधनैः मशयं नयेत् ॥	१९
किञ्चित्फलं निष्फलं वा संदिग्धफलमेव च । तदात्वे दोषजननपायत्वां चैव निष्फलम् ॥	२०
आयत्नां च तदात्वे च दोषसंजननं तथा । अपरिज्ञानवीर्येण परेण स्तोभितोऽपि वा ॥	२१
परार्थं स्त्रीनिमित्तं च दीर्घकालं द्विजैः सह । अकालदैवयुक्तेन बलोद्धतसखेन च ॥	२२
तदात्वे फलसंयुक्तपायत्वां फलवर्जितम् । आयत्नां फलसंयुक्तं तदात्वे निष्फलं तथा ॥	२३
इतीमं षोडशविधं न कुर्यादेव विग्रहम् । तदात्वायतिसंशुद्धं कर्म राजा सदाऽऽचरेत् ॥	२४
हृष्टं पुष्टं बलं मत्वा गृह्णीयाद्विपरीतकम् । मित्रमाक्रन्द आसारो यदा स्युर्देवकल्पः ॥	२५
परस्य विपरीतं च तदा विग्रहपाचरेत् । विगृह्य संघाय तथा संभूवाय मसङ्गतः ॥	२६
उपेक्षया च निपुणैर्याने पञ्चविधं स्मृतम् । परस्परस्य सामर्थ्यविघातादासने स्मृतम् ॥	२७
अरेश्च विजिगीषोश्च यानवत्पक्षथा स्मृतम् । बलिनोर्द्विपतीर्भयं वाचाऽऽत्मानं समर्पयन् ॥	२८
द्वैधीभावेन त्रिष्टेय काकाक्षिवदलक्षितः । उभयोरपि संपाने सेवेत पलरचरम् ॥	२९
यदा द्वावपि नेचजेतां संश्लेषं जातसंधिदी । तदोपसर्पेच्छुभमधिकं वा स्वयं व्रजेत् ॥	३०
उच्छिद्यमानो बलिना निरुपायव्रतिक्रियः । कुम्भोद्धतं सत्यमार्पणसंवेन बलोत्कटम् ॥	३१
तदर्थनोपास्तिकता नित्यं तत्रावभाविता । तत्कारितपश्चयिता वृत्तं संश्रयिणः ध्रुवम् ॥	३२

ह्लादिनहापुत्राय आसिपे पादद्वयम् इत्यनेन नाम चत्वारिंशदधिकच्छेदज्ञानतमोऽवधायः ॥ २४० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—६८१२

अधैकवत्वारिसदधिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ।

सामादि ।

राम उवाच—

- प्रभावोत्साहशक्तिभ्यां मन्त्रशक्तिः प्रशस्यते । प्रभावोत्साहवान्काव्यो जितो देवपुरोधसा ॥ १
- मन्त्रयेतेह कार्याणि नानासैर्नाविपथिता । अशक्यारम्भभृत्तीनां कुतः क्लेशाहते फलम् ॥ २
- अत्रिज्ञातस्य विज्ञानं विज्ञातस्य च निश्चयः । अर्थद्वैधस्य संदेहच्छेदनं शेषदर्शनम् ॥ ३
- सहायाः साधनोपाया विभागो देशकालयोः । विपत्तेश्च प्रतीकारः पञ्चाङ्गो मन्त्र इष्यते ॥ ४
- यनःप्रसादः श्रद्धा च तथा करणपाटवम् । सहायोत्थानसंपन्नं कर्मणां सिद्धिलक्षणम् ॥ ५
- मदः प्रमादः कामश्च सुप्तमलापितानि च । भिन्दन्ति मन्त्रं पच्छन्नाः कापिन्यो रमतां तथा ॥ ६
- प्रगल्भः स्मृतिमान्वाग्मी शस्त्रे शास्त्रे च निष्ठितः । अभ्यस्तकर्मा नृपतेर्दूतो भवितुमर्हति ॥ ७
- निष्ठाग्र्यो मितार्थश्च तथा शासनहारकः । सापथ्यात्पादतो हीनो दूतस्तु त्रिविधः स्मृतः ॥ ८
- नाविज्ञातं पुरं शत्रोः प्रविशेच न संसदम् । कालमीक्षितं कार्यार्थमनुज्ञातश्च निष्पतेत् ॥ ९
- छिद्रं च शत्रोर्गानीयात्कोपमिवलानि च । रागापरागौ जानीयाद्दृष्टिगात्रविचेष्टितैः ॥ १०
- कुप्याच्चतुर्विधं स्तोत्रं पश्ययोरुभयोरपि । तपस्विष्यञ्जनेपतैः सुचरैः सह संयसेत् ॥ ११
- चरः प्रकाशो दूतः स्वादमकाशशरो द्विधा । वणिक्कृषीवलो लिङ्गी भिक्षुकाद्यात्मकाधराः ॥ १२
- यायादरिं व्यसनिनं निष्फले दूतचेष्टिते । मकृतिव्यसनं चरस्यात्तत्समीक्ष्य समुत्पतेत् ॥ १३
- अनयाश्रयति श्रेयस्तस्माच्चव्यसनं स्मृतम् । हुताशनो जलं व्याधिर्बुभिक्षं मरकं तथा ॥ १४
- इति पञ्चविधं दैवं व्यसनं मानुषं परम् । दैवं पुरुषकारेण शान्त्या च प्रक्षमं नयेत् ॥ १५
- उत्थापितेन नीत्या च मानुषं व्यसनं हरेत् । मन्त्रो मन्त्रफलावाप्तिः कार्यानुष्ठानमावतिः ॥ १६
- आपञ्चयो दण्डनीतिरमित्रमतिपेधनम् । व्यसनस्य प्रतीकारो राज्यराजाभिरक्षणम् ॥ १७
- इत्यमात्यस्य कर्मदं हन्ति स व्यसनान्वितः । हिरण्यधान्यवस्त्राणि वाहनं प्रजया भवेत् ॥ १८
- तथाऽन्ये द्रव्यनिचया हन्ति सव्यसना मजा । प्रजातामापदि (दा)स्थानां रक्षणं कौपदण्डयोः ॥ १९
- पौराद्याशोपकुर्वन्ति संशयादिह दुर्दिनम् । तूर्णो युद्धं जनत्राणं मित्रामित्रपरिग्रहः ॥ २०
- सामन्तादिक्रुते दापे नश्येत्तद्व्यसनाच्च वत् । भृत्यानां भरणं दानं प्रजामित्रपरिग्रहः ॥ २१
- धर्मक्रमादिभेदश्च दुर्गसंस्कारभूषणम् । कौपात्तद्व्यसनाद्धन्ति कोपमूलो हि भूषतिः ॥ २२
- मित्रामित्रावनीहेमसाधनं रिपुमर्दनम् । दूरकार्यायुकारित्वं दण्डाच्चव्यसनाद्धरेत् ॥ २३
- संस्तम्भयति मित्राणि क्षमिनं नाशयत्यपि । धनाधैरुपकारित्वं मित्राच्चव्यसनाद्धरेत् ॥ २४
- राजा स व्यसनी हन्पाद्मनकार्याणि यानि च । वाग्दण्डयोश्च पारुष्यमर्थभूषणमेव च ॥ २५
- पानं स्त्री मृगया पूर्वं व्यसनानि महीपतेः । आलस्यं स्तब्धता दर्पः प्रमादो द्वैधकारिता ॥ २६
- इति पूर्वादिष्टे च सचिरव्यसनं स्मृतम् । अनादृष्टिश्च पीडादि राष्ट्रव्यसनमुच्यते ॥ २७
- विशीर्णपथनाकारपरिगदात्पमश्रुता । क्षीणया सेनया नदं दुर्गव्यसनमुच्यते ॥ २८
- व्यपीठनः परिसिद्धोऽप्रजितोऽसंजितस्त्वथा । दुपितो दूरतंसपथ कोपव्यसनमुच्यते ॥ २९
- उपकुट्टं परिसिद्धमपानितविमानिवम् । अमूर्तं व्यापितं शान्तं दूरायातं नरागतम् ॥ ३०

(धामादिकथनम्)

परिशीर्णं प्रतिहतं महताग्रतरं तथा । आशानिवेदभूमिष्ठमनृतप्राप्तमेव च ॥	३१
कलत्रगर्भं निक्षिप्तमन्तःशयैव तथैव च । विच्छिन्नविधिषासारं गूण्यमूलं तथैव च ॥	३२
अस्तास्यसंहतं वाऽपि भिन्नकूटं तथैव च । दुष्पाट्णग्राहमर्थं च बलव्यसनमुच्यते ॥	३३
दैवोपवीडितं मित्रं ग्रस्तं शत्रुबलेन च । कामक्रोधादिसंयुक्तमुत्साहादरिभिर्भवेत् ॥	३४
अर्थस्य दूषणं क्रोधात्पारुष्यं वाजपदण्डयोः । कामजं मृगया द्यूतं व्यसनं पानकं स्त्रियः ॥	३५
वाक्पारुष्यं परं लोक उद्वेजनमनर्थकम् । असिद्धसाधनं दण्डस्तं युपत्याञ्जनपेक्षुपः ॥	३६
उद्वेजपति भूतानि दण्डपाहव्यवाद्युपः । भूतान्युद्वेज्यमानानि द्विपतां यान्ति संश्रपम् ॥	३७
विद्वद्धाः शत्रवश्चैव विनाशाय भवन्ति ते । दूष्यस्य दूषणार्थं च परित्यागो महीयसः ॥	३८
अर्थस्य नीतितत्त्ववैर्यदूषणमुच्यते । पानात्कार्यादिनो(स्व)ज्ञानं मृगयातोऽरितः क्षयः ॥	३९
नितश्रमार्थं मृगयां विचरेद्रक्षिते वने । धर्मार्थप्राणनाशादि द्यूते स्यात्कलहादिकम् ॥	४०
कालातिपातो धमार्थपीडा स्त्रीव्यसनाद्भवेत् । पानदोषात्प्राणनाशः कार्याकार्याविनिश्चयः ॥४१	४१
स्कन्धावारनिवेशज्ञो निमित्तज्ञो रिपुं जयेत् । स्कन्धावारस्य मध्ये तु सकोपं नृपतेर्यद्दम् ॥	४२
मौलीभूतं श्रेणिसुहृद्विपदादधिकं बलम् । राजहर्म्यं समावृत्य क्रमेण विनिवेशयेत् ॥	४३
सैन्यैकदेशः संनद्धः सेनापतिपुरःसरः । परिभ्रमेच्चत्वरंश्च मण्डलेन वह्निनिशि ॥	४४
वार्ताः स्वका विजानीयाद्दूरसीमान्तचारिणः । निर्गच्छेत्प्रविशेषैव सर्व एवोपलक्षितः ॥	४५
साम दानं च भेदश्च दण्डोपेक्षेन्द्रजालकम् । मायोपायाः सप्त परे निक्षिपेत्साधनाय तात् ॥	४६
चतुर्विधं स्मृतं साम उपकारानुकीर्तनात् । मिथः संवन्धकथनं मृदुपूरं च भाषणम् ॥	४७
आप्याते दर्शनं वाचा तवाहमिति चार्पणम् । यः संप्राप्तधनोत्सर्ग उच्यमाधममध्यमः ॥	४८
प्रतिदानं तदा तस्य गृहीतस्थानुपोदनम् । द्रव्यदानमपूर्वं च स्वयंग्राहमवर्तनम् ॥	४९
देयश्च प्रतिमोक्षश्च दानं पञ्चविधं स्मृतम् । स्नेहरागापनयनसंहर्षोत्पादनं तथा ॥	५०
मिथो भेदश्च भेदज्ञैर्भेदश्च त्रिविधः स्मृतः । वधोऽर्षहरणं चैव परिक्लेशस्त्रिधा दमः ॥	५१
प्रकाशशामकाशश्च लोकद्विष्टान्मकाशतः । लैद्विजेत हतैर्लोकस्तेषु पिण्डः भैरवपते ॥	५२
विपेणोपनिषद्योगैर्हन्त्याच्छस्त्रादिना द्विषः । जातिमात्रं द्विजं नैव हन्यात्सामोचरं वशे ॥	५३
प्रलिम्पन्निव चेतांसि दृष्ट्वा साधु पिवन्निव । शसन्निवाभूवं साम प्रयुञ्जीत मियं वचः ॥	५४
भिष्याभिद्यस्तः श्रीकाम आह्वयमतिमानितः । राजद्वेषी चातिकरस्त्वात्मसंभावितस्तथा ॥५५	५५
विच्छिन्नधर्मकामार्थः कुब्जो मानी विमानितः । अकारणात्परित्यक्तः कृतवरोऽपि सान्त्वितः ॥	५६
हृत्द्रव्यकलत्रश्च पूजाहोऽप्रतिपूजितः । एतांस्तु भेदयेच्छत्रौ स्थितान्नित्यान्मुशङ्कितान् ॥	५७
आगतान्पूजयेत्कामैर्निर्जायं प्रशमं नयेत् । सामदृष्टानुसंधानमत्युग्रभयदर्शनम् ॥	५८
मथानदानमानं च भेदोपायाः प्रकीर्तिताः । मित्रं हतं काष्ठमिव युगगन्धं विशीर्यते ॥	५९
त्रिशक्तिदेशकालज्ञो दण्डेनास्तं नपेदरीन् । मैत्रीप्रधानं कल्याणबुद्धिं सान्त्वेन साधयेत् ॥	६०
लुब्धं क्षीणं च दानेन मिथानन्योन्यशङ्कया । दण्डस्य दर्शनाहृष्टान्पुनश्चात्रादि सामतः ॥	६१
दानभेदैश्चक्षुमुख्यान्पयोपाञ्जनपदादिकान् । सामन्तादधिकान्भेददण्डाऽप्यामपराद्धकान् ॥	६२
देवताप्रतिमानां तु पूजयाऽन्तर्गतैर्नरैः । पुमान्स्त्रीवस्त्रसंधीतो निशि चाद्भुतदर्शनः ॥	६३

वेतालोल्कापिशाचानां शिवानां च स्वरूपिका । कामतो रूपधारित्वं शस्त्राग्न्यग्नाम्बुवर्षणम् ॥
 तमोज्ज्वलोज्ज्वलो मेघ इति प्राया ह्यमानुषी । जघान कीचकं भीम आस्थितः स्त्रीस्वरूपताम् ॥
 अन्याये व्यसने युद्धे श्रुत्तस्यानिवारणम् । उपेक्ष्यं स्मृता भ्रातोपेक्षितश्च द्विदिम्बया ॥ ६६
 मेधान्यकारवृष्ट्यग्निपर्वताद्भुतदर्शनम् । दूरस्थानां च सैन्यानां दर्शनं ध्वजशालिनाम् ॥ ६७
 छिद्यपाटितभिन्नानां संसृतानां च दर्शनम् । इतीद्रजालं द्विपतां भीत्यर्थमुपकल्पयेत् ॥ ६८

इत्यादिमहापुराण आमेवे सामादिकथन नामैकव्यारिचरधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६८८०

अथ द्वापत्वारिषदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

राजनीतिः ।

राम उवाच—

पदविधं तु बलं व्यूह्य देवान्मार्च्यं रिपुं व्रजेत् । मौलं भूतं श्रोणिमुहृद्विपदादविकं बलम् ॥ १
 पूर्वं पूर्वं गरीवस्तु बलानां व्यसनं तथा । पटङ्गं मन्त्रकोपाभ्यां पदात्यश्वरथद्विपैः ॥ २
 नयद्रिवनदुर्गेषु यत्र यत्र भयं भवेत् । सेनापतिस्तत्र तत्र गच्छेत्प्यूहीकृतैर्वलैः ॥ ३
 नायकः पुरतो यायात्पवीरपुरुषाहृतः । मध्ये कलत्रं स्वामी च कीपा फल्गु च यद्बलम् ॥ ४
 पार्श्वयोरुभयोरश्वा वाजिनां पार्श्वयो रथाः । रथानां पार्श्वयोर्नागा नागानां चाटवीबलम् ॥ ५
 पश्चात्सेनापतिः सर्वं पुरस्कृत्य कृती स्वयम् । यायात्संनद्धसैन्यौघः स्त्रिजानाश्वासयञ्ज्जनैः ॥ ६
 यायाद्प्यूहेन महता मकरेण पुरो भये । उयेनेनोत्तपक्षेण सूच्या वा वीरवयत्रया ॥ ७
 पश्चाद्भये तु शकटं पार्श्वयोर्वजसंक्षितम् । सर्वतः सर्वतोभद्रं भये व्यूहं प्रकल्पयेत् ॥ ८
 कन्दुरे शैलमहने निम्नगावनसंकटे । दीर्घध्वनि परिश्रान्तं धुत्पिपासाहितरुमम् ॥ ९
 व्याधिबुभिक्षमरकपीडितं दस्पुविद्रुतम् । पद्मपांशुनलस्कन्धं व्यस्तं पुञ्जीकृतं पापि ॥ १०
 ममुसं भोजनव्यग्रमभूमिष्ठममुस्थितम् । चौरादिभयविनस्तं दृष्टिवातसमाहतम् ॥ ११
 इत्यादी स्वचर्मं रक्षेत्परसैन्यं च घातयेत् । विशिष्टो देशकालाभ्यां भिन्नविप्रकृतिर्वली ॥ १२
 कुर्पात्त्रकाशयुद्धं हि फूटयुद्धं विपर्यये । तेष्ववस्कन्दपालेषु परं हन्यात्समाकुलम् ॥ १३
 जभूमिष्ठं स्वभूमिष्ठः स्वभूमौ चोपनातयः । मङ्कतिप्रग्रहाकृष्टं पारिर्वनचरादिभिः ॥ १४
 हन्यात्पवीरपुर्वाभिर्द्रवानापकर्षणैः । पुरस्तादर्शनं दत्त्वा तद्गुह्यकृतनिश्चयान् ॥ १५
 हन्यात्पश्चात्पवीरेण फलेनोपेत्य वेगिना । पश्चाद्वा संकुलीकृत्य हन्याच्छूरेण पूर्वतः ॥ १६
 आभ्यां पार्श्वभिघाती तु ज्याख्याती कूटयोधने । पुरस्ताद्विपने देशे पश्चाद्हन्यात्तु वेगवान् ॥ १७
 पुरः पश्चात् विपम पयमेव तु पार्श्वयोः । प्रथमं योपापित्वा तु व्यूष्यामित्राटवीवलैः ॥ १८
 धान्तं मन्दं निराक्रन्दं हन्यादभ्रान्तशाहनम् । व्यूष्यामित्रयलैर्वाजपि भङ्गं दत्त्वा प्रयत्नवान् ॥ १९
 निवृत्तित्वेव विश्वस्तं हन्यान्मद्यव्यपाथयः । स्तन्यावारपुरधामसस्वस्वामिभजादिषु ॥ २०
 विभन्त्यम्भन्तं परानीकमप्रमत्तो विनाशयेत् । अथ वा गोप्रहाहृष्टं तद्गुह्यं मार्मवन्धनात् ॥ २१

(राजनीतिः)

अवस्कन्दभयाद्रात्रिजगत्कृतधमम् । दिवा सुप्तं सप्ताह्न्यान्निद्राव्याकुलसैनिकम् ॥	२२
निशि विश्रब्धसंमुप्तं नागैर्वा खड्गपाणिभिः । प्रयाणे पूर्वयाचिरवं वनदुर्गमवेशनम् ॥	२३
अभिन्नानामनीकानां भेदनं भिन्नसंग्रहः । विभीषिकादारघातं कोपरस्तेभकर्म च ॥	२४
अभिन्नभेदनं भिन्नसंधानं रथकर्म च । वनदिह्यार्गवचये वीथयासारलक्षणम् ॥	२५
अनुयानापसरणे शीघ्रकार्योपपादनम् । दीनानुसरणं यातः क्रोडीनां जयनस्य च ॥	२६
अश्वकर्माथ पत्तेश सर्वदा शस्त्रधारणम् । शिविरस्य च मार्गादेः शोधनं यस्त्विह च ॥	२७
संस्थूलस्थाणुवल्मीकदृक्षगुल्फापकण्टकम् । सापसारा पदावीनां भूर्नातिविपमा मता ॥	२८
स्वल्पदृक्षोपला क्षिप्रलङ्घनीयनगा स्थिरा । निःशर्करा विपद्वा च सापसारा च वाजिभूः २९	२९
निस्थाणुदृक्षकेदारा रथभूमिरकर्दमा । मर्दनीयतरुच्छेद्यत्रतवीपद्भवजिता ॥	३०
निर्हराणम्यशौला च विपमा गजभेदिनी । उरस्वादीनि भिन्नानि प्रतिगृह्णन्त्वानि हि ॥	३१
प्रतिग्रह इति खयातो राजकार्यान्तरक्षमः । तेन शून्यस्तु यो व्यूहः स भिन्न इव लक्ष्यते ॥	३२
जयार्थी न च युध्येत मतिमानप्रतिग्रहः । यत्र राजा तत्र कोपः कोपाधीना हि राजता ॥	३३
योधेभ्यस्तु ततो दयार्त्तिकचिदातु न युज्यते । द्रव्यलक्षं राजघाते तदर्धं तत्सुतार्दने ॥	३४
सेनापतिवधे तद्दद्याद्दस्त्यादिपर्दने । अथ वा खलु युध्येत्यन्त्यश्वरथदन्तिनः ॥	३५
यथा भवेदसंघाथो व्याघ्रमविनिवर्तने । असंकरेण युध्पेरन्तंकरः संकुलावहः ॥	३६
महासंकुलयुद्धेषु संश्रयेरन्मतङ्गजम् । अश्वस्य प्रतियोद्धारो भवेयुः पुरुषास्त्रयः ॥	३७
इति कल्प्यास्त्रपक्षाश्वा विधेयाः कुञ्जरस्य तु । पादगोपा भवेयुश्च पुरुषा दश पञ्च च ॥	३८
विधानमिति नानस्य विहितं स्पन्दनस्य च । अनीकविधि विधेयमिति कल्प्या नव द्विषाः ॥ ३९	३९
तथाऽनीकस्य रन्ध्रं तु पञ्चधा संपचक्षते । इत्यनीकविभागेन स्थापयेद्बृहस्पृहसंपदः ॥	४०
उरस्यकक्षपक्षांस्तु कल्प्यानेतान्मघक्षते । उरःकक्षां च पक्षां च मध्यं पृष्ठं प्रतिग्रहः ॥	४१
कोटी च व्यूहनास्त्रप्रैः सप्ताङ्गो व्यूह उच्यते । उरस्यकक्षपक्षास्तु व्यूहोऽयं सप्रतिग्रहः ॥	४२
गुरोरेषु च शक्रस्य कक्षाभ्यां परिवर्जितः । तिष्ठेयुः सेनापतयः प्रवैरैः पुरुषैर्हताः ॥	४३
अभेदेन च युध्पेरन्तसेयुश्च परस्परम् । मध्यव्यूहे फल्गुसैन्यं पुद्गवस्तु जपन्वतः ॥	४४
युद्धं हि नापकषाणं हन्यते तदनापकम् । उरसि स्थापयेद्वागान्मचण्डान्कक्षयो रथान् ॥	४५
हयांश्च पक्षयोर्व्यूहो मध्यभेदी प्रकीर्तितः । मध्यदेशे ह्यानीकं रथानीकं च कक्षयोः ॥	४६
पक्षयोश्च गजानीकं व्यूहोऽन्तर्भेद्ययं स्मृतः । रथस्थाने ह्यान्दद्यात्पदातीक्ष्य हयाश्रये ॥	४७
रथाभावे तु द्विरदान्व्यूहे सर्वत्र दापयेत् । यदि स्याद्दण्डवाहुल्यमावाधः संपकीर्तितः ॥	४८
मण्डलासंहर्तो भोगो दण्डस्ते बहुधा शृणु । तिर्यग्वाचिस्तु दण्डः स्याद्भोगोऽन्या वृत्तिरेव च ४९	४९
मण्डलः सर्वतोवृत्तिः पृथग्वाचिरसंहतः । प्रैदरो दृढकोऽस्यपथापो वै कुञ्जिरेव च ॥	५०
प्रतिष्ठः सुप्रतिष्ठश्च श्येनो विजयसंजयी । विशालो विजयः सूची स्पृणाकर्णधमूखी ॥	५१
सर्पास्यो वलयश्चैव दण्डभेदार्षं दुर्जयाः । अतिक्रान्तः प्रतिक्रान्तः कक्षाभ्यां चैकपक्षतः ॥	५२
अतिक्रान्तस्तु पक्षाभ्यां त्रयोऽन्ये तद्विपर्यये । पक्षोरस्वैरतिक्रान्तः प्रतिष्ठोऽन्यो विपर्ययः ॥	५३

अथ त्रिचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

पुरुषलक्षणम् ।

अग्निर्वाच—

रोमोक्तोक्ता मया नीतिः स्त्रीणां राजभृणां वदे । लक्षणं यत्समुद्रेण गणांघोक्तं यथा पुरा ॥ १

समुद्र उवाच—

पुंसां च लक्षणं वक्ष्ये स्त्रीणां चैव शुभाशुभम् । एकाधिको द्विशुलथ त्रिगम्भीरस्तथैव च ॥ २

त्रिविकल्पिमलम्बश्च त्रिभिर्गामोति यस्तथा । त्रिवलीर्मास्त्रिविनतस्त्रिकालशथ सुव्रत ॥ ३

पुरुषः स्यात्सुलक्षण्यो विपुलश्च तथा त्रिपु । चतुर्लेशस्तथा यश्च तथैव च चतुःसप्तः ॥ ४

चतुष्क्रियुश्चतुर्दशतुक्कृष्णस्तथैव च । चतुर्गन्धतुर्हस्तः सूक्ष्मदीर्घश्च पञ्चसु ॥ ५

पटुधनोऽष्टवंशश्च सप्तस्रोहो नवोपलः । दशपद्मो दशव्यूहो न्यग्रोधपरिमण्डलः ॥ ६

चतुर्दशसप्तदंष्ट्रः षोडशशश्च शस्पते । धर्मार्थकामसंयुक्तो धर्मो द्वैकाधिको मतः ॥ ७

वारकाभ्यां विना नेत्रे शुक्रदन्ती द्विशुलकः । गम्भीरस्त्रिधरो नाभिः सत्त्वं चैके त्रिकं स्मृतम् ८

अनसूया दया क्षान्तिर्मद्वलाचारयुक्ता । शौचं स्पृहा त्वकार्पण्यमनायासश्च शौर्यै(शूर)ता ॥ ९

त्रिविकल्पिमलम्बः स्याद्वृषपे भुजयोर्नरः । दिग्देशजातिवर्गाश्च तेजसा यशसा श्रिया ॥ १०

व्यामोति यस्त्रिकन्यायी त्रिवलीशानरस्त्वसी । उदरे बलपस्त्रित्तो नरं त्रिविनतं शृणु ॥ ११

देवतानां दिनानां च गुरुणां मणतस्तु यः । धर्मार्थकामकालज्ञस्त्रिकालज्ञोऽभिधीयते ॥ १२

उरो ललाटे वक्त्रं च त्रिविस्तीर्णो विलेखयान् । द्वौ पाणी द्वौ तथा पादौ ध्वजच्छादिविधुर्ती ॥ १३

अङ्गुल्यो हृदयं पृष्ठं कटिः शस्तं चतुःसप्तम् । पण्णवत्यङ्गुलोत्सेधश्चतुष्क्रियुममाणतः ॥ १४

दंष्ट्राश्चतस्रश्चन्द्राभाश्चतुक्कृष्णं वदामि ते । नेत्रतारौ भ्रुवौ श्मश्रुः कृष्णाः केशास्तथैव च ॥ १५

नासायां वदने स्वेदे कक्षयोर्वेदगन्धकः । हस्वं लिङ्गं तथा ग्रीवा जङ्घ्ये स्याद्देहइस्तकः ॥ १६

सूक्ष्माप्यङ्गुलिपर्वाणि नखकेशादिकवचः । इत् नेत्रे ललाटे च नासा दीर्घां स्तनान्तरम् ॥ १७

वक्षःकक्षौ नखा नासोन्नवं वक्त्रं कृकाटिका । स्निग्धास्त्वक्केशदन्ताश्च लोमटटिर्नलाय वाक् ॥ १८

जान्घोरुवोश्च पृष्ठस्थवंशी द्वौ करनासयोः । नेत्रे नासापुटौ कर्णौ मेदं पायुमुखेऽपलम् ॥ १९

निहौष्टौ तालुनेत्रे तु हस्तपादौ नखास्तथा । शिश्राग्रवक्त्रं शस्पन्ते पचाभा दश देहिनाम् ॥ २०

पाणिपादं मुखं ग्रीवा श्रवणे हृदयं शिरः । ललाटमुदरं पृष्ठं वृहन्तः पुनिता दश ॥ २१

मसारितभुजस्पेह मध्यमाग्रदृष्टान्तरम् । उच्छ्रापेण समं यस्य न्यग्रोधपरिमण्डलः ॥ २२

पादौ मुखौ स्त्रिचौ पार्श्वौ बहूत्सणौ वृषणौ कुचौ । कर्णौष्ठौ(ष्टौ) सन्निभनी जङ्घ्ये हस्तौ वाक् ॥ २३

चतुर्दशसप्तदंष्ट्र एतत्सामान्यतो नरः । विद्याश्चतुर्दश व्यभिः पश्येयः षोडशाक्षकः ॥ २४

स्त्रं शिराततं गान्धमशुभं मांसवजितम् । दुर्गन्धिपिपरीतं यच्छस्तं दृष्ट्वा मसन्नया ॥ २५

धन्यस्य मधुरा वाणी गतिर्भवेमसंनिभा । एकरूपभवं रोम भवे रक्षा सक्तरसकृत् ॥ २६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये पुरुषतत्त्वप्रकरणे नाम त्रिचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—६९७२ 7655

अथ चतुश्चत्वारिंशदधिकद्विंशत्तमोऽध्यायः ।

श्रीलक्षणम् ।

समुद्र उवाच—

शस्ता स्त्री चारुसर्वाङ्गी मत्तमातङ्गगाभिनी । गुरुरुजघना या च मत्तपारावतेक्षणा ॥
मुनीलकेशी तन्वङ्गी विलोमाङ्गी मनोहरा । समभूमिसृष्टौ पादौ संहतौ च तथा स्तनौ ॥
नाभिः प्रदक्षिणावर्ता गुह्यमश्वत्थपत्रवत् । गुल्फौ निगूढौ मध्येन नाभिरङ्गुष्ठमानिका ॥
जठरं न प्रकम्ब्यं च रोमरुक्षा न शोभना । नर्क्षवृक्षानदीनाञ्जरी न सदा कलहप्रिया ॥
न लोलुपा न दुर्भाषा शुभा देवादिपूजिता । गण्डैर्मधूकपुष्पाभैर्न शिराला न लोमशा ॥
न संहतभ्रूकुटिला पतिप्राणा पतिप्रिया । अलक्षणाऽपि लक्षण्या यत्राऽऽकारस्तत्रो गुणाः ॥
भुवं कनिष्ठिका यस्या न सृष्टेन्मृत्युरेव सा ॥

इति श्रीमहापुराण व्यासेन धीशङ्खकथन नाम चतुश्चत्वारिंशदधिकद्विंशत्तमोऽध्यायः ॥ २४५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६९८५

अथ पञ्चचत्वारिंशदधिकद्विंशत्तमोऽध्यायः ।

चामरादिलक्षणम् ।

अधिकवाच—

चामरो रुक्मदण्डोऽन्यस्तत्रं राज्ञः मन्त्रस्यते । हंसपक्षैर्विरचितं मयूरस्य शुकस्य च ॥
पक्षीर्वाऽथ बलाकाया न कार्यं मिथप्रसक्तैः । चतुरस्रं ब्राह्मणस्य वृत्तं राज्ञश्च शुककम् ॥
त्रिचतुष्पञ्चपदसप्त अ(का)ष्टपर्वश्च दण्डकः । भद्रासनं क्षीरवृक्षैः पञ्चाशदङ्गुलोच्छ्रयैः ॥
विस्तारेण त्रिदस्तं स्यात्सुवर्णाद्यैश्च चित्रितम् । धनुर्द्रव्यत्रयं लोहं शृङ्गं दारु द्विजोत्तम ॥
ज्याद्रव्यत्रितयं चैव वंशभद्रत्वचस्तथा । दारुचापत्रमार्गं तु श्रेष्ठं हस्तचतुष्टयम् ॥
तदेव समहीनं तु भोक्तं मध्यकनीपसि । सुष्टिग्राहनिमिचानि मध्ये द्रव्याणि कारयेत् ॥
स्वल्पकोटिस्त्वचा शृङ्गं शार्ङ्गलोहमये द्विज । कामिनीभूलताकारा कोटिः कार्या सुसंयता ॥
पृथग्वा विम मिश्रं वा लोहं शार्ङ्गं तु कारयेत् । शार्ङ्गं सपुचितं कार्यं रुक्मशिन्दुविभूषितम् ॥
कुटिलं स्फुटितं चापं सच्छिद्रं च न शस्यते । सुवर्णं रजतं ताम्रं कृष्णायो धनुषि स्पृतम् ॥
माहिषं शरभं शार्ङ्गं रौहिषं वा धनुः शुभम् । चान्दनं वैतसं सालं धावलं काकुभं तथा ॥
सर्वश्रेष्ठं धनुर्वर्णैर्द्वितीः शरदि त्रितैः । पूजयेत्तु धनुः सद्गं मन्त्रैस्त्रिलोक्यमोहनेः ॥
अयस्यथाथ वंशस्य शरस्याप्यशरस्य च । क्रजवो हेमवर्णाभाः स्नायुश्छिष्टाः सुपत्रकाः ॥
दधमपुत्राः सुपुत्रास्ते वैलधीताः सुवर्णकाः । यानायामभिपेहादी यजेद्वाणधनुर्मुखान् ॥
सपदाकाग्रतं ग्राहतं वरसरकराभूपः । प्रसा वै भेरुदिगरे स्वर्गगङ्गा ॥
लोहदंत्यं स दृष्टे विप्रं यज्ञे तु चिन्तयन् । तं वदं महान् ॥

(रत्नपरीक्षा)

ववन्देऽजं च तं देवा अभ्यनन्दन्त हर्षिताः । तस्मात्स नन्दकः खड्गो देवोक्तो हरिरग्रहीत् ॥
 तं जग्राह गले देवो विकोपः सोऽभ्यपद्यत । खड्गो नीलो रत्नमुष्टिस्ततोऽभूच्छतवाहुकः ॥ १७
 दैत्यः स गदया देवान्द्रावयामास वै रणे । विष्णुना खड्गच्छिन्नानि दैत्यगात्राणि भूतले ॥ १८
 पतितानि तु संस्पर्शान्न्दकस्य च तानि हि । लोहभूतानि सर्वाणि हत्वा तस्मै हरिर्वरम् ॥ १९
 ददौ पवित्रमङ्गं त आमुधाय भवेद्भुवि । हरिप्रसादाद्ब्रह्माऽपि विना विग्रं हरिं प्रभुम् ॥ २०
 पूजयामास यत्नेन वक्ष्येऽथो खड्गलक्षणम् । खडीखट्टरजाता ये दर्शनीयास्तु ते स्मृताः ॥ २१
 कायच्छिदस्त्वार्पिकाः स्युर्दंढाः सूर्यारकोद्भवाः । तीक्ष्णाश्छेदसहा वद्वास्तीक्ष्णाः स्युश्चाद्देशजाः
 शतार्धमङ्गुलानां च श्रेष्ठं खड्गं मकीर्तितम् । तदर्थं मध्यमं श्रेयं ततो हीनं न धारयेत् ॥ २३
 दीर्घः सुमधुरः शब्दो यस्य खड्गस्य सत्तम । किङ्किणीसदृशस्तस्य धारणं श्रेष्ठमुच्यते ॥ २४
 खड्गः पद्मपलाशप्रो मण्डलाग्रश्च शस्यते । करवीरदलाग्रो भो घृतगन्धो वियत्प्रभः ॥ २५
 समाङ्गुलस्थाः शस्यन्ते व्रणाः खड्गेषु लिङ्गवत् । काकोलकसवर्णाभा विपमास्ते न शोभनाः ॥
 खड्गे न पश्येद्दहनमुच्छिष्टो न स्पृशेदसिम् । मूल्यं जातिं न कथयेन्निसि कुर्यान्न शीर्षके ॥ २७

इत्यादिमहापुराण भाष्ये नामरादिलक्षणकथन नाम पश्यत्पारिशदधिकलिङ्गशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥

आदितः श्लोकानां समखण्डाः—७०१२

अथ पद्मपारिशदधिकलिङ्गशततमोऽध्यायः ।

रत्नपरीक्षा ।

अग्निखवाच—

रत्नानां लक्षणं वक्ष्ये रत्नं धार्मिदं नृपैः । वज्रं मरकतं रत्नं पद्मरागं च मौक्तिकम् ॥ १
 इन्द्रनीलं महानीलं वैदूर्यं गन्धशस्पकम् । चन्द्रकान्तं सूर्यकान्तं स्फटिकं पुलकं तथा ॥ २
 फर्केतनं पुष्परगं तथा ज्योतीरसं द्विज । स्फटिकं राजपट्टं च तथा राजमयं शुभम् ॥ ३
 सौगन्धिकं तथा गड्ढं शङ्खव्रह्ममयं तथा । गोमेदं रुधिराक्षं च तथा भङ्गातकं द्विज ॥ ४
 पूर्णं मरकतं चैव तुल्यकं सीसमेव च । पीलुं प्रवालकं चैव गिरिवज्रं द्विजोत्तम ॥ ५
 भुजंगमणिं चैव तथा वज्रमणिं शुभम् । टिट्ठिमं च तथा पिण्डं भ्रामरं च तपोत्पलम् ॥ ६
 सुवर्णप्रतिवद्भानि रत्नानि श्रीजयादिके । अन्तःप्रभवं वैमल्यं सुसंस्थानत्वमेव च ॥ ७
 सुधार्या नैव धार्यास्तु निष्प्रभा मलिनास्तथा । खण्डाः सशर्करा ये च मशस्तं वज्रधारणम् ॥ ८
 अन्मस्तरति चद्रजपभेद्यं विमलं च यत् । पद्कोणं शक्रचापामं लघु चार्कनिभं शुभम् ॥ ९
 शुक्रपक्षनिभः स्निग्धः कान्तिमान्विमलस्तथा । स्वर्णचूर्णनिभैः सूक्ष्मैरकतथ विन्दुभिः ॥ १०
 स्फटिकाः पद्मरागाः स्यु रागवन्तोऽतिनिर्मलाः । जातरङ्गा भवन्तीह कुरुविन्दसमुद्भवाः ॥ ११
 सौगन्धिकोत्थाः कापाया मुक्ताफलास्तु शुक्तिजाः । विमलास्तेभ्य उत्कृष्टा ये च शङ्खोद्भवा मुने
 नागदन्तभवाश्चाश्रयाः कुम्भसूकरमत्स्यजाः । वेषुनागभनाः श्रेष्ठा मौक्तिकं मेघजं परम् ॥ १३

दृष्टत्वं शुक्रता स्वाच्छयं महत्त्वं मौक्तिके गुणाः । इन्द्रनीलाः शुभः क्षीरे राजते भ्रान्तोऽपि च्छ
रज्जयेत्स्वप्रभावेण तममूल्यं विनिर्दिशेत् । नीलरक्तं तु वैदूर्यं श्रेष्ठं हारादिकं भजेत् ॥ १६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये रत्नपरीक्षाकथनं नाम पदवत्पारिषदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २५६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७०२७

अथ अक्षयत्पारिषदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

वास्तुलक्षणम् ।

अशिरुवाच—

वास्तुलक्ष्म प्रवक्ष्यामि विमादीनां च भूरिह । श्वेता रक्ता तथा पीता कृष्णा चैव यथाक्रमम् ॥
घृतरक्ताश्रमथानां गन्धाढ्या रसतश्च भूः । मधुरा च कषाया च अम्लाद्युपरसा क्रमात् ॥ २
कुशैः शरैस्तथा काशैर्दूर्वाभिर्षा च संश्रिता । मार्च्ये विप्रांश्च निःशल्यां स्वातपूर्वं तु कल्पयेत् ॥
चतुःपट्टिपदं कृत्वा मध्ये ब्रह्मा चतुष्पदः । मात्केपां वै गृहस्वामी कथितस्तु तथाऽर्थमा ॥ ४
दक्षिणेन विवस्वांश्च मित्रः पश्चिमतस्तथा । उदकाहीधरश्चैव आपवत्सौ च वह्निने ॥ ५
सावित्रश्चैव सविता जयेन्द्रौ नैर्ऋतेऽम्बुधौ । रुद्रव्यापी च वायव्ये पूर्वादौ कोणगाद्दक्षिः ॥ ६
महेन्द्रश्च रविः सत्यो भृशः पूर्वोऽथ दक्षिणे । गृहक्षतोऽर्ज्यमभृती गन्धर्वाश्चाथ वारुणे ॥ ७
पुष्पदन्तोऽसुराश्चैव वरुणो यक्ष एव च । सौम्ये भङ्गाटसोमी च अदितिर्धनदस्तथा ॥ ८
नागः करग्रहश्चैव अष्टौ दिशि दिशि स्मृताः । आद्यन्तौ तु तयोर्देवौ प्रोक्तावत्र गृहेश्वरी ॥ ९
पर्जन्यः प्रथमो देवो द्वितीयश्च करग्रहः । महेन्द्ररविसत्याश्च भृशोऽथ गगनं तथा ॥ १०
पवनः पूर्वतश्चैव अन्तरिक्षधनेश्वरी । आग्नेये चाथ नैर्ऋत्ये सृगमुग्रीवर्का सुरौ ॥ ११
रोगो मुख्यश्च वायव्ये दक्षिणे पुष्पविचदौ । गृहक्षतो यमभृशौ गन्धर्वो नागपैतृकः ॥ १२
आप्ये दौवारिकमुग्रीवौ पुष्पदन्तोऽसुरो जलम् । यक्षपरोगश्च शेषश्च उत्तरे नागराजकः ॥ १३
गुरुषो भङ्गाटशशिनी अदितिश्च कुवेरकः । नागो हुताशः श्रेष्ठो वै शक्रमूर्धो च पूर्वतः ॥ १४
दक्षे गृहक्षतः पुण्य आप्ये सुग्रीव उत्तमः । पुष्पदन्तो ह्युदग्रहारे भङ्गाटः पुष्पदन्तकः ॥ १५
शिलेष्टकादिविन्यासं मन्त्रैः मार्च्ये सुरांश्चरेत् । नन्दे नन्दय वासिष्ठे वसुधिः प्रजया सह ॥ १६
जये भार्गवदायादे प्रजानां जयमावह । पूर्णेऽद्विरसदायादे पूर्णकामं कुरुष्व माम् ॥ १७
भद्रे काश्यपदायादे कुश भद्रां मतिं मम । सर्ववीजसमायुक्ते सर्वरत्नौपथैर्वृते ॥ १८
रुचिरे नन्दने नन्दे वासिष्ठे रम्पतामिह । प्रजापतिसुते देवि चतुरस्रे महीमये ॥ १९
सुभगे सुव्रते भद्रे गृहे काश्यपि रम्पताम् । पुनिते परमाचार्यैर्गन्धमाल्यैरलंकृते ॥ २०
भवभूतिकरि देवि गृहे भार्गवि रम्पताम् । अल्पद्वये चाक्षते पूर्णे मुनेरद्विरसः सुते ॥ २१
इष्टके त्वं प्रयच्छेष्टं प्रतिष्ठां कारयाम्यहम् । देशस्त्वामिपुरस्त्वामिगृहस्त्वामिपरिव्रहे ॥ २२
मनुष्यधनहस्त्यश्वपशुवृद्धिकरी भव । गृहप्रवेशेऽपि तथा शिलान्यासं समाचरेत् ॥ २३
उच्यते शुभः श्लोको घटः प्राक्स्पादद्वारादितः । उदुम्बरश्च याम्येन पश्चिमेऽश्वरथ उत्तमः ॥ २४

(पुण्यादिपूजाफलधनुर्वेदकथनम्)

- वापभागे तपोधानं कुर्याद्वासं गृहे शुभम् । सायं प्रातस्तु वर्गासौ शीतकाले दिनान्तरे ॥ २६
- वर्षाकाले भुवः शंषे सेक्तव्या रोपितद्रुमाः । विडङ्गवृत्तसंपुक्तान्सेचयेच्छीतवारिणा ॥ २६
- फलनाशे कुलस्यैश्च मापैर्भुद्रैस्त्रिलैर्यवैः । घृतशीतपयःसेकः फलपुण्याय सर्वदा ॥ २७
- मत्स्वाम्भसा तु सेकेन वृद्धिर्भवति शाखिनाम् । आविक्राजशकृचूर्णं यवचूर्णं तिलानि च ॥ २८
- गोमांसमुदकं चेति सप्तारात्रं निधापयेत् । उत्सेकं सर्वद्रव्याणां फलपुण्यादिद्विदम् ॥ २९
- मत्स्वोदकेन शीतेन आम्राणां सेक इष्यते । प्रशस्तं चाप्यशोकानां कामिनीपादताडनम् ॥ ३०
- सर्वूर्नारिकेलदेर्वृणाद्भिर्विवर्धनम् । विडङ्गमत्स्वमांसाद्भिः सर्वेषां दोहदं शुभम् ॥ ३१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये शास्तुलक्षणधन नाम सप्तवारिशुद्धिकद्विद्वत्तमोऽध्यायः ॥ २४७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७०५८

अथाष्टवारिशुद्धिकद्विद्वत्तमोऽध्यायः ।

पुण्यादिपूजाफलम् ।

अग्निरुवाच—

- पुष्यैस्तु पूजनाद्विष्णुः सर्वकार्येषु सिद्धिदः । मालती मल्लिका यूथी पाटला करवीरकर्म ॥ १
- पावन्तरितमुक्तश्र(?) कर्णिकारः कुरण्डकः । कुञ्जकस्तगरो नीपो बाणो वेर्नरपल्लिका ॥ २
- अशोकस्तिलकः कुन्दः पूजायै स्वात्तमालजम् । घिलवपत्रं शमीपत्रं पत्रं भृङ्गरजस्य तु ॥ ३
- तुलसीकालतुलसीपत्रं वासकमर्चने । केतकीपत्रगुण्यं च पत्रं रक्तोत्पलादिकम् ॥ ४
- नाऽऽर्कं नोन्मत्तकं काश्चीं पूजने गिरिमल्लिका । कौटजं शालमलीपुष्पं कण्टकारीभवं न हि ॥ ५
- घृतपस्थेन विष्णोश्च स्नानं गोकोटिसत्फलम् । आढकेन तु राजा स्याद्घृतसरीरैर्दिवं व्रजेत् ॥ ६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये पुण्यादिपूजाफलधन नामाष्टवारिशुद्धिकद्विद्वत्तमोऽध्यायः ॥ २४८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७०६४

अथैकोनपञ्चाशदधिकद्विद्वत्तमोऽध्यायः ।

धनुर्वेदः ।

अग्निरुवाच—

- चतुष्पादं धनुर्वेदं वदे पञ्चविधं द्विज । रथनागाश्वपत्नीनां योधांश्चाऽऽश्रित्य कीर्तितम् ॥ १
- पञ्चमुक्तं पाणिमुक्तं मुक्तसंभारितं तथा । अमुक्तं बाहुयुद्धं च पञ्चथा तत्प्रकीर्तितम् ॥ २
- तत्र शस्त्रास्त्रसंपन्नया द्विविधं परिकीर्तितम् । ऋजुभाषाविशेदेन भूयो द्विविधमुच्यते ॥ ३
- क्षेपणीचापयन्त्रार्थैश्चमुक्तं प्रकीर्तितम् । शिलातोपरयन्त्राद्यं पाणिमुक्तं प्रकीर्तितम् ॥ ४
- मुक्तसंभारितं ज्ञेयं प्रासाद्यपि यद्भवेत् । सद्गनादिकममुक्तं च नियुद्धं विगतायुधम् ॥ ५
- कुर्याद्योग्यानि पात्राणि योद्धुमिच्छतिवध्रपः । धनुःश्रेष्ठानि युद्धानि प्रासपथ्यानि तानि च ६
- तानि सद्गजधन्यानि बाहुमत्सवराणि च । धनुर्वेदे गुरुविधः शोक्तो वर्णद्वयस्य च ॥ ७

१ छ. वर्णान्दे । २ क. छ. 'ध' । परितरतिमुक्तय । ३ क. व. चर्नरभेतकी ।

युद्धाधिकारः शूद्रस्य स्वयं चाऽऽपदि शिक्षया । देशस्थैः शंकरै रारुः कार्गो युद्धे सहायता ॥८
 अङ्गुष्ठगुल्फपाण्यहङ्ग्यः श्लिष्टाः स्युः सहिता यदि । दृष्टं समपदं स्थानमेतल्लक्षणतस्तथा ॥ ९
 बाह्याङ्गुलिस्थितौ पादौ स्तब्धजानुवलावुभौ । त्रिवितस्त्यन्तरास्थानमेतद्वैशाखमुच्यते ॥ १०
 हंसपद्मघाकृतिसमे दृश्येते पत्र जानुनी । चतुर्वितस्तिविच्छिन्ने तदेतन्मण्डलं स्मृतम् ॥ ११
 हलाकृतिमयं यच्च स्तब्धजानुरूदक्षिणम् । त्रितस्त्यः पञ्च विस्तारो तदालीढं प्रकीर्तितम् ॥ १२
 एतदेव विपर्यस्तं प्रत्यालीढमिति स्मृतम् । तिर्यग्भूतो भवेद्भागो दक्षिणोऽपि भवेद्दक्षः ॥ १३
 गुल्फौ पाणिग्रहौ चैव स्थितौ पश्चाङ्गुलान्तरी । स्थानं जातं भवेदेतद्वादशाङ्गुलमायतम् ॥१४
 ऋजुजानुर्भवेद्भागो दक्षिणः सुप्रसारितः । अथ वा दक्षिणं जानु कुञ्जं भवति निश्चलम् ॥ १५
 दण्डायतो भवेदेव चरणः सह जानुना । एवं विकटमुदितं द्विहस्तान्तरमायतम् ॥ १६
 जानुनी द्विगुणे स्यातामुत्तानी चरणवुभौ । अनेन विधियोगेन संपुष्टं परिकीर्तितम् ॥ १७
 किञ्चिद्विधितौ पादौ समदण्डायतौ स्थिरौ । दृष्टमेव यथान्वायं षोडशाङ्गुलमायतम् ॥ १८
 स्वस्तिकेनात्र कुर्यात् प्रणामं प्रथमं द्विज । कार्मुकं शूद्र वामेन चाण दक्षिणकेन तु ॥ १९
 वैशाखे यदि वा जाते स्थितौ वाऽऽपथ वाऽऽयतो । गुणान्तं तु ततः कृत्वा कार्मुके म्रियत्कार्मुकः
 अधःकोटिं तु धनुषः फल्देशं तु पत्रिणः । धरण्यां स्थापयित्वा तु तोलयित्वा तथैव च ॥२१
 भुनोभ्यापत्र कुञ्जाभ्यां प्रकोष्ठाभ्यां शुभव्रत । तस्य चाणं धनुःश्रेष्ठं पुद्गस्वदेशे च पत्रिणः ॥२२
 विन्वासो धनुषश्चैव द्वादशाङ्गुलमन्तरम् । ज्यया विशिष्टः कर्तव्यो नातिहीनो न चाधिकः २३
 निवेश्य कार्मुकं नाभ्यां नितम्बे शरसंकरम् । उत्सिषेदुत्थितं हस्तमन्तरेणाक्षिकर्णपोः ॥ २४
 पूर्वेण मुष्टिना शरः स्वनाग्रे दक्षिणे शरः । हरणं तु ततः कृत्वा शीघ्रं पूर्वं प्रसारयेत् ॥ २५
 नाऽऽभ्यन्तरा नैव बाह्या नोर्ध्वका नाधरा तथा । न च कुञ्जा न चोत्ताना न चला नातिवेष्टिता
 समा स्थैर्यगुणोपेता पूर्वदण्डमिध स्थिता । छादयित्वा ततो लक्ष्यं पूर्वेणानेन मुष्टिना ॥ २७
 शरसा तृतीयतो यन्ता त्रिकोणचिनतस्थितः । स्रस्तांसो निश्चलश्रीवो मयुराशितमस्तकः ॥ २८
 ललाटनासावकगोसूरुपरेषु समो भवेत् । अन्तरं त्र्यङ्गुलं ज्ञेयं चितुर्कस्याशु(स)हस्य च ॥ २९
 मयं त्र्यङ्गुलं ज्ञेयं द्वितीये व्यङ्गुलं स्मृतम् । तृतीयेऽङ्गुलमुदिरुपयतं चित्रकासयोः ॥ ३०
 गृहीत्वा सापकं पुद्गाच्चर्मणाऽङ्गुष्ठकेन तु । अनामया पुनर्गृह्य तथा मध्यमयाऽपि च ॥ ३१
 तावदाकर्षयेद्देगायावद्वाणः सुप्ररितः । एवं त्रिधमुपक्रम्य मोक्तव्यं विधिवत्सगम् ॥ ३२
 शोष्टमुष्टिहतं लक्ष्यं भिन्नाद्वाणेन सुकृत । मुक्त्वा तु पथिमं हस्तं क्षिपेद्देगेन पृष्ठतः ॥ ३३
 एतद्गुच्छेदमिच्छन्ति ज्ञातव्यं हि त्वया द्विज । कूर्परं तदधः कार्यमाकृत्य तु धनुष्मता ॥ ३४
 ऊर्ध्वं विमुक्तके कार्यमसिश्चिष्टं तु मध्यमम् । श्रेष्ठं मकृष्टं विज्ञेय धनुःशास्त्रविद्यारदैः ॥ ३५
 ज्येष्ठस्तु सायको ज्येष्ठो भवेद्वादश मुष्टयः । चतुर्हस्तं धनुः श्रेष्ठं नयः सार्धं तु मध्यमम् ॥ ३६
 कनीयस्तु प्रथः शोक्तं नित्यमेव पदातिनः । अश्वे रथे गजे श्रेष्ठे तदेव परिकीर्तितम् ॥ ३७

हलादिनशासुराण आश्रये धनुर्वेदकथनं नामेतेनपञ्चाशदधिकद्विघटतमोऽप्याय ॥ ३०६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—७१०१

(धनुर्वेदकथनम्)

अथ पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

धनुर्वेदकथनम् ।

अग्निरुवाच—

पूर्णायतं द्विजः कृत्वा ततो मांसैर्गदागुधान् । सुनिर्घतं धनुः कृत्वा यज्ञभूमौ विधापयेत् ॥ १
 ततो वाणं समागृह्य दक्षितः सुसमाहितः । तूणमासाद्य यक्षीयाद्दृढां कक्षां च दक्षिणाम् ॥ २
 विलक्ष्यमपि तद्वाणं तत्र चैव सुसंस्थितम् । ततः समुद्धरेद्वाणं तूणादक्षिणपाणिना ॥ ३
 तेनैव सहितं मध्ये शरं संगृह्य धारयेत् । वामहस्तेन वै कक्षां धनुस्तस्मात्समुद्धरेत् ॥ ४
 अविषण्णमतिभूर्त्वा गुणे पुङ्गं निवेशयेत् । संवीड्य सिंहर्केण पुङ्गेनापि समे दृढम् ॥ ५
 वामकर्णोपविष्टं च फलं वामस्य धारयेत् । वर्णान्मध्यमया तत्र वामाङ्गुल्या च धारयेत् ॥ ६
 मनो लक्ष्यगतं कृत्वा मुष्टिना च विधानवित् । दक्षिणे मात्रभागे तु कृत्वा वर्णं विमोक्षयेत् ॥ ७
 ललाटपुटसंस्थानं दण्डं लक्ष्ये निवेशयेत् । आकृष्य ताडयेत्तत्र चन्द्रकं षोडशाङ्गुलम् ॥ ८
 मुक्त्वा वाणं ततः पंथोद्गर्णादित्यं तदा तथा । निगृहीयान्मध्यमया ततोऽङ्गुल्या पुनः पुनः ॥ ९
 अक्षिलक्ष्यं क्षिपेच्चूगाचतुरस्रं च दक्षिणम् । चतुरस्रगतं वेध्यमभ्यसेचाऽऽदितः स्थितः ॥ १०
 तस्पादनन्तरं तीक्ष्णं परादृत्तं गतं च यत् । निम्नमुन्नतवेद्यं च अर्धसेत्सिप्रकं ततः ॥ ११
 वेध्यस्थानेऽप्यर्धतेषु सत्त्वस्य पुटकाद्गुणः । हस्तावापशतैश्चिचैस्तर्जयेद्गुस्तरैरपि ॥ १२
 तस्मिन्वेध्यगते विप्र द्वे वेध्ये दृढसंज्ञके । द्वे वेध्ये दुष्करे वेध्ये द्वे तथा चित्रदुष्करे ॥ १३
 न तु निम्नं च तीक्ष्णं च दृढवेध्ये प्रकीर्तिते । निम्नं दुष्करमुद्दिष्टं वेध्यमूर्ध्वगतं च यत् ॥ १४
 मस्तकायनमध्ये तु चित्रदुष्करसंज्ञके । एवं वेध्यगणं कृत्वा दक्षिणेनेतरेण च ॥ १५
 आरोहेत्प्रथमं बीरो जितलक्ष्यस्ततो नरः । एष एव विधिः प्रोक्तस्तत्र दृष्टः प्रयोक्तृभिः ॥ १६
 अधिकं भ्रमणं तस्य तस्माद्देध्यात्प्रकीर्तितम् । लक्ष्यं स योजयेत्तत्र पत्रिपत्रगतं दृढम् ॥ १७
 भ्रान्तं प्रचलितं चैव स्थिरं यच्च भवेदति । समन्तात्ताडयेद्भिन्नाच्छेद्येऽयं यदेदि ॥ १८
 कर्मयोगविधानज्ञो ज्ञात्वैवं विधिमाचरेत् । मनसा चक्षुषा दृष्ट्या योगशिक्षुर्धमं जयेत् ॥ १९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये धनुर्वेदकथन नाम पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—७१२०

अथ पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

धनुर्वेदकथनम् ।

अग्निरुवाच—

जितदस्तो जितमतिजितदृष्टलक्ष्यसाधकः । नियतां सिद्धिमासाद्य ततो वाहनमारुहेत् ॥ १
 दशहस्तो भवेत्पाशो वृत्तः करमुखस्तथा । गुणकार्यासमुज्जानां भद्रहस्तायर्कवर्षिणाम् ॥ २
 अन्येषां सुदृढानां च सुकृतं परिवेष्टितम् । तथा त्रिशत्समं पाशं बुधः कुर्यात्सुवर्तितम् ॥ ३
 कर्तव्यं शिक्षकैस्तस्य स्थानं कक्षासु वै तदा । वामहस्तेन संगृह्य दक्षिणेनोद्धरेत्ततः ॥ ४

कुण्डलस्याऽऽकृतिं कृत्वाऽऽभ्राम्यैकं मस्तकोपरि । क्षिपेच्छूणमये तूर्णं पुरुषे चर्मवेष्टिते ॥ ६
 पक्षिगते च छते चैव तथा प्रव्रजितेषु च । समयोगविधिं कृत्वा मयुञ्जीत मुञ्चिञ्जितम् ॥ ६
 विजित्वा(त्य) तु यवान्पायं ततो यन्वं समाचरेत् । कथ्यां वद्ध्वा ततः खड्गं वामपार्श्ववलम्बितम् ॥ ८
 दृढं विष्टुष्ट वामेन निष्कपेदक्षिणेन तु । पङ्क्तुलपरीणाहं सप्तहस्तसमुच्चितम् ॥ ८
 अयोमय्याः शलाकाश्च वर्माणि विविधानि च । अर्धहस्ते समे चैव तिर्षगूर्ध्वगतं तथा ॥ ९
 योजयेद्विधिना येन तथा त्वं गदतः शृणु । तूणचर्मोवनद्धाङ्गं स्थापयित्वा नवं दृढम् ॥ १०
 करेणाऽऽदाय लगुडं दक्षिणाङ्गुलकं नवम् । उद्यम्य घातयेद्यस्य नाशस्तेन विशोर्दृढम् ॥ ११
 उभाभ्यामथ हस्ताभ्यां कुर्यात्तस्य निपातनम् । अल्लेशेन ततः कुर्वन्वधे सिद्धिः प्रकीर्तिता ॥ १२
 बाहानां श्रमकरणं प्रचारार्थं पुरा तव ॥ १२

द्व्यादिमहापुराण आशये धनुर्वेदकथन नामैतन्नवनाम्नद्विकद्विसततमोऽध्यायः ॥ २५१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७१२२

अथ द्विपनाशादधिकद्विसततमोऽध्यायः ।

धनुर्वेदकथनम् ।

अग्निरुवाच—

भ्रान्तमुद्धान्तमाविद्धमाहुतं विकृतं हुतम् । संपातं समुदीशं च श्येनपातमथाऽऽकुलम् ॥ १
 उद्धृतमवधूतं च सर्व्यं दक्षिणमेव च । अनालक्षितविस्फोटौ करालेन्द्रमहासखौ ॥ २
 विकरालनिपातौ च विभीषणभयानकौ । समग्रार्धतुलीयांशपादपादार्धवारिजाः ॥ ३
 मत्वालीढमथाऽऽलीढं वराहं लुलितं तथा । इति द्वाधिघातो(त्का) ज्ञेयाः[ः] खड्गचर्मविधौ(धा) रणे ॥ ४
 परावृत्तमपावृत्तं गृहीतं लघुसंज्ञितम् । ऊर्ध्वक्षिप्तमधःक्षिप्तं संघारितविधायित्वम् ॥ ५
 श्येनपातं गजपातं ग्राहग्राह्यं तथैव च । एवमेकादश विधा ज्ञेयाः पाशाविधारणे ॥ ६
 ऋज्वायतं विद्यालं च तिर्षगन्नाभितमेव च । पञ्चदश विनिर्दिष्टं व्यस्ते पाशे महात्मभिः ॥ ७
 छेदनं भेदनं पातो भ्रमणं श्रमणं तथा । विकर्तनं कर्तनं च चक्रकर्मदमेव च ॥ ८
 आस्फोटः क्षेपणं भेदस्त्रासान्द्रोलितकौ तथा । झूलकर्मणि जानीहि पप्रभाघातसंज्ञितम् ॥ ९
 दृष्टिघातं भुजाघातं पार्श्वघातं द्विजोत्तम । ऋजुपक्षेपुणा पातं तामरस्य प्रकीर्तितम् ॥ १०
 आहतं विभ्र गोभ्रमभूतं कमलासनम् । ततोर्ध्वगात्रं नभितं वामदक्षिणमेव च ॥ ११
 आवृत्तं च परावृत्तं पादोद्धृतमवगुह्यम् । हंसपर्दं विपर्दं च गदारुर्ध्वं प्रकीर्तितम् ॥ १२
 करालमवघातं च दंशोपगुह्यमेव च । क्षिप्तहस्तं स्थितं शून्यं परशोस्तु विनिर्दिशोद् ॥ १३
 ताडनं छेदनं विप तथा चूर्णनमेव च । मुद्गरस्य तु कर्माणि तथा पुत्रनघातनम् ॥ १४
 संभ्रान्तमथ विभ्रान्तं गोविसर्गं सुदुर्धरम् । भिन्दिपालस्य कर्माणि लगुडस्य च तान्यपि ॥ १५
 अन्त्यं मध्यं परावृत्तं निदेशान्तं द्विजोत्तम । वज्रस्यैतानि कर्माणि पट्टिघस्य च तान्यपि ॥ १६
 हरणं छेदनं घातो भेदनं रक्षणं तथा । कृषाणकर्म निर्दिष्टं पातनं स्फोटनं तथा ॥ १७

(व्यवहारकथनम्)

प्रासनं रक्षणं घातो वलोद्धरणमापतम् । क्षेपणीकर्म निर्दिष्टं यत्रकर्मैतदेव तु ॥ १८
 सप्ताङ्गमवदंशश्च वराहोद्भूतकं तथा । हस्तावहस्तमालीनमेकहस्तावहस्तके ॥ १९
 दिहस्तबाहुपाशे च कटिरेचितकोद्धते । उरोललाटघाते च भुजाविधमनं तथा ॥ २०
 करोद्भूतं विमानं च पादाहतिर्विपादिकम् । गात्रसंश्लेषणं शान्तं तथा गात्रविपर्ययः ॥ २१
 ऊर्ध्वमहारं घातं च गोमूत्रं सन्धदक्षिणे । पारकं तारकं दण्डं कवरीवन्धमाकुलम् ॥ २२
 तिर्यग्वन्धमपामार्गं भीमवेगं सुदर्शनम् । सिंहाक्रान्तं गजाक्रान्तं गर्दभाक्रान्तमेव च ॥ २३
 गदाकर्माणि जानीयान्त्रियुद्धस्याथ कर्म च । आकर्षणं विकर्षं च बाहूनां मूलमेव च ॥ २४
 ग्रीवाविपरिचर्तं च पृष्ठभङ्गं सुदारुणम् । पर्यासनविपर्यासौ पशुमारमजाविकम् ॥ २५
 पादमहारमास्फोटं कटिरेचितकं तथा । गात्राहलेपं स्कन्धगतं महीव्याजनमेव च ॥ २६
 उरोललाटघातं च विस्पष्टकरणं तथा । उद्भूतमवधूतं च तिर्यग्धमार्गगतं तथा ॥ २७
 गजस्कन्धमवक्षेपमपराङ्मुखमेव च । देवमार्गमधोमार्गमपार्गमनाकुलम् ॥ २८
 यष्टिघातमवक्षेपो वसुधादारणं तथा । जानुवन्धं भुजावन्धं नाभवन्धं सुदारुणम् ॥ २९
 विपृष्टं सोदकं शुभ्रं भुजावेष्टितमेव च । संनद्धैः संयुगे भाव्यं सशस्त्रैर्गजादिभिः ॥ ३०
 वराङ्कुशधरौ चोभाविको ग्रीवागतोऽपरः । स्कन्धगौ द्वौ च धानुष्कौ द्वौ च सङ्घरौ गजे ॥ ३१
 रथे रथे रणे चैव तुरंगाणां त्रयं भवेत् । धानुष्काणां त्रयं शोक्तं रक्षार्थं तुरगस्य च ॥ ३२
 धन्विनो रक्षणार्थाय चामिणं तु नियोजयेत् । स्वमन्त्रैः शस्त्रमभ्यर्च्य शस्त्रं त्रैलोक्यमोहनम् ॥ ३३
 यो युद्धे याति स जयेदरीन्संपौलयेभ्युवम् ॥

इशादिमहापुराण आग्नेये धनुर्वेदकथन नाम द्विपञ्चाशदधिकद्विचततमोऽध्यायः ॥ २५२ ॥

आदितः श्लोकानां समग्रशङ्काः—७१६९

अथ विपञ्चाशदधिकद्विचततमोऽध्यायः ।

व्यवहारकथनम् ।

अश्विस्वाच—

व्यवहारं मवक्ष्यामि नयानगविवेकदम् । स चतुष्पाञ्चतुःस्यानश्चतुःसाधन उच्यते ॥ १
 चतुर्हितश्चतुर्व्यापी चतुष्कारी च कीर्त्यते । अष्टौङ्गोऽष्टादशपदः शतशास्रस्तथैव च ॥ २
 त्रियोनिर्गन्धियोगश्च द्विद्वारो द्विगतिस्त्रया । धर्मश्च व्यवहारश्च चरित्रं राजशासनम् ॥ ३
 चतुष्पाञ्चवहाराणामुत्तरः पूर्वसाधकः । तत्रै सैत्ये स्थितो धर्मो व्यवहारस्तु साक्षिणु ॥ ४
 चरित्रं संग्रहे पुंसां राजान्नायां तु साधनम् । सामा (ऋषुपायसाध्यत्वाच्चतुःसाधन उच्यते ॥ ५
 चतुर्णांमाश्रमाणां च रक्षणार्त्स चतुर्हितः । कर्तारं साक्षिणश्चैव सध्या)त्राजानमेव च ॥ ६
 व्यामोति पैदशो यस्माच्चतुर्व्यापी ततः स्मृतः । धर्मस्वार्थस्य यशसो लोकपङ्कस्तथैव च ॥ ७

* धनुर्धिनान्तर्गतो ग्रन्थः क. ड. घ. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ क. छ. ट. 'पातयेद्भूम्य' । २ क. 'शशोऽष्टा' । ३ छ. द्विद्वारो । ४ क. 'त्र चरेति' । ५ च. कथ्यो-
 शिवतो । ६ क. घ. घ. छ. पादयो । घ. यादयो ।

चतुर्णां करणादेव चतुष्कारि प्रकीर्तितः । राजा सपुरुषः सभ्याः शास्त्रं गणकलेसकौ ॥	८
हिरण्यमग्निरुदकमष्टाङ्गः समुदाहृतः । (अहामातृकोपाद्य लोभाद्य त्रिभ्यो यस्मात्प्रवर्तते ॥	९
त्रियोनिः कीर्त्यते तेन त्रयमेतद्विवादकृतम् । अभियोगस्तु वित्तेयः शङ्कातत्त्वाभियोगतः ॥	१०
शङ्का सद्भिस्तु संसर्गाचर्यं पौढाभिदर्शनात् । पक्षद्वयाभिसंबन्धाद्द्विद्वारः समुदाहृतः ॥	११
पूर्ववादस्तयोः पक्षः प्रतिपक्षस्त्वनन्तरः । भूतच्छत्रानुसारित्वाद्द्विगतः समुदाहृतः ॥	१२
ऋणं देयमदेयं च येन यत्र यथा च यत् । दानग्रहणधर्मश्च ऋणादानमिति स्मृतम् ॥	१३
स्वद्रव्यं यत्र विश्वम्भात्रिंशेपत्यविशद्वितः । निक्षेपं नाम तत्प्रोक्तं व्यवहारपदं बुधैः ॥	१४
वणिक्प्रभृतयो यत्र कर्म संभूय कुर्वते । तत्संभूय समुत्थानं व्यवहारपदं विदुः ॥	१५
दत्त्वा द्रव्यं च सम्यग्यः पुनरादातुमिच्छति । दत्त्वादानिकं नाम तद्विवादपदं स्मृतम् ॥	१६
अभ्युपेत्य च शुभूपां यस्तां न प्रतिपद्यते । अनुश्रूपांमुपेत्यैतद्विवादपदमुच्यते ॥	१७
(नभृत्यानां वेतनस्योक्तो दानादानविधिश्च यः । वेतनस्यानपाकर्षं तद्विवादपदं स्मृतम् ॥	१८
निक्षेपं वा परद्रव्यं नष्टं लब्ध्वाऽपहृत्य वा । विक्रीयते परोक्षे यत्स ज्ञेयोऽस्मादिविक्रि(क)पः	
विक्रीय (पण्यं मूल्येन क्रेमे यच्च न दीयते । विक्रियासंप्रदानं तद्विवादपदमुच्यते ॥)	२०
क्रीत्वा मूल्येन यः पण्यं क्रेता न वदु मन्वते । क्रेत्वा मूल्यं तु यः पण्यं दुष्क्रीतं मन्वते क्रयी ॥	
पापण्डनैगमादीनां स्थितिः समप उच्यते । समयस्यानपाकर्षं तद्विवादपदं स्मृतम् ॥	२२
सेतुकंदारमयीदा विकृष्टाकुष्ठनिश्चयाः । क्षेत्राधिकारे यत्र स्युर्विवादः क्षेत्रजस्तु सः ॥	२३
वैवाहिको विधिः स्त्रीणां यत्र पुंसां च कीर्त्यते ।) स्त्रीपुंसयोगसंज्ञं तु तद्विवादपदं स्मृतम् ॥	२४
विभागोऽर्थस्यं पैत्रस्य पुत्रैर्यस्तु प्रकल्प्यते । दायभागमिति प्रोक्तं तद्विवादपदं बुधैः ॥	२५
सदसा क्रियते कर्म यत्किंचिद्भ्रूलदोषतैः । तत्साहसमिति प्रोक्तं विवादपदमुच्यते ॥	२६
देशनातिकुलादीनामाक्रोशाभ्यद्रसंयुतम् । यद्रचः प्रतिकूलार्थं वाक्पारुण्यं तदुच्यते ॥	२७
परगात्रेष्वभिद्रोहो हस्तर्पांदायुधादिभिः । अग्न्यादिभिश्चोपवातेर्दण्डपारुण्यमुच्यते ॥	२८
अक्षवज्रशलाकार्यैर्वचनं घृतमुच्यते । पशुकीटा वयोभिश्च प्राणिभूतं समादिशेत् ॥	२९
प्रकीर्णकः पुनर्द्वेषो व्यवहारो निराश्रयः । राज्ञामाज्ञाप्रवीघातस्तत्कर्माकरणं तथा ॥	३०
व्यवहारो दशपदस्तेषां भेदोऽथ वै शतम् । क्रियाभेदान्मनुष्याणां शतशास्त्रो निगद्यते ॥	३१
व्यवहाराष्ट्रः पश्येज्ज्ञानिविभ्रैरकोपनः । अनुमित्तसभाः सभ्या अलोभाः ध्रुतिवेदिनः ॥	३२
अपद्यता कार्पवशात्सभ्यैर्विभं नियोजयेत् । रागाहौभाद्रयाद्वाऽपि ध्रुत्यपेतादिकारिणः ॥	३३
सभ्याः पृथरपृथग्दण्डत्वा विवादाद्द्विगुणो दण्डः । स्मृत्याचारव्यपेतेन मार्गणाधर्षितः परैः ॥	३४

* पनुविदान्तर्गतो ग्रन्थोऽयं च, पुस्तके नास्ति । † पनुविदान्तर्गतो ग्रन्थोऽयं च, पुस्तके नास्ति ।

१ क. छ. ग. घ. च. छ. 'राजसोदादिद' । २ ग. समुत्थान । ३ छ. ग. छ. 'स्थोक्त दा' । ४ घ. ग. छ. 'विक्रिया । वै' । ५ छ. 'प्रिया' । ६ क. द. 'पर शत्रु' । ७ क. छ. 'स्य योगस्तु मु' । ८ क. द. 'शलाककमादी' । ९ घ. ग. च. छ. 'नोचल' । १० क. द. 'पादनुवादि' । ११ छ. ग. घ. छ. 'पूतवमाङ्ग' । १२ छ. ग. छ. 'शोडश' । १३ घ. ग. छ. 'वि स्मृत' । १४ क. छ. ग. व. 'गुण दण्ड' । १५ छ. 'तेज य' ।

(व्यवहारकथनम्)

आवेदयति यद्राज्ञे व्यवहारपदं हि तत् । प्रत्यर्थिनोऽग्रतो लेख्यं यथावेदितमर्थिना ॥ ३६
 समामासतदर्धाहर्नामजात्यादिचिह्नितम् । धृतार्थस्योत्तरं लेख्यं पूर्ववेदकसंनिधौ ॥ ३६
 ततोऽर्थां लेख्येत्सद्यः प्रतिज्ञातार्थसाधनम् । तत्सिद्धौ सिद्धिप्राप्नोति त्रिपरीतपतोऽन्यथा ॥ ३७
 चतुष्पाश्र्वहारोऽयं विवादेपुपदश्रितः । अभियोगमनिस्तीर्य नैनं प्रत्यभियोजयेत् ॥ ३८
 अभियुक्तं च नान्येन त्यक्तं विप्रकृतिं नयेत् । कुर्यात्प्रत्यभियोगं तु कलङ्गे साहसेषु च ॥ ३९
 उभयोः प्रतिभृष्टाक्षः समर्थः काम्यनिर्णये । निहने भावितो दद्याद्धनं राज्ञे तु तत्समम् ॥ ४०
 पिथ्वाभियोगाद्भिगुणमभियोगाद्धनं हरेत् । साहसस्तेयपार्श्वेष्वभिशपात्पये स्त्रियाः ॥ ४१
 विचारयेत्सद्य एव कालोऽन्यत्रेच्छया स्मृतः । (* देशदेशान्तरं याति सृष्टिणी परिलेखि च ॥
 ललाटं स्वयते चास्य मुखवैषम्यमेव च । स्वभावादिकृतं गच्छेन्मनोवाक्यकर्मभिः ॥ ४२
 अभियोगेऽथ वा साक्ष्ये वाग्दुष्टः परिकीर्तितः । संदिग्धार्थं स्वतन्त्रो यः साधयेद्यथ निष्पतेत् ॥
 न चाऽऽहृतो वदेत्किंचिद्दीनो दण्ड्यश्च स स्मृतः । साक्षिपूभयतः सत्सु) साक्षिणः पूर्ववादिनः
 पूर्वपक्षेऽधरीभूते भवन्त्युत्तरवादिनः । क्षिपणश्चेद्विवादः स्यात्तत्र हीनं तु दापयेत् ॥ ४६
 दण्डं पणं वसुं चैव धनिनो धनमेव च । उलं निरस्य कृतेन व्यवहारान्नपेक्षुषः ॥ ४७
 भूतप्यनुपान्यस्तं हीयते व्यवहारतः । निहनुते लिखित्वा(ता)नेकपेकदेशविभाषितम् ॥ ४८
 ाप्यः सर्वो नृपेणार्थो न ग्राह्यस्त्वनिवेदितः । स्मृत्योर्विरोधे न्यायस्तु बलवानन्यवहारतः ॥ ४९
 अर्थज्ञान्नाद्धि बलवद्धर्मशास्त्रमिति स्थितिः । प्रमाणं लिखितं भुक्तिः साक्षिणश्चेति कीर्तितम् ॥ ५०
 एषामन्यतभाषावे दिव्यान्यतममुच्यते । सर्वेष्वेव विवादेषु बलवत्युत्तरा क्रिया ॥ ५१
 आर्था प्रतिग्रहे क्रीते पूर्वा तु बलवत्तरा । पश्यतो ह्यवतो भूमेर्हानिर्विशतिवार्पिकी ॥ ५२
 परेण भुज्यमानाया धनस्य दशवार्पिकी । अधितीमोपनिःक्षेपजडवालधनैर्विना ॥ ५३
 तथोपनिधिराजस्त्रीश्रोत्रियाणां धनैरपि । आध्यादीनां विहवारं धनिने दापयेद्धनम् ॥ ५४
 दण्डं च तत्समं राज्ञे शयत्येक्ष्यमथापि वा । आगमोऽप्यधिको भुक्तिं विना पूर्वक्रमागताम् ॥ ५५
 आगमोऽपि बलं नैव भुक्तिस्तोकाऽपि यत्र न । आगमेन विशुद्धेन भोगो याति प्रमाणताम् ॥ ५६
 अविशुद्धागमो भोगः प्रायाण्यं नाधिगच्छति । (+ आगमस्तु कृतो येन सोऽभियुक्तस्तमुद्धरेत् ॥
 न तत्सुतस्तस्मृतो वा भुक्तिस्तत्र गरीयसी । योऽभियुक्तः परतः स्यात्तस्य ऋषयात्तमुद्धरेत् ॥ ५८
 न तत्र कारणं भुक्तिरागमेन विना कृता । बलोपाधिविनिर्दृष्टान्मवहारान्निवर्तयेत् ॥ ५९
 स्त्रीनक्तमन्तरागारवहिःशत्रुकृतस्तथा । मत्तोन्मत्तार्थव्यसनिवालभीतप्रयोजितः ॥ ६०
 असंबद्धकृतश्चैव व्यवहारो न सिध्यति । प्रनष्टाधिशतं देयं नृपेण धनिने धनम् ॥ ६१
 विभावयेन चेष्टिर्हस्तसमं दानमुर्हति । देयं चौरहृतं द्रव्यं राज्ञा जनर्षदाय तु ॥ ६२
 अशीविभागो वृद्धिः स्यान्प्राप्ति मासि संबन्धके । वर्षक्रमाच्छतं द्वित्रिचतुष्यश्चकमन्यथा ॥ ६३

* धनुर्धिवान्तर्गतो ग्रन्थश्च. पुस्तके नास्ति । + धनुर्धिवान्तर्गतो ग्रन्थश्च पुस्तके नास्ति ।

१ क. ख. ग. ड. घ. 'धियोऽग्र' । २ ड. च 'धैर्यान्तर' । ३ क. ड. घ. भाष्ये । ४ क. ख. ग. ड. च. 'दण्ड्योपि' । ५ उ. 'विद्वन्दी द' । ६ छ 'सयन' । ७ छ. दत्तं । ८ क. ख. घ. ड. घ. नूनेन । ९ छ. 'व्यर्थ-

मन्वस्त । १० क. ड. दीयते । ११ उ. 'ते भिक्षि' । १२ क. ड. 'नियलनप्र' । १३ क. ख. ग. ड. 'न दणुन' ।

१४ क. ड. 'पदस्य तु' । १५ च. सर्वगके ।

सप्ततिस्तु पञ्चस्त्रीणां रसस्याष्टगुणा परा । वस्त्रधान्यद्विरण्यानां चतुस्त्रिद्विगुणा तथा ॥ ६४
 ग्रामान्तरात् दशकं सामुद्रादपि त्रिंशतिम् । द्युर्वां स्वरुतां टां द्विं सर्वं सर्वांस्तु जातिषु ॥ ६५
 भेषजं साधयन्त्रयं न वाच्यो वृषतिर्भवेत् । साधमानो नृपं गच्छेद्दृष्टवो दाप्यथ तद्भनम् ॥ ६६

६६ भाषितपुराण भाष्ये व्यवहारकथनं नाम त्रिंशत्तदधिकद्विरसतसमाऽप्याय ॥ २१३ ॥

आदितः श्लोताना समष्टयः—७२३?

अथ चतुष्पादधिकद्विंशततमोऽप्याय ।

व्यवहारकथनम् ।

आश्रित्वाच—

गृहीतार्यः क्रमाद्दाप्यो धनिनामधमार्णिकः । दत्त्वा तु ब्राह्मणायाऽऽदौ वृषतेस्तदनन्तरम् ॥ १
 राज्ञाऽधमार्णिको दाप्यः सापितादशकं स्मृतम् । पञ्चकं तु शतं दाप्यः भ्रातृभ्यो ह्युत्तमार्णिकः ॥ २
 हीनजातिं परिक्षीणमृणार्थं कर्म कारयेत् । ब्राह्मणस्तु परिक्षीणः शनैर्दाप्यो यथोदयम् ॥ ३
 दीयमानं न गृह्णाति प्रयुक्तं यः स्वकं धनम् । मध्यस्थस्थापितं तत्स्याद्दर्षितं न ततः परम् ॥ ४
 ऋषयग्राह ऋणं दाप्यो योपिद्वाहस्तथैव च । पुत्रोऽनन्याश्रितद्रव्यः पुत्रहीनस्य ऋषियतः ॥ ५
 अविभक्तैः कुटुम्बार्थं यदृणं तु कृतं भवेत् । द्युस्तद्विधिनः भेते शोषिते वा कुटुम्बिनि ॥ ६
 न योषित्पतिपुत्राभ्यां न पुत्रेण कृतं पिता । दद्याद्वे कुटुम्बार्थान्न पतिः स्त्रीकृतं तथा ॥ ७
 गोपशौण्डिभक्तैर्लूपरजकव्याधयोपिताम् । ऋणं दद्यात्पतिस्त्वासा यस्माद्वृत्तिस्तदाश्रया ॥ ८
 प्रतिपन्नं स्त्रिया देयं पत्या वा सह यत्कृतम् । स्वयंकृतं वा यदृणं (+नान्यस्त्री(स्त्री) दातुमर्हति
 पितरि शोषिते भेते व्यसनाभिद्युतेऽथ वा । पुत्रपौत्रैर्ऋणं देयं) निहने साक्षिभाषितम् ॥ १०
 • सुराकामद्युतकृतं दण्डशुल्कावशिष्टकम् । वृथाऽऽदानं तथैवेह पुत्रो दद्यान्न पैतृकम् ॥ ११
 भ्रातृणामथ दंपत्योः पितुः पुत्रस्य चैव हि । प्रातिभाष्यमृणं साक्ष्यमविभक्तेन च स्मृतम् ॥ १२
 दर्शने मल्ये दाने प्रातिभाष्यं विधीयते । आधौ तु वितथे दाप्या वितथस्य सुता अपि ॥ १३
 दर्शनप्रतिभूर्यत्र मृतः प्रात्ययिकोऽपि वा । न तत्पुत्रा धनं द्युर्दानाय समुपस्थिताः ॥ १४
 बहवः सूर्यदि स्वांशैर्दद्युः प्रतिभुर्यो धनम् । एकच्छायाश्रितेष्वेपु धनिकस्य यथारुचि ॥ १५
 प्रतिभूर्दापितो यत्र प्रकाशं धनिनो धनम् । द्विगुणं प्रतिदातव्यमृणिकैस्तस्य तज्जवेत् ॥ १६
 ससंततिस्त्रीपञ्चम्यं धान्यं द्विगुणमेव च । वस्त्रं चतुर्गुणं प्रोक्तं रसश्चाष्टगुणस्तथा ॥ १७
 आधिः मण्डयेद्विगुणे धने यदि न मोक्षयेत् । काले कालकृतो नश्येत्फलभोग्यो न नश्यति ॥ १८
 गोप्याधिभोगिनो वृद्धिः सोपकारेऽथ भाषिते । नष्टो देवो विनष्टं देवराजकृतादृते ॥ १९
 आधेः स्वीकरणात्सिद्धी रक्षमाथोऽप्यसारताम् । यातथेदन्व आधेयो धनभाग्वा धनी भवेत् ॥

* अत्र क व पुस्तकयो श्लोकार्थमधिकं तस्या—“ अनेन विधिना राज्ञ जगद्गते न सिध्यति ” इति ।

+ धनुषिदान्तर्गतं च पुस्तके नास्ति ।

१ च. प्रणम । २ क च द दत्तम् । ३ क द निहनुते । ४ छ “य ग्राह्यम्” । ५ छ ग छ “दुर्गुण-
 माय वे स्त्रि” । ६ य छ. धनिने । ७ छ कालकृत । ८ द. विरिष्टय । ९ क “य देवकाले विभाष्यते ।

(दिव्यप्रमाणकथनम्)

चरित्रं बन्धककृतं सवृद्धं दापयेद्धनम् । सत्यंकारकृतं द्रव्यं द्विगुणं प्रतिदापयेत् ॥ २१
 उपस्थितस्य मोक्तव्य आधिर्दण्डोऽन्यथा भवेत् । प्रयोजके सति घनं कुञ्जेऽन्यथाऽऽधिमाप्नुयात्
 तत्कालकृतमूल्यो वा तत्र तिष्ठेददृष्टदिकः । विना धारणकाद्राऽपि विक्रीणीते सत्ताक्षिकम् ॥ २३
 यदा तु द्विगुणीभूतमृणमायी तदा खलु । मोच्यथाऽऽधिस्तद्वैत्वाद्यः प्रविष्टे द्विगुणे घने ॥ २४
 व्यसनस्थमनाख्याय हस्तेऽन्यस्यै तदर्पयेत् । द्रव्यं तदौपनिधिकं प्रतिदेयं तथैव तत् ॥ २५
 न दाप्योऽपहृतं तत्तु राजदैवततस्करैः । प्रेषश्चेन्मार्गिते दत्ते दाप्यो दण्डश्च तत्समः ॥ २६
 आजीवन्स्वेच्छया दण्ड्यो दाप्यस्तत्रापि सोदयम् । याचितावाहितन्यासनिक्षेपेष्वप्ययं विधिः
 इत्यादिनह्यपुराण आग्नेये व्यवहारकथन नाम अनुष्णशरदधिकतद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७२५८

अथ पञ्चपञ्चादधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

दिव्यप्रमाणकथनम् ।

[अग्निर्वाच—]

तपस्विनो दानशीलाः कुलीनाः सत्यवादिनः । धर्मप्रधाना ऋजवः पुत्रवन्तो धनान्विताः ॥ १
 पञ्चयज्ञक्रियायुक्ताः साक्षिणः पञ्च वा त्रयः । यथाजाति यथानर्ण सर्वे सर्वेषु वा स्मृताः ॥ २
 स्त्रीवृद्धबालकितवमत्तोन्मत्ताभिश्चस्तर्काः । रद्धान्यतारिपापण्डिकूटकृदिकलेन्द्रियाः ॥ ३
 पतितभ्रोर्धसंबन्धिसहापरिपुतस्कराः । असाक्षिणः सर्वसाक्ष्ये चौर्यपारुष्यसाहसे ॥ ४
 उभयानुमतः साक्षी भवत्येकोऽपि धर्मवित् । अद्भुवन्नि नरः साक्ष्यमृणं स दशबन्धकम् ॥ ५
 राज्ञा सर्वं प्रदाप्यः स्यात्पट्टचत्वारिंशकेऽहनि । न ददाति हि यः साक्ष्यं जानन्नपि नराधमः ॥
 स कूटसाक्षिणां पार्श्वस्तुल्यो दण्डेन चैव हि । साक्षिणः भ्रावयेद्वादिप्रतिवादिषमीपगान् ॥ ७
 ये पातककृता लोका महापातकिनां तथा । अग्निदानां च ये लोका ये च स्त्रीबालघातिनाम् ॥
 तान्सर्वान्समवाप्नोति यः साक्ष्यमनृतं वदेत् । सुकृतं यत्रया किञ्चिज्जन्मान्तरश्चैः कृतम् ॥ ९
 तत्सर्वं तस्य जानीहि यं पराजयसे मृषा । द्वैथे बहूनां वचनं समेषु गुणिनां तथा ॥ १०
 गुणिद्वैथे तु वचनं ब्राह्मं प्रे गुणवचराः । यस्योक्तुः साक्षिणः सत्पां प्रतिज्ञां स जयी भवेत् ॥ ११
 अन्यथा वादिनो यस्य ध्रुवस्तस्य पराजयः । उक्तेऽपि साक्षिभिः साक्ष्ये यद्यन्ये गुणवचराः ॥
 द्विगुणा वाऽन्यथा ह्ययुः कूटाः स्युः पूर्वसाक्षिणः । पृथक्पृथग्दण्डनीयाः कूटकूटसाक्षिणस्तथा ॥
 विवादाद्विगुणं दण्डं विवास्यो ब्राह्मणः स्मृतः । यः साक्ष्यं भ्रावितोऽन्येभ्यो निहनुते तच्चमोहतः
 स दाप्योऽष्टगुणं दण्डं ब्राह्मणं तु विवासयेत् । वार्णिनां हि वधो यत्र तत्र साक्ष्येऽनृतं वदेत् ॥
 यः कश्चिदर्थोऽभिमतः स्वरुच्याः तु परस्परम् । लेख्यं तु साक्षिमत्कार्यं तस्मिन्भनिकपूर्वकम् ॥
 समामासतदर्थाहर्नामजातिस्वगोत्रकैः । सन्नञ्जचारिकात्पीपितृनामादिचिह्नितम् ॥ १७
 समाप्तेऽर्थे ऋणी नाम स्वइस्तेन निवेद्येत् । मतं मेऽमुकपुत्रस्य यद्वागारि लेखितम् ॥ १८

१ क. 'तु' । 'नेत्यभा' । २ क. 'दुष्मते द्वि' । ३ क. ख. इ. उ. 'त्व यद' । ४ क. इ. 'का' । 'साक्ष्य' ।
 ५ ग. 'साय व' । उ. 'सायव' । ६ उ. 'सर्वसाक्षी' । ७ क. इ. 'इये येनपा' । ८ क. ख. इ. 'दध्य' ।

साक्षिणश्च स्वहस्तेन पितृनामकपूर्वकम् । अत्राहमपुका साक्षी लिखेयुरिति ते समाः ॥ १९
 अलिपिज्ञ ऋणी यः स्पाल्लेखयेत्स्वमतं तु सः । साक्षी वा साक्षिणाऽन्येन सर्वसाक्षिसमीपतः ॥
 उभयाभ्यापितेनैतन्मया ह्यमुकसूनुना । लिखितं ह्यमुकेनेति लेखकोऽन्ते ततो लिखेत् ॥ २१
 विनाऽपि साक्षिभिलेख्यं स्वहस्तलिखितं च यत् । तत्प्रमाणं स्मृतं सर्वं षलोपधिकृतादते ॥ २२
 ऋणं लेख्यकृतं देयं पुरुषैस्त्रिभिरेव तु । आदिस्तु भुज्यते तावद्यावत्तत्र प्रदीयते ॥ २३
 देशान्तरस्ये तुल्लेख्ये नष्टोन्मृष्टे हते तथा । भिद्ये छिद्ये तथा दग्धे लेख्यमन्यस्तु कारयेत् ॥ २४
 संदिग्धार्थविशुद्ध्यर्थं स्वहस्तलिखितं तु यत् । युक्तिप्राप्तिक्रियाचिह्नसंबन्धानमहेतुभिः ॥ २५
 लेख्यस्य पृष्ठेऽभिलिखेत्प्रविष्टमधर्माणतः । धनी चोपगतं दद्यात्स्वहस्तपरिचिह्नितम् ॥ २६
 दत्त्वर्णं पाठयेल्लेख्यं शुद्धयै चान्यत्तु कारयेत् । साक्षिपत्रं भवेद्यत्तु तदातव्यं ससाक्षिकम् ॥ २७
 तुलाग्न्यापो विपं कोपो दिव्यानीह विशुद्ध्यै । महाभियोगेष्वेतानि शीर्षकस्येऽभियोक्तरी ॥ २८
 रुच्या वाऽन्यतरः कुर्यादपरो वर्तयेच्छिरः । विनाऽपि शीर्षकात्कुर्यात्पृषद्रोहेऽथ पातके ॥ २९
 नाऽऽसहस्रादरेत्फालं न तुलां न विपं तथा । नृपार्थेष्वभियोगेषु बहेयुः शुचयः सदा ॥ ३०
 सहस्रार्थे तुलादीनि कौपमस्येऽपि दापयेत् । शतार्थं दापयेच्छुद्धमशुद्धो दण्डभागभवेत् ॥ ३१
 सचेलज्ञातमाह्वयं सूर्योदय उपोषितम् । कारयेत्सर्वेदिव्यानि नृपत्राक्षणसंनिधौ ॥ ३२
 तुला स्त्रीवालवृद्धान्पशुब्राह्मणरोगिणाम् । अग्निर्जलं वा शूद्रस्य यवाः सप्त विपस्य वै ॥ ३३
 तुलाधारणविद्वद्भिरभियुक्तस्तुलाधितः । प्रतिमानसमीभूतो रैखीं कृत्वाऽवतारितः ॥ ३४
 आदित्यचन्द्रावनिलोऽनलश्च धौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च ।
 अहश्च रात्रिश्च लभे च संध्ये धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तम् ॥ ३५
 एवं तुले सत्यधामाऽसि पुरा देवैर्विनिर्मिता । सत्यं वदस्व कल्याणि संज्ञयान्मां विमोचय ॥ ३६
 यद्यस्मि पापकृन्नावस्ततो मां त्वमथो नय । शुद्धश्रेष्ठमयोर्ध्वं मां तुलामित्यभिपन्नयेत् ॥ ३७
 करौ विमृदितव्रीहेर्लेखयित्वा ततो न्यसेत् । सप्ताश्वत्थस्य पत्राणि तावत्सूत्रेण वेष्टयेत् ॥ ३८
 त्वमेव सर्वभूतानामन्तश्चरसि पावक । साक्षिवस्फुण्यपापेभ्यो हृदि सत्यं करे मम ॥ ३९
 तस्येत्पुक्तवतो लौहं पश्चात्पलिकं संभम् । अग्निवर्णं न्यसेत्पिण्डं हस्तयोरुभयोरपि ॥ ४०
 स तमादाय सप्तैव मण्डलानि शनैर्व्रजेत् । षोडशाङ्गुलकं ज्ञेयं मण्डलं तावदन्तरम् ॥ ४१
 मुक्त्वाऽग्निं मृदितव्रीहिरदग्धः शुद्धिमाप्नुयात् । अन्तरा पतिते पिण्डे संदेहे वा पुनर्हरेत् ॥ ४२
 पवित्राणां पवित्रं त्वं शोधयं शोधय पावक । सत्येन माऽभिरक्षस्व वरुणेत्यभिशक्तम् ॥ ४३
 नाभिदग्नोदकस्थस्य गृहीत्वोरुं जलं विशेषत् । समकालपिपुं मुक्तपानीयायो जैवाक्षरः ॥ ४४
 यदि तस्मिन्नपिशारं पश्येच्छुद्धिमाप्नुयात् । त्वं विप ब्रह्मणः पुत्र सत्यधर्मं न्यवस्थित ॥ ४५
 प्रायस्वास्मादभीशापारसत्वेन भव मेऽमृतम् । एवमुक्त्वा विपं सौंक्ष्ण्यं भस्येच्छिमशौलजम् ॥ ४६
 यस्य वेगैर्विना त्रीणि शुद्धिं तस्य विनिर्दिशेत् । देवानुग्रान्तमभ्यर्च्य तत्त्रानोदकमाहरेत् ॥ ४७

१ क. अ. इ. लोपतामोस्ततो । २ क. मयेत् । ३ उ. "लेखापि" । ४ ख. श्रेयं ।

५ क. व । ६ य. "सास्थितः" । ७ क. इ. नीला । ख. ग. लेख । ८ य. "ता विनाशितः" । ९ क. धर्मा हि ज्ये ।

१० क. वृष । ११ अ. ग. "मित्राव्यक्त" । १२ क. ख. ग. "शोडश" । १३ क. इ. य. उ. जवी नट । १४ क. इ. उ. शर्ह ।

(शयविभागकथनम्)

संश्रान्य पाययेत्तस्माज्जलात्तु मरुतित्रयम् । आ चतुर्दशमादहो यस्य नो राजदैविकम् ॥ ४८
 ध्वसनं जायते धोरं स शुद्धः स्याद(संशयम् । सत्यवाहनशस्त्राणि गोवीजकनकानि च ॥४९
 देवतागुरुपादाश्च इष्टापूर्तकृतानि च । इत्येते सुकराः प्रोक्ताः शयथाः स्वल्प(संशये ॥ ५०

इत्यादिमहापुराण आग्नेये दिव्यप्रमाणकथन नाम पञ्चपञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—७३०८

अथ पदपञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

शयविभागकथनम् ।

अग्निहोत्र—

विभागं चेत्पिता कुर्यादिच्छया विभजेत्सुतान् । ज्येष्ठं वा श्रेष्ठभागेन सर्वे वा स्युः समांशिनः
 यदि दद्यात्समानंशान्कार्याः पत्न्यः समांशिकाः । न दत्तं स्त्रीपितृणां भर्ता वा श्वशुरेण वा ॥
 शक्तस्यानीहमानस्य किञ्चिद्दत्त्वा पृथक्क्रिया । न्यूनाधिकविभक्तानां धर्मव्यं पितृतः कृतः ॥ १
 विभजेद्युः सुताः पित्रोरुर्ध्वमृक्यमृणं समम् । मातुर्द्विद्वितरः शेषमृणात्ताभ्य ऋतेऽर्पयेत् ॥ ४
 पितृद्रव्याविनाशेन यदन्यत्स्वपमर्जेयेत् । मैत्रमौद्रादिकं चैव दायादानां न तद्भवेत् ॥ ५
 सामान्यार्थसमुत्थाने विभागस्तु सप्तः स्मृतः । अनेकपितृकर्णार्णानां पितृतो भागकल्पना ॥ ६
 भूर्या पितामहोपात्ता निवन्धो द्रव्यमेव वा । तत्र स्यात्सदृशं स्वाम्यं पितुः पुत्रस्य चोभयोः ॥७
 विभक्तेषु सुतो जातः सवर्णार्णानां विभागभाक् । दद्याद्वा तद्विभागः स्यादायव्ययविशेषितात् ८
 क्रमादभ्यागतं द्रव्यं हृतमभ्युद्धरेच्च यः । दायादेभ्यो न तद्द्याद्विद्यया लब्धमेव च ॥ ९
 पितृभ्यां यस्य यदत्तं तत्तस्यैव धनं भवेत् । पितृर्ध्वं विभजतां माताऽप्यंशं समं हरेत् ॥ १०
 असंस्कृतास्तु संस्कार्या भ्रातृभिः पूर्वसंस्कृतैः । भगिन्यश्च निजादेशादन्त्यांशं तु तुरीयकम् ११
 चतुस्त्रिंशोऽकभागाः स्युर्वर्णशो ब्राह्मणात्मजाः । क्षत्रजस्त्रिंशोऽकभागा विद्वास्तु बौद्धभागिनः ॥
 अन्योन्यापैहृतं द्रव्यं विभक्ते यत्तु दृश्यते । तत्पुनस्तौ समैरंशौविभजेरन्निति स्थितिः ॥ १३
 अपुत्रेण परक्षेत्रे नियोगोत्पादितः सुतः । उभयोरप्यसावृक्थी पिण्डदाता च धर्मतः ॥ १४
 औरसो धर्मपत्नीजस्तत्सप्तः पुत्रिकासुतः । क्षेत्रजः क्षेत्रजातस्तु सगोत्रेषोत्तरेण वा ॥ १५
 गृहे मच्छन्न उत्पन्नो गृहजस्तु सुतः स्मृतः । कानीनः कन्यकाजातो मातामहसुतो र्धतः ॥ १६
 अक्षतायां क्षतायां वा जातः पौनर्भवः सुतः । दद्यान्माता पिता वा यं स पुत्रो दत्तको भवेत् ॥
 क्रीतश्च ताभ्यां विक्रीतः कृत्रिमः स्यात्स्वयं कृतः । दद्यात्मा तु स्वयं दत्तो गर्भे विन्नः सहोद्वजः
 चत्सृष्टो गृह्यते यस्तु सोऽपविद्धो भवेत्सुतः । पिण्डहोऽंशहरथैर्वा पूर्वाभावे परः परः ॥ १९
 सजातीयेष्वयं प्रोक्तस्तनयेषु मया विधिः । जातोऽपि दास्यां शूद्रस्य कामर्तोऽंशहरो भवेत् ॥२०

* अनुविधान्तर्गतो ग्रन्थश्च पुस्तके नास्ति ।

१ क. कल्याण । अ. ग. कल्याण । २ क. द. च. 'शुद्ध' । ३ क. द. च. स्मृतः । ४ अ. द. उ. 'कणा तु
 वि' । ५ क. द. 'देतु वः । ६ क. द. 'गिन्यश्च' । ७ अ. ग. 'पितृत्वा' । ८ अ. वतः । ९ क. द. नाऽपि च । १० अ.
 नितः ।

मृते पितरि कुर्बुस्तं भ्रातरस्त्वर्धभागिकम् । अन्नात्को हरेत्सर्वं दुहितृणां सुतादृते ॥ २१
 पत्नी दुहितरथैव पितरौ भ्रातरस्तथा । तत्सुतो गोत्रजो वन्द्युः शिष्यः सव्रह्मचारिणः ॥ २२
 एयामभावे पूर्वः स्याद्भग्नभागुचरोत्तरः । स्वयत्स्य ह्यपुत्रस्य सर्ववर्णेष्वयं विधिः ॥ २३
 वानप्रस्थयतिव्रह्मचारिणामृषयभगिनः । क्रमेणाऽऽचार्यसच्छिष्यधर्मभ्रात्रेकतीर्थिनः ॥ २४
 संमृष्टिनस्तु संमृष्टी सोदरस्य तु सोदरः । दद्याच्चापहरेचांशं जातस्य च मृतस्य च ॥ २५
 अन्योदर्यस्तु संमृष्टी नान्योदर्यधनं हरेत् । असंमृष्टयपि चाऽऽदद्यात्सोदर्यो नान्यमानृजः ॥ २६
 पतितस्तत्सुतः क्लोवः पङ्कुरमचको जडः । अन्धोऽचिकित्सरोगाद्या भर्तव्यास्तु निरंशकाः २७
 औरसाः क्षेत्रजास्त्वेषां निर्दोषा भागहारिणः । सुताथैषां प्रभर्तव्या यावद् भर्तृसात्कृताः ॥ २८
 अपुत्रा योपितथैषां भर्तव्याः साधुवृत्तयः । निर्वास्या व्यभिचारिण्यः प्रतिकूलास्तथैव च ॥ २९
 पितृमानृपतिभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम् । आधिबेदनिकं चैव स्त्रीधनं परिकीर्तितम् ॥ ३०
 वन्द्युदत्तं तथा शुल्कमन्वाधेयकमेव च । अपजायामतीतार्या वान्यवास्तदवाप्त्युः ॥ ३१
 अपजा(त्र)स्त्रीधनं भर्तृव्राह्म्यादिषु चतुर्ध्वपि । दुहितृणां प्रसूता चेच्छेषेषु पितृगामि तत् ॥ ३२
 दत्त्वा कन्यां हरन्दण्ड्यो व्ययं दद्याच्च सोदयम् । मृतायां दत्तमादद्यात्परिशोध्योभयव्ययम् ॥ ३३
 दुर्भिक्षे धर्मकार्यं च व्याधौ संवतिरोषके । मृहीतं स्त्रीधनं भर्ता न स्त्रियै दातुमर्हति ॥ ३४
 अधिविचक्षिप्य दद्यादाधिबेदनिकं समम् । न दत्तं स्त्रीधनं यस्यै दत्ते त्वर्थं प्रकीर्तितम् ॥ ३५
 विभागनिद्वे ज्ञातिवन्द्युसाक्ष्यभिलेखितैः । विभागभावना ज्ञेया गृहक्षेत्रैश्च यौतकैः ॥ ३६

इत्यादिगद्गपुराण आगेये शक्यविनामरुधन नाम पद्मशास्त्रवधिकद्विरसततनोऽध्यायः ॥ २५६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयद्वयः—७३४४

अथ उत्तरपञ्चाशदधिकद्विसततनोऽध्यायः ।

सीमाविवादनिर्णयः ।

अग्रिरुवाच—

सीम्नो विवादे क्षेत्रस्य सामन्ताः स्वविरादयः । गोपाः सीमाकर्षिणो ये सर्वे च वनगोचरः ॥ १
 प्रणेशुरंते सीमानं स्पृलाङ्गारतुपट्टवैः । सेतुवल्पीकनिम्नास्थिचैत्वाद्यैरुपलक्षिताम् ॥ २
 सामन्ता वा समग्रामाथत्वारोऽष्ट दशापि वा । रक्तस्रग्वसनाः सीमां नयेयुः क्षित्तिचारिणः ॥ ३
 अदृते तु पृथग्दन्व्या राज्ञा मध्यमसाहसम् । अभावे ज्ञानृच्छिदानां राजा सीम्नः प्रवर्तकः ॥ ४
 आरामायननग्रामनिषानोद्यानवेशमसु । एष एव विधिज्ञेयो वर्षाम्बुप्रवहेषु च ॥ ५
 मर्यादायाः प्रभे(वा)द्रेषु क्षेत्रस्य हरणे तथा । मर्यादायाश्च दण्ड्याः स्युरप्रमोत्तममध्यमाः ॥ ६
 न निषेधोऽप्युपाधस्तु सेतुः कल्याणकारकः । परभूमिं हरन्कूपः स्वत्वसंज्ञो बद्धकः ॥ ७
 स्वाभिने योऽनिवेद्यैव संश्रे सेतुं प्रकल्पयेत् । अउत्पन्ने स्वामिनो भोगस्तदभावे महीपतेः ॥ ८

* धनुषिदान्तर्गत च, पुस्तके नास्ति ।

(सीमाविवादनिर्णयः)

फालाहतमपि क्षेत्रं यो न कुर्यान्न कारयेत् । स प्रदाप्योऽकृष्टफलं क्षेत्रमन्येन कारयेत् ॥ ९
 मांपानघ्नौ तु महिषी सस्यघातस्य कारिणी । दण्डनीया तदर्धं तु गौस्तदर्धमजाविकम् ॥ १०
 भक्षयित्त्वोपविष्टानो द्विगुणो वसतां दमः । समेषां विधीयेत् खरोष्ट्रं महिषीसपम् ॥ ११
 यार्वेत्सस्यं विनष्टं तु तावत्क्षेत्री फलं लभेत् । पालस्ताड्योऽथ गोस्वामी पूर्वोक्तं दण्डमर्हति ॥ १२
 पथि ग्रामविधीतान्ते क्षेत्रे दोषो न विद्यते । अकामतः कामचारे चौरवदण्डमर्हति ॥ १३
 महोक्षोत्सृष्टपशवः सूतिकाऽन्यनुका च गौः । पालो येषां तु ते मोच्या दैवराजपरिहृताः ॥ १४
 यथापितान्पशून्गोवः सायं मत्स्यर्षयेत्तथा । प्रमादमृतनष्टांश्च प्रदाप्यः कृतवेतनः ॥ १५
 पालदोषविनाशे तु पाले दण्डो विधीयते । अर्धत्रयोदशपणः स्वामिनो द्रव्यमेव च ॥ १६
 शोभेच्छया गोपचारो भूमिराजवशेन वा । द्विजस्तृणैषःपुण्याणि सर्वतः सर्वदाऽऽहरेत् ॥ १७
 धनुःशतं परीणाहो ग्रामक्षेत्रान्तरं भवेत् । द्वे शते खर्वदस्य स्यान्नगरस्य चतुःशतम् ॥ १८
 स्रं लभेतान्यविक्रीतं क्रेतुर्दोषोऽप्रकाशिते । हीनाद्रहो हीनमूल्ये विलाहीने च वस्करः ॥ १९
 नष्टापहृतमासाद्य ह्येतारं ग्राहयेन्नरम् । देशकालातिपद्यौ वा गृहीत्वा स्वयमर्षयेत् ॥ २०
 विक्रेतुर्दर्शनाच्छुद्धिः स्वामी द्रव्यं नृपो दमम् । केता मूल्यं समाप्नोति तस्माद्यस्तत्र विक्रयी ॥ २१
 आगमेनोपभोगेन नष्टं भाग्यमतोऽन्यथा । पञ्चवन्धो दमस्तस्य राजतेनाप्यभाषिते ॥ २२
 हृतं मनष्टं यो द्रव्यं परहस्तादवाप्नुयात् । अनिवेद्य नृपे दण्ड्यः स तु पणवर्ति पणान् ॥ २३
 शौलिकैः स्थानपालैर्वा नष्टापहृतपाहृतम् । अर्वावसंतसरास्वामी लभते परतो नृपः ॥ २४
 पणानेकशफे दद्याच्चतुरः पञ्च मानुषे । महिषोष्ट्रवां द्रौ द्रौ पादं पादमजाविके ॥ २५
 स्वकुटुम्बाविरोधेन देयं दारमुताहते । नान्यथे सति सर्वस्वं देयं यच्चान्यसंश्रुतम् ॥ २६
 प्रतिग्रहः प्रकाशः स्यात्स्थावरस्य विशेषतः । देयं प्रतिश्रुतं चैव दत्त्वा नापहरेत्पुनः ॥ २७
 दशैकपञ्चसप्ताहपासञ्चदार्धमासिकम् । वीजायोवाद्यस्तनत्वीदोद्युतां प्रतीक्षणम् ॥ २८
 अथौ सुवर्णमक्षीणं द्विपलं रजते शते । अष्टौ त्रपुषि(णि) ससि च ताम्रं पञ्च दशापसि ॥ २९
 शते दशपला वृद्धिरीणैः कार्पासिके तथा । मध्ये पञ्चपला ज्ञेया मृक्ष्ये तु त्रिपला मता ॥ ३०
 कार्पासिके रोमवद्दे च त्रिंशद्भागः क्षयो मतः । न क्षयो न च वृद्धिस्तु कौशेये वल्कलेषु च ॥ ३१
 देशं कालं च भोगं च ज्ञात्वा नष्टे वलावलम् । द्रव्याणां कुशला द्युर्व्यसदाप्यमसंशयम् ॥ ३२
 वलादासीकृतधौरैर्विक्रीतथापि मुच्यते । स्वामिप्राणपदो भक्त्यागोत्रिक्रयणादपि ॥ ३३
 भयङ्गावसितो राज्ञो दास आयरणान्तिकः । वर्णानामानुलोभ्येन दास्यं न प्रतिलोमवः ॥ ३४
 कृतशिष्योऽपि निवसेत्कृतकालं गुरोर्गृहे । अन्तेवासी गुरुमाप्तभोजनस्तत्फलपदः ॥ ३५
 राजा कृत्वा पुरे स्वानं ब्राह्मणारुपस्य तत्र तु । त्रैविध्यं वृत्तमद्भ्यूयात्स्वधर्मः पाल्यतामिति ३६
 त्रिनधर्माविरोधेन यस्तु सामयिको भवेत् । सोऽपि यत्नेन संरक्ष्यो धर्मो राजकृतश्च यः ॥ ३७
 गणद्रव्यं हरेद्यस्तु संविदं लङ्घयेद्य यः । सर्वस्वहरणं कृत्वा तं राष्ट्राद्विभवात्तयेत् ॥ ३८
 कर्तव्यं वचनं सिद्धैः समुदाहितवादिनाम् । यस्तन विपरीतः स्यात्स दाप्यः प्रथमं दमम् ॥ ३९

१ उ. नाशनं । २ उ. 'जा-न्यभोऽपि' । ३ उ. 'विनीये' । ४ क. द. 'पञ्चदश' । ५ घ. 'मोक्ष' । ६ उ. 'तः दसपण' । ७ क. द. 'कौश' । ८ उ. 'सोऽपि' । ९ उ. 'यत्नेन' । १० उ. 'यत्तद्विभवात्' । ११ घ. य. उ. 'दिलोमवः' । १२ घ. 'तेषां' । १३ न. उ. 'शुनिः' । १४ य.

- समूहकार्षप्रहितो यल्लभेत्तदर्थयेत् । एकादशगुणं दाप्यो यद्यसौ नापयेत्स्वयम् ॥ ४०
 (वेदज्ञाः श्रुचयोऽल्लुब्धा भवेयुः कार्यचिन्तकाः । कर्तव्यं वचनं तेषां समूहहितवादिनाम् ॥) ४१
 श्रेणिनैगमपापण्डिगणानामप्ययं विधिः । भेदं चैषां नृपो रसोत्पूर्ववृत्तिं च पालयेत् ॥ ४२
 गृहीतव्रतनः कर्म त्वजन्दिगुणमावहेत् । अगृहीते समं दाप्यो भृत्यै रक्ष्य उपस्करः ॥ ४३
 दाप्यस्तु दशमं भागं चाण्ड्यपशुसस्यतः । अनिश्चित्य भृतिं यस्तु कारयेत्स महीक्षिता ॥ ४४
 देशं कालं च योऽन्तीयात्कर्म कुर्याच्च योऽन्यथा । तत्र तु स्वामिनश्छन्दोधिकं देयं कृतेऽधिके ॥
 यो यावत्कुसते कर्म तावत्तस्य तु वेतनम् । उभयोरप्यसाध्यं चेत्साध्ये कुर्याद्यथाश्रुतम् ॥ ४६
 अराजदैविकं नष्टं भाण्डं दाप्यस्तु वाहकः । प्रस्थानविप्रकृच्चैव प्रदाप्यो द्विगुणां भृतिम् ॥ ४७
 प्रक्रान्ते सप्तमं भागं चतुर्थं पथि संत्यजन् । भृतिमर्धपथे सर्वा प्रदाप्यस्त्याजकोऽपि च ॥ ४८
 गृहे शक्तिकष्टेस्तु सप्तिकः पञ्चकं शतम् । गृह्णीयाद्धर्तकितवादितराहशकं शतम् ॥ ४९
 स सम्यक्पालितो दद्याद्राज्ञे भागं यथाकृतम् । जितमुद्राहयेज्जेत्रे दद्यात्सत्यं वचः क्षमी ॥ ५०
 माप्ते नृपतिना भागे प्रसिद्धे धूर्तमण्डले । जितं समभिके स्थाने दापयेदन्यथा न तु ॥ ५१
 द्रष्टारो व्यवहाराणां साक्षिणश्च त एव हि । राज्ञा सचिह्ना निर्वास्याः कूटाक्षौपाधिदेविनः ॥ ५२
 घृतमेकमुखं कार्यं तस्करज्ञानकारणात् । एष एव विधिर्द्वेषः माण्ड्यते समाहये ॥ ५३

इत्यादिमहापुराण अग्नेये सीमाधिवाददिभिर्नवकथन नाम सप्तपादाधिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ॥ २५७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—७३९७

अपाठ्यपादाधिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ।

वाक्पाठ्यादिप्रकरणम् ।

अग्निरुवाच—

- सत्यासत्यान्यथास्तौत्रैर्न्यूनाङ्गेन्द्रिययोगिणाम् । क्षेपं करोति चेद्दण्ड्यः पणानर्धत्रयोदश ॥ १
 अभिगन्तास्मि भगिनीं मातरं वा तवेति च । शपन्तं दापयेद्राजा पञ्चदशतिकं दमम् ॥ २
 अर्धोऽधमेषु द्विगुणः परस्त्रीपूतमेषु च । दण्डप्रणयनं कार्यं वर्णजात्युत्तराधरैः ॥ ३
 मातिलोम्पापवादेषु द्विगुणत्रिगुणा दमाः । वर्णानामानुलोम्भेन तस्मादेवार्थहानितः ॥ ४
 बाहुग्रीवानेत्रसक्थिनाशे वाचिके दमः । शस्तस्ततोऽधिकः पादनासाकर्णकरादिषु ॥ ५
 अशक्तस्तु वदन्नेवं दण्डनीयः पणान्दश । तथा शक्तः प्रतिभुवं दद्यात्क्षेमाय तस्य तु ॥ ६
 पतनीपकृते क्षेपे दण्डो मध्यमसाहसः । उपपातकयुक्ते तु दाप्यः मध्यमसाहसम् ॥ ७
 त्रैविद्यनृपदेवानां क्षेप उचमसाहसः । मध्यमो ज्ञातिपूगानां प्रथमो ग्रामदेशयोः ॥ ८
 असाक्षिकहते चिद्दर्थुक्तिभिक्षाऽऽगमेन च । द्रष्टव्यो व्यवहारस्तु कूटचिद्द्रुताश्रयात् ॥ ९
 भस्मपद्मरजःस्पर्शे दण्डो दशपणः स्मृतः । अमेध्यपाठिनिष्ठशूत्रस्पर्शेने द्विगुणः स्मृतः ॥ १०
 समेष्वेवं परस्त्रीषु द्विगुणस्तूष्मेषु च । हीनेष्वर्धं दमो मोहमदादिभिरदण्डनम् ॥ ११

* इ. पुत्रकेऽयं धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति ।

(वाक्पाठ्यादिप्रवरणम्)

- विनयीडाकरं छेद्यमङ्गपद्माङ्गणस्य तु । उद्धर्णे मधयो दण्डः संस्पृशे तु तदर्धकः ॥ १२
- उद्धर्णे हस्तपादे तु दशविंशतिकौ दपौ । परस्परं तु सर्वेषां शास्त्रे मध्यमसाहसः ॥ १३
- पादकेशांशुककरोद्धुधनेषु पणान्दश । पीडाकर्षांशुकावेष्टपादाध्यासे शतं दपः ॥ १४
- शोणितेन विना दुःखं कुर्वन्काष्ठ्यादिभिर्नरैः । द्वाविंशतं पणान्दाप्यो द्विगुणं दशनेऽमृजः ॥ १५
- करपाददत्तो यज्ञे छेदने कर्णनासयोः । मध्यो दण्डो व्रणोद्धेदे मृतकल्पयते तथा ॥ १६
- चेष्टाभोजनवाप्रोथे नेत्रादिप्रतिभेदने । कंधरावाङ्मुसकधनां च भङ्गे मध्यमसाहसः ॥ १७
- एकं व्रतां वहूनां च यथोक्ताद्विगुणा दपः । कलहापहतं देयं दण्डस्तु द्विगुणः स्मृतः ॥ १८
- दुःखमुत्पादयेद्यस्तु स समुत्थानजं व्ययम् । दाप्यो दण्डं च यो यस्मिन्कलहे समुदाहृतः ॥ १९
- तरिकः स्थूलजं शुल्कं युक्तन्दण्ड्यः पणान्दश । ब्राह्मणप्रतिवेद्यानामेतदेव नियमने ॥ २०
- अभिधाते तथा भेदे छेदे कुड्यावयातने । पणान्दाप्यः पञ्चदश विंशतिं तैर्दुयं तथा ॥ २१
- दुःखोत्पादि गृहे द्रव्यं क्षिपन्माणहरं तथा । पोहशाऽऽद्यः पणान्दाप्यो द्विगुणो मध्यमं दपम् ॥
- दुःखे च शोणितोत्पादे शास्त्राङ्गच्छेदने तथा । दण्डः क्षुद्रपशूनां स्याद्विषणप्रभृति क्रमात् ॥ २३
- लिङ्गस्य छेदने सृष्टौ(त्वा) मध्यमो प्लवपेव वा । महापशूनामेतेषु स्थानेषु द्विगुणा दपः ॥ २४
- मरोद्दिशाखिनां शाखास्कन्धसर्वविदारणे । उपजीव्यद्रुमार्णां तु विंशतेर्द्विगुणा दपः ॥ २५
- यः साहसं कारयति स दाप्यो द्विगुणं दपम् । (अप्यस्त्वेषमुक्त्वाऽहं दाता कारयेत्स चतुर्गुणम्
- आर्याक्रोशातिक्रमकुड्यात्पर्यामहारकः । (सिद्धिष्टस्यापदाता च समुद्रप्रहभेदकः ॥) २७
- सामन्तकुलिकादीनामपकारस्य कारकः ।) (+पञ्चाशत्पणिको दण्ड एषामिति विनिश्चयः ॥ २८
- स्वच्छन्दविधवागामी विकुष्ठेनाभिधावकः॥) अकारेण(रणां) च विक्रोष्टा चाण्डालश्चोत्तमान्स्पृशन्
- शूद्र(ऽभ्रव्रजितानां च दैवे पै(पि)ण्ये च भोजकः । अयुक्तं शपथं कुर्वन्नयोग्यो योग्यकर्मकृत् ३०
- दृपशूद्र)पशूनां च पुंस्त्वस्य प्रतिघातकृत् । साधारणस्यापलापी दासीगर्भविनाशकृत् ॥ ३१
- पितापुत्रस्वसृभ्रातृदंपत्याचार्यशिष्यकाः । एषामपतितान्योन्यत्यागी च शतदण्डभाक् ॥ ३२
- वसानस्त्रीपणान्दण्ड्यो नेजकस्तु परांशुकम् । विक्रयार्थकियादानयाचितेषु पणान्दश ॥ ३३
- तुलाशासनमानानां कूटकुष्माणकस्य च । एभिश्च व्यवहर्ता यः स दाप्यो दण्डमुत्तमम् ॥ ३४
- अकूटं कूटकं ब्रूते कूटं यथाप्यकूटकम् । स नाणकपरीक्षायां दाप्यः मध्यमसाहसम् ॥ ३५
- भियद्भूमिध्याऽऽचरन्दाप्यस्तिर्यक्त्तु मथमं दपम् । मानुषे मध्यमं राजमानुषेपुत्र्यं तथा ॥ ३६
- अवध्यं यश्च वध्नाति यध्यं यश्च प्रमुञ्चति । अमासन्वपहारं च स दाप्यो दपमुत्तमम् ॥ ३७
- मानेन तुलया चाऽपि योऽज्ञमष्टमकं हरेत् । द्वाविंशतिपणा(अन्दाप्यो) वृद्धौ दानौ च कल्पितम् ॥
- भेषजस्रोहलवणगन्धधान्यगुडादिषु । पण्येषु मक्षिपन्हीनं पणा)न्दाप्यस्तु पोडय ॥ ३९
- संभूय कुर्वतामर्थं सवायं कारुणिलिपिनाम् । अर्थस्य दासं वृद्धिं वा सहस्रो दण्ड उच्यते ॥ ४०

* धनुषिद्वान्तर्गतो मन्थोऽयं च, पुस्तके नास्ति । † धनुषिद्वान्तर्गतं क. द. पुस्तकेनोर्जास्ति । + धनुषि-
द्वान्तर्गतो मन्थोऽयं च, पुस्तके नास्ति । ‡ धनुषिद्वान्तर्गतो मन्थोऽयं च, पुस्तके नास्ति । × क. पुस्तके धनुषिद्वान्त-
र्गतोऽयं मन्थो नास्ति ।

१ छ. 'दिवानि' । २ छ. तदर्थं । ३ क. द. द्विप्रमाणं । ४ छ. म. य. छ. द्वितीयो । ५ छ. 'रदः । ६' ।
६ छ. 'दशह' । ७ क. य. म. छ. नृदः २' । ८ छ. 'वाक्कपायान' ।

राजनि स्थाप्यते योऽर्थः प्रत्यहं तेन विक्रयः । क्रमो चो विक्रयस्तस्माद्भिजां लाभकृत्स्वपः ॥
 स्वदेशपथे तु शतं वणिग्गृहीतं पथकम् । दशकं पारदेश्ये तु यः सद्यः क्रयविक्रयी ॥ ४२
 पथस्योपरि संस्थाप्य व्ययं पथ्यसमुद्भवम् । अर्घोऽनुग्रहकृत्कार्यः क्रेतुर्विक्रेतुरेव च ॥ ४३
 गृहीतमूल्यं वाः पथं क्रेतुर्नैव प्रयच्छति । सोऽयं तस्य दाप्योऽसौ दिग्गर्भं वा दिगागते ॥ ४४
 विक्रीतमपि विक्रेयं पूर्वं क्रेतव्यं गृह्णाति । हानिभेत्क्रेतुदोषेण क्रेतुरेव हि सा भवेत् ॥ ४५
 राजद्वेषोपघातेन पथ्ये दोष उपागते । हानिविक्रेतुस्वार्सां याचितस्याप्रयच्छतः ॥ ४६
 अन्यदस्ते च विक्रीतं दृष्टं वा दुष्टवद्यदि । विक्रीणीते दमस्तत्र तन्मूर्खाद्भिगुणो भवेत् ॥ ४७
 क्षयं दृष्ट्वा च वणिजा पथ्यानामविजानता । क्रीत्या नानुशयः कार्यः कुर्वन्पदभागदण्डभाक् ॥
 सप्तवायेन वणिजां लाभार्थं कर्म कुर्वताम् । लाभालाभौ यथाद्रव्यं यथा वा संविदा कृतौ ॥ ४९
 प्रतिपिद्धमनादिष्टं प्रमादाद्यद्य नाशितम् । स तदद्याद्विप्लवाच्च रक्षितादशमांशभाक् ॥ ५०
 अर्थभक्षेपणादिष्टं भागं शुल्कं नृपो हरेत् । व्यसिद्धं राजयोग्यं च विक्रीतं राजगामि त् ॥ ५१
 मिथ्या वदन्परीमाणं शुल्कस्थानादपक्रमन् । दाप्यस्त्वष्टुगुणं यद्य स व्याजक्रयविक्रयी ॥ ५२
 देशान्तरगते प्रेते द्रव्यं दायादवान्धवाः । ज्ञातयो वा हरेयुस्तदागतास्तौर्विना नृपः ॥ ५३
 जिह्वं त्यजेयुर्निर्लोभमशक्तोऽन्येन कारयेत् । अनेन विधिराख्यातं ऋत्विक्कर्मकामिणाम् ॥ ५४
 ग्राहकैर्गृह्यते चौरौ लोभेणाथ पदेन वा । पूर्वकर्मापराधी वा तथैवानुद्धवासकः ॥ ५५
 अन्येऽपि शङ्कया ग्राह्या जातिनामादिनिहवैः । सूतस्त्रीपानसक्ताश्च शुष्कभिन्नमुखस्वराः ॥ ५६
 परद्रव्यगृहाणां च पू(म)च्छका गृहचारिणः । निराया व्ययवन्तश्च विनष्टद्रव्यविक्रयाः ॥ ५७
 गृहीतः शङ्कया चौर्ये नाऽऽत्मानं चेद्विशोधयेत् । दापयित्वा हतं द्रव्यं चौरदण्डेन दण्डयेत् ॥ ५८
 चौरं प्रदाप्यापहृतं घातपेट्टिविधैर्वधैः । सचिह्नं ब्राह्मणं कृत्वा स्वराष्ट्रादिप्रवासयेत् ॥ ५९
 यानितेऽपहृते दोषो ग्रामभर्तुरनिर्गते । स्वसीञ्जि दद्याद्ब्रामस्तु पदं वा र्यत्र गच्छति ॥ ६०
 पञ्चशामी वह्निः क्रोशादशग्रामोऽथ वा पुनः । वन्दिग्राहस्तथा वाजिकुञ्जराणां च हारिणः ॥
 प्रसन्नयातिनश्चैव शूलमारोपयेन्नरान् । उत्क्षेपकग्रन्थिभेदौ करसंदंशहीनकौ ॥ ६२
 कार्यौ द्वितीयापराधे करपादैकहीनकौ । भक्तावदंशान्मुदकपञ्चोपकरणव्ययान् ॥ ६३
 दस्वा चौरस्य हन्तुर्वा ज्ञानतो दैम उत्तमः । शस्त्रावपाते गर्भस्य पातने चोत्तमो दमः ॥ ६४
 उत्तमो वाऽथमो वाऽपि पुरुषस्त्रीप्रमापणे । शिलां बद्ध्वा क्षिपेद्वस्तु नरघ्नीं विपदां स्त्रियम् ॥ ६५
 विपाशिदां निजगुहनिजापत्यप्रमापणीम् । विकर्णकरनासौष्टीं कृत्वा गोभिः प्रेषापयेत् ॥ ६६
 क्षेत्रवेश्मवनग्रामविबीतखलदाहकाः । राजपत्न्यभिगामी च दग्धव्यास्तु कटाशिना ॥ ६७
 पुमानसंग्रहणे ग्राह्यः केनाकेञ्चि परस्त्रियाः । स्वजातावुत्तमो दण्ड आनुलोम्पे तु मध्यमः ॥ ६८
 पाद्विलोम्पे वधः पुंसं नार्थाः कर्णावर्तनम् । नीवीस्तनप्रावरणनाभिकेशावमर्दनम् ॥ ६९
 अदेशकालसंभारं सहावस्थानमेव च । स्त्री निपेधे शतं दद्याद्भिक्तं तु दमं पुमान् ॥ ७०
 नतिपेधे तयोर्दण्डो यथा संग्रहणे तथा । पशुगच्छद्भक्तं दाप्यो हीनां स्त्रीं गाश्च मध्यमम् ॥ ७१

१ क. द. च. छ वा विद्यस्तम् । २ क. द. च. छ अथोऽनु । ३ द. सतिह । ४ स्वतिह । ५ य. यदि ।
 ६ क. द. च. 'थे' रक्षावकाशान्नु । य. ग. 'दी' रक्षावकाशान्नु । ७ द. साहसं । छ. जानती । ७ द. दण्ड ।
 ८ द. 'सक' वद । ९ । १० द. क्षमापयेत् ।

(ऋग्विधानम्)

अवकृद्वासु दासीषु भुजिष्यासु तथैव च । गन्धास्वपि पुमान्द्राप्यः पञ्चाशत्पणिकं दमम् ॥७२
 प्रसन्न दास्यभिगमे दण्डो दशपणः स्मृतः । कुवन्धेनाऽऽङ्क्य गमयेदन्त्यामत्रजितागमे ॥ ७३
 न्यूनं वाऽप्यधिकं वाऽपि लिखेद्यो राजशासनम् । पारदारिकचौरं वा मुञ्चतो दण्ड उच्यते ७४
 अमक्ष्यैर्दूषयन्विभं दण्ड उच्यतसाहसम् । कूटवादी स्वर्णहारी विमांसस्य च विक्रयी ॥ ७५
 अद्रहीनश्च कर्तव्यो दाप्यश्चोचमसाहसम् । शक्तो ऽग्नौस्यन्स्वामी दंष्ट्रिणः शृङ्गिणस्तथा ॥ ७६
 प्रथमं साहसं दद्याद्विकुष्टे द्विगुणं तथा । अचौर्यं चौर्येऽभिवदन्दाप्यः पञ्चशतं दमम् ॥ ७७
 राज्ञोऽनिष्टमवकारं तैस्त्वैवाऽऽक्रोशकं तथा । मृताहृत्प्रविक्रेतुर्गुरोस्तादपितुस्तथा ॥ ७८
 तन्मन्त्रस्य च भेत्तारं लिखन् जिह्वां प्रवासयेत् । राजयानासनारोहूर्दण्डो मध्यमसाहसः ॥ ७९
 द्विनेत्रभेदिनो राजद्विष्टादेशकृतस्तथा । विमत्सेन च शूद्रस्य जीवतोऽष्टशतो दमः ॥ ८०
 यो मन्येताजिनोऽस्मीति न्यायेनोऽभिपराजितः । तयाधान्तं पुनर्जित्वा दण्डयेद्विगुणं दमम् ॥
 राज्ञाऽन्यायेन यो दण्डो गृहीतो वरुणाय तम् । निवेद्य दद्याद्विभेभ्यः स्वयं विशतृणीकृतम् ॥
 धर्मश्चार्थश्च कीर्तिश्च लोकपङ्क्तिरुपग्रहः । प्रजाभ्यो बहुमानं च स्वर्गस्थानं च दाश्वतम् ॥
 पश्यतो व्यवहारांश्च गुणाः स्युः सप्त भूपतेः ॥

८३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये क्षात्रधर्म्यादिप्रकरणक्रमेण नामाष्टयथाश्रयधिकद्विषत्तत्तनोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७४८०

अर्धश्लोचपरिच्छादितसत्तनोऽध्यायः ।

ऋग्विधानम् ।

अग्निर्वाच—

ऋग्यजुःसामाग्नेर्वा(र्वि)णविधानं पुष्करोदितम् । भुक्तिभुक्तिमदं जप्याद्गोमाद्रापय तद्रे ॥ १

पुष्कर उवाच—

मतिवेदं तु कर्माणि कार्याणि प्रवदामि ते । प्रथममग्निवधानं वै शृणु त्वं भुक्तिभुक्तिदम् ॥ २

अन्तर्जले तथा होमे जपतो मनसेऽपितम् । कामं करोति गायत्री माणार्यात्पाद्विशेषतः ॥ ३

गायत्र्या दशसाहस्रो जपो नकाशिनो द्विज । बहुस्नातस्य तत्रैव सर्वकल्पपनाशनः ॥ ४

दद्याद्युतानि जपन्वा यो होमं कुर्यात्स भुक्तिभारु । प्रणवो हि परं ब्रह्म तज्जपः सर्वपापहा ॥ ५

आकारशतसहस्रं तु नाभिमानोदकस्थितः । जलं पिबेत्स सर्वैस्तु पापैर्षं विममुच्यते ॥ ६

मानाश्रयं त्रयो वेदास्त्रयो देवास्त्रयोऽश्रयोः । महात्पाहृतवः सप्त लोका होमोऽस्त्रिलावहा ॥ ७

गायत्री परमा जप्या यदाव्याहृतयस्त्रया । अन्तर्जले तथा राम भोक्तृध्यायपर्याणः ॥ ८

अग्निर्भले पुरोहितं मूक्तोऽयं वहिर्दिवतः । शिरसा धारयन्वाहं यो जपेत्परितत्सरम् ॥ ९

होमं त्रिपवणं भैक्ष्यमनग्निज्वलनं चरेत् । अतः परमूचः सप्त वाप्याया याः प्रकीर्तिताः ॥ १०

१ अ. कृत्स्नचन्वयहारी २ अ. 'चौरं चौर्ये' ३ अ. क. 'उपेनाऽऽ' ४ अ. क. 'मतिं यः' ५ अ. ग. अ. 'वर्धये' ६ अ. 'किञ्च त' ७ अ. क. च. जपते ८ अ. क. 'यानो विणे' ९ अ. ग. अ. 'दशस्य विषयायी व मु' १० अ. क. 'रे श्रेयः स ब्रह्म सर्वसाधु' ११ अ. ११ अ. क. 'आहारं तु जपेत्प्रयं न' ।

ता जपन्मयतो नित्यमिष्टान्कामान्समश्नुते । मेघाकामो जपेन्नित्यं सदासप्तमिति श्रुचम् ॥ ११
 अन्व(म्ब)यो यद्वि(न्ती)माः प्रोक्ता नवर्चो मृत्युनाशनाः । शुनःशेषमृष्टिं पदः संनिष्कृष्टोऽप
 वा जपेत् ॥ १२

मुच्यते सर्वपापेभ्यो गदी वाऽऽप्यगदो भवेत् । य इच्छेच्छाश्वतं कामं मित्रं भ्रातृं पुसंदरम् ॥ १३

ऋग्भिः षोडशभिः कुर्यादिन्द्रस्येति दिने दिने । हिरण्यस्तुपमित्येतज्जपञ्चश्रुन्नियवापते ॥ १४

क्षेमी भवति चोर्ध्वानि ये ते पन्था जपन्नरः । रौद्रीभिः पद्भिरीशानं स्तुयाद्यो वै दिने दिने ॥

चक्रं वा कल्पयेद्दौर्द्रं तस्य शान्तिः परा भवेत् । उदित्युद्यन्तमादित्यमुपतिष्ठन्दिने दिने ॥ १६

क्षिपेज्जलाञ्जलीन्सप्त मनोबुःसविनाशनम् । द्विपन्तमित्यथार्धं यद्विपन्तं जपन्समेत् ॥ १७

आगस्कृत्समुराधेण विद्वेषमधिगच्छति । आरोग्यकामो रोगी वा पुष्कर्यास्योभयं (पुरीष्पातोऽ-
 प्रयो) जपेत् ॥ १८

उत्तमस्तस्य चार्धर्चो जपेद्द्वैरिविनाशने । उदयत्यायुरसत्यं तेजो मध्यंदिने जपेत् ॥ १९

अस्तं प्रति गते सूर्ये द्विपन्तं प्रतिवापते । न वयथे(यो ने)ति सूक्तानि जपञ्चश्रुन्नियच्छति ॥

एकादश मुपर्णस्य सर्वकामान्विनिर्दिशेत् । आध्यात्मिकीः क इत्येतां जपन्मोक्षमवाप्नुयात् ॥२१

आ नो भद्रा इत्यनेन दीर्घमायुर्वाप्नुयात् । त्वं सोमेति च सूक्तेन नवं पश्येन्निकाकरम् ॥ २२

उपतिष्ठेत्समित्पाणिर्वासांस्यामोत्यसंशयम् । आयुरीप्सश्चिमिति कौत्सं सूक्तं सदा जपेत् ॥२३

अप नः शोशुचदिति स्तुत्वा मध्ये दिवाकरम् । यथा मुञ्चति चेपीकां तथा पापं प्रमुञ्चति ॥२४

जातवेदस इत्येतज्जपेत्स्वस्त्ययनं पथि । यर्वैविमुच्यते सर्वैः स्वस्तिमानाभुयाद्ब्रह्मन् ॥ २५

च्युष्ट्यायां च तथा रात्र्यामेतद्बुःस्वमनाशनम् । प्रमन्दिनेति सूयन्त्या जपेद्भर्भविषोचनम् ॥ २६

जपन्निन्द्रमिति ज्ञातो वैश्वदेवं तु सप्तकम् । मुखत्याज्यं तथा जुहत्सकलं किल्बिषं नरः ॥ २७

इमामिति जपञ्चश्वस्कापानामोत्यभीप्सितान् । मा नस्तोक इति द्वाभ्यां त्रिरात्रोपोषितः शुचिः

औदुम्बरीश्च जुहुयात्समिधश्चाऽऽज्यसंस्कृताः । छित्त्वा सर्वांमृत्युपाशाङ्गीवेद्रोगविवर्जितः ॥२९

ऊर्ध्वेवाहुरनेनैव स्तुत्वा शंभुं तथैव च । मा नस्तोकेति च ऋचा त्रिस्त्रावन्धे कृते नरः ॥ ३०

अधृष्यः सर्वभूतानां जायते संशयं विना । चित्रमित्युपतिष्ठेत्(अत्रिसंध्यं भास्करं तथा ॥ ३१

समित्पाणिर्नरो नित्यमीप्सितं धनमाप्नुयात् । अधः स्वप्ने(पश्ये)ति च जपन्मातर्मध्यंदिने दिने ॥

बुःस्वप्ने चार्दयेत्कृत्स्नं भोजनं चाऽऽप्नुयाच्छुभम् । उभे पुमानिति तथा रसोद्यः परिकीर्तितः ॥

उभे वासा इति ऋचो जपन्कामानवाप्नुयात् । तमागच्छति च जपन्मुच्यते चाऽऽततापिनः ३४

कया शुभेति च जपञ्जातिश्रेष्ठमवाप्नुयात् । इमं नु सोममित्येतत्सर्वांन्कामानवाप्नुयात् ॥ ३५

[+पितरित्युपतिष्ठेत्] नित्यमर्भमुपस्थितम् । अग्ने नयेति सूक्तेन घृतहोमश्च मार्गमगः ॥ ३६

वीराश्रयमवामोति सुश्रेष्ठकं यो जपेत्सदा । कङ्कतो नेति सूक्तेन विपानसर्वाण्यपोहति ॥ ३७

यो ज्ञात इति सूक्तेन सर्वांन्कामानवाप्नुयात् ।) गणानामिति सूक्तेन स्निग्धमामोत्यनुत्तमम् ३८

* च. पुस्तके पशुविद्यान्तर्गतो मन्त्रो नास्ति । + अनुविद्यान्तर्गतोऽयं मन्त्रः क. ख. पुस्तकयोर्नास्ति ।

(ऋषिभागम्)

यो मे राजत्रितीयां तु दुःस्वप्नशमनीमृचम् । अध्वनि प्रस्थितो यस्तु पश्येच्छत्रं समुरियतम् ३९
 अमशस्तं प्रशस्तं वा कुविदङ्ग इमं जपेत् । द्वाविंशकं जपन्सूक्तमाध्यात्मिकमनुत्तमम् ॥ ४०
 पर्वसु प्रयतो नित्यमिष्टान्कामान्समभ्रुते । कृणुष्वेति जपन्सूक्तं जुहुदाज्यं समाहितः ॥ ४१
 अरातीनां हरेत्प्रान्णान् रक्षांस्यापि विनाशयेत् । उपतिष्ठेत्स्वयं वह्निं परि(री)त्यृचा दिने दिने ४२
 तं रक्षति स्वयं वह्निर्विश्वतो विश्वतोमुखः । हंसः शुचिपदिल्येतच्छुचिरीक्षेदिनाकरम् ॥ ४३
 (* कृषिं प्रपद्यमानस्तु स्थालीपाकं यथाविधि । जुहुयात्सेत्रमध्ये तु मुनिः स्वाहान्तपत्रभिः (?)
 इन्द्राय च परुह्यस्तु पर्जन्याय भगाय च । यथालिङ्गं तु विहरेच्छाङ्गलं तु कृषीमलः ॥ ४५
 युक्तो धान्याय सीतायै शुनासीरमधोत्तरम् ।) गन्धमार्यैर्नमस्कारैर्यजेदेताश्च देवताः ॥ ४६
 मवापने मलयने खलसीतापहारयोः । अपोयं कर्म भवति वर्धते सर्वदा कृषिः ॥ ४७
 समुद्रादिति सूक्तेन कामानाम्नोति पावकात् । विश्वानि न इति द्वाभ्यां य ऋग्भ्यां वह्निर्पर्वति ॥
 स तत्रत्यापदः सर्वा यशः प्राम्नोति चाक्षयम् । विपुलां श्रियमाप्नोति जवं प्राम्नोत्यनुत्तमम् ॥ ४९
 अग्रे त्वमिति च स्तुत्वा धनमाम्नोति वाञ्छितम् । प्रजाकामो जपेन्नित्यं नरुणदैवतत्रयम् ॥ ५०
 स्वस्त्या त्रयं जपेत्प्रातः सदा स्वस्त्ययनं महत्स्वस्ति पन्था इति प्रोच्य स्वस्तिर्भान्नजतेऽध्वनि
 विजिहीष्व वनस्पते शश्रूणां व्योपितं भवेत् । स्त्रिया गर्भममूहाया गर्भपोक्षणमुत्तमम् ॥ ५२
 अच्छा वदेति सूक्तं च दृष्टिकामः प्रयोजयेत् । निराहारः क्षिन्नवासा नचिरेण प्रवर्षति ॥ ५३
 मनसः काम इ(मि)त्येतां पशुकामो नरो जपेत् । कर्दमेन इति स्नायात्प्रजाकामः शुचित्रतः ॥ ५४
 अंशपूर्वा इ(र्णाभि)ति स्नायाद्राज्यकामस्तु मानवः । राहिते चर्षणि स्नायाद्वाङ्मणस्तु यथाविधि
 राजा चर्षणि बैयाध्रे छागे वैश्यस्तथैव च । दशसाहस्रिको होपः प्रत्येकं परिकीर्तितः ॥ ५६
 आगार इति सूक्तेन गोष्ठे मां लोकमातरम् । उपतिष्ठेद्भ्रजेचैव यदीच्छेत्ताः सदाऽक्षयाः ॥ ५७
 उपेतितिसृषी राशो दुन्दुभीनभिमघ्नयेत् । तेजो बलं च प्राम्नोति शत्रुं चैव नियच्छति ॥ ५८
 वृणवाणिर्जपेत्सूक्तं रसोमं दस्युभिर्वृतः । ये कै च ज्येत्सुचं जप्त्वा दीर्घमापुरवामुपात् ॥ ५९
 नीमूत्सूक्तेन तथा सेनाङ्गान्यभिमघ्नयेत् । यथालिङ्गं ततो राना विनिह्वति रगे रिपून् ॥ ६०
 माग्नयेति त्रिभिः सूक्तैर्धनमाप्नोति चाक्षयम् । अमीवहेति सूक्तेन भूतानि स्थापयेत्त्रिभिः ॥ ६१
 संवाधे विषमे दुर्गे बद्धो वा निर्गतः ऋचिन् । पलायन्वा गृहीतो वा सूक्तमेतच्छया जरेत् ॥ ६२
 निरात्रं नियतोपोष्य श्रपयेत्पायसं चरुम् । तेनाऽऽहुतिश्रवं पूर्णं जुहुयात्त्रयम्बकेत्यृचा ॥ ६३
 समुद्रिष्य महादेवं जीवेद्वन्द्वशतं सुखम् । तद्यक्षुरित्यृचा स्नात उपतिष्ठेदिवाकरम् ॥ ६४
 जयन्तं मध्वगं चैव दीर्घमायुर्जिगीविषुः । (+ न हीति च चतुष्केण मुच्यते महतो भयात् ॥ ६५
 सूक्ताभ्यां पर एवाऽऽभ्यां हुताभ्यां भूतिमानुयात् ।) इन्द्राक्षमेति सूक्तं तु कथितं शुभनाशनम्
 यस्य लभं व्रतं मोहाद्वात्यैर्वा संश्रजेत्सह । उपोष्याऽऽज्यं स जुहुयाच्चमग्रे व्रतपा इति ॥ ६७
 आदित्येत्यृच(चं) सम्राजं जप्त्वा वादे जयी भवेत् । महीति च चतुष्केण मुच्यते महतो भयात्

* क. क. पुस्तकयोर्धनुषिदान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति । + धनुषिदान्तर्गतो ग्रन्थश्च. पुस्तके नास्ति ।

१ क. द. च. छ. स्वनी । २ छ. 'भानर इ' । ३ छ. 'मन्त्रजतेऽन्त' । ४ छ. 'त्रिणीयुर्वन' । ५ छ. न्यायित ।
 ६ छ. अशपूर्वा । ७ क. क. हरिते । ८ क. क. 'श्रे गोलो' । ९ छ. 'केरिमेव' । १० छ. 'द। नामेव' । ११ द.
 'नि एवाव' । १२ छ. वन्थो ।

ऋचं जप्त्वा यदि श्वेतसर्वकामानवाप्नुयात् । द्वाचत्वारिंशत् चैन्द्रं जप्त्वा नाशयेत् रिपून् ॥ १९ ॥
 वाचं महीति जप्त्वा च प्राप्नोत्यारोग्यमेव च । शं नो भवेति द्वाभ्यां तु भुवत्त्वाऽन्वं प्रथतः शुचिः
 हृदयं पाणिना स्पृष्ट्वा व्याधिभिर्नाभिभूयते । उत्तमेदमिति स्नातो ह्रुत्वा शत्रुं ममापयेत् ॥ ७१ ॥
 शं नोऽग्र इति सूक्तेन ह्रुतेनार्थमवाप्नुयात् । कन्यावोरितिसूक्तेन दिग्दोषाद्विममुच्यते ॥ ७२ ॥
 यद्यथ कचेत्युदिते जप्ते वश्यं जगन्नयेत् । यद्वागिति च जप्तेन वाणी भवति संस्कृता ॥ ७३ ॥
 वा(व)चोऽपिदमिति त्वेतां जपन्वाचं समश्नुते । पवित्राणां पवित्रं तु पावमान्यो ह्युचो मताः ॥ ७४ ॥
 वैश्वानसा ऋचस्त्रिंशत्पवित्राः परमा मताः । ऋचो द्विपष्टिः शोक्ताश्च परस्येत्युपिसत्तम ॥ ७५ ॥
 सर्वकल्मषनाशाय पावनाय शिवाय च । स्वादिष्टयेति सूक्तानां सप्तपष्टिश्चाहता ॥ ७६ ॥
 दशोत्तराप्यूचयैताः पावमान्यः शतानि पद् । एतज्जपंश्च जुहुवा घोरं मृत्युभयं जयेत् ॥ ७७ ॥
 आपो हि प्रेति वारिस्थो जपेत्पापभयार्दने । प्रदेवैवेति नियतो जपेच मरुधन्वसु ॥ ७८ ॥
 प्राणान्तिके भये प्राप्ते क्षिप्रमायुस्तु विन्दति । प्रावेपामित्यृचमेकां जपेच्च मनसा निशि ॥ ७९ ॥
 व्युष्टायामुदिते सूर्ये चूते जयमवाप्नुयात् । मा प्रगापेति मूढश्च पन्थानं पापे विन्दति ॥ ८० ॥
 ह्रीणायुरिति मन्येत यं कंचित्सुहृदं प्रियम् । यत्ते यैममिति स्नातस्तस्य मूर्धानमालभेत् ॥ ८१ ॥
 सहस्रकृत्वः पश्चाद् तेनाऽऽयुर्विन्दते महत् । ईदमित्येति जुहुवाघृत्तं प्राज्ञः सहस्रशः ॥ ८२ ॥
 पशुकामो मवा गोष्ठे अर्थकामश्चतुष्पथे । वयः सुर्पर्णा इत्येतां जपन्वै विन्दते श्रियम् ॥ ८३ ॥
 हविष्यन्तीयमभ्यस्य सर्वपापैः प्रमुच्यते । तस्य रोगा विनश्यन्ति कायाशिवैर्धते तथा ॥ ८४ ॥
 या ओपथयः स्वस्त्ययनं सर्वव्याधिविनाशनम् । बृहस्पते अतीत्येतेद्वृष्टिकामः प्रयोजयेत् ॥ ८५ ॥
 सर्वत्रेति परा शान्तिर्होयाऽ प्रतिरथस्तथा । सूक्तं सार्कश्यपं नित्यं प्रजाकामस्य कीर्तितम् ॥ ८६ ॥
 अहं रुद्रैभिरित्येवद्वाग्मी भवति मानवः । न योनौ जायते विद्वाञ्जपन्वाश्रीति रात्रिषु ॥ ८७ ॥
 रात्रिसूक्तं जपन्वाश्रीं रात्रिं क्षेपी नयेन्नरः । कल्पयन्तीति च जपन्नित्यं कृत्वाऽरिनाशनम् ॥ ८८ ॥
 आयुष्यं चैव वर्चस्यं सूक्तं दाक्षायणं महत् । उत देवा इति जपेदामयग्रं धृतव्रतः ॥ ८९ ॥
 अयमग्ने जरीत्येतज्जपेदग्निभये सति । अरण्यानीत्यरण्येषु जपेत्तद्भवनाशनम् ॥ ९० ॥
 ब्राह्मीमासाय सूक्ते द्वे ऋचं ब्राह्मीं शतवरीम् । पृथग्द्विष्टैर्वाऽथ मेघां लक्ष्मीं च विन्दति ॥ ९१ ॥
 शस इत्या सपत्न्यं सङ्गामं विजिगीर्षते । ब्रह्मणाऽग्निः संविदानं गर्भमृत्युनिवारणम् ॥ ९२ ॥
 अपेहीति जपेत्सूक्तं शुचिर्दुःस्वप्ननाशनम् । येनेदमिति वै जप्त्वा समाधिं विन्दते परैम् ॥ ९३ ॥
 मयोभूवति इत्येतद्भवां स्वस्त्ययनं परैम् । शाम्बरीमिन्द्रजालं वा मायापेतेन वारयेत् ॥ ९४ ॥
 महित्रीणाभिर्बोऽस्तिवति पथि स्वस्त्ययनं जपेत् । शौभ्रेपे विद्विर्भन्द्रेष्यं जपेच्च रिपुनाशनम् ॥ ९५ ॥
 यास्तोऽप्यतेन मथ्रेण यजेच्च गृहदेवताः । जपस्यैष विधिः प्रोक्तो ह्रुते ज्ञेयो विशेषतः ॥ ९६ ॥
 होमान्ते दक्षिणा देशा पापशान्तिर्हुतेन तु । हुतं शाम्यति चाक्षेन अन्नं हेममदानवः ॥ ९७ ॥
 विमाशिपस्त्यमोघाः स्युर्वदिः स्नानं तु सर्वतः । सिद्धार्थका यवा धान्यं पयो दधि घृतं तथा ॥

१ छ. 'नामम' । २ छ. 'शारवैव' । ३ छ. द. 'वमिति' । ४ छ. 'वमिति तु वा' । ५ छ. इदं मेघेति ।
 ६ छ. 'कनं इ' । ७ छ. सू. । ८ छ. ग. यथावत् । ९ छ. 'देति इत्ये' । १० छ. 'ति । भास इत्यत' । ११ छ.
 'तः । ब्रह्मणाऽग्निः । १२ क. छ. द. परान् । १३ क. द. 'मृ । क्षयि' । १४ छ. 'मरुतोऽस्ति' । १५ छ. भाष्ये ।
 १६ छ. 'पवत्र ज' ।

(यजुर्विधानम्)

सीरद्विधास्तथेधम् तु होमे वै सर्वकामदाः । समिधः कण्टकिन्पथ राजिका कथिरं विपम् ॥ ९९
अभिचारे तथा शैलमशमं सक्तवः पयः । दधि भैक्ष्यं फलं मूलमृग्विधानमुदाहृतम् ॥ १००

इत्यग्निपुराण आग्नेय ऋग्विधानकथन नामैकोनपष्टपञ्चकद्विसप्ततमोऽध्यायः ॥ २५१ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तशतिकाः—७५८०

अथ पृथपथिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ।

यजुर्विधानम् ।

पुष्कर उवाच—

यजुर्विधानं वक्ष्यामि भुक्तिमुक्तिप्रदं शृणु । ओंकारपूर्विका राय महाज्वाहृतयो मताः ॥ १
सर्वकल्पपनाशिन्यः सर्वकामप्रदास्तथा । आज्याहुविषहस्त्रेण देवानाराधयेद्बुधः ॥ २
मैनवः काहितं राम मनसेपिष्ठतकापदम् । शान्तिकापो यवैः कुर्यात्तिलैः पापापनुत्तये ॥ ३
धान्यैः सिद्धार्थकैश्चैव सर्वकामकरैस्तथा । औदुम्बरीभिरिध्माभिः पशुकामस्य शस्यते ॥ ४
दक्षैश्चैवान्नकामस्य पयसा शान्तिमिच्छतः । अपामार्गसमिद्रिस्तु कामयन्कनकं बहु ॥ ५
कन्याकामो घृताक्तानि युग्मशो ग्रथितानि तु । जातीपुष्पाणि जुहुयाद्भ्राजार्थं तिलतण्डुलान् ६
पदपकर्मणि शाखोटःश्रवासापामार्गमेव च । विपामृद्धमिध्रसमिधो व्याधिघातस्य भार्गव ॥ ७
कुदस्तु जुहुयात्सम्यक् शृण्णां वधकाम्यया । सर्ववीहिमयीं कृत्वा राज्ञः प्रतिकृतिं दिनः ॥ ८
सहस्रशस्तु जुहुया (+द्राना वशगतो भवेत् । वस्त्रकामस्य पुष्पाणि दूर्वा व्याधिविनाशिनी ॥ ९
भस्त्रवर्षसकामस्य वासोऽश्रं च विधीयते । मत्स्यिरेषु जुहुयात्पुष्पकण्टकभस्मभिः ॥ १०
विद्वेषणे च पक्ष्याणि काककौशिकयोस्तथा । कापिलं च घृतं हुत्वा तथा चन्द्रशदे दिनः ॥ ११
वचाचूर्णेन संपातात्समानीय च तां वचाम् । सहस्रमन्त्रितां भुक्त्वा मेधावी जायते नरः ॥ १२
एकादशाङ्गुलं शङ्कुं लौहं क्षादिरमेव च । द्विपतो वधोऽसीति जपन्नितनेद्रिपुत्रेदमनि ॥ १३
उचादनभिदं कर्म शृण्णां कथितं तत्र । चक्षुष्या इति जप्त्वा च विनष्टं चक्षुरामुपात् ॥ १४
उपप्लुत इत्येतदनुनाकं तथाऽन्नदम् । तन्नपात्रे सदिति दूर्वा हुत्वाऽर्तिवर्जितः ॥ १५
भेषजमसीति दध्वाज्यैर्होमः पशुपसर्गनुत् । त्रियम्बकं यजामहे होमः सौभाग्यवर्धनः ॥ १६
कन्यानाम गृहीत्वा तु कन्यालामकरः परः । भयेषु तु जपन्नित्यं भयेभ्यो विप्रमुच्यते ॥ १७
धुस्त्रशुष्पं सघृतं हुत्वा स्यात्सर्वकामभाक् । हुत्वा तु गुग्गुलं राय स्वप्ने पदपति शंकरम् ॥ १८
शुद्धते मनोनुवाकं जप्त्वा दीर्घावुरामुपात् । विष्णो ररादमित्येतत्सर्ववाधाविनाशनम् ॥ १९
रसोन्नं च पशस्यं च तथैव विजयप्रदम् । अयं नो अशिरस्तिर्येतत्सङ्ग्रामे विजयप्रदम् ॥ २०
इदमपः प्रवहत स्नाने पापापनोदनम् । विश्वकर्मेभु हविषा सर्वां लौहीं दशाशुलाम् ॥ २१
कन्याया निखनेद्धारि साऽन्यस्यै न प्रदीयते । देव सवितरेतेन हुतेनैतेन चान्नवात् ॥ २२
अग्नी स्वाहेति जुहुयाद्भलकामो द्विजोत्तमः । तिलैर्यवैश्च धर्मज्ञ तथाऽपामार्गतण्डुलैः ॥ २३

* य. पुस्तके यजुर्विधानतमोऽध्यायः नास्ति । + यजुर्विधानतमोऽध्यायः. पुस्तके नास्ति ।

सहस्रमघ्नितां कृत्वा तथा गोरोचनां द्विज । तिलकं च तथा कृत्वा जनस्य म्रियतामियात् ॥२४
 रुद्राणां च तथा जप्यं सर्वाघविनिपूदनम् । सर्वकर्मकरो होमस्तथा सर्वत्र शान्तिदः ॥ २५
 अजाविकानामघ्नानां कुञ्जराणां तथा गवाम् । मनुष्याणां नरेन्द्राणां बालानां योषितामपि २६
 ग्रामाणां नगराणां च देशानामपि भार्गव । उपद्रुतानां धर्मज्ञ व्याधितानां तथैव च ॥ २७
 भैरवे समनुभासे रिपुजे च तथा भये । रुद्रहोमः परा शान्तिः पायसेन घृतेन च ॥ २८
 कृष्णाण्डघृतहोमेन सर्वान्पापान्व्यपोहति । सकुषावकभैशाशी नक्तं मनुजसत्तम ॥ २९
 बहिःस्नानरतो मासान्मुच्यते ब्रह्महत्याया । मधु वातेति मन्त्रेण होमादितोऽखिलं लभेत् ॥ ३०
 दधिक्राव्येति हुत्वा तु पुत्रान्माप्नोत्वसंशयम् । तथा घृतवत्तत्पितेदायुष्यं स्याद्घृतेन तु ॥ ३१
 स्वस्ति न इन्द्र इत्येतत्सर्ववाधाविनाशनम् । इह गावः प्रजापध्वमिति पुष्टिविध्वनम् ॥ ३२
 घृताहुतिसहस्रेण तथाऽलक्ष्मीविनाशनम् । सुवेण देवस्य त्वेति हुत्वाऽपामार्गतण्डुलम् ॥ ३३
 मुच्यते विकृताच्छीघ्रमभिचारात् संशयः । रुद्रैश्चते पलाशस्य समिद्धिः कनकं लभेत् ॥ ३४
 शिवो भवेत्वग्न्युत्पाते व्रीहिभिर्जुहायन्नरः । याः सेना इति चैतच्च तस्करेभ्यो भयापहम् ॥३५
 यो अस्त्रभयंरातीयाद्हुत्वा कृष्णतिलाश्चरः । सहस्रशोऽभिचाराच्च मुच्यते विकृताद्भुज ॥ ३६
 अग्नेनान्नपतेत्येवं हुत्वा चान्नमवामुषात् । ईसः शुचिपदिरयेतज्जप्तं तौयेऽघनाशनम् ॥ ३७
 चत्वारिंशद्भृङ्ग इत्येतत्सर्वपापहरं जले । देवा यज्ञेति जप्त्वा तु ब्रह्मलोके महीयते ॥ ३८
 वसन्तेति च हुत्वाऽऽज्यमादित्याद्गरामुषात् । सुपर्णोऽसीति चेत्यस्य कर्म व्याहृतिवद्भवेत् ॥३९
 नमः स्वाहेति त्रिजपत्वा वन्धनान्मोक्षमामुषात् । अन्तर्जले त्रिरावर्त्य द्रुपदां सर्वपापमुक् ॥ ४०
 इह गावः प्रजापध्वं मन्त्रोऽयं बुद्धिवर्धनः । हुतं तु सर्षपा दध्ना पयसा पायसेन वा ॥ ४१
 शं नो देवीति चैतेन हुत्वा पर्णफलानि च । आरोग्यं श्रियमाप्नोति जीवितं च चिरं तथा ॥४२
 ओषधीः प्रतिपोदध्वं वपने लवनेऽर्धकृत् । अश्रावती पायसेन होमाच्छान्तिमवामुषात् ॥ ४३
 तस्मा इति च मन्त्रेण वन्धनस्थो विमुच्यते । पुत्रा सुवासा इत्येव वासांस्याप्नोति चोत्तमम् ४४
 मुञ्चन्तु मा शपथ्या(था)दिसर्वकिञ्चिपनाशनम् । मा मा हिंसांस्तिलाऽप्येन हुतं रिपुविनाशनम्
 नमोऽस्तु सर्वेभ्यो हुत्वा घृतेन पायसेन तु । कुम्भेऽथ पात्र इत्येतद्दधिकारचिन्ताशनम् ॥ ४६
 दूर्वाकाण्डापुत्रं हुत्वा काण्डात्काण्डेति मानवः । ग्रामे जनपदे वाऽपि भैरवं तु शभं नयेत् ॥४७
 रोगार्तो मुच्यते रोगात्तथा दुःस्वात्तु दुःस्वितः । औदुम्बरीश्च समिधो मधुमानो वनस्पतिः ॥४८
 हुत्वा सहस्रशो राम धनमाप्नोति मानवः । सौभाग्यं महदामोति व्यवहारे तथा जयम् ॥ ४९
 अपां गर्भमिति हुत्वा देवं वर्षापपेद्भुवम् । अपाः पियेति च तथा हुत्वा दधि घृतं मधु ॥ ५०
 प्रवर्तयति धर्मज्ञ महादृष्टिमन्वरम् । नमस्ते रुद्र इत्येतत्सर्वोपद्रवनाशनम् ॥ ५१
 सर्वशान्तिकरं शोकं महापातकनाशनम् । अध्यवोचदित्यनेन रक्षणं व्याधितस्य तु ॥ ५२
 रसोन्नं च यज्ञस्यं यं चिरायुःपुष्टिवर्धनम् । सिद्धार्थकानां क्षेपेण पथि चैतज्जपन्मुखी ॥ ५३

१ क. द. य. मदरे । य. ग. नरके । २ क. द. दर यत्ते । ३ छ. 'द्र वातु प' । ४ छ. ग. य. 'यवावी' ।
 ५ य. ग. य. 'तोयो' । ६ छ. 'रि ध्वं जेतु उवं' । ७ छ. वा । वत् य इति । ८ क. छ. ग. द. घ. 'तु । उष्णुमा
 इति पितेन पन्नस्थो । ९ छ. 'उषान्तवपिना' । १० क. द. 'सीतिवायेन । ११ छ. 'स्तु सर्वतपेभ्यो वृ' । १२ छ.
 'दुभ राज । १३ छ. मदर् । १४ क. द. 'ग्यं पनमाग्री' । १५ क. द. पयः । १६ क. द. च पीत्वाऽऽऽः ।

(यजुर्विधानम्)

असौ यस्ताम्र इत्येतत्पठन्नित्यं दिवाकरम् । उपतिष्ठेत धर्मज्ञ सायं प्रातरतन्द्रितः ॥ ५४

अन्नमक्षयमाप्नोति दीर्घमायुश्च विन्दति । प्रमुञ्च धन्वन्नित्येतत्पहभिरायुधमध्वणम् ॥ ५५

रिपूणां भयदं युद्धे नात्र कार्या विचारणा । मा नो महान्त इत्येवं बालानां शान्तिकारकम् ५६

मो हिरण्यवाहव इत्यनुवाकसप्तकम् । राजिकां कद्रुतैलाक्तां जुहुवाच्छत्रुनाशनीम् ॥ ५७

मो वः किरिकेभ्यश्च पद्मलक्ष्मकृतैर्नरः । राज्यलक्ष्मीमवाप्नोति तथा विल्वः सुवर्णकम् ॥ ५८

मा रुद्रायेति विल्लैर्होमाश्च धनमाप्यते । दूर्वाहोमेन चोऽऽज्येन सर्वव्याधिचिवाजैतः ॥ ५९

शशुः शिशान इत्येतदायुधानां च रक्षणे । (*सङ्क्षामे कथितं राम सर्वशत्रुनिवर्हणम् ॥ ६०

शजश्च मेति जुहुयात्सहस्रं पञ्चभिर्द्विज । आज्याहुतीनां धर्मज्ञ चक्षूरोगाद्विमुच्यते ॥) ६१

शं नो वनस्पते गृहे होमः स्वाहास्तुदोपनुत् । अत्र आयुषि हुत्वाऽऽज्यं द्वैपं नाऽऽप्नोति केनचित् ॥

अपां फेनेति लाजाभिर्हुं (नैश्च हुं) त्वा जयमवाप्नुयात् । भद्रा इतीन्द्रियैर्हीनो जपन्स्यात्सकलेन्द्रियः ॥ ६४

अग्निश्च पृथिवी चेति वशीकरणमुत्तमम् । अध्वनेति जपन्मन्त्रं व्यवहारे जयी भवेत् ॥ ६५

अक्षराजन्यमिति च कर्मारम्भे तु सिद्धिकृत् । संवत्सरोऽसीति घृतैर्लक्षहोमादरोगवान् ॥ ६६

केतुं कृष्णवन्नितीत्येतत्सङ्क्षामे जयवर्धनम् । इन्द्रोऽग्निर्धर्म इत्येतद्रणे धर्मनिबन्धनम् ॥ ६७

धनुर्नागेति मन्त्रश्च धनुर्ग्राहणिकः परः । यज्ञीतेति(?) तथा मन्त्रो विज्ञेयो ज्यामिध्वणे ॥ ६८

मन्त्रथाहिरिवेत्येतच्छराणां मन्त्रेण भवेत् । बह्वीनां पितरित्येतन्नृणमन्त्रः प्रकीर्तितः ॥ ६९

पुञ्जतीति तथाऽश्वानां योजने मन्त्र उच्यते । आशुः शिशान इत्येतद्याज्ञारम्भणमुच्यते ॥ ७०

विष्णोः क्रमेति मन्त्रश्च रथारोहणिकः परः । आर्जैश्चयतीति चाश्वानां ताडनीयमुदाहृतम् ॥७०

याः सेना अभित्वरीति मरुसैन्यमुखे जपेत् । हुन्दुभ्य इति चाप्येतहुन्दुभीताडनं भवेत् ॥ ७१

पतैः पूर्वहुतैर्मन्त्रैः कृत्वैवं विजयी भवेत् । यमेन दत्तमित्यस्य कोटिहोमाद्रिचक्षणः ॥ ७२

रथमुत्पादयेच्छीघ्रं सङ्क्षामे विजयपदम् । आ कृष्णेति तथैतस्य कर्म व्याहृतिवद्भवेत् ॥ ७३

शिबसंकल्पजापेन समार्थि मनसो लभेत् । पञ्च नयः(?) पञ्चलक्षं हुत्वा लक्ष्मीमवाप्नुयात् ॥७४

यदां बभ्रन्दासायणां मन्त्रेणानेन मन्त्रितम् । सहस्रकृत्वः कनकं पारयेद्विपुवारणम् ॥ ७५

इमं जीवेभ्य इति च शिलां लोष्टं चतुर्दिशम् । सिपेद्रुहे तदा तस्य न स्वाशौरभयं निशि ॥७६

परि मे गामनेनेति वशीकरणमुत्तमम् । हनुषभ्यागतस्त्वत्र वशी भवति मानवः ॥ ७७

भक्ष्यताम्बुलपुण्यायं मन्त्रितं तु प्रयच्छति । यस्य धर्मज्ञ वशगः सोऽस्य शीघ्रं भविष्यति ॥ ७८

शं नो मित्र इतीत्येतत्सदा सर्वत्र शान्तिदम् । गणानां त्वा गणयति कृत्वा होमं चतुष्पथे ॥७९

वशी कुर्याज्जगतसर्वे सर्वधान्यैरसंशयम् । हिरण्यवर्णाः शुचयो मन्त्रोऽयमभिपेक्षने ॥ ८०

शं नो देवीरभिष्टपे तथा शान्तिकारः परः । एकचक्रेति मन्त्रेण हुतेनाऽऽज्येन भागशः ॥ ८१

ग्रहेभ्यः शान्तिमाप्नोति प्रसादं न च संशयः । गावो भग इति द्वाभ्यां हुत्वाऽऽज्यं गा अवाप्नुयात् ॥

* ग. पुस्तकेऽयं धनुर्विधानवर्गो धन्वो नाम्नि ।

१ क. क. अयमं । २ क. क. च. उ. 'हजुहुते' । ३ घ. जपेन । ४ घ. शान्तेन । ५ उ. 'मू । राजसामे'
 ६ घ. नो भवत्येति मू । ६ उ. पन्था नागे । ७ उ. 'हिरवे' । ८ उ. 'जपेयी' । ९ क. द. त्रिदिव्ये ।
 १० उ. 'वा कपू दाया' ।

मवादां पः(?) सोपदिति श्रुं(ग्र)हपक्षे विधीयते । देवेभ्यो वनस्पत इति द्रुमपक्षे विधीयते ॥८३
गात्रत्री वैष्णवी ज्ञेया तद्विष्णोः परमं पदम् । सर्वमापप्रशमनं सर्वकामकरं तथा ॥ ८४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये यजुर्विधानकथम नाम पद्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६० ॥

आदितः श्लोकानां समञ्जङ्गाः—७६६४

अधिकशयधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सामविधानम् ।

पुष्कर उवाच—

यजुर्विधानं कथितं वक्ष्ये साम्नां विधानकम् । संहितां वैष्णवीं जप्त्वा हुत्वा स्यात्सर्वकामभारु
संहितां छान्दसीं साधु जप्त्वा मीणाति शंकरम् । स्कान्दीं पैत्र्यां संहितां च जप्त्वा स्यात्तु
मसाद्बान् ॥ २

यत ईन्द्र भयामहे हिंसादोषविनाशनम् । अवकीर्णां मुच्यते च अग्निस्त्रिमेति वै जपन् ॥ ३
सर्वेषापरहरं ज्ञेयं परितोषं च तासु च । अविक्रेयं च विक्रीय जपेच्छ्रुतवतीति चै ॥ ४

अथा नो देव सवितर्हेयं दुःस्वप्ननाशनम् । अवोध्यगिरिति मन्त्रेण घृतं राम यथाविधि ॥ ५

अभ्युक्ष्य घृतशोषेण भस्त्रलावन्ध इष्यते । स्त्रीणां यासां तु गर्भाणि पतन्ति भृगुसप्तम(१) ॥ ६

मणिं जातस्य बालस्य वध्नीयाचदनन्तरम् । सोमं राजानमेतेन व्याधिभिर्विममुच्यते ॥ ७

सर्वसाम प्रयुञ्जानो नाऽऽप्नुयारसर्वजं भयम् । माऽथ त्वां वाधतेत्येतद्धृत्वा(?) विमः सहस्रशः ॥

शतावरि(री)मणिं वद्ध्वा नाऽऽमुषाच्छेत्ततो भयम् । दीर्घतमसोऽर्कं इति हुत्वाऽन्नं प्राप्नुयाद्गृहं
समध्यापन्तीति जपन्न म्रियेत पिपासया । त्वमिमां श्लोपर्पीत्येतज्जप्त्वा व्याधिं न चाऽऽप्नुयाद्

पिधि देवव्रतं जप्त्वा भयेभ्यो विममुच्यते । यदिन्द्रो मुनये त्वेति हुतं सौभाग्यवर्धनम् ॥ ११

भगो न चित्र इत्येवं नेत्रयोरञ्जनं हितम् । सौभाग्यवर्धनं राम नात्र कार्या विचारणा ॥ १२

(अनपेदिन्द्रेति वार्त्ता च तथा सौभाग्यवर्धनम्परि म्रियते हि वः कारिः(?) काम्यां संस्त्रावयेत्स्त्रियम्
सा तं कामयते राम नात्र कार्या विचारणा ।) रथंतरं वापदेव्यं ब्रह्मवर्चसवर्धनम् ॥ १४

मादापेद्बालकं नित्यं वचाचूर्णं घृतप्लुतम् । इन्द्रमिद्राधिनिं जप्त्वा भवेच्छ्रुतिधरस्तवसौ ॥ १५

हुत्वा रथंतरं जप्त्वा पुत्रमाप्नोत्यसंशयम् । मपि श्रीरिति पद्योऽयं जप्तव्यः श्रीविवर्धनः ॥ १६

वेद्व्यस्याष्टकं नित्यं प्रयुञ्जानः श्रियं लभेत् । सप्ताष्टकं प्रयुञ्जानः सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ १७

गव्येषुणेति यो नित्यं सामं मातरतन्द्रितः । उपस्थानं गवां कुर्यात्तस्य सुस्ताः सदा वृहे ॥ १८

घृताकं तु यद्यज्ञेण वात आवातु भेषजम् । अनेन हुत्वा विधिवत्सर्वा मायां व्यपोहति ॥ १९

न देवां दासं विद्वान्हुत्वा कौर्मणकृन्तनम् । अभि त्वां शूर नोनुमो वपद्कारसमन्वितम् २०

* ८. इ. पुस्तकयोरेव यजुर्विधानतन्वतो गन्धो कारित ।

१ क. इ. मुनयः । २ छ. इन्द्रं नजानम् । ३ क. इ. च । ४ नो देवः सवितरिति ज्ञेयः । ५ छ. अवा । ६ क. इ.
'अनुमो' । ७ क. इ. सोमं यमयोऽने इति । ८ छ. ग. मित्र । ९ क. इ. 'वेद्व्येति' । १० क. इ. कर्मविद्वन्तम् । ११ छ.
सा पूर्वोपदेव्यं ।

(अथर्वविधानम्)

वापदेव्यसहस्रं तु हुतं उद्धे जयमदम् । इत्यथश्वपुरुषान्कुर्याद्भुधः पिष्टमपाञ्चुभान् ॥ २१
 परकीयानथोद्दिश्य प्रधानपुरुषास्तथा । सुस्विन्नान्पिष्टकृवरान्धुरेणोत्कृत्य भागशः ॥ २२
 अभि त्वा शूर नोनुमो मध्वेगानेन मध्ववित् । कृत्वा सर्पपतलाक्लान्क्रोधेन जुहुयात्ततः ॥ २३
 एतत्कृत्वा वधः कर्म सङ्घामे जयमाप्नुयात् । गारुडं वापदेव्यं च रयंतरवृहद्रथां ॥ २४
 सर्वपापमशमनाः कथिताः संशयं विना ॥

इत्यादिनहापुराण नाम्नि चान्विधानं नामिच्छन्नाभिकद्विषत्ततोऽध्यायः ॥ २११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—७६८८

अथ द्विषष्टभिकद्विषत्ततोऽध्यायः ।

अथर्वविधानम् ।

पुष्कर उवाच—

सान्नां विधानं कथितं वक्ष्ये चाथर्वणामथ । शान्तातीर्थं गणं हुत्वा शान्तिमाप्नोति मानवः ॥१
 भैषज्यं च गणं हुत्वा सर्वात्रोगान्बन्धपोहति । त्रिसप्ततीयं गणं हुत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २
 कचिन्नाऽऽप्नोति च भयं हुत्वा चैवाभयं गणम् । न कचिज्जायते राम गणं हुत्वाऽपराजितम् ३
 आयुष्यं च गणं हुत्वा ह्यपमृत्युं व्यपोहति । स्वस्तिमाप्नोति सर्वत्र हुत्वा स्वस्तययनं गणम् ॥४
 श्रेयसा योगमाप्नोति शर्मवर्धगणं तथा । वास्तोष्पत्यगणं हुत्वा वास्तुशोषान्बन्धपोहति ॥ ५
 तथा सौद्रगणं हुत्वा सर्वान्दोषान्बन्धपोहति । एतैर्दशगुणैर्होमो ह्यष्टादशसु शान्तिषु ॥ ६
 वैष्णवी शान्तिरैन्द्री च ब्राह्मी सौद्री तथैव च । चायन्वा वारुणी चैव कौबेरी भार्गवी तथा ॥७
 भाजापत्या तथा त्वाष्ट्री कौमारी वह्निदेवता । गारुडणा च गौन्धारी शान्तिर्नैर्ऋतकी तथा ॥८
 शान्तिराद्विरसी याम्या पार्थिवी सर्वकामदा । यस्त्वां मृत्युरिति ह्येवज्जतं मृत्युविनाशनम् ॥९
 सुपर्णस्त्विति हुत्वा च भुजगैर्नैव बाध्यते । इन्द्रेण दत्तमित्येतत्सर्वकामकरं भवेत् ॥ १०
 (इन्द्रेण देण्डमित्येतत्सर्ववाधाविनाशनम् । इमा देवीति मध्वश्च सर्वशान्तिकरः परः ॥ ११
 देवा मरुत इत्येतत्सर्वकामकरं भवेत् ।) यमस्य लोकादित्येतदुःस्वप्नशमनं परम् ॥ १२
 देन्द्रश्च पञ्च वणिजः पुण्यलाभकरं परम् । कौपो मे वाजीति हुतं स्त्रीणां सौभाग्यवर्धनम् ॥१३
 तुम्भमेव जपन्नित्यममुतं तु हुतं भवेत् । अथ गोभिर्न इत्येतन्पेधादिकरं परम् ॥ १४
 शुवं भुवेणेति हुतं स्थानलाभकरं भवेत् । अलक्तनीवेति शुना कृपिलाभकरं भवेत् ॥ १५
 धरं ते भय इत्येतद्भवेत्सौभाग्यवर्धनम् । ये मे पाशास्तथाऽप्येतद्बन्धनान्पोस्तकारणम् ॥ १६
 शपत्नहन्ति रिपुश्चाश्वेदोमजाप्यतः । त्वमुत्तममितीत्येतयशोबुद्धिचिबर्धनम् ॥ १७
 यथा मृगपतीत्येतत्स्त्रीणां सौभाग्यवर्धनम् । येन चेद् दिशं चैव गर्भलाभकरं भवेत् ॥ १८
 अथं ते योनिरित्येतत्पुत्रलाभकरं भवेत् । शिवः शिवाभिरित्येतद्भवेत्सौभाग्यवर्धनम् ॥ १९

* मन्थोऽन धनुषिहान्तर्गतः क. द. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ छ. वासंकेतवत् । २ छ. ग. शशातीर्थं । द. च. शरावीर्यं । ३ छ. ग. गान्धवा । ४ छ. दशमे । ५ क. छ. ग. द. इन्द्र च ५ । ६ क. द. च. काममेवावति । ७ क. छ. च. मे प्राणास्त । ८ क. द. 'उत्कृत्यं भुवः प्रधा-
 दयेत् । ९ ।

(देवपूजाविश्वदेववली)

दृष्टिवैकृत्यनाशः स्यात्पर्यन्त्येन्द्रकंपूजनात् । नगरादपसर्पन्ते समीपमुपयान्ति च ॥	२०
नयो हृदप्रसवणा विरसाथ भवन्ति च । सलिलाशयवैकृत्ये जप्तव्यो वारुणो मनुः ॥	२१
अकालप्रसवा नार्थः कालतो वाऽप्रजास्तथा । विकृतप्रसवाश्चैव युग्मप्रसवनादिकम् ॥	२२
स्त्रीणां प्रसववैकृत्ये स्त्रीविमार्दि प्रपूजयेत् । वड्वा हस्तिनी गौर्वा यदि सुरगं प्रसूयेत् ॥	२३
विजात्यं विकृतं वाऽपि पद्भिर्भासैर्घ्नयेत् वै । विकृतं वा प्रसूयन्ते परचक्रमयं भवेत् ॥	२४
होमः प्रसूतिवैकृत्ये जपो विमार्दिपूजनम् । यानि पानान्ययुक्तानि युक्तानि न वहन्ति च ॥२५	२५
आकाशे तूर्धनादाथ महद्भयमुपस्थितम् । मविज्ञन्ति यदा ग्रामपारण्या मृगपक्षिणः ॥	२६
अरण्यं यान्ति वा ग्राम्या जलं यान्ति स्थलोद्भवाः । स्थलं वा जलजा यान्ति राजद्वारादिके शिवाः	
प्रदोषे कुकुटो वासे शिवा चार्कोदये भवेत् । गृहं कपोतः प्रविशेत्कन्यादा मूर्ध्नि लीयते ॥	२८
मर्धुं वा मक्षिका कुर्यात्काको मैथुनगो वृश्चि । प्रासादतोरणोद्यानद्वारप्राकारवेडमनाम् ॥	२९
अनिमित्तं तु पतनं दृढानां राजसूत्रवे । रजसां वाऽथ धूमेन दिशो यत्र समाकुलाः ॥	३०
केतूदयोपरागौ च च्छिद्रता शशिसूर्ययोः । ग्रहर्क्षविकृतिश्चैत्र तत्रापि भयमादिशेत् ॥	३१
अग्निर्वत्र न दीप्येत सूत्रन्ते चोदकुम्भकाः । मृतिर्भयं शून्यतादि ह्युत्पातानां फलं भवेत् ॥	३२
दिनदेवादिपूजाभ्यः शान्तिर्ज्यैस्तु होमतः ॥	

दशदिनहापुराण आग्नेय उत्पातशान्तिरूपेण नाम त्रिपञ्चाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २६३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—७७४५

अथ चतुःषष्ठाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

देवपूजाविश्वदेववली ।

पुष्कर उवाच—

देवपूजादिकं कर्म वक्ष्ये चोत्पातमर्दनम् । आपो हि प्रेति तिस्रभिः स्नानोऽर्घ्यं विष्णवेऽर्पयेत् ॥	
हिरण्यवर्णामिति च पाद्यं च तिस्रभिर्दिन । शं न आपो ह्यचमनमिदमापोऽभिषेचनम् ॥	२
रथे अस्ते च तिस्रभिर्गन्धं युवेति वस्त्रकम् । पुष्पं पुष्पवतीस्त्रिवं धूपं धूरति वाऽप्यथ ॥	३
तेजोऽसि शुकं दीपं स्थान्मधुपर्कं दधीति च । हिरण्यगर्भं इत्यष्टावृचः प्रोक्ता निवेदने ॥	४
अन्नस्य मनुजश्रेष्ठ पानस्य च सुगन्धिनः । चामरज्यजनोपानच्छत्रं यानासने तथा ॥	५
यत्किञ्चिदेवमादि स्यात्सावित्रेण निवेदयेत् । पौरुषं तु जपेत्सूक्तं तेनैव जुहुयात्तथा ॥	६
अर्चाभावे तथा येषां जले पूर्णघटे तथा । नदीतीरेऽथ कपले शान्तिः स्याद्विष्णुपूजनात् ॥	७
ततो होमः प्रकर्तव्यो दीप्यमाने विभावसौ । परितंमृज्य पर्युक्ष्य परिस्रवीं परिस्र्वरैः ॥	८
सर्वात्राग्रं समुद्भूय जुहुयात्प्रयतस्वतः । वासुदेवाय देवाय मभवे चाव्यपाय च ॥	९
अग्नये चैव सोमाय मित्राय वरुणाय च । इन्द्राय च महाभाग इन्द्राग्निभ्यां तथैव च ॥	१०
विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्यः प्रजानां पतये नमः । अनुमत्यै तथा राम धन्वन्तराय एव च ॥	११
वास्तोष्पत्यै (तवे)तेतो देव्यै ततः स्विष्टकृतेऽग्रये । स चतुर्ध्वननाम्ना तु हुत्वैतेभ्यो वाँ हरेत्	

१ छ. 'पुत्र मजिनां कु' । २ छ. 'वाऽद्राऽथ' । ३ छ. 'भूतेऽग्नि वाव' । ४ क. द. च. छ. 'त उदे' ।

५ च. 'उपोऽर्घ्ये त' ।

वृहस्पतिर्निः परिपातु पथि स्वस्त्ययनं भवेत् । मुद्यामि स्वेति कथितमपमृत्युनिवारणम् ॥ २०
 अथर्वेश्वरसोऽध्येता सर्वपापैः प्रमुच्यते । प्राधान्येन तु मद्याणां किञ्चित्कर्म तवेरितम् ॥ २१
 वृक्षाणां यज्ञियानां तु समिधः मधमं हविः । आज्यं च व्रीहयर्थव तथा वै गौरसर्पपाः ॥ २२
 अक्षतानि तिलाश्चैव दधिशीरे च भार्गव । दर्भास्तथैव दूर्वाश्च विल्वानि कमलानि च ॥ २३
 शान्तिपुष्टिकराण्याहुर्द्रव्याण्येतानि सर्वशः । तैलं कणानि धर्मज्ञ राजिका रुपिरं विपम् ॥ २४
 समिधः कण्टकोपेता अभिचारेण योजयेत् । आर्प्य वै दैवतं छन्दो विनियोगज्ञ आचरेत् ॥ २५

हत्वादिगदापुराण आश्वेदेऽथर्वेविधान नाम द्विपञ्चाशद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २६२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—७७१३

अथ त्रिपञ्चाशद्विंशततमोऽध्यायः ।

• उत्पातशान्तिः ।

पुष्कर उवाच—

श्रीसूक्तं प्रतिवेदं च ज्ञेयं लक्ष्मीविवर्धनम् । हिरण्यवर्णा हरिणीगृचः पञ्चदश श्रियः ॥ १
 रथेष्वक्षेपु बाजेति चतस्रो यजुषि श्रियः । स्यावन्तीयं तथा साम श्रीसूक्तं सामवेदके ॥ २
 श्रियं प्रातर्भयि पेहि प्रोक्तमाथर्वणे तथा । श्रीसूक्तं यो जपेद्भक्त्या हुत्वा श्रीस्तस्य वै भवेत् ॥
 यज्ञानि चाथ विल्वानि हुत्वाऽऽज्यं वा तिलाञ्छ्रियः । एकं तु पौरुषं सूक्तं प्रतिवेदं तु सर्वदम्
 सूक्तेन दद्यान्निष्पापो लोकैकया जलाञ्जलिम् । स्नात एकैकया पुष्यं विष्णोर्दत्त्वाऽयहा भवेत् ॥
 स्नात एकैकया दत्त्वा फलं स्यात्सर्वकामभाक् । महापापोपपापान्तो भवेज्जप्त्वा तु पौरुषम् ॥
 कृच्छ्रैर्विशुद्धो जप्त्वा च हुत्वा स्नात्वाऽथ सर्वभाक् । अष्टादशभ्यः शान्तिभ्यस्तिस्त्रोऽध्यायः
 शान्तयो पराः ॥ ७

अमृता चाभया सौम्या सर्वोत्पातविमर्दनाः । अमृता सर्वदैवत्या अभया ब्रह्मदैवता ॥ ८
 सौम्या च सर्वदैवत्या एका स्यात्सर्वकामदा । अभयाया मणिः कार्यो बरुणस्य भृगूचम ॥ ९
 शतकाण्डोऽमृतायाश्च सौम्यायाः शतशो मणिः । तदैवत्यास्तथा मन्त्राः सिद्धौ स्यान्मणिवन्धनम्
 दिव्यान्तरी(रि)क्षभौमादिसमुत्पातार्दना इमाः । दिव्यान्तरी(रि)क्षभौमं तु अद्भुतं त्रिविधं शृणु
 अहर्क्षैर्वेष्टितं दिव्यमान्तरी(रि)क्षं निबोध मे । उल्कापातश्च दिग्दाहः परिवेशस्तथैव च ॥ १२
 गन्धर्वनगरं चैव वृष्टिश्च विकृता च या । चरस्विरभवं भूमौ भूकम्पमपि भूमिजम् ॥ १३
 सम्राडाभ्यन्तरे पृथक्शुक्रं निष्फलं भवेत् । शान्तिं विना त्रिभिर्वैरैर्द्भुतं भयकृद्भवेत् ॥ १४
 देवतार्चाः मनुष्यन्ति वेपन्ते मज्ज्वलन्ति च । आरटन्ति च रोदन्ति प्रस्विद्यन्ते हसन्ति च ॥ १५
 अर्चाविकारोपशमोऽभ्यर्च्य हुत्वा प्रनापतेः । अनग्निर्दीप्यते यत्र राष्ट्रे च भूशानिःस्वनम् ॥ १६
 न दीप्यते चेन्न्यनर्वास्तद्राष्ट्रं पीड्यते नृपैः । अप्रिवैकृत्यशमनमग्निमश्वैश्च भार्गव ॥ १७
 अकाले फालिता वृक्षाः क्षीरं रक्तं स्रवन्ति च । वृक्षोत्पातप्रशमनं शिवं पूज्य च कारयेत् ॥ १८
 अतिदृष्टिरनादृष्टिर्दुःशिक्षापोभयं मतम् । अमृतौ त्रिदिनारथ्यदृष्टिर्ज्ञेया भयाय हि ॥ १९

(देवपूजावैश्वदेववली)

द्विष्टवैकृत्यनाशः स्यात्पर्यन्त्येन्द्रकंपूजनात् । नगरादपसर्पन्ते समीपमुपयान्ति च ॥	२०
नद्यो हृदप्रसन्नवणा विरसाश्च भवन्ति च । सलिलाशयवैकृत्ये अशुभ्यो वारुण्यो मनुः ॥	२१
अकालप्रसवा नार्यः कालतो वाऽप्रजास्तथा । विकृदप्रसवाश्चैव सुमप्रसवनादिकम् ॥	२२
स्त्रीणां प्रसववैकृत्ये स्त्रीविमार्दिं प्रपूजयेत् । वटवा हस्तिनी गौर्वा यदि सुमं प्रसूयते ॥	२३
विनास्यं विकृतं वाऽपि पद्भिर्मार्सिर्निषेत् वै । विकृतं वा प्रसूयन्ते परचक्रपर्यं भवेत् ॥	२४
होमः प्रसूतिवैकृत्ये जपो विषादिपूजनम् । यानि यानान्ययुक्तानि युक्तानि न वहन्ति च ॥२५	२५
आकाशे तूर्णनादाश्च महद्भयमुत्पद्यते । प्रविशन्ति यदा ग्राममारण्या मृगपक्षिणः ॥	२६
अरण्यं यान्ति वा ग्राम्या जलं यान्ति स्थलोद्भवाः । स्थलं वा जलजा यान्ति राजद्वारादिके शिवाः	
भद्रोपि कुक्षुटो वासे शिवा चार्कादये भवेत् । गृहं कपोतः प्रविशेत्कन्यादा मूर्ध्नि लीयते ॥	२८
मर्षुं वा मक्षिका कुर्यात्काको मैथुनगो वृत्ति । प्रासादतोरणोपानद्द्वारमाकारवेश्मनाम् ॥	२९
अनिमिचं तु पतनं दृढानां राजमृत्यवे । रजसां वाऽथ धूमेन दिशो यत्र समाकुलाः ॥	३०
केतूदयोपरागौ च चिच्छत्रा शशिसूर्ययोः । ग्रहर्षविकृतिर्पत्र तत्रापि भयमादिशेत् ॥	३१
अग्निर्ग्रह न दीप्येत स्रवन्ते चोदकुम्भकाः । मृतिर्भयं शून्यतादि द्युत्पातानां फलं भवेत् ॥	
दिग्देवादिपूजाभ्यः शान्तिर्जप्यैस्तु होमतः ॥	३२

इत्यादियद्वापुराण आमेव कस्यातशान्तिवचनं नाम त्रिपञ्चविंशतिव्रतसंज्ञकः ॥ २६३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—७७४५

अथ वतुःपञ्चविंशतिव्रतसंज्ञकः ।

देवपूजावैश्वदेववली ।

पुष्कर उवाच—

देवपूजादिकं कर्म वक्ष्ये चोत्पातमर्दनम् । आपो हि द्वेति तिस्रभिः स्नातोऽर्घ्यं विष्णवेऽर्पयेत् ॥	
द्विष्यवर्णाभिति च पार्यं च तिस्रभिर्द्विज । शं न आपो ह्याचमनमिदमापोऽभिषेचनम् ॥	२
रथे अक्षे च तिस्रभिर्गन्धं पुनेति वस्त्रकम् । पुष्यं पुष्यवतीत्येवं धूपं धूरसि वाऽप्यथ ॥	३
तेजोऽसि शुकं दीपं स्यान्मधुपर्कं धर्षीति च । द्विष्यवर्गं इत्यष्टावृचः प्रोक्ता निवेदने ॥	४
अन्नस्य मनुजश्रेष्ठ पानस्य च सुगन्धिनः । चामरच्यजनोपानच्छत्रं पानासने तथा ॥	५
परिक्रिचिदेवमादि स्यात्सावित्रेण निवेदयेत् । पौरुषं तु जपेत्सुक्तें तेनैव जुहुयात्तथा ॥	६
अर्चाभावे तथा वेद्यां जले पूर्णयेत् तथा । नदीतीरेऽथ कमले शान्तिः स्याद्विष्णुपूजनात् ॥	७
ततो होमः प्रकृत्यो दीप्यमाने विभावसौ । परिसंमृष्य पृथुक्ष्य परिस्तीर्य परिस्तरैः ॥	८
सर्वाज्ञासं समुद्रस्य जुहुयात्प्रपतस्ततः । वासुदेवाय देवाय प्रभवे चाप्यथाप्य च ॥	९
अग्रये चैव सोमाय मित्राय वरुणाय च । इन्द्राय च महाभाग इन्द्राग्निभ्यां तर्पेव च ॥	१०
विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्यः प्रजानां पतये नमः । अनुमत्यै तथा राम घनन्तरय एव च ॥	११
वास्तोष्पत्यै (तये)तेतो देव्यै ततः स्वित्कृत्रेऽग्रये । स चतुर्थ्यन्तनाम्ना तु दुर्त्येतेभ्यो वलिं हरेत्	

तक्षोपतक्षमभितः पूर्वैणाग्रिमतः परम् । अश्वानामपि धर्मज्ञ ऊर्णानामानि चाप्यथ ॥ ११
 निरुन्धी धूम्रिणीका च अस्त्रपन्ती तथैव च । भेषपत्नी च नामानि सर्वेषामेव भार्गव ॥ १४
 आग्नेवाद्याः क्रमेणाथ ततः शक्तिपु निक्षिपेत् । नन्दिन्यै च सुभार्ग्यै च सुमद्रूपै च भार्गव ॥ १५
 भद्रकाल्यै ततो दत्त्वा स्थूणायां च तथा श्रिये । हिरण्यकेश्यै च तथा वनस्पतय एव च ॥ १६
 धर्मार्धर्मयो द्वारे गृहमध्ये ध्रुवाय च । मृत्यवे च वहिर्दद्याद्रुणापोदकाशये ॥ १७
 भूतेभ्यश्च वहिर्दद्याच्छरणे धनदाय च । इन्द्रापेन्द्रपुरुषेभ्यो दद्यात्पूर्वेण मानवः ॥ १८
 यमाय तत्पुरुषेभ्यो दद्याद्दक्षिणतस्तथा । वरुणाय तत्पुरुषेभ्यो दद्यात्पश्चिमतस्तथा ॥ १९
 सोमाय सोमपुरुषेभ्य उदग्दद्यादनन्तरम् । ब्रह्मणे ब्रह्मपुरुषेभ्यो मध्ये दद्यात्तथैव च ॥ २०
 आकाशे च तथा चौर्ध्वे स्थण्डिलाय क्षितौ तथा । दिवा दिवाचरेभ्यश्च रात्रौ रात्रिचरेषु च ॥
 वलिं वहिस्तथा दद्यात्सायं प्रातस्तु मत्स्यहम् । पिण्डनिर्वपणं कुर्यात्ततः सायं न कारयेत् ॥ २२
 पित्रे तु मथमं दद्यात्तपित्रे तदनन्तरम् । मपितामहाय तन्मात्रे पितृमात्रे ततोऽर्पयेत् ॥ २३
 तन्मात्रे दक्षिणाग्रेषु कुशेण्वेवं यजेत्पितृन् । इन्द्रचारुणवायव्या याम्या वा नैर्ऋताश्च ये ॥ २४
 ते काकाः प्रतिगृह्णन्तु इमं पिण्डं मयोद्धृतम् । काकपिण्डं तु मन्त्रेण ध्रुनः पिण्डं प्रदापयेत् ॥ २५
 विवस्वतः कुले जातो द्वौ श्यामशवलौ शुनौ । तेषां पिण्डं प्रदास्यामि पथि रक्षन्तु मे सदा ॥ २६
 सौरभेद्यः सर्वहिताः पवित्राः पापनाशनाः । प्रतिगृह्णन्तु मे प्राप्तं गावस्त्रैलोक्यमावरः ॥ २७
 गोश्रासं च स्वस्त्ययनं कृत्वा भिक्षां प्रदापयेत् । अतिधीन्दीनान्पूजयित्वा गृही भुञ्जीत च स्वयम् ॥
 ॐ भूः स्वाहा, ॐ भुवः स्वाहा, ॐ स्वः स्वाहा, ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहा । ॐ देवकृतस्यै-
 नसोऽव्ययजनमसि स्वाहा । ॐ पितृकृतस्यैनसोऽव्ययजनमसि स्वाहा । ॐ आत्मकृतस्यै-
 नसोऽव्ययजनमसि स्वाहा । ॐ मनुष्यकृतस्यैनसोऽव्ययजनमसि स्वाहा । ॐ एनस एन-
 सोऽव्ययजनमसि स्वाहा । पञ्चाहमेनो विद्वांश्कार यथाविद्वांस्तस्य सर्वस्यैनसोऽव्ययजनमसि
 स्वाहा । अग्रये स्विष्टकृते स्वाहा । ॐ मजापतये स्वाहा ॥ २८
 विष्णुपूजावैश्वदेववल्लिस्ते कीर्तितो मया ॥ २९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये देवपूजावैश्वदेववल्लिकथनं नाम चतु पञ्चाधिकद्विषाततमोऽध्यायः ॥ २६४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—७७७४

अथ पञ्चपदमधिकद्विषाततमोऽध्यायः ।

दिग्पालादिप्रानम् ।

अग्निरुवाच—

सर्वार्थसाधनं स्नानं वक्ष्ये शान्तिकरं शृणु । स्नापयेच्च सरिचीरे ग्रहान्विष्णुं विचक्षणः ॥ १
 देवालये अवरात्यादीं विनायक्यहादिते । विधाधिनीं हृदे गेहे जयकामस्य तीर्थके ॥ २
 पश्चिन्वां स्नापयेन्नारीं गर्भो यस्याः स्रवेत्तथा । अशोकसंनिधौ स्नायाज्जातो यस्या विनश्यति ॥

१ क. ह. निरुधी । २ च. जाता दशम्यां द्वादशरुणाः । ते । ३ छ. त्यागत् । ४ क. ह. 'च—निर्ल-
 नेमिपिठं भा' । च. 'च—सर्वार्थसाधकं सा' । ५ य. 'नो हृदहे च ज' ।

(विनायकस्नानम्)

पुण्यार्धिन्याथ पुण्याख्ये पुत्रार्धिन्याथ सागरे । गृहे सौभाग्यकापानां सर्वेषां विष्णुसंनिधौ ॥४
 वैष्णवे रेवतीपुण्ये सर्वेषां स्नानमुत्तमम् । स्नानकापस्य सप्ताहं पूर्वमुत्सादनं स्मृतम् ॥ ५
 पुनर्नवां रोचनां च शतार्हागुहणा त्वचम् । मधुकं रजनी द्वे च तगरं नागकेशरम् ॥ ६
 अम्बरीं चैव मञ्जिष्ठां मांसीयासकैर्कर्मैः । भिषङ्गुसर्षपं कुष्ठं बलां ब्राह्मीं च कुङ्कुमम् ॥ ७
 पञ्चगव्यं सक्तुमिश्रमुदर्यं स्नानमाचरेत् । मण्डले कणिकायां च त्रिणैः ब्रह्माणमर्चयेत् ॥ ८
 दक्षे घामे हरं पूर्णे पत्रे पूर्वादिके क्रमात् । लिखेदिन्द्रादिकान्देवान्सायुधान्सहवान्धवान् ॥ ९
 स्नानमण्डलकान्दिक्षु क्षुपांचैव विदित्वा च । विष्णुब्रह्मेशशक्रार्दींस्त्वदस्त्राण्यर्च्यं होमयेत् ॥ १०
 एकैकस्य त्वष्टशतं समिधस्तु तिलान्धृतम् । भद्रः सुभद्रः सिद्धार्थः कलशाः पुष्टिवर्धनाः ॥ ११
 अपोघञ्चित्रभानुश्च पर्जन्योऽथ सुदर्शनः । स्थापयेत्तु घटानेतान्सांश्चिद्रूपरुर्द्रणाः ॥ १२
 विश्वे देवास्तथा दैत्या वसवो मुनयस्तथा । आवेशयन्तु सुभीतास्तथाऽन्या अपि देवताः ॥१३
 ओषधींनिक्षिपेत्कुम्भे जयन्तीं विजयां जयाम् । शतावरीं शतपुष्पां विष्णुर्कान्तापराजिताम् ॥ १४
 ज्योतिष्मतींमतिबलां चन्दनोशीरकेशरम् । कस्तुरिकां च कर्पूरं बालकं पत्रकं त्वचम् ॥ १५
 जातीफलं लवङ्गं च मृत्तिकां पञ्चगव्यकम् । भद्रपीठे स्थितं साध्यं स्नापयेद्युद्धिना बलात् ॥१६
 राजाभिषेकमन्त्रोक्तदेवानां होमकाः पृथक् । पूर्णाहुतिं ततो दत्त्वा गुरवे दक्षिणां ददेत् ॥ १७
 इन्द्रोऽभिषिक्तो गुरुणा पुरा दैत्याञ्जघान ह । दिक्पालस्नानं कथितं सङ्घामादीं जयानिदम् ॥१८

रत्नादिमहापुराण आग्नेये दिक्पालस्नानविधिकवन नाम पञ्चपटपथितद्विसप्ततमोऽध्यायः ॥ २६५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टाङ्काः—७७९२

अथ पञ्चपटपथिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ।

विनायकस्नानम् ।

पुष्कर उवाच—

विनायकोपसृष्टानां स्नानं सर्वकरं वदे । विनायकः कर्म(र्षां)विघ्नसिद्ध्यर्थं विनियोजितः ॥ १
 गणानामाधिपत्ये च केशवेशपितामहैः । स्वमेऽवगाहतेऽल्यर्थं जलं गुण्डांश्च पश्यति ॥ २
 विनायकोपसृष्टांस्तु क्रव्यादानधिरोहति । व्रजपानस्तथाऽऽत्मानं मन्यतेऽनुगतं परैः ॥ ३
 विपना विफलारम्भः संसीदत्यनिमित्ततः । कन्या वरं न चाऽऽप्नोति न चापत्यं वराङ्गना ॥
 आचार्यत्वं श्रोत्रियश्च न शिष्योऽध्ययनं लभेत् । धनी न लाभमामोति न कृषिं च कृषीबलः ॥
 राजा राज्यं न चाऽऽप्नोति स्त्रपनं तस्य कारयेत् । इस्तपुष्याभ्युवसौम्ये वैष्णवे भद्रपीठके ॥
 गौरसर्पकल्केन साज्येनोत्सादितस्य च । सर्वोपयैः सर्वगणैः मल्लिशिरसस्तथा ॥ ७
 चतुर्भिः कलशैः स्नानं तेषु सर्वोपधीः क्षिपेत् । अश्वस्थानाद्ब्रजस्थानाद्बल्लीकारसंगमाद्ब्रह्माद् ॥ ८
 मृत्तिकां रोचनां गन्धं गुग्गुलुं तेषु निक्षिपेत् । सहस्राक्षं शतधारमृत्पिभिः पावनं कृतम् ॥ ९
 तेन त्वामभिषिञ्चामि पावमान्यः पुनन्तु ते । भगं ते वरुणो राजा भगं सूर्यो बृहस्पतिः ॥ १०

१ उ. 'विना न पुण्याख्ये । २ उ. 'विना न वा' । ३ उ. 'तार्हा गु' । ४ उ. 'कर्मदेनेः । डि' । ५ क. क. छ.

'पुं' महावन' । ६ च. छ. 'स्नानम् । डि' । ७ क. द. तथा । ८ क. द. 'स्नानो ९' । ९ च. ग. च. ह । शिष्यास्नान
 तु ६ । १० घ. च. छ. जयादिभ्यम् । ११ उ. 'वृत्तम् । १२ क. क. 'अन्याऽऽऽदि' ।

भगमिन्द्रश्च वायुश्च भगं सप्तर्षयो ददुः । यत्ते केशेषु दीर्घाग्न्यं सीमन्ते यच्च मूर्धनि ॥	११
ललाटे कर्णधोरक्षणोरापस्तद्घ्नन्तु सर्वदा । दर्भपिञ्जलिभादाय वामहस्ते ततो गुहा ॥	१२
स्नातस्य सार्पपं तैलं क्षुवेणौदुम्बरेण च । जुहुयान्मूर्धनि कुशान्मन्त्रेण परिशुच्य च ॥	१३
मितथ संमितथैव तथा शालकैकण्टकौ । क्रुष्माण्डी राजपुत्रश्च एतैः स्वाहासमन्वितैः ॥	१४
नामभिर्धलिमघ्नैश्च नमस्कारसमन्वितैः । दद्याच्चतुष्पथे शूर्पं कुशानास्तीर्थं सर्वतः ॥	१५
कृताकृतास्तण्डुलांश्च पललौदनमेव च । मत्स्यान्पङ्कास्तथैवाऽऽम्बानुप्यं चित्रं सुरां त्रिधा ॥	१६
मूलकं प्रिकाष्पांस्तथैवैण्डविकासजः । दध्यन्नं पायसं पिष्टं मोदकं गुडमर्षयेत् ॥	१७
विनायकस्य जननीमुपतिष्ठेत्ततोऽम्बिकाम् । दूर्वासर्पपुण्याणां दस्वाऽर्घ्यं (घृयं) पूर्णमञ्जलिम् ॥	१८
रूपं देहि यशो देहि सौभाग्यं सुभगे मम । धैवं देहि धनं देहि सर्वान्कामांश्च देहि मे ॥	१९
भोजयेद्ब्राह्मणान्दद्याद्ब्रह्मयुग्मं गुरोरपि । विनायकं ग्रहान्मार्यं श्रियं कर्षफलं लभेत् ॥	२०

श्यादिमहापुराण आग्नेये विनायकज्ञानकथन नाम पदपञ्चमिच्छित्ततमोऽध्यायः ॥ २६६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७८१२

अथ सप्तपञ्चमिच्छित्ततमोऽध्यायः ।

माहेश्वरज्ञानलक्षणादिहोमादयः ।

पुष्कर उवाच—

स्नानं माहेश्वरं वक्ष्ये राजादर्जयवर्षनम् । दानवेन्द्राय बलये यज्जगादोशना पुरा ॥	१
भास्करेऽनुदिते पीठे मातः संस्नापयेद्भट्टैः ॥	१
ॐ नमो भगवते रुद्राय च बलाय च पाण्डरोचितभस्मानुलिप्तगाधाय (ऋतयथा) जय जय	
सर्वाञ्जशूनूकस्य कलहविग्रहविवादेषु भञ्जय भञ्जय । ॐ मय मय सर्वमत्पार्थिकान्वोऽसौ	
युगान्तकाले दिभक्षति । इमां पूजां सौद्रमूर्तिः सहस्रांशुः शुक्रः स ते रक्षतु जीवितम् ॥	२
संवर्तकाश्रितुल्यश्च त्रिपुरान्तकरः शिवः ॥	३
सर्वदेवमयः सोऽपि तव रक्षतु जीवितं लिखि लिखि खिलि स्वाहा ॥	५
एवं स्नातस्तु मन्त्रेण जुहुयात्तिलतण्डुलम् । पञ्चामृतैस्तु संस्नाप्य पूजयेच्चूलपाणिनम् ॥	६
स्नानान्पन्यानि वक्ष्यामि सर्वदा विजयाय ते । स्नानं घृतेन कथितवार्जुणो वर्षनं परम् ॥	७
गोमयेन च लक्ष्मीः स्याद्दोमुषेणाघमर्दनम् । क्षीरेण बलेष्टद्विः स्याद्ब्रह्मा लक्ष्मीविवर्षनम् ॥	८
कुशोदकेन पापान्तः पथगव्येन सर्वभाक् । शतमूलेन सर्वाग्निर्गोशृद्धोदकवोऽध्वजित् ॥	९
पलाशविल्वकमलशुभ्रस्नानं तु सर्वदम् । वचा हरिद्रे द्वे मुस्तं स्नानं रक्षोहणं परम् ॥	९
आयुष्यं च यशस्यं च धर्ममेधाविवर्षनम् । हौषाद्रिथैव माद्रत्वं रूप्यताम्रोदकैस्तथा ॥	१०
रत्नोदकैस्तु विजयः सौभाग्यं सर्वगन्धकैः । फलाद्भिश्च तथाऽऽरोग्यं धान्यद्भिः परमां श्रियम्	

* एतन्न सर्वेषु पुस्तकेषु लभ्यते । परं येतदधिकम् ।

१ क. घ. च. 'श्रवणा' । २ क. घ. ग. क. च. 'हृत्करी' । ३ ख. पुनादेहि । ४ क. घ. च. छेप । ५ छ. 'संपदिता' । ६ क. घ. च. गटः । ७ छ. रः । ८ क. द. च. 'त, लिखिनि लिखिनि स्व' । ९ छ. 'युष्य' । १० छ. 'तनुदि' ।

(नीराजनाविधिः)

- तिलसिद्धार्थकैलक्ष्मीः सौभाग्यं च मियंगुणा । पयोत्पलकदम्बैः श्रीर्वलं बलाद्गुणोदकैः ॥ १२
- विष्णुपादोदकस्नानं सर्वस्नानेभ्य उत्तमम् । एकांशयकैककाशे यो द्वैतकं विधिञ्चरेत् ॥ १३
- अक्रन्दयतिमूर्त्तेन प्रवध्नीयान्भणिं करे । कुमुदावचागुण्ठीशङ्खलोहादिको मणिः ॥ १४
- सर्वपापेभ्य कामानामीश्वरो भगवान्हरिः । तस्य संपूजनादेव सर्वान्कामान्संप्रभुते ॥ १५
- स्नापयित्वा घृतक्षीरैः पूजयित्वा च पिचहा । पञ्चमुद्गवलिं दत्त्वा शान्तिसारात्ममुच्यते ॥ १६
- पञ्चगव्येन संस्नाप्य वातव्यार्थे विनाशयेत् । द्विल्लेहस्तपनाच्छ्लेष्मरोगहा वाऽतिपूजया ॥ १७
- घृतं तैलं तथा क्षौद्रं स्नानं तु त्रिसं परम् । स्नानं घृताम्बु द्विसेहं समलं घृततैलकम् ॥ १८
- क्षौद्रमिक्षुरसं क्षीरं स्नानं त्रिपधुरं स्मृतम् । घृतमिक्षुरसं तैलं क्षौद्रं च त्रिसं श्रिये ॥ २०
- अनुलेपस्त्रिशुक्रस्तु कर्पूरोशीरचन्दनैः । चन्दनागुरुकूर्पूरमुगदर्पैः सकुङ्कुमैः ॥ २१
- पञ्चानुलेपनं विष्णोः सर्वकामफलप्रदम् । त्रिसुगन्धं च कर्पूरं तथा चन्दनकुङ्कुमैः ॥ २२
- मृगदर्पं सकर्पूरं मलयं सर्वकामदम् । ज्ञातीफलं सकर्पूरं चन्दनं च त्रिशीतकम् ॥ २३
- शीतानि श्लेकवर्णानि तथा श्लूकानि भार्गव । कुण्डानि चैव रक्तानि पञ्चवर्णानि निर्दिशेत् ॥ २४
- उत्पलं पद्मजाती च त्रिशीतं हरिपूजने । कुङ्कुमं रक्तपद्मानि त्रिरक्तं रक्तमुत्पलम् ॥ २५
- घृषदीपादिभिः शार्च्यं विष्णुं शान्तिर्भवेष्टृणाम् । चतुरस्रकरे कुण्डे ब्राह्मणाश्चाष्ट पोडश ॥ २६
- लक्षहोमं कोटिहोमं तिलाज्जपवधान्यकैः । ग्रहानभ्यर्च्य गायत्र्या सर्वशान्तिः क्रमाद्भवेत् ॥ २७

इत्यादिमहापुराण आग्नेये मातृशरस्नानलक्ष्मोदिकोदिकपन नाम तप्तपट्टपथिकद्विजवतमोऽध्यायः ॥ २६ * ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७८३९

अथाष्टपट्टपथिकद्विजवतमोऽध्यायः ।

नीराजनाविधिः ।

पुष्कर उवाच—

- कर्म सांवत्सरं राज्ञां जन्मर्षं पूजयेच्च तम् । मासि मासि च संक्रान्तीं सूर्यसोमादिदेवताः ॥ १
- अगस्त्यस्योदयेऽगस्त्यं चातुर्मास्ये हरिं यजेत् । शयनोत्थापने पश्चादिनं कुर्वात्समुत्सवम् ॥ २
- मौष्णपादे सिते पक्षे मतिपत्रभृति क्रमात् । शिविरात्पूर्वदिग्भागे शक्रार्थं भवनं चरेत् ॥ ३
- तत्र शक्रध्वजं स्थाप्य शचीं शक्रं च पूजयेत् । अष्टम्यां वाद्यघोषेण तां तु पष्टिं प्रवेशयेत् ॥ ४
- एकादश्यां सोपवासो द्वादश्यां केतुमुत्पितम् । यजेद्ब्रह्मादिसंघीतं घंटस्थं सुरपं शचीम् ॥ ५
- पथस्वेन्द्र जितामित्र कुत्रहन्पाकशासन । देवदेव महाभाग त्वं हि भूमिघृतां गतः ॥ ६
- त्वं प्रभुः शान्तशैव सर्वभूतहिते रतः । अनन्ततेजा वैराजो पशोऽपविपपेनः ॥ ७
- तेजस्ते वर्षयन्वेते देवाः शक्रः सुवृष्टिर्कृत् । ब्रह्मविष्णुमहेशश्च कार्तिकेयो विनायकः ॥ ८
- आदित्या वसवो रुद्राः साध्याश्च भृगवो दिष्टः । मरुद्गणा लोकपाला ग्रहा यक्षाग्निनिजगाः ९
- समुद्राः श्रीमही गौरी चाण्डिका च सरस्वती । मर्वत्यन्तु ते तेजा जय शक्र मुचीपते ॥ १०

१ उ. 'दन्वय धी' । २ उ. 'काशी एकाग्रपापेत्वेयेऽर्क वि' । ३ क. द. 'ए। भाक' । ४ च. 'कह्य' ।

५ उ. 'मुष्णपादि' । ६ उ. 'मुष्णदि' । ७ क. द. 'वर्मात्प' । ८ क. द. च. उ. 'वानुत्सव' । ९ क. द. 'येद्रदे' ।

१० उ. घ. 'पट्टस्य' ।

तव चापि जयात्रितयं मम संपद्यतां शुभम् । मतीद् राज्ञां विप्राणां मज्जानामपि सर्वशः ॥ ११
 भवत्प्रसादात्पृथिवीं नित्यं सस्यवती भवेत् । शिरं भवतु निर्भिन्नं शान्म्यन्तामीतयो भृशम् ॥ १२
 मन्त्रेणेन्द्रं समभ्यर्च्य जितभूः स्वर्गमाप्नुयात् । भद्रकालीं पटे लिख्य पूजयेदाश्विने जये ॥ १३
 शुक्रपक्षे तथाऽष्टम्यामायुधं कार्मुकं ध्वजम् । छत्रं च रागलिङ्गानि शस्त्रायं कुमुदादिभिः ॥ १४
 जाग्रन्निशि वलिं दद्याद्वितीयेऽह्नि पुनर्पजेत् । भद्रकालि महाकालि दुर्गे दुर्गातिहारिणि ॥ १५
 शैलोक्यपविजये चण्डि मम शान्तीं जये भव । नीराजनविधिं वक्ष्य ऐशान्यां मन्दिरं चरेत् ॥ १६
 तोरणधितयं तत्र गृहे देवान्यजेत्सदा । चिनां त्यक्त्वा यदा स्नाति सविता प्रतिपद्यते ॥ १७
 ततः प्रभृति कर्तव्यं यावत्स्वाती रेविः स्थितः । ग्रहा विष्णुश्च संभुश्च शुकशैवानलानिलौ ॥ १८
 विनायकः कुमारश्च वरुणो धनदो यमः । विश्वे देवा वैश्वणो गजाथाष्टौ च तान्यजेत् ॥ १९
 कुमुदैरावैणौ पद्मः पुष्पदन्तश्च यामनः । सुमतीकोऽञ्जानो नीलः पूजा कार्या गृहादिकं ॥ २०
 पुरोधा जुहुयादास्यं समित्सिद्धार्थकं तिलाः । कुम्भा अष्टौ पूजिताश्च तैः स्नाप्याभ्यगोचमाः
 अर्धः स्वात्यां ददेत्पिण्डास्ततो हि प्रथमं गजान् । निष्कामपेचोरणैस्तु गोपुरादि न लक्ष्ययेत्
 निष्कामेयुस्ततः सर्वे राजलिङ्गं गृहे यजेत् । वारुणे वरुणं प्रार्थ्यं राज्ञीं भूतबलिं ददेत् ॥ २३
 विश्वास्त्रायां गते सूर्वे आश्रमे निवसेषुषः । अर्द्धकुर्यादिने तस्मिन्वाहनं तु विशेषतः ॥ २४
 पूजिता राजलिङ्गाश्च कर्तव्या नरइस्तगाः । (+हस्तिनं नुरगं छत्रं सङ्गं चापं च दुन्दुभिम् २५
 ध्वजं पताकां धर्मज्ञ कालज्ञस्त्वभिमज्जयेत् । अभिमन्थ्य ततः सर्वान्कुर्यात्कुञ्जरधूर्गताम् ॥ २६
 कुञ्जरोपरिगौ स्यातां सांघन्सरपुरोहितौ ।) मन्त्रितांश्च समाह्वय तोरणेन विनिर्गमेत् ॥ २७
 निष्कम्य नागरुद्र तोरणेनाथ निर्गमेत् । वलिं विभज्य विधिवद्वाजा कुञ्जरधूर्गतः ॥ २८
 उल्मुकानां तु निचयमादीपितदिगन्तरम् । राजा प्रदक्षिणं कुर्यान्नृन्वारान्मुसमाहितः ॥ २९
 चतुरङ्गत्रलोपेतः सर्वसैन्येन नादयन् । एवं कृत्वा गृहं गच्छेद्विसर्जितर्जनस्ततः ॥ ३०
 शान्तिर्नीराजनाख्येयं वृद्धये रिपुमर्दनी ॥ ३१

इत्यादिमद्गुराण आग्नेये नीराजनाविधिः कथन नामाष्टपद्व्यधिकविद्यततमोऽध्यायः ॥ २६८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—७८७०

अधिकोनततल्लधिकविद्यततमोऽध्यायः ।

छत्रादिप्रार्थनामन्त्राः ।

पुष्कर उवाच—

छत्रादिमन्त्रान्वक्ष्यामि यैस्तत्पूज्य जयादिकम् । ग्रहणः सत्यवाक्येन सोमस्य वरुणस्य च ॥ १
 सूर्यस्य च प्रभावेण वर्षेस्व त्वं महामते । पाण्डराभमतीकाश्च हिमकुन्देन्दुसुभम् ॥ २
 यथाऽम्बुद्भ्रंछाद्यते शिवायैनां वसुंधराम् । तथाऽऽच्छाद्य राजानं विजयारोग्यवृद्धये ॥ ३

+ धनुर्ध्विहान्तर्गतो मन्थः क. द. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ क. क. 'द' । तत्रस्या भद्रकाली च जु' । २ क. द. कवि' । ३ क. द. छ. वैश्वणो । ४ क. स. ग. क. य. 'पत्नी ए' । ५ क. क. च. 'श्लो' पठे या जु' । ६ छ. अदस. छाया द' । ७ छ. 'द' विष्णवे' । ८ क. क. 'जयो मवेत्' । ९ ' । छ. 'जयात्रि' । १० ' । ११ क. द. जयादिचम् ।

(छत्रादिप्रार्थनामन्त्राः)

- गन्धर्वकुलजातस्त्वं मा भूयाः कुलदूषकः । ब्रह्मणः सत्यवाक्पेन सोमस्य वरुणस्य च ॥ ४
- प्रभावाच्च हुताशस्य वर्षस्य त्वं तुरंगम । तेजसा चैव सूर्यस्य मुनीनां तपसा तथा ॥ ५
- रुद्रस्य ब्रह्मचर्येण पवनस्य वलेन च । स्मर त्वं राजपुत्रोऽसि कौस्तुभं तु माणि स्मर ॥ ६
- यां गतिं ब्रह्महा गच्छेत्पितृहा मातृहा तथा । भूम्यर्थेऽनृतवादी च क्षत्रियश्च पराङ्मुखः ॥ ७
- ब्रजेस्त्वं तां गतिं क्षिप्रं मा सत्यापं भवेच्च । विकृतिं माऽपगच्छेस्त्वं युद्धेऽध्वनि तुरंगम ॥ ८
- रिपून्विनिग्रन्समरे सह भर्त्रा सुखी भव । शककेतो महावीर्यं सुपर्णस्त्वामुपाश्रितः ॥ ९
- पवित्राद्दैनतेपस्तथा नारायणध्वजः । काश्यपेयोऽमृताहर्ता नागारिर्विष्णुवाहनः ॥ १०
- अपमेयो दुराधो रणे देवारिसूदनः । महाबलो महावेगो महाकायोऽमृताशनः ॥ ११
- गरुत्मान्मासुतगतिस्त्वयि संनिहितः स्थितः । विष्णुना देवदेवेन शकार्यं स्थापितो ह्यसि ॥ १२
- जयाय भव मे नित्यं वृद्धपेऽथ बलस्य च । साश्वत्पापुषान्योधात्रसास्वाकं रिपून्द्द ॥ १३
- कुमुदैरावणां पद्मः पुष्यदन्तोऽथ वायनः । सुमतीकोऽञ्जतो नील एतेऽष्टौ देवयोनयः ॥ १४
- तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च वनान्पृष्टौ समाश्रिताः । भद्रो भद्रो मृगशैव गजः संकीर्ण पृथ च ॥ १५
- वने वने मसूतास्ते स्मरयोनिं महागजाः । पान्तु त्वां वसवो रुद्रा आदित्याः समरुद्रणाः ॥ १६
- भर्तारं रक्ष नागेन्द्र समयः परिपालयताम् । ऐरावताधिरुद्रस्तु वज्रहस्तः शतक्रतुः ॥ १७
- पृष्टतोऽनुगतस्त्वेव रक्षतु त्वां स देवराट् । अवाभुहि जयं युद्धे सुस्थैश्च सदा व्रज ॥ १८
- अवाभुहि बलं चैव ऐरावतसमं युधि । श्रीस्ते सोमाद्बलं विष्णोस्तेजः सूर्याज्जतोऽनिलात् ॥ १९
- सैथै गिरेर्जयं रुद्राद्यशो देवात्पुरंदरात् । युद्धे रसन्तु नागास्त्वां दिशश्च सह दैवतैः ॥ २०
- अश्विनौ सह गन्धर्वैः पान्तु त्वां सर्वतो दिशः । मनवो वसवो रुद्रा वायुः सोमो महर्षयः ॥ २१
- नागार्किनरगन्धर्वयक्षभूतगणा ग्रहाः । प्रपथास्तु सहाऽऽदित्यैर्भूतेशो मानृभिः सह ॥ २२
- शक्रः सेनापतिः स्कन्दो वरुणश्चाऽऽश्रितस्त्वयि । प्रदहन्तु रिपून्सर्वाद्याजा विजयमृच्छतु ॥ २३
- यानि मयुक्तान्यरिभिर्भूषणानि समन्ततः । पतन्तु तव शत्रूणां हतानि तव तेजसा ॥ २४
- कालनेमिष्वे सहयुद्धे विपुरयातने । हिरण्यकशिपोर्युद्धे मधे सर्वासुरेषु च ॥ २५
- शोभिताऽसि तथैवाद्य शोभस्व समयं स्मर । नीलश्वेतामिषां दृष्ट्वा नश्यन्त्वास्तु नृपारयः ॥ २६
- व्याधिभिर्विविधैर्घोरैः शस्त्रैश्च युधि निर्जिताः । पूनरा रेवती लेला कालरात्रीति पठ्यते ॥ २७
- दहनवास्तु रिपून्सर्वान्पताके त्वामुपाश्रिताः । सर्वमेधे महायज्ञे देवदेवेन शूलिना ॥ २८
- शर्वेण जगतश्चैव सारेण त्वं विनिर्मितः । नन्दकस्यापरां पूतिं स्मर शत्रुनिर्वहण ॥ २९
- नीलोत्पलदलत्रयाय कृष्ण दुःस्वप्ननाशन । असिर्विशसनः सहस्तीक्ष्णधारो दुरासदः ॥ ३०
- श्रीगर्भो विजयथैव धर्मपालस्त्वयैव च । इत्यष्टौ वव नाषानि पुरोक्तानि स्वर्पुत्रा ॥ ३१
- नक्षत्रं कृत्तिका तुभ्यं गुरुर्देवो महेश्वरः । हिरण्यं च शरीरं ते दैवतं ते जनार्दनः ॥ ३२
- राजानं रक्ष निस्त्रिंशत्सवलं सपुरं तथा । पिता पितामहो देवः स त्वं पालय सर्वदा ॥ ३३
- धर्ममदस्त्वं समरे वर्षे सैन्ये यशोऽद्य मे । रक्ष मां रक्षणीयोऽहं त्वानय नमोऽस्तु ते ॥ ३४
- दुन्दुभे त्वं सपत्नानां घोषाद्दूषकम्पनः । भव भूमिपसैन्यानां यथा विजयवर्धनः ॥ ३५

१ ख. ग. घ. 'य वदान्य' । २ ख. न. ट. ऐरावतजनं । ३ ख. घ. 'निर्भू' । ४ क. ख. 'नितोऽधि' ।

५ ख. घ. 'इषवन्तो दु' । ख. ग. 'इषवन्तो दु' ।

यथा जीमूतपोषेण हृष्यन्ति चरयारणाः । तथाऽस्तु तव शब्देन दर्पाऽस्मानां मुदापरम् ॥ १९
 यथा जीमूतशब्देन स्त्रीणां प्रासोऽभिनायते । तथा तु नव शब्देन प्रस्यन्तवस्पाद्विपो रणे ॥ २०
 मधैः सदाऽर्चनीयास्ते योजनीया जयादिषु । कृतरक्षथ विष्णवादेस्त्वभिषेकथ यत्तरं ॥ २८
 राज्ञोऽभिषेकः कर्तव्यो देवर्षेण पुरोधसा ॥ २९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये छत्रादिप्रायेणमन्त्रकथनं नाम संकोनसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—७९०९

अथ पञ्चत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

विष्णुपञ्जरम् ।

पुष्कर उवाच—

त्रिपुरं जमुषः पूर्वं ब्रह्मणा विष्णुपञ्जरम् । शंकरस्य द्विनश्रेष्ठ रक्षणाय निरूपितम् ॥ १
 वागीशेन च शक्रस्य बलं हन्तुं प्रयास्यतः । तस्य स्वरूपं वक्ष्यामि तत्त्वं शृणु जयादिमत् ॥ २
 विष्णुः प्राच्यां स्थितश्चक्री हरिर्दक्षिणतो गदी । प्रतीच्यां शार्ङ्गशृङ्गिविष्णुनिष्णुः खट्वी ममोचरे ॥
 हृषीकेशो विक्रोणेषु वच्छिद्रेषु जनार्दनः । क्रोठरूपी हरिर्भूमौ नरसिंहोऽम्बरे ममै ॥ ४
 मूरान्तममलं चक्रं भ्रमत्येत्तमुदर्शनम् । अस्यांशुमाला दुष्प्रेक्षया हन्तु मेतनिशाचरान् ॥ ५
 गदा चैवं सहस्राक्षिः प्रदीप्तपावकोज्ज्वला । रक्षोभूतपिशाचानां टाकिनीनां च नाशनी ॥ ६
 शार्ङ्गविस्फुजितं चैव वासुदेवस्य मद्विपून् । तिर्यच्चानुप्यकूप्याण्डमेतादीन्हन्त्वशेषतः ॥ ७
 खड्गधारोज्ज्वलज्योत्स्नानिर्घृता ये समाहिताः । ते यान्तु शाम्यतां सद्यो मरुडेनेव पद्मगाः ८
 ये कूप्याण्डास्तथा यथा ये दैत्या ये निशाचराः । मेता विनायकाः क्रूरा मनुष्या जम्भगाः खगाः
 सिंहादपथ पञ्चो दन्दशूकाश्च पन्नगाः । सर्वे भवन्तु ते सौम्याः कृष्णशङ्करवाहताः ॥ १०
 चित्तवृत्तिहरा ये मे ये जनाः स्मृतिहारकाः । बलौजसां च हर्तारम्छायाविभ्रंशकाश्च ये ॥ ११
 ये चोपभोगहर्तारो ये च लक्षणनाशकाः । कूप्याण्डास्ते प्रणश्यन्तु विष्णुचक्रवाहताः ॥ १२
 बुद्धिस्वास्थ्यं धनःस्वास्थ्यं स्वास्थ्यमैन्द्रियकं तथा । ममास्तु देवदेवस्य वासुदेवस्य कीर्तनात्

पृष्ठे पुरस्तान्मम दाक्षिणोचरे विक्रोणदश्चास्तु जनार्दनो हरिः ॥

तमीच्छामीशानमनन्तमच्युतं जनार्दनं प्रणिपततो न सीदति ॥ १४ ॥

यथा परं ब्रह्म हरिस्तथा परो जगत्स्वरूपश्च स एव केशवः ॥

सत्येन तेनाच्युतनामकीर्तनात्प्रणाशयेत्तु त्रिविधं ममाशुभम् ॥ १५ ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये विष्णुपञ्जरकथनं नाम सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—७९२४

अथैकसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

वेदशास्त्रादिकथनम् ।

पुष्कर उवाच—

सर्वानुग्राहका मन्त्राद्यनुर्वर्गमसापका । ऋगथर्व तथा साम यजुः संख्या तु लक्षकम् ॥ १

१ छ. 'यु । पृतवन्त्यवि' । २ छ. 'ना । श्रु' । ३ क. द. भद्रकाः । ४ क. द. सर्वार्थकाममन्त्राथ यजु' ।

(पुराणशान्तिमाहात्म्यम्)

भेदः सांख्यायनश्चैक आश्वलायनो द्वितीयकः । शतानि दश मन्त्राणां ब्राह्मणा द्विसदसकम् २
 ऋग्वेदो हि प्रमाणेन-स्मृतो द्वैपायनादिभिः । एकोनद्विसदसं तु मन्त्राणां यजुषस्तथा ॥ ३
 अतानि दश विभाषां षडशीतिश्च शाखिकाः । काण्वमाध्यन्दिनी संज्ञा कठी माध्यकठी तथा ४
 रायणी च संज्ञा च तैत्तिरीयाभिधानिका । वैशम्पायनिकेत्याद्याः शाखा यजुषि संस्थिताः ५
 गान्नः कौथुमसंज्ञैका द्वितीयाऽथर्वणायनी । गानान्यपि च चत्वारि वेद आरण्यकं तथा ॥ ६
 तथा ऊद्दथतुर्थश्च मन्त्रा नवसहस्रकाः । स चतुःशतकाश्चैव ब्रह्मसंयत्काः स्मृताः ॥ ७
 त्वाविंशतिरेवात्र सौपमानं प्रकीर्तितम् । सुमन्तुर्जाजलिश्चैव श्लोकापानिरथर्वके ॥ ८
 शौनकः पिप्पलादश्च मुञ्जकेशादयोऽपरे । मन्त्राणामयुतं पट्टिशतं चोपनिषत्तम् ॥ ९
 ष्पासकूपी स भगवाञ्छाखाभेदाद्यकारयत् । शाखाभेदादयो विष्णुरितिहासः पुराणकम् ॥ १०
 माष्य ष्पासात्पुराणादि सूतो वै लोमहर्षणः । सुमतिश्चाग्निवर्चाश्च मित्रयुः शिष्यपायनः ॥ ११
 कृत्तव्रतोऽथ सावर्णिः पद्शिष्यास्तस्य चाभवन् । शांशपायनादयश्चतुः पुराणानां तु संहिताः ॥ १२
 वासनादीनि पुराणानि हरिविद्या दशाष्ट च । महापुराणे द्वात्रेये विद्यान्वयो हरिः स्थितः ॥ १३
 समपश्चो निष्पपश्चो मूर्तामूर्तस्वरूपशृक् । तं ज्ञात्वाऽभ्यर्च्य संस्तुय भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् ॥ १४
 विष्णुर्जाष्णुर्भविष्णुश्च अग्निमूर्त्यादिरूपवान् । अग्निरूपेण देवादेर्मुक्तं विष्णुः परा गतिः ॥ १५
 वेदेषु स पुराणेषु यज्ञमूर्तिश्च गीयते । आग्नेयाख्यं पुराणं तु रूपं विष्णोर्महत्तरम् ॥ १६
 आग्नेयाख्यपुराणस्यः कृती श्रोता जनार्दनः । तस्मात्पुराणमाग्नेयं सर्ववेदमयं महत् ॥ १७
 सर्वविद्यामयं पुण्यं सर्वज्ञानमयं वरम् । सर्वात्महरिरूपं हि षडतां शृण्वतां वृणाम् ॥ १८
 विद्याधिनां च विद्याद[म]धिनां श्रीधनमदम् । राज्याधिनां राज्यदं च धर्मदं धर्मकाभिना(णा)म् १९
 स्वर्गाधिनां स्वर्गदं च पुत्रदं पुत्रकाभिना(णा)म् । गवादिकाभिनां गोदं ग्रामदं ग्रामकाभिना(णा)म् २०
 कामाधिनां कामदं च सर्वसौभाग्यसंपदम् । गुणकीर्तिमदं नृणां जयदं जयकाभिनाम् ॥ २१
 सर्वेष्मूनां सर्वदं तु मुक्तिदं मुक्तिकाभिनाम् । पापघ्नं पापकर्तृणामाग्नेयं हि पुराणकम् ॥ २२
 रत्नादिमहापुराण आग्नेये वेदशाखादिकथनं नानैकसहस्रत्वपिकद्विचतस्रोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—७२४६

अथ द्विसहस्रत्वपिकद्विचतस्रोऽध्यायः ।

पुराणशान्तिमाहात्म्यम् ।

पुष्कर उवाच—

ब्रह्मणाऽभिहितं पूर्वं यावन्मन्त्रं मरीचये । लक्षार्थं तु तद्वाक्यं लिखित्वा संमदापयेत् ॥ १
 वैशाखां पौर्णमास्यां च स्वर्गार्थां जलधेनुमत् । पात्रं दादृशसाहस्रं ज्येष्ठे दद्याच्च धेनुमत् ॥ २
 वाराहकल्पवृत्तान्तमधिकृत्य पराशरः । त्रयोविंशतिसाहस्रं वैष्णवं प्राह चापयेत् ॥ ३
 जलधेनुमदापात्र्यां विष्णोः पद्मवामुपात् । चतुर्दश सहस्राणि वापत्रीयं हरिप्रियम् ॥ ४

श्वेतकल्पसङ्गेन धर्मान्वापुरिहाव्रवीत् । दद्याच्छिखित्वा तद्विभे श्रावण्यां गुडपेनुमत् ॥	५
यत्राधिकृत्य नायर्षी कीर्त्यते धर्मविस्तरः । वृत्रासुरवधोपेतं तज्जागवतमुच्यते ॥	६
सारस्वतस्य कल्पस्य शौष्ठ्रपद्यां तु तवदेत् । अष्टादश सहस्राणि हेमसिंहसमन्वितम् ॥	७
यत्राऽऽह नारदो धर्मान्बृहत्कल्पाश्रितानिह । पञ्चविंशसहस्राणि नारदीयं तवुच्यते ॥	८
सधेनुं(नु) चाऽऽश्विने दद्यात्सिद्धिमात्स्यन्तिकीं लभेत् । यत्राधिकृत्य शशूणां धर्माधर्मविचारणा	
कार्तिक्यां नवसाहस्रं मार्कण्डेयमधार्पयेत् । अग्निना यद्दसिप्राय शोक्तं चाऽऽग्नेयमेव तत् ॥	१०
लिखित्वा पुस्तकं दद्यान्मार्गशीर्ष्यां स सर्वदेः । द्वादशैव सहस्राणि सर्वभियावबोधनम् ॥	११
चतुर्दश सहस्राणि भविष्यं मूर्धसंभवम् । भवस्तु मनवे प्राह दद्यात्पौष्यां गुडादिमत् ॥	१२
सावर्णिना नारदाय ब्रह्मवैवर्तमीरितम् । रैपंतरस्य वृत्तान्तमष्टादशसहस्ररुम् ॥	१३
माध्यां दद्याद्गाराहस्य चरितं ब्रह्मलोकभाक् । यत्राभिलिङ्गमध्यस्थो धर्मान्प्राह पद्देश्वरः ॥	१४
आग्नेयकल्पे तल्लिङ्गमेकादशसहस्ररुम् । तद्वत्त्वा शिवमामोति फाल्गुन्यां तिलधेनुमत् ॥	१५
चतुर्विंशसहस्राणि वाराहं विष्णुनेरितम् । भूमै(भ्यै) वराहचरितं मानवस्य प्रवृत्तितः ॥	१६
सहेम गारुडं चैत्र्यां पदमामोति वैष्णवम् । चतुरशीतिसाहस्रं स्कान्दं स्कन्देरितं महत् ॥	१७
अधिकृत्य सधर्माश्च कल्पे तत्पुरुषेऽर्पयेत् । वामनं दशसाहस्रं धौमकल्पे हरेः कथाम् ॥	१८
दद्याच्छरदि विपुत्रे धर्मार्थादिनिबोधनम् । कूर्मं चाष्टसहस्रं च कूर्मोक्तं च रसातले ॥	१९
इन्द्रपुत्रसङ्गेन दद्यात्तद्धेमकर्मवत् । त्रयोदश सहस्राणि मात्स्यं कल्पादितोऽव्रवीत् ॥	२०
मत्स्यो हि मनवे दद्याद्विपुत्रे हेममत्स्यवत् । गारुडं चाष्टसाहस्रं विष्णुक्तं तार्क्षकल्पके ॥	२१
विश्वाम्पाद्गुरुडोत्पार्चं तद्दद्याद्धेमसंभवत् । ब्रह्मा ब्रह्माण्डमाहात्म्यमधिकृत्याव्रवीचु यत् ॥२२	
तत्र द्वादशसाहस्रं ब्रह्माण्डं तद्विजेऽर्पयेत् । भारते पर्वसप्तौ चख्खगन्धस्रगादिभिः ॥	२३
वाचकं पूजयेदादौ भोजयेत्पायसैर्द्विजान् । गोभृश्यामसुवर्णादि दद्यात्पर्वणि पर्वणि ॥	२४
सप्ताश्वे भारते विभं संहितापुस्तकं यजेत् । शुभे देशे निवेशयाम् क्षौमवस्त्रादिनाऽऽवृतम् ॥	२५
नरनारायणौ पूज्यौ पुस्तकं कुमुमादिभिः । गोमूत्रभूहेम दत्त्वाऽथ भोजयित्वा क्षमापयेत् ॥	२६
महादानानि देयानि रत्नानि विविधानि च । मासकौ द्वौ त्रयश्चैव मासे मासे प्रदापयेत् ॥	२७
अपनादौ श्रावकस्य दानमादौ विधीयते । श्रोत्राभिः सकलैः कार्यं श्रावके पूजनं द्विज ॥	२८
इतिहासपुराणानां पुस्तकानि प्रयच्छति । पूजयित्वाऽऽमुरारोग्यं स्वर्गमोक्षमवाप्नुयात् ॥	२९

इत्यादिब्रह्मपुराण आग्नेये पुराणदानदिमाहात्म्यकथनं नाम द्विसप्तत्यधिकविंशततमोऽध्यायः ॥ २७२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—७९७५

अथ द्विसप्तत्यधिकविंशततमोऽध्यायः ।

सूर्यपञ्चमीर्तनम् ।

अभिरुचाच—

सूर्यपञ्चं सोमपञ्चं राज्ञां पञ्चं वदामि ते । हरेर्ब्रह्मा पद्मगोऽभून्मरीचिर्ब्रह्मणः सुतः ॥ १
मरीचिः कश्यपस्तस्माद्विष्वास्तस्य पत्न्यपि । संज्ञा राज्ञी मभा तिस्रो राज्ञी रैवतपुत्रिका ॥ २

१ क. प. 'दः । पौष्टी' । २ क. द. 'सत्यव' । ३ उ. 'त्यान्तरस्य' । ४ छ. 'तुर्दश' । ५ क. 'र' । एकाशी ।

रैवतं मुपुत्रे पुत्रं प्रभावं च ममा रवेः । त्वाम्नीं संता मनुं पुत्रं यमलौ यमुनां यमम् ॥ ३
 छाया संज्ञा च सावर्णि मनुं वैवस्वतं सुतम् । शनि च तर्षां विष्टिं संज्ञायार् चाश्विनौ पुनः ॥ ४
 मनोवैवस्वतस्याऽऽसत्पुत्रा वै न च तत्समाः । इत्वाकुशैव नाभागो बृहः शर्षातिवरेव च ॥ ५
 नरिष्यन्तस्तथा मांशुर्नाभागायष्ट सप्तमाः । करुषथ पृषत्रथ अपोध्यापां महावलाः ॥ ६
 कन्येला च मनोरासीद्वुवाचस्यां पुरुखाः । पुरुखत्समुत्पाद्य सेला सुपुत्रतां गता ॥ ७
 सुपुत्रादुत्कलमथौ विनवाश्वस्यो नृपाः । उत्कलस्योत्कले राष्ट्रं विनवाश्वस्य पथिमा ॥ ८
 दिवपूर्वा राजवर्षस्य गयस्य च गया पुरी । बाक्षि(सि)ष्टवाक्यात्सुपुत्रः भविष्ठानमवाप ह ॥ ९
 तत्पुरुखवसे मादात्सुपुत्रो राज्यमाप्य तु । नरिष्यतः शकाः पुत्रा नाभागस्य च वैष्णवः ॥ १०
 अम्बरीषः प्रजापालो धार्ष्टकं धृष्टतः कुलम् । सुकन्यानतीं शर्षातिवैरीक्षानर्ततो नृपः ॥ ११
 आनर्तविषयथाऽऽसीत्पुरी चऽऽसीत्कुशस्यली । रैवस्य रैवतः पुत्रः ककुषी नाम धार्ष्टिकः ॥
 व्येष्टः पुत्रश्चातस्याऽऽसीद्वाज्यं प्राप्य कुशस्यलीम् । स कन्यासहितः ध्रुत्वा गान्धर्वं ब्रह्मणोऽन्तिके
 सुहृत्भूतं देवस्य मर्त्ये बहुदुःखं गतम् । आनगाय जवेनाथ स्वां पुरीं यादवैर्हताम् ॥ १५
 कृतां द्वारध्वीं नाम बहुद्वारं मनोरमाम् । भोजवृष्यन्यैर्कुशं वासुदेवपुरोगमैः ॥ १६
 रैवतो बलदेवाय ददौ हात्वा क्षान्तित्वाम् । तपः सुमेरुशिशुरे तप्त्वा विष्ण्वालयं गतः ॥ १६
 नाभागस्य च पुत्री द्वौ वैद्यौ ब्राह्मणतां गतौ । करुषस्य तु कारुषाः सत्रिया युद्धदुर्मदाः ॥ १७
 शूद्रत्वं च पृषध्रोऽर्थाद्विस्तपित्वा गुरोश्च गाम् । मनुपुत्रादपेक्ष्याकोर्विकुशिदैवराट्भूत् ॥ १८
 विकुशेस्तु ककुत्सोऽभूत्स्य पुत्रः सुगोचनः । तस्य पुत्रः पृथुर्नाम विश्वयाश्वः पृथोः सुतः १९
 आयुस्तस्य च पुत्रोऽभ्युवनाश्वस्तथा सुतः । युदनाश्वश्च श्रावन्तः पूर्वं श्रावन्तिका पुरी ॥ २०
 श्रावन्ताश्चुद्धस्योऽभूत्कुवल्लाश्वस्ततो नृपः । धुन्धुमारत्वमगमद्वन्धोर्नाम्ना च वै पुरा ॥ २१
 धुन्धुमारश्चो भूषा दृढाश्वो दण्ड पत्र च । कपिलोऽय दृढाश्वो हर्षश्वश्च श्रयोदकः ॥ २२
 हर्षश्वश्च निकुम्भोऽभूत्संहताश्वो निकुम्भवः । अकृशाश्वो रणाश्वश्च संहताश्चमुतावुभौ ॥ २३
 पुवनाश्वो रणाश्वस्य मांघात युवनाश्वतः । मांघातुः पुरुकृत्सोऽभून्मुचुक्नु(कु)न्दो द्वितीयकः ॥
 पुरुकृत्सात्रसहस्युः संभूतो नर्षदाभवः । संभूतस्य सुधन्वाऽभूत्रिघन्वाऽय सुधन्वनः ॥ २५
 त्रिघन्वनस्तु तरुणस्तस्य सत्यव्रतः सुतः । सत्यव्रतात्सत्यरयो हरिश्चन्द्रश्च तत्सुतः ॥ २६
 हरिश्चन्द्रोऽरोहिताश्वो रोहिताश्वश्चूकोऽभवत् । हकाद्वाहुश्च वाहोश्च सगरस्तस्य च मिषा ॥ २७
 मया पष्टिसहस्राणां सुतानां जननी बभूव । गुप्तादीर्वाभूपदेकं भानुमत्यसमञ्जसम् ॥ २८
 खनन्तः पृथिवीं दैग्याः कपिलेनाथ सगराः । असमञ्जसोऽशुमांश्च दिल्लीपोऽशुमतोऽभवत् २९
 भगीरथो दिल्लीपात्तु येन गङ्गाऽववारिता । भगीरथात्तु नाभागो नायामादम्बरीपकः ॥ ३०
 सिन्धुदीपोऽम्बरीपात्तु श्रुतायुस्तत्सुतः स्रुतः । भुवाश्वोऽर्कतुपर्णोऽभूत्स्य कल्पापादाकः ॥ ३१
 कल्पापाद्भ्रः सर्वकर्मा क्षनरुणस्ततोऽभवत् । अनरुणात्तु नित्रोऽय (अदिलीपस्तत्सुतोऽभवत्

* धनुर्विद्वान्तर्गतव्यस्यने छ. ग. छ. पुस्तकेभ्यः पाठो इत्येते स चर्षा—“ अनपिनस्ततो १५; । धौरभू-
 दिलीपस्तु विन्तोय चाम्ययो वृषः ॥ दधिभद्रुत्मात्सौवस्वतपानस्ततोऽभवत् ” इति ।

१ छ. ऐनन् । २ छ. शितता । ३ छ. शिखरी । ४ छ. द. राजपुत्रस्य । ५ छ. 'मिन्दत' । ६ छ. इ'
 विष्णुश्च बहुला । ७ छ. उ. द. व. 'देवत' ।

तस्य राशो रघुर्जज्ञे तत्सुतोऽपि ह्यजो भवत् । तस्माद्दशरथो जातस्तस्य पुत्रचतुष्टयम् ॥ ११
 नारायणात्मकाः सर्वे रामस्तस्वाग्रजोऽभवत् । रायणान्तरको राजा ह्यपोध्यायां स्यूतमः ॥१४
 वाल्मीकिर्यस्य चरितं चक्रे तन्नारदश्रवात् । रामपुत्रो कुञ्जलवो सीतायां कुलवर्धनौ ॥ १५
 अतिविश्व कुशाज्ज्ञे निपधस्तस्य चाऽऽत्मजः । निपधात्तु नलो जज्ञे नभोऽजायत वै नलात् ॥
 नभसः पुण्डरीकोऽभूःसुधन्वा च ततोऽभवत् । सुधन्वनो देवानीको ह्यहीनाश्वश्च तत्सुतः ॥१७
 अहीनाश्वत्सहस्राश्वन्द्रालोकस्ततोऽभवत् । चन्द्रायलोकतस्तारापीडोऽस्माद्यन्द्रपर्वतः ॥ १८
 चन्द्रगिरेर्भानुरथः श्रुतायुस्तस्य चाऽऽत्मजः । इक्ष्वाकुवंशमभवाः सूर्यवंशधराः स्मृताः ॥ १९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सूर्यवंशकथनं नाम-त्रिपत्तलपिकद्विद्यततमोऽध्यायः ॥ २७३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—८०१४

अथ चतुःसप्तत्यधिकद्विद्यततमोऽध्यायः ।

सोमवंशवर्णनम् ।

आश्रित्वाच—

सोमवंशं भवक्ष्यामि पठितं पापनाशनम् । विष्णुनाभ्यञ्ज(ञ्ज)जो ब्रह्मा ब्रह्मपुत्रोऽत्रिरत्रितः ॥१
 सोमशक्रे राजस्यं त्रैलोक्यं दक्षिणां ददौ । समाप्तेऽवभृथे सोमं तद्रूपालोकनेच्छवः ॥ २
 कामवाणाभितप्ताद्दृशो नैव देव्यः सिपेविरे । लक्ष्मीनारायणं त्यक्त्वा सिनीवाली च कर्दमम् ॥
 पुतिर्बिभावसुं त्यक्त्वा पुष्टिर्धातारमव्ययम् । प्रभा प्रभाकरं त्यक्त्वा हविष्मन्तं कुहुः(हुः)स्वयम्
 कीर्तिर्जयन्तं भर्तारं वसुमारीचकश्यपम् । श्रुतिस्त्यक्त्वा पार्थि नन्दीं सोममेवाभजचदा ॥ ५
 स्वकीया इव सोमोऽपि कामचामास तास्तदा । एवं कृतापचारस्य तासां भर्तृगणस्तदा ॥ ६
 न शशाकपचाराय शार्पैः शस्त्रादिभिः पुनः । सप्तलोकैकनाथत्वमवाप्तस्तपसा युतं ॥ ७
 विचध्राम मतिस्सस्य विनयादनयाहता । बृहस्पतेः स वै भार्या तारां नाम यशस्विनीम् ॥ ८
 जहार तरसा सोमो ह्यवमन्याद्विरःसुतम् । ततस्त्वद्युद्धमभवत्प्रख्यातं तारकापयम् ॥ ९
 देवानां दानवानां च लोकक्षपकरं महत् । ब्रह्मा निवार्योशनसं तारामाद्विरसे ददौ ॥ १०
 तामन्तःप्रसवां दृष्ट्वां गर्भं त्यजाब्रवीद्बुधः । गर्भस्त्यक्तः प्रदीप्तोऽथ माहाहं सोमसंभवः ॥ ११
 एवं सोमाद्बुधः पुत्रः पुत्रस्तस्य पुङ्गवः । स्वर्गं त्यक्त्वोर्षशी सा तं वरयामास चाप्सराः १२
 तथा सहावसद्राना दश वर्षाणि पथ च । पञ्च पदसप्त चाष्टौ च दश चाष्टौ महामुने ॥ १३
 एकोऽग्निरभवत्पूर्वं तेन त्रेता प्रवर्तता । पुङ्गवः योगशीलो गान्धर्वलोकमीषिवान् ॥ १४
 आयुर्दद्यायुरभ्यायुर्धनायुर्धिमिमान्वसुः । दिविजातः शतायुश्च सुपुत्रे चोर्षशी नृपात् ॥ १५
 आयुषो नहुषः पुनो बृद्धशर्मा रजिस्तथा । दम्भो विपाप्मा पथायं रजेः पुत्रज्ञतं शशुत् ॥ १६
 राजेया इति विख्याता विष्णुदत्तवरो रजिः । देवासुरे रणे दैत्यानवधीत्सुरयाचितैः ॥ १७
 शताश्वेन्द्राय पुत्रत्वं दत्त्वा राज्यं दिवं गतः । रजेः पुत्रैर्हितं राज्यं शक्रस्याथ सुकुर्मनाः ॥ १८
 प्रहशान्त्यादिविधिना गुरुरिन्द्राय तद्ददौ । मोहयित्वा रजिसुवानासंस्ते निजधर्मतः ॥ १९
 नहुषस्य मुताः सप्त यतिर्पयातिचतस्रः । उद्भवः पथकथैव श्रयार्तिमेपपालकी ॥ २०

(यदुवशवर्षणम्)

यतिः कुमारभावेऽपि विष्णुं ध्यात्वा हरिं गतः । देवयानी शुरुकन्या यपातेः पत्न्यभूत्तदा २१
 वृषपर्वजा शर्मिष्ठा यपातेः पथ तत्सुतः । यदुं च तुर्वमुं चैव देवयानी व्यजापत ॥ २२
 दुष्टं चानुं च पुरं च शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी । यदुः पुरुश्चाभवतां तेषां वंशविवर्धनौ ॥ २३

इत्यारिमहापुराण आग्नेये सोमवशकथन नाम चतुर्थाध्यायिकद्विंशततमोऽध्याय ॥ २७१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८०३७

अथ पञ्चमसप्तत्यधिकद्विंशततमोऽध्याय ।

यदुवशवर्षणम् ।

अग्निखाच—

यदोरासन्पथ पुत्रा ज्येष्ठस्तेषु सहस्रजित् । नीलाञ्जिको स्युः क्रोष्टुः शतजिच सहस्रजित् ॥ १
 शतजिद्वैहयो रेणुहयो ह्य इति त्रयः । धर्मनेत्रो वैहयस्य धर्मनेत्रस्य संहतः ॥ २
 पहिमा सहस्त्राऽऽसीन्गहिन्नो भद्रसेनकः । भद्रसेनादुर्गमोऽभूद्दुर्गमात्कनकोऽभवत् ॥ ३
 कनकात्कृतवीर्यस्तु कृताग्निः कस्वीरकः । कृतौजाश्च चतुर्वीर्यभूत्कृतवीर्यान्नु सोऽर्जुनः ॥ ४
 दशोऽर्जुनाय तपते सप्तद्वीपमहीशताम् । ददौ बाहुसहस्रं च श्रजेयत्वं रणे तथा ॥ ५
 अथर्मं वर्तमानस्य विष्णुइस्तान्मृतिर्धुवा । दश यज्ञसहस्राणि सोऽर्जुनः कृतवाङ्मयः ॥ ६
 अनष्टद्रव्यता राष्ट्रे तस्य संस्पर्णादाभूत् । न तूनं कार्तवीर्यस्य गतिं यास्यन्ति वै वृषाः ॥ ७
 यज्ञैर्दानैस्तपोभिश्च विक्रमेण भ्रुतेन च । कार्तवीर्यस्य च शर्वं पुत्राणां पञ्च वै परम् ॥ ८
 शूरसेनश्च शूरश्च घृष्टोक्तः कृष्ण एव च । जपध्वजश्च नामाऽऽसीदावन्त्यो नृपतिर्षहान् ॥ ९
 जपध्वजाचालजङ्घस्तालजङ्घपात्ततः सुताः । वैहयानां कुलाः पञ्च भोजाश्चाऽऽजन्तपस्तथा ॥
 वीतिहोत्राः स्वयं जाताः शौण्डिकेषास्तथैव च । वीतिहोत्रादनन्तोऽभूदनन्तादुर्जयो नृपः ॥ ११
 क्रोष्टोर्वंशं मवक्ष्यामि यत्र जातो हरिः स्वयम् । क्रोष्टोस्तु वृजिनीवांश्च स्वाहाऽभूद्वृजिनीवतः ॥
 स्वाहापुत्रो रूपेक्षुश्च तस्य चित्ररयः सुतः । जशविन्दुश्चित्ररयाचक्रवर्ता हरौ रतः ॥ १३
 जशविन्दोश्च पुत्राणां शतानामभवच्छतम् । धीमतां चारुरूपाणां भूद्रिषिणेतजसाम् ॥ १४
 पृथुथवाः प्रथानोऽभूत्तस्य पुत्रः सुयज्ञकः । सुयज्ञस्वोशना पुत्रस्तिक्षुरश्वतःसुतः ॥ १५
 दिविशोस्तु मरुतोऽभूत्तस्मात्कंवलवर्हिपः । पञ्चाशद्रुक्मकवचाद्रुक्मपेः पृथुरुक्मकः ॥ १६
 इविज्यामयः पापघ्नो ज्यामयः स्त्रीजितोऽभवत् । शैब्योया ज्यामपादासीद्दिर्भस्तस्य कौशिकः
 लोमपादः क्रथः श्रेष्ठात्कृतिः स्याल्लोमपादतः । कौशिकस्य धिदिः पुत्रस्तस्माच्चैद्या नृपाः स्मृताः
 क्रथाद्दिर्भर्षुनाश्च कुन्तिः कुन्तेस्तु धृष्टकः । धृष्टकस्य धृतिस्तस्य उदकीरुषो विदूरथः ॥ १९
 दशार्धपुत्रो ज्योमस्तु ज्योमाञ्जीमूत उच्यते । जीमूतपुत्रो विकलस्तस्य भीमरथः सुतः ॥ २०
 भीमरथान्नरथस्ततो हृदरयोऽभवत् । शकुन्तिश्च हृदरयाच्छकुन्तेश्च करम्भकः ॥ २१
 करम्भादेवरातोऽभूदेवसेत्रश्च तत्सुतः । देवसेत्रान्मधुनिर्भ यथोद्भिपरसोऽभवत् ॥ २२
 दवरसात्पुरुहूतोऽभूजन्तुरासीन्नु तत्सुतः । मुगी तु यादवो राजा जन्तुपुत्रस्तु सात्वतः ॥ २३
 सात्वताञ्जजमानस्तु वृष्णिगन्धक एव च । देवावृषथ चत्वारस्तेषां वंशास्तु विधुताः ॥ २४

भजमानस्य वासोऽभूत्कृष्टिः कृमिभिर्मिस्तथा । देवात्प्रधाद्भुरातीचस्य श्लोकोऽत्र गीयते ॥ २५
 यथैव शृणुषो दूराद्गुणोस्तद्वत्समन्तिक्रात् । वधुः श्रेष्ठो मनुष्याणां देर्देवात्पुः सया ॥ २६
 चत्वारथ सुता वधोर्वीसुदेवपरा नृपाः । कुंकुरो भजमानस्तु शिनिः कम्पल्यवर्हिपः ॥ २७
 कुंकुरस्य सुतो धृष्णुर्धृष्णोस्तु तनयो धृतिः । धृतेः कपोतरोमाऽभूचस्य पुत्रस्तु तिचिरिः ॥ २८
 तिचिरेस्तु नरः पुत्रस्तस्य चाऽऽनकदुन्दुभिः । पुनरमुस्तस्य पुत्र आद्भुक्त्थाऽऽद्भुकीसुतः ॥ २९
 आद्भुक्त्थावैवको जज्ञ उग्रसेनस्ततोऽभवत् । देवमानुषदेवथ देवकस्य सुताः स्मृताः ॥ ३०
 तेषां स्वसारः सप्तोऽऽसन्नसुदेवाय ता ददौ । देवकी धृतदेवी च भित्रदेवी यशोधरा ॥ ३१
 श्रीदेवी सत्यदेवी च सुरापी चेति सप्तमी । नवोऽग्रसेनस्य सुताः कंसस्तासां च पूर्जाः ॥ ३२
 न्यग्रोधथ सुनामा च कङ्कः शकुश्च भूमिपः । सुतनू राष्ट्रपालश्च युद्धमुष्टिः मुमुष्टिकः ॥ ३३
 भजमानस्य पुत्रोऽथ रथमुख्यो विदूरथः । राजाधिदेवः शूरश्च विदूरथसुतोऽभवत् ॥ ३४
 राजाधिदेवपुत्रौ द्वौ शोणाश्वः श्वेतराइनः । शोणाश्वस्य सुताः पञ्च शभीश्चमुनिदादयः ॥ ३५
 शमीपुत्रः प्रतिश्वेत्रः प्रतिश्वेत्रस्य भोजकः । भोजस्य हृदिकः पुत्रो हृदिकस्य दशोऽऽत्मजाः ॥ ३६
 कृतवर्मा शतधन्वा देवाहो भीषणादयः । देवाहार्त्तकम्पल्यवर्हिरसमीजास्ततोऽभवत् ॥ ३७
 सुदंष्ट्रश्च सुवासश्च धृष्टोऽभूदसमौजसः । गान्धारी चैव माद्री च धृष्टभाषे वभूवतुः ॥ ३८
 सुभिषोऽभूत् गान्धार्या माद्री जज्ञे युधाजितम् । अनमित्रः शिनिर्धृष्टात्ततो वै देवमीदुपः ॥ ३९
 अनमित्रसुतो निम्नो निम्नस्यापि प्रसेनकः । सत्राजितः प्रसेनोऽथ मणिं सूर्यास्त्यमन्तकम् ॥ ४०
 प्राप्यारण्ये चरन्तं तु सिंहो हत्वाऽग्रहीन्मणिम् । इतो जाम्बवता सिंहो जाम्बवान्हरिणा जितः
 तस्मान्मणिं जाम्बवतीं प्राप्यागाद्द्वारकां पुरीम् । सत्राजिताय प्रददौ शतधन्वा जघान तम् ॥ ४१
 हत्वा शतधनुं कृष्णो मणिमादाय कीर्तिभाक् । बलयाद्वनमुख्याग्रेऽकूराय मणिमार्ययत् ॥ ४२
 मिथ्याभिशास्ति कृष्णस्य त्यक्त्वा स्वर्गां च संपठन् । सत्राजितो भद्रकारः सत्यभामा हरेः प्रिया
 अनभिषाच्छिनिर्जज्ञे सत्यकस्तु शिनेः सुतः । सत्यकात्सात्यकिर्जज्ञे युधुधानाद्भुनिर्दभूत् ॥ ४५
 पुनेर्पुंगधरः पुत्रः स्वाहोऽभूत्स युधाजितः । ऋषभश्वेतकौ तस्य लूपभाश्च स्व(श्व)कल्ककः ॥ ४६
 स्व(श्व)कल्कपुत्रो ह्यकूरो ह्यकूराश्च सुधन्वकः । शूरास्तु वसुदेवाद्याः पृथा पाण्डोः प्रियाऽभवत् ॥
 धर्मायुधिष्ठिरः पाण्डोर्बायोः कुन्त्यां वृकोदरः । इन्द्राद्धनंजयो मार्यां नकुलः सहदेवकः ॥ ४८
 वसुदेवाच्च रोहिण्यां रामः सारणदुर्गमौ । वसुदेवाच्च देववयामादी जातः सुपेणकः ॥ ४९
 कीर्षिपान्भद्रसेनश्च जारुख्यो विष्णुदासकः । भद्रदेहः कंस एतान्पद्मर्भाभिजघान ह ॥ ५०
 ततो बलस्ततः कृष्णः सुभद्रा भद्रभाषिणी । चारुदेष्णाश्च शा(सा)म्वाद्याः कृष्णाज्जाम्बवतीसुताः
 श्वेतादिमहापुराण आगमे यदुवचनपत्र नाम पञ्चसप्तत्यधिकश्चिदशततमोऽव्याय ॥ २७५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८०८८

अथ पदसप्तत्यधिकश्चिदशततमोऽव्यायः ।

द्वादश सङ्ग्रामाः ।

अधिकवाच—

कश्यपो वसुदेवोऽभूदेवकी चादितिर्वरा । देवत्यां वसुदेवाच्च कृष्णोऽभूत्पसाऽन्वितः ॥ १

१ छ. सुदरा । २ छ. सुदरस्य । ३ छ. 'स्य' अन्वितु' । ४ छ. ग. 'सत्येया च' । ५ क. ट. 'रिण्यामादी जा ।

(राजवशवर्णनम्)

- धर्मसंरक्षणार्थाय ह्यधर्महरणाय च । सुरादेः पालनार्थं च दैत्यादेर्मथनाय च ॥ २
- रुक्मिणीं सत्यभामा च सत्या नाम्नजितीं प्रियामत्यभामा हरिः सेव्या गान्धारी लक्ष्मणा तथा
मित्रविन्दा च कालिन्दी देवी जाम्बवती तथा । सुशोला च तथा माद्री कौशल्या विजया जया
एवमादीनि देवीनां सहस्राणि तु षोडश । प्रद्युम्नायाश्च रुक्मिण्यां भीमाद्याः सत्यभामया ॥ ५
- जाम्बवत्यां च साम्बाद्याः कृष्णस्याऽऽसंस्तथा परे । शतं शतसहस्राणां पुत्राणां तस्य धीमतः
अशीतिश्च सहस्राणि यादवाः कृष्णरक्षिताः । प्रद्युम्नस्य तु वैदर्भ्यामिन्द्रो रणभियः ॥ ७
- अनिरुद्धस्य वज्राद्या यादवाः सुमहाबलाः । तिस्रः कोट्यो यादवानां पथिल्लक्षणि दानवाः ८
- मनुष्ये वाधका ये तु तन्नाशाय बभूव सः । कर्तुं धर्मव्यवस्थानं मनुष्यो जायते हरिः ॥ ९
- देवासुराणां सङ्ग्रामा दायार्थं द्वादशामवन् । प्रथमो नारसिंहस्तु द्वितीयो वामनो रणः ॥ १०
- सङ्ग्रामस्त्वथ वाराहश्चतुर्थोऽमृतमन्थनः । तारकामयसङ्ग्रामः पष्ठो ह्याजीवको रणः ॥ ११
- त्रैपुरश्चान्धकश्च षष्ठो वृत्रयातकः । जिवो हालाहलश्च षष्ठोः कोलाहलो रणः ॥ १२
- हिरण्यकशिपोश्चोरो विदार्य च नक्षः पुरा । नारसिंहो देवपालः मष्ट्यादं कृत्वानृगम् ॥ १३
- देवासुरे वामनश्च च्छलित्वा बलमूर्जितम् । महेन्द्राय ददौ राज्यं काश्यपोऽदितिसंभवः ॥ १४
- वराहस्तु हिरण्याक्षं हत्वा देवानपालयत् । उज्जहार भुवं मग्नं देवदेवैरभिष्टुतः ॥ १५
- मन्थानं मन्दरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा तु वासुकिम् । सुरासुरैश्च भयितं देवैर्भयवामृतं ददौ ॥ १६
- तारकामयसङ्ग्रामे तदा देवाश्च पालिताः । निवार्येन्द्रं गुरुन्देवान्दानवान्सोपवंगकृत् ॥ १७
- विश्वामित्रवशिष्ठानिकवयश्च रणे सुरान् । अपालयंस्ते निवार्य रागद्वेषादिदानवान् ॥ १८
- पृथ्वीरथे ब्रह्मवन्तुरीशस्य शरणो हरिः । ददाह त्रिपुरं देवपालको दैत्यमर्दनः ॥ १९
- गौरीं निहीर्षुणा रुद्रमन्थकेनादितं हरिः । अनुरक्तश्च रेवत्यां चक्रे चान्ध्यासुरार्दनम् ॥ २०
- अपां फेनमयो भूत्वा देवासुररणे हस्तः । वृषं देववरं विष्णुर्देवधर्मानपालयत् ॥ २१
- शाल्वादीन्दानवाञ्छित्वा हरिः परशुरामकः । अपालयत्सुरादींश्च दुष्टक्षत्रं निहत्य च ॥ २२
- हालाहलं विषं दैत्यं निराकृत्य महेश्वरात् । भयं निर्गाशयामास देवानां मधुसूदनः ॥ २३
- देवासुरे रणे यथ दैत्यः कोलाहलो जितः । पालित्वाश्च सुराः सर्वे विष्णुना धर्मपालनात् ॥ २४
- रानानो राजपुत्राश्च पुत्रयो देवता हरिः । यदुक्तं यच्च नैवोक्तमवतारा हरोरिमे ॥ २५

इत्यधिमहापुराण आग्नेये द्वादशसहस्राक्षतश्रानुक्रमेण नाम पद्मसहस्रधिकद्विप्रपठनोऽप्ययः ॥ २७५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—८११३

अथ वसुधैवकुटुम्बकमित्युक्तततोऽप्यायः ।

राजवंशवर्णनम् ।

अग्रिरुवाच—

- सर्वेषोश्च सुतो वर्गो गोमानुस्तस्य चाऽऽत्मजः । गोभानोरासीत्रैशानिक्षैशानेस्तु करंभयः ॥ १
- करंभयान्मरुचोऽभूद्भृग्वन्तस्तस्य चाऽऽत्मजः । दुष्यन्तस्य बरुयोऽभूद्गण्डीरस्तु बरुयतः ॥ २

गाण्डीराचैव गान्धारः पञ्च जानपदास्ततः। गान्धाराः केरलाशोलाः पाण्ड्याः कोला महापलाः दुर्हास्तु वञ्जसेतुश्च वञ्जसेतोः पुरोवसुः । ततो गान्धारा गान्धारैर्धर्मो धर्माश्चतुरोऽभवत् ॥	४
घृतात्तु विदुपस्तस्मात्पचेतास्तस्य वै शतम् । अनदुश्च सुभानुश्च चाक्षुपः परमेपुरुः ॥	५
सुभानोश्च कालानलः कालानलजः सृज्जयः । पुरंजयः सृज्जयस्य तत्पुरो जनमेजयः ॥	६
तत्पुत्रस्तु महाशालस्तत्पुरोऽभूमहामनाः । तस्माद्दुशीनरो ब्रह्मघृगायां तु नृमस्ततः ॥	७
नरायां तु नरश्चाऽऽसीत्कृपिस्तु कृपितः सुतः । दशापां सुव्रतो जज्ञे दृपद्रव्यां शिविस्तथा ॥	८
शिवेः पुत्रास्तु चत्वारः पृथुदर्भश्च वीरकः । (३)कैकेयो भद्रकस्नेपो नाम्ना जनपदाः शुभाः ॥	९
तितिक्षुरुशीनरजस्वितिसोश्च रुपद्रथः । रुपद्रथाद्भूपैलः पैलाश्च सुतपाः सुतः ॥	१०
महायोगी बलिस्तस्माद्भ्रो ब्रह्मश्च मुख्यकः ।) पुण्ड्रः कलिर्हो बाल्यो बलियोगी बलान्वितः ॥	११
अङ्गादधिकान्नोऽभूत्तस्मादिविरयो नृपः । दिविरथाद्धर्मरथस्तस्य चित्ररथः सुतः ॥	१२
चित्ररथात्सत्यरथो लोमपादश्च तत्सुतः । लोमपादाच्चतुरङ्गः पृथुलाक्षश्च तत्सुतः ॥	१३
पृथुलाक्षाश्च चम्पोऽभूच्चम्पाद्धर्मद्रकोऽभवत् । हर्मद्रकाश्च भद्ररथो बृहत्कर्पा च तत्सुतः ॥	१४
तस्माद्भृद्बृहद्रानुर्धृहद्रानोर्बृहत्सवान् । तस्माज्जयद्रथो ब्यासीज्यद्रथाद्बृहद्रथः ॥	१५
बृहद्रथाद्दिश्वजिच कर्णो विश्वजितोऽभवत् । कर्णस्य वृपसेनस्तु पृथुसेनस्तदात्मजः ॥	१६
एतेऽङ्गवंशजा भूपाः पुरोर्वंशं निबोध मे ॥	१७

इत्यादिमहापुराण आग्नेये राजवशवर्णनं नमः सप्तसप्तत्यधिकद्विसप्ततनोऽध्यायः ॥ २७७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८१३०

अथाष्टसप्तत्यधिकद्विसप्ततनोऽध्यायः ।

पुरुषवर्णनम् ।

पुरोर्जनमेजयोऽभूत्माचीवाङ्माम तत्सुतः । प्राचीविनो मनस्युस्तु तस्माद्दीपमयो नृपः ॥	१
अनुभुवीतमवाचाभूच्छुन्धोर्बहुविधः सुतः । बहुविधाश्च संघाती रहोवादी च तत्सुतः ॥	२
तस्य पुत्रोऽथ भद्राशो भद्राश्वस्य दशाऽऽत्मजाः । ऋचेयुश्च कृपेयुश्च संनतेयुस्तथाऽऽत्मजः ॥	३
घृतेयुश्च चित्तेयुश्च स्थण्डिलेयुश्च सत्तमः । धर्मैयुः संनतेयुश्च कृतेयुर्धतिनारकः ॥	४
तंसुरोधः प्रतिरथः पुरस्तो मतिमारजाः । आसीत्प्रतिरथात्कण्यः कण्वान्मेघातिविस्त्वभूत् ॥	५
तंसुरोधाश्च चत्वारो दुष्यन्तोऽथ प्रवीरकः । सुमन्तश्चानयो वीरो दुष्यन्तात्तरतोऽभवत् ॥	६
शृङ्गन्तलापां तु बली यस्य नाम्ना तु भारताः । सुतेषु मातृकोपेन(ण) नष्टेषु भरतस्य च ॥	७
ततो महद्भिरानीय पुनः स तु बृहस्पतेः । संशयितो भरद्वाजः क्रतुभिर्वितथोऽभवत् ॥	८
स चापि वितथः पुनाञ्जनयामास पञ्च वै । सुहोत्र च सुहोतारं गणं मेभं तथैव च ॥	९
कविलं च महारमानं मुकेतुं च सुनदयम् । कौशिकं च श्रुत्सपतिं तथा श्रुत्सपतेः सुताः ॥	१०

* फ. द. पुरतृथोरस्य पनुधिदान्तमेती प्रप्यो नास्ति ।

(पुरुवचनार्थम्)

प्राक्षणाः क्षत्रिया वैश्याः कांशा दीर्घमाः सुताः । ततो धन्वन्तरिश्वाऽऽसीत्तसुतोऽभूच्च केतुमान्
 केतुमतो हेमरथो दिवोदास इति धृतः । मत्तर्दनो दिवोदासाऽर्गवत्सौ मत्तर्दनात् ॥ १२
 वत्सादनर्क आसीच्च अनर्कतत्सेमकोऽभवत् । क्षेमकार्दपकेतुश्च वर्षकेतोर्विभुः स्पृतः ॥ १३
 विभोरानर्तः पुत्रोऽभूद्विभोश्च सुकुमारकः । सुकुमारतात्सत्यकेतुर्वत्सभूमिस्तु वत्सकात् ॥ १४
 सुहोवस्य वृद्धपुत्रो वृद्धतस्तनपाह्वयः । अजमीढो द्विमीढश्च पुरुमीढश्च वीर्यवान् ॥ १५
 अजमीढस्य केशिण्यां जज्ञे जहनुः प्रतापवान् । जहोरभूदजकाश्वो बलाकाश्वस्तदात्मजः ॥ १६
 बलाकाश्वस्य कुशिकः कुशिकाद्वाधिरिन्द्रकः । गाधेः सत्यवती कन्या विश्वामित्रः सुतोत्तमः ॥ १७
 देवरातः कतिमुखा विश्वामित्रस्य ते सुताः । शुनःशेषोऽष्टकशान्यो ह्यजमीढात्सुतोऽभवत् ॥ १८
 नीलिण्यां शान्तिरपरः पुरुजातिः सुशान्तिवतः । पुरुजातेस्तु वाद्याश्वो वाद्याश्वत्यञ्च पार्थिवाः ॥
 मुकुलः सृञ्जयश्चैव राजा वृद्धदिपुस्तथा । यधीनरथ कुमिलः पाञ्चाला इति विभ्रुताः ॥ २०
 मुकुलस्य तु मौकुल्याः शौत्रोपेता द्विजातयः । चञ्चाश्वो मुकुला(ला)जज्ञे चञ्चाश्वान्मिथुनं ताम्
 दिवोदासो ह्यहल्या च अहल्यायां शरद्वतात् । शतानन्दः शतानन्दात्सत्यपृष्ठभियुनं ततः ॥ २२
 छपः कृपी दिवोदासान्पैत्रेयः सोमपस्तवः । सृञ्जयात्पञ्चनृपः सोमदत्तश्च तत्सुतः ॥ २३
 सहदेवः सोमदत्तात्सहदेवाच्च सोमकः । आसीच्च सोमकाज्जन्तुर्जनवोश्च पृषतः सुतः ॥ २४
 पृषताद्द्रुपदस्तस्माद्द्रुपद्युत्रोऽथ तत्सुतः । पृष्टकेतुश्च धूमिन्यामुक्षोऽभूदजमीढतः ॥ २५
 क्रशस्तसंवरणो जज्ञे कुरुः संवरणाचतः । यः प्रयागादपाक्रान्य कुरुक्षेत्रं चकार ह ॥ २६
 कुरोः सुधन्वा सुधनुः परीक्षितश्च रिपुंजयः । सुधन्वनः सुहोत्रोऽभूत्सहोत्राव्यववो ह्यभूत् ॥ २७
 र्षसुश्रेष्ठोपरिचाराः सप्ताऽऽसन्निरिकासुताः । वृद्धयः कुशो वीरो यदुः मत्यग्रहो बलः ॥ २८
 मत्स्यकाली कुशाग्रोऽसौ ह्यसीद्राज्ञो वृद्धधात् । कुशाग्रामृषभो जज्ञे तस्य सत्यहितः सुतः ॥ २९
 सुधन्वा तत्सुतधोर्नैर्जनादासीच्च संभवः । संभवाच्च जरासन्धः सहदेवश्च तत्सुतः ॥ ३०
 सहदेवाद्दुदापिश्च उदापेः श्रुतकर्मकः । परीक्षितस्य दायादो धार्मिको जनमेजयः ॥ ३१
 जनमेजयाज्जसदस्युर्नहोस्तु सुरथः सुतः । श्रुतसेनोग्रसेनौ च भीमसेनश्च नामतः ॥ ३२
 जनमेजयस्य पुत्रौ तु सुरथो महिमांस्तथा । सुरथमद्द्विद्रपोऽभूदह्न आसीद्विद्रथात् ॥ ३३
 अह्नस्य तु द्वितीयस्य भीमसेनोऽभवत्सुतः । प्रतीपो भीमसेनाच्च प्रतीपस्य तु शंतनुः ॥ ३४
 देवापिपर्षिकृश्चैव सोमदत्तस्तु शंतनोः । पाण्डिकास्तोमदत्तोऽभूत्तूर्तिरिध्रवाः शलः ॥ ३५
 गङ्गायां शंतनोर्भीष्मः कात्यायां चित्रवीर्यकः । कृष्णद्वैपायनश्चैव शत्रु वै चैत्रवीर्यके ॥ ३६
 घृतराष्ट्रं न पाण्डुं च विदुरं चाप्यजीजनत् । पाण्डोर्पुथिष्ठिरः कुन्त्यां भीमश्चैवाज्जनस्यपः ॥ ३७
 नकुलः सहदेवश्च पाण्डोर्मायां च देवतः । अर्जुनस्य च सौमत्रः परीक्षितदधिभन्पुतः ॥ ३८
 श्रौपदी पाण्डवानां च मिया तस्यां युधिष्ठिरात् । प्रतिविन्ध्यो भीमसेनाञ्चच्छूतकीर्विधर्नंजपात् ॥
 सहदेवाच्छूतसोमः शतानीकस्तु नाकुलिः । भीमसेनाद्विडम्बायामन्य आसीद्विशोक्तवः ॥ ४०

* भीमसेनसुतः श्रुतसेननामा महाभारत उक्ताः, परं चान्न तस्यानुष्ठेयः । तमेव सहदेवोपुतस्येव पाठमेतौऽपि
 नैव स्मरते । श्वेतोऽनार्यभट्टे 'भीमसेनासुतसोमः' इत्यप्यहर्त्तव्यम् ।

१ क. ह्यजे । २ छ. च. भौद्रव्याः । ३ छ. सेनापेता । ४ छ. वीर्यशरीरधारिणा व । ५ छ. विधिबन्धो-
 र्यकः । ६ छ. 'न वै निव' । ७ छ. देवतः । ८ क. र. 'दाम्यं च' । छ. च. छ. 'तपनीः श' ।

एते भृता भविष्याथ नृपाः संख्या न विद्यते । गताः कालेन कालो हि हरिस्तं पूजयेद्भिन ॥
होममथौ समुद्दिश्य कुरु सर्वप्रदो यतः ॥ ४१

रत्यादिनदापुराण भाष्येने पुरुषसर्वणन' नामाष्टसप्तत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २७८ ॥

आदितः श्लोकानां समाख्याः—८१७१

अथैकोनाशीत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

सिद्धौषधानि ।

अभिरुवाच—

आयुर्वेदं प्रवक्ष्यामि सुश्रुताय यमवचीत् । देवो धन्वन्तरिः सारं मृतसंजीवनीकरम् ॥ १

(*सुश्रुत उवाच—

आयुर्वेदं मम ब्रूहि नराश्वेभरुगर्दनम् । सिद्धयोगान्सिद्धपञ्चान्मृतसंजीवनीकरान् ॥) २

धन्वन्तरिरुवाच—

रक्षन्वलं हि ज्वरितं लक्ष्पितं योजयेद्भिपक् । सविश्वं लाजमण्डं तु तृड्ज्वरान्तं मृतं जलम् ॥१ ३

मुस्तपर्पटकोशीरचन्दनोदीच्यनागरैः । पटहे च वपतिक्रान्ते तिक्तकं पाययेद्भ्रुवम् ॥ ४

स्नेहोपपक्तदोषं तु ततस्तं च विरेचयेत् । जीर्णाः पट्टिकनीवाररक्तशालिममोदकाः ॥ ५

तद्विधास्ते ज्वरोष्णिष्टा यवानां विकृतिस्तथा । मुद्गा मसूराश्चणकाः कुलत्थाश्च सकुट्टकाः ॥ ६

आढकपौ लावकायाश्च कर्कोटककैटोलकम् । पटोलं मुफलं निम्बं पर्पटं दाडिमं ज्वरे ॥ ७

अधोगे यमनं शस्तमूर्ध्वगे च विरेचनम् । रक्तपित्ते तथा पानं पटङ्गं शुण्ठिवर्जितम् ॥ ८

सकुगोधूमलाजाश्च यवशालिमसूरकाः । सकुट्टचणका मुद्गा भक्ष्या गोधूमका हिताः ॥ ९

साधिता घृतदुग्धाभ्यां क्षौद्रं वृपरसो मधु । अतीसारो पुराणानां शालीनां भक्षणं हितम् ॥ १०

अनभिप्पन्दि यवान्नं लोध्रवल्कलसंयुतम् । मास्तं वर्जयेद्यतनः कायो गुल्मेपु सर्वथा ॥ ११

पात्र्यं क्षीरेण चाश्रीयाद्दास्तुकं घृतसाधितम् । गोधूमशालपस्तिका हिता जडरिणामथ ॥ १२

गोधूमशालयो मुद्गा ब्रह्मर्क्षखदिरोऽभया । पञ्चकोलं जाडलाश्च निम्बभात्र्यः पटोलकाः ॥ १३

मातुलहरतार्जाजिष्णुप्लकसैन्धवाः । कुष्ठिनां च तथा शस्तं पानार्थं खदिरोदकम् ॥ १४

मसूरमुद्गा भूपार्थं भोज्या जीर्णाश्च शालयः । निम्बपर्पटकौ शाकौ जाडूलानां तथा रसः ॥१५

विटङ्गं मरिचं मुस्तं कुष्ठं लोध्रं सुवर्षिका । मनःशिल्वा वचा लेपः कुष्ठहा मूत्रपेपितः ॥ १६

अप्पुरुषुकुल्मापयवाद्या मेदिनां हिताः । यवान्नविकृतिर्मुद्गाः कुलत्था जीर्णशालयः ॥ १७

तिक्तकभाणि शाकानि तिक्तानि हरितानि च । तैलानि तिलविमुद्गविभीतिकेद्रुदानि च ॥ १८

मुद्गाः सयवगोधूमा धान्यं वर्षस्थितं च यत् । जाडूलस्य रसः शस्तो भोजने राजपक्षिणाम् ॥१९

कुलत्थमुद्गकोलायैः गुष्कप्लकनाडुलैः । पूर्णैर्वा विष्टिरैः सिद्धैर्दधिदाडिमसाधितैः ॥ २०

* पशुधरानुवर्गो ग्रन्थः क. द. पुस्तकयोर्नारित ।

(विद्वान्मानि)

- मातुलुङ्गरसक्षौद्राक्षाल्योपादिसंस्कृतैः । यवगोधूमशाल्यनैर्भोजयेच्छ्वासकासिनम् ॥ २१
- दशमूलबलाराक्षौकुलत्थैरुपसाधिताः । पेया घृतरसकायाः श्वासद्विक्कानिवारणाः ॥ २२
- शुष्कमूलककौलत्थमूलद्राङ्गलजै रसैः । यवगोधूमशाल्यश्रे जीर्णं सोशीरमाचरेत् ॥ २३
- शोथवान्स्त्रगुडां पथ्यां सादेद्रा गुटनागरम् । तर्कं च चिक्चक्रयोर्भौ ग्रहणीरोगनाशनौ ॥ २४
- पुराणयवगोधूमशाल्यो जाङ्गलो रसः । मुत्रामलकस्त्रूरश्रीका वदराणि च ॥ २५
- मधु सर्पिः पयस्तर्कं निम्बपर्पटकौ वृषम् । तकारिप्राथ्यं वस्यन्ते सततं वातरोगिणाम् ॥ २६
- हृद्रोगिणो विरेच्यास्तु पिप्पल्या(ल्पो)हिकिर्नां हितः । तकारनालसीधूनि युक्तानि विशिराम्भसा
मुस्ता सौवर्चलाऽजौबी मयं शस्तं मदात्ये । ससौद्रपयसा लालां पिवेच्च क्षतवाचनः ॥ २८
- क्षयं मांसरसाहारो वहिसंरक्षणाययेत् । शालयो भोजने रक्ता नीवारकलमादयः ॥ २९
- यवान्प्रिकृविर्भासं शार्कं सौवर्चलं शटी । पथ्या तथैवाज्ञेसा यन्पण्डस्तर्कं च चारिणा ॥ ३०
- मुस्ताभ्यासस्तथा लेपश्चित्रकैश्च हरिद्रया । यवान्प्रिकृतिः शालिवास्तुक् समुवर्चलम् ॥ ३१
- वपुषवास्(ः)गोधूमाः क्षीरेक्षुयुतसंयुताः । मूत्रकृच्छ्रे च शस्ताः स्युः पाने पण्डसुरादयः ॥ ३२
- कानाः सक्नुस्तथा क्षौद्रं शून्यं भासं परुषकम् । बालौकुलावशिखिनश्छर्दिघ्नाः पानकानि च ॥ ३३
- शाल्यन्नं तोषपयसी केचलोष्णे शृतेऽपि वा । कृष्णात्रे मुस्तगुडयोर्गुटिका वा मुष्टे शृता ॥ ३४
- पयान्प्रिकृतिः पूर्वं शुष्कमूलकजं तथा । शर्कं पट्टेलेवाग्रमूदस्तम्भविनाशनम् ॥ ३५
- मुद्राटकमसूराणां सतिलैर्जाङ्गलै रसैः । ससैन्यवपृत्रद्राक्षाशुष्क्याप[ल]ककोलजैः ॥ ३६
- शुषैः पुराणगोधूमयवशाल्यन्नमभ्यसेत् । विसर्पां ससिताक्षौद्रश्रीकादाडिमोदकम् ॥ ३७
- रक्तपक्षिकगोधूमयवमुद्रादिकं लघु । कौकमाचीं च वेवाश्रं वास्तुक् च सुवर्चला ॥ ३८
- पातशोणितनाशाय तोये शस्तं सितं मधु । नासारोगेषु च हितं धृतं दूर्वामनापितम् ॥ ३९
- शुद्धराजरो सिद्धं तैलं धात्रीरसेऽपि वा । नस्यं सर्वाभयेष्विष्टे मूर्धजन्तुद्रवेषु च ॥ ४०
- शततोयाश्रयानं च तिलानां विष भक्षणम् । द्विजदाढ्यर्करं मोक्तं तथा तुष्टिकरं परम् ॥ ४१
- गण्डूषं तिलतैलेन द्विजदाढ्यर्करं परम् । विडङ्गचूर्णं गोमूत्रं सर्वत्र कुम्भितान्शने ॥ ४२
- धात्रीफलान्यथाऽऽज्यं च शिरोलेपनमुत्तमम् । शिरोरोमाविनाशाय स्निग्धमुष्णं च भोजनम् ४३
- तैलं वा वस्तमूत्रं च कर्णपरुषमुत्तमम् । कर्णशूलविनाशाय सर्वशुक्लानि वा दिन ॥ ४४
- गिरिमृचन्दनं जाला शालतीकलिका तथा । संयोज्य वा कृता वार्तिः क्षतैश्चिचरी तु सा ॥ ४५
- व्योषं त्रिकलया युक्तं तुत्थकं च तथा जलम् । सर्वाश्लिरोगक्षयनं तथा शैव रक्षाञ्जनम् ॥ ४६
- आज्यमृष्टं शिलापिष्टं लोभ्रकाङ्गिकमैन्धवैः । आश्रयोतनविनाशाय सर्वनेत्रामये हितम् ॥ ४७
- गिरिमृचन्दनैर्लेपो वहिर्नेत्रस्य शस्यते । नेत्रामपविषातार्थं त्रिकलां शीक्रेत्सदा ॥ ४८
- रात्रौ तु मधुसपिन्ध्यां दीर्घेयार्जुजिजीविषुः । शलावरीरसे सिद्धौ वृष्णौ क्षीरघृतौ स्मृतौ ॥ ४९
- कर्लविद्धानि मापाश्च वृष्णौ क्षीरघृतौ तथा । आयुष्पा त्रिकला हेया पूर्वकम्पुक्तान्विता ॥ ५०
- मधुकादिरसोपेता बलीवलितनाशिनी । सचासिद्धधर्मं विष भूतदोषविनाशनम् ॥ ५१
- कम्पे बुद्धिमर्दं चैव तथा सर्वाथसाधनम् । बलाकल्ककरापेण सिद्धमभ्यञ्जने हितम् ॥ ५२

रास्त्रासहचरैर्वोऽपि तैलं वातविकारिणाम् । अनभिष्यन्दि यच्चान्नं तद्गणेषु प्रशस्यते ॥ ५१
 सज्जुपिण्डी तथैवाऽऽम्ला पाचनाप्य प्रशस्यते । पक्वस्य च तथा भेदे निम्बचूर्णं च रोपणे ॥ ५४
 तथा सूच्युपचारश्च बलिकर्म विशेषतः । स्तिका च तथा रक्षा प्राणिनां तु सदा हिता ॥ ५५
 भक्षणं निम्बपत्राणां सर्पदष्टस्य भेषजम् । तालनिम्बदलं केदयं जीर्णं तैलं यथा घृतम् ॥ ५६
 घृतो वृश्चिकदष्टस्य शिखिपत्रघृतेन वा । अर्कक्षीरेण संपिष्टं श्लेष्मो वीजं पलाशजम् ॥ ५७
 वृश्चिकार्तस्य कृष्णा वा शिवा च फलसंयुता । अर्कक्षीरं तैलं तैलं पललं च गुडं समम् ॥ ५८
 पानाज्जपति दुर्गरं श्वविषं शीघ्रमेव च । पीत्वा मूलं त्रिवृत्तुल्यं तण्डुलीयस्य सर्पिषा ॥ ५९
 सर्पकीटविषाण्यशु जपत्यतिबलान्यपि । चन्दनं पद्मकं फुल्लं लतोम्युशीरपाटलाः ॥ ६०
 निर्गुण्डी सारिवा सेलुल्लंताविषहरोऽगदः । शिरोविरेचनं शस्तं गुडनागरकं द्विज ॥ ६१
 स्नेहपाने तथा बस्तौ तैलं घृतमनुत्तमम् । स्वेदनीयः परो वह्निः शिताम्भःस्तम्भनं परम् ॥ ६२
 त्रिवृद्धि रचने श्रेष्ठा वमने मदनं तथा । बस्तिर्विरेको वमनं तैलं सर्पिस्तथा मधु ॥ ६३
 वातपित्तबलासानां क्रमेण परमौषधम् ॥ ६३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सिद्धीपथकथन नामैशोनाशीलविकटिस्तततमोऽध्यायः ॥ २५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः— ८२३४

अपाराशीलविकटिस्तततमोऽध्यायः ।

सर्वरोगहराण्यौषधानि ।

धन्वन्तरिरुवाच—

शरीरमानसागन्तुसहजा व्याधयो मताः । शरीरा ज्वरकुष्ठार्थाः क्रोधाद्या मानसा मताः ॥ १
 आगन्तवो विधातोत्थाः सहजाः दुज्जरादयः । शरीरागन्तुनाशाय सूर्यवारे घृतं गुडम् ॥ २
 लवणं सहिरण्यं च विमार्षोऽऽर्च्यं समर्षयेत् । चन्द्रे चाभ्यङ्गदो विभे सर्वरोगैः प्रमुच्यते ॥ ३
 तैलं शनैश्चरे दद्यादाश्विने गोरसाक्षदः । घृतेन पयसा लिङ्गं संस्त्रार्प्यं स्वाशुशुद्धितः ॥ ४
 गायत्र्यो हाचयेद्ब्रह्मं दूर्वा त्रिमपुराहुनाम् । यस्मिन्भे व्याधिमान्नोति तस्मिन्स्थाने बलिः शुभे ५
 मानसानां रजादीनां विष्णोः स्तोत्रं हरे भवेत् । वातपित्तकफा दोषा धातवश्च तथा शृणु ॥ ६
 भुक्तं पकाशपादन्नं द्विधा याति च शिश्रुत । अंशेनैकेन किट्टत्वं रसतां चापरेण च ॥ ७
 किट्टभागो मलस्तत्र विष्णुस्वेदं रूपवान् । नासामलः कर्णमलस्तथा देहमलः स्मृतः ॥ ८
 रसभागाद्रसस्तत्र सभाच्छोणिततां व्रजेत् । मांसं रक्तात्ततो मेदो मेदसोऽस्थश्च संभवः ॥ ९
 अस्थो मज्जा ततः शुक्रं शुक्राद्रागस्तर्षाजसः । देशमार्ति बलं शक्तिं कालं प्रकृतिमेव च ॥ १०
 ज्ञात्वा चिकित्सितं कुर्याद्भेषजस्य तथा बलम् । तिथिं रिक्तां त्यजेद्भूमिं मन्दं दारुणोत्तमम् ॥ ११
 हरिगोद्विजचन्द्रार्कसुरादीन्वातिपूज्य च । शृणु मन्त्रमिदं विद्वन्भेषजारम्भवाचरेत् ॥ १२
 ब्रह्मदक्षशिखरुद्रेन्द्रभूचन्द्रार्कानिलानलाः । ऋषयश्चौषधिग्रामा भूतसंघाश्च पान्थु ते ॥ १३

(सर्वरोगहराण्यौषधानि)

रसायनमिवर्षाणां देवानाममृतं यथा । सुधेवोचमनागानां भैषज्यविदमस्तु ते ॥	१४
वातश्लेष्मणकरो देशो बहुवृक्षो बहुदकः । अरूप इति विरुधातो जाङ्गलस्तद्विजितः ॥	१५
किञ्चिद्वृक्षोपको देशस्तथा साधारणः स्मृतः । जाङ्गलः पित्तबहुलो मध्यः साधारणः स्मृतः ॥	१६
रुक्षः शीतश्लो वायुः पित्तमुष्णं कटुत्रयम् । स्थिराम्लकिण्ठमधुरं बलैस्तं च प्रचक्षते ॥	१७
वृद्धिः समानैरेतेषां विपरीतैर्विपर्ययः । रसाः स्वाद्मल्लवणाः श्लेष्मला वायुनाशनाः ॥	१८
कटुतिक्तकपायाश्च वातलाः श्लेष्मनाशनाः । कटुमल्लवणा श्लेष्मास्तथा पित्तविवर्धनाः ॥	१९
तिक्तस्वादुकपायाश्च तथा पित्तविनाशनाः । रसस्यैव गुणो नास्ति विपाकस्यैव इष्यते ॥	२०
वीर्योष्णाः कफवातघ्नाः शीताः पित्तविनाशनाः । प्रभावतस्तथा कर्म ते कुर्वन्ति च सुश्रुताः ॥	२१
शिशिरे च वसन्ते च निदाघे च तथा क्रमात् । चयप्रकोपप्रशमाः कफस्य तु प्रकीर्तिताः ॥	२२
निदाघवर्षांरात्रौ च तथा शरदि सुश्रुत । चयप्रकोपप्रशमाः पवनस्य प्रकीर्तिताः ॥	२३
मेघकाले च शरदि हेमन्ते च तथा क्रमात् । चयप्रकोपप्रशमास्तथा पित्तस्य कीर्तिताः ॥	२४
वर्षादयो विसर्गास्तु हेमन्ताद्यास्तथा त्रयः । शिशिराद्यास्तथाऽऽर्दने श्लेष्मान्ता ऋतवस्त्रयः ॥	२५
सौम्यो विसर्गस्त्वादानमात्रेण परिकीर्तितम् । वर्षादींस्त्रीवृत्तून्सोमधरन्पर्यायशो रसान् ॥	२६
जनयत्यम्ललवणमधुरांस्त्रीन्यथाक्रमम् । शिशिरादीवृत्तून्सोमधरन्पर्यायशो रसान् ॥	२७
विवर्धयेत्तथा तिक्तकपायकटुकान्क्रमात् । यथा रजन्यो वर्धन्ते बलमेवं हि वर्धते ॥	२८
क्रमशोऽथ मनुष्याणां हीयमानासु हीयते । रात्रिभुक्तदिनानां च वयसश्च तथैव च ॥	२९
आदिमध्यावसानेषु कफपित्तसमीरणाः । प्रकोपं यान्ति कोपादौ काले तेषां चयः स्मृतः ॥	३०
प्रकोपोचरके काले शमस्तेषां प्रकीर्तितः । अतिभोजनतो विम तथा चाभोजनेन च ॥	३१
रोगा हि सर्वे जायन्ते वेगोदीरणधारणैः । अत्रेन कुक्षेर्द्विवंशावेकं पानेन पूरयेत् ॥	३२
आशयं पवनादीनां तथैकपवशेषेत् । व्याधेर्निदानस्य तथा विपरीतमथौषधम् ॥	३३
कर्तव्यमेतदेवात्र मया सारं प्रकीर्तितम् । नाभेरूर्ध्वमधयैव गुदधोष्णोस्तथैव च ॥	३४
बलासपित्तवातानां देहे स्थानं प्रकीर्तितम् । तथाऽपि सर्वगाथैवे देहे वायुर्विशेषतः ॥	३५
देहस्य मध्ये हृदयं स्थानं तन्मनसः स्मृतम् । कुशोऽल्पकेशश्चपलो बहुवाग्निपमानलः ॥	३६
व्योमगश्च तथा स्वमे वातमकृतिरुच्यते । अकालपलितः क्रोधी प्रस्वेदी मधुरपिपः ॥	३७
स्वमे च दीप्तिमत्क्षेत्री पित्तप्रकृतिरुच्यते । दृढाङ्गः स्थिरचित्तश्च सुमनः किण्ठमूर्धजः ॥	३८
शुद्धाम्बुदर्शी स्वमे च कफप्रकृतिको नरः । तामसा राजसाथैव सात्त्विकाश्च तथा स्मृताः ॥	३९
मनुष्या मुनिर्षार्दूल वातपित्तकफात्मकाः । रक्तपित्तं व्यवधायाच गुरुकर्मप्रवर्तनैः ॥	४०
कदम्बभोजनादायुर्देहे शोकाच्च कुप्यति । विदाहिनां तथोल्कानामुष्णान्नाञ्चनिपेविणाम् ॥	४१
पित्तं प्रकोपमापाति भयेन च तथा द्विज । अल्पम्बुपानमुर्वन्नभोजिनां भुक्तशायिनाम् ॥	४२
श्लेष्मा प्रकोपमापाति तथा ये चालसा जनाः । वाताद्युत्थानि रोगाणि ज्ञात्वा ज्ञान्यानि लक्षणैः ॥	४३
अस्थिमद्गः कपायत्वमास्ये शुष्कास्यता तथा । नृम्भणं रोमहर्षथ वातिकव्याधिलक्षणम् ॥	४४
नखनेत्रशिराणां तु पीतत्वं कटुता मुखे । तृष्णा दाहोष्णता चैव पित्तव्याधिनिदर्शनम् ॥	४५

१ ख. छ. 'श्लेष्मात्को दे' । च. 'श्लेष्मान्तको दे' । २ ख. ग. रसात् । ३ क. ख. ग. छ. 'स्वेतवृक्ष ज' ।

आलस्यं च प्रसेकथ गुरुता मधुरास्यता । उष्णाभिलाषिता चेति श्रेष्ठीण्यद्रव्याभिलक्षणम् ॥१६॥
स्निग्धोष्णमन्नमभ्यङ्गसंलं पानादि वातनुत् । आज्यं क्षीरं मितार्थं च चन्द्ररश्म्यादि पित्तनुत्
ससौद्रं त्रिकला तैलं व्यायामादि कफापहम् । रवेरोगमघ्नान्त्यै स्माद्विष्णोऽर्षानं च पूजनम् ॥

इत्यादिगद्गुपुत्रण भाष्ये सर्वरोगहरौषधिकवचन नामाधीत्यधिद्रव्यसूत्रतमोऽध्यायः ॥ २८० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—८२८२

अथैवाशीवपि कटुसूत्रतमोऽध्यायः ।

रसादिलक्षणम् ।

धन्वन्तरिरुवाच—

रसादिलक्षणं वक्ष्ये भेषजानां गुणं शृणु । रसवीर्यविपाकज्ञो नृपादीवस्येन्नरः ॥ १
रसाः स्वाद्वम्ललवणाः सोमजाः परिकीर्तिताः । कटुतिक्तकषायश्च तथाऽऽग्नेया महाभुज ॥ २
त्रिधा विपाको द्रव्यस्य कटुम्ललवणात्मकः । द्विधा वीर्यं समुद्दिष्टमुष्णं शीतं तथैव च ॥ ३
अनिर्देश्यमभावश्च ओषधीनां द्विजोत्तम । मधुरश्च कषायश्च तिक्तश्चैव तथा रसः ॥ ४
शीतवीर्याः समुद्दिष्टाः शेषास्तूष्णाः प्रकीर्तिताः । गृह्णी तत्र तिक्ताऽपि भवत्युष्णाऽतिवीर्यतः
ऽष्णा कषयाऽपि तथा पथ्या भवति मानद् । मधुरोऽपि तथा मांस उष्ण एव प्रकीर्तितः ॥ ५
लवणो मधुरश्चैव विपाकमधुरी स्मृती । आम्लोष्णश्च तथा प्रोक्तः शेषाः कटुविपाकिनः ॥ ७
वीर्यपाके विपर्यस्तमभावाच्च निश्चयः । मधुरोऽपि कटुः पाके यच्च क्षौद्रं प्रकीर्तितम् ॥ ८
क्वाथवेत्पोडशगुणं विवेद्भ्रव्याच्चतुर्गुणम् । कल्पनैषा कषायस्य यत्र नोक्तो विधिर्भवेत् ॥ ९
कषायं तु भवेत्तथैव स्नेहपाके चतुर्गुणम् । द्रव्यतुल्यं समुद्भूतं द्रव्ये स्नेहं क्षिपेद्भुषः ॥ १०
तावत्प्रमाणं द्रव्यस्य स्नेहपादं ततः क्षिपेत् । तोषवर्जं तु यद्द्रव्यं स्नेहद्रव्यं तथा भवेत् ॥ ११
संघर्षितौषधः पाकः स्नेहानां परिकीर्तितः । तत्तुल्यता तु लेहस्य तथा भवति सुशुभ्रत ॥ १२
स्वच्छमलवौषधं क्वाथं कषायं चोक्तवद्भवेत् । अक्षं चूर्णस्य निर्दिष्टं कषायस्य चतुष्पलम् ॥ १३
मध्यमैषा स्मृता मात्रा नास्ति मात्राविकल्पना । नयः कालं वलं वह्निं देशं द्रव्यं रुजं तथा ॥
समवेक्ष्य महाभाग मात्रायाः कल्पना भवेत् । साम्यास्तत्र रसाः प्रायो विज्ञेया धातुवर्धनाः ॥
मधुरास्तु विशेषेण विज्ञेया धातुवर्धनाः । दोषाणां चैव धातूनां द्रव्यं समगुणं तु यत् ॥ १६
तदेव हृद्भये ज्ञेयं विपरीतं क्षेयावहम् । उपक्रमत्रयं प्रोक्तं देहेऽस्मिन्मनुजोत्तम ॥ १७
आहारो मैथुनं निद्रा तेषु यत्नः सदा भवेत् । असेवनात्सेवनाच्च अत्यन्तं नाशमानुषाद् ॥ १८
क्षयस्य बृंहणं कार्यं स्थूलदेहस्य कर्षणम् । रक्षणं मध्यकायस्य देहभेदास्त्रयो मताः ॥ १९
उपक्रमद्वयं प्रोक्तं तर्पणं वाऽप्यतर्पणम् । हिताशी च मित्ताशी च जीर्णाशी च तथा भवेत् ॥२०
ओषधीनां पञ्चविधा तथा भवति कल्पना । रसः कल्कः शृतः शीतः फाण्डश्च मनुजोत्तम ॥२१
रसश्च पीडको ज्ञेयः कल्क आलोहिताद्भवेत् । कथितश्च शृतो ज्ञेयः शीतः पर्युषितो निधि ॥२२

१ क. ह. 'मेषाः प्रकीर्तिताः । नि' । २ छ. 'ह विवेद्' । ३ क. क. मयावहम् । ४ क. छ. शुष्ककषायस्य ।

५ छ. विषाम् ।

(वृक्षायुर्वेदः)

सद्योभिश्चतुष्टयं यत्तत्कण्ठमभिधीयते । करणानां शतं चैव षष्टिशैवाधिका स्मृता ॥ २३
 यो वेत्ति स ह्यजेयः स्वात्संखन्धे बाहुशीण्डिकः । आहारशुद्धिरग्न्यर्थमग्निमूलं बलं नृणाम् ॥२४
 ससिन्धुत्रिफलां चाद्यात्सुष्ठु राशयभिवर्णदाम् । जाङ्गलं च रसं सिन्धुयुक्तं दधि पयः कणाम् ॥
 रसाधिकं समं कुर्यान्नरो वाताधिकोऽपि वा । निदाघे मर्दनं प्रोक्तं शिशिरे च समं बहु ॥ २५
 बसन्ते मध्यमं श्लेपं निदाघे मर्दनोल्बणम् । त्वचं तु मथमं मर्द्यं मज्जां च तदनन्तरम् ॥ २७
 स्नायुरुधिरदेहेषु अस्थि चातीव मांसलम् । स्कन्धौ बाहू तर्धवेह तथा जङ्घे सजानुनी ॥ २८
 अरिवन्मर्दयेत्पाशो जशु वक्षश्च पूर्ववत् । अङ्गसंघिषु सर्वेषु निष्पीड्य बहुलं तथा ॥ २९
 मसारयेद्दङ्गसंधीन् च श्लेपेण चाकपात् । नाजीर्णे तु श्रपं कुर्यान्न भुक्त्वा पीतवान्नरः ॥ ३०
 दिनस्य तु चतुर्भागं कर्षं तु महारार्थके । व्यायामं(पौ) नैव कर्तव्यं(व्यः) स्नायाच्छीताम्बुना सकृद्
 वार्युष्णं च श्रपं जह्याद्भृदा श्वासं न धारयेत् । व्यायामश्च कफं हन्याद्भृत्वं हन्याच्च मर्दनम् ॥३२
 स्नानं पिचाधिकं हन्यात्तस्यान्ते चाऽऽतपाः मिथाः । आतपह्ये शकर्मोऽऽदौ श्लेभक्यायाम उत्तरः ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये रसादिलक्षणकथन नामैकाशीलभिकद्विष्टततमोऽध्यायः ॥ २८१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—८३१५

अथ मरीचिलभिकद्विष्टततमोऽध्यायः ।

वृक्षायुर्वेदः ।

धन्यन्तरिरुवाच—

वृक्षायुर्वेदमारुवास्ये पुत्रश्वोत्तरतः शुभः । प्राग्गटो याम्यतस्तस्मान्न आप्येऽश्वत्थः क्रमेण तु ॥ १
 दक्षिणां दिशमुत्पन्नाः समीपे कण्ठकटुभाः । उद्यानं गृहवासे स्यात्तिलान्वाऽप्यथ पुष्पितान् ॥२
 वृक्षीयाद्रोपवेद्वृक्षान्दिर्जं चन्द्रं प्रपूज्य च । ध्रुवाणि पथ वायव्यं इत्तं प्राज्ञेश्वैष्णवम् ॥ ३
 नक्षत्राणि तथा मूलं शस्यन्ते द्रुमरोपणे । श्वेष्वेवदीवाहान्पुष्करिण्यां तु कारयेत् ॥ ४
 इस्तो मघा तथा मैत्रमायं पुष्पं सवातवम् । जलाशयसमारम्भे वारुणं चोत्तरात्रयम् ॥ ५
 संपूज्य वरुणं विष्णुं पर्जन्यं तत्सथाचरेत् । अरिष्टाशोकपुंतागशिरीषाः समिधंगवः ॥ ६
 अशोकः कदली जम्बुस्तथा बकुलदाडिमाः । सायं प्रातस्तु धर्मान्ते शीतकाले दिवान्तरे ॥ ७
 चर्पारात्रौ भुवः शोपे सेक्तव्या रोषिता जुभाः । उत्तमा विंशतिर्हस्ता मध्यमाः षोडशान्वराः ८
 स्थानात्स्थानान्तरं कार्यं वृक्षाणां द्वादशावरमाविफलाः स्फुर्षना वृक्षाः शखेणाऽऽदौ हि शोधनम्
 विडङ्गघृतपङ्काक्तान्मेचयेच्छीतवारिणा । फलनाशे कुलत्थैश्च मापैर्मुहूर्तैर्वैस्तिलैः ॥ १०
 घृतशीतपयःसेकः फलपुष्पाय सर्वदा । आधिकानशकृच्चूर्णं यच्चूर्णं तिलानि च ॥ ११
 गोमांससमुद्कं चैव सस्रात्रं निधापयेत् । उत्सेकः सर्ववृक्षाणां फलपुष्पादिवृद्धिदः ॥ १२
 मत्स्यान्धसा तु सेकेन वृद्धिर्भवति शक्तिनः । विडङ्गतण्डलोपेतं मात्स्यं मांसं हि दोहदम् ॥१३
 सर्वेषामविशेषेण वृक्षाणां रोगमर्दनम् ॥ १४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये वृक्षायुर्वेदकथन नाम मरीचिलभिकद्विष्टततमोऽध्यायः ॥ २८२ ॥

आदितः श्लोकानां सपष्टयङ्काः—८३२९

अथ श्वशीलपित्रद्विजातमोऽभ्यावः ।

नानारोगहराण्यौषधानि ।

धन्यन्तरिरुवाच—

- सिंही शटी निशायुगं वत्सकं कायसेचनम् । शिशोः सर्वातिसारेषु स्नान्यदोषेषु शस्यते ॥ १
- शृङ्गां सकृष्णातिविषां चूर्णितां मधुना लिहेत् । एका चातिविषा काशश्छर्दिश्चरहरी शिशोः ॥ २
- वालैः सेव्या चचा साव्या सदुग्धा वाऽथ तैलयुग्धायष्टिकां शङ्खुपर्णां वा बालः क्षीरान्वितां पिबेत् ॥ ३
- वापूपसंपद्युक्तायुर्मेषा श्रीर्विधेते शिशोः । यचा यमिश्रित्वावासाशुण्डीकृष्णानिशागदम् ॥ ४
- सपष्टिसैन्धवं बालः प्रातर्मेषाकरं पिबेत् । देवदारुसहाशिशुफलत्रयपयोमुचाम् ॥ ५
- काथः सकृष्णामृदीकाकल्कः सर्वान्कृमीन्धरेत् । त्रिफलाभृद्भविश्वानां रसेषु मधुसर्पिषोः ॥ ६
- मेरीक्षीरे च गोमूत्रे सिक्तं रोमे हितं शिशोः । नासारक्तहरो नस्यादूर्वारस इहोचमः ॥ ७
- लघुनाद्रकशिशूणां रसः कर्णस्य पूरणम् । तैलमार्द्रकजाद्यं वा शूलनुचौष्टुरोगनुत् ॥ ८
- जातीपत्रं फलं व्योषं कवलं मूत्रकं निशा । दुग्धकाथेऽभयाकल्के सिद्धं तैलं द्विजातिनुत् ॥ ९
- धान्याम्बुनारिकेलं गोमूत्रं क्रमुकविश्वयुक् । काथित कवलं कार्यं जिह्वाव्याधिपशान्तये ॥ १०
- साधितं लाङ्गलीकल्के तैलं निर्मुण्डिकारसैः । गण्डमालागलगण्डौ नाशयेन्नस्य कर्मणा ॥ ११
- पल्लवैर्कपूर्तीकस्तुहीरुग्धातजातिकैः । उद्वर्तयेत्समोमूत्रैः सर्वत्वग्दोषनाशनैः ॥ १२
- वाकुची सविला भुका वत्सरात्कुष्ठनाशनी । पथ्या भल्लातकी तैलगुडपिण्डी तु कुष्ठजित् ॥ १३
- यूधिकाचद्विरजनी त्रिफलाव्योषचूर्णयुक् । तत्रं गुदाङ्गुरे पेषं भक्ष्या वा सगुडाऽभया ॥ १४
- फलदावीविशालाजः काथो धात्रीरसोऽथ वा । पातव्यो रजनीकल्कः सौद्रासौद्रयमेहिना ॥ १५
- वासागर्भो व्याधिघातः काथ एरण्डतैलयुक् । वातशोणितहृत्तानात्पिपली स्यात्प्रीहाहरी ॥ १६
- सेव्या जठरिणा कृष्णा स्तुक्क्षीरवदुभाविता । पयो वाऽरुचिहन्त्रयमिषिडङ्गव्योषकल्कयुक् ॥ १७
- श्रन्यिकोत्राऽभया कृष्णा विडङ्गाक्ता घृतं तैथा । मांसं तत्रं ग्रहण्यर्शैः पाण्डुगुल्मकृमीन्धरेत् ॥ १८
- फलत्रयानृतावासातिक्तभूनिम्बजस्तथा । काथः समाप्तिको हन्यात्पाण्डुरोमं सकामलम् ॥ १९
- रक्तपिची विषेद्रासास्वरसं ससितं मधु । बरीद्राधावलाशुण्डीसाधितं वा पयः पृथक् ॥ २०
- बरी विदारी पथ्या च बलात्रयं सवासकम् । श्वदंष्ट्रामधुसर्पिभ्यामालिहेत्क्षयरोगवान् ॥ २१
- पथ्याशिशुकरञ्जाकैत्वक्सारं मधुसिन्धुमत् । सपूत्रं विद्रधिं हन्ति परिपाकाय तत्रजित् ॥ २२
- त्रिष्टता जीवती दन्ती मज्जिष्ठा शर्वरीद्वयम् । तार्क्षजं निम्बत्रयं च लेपः शस्तो भगदरे ॥ २३
- रुग्धातरजनीलाक्षान्तीजस्रौद्रसंयुता । वासोवर्तिर्धमे योज्या शोधनी गतिनाशनी ॥ २४
- श्यामायष्टिनिशालोध्रपत्रकोत्पलचन्दनैः । समरीचैः शृतं तैलं क्षीरे स्याद्ब्रणरोहणम् ॥ २५
- श्रीकापीतदलैर्मस्र फलोपलवणा निशा । तत्पिण्डीस्वेदनं ताम्रे तच्चैलं स्यात्क्षौषधम् ॥ २६
- कुम्भीसारं पयोयुक्तं बहिर्दग्धं व्रणे लिपेत्(?) । तदेव नाशयेत्सेकाञ्चारिकेलरजोघृतम् ॥ २७
- विशानमोदसिन्धूत्यधिश्वात्यग्भिः समाऽभया । तत्रेणोष्णाम्बुना वाऽथ पीताऽतीसारनाशनी ॥ २८
- वत्सकातिविषाविश्वान्वित्वमुस्तगृनं जलम् । सामे पुराणेऽतीसारे सामृक्श्ले च पाथयेत् ॥ २९

(मन्त्ररूपीपत्रकपनम्)

अङ्गारदग्धं सुगतं सिन्धुमुष्णाम्बुना पिबेत् । मूलवानय वा तद्दि सिन्धुहिङ्गुकाभाया ॥	३०
कटुरोहात्कणातडुलाजचूर्णं मधुसूतम् । वत्सच्छिद्रगतं वक्त्रे न्यस्तं तृष्णां विनाशयेत् ॥	३१
पाठादावौजातिदलं द्राक्षामूलवलात्रयैः । साधितं समधु काथं कवलं मुल्लपाकंहृत् ॥	३२
कृष्णातिविपतिक्तेन्द्रदारुपाठापयोमुचाम् । काथो मूत्रे शृता सौत्री सर्वकण्ठगदापहा ॥	३३
पथ्यागोलुरदुःस्पर्शराजवृक्षशिलोक्तः । कपायः समधुः पीतो मूत्रकृच्छ्रं व्यपोहति ॥	३४
वंशत्वग्वरुणकाथः शर्कराश्मविघातनः । शाखोटकाथससौद्रीराशी श्लीपदी भवेत् ॥	३५
भाषार्कत्वक्पयस्तेलं मधुसिक्तं च सैन्धवम् । पादरोगं हरेत्सर्पिर्जलकुट्टनं तथा ॥	३६
शुण्ठीसौवर्चलाहिङ्गुचूर्णं शुण्ठीरसैर्युतम् । रुजं हरेदथ काथो विद्धि चद्वाधिसाधने ॥	३७
सौवर्चलाग्निहिङ्गुनां सदीप्यानां रसैर्युतम् । विद्दीप्यक[मु]पुक्तं वा तन्नं गुल्फानुरः पिबेत् ॥	३८
धात्रीपटोलमुद्गानां काथः साज्यो विसर्पहा । शुण्ठीदारुनवाक्षीरकाथो मूत्रान्वितोऽपरः ॥	३९
सव्योपायोरजःक्षारः फलकापथ शोधहृत् । गुडशिमुभिदृद्धिश्च सैन्धवानां रजोयुतः ॥	४०
त्रिवृताफलजः काथः सगुडः स्याद्विरेचनः । वचाफलकपापोत्थं पयो वमनकृद्भवेत् ॥	४१
त्रिफलायाः पलशतं पृथग्भृङ्गरजोन्वितम् । विडङ्गं लोहचूर्णं च दशभागसमान्वितम् ॥	४२
शतावरीगुडूच्यश्रिपलानां पञ्चविंशतिः । मध्याज्यतिलजैलिङ्गादृक्कीपलितवज्रिनः ॥	४३
शतमद्दं हि जीयेत सर्वरोगविचर्जितः । त्रिफला सर्वरोगघ्नी समधुः शर्करान्विता ॥	४४
सितामधुघृतैर्युक्ता सकृष्णा त्रिफला तथा । पथ्या त्रिचकगुण्ठपथ गुडूची मुञ्जलीरजः ॥	४५
सगुडं भसितं रोगहरं त्रिशतवर्षकृत् । किञ्चिच्चूर्णं जपापुष्यं पीडितं विसृजेज्जले ॥	४६
तैलं भवेद्घृताकारं किञ्चिच्चूर्णं जलान्वितम् । धूपार्थं दहयते त्रिषं वृषदंशनवायुना ॥	४७
पुनर्मांसिकधूनेन दहयते तथाया पुरा । कर्पूरजलूकाभेकतैलं पाटलिमूलगुहू ॥	४८
पिष्ट्वाऽऽलिप्य पदे द्वे च चरेदङ्गारकं नरः । तृणोत्थानादिकं व्यष्ट्य दर्शयन्वै कुतूहलम् ॥	४९
विषग्रहवृक्षध्वंसक्षुद्रं कर्म च कामिकम् । तत्रे पदूर्ध्वकं प्रोक्तं सिद्धिद्वयसमाधयम् ॥	५०
मन्त्रध्यानौपधिक्रियासुद्रेज्या यत्र मुष्टयः । चतुर्वर्गफलं प्रोक्तं यः पठेत्स दिवं व्रजेत् ॥	५१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नानारोगहरौपकथनं नाम श्र्यश्रीत्वयिच्छिद्रततनोऽध्यायः ॥ २८३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—८३८०

अथ चतुरशीत्यधिकच्छिद्रततनोऽध्यायः ।

मन्त्ररूपीपत्रकपनम् ।

धन्वन्तरिरुवाच—

आपुरारोम्यकर्तार ओंकारायाश्च नाकदाः । ओंकारः परमो मन्त्रस्तं जप्त्वा चामरो भवेत् ॥ १
गायत्री परमो मन्त्रस्तं जप्त्वा मुक्तिमुक्तिभाक् । ॐ नमो नारायणाय मन्त्रः सर्वार्थतापहः ॥ २
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय सर्वदः । ॐ ह्रूं नमो विष्णवे मन्त्रोऽथ चौपर्यं परम् ॥ ३

अनेन देवा हसुराः सत्रियो नीलजोऽभवन् । भूतानामुपकारश्च तथा धर्मो महौपधम् ॥ ४
 धर्मः सद्धर्मकृद्धर्मो होतैर्धर्मैश्च निर्मलः । श्रीदः श्रीशः श्रीनिवासः श्रीधरः श्रीनिकेतनः ॥ ५
 श्रियः पतिः श्रीपरमो ह्येतैः श्रियमवामुयात् । कामी काममदः कामः कामपालस्तथा हरिः ॥ ६
 आनन्दो माधवश्चैव नाम कामाय वै हरेः । रामः परशुरामश्च नृसिंहो विष्णुरेव च ॥ ७
 त्रिविक्रमश्च नामानि जप्तव्यानि जिगीषुभिः । विश्वामभ्यस्यतां नित्यं जप्तव्यः पुरुषोत्तमः ॥ ८
 दामोदरो बन्धहरः पुष्कराक्षोऽक्षिरोगनुत् । हृषीकेशो भयहरो जपेदौपधकर्मणि ॥ ९
 अच्युतं चामृतं मन्त्रं सङ्गमे चापराजितः । जलतारे नारसिंहं पूर्वादौ क्षेमकामवान् ॥ १०
 चक्रिणं गदिनं चैव शार्ङ्गिणं खड्गिनं स्मरेत् । सर्वेशमजितं भक्त्या व्यवहारेषु संस्मरेत् ॥ ११
 नारायणं सर्वकाले नृसिंहोऽखिलमीतिसुत् । गरुडभ्यजथ विपद्द्रासुदेवं सदा जपेत् ॥ १२
 धान्यादिस्यापने स्वमे घ्नन्ताच्युतमीरयेत् । नारायणं च दुःस्वमे दाहादौ जलशायिनम् ॥ १३
 ह्यग्रीवं च विद्यार्थी जगत्सृतिं सुताप्तये । बलभद्रं शौर्यकाय एकं नामार्थसाधकम् ॥ १४

इत्यादिमहापुराण आप्तये मन्त्ररूपीपञ्चम नाम चतुरशीत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २८४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८३९४

अथ पञ्चाशीत्याधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

मृतसंजीवनकरसिद्धयोगः ।

घ्नन्तरिरुवाच—

सिद्धयोगान्पुनर्वक्ष्ये मृतसंजीवनीकरान् । आत्रेयभाषितान्द्विध्यानसर्वव्याधिविपदनाम् ॥ १

आत्रेय उवाच—

विल्वादिपञ्चमूलस्य कायः स्याद्गातिके ज्वरे । पावनं पिप्पलीमूलं गुडूची विश्वजोऽथ वा ॥ २
 आमलक्यमया कृष्णा बद्धिः सर्वज्वरान्तकः । विल्वायिमन्थस्योनाककाशमर्षः पाटला स्थिरा ॥
 त्रिकण्टकं पृथिव्यां गृह्णीतकण्टकारिकाः । ज्वराविपाकपार्श्वार्तिकाशनुक्कुशमूलकम् ॥ ४
 गुडूची पर्पटी मुखं किरातं विश्वभेषजम् । वातपित्तज्वरे देयं पञ्चभद्रमिदं स्मृतम् ॥ ५
 त्रिशद्विंशालाकटुकान्निफलारग्वधैः कृतः । सैलारो भेदनः कायः पेयः सर्वज्वरापहः ॥ ६
 देवदारुवालावासानिफलाज्योपपञ्चकैः । सविहद्वैः सितातुल्यं तच्छूर्णं पञ्चकाम(स)जित् ॥ ७
 दशमूलीशटीरास्त्रापिप्पलीविलरपौष्करैः । शृङ्गीवामलकीभार्गागुडूचिनागवल्ग्विभिः ॥ ८
 यवाग्रे विधिना सिद्धं कषायं वा पिवेन्नरः । कासहृद्गृहणीपार्श्वद्विहाश्रासप्रशान्तये ॥ ९
 मधुकं मधुना युक्तं पिप्पलीं शर्करान्विताम् । नागरं गुडसंयुक्तं ह्निघ्नान्नं लवणप्रयम् ॥ १०
 कारव्यजाजी मरिचं द्राक्षा वृक्षाम्लदाडिमम् । सौवर्चलं गुडं क्षौद्रं सर्वारोचकनाशनम् ॥ ११
 शृङ्गवेररसं चैव मधुना सह पाययेत् । अरुचिश्वासकासघ्नं प्रतिश्यायरूपान्तकम् ॥ १२
 षट् शृङ्गीशिलालोधदादिमं मधुकं मधु । पित्तपुण्डुलतोयेन च्छेदितृष्णानिवारणम् ॥ १३

(मृतमजीवनकरसिद्धयोगः)

गुहूची वासकं लोध्रे पिप्पलीसौत्रसंयुतम् । कफान्वितं जयेद्रक्तं तृष्णाकासज्वरापहम् ॥	१४
वासकस्य रसस्तद्वत्सपशुस्ताम्रजो रसः । शिरीषपुष्पसुरसभावितं परिचं हितम् ॥	१५
सर्वावितुन्मसूरोऽथ पित्तमुक्तण्डुलीपकम् । निर्गुण्डीसारिवाशेलुरश्मोलथ विषापदः ॥	१६
मद्दौषधामृतासुद्रापुष्करश्रन्धिकोद्भवम् । पित्तकृष्णायुतं कायं मूर्छायां च श्देषु च ॥	१७
हिङ्गुसौवर्चलम्पोषैर्द्विपर्लाशीर्घृताढकम् । चतुर्गुणे गर्वां मूत्रे सिद्धमुन्मादनाशनम् ॥	१८
शशुपुष्पीवाचकुष्ठैः सिद्धं ब्राह्मीरसैर्युतम् । पुराणं हन्त्यपस्मारं सोमभादं मेध्यमुत्तमम् ॥	१९
पञ्चगव्यं घृतं तद्वत्कुष्ठमुष्णमयायुतम् । पटोलत्रिफलानिम्बगुहूचीधावनीवृषैः ॥	२०
सकरज्जैर्घृतं सिद्धं कुष्ठनुदजकं स्पृष्टम् । निम्बं पटोलं ज्याघ्रीं च गुहूचीं वासकं तथा ॥	२१
कुर्पाद्दशपलान्भागानेकैकस्य स(सु)कुष्ठितान् । जलद्रोणे विपक्तव्यं पातत्पादावशेषितम् ॥	२२
घृतप्रस्थं पचेत्तेन त्रिफलागर्भसंयुतम् । पञ्चतिलकमितिलयातं सर्पिः कुष्ठविनाशनम् ॥	२३
अशीतिं वातजात्रोगार्थात्त्वारिंशच्च पैचिकान् । विंशतिं श्लैष्मिकान्कासपीनसाशौत्रणादिकान् ॥	२४
हन्त्यन्यान्योगराजोऽयं यथाऽर्कस्तिमिरं खलु । त्रिफलायाः कपायेण भृद्राजरसेन च ॥	२५
व्रणमज्ञालनं कुर्पावुपद्दशप्रशान्तये । पटोलदलचूर्णेन दाटिमत्वग्रजोऽथ वा ॥	२६
गुण्डयेच्च गजेनापि त्रिफलाचूर्णकेन च । त्रिफलायोरजोषष्टिपर्कवोत्पलमारिचैः ॥	२७
ससैन्धवैः पचेत्सैलमभ्यन्नाच्छर्दिकापहम् । सप्तारान्माकैवरसान्द्रिप्रस्थमपुकोत्पलैः ॥	२८
पचेत्तु तैलकुडवं तन्नस्यं पलितापहम् । निम्बं पटोलं त्रिफला गुहूची खदिरं वृषम् ॥	२९
भूनिम्बपाठात्रिफलागुहूचीरक्तचन्दनम् । योगद्वयं ज्वरं हन्ति कुष्ठ(अव्रणमसूरिकाः) ॥	३०
पटोलं त्रिफला चैव गुहूचीमुस्तचन्दनैः । सद्गर्भा रोहिणी पाठा रजनी सदुरालभा ॥	३१
कपायोऽयं ज्वरं हन्ति कुष्ठविस्फोटकादिजम् । पटोलासुतभूनिम्बवासारिष्टकपर्पटैः ॥	३२
खदिराज्जवुतैः कायो विस्फोटव्रशान्तिकृत् । दशमूली छिन्नरुहा पथ्या दाह पुनर्ववा ॥	३३
ज्वरविभ्रद्विशोथेषु शिशुविश्वमिता हिताः । मधुकनिम्बपत्राणां लेपः स्याद्गुणशोधनः ॥	३४
त्रिफला खदिरो दार्वा न्यग्रोधातिवलाकुशाः । निम्बमूलकपत्राणां कपायाः शोथने हिताः ३५	३५
करञ्जारिष्टनिर्गुण्डीरसो हन्पाद्द्रणकृमीन् । धातकीचन्दनकलासपद्मामधुकोत्पलैः ॥	३६
दार्चिमिदोन्नितैर्लेपः ससर्पिर्व्रणरोपणः । गुग्गुलुत्रिफलाव्योपसमांशैर्घृतयोगतः ॥	३७
नाडीवृष्टग्रणं हूलं भग्नंदरमुल्लं हरेत् । हरीतकीं भूवसिद्धां सतैललवणान्विताम् ॥	३८
प्रातः प्रातश्च तेवैत कफवातामयापहम् । त्रिकटुत्रिफलाकाथं सक्षारलवणं पिवेत् ॥	३९
कफवातात्मकेष्वेव विरेकः कफवृद्धिनुत् । पिप्पलीपिप्पलीमूलवचाचिप्रकनागरैः ॥	४०
कथितं वा पित्तलेपयामवाहविनाशनम् । रालां गुहूचीमेरुभदेवदारुपद्दौषधम् ॥	४१
पित्तसर्वाङ्गिके वाते सामे संध्यस्थिमज्जगे । दशमूलकपायं वा पिवेद्वा नागराम्भसा ॥	४२
गुण्डीगोक्षुरककाथः प्रातः प्रातर्नपेवितः । सामवातकटीशुलर्पाण्डुरोगमवाशनः ॥	४३
समूलपत्रशाखायाः श्रसारपथाश्च तैलकम् । गुहूच्याः स्वरसः कलकभूर्ध वा काथयेव च ॥	४४
मध्वकालमासेव्य मुच्यते वातशोगिवाद् । पिप्पली वर्षमार्गं वा संव्यं पथ्या गुडेन वा ॥	४५

* धनुषिज्ञान्तर्गतो मन्वोऽत्र उ पुस्तके नास्ति ।

पटोलत्रिफलातीत्रकृत्कामृतसाधितम् । पङ्क पीता जयत्याशु सदाहं वातशोभितम् ॥	४६
गुग्गुलुं कोष्णशीतेन गुड्डीत्रिफलाम्भसा । बलापुनर्नरैरण्डद्वीद्वयगोधुरैः ॥	४७
सहिष्णुत्वणैः पीतं सयो वातरुजापहम् । कर्पिकं विप्वलीमूलं पञ्चैत्र लक्षणानि च ॥	४८
विप्वली चित्रकं शुण्ठी त्रिफला त्रिवृता वचा । द्रौ क्षारौ शीतला दन्ती स्वर्णशीरी त्रिपाणिका	
कोलप्रमाणं गुटिकां विधेःसौरीरकायताम् । शोधावपाके त्रिवृता मृद्वे चोदरादिभे ॥	५०
क्षीरं शोधहरं दासुवर्पाभूर्नागरैः शुभम् । सेकस्तथाऽऽरुवर्पाभूनिम्बकायेन शोफागित् ॥	५१
व्योषगर्भं पलाशस्य त्रिगुणे भस्मसारिणी । साधितं विवतः सर्पैः पतत्यशो न संशयः ॥	५२
विष्वक्सेनाञ्जनिर्गुण्ठीसाधितं चापि लवणम् । विडङ्गानलसिन्धुत्थरास्त्राग्रशीरदारुभिः ॥	५३
तैलं चतुर्गुणं सिद्धं कटुद्रव्यं जलन वा । गण्डमालापहं तैलमभ्वद्वाङ्गलगण्डनुत् ॥	५४
शडीकुनागवलयकाथः क्षीररसे युतम् । पयस्यापिप्वलीरासाकलकं सिद्धं क्षये हितम् ॥	५५
वचाविडम्भयाशुण्ठीहिङ्गकुप्राशिदीप्यकान् । द्वित्रिपट्चतुरेकांशसप्तपञ्चा(श्चां)शिकाः क्रमात् ॥	५६
चूर्णं पीतं हृन्नि गुल्ममुदरं शूलकासनुत् । पाठानिकुम्भत्रिकटुत्रिफलाप्रिसुसाधिता ॥	५७
मूत्रेण चूर्णगुटिका गुल्मप्लीहादिमर्दनी । वासानिम्बपटोलानि त्रिफला वातपित्तनुत् ॥	५८
लिङ्गात्सौत्रेण विडङ्गचूर्णं कृभिविनाशनम् । विडङ्गसैन्धवक्षारमूत्रेणापि हरीतकी ॥	५९
शूलकीवदरीजम्बुपिथालाम्नाजुनस्त्वचः । पीताः क्षीरेण मध्वक्ताः पृथक्शोणितवारणाः ॥	६०
विल्वाम्रभातकीपाठाशुण्ठीभोचरसाः सपाः । पीता रुच्यन्त्यतीसारं गुडतक्रेण दुर्जयम् ॥	६१
चाङ्गेरीकोलदध्यम्बुनागरक्षारसंयुतम् । घृतयुक्तसाधितं पेयं गुरुभ्रंशरुजापहम् ॥	६२
विडङ्गातिविषामुस्तदारुपाठाकलिङ्गकम् । मरीचेन समायुक्तं शोधावीसारनाशनम् ॥	६३
शर्करासिन्धुशुण्ठीभिः कृष्णा मधुगुदेन वा । द्वे द्वे स्वादेद्वरीतक्यौ जीवेद्वर्षशतं सुखी ॥	६४
त्रिफला विप्वलीयुक्ता समभ्वाज्या तथैव सा । ज्वर्णमामलकं तेन सुरसेन तु भावितम् ॥	६५
मध्वाज्यशर्करायुक्तं लीढ्वा स्त्रीशः पयः वित्रेत् । मापपिप्वलिशालीनां यवगोधूमयोस्तथा ॥	६६
चूर्णमागैः समाश्रित्य पचेत्पिप्वलिकां शुभाम् । तां भक्षयित्वा च विषेच्छर्करामधुरं पयः ॥	६७
नवशट्कवद्रच्छेदशः वारान्निश्रं ध्रुवम् । समद्वाभातकीपुष्पलोअनीलोत्पलानि च ॥	६८
एतत्क्षीरेण दातव्यं स्त्रीणां प्रदरनाशनम् । बीजं कौरण्टकं चापि मधुकं श्वेतचन्दनम् ॥	६९
पत्रोत्पलस्य मूलानि मधुकं शर्करातिलान् । द्रवमाणेषु गर्भेषु गर्भस्थापनमुत्तमम् ॥	७०
देवदारु नभः कुष्ठं नलदं विश्वभेषजम् । लेपः काञ्जिकसंपिष्टसैलयुक्तः शिरोतिनुत् ॥	७१
वस्रपतं क्षिपेत्कोष्णं सिन्धुत्थं कर्णशूलनुत् । लशुनाद्रैकशिष्ण्यां कदल्या वा रसः पृथक् ॥	७२
बलाशतावरीरास्त्रामृताः सैरीयकैः पिवेत् । त्रिफलासहितं सर्पिस्त्रिभिरन्नमनुत्तमम् ॥	७३
त्रिफलाज्योपसिन्धुत्थंमूत्रं सिद्धं विषेक्षरः । चक्षुष्यं भेदनं हृद्यं दीपनं कफरोगनुत् ॥	७४
नीलोत्पलस्य क्रिञ्जलकं गोशुक्रद्रससंयुतम् । गुटिकाञ्जनमेतत्स्यादिनराज्यन्धयोर्हितम् ॥	७५
यष्टीमधुरचाकृष्णादीनाम कृत्तस्य च । कल्केनाऽऽलोक्य निम्बस्य कपायो वमनाय सः ॥	

* " दश भारदिव्यो ध्रुवः " इत्यपि यदाचित्कालम् ।

(मृत्युञ्जयकल्पः)

स्निग्धस्विन्नशयनं तोयं प्रदातव्यं विरेचनम् । अन्यथा योजितं कुर्यान्मन्दाग्निं गौरवारुची ॥७७
 पध्वासैन्धवकृष्णानां चूर्णमुष्णाम्बुना पिवेत् । विरेकः सर्वरोगघ्नः श्रेष्ठो नाराचसंशकः ॥ ७८
 सिद्धयोगा मुनिभ्यो य आत्रेयेण प्रदर्शिताः । सर्वरोगहराः सर्वयोगाऽप्याः सुधुतेन हि ॥ ७९

इत्यादिमहापुराण आत्रेये मृतसंजीवनकरविद्वयोरुच्यते नाम पञ्चाशीत्यधिकविंशततमोऽध्यायः ॥ २८५ ॥

आदितः श्लोकानां सपञ्चदशः—८४७३

अथ पञ्चाशीत्यधिकविंशततमोऽध्यायः ।

मृत्युञ्जयकल्पाः ।

धन्वन्तरिखाच—

कल्पान्मृत्युञ्जयान्क्षये ह्यायुर्दीर्घागमर्दनान् । त्रिशती रोगहा सेव्या मध्वाज्यत्रिफलामृता ॥ १
 पलं पलार्धं कर्पं वा त्रिफलां सकलां तथा । विल्वतैलस्य नस्यं च मासं पञ्चशती कविः ॥ २
 रोगापमृत्युवलिजिचिलं भलातकं तथा । पञ्चाङ्गं वाकुचीचूर्णं पण्मासं खदिरोदकैः ॥ ३
 क्षथैः कुष्ठं जयेत्सेव्यं चूर्णं नीलकुरुण्टजम् । क्षीरेण मधुना वाऽपि शतायुःखण्डदुग्धभुक् ॥ ४
 मध्वाज्यशुण्ठीं संसेव्य पलं प्रातः स मृत्युजित् । वलीपलितजिजीवेन्माण्डूकीचूर्णदुग्धपाः ॥ ५
 उच्यते मधुना कर्पं पयसा मृत्युजिन्नरः । मध्वाज्यैः पयसा वाऽपि निर्गुण्डी मृत्युरोगजित् ॥ ६
 पलाशतैले कर्पकं पण्मासं मधुना पिवेत् । दुग्धभोजी पञ्चशती सहस्रायुर्भवेन्नरः ॥ ७
 ज्योतिष्मतीपत्ररसं पयसा त्रिफलां पिवेत् । मधुनाऽऽज्यं ततस्तदृच्छतावर्षा रजः पलम् ॥ ८
 सौद्राज्यैः पयसा वाऽपि निर्गुण्डी रोगमृत्युजित् । पञ्चाङ्गं निम्बचूर्णस्य खदिरकाचभाषितम् ॥ ९
 कर्पं भृङ्गरसेनापि रोगजिन्नामरो भवेत् । रुदन्तिक्राज्यमधुमुग्धभोजी च मृत्युजित् ॥ १०
 कर्पचूर्णं हरीतक्या भाषितं भृङ्गराडसैः । घृतेन मधुनाऽऽसेव्य त्रिशतायुश्च रोगजित् ॥ ११
 वाराहिकाभृङ्गरसं लोहचूर्णं शतावरी । साज्यं कर्पं पञ्चशती कार्त्तिकूर्णं शतावरी ॥ १२
 भाषितं भृङ्गराजिन मध्वाज्यं त्रि(त्रि)शती भवेत् । आम्रापृतात्रिवृत्तुल्यं गन्धकं च कुमारिका ॥ १३
 रसैर्विमृज्य द्वे गुञ्जे साज्यं पञ्चशताब्दवान् । अश्वगन्धाफलं तैलं साज्यं खण्डं शताब्दवान् ॥ १४
 पलं पुनर्नवाचूर्णं मध्वाज्यपयसा पिवन् । अशोकचूर्णस्य पलं मध्वाज्यं पयसाऽर्जुनम् ॥ १५
 निम्बस्य तैलं समधु नस्यात्कृष्णकचः शती । कर्पगन्धं समध्वाज्यं शतायुः पयसा पिवन् ॥ १६
 अमयां सगुडां जग्ध्वा घृतेन मधुरादिभिः । दुग्धाभमुष्णकेशोऽरोगी पञ्चशताब्दवान् ॥ १७
 पलं कृष्माण्डकाचूर्णं मध्वाज्यपयसा पिवन् । मासं दुग्धाभभोजी च सहस्रायुर्विरोगवान् ॥ १८
 शालकचूर्णं भृङ्गाज्यं समध्वाज्यं शताब्दकृत् । कद्रुतुम्बीतैलनस्यं कर्पं शतद्रयाब्दवान् ॥ १९
 त्रिफला पिपली शुण्ठी सेविता त्रिशताब्दकृत् । शतावर्षाः पूर्वयोगः सहस्रायुर्वलातिहृत् ॥ २०
 चित्रकेण तथा पूर्वं तथा शुण्ठीचिद्वदतः । लोहेन भृङ्गराजेन बलया निम्बपञ्चकैः ॥ २१
 खदिरेण च निर्गुण्ड्या कण्टकार्याऽथ वासकात् । वर्षाभुवा तद्रसैर्वा भाषितो वटिकाकृतः ॥ २२

१ छ. पय.वा घृ. २ छ. 'ह'। ताम्ब-मृतं नततुल्यं । ३ क. द. वे । ४ क. घ. सुखे । ५ छ. 'म्यापल' ।

६ छ. दिमस्य ।

चूर्णं घृतैर्वा पधुना गुडाधैर्वा रिणा तथा । ॐ ह्रूं स इति मन्त्रेण मन्त्रितो योगराजकः ॥ २३
 मृतसंजीवनीकल्पो रोगमृत्युञ्जयो भवेत् । सुरासुरैश्च मुनिभिः सेविताः कल्पसागराः ॥
 गजामुर्वेदं प्रोवाच पालकाप्योऽङ्गराजकम् ॥ २४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये मृत्युञ्जयकल्पकथन नाम पदशीत्वधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २८६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८४९७

अथ सप्ताशीत्वधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

गजचिकित्सा ।

पालकाप्य उवाच—

गजलक्ष्मचिकित्सां च लोपपादं वदामि ते । दीर्घहस्ता महोच्छ्वासाः प्रशस्तास्ते सहिष्णवाः १
 विशालप्रादशनस्ताः शीतकालमदाश्च ये । दक्षिणधोन्नतो दन्तो वृंहितं जलदोषमम् ॥ २
 कर्णौ च विपुलौ येषां सूक्ष्मबिन्दुनिर्वृतास्त्वचि । ते धार्या न तथा धार्या वामना ये त्वलक्षणाः
 हस्तिन्यः पार्श्वगभिषयो ये च मूढा मतङ्गजाः । वर्णं सरवं वलं रूपं कान्तिः संहननं जवः ॥ ४
 सप्तास्थितो गजधेद्वसङ्गामेऽरीज्जयेत्सदा । कुञ्जराः परमा शोभा त्रिविरस्य बलस्य च ॥ ५
 आहतः कुञ्जरैश्चैव विजयः पृथिवीक्षिता । पाँकलेषु च सर्वेषु कर्तव्यमनुवासनम् ॥ ६
 घृतैर्लाभ्यङ्गयुक्तं स्नानं वातविवर्जितम् । स्कन्धेषु च क्रिया कार्या तथा पालकवद्गुणैः ॥ ७
 गोमूत्रं पाण्डुरोगेषु रजनीभ्यां घृतं द्विज । आनाहे तैलसिक्तस्य निपेकस्तस्य शस्यते ॥ ८
 लवणैः पश्चभिर्मिश्रा मतिपानाय वारुणी । विद्वद्भ्रिफलाब्धोपसैन्धवैः कवलान्कुतान् ॥ ९
 मूर्छामु भोजयेन्नागं क्षौद्रं तोयं च पाययेत् । अभ्यङ्गः शिरसः शूले नस्यं चैव प्रशस्यते ॥ १०
 नागानां स्नेहपुटकैः पादरोगानुपक्रमेत् । पश्चात्कल्कपायेण शोधनं च विधीयते ॥ ११
 शिशित्तिचिरलावानां पिप्पलीपरिचान्वितैः । रसैः संभोजयेन्नागं वेपथुर्धस्य जायते ॥ १२
 घालविल्वं तथा लोभ्रं घातकी सितथा सह । अतीसारविनाशाय पिण्डीं भुञ्जीत कुञ्जरः ॥ १३
 नस्यं करग्रहे देयं घृतं लवणसंयुतम् । मागर्षी नागराऽञ्जाजी यवागूर्मुस्तसाधिता ॥ १४
 उत्कर्णके तु दातव्या वाराहं च तथा रसम् । दशमूलकुलत्थाम्लकाकमाचीविपाचितम् ॥ १५
 तैलं शूङ्गलसंयुक्तं गलग्रहगदापहम् । अष्टभिर्लवणैः पिष्टैः भ्रंसन्नं पापयेद्घृतम् ॥ १६
 मूत्रभङ्गोऽथ वा वीजं कथितं त्रपुणस्य च । त्वग्दोषेषु पिवेन्निम्बं वृषं वा कथितं द्विपः ॥ १७
 गवां पूरं विद्वद्भ्रानि कृमिकोष्ठेषु शस्यते । शूङ्गवेरकणाद्राक्षाशर्कराभिः घृतं पयः ॥ १८
 क्षतक्षयहरं पानं तथा मांसरसः शुभः । मुद्गैर्दानं ज्योष्युतमरुचौ तु प्रशस्यते ॥ १९
 त्रिवृगोपाश्रिदन्त्यकेश्यामा क्षीरेपिप्पली । एतैर्गुलमहरः स्नेहः कृतश्चैव तथा परः ॥ २०
 भेदनद्रावणाभ्यङ्गस्नेहपानानुवासनैः । सर्पानेव समुत्पादान्विद्रधीन्समुपाहरेत् ॥ २१
 पाष्टिकं मुद्गमूषेण शारदेन तथा पियेत् । घालविल्वस्तथा लेपः केटरोगेषु शस्यते ॥ २२

१ घ. 'निवृत्तयो' । ड. २ क. घ. ङ. 'रित्तयो वाय म.' । ३ क. ङ. मता । ४ क. घ. पातयेत् तु घं ।
 ५ घ. 'तेलसाधक स्थानं । ६ घ. घ. पादवलेज्जुः । घं । ७ च. 'त पावदधं' । घ. 'तं मूत्रमधं' । ८ घ. मत्तमा ।
 ९ क. घ. पुत्रोमेव । घ. वृत्रोमेव ।

(अश्ववाहनसारः)

विद्येन्द्रयवौ दिङ्गु संरलं रजनीद्वयम् । पूर्वाह्ने दापयेत्पिण्डान्मर्वशूलोपशान्तये ॥	२३
मघानभोजने तेषां पष्टिकत्रीदिशालयः । मध्यमौ यवगोधूमौ शेषा दान्तिनि चापमाः ॥	२४
यवथैव तथैवेक्षुर्नागानां बलवर्धनः । नागानां यवसं शुक्रं तथा धातुप्रकोषणम् ॥	२५
मदक्षीणस्य नागस्य पयःपानं प्रशस्यते । दीपनीर्यैस्त्वथा द्रव्यैः शृगो मांसरसः शुभः ॥	२६
वायसः कुङ्कुरशोभौ काकोलककुलं हरिः । भवेत्सौद्रेण संयुक्तः पिण्डोद्रेकगदापहः ॥	२७
कटुमत्स्याविडङ्गानि क्षारः कोपातकीपयः । हरिद्रा चेति धूपोऽयं कुङ्करस्य जयावहः ॥	२८
पिप्पलीतण्डुलीतैलं माध्वीकं माक्षिकं तथा । नेत्रयोः परिपेकोऽयं दीपनीयः प्रशस्यते ॥	२९
पुरीषं घटकायाश्च तथा पारावतस्य च । क्षीरवृक्षः करीपश्च प्रसन्ना चैष्टमञ्जनम् ॥	३०
अनेनाञ्जितनेत्रस्तु करोति कदनं रणे । उत्पलानि च नीलानि पुस्तं तगरमेव च ॥	३१
तम्बुलोदकपिष्टानि नेत्रनिर्वापणं परम् । नखवृद्धौ मखच्छेदस्त्रैलसेकश्च मात्स्यपि ॥	३२
शय्यास्थानं भवेच्चास्य करीषैः पांसुभिस्तथा । शरदिदाद्ययोः सेकः सर्षिषा च तथेप्यते ॥३३	

इत्यादिनद्यापुराण भाग्ये गजपिकित्ताकपन नाम सप्ताशीत्यधिकद्वैशततमोऽध्यायः ॥ २८० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८५३०

अश्ववाहनीतिरद्विगततमोऽध्यायः ।

अश्ववाहनसारः ।

धेनवन्तरि रुवाच—

अश्ववाहनसारं च वह्ये चाश्वचिकित्सनम् । बाजिनां संग्रहः कार्यो धर्मकर्णार्थसिद्धये ॥	१
अश्विनी श्रवणं हरतमुत्तराश्रितयं तथा । नक्षत्राणि प्रशस्तानि हयानामादिवाहने ॥	२
हेमन्तः शिशिरश्चैव वसन्तश्चाश्ववाहने । ग्रीष्मे शरदि वर्षासु निषिद्धं वाहनं हये ॥	३
वीर्येण चपलैर्दण्डैर्वदने न च ताडयेत् । कीलास्थिसंकुले चैव विषमे कण्टकान्विते ॥	४
वालकापङ्कसंछन्ने गर्तागर्तप्रदूषिते । अश्विनज्ञो विनोयार्थैर्वाहनं कुरुते तु यः ॥	५
स वाहते ह्येनैव वृष्टस्थः कटिकां विना । छन्दं विज्ञापयेत्कोऽपि सुकृती धीमतां वरः ॥	६
अभ्यासादभियोगाच्च विना शास्त्रं स्ववाहकः । स्वातस्य प्राङ्मुखस्याथ देवोन्वपुषि योजयेत् ७	७
मणवादिनयोन्तेन स्वबीजेन यथाक्रमम् । ब्रह्मा चित्ते बले विष्णुर्विनतेयः पराक्रमे ॥	८
पार्श्वे रुद्रा गुरुर्वृद्धौ विश्वे देवाश्च मर्मसु । हृगावर्ते दृशीन्द्रकीं कर्णयोरश्विनौ तथा ॥	९
जठरेऽग्निः स्वधा स्वेदे वासुजिहायां जवेऽनिलः । वृष्टतो नाकवृष्टस्तु (अश्वुराग्रे सर्वपर्वताः) ॥१०	१०
वाराश्च रोमरूपेषु हृदि चान्द्रयती कला । तेजस्पाती रतिः श्रोण्यां ललाटे च जगत्पतिः ॥ ११	११
ग्रहाश्च हेपिते चैव तथैवोरसि वासुकिः । उपोपितोऽर्चयेत्सादी हयं दक्षधुती जवेत् ॥	१२
इय गन्धर्वराजस्त्वं) शृणुष्व वचनं मम । गन्धर्वकुलजातस्त्वं मा भूस्त्वं कुलदूषकः ॥	१३

* च. पुस्तकेऽयं धनुर्बिहान्त्वर्गेतो अन्धो नास्ति ।

१ ख. सवत् । २ क. हे मयते पिण्डा । ३ छ. हे पायवे । ४ छ. 'मे गुद्र नदादि । ५ । ५ क. व. अश्विवाच । ६ क. द. 'अश्विभिषु यो' । ७ क. द. द. द्वावर्ते ।

- द्विजानां सत्यवाक्येन सोमस्य गरुडस्य च । रुद्रस्य वरुणस्यैव पवनस्य बलेन च ॥ १४
- हुताशनस्य दीप्त्या च स्मर जातिं तुरंगम । स्मर राजेन्द्रपुत्रस्त्यं सत्यवाक्यमनुस्मर ॥ १५
- स्मर त्वं वारुणो कन्यां स्मर त्वं कौस्तुभं मणिम् । क्षीरोदसागरे चैव मध्यमाने सुरामुरैः ॥ १६
- तत्र देवकुले जातः स्ववाक्यं परिपालय । कुले जातस्त्वमश्वानां मित्रं मे भव शाश्वतम् ॥ १७
- शृणु मित्र त्वमेतच्च सिद्धो मे भव वाहन । विजयं रक्ष मां चैव समरे सिद्धिमावह ॥ १८
- तव पृष्ठं समारुह्य हता दैत्याः सुरैः पुरा । अधुना त्वां समारुह्य जेष्यामि रिपुवाहिनीम् ॥ १९
- कर्णजापं ततः कृत्वा विमुह्य च तथाऽप्यरीन् । पर्यानयेद्दयं सादी बाहयेद्युद्धगो जयम् ॥ २०
- संजाताः स्वशरीरेण दोषाः प्रायेण वाजिनाम् । हन्यन्तेऽतिप्रयत्नेन गुणाः सादिवरैः पुनः २१
- सहजा इव दृश्यन्ते गुणाः सादिवरोद्भवाः । नाशयन्ति गुणानन्ये सादिनः सहजानपि ॥ २२
- गुणानेको विजानाति वेत्ति दोषांस्तथाऽपरः । धन्यो धीमान्हयं वेत्ति नोभयं वेत्ति मन्धीः ॥
- अकर्मज्ञोऽनुपायज्ञो वेगासक्तोऽपि कोपनैः । जयदण्डरतिश्चित्रो यः शस्तोऽपि न शस्यते ॥ २४
- उपायज्ञोऽथ चित्तज्ञो विशुद्धो दोषनाशनः । गुणार्जनपरो नित्यं सर्वकर्मविशारदः ॥ २५
- प्रग्रहेण गृहीत्वाऽथ प्रविष्टो बाहभूतलम् । सव्यापसम्बन्धभेदेन बाहनीयः सुसादिना ॥ २६
- आरुह्य सहसा नैव ताडनीयो ह्योत्तमः । ताडनाद्भवामोति भवान्मोहश्च जायते ॥ २७
- प्रातः सादीं ह्यनैव बल्लगामुद्धृत्य चालयेत् । मन्दं मन्दं विना नालं घृतबल्लो दिनान्तरे ॥ २८
- प्रोक्तमाश्वसनं सामभेदोऽथेन नियोज्यते । कशादिताडनं दण्डो दानं कालसाहिष्णुता ॥ २९
- पूर्वपूर्वविशुद्धौ तु विदध्यादुत्तरोत्तरम् । जिहातले विना योगं विदध्याद्वाहने ह्ये ॥ ३०
- गुणोत्तरशतं बल्लं सृक्कृष्या सह गाहयेत् । विस्मार्प्य वाहनं कुर्याच्छिथिलानां शनैः शनैः ॥ ३१
- हयजिहाङ्गमाहीने जिहाङ्गं च विमोचयेत् । गाढतां मोचयेत्तत्रद्यावत्स्तोमं न मुञ्चति ॥ ३२
- कुर्याच्छतमुरस्त्राणमविलासं च मुञ्चति । ऊर्ध्वाननः स्वभावाद्यस्तस्योरस्त्राणमश्नयम् ॥ ३३
- विधाय बाहयेद्दृष्ट्या लीलाया सादिसत्तमः । तस्य सव्येन पूर्वेण संयुक्तं सव्यबल्लया ॥ ३४
- यः कुर्यात्पश्चिमं पादं गृहीतस्तेन दक्षिणः । क्रमेणानेन यो वामे कुरुते वामबल्लया ॥ ३५
- पादां तेनापि पादः स्याद्गृहीतो वाम एव हि । अग्रे चेशरणे लुक्ते जायते सुदृढासनम् ॥ ३६
- यौ हतौ दुष्करं चैव मोटकं नाटकायनम् । सव्यहीनं खलीकारो हतने गुणने तथा ॥ ३७
- स्वभारं हि तुरंगस्य मुखव्यावर्तनं पुनः । न चैवेत्यं तुरंगानां पादग्रहणहेतवः ॥ ३८
- विश्वस्तं हयपालोक्य गाढमापीड्य चाऽऽसनम् । रोधयित्वा मुखे पादं ग्राह्यतो लोकने हितम् ॥
- गाढमापीड्य रागाभ्यां बल्लगामाकृष्य गृह्यते । तद्वन्धनापुग्मपादं तद्दृढलग्नमुच्यते ॥ ४०
- संयोग्य बल्लया पादान्बल्लगामालोक्य वाञ्छितम् । बाह्वपार्णिपयोगास्तु यत्र तन्मोटनं मतम् ॥
- प्रलया विपुत्रे ज्ञात्वा क्रमेणानेन बुद्धिमान् । मोटनेन चतुर्थेन विधिरेव विधीयते ॥ ४२
- नाऽऽप्युत्तेऽप्यथ यः पादं योऽश्वो लंघयन्मण्डले । मोटनोद्भूतनाभ्यां तु ग्राहयेत्पादमीदृशम् ४३
- बन्धयित्वाऽऽसने गाढं मन्दवादाय यो ब्रजेत् । ग्राहने संग्रहायत्र तत्संग्रहणमुच्यते ॥ ४४
- हत्वा पार्श्वप्रकारेण स्थानस्यो ज्यग्रमानसम् । बल्लगामाकृष्य पादेन ग्राह्य कण्ठरुपायनम् (१) ४५

(अभक्षिक्रिता)

वल्केणा(ना)पोर्द्धिणाऽनेन पाप्मिणातांस्तुरंगमः । गृह्णते यत्स्वकीकृत्य खलीकारः स चेप्पते
 यतित्रये प्रियः पादमादत्ते नैव बाञ्छितः । हत्वा तु यत्र दण्डेन गृह्णते इननं हि तद् ॥ ४७
 खलीकृत्य चतुष्केण तुरङ्गो बलगाऽन्यया । उच्छ्वास्य ग्राह्येऽन्यत्र तत्स्वादुच्छा(च्छ्वा)सनं पुनः
 स्वभावाद्गृहिरस्यन्ते तस्यां दिशि तदाननम् । नियोज्य ग्राहयेत्तु मुखव्यावर्तनं मतम् ॥ ४९
 ग्राहयित्वा ततः पादं त्रिविधासु यथाक्रमम् । साधयेत्पञ्चभारासु क्रमशो मण्डलादिषु ॥ ५०
 (अजानुर्ध्वाननं वाहं शिथिलं वाहयेत्सुधीः । अद्वेषु लाघवं यावत्तावत् वाहयेद्दयम् ॥ ५१
 मृदुः स्क्रन्धे लघुर्वक्त्रे शिथिलः सर्वसंधिषु । यदा स सादिनो बहवः संगृहीयात्तदा ह्यम्) ५२
 न त्यजेत्पश्चिमं पादं यदा साधु भवेत्तदा । तदाऽऽकृष्टिविधातव्या पाणिभ्यामिह बलगायी ॥ ५३
 एकाद्द्विको यथा तित्थेदुद्धीवोऽश्वः समाननः । घरायां पश्चिमी पादाचन्तरी(रि)क्षे यदाश्रयी ॥
 तदा संधारणं कुर्याद्वाढवाहं च मुष्टिना । सहस्रैवं समाकृतो यस्तुरंगो न तिष्ठति ॥ ५५
 शरीरं विक्षिपन्तं च साधयेन्मण्डलभ्रमैः । क्षिपेत्स्क्रन्धं च यो वाहः स च स्थाप्यो हि बलगा ॥
 गोमयं लवणं मूत्रं कथितं मृतसमन्वितम् । अङ्गुलेषु पक्षिकादिदंश्रमविनाशनः ॥ ५७
 मध्ये भद्रादेजातीनां मण्डो देवो हि सादिना । दंशनं सूक्ष्मकीटस्य निरुत्साहः क्षुधा ह्यः ५८
 यथा बह्वस्तथा शिक्षा विनश्यन्त्यतिवाहिताः । अवाहिता न सिध्यन्ति तुङ्गवक्त्रांश्च वाहयेत् ॥
 संपीठ्य जानुयुग्मेन स्थिरमुष्टिस्तुरंगमम् । गोमूत्राः कुटिला वेणी पद्ममण्डलमालिकाः ॥ ६०
 (नपञ्चोत्सृष्टिकाः कार्ये गवितास्तेऽतिकीर्तिताः । संक्षिप्तं चैव विक्षिप्तं कुक्षितं च यथाचितम् ॥
 त्र्यलितावलिगतौ चैव पोढा चेत्यमुदाहृतम् । वीथौ घनुःशतं यावदधीतिर्नवतिस्तथा ॥ ६२
 भद्रः सुसाध्यो वाजी स्यान्मन्दो दण्डैकगानसः । सुगन्धो मृगो वाजी संकीर्णस्तसमन्वपात्
 शर्करामधुलाजादः सुगन्धोऽश्वः शुचिर्दिनः । तेजस्वी सत्रियथाशो विनीतो बुद्धिर्माथ यः ॥
 मृदोऽशुचिश्चलो मन्दो निरूपो विपत्तिः खलः । बलगा धार्यमाणोऽश्वो लालकं यश्च दैर्घयेत् ॥
 भेरिषु योजनीयोऽसौ प्रव्रह्महमोक्षर्षेः । अश्वादिलक्षणं बह्ये शालिहोत्रो यथाऽवदत् ॥ ६६

इत्यादिमहापुराण भाग्येऽश्ववाहनसारवर्षेन नानाघातीत्यधिकद्विसप्ततनोऽप्याः ॥ २८८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—८५९६

अश्वकोवनयत्पिच्छीसप्ततनोऽप्याः ।

अभक्षिक्रिता ।

शालिहोत्र उवाच—

अश्वानां लक्षणं बह्ये चिकित्सां चैव संभुत । हीरदन्तो विदन्तश्च करालः कृष्णतालुकः ॥ १
 कृष्णनिहथ यमजोऽजातमुष्कश्च यस्तथा । द्विशफथ तथा गृही विवर्णो व्याघ्रवर्णकः ॥ २
 खरवर्णो भस्मवर्णो जातवर्णश्च काकुदी । शिबी च काकसादी च खरसारस्तथैव च ॥ ३
 वानराक्षः कृष्णसटः कृष्णगुह्यस्तथैव च । कृष्णमोथश्च शूकश्च यश्च तित्तिरिसनिभः ॥ ४

*च. पुस्तकेऽयं धनुर्ध्वानन्तर्गतो धन्यो नास्ति । + च. पुस्तकेऽयं धनुर्ध्वानन्तर्गतो धन्यो नास्ति ।

१ छ. 'या । वन त्रिको । २ क. र. तालकः । ३ क. र. दायवेत् । ४ छ. भारालु । ५ च. मुष्टुदात् ।

- विषमः श्वेतपादश्च ध्रुवावर्तविवर्जितः । अशुभावर्तसंयुक्तो वर्जनीयस्तुरंगमः ॥ ५
- रन्ध्रोपरन्ध्रयोर्द्वौ द्वौ द्वौ मस्तकवक्षसोः । मायेण च ललाटस्थकण्ठावर्ताः शुभा दश ॥ ६
- मृद्धाणां च ललाटे च कर्णमूले निगालके । बाहुमूले गले श्रेष्ठा आवर्तास्त्वशुभाः परे ॥ ७
- शुकेन्द्रगोपचन्द्राभा ये च वायससंनिभाः । सुवर्णवर्णाः स्निग्धाश्च प्रशस्तास्तु सदैव हि ॥ ८
- दीर्घग्रीवासिकूटाश्च ह्रस्वकर्णाश्च शोभनाः । राज्ञां तुरंगमा यत्र विजयं वर्जयेत्ततः ॥ ९
- पातितस्तु ह्यो दन्ती शुभदो दुःखदोऽन्यथा । श्रियः पुत्रास्तु गन्धर्वा वाजिनो रत्नमुत्तमम् १०
- अश्वमेधे तु तुरगः पवित्रत्वात्तु ह्युते । वृषो निम्बवृहत्यां च गृह्णी च समासिका ॥ ११
- सिंहचाणकहरी पिण्डी सैदक्ष शिरसस्तथा । विष्णु पुष्करमूलं च नागरं साम्बवेतसम् ॥ १२
- पिप्पलीसैन्धवयुतं शूलं चोष्णवारिणा । नागरातिविषा मुस्ता सानन्ता विल्वमालिका ॥ १३
- कायेमेषां पिवेद्वाजी सर्वातीसारनाशनम् । त्रियंगुसारिवाभ्यां च युक्तमाजं शृतं पयः ॥ १४
- पर्याप्तशर्करं पित्वा श्रमाद्वाजी विमुच्यते । द्रोणिकायां तु दातव्या तैलवस्तिस्तुरंगमे ॥ १५
- कौष्ठजा वा शिरा वैश्यास्तेन तस्य सुखं भवेत् । दाढिमं त्रिफला व्योषं गुडश्च समभावितः १६
- पिण्डमेतत्पदातव्यमश्वानां कार्दमनाशनम् । त्रियंगुलोध्रमधुभिः पिवेद्दृष्टपरसं हयः ॥ १७
- क्षीरं वा पञ्चकोलाद्यं कासनाद्धि ममुच्यते । प्रस्कन्धेषु च सर्वेषु ध्रेय आदौ विशोधनम् ॥ १८
- अभ्यङ्गोद्दत्तनस्त्रेहनस्पवतिक्रमः स्मृतः । ज्वरितानां तुरंगाणां पयसैव क्रियाक्रमः ॥ १९
- लोध्रकरञ्जपोर्मूलं मानुल्लङ्गादिनागराः । कुष्ठं हिङ्गु वचा रास्ना लेपोऽयं शोधनाशनः ॥ २०
- मञ्जिष्ठा मधुकं द्राक्षा वृहत्या रक्तचन्दनम् । त्रुषुपीवीजमूलानि शुद्धाटककशेरुकम् ॥ २१
- अजापयः शृतमिदं सुशीतं शर्करान्वितम् । पित्वा निरशनो वाजी रक्तमेहात्ममुच्यते ॥ २२
- मन्यास्तुनिगालस्पर्शिराशोधो गलग्रहः । अभ्यङ्गः कटुतैलेन तत्र तेष्वेव शस्यते ॥ २३
- गलग्रहगदः शोषः मायशो गलदेशके । प्रत्यक्पुष्पी तथा बद्धिः सैन्धवं सौरसो रसः ॥ २४
- कृष्णाहिङ्गुयूतैरेभिः कृत्वा नस्यं न सीदति । निशे ज्योतिष्मती पाठा कृष्णा कुष्ठं वचा मधु ॥
- निहास्तम्भे च लेपोऽयं गुडयुत्रयुतो हितः । तिलैर्यष्ट्या रजन्या च निम्बपत्रैश्च योजिता ॥२६
- सौद्रेण शोधनी पिण्डी सर्पिषा व्रणरोपणी । अभिघातेन खञ्जान्ति ये ह्यश्वस्तीश्रवेदनाः ॥ २७
- परिपेकक्रिया तेषां तैलेनाऽऽशु रजापहा । दोषे कोषाभिघाताभ्यां तलजे लिङ्गिते तथा ॥ २८
- शान्तिर्मत्स्यपण्डिहृद्वाभ्यां पक्वभिन्ने व्रणक्रमः । अश्वत्थोदुम्बरपुस्तमधुकवटाविल्वकैः ॥ २९
- मधुतसलिलकायः सुखोष्णो व्रणशोधनः । शताहानागरं रास्नामञ्जिष्ठाकुष्ठसैन्धवैः ॥ ३०
- देवदारुवचायुगमरजनीरक्तचन्दनैः । तैलं सिद्धं कपायेण गृह्य्याः पयसा सह ॥ ३१
- अरणे वस्तिनस्ये च योज्यं सर्वत्र लिङ्गिते । रक्तस्त्रात्रो जलीकाभिर्नेषान्ते नेत्ररोगिणः ॥ ३२
- रादिरौदुम्बराश्वत्थकपायेण च साधनम् । पाथीदुरालभातिकामिदं गुरुकुम्भैः समैः ॥ ३३
- गुह्य्या च कृतः वरको हितो युक्ताबलम्बिने । उत्पाते च शिले श्राव्ये शुष्कशोफे तथैव च ॥
- सिमकारिणि दोषं च सर्वो वेधनमिष्यते । गोशुष्ठमाञ्जिकाकुष्ठुरजनीतिलसर्पपैः ॥ ३५
- गवां मूषेण विष्टैश्च मर्दनं कण्डुनाशनम् । शीतो मधुयुतः कापो नासिकायां सशर्करः ॥ ३६
- रक्तपिचरः पानादश्वकर्णं तथैव च । सप्तमे सप्तमे देयमश्वानां लवणं दिने ॥ ३७

(अश्वशान्तिः ।)

तथा भुक्तवता देया प्रतिपाने च वारुणी । जीवनीयैः समपुरैर्मृद्धीकाशर्करायुतैः ॥	३८
सपिप्पलीकैः शरदि प्रतिपानं सपञ्चकैः । विटङ्गाणिपलीधान्वशताह्वालोध्रसैन्धवैः ॥	३९
सैचित्रकैस्तुरंगाणां प्रतिपानं हिमरागमे । लोध्रभिद्यगुक्तामुस्तापिप्पलीविश्वभेषजैः ॥	४०
सर्षाद्रैः प्रतिपानं स्याद्रमन्ते कफनाशनम् । श्रियंगुपिप्पलीलोध्रपट्टयाहैः समहौषधैः ॥	४१
निदाघे सगुडा देया मदिरा प्रतिपानके । लोध्रच्छाष्टं सलवणं पिप्पल्यो विश्वभेषजम् ॥	४२
भवेत्सैल्युत्तरोभिः प्रतिपानं यनागमे । निदाघोद्धृतपिप्पा ये शरस्तु पुष्टशोणिताः ॥	४३
मातृद्विभ्रमपुरीपाश्च पिवेयुर्वाजिनो घृतम् । पिवेयुर्वाजिनस्तैलं कफवाय्वधिकास्तु ये ॥	४४
स्रोहाचापोद्भवो येषां कार्यं तेषां विरुक्षणम् । व्यहं यवागुं कृत्वा स्याद्रोजनं तक्रसंयुतम् ॥४५	
शरदिदाघयोः सर्पिस्तैलं शीतवसन्तयोः । वर्षासु शिशिरे चैव वस्रौ यमकयिष्यते ॥	४६
गुर्वपिप्पन्दिभक्तानि व्यायामः स्नानमातपम् । वायुवर्जं च वाहस्य स्नेहपीतस्य वर्जितम् ॥ ४७	
स्नानं पानं सैकृत्कुर्वाद्दन्वानां सलिलामये । अत्यर्थं दुर्दिने काले पानमेकं मशस्यते ॥	४८
युक्त(क्तं)शीतानपे काले द्विः पानं स्रज्ज्व सक्तुत् । ग्रीष्मे त्रिः स्नानं पानं स्याच्चिरं तस्यावगाहनम्	
निस्तुपाणा मद्रातव्या यवानां चतुरादकी । चणकग्रीहिर्मौद्धानि कलायं वाऽपि दापयेत् ॥५०	
अहोरात्रेण चार्धस्य पत्रस्य तुला दत्त । अष्टौ शुष्कस्य दातव्याथतस्रोऽथ षण्णपतः ॥	५१
दूर्वाः पित्तं पत्रः कासं बुसथ श्लेष्मसंचपम् । नाशपत्वर्जुनः श्वासं तथा चालो बलक्षयम् ॥५२	
वातिकाः पैत्तिकाश्चैव श्लेष्मजाः सानिपातिकाः । न रोगाः पीडयिष्यन्ति दूर्वाहारं तुरंगमम् ॥	
द्वौ रज्ज्वन्धौ वृष्टानां पक्षयोःकभयोरपि । पद्मादमुद्य कर्तव्यो दूरकीलन्यपाश्रयः ॥	५४
वा(व)ल्युस्तवास्तुते स्थाने कृतध्यानभ्रमरः । यत्नोपन्यस्तयवसाः समर्दीपाः सुररसिताः ॥	५५
कुक्वाकमकपयो धार्याश्वाचगृहे मृगाः ॥	५६

स्नादिविहापुराण भाग्येदेऽश्वधिकि कुरुपन नामैकेननमत्पिपिदिशततयोऽप्यायः ॥ २८५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—८६५२

अथ नवत्यधिकद्विंशततमोऽप्यायः ।

अश्वशान्तिः ।

शालिहोत्र सवाच—

अश्वशान्तिं प्रवक्ष्यामि वाजिरोमविमर्दनीम् । नित्यां नैमित्तिकीं काम्यां विविधां शृणु सुश्रुतः ।
 प्रथमे दिने श्रीधरं च श्रियमुर्वाःश्रवःसुलम् । हयराजं समभ्यर्च्य सावित्रैर्जुहुयाद्धृतम् ॥ २
 द्विजेभ्यो दाक्षिणां दद्यादश्ववृद्धिस्ततो भवेत् । अश्वगुणगुह्यपक्षस्य पञ्चदश्यां च शान्तिकम् ॥ ३
 चाहः कुर्याद्विशेषेण नासत्यौ वरुणं यजेत् । समुल्लिख्य ततो देवीं घाखाभिः परिवारयेत् ॥ ४
 यदान्सर्वरसैः पूर्णांदिक्षु दद्यात्सवस्त्रकान् । यवाज्यं जुहुयात्पार्च्यं यजेद्भ्याथ साश्विनात् ॥५
 त्रिजेभ्यो दाक्षिणां दद्यात्त्रैमित्तिकमतः शृणु । मकरादीं हयानां च पर्वद्विष्णुं श्रियं यजेत् ॥ ६
 मन्त्राणां शंकरं सोममरादित्यं च तथाऽश्विनौ । रेवन्तमुच्चैःश्रवसं दिक्पालांथ दलेष्वपि ॥ ७

मत्स्येकं पूर्णकुम्भेषु वेद्यां तत्सौम्यता(या) हुंमेत् । तिलाक्षताज्यसिद्धार्पण्देवतानां शतं शतम् ॥
उपोषितेन कर्तव्यं कर्म चाश्वरुजापहम् ॥ ८

इत्यादिमहापुराण भाष्येऽथशान्तिरुपवनं नाम नवत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २९० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—८६६०

भवेकतवत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

गजशान्तिः ।

शालिहोत्र उवाच—

गजशान्तिं प्रवक्ष्यामि गजरोगविमर्दनीम् । विष्णुं धियं च पथम्यां नामपैरावतं यजेत् ॥ १
ब्रह्माणं शंकरं विष्णुं शंकरं वैश्रवणं यमम् । चन्द्राकीं वरुणं वायुमग्निं पृथ्वीं तथा च खम् ॥ २
शेषं शैलान्कुञ्जरांश्च ये तेऽष्टौ देवयोनेयः । विरूपाक्षं महापद्मं भद्रं सुमनसं तथा ॥ ३
कुम्भैरावणः पद्मः पुष्पदन्तोऽथ वामनः । सुमतीकोऽञ्जनो नागा अष्टौ होमोऽथ दक्षिणाम् ॥४
गजाः शान्त्युदकैः सिक्ता वृद्धौ नैमित्तिकं शृणु । गजानां मकरादौ च पेशान्यां नगराद्बहिः ५
स्थण्डिले कमले मध्ये विष्णुं लक्ष्मीं च केसरे । ब्रह्माणं भास्करं पृथ्वीं यजेत्स्क्रन्दं धनन्तकम् ६
खं शिवं सोममिन्द्रादींस्तद्व्याणि दले क्रमात् । वज्रं शक्तिं च दण्डं च तोपरं पाशकं गदाम् ७
शूलं पद्मं वह्निर्वृन्ते(त्ते) चक्रं सूर्यं तथाऽश्विनी । वमूनष्टौ तथा साध्यान्यामध्येऽथ नैर्ऋते दले ॥८
देवानाङ्गिरसथान्बान्धृगु(गुं)श्च मरुतोऽनिले । विश्वे(श्च) देवांस्तथा दसे रुद्रान्त्रैःस्थे मण्डले ॥९
वृत्तया रेखया तत्र देवान्वा वाह्यतो यजेत् । सूत्रकारानृषीन्वाणीं पूर्वादौ सरितो गिरीन् ॥ १०
महाभूतानि कोणेषु ऐशान्यादिषु संयजेत् । पद्मं चक्रं गदां शङ्खं चतुरश्रं तु मण्डलम् ॥ ११
चतुर्द्वारं ततः कुम्भानग्न्यादौ च पताकिकाः । चत्वा(तु)रस्तोरणान्द्वारि(?) नागानैरावतादिकान्
पूर्वादौ चौपथीभिश्च देवानां भाजनं पृथक् । पृथक्शताहुतींश्चाऽऽज्यैर्गजानर्च्यं प्रदक्षिणम् ॥१३
नागं वह्निं देवतादीन्वायैर्जग्मुः स्वकं गृहम् । द्विजेभ्यो दक्षिणां दद्याद्धस्तिवैयादिकांस्तथा ॥१४
करिणं तु समारुह्य वदेत्कर्णे तु कालवित् । नागराजे मृते शान्तिं कृत्वाऽन्यस्मिञ्जपेन्मनुम् ॥१५
श्रीगजस्त्वं कृतो राजा भवानस्य गजाग्रणीः । गन्धमाल्याग्रभक्तैस्त्वां पूजयिष्यति पार्थिवः १६
लोकस्तदाज्ञया पूजां करिष्यति तदा तव । पालनीपिस्त्वया राजा युद्धेऽध्वानि तथा गृहे ॥ १७
विष्वग्भावं समुत्सृज्य दिव्यं भावमनुस्मर । देवासुरे पुरा युद्धे श्रीगजसिद्धयैः कृतः ॥ १८
पैरावतमुतः श्रीमानरिष्टो नाम वारणः । श्रीगजानां तु तत्तेजः सर्वमेवोपतिष्ठते ॥ १९
तत्तेजस्तव नागेन्द्र दिव्यभावात्मन्वितम् । उपतिष्ठतु भद्रं ते रक्ष राजानमाहवे ॥ २०
इत्येवमभिविक्तं तमारोहेत शुभे गृपः । तस्यानुगमनं कुर्युः सशस्त्रा नरपुंगवाः ॥ २१
शालास्वसौ स्थण्डिलेऽग्ने दिव्यशालादीन्यग्नेद्बहिः । केसरेषु वलं नागं भुवं चैव सरस्वतीम् २२
मध्ये तु दिग्दिग्मं प्रार्च्यं गन्धमाल्यानुलेपनैः । हुत्वा देयस्तु कलशो रसपूर्णो द्विजाय च ॥ २३

(गवायुर्वेदः)

गजाध्वसं हस्तिपं च गणितसं च पूजयेत् । गजाध्यक्षाय तं दद्याद्द्विगिडमं सोऽपि चादयेत् ॥
शुभगम्भीरशब्दैः स्याज्जघनस्योऽभिवादनम् ॥ २४

इत्यादिमहापुराण धाम्नेये गजशान्तिकथन नामैकनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तत्यष्टाः—८६८४

अथ द्विनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

गवायुर्वेदः ।

घनन्तरिखाच—

गोविमपालनं कार्यं राजा गोशान्तिमाचरे । गावः पवित्रा मातृल्या गोषु लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥ १
शृङ्गमूत्रं परं तासाभलक्ष्मीनाशनं परम् । गवां कण्डूयनं वारिदानं शृङ्गस्य मदनम् ॥ २
गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशादकम् । (* पङ्कजं परमं पाने दुःस्वप्नादिनिवारणम् ॥ ३
रोचना विपरशोघ्रीं ग्रासदः स्वर्गगो गवाम् । यदृष्टे दुःखिता गावः स याति नरकं नरः ॥ ४
परगोग्रासदः स्वर्गी गोहितो ब्रह्मलोकभाक् । गोदानात्कीर्तनाद्गवां कृत्वा चोद्धरते कुलम् ॥ ५
गवां श्वासात्पवित्रा भूः स्पर्शनात्किल्बिषसयः । गोमूत्रं गोमयं सर्पिः क्षीरं दधि कुशादकम् ॥ ६
एकरात्रोपवासश्च श्वाकापि शोधयेत् । सर्वाशुभविनाशाय पुराऽऽचरितभीश्वरैः ॥ ७
भत्येकं च त्र्यहम्भ्यस्तं महासांतपनं स्मृतम् । सर्वकामप्रदं चैतत्सर्वाशुभाविमर्दनम् ॥ ८
कृच्छ्रातिकृच्छ्रं पयसा दिवसानेकविंशतिम् । निर्मलाः सर्वकामाप्ला स्वर्गगाः स्युरीरोचनाः ॥ ९
त्र्यहमुष्णं पिबन्मूत्रं त्र्यहमुष्णं घृतं पिबेत् । त्र्यहमुष्णं पयः पीत्वा वायुभक्षः परं त्र्यहम् ॥ १०
अकृच्छ्रव्रतं सर्वपापघ्नं ब्रह्मलोकदम् । शीतैस्तु शीतकृच्छ्रं स्याद्ब्रह्मलोकं ब्रह्मलोकदम् ॥ ११
गोभूषेणाऽऽचरेत्स्तानं वृत्तिं कुर्याच्च गोरसैः । गोभिर्व्रजेच्च भुक्तानु भुञ्जीताथ च गोव्रती ॥ १२
मासेनैकेन निष्पापो गोलोकी संगणो भवेत् । विद्यां च गोमयीं जप्त्वा गोलोकं परमं व्रजेत् ॥ १३
गीर्णैर्वृत्त्यैरप्सरोगोभिर्विमाने तत्र भोदते । गावः सुरभयो नित्यं गावो गुग्गुलुगान्धिकाः ॥ १४
गावः प्रतिष्ठा भूतानां गावः स्वस्त्वयनं परम् । अन्नमेव परं गावो देवानां हविरुत्तमम् ॥ १५
पावनं सर्वभूतानां क्षरन्ति च बहन्ति च । हविषा मन्त्रपूतेन तर्पयन्त्यपराण्दिवि ॥ १६
ऋषीणामग्निहोत्रेषु गावो होमेषु योजिताः । सर्वपापेव भूतानां गावः शरणमुत्तमम् ॥ १७
गावः पवित्रं परमं गावो मातृल्यमुत्तमम् । गावः स्वर्गस्य सोपानं गावो घन्याः सनातनाः ॥ १८
नमो गोभ्यः श्रीमतीभ्यः सौरभेयीभ्य एव च । नमो ब्रह्मसुहाभ्यश्च पवित्राभ्यो नमो नमः ॥ १९
मातृणाथैव गावश्च कुलमेकं द्विधा कृतम् । एकत्र पत्रास्तिष्ठन्ति हविरैकत्र तिष्ठति ॥ २०
देवब्राह्मणगोसाधुसाध्वीभिः सकलं जगत् । धार्यते वै सदा तस्मात्सर्वे पूज्यतमा मताः ॥ २१
पिबन्ति यत्र ततीर्थे गङ्गाया गाव एव हि । गवां माहात्म्यमुक्तं हि चिकित्सां च तथा शृणु २२
शृङ्गामेषु धेनूनां वैलं दयात्ससन्धवम् । शृङ्गवेरवलायांसीकलकसिद्धं समाक्षिकम् ॥ २३

* घनविद्वान्तर्गतो घन्योऽयं च, पुस्तके नास्ति ।

१ छ. शवित्र रोचना । २ छ. स्वर्गगो ।

कर्णशूलेषु सर्वेषु मञ्जिष्ठादिङ्गुनैन्धवैः । सिद्धं तैलं प्रदातव्यं रमोनेनाथ वा पुनः ॥ २६
 चित्तवृत्तमपामार्गं धातकी च सपाटला । कुटजं दन्तशूलेषु लेपात्तन्मूलनाशनम् ॥ २७
 दन्तशूलहरिद्रैर्वैर्घृतं रामविपाचितम् । (॥मुखरोगहरं श्रेयं जिह्वारोगेषु सैन्यवम् ॥ २८
 शृङ्गवेरं हरिद्रे द्वे त्रिफला च गलग्रहे । हृच्छूले वस्तिशूले च वातरोगे क्षये तथा ॥ २९
 त्रिफला घृतमिश्रा च गवां पाने प्रशस्यते । अतीसारं हरिद्रे द्वे पाठां चैव प्रदापयेत् ॥ ३०
 सर्वेषु कौष्ठरोगेषु तथा शाखागदेषु च । शृङ्गवेरं च भाङ्गीं च कासे श्वासे प्रदापयेत् ॥ ३१
 दातव्या भयसंधाने म्रियगुल्बणान्विता । तैलं वातहरं पाने मधुपट्टीविपाचितम् ॥ ३२
 कफे व्योषं च समधु सपुष्टकरजोऽस्त्रजे । तैलाज्यं हरितालं च भयक्षते शृतं ददेत् ॥ ३३
 पाषाणस्तिलाः सगोभूपाः पयः क्षीरं घृतं तथा । एषां पिण्डी सलवणा वन्तानां पुष्टिदा त्वया ॥ ३४
 बलप्रदा विपाणां स्याद्दृढे नाशाय धूपकः । देवदारु वचा मांसी गुग्गुलुर्दिङ्गुसर्पपाः ॥ ३५
 प्रहादिगदनाशाय एष धूपो गवां दितः । घण्टा चैव गवां कार्पा धूपेनानेन धूपिता ॥ ३६
 अश्वगन्धातिलैः शुक्लं तेन गौः क्षीरिणी भवेत् । रसायनं च पिण्याकं मूर्त्तौ यो धार्यते(!) शृङ्गे ॥ ३७
 गवां पुरीषे पञ्चम्यां नित्यं शान्त्यै श्रियं यजेत् । वासुदेवं च गन्धाद्यैरपरा शान्तिरुच्यते ॥ ३८
 अश्वयुक्शुक्लपक्षस्य पञ्चदश्यां यजेद्दरिम् । हरिं रुद्रभजनं सूर्यं श्रियमार्घं घृतेन च ॥ ३९
 दधि संप्राश्य गाः पूज्य कार्पा वक्षिपदक्षिणाः । वृषाणां योजयेद्युद्धं गीतवाद्यरवैर्वीहिः ॥ ४०
 गवां तु लवणं देयं ब्राह्मणानां च दक्षिणा । नैमित्तिके पाकरादौ यजेद्विष्णुं सह श्रिया ॥ ४१
 स्थण्डिलेऽञ्जे मध्यगते दिक्षु केसरगान्मुरान् । सुभद्राय रविः पूज्यो बहुरूपो बलिर्वीहिः ॥ ४२
 स वैश्वरूपा सिद्धिश्च वृद्धिः शान्तिश्च रोहिणी । दिग्धेनवो हि पूर्वाद्याः कृशरैश्चन्द्र ईश्वरः ॥ ४३
 दिक्पालाः पञ्चपत्रेषु कुम्भेष्वथै च ह्योपयेत् । क्षीरवृक्षस्य समिधः सर्पपाक्षतगहुल्यान् ॥ ४४
 शतं शतं सुवर्णं च कांस्यादिकं द्विजे ददेत् । गावः पूज्या विभोक्तव्याः शान्त्यै क्षीरादितंयुता

अश्विवाच—

(नम्रपरिनात)

ब्राह्मराधिका मन्त्राः सिद्धिदाः सर्वदा परम् । स्त्रीपुंनपुंसकत्वेन त्रिधा स्युर्गन्धजातयः ॥ ३
 शीमन्ना वह्निजावान्ता नमोन्वाश्च) नपुंसकाः । शेषाः पुमांसस्ते शस्ता वक्ष्याचार्त्तनकेषु च ॥ ४
 बुद्धक्रियामयध्वंसे स्त्रियोऽन्यत्र नपुंसकाः । मन्त्रावाग्नेयसौम्यास्तयो तारायन्तार्धयोर्जपेत् ॥ ५
 शरान्त्याग्निवियत्प्रायो मन्त्र आग्नेय इत्यते । शिष्टाः सौम्याः प्रशस्ता तौ कर्मणोः क्रूरसौम्ययोः
 आग्नेयमन्त्रः सौम्यः स्यात्प्रायशोऽन्ते नमोन्वितः । सौम्यमन्त्रस्तयाऽऽग्नेयः षट्कारेणान्ततो युतः
 सुप्तः प्रबुद्धमात्रो वा मन्त्रः सिद्धिं न यच्छति । स्वोक्तालो महावाहो जागरो दक्षिणावहः ॥ ८
 आग्नेयस्य मनोः (*सौम्यमन्त्रस्यैतद्विपर्ययात् । प्रबोधकालं जानीयादुभयोरुभयोरहः ॥ ९
 दुष्टर्त्तारंशिविद्वेषिवर्णादीन्वर्जयेन्मनून् । राज्यलाभोपकाराय शारभ्वारिः स्वरः कुरुन् ॥ १०
 गोपालककुटीं प्रायात्पूर्णामित्युदिता लिपिः । नक्षत्रेषु क्रमाद्योज्यौ स्वराण्यौ रेवतीयुजौ ॥ ११ ?
 चेला गुरुः स्वराः (रः) शोणः कर्मणैवेति भेदिताः । लिप्पर्णां वशिषु हेयाः [] पट्टेशार्द्धांश्च योजयेत्
 लिपौ चतुष्पथस्यापामारुष्यावर्षपदान्तराः । सिद्धाः साध्या द्वितीयस्थाः सुसिद्धा वैरिणः परे
 सिद्धादीन्कल्पयेदेवं सिद्धोऽत्यन्तगुणैरपि । सिद्धे सिद्धो जपात्साध्यो जपपूजाहुतादिना ॥ १४
 सुमिद्धो ध्यानमात्रेण साधकं नाशयेदरिः । दुष्टार्णमधुरो यः स्यान्मन्त्रः सर्वविनिन्दितः ॥ १५
 मन्दिश्य विधिवद्दीक्षापधिपेकावसानिकाम् । धृत्वा तच्चं गुरोर्लब्धं साधयेदीप्सितं मनुम् ॥ १६
 धीरो दत्तः शुचिर्भक्तो जपध्यानादितत्परः । सिद्धस्त्वपस्वी कुशलस्तत्रज्ञः सत्यभाषणः ॥ १७
 निग्रहानुग्रहे शक्तो गुरुरित्यभिधीयते । शान्तो दान्तः पटुश्चीर्णव्रह्मचर्यो हविष्पमुक् ॥ १८
 ऊर्वन्नाचार्यशुभ्रुपां सिद्धोत्साही स शिष्यकः । स तूपदेश्यः पुत्रर्थं विनयी वसुदस्तथा ॥ १९
 मन्त्रं दद्यात्सुसिद्धौ तु सहस्रं देशिको जपेत् । यदृच्छत्या धृतं मन्त्रं छलेनाथ वलेन वा ॥ २०
 पत्रे स्थितं च गाथां च जनपथेद्यनर्थकम् । मन्त्रं यः साधयेदेकं जपहोमार्चनादिभिः ॥ २१
 क्रियाभिर्भूरिभित्तस्य सिष्यन्ते स्वल्पसाधनात् । सम्यक्सिद्धैकमन्त्रस्य नासाध्यमिह किंचन २२
 बहुमन्त्रवतः पुंसः का कथा विनै एव सः । दशलक्षजपादेकवर्णो मन्त्रः प्रसिध्यति ॥ २३
 वर्णदृष्ट्या जपहासस्तेनान्येषां समूहयेत् । वीनाद्वित्रिगुणान्मन्त्रान्मालामन्त्रे जपक्रिया ॥ २४
 संख्यानुक्तौ शतं साष्टं सहस्रं वा जपादिषु । जपादशांशं सर्वत्र साधिपेकं हुतं विदुः ॥ २५
 द्रव्यानुक्तौ घृतं होमे जपोऽशक्तस्य सर्वतः । मूलमन्त्राद्दशांशः स्याद्द्वयादीनां जपादिकम् ॥ २६
 जपारतशक्तिमन्त्रस्य कामदा मन्त्रदेवताः । साधकस्य भवेच्छ्रद्धा ध्यानहोमार्चनादिना ॥ २७
 चर्चैर्जपाद्विशिष्टः स्यादुपांशुर्दशभिर्गुणैः । जिहानपे शतगुणः सहस्रो मानसः स्मृतः ॥ २८
 श्राद्धुत्तोऽवाङ्मुखो वाऽपि मन्त्रकर्म समारभेत् । मणवाचाः सर्वमन्त्रा वाग्यतो विहिताशनः ॥ २९
 आसीनस्तु जपेन्मन्त्रान्देवताचार्यतुल्यदृक् । कुटी विविक्ता देशाः स्युर्देवालयनदीहृदाः ॥ ३०
 सिद्धौ यवानुपूर्वैर्ना पयो भक्ष्यं हविष्पकम् । मन्त्रस्य देवता तर्पित्तिथिवारेषु च यजेत् ॥ ३१
 छण्णाष्टभीचतुर्दशोर्ग्रहणादौ च साधकः । दत्तो यमोऽनलो धाता शशी रुद्रो गुरुर्दितिः ॥ ३२
 सर्पाः पितरोऽथ भगोऽर्षेया श्रितैतरश्रुतिः । त्वष्टा मरुत इन्द्राग्नी मित्रेन्द्रां निर्र्कतिर्जलम् ॥ ३३

* यनुधिमान्तर्गतोऽय प्रन्वः क. ह. न. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ छ. 'अग्नेयु' । २ क. ह. शायकाले । ३ न. छ. 'नक्षत्र' । ४ छ. ग. 'श्र शान्तायी व' । ५ छ. ग. देव ।
 ६ छ. ग. कारा विधि' । ७ छ. जपेत् ।
 ४७

विश्वे देवा हृषीकेशो वांसवः सलिलाधिपः । अजैकपादहिवैद्यः पूपाऽश्विन्यादिदेवताः ॥ ३४
 अग्निदेस्त्रावुमानिग्नौ नागश्चन्द्रो दिवाकरः । मातृदुर्गा दिशामीशः कुण्डो वैवस्वतः शिवः ॥ ३५
 पञ्चदश्याः शशाङ्कस्तु पितरस्तिथिदेवताः । हरो दुर्गा गुठु)विष्णुर्ब्रह्मा लक्ष्मीर्धनेश्वरः ॥ ३६
 एते सूर्यादिवारेशा लिपिन्यासोऽथ कथ्यन्ते । केशान्तेषु च वृत्तेषु चक्षुषाः श्रवणद्वये ॥ ३७
 नासागण्ठीघ्रन्तेषु द्वे द्वे मूर्धास्वयोः क्रमात् । वणान्पञ्चसु वर्गाणां बाहुचरणसंधिषु ॥ ३८
 पार्श्वयोः पृष्ठतो नाभौ हृदये च क्रमाकल्पसेत् । धार्दाश्च हृदये न्यस्येदेषां स्युः सप्त धातवः ३९
 त्वगसृक्कांसपेदोस्थिमज्जाशुक्राणि धातवः । रसाथैश्च पयोन्तैश्च लिख्यन्ते च लिपीश्वरैः ॥ ४०
 श्रीकण्ठोऽनन्तसूक्ष्मी च त्रिमुर्विरमरेश्वरः । अग्नीशो भौरभूतिश्च तिथीशः स्थाणुको हरः ॥ ४१
 टण्डीशो भौतिकः सत्योजातथानुग्रहेश्वरः । अक्रूरश्च महासेनः शरण्या देवता अमूः ॥ ४२
 ततैः सूचीशचण्डी च पञ्चान्तकशिवोत्तमी । तथैव रुद्रकूर्मौ च त्रिनेत्रश्चतुराननः ॥ ४३
 अनेघाः शर्मसोमेशौ तथा लाङ्गलिदारुकाः । अर्धनारीश्वरश्चोमाकान्तश्चाऽऽपादिदण्डिनौ ॥ ४४
 अत्रिर्विनाथ मेपथ लोहितथ शिखी तथा । शूलगण्डद्विगण्ठी द्वौ समहाकालंबालिनौ ॥ ४५
 भुजगश्च पिनाकी च खड्गीशश्च वक्रः पुनः । श्वेतो भृगुर्गुडाकासः क्षयः संवर्तकः स्मृतः ॥ ४६
 रुद्रान्तशक्ता(क्ती)न्विलिखेन्नपोन्तान्विन्यसेत्क्रमात् । अङ्गानि विन्यसेत्सर्वे मन्त्राः साङ्गास्तु
 सिद्धिदाः ४७
 हृद्रेस्त्राण्योमसंपूर्णान्येतान्यङ्गानि विन्यसेत् । हृदादीन्यङ्गमध्रान्तैर्वोभयेद्द्वये नमः ॥ ४८
 स्वाहा शिरस्यथ वपद् शिखायां कवचे च हृम् । वीपण्णेत्रेऽत्राय फट्स्वात्पञ्चाङ्गं नेत्रवर्जितम् ॥
 निरहृस्याऽऽत्मना चाङ्गं न्यस्य तं नियुतं जपेत् । क्रमेण देवीं वागीशा यथोक्तास्तु तिलान्हुनेत्
 लिपिदेवी साक्षसूनुकुम्भपुस्तकपद्मशृङ् । कवित्वादि मयच्छेत कर्मादौ सिद्धये न्यसेत् ॥
 निष्कृतिर्निर्मलः सर्वे मन्त्राः सिध्यन्ति मातृभिः ॥ ५१

(साग्निहोत्राद्युपान्नाभयेय मन्त्रपरिभाषाकथन नाम दिनचर्याधिकारिगततमोऽध्यायः ॥ २५१ ॥

जादितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—८७७९

अथ चतुर्नवत्यधिकारिगततमोऽध्यायः ।

नामलक्षणानि ।

अधिकवाच—

नागादयोऽथ भासादि दस्यु स्थानानि कर्म च । सूतकं दष्टचेष्टेति सप्त लक्षणसंपुना(१) ॥ १
 शेषयामुक्तिध्याख्याः षडैताज्ज्ञां महाम्युजः । शत्रुपालश्च कुलिश इत्यष्टौ नागवर्षकाः ॥ २
 दद्यात्पञ्चात्रिगुणशतपूर्वांस्त्रिंशत् क्रमात् । त्रिंशो वृषो विशो मूर्ध्नो द्वौ द्वौ नागेषु कीर्तितौ ॥ ३
 तदन्तराः पञ्चशत तेष्यो जाता असम्पराः । फाणपण्डलिरात्रीलवातपिचरुफात्पकाः ॥ ४
 प्पन्दरा दोषमिधास्ते सर्वा देवीकराः स्मृताः । रथाङ्गलाङ्गलच्छत्रस्वस्तिकाकुशधारिणः ॥ ५
 गोनया मन्दगा दीर्घा मण्डलं विविधं धिताः । राजिलामिद्रिताः त्रिगुणास्त्रिगुणांस्त्रिगुणाभिः

१ ए ५७५ । २ ए, नागम् । ३ ए ए 'त. शेषाया' । ४ ए 'पञ्चापिनो । ५ क. क. 'द' । विषयि-
 निवे' । ६ ए. 'दमुपचर' । ७ । ८ क. क. 'विषे रपुना । ९. 'विषे विपता ।

(नागलक्षणानि)

न्यन्तरा मिश्रचिह्नाश्च भूवर्षप्रियवायवः । चतुर्विधास्ते पद्भिविशभेदाः षोडश गोनसाः ॥ ७
 त्रयोदश च राजीला न्यन्तरा एकविंशतिः । येऽनुक्तकाले जायन्ते सर्पास्ते न्यन्तराः स्मृताः ८
 भाषाद्वादित्रिमासैः स्याद्द्रव्यं मासचतुष्टये । अण्डकानां शते द्वे च चत्वारिंशत्सप्तये ॥ ९
 सर्पा ग्रसन्ति सूतौघान्विना स्त्रीपुंनपुंसकान् । उन्मीलितेऽक्षिण सप्तादात्कृष्णो मासान्द्रवेद्यहिः ॥
 द्वादशाहात्सुबोधः स्यादन्ताः स्युः सूर्यदर्शनात् । द्वात्रिंशदिनविंशत्या चतस्रस्तेषु दंष्ट्रकाः ॥ ११
 कराली मकरी कालरात्रिश्च यमदूतिका । एतास्त्राः सविषा दंष्ट्रा वामदक्षिणपार्श्वगाः ॥ १२
 षण्मासान्मुच्यते कृत्ति जीवित्पष्टिसमाह्वयम् । नागाः सूर्यादिवरिशाः सप्त उक्ता दिवा निशि ॥
 स्वेषां पश्यतिवारेषु कुलिकाः सर्वसंधिषु । शङ्गेन वा महाङ्गेन सह तस्योदयोऽथ वा ॥ १४
 द्वयोर्वा नाडिकायात्रमन्तरं कुलिकोदयः । दुष्टः स कालः सर्वत्र सर्पदंष्ट्रे विशेषतः ॥ १५
 कृत्तिका भरणी स्वाती मूलं पूर्वत्रयाश्विनी । विशाखाऽऽर्द्रा मघाऽऽश्लेषा चित्रा श्रवणरोहिणी
 हस्तो मन्दकुजौ धारौ पश्चमी चाष्टमी तिथिः । पृष्ठी रिक्ता शिवा भिन्या पञ्चमी च चतुर्दशी
 संध्याचतुष्टयं दुष्टं दु(द)ग्धयोगाश्च राशयः । एकादिवहयो दंष्ट्रा दष्टं विद्धं च खण्डितम् ॥ १८
 अदंशमवगुप्तं स्यादंशमेवं चतुर्विधम् । त्रयो श्रेकक्षता दंष्ट्रा वेदना रुधिरोल्लवणा ॥ १९
 नक्तं त्वेकाह्मद्विपूर्वाभा दंष्ट्राश्च यमचोदिताः । दाही पिपीलिकास्पर्शा कण्ठशोथरुजान्वितः २०
 सतोदो ग्रन्थितो दंष्ट्राः सविषोऽन्यस्तु निर्विषः । देवालये धूम्रगृहे वल्मीकोद्यानकोटरे ॥ २१
 रथ्यासंधौ श्मशाने च नद्यां च सिन्धुसंगमे । द्वीपे चतुष्टये संधे गृहेऽङ्गे पर्वताग्रतः ॥ २२
 बिलद्वारे जीर्णरूपे जीर्णवेशमनि कुळ्यके । शिमुश्लेष्पातकाक्षेषु जम्बूद्विभ्रवेषु ॥ २३
 वटे च जीर्णप्राकारे खास्पहृत्कक्षजत्रुणि । तालौ शङ्गे गले मूर्ध्नि चिबुकै नाभिपादयोः ॥ २४
 दंष्ट्रोऽशुभः शुभो दूतः पुण्यहस्तः सुवाक्युधीः । लिङ्गवर्णसमानश्च शुक्लवस्त्रोऽमलः शुचिः ॥ २५
 अपद्मारगतः शस्त्री प्रपादी भूगतेक्षणः । विवर्णवासाः पाशादिहस्तो गहदवर्णभारु ॥ २६
 सुष्ककाष्ठाश्रितः त्रिन्नस्तिलालक्तकरांशुकः । आर्द्रवासाः कृष्णरक्तपुण्यमुक्तधरोरुहः ॥ २७
 कुचमर्दो नखच्छेदी गुदस्पृक्पादलेखकः । केशालुञ्जी तृणच्छेदी दुष्टा दूतास्तथैकशः ॥ २८
 इडाऽन्या वा वहेद्भेषा यदि दूतस्य चाऽऽत्मनः । आभ्यां द्वाभ्यां पृष्ठयास्मान्निघात्स्त्रीपुंनपुंसकान् ३०
 दूतः स्पृशति यद्वात्रं तस्मिन्दंशमुदाहरेत् । दूताङ्घ्रिचलनं दुष्टपृथिविनिधला शुभा ॥ ३१
 भीषपार्श्वे शुभो दूतो दुष्टोऽन्यत्र समागतः । जीवो गतागतेर्दुष्टः शुभो दूतनिवेदने ॥ ३२
 दूतस्य वाक्प्रदुष्टा सा पूर्वार्थजार्थनिन्दिता । विभक्तैस्तस्य वाक्यान्तैर्विषनिर्विषकालता ॥ ३३
 आर्यैः स्वरैश्च कायैश्च वर्णैर्भिल्लिलिपिर्द्विधा । स्वरजो वसुमान्वर्गा इति ज्ञेया च मातृका ॥ ३४
 वाताग्नीन्द्रजलात्मानो वर्गेषु च चतुष्टयम् । नपुंसकाः पश्चमाः स्युः स्वराः शक्राम्बुयोनयः ॥ ३४
 दुष्टौ दूतस्य वाक्पादौ वाताग्नी मध्यमो हरिः । प्रदस्ता वाक्पादा वर्णा अतिदुष्टा नपुंसकाः ॥ ३५
 मस्थाने महलं वाच्यं गर्जितं मेघहस्तिनोः । प्रदक्षिणं फले वृक्षे वामस्य च रुतं जितम् ॥ ३६
 शुभा गीवादिशब्दाः स्युरीदृशं स्याद्वि सिद्धये । अनर्थगी रथाऽन्दो दक्षिणे विरुतं धृतम् ॥ ३७
 वैदया विमो नृपः कन्या गौर्दन्ती मुरजध्वजौ । क्षीराज्यदधिशाडाम्बुच्छत्रं भेरी फलं सुराः ३८
 तण्डुला हेम रूप्यं च सिद्धयेऽभिमुत्ता अभी । सकाष्ठः सानलः कार्मुर्भलिनाम्बरत्वासधृत् ॥ ३९

गलस्यटञ्जो गोमायुष्ट्रोल्ककर्पादिकाः । तैलं कपालकार्पासे निषिद्धे भस्म नष्टये ॥ ४०
 विपरोगाश्च सप्त स्युर्धातोर्धात्वन्तराङ्गितः । विषदंशो ललाटे यास्यतो नेत्रं ततो मुस्रम् ॥
 आस्याद्य वचनीनाख्यौ(?) धातून्माप्नोति हि क्रमात् ॥ ४१

इत्यादिमहापुराण शास्त्रेषु नागलक्षणकथन नाम चतुर्नवस्यधिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ॥ २९५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—८८२०

अथ पञ्चनवस्यधिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ।

दष्टचिकित्सा ।

अधिकवाच—

मन्त्रध्यानौषधैर्दष्टचिकित्सां मन्त्रदायि ते ॥ १
 ॐ नमो भगवते नीलकण्ठायैति ॥ २

जपनाद्विषहानिः स्यादौषधं जीवरक्षणम् । साज्यं सकृदसं पेषं द्विविधं विषमुच्यते ॥
 जङ्गमं सर्पमूपादि शृङ्गादि स्थावरं विषम् । शान्तस्वरान्वितो ब्रह्मा लोहितस्तारकः शिवः ॥३
 नियतेर्नाममन्त्रोऽयं तार्क्ष्यः शब्दमयः स्मृतः ॥ ४
 ॐ ज्वल महामते हृदयाय, गरुडविराल शिरसे, गरुड शिखायै, गरुड विषभञ्जन भ्रमेदन
 प्रभेदेन विनासय विनासय विमर्दय विमर्दय कवचाय, अप्रतिहतशासनं हं फट्, अस्त्राय, उग्र-
 रूपधारक सर्वभण्णकर भीषण भीषण सर्वं दह दह भस्मी कुरु कुरु स्वाहा नेत्राय सप्तवर्गान्त्यु-
 र्माष्टदिग्दलस्वर केशरादिवर्णकृद्धं बहिराभूतकर्णिकं मातृकाम्युजम् ॥ ५
 कृत्वा हृदिस्थं तन्मन्त्री वामहस्ततले स्मरेत् । अङ्गुष्ठादौ न्यसेद्वर्णान्वियतेर्भेदिताः कलाः ॥ ६
 पीतं वज्रचतुष्कोणं पार्थिवं शक्रदैवतम् । वृत्तार्थमाप्पपदार्थं शुक्लं वरुणदैवतम् ॥ ७
 ज्येष्ठं(श्रीं) स्वस्तिरुयुक्तं च तैजसं बह्निदैवतम् । वृत्तं चिन्दुवृत्तं वायुदैवतं कृष्णरत्नम् ॥ ८
 अङ्गुष्ठाद्यङ्गुलीमध्यपर्यस्तेषु स्ववेदमसु । सुवर्णनागवाहेन वेष्टितेषु न्यसेत्क्रमात् ॥ ९
 विपतेश्चतुरो वर्णान्मुमण्डलसप्तविपः । अरूपे रवतन्मात्रे आकाशे शिवदैवते ॥ १०
 कनिष्ठामध्यपर्यस्ते न्यसेत्तस्याऽऽद्यमक्षरम् । नागानामादिवर्णांश्च स्वमण्डलगतारुपसेत् ॥ ११
 भूतादिवर्णान्विन्यसेद्दहगुष्ठाद्यन्तर्पर्वसु । तन्मात्रादिगुणाभ्यर्णान्दुग्गुलीषु न्यसेद्बुधः ॥ १२
 सर्पानादेव तार्क्ष्येण हस्ते हन्याद्विषट्पम् । मण्डलादिषु तान्वर्णान्वियतेः कलयो जितान् ॥१३
 श्रेष्ठमद्गुलिभिर्देहनाभिस्थानेषु पर्यसु । आ जानुतः सुवर्णाभया नाभेस्तुहिनमभम् ॥ १४
 कुङ्कुमारुणमा वण्टादा केशान्तात्सितैतरम् । ब्रह्माण्डव्यापिने तार्क्ष्यं चन्द्रारुखं नागभूषणम् १५
 नीलोद्गनासमारमानं महापर्शं स्मरेद्बुधः । एवं तार्क्ष्यीत्मनो वाकयान्मन्त्रः स्यान्मन्त्रिणो विपे ॥
 गुष्टिस्त्रार्क्ष्यकरस्यान्तः स्थिताऽद्गुष्टविषापहा । तार्क्ष्यं हस्तं समुद्यम्य तत्पञ्चाङ्गुलिचालनात् ॥
 फुर्पादिपस्य स्तम्भार्दींस्तदुक्तमदवीक्षया । आकाशदेप भूवीजः पञ्चार्णाधिपतिर्मनुः ॥ १८
 संस्तम्भपेऽविविपतो भावया स्तम्भपेद्विषम् । व्यत्यस्तभूषणो पीनमन्त्रोऽयं साधुसाधितः ॥१९
 संस्तम्भापयपमद्यद्यायः संहरेद्विषम् । दण्डस्त्यापयेदेव मुनस्ताम्भोभिपेरुतः ॥ २०

(पञ्चाङ्गविधानम्)

मुजस्रशङ्खभेर्यादिनिस्वनश्रवणेन वा । संदहृत्पेय संयुक्तो भूतेजोव्यत्ययात्स्थितः ॥ २१
 भूवायुव्यत्ययान्मच्चो विपं संक्रामयत्यसौ । अन्तस्थो निजवेश्मस्थो बीजावीन्दुजलाम्बुभिः ॥ २२
 एतत्कर्म्म नयेन्मन्त्री गरुडाकृतिविग्रहः । तार्क्ष्यवरुणगेहस्थस्तज्जपान्नाशयेद्विपम् ॥ २३
 जानुदण्डीमुदितं स्वधाश्रीवीजलाञ्छितम्(?) । ज्ञानपानात्सर्वविपं वरा(र)रोगापमृत्युजित् ॥ २४
 पक्षि पक्षि महापक्षि महापक्षि वि वि स्वाहा । पक्षि पक्षि महापक्षि महापक्षि क्षि क्षि स्वाहा ॥ २५
 द्वाचेतौ पक्षिराम्भञ्जौ विपत्रायभिमघ्नणात् ॥ २६
 पक्षिराजाय विग्रहे पक्षिदेवाय धीमहि । तन्नो गरुडः[ः] प्रचोदयात् ॥ २७
 वह्निस्यो पार्श्वतत्पूर्वो दन्तश्रीकौ च दण्डिनौ । सकाली लाङ्गली चेति नीलकण्ठायमीरितम् ॥ २८
 वक्षः कण्ठशिलाश्वेतं न्यसेत्स्तम्भे सुसंस्कृतौ ॥
 हर हर हृदयाय नमः कर्पादिने च शिरसि । नीलकण्ठाय वै शिखां कालकूटविपभसणाय स्वाहा ॥ २९
 अथ वर्षे च कण्ठे नेत्रं कृत्वासास्त्रिनेत्रम् । पूर्वोद्यौराननैर्धुक्तं श्वेतपीतारुणासितैः ॥ ३०
 अभयं वरदं चापं वासुकिं च दधद्भुजैः । यस्योपवीतपार्श्वस्था गौरी रुद्रोऽस्य देवता ॥ ३१
 पादजानुगुहानाभिहृत्कण्ठाननमूर्धसु । मन्त्राण्यस्य करयोरङ्गुष्ठाद्यङ्गुलीषु च ॥ ३२
 तर्जन्यादितदन्तासु सर्वमङ्गुष्ठयोन्यसेत् । ध्यात्स्ववं संहरेत्क्षिप्रं वद्धया शूलमुद्रया ॥ ३३
 कनिष्ठा ज्येष्ठया वद्धा तिस्रोऽङ्ग्याः प्रसृतेर्जवाः(?) । विपनाशे वापदस्तमन्यस्मिन्दक्षिणं करम् ॥
 ॐ नमो भगवते नीलकण्ठाय चिः, अमलकण्ठाय चिः । सर्वज्ञकण्ठाय चिः, क्षिप क्षिप, ॐ
 स्वाहा । अमलनीलकण्ठाय नैकसर्वविपापहाय । नमस्ते रुद्र मन्यव इति संमार्जनाद्विपं विनश्य-
 ति न संदेहः । कर्णमाप्या लंपानहा वा ॥ ३५
 यजेद्भुद्रविधानेन नीलग्रीवं महेश्वरम् । विपव्याधिविनाशः स्यात्कृत्वा रुद्रविधानकम् ॥ ३६

श्लोकादिमहापुराण धर्मोपे दक्षविक्रितारूपनं नाम पञ्चमवलयपिच्छद्विगततमोऽङ्ग्यायः ॥ २९५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—८८५६

अथ पञ्चमवलयपिच्छद्विगततमोऽङ्ग्यायः ।

पञ्चाङ्गरुद्रविधानम् ।

अग्निरुवाच—

वक्ष्ये रुद्रविधानं तु पञ्चाङ्गं सर्वदं परम् । हृदयं शिवसंकल्पः शिरः मूक्तं तु पौकषम् ॥ १
 शिखाऽश्रः संभृतं मूक्तमाधुः कवचमेव च । श्वतरुद्रीर्षसंज्ञस्य रुद्रस्याङ्गानि पथ हि ॥ २
 पथाङ्गान्यस्य तं ध्यात्वा जपेद्भुद्रान्तवतः क्रमात् । यज्याग्रत इति मूक्तं षड्दृचं मानसं विदुः ॥ ३
 ऋषिः स्याच्छिवसंकल्पश्छन्दश्छिपुवुदाहृतम् । शिरः सहस्रशीर्षेति तस्य नारायणोऽप्यृषिः ॥ ४
 देवता पुरुषोऽनुष्टुप्छन्दो ज्ञेयं च षष्ठमम् । अद्भ्यः संभृतमूक्तस्य ऋषिरुत्तरणो नरः ॥ ५
 आयानां तिस्रणां त्रिष्टुप्छन्दोऽनुष्टुप्छन्दोरपि । छन्दसैःपुभमन्त्यायाः पुरुषोऽस्यास्ति देवता ॥ ६
 आशुरिन्द्रो दशशानां छन्दश्छिपुवुदाहृतम् । ऋषिः शोक्तः प्रविरयः मूक्ते सप्तदशर्षके ॥ ७

१ द. 'य छि, अ' । ५ 'ज, इति । ६ । २ द. उपलता । ३ द. 'मन्त्र प ६' । ४ द. मत्व ।

पृथक्पृथग्देवताः स्युः पुरुविदङ्गदेवता । अवशिष्टदेवतेषु च्छन्दोऽनुष्टुबुदाहृतम् ॥	८
असौ यस्ताम्रो भवति पुरुलिङ्गोक्तदेवता । पङ्क्तिश्छन्दोऽथ मर्माणि त्रिष्टुब्जिङ्गोक्तदेवताः ॥ ९	९
रौद्राध्याये च सर्वस्मिन्मृषिः स्वात्परमेष्ठयथ । प्रजापतिर्वा देवानां कुत्सथ तिमृणां पुनः ॥ १०	१०
मनोद्दयो रुगेका स्वाद्युद्रो रुद्राश्च देवताः । आद्योऽनुवाकोऽथ पूर्वं एकद्राख्यदेवतः ॥ ११	११
छन्दो गायत्रमाद्याया अनुष्टुप्तिमृणामृचाम् । तिस्रणां च तथा पङ्क्तिरनुष्टुभ संस्मृतम् ॥ १२	१२
द्वयोश्च जगतीछन्दो रुद्राणामप्यशीतयः । हिरण्ययाहवस्तिस्रो नमो वः किरिकाप च ॥ १३	१३
पञ्चर्षो रुद्रदेवाः स्युर्षे रुद्रानुवाककः । विश्वे रुद्रदेवास्ताः प्रथमा बृहती स्मृता ॥ १४	१४
ऋग्दितीया भिजगती तृतीया त्रिष्टुबेव च । अनुष्टुभो यजुस्त्वित्त आर्योऽभिङ्गः सुसिद्धिभाक् ॥	१५
त्रैलोक्यमोहनेनापि विपन्याध्यादिमर्दनम् ॥	१६
इं श्रीं ह्रीं ह्रूं त्रैलोक्यमोहनाय विष्णवे नमः ॥	१७
अनुष्टुभनृसिंहेन विपन्याधिविनाशनम् ॥	१८
ॐ ह्म्, इम्, उग्रं वीरं महाविष्णुं ज्वलन्तं सर्वतोमुखम् ॥	१९
वृत्सिंहं भीषणं भद्रं मृत्युमृत्युं नमाम्यहम् । अयमेव तु पञ्चाङ्गो मन्त्रः सर्वार्थसाधकः ॥	२०
द्वादशाष्टाक्षरी मन्त्रो विपन्याधिविमर्दनो । कुञ्जिका त्रिपुरा गौरी चन्द्रिका विपहारिणी ॥ २०	२०
मसादमन्त्रो विपहृदायुरारोग्यवर्धनः । सौरो विनायकस्तद्गुह्यमन्त्राः सदाऽस्तिलाः ॥	२१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये पञ्चाङ्गरुद्रविधानं नाम षण्णवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः— ८८७७

अथ सप्तनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

विपह्नन्मन्त्रोपधम् ।

अग्निस्वाच—

ॐ नमो भगवते रुद्राय च्छिन्द च्छिन्द विपं ज्वलितपरशुपाणये च । नमो भगवते पक्षिरुद्राय
दष्टकमुत्थापयोत्थापय दष्टकं कम्पय कम्पय जल्पय जल्पय सर्पदष्टमुत्थापयोत्थापय लल लल
वन्ध वन्ध मोचय मोचय वररुद्र गच्छ गच्छ वष वष वुट वुट हुक हुक भीषय भीषय मुष्टिना
विषं संहर संहर ठ ठ ॥

पक्षिरुद्रेण ह् विषं नाशमायाति मन्त्रेणात् ॥

ॐ नमो भगवते रुद्र नाशय विषं स्यावरजङ्गमं कृत्रिमाकृत्रिममुपविषं नाशय नानाविषं दष्टक-
विषं नाशय धम धम दम दम वष वष मेघान्धकारधारावर्षं निर्विषी भव संहर संहर गच्छ
गच्छाऽऽवेशयाऽऽवेशय विषोत्थापनरूपं मन्त्राद्विपहारणम् । ॐ क्षिप, ॐ क्षिप स्वाहा । ॐ

हां हीं ह्रीं सा, ठं द्रौ हीं ठः ॥

जपादिना साधितस्तु सर्षान्यध्नाति नित्यशः । एकद्वित्रिचतुर्विंशः कृष्णचक्राङ्गपञ्चकः ॥
गोपीतनवक्षभाय स्वाहा सर्वार्थसाधकः ॥

(गोनसादिचिकित्सा)

ॐ नमो भगवते रुद्राय भेताधिपतये शृणु शृणु गर्ज गर्ज भ्रामय भ्रामय मुञ्च मुञ्च मुग्र मुग्र
 कट कट, आविश आविश, सुवर्णपतङ्ग रौद्रो ज्ञापयति ठ ठ ॥ ५
 पातालसौममघोऽयं मन्त्रणादिपनाशनः । दंशकाहिदंशे सद्यो दष्टः काष्ठशिलादिना ॥ ६
 विपशान्त्यै दहेदंश्रज्वालकोकनदादिना । शिरीषवीजपुष्पाकक्षीरवीजकटुत्रयम् ॥ ७
 विषं विनाशयेत्पानलेपनेनाञ्जनादिना । शिरीषपुष्पस्य रसभाषितं मरिचं सितम् ॥ ८
 पानभस्याञ्जनाद्यैश्च विषं हन्यान्न संशयः । कोपातकीवचाहिङ्गुशिरीषार्कपपोतम् ॥ ९
 कटुत्रयं समेषाम्भो हरेन्नस्यादिना विषम् । रामठेक्ष्वाकुसर्वाङ्गचूर्णं नस्याद्विषापहम् ॥ १०
 इन्द्रवलाभिकं द्रोणं तुलसी देविका सहा । तद्रसाक्तं त्रिकटुकं चूर्णं भक्ष्यं विषापहम् ॥ ११
 पञ्चाङ्गं कृष्णपञ्चम्यां शिरीषस्य विषापहम् ॥ १२

इत्यादिनाद्यपुराण आग्नेये विषहन्मन्त्रौषधकथन नाम सप्तनवत्यधिकद्विघृततमोऽध्यायः ॥ २९७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—८८८९

अष्टाधनवत्यधिकद्विघृततमोऽध्यायः ।

गोनसादिचिकित्सा ।

अग्निरुवाच—

गोनसादिचिकित्सां च वशिष्ठ शृणु वक्षि ते ॥ १
 ॐ हां हीम्, अमलपेक्षि स्वाहा ॥ २
 ताम्बूलक्ष्मादनान्मघ्री हरेन्मण्डलिनो विषम् । लशुनं रामठफलं कुष्ठोग्रा व्योषकं विषे ॥ ३
 झुडीशीरं गव्यघृतं पकं पीत्वाऽहिजे विषे । अथ राजिलदष्टे च पेया कृष्णा ससैन्यवा ॥ ४
 आज्यं सौद्रं शक्रतोयं पुरीतत्या विषापहम् । सकृष्णास्त्रण्डदुग्धाज्यं पातव्यं तेन माक्षिकम् ॥ ५
 व्योषं पिच्छं विटालास्थिनकुलाइवहैः समैः । ज्वलितैर्षेपदुग्धाकैर्धूपः सर्वविषापहः ॥ ६
 रोमनिर्गुण्डिकाकोलवर्णैर्वा लशुनं समम् । मुनिपत्रैः कृतस्वेदं दष्टं काञ्जिकपाचितैः ॥ ७
 मूषिकाः षोडश मोक्षा रसं कापीसजं पिबेत् । सतैलं मूषिकातिघ्नं फलिनीकुमुमं तथा ॥ ८
 सनागरमुहं भक्ष्यं तद्विषारोचकापहम् । चिकित्सा विशतिः शोका लूताऽविषहरो गणः ॥ ९
 पयस्कं पाटञ्जी कुष्ठं नतपुशीरचन्दनम् । निर्गुण्डी सारिवा श्लु लूतार्तं सेचयेज्जलेः ॥ १०
 गुञ्जानिर्गुण्डिकझोलपर्णं गुण्डी निशाद्रयम् । करञ्जास्थि च तत्पद्मैर्द्विधिकातिहरं शृणु ॥ ११
 गञ्जिष्ठा चन्दनं व्योषपुण्याग्निरीषकांपुदम् । संयोज्याथतुरो योगा लेपादीं वृथिकापहाः ॥ १२
 ॐ नमो भगवते रुद्राय चिचि चिचि च्छिन्द च्छिन्द किरि किरि भिन्द भिन्द खत्रेन च्छेदय ॥ १३
 च्छेदय शूलेन भेदय भेदय चक्रेण दारय दारय, ॐ ह्रूँ फट् ॥ १४
 मन्त्रेण मन्त्रितो देवो गर्दभादीन्निहन्ति । त्रिफलोशीरमुस्ताम्बुपांसीपयकचन्दनम् ॥ १४

• इत भारन्व—“त्वरिकाज्ञाननाख्यास्ये” इत्यस्मात्प्रसङ्गात्पदस्यकारिभेदो प्रत्ययः क. व. सुतकथेनास्ति ।

१ छ. “ये सुत पुर व” । २ क. व. गरसो । ३ ख. “वलेतात्र” । ४ क. व. “पये स्ता” । ५ क. व. “दा । पकाहा” । ६ क. व. “रीशरा वि” ।

अजासीरेण पानादौ गर्दभादेर्विषं हरेत् । हरेच्छिरीपवश्चाङ्गव्योषं शतपदीविषम् ॥ १५
 सकन्धरं शिरीपास्थि हरेकुन्दूरजं विषम् । व्योषं सप्तर्षिः पिण्डीतमूलमस्य त्रिषं हरेत् ॥ १६
 क्षारव्योषवचाहिलुविटङ्गे सैन्धवं नतम् । अम्बुष्ठाऽविचला कुष्ठं सर्पकीटविषं हरेत् ॥
 यष्टिव्योषमुडक्षीरभोगं घृणो विषापहः ॥ १७
 ॐ सुभद्रायै नमः, ॐ सुप्रभायै नमः ॥ १८
 चान्यौपधानि शृङ्गन्ते विधानेन विना जनैः । तेषां धीजं त्वया ग्राहयित्ति वद्माऽब्रवीच ताम् ॥
 तां श्रण्म्यौपधीं पश्चाद्यवान्प्रक्षिप्य मुष्टिना । दश जपत्या मन्त्रमिमं नमस्कर्पात्तदौपधम् ॥ २०
 त्वापुद्गराम्पूर्ध्वनेत्रामनेनैव च भक्षयेत् । नमः पुरुषसिंहाय नमो गोपालकाय च ॥ २१
 आत्मनैवाभिजानाति रणे कृष्ण पराजयम् । अनेन सत्यवाक्येन अगदो मेऽस्तु सिध्यन्तु ॥ २२
 नमो वैदूर्यमात्रे तैत्र रक्ष रक्ष मां सर्वविषेभ्यो गौरि गान्धारि चाण्डालि मातङ्गिनि स्वाहा
 हरिमाये ॥ २३
 औपधादौ प्रयोक्तव्यो मद्योऽयं स्थावरे विषे । भुक्तमात्रे स्थिते ज्वाले पञ्चशीताम्बुसेवितम् ।
 पाययेत्सघृतं क्षौरं विपिक्षेत्तदनन्तरम् ॥ २४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये गौनकारिचिकित्साकण्व नामाटननरत्यधिकद्विद्यततमोऽध्यायः ॥ २९८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८९१३

अथ नवनवस्तधिकद्विद्यततमोऽध्यायः ।

वाळादिमहहरवाळतन्त्रम् ।

अप्रित्वाच—

वाळतत्रं प्रवक्ष्यामि वाळादिग्रहमर्दनम् । अथ जातदिने वत्सं ग्रही गृह्णाति पापिनी ॥ १
 गात्रोद्देगो निराहारो नानाश्रीवाशिवर्तनम् । तच्चेष्टितमिदं तत्स्पान्मातृणां च वलं हरेत् ॥ २
 मत्स्यर्मांसमुरामक्ष्यमन्थस्रग्शुपदीपकैः । लिम्बेच धातकीलोध्रमञ्जिष्ठातालचन्दनैः ॥ ३
 महिषाक्षेण धूपश्च द्विरात्रे धीपणी ग्रही । तच्चेष्टा कासनिःश्वासां गात्रसंकोचनं मुहुः ॥ ४
 अजामूत्रयुतैः कृष्णा सेव्याऽपामार्गचन्दनैः । गोशृङ्गदन्तकेरूश्च धूपयेत्पूर्वद्वालिः ॥ ५
 ग्रही विराचे चण्डाली तच्चेष्टा कन्दनं मुहुः । जृम्भाणं स्वनितं चासो गात्रोद्देगमरोचनम् ॥ ६
 केशराञ्जनगोहस्तिदन्तं साजपयो लिपेत् । नखराजीविलवदलैर्धूपयेच वलि हरेत् ॥ ७
 ग्रही चतुर्था काकोली गात्रोद्देगः प्ररोचनम् । फेनोद्धारो दिशो दष्टिः कुम्भापैः सासवैर्वलिः ॥ ८
 गजदन्तादिनिर्षोकवाजिमूषमलेवनम् । सराजीनिम्यपत्रेण टूककेशेन धूपयेत् ॥ ९
 हंसाधिका पथमी स्याञ्जृम्भाश्वासोर्ध्वधारिणी । मुष्टिन्धध तच्चेष्टा वलिं मत्स्यादिना हरेत् ॥
 मेपशृङ्गनखलोध्रशिलावालैः शिशुं लिपेत् । फट्कारी तु ग्रही पशुं भयमोहमरोदनम् ॥ ११
 निराहारोऽङ्गविक्षेपो हरेन्मरस्यादिना वलिम् । राजी मुगुलुकुष्ठेभदन्तायैर्धूपलेवनैः ॥ १२
 सप्तो मुक्तकेदपारैः पृतिगन्धो विजृम्भणम् । नादः मरोदनं कासो धूपो व्याघ्रनखैर्लिपेत् ॥ १३
 चचागोपयगोमूत्रैः श्रीदण्डी चाष्टमे ग्रही । दिशो निरीक्षणं जिहाचालनं कासरोदनम् ॥ १४

(बालादिमहहरपालवधम्)

बलिः पूर्वैश्च मत्स्यायैर्धूपलेपे च हिङ्गुना । वचामिन्द्रायैऋतुनैधोर्ध्वग्राही महाग्रही ॥	१५
रुद्रेजनीर्धनिःश्वसः स्त्रमुष्टिद्वयस्त्रादनम् । रक्तचन्दनकुष्ठार्घ्यैश्चैत्रोच्छिन्नुम् ॥	१६
कपिरोपनखैर्धुतो दग्धी रोदनी ग्रही । तन्नेत्रा रोदनं शश्वत्सुग्गन्धो नीलवर्णना ॥	१७
धूपो निम्बेन भूगोप्ररात्रीशर्करासैर्लिपेत् । बलिं बहिर्हरेच्छान्मुल्मापकरकौदनम् ॥	१८
यावन्नयोदशाहं स्यादेवं धूरादिका क्रिया । गृह्णाति मासिकं वत्सं पूतना चोर्ध्वी ग्रही ॥	१९
काकयद्रोदनं श्वसो भूत्रगन्धोऽग्निधीऋतुनम् । गोमूत्रस्त्रानं तस्य गोदन्तेन च धूतनम् ॥	२०
पीतवस्त्रं ददेद्रक्तस्रग्गन्धैस्तेलदीपकः । त्रिविधं पायमं मधं तिलं मांसं चतुर्विधम् ॥	२१
करजाथो यमदिशि सप्ताहं वैर्बलिं हरेत् । द्विमासिकं च मुकुटा वपुः पीतं च शीतलम् ॥	२२
छदिः स्यान्मुखशोपादि पुष्पगन्धांशुकानि च । अप्पगोदनं दीपः कृष्णनीरादिधूपकम् ॥	२३
तृतीये गोमुखी निद्रा सविष्णुनमरोदनम् । यवाः भिषंगुः फलं कुल्मार्यं शाकगोदनम् ॥	२४
शीरं पूर्वं ददेन्मध्वेऽहनि धूपश्च सर्षपः । पञ्चमज्ञेन तत्क्षानं चतुर्थे पिङ्गलाऽऽर्तिकृत् ॥	२५
तनुः शीता पूतिगन्धः शौषः स म्रियते ध्रुवम् । पञ्चमी ललना मात्रसादः स्यान्मुखशोपणम् ॥	
अपानः पीतवर्णश्च मत्स्यायैर्दक्षिणे बलिः । पण्मासे पटुजा चेष्टा रोदनं विकृतस्वरः ॥	२७
मत्स्यमांससुराभक्तपुष्पगन्धादिभिर्वलिः । सप्तमे तु निराहारा पूतिगन्धादिदन्तरुः ॥	२८
पेट्मांससुरायासैर्वलिः स्याद्यमुनाऽऽष्टमे । विस्फोटशोपणार्थं स्याच्चिकित्सां न कारयेत् ॥	२९
वमे कुम्भकर्णार्तो ज्वरी छर्दति पालके । रोदने मांसकुल्मापमघार्थैरैशके बलिः ॥	३०
ऽष्टमे मापसी चेष्टा निराहारोऽग्निमीलनम् । घण्टा पताका पिष्टाका सुरामांसबलिः सप्ते ॥३१	
ऋस्येकादशी पीटा नैत्रादौ न चिकित्सितम् । चञ्चला द्वादशे श्वासस्त्रासादिकाविचेष्टितम् ॥	
बलिः पूर्वैश्च मध्पाद्वे कुल्मापायैस्त्रिलादिभिः । यातना तु द्वितीयेऽन्दे यातनं रोदनादिकम् ॥	
तेलमांसमघमांसैर्वलिः स्नानादि पूर्ववत् । तृतीये रोदनी कम्पो रोदनं रक्तस्रजम् ॥	३४
द्विौदनं तिलाप्यः प्रतिमा तिलपिष्टना । तिलस्नानं पञ्चमैर्धुतो रात्रफलत्वचा ॥	३५
चतुर्थे चट्काशोफो ज्वरः सर्वाङ्गसादनम् । मत्स्यभासत्रिलाद्यैश्च बलिः स्नानं च धूतनम् ॥३६	
त्रिंशला पञ्चमेऽन्दे तु ज्वरस्त्रासोऽङ्गमादनम् । मासोदनाद्यैश्च बलिर्मेघशृङ्गे घूतनम् ॥	३७
लाशोऽमुन्वराश्वत्थवटविल्वदलाम्बुधुः । षष्ठेऽन्दे धातनी शोषो वैरस्यं गात्रसादनम् ॥	३८
साहोर्ध्वैर्बलिः पूर्वैर्धूपः स्नानं च भृङ्गकैः । सप्तमे यमुना छदिरवचोहासरोदनम् ॥	३९
मांसपायसमघार्थैर्वलिः स्नानं च धूतनम् । अष्टमे वा जातवेदा निराहारं प्ररोदनम् ॥	४०
त्रयाराप्रादुष्याथैर्वलिः स्नानं च धूतनम् । कालाब्दे नवमे वाहोरास्फोटो गर्जनं भयम् ॥	४१
बलिः स्यात्कृशरापूपसकुल्मापपायसैः । दशमेऽन्दे कलहंसी दाहोऽङ्गकृशता ज्वरः ॥	४२
बलिकापूपधूपनैः पञ्चरानं बलिं हरेत् । निम्नरूपकृष्टलेपायेकादशमके ग्रही ॥	४३
त्र्यदती निष्ठुरवाग्गल्लिंपादि पूर्ववत् । बलिका द्वादशे श्वासो बलिलेपादि पूर्ववत् ॥	४४
षोडशे वायवी च मुखैरंगोऽङ्गसादनम् । रक्तान्गन्धमाल्पायैर्वलिः पञ्चदशैः स्रपेत् ॥	४५

* य पुस्तक इत्यर्थे गतित् ।

राजीनिम्बदलैर्धूपो यक्षिणी च चतुर्दशे । चेष्टा शूलो ज्वरो दाहो मांसभक्ष्यादिर्निर्वालिः ॥ ४६
 स्नानादि पूर्ववच्छान्त्यै मुण्डिकातिस्त्रिपञ्चके । तचेष्टाऽस्यकृत्स्नवः शश्वत्कुर्वान्मातृचिकित्सनम् ४७
 वानरी पोडशी भूमौ पतेन्नद्रा सदा ज्वरः । पायसाद्यैस्त्रिरात्रं च वर्लिः स्नानादि पूर्ववत् ॥
 गन्धवती समदशे गात्रोद्देशः मरोदनम् । कुल्मापायैर्वलिः स्नानधूपलेपादि पूर्ववत् ॥ ४९
 दिनेशाः पूतना नाम वर्षेशाः सुकुमारिकाः ॥ ५०

ॐ नमः सर्वमातृभ्यो बालपीडासंपोगं भुञ्ज भुञ्ज चुट चुट स्फोटय स्फोटय स्फुर स्फुर गृह
 गृह्णाऽऽकन्दयाऽऽकन्दय, एवं सिद्धरूपो ज्ञापयति । ५१

हर हर निर्दोषं कुरु कुरु बालिकां बालं स्त्रियं पुरुषं वा, सर्वग्रहाणामुपक्रमात् । चामुण्डे नमो
 देव्यै ह्रूं ह्रूं हीमपसरापसर दुष्टग्रहान्दहं तयथा गच्छन्तु गृहकाः, अन्यत्र पन्थानं रुद्रो
 ज्ञापयति ॥ ५२

सर्वबालग्रहेषु स्यान्मघ्नोऽयं सर्वकामदः ॥ ५३

ॐ नमो भगवति चामुण्डे मुखं मुखं बालं बालिकां वा वर्लिं गृह्ण गृह्ण जय जय वस वस ॥ ५४
 सर्वत्र बलिदानेऽयं रक्षाकृत्पत्यते मनुः । ब्रह्मा विष्णुः शिवः स्कन्दो गौरी लक्ष्मीर्णादयः ॥
 रक्षन्तु ज्वरदाहार्तिं मुञ्चन्तु च कुमारकम् ॥ ५५

हत्यादिमहापुत्राण आभवे वै बालग्रहद्वारकान्त्रकथन नाम नवनवलाभिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २९९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—८९६८

अथ त्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

ग्रहहन्मन्त्रादिकथनम् ।

अग्निरुवाच—

ग्रहोपहारमघ्नादीन्बन्धुं ग्रहविमर्दनान् । हर्षेच्छामयशोकादिविरुद्धांशुचिभोजनात् ॥ १
 गुरुदेवादिकोपाच पखोन्मादा भवन्त्यथ । त्रिदोषजाः संनिपाता आर्गन्तव इति स्मृताः ॥ २
 देवादयो ग्रहा जाता रुद्रक्रोधादनेकधा । सरित्सरस्तहागादौ शैलोपवनसेतुषु ॥ ३
 नदीसङ्गे शून्यगृहे बिलद्वार्यैकवृत्तके । ग्रहा गृह्णन्ति पुंसश्च श्रियं सुप्तं च गर्भणीम् ॥ ४
 आसन्नपुष्पां नगां च क्रतुस्तानं करोति या । अवमानं नृणां वैरं विघ्नं भाग्यविपर्ययम् ॥ ५
 देवतागुरुधर्मादिसदाचारादिलह्यनम् । पतनं शैलवृक्षादेर्विधुन्वन्मूर्धनान्मुहुः ॥ ६
 रुद्रधृत्यति रक्षासो ह्रूरूपोऽनुग्रही नरः । उद्विग्नः शूलदाहार्तिः क्षुत्तृष्णार्तिः शिरोविमान् ॥ ७
 देहि देहीति याचेत बलिकापग्रही नरः । स्त्रीमालाभोगस्तानेच्छू रत्निकापग्रही नरः ॥ ८
 महामुदर्शनो व्योमव्यापी चित्तपनासिकः । पातालनारसिंहाघातौ चण्डीमन्त्रा ग्रहादर्नाः ॥ ९
 (अपृथ्वीहिह्रुववाचक्रशरीरपदमितं परम् । पाशाङ्कुशधरं देवमक्षमालाकपालिनम् ॥ १०

* पनुथिहान्तर्गतोऽयं ग्रन्थः । केवलं उ. पुस्तक एव ।

१ अ. उ. 'नपादि' । २ अ. ग. 'स्वर्गमारिका' । ३ उ. 'हावहयाऽऽवहय' । ४ उ. 'सर्वदामिकः' । ५ उ. 'पति' । ६ उ. 'प्रहा' । ७ अ. ग. 'द्वारविभो' । ८ अ. उ. 'गन्तुविदि ते स्मृ' । ९ अ. ग. 'त्रिय' । १० अ. उ. 'वैय' ।
 दं । ११ उ. 'धेनं गृह' । १२ अ. ग. 'पौषम' ।

(सूर्यार्चनम्)

सैदाक्षाक्षादिशक्तिं च दधानं चनुराननम् । अन्तर्वाशादिसेन्द्राङ्गप्रस्थं रविमण्डले ॥ ११
 आदित्यादियुतं प्रार्च्य उदितेऽर्कंऽर्चकं ददेत् । आसविषाग्निविमकुण्डी हृष्टेत्तासकलो भृशुः(१)
 अर्काय भूर्भुवः सश्व जालिनीं कुलमद्भरम्(२) । पद्मासनोऽरुणो रक्तवस्त्रः सद्युतिविश्वकः(कृत)
 उदारः पद्माश्रुदोर्भर्षा सौम्यः सार्द्राङ्गपूषितः । रंवाद्यदो ग्रहाः सौम्याः वरदाः पद्मधारिणः१४
 विद्युत्पुञ्जनिभं वस्त्रं श्वेतेः सोमोऽरुणः कुजः । बुधस्तद्भुजः पीतः शुक्रः स्रुजः शनैधरः ॥ १५
 कृष्णाङ्गारनिभो राहुर्भ्रमः केतुरुदाहृतः । वामोरुवापहस्तान्तदक्षहस्तोरुवानुपु ॥ १६
 स्वनामायैस्तु वीजान्तैर्हस्तां संशोष्य चाक्षतः । अङ्गुष्ठादौ तले नेत्रहृदायं व्यापकं न्यसेत् ॥ १७
 मूलवीजैस्त्रिभिः प्राणव्यापकं (१)न्यस्य साङ्गकम् । मत्तलय पाचमस्त्रेण मूलेनाऽऽपूर्य चारिणा१८
 गन्धपुष्पाक्षतं न्यस्य दूर्वामर्ध्यं च मन्त्रयेत् । आत्मानं तेन संभोक्ष्य पूजाद्रव्यं च वै ध्रुवम् ॥ १९
 मभूतं विमलं सारसाराध्यं परमं सुखम् । पीठायान्कल्पपेदेतान्हृदा मध्ये विदिक्षु च ॥ २०
 पीठोपरि हृदो मध्ये दिक्षु चैव विदिक्षु च । पीठोपरि हृदाञ्च च केसरेऽप्यष्ट शक्तयः ॥ २१
 वां दीप्तां वीं तथा मूर्त्तां तु जयां वृ च भद्रिकाम् । वै विभूर्तिं वै विमलां वीमसिपातविष्णुताम्
 वीं सर्वतोमुखीं च पीठं चः प्रार्च्य रविं यजेत् । आवाह्य दद्यात्पाथादि हृत्पदत्रेण सुजत ॥ २३
 खकारौ दण्डिनौ चण्डी मज्जादशनसंयुता । मांसदीर्घां जरदासुहृदैतत्सर्वदं रवेः(१) ॥ २४
 पद्मीश्वरसोमरतां दिक्षु पूज्या हृदादयः । स्वमसैः कर्णिकान्तस्था दिक्ष्वस्त्रं पुरतः सहस्र ॥ २५
 पूर्वादिदिक्षु संपूज्याश्चन्द्रङ्गमुरुभार्यवाः । ऋषिर्भिक्षुवचाचक्रशिरीषलमुनामयैः ॥ २६
 नस्प्राञ्जनादि कुर्वीत साजमूर्त्तैर्ग्रहापदैः । पाठापथपावचाशिश्रुसिन्धुव्योषैः पृथरूपलेः ॥ २७
 अजासीरादके पकं सर्पिः सर्वग्रहान्दरेत् । वृश्चिकालीं फला कुष्ठं लवणानि च शार्ङ्गकम् ॥ २८
 अपरपारविनाशाय तज्जलं त्वभियोजयेत् । विदारिकुशकाशेकुकाधजं पायपेत्यपः ॥ २९
 द्रोणे सपट्टिह्मण्डरसे सर्पिथ संस्कृतम् । पथगव्यं घृतं तद्द्रोणं ज्वरहरं शृणु ॥ ३०
 ॐ भस्मास्त्राय विभ्रदे । एकदंष्ट्राय धीमदि । तन्नो ज्वरः भचोदयात् ॥ ३१
 कृष्णोपणनिशाराक्षाद्राक्षतैर्ले गुडं लिहेत् । आसवानय वा भार्गी सपट्टिमसुसर्पिणा ॥ ३२
 पाठातिक्काकणाभार्गीमथ वा मधुना लिहेत् । धानी विश्वा सिता कृष्णा मुस्ता खर्जूरपागधी ॥
 पवित्रा चेति हिकारं तत्रैव मधुना लिहेत् । कामलीजीरमाण्डकीनिशाभाश्रीरसं पिबेत् ॥ ३४
 व्योपपन्नकविकलाविट्कद्वेवदारवः । रास्त्राचूर्णं समं स्रग्धर्जम्भवा कासहरं ध्रुवम् ॥ ३५

हस्तादिमहापुराण भाष्ये मद्भुजश्चादिकल्पन नाम विद्यतवनीऽप्ययम् ॥ १०१ ॥

आदितः श्लोकानां समहरदाः—१००३

मयैकाभिनत्रिषत्तनोऽप्यायः ।

सूर्यार्चनम् ।

अग्निपवाच—

शय्या तु दण्डी साजेशपावकधतुराननः । सर्वार्पितापकामिदं धीजं पिण्डार्थमुच्यते ॥ १

• अथ म दुस्तदयो श्रुतिः च्चस्मान पदाऽप्यो विद्यते ।

१ अ. यदाहा । २ अ. 'अहाव' । ३ अ. 'दीन्य' । ४ अ. 'रज्जुहार' । ५ अ. 'तः श्लोकानां' । ६ अ.

दुःखः । ७ अ. 'हस्तानचरदा । ८९' ।

स्वयं दीर्घस्वराद्यं च बीजेष्वङ्गानि सर्वशः । स्नात साधु विषं चैव सविन्दुं सरुलं तथा ॥ २
 गणस्य पञ्च बीजानि पृथग्दृष्टफलं महत् ॥ ३
 गणंजयाय नम एकदंष्ट्राय चलकणिने गजवक्रनाय महोदरहस्ताय ॥ ४
 पञ्चाङ्गं सर्वसामान्यं सिद्धिः स्याल्लक्षजाप्यतः ॥ ५
 गण्णाधिपतये गणेश्वराय गणनायकाय गणक्रीडाय ॥ ६
 दिग्दले पूजयेन्मूर्तीः पुरावघातपञ्चकम् ॥ ७
 वक्रतुण्डायैकदंष्ट्राय महोदराय गजवक्रनाय विकटाय विघ्नराजाय धूम्रवर्णाय ॥ ८
 दिग्निदिशु यजेदेतांल्लोकां(के)शाश्वैव मुद्रया । मन्वमातर्जनीमध्यगताङ्गुलौ सभुष्टिकौ ॥ ९
 चतुर्भुजं मोदकाढ्यं दण्डपाशाङ्कुशान्वितम् । दन्तभक्ष्यधरं रक्तं साङ्गपाशाङ्कुशैर्द्वैतम् ॥ १०
 पूजयेत्तं चतुर्भ्यां च विशेषेणाथ नित्यशः । श्वेतार्कमूलेन कृतं सर्वाग्निः स्याच्चिलैर्द्वैतैः ॥ ११
 तण्डुलैर्देधिमध्वाज्यैः सौभाग्यं वश्यतामियात् । योपासुवघ्राणधात्वर्दी दण्डी मार्तण्डभैरवः ॥ १२
 धर्मार्थकाममोक्षाणां कर्ता विश्वपुटीद्वितः । हस्ताः स्युर्भूतयः पञ्च दीर्घाण्यङ्गानि तस्य च ॥ १३
 स्रेन्द्रधारुणाभीशानवामार्थदयितं रविम् । पाशाङ्कुशधरं देवं ह्यक्षमालाकपालिनम् ॥ १४
 खट्वाङ्गादिकशक्तिं च दधानं चतुराननम् । अन्तर्बाह्वे विपश्चक्रं(?) पद्मस्थं रविमण्डलम् ॥ १५
 आदित्यादियुतं आर्च्यं उदितेऽर्केऽर्घकं ददेत् । श्वासं विपाश्रिविपदण्डीन्बुलेखासकलो ष्टगुः (?) ॥ १६
 अर्काय भूर्भुवः स्वरेज्वालिकुरस्ययत्नकम्(?) । पयासनोऽरुणो रक्तवस्तुसद्युतिविम्बगः ॥ १७
 उदानः पद्मदन्तोर्भा धूम्रकेतुर्द्विद्वितः । (अ)रक्ता हृदादयः सौम्या वरदाः पद्मधारिणः ॥ १८
 विष्णुत्पञ्जनिभः स्वर्कः श्वेतः सोमोऽरुणः कुजः । बुधस्तद्वहुरुः पीतः शुक्रिः(?) शुक्रः शनैश्च ॥ १९
 कृष्णाङ्गारनिभो राहुर्धूम्रकेतुर्द्विद्वितः । वायोऽरुणामहस्तास्ते दक्षहस्ताभयमदाः ॥ २०
 स्नानापाद्यन्वपीनास्ते हस्तां संशोध्य चास्रतः । अङ्गुष्ठादीं तले नेत्रे हृदाद्यं व्यापकं न्यसेत् ॥ २१
 मूल्यरींजीविभिः प्राणव्यापकं न्यस्य साङ्गकम् । प्रक्षाल्य पात्रमस्त्रेण मूलेनाऽऽपूर्यं वारिणा ॥ २२
 गन्धपुष्पाक्षतं न्यस्य ह्यामर्ष्यं च मन्त्रयेत् । आत्मानं तेन संमोक्ष्य पूजाद्रव्यं च वैभवम् ॥ २३
 मभ्रं विमलं सारमाराध्यं परमं सुखम् । पीडाद्यान्त्यपेदेतान्द्विद्विता मध्ये विदिशु च ॥ २४
 पीठोपरि हृदाद्यं च ये सरेष्वस्त्रक्ययः । रा दीक्षां रीं तथा सूक्ष्मा रै(ह)जया कं च भद्रया २५
 रै विभ्रति रै विमला रोमैवोद्याय विद्युत्तम् । रीं सर्वतोमुखी रं च पीठं मार्च्यं रविं यजेत् ॥ २६
 आवाद्य दद्यात्पायादि हृत्पङ्कजेन सुप्रतः । खकारो दण्डिनौ चण्डी मज्जाद्रघनसंयुता ॥ २७
 मांसादीर्यां जपद्राघुद्देतत्सर्वदं रवेः । बहीशरसोमकता दिशु पृथ्या हृदादयः ॥ २८
 स्वमर्ष्यः कर्णिकान्तस्था दिशु तं पुरतश्च पृष्ट(?) । पूर्वादिदिशु संपूज्याथन्द्रशुक्रभार्गवाः ॥ २९
 आग्नेयादिषु कोणेषु कुजमन्दादिकृतवः । स्नात्वा विधिददादित्यभाराध्यार्घ्यपुरःसरम् ॥ ३०
 छान्तर्भेदे निर्मादयं तेजश्पण्डाय दीपितम् । रोचनं शुद्धुयं वारि रक्तगन्धाक्षताङ्कुराः ॥ ३१
 बेशुरीजपयाः घालित्वाभारतिरराजिकाः । जपापुष्पाग्निर्वा द्रवा पात्रैः शिरसि धार्यं तत् ॥

• पृथिव्याऽप्यस्य भो यं सुखं च कारय ।

(नानामन्त्रौषधकथनम्)

*जानुभ्यामवर्णां गत्वा सूर्यायार्घ्यं निवेदयेत् । स्वध्यामन्नितैः कुम्भैर्नवभिः मार्च्यं वै ब्रह्मन् ॥
 ग्रहादिशान्तये स्नानं जप्त्वाऽर्कं सर्वगामुवात् । सङ्घामविजयं साग्निं धीजदोषं सविन्दुकम् ॥ १४
 न्यस्य मूर्धादिपादान्तं मूलं पूज्यं तु मुद्रया । स्वाक्षानि च यथान्वासपात्मानं भावयेद्रविम् ॥ १५
 ध्यानं च मारणस्तम्भे पीतमाध्यापने सितम् । रिपुघातविधौ कृष्णं मोहयेच्छक्रचापवत् ॥ १६
 योऽभिपेक्षजपध्यानपूनाहोमपरः सदा । तेजस्वी द्रजपः श्रीमान्स युद्धादौ जयं लभेत् ॥ १७
 वाम्यूलादाविदं न्यस्य जप्त्वा दद्यौदुश्चरिणम् । न्यस्तवीजेन हस्तेन स्पर्शनं तद्रशे स्मृतम् ॥ १८

इत्यादिग्रहापुराण आग्नेये सूर्यार्चनविधानकथनं नामैकाधिकविंशततमोऽध्यायः ॥ ३०१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९०४*

अथ अधिकविंशततमोऽध्यायः ।

नानामन्त्रौषधकथनम् ।

अग्निरुवाच—

धार्कर्मपार्श्वेयुक्शुक्लैतोकर्तुंते मतो पुत्रः । हुतान्ता देशवर्णेयं विद्या मुख्या सरस्वती(?) ॥ १
 भ्रष्टाराशी वर्णललं जपेत्स मतिमान्भवेत् । अत्रिः सवद्विनाभासिबिन्दुविद्रावकृत्परः ॥ २
 पञ्चपद्मधरं शुकं पीतमावाह्य पूजयेत् । निपुतं होमयेदाज्यतिलांस्वेनाभिपेचयेत् ॥ ३
 नृपादिश्रीष्टराज्यादीन्त्राज्यपुत्रादिपामुवात् । हृल्लेखा शक्तिदेवाख्या घोषोऽग्निर्दग्धिदृष्टवान् ॥ ४
 शिवमिष्टौ जपेच्छक्तिमष्टम्यादिचतुर्दशम् । चक्रपाशाङ्कुशधरां सामयां चरदायिकाम् ॥ ५
 होमादिना च सौभाग्यं कवित्वं पुत्रवान्भवेत् ॥
 ॐ ह्रीम् ॐ नमः कामाय सर्षजनहिताय सर्वजनमोदनाय प्रज्वलिताय सर्वजनहृदयं ममाऽऽत्म- ६
 गतं कुरु कुरु+ ओम् ॥ ७
 एतज्जापादिना मन्त्रो वश्येत्सकलं जगत् ॥ ८
 ॐ ह्रीं, चामुण्डेऽमुकं दह दह पच पच मम वशमानयाऽऽनय ठठ उ (ओम्) ॥ ९
 यशीकरणकृन्मन्त्राध्यामुण्डायाः प्रकीर्तितः । फलत्रयकपायेण वराङ्गं क्षालयेदग्रे ॥
 अभ्यगन्धाधैवैः स्त्री तु निशा कर्पूरकादिना । पिण्णलीतण्डुलान्यष्टौ मरिचानि च विंशतिः ॥ १०
 बृहतीरसलेपश्च वशे स्यान्मरणाण्णितकम् । केंटीरमूलत्रिकटुसौद्रलेपस्तथा भवेत् ॥ ११
 हिमं कपित्थकरसं मागधी मधुकं मधु । तेषां लेपः प्रयुक्तस्तु दंपत्योः स्वस्तिमावरेत् ॥ १२
 सशर्करो योनिलेपात्कदम्बरसको मधु । सहदेवी महालक्ष्मीः पुत्रेजीवी कृताञ्जलिः ॥ १३
 एतच्छूर्णं शिरःक्षिप्तं लोकस्य वशमुत्तमम् । त्रिफलाचन्दनकाथमस्था द्विकुडवं पृथक् ॥ १४
 शृङ्गहेमरसं दोषा तावती छम्बुकं मधु । घृतैः पक्वा निशालायाशुष्का लेप्या तु रज्जनी ॥ १५
 पिदारी सजटासांश्चूर्णाभ्यां सशर्कराम् । मथितां यः पिबेत्सर्वैरिन्दिलं स्त्रीशतकं व्रजेत् ॥ १६

* इत्यर्थं नास्ति य. पुस्तके । + एतस्मात्पुरतः य. पुस्तके " ठठ " इत्यभिन्नम् ।

१ य. ग. 'म'. विपुलगत'. २ य. 'पादशरीकरम्'. ३ य. 'इतोऽहोमहृतो'. ४ य. 'इतोऽहोमहृत्'. ५ य. 'श बजेच्छ'. ६ य. 'नवमी'. ७ य. 'ग. कृती च म'.

गुप्तामापतिलत्रीहिचूर्णे क्षीरमिताम्बितम् । अश्वत्थवंशदर्भाणां मूलं वै वैष्णवीश्रियोः ॥	१७
मूलं दूर्वाश्वगन्धोत्थं पिवेत्क्षीरैः सुताधिनी । कौन्तीलक्ष्म्योः शिवापात्रीवीजं लोध्रवटाकुरम् ॥	
(अश्वत्थक्षीरमृती पेयं पुत्रार्थं त्रिदिवं स्त्रिया । पुत्राधिनी पिवेत्क्षीरं श्रीमूलं सवटाकुरम्) १९	
श्रीवटाकुरदेवीनां रसं नस्ये पिवेच्च सा । श्रीपद्ममूलमुत्क्षीरमश्वत्थोत्तरमूलयुक् ॥	२०
तरुणं पयसा युक्तं कार्पासफलपल्लवम् । अयामार्गस्य पुण्याग्रं नवं समहिपीपयः ॥	२१
पुत्रार्थं चार्घ्यपट्टश्लोकैर्षोणाश्वत्वार ईरिताः । शर्करोत्पलपुण्याक्षे लोध्रचन्दनैसारिवा ॥	२२
स्रवमाणे स्त्रिया गर्भे दातव्यास्तण्डुलाम्भसा । लाजा यष्टिसिताद्राक्षाक्षौद्रसर्षापि वा लिङ्गे ॥	
आटरूपकलाङ्गलयोः काकमाच्याः शिफा पृथक् । नाभोधः समालिप्य मसूते प्रमदा सुसम् २४	
रक्तं शूलं जपापुष्पं रक्तशुक्रशुतौ पिवेत् । केसरं वृहतीमूलं गोपीपट्टीतृणोत्पलम् ॥	२५
साजक्षीरं सतैलं तद्भक्षणं रोमजन्मकृत् । शीर्षमाणेषु केशेषु स्थापनं च भवेदिदम् ॥	२६
पात्रीशृङ्गरसप्रस्थं तैलं च क्षीरमादकम् । पञ्चजनपलं तैलं तत्केशाक्षिशिरोहितम् ॥	२७
हरिद्राराजवृक्षत्वक्चिञ्चला लैवणलोध्रकौ । पीता खारी हरेदाशु गवामुदरवृंहणम् ॥	२८
ॐ नमो भगवते त्र्यम्बकायोपशमयोपशमय चुलु चुलु मिळि मिळि पिदि पिदि गोमा-	
निनि चक्रिणि ह्रूं फट् ॥	२९
अस्मिन्प्राप्ते गोकुलस्य रक्षां कुरु शान्तिं कुरु कुरु कुरु ठ ठ ठ ॥	३०
घण्टाकर्णो महासेनो वीरः मोक्तो महाबलः । मारीनिर्ना(र्णा)नानकरः स मां पातु जगत्पतिः ॥	
श्लोकौ चैव न्यसेदेतौ मञ्जौ गोरक्षकौ पृथक् ॥	३१

इत्यादिमहापुराण भाग्ये नानाविधयस्त्रीपथादिकथन नाम यथिकत्रिचततमोऽध्यायः ॥ ३०२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—९०७२

अथ स्वथिकत्रिचततमोऽध्यायः ।

अज्ञाशरार्चनम् ।

अधिरुवाच—

यदा जन्मर्षगन्धर्द्रो भानुः सप्तमराश्विनः । पौष्णः कालः स विज्ञेयस्तदा श्वंसं परिक्षयेत् ॥	१
कण्ठोष्ठी चलतः स्थानाद्यस्य यका च नासिका । कृष्णा जिह्वा च सप्ताहं जीवितं तस्य वै भवेत्	
तारो मेषो विषं दैन्ती नरो दीर्घो घनारतः । शुद्धोल्काय महोल्काय वीरोल्काय शिखा भवेत्	
शूलकाय सहस्रोल्काय वैष्णवोऽष्टाक्षरो मनुः । कनिष्ठादितदष्टानामङ्गुलीनां च पर्वसु ॥	४
ज्येष्ठाग्रेण क्रमाचारं सूर्धन्यष्टाक्षरं न्यसेत् । तर्जण्यां तारमङ्गुष्ठे लग्ने मध्यमया च तत् ॥	५
तलेऽङ्गुष्ठे तदुच्चारं यीनोचारं ततो न्यसेत् । रक्तगौरपूत्रहरिज्जातरूपाः सितान्त्रयः ॥	६
एवंरूपानिमान्बर्णान्स्तावद्विध्या न्यसेत्क्रमात् । हृदास्यनेत्रमूर्धाङ्घ्रितालुगुह्यकरादिषु ॥	७

* यदुक्तिहान्तर्गतग्रन्थो ग. पुस्तके नास्ति ।

(पञ्चाक्षरादिपूजामन्त्राः)

अह्नानि च न्यसेद्वीजाक्यस्याथ करदेहयोः । यथाऽऽत्पनि तथा देवे न्यासः कार्यः करं विना
 हृदादिस्थानगान्वर्णान्गन्धुषैः समर्चयेत् । धर्माद्यन्वायधर्मादि गात्रे पीठेऽन्वुजं न्यसेत् ॥ ९
 पत्रकेसरकिञ्चलकन्यापिसुर्वेन्दुदाहिनाम् । मण्डलं(ल) विनयं तावन्नेदंस्तत्र न्यसेत्क्रमात् ॥ १०
 गुणाश्च तत्र सत्राद्याः केशरस्याथ शक्तयः । विपञ्चोत्कर्षणीज्ञानरूपायोमाश्च वै क्रमात् ॥ ११
 महीं सत्या तपेशानाऽनुग्रहा मध्यतस्ततः । योगपीठं समभ्यर्च्य समावाह्य हरिं यजेत् ॥ १२
 पायाध्वार्चाचमनीयं च पीतवस्त्रविभूषणम् । एतत्पञ्चोपचारं च सर्वं मूलेन दीयते ॥ १३
 वागुदेवादेयः पूज्याश्चत्वारो दिक्षु मूर्तयः । विदिक्षु श्रीसरस्वत्यां रतिशान्ती च पूर्येत् ॥ १४
 शङ्खं चक्रं गदां पद्मं मुसलं सहस्रशार्ङ्गके । वनमालान्वितं दिक्षु विदिक्षु च यजेत्क्रमात् ॥ १५
 अभ्यर्च्य च घडिस्त्राक्षर्यं देवस्य पुरतोऽर्चयेत् । विप्वक्सेन च सोमेशं मध्ये आवरणाद्बहिः ॥ १६
 इन्द्रादिपरिचारेण संपूज्य समवागुयात् ॥ १७

इत्यादिनामपुराण आग्नेयेऽद्वाक्षरवृत्ताविषयैर्न नाम भवन्तिऽतस्ततोऽप्येत्य ॥ १०३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९०८९

अथ चतुरपिचरितस्तप्तमोऽप्याय ।

पञ्चाक्षरादिपूजामन्त्रा ।

अधिरुवाच—

येयः संज्ञा विपं साज्यमस्ति दीर्घोदकं रसः । एतत्पञ्चाक्षरं मन्त्रं शिवदं च शिवात्मकम् ॥ १
 (शशरकादि समभ्यर्च्य देवत्वादि समागुयात् । ज्ञानात्मकं परं ब्रह्म परं बुद्धिः शिवो हृदि)२
 तच्छक्तिभूतः सर्वेशो भिक्षो ब्रह्मादिभूर्देविभिः । मधार्णाः पञ्च भूयानि तन्मन्त्रा विपथास्त्वया ॥ ३
 माणादिचायवः पञ्च ज्ञानकर्मन्द्रियाणि च । सर्वं पञ्चाक्षरं ब्रह्म तद्दशशरत्पकम् ॥ ४
 मन्थेन मोक्षयेदीसास्थानं मन्त्रेण नोदितम् । तत्र संप्रभूतसंभारः शिवविमष्टा विधानतः ॥ ५
 मूलमूर्त्यर्हविद्याभिस्तण्डुलक्षेपणादिकम् । कृत्वा चरु च मत्सीरे पुनस्ताद्विभजेत्रिधा ॥ ६
 निवेष्ट्यैकं परं हुत्वा सशिष्योऽन्यत्रजेद्गुरुः । आचम्य सकृन्नीकृत्य दद्याच्छिष्याय देशितः ॥ ७
 दन्वकाष्ठं हृदा जप्तं क्षीरस्तादिसंभरम् । संशोध्य दन्वान्सीतिष्प्रा(प्य) मन्त्रार्थतत्क्षिपेद्भुवि ॥ ८
 पूर्वेण सौम्यवारीशगतं शुभमतोऽगुपम् । पुनस्तं शिष्यमावाप्तं शित्वाग्नादितोषितम् ॥ ९
 कृत्वा वेद्यां सदानेन स्वयेदर्शस्त्रे घुमः । स्वस्वमं वीक्ष्य तं शिष्यः मभाते श्रावयेद्गुरुम् ॥ १०
 गुषैः सिद्धिपदैर्भक्तिस्तैः पुनर्मण्डलार्चनम् । मण्डलं भद्रकायुकं पूर्येत्सर्गिसिद्धिदम् ॥ ११
 क्वात्वाऽऽचम्य मृदा देहं मूर्धैरालिप्य कलाते । शिवनीर्थे नरः स्नायादयमपेणपूर्वकम् ॥ १२
 इस्ताभिपेकं कृत्वाऽथ पाथात्पूजागृहं घुमः । मूलेनाज्ञासतं रुपाचिनं पूरकमुन्मकान् ॥ १३
 आत्मानं योजयित्त्वोर्ध्वं शिलान्ते द्वादशाहगुले । संशोष्य द्रव्या स्वतनुं श्वायदेदमृतेन चा ॥ १४
 ध्यात्वा दिव्यं वपुस्तामिन्द्रात्मानं च पुनर्येत् । कृतैर्वै चाऽऽत्पगुदिः स्याद्विष्यत्पार्चनमारभेत्

• पञ्चाक्षरान्तर्गतमन्त्रो यः पुस्तके यावत् ।

क्रमात्कृष्णसितश्यामरक्तपीता नैगादयः । *मन्त्राणां दण्डिनाऽङ्गानि तेषु सर्वास्तु पूर्वयः ॥१६
 († अङ्गुष्ठादिकनिघण्टुं विन्ध्यस्याङ्गानि सर्वतः । न्यसेन्मन्त्राक्षरं पादगुह्यहृदयत्रयं ॥ १७
 व्यापकं न्यस्य मूर्धादि मूलमङ्गानि विन्ध्यसेत् ।) रक्तपीतश्यामसितान्पीठवादान्स्वकोणजान् १८
 साध्यान्मन्त्राख्यसेत्रात्राण्यधर्मादीनि दिक्षु च । तत्र पथं च सूर्यादिमण्डलत्रितयं गुणान् ॥ १९
 पूर्वादिपत्रे वामाद्या नवमी कर्णिकोपरि । वामा ज्येष्ठा क्रमाद्वैत्री काली कलविकारिणी ॥ २०
 बलविकारिणी चाथ बलप्रमथिनी तथा । सर्वभूतदमनी च नवमी च मनोन्मनी ॥ २१
 श्वेता रक्ता सिता पीता श्यामा वह्निनिभाऽसिता । कृष्णारुणाथ ताः शक्तीर्वालारूपाः
 स्मरेत्क्रमात् ॥ २२

अतन्तयोगपीठाय आवाहाथ हृदञ्जतः । स्फटिकार्थं चतुर्बाहुं फलमूलधरं शिवम् ॥ २३
 साभयं वरदं पञ्चवदनं च त्रिलोचनम् । पत्रेषु पूर्वयः पञ्च स्थाप्यास्तत्पुरुषादयः ॥ २४
 पूर्वं तत्पुरुषः श्वेतो अ(तोऽप्य)घोरोऽष्टभुजोऽसितः । चतुर्बाहुमुखः पीतः सद्योजातश्च पथिमे ॥
 (+वामदेवः क्षीविलासी चतुर्वक्त्रभुजोऽरुणः । सौम्ये पञ्चास्य ईशान ईशानः सर्वदः सितः २६
 इष्टा(ष्टा)ङ्गानि यथान्यायमनन्तं सूक्ष्ममर्चयेत् ।) सिद्धेश्वरं त्वेकनेत्रं पूर्वादीं दिशि पूजयेत् ॥
 एकवक्त्रं त्रिनेत्रं च श्रीकण्ठं च त्रिस्तण्डिनम् । ऐशान्वादिबिदिक्ष्येते विद्येशाः कमलासनाः २८
 श्वेतः पीतः सितो रक्तो घृन्नो रक्तोऽरुणः सितः । शूलाशनिशरेष्वासवाहवक्षतुराननाः ॥ २९
 उमा चण्डीश्वनन्दीशौ महाकालो गणेश्वरः । वृषो भृङ्गरिडिस्कन्दानुचरादौ प्रपूजयेत् ॥ ३०
 कुलिशं शक्तिदण्डौ च सहस्रं पाशध्वजौ गदाम् । शूलं चक्रं यजेत्पथं पूर्वादीं देवमर्च्य च ॥ ३१
 ततोऽधिवासितं शिष्यं पाययद्भुज्यपञ्चकम् । आचान्तं मोक्ष्य नेत्रान्नेत्रे नेत्रेण बन्धयेत् ॥ ३२
 द्वारे प्रवेशयेच्छिष्यं मण्डपस्याथ दक्षिणे । सासनादिकुशासीनं तत्र संशोभयेत्सुखैः ॥ ३३
 आदितत्त्वानि संहृत्य परमार्थे लयः क्रमात् । पुनरुत्पादयेच्छिष्यं सृष्टिमार्गेण देशिकः ॥ ३४
 न्यासं शिष्ये ततः कृत्वा तं प्रदक्षिणमानयेत् । पथिपद्मरामानीय क्षेपयेत्कुसुमाञ्जलिम् ॥ ३५
 पश्मिन्पतन्ति पुष्पाणि तन्नामाद्यं विनिर्दिशेत् । पार्थं यागभुवः साते कुण्डे सन्नाभिमेतले ॥ ३६
 द्विवाग्निं जनयित्सेष्टा पुनः शिष्येण चार्चयेत् । ध्यानेनाऽऽत्मनि तं शिष्यं संहृत्य प्रलयः क्रमात्
 पुनरुत्पाद्य तत्पाणौ दशाहर्माथ मन्त्रितान् । पृथिव्यादीनि तत्त्वानि जुहुयाद्बृहदादिभिः ॥ ३८
 पत्रैरुस्य शतं हुत्वा व्योममूत्रेण होमयेत् । हुत्वा पूर्णाहुतिं कुर्यादस्रेणाष्टाऽऽहुतीर्हुनेत् ॥ ३९
 मायथिचं त्रिमुष्टार्थं ततः श्रेष्ठं समापयेत् । ऽकुम्भं समञ्चितं प्रार्च्य शिशुं पीठेऽभिषेचयेत् ॥ ४०
 शिष्ये तु समयं दद्यात् स्वर्णायः स्वर्गं यजेत् । दीक्षा पञ्चाक्षरस्योक्ता विष्वादेरेवमेव हि ॥ ४१

इत्यादिगणपुराण आग्नेये पञ्चाक्षरदीक्षाविधौ कथनं नाम चतुर्बाहुशिवशततनोऽध्यायः ॥ ३०४ ॥

आदितः श्रुतानां समष्टयः—९१३०

* एतदर्थेऽप्याने प. पुत्रक इत्यर्थे वर्तते—“मन्त्राणां एतन्नामानां मूलमङ्गानि विन्ध्यसेत्” इति । † पञ्चयुग्म-
 ह्यन्तर्गतं भासितं प. पुत्रकं । + पञ्चविंशत्यवर्षमन्त्र. अ. पुत्रकं भासितं । ऽ इत्यर्थे भासितं ग. पुत्रकं ।

पञ्चपञ्चाशद्विष्णुनामानि ।

अग्निरुवाच—

- जपन्वै पञ्चपञ्चाशद्विष्णुनामानि यो नरः । भद्रप्रत्यादिफलभाक्तीर्थेष्वर्चादि चाक्षयम् ॥ १
- पुष्करे पुण्डरीकाक्षं मयायां च गदाधरम् । राघवं चित्रमुटे तु प्रभासे दैत्यमूदनम् ॥ २
- जयं जयन्त्यां तद्वच्च जपन्तं हस्तिनापुरे । (अनाराहं वर्षगाने च काशमीरे चक्रपाणिनम् ॥ ३
- जनार्दनं च कुन्दासे मधुरायां च केशवम् । कुन्दात्रके हृषीकेशं गङ्गादारे जटाधरम् ॥ ४
- शालग्रामे महायोगं हरिं योगधनाचले । पिण्डारके चतुर्बाहुं शङ्खोद्दारे च शङ्खिनम् ॥ ५
- शामनं च क्रुश्वेने यमुनायां शिविकरम् । विश्वेश्वरं तथा शोणे कर्णले पूसागरे ॥ ६
- वेष्णुं महोदधौ विद्याद्वाराक्षगरभंगमे । वनमालं च क्षिपिकन्ध्यां देवं रैवेतकं विदुः ॥ ७
- नशीनटे महायोगं विरजायां रिपुंजयम् । विश्वास्वयूरे ह्यजिन्नेषाले लोकभावनम् ॥ ८
- हरकायां विद्धि कृष्णं मन्दरे मधुसूदनम् । लौकाकुले रिपुहरं शालग्रामे हरिं स्मरेत् ॥ ९
- गुरुं पूरुपवटे विमले च जयत्यभुम् । अनन्तं सैन्यवारण्ये दण्डके शार्ङ्गमारिणम् ॥ १०
- वत्पल्यवर्तके सौरि नर्मदायां शिवः पतिम् । दामोदरं रैवतके नन्दायां जलशायिनम् ॥ ११
- गोपीश्वरं च सिन्धुध्वरी माहेन्द्रे चाच्युतं विदुः । सह्याद्री देवदेवेशं वैकुण्ठं भाग्ये वने ॥ १२
- सर्वपापहरं विन्ध्य औण्ड्रे तु पुरुषोत्तमम् । आत्मानं हृदये विद्धि जपतां भुक्तिमुक्तिदम् ॥ १३
- पटे पटे वैश्रवणं चत्वरे चत्वरे शिवम् । पर्वते पर्वते रामं सर्वत्र मधुसूदनम् ॥ १४
- चरं भूमौ तथा व्योम्नि वशिष्ठे गण्डध्वजम् । रामुदेवं च सर्वत्र संस्मरन्भुक्तिमुक्तिभाक् ॥ १५
- नामान्येतानि विष्णोश्च जप्त्वा सर्वपत्रामुयात् । क्षेत्रध्वनेषु यच्छ्राद्धं दानं जप्यं च तर्पणम् ॥
- कत्सर्वं कोटिगुणितं मृतो ब्रह्मणो भवेत् । यः पठेच्छृणुयाद्वाऽपि निर्मलः स्वर्गमाप्नुयात् ॥ १७

इत्यग्निपुराण आद्ये पञ्चपञ्चाशद्विष्णुनामानरूपेण नाम पञ्चाशद्विष्णुनामानि ॥ ३०५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—९१४७

अथ पञ्चाशद्विष्णुनामानि ।

नारसिंहदिग्दर्शनात् ।

अग्निरुवाच—

- सम्भो विद्वेषणोवाट उत्सादो भ्रमधारणे । उपाधिधेनि स्मृतं धुद्रं तन्मोक्षो वक्ष्यते शृणु ॥ १
- ॐ नमो भगवते, उन्मत्तरुद्राय भ्रम भ्रम भ्रामय भ्रापय, अमुकं विरासय विरासय, उद्भ्रा-
मय, उद्भ्रापय रुद्रारौद्ररूपां ह्रू फट् ॥ २

* पञ्चाशद्विष्णुनामानि पुराणे भारते ।

१ छ. य. 'स्तीर्थेष्वर्चादि' । २ छ ग कुन्दात्रके । ३ छ ग कुन्दात्रके । ४ य र्भवे वने । विं ५ य. विजयुह
६ य. 'शालग्र' । ७ छ. 'मोहाण्डे' । ८ य. 'प्रवर्ण' । ९ छ. 'विद्याश्री' ।

इमंशाने निशि जप्तेन त्रिलक्षं मधुना हुनेत् । चिताग्नौ धूर्तसमिद्धिर्ध्माभ्यते सततं रिपुः ॥ १
 हेमगैरिकया कृष्णा प्रतिमा हेमसूचिभिः । जप्त्वा विध्वेष तत्कण्ठं हृदि वा म्रियते रिपुः ॥ ४
 खरंवालं चिताभस्य ब्रह्मदण्डी च मर्कटी । एहे वा मूर्ध्नि तच्छूर्णं जप्तमुत्सादकृत्क्षिपेत् ॥
 भृग्वाकाशौ सदीप्ताग्निर्भृगुवद्विध्व वैह्वि फट् ॥

एवं सहस्रारे ॥

ह्रूं फट्, आचक्रात् स्वाहा हृदयं विचक्राय शिवः । शिखाचक्राय च क्वचं विचक्राय च नेत्रकम्
 संचक्रायाम्बुविष्टं ज्वालाचक्राय पूर्ववत् । साङ्गं सुदर्शने क्षुद्रग्रहहरसर्वसाधनम् ॥

मूर्धाक्षिमुत्सहृद्गुह्यपादे ह्यस्याक्षरान्पसेत् । चक्राज्जासनमग्न्याभं दंष्ट्रिणं च चतुर्भुजम् ॥

शङ्खचक्रगदापद्मशलाकाहकुशपाणिनम् । चापिनं पिङ्गकेशाक्षमरव्याप्तत्रिविष्टपम् ॥

नाभिस्तेनाग्निना विद्धा नश्यन्ते उपाधयो ग्रहाः । पीतं चक्रधरं रक्ता अराः श्याममवान्तरम् ॥

नेमिः श्वेता बहिः कृष्णवर्णरेखा च प्रार्थिनी । मध्ये तारमये वर्णानेवं चक्रद्वयं लिखेत् ॥

आदावानीय कुम्भादं गोचरे संनिधाय च । इष्टा सुदर्शनं तत्र याम्ये चक्रे हुनेत्क्रमात् ॥

आञ्जापामार्गसमिधो ह्यक्षतं तिलसर्पणौ । पायसं गव्यमालयं च सहस्राष्टकसंख्यया ॥

हुतशेषं क्षिपेत्कुम्भे प्रतिद्रव्यं विधानवित् । मस्थानेन कृतं पिष्टं कुम्भे तस्मिन्निवेशयेत् ॥

विष्णादि सर्वं तत्रैव न्यसेत्तत्रैव दक्षिणे ॥

नमो विष्णुजनेभ्यः सर्वशान्तिकरेभ्यः प्रतिगृह्णन्तु शान्तये नमः ॥

दद्यादनेन मन्त्रेण हुतशेषाम्भसा वलिम् । फलके कल्पिते पात्रे पलाशक्षीरशाखिनः ॥

गव्यपूर्णं निवेशयेत् दिक्ष्वेवं होमयोद्भ्रजैः । सदक्षिणभिर्दं होमद्वयं भूतादिनाशनम् ॥

गव्याक्तपत्रलिखितैर्लिप्यर्णैः क्षुद्रहृद्भृत् । दूर्वाभिरायुषे पशैः शिघ्रे पुत्रा(त्र) उडुम्बरैः ॥

गोसिद्धौ सर्पिषा गोष्ठे मेधार्थं सर्वशाखिना ॥

ॐ ह्रीं नमो भगवते नारासिंहाय ज्वालापालिने दीप्तदंष्ट्रायाग्निनेत्राय सर्वरक्षोघ्नाय सर्वभूतवि-

नाशाय सर्वज्वरविनाशाय दह दह पच पच रक्ष रक्ष ह्रूं फट् ॥

मन्त्रोऽयं नारासिंहस्य सकलाघनिवारणः । जप्यादिना हरेत्क्षुद्रग्रहमारीविषामयात् ॥

चूर्णमण्डूकवयसा जलाग्निस्तम्भकृत्रवेत् ॥

दशादिनहाराण आग्नेये नारासिंहादिमन्त्रकथनं नाम पञ्चभिर्दिशततमोऽप्यायः ॥ १०६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—११६९

अथ अस्ताभिश्चमिच्छततमोऽप्यायः ।

त्रैलोक्यमोहनमन्त्रः ।

अग्रिहयाच—

पक्ष्ये मधं चतुर्वर्गसिद्धौ त्रैलोक्यमोहनम् ॥

ॐ श्रीं ह्रीं ह्रूं, ॐ नमः पुष्पोचमः पुष्पोचमवतिरूप लक्ष्मीनिवास सकलजगत्सोभण

(त्रैलोक्यमोहनमन्त्रः)

सर्वस्त्रीहृदयदारण त्रिभुवनमनोन्मादकरं सुरमनुजसुन्दरीजनमनांसि तापय तापय दीपय दीपय
शोपय शोपय मारय मारय स्तम्भय स्तम्भय द्रावय द्रावयाऽऽकर्षयाऽऽकर्षय परमसुभग सर्व-
सौभाग्यकर कामप्रदामुकं हन हन चक्रेण गदया सखेन सर्ववार्णाभिद भिद पाशेन कट कट,
अहृकशेन ताडय ताडय त्वर त्वर किं तिष्ठसि यावत्तावत्समीहितं मे सिद्धं भवति ह्रूं फट्,
नमः ॥ २

ॐ पुष्पोत्तम त्रिभुवनमनोन्मादकर ह्रूं फट्, हृदयाय नमः कर्षय महाबल ह्रूं फट्, अस्त्राय
त्रिभुवनेश्वर सर्वजनमनांसि हन हन दारय दारय मम वशमानयाऽऽनय ह्रूं फट्, नेत्रत्रयाय
त्रैलोक्यमोहन हृषीकेशप्रतिरूप सर्वस्त्रीहृदयापकर्षण, आगच्छ, आगच्छ नमः ॥ १

ज्ञाक्षिव्यापकेनैव न्यासं मूलवदीरितम् । इष्टा संजप्य पञ्चाशत्सहस्रमभिपिच्य च ॥ ४

सुन्देऽश्री दैविके चहौ चरं कृत्वा शतं हुनेत् । पृथग्दधि घृतं क्षीरं चरं साज्यं पयः शृतम् ॥ ५

एदशाऽऽहुतिमु(तीर्ण)लेन सहस्रं चाशवांस्तिलान् । यवं मधुत्रयं पुष्पं फलं दधि समिच्छतम् ६

इत्वा पूर्णाहुतिं शिष्टं प्राक्षपेत्सघृतं चकम् । संभोज्य विमानाचार्यं तोषयेत्सिध्यते मनुः ॥ ७

स्नात्वा यथावदाचम्य वाग्पतो यागमन्दिरम् । गत्वा पश्चासनं यद्वा शोषयेद्विधिना वपुः ॥ ८

रसोन्नविश्रक्तदिशु न्यसेदादौ सुदर्शनम् । [१-५] श्ववीजं नाभिमच्यस्वं घृष्टं चण्डानिलात्मकम् ॥ ९

अग्नें कल्पयं देहाद्विस्लेपयदनुस्मरेत् । रंवीजं हृदयाब्जस्थं स्मृत्वा ज्वालाभिरादहेत् ॥ १०

ऊर्ध्वाधस्तिर्यगाभिस्तु मूर्ध्नि संग्रावयेद्गुपुः । ध्यात्वाऽऽमूर्तैर्वहिश्रान्तः सुपुत्राभार्यागभिभिः ॥ ११

एवं शुद्धवपुः प्राणानायम्य मनुना त्रिधा । विन्यसेक्यस्तहस्तान्तः शक्तिं मस्तकवक्त्रयोः ॥ १२

गुणे गले दिक्षु हृदि कुक्षौ देहे च सर्वतः । आवाह्य ब्रह्मरन्ध्रेण हृत्पत्रे सूर्यमण्डलात् ॥ १३

तारेण संपराप्तानं स्परेत्तं सर्वलक्षणम् ॥ १४

त्रैलोक्यमोहनाय विग्रहे स्मराय धीमहि । तन्नो विष्णुः मचोदयात् ॥ १५

भात्मार्चनात्क्रतुद्रव्यं प्रोक्षयेच्छुद्धपात्रकम् । कृत्वाऽऽत्मपूजां विधिना स्पण्डिले तं समर्चयेत् ॥ १७

कूर्मादिकल्पिते पीठे पद्मस्थं गृहडोपरि । सर्वादिसुन्दरं प्राप्तवशोलावण्ययौवनम् ॥ १७

मदावृणितताम्राक्षमुद्गारं स्मरविह्वलम् । दिव्यभान्वाम्बुरालेपभूषितं सस्मिताननम् ॥ १८

विष्णुं नानाचिदानेकपरिवारपरिच्छदम् । लोकानुग्रहणं सौम्यं सहस्रादित्यवेजसम् ॥ १९

पञ्चबाणधरं प्राप्तकामै(वा)सं द्विचतुर्भुजम् । देवस्त्रीभिर्भूतं देवीमुत्सासक्तक्षणं जपेत् ॥ २०

चक्रं शङ्खं धनुः खड्गं गदां मुसलपङ्कजम् । पाशं च विभ्रतं चार्चयेदावाहादिविसर्गतः ॥ २१

भियं वामोत्तमरूपास्यां श्लिष्यन्तीं पाणिना पतिम् । साङ्गवामकरां पीनां श्रीवत्सकौस्तु- २२

भान्विताम् ॥ २३

मालिनं पीतवस्त्रं च चक्राद्याद्यं हरिं यजेत् ॥

ॐ सुदर्शन महाचक्राज धर्मशान्त वृष्टभयंकर च्छिद् च्छिद् विदारय विदारय परममन्त्रान्प्रस २४

ग्रस भक्षय भक्षय भूतानि चाऽऽशेष चाऽऽशय ह्रूं फट्, ॐ जलचराय स्नाहा सद्गतीक्षण २४

च्छिन्द च्छिन्द सङ्गाय नमः शारङ्गाय सगराय ह्रूं फट् ॥

* मनुविद्वान्तर्गतमन्त्रमय, पुस्तके नास्ति ।

ॐ भूतग्रामाय विद्महे चतुर्विधाय धीमहि । तन्नो ब्रह्म मचोदयात् ॥	२६
संवर्तक इवसन पोथय पोथय ह्रूं फट्, स्वाहा पाशं धम धमाऽऽकर्षयाऽऽकर्षय ह्रूं फट्,	
फट् । अङ्कुशेन कट्ट ह्रूं फट् ॥	२६
क्रमाद्गुणेपु मन्त्रैः स्वैरेभिरस्त्राणि पूजयेत् ॥	२७
ॐ पक्षिरामाय ह्रूं फट् ॥	२८
ताङ्गं यजेत्कर्णिकायामद्गदेवान्यथाविधि । शक्तिरिन्द्रादियस्त्रेषु ताङ्गाया धृतचामराः ॥	२९
शक्तयोऽन्ते प्रयोज्याऽऽदौ सुरेश्वाद्याश्च दण्डिना । पीं लक्ष्मीसरस्वत्यौ (ऋतिश्रीतिजयासिमाः	
कीर्तिकान्त्यौ सिते इयामे) तुष्टिपुष्टौ स्मरोदते । लोकेशान्तं पजेदेवं विष्णुभिष्टार्थसिद्धये ॥	३१
ध्यायेन्मन्त्रं अपेदेनं जुहुयात्त्वभिषेचयेत् ॥	३२
ॐ श्रीं ह्रीं ह्रीं ह्रूं त्रैलोक्यमोहनाय विष्णवे नमः ॥	३३
एतत्पूजादिना सर्वान्कामानामोति पूर्ववत् । तोरैः समोहनीपुष्पैर्नित्यं तेन च तर्पयेत् ॥	३४
ब्रह्मा सप्तश्रीदण्डी श्रीजं त्रैलोक्यमोहनम् । जप्त्वा त्रिलक्षं हुत्वाऽऽञ्जलक्षं विलम्बे साज्यकैः	
तण्डुलैः फलगन्धार्चैर्दूर्वाभिस्त्रायुरामुयात् । जपाभिषेकहोमादिक्रियातुष्टौ ह्यभीष्टदः ॥	३६
ॐ ह्रूं नमो भगवते वराहाय भूर्भुवःस्वःपतये भूतित्वं मे देहि दापय स्वाहा ॥	३७
पञ्चाङ्गं नित्यमयुतं जप्त्वाऽऽयू राज्यमामुयात् ॥	३८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये त्रैलोक्यमोहनमन्त्रकथन नाम सहाधिकनिवृत्तमोऽध्यायः ॥ ३०५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२२०७

अथप्राथम्यनिरवृत्तमोऽध्यायः ।

त्रैलोक्यमोहनीलक्ष्म्यादिपूजा ।

अग्रिकवाच—

वर्षैः सर्वाद्दिवामासो दण्डी श्रीः सर्वसिद्धिदा । महाश्रिये महासिद्धे महाविद्युत्प्रभे नमः ॥ १
 (+ श्रिये देवि विजये नमः । गौरि म्हावले वन्य वन्य नमः । हूं महाकाये पद्महस्ते ह्रूं फट्,
 श्रिये नमः । ह्रूं श्रिये फट्, श्रिये नमैः, श्रिये श्रीद नमः) स्वाहा श्री फट् ॥ २
 अस्याङ्गानि नवोक्तानि तेष्वेकं च समाश्रयेत् । त्रिलक्षमेकलक्षं वा जप्त्वाऽऽञ्जलैश्च भूतिदः ॥
 श्रीगेहे विष्णुगेहे वा त्रियं पूज्य पत्नं लभेत् ॥ आज्याक्तैस्तण्डुलैर्लक्षं जुहुयात्सत्तादिरानले ॥ ४
 राना वदयो भरेवृद्धिः श्रीश्च स्वादुत्तरोत्तरम् । सर्पपाम्भोभिषेकेण नश्यन्ते सकला ग्रहाः ॥ ५
 विरान्नसङ्गता लक्ष्मीरित्तदृष्टिश्च जायते । शक्रवेदम र्चतुर्द्वारं हृदये चिन्तयेदथ ॥ ६
 पदाङ्गी वामनां दयायां श्वेतपद्मजपारिणीम् । ऊर्ध्वापाङ्गदम्(यां) ध्यायेत्क्रीडन्तीं द्वारि पूर्ववत् ॥
 ऊर्ध्वाङ्गनेन इस्तेन रक्तपद्मजपारिणीम् । श्वेताङ्गीं दक्षिणं द्वारि चिन्तयेद्द्वनमालिनीम् ॥ ८
 हरिनां दोर्दपेनोर्ध्वमुद्दरनीं सिताम्बुजम् । ध्यायेत्त्रिभीषिकां नाम श्रीर्दनीं द्वारि पश्चिमे ॥ ९

• पशुपिङ्गा-तर्पणमन्त्रो व. पुस्तके नास्ति । + पशुपिङ्गा-तर्पणमन्त्रो व. पुस्तके नास्ति ।

१ उ. 'व कल्प वन्याऽऽङ्ग' । २ प. हरवाच । ३ व. कल्प । ४ व. महावदे । ५ उ. 'मः, श्रिये फट् श्री वन्य, शि' । ६ व. पदुर्ध्व ।

(स्वरिताम्ना)

- शांकरीमुत्तरे द्वारि तन्मध्येऽष्टदलं कजम् । वासुदेवः संकर्षणः मधुसूक्तानिरुद्धकः ॥ १०
- ध्वेषास्ते पञ्चपत्रेषु शङ्खचक्रादाधराः । अञ्जनक्षीरकाशमीरहेमाभास्ते सुवाससः ॥ ११
- आश्रेयादिपु पत्रेषु युग्गुलुश्च कुरण्टकः । दमकः सलिलं चेति हस्तिनो जतप्रभाः ॥ १२
- हेपकुम्भधराश्रैते कर्णिकापां श्रियं स्मरेत् । चतुर्भुजां सुवर्णाभां सपञ्चोर्ध्वभुजद्रुपाम् ॥ १३
- दक्षिणाभयहस्ताभौ वामहस्तवरप्रदाम् । श्वेतगन्धांशुकामेकरौप्यमालास्रुपादिणीम् ॥ १४
- ध्यात्वा सपरिवारां तामभ्यर्च्य सकलं लभेत् । द्रोणाञ्जगुणं श्रीदृक्षपर्णं मूर्ध्नि न धारयेत् ॥ १५
- खणामलकं बर्धय नामादित्यतिथौ क्रमात् । पापसाशी जपेत्सुकं श्रियस्तेनाभिषेचयेत् ॥ १६
- आवाहादिविसर्गान्तां मूर्ध्नि ध्यात्वाऽर्चयेच्छ्रुपमावित्वाऽप्याञ्जैः पापसेन पृथग्भोगः शिरे भवेत्
विषं न हन्ति कालाग्निरद्विज्ज्योतिरिति द्रवम् ॥ १८
- ॐ ह्रीं महामहिषमर्दनि ठं ठां, मूलमन्त्रं महिषार्दिसिक्तं नमः । महिषशत्रुं भ्रामय, ॐ फ ठ ठं
महियं हेपय हेपय, ॐ ह्रूं महियं हेपय हेपय ह्रूं महियं इन इन देवि ह्रूं महिपनिपूदनि कद
दुर्गाहृदयमित्युक्तं साङ्गं सर्वार्थसाधकम् । यज्ञेयथोक्तं तां देवीं पीठे चैवाङ्गमध्यगताम् ॥ २०
- ॐ ह्रीं दुर्गे दुर्गे रक्षणि स्वाहा चेति दुर्गायै नमः । वरवर्ण्यं नमः । आर्पायै कनकप्रभायै कृत्वि-
कायै, अभयप्रदायै कन्यकायै स्वर्णायै ॥ २१
- पञ्चस्याः पूजयेदेता मूर्तीरायैः स्वैः क्रमात् ॥ २२
- चक्राय शङ्खाय यदायै लह्याय धनुषे वाणाय ॥ २३
- अष्टम्बायैरिमां दुर्गां लोकेषां तां यजेदिति । दुर्गायोगः समायुःश्रीस्वामिरक्तानुपादिकृत् ॥ २४
- संसाधपेशानमश्नेण तिलहोमो वशीकरः । जपः पञ्चस्तु दुर्गाभिः शान्तिकाया पलाशजैः ॥ २५
- पुष्टिः स्यात्काकपक्षेण मृतिर्द्वैपादिकं भवेत् । ब्रह्मद्रुमव्यापत्तं सर्वमेव मनुर्हरेत् ॥ २६
- ॐ दुर्गे दुर्गे रक्षणि स्वाहा ॥ २७
- रक्षकरीषमुदिता जयदुर्गाद्वसंयुता । श्वरमां त्रिलोचनां देवीं ध्यात्वाऽऽत्मानं चतुर्भुजम् ॥ २८
- शङ्खचक्राञ्जशूलासिन्धुशूला रौद्ररूपिणीम् । वृद्धादौ संजपेदेतां यजेत्सहस्रादिके जपे ॥ २९
- ॐ नमो भगवति ज्वालामालिनि मृत्रगणपरिहृते च २ रक्षणि स्वाहा ॥ ३०
- सुदार्थे च जपेन्मन्त्रं स्रज्जपति योषकः ॥ ३१

इति श्रीमहापुराण आग्नेये सप्तम्याद्विष्णुनामकेन कालाग्निविष्णुसप्तशतश्लोकः ॥ ३०८ ॥

आदितः श्लोकाणां समष्टयङ्काः—९२२८

अथ नवाधिकविंशतानामोऽञ्जानयः ।

स्वरिताम्ना ।

अग्निहवाच—

स्वरिताज्ञानभारुपास्ये भुक्तिभुक्तिप्रदायकम् ॥

ओमाधारश्रवती नमः । ॐ मों पुरु पुरु महार्तिहाय नमः, ॐ पद्मय नमः, (ॐ ह्रीं ह्रूं

* धनुषिज्ञानवर्णं नास्ति च. मुद्राके ।

१ अ. 'शिषेऽनञ्जयत्री तां य' । २ अ. 'हर्षिण' ।

खे च च्छे षः खीं ह्रूं खं हीं फट् त्वरितायै नमः । खे च हृदयाय नमः । च च्छे शिरसे
नमः । छे षः शिखायै नमः । षः खीं कवचाय नमः,) खीं ह्रूं नेत्राय नमः । ह्रूं सेमन्त्राय
फट्, नमः ॥ २

ॐ त्वरिताविद्यां विबुधैर्तूर्णविद्यां च धीमहि । तन्नो देवी प्रचोदयात् ॥ ३

श्रीमणीतार्यै नमः, ह्रूं वामायै नमः । ओंकारायै नमः, ॐ खे च हृदयाय नमः,
खेचयै नमः, चण्डायै नमः, क्षत्री कवचाय नमः । छेदन्यै नमः क्षेपण्यै नमः स्त्रियै ह्रूं
कार्यै नमः । क्षेमकर्यै जयार्यै विजयार्यै किंकराय रक्ष । ॐ त्वरिताङ्गया स्थिरो भव वषट् ॥ ४

तोतला त्वरिता तूर्णत्वेवं विद्येयमीरिता । शिरोऽधूमस्तके कण्ठे हृदि नाभौ च गुण्डके ॥ ५

ऊर्वोश्च जानुजङ्घोरुदये चरणयोः क्रमात् । न्यस्ताङ्गो न्यस्तपद्मस्तु समस्तं व्यापकं न्यसेत् ॥ ६

पार्वती शर्वरी चेशा वरदाभयहस्तिका । मयूरचलया पिच्छमौलिः किसलयशुक्रा ॥ ७

सिंहासनस्था मायूरवर्हच्छत्रसमन्विता । त्रिनेत्रा श्यामला देवी वनमालाविभूषणा ॥ ८

विप्राहिकर्णाभरणा क्षत्रकेयूरभूषणा । वैद्यनागकटीवन्धा वृषाहिकृतनूपुरा ॥ ९

एवंरूपाधिका भूत्वा तन्मन्त्रं नियुतं जपेत् । ईशः किरातरूपोऽभूत्पुरा गौरी च ताटशी ॥ १०

जपेत्क्षयायेत्पूजयेत्तौ सर्वसिद्धयै विपादिहृत् । अष्टसिंहासने पूज्या दले पूर्वादिके क्रमात् ॥ ११

अङ्गायत्री प्रणीता हंकाराद्या दलाग्रके । फट्कारी चाग्रतो देव्याः श्रीषीजेनार्चयेदिमाः ॥ १२

लोकेशाण्डयवर्णास्ताः फट्कारी तु धनुर्धरा । जया च विजया द्वाःस्थे पूज्ये सौवर्णपुष्टिके ॥ १३

किंकरा शर्वरी मुण्डी लघुही च तयोर्वेदिः । इष्ट्यै सिद्धये द्रव्यैः कुण्डे योन्याकृतौ हुनेत् ॥ १४

हेमलाभोऽर्जुनैर्धान्यैर्गोधूमैः पुष्टिसंपदः । यवैर्धान्यैस्त्रिलैः सर्वसिद्धिरीतिविनाशनम् ॥ १५

अक्षैरुन्मत्तता शत्रोः शाल्मलीभिश्च मारणम् । जम्बुभिर्धनधान्यासित्पुष्टिर्निलोत्पलैरपि ॥ १६

रक्तोत्पलैर्महापुष्टिः कुन्दपुष्पैर्महोदयः । मल्लिकाभिः पुरसोमः कुमुदैर्जनचल्लभः ॥ १७

अशोकैः पुत्रलाभः स्यात्पाटलाभिः शुभाङ्गना । आम्बैरायुस्त्रिलैर्लक्ष्मीर्विल्वैः श्रीशम्भुकैर्धनम् ॥ १८

इष्टं मधुकपुष्पैश्च विल्वैः सर्वज्ञतां लभेत् । त्रिलक्षजप्यारत्नार्तिर्होमाङ्गानात्तथेज्यया ॥ १९

मण्डलेऽभ्यर्च्य गायत्र्या आहुतीः पशुविंशतिम् । दद्याच्छत्रत्रयं मूर्त्तौत्पल्लवैर्दीक्षितो भवेत्
पशुगण्यं पुरा पीत्वा चरुं प्राशयेत्सदा ॥ २०

इत्यदिमहापुराण आग्नेये त्वरितापूजाधिकधने नाम नवविधत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—९२५८

अथ दशाभिधत्रिशततमोऽध्यायः ।

त्वरितान्त्रादि ।

अग्निहोत्राच—

अपरां त्वरिताविद्यां नक्ष्येऽर्हं भुक्तिमुक्तिदाम् । पुरे वज्राकुले देवीं रजोभिल्लिखिते यजेत् ॥ १
पद्मगर्भे दिग्विदिधु चाष्टौ वज्राणि वीथिकाम् । द्वारशोभोपशोभां च लिखेच्छीघ्रां स्मरेन्नरः ॥ २

(स्तरियामश्चरि)

अष्टादशभुजां सिद्धे वामजङ्घया प्रतिष्ठिता । दक्षिणा द्विगुणा तस्याः पादपीठे समीप्सिता ॥ ३
 नागभूपां वज्रदण्डे खड्गं चक्रं गदां क्रमात् । शूलं शरं तथा शार्ङ्गं वरदं दक्षिणैः करैः ॥ ४
 धनुः पाशं शरं घण्टां तर्जनीं शङ्खमङ्कुशम् । अमयं च तथा वज्रं वामपार्श्वे धृतायुधम् ॥ ५

पूजनाच्छुभनाशः स्याद्राष्ट्रं जयति लीलया । दीर्घाय् राष्ट्रभूतिः स्याद्विष्ण्वादिष्ण्वादिसिद्धिमाह् ॥
 तलेतिसप्तपातालाः कालाग्निभुवनान्तकाः । ओंकारादीश्वरा(शमा(?))रभ्य पावद्भ्रामाण्डशाचकम्

तकारान्नामयेचोपं तोतला त्वरिता ततः । प्रैस्तावं संपवक्ष्यामि स्वरवर्गं लिखेद्भुवि ॥ ८

तालुवर्गः कवर्गः स्यात्तृतीयो जिह्वालुकः । चतुर्थस्तालुजिह्वाग्रो जिह्वादनन्तस्तु पञ्चमः ॥ ९

पष्ठोऽष्टपुटसंपन्नो मिश्रवर्गस्तु सप्तमः । ऊष्माणः स्याच्छवर्गस्तु उद्धरेच्च गतं ततः ॥ १०

पष्टस्वरसमारूढमूष्मणान्तं सविन्दुरुम् । तालुवर्गं द्वितीयं तु स्वरैकादशयोजितम् ॥ ११

जिह्वालुसमायोगे प्रथमं केवलं भवेत् । तदेव च द्वितीयं तु अथस्तात्पुनरेव तु ॥ १२

(श्रृण्कादशस्वरैर्युक्तं प्रथमं तालुवर्गतः । ऊष्मणश्च द्वितीयं तु अथस्तादृश्या(?) योजयेत् ॥ १३

षोडशस्वरसंयुक्तमूष्मणश्च द्वितीयकम् । जिह्वादनन्तसमायोगे प्रथमं योजयेदथः ॥ १४

मिश्रवर्गाद्वितीयं तु अथस्तात्पुनरेव तु । चतुर्थस्वरसंभिन्नं तालुवर्गादिसंयुतम् ॥ १५

ऊष्मणश्च द्वितीयं तु अथस्ताद्द्विनियोजयेत् । स्वरैकादशभिन्नं तु ऊष्मणान्तं सविन्दुरुम् ॥ १६

पञ्चस्वरसमारूढं पष्ठं संपुटयोगतः । द्वितीयमक्षरं चान्यजिह्वाग्रे तालुयोगतः ॥ १७

प्रथमं पञ्चमे योज्यं स्वरार्थेनोद्धृता इमे । ओंकाराद्या नमोन्ताथ अपरेत्स्वाहाश्रिकार्यके ॥ १८

ॐ ह्रीं ह्रूं ह्रः , ह्रदं ह्रं ह्रथेति शिरः । शिखा ह्रीं ज्वल ज्वल शिखा स्यात्कवचं हुल्लु ॥ १९

ह्रि इयम् ॥

ह्रीं श्रीं धूं नेत्रत्रयाय विद्यानेत्रं प्रकीर्तितम् । ह्रीं ह्रूं ह्रूं फडस्त्राय गुह्याङ्गानि पुरा न्यसेत्

त्रिरिताङ्गानि वक्ष्यामि विशाङ्गानि शृणुष्व मे । आदिद्विह्रदयं शोक्तं त्रिचतुः शिर इत्यते ॥ २१

मञ्चपट्टः शिखा शोक्ता कवचं सप्तमाष्टमाद् । तारकं तु भवेन्नैत्रं नवार्थाक्षरलक्षणम् ॥ २२

तोतलेतौ समाख्याता वज्रतुण्डे ततो भवेत् । ख ख ह्रूं दशवीजा स्याद्ब्रजतुण्डेन्द्रदुतिका ॥ २३

खेचरी ज्वालनी ज्वाले खखेति ज्वालनी दश । वर्षमवरी भीषणी खखेति च शवर्षपि ॥ २४

खे छेद्मि करालिनि खखेति ह कराल्यपि । सः श्रवजवष्टवशी ख ख दूती युवह्न्यपि ॥ २५

(+स्त्रीवले कलिपुनिनि शाप्ती भसनवेगिका । क्षेपसे कपिले हंस कपिलानाम दुतिका) ॥ २६

ह्रूं तेजोवती रौद्री च मातङ्गी रौद्रिदुतिका । पुटे पुटे ख ख खद्रे फडत्रसकदुतिका(?) ॥ २७

वैतालिनि दशार्णाः स्युस्त्यजान्याह्निपलाखत् । ह्रदादिकल्पसादीं स्यान्मध्ये नेत्रं न्यसेत्सुषीः ॥

पादादारभ्य पूर्वान्तं शिर आरभ्य पादयोः । अङ्घ्रिजानुहृगुणे च नाभिहृत्कण्ठदेशतः ॥ २९

वक्त्रमण्डलमूर्ध्वं च अर्धोर्ध्वं चाऽऽद्विधीयतः । सोमरूपं ततोऽकारं धारामूलभेवासिनम् ॥ ३०

विशन्तं ब्रह्मरन्ध्रेण साधकस्तु विचिन्तयेत् । मूर्धात्यकण्ठह्रामौ गुह्योक्तजानुपादयोः ॥ ३१

आदिवीजं न्यसेन्मूर्ध्नी तर्जन्यादि पुनः पुनः । ऊर्ध्वं सोमपथः पश्चं शरीरं बीजविग्रहम् ॥ ३२

* यशुविद्वान्तर्गतौ ग्रन्थयः । उ. पुस्तकातिरिक्तपुस्तकेषु नास्ति । + यशुविद्वान्तर्गतं नास्ति य पुस्तके ।

१ ख. 'धंपुरासम्' । २ य. द. 'म्. ओंकार' । ३ ख. य. द. प्रस्वार । ४ ख. 'दि देशतः' । ५ द. 'दुपपिपम्' ।

यो जानाति न मृत्युः। स्यात्तस्य न व्याधयो जपात् । यजेज्जपेत्ता विन्यस्य ध्यायेद्देवीं शताष्टम्
मुद्रा वक्ष्ये प्रणीताद्याः प्रणीताः पञ्चधा स्मृताः । ग्रथितौ तु करौ कृत्वा मध्येऽङ्गुष्ठां निपातयेत् ॥
तर्जनीं मूर्ध्नि संलग्नां विन्यसेत्तां शिरोपरि । प्रणीतये समाख्याता हृद्देशे तां समानयेत् ॥ १५
ऊर्ध्वं तु कन्यसामध्ये सवीजां तां विद्वद्भिजाः । नियोज्य तर्जनीमध्येऽनेकलग्नां परस्परम् ॥ १६
ज्येष्ठाग्रं निसिपेन्मध्ये भेदनी सा प्रकीर्तिता । नाभिदेशे तु तां वद्भ्या अङ्गुष्ठाम्बु सिपेत्ततः ॥
कराली तु महामुद्रा हृदये योज्य मन्त्रिणः । पुनस्तु पूर्ववद्भ्रमलग्नां ज्येष्ठां समुरिक्षयेत् ॥ १७
वज्रतुण्डा समाख्याता वज्रदेशे तु बन्धयेत् । उभाभ्यां चैव इस्ताभ्यां मणिवन्धं तु बन्धयेत् ॥
त्रीणि त्रीणि प्रसार्येति वज्रमुद्रा प्रकीर्तिता । दण्डः स्वर्णं चक्रगदा मुद्रा चाऽऽकारतः स्मृता ४०
अङ्गुष्ठेनाऽऽकामेत्रीणि त्रिशूलं चोर्ध्वतो भवेत् । एका तु मध्यमोर्ध्वा तु शक्तिरेव विधीयते ११
शरं च वरदं चापं पाशं भारं च घण्टया । शङ्खमङ्कुशमभयं पद्ममष्ट च विशतः ॥ ४२
ग्रहणी भोजणी चैव ज्वालनी चामृताऽभया । प्रणीताः पञ्च मुद्रास्तु पूजाहोमे च योजयेत् ॥

इत्यदिमहापुराण आश्रये त्वरितामन्त्रादिरुधन नाम दशमधिकत्रिंशत्तमोऽऽखण्डः ॥ ३१० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—९३०१

अथैकादशाधिकत्रिंशत्तमोऽऽखण्डः ।

त्वरितामूलमन्त्रादि ।

अशिरुवाच—

दीक्षादि वक्ष्ये विन्यस्य सिंहवज्रःकुलेऽञ्जके ॥ १
सु च्चु हेति वज्रदेति पुरु पुरु लुलु लुलु गर्ज गर्ज इ इ सिंहाय नमः ॥ २
तिर्यग्ूर्ध्वगता रेखाश्चत्वारश्चतुरो भवेत् । नवभागविभागेन कोष्ठकान्कारयेद्बुधः ॥ ३
ब्राह्मा दिशागताः कोष्ठा विदिशान् विनाशयेत् । बाह्या वै कोष्ठकोणेषु बाह्यरेखाएकं स्मृतम् ॥ ४
बाह्यकोष्ठस्य बाहो तु मध्ये यावत्समानयेत् । वज्रस्य मध्यमं शूङ्गं बाह्यरेखा द्विपार्श्वः ॥ ५
बाह्यरेखा भवेद्दक्रा द्विभङ्गा कारयेद्बुधः । मध्यकोष्ठं भवेत्पञ्च पीतकार्णिकमुज्ज्वलम् ॥ ६
कृष्णेन रजसाऽऽञ्जित्व कृत्वाशिशिस(सिंश)पार्श्वता । बाह्यवश्चतुरस्रं तु वज्रसंपुटलाञ्छितम् ॥ ७
द्वारे प्रदापयेन्मञ्जी चतुरो वज्रसंपुटान् । (ऋषयनाम भवेद्वापवीथी चैव समा भवेत् ॥ ८
गर्भं रक्तं केसराणि मण्डले दीक्षिताः स्त्रियः । यजेच्च परराष्ट्राणि सिधं राज्यमवामुपात् ॥ ९
शूर्तं प्रणवसंदीप्तां द्रुंकारेण नियोजयेत् । मूलविद्यां समुच्चार्य मरुञ्जोपगतां द्विज ॥ १०
मगमेन पुनश्चैव कार्णिकार्यां प्रपूजयेत् । एवं मदक्षिणं पूज्य एकैकं वीजमादितः ॥ ११
दलमध्ये तु विद्यां नामाश्रेण्यां पञ्च नैर्ऋतम् । मध्ये नेत्रं दिशास्रं च गुह्यकाङ्क्षे तु रक्षणम् ॥ १२
हुतयः केशरस्थास्तु वामदक्षिणपार्श्वतः । पञ्च पञ्च प्रपूज्यास्तु स्वैः स्वैर्मन्त्रैः प्रपूजयेत् ॥ १३
लोकपालाङ्गपसेदष्टौ बाह्यतो गर्भमण्डले । वर्णान्तमग्निमारुदं पष्टस्वराविभेदितम् ॥ १४

* अनुविधान्तर्गतमन्थ. पुरतके नास्ति ।

१ ग. 'तपनीपञ्चज्ज' । २ ग. तु 'वन्दस' ।

(त्वरिताविद्या)

रश्मिद्येन चाऽऽक्रान्तं स्वैः स्वैर्गामभिर्षोणयेत् । शीघ्रं सिद्धे कर्णिकायां यनेऽह्नवादिभिः शिप्रे
 अष्टभिर्वेष्टयेत्कुम्भैर्षाष्टशतपञ्चितैः । मध्यमष्टमहस्तं तु जप्त्वाऽऽज्ञानां दशांशकम् ॥ १६
 होमं कुर्याद्विकुण्डे वह्निस्रवणे चालयेत् । निक्षिपेद्द्रव्येनाग्निं शक्तिं मध्येऽग्निनां स्मरेत् ॥ १७
 गर्षाधानं पुंसवनं जानकर्म च होमयेत् । हृदयेन शतं शकं गुह्याङ्गे जनयेच्छिखरिम् ॥ १८
 पूर्णाहुतिं तु विद्यायाः शिवाधिर्जनितो भवेत् । होमयेन्मुखमन्त्रेण शतं चाङ्गं दशांशतः ॥ १९
 निवेदयेत्ततो देव्यास्ततः शिष्यं प्रवेशयेत् । अस्त्रेण ताडनं कृत्वा गुह्याङ्गानि ततो न्यसेत् ॥ २०
 विद्याङ्गैश्च संनद्धं विद्याङ्गेणु नियोजयेत् । पुंशं शिवायवेच्छिष्यमानयेदधिकुण्डकम् ॥ २१
 सर्वैर्धान्यैस्त्रिलैराज्यैर्मूलविद्याशतं हुनेत् । स्वावरत्वं पुरा होमं सरीसृपमतः परम् ॥ २२
 पक्षिमृगपशुत्वं च मानुषं ब्रह्ममेव च । विष्णुत्वं चैव रुद्रत्वमन्ते पूर्णाहुतिर्भवेत् ॥ २३
 एकया चैव साहस्र्या शिष्यः स्याद्दी(प्योऽस्य दी)क्षितो भवेत् । अधिहारो भवेदेवं शृणु मोक्षपत्रः परश्च
 सुमेरुस्यो यदा मची सदाशिवर्षादे स्थितः । परे च होमयेत्स्वस्योऽकर्षकर्मशतान्दश(१) ॥ २५
 पूर्णाहुत्या तु तद्योगी धर्माधर्मनं लिप्यते । योक्षं याति परं स्थानं चद्रत्वा न निवर्तते ॥ २६
 यया जले जलं क्षिप्तं जलं देही शिवस्तथा । कुम्भैः कुर्याच्चामिषेकं जपराज्यादिसर्वभाक् ॥ २७
 शुक्यारी ब्राह्मणी पूज्या गुरोर्दिर्दक्षिणां ददेत् । यजेत्सहस्रमेकं तु पुंशं कृत्वा दिने दिने ॥ २८
 तिलाज्यपूरहोमेन देवी श्रीः कामदा भवेत् । ददाति विपुलानभोगान्यदन्पत्र समीहते ॥ २९
 जप्त्वा शस्ररत्नं तु निधानाधिपतिर्भवेत् । द्विगुणेन भवेद्राज्यं त्रिगुणेन च पक्षिणी ॥ ३०
 चतुर्गुणेन ब्रह्मत्वं ततो विष्णुपदं भवेत् । पद्मगुणेन महासिद्धिर्वैशेषिकेन पापहा ॥ ३१
 दश जप्त्वा देहशुद्धयै तीर्थस्नानफलं ज्ञाता । पटे वा प्रतिमायां वा शीघ्रं वै स्थण्डिले यजेत् ॥
 शतं सहस्रपयुतं जपे होमे प्रकीर्तितम् । एवं निधानतो जप्त्वा लक्षमेकं तु होमयेत् ॥ ३३
 पश्चिमान्वेषधर्मालेर्न नरजेन पुरेण वा । तिलैर्वैस्तथा लार्ज्वरीहिगोशूमकाम्बुनैः ॥ ३४
 भीफलैराज्यसंगुक्तैर्होमयित्वा व्रतं चरेत् । अधेराग्नेषु संनद्धः खड्गचापशरादिवान् ॥ ३५
 एकनासा विचित्रेण रक्तपीतासितेन वा । नीलेन वाऽथ बह्वेण देवीं तैरेव चाचरेत् ॥ ३६
 ब्रजेरक्षिणादिभागं द्वारे दद्याद्दालिं बुधः । वृतीमन्त्रेण द्वारादावेकदृष्टे रमशानके ॥
 एवं च सर्वकामार्तिं भुङ्क्ते सर्वो मर्दो वृषः ॥ ३७

रश्मिद्येनचापुराण भाष्ये त्वरितानूलनश्रद्धिक्रयन नामैकादशभिर्द्विगततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषट्काः—२३३८

अथ श्रद्धाभिर्द्विगततमोऽध्यायः ।

त्वरिताविद्या ।

अधिरुवाच—

विद्यामस्तां वनाख्यास्ये धर्मकामादितिद्विदम् । नवकोष्ठत्रिभागेन विद्यामर्दं च विन्दति ॥ १

* इदमर्थं पालितं न. पुस्तके ।

१ न. पुस्तकविद्यामस्तां । २ क. 'न विद्यामर्दं' । ख. 'न विद्यामर्दं' । ३ ख. न. 'विन्दति' । ४ ख. 'न विद्यामर्दं' । ५ क. 'म' । ख. 'न' । ग. 'म' । ख. 'न' । ६ ख. ग. 'परादि' । ७ ख. ग. 'पूर्वा' । ८ क. ख. 'न विन्दति' । ९ क. ख. 'न विन्दति' । १० क. ग. ख. 'स्वामि' । ११ क. ख. 'न विन्दति' । न' ।

अनुलोमविलोमेन समस्तव्यस्तयोगतः । कर्णाधिकर्णयोगेन भव ऊर्ध्वं विभागश्च ॥ २
 त्रिक्रिकेण च योगेन देव्या संनद्धविग्रहः । जानाति सिद्धिदान्मन्त्रान्प्रस्तायात्रिर्गान्धवहू ॥ ३
 शास्त्रे शास्त्रे स्मृता मन्त्राः प्रयोगास्तत्र दुर्लभाः । गुरुः स्यान्मधमो वर्णः कुट्टपल्लववर्णवत् ॥ ४
 प्रस्तावे तत्र चैकार्णा वर्णा वर्णादयोऽभवन् । (अतिगूर्ध्वगता रस्ताथतुरथतुरो(?) भवेत् ॥ ५
 नच कोष्ठा भवन्त्येव मध्यदेशे तथाऽऽदिमान् । प्रदक्षिणं संस्वाप्य प्रस्तां भेदयेत्ततः ॥ ६
 प्रस्तावक्रमयोगेन(ण) प्रस्तावं यस्तु विन्दति । करमुष्टिस्वितास्तस्य साधकस्य हि सिद्धयः ॥ ७
 त्रैलोक्यं पादमूले स्यान्नवखण्डां भुव लभेत् । कपाले तु समालिख्य शिवतपत्रं समन्ततः ॥ ८
 इमशानकर्षटे वाऽथ बाह्ये नैवक्रम्य मन्त्रवित् ।) तस्य मध्ये लिखेत्त्राम कर्णकोपरि संस्थितम् ॥
 तापयेत्त्वादिराङ्गारिर्भूर्जवाकम्य पादयोः । सप्ताहादानयेत्सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ १०
 चञ्चसंपुटगर्भे तु द्वादशारे तु लेखयेत् । मध्ये तु गर्भग नाम सदाशिवविर्दाभितम् ॥ ११
 कुड्ये फलकके वाऽथ शिलापट्टे हरिद्रया । मुखस्तम्भं गतिस्तम्भं सैन्यस्तम्भं तु जायते ॥ १२
 विपरक्तेन सलिल्य इमशाने कर्षटे युर्वैः । पद्कोण दण्डमाकान्तं समन्ताच्छक्तियोगितम् ॥ १३
 मारयेदचिरादेव इमशाने निहतं रिपुम् । छेदं करोति राष्ट्रस्य चक्रमध्ये न्यसेद्विपुम् ॥ १४
 चक्रधारां गतां शक्ति रिपुनाम्ना रिपुं हरेत् । तार्क्ष्यैव तु बीजेन खड्गमध्ये तु लेखयेत् ॥ १५
 विदर्भरिपुनामाथ इमशानाद्द्वारलेखितम् । सप्ताहात्साधयेद्देशं ताडयेत्प्रेतभस्मना ॥ १६
 भेदने छेदने चैव मारणेषु शिवो भवेत् । तारकं नेत्रमुद्दिष्टं शान्तिपुष्टौ नियोजयेत् ॥ १७
 दहनादिप्रयोगोऽयं +शाकिनीं चैव कर्षयेत् । मेधादिवाकर्णां यावद्दंक्रतुण्डासमन्वितः ॥ १८
 कृष्णाद्या(द्य) व्याधिरोमं तु नाशयेन्नान संशयः । मध्यादि उत्तरान्तं तु करालीवन्धनाज्जपेत् ॥
 रक्षयेदात्मनो विद्यां प्रतिचादी सदाशिवः । धारुण्यादि ततो न्यस्य ज्वरंक्षुशचिनाशनम् ॥ २०
 सौम्यादि मध्यमान्तं तु गुरुत्रयं जायते वटे । पूर्वादि मध्यमान्तं तु लघुत्वं कुरुते क्षणात् ॥ २१
 भूर्जे रोचनयाऽऽलिख्य एतद्द्वजाकुलं पुरम् । क्रमस्यैर्मन्त्रवीजैरु रसा देहेषु कारयेत् ॥ २२
 वेष्टिना भावहेन्ना च रक्षेयं सन्तुयुनाशिनी । विघ्नपापारिदमनी सौभाग्यायुःप्रदा धृवा ॥ २३
 द्यूते रणे च जयदा शकमैत्रे न संशयः । पन्थाना पुत्रदा ह्येषा चिन्तामणिरिवापरा ॥ २४
 * साधयेत्परराष्ट्राणि राज्यं च पृथिवीं जयेत् । फट् ह्रीं ह्रूं लसजन्पाचक्षादिर्वैश्वो भवेत्

द्वयादिमहापुराण आग्नेये स्मरित्वाचिवासिद्धिकथन नाम द्वादशाधिकविनततमोऽध्यायः ॥ ३१२ ॥

आदितः श्लोकानां समाख्यज्ञाः—९३६३

* धनुभिन्नान्तर्गतप्रत्य क इ पुस्तकयोर्नास्ति । + " शाकिनी कपयेत्क्षणात् " इति क. इ पुस्तकयो
 पाठ । x अथ शैवी मास्ति च पुस्तके ।

१ क. इ. 'वाचिः' । च 'वाचिवर्ष' । २ क. इ. 'के शिवयो' । ३ ख ग 'र्षे' पठ्युम्व' । ४ क. इ.
 सुभी । ५ घ. 'य तावन्' । ६ क. इ. 'त्' देशानां रिपुया' । ७ क. इ. 'द्वमत्' । ८ क. इ. दीप्या । ९ क. इ.
 'रथोदवि' । १० क. इ. 'म्' । ११ ध. 'ता तारद' ।

अग्निस्वाच—

ॐ विनायकार्चनं वक्ष्ये यजेदाधारशक्तिकम् । धर्माद्यष्टककन्दं च नालं पत्रं च कर्णिकाम् ॥ १
 केशरं धिगुणं पत्रं तीव्रं च उज्वलिनीं यजेत् । नन्दां च मुपश्यां चोप्रां जाँवन्तीं विन्ध्यवासिनीम् ॥ २
 गणमूर्तिं गणपतिं हृदयं स्याद्गणभवः । एकदन्तोत्कटशिरःशिलायाचलकर्णिके ॥ ३
 गजवज्राय कवचं हृत्फडन्तं तथोऽष्टकम् । महोदरी दण्डहस्तः पूर्वादी मन्वतो यजेत् ॥ ४
 जयो गणाधिपो गणनायकोऽथ गणेश्वरः । वक्रतुण्ड एकदन्तोत्कटलम्बोदरो गजः ॥ ५
 वक्रत्रो विकटनामाऽथ हृत्पूर्वो विघ्ननाधिने । घृन्त्रयो महेंद्राद्यो बाह्ये विघ्नशूजनम् ॥ ६
 त्रिपुरायजनं वक्ष्ये असिताङ्गो रुक्स्तथा । चण्डः क्रोधस्तयोन्मत्तः कपाली भीषणः क्रमात् ॥७
 (असंहारो भैरवो ब्राह्मी मुख्या इस्वास्तु भैरवाः । ब्रह्माणी पद्मसुता दीर्घा अग्न्यादौ बहुधाः
 क्रमात्) ॥ ८
 सपयपुत्रो व(व)टुसो योगिनीपुत्रकस्तथा । सिद्धपुत्रश्च चटुकः कुलपुत्रश्चतुर्थकः ॥ ९
 हेतुकः शैवपालश्च त्रिपुरान्तो द्वितीयकः । अश्विनेनालोऽग्निजिह्वः कराली कालोचनः ॥ १०
 एकौदश भीमाक्ष ऐं क्षं मेतस्तथाऽऽसनम् । [ॐ] ऐं ह्रीं यौथ त्रिपुरा पद्मासनसपासिधता ॥ ११
 विश्रलभयपुस्तं च वामे वरदमालिकाम् । मूलेन हृदयादि स्याज्जालपूर्णं च कार्मुकम् ॥ १२
 गोपथ्ये नाम संल्लिख्य चाष्टपत्रे च मध्यतः । श्मशानादिपथे श्मशानाङ्गारेण विलेखयेत् ॥ १३
 चिताङ्गारपिष्टकेन मूर्तिं ध्यात्वा तु तस्य च । सिप्त्वादरे नीलसूत्रैर्वैश्व चोचाटनं भवेत् ॥ १४
 ॐ नमो भगवति ज्ञा(ज्वा)लामानि(लि)नि गृध्रगणपरिवृते स्वाहा ॥ १५
 युद्धे मच्छञ्जपन्मन्त्रं पुमान्साज्ञाप्यो भवेत् ॥ १६
 ॐ श्रीं ह्रीं लीं श्रियै नमः ॥ १७
 उत्तरादौ च घृणिनी सूर्या पूज्या चतुर्दले । आदित्या प्रभावती च सोमाग्निपुराच्छिष्यः (!) ॥ १९
 ॐ ह्रीं गौयै नमः ॥ २०
 गौरीमन्त्रः सर्वकरो होमाङ्गानाज्जपार्चनात् । रक्ता चतुर्भुजा पाशवरदा दक्षिणे परे ॥ २०
 अङ्कुशभययुक्तां तां मारुथं सिद्धात्मना पुमान् । जीवेद्वर्षशतं धीपान्न चौरारिभयं भवेत् ॥ २१
 क्रुद्धः प्रसादी भवति युधि मन्त्राम्बुपानतः । अञ्जनं तिलकं वक्ष्यो जिह्वाग्रे कविता भवेत् ॥ २२
 तज्जपान्मैथुनं वैश्ये तज्जपाथोनिवीक्षणम् । स्वर्गाद्विशी तिलहोमात्सर्वं चैव तु सिध्यति ॥ २३
 सप्ताभिपञ्चितं चार्चं भुञ्जंस्तस्य श्रिवः सदा । अर्चनारीश्वरपोऽयं लक्ष्म्यादिवैष्णवादिकः ॥ २४
 अनङ्गरुता शक्तिश्च द्वितीया मदनानुरा । पवनवेगा भुवनपाला वै सर्वोसदिका ॥ २५

* धनुर्दिशान्तर्गतमन्त्रः क. ड. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ क. ड. च सनत्स पयकं । २ छ. ग. वेद्यय । ३ छ. ग. जपेत् । ४ छ. ग. हेतुवती । ५ क.
 'याऽष्टक' । ६ क. ड. 'पार्थय भीमात् ऐं । ७ छ. ग. यमकम् । ८ छ. ड. भर्जुन । ९ च. पर । १०

अनङ्गपदनानङ्गमेखलां तां जपेच्छिष्ये । पञ्चमध्यदलेषु हीं स्वराङ्गार्दीस्ततः स्त्रियाः ॥	
पद्कोणे वा घंटे वाऽथ लिखित्वा स्याद्दशीकरम् ॥	२६
ॐ हीं छूं नित्यक्लिन्ने मदद्वये । ओम्, ओम् ॥	२७
मूलमन्त्रः षडङ्गोऽयं रक्तवर्णे त्रिकोणके । द्रावणी ह्लादकारिणी क्षोभिणी गुरुशक्तिता ॥ २८	
ईशानादौ च मध्ये तां नित्यां पाशाङ्कुशौ तथा । कपालकल्पकतरु धीणा रक्ता च तद्वती ॥२९	
नित्याऽभया मङ्गला च नववीरा च मङ्गला । दुर्भगा मनोन्मनी पूज्या द्राया पूर्वादितःस्थिता ॥	
ॐ हीम्, अनङ्गाय नमः । ॐ हीं स्मराय नमः ॥	३१
पन्मथाय च माराय कामार्येवं च पञ्चधा । कामाः पाशाङ्कुशौ चापनाणा ध्येयाश्च विभ्रतः ॥	
रतिश्च विरतिः प्रीतिर्विप्रीतिश्च मतिर्भृतिः । विधृतिः पुष्टिरेभिश्च क्रमात्कामादिकर्तुताः ॥ ३१	
ॐ छं नित्यक्लिन्ने मदद्वये, ओम्, ओम्, अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ लृ लृ ए ऐ ओ औ	
अं अः क ख ग घ ङ च छ ज झ ञ ट ठ ड ढ ण त थ द ध न प फ य भ म य र ल व	
श ष स ह क्षः, ॐ छ नित्यक्लिन्ने मदद्वये स्वाहाः ॥	३४
† आधारशक्ति पञ्च च सिंहे देवी हृदादिषु ॥	३५
ॐ हीं गौरि रुद्रदयिते योगेश्वरि ह्रू फद् स्वाहा ॥	३६

ह्लादिमहापुराण आग्नेये नानामन्त्ररूपेण नाम त्रयोदशाभिविधशततमोऽध्याय ॥ ३१३ ॥

आदितः श्लोकानां समाख्यङ्काः—९३९९

भय चतुर्दशधिकत्रिंशत्तमोऽध्याय ।

त्वरिताज्ञानम् ।

अग्रित्वाच—

ॐ हीं ह्रूं खे छे क्षः स्त्री ह्रूं क्षं हीं फद् त्वरितायै नमः ॥	१
त्वरितां पूजयेन्नयस्य द्विभुजा चाष्टबाहुकाम् । आधारशक्ति पञ्च च सिंहे देवीहृदादिकम् ॥ २	
पूर्वादीं गायत्रीं यजेन्मण्डले वै प्रणीतया । ह्रूंकारा खेचरी चण्डां छेदनीं क्षेपर्णीं स्त्रियोः ॥ ३	
ह्रूंकारिं क्षेमकारीं च फद्कारीं मन्वतो यजेत् । जयां च विजया द्वारि किंकरं च तदप्रतः ॥४	
तिलैर्होमश्च सर्वाप्त्यै नामध्याहृतिभिस्तथा । अनन्ताय नमः स्वाहा कुलिकाय नमः स्वाहा ॥५	
स्वाहा वामुकिराजाय त्र्युपालाय वौपद्(?) । तक्षकार्यं वर्षेग्नित्यं महापञ्चाय वै नमः ॥ ६	
स्वाहा कर्कोटनागाय पद्मनाय च वै नमः । लिखेन्निरहचरु तु एकाशीतिपदैर्नरः ॥ ७	
वस्ये पदे तैर्नो भूनें शिलाया यष्टिकामु च । मन्वे कोष्टे साध्यनाम पूर्वादीं पष्टिकामु च ॥ ८	
ॐ ह्रूं ध्रूं छन्दं चतुरः कण्ठका कालरानिकार्म् । ऐशादीं वैशुंपादौ च यमराज्यं च बाह्वतः	

* एतन्मन्त्रुरह—“ ह्राम्, ॐ हीं नित्यक्लिन्ने मदद्वये स्वाहा ” इत्यधिकं च पुस्तके । † ह्रमर्धे नास्ति क. य ग द पुस्तकेषु ।

१ ख ग 'ले वाहे स्वो' २ य पद । ३ ग ह्रीं । ४ य ह्रूं कारा खे' । ५ य द्वियम् । ६ ग. ह्रूंकार । ७ य. ग 'होमेय । ८ य. 'य जयाभिल । ९ ख 'पद् तुभ्य म' । १० क ह. मने । ११ क ग ह 'म् । एतां । १२ ख. 'शवच पा' । १३ क ह 'गुपरी' ।

(स्तम्भनादिमन्त्राः)

- *कराली नारचमालीकालीलेमोक्षमोनी । यामोदेतचदेयोना रसत स्व स्व मस यो ॥ १०
 (पमपाट्टपाटमोटमा मोटमा । मोमोद्गाभूचिरिभूपाट्टवीश्वरीथाट्ट ॥ ११
 यमराजाद्वाज्ञतो रं तं तोषं मारणात्मकम् । कर्ज्वलं निम्बानिर्षापज्जासृग्निवसंयुतम् ॥ १२
 *अद्भारेण सभायुक्तं पिङ्गलाधारसंयुतम् । कात्तपन्नस्य लेखन्या श्वशाने वा ननुष्ये ॥ १३
 निपापपेत्कुण्डाधस्ताद्गुह्ये वाऽथ निक्षिपेत्) । विभीतद्रुमशाखाधो यत्रं सर्वास्मिर्दन्तम् ॥ १४
 लिखेवानुग्रहं चक्रं शुकुपक्षेऽथ भूर्जेके । लासया कुङ्कुमेनाथ स्रटिकाचन्दनेन वा ॥ १५
 भुवि भिद्यौ च पूर्वादि नाम मन्थमकोष्ठके । खण्डेन्दुवारिमन्थस्थयो जं सोबाऽपि यद्विष्णुम् ॥ १६
 लक्ष्मीश्लोकं शिवादीं चै राक्षसादिक्रमाष्टित्वेत् । श्रीः सा मां र्मा यो संश्रीः सा नौ या ज्ञे
 शेया नौ सा ॥ १७
 माया लीला ली ली या र्मा शेयीं नौ सा माया । लीला यत्र पटुका बहिः शीघ्रां दिधु
 च कलशं बद्धिः ॥ १८
 पद्मस्थं पद्मचक्रं च मृत्युजित्स्वर्गं धृतिम् । शान्तीनां परमा शान्तिः सौभाग्यादिवदायकम् ॥
 श्रे द्रसमाः कार्पाः कोष्ठकास्तन तां लिखेत् । ओं माथां हर्षफडना च आदिवर्षमथान्ततः ॥
 विद्यावर्णक्रमेणैव संज्ञां च वपदन्तिज्ञाम् । अपस्ताःभत्याद्विरैषा सर्वकार्यसाधिका ॥ २१
 (+एकाशीतिपदे सर्वामादिवर्णक्रमेण तु । आदिर्मं यावदन्ते स्याद्रूपदन्तं च नाम वै ॥ २२
 एषा प्रत्याद्विरा चान्धा सर्वकोर्पादिसाधनी ।) निग्रहालुग्रहं चक्रं चतुःपष्टिपदैर्लिखेत् ॥ २३
 अमृती सा विद्यौ चक्रं सा, ह्रीनामाथ मध्यतः । फटकाराद्याऽन्यत्रगतां विहर्णकारेण चेष्टयेत् ॥
 कुम्भबद्धारिता सर्वशुद्धसर्वदायिका । विपं नश्येत्कर्मनपादक्षारायैश्च दण्डकैः ॥ २५

इत्यादिमन्त्रपुराण भाग्ये स्तारितामन्त्रमन्त्र नाम चतुर्दशविंशत्यन्ततमोऽध्यायः ॥ ३१४ ॥

आदितः श्लोकानां सम्प्रख्याः—९४२४

अथ पद्मसाधिकविशततमोऽध्यायः ।

स्तम्भनादिमन्त्राः ।

अग्रिकृषाच—

- स्वम्भनं मोहनं चरपं विद्वेषोघाटनं वदे । विपल्याधिपरोर्मं च मारणं शंभनं पुनः ॥ १
 भूर्जे कूर्पं सभालिरूपं बौद्धनेन पद्महूलम् । गुणपादचतुष्केषु ततो यत्रं न्यसेद्देहनः ॥ २

* अग्निपर्वणे काली नारचमाली च बाली तिलोत्कमोदलोडि च पुस्तके । † अनुधिद्वान्तर्गतमन्थे म. पुस्तके नास्ति । × इदमर्थं नास्ति स. पुस्तके । ‡ अनुधिद्वान्तर्गतमन्थे क. व. पुस्तकेऽप्यस्ति ।

१ म. 'ल्लोड' । २ ख. 'क' । ३ छ. 'तज्ज' । ४ घ. 'क' । ५ क. 'व' । ६ ग. 'व' । ७ ग. 'व' । ८ ख. 'व' । ९ ख. 'व' । १० ख. 'व' । ११ क. 'क' । १२ ग. 'दे' । १३ क. 'न' । १४ क. 'क' । १५ क. 'व' । १६ ख. 'ना शोभोमनीजानायावोचपदवाच' । १७ ख. 'व' । १८ ख. 'व' । १९ ख. 'व' । २० क. 'व' । २१ क. 'व' । २२ क. 'व' । २३ क. 'व' । २४ क. 'व' । २५ क. 'व' । २६ क. 'व' । २७ क. 'व' । २८ क. 'व' । २९ क. 'व' । ३० क. 'व' । ३१ क. 'व' । ३२ क. 'व' । ३३ क. 'व' । ३४ क. 'व' । ३५ क. 'व' । ३६ क. 'व' । ३७ क. 'व' । ३८ क. 'व' । ३९ क. 'व' । ४० क. 'व' । ४१ क. 'व' । ४२ क. 'व' । ४३ क. 'व' । ४४ क. 'व' । ४५ क. 'व' । ४६ क. 'व' । ४७ क. 'व' । ४८ क. 'व' । ४९ क. 'व' । ५० क. 'व' । ५१ क. 'व' । ५२ क. 'व' । ५३ क. 'व' । ५४ क. 'व' । ५५ क. 'व' । ५६ क. 'व' । ५७ क. 'व' । ५८ क. 'व' । ५९ क. 'व' । ६० क. 'व' । ६१ क. 'व' । ६२ क. 'व' । ६३ क. 'व' । ६४ क. 'व' । ६५ क. 'व' । ६६ क. 'व' । ६७ क. 'व' । ६८ क. 'व' । ६९ क. 'व' । ७० क. 'व' । ७१ क. 'व' । ७२ क. 'व' । ७३ क. 'व' । ७४ क. 'व' । ७५ क. 'व' । ७६ क. 'व' । ७७ क. 'व' । ७८ क. 'व' । ७९ क. 'व' । ८० क. 'व' । ८१ क. 'व' । ८२ क. 'व' । ८३ क. 'व' । ८४ क. 'व' । ८५ क. 'व' । ८६ क. 'व' । ८७ क. 'व' । ८८ क. 'व' । ८९ क. 'व' । ९० क. 'व' । ९१ क. 'व' । ९२ क. 'व' । ९३ क. 'व' । ९४ क. 'व' । ९५ क. 'व' । ९६ क. 'व' । ९७ क. 'व' । ९८ क. 'व' । ९९ क. 'व' । १०० क. 'व' ।

चतुष्पादेषु ह्रींकारं ह्रींकारं मुखमध्यतः । गर्भे विद्यां ततो लिख्य साधुर्हं वृष्टतो लिखेत् ॥ ३
 मालामञ्जैस्तु सर्वेषु इष्टकोपरि संन्यसेत् । पिधाय कूर्मपृष्ठेन करालेनाभिसंपठेत् ॥ ४
 महाकूर्मं पूजयित्वा पादमोक्षं तु निक्षिपेत् । ताडयेद्दामपादेन स्मृत्वा शत्रुं च समथा ॥ ५
 ततः संजायते शत्रोः स्तम्भनं मुखरागतः । कृत्वो तु भैरवं रूपं मालामञ्जं समालिखेत् ॥ ६
 ॐ शत्रुमुखस्तम्भनी कामरूपा आलीढिकरीम् । ह्रीं फं फत्कारिणी मम शत्रूणां देवदत्तानां मुख
 स्तम्भय ॥ स्तम्भय (†मम सर्वविद्वेषिणा मुखस्तम्भनं कुरु कुरु, ॐ ह्रूं फं फत्कारिणी स्वाहा
 पटवेतुं समालिख्य तज्जपन्तं महाबलम् । वामेनैव नमं शूलं संलिखेदक्षिणे करे ॥ ८
 लिखेन्मन्त्रमयोरस्य सद्भावे स्तम्भयेदरीन् ॥ ९

ॐ नमो भगवत्यै भगमालिनि निरं स्फुर निर स्फुर स्पन्द स्पन्द नित्यक्रिये द्रव द्रव) (ह्रूं
 सः, ह्रींकाराक्षरे स्वाहा ॥ १०

एतेन रोचनाद्यैस्तु तिलकान्मोहयेज्जगत् ॥ ११

ॐ फं ह्रूं फत्फत्कारिणी ह्रीं ज्वल ज्वल) त्रैलोक्यं मोहय मोहय । ॐ गुह्यकालिके स्वाहा ॥

अनेन विलकं कृत्वा राजादीनां वशीकरम् । गर्दभस्य रजो वृहत् कुसुमं मृतकैस्य च ॥ १२

नारीरजः शिपेद्राजौ शय्यादौ द्वेषकृद्भवेत् । गोखुरं च तथा शृङ्गमश्वस्य च खुरं तथा ॥ १३

शिरः सर्पस्य सक्षिप्तं गृहेषूच्चाटनं भवेत् । करवीरश्लिषा पीता संसिद्धार्थां च पारणे ॥ १५

व्यालच्छुच्छुन्दरीरक्तं करवीरं तदर्थकृत् । सरटं पद्पदं चापि तथा कर्कटवृथिकम् ॥

चूर्णीकृत्य शिपेत्तैले तदभ्यङ्गं च कुठकृत् ॥ १६

ॐ नवग्रहाय सर्वशत्रु-मम साधय साधय मारय मारय, आं सों यं बुं चुं शुं शं शंकों अं स्वाहा ॥

अनेनार्कशतैरर्च्यं इमशाने तु निधापयेत् । भूर्जे वा प्रतिमाया वा पारणाय रिपोर्ग्रहाः ॥ १८

ॐ कुञ्जरी यहाणी, ॐ मञ्जरी माहेश्वरी, ॐ बैताली कौमारी, ॐ काली वैष्णवी, ॐ घोरा

वाराही, ॐ वेतालीन्द्राणी, ॐ उर्वशी चामुण्डा, ॐ वेताली चण्डिका, ॐ जयाली यक्षिणी,

नव मातरो हे मम शत्रु वृहत् वृहत्, भूर्जे नाम रिपोर्लिख्य इमशाने पूजिते घ्नयेत् ॥ १९

इत्यारिभद्रपुराण आग्नेये स्तम्भनविमन्त्रवचनं नाम एवदशाधिकविंशततमाऽध्यायः ॥ ११५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—९४४३

अथ पौनःपुन्यशिक्षाततमोऽध्यायः ।

नामामन्त्राः ।

आदिशवाच—

आदौ हुंकारसंयुक्ता खेचिञ्जपदभूषिता । यर्मातीतविसर्गेण स्त्रीह्रूं क्षेपकडन्तिका ॥ १

• इदं ११ नास्ति यं च पुस्तकम् । † धनुर्दिशा तर्गतग्रन्थं कं च पुस्तकयोर्नास्ति । • धनुर्दिशा तर्गत-
 मन्त्रं पुस्तके नास्ति ।

१ घ. इराधर । २ य घ सम्यस्य । ३ क ख ट 'निषट्वेत्' । ४ क ड 'यु दिख' । ५ क ड.
 मत्स्य । ६ घ. य कामर । ७ क ड 'रु पावनी निवरी इते हर पट्वरि' । ८ घ ग 'मालिनी' । ९ ज वि ।
 १० क घ. खुरः । ११ घ. 'अभेभे' । १२ ख रज्जवत्य । १३ घ ग. 'शिला पी' । १४ घ खी । १५ ग सं न
 घ त ये रश' । १६ घ 'शेष' । १७ क ड 'क्षप' ।

(सकलादिमन्त्रोद्धारः)

सर्वकर्मकरी विद्या विपसर्पादिमर्दनी । (* ह्रूंकरच्छेति प्रयोगश्च कालदृष्टस्य जीवने ॥
 ॐ ह्रूं केः प्रयोगोऽयं विपदप्रमर्दनः ।) स्त्रीं ह्रूं फडिति योगोऽयं पापरोमादिकं जये
 श्वेचेति च प्रयोगोऽयं रिपुदृष्टादि नारयेत् । ह्रूं स्त्रौ भूमिति योगोऽयं योपिदादिवशीकरः
 खे स्त्रीं खे च प्रयोगोऽयं कालदृष्टरिपुं जयेत् । क्षः स्त्रीं क्षः संभयोगोऽयं वशाय विजयाय च
 ऐं ह्रीं श्रीं स्फुर्यै स्फुर्यै भगवति [+ अंभिकं कुञ्जिके । स्फुर्ये स्फं स्फम्, ऊम् उम्, वं रण
 घोरामुक्ति च्छां छीं किणि किणि विच्छस्फौं ह्रूं श्रीं ह्रीम् । ऐं श्रीमति कुञ्जिकाविद्या स
 करा] स्मृता ॥

भूपः स्कन्दाय यानाह मन्त्रानीशश्च तान्मदे ॥

इत्यादिगहपुराण आश्रये नागामन्त्ररचन नाम पोद्गाधिकनिश्चतस्रोऽध्यायः ॥ ३१६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९४९०

अथ सप्तपञ्चाधिकनिश्चतस्रोऽध्यायः ।

सकलादिमन्त्रोद्धारः ।

ईश्वर उवाच—

सकलं निष्कलं शून्यं कलायं स्वपलंकृतम् । क्षेपणं क्षयमन्तस्थं कटोष्ठं चाष्टमं शिवम् ॥
 भौसादस्य पराख्यस्य स्मृतरूपं गुहाष्टया । सदाशिवस्यै शब्दस्य रूपस्वास्त्रिलसिद्धये ॥
 अमृतश्रांशुमांश्रेन्द्रश्वेश्वरशोभ ऊहकः । एकपादैल ओजारूप औपयश्रांशुमौनवशी ॥
 अकारादेर्वाचकाश्च ककारादेः क्रमादिभे । कामदेवः शिखण्डी च गणेशः कालशंकरौ ॥
 एकनेत्रो द्विनेत्रश्च त्रिशिखो दीर्घबाहुकः । एकपादार्धचन्द्रश्च षलयो योगिनीमिवः ॥
 शक्तीश्वरो महाग्रन्थिस्त्वर्षकः स्यात्तदन्तुरौ । निषीशो नन्दिपद्मश्च तथाऽन्यः द्वाकिनीत्रियः ॥
 मुस्रविम्बो भीषणश्च कुतान्तः प्राणसंज्ञकः । तेजस्वी शक्र उदधिः धीकण्ठः सिंह एव च ॥
 छशाङ्को विश्वरूपश्चै क्षश्च स्यान्नरसिंहकः । सूर्यपात्रा सभाक्रान्तं विश्वरूपं तु कारयेत् ॥
 अंशुमत्संयुतं कृत्वा शशिनीजं विर्मा युतम् । ईशानमोनसाऽऽक्रान्तं मयं तु समुद्धरेत् ॥
 र्वृतीयं पुरुषं विद्धि दक्षिणं पश्चमं तथा । सप्तमं वामदेवं तु सद्योजातं ततः परम् ॥ १०
 रसयुक्तं तु नवमं ब्रह्मपञ्चकपीरितम् । ओकाराद्याश्चतुर्ध्वन्ता नमोन्ताः सर्वमन्त्रकाः ॥ ११

* अनुधिहान्तर्गतमन्त्रः क. द. पुस्तकयोर्नास्ति । † इदन्तर्धे नास्ति घ. ग. पुस्तकयोः । + अनुधिहान्तर्गतमन्त्रः घ. पुस्तके नास्ति ।

१ ख. ग. 'वंशरीसर्वहरीविपसर्पादि' । २ घ. कलः । ३ ख. ग. 'व. । केती वा । ४ क. द. ह्रूं श्रीं ह्रूं ह्रीम्' ।
 ५ क. द. श्रीं ह्रूं ह्रूं ह्रीम् । ६ ख. ग. श्रीं ह्रूं ह्रूं ह्रीम् । ७. श्रीं ह्रूं ह्रूं ह्रीम् । ८ क. द. आम्ब । ९ घ. 'के ।
 रकां वा ह्रूं ॐ नः रणमभे अरा अस्ति च युं ही त्रिल किल विडे उज्जोप्यु धर्ये थी । १०. 'के ह्रूं, भी
 भ त वल नयो अथोराय मुले मा भी किले किले विद्या स्त्रीं ह्रूं ह्रूं ह्रीम् धीमेदि कु' । ११ घ. 'भदरम् ।
 १० क. द. धमव । ११ क. द. घ. प्रसादश्च । १२ क. द. घ. 'स्व सप्यन्दह' । १३ क. द. घ. 'मान्गधी ।
 १४ क. द. 'शोऽनन्तव' । १५ ख. 'थ यशः स्ता' । य. 'व युष' । १६ क. द. 'व न भयं' । १७ क. द. 'नामुत्' ।
 १८ घ. ग. द्वितीय ।

सद्योदेवा द्वितीयं तु हृदयं चाङ्गसंयुतम् । चतुर्थं तु शिरो विद्धि ईश्वरं नाम नामतः ॥ १२
 (ऋद्धकर्णशिला ज्ञेया विश्वरूपसमन्विता । तन्मन्त्रपट्टसंख्यातं नेत्रं तु दशमं मतम्) ॥ १३
 अस्त्रं शशी समाख्यातं शिवसंज्ञं शिखिध्वजः । नमः स्वाहा तथा यौपद् ह्रूँ च पदक्रमेण तु
 जातिपदकं हृदादीनां प्रासादं मन्त्रभावदे । ईशानाद्गुद्रसंख्यातं प्रोद्धरेचांशुरञ्जितम् ॥ १५
 औपधाक्रान्तशिरसमूहकस्योपरि स्थितम् । अर्धचन्द्रोर्ध्वनादथ विन्दुद्वितयमध्यगम् ॥ १६
 तदन्ते विश्वरूपं तु कुटिलं तु त्रिधा ततः । एवं प्रासादमन्त्रश्च सर्वकर्मकरो मनुः ॥ १७
 शिखावीजं समुद्रस्य फटकारान्तं तु चैव फट् । अर्धचन्द्रासनं ज्ञेयं कामदेवससर्पकम् ॥ १८
 महापाशुपतास्त्रं तु सर्वदुष्टममर्दनम् । प्रासादः सकलः प्रोक्तो निष्कलः प्रोच्यतेऽधुना ॥ १९
 सौपयं विश्वरूपं तु रुद्राख्यं सूर्यमण्डलम् । चन्द्रार्धनादसंयोगं विसंज्ञं कुटिलं ततः ॥ २०
 निष्कलो भुक्तिमुक्तौ स्यात्पञ्चाङ्गोऽयं सदाशिवः । अंशुमान्निश्वरूपं च आवृतं शून्यरञ्जितम् ॥
 ब्रह्माङ्गरहितः शून्यस्तस्य मूर्तिरैतस्तद्वत् । विघ्ननाशाय भवति पूजितो बालबालकैः ॥ २२
 अंशुमान्निश्वरूपारूपमूपकस्योपरि स्थितम् । कलायं सकलस्यैव पूजाङ्गादि च सर्वदा ॥ २३
 नरसिंहं कृतान्तस्थं तेजस्वी माणपूर्ध्वगम् । अंशुमानुहकाक्रान्तमधोर्ध्वं खमलकृतम् ॥ २४
 चन्द्रार्धनादनादान्तं ब्रह्मविष्णुविभूषितम् । उर्ध्वं नरसिंहं च सूर्यमात्राविभेदितम् ॥ २५
 यदा कृतं तदा तस्य ब्रह्माण्डानि पूर्ववत् । ओंकाररूपमंशुपयुक्तं प्रथमं वर्णमुद्धरेत् ॥ २६
 अंशुमन्नांशुनाऽऽक्रान्तं द्वितीयं वर्णनायकम् । अंशुमानीश्वरं तद्वत्तृतीयं मुक्तिदायकम् ॥ २७
 ऊहकथांशुनाऽऽक्रान्तं वरुणं प्राणतैजसम् । पञ्चमं तु समाख्यातं कृतान्तं तु ततः परम् ॥ २८
 अंशुमानुदकमाणः सप्तमं वर्णमुद्धृतम् । पञ्चमिन्दुसमाक्रान्तं नन्दीशमेकपादधृक् ॥ २९
 प्रथमं चान्ततो योज्यं क्षपणं दशवीजकम् । अस्याऽऽद्यं च तृतीयं च पञ्चमं सप्तमं तथा ॥ ३०
 सद्योजातं तु नवमं द्वितीयं हृदयादिकम् । दश तु प्रणवं यत्तु फटन्तं चास्त्रमुद्धरेत् ॥ ३१
 नमस्कारैयुतान्यत्र ब्रह्माङ्गानि(णि) तु नान्यथा । द्वितीयादष्टमं यावदष्टौ विद्येश्वरा मताः ॥ ३२
 अनन्तेशश्च सूक्ष्मश्च तृतीयश्च शिवोत्तमः । एकमूर्त्यैकरूपस्तु त्रिमूर्तिरपरस्तथा ॥ ३३
 श्रीकण्ठश्च त्रिसण्डी च अष्टौ विद्येश्वराः स्मृताः । शिखण्डिनोऽप्यनन्तान्तं मन्त्रान्तं मूर्तिरीरिता

इत्यदिमहापुराण आमेवे सकलादिमन्त्रोद्धारवर्णनं नाम सप्तदशाधिकत्रिंशत्ततमोऽध्यायः ॥ ३१५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—२४८४

अथाष्टादशाधिकत्रिंशत्ततमोऽध्यायः ।

मण्डूका ।

ईश्वर उवाच—

विश्वरूपं समुद्रस्य तेजस्युपरि संस्थितम् । नरसिंहं ततोऽपस्तात्कृतान्तस्तदधो न्यसेत् ॥ १

* यत्तुमिहान्तर्गतप्रत्ययः क. द. पुस्तकयोर्नास्ति । † एतदर्थस्थाने " अहंशुमानि श्वरूपश्च सोऽमृतं सूर्यतज्जितम् " इति क. द. पुस्तकयोः ।

१ क. उ. 'य चाऽऽद्य' । २ क. द. 'नि.यद्' । ३ क. ग. 'रुद्रभारम् । वि' । ४ क. नास्ति । ५ क. ग. क. द. 'सूर्य' । ६ क. 'म या ततो' । ७ क. द. 'रिमुदाहृत्य म' । ८ क. द. तु वाऽन्य' । ९ क. द. क. 'कदस्तु' । १० क. द. 'सा । शिखण्ड' । ११ क. ग. 'भियज्य' ।

(वागीश्वरीपूजा)

पणवं तदधः कृत्वा ऊरुकं तदधः पुनः । अंशुमान्निश्वमूर्तिस्यं कण्ठोष्ठे प्रणवादिकः ॥ २

नमोन्तः स्वाच्चतुर्वर्णो विश्वरूपं च कारणम् । सूर्यमावाहृतं ब्रह्मण्यद्वाणीह तु पूर्ववत् ॥ ३

उद्धरेत्प्रणवं पूर्वं प्रस्फुरद्वयमुचरेत् । घोरघोरतरं पश्चादनुरूपमतः स्मरेत् ॥ ४

चटेशब्दं द्विधा कृत्वा ततः प्रैणवमुचरेत् । दहेति च द्विधा कार्यं धैमेति च द्विधा मतम् ॥ ५

घातयेति द्विधा कृत्वा ह्यंफुडन्तं समुचरेत् । अघोरास्त्रं तु नेत्रं स्वाहावायत्री चोच्यतेऽपुना ॥ ६

तन्महेशाय विश्वे महादेवाय धीमहि । तन्नः शिवः प्रचोदयाद्वायत्री सर्वसाधनी ॥ ७

यात्रायां विजयादौ च यजेत्पूर्वं गणं श्रिये । तूर्पास्त्रे तु पुरा क्षेत्रे समन्तादर्कभाजिते ॥ ८

घतुष्पदं त्रिकोणे तु त्रिदलं कमलं लिखेत् । तत्पुष्ट्रे पदिकावीधिभागि त्रिदलमश्वयुक् ॥ ९

वसुदेवसुतैः साञ्जैस्त्रिदलैः पादपट्टिका । तद्द्वयं वेदिका देया भागमात्रमपाणतः ॥ १०

द्वारं पद्ममितं काष्ठावुपदारं विवर्णितम् । द्वारोपदारस्त्रितं मण्डलं विग्रमूदनम् ॥ ११

आरक्तं कमलं मध्ये वाङ्मयानि तद्बहिः । सिता तु वीथिका कार्या द्वाराणि तु यथेच्छया ॥

कर्णिका पीतवर्णा स्यात्केशराणि तथा पुनः । मण्डलं विग्रमर्दारुषं मध्ये गणपतिं यजेत् ॥ १३

नामार्थं सधराकं स्वादेवाच्छकसमन्वितम् । शिरोद्वयं तत्पुरुषेण उभार्थं च नमोन्तकम् ॥ १४

गजारुषं गजशीर्षं च गाङ्गेयं गणनायकम् । त्रिरावर्तं नगनगं गोपतिं पूर्वपङ्क्तिम् ॥ १५

विचित्रांसं महाकायं लम्बोष्ठं लम्बकर्णकम् । लम्बोदरं महाभागं विकृतं पार्वतीप्रियम् ॥ १६

भयावहं च भद्रं च भगणं भयमूदनम् । द्वादशैते दशपङ्क्तौ देवत्रासं च पश्चिमे ॥ १७

महानादं भासुरं च विग्रराजं गणाधिपम् । उद्धटस्वनशुण्ढौ च महाशुण्ढं च भीमकम् ॥ १८

पन्थयं मधुसूदं च सुन्दरं भावमुष्टकम् । सौम्ये चक्षोश्चरं ब्राह्मं मनोवृत्तिं च संलयम् ॥ १९

स्त्र्यं नृत्वंभियं लौल्यं विकर्णं बत्सलं तथा । कृतान्तं कालदण्डं च यजेत्कुम्भं च पूर्ववत् ॥ २०

अयुक्तं च जपेन्मन्त्रं ह्योपयेत्तु दशशतः । त्रेपाणां तु दशाशुल्या जपाद्धोषं तु कारयेत् ॥ २१

पूर्णां दक्षाऽभिषेकं तु कुर्यात्सर्वं तु सिध्यति । भूगोश्वगजवस्त्राद्यैर्गुरुपूजां चरेत्ततः ॥ २२

इसादिनशुभपुराण आग्नेये मय्यपूजाविधायकवचनं नामाशादसाधिकविद्यततमोऽध्यायः ॥ ३१८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—९५०६

सत्येकोनाविंशत्यधिकविद्यततमोऽध्यायः ।

वागीश्वरीपूजा ।

ईश्वर उवाच—

वागीश्वरीपूजनं च प्रवदामि समण्डलम् । ईश्वरं कालसंयुक्तं मनुं वर्णसमायुतम् ॥ १

निपाद् ईश्वरं कार्यं मनुजा चन्द्रसूर्यवत् । अक्षरं न हि देयं स्याद्ध्यायेत्कुन्देन्दुसंनिभाम् ॥ २

पश्चात्सद्वर्णमालां तु मुक्तास्रग्दामभूषिताम् । चरदाभयाक्षमूत्रपुस्तकाढ्यां त्रिलोचनाम् ॥ ३

१ अ. ग. उदक । च. उदक । २ क. इ. 'मवात्सूर्य स्फुरद्वयमनु' । ३ क. इ. बहुउदर । ४ ग. प्रनयु ।
 ५ घ. चमेति । ६ क. क. ततो दसः २' । ७ क. इ. तुर्गति । ८ क. इ. 'न मन्त्रनायं वनो' । ९ घ. ग. 'ई वापुष्ट' ।
 १० घ. ग. भूलश्रियं ।

(मण्डलानि)

संधिसूत्रार्थमानेन पृष्ठतः परिवर्तयेत् । तीक्ष्णाग्रं तन्तुवातेन कमलं मुक्तिमुक्तिदम् ॥ १६
 मुक्तौ वृद्धं च पश्याद्रीं बालं पद्मं समानकम् । नवनाभं नवहस्तं भार्गवप्रात्मकैश्च तत् ॥ १७
 मध्येऽर्जं पट्टिकाधीधीद्वारेणाञ्जस्य पानतः । कण्ठोपकण्ठयुक्तानि तद्बाह्ये वीथिका मता ॥ १८
 पञ्चभागान्विता सा तु समन्ताद्दशभागिता । दिग्विदिक्ष्वष्ट पद्यानि द्वारपद्मं सर्वोधिकम् ॥ १९
 तद्बाह्ये पञ्चपट्टिका वीथिका यत्र भूषिता । पद्मनद्धारकण्ठस्तु पदिकं चाष्टकण्ठकम् ॥ २०
 कपोलं पदिकं कार्यं दिक्षु द्वारत्रयं स्फुटम् । कोणवन्धं त्रिपटं तु द्विपदं वज्रवद्भवेत् ॥ २१
 मध्यं तु कमलं शुक्लं पीतं रक्तं च नीलकम् । पीतं शुक्लं च धूम्रं च रक्तं पीतं च मुक्तिदम् ॥ २२
 पूर्वादीं कमलान्यष्ट शिबविष्णवादिकं यजेत् । मातादमध्यतोऽभ्यर्च्य शक्रादीनञ्जकादिषु ॥ २३
 अस्त्राणि बाह्यवीथ्यां तु विष्णवादीनश्चमेधमाह । पवित्रारोहणादौ च महामण्डलमालित्वेत् ॥ २४
 अष्टहस्तं पुरा क्षेत्रं रसपत्नीं विवर्तयेत् । द्विपदं कमलं मध्ये वीथिका पट्टिका ततः ॥ २५
 दिग्विदिक्षु ततोऽष्टौ च नीलाञ्जानि विवर्तयेत् । मध्यपद्ममण्डलेन विश्वरद्यानि तानि तु ॥ २६
 दलसंधिविहीनानि नीलेन्द्रीवरकाणि च । तन्पृष्ठे पट्टिका वीथी (स्तम्बस्तिकानि तदूर्ध्वतः २७
 द्विपदानि तथा चाष्टौ कृतभागकृतानि तु । वर्तयेत्स्वस्तिकास्तत्र वीथिका पूर्ववद्बहिः ॥ २८
 द्वाराणि कमलं यद्दुपकण्ठयुक्तानि तु । रक्तं कोणं पीतवीथी) नलं पद्मं च मण्डले ॥ २९
 स्वस्तिकादि विचित्रं च सर्वकामप्रदं गुह । पञ्चाब्जं पञ्चहस्तं स्यात्समन्ताद्दशभाजितम् ॥ ३०
 द्विपदं कमलं वीथी पट्टिका दिक्षु पङ्कजम् । चतुष्कं पृष्ठतो वीथी पट्टिका द्विपदाऽन्यथा ॥ ३१
 कण्ठोपकण्ठयुक्तानि द्वाराण्यब्जं तु मध्यतः । पञ्चाब्जमण्डले शसिपत्निसतं पीतं च पूर्वकम् ॥ ३२
 वैदू(दु)र्षाभं दक्षिणाब्जे कुन्दाभं वारुणं कजम् । उत्तराब्जं तु शक्राभमन्यत्सर्वं विचित्रकम् ३३
 सर्वकामप्रदं वक्ष्ये दशहस्तं तु मण्डलम् । विकारभक्तं तुर्षासं द्वारं तु द्विपदं भवेत् ॥ ३४
 मध्ये पद्मं पूर्ववच्च विद्मध्वंसं वदाम्यथ । चतुर्दंस्तं पुरं कृत्वा वृत्तं चैव करद्वयम् ॥ ३५
 वीथिका हस्तमात्रा तु स्वस्तिकैर्बहुभिर्हृता । हस्तमात्राणि द्वाराणि दिक्षु वृत्तं सपञ्चकम् ॥ ३६
 पद्यानि पञ्च शुक्लानि मध्ये पुद्गयश्च निष्कलः । हृदवादीनि पूर्वादीं विदिक्ष्वस्त्राणि चै यजेत् ३७
 मानवैश्च पञ्च पद्यानि बुद्ध्याधारमतो वदे । शतभागे तिथिभागे पद्मं लिङ्गाष्टकं दिशि ॥ ३८
 मेखलाभागसंयुक्तं कण्ठं द्विपदिकं भवेत् । आचार्यो बुद्धिमाधित्य कलापेच लभादिकम् ॥ ३९
 चतुः पदं पञ्चमाष्टादि साञ्जिखान्ध्यादि मण्डलम् । खानीन्दुसूर्यगं सर्वं खान्जिबेन्दुवर्णनात् ४०
 चत्वारिंशदाधिकानि चतुर्दशशतानि हि । मण्डलानि हरेः शंभोर्देव्याः सूर्यस्य सन्ति च ॥ ४१
 दश सप्त विभक्ते तु लतालिङ्गोद्भवं शृणु । दिक्षु पथं त्रयं चैकं त्रयं पञ्च च लोपयेत् ॥ ४२
 ऊर्ध्वेण द्विपदे लिङ्गं मन्दिरं पार्श्वकोष्ठयोः । मध्ये न द्विपदं पद्मत्रयं चैकं च पङ्कजम् ॥ ४३
 लिङ्गस्य पार्श्वयोर्भेदे पदद्वारमलोपनात् । तत्पार्श्वशोभाः पद्मलोप्य लताः शेषास्तथा हरेः ॥ ४४
 ऊर्ध्वं द्विपदिकं लोप्यं हरेर्भद्राष्टकं स्रुतम् । रदिमपालासमायुक्तं वेदलोपाच्च शोभिकम् ॥ ४५

* पञ्चविंशत्यष्टमन्याः क. पुस्तके नास्ति ।

१ क. क. 'मध्ये विपाद तु त्रिप' । २ क. द. 'यत्तन्मन्त्रानि मन्त्राधारात्' । ३ य. 'तिथेर्लोपे' । ४ य. 'पद् लक्षणम्' । ५ क. क. 'अग्निपुराणं न्यस्य साञ्जिबेन्दव' । ६ छ 'कश्चिन्ने' । ७ क. क. 'तत्र रिषेणु त' । ८ क. द. 'य च पद् पद्मत्रयं वैरायश्चोदयेत्' । ९ क. द. 'शंभोर्लोपेवत्' । १० य. य. 'पद् लोपे' । ११ क. द. 'मेखला' । १२ क. द. 'शोभिका' । १३ य. 'शोभिकम्' ।

पञ्चविंशतिभिः पञ्च ततः पीठमपीठकम् । द्र्यं द्र्यं रक्षयित्वा उपशोभास्तथाऽष्ट च ॥	४६
द्वेषादिरक्ष्यापकं भद्रं बृहन्मध्ये परं लघु । मध्ये नवपदं परं कोर्णं भद्रचतुष्टयम् ॥	४७
त्रयोदशपदं शेषं बुद्ध्याधारस्तु मण्डलम् । शतैपत्रं पञ्चपिकं बुद्ध्याधारं हरादिषु ॥	४८

हर्यादिमहापुराण भाग्येये मण्डलविधानकथन नाम विंशत्याधिकविंशततमोऽध्यायः ॥ ३२० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—१५६५

अर्थकविश्लेषिकविंशततमोऽध्यायः ।

अयोरात्रादिशान्तिकल्पः ।

ईश्वर उवाच—

अर्हैयागः पुरा कार्यः सर्वकर्मसु सिद्धिदः । मध्ये पूज्यं शिवायस्त्रं वजादीन्पूर्वतः क्रमात् ॥ १	
पञ्चवक्त्रं दशकरं रणादौ पूजितं ज्ञेये । (ॐग्रहपूजा रविर्मध्ये पूर्वाद्याः सोमकादयः ॥	२
सर्वं एकादशस्थास्तु ग्रहाः स्युर्ग्रहपूजनात् । अस्त्रशान्तिं प्रवक्ष्यामि सर्वोत्पातविनाशिनीम् ॥ ३	
ग्रहरोगादिशमनीं पारीशत्रुविमर्दिनीम्) । विनायकोपतापघ्नीमघोरास्त्रं जपेन्नरः ॥	४
लक्षं ग्रहादिनाशः स्यादुत्पाते तिलहोमतः । दिव्ये लक्षं तदर्धेन ऋषोमजोत्पातनाशनम् ॥	५
घृतेन लक्षपातेन उत्पाते भूमिजे हितम् । घृतगुग्गुलुहोमे च सर्वोत्पातादिमर्दनम् ॥	६
दूर्वाक्षताज्यहोमेन व्याधयोऽथ घृतेन च । सहस्रेण तु दुःस्यमा विनश्यन्ति न संशयः ॥	७
अयुताद्ग्रहदोषघ्नो यवाघृतविमिश्रितात् । विनायकार्तिशमनमयुतेन घृतस्य च ॥	८
भूतवेतालशान्तिस्तु गुग्गुलैरघृतेन च । महावृक्षस्य भङ्गे तु च्यार्लकङ्के शृहे स्थिते ॥	९
अत्प्यानां भ्रंशे च दूर्वाज्याक्षतहावनात् । उल्कापाते भूमिकम्पे तिलौज्येनाऽऽहुताच्छिवम् १०	
+रक्तसावे तु वृक्षाणामयुताहुग्गुलोः शिवम् । अकाले फलपुष्पाणां राष्ट्रभङ्गे च मारणे ॥ ११	
द्विपदादेर्यदा पारी लक्षार्धाथ तिलाज्यतः । इस्तिमारीमशान्त्यर्थं करिणीदन्तवर्धने ॥ १२	
इस्तिन्यां मदृष्टौ च अयुताच्छान्तिरिष्यते । अकाले गर्भपाते तु जातं यत्र विनश्यति ॥ १३	
विच्छृता यत्र जायन्ते यत्राकालेऽयुतं हुनेत् । तिलौज्यलक्षहोमस्तु उच्यते(मः)सिद्धिसायने ॥ १४	
मध्यमायां तदर्धेन तत्पादादयमासु च । यथा जपस्तथा होमः सङ्घामे विजयो भवेत् ॥ १५	
अयोरात्रं जपेत्कस्य ध्यात्वा पञ्चास्पमूर्जितम् ॥	१६

हर्यादिमहापुराण भाग्येयेऽयोरात्रादिशान्तिकविधानकथन नाम अर्थकविश्लेषिकविंशततमोऽध्यायः ॥ ३२१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—१५६६

• मनुविद्वान्तर्गतमन्थ, पुस्तके नास्ति । + इदमर्थं नास्ति क. द. पुस्तकयोः ।

१ क. द. पीठं । २ क. द. 'वे मध्य' । ३ क. द. च. घृतस्य । ४ क. द. 'सर्वोपः' । ५ क. च. जपेत् ।
६ क. द. दिव्यं । ७ क. द. 'गुग्गुलुनायु' । ८ क. द. 'लगादेष्टु' । ९ क. द. प्रवेष्टे । १० क. द. 'अर्ज्यपुतहो'
मभान् । ३' । ११ क. द. 'आयवचनाऽऽ' । १२ क. द. यजेत् । १३ क. द. 'साधनं' । १४ घ. म. 'न उत्पत्ति' ।

पाशुपतशान्तिः ।

ईश्वर उवाच—

वक्ष्ये पाशुपतास्त्रेण शान्तिजापादि पूर्वतः । पादतः पूर्वनाशो हि फडन्तं चाऽऽपदादिनुत् ॥ १
 ॐ नमो भगवते महापाशुपतायातुल्यबलीर्षपराक्रमाय त्रिपञ्चनयनाय नानारूपाय नानामहरणो-
 चताय सर्वाङ्गरक्ताय भिन्नाङ्जनचयप्ररूपाय इमंशानवेतालभियाय सर्वविघ्ननिःकृन्तनरताय सर्व-
 सिद्धिप्रदाय भक्तानुकम्पिनेऽसंख्यवक्त्रभुजपादाय तस्मिन्सिद्धाय वेतालवेत्रासिने शाकिनी-
 सौभजनकाय व्याधिनिग्रहकारिणे (ऋषाभभङ्गनाय सूर्यसोमाग्निनेत्राय विष्णुरुचचाय सद्गन्त-
 हस्ताय यमदण्डयरूपपाशाय रुद्रगूलाय ज्वलज्जिह्वाय सर्वरोगविद्रावणाय ग्रहनिग्रहकारिणे)
 दुष्टनागक्षयकारिणे, ॐ कृष्णापिङ्गलाय फट्, क्रूराय फट्, वज्रहस्ताय फट्, शक्तये फट्,
 दण्डाय फट्, (+ यमाय फट्, खड्गाय फट्, नैर्ऋताय फट्, वरुणाय फट्, विजाय फट्,
 पाशाय फट्, ध्वजाय फट्, अङ्कुशाय फट्, गदायै फट्, कुबेराय फट्, त्रिशूलाय फट्,)
 पुत्राय फट्, चक्राय फट्, पत्राय फट्, नागास्त्राय फट्, ईशानाय फट्, सेतुकास्त्राय फट्,
 मुण्डाय फट्, मुण्डास्त्राय फट्, कङ्कालास्त्राय फट्, पिच्छिकास्त्राय फट्, घुरिकास्त्राय फट्,
 ब्रह्मास्त्राय फट्, शक्त्यस्त्राय फट्, गणास्त्राय फट्, सिद्धास्त्राय फट्, पिलिपिच्छास्त्राय फट्, गन्ध-
 र्वास्त्राय फट्, पूर्वास्त्राय फट्, दक्षिणास्त्राय फट्, वायास्त्राय फट्, पश्चिमास्त्राय फट्, मन्त्रास्त्राय
 फट्, शाकिन्यस्त्राय फट्, योगिन्यस्त्राय फट्, दण्डास्त्राय फट्, नमोस्त्राय फट्, शिवास्त्राय फट्,
 ईशानास्त्राय फट्, महादण्डास्त्राय फट्, नागास्त्राय फट्, पुरुषास्त्राय फट्, अघोरास्त्राय फट्,
 वामदेवास्त्राय फट्, सद्योजातास्त्राय फट्, हृदयास्त्राय फट्, (ऋषहास्त्राय फट्, गरुडास्त्राय
 फट्, राक्षसास्त्राय फट्, दानवास्त्राय फट्, शौं नरसिंहास्त्राय फट्, त्वष्ट्राय फट्, सर्वा-
 स्त्राय फट्,) = लः फट्, नः फट्, (उभः फट्, पः फट्, मः फट्, स्त्रा फट्, ई फट्, मूः
 फट्, भुवः फट्, स्वः फट्, महः फट्, जनः फट्, तपः फट्, सत्यं फट्, सर्वलोक फट्,
 सर्वपावाल फट्, सर्वसत्त्व फट्, सर्वमाण फट्, सर्वनाडी फट्, सर्वकारण फट्, सर्वदेव फट्,
 ह्रीं फट्, श्रीं फट्, इहं फट्, ईहूं फट्, भां फट्, लां फट्, वेराग्याय फट्) मायास्त्राय
 फट्, कामास्त्राय फट्, क्षेत्रपालास्त्राय फट्, हुंकारास्त्राय फट्, भास्करास्त्राय फट्, चन्द्रा-
 स्त्राय फट्, विघ्नेश्वरास्त्राय फट्, गौः, गां फट्, खौं लौं फट्, ह्रीं ह्रीं फट्, भ्रामय भ्रामय
 फट्, संतापय संतापय फट्, लादय च्छादय फट्, वन्मूलयोन्मूलय फट्, वागय वासय
 फट्, संजीवय संजीवय फट्, विद्रावय विद्रावय फट्, सर्वदुरितं नाशय नाशय फट्, ।

• धनुषिद्वान्तमंतप्रणयः क. द. पुस्तकान्तमंतप्रणयः ध. पुस्तके कस्ति । † इदं पदद्वयं नास्ति
 ग. पुस्तके । × धनुषिद्वान्तमंतप्रणयः स पुस्तके नास्ति । = एवमपि भुवः फट् इत्यन्तमन्त्रस्यापि क. द. पुस्तकयो-
 रेषु मन्त्रो वर्तते—“क फट्, वा फट्, म फट्, नौ फट्, प्र फट्” इति । ‡ धनुषिद्वान्तमंतप्रणयो ग. पुस्तके कस्ति ।
 § एतत्पूर्वोऽधिक ध. पुस्तके तत्रथा—“क फट्, क फट्” इति ।

संकुदावर्तनादेव सर्वविघ्नान्विनाशयेत् । शतावर्तेन चोत्पाताव्रणादौ विजयो भवेत् ॥ २
 घृतगुग्गुलहोमाच्च असाध्यानपि साधयेत् । पठनात्सर्वशान्तिः स्यादाशु पाशुपतस्य च ॥ ३
 इत्यादिमहापुराण आग्नेये पाशुपतशान्तिरूपेण नाम द्वाविंशत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३२३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—९५८४

अथ त्रयोविंशत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

पठनान्यघोरास्त्राणि ।

ईश्वर उवाच—

ओं ह्रूं स इति मन्त्रेण मूर्त्युरोगादि शाम्यति । लक्षाहुतिभिर्दूर्वाभिः शान्तिं पुष्टिं प्रसाधयेत् ?
 अथ वा मणवेनैव मायया वा पदान्नन । दिव्यान्तरिक्षभौमानां शान्तिरुत्पातवृक्षके ॥ २
 ॐ नमो भगवति गङ्गे कालि कालि महाकालि महाकालि मांसशोणितभोजने रक्तकृष्णमुक्ति
 चशमानय मानुषांन स्वाहा ॥ ३
 ॐ लक्षं जप्त्वा दशदिग्निं हुत्वा स्यात्सर्वकर्मकृत् । वशं नयति शक्रादीन्मानुषेषु का कथा ॥
 अन्तर्धानकरी विद्या मोहनी जम्भनी तथा । वशं नयति शत्रूणां शत्रुबुद्धिभ्रमोहिनी ॥ ५
 कामधेनुरियं विद्या सप्तधा परिकीर्तिता । मन्त्रराजं प्रवक्ष्यामि शत्रुचौरादिमोहनम् ॥ ६
 महाभयेषु सर्वेषु स्मर्तव्यं ईरपूजितम् । लक्षं जप्त्वा तिलैर्होमः सिन्धेदुद्धारकं शृणु ॥ ७
 ॐ हले शूले एहि ब्रह्मसत्येन (अविष्णुसत्येन रुद्रसत्येन) रक्ष मां वाचेश्वराय स्वाहा ॥ ८
 दुर्गाचारपते यस्मात्तेन दुर्गा शिवा मता ॥ ९
 ॐ ह्रीं षण्डरूपालिनि दन्तान्किटं किटं क्षिप्ये क्षिप्ये गृहे माम् ॥ १०
 अनेन मन्त्रराजेन क्षालयित्वा तु तण्डुलान् । त्रिशद्वाराणि जप्तानि तच्चौरेषु प्रदापयेत् ॥ ११
 दन्तैर्धूर्णानि शृङ्गानि पतितानि हि शुद्धये ॥ १२
 ॐ ब्वल्लोचन कपिलनटाभारभास्वर विद्रावण वैलोक्य दामर दामर दर दूरं भ्रप भ्रमाऽऽ-
 कृष्टाऽऽकृष्टं तोटय तोटय मोटय मोटयं दह दह पच पच, एवं सिद्धिरुद्रो ज्ञापयति 'यदि
 ग्रहोपगतः स्वर्गलोकं देवलोकं वाऽऽरामविहाराचलं तथाऽपि तमावर्तयिष्यामि यलि 'गृहं गृहं
 ददामि ते स्वाहेति ॥ १३
 क्षेत्रपाद्वलिं दत्त्वा ग्रहो न्यासोद्गुद्वन्मेत् । शत्रयो नाशमायान्ति रणे वैरगणक्षयः ॥ १४
 हंसपीजं तु विन्यस्य विषं तु त्रिपिषं हरेत् । अजरु चन्दनं कुष्ठं कुहकुपं नागकेसरम् ॥ १५

* धनुषिदान्तमंत नास्ति क द. पुस्तकयो । विष्णुदरतयेनेति ख. ग पुस्तकयो ।

१ ख. ग. 'गृह्यात्' । २ ख. द. 'ते महात्स' । ३ ख. द. 'स्वयद्रूप' । ४ क द भों छ. 'इ' । ग भों
 द इ क ख ह' । य. भों 'पु छ ह' । ५ छ ह्ण ह म । ६ ग. 'रुणेरादि' । ७ य द 'याम स्वहा । ८ क द. हरि-
 पूत्रम् । य. द (सूत्रम्) । ९ क. द. य. 'यस्मिन्' । १० छ. 'नक्ति विदि क्षिप्ये क्षिप्ये शुभे पद्, ह्रींम् । ११ क द.
 'रे भ्राम भ्रामाऽऽ' । १२ क. द. 'इ तोटय पोटय तो' । १३ क. द. 'य हन हन प' । १४ य. 'ताहृई मंत्र' ।
 १५ क द वे छ' । य. 'वैरि' ।

(पञ्चान्वयोरप्राणि)

ॐ वै देवदारं च समं कृत्वाऽथ पूषकः । भास्त्रिकेण समापुच्छो देवैवस्त्रादिघृणान् ॥	१६
वादे मोहने स्त्रीणां मण्डने कलहे शुभः । कन्याया वरणे भाग्ये मायापक्षेण यश्चितः ॥	१७
रोचना नागपुष्पाणि कुङ्कुमं च मनःशिला । ललाटे तिलकं कृत्वा यं पश्येत्स वशी भवेत् ॥	१८
पत्र्यास्तु चूर्णं तु दुग्धवीतं च पुत्रकृत् । नागकेशरचूर्णं तु धृतपकं तु पुषकृत् ॥	१९
लाशवीजपानेन लभते पुत्रकं तथा ॥	२०
भुक्तिष्ठ चामुण्डे जम्भय जम्भय मोहय मोहयामुकं वशमानय वशमानय स्वाहा ॥	२१
विद्या सिद्धविद्या सा नदीतीरमृदा स्त्रियम् । कूर्त्तव्येभ्यतरसेनैव नामाऽऽलिरुपाकैपत्रके २२	२२
तेत्सर्गं ततः कृत्वा जपेचामानयेत्स्त्रियम् ॥	२३
क्षुं सः वपद् ॥	२४
मृ-युंजयो मत्रो जप्याद्धोपाच्च पुष्टिकृत् ॥	२५
हं सः, हलं, हूं मः, हः, सौं स्कैः ॥	२६
संजीविनी विद्या अष्टाणां जपकृद्रेण । मन्त्रा ईशानमुख्याश्च धर्मकामादिदायकाः ॥	२७
पानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानाम् । ब्रह्मणश्चाधिपतिर्ब्रह्म शिवो मेऽस्तु सदाशिवः ॥ २	२८
तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः भवोदयात् ॥	२९
मयोरेभ्योऽथ घोरेभ्यो घोरतरेभ्यस्तु सर्वतः । सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो नमस्तेऽस्तु रुद्ररूपेभ्यः ॥	३०
चामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमो रुद्राय नमः कालाय नमः कलविकरणाय ॥	३१
वलविकरणाय नमो वलाय नमो बलप्रमथनाय नमः । सर्वभूतदमनाय नमो मनो- नाय नमः ॥	३२
सद्योजाते प्रपद्यामि सद्योजाताय वै नमः । भवे भवे नातिभवे भवस्व मां भवोद्भवाय नमः ॥	३३
ब्रह्माह्वपदकं च वक्ष्येऽहं भुक्तिमुक्तिदम् ॥	३४
नमः परमात्मने पराय कामदाय परमेश्वराय योगाय योगसंभवाय सर्वकराय कुष्ठ कुष्ठ ॥	३५
त्य तय भव भव भवोद्भव वाग्देव सर्वकार्यकर पापप्रक्षमन सदाशिव प्रसन्न नमोऽस्तु स्वाहा ॥	३६
यं सर्वार्थदं तु सप्तत्यक्षरसंयुतम् ॥	३७
शिव शिवाय नमः शिरः, ॐ शिव हृदये ज्वालिति स्वाहा शिरसः, ॐ शिवात्मरु महातेजः ॥	३८
ॐ मभु भवर्तय महाघोरकवच विद्मलं, नमः । महाकवच शिवाइया हृदयं कन्य कर्णं ॥	३९
पूर्णं पूर्णय चूर्णय चूर्णय मूत्नामूत्नभवजवर वज्रपाशेश्वर वज्रशरीर मेरुशरीरमनुभविदय ॥	४०
विष्टान्स्त्वम्भय स्वम्भय हूलम् ॥	४१

* एव सपोते नास्ति क. द. पुस्तकयोः । † एतत्परतः—“ भावादि विद्वत् ” इत्यधिक क. म. पुस्त-
कः । + धनुर्विज्ञानतन्त्रमन्त्रः क. द. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ क. य. वैहरं । २ क. द. पुत्रकृत् । ३ क. द. पूषकः । ४ क. द. 'त्येनमत्र' । ५ क. ग. ओ हृत्
श्री योः, नृ । ६ क. ओ ए हृ हं क्ष लो योः, नृ । ७ क. हृत्, हृ, । ८ क. द. 'द्विभ्रान्तानां' । ९ क.
धर्मकाराय । १० क. ग. सर्वश्रेष्ठाय । ११ क. द. म्बानर्तय । १२ क. भावर्तय । १३ क. द. च. 'न्य भवद्भ्रमद्भ्र ३' ।
१४ क. 'न्य पूर्णं पूर्णं नृ' । १५ क. 'अपदुर्गमलनिर्' । १६ क. मन शरी । १७ क. इत् ।

अक्षराणां तु कयचं न्नतं पञ्चाक्षराधिकम् ॥ १७
 ओमोजसे नेत्रम्, ॐ पुस्फुर पुस्फुर तनुरूप तनुरूप) चट चट प्रचट प्रचट कट कट पम वम
 घातय घातय ईरुं फट, अघोरास्त्रम् ॥ १८

इत्यादिमहापुराण भागवे पञ्चाघोरास्त्ररूपेण नाम प्रयोविशालधिकप्रिनाततमोऽध्यायः ॥ ३२३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९६२१

अथ चतुर्विंशत्यधिकप्रिनाततमोऽध्यायः ।

रुद्रशान्तिः ।

ईश्वर उवाच—

शिवशान्तिं प्रवक्ष्यामि कल्याणोरमपूर्वकम् । सप्तकोट्यधिपो घोरा(शे) ब्रह्महत्याशघार्दनः ॥ १
 उत्तमाधमसिद्धीनामालयोऽखिलरोगनुत् । दिव्यान्तरी(रि)स्रभौमानामुत्पातानां विमर्दनः ॥ २
 विपग्रहविशाचानां ग्रसनः सर्वकामकृत् । मायश्चित्तमत्रो(यौ)घातौ दौर्भाग्यातिविनाशनम् ॥ ३
 एकवीरं तु विन्यस्य ध्येयः पञ्चमुक्तः सदा । शान्तिके पीष्टिके शुक्लो रक्तो वश्येऽथ पीतकः ॥ ४
 स्तम्भने धूम्र उखाटमारणे कुण्डलवर्णकः । कर्पणे कपिलो मोहे द्वात्रिंशदूर्ध्वमर्चयेत् ॥ ५
 त्रिंशत्सं जपेन्मन्त्रं होमं कुर्याद्दशांशतः । गुग्गुलुघृतयुक्तेन सिद्धे सिद्धार्थसर्वकृत् ॥ ६
 अघोरास्त्रापरो मन्त्रो विद्यते भुक्तिमुक्तिकृत् । अग्रहाचारी ब्रह्मचारी अस्नातः स्नातको भवेत् ७
 अघोरास्त्रमघोरस्तु द्वाविमौ मन्त्रराजकौ । जपहोमार्चनाद्युद्धे शत्रुसैन्यं विमर्दयेत् ॥ ८
 रुद्रशान्तिं प्रवक्ष्यामि शिवां सर्वार्थसाधनीम् । पुत्रार्थं ग्रहनाशार्थं विपव्याधिविनष्टये ॥ ९
 दुर्भिक्षमारीशान्त्यर्थं दुःस्वप्नहरणाय च । बलादिराज्येमाप्त्यर्थं रिपूणां नाशनाय च ॥ १०
 अकाले फलिते वृक्षे सर्वग्रहविमर्दने । पूजने तु नमस्कारः स्वाहान्ते हवनं तथा ॥ ११
 आप्यायने वपट्कारं पुष्टौ वीपणियोजयेत् । चकारद्वितयस्याने जातियोगं तु कारयेत् ॥ १२
 ॐ रुद्राय ट, ॐ वृषभाय नमोऽविमुक्त्यासंभवाय पुरुषायै पञ्चपूज्याय ईशुपत्रे पौरुषे पञ्चै-
 पञ्चोत्तरे विश्वरूपाय करालाय विकृतरूपाय, (+अविकृतरूपाय) ॥ १३
 निकृती चापरे काले अप्सु माया च नैर्ऋते ॥ १४
 एकपिङ्गलाय श्वेतपिङ्गलाय कृष्णपिङ्गलाय नमः ॥ १५
 मधुपिङ्गलाय नियतावनन्तायाऽऽर्द्राय शुष्काय पयोमणाय कालतस्त्रे करालाय विकरालाय द्वौ
 मायातस्त्रे सहस्रशीर्षाय सहस्रवक्त्राय असहस्रैकरचरणाय सहस्रलिङ्गाय ॥ १६
 विद्यातस्त्रे सदस्ताशाद्दिग्मसेदक्षिणे दले ॥ १७

+ धनुर्विद्यान्तर्गतं नास्ति क. ख. ग. द. पुस्तकेषु । * इदं पदं नास्ति ख. ग. पुस्तकेषु ।

१ ख. ग. 'वरणाधकं' । २ क. द. च. हुम् । ३ क. द. गुग्गुलु घृतसमुक्तं सि । ४ छ. सिद्धोत्पत्तिदोऽर्थं ।
 ५ क. द. 'व्यपिच्यर्थे' । ६ क. द. 'इत्यन्तो हवने मनुः । आ० । छ. इत्यन्तो हवने तथा । आ० । ७ ख. 'द। ओका' ।
 क. द. 'द। एका' । ८ ग. यातिवोम । ९ क. द. 'य नमः, ॐ' । छ. 'य च ये ॐ' । १० क. द. 'काव व' ।
 ११ क. द. 'य च मुर्याय । छ. 'य च पू' । १२ ख. ईशुपत्रे । छ. ईशानाय । १३ छ. वीरुपाय । १४ छ. 'व चोत्त' ।
 १५ क. द. च. निपती । १६ क. द. इतिहृत्पाय । १७ छ. 'मः । मधुपिङ्गलाय नमः, ग' । १८ ख. ग. निपतित्राय ।
 १९ क. द. स्रप्रकिरणाय ।

(इन्द्रान्तिविधानम्)

एकजटाय द्विजटाय त्रिजटाय स्वाहाकाराय स्वधाकाराय वसुधकाराय पद्मद्राय ॥	१८
ईशतत्त्वे तु ब्रह्मपत्रे स्थिता गुह ॥	१९
भूतपते ऋष्यपतये उमापतये कालाधिपतये ॥	२०
सदाशिवारुधतत्त्वे पद् पूज्याः पूर्वदले स्थिताः ॥	२१
उमायैकरूपधारिणि, ॐ कुरु कुरु रुहिणि रुहिणि रुद्रोऽसि देवानां देव देव विनास हन हन दह दह पच पच मध मधे तुरु तुरु, अरु, अरुं मुरु मुरु रुद्रशान्तिमनुस्मर कृष्णपिद्मलं, अका- लपिशाचाधिपतिविश्वेश्वराय नमः ॥	२२
शिवतत्त्वे कर्णिकायां पूज्यौ ह्युमामेश्वरौ ॥	२३
ॐ न्योमरूपाय न्योमरूपाय सर्वव्यापिने शिवायानन्ताय +नायायानाश्रिताय शिवाय शिवतत्त्वे नैव पदानि न्योमरूपाप्यभिधास्य हि ॥	२४
शाश्वताय योगपीठसंस्थिताय नित्ययोगिने ध्यानाहाराय नमः । ॐ नमः शिवाय सर्वभूतेश्वरे	२५
शिवाय, ईशानमूर्धाय तत्पुरुषाय पञ्चवज्राय ॥	२६
नवपदं पूर्वदले सदाख्ये पूजयेद्गुह ॥	
अघोरहृदयाय वामदेवगुहाय सद्योजातमूर्तये । ॐ नमो नमः । गुहातिगुहाय गोप्त्रेऽनिधनाय सर्वयोगाधिकृताय उद्योतीरूपायाग्नौ त्रै हीशतत्त्वे त्रिधातत्त्वे तुं गम्यते परमेश्वरार्य, अचेतना- वेतनं ध्योमनं देवापिन(न) अरूपिन् । प्रेमथ तेजस्तेजः ॥	२७
मायातत्त्वे नैर्ऋते तु कालतत्त्वेऽथ चारुणे ॥	२८
ॐ पृष्टे नाना वां वामनिधन निधनोद्भव शिव सर्व परमात्मन् । महादेव सद्भावेश्वर महा- वेजयोगाधिपते सुख सुख प्रथम, ॐ सर्व सर्व, ॐ भव भव, ॐ भवोद्भव सर्वभूतसुखमद वायुपत्रेऽथ नियतौ पुरुषे चोत्तरे नव ॥	३०
सर्वसांनिध्यकर ब्रह्मविष्णुरुद्रैरानुचितास्तुतं स्तुत साक्षिण साक्षिण हेतुं तुरु पतद्र पतद्र पिङ्ग पिङ्ग =ज्ञान ज्ञान शब्द शब्द सूक्ष्म सूक्ष्म शिव शिव सर्वभद्र सर्वभद्र, ॐ नमः शिवाय, ॐ नमो नमः शिवाय, ॐ नमो नमः ॥	३१
ईशाने भाकृते तत्त्वे पूजयेद्ब्रह्मपुष्पाज्जपेत् । ग्रहरोषोदिमायातिशयनी सर्वसिद्धिदन् ॥	३२

इत्थानिदंशुप्राण आमेवे इन्द्रान्तिविधानरूपेण नाम चतुर्विधसिद्धिप्रदतत्त्वोऽप्यायः ॥ ३३ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तष्टयद्वयः—९६५९

* इन्द्र पद नास्ति क. ड. च. पुस्तकेषु । + इन्द्र पद नास्ति ख ग पुस्तकयोः । × इन्द्र पद नास्ति क. ड. च. पुस्तकेषु । † इन्द्र पदद्वय नास्ति ख. ग. च. पुस्तकेषु । = इन्द्र पदद्वय नास्ति क. ड. पुस्तकयोः ।

१ क ड भूतपतये । २ ख 'वे भूततये महाभूतपतये । ३ उ. 'देवकुरु' । ४ ख ग. च ॐ तुरु
पुह । ५ ख ग 'य तुरु तुरु, अ' । ६ ख. ग. इ इन्द्र इन्द्र ह' । ७ क ख. ड. च ल का । ८ उ. 'नायायान' ।
९ ख. ग 'य तव । १० ख. ग. 'देवभावति' । ११ ख. ग. इन्द्रो । १२ उ. 'वादिष' । १३ ख. ग ॐ नमः । १४ क.
ड ज्योतिह' । १५ उ. 'त्रे हीमत' । १६ उ. 'वात्वे इ वाग्नेये' । १७ ख ग. तु नास्तेन' । १८ उ. 'य वे' ।
१९ क. ड. न्योमन् । २० क. ड. नमो नमः । २१ नास्ति । २२ उ. प्रथम । २३ क. ड. च ॐ नाना ओ यो । २४ क.
ड. उ. 'निधान' । २५ उ. प्रथम प्रथम, ॐ । २६ ख. ग. पशन् । २७ ख. ग. 'त ता' । २८ ख. ग. उह । २९ क.
ड. सर्वदे । ख. ग. पद । ३० क. ड. च. 'धारिणा' ।

अथ पञ्चविंशत्यधिविद्यारततमोऽध्यायः ।

अंशकादिः ।

ईश्वर उवाच—

रुद्राक्षकटकं धार्यं विषमं सुसप्तं दृढम् । एकत्रिपञ्चदशं यथालाभं तु धारयेत् ॥ १
 द्विचतुःषण्णुषं शस्तमग्रणं तीव्ररुण्टकम् । दशचाशौ शिखादौ च धारयेच्चतुराननम् ॥ २
 अब्रह्मचारी ब्रह्मचारी अज्ञातः ज्ञानको भवेत्(ऋषी वा मुद्रिका धार्या शिवमन्त्रेण चाऽऽप्येत्
 शिवः शिखा तथा ज्योतिः सावित्रयेति गोचराः) । गोचरं तु कुलं ज्ञेयं तेन लक्ष्यस्तु दीक्षितः
 प्राजापत्यो महीपालः कापोतो ग्रन्थिकः शिवे । कुटिकाश्चैव वेतालाः पद्महंसाः शिखाकुले ॥ ५
 घृतराष्ट्रा वकाः काका गोपाला ज्योतिसंज्ञके । कुटिका सौठराश्चैव मुटिका दण्डिनोऽपरे ॥ ६
 सावित्री गोचरे चैवमेकैकस्तु चतुर्विधः । सिद्धाद्यंशकमाख्यास्ये येन मन्त्रः सुसिद्धिदः ॥ ७
 भूमौ तु मातृका लेख्याः कूट्येयन्नत्रिबलिताः । मन्त्राक्षराणि विशिष्य अनुस्वारं नयेत्पृथक् ॥ ८
 साधकस्य तु या संज्ञा तस्या विश्लेषणं चरेत् । मन्त्रस्याऽऽदौ तथा चान्ते साधकार्णानि योजयेत्
 सिद्धः साध्यः सुसिद्धोऽरिः संज्ञातो गणयेत्कमात् । मन्त्रस्याऽऽदौ तथा चान्ते सिद्धिदः
 स्याच्छतांशतः ॥ १०

सिद्धादिश्चान्तसिद्धिश्च तत्सणादेव सिध्यति । सुसिद्धादिः सुसिद्धान्तः सिद्धवत्परिकल्पयेत् ॥
 अरिमादौ तथाऽन्ते च दूरतः परिवर्जयेत् । सिद्धैः सुसिद्धश्चैकार्थे अरिः साध्यस्तथैव च ॥ १२
 आदौ सिद्धः स्थितो मन्त्रस्तदन्ते तद्देव हि । मध्ये रिपुमहसाणि न दोषाय भवन्ति हि ॥ १३
 मायाप्रसादप्रणवेनांशकारुण्यतममक्षके । ब्रह्मांशको ब्रह्मविद्या विष्णुर्वद्भो वैष्णवः स्मृतः ॥ १४
 रुद्रांशको वैली वीर इन्द्रांशश्चेश्वरमिवः । नैर्गांशो नार्गस्तच्छासो चर्क्षोऽशो भूषणमिवः ॥ १५
 गन्धर्वांशोऽतिगीतादि भीमांशो राक्षसांशकः । दैत्यांशः स्याद्युद्धकथ्रीर्मानो विद्याधरांशकः १६
 पिशाचांशो मलाक्रान्तो मन्त्रं दशाक्षिरीक्ष्य च । मन्त्र एकात्फटन्तः स्याद्विद्या पञ्चाशतावधि ॥
 पाला विशाक्षरान्ता च रुद्रा द्वाविंशतायुधा । तत ऊर्ध्वं तु ये मन्त्रा वृद्धा यावच्छतत्रयम् ॥ १८
 अकारादिहकारान्ताः क्रमात्पक्षौ शितासितौ । अनुस्वारविस्मरणेण विना चैव स्वरा दश ॥ १९
 ह्रस्वाः शुक्ला दीर्घाः श्यामास्तिययः प्रतिपन्मुखाः । उदिते शान्तिकादीनि ध्रुमिते वैदेयकादिकम्
 ध्रुमिते संधैया द्वेषोचाटने स्तम्भनेऽस्तकम् । इडावाहे शान्तिकाद्यं पित्रुले कर्षणादिकम् ॥
 मारणोच्चाटनादीनि विषुवे पञ्चा पृथक् । अधरस्य गृहे पृथ्वी ऊर्ध्वं तेजोऽन्तरा द्रवः ॥ २२

* अनुविद्धान्तगतमन्त्रस्थानेऽयं पाठो दृश्यते क. द. पुस्तकयोः—द्वैमी धार्याऽक्षिमन्त्रेण दाप्य तु शिरसः शिखा ।
 तथा ज्योतिषमाविशः सावित्रयेति गोचरा इति ।

१ क. द. 'येदनुवासाम्' । २ क. द. 'शिखाकु' । ३ छ. 'सागह्ये' । ४ ख ग. 'शिवी य' । ५ छ. 'दृ-
 ष्यति' । ६ छ. 'याजयेत्' । ७ ख ग. 'दः स्वति' । ८ क. द. 'देहिदि' । य' । ९ क. द. 'नाइकस्याहम्' । १० क.
 द. 'विष्णुदो' । ११ छ. 'को भवेद्दोर' । १२ क. द. च 'मनी' । १३ क. द. 'माताहो' । १४ क. द. 'मन्त्रदक्षो' ।
 १५ क. द. 'धादो भू' । १६ क. द. 'य. च रग्नाद्याविद्ययायु' । य. य. 'च वर्णा इ' । १७ क. द. 'यक्षक' । १८ छ.
 ग. 'प्रातिरे' । १९ क. द. 'मन्त्रवा' ।

(गौर्वादिपूजा)

रन्ध्रपार्थे वदिर्वायुः सर्वं व्याप्य मद्देश्वरः । स्तम्भानं पार्थिवे शान्तिर्जले वश्यादि तेजसे ॥
वायौ स्यात्क्षयणं शून्ये पुण्यं कालं समभ्यसेत् ॥

२३

इति अग्निपुराणे आग्नेयैऽपराधविफलन नाम पञ्चविंशत्यधिकविंशत्यध्यायः ॥ २२५ ॥

आदितः श्लोकानां समग्रशुद्धः—१६७६

अथ ब्रह्मवैश्वानरविफलनित्युक्तनोऽध्यायः ।

गौर्वादिपूजा ।

ईश्वर उवाच—

सौभाग्यादेरुपापूर्वां वश्येऽहं मुक्तिमुक्तिदाम् । मन्त्रध्यानं गण्डलं च मुद्रां होमादिसाधनम् ॥१
त्रिवर्णानुं त्रिवं कालं महाशक्तिसमन्वितम् । इडाद्यं परतोऽमृत्यु मदेवं सविकारणम् ॥ २
द्वितीयं द्वारकाक्रान्तं गौरीगतिपदान्वितम् । चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्यं गौर्वा वै मूलवाचकम् ॥ ३
ॐ ह्रीं सः शौङ्गौर्वायं नमः । ४
उभार्णवितपनेन जातियुक्तं पद्मेऽहम् । आसनं मण्डलेनैव पूर्वि वै हृदयेन तु ॥ ५
उहकं च तथा कालं शिववीजं समुद्धरेत् । प्रार्णं दीर्घत्वरक्रान्तं पदङ्गं जातिसंयुतम् ॥ ६
भासनं मण्डलेनात्र मूर्तिन्यासं हृदाऽऽचरेत् । यामलं कथितं वसस एकवीरं वदाम्यथ ॥ ७
व्यापकं सृष्टिसंयुक्तं यद्विमायाकृशानुभिः । शिवशक्तिसमं चीजं हृदयादिविचित्रितम् ॥ ८
गौरीं यजेद्देवकृप्यां काष्ठेनां शैलमादिकाम् । पञ्चपिण्डां तथाऽव्यक्तं कोणे मध्ये तु पथमम् ॥
ललिता सुभगा गौरी शोभनी(गी) चाप्रितः क्रमात् । वामा ज्येष्ठा क्रिया ज्ञाना वृत्ते पूर्वादितो
पजेत् ॥ १०
सर्षिके वामभागे तु शिवस्वायम्बररूपकम् । व्यक्ता द्विनेत्रा त्र्यक्षरा वा शुद्धा वा संकरान्विता ॥
शैवपद्मद्वयस्था वा द्विभुजा वा चतुर्भुजा । सिंहास्था वा वृकस्था वा अष्टाष्टदशसत्करा ॥ १२
स्रगस्रसूत्रकलिकां गलकोत्पलपिण्डका । शरं धनुर्वा सव्येन पाणिनाऽन्वथमं मदत् ॥ १३
वामेन पुस्तताम्बूलदण्डाभयकण्ठलम् । गणेशं दर्पणेष्वाम्बुदादेकैकशः क्रमात् ॥ १४
व्यक्ताव्यक्ताऽथ वा कार्वा पद्मपुरां सृताऽऽसने । लिङ्गमुद्रा शिवस्योक्ता ऽमुद्रा चाऽऽचारनी द्वयोः
शक्तिमुद्रा तु योन्वाख्या चतुरस्रं तु गण्डलम् । चतुर्हस्तं त्रिपत्राक्षं मध्यकोष्ठचतुष्टये ॥ १६
व्यस्तार्थं चार्धचन्द्रं तु द्विपदं द्विगुणं क्रमात् । द्विपदं द्वारकण्ठं तु द्विगुणादुपकण्ठतः ॥ १७
शरत्रयं त्रयं दिक्षु अथ वा भद्रके यजेत् । स्थण्डिले वाऽथ संस्थाप्य पञ्चगव्यामृतादिनाम् ॥ १८
रक्तपुष्पाणि देवानि पृथग्वित्वा शुद्धेषुखः । शनं कृत्वा घृताद्यं च पूर्णादः सर्वैर्भद्रिभिराम् ॥
रहितं दत्त्वा कुमारीथ तिस्रो वा चाष्ट भोजयेत् । वैशेष्यं शिवभक्तेषु दद्यात् स्वयमाचरेत् ॥२०

* इत् पदमन्त्रिन क. व. पुस्तकेषु । + " मुरव्याऽऽचरन् तत्रैः " इत्यत्रि विधित्वाऽः ।

१ छ. 'शिवविति' । २ छ. 'वदुत्प' । ३ क. छ. ग. द. 'संगु' । ४ क. द. जगततुमुम् । ५ छ. ग.
सव्यर्वा । क. व. 'कोठज' । ६ छ. ग. 'वस्तोरा द्वि' । ७ क. छ. द. 'वा जलको' । ८ क. द. 'श शिवताऽऽ'
९ छ. 'द्वय' । १० छ. ग. 'त्रयो' ।

कन्यार्थी लभते कन्यामपुत्रः पुत्रपामुघात् । दुर्भगा चैव सौभाग्यं राजा राज्यं जयं रणे ॥ २०
 अष्टलक्षैश्च वापिसिद्धिर्देवाया वशाममयुः । अनिषेध न चाश्रीयाद्दामहस्तेन चार्चयेत् ॥ २१
 अष्टम्यां च चतुर्दश्यां तृतीयार्यां विशेषतः । मृत्युंजयार्चनं वक्ष्ये पूजयेत्कलशोदरे ॥ २२
 हृषीकेशं च प्रणवो मूर्तिरीजुंस ईदृशम् । मूले च यौपहन्तेन कुम्भमुद्रां प्रदर्शयेत् ॥ २३
 होमयेत्सीरदूर्धाज्यममृतां च पुनर्नवाम् । पापसं च पुरोडाशमयत्तं तु जपेन्मनुम् ॥ २४
 चतुर्मुखं चतुर्बाहुं द्वाभ्यां च कलशं दधत् । वरदाभयकं द्वाभ्यां स्नायाद्दे कुम्भमुद्रया ॥ २५
 आरोग्यैश्वर्यदीर्घायुरौषधं मन्त्रितं शुभम् । अपमृत्युहरो ध्यातः पूजितो ह्येत एव सः ॥ २६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये गीर्वादिपूजावर्णनं नाम पद्मविशालाधिकप्रियदातमोऽध्यायः ॥ ३२६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—९७०२

अथ सप्तविंशलाधिकप्रियदातमोऽध्यायः ।

देवालयमाहात्म्यम् ।

ईश्वर उवाच—

व्रतेश्वरांश्च सत्यादीनिष्ठा व्रतसमर्पणम् । अरिप्रशमने शस्तमरिष्टं सूत्रनायकम् ॥ १
 हेमरत्नमयं भूत्पै महाशङ्खं च मारणे । आर्षोयने शङ्खसूत्रं मौक्तिकं पुत्रवर्धनम् ॥ २
 स्फाटिकं भूतिदं कौशं मुक्तिदं रुद्रनेत्रजम् । धार्वाफलप्रमाणेन रुद्राक्षं चोत्तमं ततः ॥ ३
 समेरं मेरुहीनं वा सूत्रं जप्यं तु मानसम् । अनायाद्बहुप्रमाक्रम्य जपं भाष्यं तु कारयेत् ॥ ४
 तर्जन्यङ्गुष्ठमौक्रम्य न मेरुं लक्ष्येज्जपे । प्रमादात्पतिते सूत्रे जप्तव्यं तु शतद्वयम् ॥ ५
 सर्ववाद्यमयी घण्टा तस्या चादनमर्थकृत् । गोशकृन्मूत्रवल्पीकमृत्तिकाभस्मवारिभिः ॥ ६
 वेदमायतनलिङ्गादेः कार्यमेवं विशेषनम् । स्कन्दो नमः शिवायेति मन्त्रः सर्वार्थसाधकः ॥ ७
 गीतः पञ्चाक्षरो वेदे लोके गीतः षडक्षरः । ओमित्यन्ते स्थितः शशुर्मेर्द्वाणो बटवीजवत् ॥ ८
 क्रमान्नमः शिवायेति ईशानाद्यानि त्रै विदुः । षडक्षरस्य सूत्रस्य भाष्यं विद्याकदम्बकम् ॥ ९
 यदो नमः शिवायेति एतावत्परमं पदम् । अनेन पूजयेद्विद्वं लिङ्गे यस्मात्स्थितः शिवः ॥ १०
 अनुग्रहाय लोकानां धर्मकामार्थमुक्तिदः । यो न पूजयते लिङ्गं न स धर्मादिभाजनम् ॥ ११
 लिङ्गार्चनाद्भक्तिमुक्तिर्यावज्जीवमतो यजेत् । वरं प्राणपरित्यागो भुञ्जीतापुत्र्य नैव तम् ॥ १२
 रुद्रस्य पूजनाद्गुरो विष्णुः स्वादिष्णुपूजनात् । सूर्यः स्वात्सूर्यपूजातः शक्त्यादिः शक्तिपूजनात् ॥ १३
 सर्वयज्ञतपोदाने तीर्थे वेदेषु यत्फलम् । तत्फलं कोटिगुणितं स्थाप्य लिङ्गं लभेन्नरः ॥ १४
 त्रिसंध्यं योऽर्चयेद्विद्वं कृत्वा त्रिलेने पाथिवम् । शतैकादशिकं यावत्कुलमुद्भृत्य नाकभाक् ॥ १५
 भवत्या विनासुसारेण फुर्यात्मासादसंचयम् । अल्पे महति वा तुल्यं फलमाढ्यदरिद्रयोः ॥ १६
 भागद्वयं च पर्यर्षे कल्पयेज्जीवनाय च । धनस्य भागमेकं तु अनित्यं जीवितं यतः ॥ १७

[अ० १२८-३२२-स्रो० १-११-१] अग्निपुराणम् ।

४१३

(छन्दःसारः)

शिससकुलमुक्त्व देवागारकृदर्थभाक् । मृत्काष्ठेष्टकसैलार्थैः क्रमात्कोटिगुणं फलम् ॥

१८

अष्टेष्टकसुरागारकारी स्वर्गमवासुपात् । पान्शुना क्रीडमानोऽपि देवागारकृदर्थभाक् ॥

१९

इत्यादिमहापुराण भाग्ये देवालयमहासम्बन्धनं नाम सप्तविंशत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३२० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—९७२१

भवेद्योनात्रिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

छन्दःसारः ।

अग्निवाच—

छन्दो बध्ने मूलैस्त्रैः पिङ्गलोकं यथाक्रमम् । सर्वादिमध्यान्तगणौ म्लौ भ्यो जौ स्तो त्रिका गणाः ॥

१

इस्यो गुरुर्वा पादान्ते पूर्वयोगाद्विसर्गतः । अनुस्वाराद्यञ्जनात्स्याज्जिहामूलीयतस्तथा ॥

२

उपभानीपतो दीर्घो मूर्ध्मलौ नौ गणाविद् । वसन्तोऽष्टौ च चत्वारो वेदादीन्यादिलोकेतः ॥ ३

इत्यादिमहापुराण भाग्ये छन्दःसारकथनं नामाष्टविंशत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३२० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—९७२४

भवेद्योनात्रिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

छन्दःसारः ।

अग्निवाच—

छन्दोधिकारे गायत्री देवी चैकाक्षरा भवेद् । पञ्चदशक्षरा सा स्वात्पानापत्याऽष्टवर्णिका ॥ १

पञ्चुर्वा षट्षर्वा गायत्री सात्रां स्याद्वादशाक्षरा । ऋचापष्टादशर्वा स्पान्सात्रां वर्षेत् च द्वयम् २

श्रुत्वा त्रयं च वर्षेत् प्राजापत्याचतुष्टयम् । वर्षेदेकैकं श्रेषे आमुर्वा एकमुत्सृजेत् ॥ ३

उष्णिगमुष्टुष्टुहती षड्विंशतिरुजगत्यपि । तानि श्रेयानि क्रमशो गायत्र्यो वैद्विभ्य एव ताः ॥ ४

तिस्रस्त्रिंशः सनाम्यः स्युरेकैका वैद्विभ्य एव चै । भाग्यनुषां च संशः स्पृशतुःषष्टिपदे लिखेत् ॥

इत्यादिमहापुराण भाग्ये छन्दःसारकथनं नामैकोनविंशत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३२१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—९७२९

१ छ. क. छन्दःसन्ने । २ छ. घ. 'नन्दः वि' । ३ छ. क. शौ । घ. ग. शौ । ४ छ. क. उचो । ५ छ. घ. 'सो तपुर्वा' । ६ छ. घ. '५ श्रे उपत्यांशे' । ७ छ. घ. 'स इत्यदि' । ८ छ. 'कोशः' । ९ छ. क. 'दत्तागुरी तस्या नाम' । १० छ. क. 'वर्षेत् द्व' । ११ क. क. 'रूप देव' । १२ छ. भावे । १३ छ. च । भावे ।

अथ त्रिषदधिकमिदं ततमाध्याय ।

छन्द सार ।

अग्निरुवाच—

पाद आपादूर्ध्वे गापत्र्यो वसवः स्मृताः । जगत्या आदित्याः पादो विराजो दिश ईरिताः
 त्रिष्टुभो रुद्राः पादः स्याच्छन्द एकादिपादकम् । आद्य चतुष्पादतुभित्तिपात्सप्तारैः क्वचित् २
 (* सा गापत्री पादनिचूत्मतिष्टाष्टाद्रिषत्त्रिपात् । वर्षमाना पट्टाष्टा त्रिपात्पट्टभूपरैः ॥ १
 गायत्रीतिपादनिचूत्नामी नवनवर्तुभिः । वाराही रसद्विरैन्धैश्छन्दश्चाप तृतीयकम् ॥ ४
 द्विपाद्वादशवस्वर्णैस्त्रिषांचु त्रैष्टुभैः स्मृतम् । उष्णिक्छन्दोऽष्टवस्वर्कः पादवन्दे प्रकीर्तितः ॥ ५
 ककुब्धिर्गाष्टसूर्यवस्वर्णैस्त्रिभिरेव सः । पुर उष्णिक्सूर्यवसुवस्वर्णश्च त्रिपाद्भवेत् ॥ ६
 परोष्णिक्परतस्तु स्याच्चतुर्धादपिभिर्भवेत् । साष्टाक्षरैरनुष्ण्याच्चतुष्पाच्च त्रिपात्कचित् ॥ ७
 अष्टार्कसूर्यवर्णैः स्यान्मध्येऽन्ते च क्वचिद्भवेत् । बृहती जगत्क्षयो गायत्र्याः पूर्वको यदि ॥ ८
 तृतीयः पथ्या भवति द्वितीया न्यङ्कुसारिणी । स्कैन्धो ग्रीया क्रौष्टुके स्याद्यास्कस्यारो बृहत्पि
 उपरिष्टाद्बृहत्सन्ते पुरस्ताद्बृहती पुनः । क्वचिन्नकाश्चत्वारो दिग्दिग्द्विषणिका ॥ १०
 महाबृहती जागतैः स्यात्त्रिभिः सतो बृहत्पि । त्रिण्डिनः पङ्क्तिश्छन्दः स्यात्सूर्यार्काष्टाष्टवर्णकैः ॥
 पूर्वो चेदयुजौ सतः पङ्क्तिश्च विपरीतकौ । मस्तारपङ्क्तिः पुरतः परोदास्तारपङ्क्तिः ॥ १२
 अदिस्तारपङ्क्तिरन्तश्चेद्बहिः संस्तारपङ्क्तिका । अक्षरपाङ्क्तः पञ्चकाश्च चत्वारश्चात्पञ्चो द्वयम् ॥ १३
 पदपाङ्क्तिः पञ्च भवेच्चतुष्क पदकत्रयम् । पदरूपमभिर्गायत्रैः पद्भिश्च जगती भवेत् ॥ १४
 एकेन त्रिण्डयोतिष्मती तथैव जगतीरिता । पुरस्ताज्जपोतिः प्रथमे मध्येज्योतिश्च मध्यतः १४
 उपरिष्टाज्ज्योतिरन्त्यादेकस्मिन्पञ्चके तथा । भवेच्छन्दः शङ्कुपती पदके छन्दः ककुब्धती ॥ १६
 त्रिषदशिशुग या स्यात्सा पिपीलिकमध्यमा । विपरीता यवमथ्या त्रिष्टुदैकेन वर्जिता ॥ १७
 भूरिजैकेनाधिकेन पिपीलीना च चिराद्भवेत् । सारादस्याद्वाभ्यामधिक सद्विधे दैवतादितः ॥ १८
 आदिपादान्निधयः स्याच्छन्दसा देवताः क्रमात् । († अग्निः सूर्यः अश्वी जीवो वरुणश्चन्द्र एव च
 विश्वे देवाश्च पदेजगत्याः स्वराः पद्मो ह्यः जमात्) । गान्धारो मन्मथश्च पञ्चमो धैवतस्तथा
 निपादो वर्णः श्वेतश्च सारङ्गश्च पिण्डकः । कृष्णो नीलो लोहितश्च गौरो गार्धोत्रिमुखके ॥ २१

* धनुर्विद्यातर्गतमन्वन् पुस्तके नास्ति । † इदमर्थे नास्ति क प ह पुस्तकेषु । ‡ धनुर्विद्यातर्गतप्रथमो नास्ति क ह पुस्तकेषु ।

१ छ 'पूर्वेण गा' । २ छ 'विष्णुतो' । ३ छ 'अग्निं पदे नवित्तप्रतिष्ठादि' । ४ छ 'वसवसुभू' । ५ छ 'यस्यो
 तिपदनीमुना' । ६ क 'द्विपदक यथमानकमशान' । ७ वसवसुपदरवर्णैश्च प्रतिष्ठा तु प्रकीर्तिता ॥ द्वि' । ८ क ह
 'पथवर्षेज्युदे स्म' । ९ छ 'गनुष्ण्य' । १० छ ग 'स्वर्णाग्निः' । ११ छ 'स्वर्णाग्निः' । १२ क ह 'प्याग्निभिर्भ' ।
 छ 'प्याग्निभिः' । १३ क 'वीजागतश्च' । १४ छ 'गयत्र' । १५ छ 'स्कैन्धो' । १६ छ 'स्वापक्षे स्वारां पु' । १७ क
 ह 'स्वादयु' । १८ छ ग 'दिग्द्विषणिका' । १९ छ 'मभिः' । २० प ह च 'वी वेदयु' । २१ छ 'वी देवयु' । २२ छ
 ह 'पथात्' । २३ क ह 'सारात्प' । २४ क ह 'निष्कदेव' । २५ ग 'विपुद्बन्' । २६ छ 'भूमिज' । २७ छ 'दि'
 क्षमा । २८ छ 'पद्मादा' । २९ क ह 'यवसुच्यते' । ग' ।

(छन्दोनातिनिरूपणम्)

गोरोचनाभाः कृतपो ह्यतिश्ल(च्छ)न्दो हि श्यामलम् । अप्रिर्विश्यः कारयपथ भौतमाङ्गिरसौ क्रमात् २३
 भार्गवः कौशिकश्चैव चासिष्ठो गोप्रमीरितम् ॥

श्यामलमहापुराण आग्नेये छन्दःसारकथनं नाम त्रिशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१० ॥

आदितः श्लोकानां सप्तत्यङ्काः—९८६२

अर्धकविशतधिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ।

छन्दोनातिनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच—

चतुःशतमुत्कृतिः स्यादुत्कृतेशतुरस्त्यजेत् । अभिसंख्या प्रत्यकृतिस्तानि च्छन्दांसि वै पृथक् ॥ १
 कृतिशक्तिप्रतिर्धात्री अत्यष्टिश्चाष्टिरित्यतः । अतिश्रेकरी श्रेकरीति अतिजगती जगत्यपि ॥ २
 छन्दोऽत्र लौकिकं स्याच्च आर्षिमात्रैषुभात्स्मृतम् । त्रिष्टुप्त्रिष्टुहती अनुष्टुप्त्रिष्टुष्णिगीरितम् ॥ ३
 गायत्री स्वात्सुप्रतिष्ठा प्रतिष्ठा मध्यया सह । अत्युक्तात्युक्त आदिश्च एकैकासरर्वानितम् ॥ ४
 चतुर्भागो भवेत्पादो गणच्छन्दः प्रदश्यते । तावन्तः समुद्रा गणा द्वादिसप्तान्तसर्वगाः ॥ ५
 चतुर्वर्णाः पञ्च गणा आर्यालक्षणमुच्यते । स्वरार्थं च आर्यार्थं स्वादार्याणां विषमेषु जः ॥ ६
 पद्यो जो न लघुर्वा स्वाद्वितीपादिपदं नले । सप्तमेऽन्ते प्रथमा च द्वितीये पञ्चमे नले ॥ ७
 अर्थे पदं प्रथमादि पष्ठ एको लघुर्भवेत् । त्रिष्टु गणेषु पादः स्वादार्यापर्वार्थके स्मृत ॥ ८
 विपुलान्यथ चपला गुरुमध्यगता च जौ । द्वितीयचतुर्थौ पूर्वे च चपला सुसपूर्विका ॥ ९
 द्वितीये जयनपूर्वा चपलार्या प्रकीर्तिता । उभयोर्महाचपलौ गीतवाद्यार्थतुल्यकौ ॥ १०
 अन्त्येनार्धेनोपगीतिरुद्गीतिश्चोत्कृतास्मृता । अर्धे रक्षगणा आर्या गीतिच्छन्दोऽथ मात्रया ॥ ११
 वैताल्यं द्विषस्ता स्वाच्चतुष्पादे समे नलः । वसवोऽन्ते वनगाथ गोपुरच्छं द्युक्तं भवेत् ॥ १२
 भगणान्ता पौतलिका शेषे परे च पूर्ववत् । साकं पद्वा मिथश्चुनि प्राच्यवृत्तिः पदश्यते ॥ १३
 पक्षमेन पूर्वसाकं तृतीयेन सहस्रयुक् । उदीच्यवृत्तिराद्या स्वाद्युगपच प्रवर्तकम् ॥ १४
 अर्थे चारुहासिनी स्वाद्युगपचान्तिका भवेत् । सप्तार्चिर्वसवश्चैव मात्रासमक्रमिरितम् ॥ १५
 भवेन्नलरमौ लथ द्वादशो वा नवासिका । विश्लोकः पञ्चमाष्टौ यो चित्रा नचमकथ लः ॥ १६
 परयुक्ते नोपचित्रा पादाकुलकमित्यतः । गीत्यार्यालक्ष्येश्वरसौम्या लपूर्वा षणोतिरीरिता ॥ १७

१ छ. ज्योतिषछन्दो । २ क. द. 'त्रिष्टुहती अ' । छ. 'दिवुती अ' । ३ क. द. 'अष्टिप्रत्यष्टि' । ४ क. द. छ. 'अतिश-
 कृती' । ५ क. द. छ. 'श्रेकरी' । ६ क. द. 'आर्यानादिप्रधानस्मृत' । ७ क. द. 'केशोत्तर' ।
 ८ ख. ग. 'अर्थे' । ९ क. द. 'गणच्छन्द' । १० क. द. 'प्रथाच्यते' । ११ छ. ग. 'ते' । गणनः । १२ ख. द. 'मे
 नलः । प' । १३ छ. ग. 'वाच्यके' । १४ क. द. 'त्य उचितवार्थे' । १५ ख. ग. 'सा । आदेना' । १६ क. द.
 'अनन्तेनो' । १७ क. द. 'ये च सगननार्था' । ख. ग. 'ये वसुधा भा' । १८ ख. ग. 'सौ पृथिकः नुरात्वा' ।
 १९ छ. 'द्विस्वरा स्वाद्युष्णा' । २० क. द. 'यो तेन नामा' । २१ छ. 'वाटलिका' । २२ छ. ग. 'अनुष्टुप्तरा' । २३ क.
 द. 'दुष्पाक' । २४ क. द. 'द' । गतांशिनं । ख. ग. 'द' । गतांशिनं । २५ क. द. 'वैपु' । परमो नथ द्वादशोऽनन' ।
 २६ क. द. 'विष्णोः रूपयमाश्रीनोपित्रपवमद्वयनः । प' । २७ क. ख. द. 'परिता' । २८ २ क. द. 'श्वेयधेःश्रीन्या नः
 पूर्वो ज्यो' ।

स्याच्छिखा विपर्यस्तार्धा तुलिका समुदाहृता । ऐकोनत्रिंशदन्ते गः स्याज्जैन न समावर्त्तौ १७
 गुं इत्येकगुरुं संख्या वैर्णादिश्च विपर्ययात् ॥ १८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये छन्दोजातिनिरूपण नामैकत्रिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३३१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९७७०

अथ द्वात्रिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

विषमकथनम् ।

अग्निहोत्र—

दृत्तं समं चार्धसमं विषमं च त्रिधा वदे । समं तार्वेत्कुंत्वकृतमर्थं समं च कारयेत् ॥ १
 विषमं चैव वा स्यूनमतिवृत्तं समान्यपि । लघौ चतुष्पमाणी स्यादाभ्यामन्यद्वितानकम् ॥ २
 ऋषादस्याऽऽद्यं तु वक्त्रं स्यात्सनी न प्रथमा स्मृतौ । वान्यमुश्रुतुर्धाद्वर्णात्पध्यावक्त्रं स्वयोजतः
 विपरीतपध्या न्यासाच्चपला वागुजस्रनः । +विपुलौ युगसप्तमः सर्वे तस्यै तस्य च ॥ ४
 भौतो वा विपुलानेका वक्त्रजातिः समीरिता । भवेत्पदं चतुर्वर्ध्वं चतुर्वृद्ध्या पदेषु च ॥ ५
 गुह्येद्वयास्तु आषीढः प्रत्याषीढो गर्णादिकः । प्रथमस्य विपर्यासे मञ्जरी लंबणी क्रमात् ॥ ६
 भवेद्वृत्तधाराख्या ईद्विद्वेत्पुच्यतेऽधुना । एकतेः सप्तत्रसा नः स्युर्नसौ जो गोऽथ भी न जौ ॥
 नो गोऽथ सप्तसा गो गस्तृतीयचरणस्य च । सौरभे केचन भगा ललितं च नमौ जसौ ॥ ८
 उपस्थितं प्रचुपितं प्रथमाद्यौ समौ जसौ । गोगयो मलजा रो गः समौ च रजयाः पदे ॥ ९
 वर्षभौनं मेर्लौ स्त्रोन सौ अथो तोजोर ईरिता । शुद्धविराडार्पभारुयं वक्ष्ये चार्धसमं ततः ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये विषमकथनं नाम द्वात्रिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३३२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९७८०

* भट्टिमञ्जरीकेऽन पाठः क ए पुस्तकयोः—दादष्टं नष्टवत्क स्याज्जनी तत्प्रथमा स्मृती । वान्यपध्यावर्-
 नांयस्यावक्त्रं युवोज न इति । + एतदर्थस्थाने क. इ. पुस्तकयोः 'विपुलायुगसप्तमोः सर्वातः सितस्य च' इति ।

१ क. इ. चित्तसार्धं । २ क. इ. गुणिका । ख. ग. मूलिका । ३ क. इ. एकेन विरादन्ते घः स्याज्जनेन-
 समदावलाः । गुं । ४ घ. 'उद्देतल' । ५ क. इ. 'ला' । तर् इत्येवं गुदयो । ६ ख. ग. य । ७ 'भांरादि' । ८ छ. 'दिगर्ध' ।
 ९ घ. ग. 'पद् इदद्वलमर्ष' । १० घ. 'इदुद्वलमर्ष' । ११ ख. ग. 'वि । मली च' । य.
 'वि । नवी च' । १२ ख. ग. 'लाप्रधस्य' । १३ ख. ग. 'व ही नो या' । १४ ख. ग. 'दनेऽस्य तु आ' । १५ क. इ.
 'वर्णात्पध्या' । १६ ख. ग. 'कापिडः' । १७ क. इ. 'न यवी' । ख. ग. लयनी । १८ ख. ग. 'उद्देतल' । १९ क.
 इ. 'तः सप्तसा नस्युर्नसौ जौ गोऽथ भी न जौ' । २० ख. ग. 'सो ।
 २१ क. इ. 'सौरभ' । २२ ख. ग. 'न एवभावलतर्द्विती च नस्ये च भी' । २३ क. इ. 'केचन भवानलितं तत्प्रथमाद्यौ ।
 २४' । २५ ख. ग. 'जसौ' । २६ क. इ. 'मानीस्त्री च नगी अधोभ्येधो नदीरितम् । गु' । २७ ख. ग. 'तनी' । २८ उ. 'स्ये
 २९ न भयो नो जोष रं' ।

(अर्धसप्तमवृत्तिरूपणम्)

अथ प्रथमत्रिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

अर्धसप्तमवृत्तिरूपणम् ।

अग्निहोत्र—

सर्वविभक्तं सैसमनामथभोज भगामथ । द्रुतमर्ध्वौ ततभगा गयोन्नजयाः स्मृताः ॥ १
 वेगवती सैसमना भभभ गोगथो स्मृता । रुद्रविस्वारस्तौ सभगासमजा गोगथा स्मृतौ ॥ २
 रजसा गोगथो द्रोणी गोगौ वै केतुपत्यपि । आख्यानिकी ततजगा गथौ जगतजगागथ ॥ ३
 विपरीताख्यार्थानकीतिर्जवागा तौ जगोगथ । सीमल्लौगथ लभभारो भवेद्धरिर्जवल्लभा ॥ ४
 ली वनौ गाय नजजा यः स्यादपराक्रमम्(?) । पुष्पिताग्रा नैलवया नमजौ रो गथो रंजौ ॥ ५
 योजयो जवजजागो मूले पनमती शिल्वा । अष्टाविंशतिनागाभा विशन्नायं ततो युजि ॥ ६
 सञ्जा तद्विपरीता स्यात्सप्तवृत्तं प्रदेर्ष्यते ॥

इत्यादिनष्टपुराण आग्नेयेऽर्धसप्तमवृत्तिरूपणे नाम प्रथमत्रिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३३३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—२७८६

अथ त्र्युत्रिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

सप्तवृत्तिरूपणम् ।

अग्निहोत्र—

पतिर्विच्छेद इत्युक्तस्तत्तन्मध्वान्तयौ गणौ । यौ सः कुमारललिता तौ गौ चित्रपदा स्मृता ॥ १
 विष्णुमालां सभागस्य गणौ रतलगैर्भवेत् । माणवकाक्रीडितकं धेनौ हलमुस्तौ धंसः ॥ २
 स्याद्भ्रुवंगशिंशुमृता नौ मोहं सरुतं नैनी । भवेच्छुद्धैर्विराड्दृत्तं प्रतिपादं समौ जगौ ॥ ३
 मणयो नतयापः स्याज्जौ गौ मयूरसारिणी । सैतामभसगा वृत्तं भजतापुपरि स्थिता ॥ ४
 रुक्मवन्ती भससगाविन्द्रवजा तैजौ जैगौ । जतौ जगौ त्रैपुर्व्या वायन्तापुपजातपः ॥ ५
 दोषकं भग(भ)भागी स्वाच्छालिनी मतर्भौगौ । यतिः समुद्रा ऋपयो वातोर्मा मर्भैतागौ ॥ ६
 पतुःस्वरा स्याद्भरी विलसिता मभौ नलौ । समुद्रा अय ऋपयो धनौ लौ गौ रयोद्धता ॥ ७

१ अ. ग. 'पतित्र समसगणभोदभवागथो । छ. 'पतिव' । २ क. द. समसगणभोदभवागथ । ३ अ. ग. 'प्या भभभ' । ४ अ. ग. समसगणभोदभवागथो । ५ क. द. 'ता । सजगागोगथोभौ वेगोवेवे' । ६ अ. ग. 'यो नौ नौ यो' । ७ अ. ग. योथ जजगागथ । छ. 'यो तत' । ८ छ. 'श्यानिको तौ जग' । ९ अ. ग. 'विर्जमन्तौ । १० अ. 'भायो भ' । ११ अ. ग. 'जन्मृता । नौवनीयथ' । १२ क. द. ननरजारेजोगणौपथौ । रजयोरजगः जौरो-मूलेजवपथौ । छ. ननय' । १३ छ. 'जायोप' । १४ अ. ग. 'जौ । रजयो जदजारे गामलयेवम' । १५ अ. ग. 'शित-पन्थायि' । १६ अ. ग. प्रदेषि । १७ क. क. 'सामभगाइमेभं' । छ. 'ममना यर्विद्वेत्तमेभे' । १८ अ. रनौ । १९ अ. य. रसः । २० अ. 'शुभृता री मोहं म' । छ. 'शुभृताजीमेहं मभ' । २१ अ. ततौ । २२ अ. 'वेत्तपुद्रिराजुत । २३ अ. ग. 'द्विरादृत्' । २४ अ. 'नी । पगथी मलयो मः' । २५ क. द. 'सोमनजगाः स्यादौ गोम' । २६ अ. ग. 'यो । सतानभय' । २७ क. द. सताभा सनाम् । २८ क. द. नयो । २९ क. द. ययो । ३० छ. 'सुवृत्तौ । ३१ क. द. 'नी यतनाय' । ३२ अ. 'भामगौ । ३३ क. 'भनाय' ।

स्वागतो धनभा गो गो वृत्ताननसमाथ सः । इयेनीधे जवना गः स्याद्रम्या नपरमा गगः ॥ ८
 जगनी वंशस्था वृत्तं जतौ जानथ तौ जैवौ । इन्द्रवंशा तोटकं सधतुभिः प्रतिपादितम् ॥ ९
 भवेद्भुतविलम्बिता नभौ भरावथो नलौ । स्या श्रीपैरो वसुदेदाञ्जलोद्धतमतिजलौजसौ ॥ १०
 जलौ वसर्ववश्वाथ ततं ननभैराः स्मृतम् । कुसुमविचित्रा र्द्योर्नां च नौ रम्याचन्नाशिका ॥ ११
 भुजंगमयातं यैः स्वाचतुर्भिः स्रगिणी तु रैः । प्रमिताक्षरा गत्री सौ कान्तोत्पीडं भवौ सयौ ॥
 वैश्वदेवी मययाः पथाङ्गा नयमालिनी । नजौ भयो प्रतिपादं गणा यदि जगत्पि ॥ ११
 महापिप्पी भवजवा गोपतिर्वह्निदिक्षु च । रुचिरौ जैमसजगा छिन्ना वेदैर्गृहैः स्मृता ॥ १४
 पत्तमयूरं मतया सैतौ वेदग्रहैर्यतिः । गौरी भलेनसा गः स्यादसंघापा नतौ नैभौ ॥ १५
 गो ग इन्द्रियनवकौ ननौ रसलभाः स्वराः । स्वराधापराजिता स्यान्ननभा नलगाः स्वराः १६
 द्विः प्रहरणकलिता वसन्ततिलका नभौ । जौ गौ सिरोहता सा स्यान्मुनेरुद्धपिणी च सा ॥ १७
 चन्द्रार्ता ननौ सोमावर्तनुनवकः स्मृतः । मणिगुणनिकराऽसौ मालिनी नौ मयौ र्यसः ॥ १८
 यतिर्वसुस्वरा भौ वौ नतलैमित्रसग्रहाः । ऋषभंगजविलसितं ज्ञेया शिखरिणी जैर्गौ ॥ १९
 रत्नमालभृगुरुद्राः पृथ्वीनजसजसा जैभौ । गावसुग्रहविच्छिन्ना पिङ्गलेनेरिता पुरा ॥ २०
 वशपत्रेपतितं स्याद्भवेना भौ नगौ सदिर् । हरिणी नसमा रः सो नैर्गौ रसचतुःस्वराः ॥ २१
 मन्दाक्रान्तौ सपभतं नगौ राब्धिवसुः स्वराः । कुसुमितलता वेष्टिता भैतना यययाः शराः २२
 रैधाः स्वराः प्रविरथसजजाः सतताश्च गः । शार्ङ्गलविक्रीदितं स्यादादित्यमुनयो यतिः ॥ २३
 कृतिः सुवदना मो रो भनया भनगाः सुराः । यतिर्मुनिरसार्थैथ इति वृत्तं क्रमात्स्मृतम् ॥ २४
 स्रग्धरा भरैता नो मो यपौ विःसप्तका यतिः । सैमुद्रकं भरैजा नो वनगा दक्ष भास्कराः ॥ २५
 अम्बललितं नजभा जैर्भजा भनभीशतः । पत्तनीडा ममनैना नौ नभौ गोष्ठमातिथिः ॥ २६
 तन्वी भनतसा भो भो लयो बाणसुरार्ककाः । क्रौञ्चपदा भमवता नौ नौ बाणशराष्टतः ॥ २७
 भुजंगविजृम्भितं ममतना ननवासैनी । गष्टेभमुनिभिश्छेदो ह्युपहावारुपमीदशम् ॥ २८
 मनना ननता नः सो गणैर्ग्रहरसो रसात् । नौ सप्त रो दण्डदः स्याच्छण्डवृष्टिर्घातकम् ॥ २९
 रेफैष्टव्या ननयाः स्युर्व्यालजीभूतमुख्यकाः । शेषे वै प्रतितो ज्ञेयो गाथा प्रस्तार उच्यते ॥ ३०

इत्यादिनाहापुराण आग्नेये समवृत्तनिरूपण नाम चतुस्त्रिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—९८१६

१ छ सामता । २ क ड 'ता रणना । ३ ख घ 'नीरजरदाय स्याद्रम्यानपरमागन । ज' । ४ ख ग जरी ।
 ५ छ. श्रीपुटो वसुदेवा जलोद्धतजलौ जमौ । ज' । ६ ख ग 'सौ रसतेव' । ७ क ड 'मयास्मू' । ८ छ 'ना म्यौ वी नौ
 नौ रो स्याच्छलाम्बिका । ९ क ड 'कालोत्पीनानमोल' । १० ख ग 'स्पीला म' । ११ ख ग 'मरजरा गो' । १२ क ड
 'रा मध' । १३ ख ग 'जभजसण' । १४ क सगौ । १५ ख ग 'ननका म स्वा' । १६ ख नभौ । १७ ख ग
 'तैमव' । १८ छ यय । १९ ख ग 'समदिस' । २० ख ग 'भजयजवि' । २१ ख य यती । २२ क ड 'यो ।
 मयमानुद तु व' । २३ क ड 'श्वी सजयसपरी' । या' । २४ ख ग 'नी' गाव' । २५ क ड 'पत्तय' । २६ क ड
 'रवादावनद्गी व' । २७ ख ग 'ज्ररतो भौ लभोव' । २८ ख ग लभौ । २९ ख ग 'न्ता ममननं न' । छ 'न्ता मम-
 मत । ३० घ. ग. मयोयमयया परा । ३१ क ड 'रसासुराप्रतिरथमघाता श्रतगास्तन' । ३२ ख ग 'धापातिभि
 नूत' । ३३ क ड. 'रसासोथो ययो नि । ३४ क ग 'सद्वन्ष्टवनीरोभारानगा । ३५ ख ग 'रनायोतीनोव' । ३६ ख ग
 'भजलभमा' । ३७ ख. ग. 'नवा नौ मभी शोष्ट' । ३८ ख य 'नो यानय' । ३९ क ड. 'ल शोसमतावा नरसा ली ।
 य' । ४० क. ड. 'नी । मष्टावु' । घ. ग. नौ । अष्टेष मुनिभिरुद्धे' । ४१ ख. ग. 'प्रपात' । ४२ क ड.
 'भवत्ताभ्रवश्यां वाधु' ।

अथ पञ्चविंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

प्रस्तारनिरूपणम् ।

*अग्निरूपाच—

छन्दोऽत्र सिद्धं गायता स्यात्पादे सर्वगुरौ तथा । प्रस्तार आर्यगणयो नः परतुल्योऽथ पूर्वगः ॥ १
 नष्टमध्ये समेऽङ्के नः समेऽर्धविपमे गुरुः । प्रतिलोभगुं नाथं द्विरिष्टग एकमुत् ॥ २
 संख्याद्विरर्धे रूपे तु शून्यं शून्ये द्विरीरितम् । तावदर्धे तद्गुणितं द्विव्यूनं च तदन्ततः ॥ ३
 परे पूर्णे परे पूर्णं मेरुप्रस्तारतो भवेत् । नगसंख्या वृत्तसंख्या चार्धाहुर्लभधोर्धतः ॥ ४
 संख्यैव द्विगुणैकोना छन्दःसारोऽप्यपीरितः ॥ ५

इत्यादिनाष्टपुराण आग्नेये प्रस्तारनिरूपण नाम पञ्चविंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३३५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९८२१

अथ षड्विंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रितानिरूपणम् ।

अग्निरूपाच—

रूपे शिक्षां त्रिपष्टिः स्युर्वर्णा वा चतुरा(र)धिकाः । स्वरा विंशतिरेकथ सर्धानां पञ्चविंशतिः ॥ १
 यादयथ स्मृता षष्ठौ चत्वारश्च यमाः स्मृताः । अनुस्वारो विसर्गश्च क= पौ चापि पराश्रितौ ॥ २
 दुसृष्टश्चेति विद्ध्यो लृङ्कारः लुन एव र्च । रश्च खे अरं भौकं हकारः पञ्चमैर्युतः ॥ ३
 अन्तस्थाभिः समायुक्त औरस्यः कण्ठ्य एव सः । जात्या बुद्ध्या समेत्यार्थान्मनो युद्धे ४
 विवक्षया ॥ ५
 मनः कायाग्निमाहन्ति स प्रेरयति मारुतम् । मारुतस्तूरसि चरन्मन्द्रं जनयति स्वरम् ॥ ६
 प्रातः सवनयोगं तु च्छन्दो गायत्रमाश्रितम् । कण्ठे माध्यंदिनयुते मध्यमं वैशुभानुगम् ॥ ७
 वारं तार्तीयसवनं शीर्षण्यं जागतानुगम् । सोदीर्णो मूर्ध्न्यभिहतो वरत्रयापथ मारुतः ॥ ८
 वर्णाञ्जनयते तेषां विभागः पञ्चधा स्मृतः । स्वरतः कालतः स्थानात्पयत्नार्थप्रदानतः ॥ ९
 अष्टौ स्थानानि वर्णानामुरः कण्ठः शिरस्तथा । जिहामूलं च दन्ताथ नासिकोष्ठी च तालु च ॥ १०
 अनुस्वारो विसर्गश्च शपसा रेफ एव च । जिहामूलमुपश्चा च गतिरष्टविधोऽप्यनः ॥ ११
 यद्यो भावमसंधानमुकारादि परं परम् । स्वरान्तं तादृशं विद्याद्यदन्पथकमुष्मणः ॥ १२
 कुतीर्थादागतं दग्धमपवर्णं च भक्षितम् । एवमुच्चारणं पापमेवमुच्चारणं शुभम् ॥ १३
 सुवीर्थादागतं व्यक्तं स्वाम्नायं सुव्यवस्थितम् । सुस्वरेण सुवचनेण प्रयुक्तं ब्रह्म राजते ॥ १४
 न करालो न लम्बोष्ठो नाव्यक्तो नानुनासिकः । गददो बद्धजिह्वथ न वर्णान्वक्तुर्भवति ॥ १५

*अयमन्वयो नास्ति यः, पुस्तके ।

१ क. द. आदी गौ धो न । २ ग. 'यगामो न प' । ३ क. द. 'दुचमाय' । ४ क. द. 'नतान्' ।
 ५ य. ग. एमाः । ६ क. द. य । वस्ये युधेऽश्रं प्रो' । ७ य. ग. 'प्रोक्तम' । ८ य. ग. 'कण्ठ एकः' । ९ य. ग. 'न' ।

(अथवा व्याघ्री हरेत्पुत्रान्दंष्ट्राभ्यां न च पीडयेत् । एवं वर्णाः प्रयोक्तव्या नाव्यक्ता न च पीडिताः । १५

सम्बन्धवर्णप्रयोगेण ब्रह्मलोके महीयते) । उदात्तशानुदात्तश्च स्वरितश्च स्वरास्त्रयः ॥ १६

इस्यो दीर्घः छुन इति कालतो नियमा अपि(चि) । कण्ठ्या कु(व)हाविष्णुपशास्तालव्या ओष्ठजावुपु ॥ १७

स्फुर्मूर्धन्या ऋदुरया दन्त्या लृतुलसाः स्मृताः।जिह्वामूले तु कुः भोक्तो दन्त्योष्ठयो वा स्मृतो वुर्षे।

ए-ऐ तु कण्ठतालव्या ओ औ कण्ठ्या(ण्ठो)ष्ठ्यौ स्मृताः।अर्धमात्रा तु कण्ठस्य एकारैकारयोर्भवेत्

अयोगवाहा विज्ञेया आश्रयस्थानभागिनः।अचोऽस्पृष्टा यणस्त्वीपत्रेमाः(म) स्पृष्टाः श्लः स्मृताः

शेषाः स्पृष्टा हलः भोक्ता निबोधाय प्रधानतः।अयोऽनुनासिका नहो(ह्रौ) नादिनां ह्रस्वः स्मृताः

ईपद्मादो(दा) यणथैव आसिनश्च स्वफादयः । ईपच्छ्रासं शरं विद्याद्दोर्धामैतत्प्रचक्षते ॥ २२

इत्यादिमहापुराण आग्नेये शिक्षानिरूपण नाम पर्यत्रिशब्धिकप्रितगततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९८४२

अथ सप्तत्रिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्याय ।

काव्यादिलक्षणम् ।

अधिरुवाच—

काव्यस्य नाटकादेश्च अलंकारान्वदाम्यथ । ध्वनिर्वर्णाः पदं वाक्यमित्येतद्वाङ्मयं मतम् ॥ १

शास्त्रेतिहासवाक्यानां प्रयं यत्र समाप्यते । शास्त्रे शब्दप्रधानत्वमितिहासेषु निर्णयता ॥ २

अभिधायाः प्रधानत्वात्काव्यं ताभ्यां विभियते । नरत्वं दुर्लभं लोके विद्या तत्र मुदुर्लभा ॥ ३

कवित्वं दुर्लभं तत्र शक्तिस्तत्र च दुर्लभा । व्युत्पत्तिर्दुर्लभा तत्र विवेकस्तत्र दुर्लभः ॥ ४

सर्वं शास्त्रमविद्वद्भिर्मृग्यमाणं न सिध्यति । आदिवर्णा द्वितीयाश्च महार्मोणास्तुरीयकाः ॥ ५

वर्णेषु वर्णवृन्दं स्यात्पदं सुप्तिह्रभभेदतः । संक्षेपाद्वाक्यमिष्टार्थव्यवच्छिन्ना पदावली ॥ ६

काव्यं स्फुरदलंकारं गुणवद्दीपवर्जितम् । योनिर्वेदश्च लोकश्च सिद्धभेन्नादयो निजम् ॥ ७

देवादीनां संस्कृतं स्यात्प्राकृतं त्रिविधं नृणाम् । गद्यं पद्यं च मिश्रं च काव्यादि त्रिविधं स्मृतम्

अपदः पदसंतानो गद्यं तदपि गद्यते । चूर्णकोत्कलिकावृत्तसंधिभेदात्त्रिरूपकम् ॥ ९

अल्पाल्पविग्रहं नातिमृदुसंदर्भनिर्भरम् । चूर्णकं नामतो दीर्घसमासोत्कलिका भवेत् ॥ १०

भवेन्मध्यमसंदर्भं नातिकुत्तिसतविग्रहम् । वृत्तच्छायाहरं वृत्तसंभिनैतत्किलोत्कटम् ॥ ११

आख्यायिका कथा खण्डकथा परिकथा तथा । कथानिकेति मन्यन्ते गद्यकाव्यं च पक्षपा ॥ १२

कर्तव्यमशंसा स्याद्यत्र गयेन विस्तरात् । कन्याहरणसङ्घामविमलम्भविपत्तयः ॥ १३

भवन्ति यत्र दीप्ताश्च रीतिवृत्तिप्रवृत्तयः । उच्छ्वासैश्च परिच्छेदो यत्र वा चूर्णकोत्तरा ॥ १४

* अनुविधान्तर्गतप्रत्यय क. इ. पुस्तकयोर्नोदितः ।

(कान्वादिब्रह्मणम्)

- वक्त्रं वाऽपरवक्त्रं वा यत्र साऽऽख्यायिका स्मृता । श्लोकैः स्ववंशं संशेषात्कविर्यत्र पशंसति ॥
 मुख्यस्वार्थावताराय भवेद्यत्र कथान्तरम् । परिच्छेदो न यत्र स्याद्भवेद्वा लम्बकैः क्वचित् ॥ १६
 सा कथा नाप तद्भर्त्से निवद्रीयाच्चतुष्पदीम् । भवेत्खण्डकथा याऽसौ कथा परिकथा तयोः ॥ १७
 अमालं सार्थकं वाऽपि द्विजं वा नायकं विदुः । स्यात्तयोः कर्णं विद्धि विमलम्भश्चतुर्विधः ॥ १८
 समाप्यते तयोर्नाऽऽद्या सा कथामनुधावति । कथाख्यायिकयोर्मिश्रभावात्परिकथा स्मृता ॥ १९
 यथानकं सुखपरं गर्भं च करुणो रसः । अस्तुतोऽन्ते सुकृतार्थो नोदात्ता सा कथानिका ॥ २०
 पश्यं चतुष्पदी तच्च वृत्तं जातिरिति द्विधैः । वृत्तमक्षरसंख्यैपमुच्यं तत्कृतविशेषजम् ॥ २१
 यात्राभिर्गणना यत्र सा जातिरिति काश्यप । सममर्थसमं वृत्तं विषमं पैङ्गलं त्रिधा ॥ २२
 सा विद्या नौस्तिकीर्णार्थं गभीरं काव्यसागरम् । महाकाव्यं कलापश्च पर्यायान्धो विशेषकम् २३
 कुलकं मुक्तकं कोप इति पद्यकुटुम्बकम् । सर्गान्धो महाकाव्यमारब्धं संस्कृतेन यत् ॥ २४
 वादात्म्यमजहत्तत्र तत्समं नातिदुष्यति । इतिहासकथोद्भूतमितरद्वा सदाश्रयम् ॥ २५
 मन्त्रदूतप्रयाणाजिनियतं नातिविस्तरम् । शूरुर्पाऽतिजगत्याऽतिशूरुर्पा विष्टुभा तथा ॥ २६
 पुष्पिताग्रादिभिर्वक्त्राभिर्जन्मैश्चाकभिः समैः । ऋमुक्ता तु भिन्नवृत्तान्ता नातिसंक्षिप्तसर्गकम् ॥ २७
 अतिशूरुर्पादिभिर्वक्त्राभिर्जन्मैः परः । पात्रयाऽप्यपरः सर्गः भागस्त्येषु च पश्चिमः ॥ २८
 कथोऽतिनिन्दितस्वस्मिन्विशेषानादरः सताम् । नौरार्णवसौलर्तुचन्द्रार्काश्रमपादपैः ॥ २९
 उद्यानसलिलक्रीडामधुधानरतोत्सवैः । दूतीवचनाविन्यासैरसतीचरिताद्भूतैः ॥ ३०
 तपसा मरुताऽप्यन्यैर्विधापैरतिनिर्भरैः । सर्ववृत्तिप्रवृत्तं च सर्वभाष्यमभावितम् ॥ ३१
 सर्वरीतिरसैः सृष्टं पुष्टं गुणविभूषणैः । अत एव महाकाव्यं तत्कर्ता च महाकविः ॥ ३२
 वाग्भैरवप्रधानेऽपि रस एवोत्र जीवितम् । पृथक्प्रयत्नं निर्वर्त्य वाग्विक्रमणिः(?) रसाद्रूपः ३३
 चतुर्वर्गफलं विभेदग्याख्यातं नायकारूपया । समानवृत्तिनिर्वृद्धः कौशिकीवृत्तिकोपलः ॥ ३४
 कलापोऽत्र प्रवासः प्रागनुरागादयो रसः । सविशेषकं माप्यादि संस्कृतेनेतरेण च ॥ ३५
 (+श्लोकैरनेकैः कुलकं स्यात्संदानितकानि तत् । मुक्तकं श्लोक एकैकश्रमत्कारसमः सताम्) ॥
 सूक्तिभिः कविसिंहानां सुन्दरीभिः समन्वितः । कोपो ब्रह्मापरिच्छिन्नः स विदग्धाप रोचते ॥
 आभासोपमशक्तिश्च सर्गं यद्विह्वल्यता । मिथं वदुरिति ख्यातं मकीर्णमिति च द्विधा ॥ ३८
 (†श्रव्यं चैवाभिनेयं च मकीर्णं सकलौक्तिभिः ॥ ३९

इलादिनशासुतान् भाग्ये च कान्वादिब्रह्मणम् नाम सप्तान्तरवृत्तिप्रवृत्तयोऽप्यायः ॥ ३३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—९८८१

* धतवर्षत्याने—“ युक्ता तु भिन्नवृत्तकथा नातिशक्तिप्रवृत्तम् ” इति क. द. पुस्तकयोः । + अनुविधान्त-
 मन्तपन्थ, पुस्तके कस्ति । † अनुविधान्तवर्तमान्य. क. क. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ ख. ग. लम्बकैः । २ छ. विधा । ३ क. द. 'रुद्रेषु युग्यते तद्विधेयम् । + क. द. 'काव्यान्वये' ।
 ५ ख. ग. 'मरुतवरी' । ६ ख. ग. 'वि. कृतीव' । ७ क. द. 'वशिवावति' । ८ ख. ग. 'सर्वरीतिरनेकं पुनर्पुन' । ९ ख. ग.
 '३ यत्' । १० क. द. 'यानुवर्तितम्' । ११ क. द. 'यानुवर्तिते प्रागुक्तिभिः' । १२ क. द. 'तुर्वर्तं च पश्चिमं यथा' ।
 १३ ख. ग. 'श्रव्यं' । १४ ख. ग. 'वृत्तम्' । १५ क. द. 'स्यात्प्रयोगेन धारितं' ।

नाटकनिरूपणम् ।

अभिकवाच—

- नाटकं समकरणं हिम ईहामृगोऽपि वा । ज्ञेयः संभवकारथ भवेत्प्रहानं तथा ॥ १
- व्यायोगभागवीथ्यक्षेत्रोदकान्यथ नाटिका) । सट्टकं शिल्पकः कर्णा एको दुर्मल्लिका तथा ॥ २
- प्रस्थानं भाषिका भाषी गोष्ठी ईल्लीशकानि च । काव्यं श्रीगदिनं नाट्यरासकं रासकं तथा ॥ ३
- उल्लाप्यकं मेरुक्षणं च सप्तविंशतिधैव तत् । सामान्यं च विशेषथ लक्षणस्य दूयी गतिः ॥ ४
- सामान्यं सर्वविषयं विशेषः कापि वर्तते । पूर्वरङ्गे निवृत्ते द्वौ देशकालावुभावपि ॥ ५
- रसभावविभावानुभावा अभिनयास्तथा । अद्भुः स्थितथ सामान्यं सर्वत्रैवोपसर्पणात् ॥ ६
- विशेषोऽवसरे वाच्यः सामान्यं पूर्वमुच्यते । अविर्गसाधनं नाट्यमित्याहुः करणं च यत् ॥ ७
- इतिकर्तव्यता तस्य पूर्वरङ्गो यथाविधि । नान्दीमुखानि द्वात्रिंशदङ्गानि पूर्वरङ्गके ॥ ८
- देवतानां नमस्कारो गुरुणामपि च स्तुतिः । गोघ्राहणनृपादीनामाशीर्वादादि गीयते ॥ ९
- साध(न्य)न्ते सूत्रधारेऽर्था रूपकेषु निवर्त्यते । गुरुपूर्वक्रमं वंशप्रसंसा पौरुषं कवेः ॥ १०
- संघन्धार्यो च काव्यस्य पञ्चैतानेष निर्दिशेत् । नटी विदूषको वाऽपि पारिपार्श्वक एव च ॥ ११
- सहिताः सूत्रधारेण संलापं यत्र कुर्वते । चित्रैर्वाक्यैः स्वकार्याथैः(र्थैः) मस्तुताक्षेपिभिर्भिः ॥ १२
- आमुख्यं तत्तु विज्ञेयं बुधैः प्रस्तायनाऽपि सा । प्रवृत्तकं कथोद्घातः प्रयोगातिशयस्तथा ॥ १३
- आमुख्यस्य त्रयो भेदा बीजांशेषूपजायते । कालं प्रवृत्तमाश्रित्य सूत्रधृयत्र वर्णयेत् ॥ १४
- तदाश्रयस्य पात्रस्य प्रवेशस्तत्प्रवृत्तकम् । सूत्रधारस्य वाक्यं वा यत्र वाक्यार्थमेव वा ॥ १५
- गृहीत्वा प्रविशेत्पात्रं कथोद्घातः स उच्यते । प्रयोगेषु प्रयोगं तु सूत्रधृयत्र वर्णयेत् ॥ १६
- ततश्च प्रविशेत्पात्रं प्रयोगातिशयो हि सः । शरीरं नाटकादीनामितिवृत्तं प्रचक्षते ॥ १७
- सिद्धमुत्प्रेक्षितं चेति तस्य भेदावुभौ स्मृतौ । सिद्धमागमदृष्टं च सृष्टमुत्प्रेक्षितं कवेः ॥ १८
- बीजं विन्दुः पताका च प्रकरी कार्यमेव च । अर्थप्रकृतयः पञ्च पञ्च चेष्टा अपि क्रमात् ॥ १९
- प्रासम्भश्च मयत्नश्च प्राप्तिः सज्जाव एव च । नियता च फलप्राप्तिः फलयोगश्च पञ्चमः ॥ २०
- मुखं प्रतिमुखं गर्भो विमर्शश्च तथैव च । तथा निहरणं चेति क्रमात्पञ्चैव संघयः ॥ २१
- अल्पभात्रं समुद्दिष्टं बहुधा यत्प्रसर्पति । फलावसानं यच्चैव बीजं तदभिधीयते ॥ २२
- यत्र बीजसमुत्पत्तिर्नार्थरससंभवा । काव्ये शरीरानुगतं तन्मुखं परिकीर्तितम् ॥ २३
- इष्टस्वार्थस्य रचना वृत्तान्तस्यानुपलक्ष्यः । रगप्राप्तिः प्रयोगस्य गुह्यानां चैव गुहनम् ॥ २४
- आश्रयवदभिरुपातं प्रकाशानां प्रकाशनम् । अङ्गहीनो नरो यद्वन्न अष्टं काव्यमेव च ॥ २५
- देशकालैर्विना किञ्चित्तेतिवृत्तं प्रवर्तते । अतस्तयोरुपादांनं नियमात्पदमुच्यते ॥ २६

१ छ. ग. समकारथ । २ छ. ग. 'दुलोव' । ३ छ. ग. दुर्मल्लिका । ४ छ. ग. इन्दीयकानि । ५ क. घ. ग. 'वे' शेष्यैरन्यथाऽपि वा । भा' । ६ क. द. वर्तयेत् । ७ क. ख. ग. विन्दु । ८ क. ह. प्राकरी । ९ छ. निर्देष्य । १० क. ख. ग. 'यता तन्म' । ११ क. ह. 'थयः' । १२ क. घ. ग. 'दानि' ।

(शुद्धारादिरत्नरूपणम्)

देशेषु भारतं वर्षं काले कृतयुगत्रयम् । नतं ताभ्यां प्राणभृतां सुसप्तुःखोदयः क्वचित् ॥
सर्गे सर्गादिष्वार्ता च भ्रंसज्जन्ती न दुष्यति ॥

२७

इत्यादिमहापुराण भाष्ये नाटकनिरूपण नामाष्टादश अधिकनिशततमोऽध्यायः ॥ ३३८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—९९०८

भयैकोनचत्वारिंशदधिकनिशततमोऽध्यायः ।

शुद्धारादिरत्नरूपणम् ।

अग्निवाच—

तरं परमं ब्रह्म सनातनमजं विभुम् । वेदान्तेषु वदन्येकं चैतन्यं ज्योतिरीश्वरम् ॥ १
 नन्दः सहैजस्तस्य व्यञ्ज्यते स कदाचन । व्यक्तिः सा तस्य चैतन्यचमत्काररसाहया ॥ २
 यस्तस्य विकारो यः सोऽहंकार इति स्मृतः । ततोऽभिमानस्तत्रेदं समाप्तं भुवनत्रयम् ॥ ३
 भिर्भौर्नाद्रतिः सा च परिपोषमुपेयुषी । व्यभिचार्यादिसामान्याच्छृङ्गार इति गीयते ॥ ४
 ज्ञेयाः काममितरे हास्याद्या अप्यनेकशः । (स्वस्वस्यापि विशेषोऽथ परियोपस्वरक्षणः) ॥ ५
 चादिगुणसंतानाज्जापन्ते परमात्मनः । रागाद्भवति शृङ्गारो रौद्रस्तैश्चयात्मजापते ॥ ६
 रोऽवष्टम्भजः संकोचभूर्वीभत्स इष्यते । शृङ्गाराज्जापते हासो रौद्राक्षु करुणो रसः) ७
 रोऽवाद्भुतनिष्पत्तिः स्वाद्भीभत्साद्भयानकः । शृङ्गारहास्यकरुणा रौद्रवीरभयानकाः ॥ ८
 भीभत्साद्भुतशान्ताख्योः स्वभावान्बनुरो रसाः । लक्ष्मीरिव विना त्यागान् वानी भाति नीरसा
 श्वारे काव्यसंसारे कविरैव प्रजापतिः । यथा वै रोचते विश्वं तथेदं परिचरते ॥ १०
 शृङ्गारी चेतकविः काव्ये जातं रसमयं जगत् । स चेतकाविर्वीतरागो नीरसं व्यक्तमेव तत् ॥ ११
 न भावहीनोऽस्ति रसो न भावो रसवर्जितः । भावयन्ति रसानेभिर्भाव्यन्ते च रसा इति ॥ १२
 स्थायिनोऽष्टौ रतिपुत्राः स्तम्भाद्या व्यभिचारिणः । मनोनुकूलेऽनुभवः सुसप्तस्य रतिरिष्यते ॥
 हर्षादिभिश्च मनसो विकासो हास उच्यते । +मनोवैकल्यमिच्छन्ति श्लोकमिष्टतयादिभिः ॥ १४
 क्रोधस्तेक्ष्णं प्रबोधश्च प्रतिहूलानुकारिणी । पुरुषानुसमोऽप्यर्थो यः स उत्साह उच्यते ॥ १५
 चिन्नादिदर्शनाश्वेतोवैकल्यं ब्रुवते भयम् । जुगुप्सा च पदार्थानां निन्दा दौर्भाग्यवाहिनाम् ॥ १६
 विस्मयोऽतिशयेनार्थदर्शनाच्चिचविस्मृतिः । अष्टौ स्तम्भादयः सत्त्वाद्रजस्तमसः परम् ॥ १७
 स्तम्भश्रेष्ठाप्रतीघातो भयरागाद्युपाहितः । अपररागद्युपेतान्तःश्लोभजन्म वपुर्जलम् ॥ १८
 स्तेदो हर्षादिभिर्देहोच्छ्वासोऽन्तःपुलकोद्गमः । हर्षादिजन्मवान्सद्गः स्वरभेदो भयादिभिः ॥ १९

* धनुर्ध्वान्तगतमन्य- क. अ. पुस्तकयोर्नास्ति । + एतदादिप्रार्थश्लोकरज. पुस्तकेऽयं नास्ति किं तितानुपेक्ष-
विभयारिभिरिलोतस्मात्पुरतो वर्तते ।

१ छ. अ. नदितान्यां । ग. वतितान्या । २ छ ग. प्रननन्ती । ३ क. द. 'दृजं ह्येव वाच्यते यः । ४ छ.
 अ. सुज्वले । ५ छ. ग. 'मानावृतिः । ६ क. द. 'मास्मृतेः । ७ क. छ. 'रितो' । ८ क. द. 'चारादे' । ९ छ. ग.
 'यः । मुमुक्षारिविशेषोऽयम् । १० क. 'हयाः स्वपुत्रावत्' । छ. ग. 'हयाः मुमुक्षुवत्' । ११ य. ग. 'दूरोऽनु' ।

विषासोभभवस्तम्भो येषभुः परिकीर्तितः । वैश्वं च विषादादिग्रन्था दान्निविपर्यया ॥ २०
 दुःखानन्दादिर्भ्रं नेत्रजलमभु च विधुतम् । इन्द्रियाणापरतमया प्रवृथो लङ्घनादिभिः ॥ २१
 वैराग्यादेर्मनःरोदो निर्वेद इति कथ्यते । मनःपीडादिग्रन्था च मादो ग्यानिः शरीरया ॥ २२
 श्रद्धाऽनिष्टागमोर्वेसा स्यादगूया च परतरा । मदिदाद्युपयोगोर्वं मनःममोहनं मदः ॥ २३
 क्रियाविद्यग्रन्थाऽन्ताशरीरपरकया धमा । शृङ्गादिद्विषादेवधितरयाऽऽलक्ष्यमुच्यते ॥ २४
 दैन्यं सत्त्वात्पञ्चश्रधिन्याधिपरिभाषनम् । इतिर्नन्यतोपायादर्शनं मोह उच्यते ॥ २५
 स्मृतिः स्यादनुभूतस्य वस्तुनः प्रतिविम्बनम् । मतिरर्षपरिच्छेदस्त्वरज्ञानोपनायिका ॥ २६
 मीढानुरागादिभराः संकोचः कोऽपि चेतसः । भवेत्तपलताऽस्यैर्प र्णचि(धि)भममप्रदा ॥ २७
 आवेशश्च मतीकाराशया वैपुर्णमात्मनः । कर्तव्ये प्रतिभाञ्चरो जडनेत्वभिपीयते ॥ २८
 इष्टमाहेरुपचितः संपदाभ्युदयो पृथि । गर्वा परेव्यवज्ञानमात्मन्युत्कर्षभावना ॥ २९
 भवेद्विषादो देवादेर्विषातोऽभीष्टवस्तुनि । औत्सुक्यमीषिततामाहोरोऽप्य नरखा स्थितिः ॥ ३०
 चित्तेन्द्रियाणां स्तैमित्यमपस्मारोऽनवस्थितिः । युद्धं व्यापादिभिग्रामो वीर्या विषयपरकृतिः
 क्रोधस्यामशमोऽमर्षः मयोपशेतनोदयः । अवहितं भवेत्सुतिरिक्त्रितारारगोचरा ॥ ३१
 रोपतो गुरुवाग्दण्डपाकस्यं विदुषप्रताम् । ऊरो रितर्कः स्यात्प्राधिर्मनोचपुरवप्रदः ॥ ३२
 अनियद्धमलापादिरुन्मादो मदनादिभिः । तप्यज्ञानादिना चेतःरूपापोपुरसः शमः ॥ ३३
 कविभिर्योजनीया वै भावाः काव्यादिके रताः । विभाष्यते हि रत्यादिर्वैत्र येन विभाष्यते ॥ ३४
 विभावो नाम स द्वेषाऽऽलम्बनोऽपिनात्मकः । रत्यादिभाष्यगोऽयं यमाजीव्योपनायते ॥ ३५
 आलम्बनविभावोऽसौ नायकौदिवभवस्तथा । धीरोदाचो धीरोदतः स्याद्वीरललितस्तथा ॥ ३६
 धीरप्रशान्त इत्येवं चतुर्धा नायकः स्मृतः । अनुकूलो दक्षिणश्च शठो पृष्ठः प्रवर्तितः ॥ ३७
 पीठपर्दो विटश्चैव विदुषक इति प्रयः । शृङ्गारे नर्मसचिवा नायकस्यानुनायकाः ॥ ३८
 ऋषीठमर्दस्तु कलशः श्रीमांस्तद्देशजो विटः । विदुषको वैरसिक अ(स्त्व)ष्ट नायकनायिकाः ॥ ३९
 स्वकीया परकीया च पुनर्भूरिति कौशिकाः । सामान्या न पुनर्भूरि इत्याद्या बहुभेदतः ॥ ४०
 लक्ष्मणविभावास्ते संस्कारैर्विषयैः स्थिताः । आलम्बनविभावेषु भावानुहीपयन्ति ये ॥ ४१
 चतुःपष्टिकला द्वेषो कर्माधैर्गीतिकादिभिः । कुहकं स्मृतिरप्येषां मायो हासोपहारकः ॥ ४२
 आलम्बनविभावस्य भावैरुद्बुद्धसंस्कृतेः । मनोवाग्बुद्धिवपुषां स्मृतीच्छाट्रेपयन्ततः ॥ ४३
 आरम्भ एव विदुषापनुभाव इति स्मृतः । स चानुभूयते चात्र भवत्युत निरुच्यते ॥ ४४
 मनोव्यापारभूयिष्ठो मनआरम्भ उच्यते । द्विविधः पौरुषः स्रैण ईदृशोऽपि मसिध्यति ॥ ४५
 शोभा विलासो माधुर्यं सौर्षं गाम्भीर्यमेव च । ललितं च तथोदार्यं तेजोऽष्टाविति पौरुषाः ॥ ४६
 नीचनिन्दोत्तमस्पर्धा शौर्यं दाक्षा(क्षया)दिकारणम् । मनोघर्षे भवेच्छोभा शोभते भवनं यथा ॥ ४७
 पाधो हारश्च हेला च शोभा कान्तिस्तथैव च । दीप्तिर्माधुर्यशौर्यं च भागवत्यं स्यादुदारता ॥ ४८

* अथ श्रीकृष्ण, पुस्तकेऽत्र नास्ति किं येतत्पुरोपतिहासोपहारक इत्येतस्मात्पुरतो वर्तते ।

१ क. क. 'मपरिस्तम्भो' । ख. ग. 'महरस्तम्भ' । २ ख. 'दिवेकनम्' । ३ क. क. 'द्वेय्यापादि' । ४ ख. ग. 'कविम' । ५ क. क. 'विरलत' । ६ क. क. धीरलत । ७ ख. ग. 'भूव इला' । ८ ख. ग. स्तुता । ९ ख. ग. 'धा प्रयाधैर्गतका' ।

(रीतिनिरूपण नृत्पादावहकर्मनिरूपण च)

सौर्षं गम्भीरता स्त्रीणां विभावा द्वादशेरिताः । भावो विलासो हावः स्याद्भावः किंचिच्च हर्षणः
 वाचोयुक्तिर्भवेद्भागारम्भो द्वादश एव सः । तत्र भाषणमालापः प्रलापो वचनं बहु ॥ ५१
 विलापो दुःखवचनपनुत्वापोऽसकृद्वचः । संलाप उक्तप्रत्युक्तमपलापोऽन्यथा वचः ॥ ५२
 वार्ता मयाणं संदेशो निर्देशः प्रतिपादनम् । तत्त्वदेशोऽतिदेशोऽयमपदेशोऽन्यवर्णनम् ॥ ५३
 वपदेशश्च शिक्षावाग्म्याजोक्तिर्ग्यपदेशकः । योषाय एष व्यापारः सुबुद्ध्यास्मभ इष्यते ॥ ५४
 तस्य भेदास्त्रयस्ते च रीतिवृत्तिप्रवृत्तयः ॥

ह्लादिनहापुराण आग्नेये गृह्यारण्ये रत्ननिरूपण नामैकोनचत्वारिंशदधिकविंशत्यतमोऽध्यायः ॥ ३४० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९९६२

अथ चत्वारिंशदधिकविंशत्यतमोऽध्यायः ।

रीतिनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच—

वाग्विद्यासंप्रतिज्ञाने रीतिः साऽपि चतुर्विधा । पाञ्चाली गौरुदेशीया वैदर्भी लाटजा तथा ॥१
 उपचारयुता मृद्वी पाञ्चाली ह्रस्वविग्रहा । अनवस्थितसंदर्भा गौडीया दीर्घविग्रहा ॥ २
 उपचारैर्न बहुभिरुपचारैर्विचार्जिता । नातिकोपलसंदर्भा वैदर्भी मुक्तविग्रहा ॥ ३
 लाटीया स्फुटसंदर्भा नातिविस्फुरविग्रहा । परित्यक्ताऽभिभूवोऽपि रुपचारैरुदाहृता ॥(?) ४
 क्रियास्वविपमा वृत्तिर्भारत्यारभटी तथा । [कौशिकी सास्वती चेति सा चतुर्धा प्रतिष्ठिता ॥५
 वाक्प्रधाना नरमाया स्त्रीयुक्ता प्राकृतोक्तिता । भुरुरेन मणीतत्वाद्भारती रीतिरुच्यते ॥ ६
 (चत्वार्यङ्गानि भारत्या वीथी महसनं तथा । प्रस्तावना नाटकादेर्वोध्यङ्गश्च त्रयोदश ॥ ७
 षड्यातकं तथैव स्वाह्वैपितं स्याद्द्वितीयकम् ।] असत्प्रलापो वाक्श्रेणी नालिका विपणं तथा ८
 व्याहारस्त्रिपतं चैव च्छलार्थस्कन्दिते तथा । गण्डोऽथ मृद्वर्थेन त्रयोदशमथोचितम् ॥ ९
 तापसादेः महसनं परिहासपरं वचः । मायेन्द्रजालयुद्धादिवहुलाऽऽरभटी स्पृता ॥ १०
 संक्षिप्तकारपातौ च वस्तुस्थापनमेव च ॥ ११

ह्लादिनहापुराण आग्नेये रीतिनिरूपणं नाम चत्वारिंशदधिकविंशत्यतमोऽध्यायः ॥ ३४० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९९७१

अथैकचत्वारिंशदधिकविंशत्यतमोऽध्यायः ।

नृत्पादावहकर्मनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच—

षेष्टाविशेषमप्यहमत्यङ्गे कर्म चानयोः । शरीरारम्भमिच्छन्ति प्रायः पूर्वोऽवलाभयः ॥ १

* धनुषिहान्त्येत्यन्वयः, पुस्तके नास्ति । + धनुषहान्त्येत्यन्वयः क. व. पुल्लोकोक्तिः ।

१ क. व. 'स्वदेशोऽतिदेशोऽयम्' । २ क. व. 'कः । वाचोऽपदेशो यथा' । ३ क. व. 'यो ह्यार्षेय' ।
 ४ क. व. 'नारविष' । ५ क. व. 'सुखवि' । ६ क. व. 'जानु विपनो वृ' । ७ क. व. 'प्रतिष्ठ' । ८ क. व. 'वपयि' ।

लीला विलासो विच्छित्तिर्बभ्रम किलकिंचितम् । (*) मोट्टायितं कुट्टमितं विवोको ललितं तथा
 विकृत कीदृशं केलिरिति द्वादशधैर सः । लीलेष्टजनचेष्टानुकरणं संयुतक्षये ॥ ३
 विशेषान्दर्शगन्किचिद्विलासः सद्भिरिष्यते । हसितक्रन्दितादीनां संकरः किलकिंचितम् ॥ ४
 विकारः कोऽपि विवोको ललितं सौकुमार्यतः । शिरः पाणिरुरः पार्श्वं कटिरद्भिरिति ऋगत्
 अङ्गानि धूलतादीनि प्रत्यङ्गान्यभिजायते । अङ्गप्रत्यङ्गयोः कर्म प्रपत्नजनितं दिना ॥ ५
 न प्रयोगः क्वचिन्मुख्यं तिरश्चीनं च तत्कचित् । आकम्भितं कम्भितं च धृतं विधुतमेव च ॥ ७
 परिग्रहितमाधृतमवधृतमवाऽऽचितम् । निकुञ्चितं पराट्टचमुत्तिष्ठं चाप्यधोगतम् ॥ ८
 ललितं चेति विज्ञेयं त्रयोदशविधं शिरः । धूर्म सप्तधा ज्ञेयं पातनं भ्रुट्टीमुखम् ॥ ९
 दृष्टिद्विधा रसेत्यायिसंचारिविबन्धना । पैदंशिश्रद्धदविधुरा रसजा तत्र चाध्या ॥) १०
 नवधा तारकाकर्म भ्रमणं चलनादिकम् । पोढा च नासिका ज्ञेया निःश्यासो नवधा मतः ॥ ११
 पोढौष्ठकर्मकं पार्थं सप्तधा चिबुकक्रिया । कर्णपादिमुखं पोढा ग्रीवा नवविधा स्मृता ॥ १२
 असंयुतः संयुतश्च भृन्ना हस्तः प्रयुज्यते । पताकक्षिपताकश्च तथा वै कर्तरीमुखः ॥ १३
 अर्धचन्द्रोत्करालश्च शुकतुण्डस्तथैव च । मृष्टिश्च शिखरश्चैव कथित्यः केंठकामुखः ॥ १४
 सूच्यास्यः पञ्चकोपो हि शिरः समृगशीर्षकैः । कामूलकालपधौ च चतुरत्रमरौ तथा ॥ १५
 हंसास्यहंसपक्षौ च संदंशमुकुलौ तथा । ऊर्णनामस्त्वाम्नचूडश्चतुर्विजितिरित्यमी ॥ १६
 असंयुतकराः प्रोक्ताः संयुतास्तु त्रयोदश । अञ्जलिश्च कपोतश्च कर्कटः स्वास्तिकस्तथा ॥ १७
 कटको वर्धमानश्चाप्यसङ्गो निषपस्तथा । दौलः पुण्यपुटश्चैव तथा मर्कर एव च ॥ १८
 गजदन्तो वहिःस्लेम्भो वर्धमानोऽपरे कराः । उरः पञ्चविध स्यात्तु आर्भुमनर्तकाटिकम् ॥ १९
 उदरं त्वनतिक्षामं खैण्डं पूर्णमिति त्रिधा । पार्श्वयोः पञ्च कर्माणि जह्याकर्म च पञ्चधा ॥ २०
 अनेकधा पादकर्म वृत्त्यादौ नाटके स्मृतम् ॥ २१

हत्यादिमद्यपुराण आमेदे वृत्तादावहृन्मनिरूपण नामैकवत्वारिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्याय ॥ ३४१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९९९४

नय द्वाचत्वारिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्याय ।

अभिनयादिनिरूपणम् ।

अभिनेयाच—

आभिसुख्यं नयन्नर्थांस्त्रिंशोऽभिनयो बुधैः । चतुर्धा संभवः संन्यवागङ्गाद्वरणाश्रयः ॥ १
 स्तम्भादिः साच्चिका वागारम्भो वाचिक आङ्गिकः । शरीरारम्भ आहार्यो बुद्ध्यारम्भमृत्पयः ॥ २

* धनुर्धरा उगतप्रन्ध पुरतके गारित ।

१ क इ. 'वानुचर्न क्षिच' । २ ग 'साद्व्यसव विचि' । ३ क इ 'सस्तासो चरितय' । ४ क इ. 'वद
 विपन्नरभित्तु श्पुषा त' । ५ क इ 'उधदि' । ६ क इ 'कुध' । ७ ख ग. शिवा । ८ क इ. 'क ।
 धासु' । ९ क इ. 'सर्गमु' । १० क. इ. दोष पुण्यपट । ११ क इ. 'बनड' । १२ क ल 'दृष्टिपय व' । १३ क
 इ. 'नुमानंमुणदि' । १४ क. इ. 'सत' । १५ ख ग 'स्यं त्वयत्तार्थान्वि' । १६ क ख. इ. 'तयो वा' । १७ ख. ग.
 'वा त्वयत्तार्थान्वि' ।

(अग्निव्याधिनिरूपणम्)

रसादिविनियोगोऽथ कथ्यते ह्यतिमानतः । तन्तरेण सर्वेषामपार्थिवं स्वतन्त्रता ॥ ३
 संभोगो विप्रलम्भश्च शृङ्गारो द्विविधः स्मृतः । प्रच्छन्नश्च प्रकाशश्च तावपि द्विविधौ पुनः ॥ ४
 विप्रलम्भाभिधानो यः शृङ्गारः स चतुर्विधः । पूर्वानुरागमानालयः प्रवासकरुणात्मकः ॥ ५
 एतेभ्योऽन्यतरं जापमानं संभोगलक्षणम् । विवर्तते चतुर्ध्वं न च प्रागविवर्तते ॥ ६
 स्त्रीपुंसयोस्त्वद्दृश्यं तस्य निर्वर्तिका रातेः । निखिलाः सात्त्विकास्तत्र वैशेष्यप्रलयौ विना ॥ ७
 धर्मार्यकाममाशैथ शृङ्गार उपचीयते । आलम्बनविशेषैश्च तद्विशेषैर्निरन्तरः ॥ ८
 शृङ्गारं द्विविधं विद्यादाहनेष्वप्यक्रियात्मकम् । हासश्चतुर्विधोऽलक्ष्यदन्तः स्मित इतीरितः ॥ ९
 किञ्चिद्विभक्तदन्ताग्रं हसितं फुल्लोचनम् । विहसितं सस्त्रं स्याज्जिह्वोपहसितं तु तत् ॥ १०
 सशब्दं पापहसितमशब्दमतिहासितम् । यथासौ करुणो नाम स रसस्त्रिविधो भवेत् ॥ ११
 धर्मोपजातजश्चित्तविलासजनितस्तथा । शोकः शोकाद्भवेत्स्थायी कः स्थायी पूर्वजो मतः ॥ १२
 अज्ञेनेष्व्यवाक्यैश्च रौद्रोऽपि त्रिविधो रसः । तस्य निर्वर्तकः क्रोधः स्वदो रोमाञ्चेषुः ॥ १३
 दानवीरो धर्मवीरो युद्धवीर इति त्रयम् । वीरस्वरूपं च निष्पत्तिर्हेतुरुत्साह इष्यते ॥ १४
 आरम्भेषु भवेद्यत्र वीरमेवानुवर्तते । भयानको नाम रसस्वरूपं निर्वर्तकं भयम् ॥ १५
 पदेजनः क्षोभन(ण)श्च वीभक्तो द्विविधः स्मृतः । उद्वेजनः स्यात्पुल्याद्यैः क्षोभनो(णो) कथिरादिभिः ॥ १६
 लोपसाऽऽरम्भिका तस्य सात्त्विकांशो निवर्तते । काव्यशोभाकरान्यर्मानलंकारान्यचक्षते ॥ १७
 अलंका(क)रिष्यन्वस्ते च शब्दमर्थमुभौ त्रिधा । ये व्युत्पत्त्यादिना शब्दमलंकरुमिह क्षमाः ॥ १८
 शब्दालंकारपाहुस्तान्काव्यमीमांसका विदुः । उपाय मुद्रा तथोक्तिश्च मुक्तिगुम्फनया सह ॥ १९
 वाक्ये वाक्यमनुप्रासश्चिन्नुक्तरमेव च । ज्ञेया नवालंकारतयः शब्दानामित्यसंकरात् ॥ २०
 (ऋतवान्योक्तेरनुकृतिश्चाया साऽपि चतुर्विधा । लोकोक्तेर्कार्भकोक्तीनामेकोक्तेरनुकारतः ॥ २१
 आभाषको हि लोकोक्तिः सर्वसामान्य एव ताः । याऽनुयावति लोकोक्तिश्चायामिच्छन्ति तां युषाः ॥
 उक्ता विदग्धा वैदग्ध्यं कलामु कुशला मतिः । तामुच्छिखन्ती उक्तेरिच्छया कविभिरिष्यते ॥
 अयुत्पन्नोक्तिरखिलैर्बर्भकोवत्पोपलक्ष्यते । तेनार्भकोक्तिश्चाया तन्मात्रोक्तिमनुकुर्वती ॥ २४
 विदुषाक्षरमश्लीलवचो मत्स्य तादृशी । या सा भवति पत्तोक्तिश्चायोक्ताऽप्यतिशोभते ॥ २५
 अभिप्रायविशेषेण कविशक्तिं विदृष्यती । मुत्प्रदायिनीति सा मुद्रा सर्वै शब्दाऽपि नो मते २६
 उक्तिः सा कथ्यते यस्यामर्थः कोऽप्युपपत्तिमान् । लोकापानार्थविधिना धिनोति हृदयं सताम् ॥
 एभौ विधिनिषेधौ च नियमानियमावपि । विकल्पपरिसंख्ये च तदीयोः पदयोक्तयः ॥ २८
 अयुक्तयोरिव मिथो वाच्यवाचकयोर्द्वयोः । योजनार्थं कल्पमाना मुक्तिरुक्ता मनीषिभिः ॥ २९
 पदं चैव पदार्थश्च वाक्यं वाक्यार्थमेव च । द्विपयोऽस्याः प्रकरणं प्रपञ्चयेति पद्विधः ॥ ३०

* अनुविधानन्तर्गतप्रयोगे न पुस्तके नास्ति ।

१ उ. ह्यनिमां । २ क. ह. प्रस्तावकप्रमाणः । ३ ए । ४ उ. 'स्वदुरूपस्य' । ५ क. ह. 'कथं प्रत्योपप्रे वा ।
 प' । ५ क. ह. 'मू. विन्दुं वि' । ६ क. ह. 'यो कुन्दायुक्ः पुनः पुनः । ७' । ७ ख. ग. 'मुत्प्र' । ८ क. ख.
 'रदाप्रस्ताव्या' । ९ क. च. विदुः । १० क. ह. 'वि मन्त्रोक्ति' । ११ क. ह. 'जे । उद्वेजोति । १२ क. 'ती । उद्वे-
 जोति । १३ क. ह. 'कथिज्याधिनो । १४ क. ह. 'तं कस्मात्तदीयोऽनु' । १५ क. ह. 'याः स तयो' । १६ ग.
 'वाः मोदयो' ।

गुम्फना रचना चौर्या(१) शब्दार्थक्रमगोचरा । शब्दानुकारादर्थानुपूर्वीयं क्रमात्रिधा ॥ ११
 चक्तिप्रयुक्तिमद्वाक्यं वाको वाक्यं द्विषेय तत् । ऋजुवक्तोक्तिभेदेन तत्राऽऽयं सहजं प्रचः ॥ १२
 साऽपूर्वमशिका मश्रुपूर्विकेति द्विधा भवेत् । वक्तोक्तिस्तु भवेद्भ्रूय्या काकुस्तेन कृता द्विधा ॥

रत्नादिमहापुराण षष्ठयेऽभिनयादिनिरूपण नाम द्वयत्वारिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—१००२७

अथ त्रिचत्वारिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

शब्दालकाराः ।

अभिस्तवाच—

स्यादाट्टचिरनुभासो वर्णानां पदवाक्ययोः । एकवर्णोऽनेकवर्णो वृत्तेर्वर्णगणो द्विधा ॥ १
 एकवर्णगता वृत्तेर्जायन्ते पञ्च वृत्तयः । मधुरा ललिता श्रौटा भद्रा परुषया सह ॥ २
 मधुरायाश्च वर्मान्तादर्धो वर्गारुणौ र्वेनौ । ह्रस्वस्वरेणान्तरिती संयुक्तत्वं नकारयोः ॥ ३
 न कार्या वर्गवर्णानामावृत्तिः पञ्चैवाधिका । महाप्राणोष्मसंयोगमविमुक्तलपूत्रौ ॥ ४
 ललिता बलभूयिष्ठा श्रौटा या पणवर्गजा । ऊर्ध्वं रेफेण युज्यन्ते नटवर्गो न पञ्चमाः ॥ ५
 भद्रायां परिशिष्टाः स्युः परुषा साऽभिधीयते । भवन्ति यस्यामुष्माणः संयुक्तास्तचदक्षरैः ॥ ६
 अकारवर्जमावृत्तिः स्वराणामतिभूयसी । अनुस्वारविसर्गौ च पारुष्याय निरन्तरौ ॥ ७
 शपसा रेफसंयुक्ताधाकारश्चापि भूयसा । अन्तस्था भिन्नमाध्यां च ह्रः पारुष्याय संयुताः ॥ ८
 अन्पयाऽपि गुरुवर्णः संयुक्ते परिपञ्चिनि । पारुष्यायाऽऽदिर्मास्त्रज पूजिता न तु पञ्चमी ॥ ९
 क्षेपे शब्दानुकारे च परुषाऽपि प्रयुज्यते । कर्णादीं कौन्वली कौन्ती कौङ्कणी वामनासिका १०
 द्रावणी माघवी पञ्चवर्णान्तस्योष्मभिः क्रमात् । अनेकवर्णा वृत्तिर्या भिन्नार्थमतिपादिका ॥ ११
 यमकं साऽव्यपेतं च व्यपेतं चेति तद्विधा । आनन्तर्यादव्यपेतं व्यपेतं व्यवधानतः ॥ १२
 द्वैविध्येनानयोः स्थानपादभेदाच्चतुर्विधम् । आदिपादादिमध्यान्तेष्वेकद्वित्रिनियोगतः ॥ १३
 सप्तर्थां सप्तपूर्वेण चेत्पादेनोच्चरोचरः । एकद्वित्रिपदारम्भस्तुल्यैः षोढा तदा परम् ॥ १४
 नृवीर्यं त्रिविधं पादस्याऽऽदिमध्यान्तगोचरम् । पादान्तयमकं चैव काञ्चीयमकमेव चै ॥ १५
 संसर्गयमकं चैव विक्रान्तयमकं तथा । ऋपादादि यमकं चैव तथाऽऽञ्जेदितमेव च ॥ १६
 चतुर्व्यसिर्त चैव मालायमकमेव च । दशधा यमकं श्रेष्ठं तज्जेदा बहवोऽपरे ॥ १७
 स्वतद्वस्थान्यतन्नस्य पदस्याऽऽवर्तनाद्विधा । भिन्नमयोजनपदस्याऽऽवृत्तिं मनुजा विदुः ॥ १८
 द्वयोरवृत्तपदयोः समस्ता स्यारत्नमासतः । असमासात्तयोर्व्यस्ता पादे त्वेकत्र विग्रहात् ॥ १९

* अथ "यमकं नवचालय सद्ययमकं तथा" इति क. ट. पुस्तकयोरेविक वर्तते ।

१ उ. पयो । २ अ. 'शंस्यस्तु क' । ३ क. ल. वापयनिधेव । ४ क. अ. 'शेवशावलीपनी । ५ य. पनी ।
 ६ क. अ. 'वावृत्त' । ७ क. अ. 'वया स्तुता । म' । ८ क. अ. 'छेपयन्तानुकारेण य' । ९ क. अ. प्रयुज्यते ।
 १० क. अ. 'मा पूर्वपूर्व य गोम्यादे' । ११ क. अ. 'यः षोऽपरेतदा । १२ क. अ. य । सारवृत्तम' । अ. य. य ।
 यमुरव' ।

(अष्टादशोऽंशः)

- वाक्यस्याऽऽवृत्तिरप्येवं यथासंभवमिष्यते । अलंकारायनुभासो लघुमप्येवगर्हणात् ॥ २०
- यथा कपाचिदुच्यते वत्समानमतुभूयते । तद्द्रादिपदासत्तिः सानुभासा रसावहा ॥ २१
- गोष्ठ्यां कुन्दलौघ्यायी वाक्वन्धश्चिन्नमुच्यते । मशः महेलिका गुह्यं युतं दत्ते तथोभयम् ॥ २२
- सर्पस्या सप्त तज्जेदा नानार्थस्यानुयोगतः । यत्र मदीयते तुल्यवर्णविन्यासमुच्यते ॥ २३
- स मशः स्यादेकपृष्ठद्विपुत्ररपेदतः । द्विर्कपृष्ठो द्विविधः समस्यो व्यस्त एव च ॥ २४
- द्वयोरप्यर्थयोर्गुह्ययोनशब्दा महेलिका । सा द्विधाऽऽर्या च शान्दी च तत्राऽऽर्या चार्थबोधतः ॥
- शब्दावबोधतः शान्दी श्राद्धः पोढा महेलिकाम् । वस्तिन्गुप्तेषु वाक्यार्थे भाष्यार्थोऽर्प(वा)र्याधिकः ।
- तद्वै विहिताकाञ्चस्तद्वृत्तं गृह्यप्यदः । यत्रार्थान्तरनिर्भासो वाक्यार्थोऽर्थव्यवनादिभिः ॥ २७
- तद्द्रादिहिताकाञ्चस्तत्पु(ञ्जु)वं स्याच्चतुर्विधम् । स्वरव्यञ्जनविन्द्वानां विसर्गस्य च विच्युतः ॥
- दत्तेऽपि यत्र वाक्यार्थे द्वितीयोऽर्थः प्रतीयते । दण्डं तद्द्राहुस्तज्जेदाः स्वार्थैः पूर्ववन्मताः ॥ २९
- अपनीतास्तरस्थाने न्यस्ते वर्णान्तरेऽपि च । भासतेऽर्थान्तरं यत्र च्युतदच तदुच्यते ॥ ३०
- सुश्लिष्टपद्येक यस्मान्नाश्लोकाशनिर्भितम् । सा समस्या परस्याऽऽन्तपरयोः कृतिसंकरात् ॥ ३१
- सुःखेन कृतमत्यर्थं कविसामर्थ्यमूचकम् । दुष्करं नीरसत्वेऽपि विदग्धानां महोत्सवः ॥ ३२
- नियमाच्च विदुर्भाच्च वन्धाच्च भवति त्रिधा । कथेः प्रतिज्ञा निर्माणरेम्यस्य नियमः स्मृतः ॥ ३३
- स्थानेनापि स्वरेणापि व्यञ्जनेनापि स त्रिधा । विकल्पः प्रातिलोम्यानुलोम्यादेवाभिधीयते ३४
- प्रातिलोम्यानुलोम्यं च शब्देनार्थेन जायते । अनेकभाववचनविन्यासैः शिल्पकल्पना ॥ ३५
- वचनसिद्धवस्तुनां वन्य इत्यभिधीयते । गामूत्रिकार्थभ्रमणे सर्वतोभद्रं भुजम् ॥ ३६
- चक्रं चक्राक्षकं दण्डो मुरजाशेति चाष्टधा । मत्स्यं प्रतिपादं स्यादेकान्तरसथाक्षरा ॥ ३७
- द्विधा गोमूत्रिकां पूर्वमाहुरभयदां परे । अन्त्यां गोमूत्रिकां धेनुं जालवन्धं वदन्ति हि ॥ ३८
- अर्थाभ्यामर्थपादैश्च कुर्वाद्दिन्यासमेतयोः । न्यस्तानामिह वर्णानामधोपःक्रमभागिना(णा)म् ॥
- अधोपःस्थितवर्णानां यावत्सुपरं नयेत् । तुर्थपादात्तत्पूर्वं पादार्थं प्र(प्रा)तिलोम्यतः ॥ ४०
- तदेव सर्वतोभद्रं त्रिविधं सरसीकृद्म् । चतुष्पदं ततो विप्रं चतुष्पदे उभे अपि ॥ ४१
- अथ मध्यमपादस्य मूर्धन्यं त्रिषदाक्षरम् । सर्वेषामेव पादानामन्ते तदुपजायते ॥ ४२
- माक्यदस्यान्तिमं प्रलैकपादादीं प्रातिलोम्यैर्वैः । अन्त्यपादान्तिमं चाऽऽद्यपादादावक्षरद्वयम् ४३
- पैतृच्छेदे भवेद्दृष्टच्छेदे वर्णवयं पुनः । स्यात्पोढशच्छेदे व्यञ्जान्तरं चेदेकमक्षरम् ॥ ४४
- काणिकान्ते लिखेद्भ्रं पञ्चकाराक्षरावलिम् । प्रवेद्यपेत्काणिकायां चतुष्पन्नसरोवहे ॥ ४५
- काणिकायां लिखेदेके द्वे द्वे दिक्षु विदिक्षु च । प्रवेद्यनिर्गमां दिक्षु कुर्वाद्दृष्टच्छेदेऽम्बुजे ॥ ४६
- त्रिष्वग्विषमवर्णानां तात्पर्यावलीलुषाम् । मध्ये समाक्षरन्यासः सराने पोढशच्छेदे ॥ ४७
- द्विधा चक्रं चतुररं पठरं तत्र चाऽऽदिमम् । पूर्वार्थे सहसा वर्णाः पादमध्यमधयाः ॥ ४८

१ अ. 'दि यदा शब्देः वा' । २ अ. 'लहायो वा' । ३ अ. 'तद्द्राहान्तवर्णो' । ४ अ. द. वसत्या । ५ अ. 'वाल ए' । ६ अ. 'धोपरिस्थापयः' । ७ अ. द. 'वर्णार्थव्यवनादि' । ८ अ. द. 'त' । ९ अ. 'तद्वै' । १० अ. 'मसते' । ११ अ. द. 'मच्युतम्' । १२ अ. 'पादन्तिम प्रत्यन्तपादो म' । १३ अ. द. 'लक्षणा' । १४ अ. 'क' । १५ अ. 'भनुपादान्तिम माक्यददाद' । १६ अ. 'चतुष्पदे' । १७ अ. द. 'वेद्यच्छेदे वा प' । १८ अ. द. 'विद्योत्तयेद्' ।

अयुजोऽध्युजश्चैव तुर्यावप्यष्टमावपि । तस्यैदवप्रागवात्प्रत्यगरेषु च यथाक्रमम् ॥ ४१
 स्वात्पादार्धचतुष्कं तु नाभौ तस्याऽऽध्यमक्षरम् । पश्चिमारावधि नयेन्नेभौ शंषे षट्द्वयी ॥ ५०
 तृतीयं तुर्यपादान्ते प्रथमौ सहश्रावुभौ । वर्णौ पादन्यस्थापि दशमः सहश्रो यदि ॥ ५१
 प्रथमे चरमे तस्य षड्वर्णाः पश्चिमे यदि । भवन्ति व्यन्तरं तर्हि वृहच्चक्रमुदाहृतम् ॥ ५२
 समुत्तारद्वये पादपैकेके क्रमशो लिखेत् । नाभौ तु वर्णं दशमं नेभौ तुर्यपदं नयेत् ॥ ५३
 श्लोकस्याऽऽद्यं तु दशमाः समा आद्यन्तिगौ वृत्रौ । आदौ वर्णः समौ तुर्यपश्चमात्राद्यतुर्ययोः ॥
 द्वितीयमातिलोम्पेन तृतीयं जायते यदि । पदं त्रिदध्यात्पनस्य दण्डशक्रावजकं कृतेः ॥ ५५
 द्वितीयौ माग्दले तुल्यौ सप्तमौ च तथाऽपरौ । सहशावुत्तरदर्लौ द्वितीयौभ्यामथार्धयोः ॥ ५६
 द्वितीयपट्टाः सहश्रावुतुर्यौ पञ्चमावपि । आद्यन्तपादयोस्तुल्यौ परार्धसप्तमावपि ॥ ५७
 समौ तुर्यं पञ्चमं तु क्रमेष विनियोजयेत् । तुर्यौ योज्यौ तु तद्वच्च दलान्ताः क्रमपादयोः ॥ ५८
 अर्धयोरन्तिमाद्यौ तु मुरजे सहश्रावुभौ । पादार्धपतितो वर्णः प्रातिलोम्पानुलोपतः ॥ ५९
 अन्तिमं परिवर्तीयाद्यावत्तुर्यमिहाऽऽदिमत् । पादास्तुर्याद्यदेवाऽऽद्यं नचमात्पोडशादपि ॥ ६०
 अक्षरात्पुटकौ मध्ये मध्येऽक्षरचतुष्टयम् । कृत्वा कुर्याद्यथैतस्य मुरजाकारता भवेत् ॥ ६१
 द्वितीयं चक्रशार्दूलवित्रीडितकसंपदम् । नोभूत्रिका सर्ववृत्तैरन्ये बन्धास्त्वनुष्टुभा ॥ ६२
 नामपेयं यदि न चेदमीर्षु कविकाव्ययोः । मित्रधेयानि तुष्यन्ति नामित्रः स्वियते तथा ॥ ६३
 बाणवाणासनव्योपखड्गमुद्गरशक्तयः । द्विचतुर्थत्रिशूद्राटा दम्भोल्लिमुखलाङ्कुणाः ॥ ६४
 पदं रयस्य नागस्य पुष्करिण्यसिपुत्रिका । एते बन्धास्तथा चान्ये एवं ज्ञेयाः स्वयं युवैः ॥६५

इत्यादिगणपुराण आग्नेये शब्दालंकारवचन नाम विचत्वारिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्याय ॥ ३२१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—१००९२

अथ चतुर्विंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

अर्थालंकाराः ।

अभिधवाचं—

अलंकरणमर्थानामर्थालंकार इष्यते । तं विना शब्दसौन्दर्यमपि नास्ति मनोहरम् ॥ १
 अर्थालंकाररहिता विधवेव सरस्वती । स्वरूपमथ सादृश्यमुत्प्रेक्षातिश्रयावपि ॥ २
 त्रिभावना विरोधश्च हेतुश्च समपट्टा । स्वभाव एव भावान्ना स्वरूपमभिधीयते ॥ ३
 निजमागन्तुकं चेति द्विविधं तदुदाहृतम् । सासिद्धिकं निजं नैमित्तिकमागन्तुकं तथा ॥ ४
 सादृश्यं धर्मसामान्यमुपमा रूपकं तथा । सहोदत्व्यान्तरन्यासाविति स्वास्तु चतुर्विधम् ॥ ५
 उपमा नाम सा पस्यामुपमानोपमेययोः । सत्ता चान्तरसामान्ययोगित्वेऽपि विवक्षितम् ॥ ६
 किञ्चिदादाव सारूप्यं लोकपात्रा प्रवर्तते । समासेनासमासेन सा द्विधा प्रतियोगिनः ॥ ७

१ छ 'स्वाभ्युदयान्तर' । २ क. क. 'मृ' तुमुत्तर' । छ. 'मृ' । समुत्तार द्वयो ण' । ३ क. ड. कृतम् ।
 ४ क. ड. 'यावन्मथ द्वयो । ५ क. ड. 'भौ । पदे द्वि' । ६ छ 'पुर्यात्पदे वाक्ये न' । ७ क. ड. 'वार्ध' न' । ८ छ
 'सु धनिष्ठा' । ९ क. ड. 'मितिधेयानिष्टुम्' । १० क. ड. 'च—पदपद्वरुणोऽर्थ' । छ. 'च—तुभगीवरुणोऽर्थ' ।
 ११ छ. यं ।

विग्रहादभिधानस्य ससमासाऽन्यथोत्तरा । उपमा द्योतकपदेनोपमेयपदेन च ॥	८
वाभ्यां च विग्रहात्रेया ससमासाऽन्तिमा विधा । विशिष्यमाणा उपमा भवन्त्वप्राद्वन् स्फुटाः ॥	१०
यत्र साधारणो धर्मः कथ्यते गम्यतेऽपि वा । ते धर्मवस्तुमाधान्याद्धर्मवस्तुपमे उभे ॥	११
तुल्यमेवोपमीयते यत्रान्योन्येन धर्मिणौ । परस्परोपेया सा स्वात्मसिद्धेरन्यथा तयोः ॥	१२
विपरीतोपमौ सा स्याद्यावृत्तेनियमोपमा । अन्यत्राप्यनुवृत्तस्तु भवेदनियमोपमा ॥	१३
समुच्चयोपमाऽतोऽन्यधर्मवाहुल्यकीर्तनात् । बहोर्धर्मस्य साम्येऽपि वैकल्प्यं विवेक्षितम् ॥	१४
चतुश्चयतेऽतिरिक्तत्वं च्यवतिरेकोपमा तु सा । यत्रोपमा स्याद्बहुभिः सदृशैः सा बहुपमा ॥	१५
धर्माः प्रत्युपमानं चेदस्या मालोपमैव सा । उपमानविकारेण तुलना विक्रियोपमा ॥	१६
त्रैलोक्यासंभवि किमप्यारोप्य प्रतियोगिनि । कविनोपमीयते या प्रथते साऽद्भुतोपमा ॥	१७
प्रतियोगितमारोप्य तद्भेदेन कीर्तनम् । उपमेयस्य सा मोहोपमाऽसौ भ्रान्तिमद्वयः ॥	१८
उपयोर्धर्मणोऽस्त्वयानिश्चयात्संशयोपमा । उपमेयस्य संशय्य निश्चयात्त्रिधयोपमा ॥	१९
वाक्यार्थेनैव वाक्यार्थोपमा स्यादुपमानतः । आत्मोपमानाहुपमा साधारण्यतिशायिनी ॥	२०
उपमेयं यदन्यस्य तदन्यस्योपमा मता । यद्युत्तरोत्तरं याति तदाऽसौ र्गपनोपमा ॥	२१
मदंसा चैव निन्दा च कल्पिता सदृशी तथा । किञ्चिच्चसदृशी त्रेया उपमा पञ्चधा पुनः ॥	२२
उपमानेन यत्तत्रमुपमेयस्य रूप्यते । गुणानां समतां दृष्ट्वा रूपकं नाम तद्विदुः ॥	२३
उपमैव तिरोभूतभेदा रूपकमेव वा । सदोक्तिः सदभावेन कथनं तुल्यधर्मिणाम् ॥	२४
भवेदर्थान्तरन्यासः सादृश्येनोत्तरेण सः । अन्यधोपस्थिता एतिस्येतनस्येतरस्य च ॥	२५
अन्यथा मन्यते यत्र तामुत्पेक्षां प्रवक्षते । लोकतीमानिवृत्तस्य वस्तुधर्मस्य कीर्तनम् ॥	२६
भवेदतिशयो नाम संभवासंभवाद्दिधा । गुणजातिक्रियादीनां यत्र वैकल्पदर्शनम् ॥	२७
विशेषदर्शनायैव सा विशेषोक्तिरुच्यते । प्रसिद्धहेतुव्यावृत्त्या यत्किञ्चित्कारणान्तरम् ॥	२८
यत्र स्वाभाविकत्वं वा विभाव्यं सा विभावना । संगतीकरणं युक्त्या यदसंगच्छमानयोः ॥	२९
विरोधपूर्वकत्वेन तद्विरोध इति स्मृतम् । सिसा(पा)धर्मिपितार्थस्य हेतुर्भवति साधकः ॥	३०
कारको ज्ञापक इति द्विधा सोऽप्युपजायते । प्रवर्तते कारकारुपः प्राक्पश्चात्कार्यजन्मनः ॥	३१
पूर्वशेष इति रुधातस्तयोरेव विशेषयोः । कार्यकारणभावद्वा स्वभावाद्वा नियामकात् ॥	३२
अविनाभावनिर्णयो ज्ञविनाभावदर्शनात् । ज्ञापकारुपस्य भेदोऽस्ति नदीपूरादिदर्शनम् ॥	३२

रुधादिनहापुराण काम्येऽर्थालंकारकथनं नाम चतुश्चयविशेषविधिरुच्यते ततोऽन्यथा ॥ ३२२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टाङ्काः—१०१२४

अथ पञ्चत्वारिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

शब्दार्थालंकाराः ।

अभिधवाच—

शब्दार्थयोरलंकारौ द्वावलंङ्कुरते समम् । एकत्र निहितो हारः स्तनं श्रीवामिव स्त्रियाः ॥ १ ?

१ उ. धर्मिणः । २ क. इ. 'पञ्चान्यासप्रतिद्वयान्य' । ३ क. इ. 'जा न स्वगद्भिन्नाःसिन' । ४ क. इ. प्रकी-
रितम् । ५ क. उ. इ. 'त्रैकान्यासनापिक्कन्या' । ६ उ. यतनो । ७ क. इ. यत्किञ्चित् । ८ उ. 'पञ्चदर्शनस्य' ।
९ क. इ. 'ते वाचाल' ।

प्रशस्तिः कान्तिरौचित्यं संक्षेपो यावदर्थता । अभिव्यक्तिरिति व्यक्तं पदभेदास्तस्य जाश्रति २
 प्रशस्तिः परबन्धमर्द्रवीकरणकर्मणः । याचोयुक्तिर्द्विधा सा च भेदोक्तिस्तुतिभेदतः ॥ १
 भेदोक्तिस्तुतिपर्यायौ मियोक्तिगुणकीर्तने । कान्तिः सर्वमतो रुच्यवाच्यवाचकसंगतिः ॥ ४
 यथा वस्तु तथा रीतिर्यथा वृत्तिस्तथा रसः । ऊर्जस्विमृदुसंदर्भादांचित्यमुपजायते ॥ ५
 संक्षेपो वाचकैरल्पैर्वैहोरर्थस्य संग्रहः । अन्वूनाधिकता शब्दवस्तुनोर्यावदर्थता ॥ ६
 प्रकटत्वमभिव्यक्तिः श्रुतिराक्षेप इत्यपि । तस्या भेदौ श्रुतिस्त्वत्र शब्दं स्वार्थसमर्पणम् ॥ ७
 भवेन्नैमित्तिकी पारिभाषिकी द्विविधैव सा । संकेतः परिभाषेति ततः स्यात्पारिभाषिकी ॥ ८
 अमुरुपौपचारिकी चेति सा च सा च द्विधा द्विधा । साभिधेयस्त्वल्लक्ष्यस्यैवार्थस्य वाचकः ९
 यथा शब्दो निमित्तेन केनचित्तौपचारिकी । सा च लक्षणिकी गौणी लक्षणा गुणयोगतः १०
 अभिधेयादिनाभूतप्रतीतिर्लक्षणोच्यते । अभिधेयेन संबन्धात्सामीप्यात्समवायतः ॥ ११
 वैपरीत्यात्क्रियायोगाल्लक्षणा पञ्चधा यथा । गौणी गुणानामानन्त्यादनन्ता तद्विवक्षया ॥ १२
 अन्वयमर्धस्वतोऽन्यत्र लोकसीमानुरोधिना । सम्यगाधीयते यत्र स समाधिरिदं स्मृतः ॥ १३
 श्रुतेरल्पमानोऽर्थो यस्माद्भाति सचेतनः । स आक्षेपो ध्वनिः स्याच्च ध्वनिना व्यज्यते यतः ॥
 शब्देनार्थेन यत्रार्थः कृत्वा स्वयमुपार्जनम् । प्रतिषेध इवेष्टस्य यो विशेषोऽभिधित्तया ॥ १५
 तमाक्षेपं द्रुवन्त्यत्र स्तुतं स्तोत्रमिदं पुनः । अधिकारादपेतस्य वस्तुनोऽन्यस्य या स्तुतिः ॥ १६
 यत्रोक्तं गम्यतेऽन्योऽर्थस्तत्समानविशेषणः । सा समासोक्तिरुदिता संक्षेपार्थतया नुधैः ॥ १७
 अपह्नुतिरंशुत्वात् किंचिदन्यार्थसूचनम् । पर्यायोक्तं यदन्येन प्रकारेणाभिधीयते ॥
 एषामेकैतमस्येव समाख्या ध्वनिरित्यतः ॥ १८

इत्यारम्भमहापुराण आरम्भे शब्दार्थान्तरकारणं नाम पञ्चत्वारिंशदधिकविंशततमोऽध्यायः ॥ ३४५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०१४२

अथ पञ्चत्वारिंशदधिकविंशततमोऽध्यायः ।

कान्यगुणविकेः ।

अभिरुदाच—

अलंछतमपि मीत्यै न कान्यं निर्गुणं भवेत् । (नपुण्यललिते स्त्रीणां हारे भारायते परम् ॥ १
 न च वाच्यं गुणो दोषो भाव एव भविष्यति । गुणाः श्लेषादपो दीपा गूढार्थायाः पृथक्ताः
 यः कान्ये महतीं छायामनुद्वह्यत्यसौ गुणः । संभवस्येव सामान्यो वैशेषिक इति द्विधा ॥ २
 सर्वसाधारणीभूतः सामान्य इति मन्यते । शब्दमर्थमुभौ प्राप्तः सामान्यो भवति त्रिधा ॥ ४
 शब्दमाश्रयते कान्यं शरीरं यः स तदुणः । श्लेषो ललित्यगाम्भीर्यं सौकुमार्यमुदारता ॥ ५
 सत्येव यौगिकी चेति गुणाः शब्दस्य सप्तधा । सुश्लिष्टसंनिवेशतं शब्दानां श्लेष उच्यते ॥ ६

• इत्यर्थे नास्ति क. ह. पुस्तकयोः । + पशुधेया-तपतमन्वः क. ह. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ व. 'न्युत्तरं' । २ क. ह. शक्यतः । ३ घ. ग. 'भूता य' । ४ क. ह. 'तेरेल्लयमानयो' । ५ घ. 'रगङ्गाय' ।
 ६ घ. 'कन्दशक्ये' । ७ घ. ग. दोषाभाव एव न' । ८ घ. ग. 'दोषाः पृथगा' । ९ घ. ग. 'ता । इतिव्य योति' ।
 १० क. घ. ग. ह. 'ते । यत्' ।

(कान्वयोपनिषद्)

मुग्धादेशादिना पूर्वं पदसंवल्लमक्षरम् । यत्र संधीयते नैव तल्लालित्वमुदाहृतम् ॥	७
रिशिशुलस्रगौल्लेखलेख्यमुत्तानशब्दरुम् । गाम्भीर्यं कथयन्त्यापान्तेवान्येषु शब्दनाम् ॥	८
अनिपु(मु)राक्षरप्रयशब्दता सुकृधारता । उच्चानपदतौदार्यं युनं श्लाघ्यैर्विशेषणैः ॥	९
ओजः समानभूयस्त्वमेतत्पद्यादिजीवितम् । आत्रय स्तम्भार्पन्तमोजसैकेन परित्पम् ॥	१०
उच्चमानस्य शब्देन येन केनापि वस्तुनः । उत्कर्षमावहन्नर्थो गुण इत्याभिधीयते ॥	११
माधुर्यं संविधानं च कोमलत्वमुदाहृता । प्रौढिसामयिकत्वं च तद्वेदाः पैदं चक्षामति ॥	१२
क्रोधेर्ष्याकारगाम्भीर्यं माधुर्यं धैर्यगाहिना । संविधानं परिकरः स्थाप्येकित्तिसिद्धये ॥	१३
यत्काठिन्यादिनिर्मुक्तसंनिवेशविशिष्टता । विरस्कृत्यैव मृदुता भाति कोमलतेति सा ॥	१४
लक्ष्यते स्थूललक्षत्वपट्टचेर्यत्र लक्षणम् । गुणस्य तदुदाहरत्वभाषयस्यातिसौष्ठवम् ॥	१५
अभिषेते मतिहृतं निर्वाहस्योपपादिकाः । युक्तयो हेतुगार्भण्यः प्रौढा प्रौढिहृदाहृतौ ॥	१६
स्वतन्त्रस्यान्यतन्त्रस्यै वा(वा)धान्तःसमयोगतः । तत्र व्युत्पत्तिरर्थस्य वा सापयिकतेति सा ॥	१७
शब्दार्थावुपकुर्वाणो नास्त्रोभयगुणः स्पृतः । तस्य प्रभादः सौभाग्यं ययामरूपं प्रवृत्तता ॥	१८
पाको राग इति प्राज्ञैः पदप्रश्नविपश्चिताः । सुवसिद्धार्थपदता प्रसाद इति गीयते ॥	१९
उत्कर्षवान्गुणः कश्चिद्यस्मिन्नुक्ते प्रतीयते । तत्सौभाग्यमुदाहरत्वं प्रवृत्तन्ति पनीपिण्डः ॥	२०
यथासंख्यमनुदेशः सामान्यमतिदिश्यते । समये वर्णनीयस्य दारुणस्यापि वस्तुनः ॥	२१
अदारुणेन शब्देन भाशस्त्यमुपवर्णनम् । उच्चैः परिणतिः काऽपि प्राक् इत्याभिधीयते ॥	२२
मृद्वीकानारिकेलाम्बुकाकभेदाच्चतुर्विधः । आदावन्ते च सौरस्यं मृद्वीकाप्राक् एव सः ॥	२३
काव्येच्छया विशेषो यः स राग इति भीयते । अभ्यासोपरिहितः कान्ति सहजामपि वर्तते ॥	२४
हारिद्रथैव कौमुन्धो नीलीरामथ स विद्या । वैशेषिकः परित्तो यः स्वलक्षणगोचरः ॥	२५

इत्यादिमहापुराण आग्नेय कान्वयुपनिषदकथन नाम पद्वचनार्थपरिचयित्तान्तमोऽन्वयः ॥ १४६ ॥

आदितः श्लोकानां सगणनाः—१०१६७

अथ एतच्च चारिष्यदधिकनिश्चयतमोऽन्वयः ।

कान्वयोपनिषद् ।

अधिकवाच—

घट्टेयजनको दोषः सैलानां स च सप्तधा । वस्तुनाचक्रवात्पानायेकद्विप्रिनियोगतः ॥	१
तत्र वक्ता कश्चिर्नाम प्रेषते स च भेदतः । संदिहानोऽविनीतः सन्नद्यो ज्ञाता चतुर्विधः ॥	२
निमित्तपरिभाषायामर्थसंस्थाश्चिन्ताचक्रम् । तद्वेदी पदचारये द्वे कथितं लक्षणं द्वयोः ॥	३
असाधुत्वामयुक्तत्वे द्वायेव पदनिग्रहौ । दण्डशास्त्रविकृत्त्वमसाधुत्वं विदुषुषुषाः ॥	४
व्युत्पन्नैरनिपद्यत्त्वमयुक्तत्वमुच्यते । छान्दसत्वमविसृष्टत्वं च कष्टवमेव च ॥	५
तदसामयिकत्वं च ग्राम्यत्वं चेति पञ्चधा । छान्दसत्वं न भाषायामार्थसृष्टप्रायोगतः ॥	६

१ क. द. 'वोषेरेक नु' । २ स. ग. 'कट्टया' । ३ क. द. 'पदुदाहृत' । 'वे' । ४ क. स. ग. 'मुष्टये' ।
 ५ क. द. 'ता' 'सुत' । ६ क. ग. 'स्य' 'राहन्तः' । ७ क. द. 'कः' 'कोवि' 'सजातिपरिव' । ८ उ. य. 'सार्थ' । ९ क.
 ८. 'प्रथमे' । १० स. ग. 'वैः' । 'वकाशुसाम्युक्त' । ११ स. ग. 'शुद्ध' 'क' । १२ स. ग. 'विराट' ।

- गूढार्थता विपर्यस्तार्थता संशयितार्थता । अविस्पष्टार्थता भेदास्तत्र गूढार्थतेति सा ॥ ७
- यत्रार्थो दुःखसंवेद्ये विपर्यस्तार्थता पुनः । विवक्षितान्यशब्दार्थमतिपत्तिमलीममा ॥ ८
- अन्यार्थत्वासमर्थत्वे एतामेवोपसर्पतः । संदिग्धमानवाच्यत्वमाहुः संशयितार्थताम् ॥ ९
- दोषत्वमनुवध्नाति सज्जनोद्वेजनादृते । अमुखोच्चार्यमाणत्वं कष्टत्वं समयाच्युतिः ॥ १०
- असामयिकता नैषामेतां च मुनयो जगुः । ग्राम्यता तु जघन्यार्थमतिपत्तिः खलीकृता ॥ ११
- वक्तव्यग्राम्यवाच्यस्य वचनात्स्मरणादपि । तद्वाचकपदेनाभिसाम्याद्भवति सा त्रिधा ॥ १२
- दोषः साधारणः प्रातिस्विकोऽर्थस्य स तु त्रिधा । अनेकभागुपालम्भः साधारण इति स्मृतः ॥ १३
- क्रियाकारकयोर्भ्रंशो विसंधिः पुनरुक्तता । व्यस्तसंबन्धिता चेति पञ्च साधारणा मताः ॥ १४
- अक्रियत्वं क्रियाभ्रंशो भ्रष्टकारकतां पुनः । कर्त्तादिकारकाभावो विसंधिः संबिदूषणम् ॥ १५
- विगतो वा विरुद्धो वा संधिः स भवति द्विधा । संबन्धिरुद्धता कष्टमपदाध्यान्तरागमात् ॥ १६
- पुनरुक्तत्वमाभीक्ष्ण्यादभिधानं द्विधैव तत् । अर्थावृत्तिः पदावृत्तिरर्थावृत्तिरपि द्विधा ॥ १७
- प्रयुक्तचरशब्देन तथा शब्दान्तरेण च । नाऽऽवर्तते पदावृत्तौ वाच्यमावर्तते पदम् ॥ १८
- व्यस्तसंबन्धता मुष्टु संबन्धो व्यवधानतः । संबन्धान्तरनिर्भासात्संबन्धान्तरजन्मतः ॥ १९
- अभावेऽपि तयोरन्तर्बन्धघनान्निधैव सा । अन्तरा पदवाक्याभ्यां प्रतिभेदं पुनर्द्विधा ॥ २०
- (श्वाचर्यमर्थार्थमानत्वात्तद्विधा पदवाक्ययोः । व्युत्पादितं पूर्ववाच्यं व्युत्पाद्यं चेति भिद्यते ॥
- इष्टव्यावातकारित्वं हेतोः स्यादसमर्थता । असिद्धत्वं विरुद्धत्वमनैकान्तिकता तथा ॥ २१
- एवं सत्पतिपक्षत्वं कालातीतत्वसंकरः । पक्षे सपक्षे नास्तित्वं विपक्षेऽस्तित्वमेव तत् ॥ २२
- काव्येषु परिपद्यानां न भवेद्व्यस्तुदम् । एकादश निरर्थत्वं दुष्करादौ न दुष्यति ॥ २४
- दुःखा करोति दोषज्ञान्मूढार्थत्वं न दुष्करे । न ग्राम्यतोद्वेगकारी प्रसिद्धेल्लोकशास्त्रयोः ॥ २५
- क्रियाभ्रंशेन लक्ष्मास्ति क्रियाध्याहारयोगतः । भ्रष्टकारकताक्षेपवलाध्याहृतकारके ॥ २६
- प्रष्ट्ये गृह्यते नैव सत्तं विगतसंधिना । कष्टपाठादिसंधित्वं दुर्वचादौ न दुर्भगम् ॥ २७
- अनुभासे पदावृत्तिर्व्यस्तं संबन्धिता शुभा । नार्थसंग्रहणे दोषो व्युत्क्रमाद्यैर्न लिप्यते ॥ २८
- विभक्तिसंज्ञा लिङ्गानां यत्रोद्वेगो न धीमताम् । संलपापास्तत्र भिन्नत्वमुपमानोपमेययोः ॥ २९
- अनेकस्य तथैकेन बहूनां बहुभिः शुभा । कवीनां समुदाचारः समयो नाम गीयते ॥ ३०
- सामान्यय विशिष्टधर्मवद्भवति द्विधा । सिद्धसिद्धान्तिकानां च कवीनां वा विवादतः ॥ ३१
- यः प्रसिध्यति सामान्य इत्यस्ती समयो मतः । सर्वे सि(सि)द्धान्तिका येन संचरन्ति निरत्यम् ॥ ३२
- क्रियन्व एत या येन सामान्यस्तेन स द्विधौ । छेदसिद्धान्ततोऽन्यः स्यात्केपाचिद्धान्तितो यथा ॥ ३३
- तर्कज्ञानं मुनेः तस्य कस्यचित्साधनाद्विका । भूतचैतन्यता कैस्य ज्ञानस्य सुवकाशतो ॥ ३४

* धनुर्विद्वान्तर्गतग्रन्थः, पुस्तके नास्ति ।

१ घ. ग. 'स समयाच्युतिरिति' । भ' । २ क. ड. 'तिः' । उभयावधिकृता मेमेवतो । च. 'तिः ।
 भाषान्तर' । ३ घ. 'तातेवा' । ४ घ. ग. 'तिविदोः' । ५ छ द्विधा । ६ क. ड. 'मर्षेऽन्यता' । ७ क. ड. 'दिवा-
 पूर्ववाप्य व्युत्पाद' इति । ८ घ. ग. 'पु परिपद्या' । ९ क. ड. 'रियेयानां' । १० क. ड. 'के । गृह्यते गृह्यते मे' ।
 घ. ग. 'के । अष्टाश्रयते' । ११ क. घ. 'यिता । क' । १२ क. ड. घ. 'व्यस्तानि' । १३ क. ड. 'या । १४
 विद्व' । १५ क. ड. 'वलाध्याहृत' । १६ क. ड. 'या । परावृत्तम्' ।

(एकाक्षराभिधानम्)
 प्रेङ्गातस्पूलता शब्दानेकान्तत्वं तथाऽर्हतः । शिवैष्णवशाक्तेयसौरसिद्धान्तिनां मतिः ॥ ३५
 जगतः कारणं ब्रह्म सांख्यानानां सप्रधानकम् । अस्मिन्सरस्वतीलोके संचरन्तः परस्परम् ॥ ३६
 वदन्ति क्वचित्पश्यन्तो यद्विशिष्टः स उच्यते । परिग्रहादप्यसतां सतामेवापरिग्रहात् ॥ ३७
 मिथयानस्य तस्यायं द्वैविध्यमुपगीयते । प्रत्यक्षादिप्रमाणैर्ब्रह्माधितं तदसद्बिदुः ॥ ३८
 क्वचित्स्थितमतिग्राह्यं ज्ञानस्य द्योतमानता । यदेवार्थक्रियाकारि तदेव परमार्थसत् ॥ ३९
 अज्ञानोद्गाततस्त्वे च ब्रह्मैव परमार्थसत् । विष्णुः सर्गादिहेतुः स शब्दालंकाररूपवान् ॥ ४०
 अपरा च परा विद्या तां ज्ञात्वा मुच्यते भवात् ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये ऋग्वेदोपविषेऽकथय नाम यत्तच्च नामरिचदधिकविद्यततमोऽध्यायः ॥ ३४० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—१०२०७

भयाद्वचत्वारिचदधिकविद्यततमोऽध्यायः ।

एकाक्षराभिधानम् ।

अग्निरुवाच—

ऋक्षाक्षराभिधानं च मार्तुकं च वदामि ते । अ विष्णुः प्रतिपेधः स्यादा पितामहवाक्ययोः ॥ १
 गीमायामव्ययमा च भवेत्संक्रोधपीडयोः । इः कामे रतिलक्ष्म्योरी उः शिवे रक्षकाय उः ॥ २
 इ शब्दे चादितौ ऋ स्यात्त्व लृ ते वै दितौ गुहं । ए देवी ऐ योगिनी स्यादौ ब्रह्मा औ
 रेश्वरः ॥
 श्रं काम(मि)भः प्रशस्तं स्यात्को ब्रह्मादौ कु कुरितते । खं शून्येन्द्रियमुखं गो गंधर्वे च विनायके
 गं गीते गो गायने स्यादो घण्टा किंकिणीमुखे । ताडने उथ विषये स्फुहायां चैव भैरवे ॥ ५
 चो दुर्जने निर्मले छद्मेदे निर्जयने तथा । जं गीते ज्ञः प्रशस्ते स्याद्वले ज्यो गायने च टः ॥ ६
 टथन्द्रपण्डले शून्ये शिवे चोद्ग्रन्थने मतः । इथ रुद्रे ध्वनौ त्रासे दक्षायां द्यो ध्वनौ मतः ॥ ७
 णो निष्कर्षे निश्चये च तथारि क्रौडपुच्छके । भक्षणे यश्छेदने दो धारणे शोभने मतः ॥ ८
 थो पातरि च धूसूरे नो वृन्दे सुगते तथा । प उपवने विरुधातः पूष द्रञ्जानिले मतः ॥ ९
 फुः फुत्कारे निष्फले च विः(धिः) पत्नी भं च तारके । मा श्रीर्मानं च माता स्याद्योगं यो
 यादरीरिणे ॥ १०
 रो वदौ बलशक्ते च लो विधावरि ईरितः । विश्लेषणे वो वरुणे शयने श्वथ शं सुप्ते ॥ ११
 पः श्रेष्ठे सः परोक्षे च सा लक्ष्मीः स केचै मतः । धारणे इस्तथा रुद्रे क्षः क्षेत्रे चाक्षरे मतः ॥ १२
 क्षो त्रसिद्धे हरौ वदस्त्रेजपालकयोरपि । मध्र एकाक्षरो देवो भुक्तिमुक्तिपदायकः ॥ १३
 क्षौं ह्यपिदसे नमः सर्वविद्याप्रदो मनुः । अकाराद्यास्तथा मन्त्रा मातृकामन्त्र उत्तमः ॥ १४
 एकपद्येऽर्चयेदेतान्त्रय दुर्गाश्च पूजयेत् । भगवती कात्यायनी कौशिकी चाथ चण्डिका ॥ १५
 मचण्डा सुरनायिका उग्रा पार्वती दुर्गाया ॥ १६

१ ख. ग. प्रवृत्तम् । २ ख. च. 'नामज्ञानतस्तेऽर्चयेत्' । ३ ख. ग. 'वर्जने व' । ४ ख. च. 'इदे
 वाग्निषो ऋः स्यादती ते स्वात्कती एदे' । ५ ख. ग. 'दे' । वपुच्छे निर्भे' । ६ ख. क. शिवो वीरुध्प । ७ ख. ग.
 शिवो वीरुध्प' । ८ ख. क. 'मे वा बलवारिणि । रो । ८ ख. ग. 'द' । श्रेयो मीर्त व' । ९ ख. ग. करे ।

ॐ चण्डिकायै विद्महे भगवत्यै धीमहि । तन्नो दुर्गा प्रचोदयात् ॥ १७
 क्रमादि तु षडङ्ग स्याद्गणो गुरुर्गुक्तः क्रमात् । अजिताऽपराजिता चाथ जया च विजया तथा ॥
 कात्यायनी भद्रकाली मङ्गला सिद्धिरेवती । सिद्धादिवादृकाः पूज्या हेतुकथ कपालिका ॥ १९
 एकपादो भीमरूपो दिक्पालान्मध्यतो नव । श्रीही दुर्गे दुर्गे रक्षणि स्वाहा मन्त्रार्थसिद्धये ॥ २०
 गौरी पूज्या च धर्माद्याः स्कन्दाद्याः शक्तयो यजेत् । मज्ञा ज्ञानक्रिया वाचा वागीश्री
 ज्वालिनी तथा ॥ २१

(+वावा ज्येष्ठा च रौद्रा च गौरीं ह्रीं च पुरःसरा । ह्रीः सः, मद्गौरी रुद्रदयिते स्वाहेति वा
 ज्ञानशक्तिः क्रियाशक्तिः सुभगा ललिता तथा ।) कामिनी काममाला च इन्द्राद्याः शक्तिपूजनम्
 ॐ गं स्वाहा मूलमत्रोऽयं गं वा गगपतये नमः । षडङ्गो रक्तशुकथ दन्ताक्षपरशूक्तः ॥ २४
 समोदकोऽथ गन्धादि गन्धोल्कायेति च ऋषात् । गजो महागणपतिर्महोत्कः पूज्य एव च ॥
 कृष्णाण्डाय, एकदन्ताय त्रिपुरान्तकाय इयामदन्तविक्रटहरहासाय लम्बनासाननाथ पद्मदंष्ट्राय
 भेधोल्काय धूमोल्काय वक्रतुण्डाय विघ्नेश्वराय विक्रटोत्कटाय गजेन्द्रगमनाय भुजगेन्द्रहाराय
 शशाङ्कधराय गणाधिपतये स्वाहा ॥ २६

एतैर्मनुभिः स्वाहान्तैः पूज्यस्तिलहोमादिनाऽर्थभारु । कागैराबीजसंयुक्तैस्तैराद्यैश्च नमोन्तकैः ॥
 मन्त्राः पृथक्पृथक्वा स्यैर्द्वैरेकद्विमुखाक्षिणः । कात्यायनं स्कन्द आह यत्तत्राकरण वदे ॥ २८

इत्यादिमहापुराण भाष्ये एतच्छ्राविधान नामाद्यान्वारिक्रदधिकनिशततमोऽध्यायः ॥ ३४० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०२३६

कथैकोनवादादधिकविशततमोऽध्यायः ।

व्याकरणसारः ।

स्कन्द उवाच—

वक्ष्ये व्याकरणं सारं सिद्धशब्दस्वरूपकम् । कात्यायन विवोधाय बालानां बोधनाय च ॥ १
 मरुताहारादिकाः संज्ञाः शास्त्रसंख्यरहारगाः ॥ २
 अइउण्, ऋलृ, एओङ्, ऐभीच्, हयवरट्, लण्, जमदणनम्, झभल्, घढधण्, जवगढदस्,
 खफउठथचटतड्, कपय्, शपसर, हल् ॥ ३
 इति मत्याहारः ॥ ४
 उपदेश इदलन्त्यं भवेदजनुनासिकः । आदिवर्णो गृह्यमाणोऽप्यन्त्येनेवा सहैव तु ॥ ५
 तयोर्मध्यगतानां स्याद्वाहकः स्वस्य तद्यर्था ॥ ६

* इत्यर्थे नास्ति य म पुस्तक्या । + धनुश्चिदा-उपगतमन्थरु पुस्तके नास्ति ।

१ य, म तिज्ञादि' । २ य म, 'धेस्य च ति' । ३ क इ स्थु, वफद्विपगारिणा । वा' । य स्थुर्वैविरिपुर्
 पाणिना । वा' । य क य म इ विवोधा' । ५ य म 'लामामविपारय । प्र' । ६ व, य 'धा । एर म् अ
 पुर्वेन यकारेण । इर भद इत् नम् अह भद ट् अम् एण यण् परेण पकारेण । अम् जम् इम् अम् इा ऐम् अम्
 म् यण् पर एर इर इर अम् इण् इर अम् जण् अम् ।

संक्षिप्तसूत्रम् ।

स्कन्द उवाच—

वक्ष्ये सार्धं सिद्धरूपं स्वसंश्रित्याऽऽदिनः । द्वन्द्वान्नं साऽऽगता दधीदे नदीयते यद्दक्षम् ॥१
 पितृवर्षः, लृङ्कारश्च तवेदं सकलोदकम् । अर्धचौऽपं तत्रलकारः सैषा सैन्द्री तसौदनम् ॥ २
 तद्वायोऽभवादिस्त्वयं व्यमुषीर्वेस्वल्ं कृतम् । पित्र्योपवनं दापी नापको सावको नयः ॥ ३
 व इह तपिहेत्यादि तेऽत्र योऽत्र जलेऽकञ्जम् । मूर्ध्नि नो अहो एहि अ अवेदि इ इन्द्रकम् ॥४
 च उच्छिष्ट कवी एतौ वायु एतौ वने इमे । अभी एते यद्भूयं एदि देव इमं नय ॥ ५
 वक्ष्ये सार्धं व्यञ्जनानां वैग्यनाम्निकमातृकः । पठेते तदिमे वादि चारुनीतिः एगुस्तादिकम् ॥६
 वाच्यनसं वाग्भावादिर्वाक्स्मृद्व्यं तच्छरीरकम् । तत्तुनाति सवदेव कुङ्कुमास्ते च सुगभिः(विन)इ
 भवाभरन्मवांश्छानो भवांष्टीका भवांष्टकः । भवांस्तीर्थं भवान्त्पेपान्भ(र?)वाङ्गैसा भवाङ्गयः
 भवाञ्छेते भवाञ्छुते भवाञ्छेते भवाण्डानः । स्वम्भर्ता त्वद्दरिद्र्यादिः संशिक्षेपो विसर्गतः ९
 कश्चिन्त्यात्कथरेकटः कपुः कस्पथ कथलेत् । क= खनेत्क= करोति स्म क= एवेत्क= फलेत वा
 कथभद्रुरः क= श्वसुरः कस्वरः कः स्ववरः । का फलेत का उपिता कोऽप योषः क वलपः
 वेवा एते भो इह स्वदेवा यान्ति भर्गो वज्र । भूपूः सुद्राविरच वायुर्पाति पुनर्ने दि ॥ १२
 पुनरेति स यातीइ एष याति क ईश्वरः । ज्योतीरूपं ता रत्नं म्नेच्छभीक्षुद्रयापिच्छत् १३

इत्यादिनष्टपुत्राण आत्मेने क्षयिषिद्धरूपद्रव्यं वाच यथावदधिकारितगतनोऽप्यायः ॥ १५० ॥

आदिनः श्लोकानां समष्ट्याः—१०२५५

भयैकवाचपरिकथितसप्तमोऽध्यायः ।

सुखिभयसिद्धरूपम् ।

स्कन्द उवाच—

विभक्तिसिद्धरूपं च कात्यायन वदामि ते । द्वे विभक्ती सुखिष्ठश्च सुयः सप्त विभक्तयः ॥ १

१ अ. 'लू वरु लह वरु करुपथ दुरयक' वरु अरु इ उ भल । घ. 'लू एरु भरु करुपथ दुरयेका वरु अरु इ उ भल । २ अ. 'न भय मय जय अरु इरु वप यम यश यज रउ (ता एरु भय इरु वश मर जलु उ भल इरु वरु रउ वरु मय मय मय इति । ग. 'न भय मय जय अरु इ उ वप यम यश यज इरु रउ एरु उरु भय इरु वश मर जय वा अरु इरु मय रल वरु मय मय मय इति । ३ अ. क. यथियरु । घ रवी । च अ. घ. 'भ', कोकुरायेति । ध- 'कर्म' । ५ अ. ग. 'वापारतौक' । ६ अ. क. 'वो जेव' । ७ अ. क. 'वोऽनुक' । पु' । ८ अ. ग. सुते. 'एरु' । ९ अ. घ. 'मोक् सिद्धका च ।

सु औ नसिति प्रथमा अमौदशसो द्वितीया(यिका) । टा भ्यां भिसिति तृतीया केभ्यांभ्यस-
श्चतुर्थ्यपि ॥ २

इसिभ्यांभ्यसः पञ्चमी स्यान्इतोसामिति षष्ठ्यपि । ङिओस्सुविति सप्तमी स्यात्स्युः प्राति-
पदिकात्पराः ॥ ३

द्विविधं प्रातिपदिकं द्यजन्तं च ह्यन्तकम् । मत्येकं त्रिविधं तत्स्यात्पुमान्स्त्री च नपुंसकम् ॥ ४

दृश्यन्ते नायकास्तेषामनुक्तानां च वीर्यतः । वृक्षः सर्वोऽथ पूर्वश्च मधमश्च द्वितीयकः ॥ ५

तृतीयः सद्गया वह्निः सखा पतिरहर्षतिः । पटुर्नां ग्रामणीन्द्रश्च खलपूर्मिप्रभूः स्वभूः ॥ ६

सुश्रीः सुधीः पिता भ्राता ना कर्ता क्रोष्टुनप्तृकौ । सुरा रा गौस्तथा यौग्लीः स्वरान्ताः पुंसि

नायकाः ॥ ७

सुवाक्त्वकपृपरसघ्राहजन्मभावश्च सुराडपि । आपो मरुन्नयन्दीव्यन्मवांश्च मघवान्पिबन् ॥ ८

भगवानपवानर्वा वह्निमत्सर्षवित्सुपृत् । सुसीमा कुण्डी राजा च श्वा युवा मघवा तथा ॥ ९

पूषा सुकर्मा यज्वा च सुवर्मा च सुपर्मणा । अर्यमा वृत्रहा पन्थाः सुकुकुदादिपञ्च च ॥ १०

मशान्सुवार्थ पश्वाऽऽद्याः सुगौः सुराः सुपूरपि । चन्द्रपाः सुवचाः श्रेयान्विद्वोश्शेनसा सह ॥

पेचिवान्गौरनद्वान्गोशुच्चित्रद्वहोऽश्वलिद् । स्त्रियां जाया जरा बाला एटका सह वृद्धया ॥१२

(अश्वत्रिया वैहुराजा च बहुदासार्कवालकाः । माया कौमुदमन्ध्या च सर्वा पूर्वा सहान्यथा) ॥

द्वितीया च तृतीया च बुद्धिः स्त्री धीर्नदी सुधीः । भवन्ती चैव दीव्यन्ती भावी भान्ती च

यान्त्यपि ॥ १४

दृष्टवती तुद्वी कर्षी तुदन्ती कुर्वती मही । कन्धती क्रीडन्ती दान्ती पालयन्ती सुराण्यपि(?) ॥

गौरी पुनवती नौश्च र्भयुदेवतया भुवा । तिस्रो द्वे कति वर्षाभूः स्वसा माता वरा च गौः ॥१६

नौर्वास्त्वचमाच्यवाचीति तिरक्षी समुदीच्यपि । शरद्विद्युत्सरिद्योपिदप्रितित्सस्वदा हंश(प)र्त् ॥

यैषा सा वेदवित्संविद्विही रात्री त्वया मया । सीमा पश्चादपो राजा धूः पूषैव दिशा गिरा ॥

चतस्रो विदुषी चैव केयं दिक्, हर्षेच तादृशी । असी स्त्रियां नायकाश्च नायकाश्च नपुंसके १९

कुण्डं सर्वं सोमपं च दधि वारि खलप्वथ । मधु त्रपु कर्तृ भर्तृ अतिभर्तृ पयः पुरः ॥ २०

मावमत्यवच तिर्यगुद्गजगज्जाग्रतथा स(ः)कृत् । सुसंपद्य सुदण्डीह अहः किं चेदमित्यपि ॥२१

पद् सर्षपः श्रेयश्चत्वारि अदोऽन्ये हीदृशाः परे । एतेभ्यः प्रथमादयश्च स्युः प्रातिपदिकात्पराः ॥

धानुपत्यपहीने यत्स्यात्प्रातिपदिकं तु तत् । प्रातिपदिकात्स्वल्लिङ्गार्थवचने प्रथमा भवेत् ॥ २३

संबोधने च मथमा उक्ते कर्मणि कर्तारि । कर्म परिकल्पते तत्स्याद्द्वितीया कर्मणि स्मृता ॥ २४

क्रियते येन करणं कर्ता यश्च करोति सः । अनुक्ते तिष्ठच्छब्दित्तैस्तृतीया करणे भवेत् ॥ २५

कारके कर्तारि च सा संप्रदाने चतुर्थ्यपि । पस्मै दित्सा(स्तां) धारयते संप्रदानं तद्विरितम् २६

अपादाने पयोऽपैति आदत्ते च भयं यतः । अपादाने पञ्चमी स्यात्स्वस्वाम्यादी च षष्ठ्यपि ॥

* पदुधिसंज्ञकं नारिन छ. पुरदेक ।

१ क. ख. ग. 'गुम् १ गु' । २ क. ख. गुभिमिदुमी रा' । घ. ग. गुवमीसुदिरा' । ३ क. ख. 'गो वम्' ।

४ क. ख. गुपुप गुपुपथ । घ. ग. गुदृष्टारिद य क । ५ क. घ. यदयो वागदृष्टामर्षकाभुवा । मा' ।

६ ख. ग. वभुदरुत्तुया । ७ क. ख. पुरः । ८ क. ख. 'त' । योरा सा वेदवित्प्रद्विद्विहारापदाय' । ९ ख. ग. पद

। १० ख. ग. घतपृषु । म' ।

(सुविभक्तिविद्वेषम्)

आधारो योऽधिकरणं विभक्तित्वत्र सप्तमी । एकार्ये चैकवचनं द्वये द्विवचनं भवेत् ॥ २८
 बहुषु बहुवचनं सिद्धरूपाप्यथो वदे । वृत्तः सूर्योऽम्बुनाहोऽर्को हे रवे हे द्विजातयः ॥ २९
 विभौ गजान्महेन्द्रेण यथाभ्यामनिःकैः कुतम् । रामाय मुनिवर्षाभ्यां केष्यो धर्माद्दरौ रतिः ३०
 शराभ्यां पुस्तकेभ्यश्च अर्थस्येश्वरयोगीतिः । बालानां सञ्जने मीतिर्हिसयोः कमलेषु च ॥ ३१
 एवं काममहेशायाः शब्दा द्वेयाश्च वृत्तवत् । सर्वे विश्वे च सर्वस्मै सर्वस्मात्कतरो मतः ॥ ३२
 सर्वेषां खं च विश्वस्मिन्शेषं रूपं च वृत्तवत् । एवं चोभयकतरकवमान्यतरादयः ॥ ३३
 पूर्वं पूर्वाथ पूर्वस्मै पूर्वस्मात्सुसमागतः । पूर्वं बुद्धिश्च पूर्वस्मिन्शेषकथं तु सर्ववत् ॥ ३४
 एवं परावरायाश्च दक्षिणोत्तरकान्तराः । अपराश्चाथरो नेमाः प्रथमाः प्रथमेऽर्कवत् ॥ ३५
 एवं चरमास्तयान्ता अल्पायां नेम आदयः(!) । द्वितीयस्मै द्वितीयाय द्वितीयस्माद्द्वितीयकात् ॥
 द्वितीयस्मिन्द्वितीये च तृतीयश्च तथाऽर्कवत् । सोमपाः सोमपौ द्वेयौ सोमपाः सोमपां व्रज ॥ ३७
 कीलालपौ सोमपश्च सोमपात्सोमपे दद । सोमपाभ्यां सोमपाभ्यः सोमपः सोमपौ कुलम् ३८
 एवं कीलालवाद्याः स्युः कविरग्निस्तथोऽरयः । हे कवे कविमयी तान्दरीन्सात्यकिना हृतम् ॥ ३९
 रविभ्यां रविभिर्देहि वह्नये यः सपागतः । अत्रैरग्न्योस्तवाऽग्नीनां कवी कण्योः कविष्वया ॥ ४०
 एवं सुसृतिरभ्रान्तिः सुकीर्तिः सुधृतिस्तथा । सत्ता सत्तायौ सत्तायः, हे सत्ते व्रज सत्यतिम् ॥
 सत्तायं च सत्तायौ च सत्तान्तरूपाऽऽगतो दद । सत्तये सत्तयुश्च सत्तयुश्च सत्तयोः शेषः कवेरिव
 पत्या पत्ये च पत्युश्च पत्युः पत्योस्तयाऽग्निवत् । द्वौ द्वौ द्वाभ्यां द्वाभ्यां द्वित्वाद्यर्थे द्वयोर्द्वयोः ॥
 त्रयस्त्रौश्च त्रिभिस्त्रिभ्यस्त्रयाणां च त्रिषु क्रमात् । कविवत्कति कतीति शेषे बहुवचनं स्मृतम् ४४
 नीनियौ च नियो हे नीः, नियं नियौ नियो निया । नीभ्यां नीभिर्निये नीभ्यो नियां नियि
 नियोस्तथा ॥ ४५
 सुथ्रीः सुथीमभृतयो प्रापणीः पूजयेद्धरिम् । प्रापण्यौ प्रापण्यो प्रापण्यं प्रापण्या प्रापणीभिः ॥
 प्रापण्योप्रापण्यपामेवं सेनानीप्रमुखाः क्षुम्ः । सुभुवी च स्वयंभुवः स्वयंभुवं स्वयंभुवः ॥ ४७
 स्वयंभुवा स्वयंभुवि एवं प्रतिभुवादयः । सल्लूः सल्लुवौ श्रेष्ठौ सल्लवं च सल्लवि च ॥ ४८
 एवं शरयुमुखाः स्युः क्रोष्टा क्रोष्टार ईरिताः । क्रोष्टृश्च क्रोष्टुना क्रोष्ट्रा क्रोष्टृनां क्रोष्टरीदृशम् ४९
 पिठा पितरौ पितरः, हे पितः पितरौ शुभौ । पितृन्पितः पितुः पित्रोः पितृणां पितरीदृशम् ५०
 (अएवं भ्राता च आमावमुखा नृणां नृणां तथा । कर्ता कर्तारौ कर्तृश्च कर्तृणां कर्तरीदृशम् ५१
 पितृवचैवमुखाता स्वसा नप्त्रादयः स्मृताः । +सुराः सुरायौ सुरायः सुरायौ च सुरायवपि ॥)
 गौः, गात्रौ गां गा गवा च गौर्गवोश्च गवां गवि । एवं घौर्ग्लौश्चापि तथा स्वरान्ताः पुंसि नायकाः
 मुवावमुवाचौ मुवाचा मुवाग्भ्यां च मुवाक्ष्वपि । एवं दिव्यमुखाः माह्व च माह्वौ माह्वं च भो व्रज
 माग्भ्यां[च] माग्भिः प्राचां च प्राचि च माह्वु माह्वश्चपि । एवं ह्युदहृद्दीची वा सम्यह्व-
 त्यवसर्षीच्यपि ॥ ५५
 तिर्षह् तिरश्च सऽपह् च विश्व(व)ग्रह् पूर्ववत्स्मृताः । अद्वयहृदमुग्रह् स्यात्तथाऽमुमुपलीरितः

* धनुषिहस्तद्वर्गमन्यः क. द. पुस्तकयोर्भास्वि । + इदमर्थं नास्ति स. ग. पुस्तकयोः ।

१ क. द. 'मनसैः क' । २ य. सुद । ३ य. ग. 'स्वात्स्वात्त्वया' । ४ य. ग. 'मनो धनम्' । ५ क. य. ग. 'वा वयः' । ६ य. ग. 'मीस्ता हरितस्मान्निवराहृत' । ७ य. ग. भगु' । ८ क. य. ग. सन्तुः । ९ क. द. एव सुदु' ।

अदृश्यञ्चो ह्यमुद्री च अदृश्यम्भ्यां च पूर्वयत् । तत्त्वतृट् तत्त्वतृषो च तत्त्वतृहृभ्यां समागतः ॥ ६७
 तत्त्वतृषि तत्त्वतृट्सु एवं काष्ठनटादयः । भिषग्भिषगम्भ्यां भिषाजि जन्मभागादयस्तथा ॥ ६८
 मरुत्, मरुत्यां महति एवं शत्रुजिदादयः । भवान्भवन्तो भवतां भवंश्चैव भवन्त्यापि ॥ ६९
 महान्महान्तौ महतामेवं भगवदादयः । एवं मघवान्मघवन्तौ अग्निमघाग्निमत्यापि ॥ ६०
 अग्निचित्तस्येवमेवान्यद्वेदाधित्तत्त्वविच्यपि । वेदविदापेवमन्वयः समस्तेन सर्वयित् ॥ ६१
 राजा[च] राजानौ राज्ञः, राशि राजनि[च] राजन् । यज्वा[च] यज्वानस्तद्वत्करी दण्ठी च
 दण्डिनौ ॥ ६२

पन्याः पन्यानौ च पयः पयिभ्यां पयि चेदृशम् । मन्था ऋभुक्षाः पथ्याथाः पथ पथ च पथभिः
 मतान्मतानौ मतान्भ्यां हे प्रतांथ सुशर्मणः । आपोऽपः, अद्भिरप्येवं प्रशांश्चैव प्रशाम्यपि ॥ ६४
 कः केन सर्ववित्केषु अयं चेमे इर्मान्यः(!) । अनेन चाऽऽभ्यामेभिथ असौ चैभ्यः स्वमस्य च
 अनयोरेपामेषु स्यात्त्वत्वारश्चतुरस्तथा । चतुर्णां च चतुर्ष्वस्ति सुगीः श्रेष्ठः सुगीर्ष्वपि ॥ ६६
 सुद्यौः सुदिवौ सुद्युभ्यां विद्विषीं विदसु पादशः । पादम्भ्यां चैव विद्भ्यां च पद् पद् पण्णां
 च पद्स्यपि ॥ ६७

सुवचाः सुवचसा च सुवचोभ्यामपेदृशम् । हे सुवचो हे उशनसुशना घोशनस्यपि ॥ ६८
 पुर(च)दंसा अनेहा हे विद्वन्विद्वांस उच्यमाः । विदुषे नमो विद्वद्भ्यां विद्वत्सु च वभून्विवान् ॥ ६९
 एवं च पेचिवाञ्श्रेपाञ्श्रेपांतौ श्रेयसस्तथा । अतौ अमू अमी श्रेष्ठा अमुण्णनिहामूना ॥ ७०
 अमीभिरमुष्मै वाऽमुष्मादमुष्य वाऽमुषयोस्तथा । अमीपामुष्मिन्मित्येवं[च] गोधुग्भिरागतः ॥ ७१
 गोधुक्षित्वेवमन्येऽपि मित्रेद्रुहो मित्रद्रुहा । मित्रधुग्भ्यां मित्रद्रु(धु)ग्भिरेवं चित्तद्रुहादयः ॥ ७२
 स्वलिद् स्वलिद्भ्यां स्वलिदि अनद्वाननद्वत्सु च । अजन्ताश्च हलन्ताश्च पुंस्वयोऽ(धा)थ स्त्रियां वदे
 इत्यादिगहनुराण आमेथे सुञ्चिमाकेलिद्गृहकथन नामे कान्वाश्रयि कानिश्चतत्रनोऽध्यायः ॥ ३५१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०३१५

अथ द्विपञ्चासदधित्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

श्रीलिङ्गशब्दविद्वत्स्यम् ।

इरुन्द उवाच—

रमा रमे रमाः शुभा रमां रमे रमास्तथा । रमया च रमाभ्यां च रमाभिः कृतमन्वयम् ॥ १
 रमायै च रमाभ्यां रमायां(या) [ध] रमयोः शुभम् । रमाणां च रमायां च रमास्वेवं कलादयः
 जरा जरसौ जर(रे) इति जरसश्च जरा जराम् । जरसं च जरास्वेवं सर्वां सर्वे च सर्वया ॥ २
 सर्वस्यै देदि सर्वस्याः सर्वस्याः सर्वयोस्तथा । शेषं रमान्द्रूपं स्वाद्दे द्वे तिस्रश्च तिस्रणाम् ॥ ४
 बुद्धिर्बुद्ध्या बुद्धये च बुद्धयं बुद्धेय दे मते । कविवरस्यौन्मुनीनां च नदी नद्यौ नदीं नदीः ॥ ५
 नया नदीभिनेथे च नयां चैव नदीषु च । कुमारी जृम्भणीत्येवं श्रीः श्रियां च श्रियः श्रिया
 श्रियं श्रिये स्त्रीं स्त्रियं च स्त्रीश्च स्त्रियः स्त्रिया स्त्रियै । स्त्रियाः स्त्रीणां स्त्रियां च ग्रामण्यां घेनै
 च घेनये ॥ ७

[अ० ३९३-३९४ श्लो० १-२।१] अग्निपुराणम् ।

(नपुंसकशब्दसिद्धरूप कारक च)

जम्बूजम्बी च जम्बूथ जम्बूना च फलं पिव । वर्षाभ्यौ च पुनर्भ्यौ च मातृर्वाऽपि च गौथ नौः
 वाम्नाचा वाम्भिश्च वाशु स्रग्भ्यां स्रजि स्रजोस्तथा । विद्व्यां चैव विद्वस्सु भवती स्वाद्भवन्त्यपि
 दीक्यन्ती भाती भान्ती च तुदन्ती च तुदत्यपि । रुदती रुन्धती देवी गृह्णीती चौरपन्त्यपि ॥१०
 दृषद्दृष्यां दृषदि विशेषविदुषी कृतिः । समित्समिद्र्यां समिधि सीमा सीमिन्न च सीमनि ॥११?
 दामनीभ्यां ककुद्र्यां च केयमाभ्यां तथाऽऽसु च । गीर्भ्यां चैव गिरा गीर्षु सुभूः सुपूः पुरा पुरि
 चौर्षुभ्यां दिवि शुष्प[च] तादृश्या तादृशी दिशः । यादृश्यां यादृशी तद्वत्सुवचोभ्यां सुवचःस्वपि
 असां चौमुम(सू अ)र्षु चाभूरभूभिरमुयाऽमुयोः ॥

१३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये श्रीलिङ्गशब्दसिद्धरूपकर्मण नाम द्विपञ्चाशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३५१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०३२८

अथ त्रिपञ्चाशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

नपुंसकशब्दसिद्धरूपम् ।

स्कन्द उवाच—

नपुंसके किं के कानि किं के कानि ततो जलम् । सर्वे सर्वे च पूर्वाद्याः सोमपं सोमपानि च ॥
 ग्रामणि ग्रामणिनी च ग्रामणि ग्रामणीन्यपि । वारि वारिणी वारीणि वारि(री)णां वारिणीदृशम्
 सुचये शुचिने देहि मृदुने मृदवे तथा । चणु चणुणि(णी) चणूणां च खलपूनि खलप्वि च ॥ ३
 कर्त्रा च कर्तृणे कर्त्रे अतिर्यक्तिरिणां तथा । अभिन्यभितिनी चैव सुवचांसि सुवाशु च ॥ ४
 पयत्विमे तत्कर्पाणि इदं चेमे त्विमानि च । ईदकत्वदोऽमुनी अमूनि अमुना स्वादमीपु च ॥५
 अदमावां वयं मां वै आचामस्मान्मया कृतम् । आवाभ्यां च तथाऽस्वाभिर्मक्षमस्मभ्यमेव चा ॥६
 मदावाभ्यां मदस्मच्च पुत्रोऽयं मम चाऽऽवयोः । अस्माकपि चास्मासु त्वं युवां युवमीतिरे ॥७
 त्वां[च] युवां च युष्मांश्च त्वया युष्माभिरीरितम् । तुभ्यं युवाभ्यां युष्मभ्यं त्वत्, युवाभ्यां
 च युष्मच्च ॥

तत्र युवयोर्गुण्णमाकं त्वपि युष्मासु भारती । उपलक्षणमथैव अञ्जलन्ताथ ते स्मृताः ॥ ९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नपुंसकशब्दसिद्धरूपकर्मण नाम त्रिपञ्चाशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३५३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०३३७

अथ त्रिपञ्चाशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

कारकम् ।

स्कन्द उवाच—)

कारकं संभवक्ष्यामि विभक्त्यर्थसमन्वितम् । श्रापोऽस्ति हेमद्राकोह नौवि विष्णुं शिवा सह ॥१?

१ घ. ग. 'तोभ्यां भवत्यपि । २ घ. ग. 'शेषाति' । ३ घ. ग. 'यानुननुनन्न्मिरनुवाव(नु)योः । ४ घ. ग. 'मद' । ५ घ. ग. 'म' । तमोऽस्ति महादेव । ६ क. ह. 'हेमद्राकोहनावाविष्णुः वि' ।

स्वतन्त्रः कर्ता विद्यानां कृतिनः समुपासते । हेतुकर्ता वैश्वभयते द्वितं वै कर्मकर्तारि ॥ २
 स्वयं भिद्येतमाकृतधीः स्वयं च चिच्छयते तरुः । कर्ताऽभिहित उत्तमः कर्ताऽनभिहितोऽधमः ॥ ३
 कर्ताऽनभिहितो धर्मः शिष्ये व्याख्यायते यथा । कर्ता पञ्चत्रिभः प्रोक्तः कर्म सप्तत्रिंशं शृणु ४
 इष्टितं कर्म च यथा श्रद्धयाति हरि मतिः । अनीप्सितं कर्म यथा अर्हि लङ्घयते भृशम् ॥ ५
 नैवेप्सितं नानीप्सितं बुग्ध सभक्षयचक्रजः । भक्षयेदप्यकथितं गोपालो दोग्धिर्गा पयः ॥ ६
 कर्तृकर्मण्य गमयेच्छिष्यं ग्रामं गुरुर्वथा । कर्म चाभिहितं पूजा क्रियते वै श्रिये हरेः ॥ ७
 कर्मनभिहितं स्तोत्रं हरेः कुर्यात्तु सर्वदम् । करणे द्विविधं प्रोक्तं ब्राह्मण(मा)भ्यन्तरं तथा ॥ ८
 चक्षुषा रूपं गृह्णाति वा(वा)ह्म दात्रेण तद्वनेत् । संप्रदानं त्रिधा प्रोक्तं मेरुकं ब्राह्मणाय गाम् ॥ ९
 गरो ददाति नृपतये दासं तदनुगन्तुकम् । अनिराकर्तृकं भ्रष्टं दद्यात्पुष्पाणि सज्जनः ॥ १०
 अपादानं द्विधा प्रोक्तं चलमश्वात्तु धावतः । पतितश्चाचलं ग्रामादागच्छति स वैष्णवः ॥ ११
 चतुर्धा चाधिकरणं व्यापकं दासि वै घृतम् । तिलेषु तैलं देवार्थमौपश्रेणिकमुच्यते ॥ १२
 गृहे तिष्ठेत्कविर्वृक्षे स्मृतं वैषयिकं यथा । जले परस्यो वने सिंहः स्मृतं सामीप्यकं यथा ॥ १३
 गङ्गायां घोषो वसति औपचारिकमीदृशम् । तृतीया वाऽथ वा पृष्ठी स्मृताऽनभिहिते तथा ॥ १४
 विष्णुः संपूज्यते लोकैर्नन्तव्यं तेन तस्य वा । प्रथमाऽभिहितकर्तृकर्मणोः मणमेद्धरिम् ॥ १५
 हेतौ तृतीया चान्येन वसेद्वृक्षाय वै जलम् । चतुर्धा तादर्थ्येऽभिहिता पञ्चमी पर्युपाश्रुतौ ॥ १६
 योगे वृष्टः परिग्रामाद्देवोऽयं धलवत्पुरा । पूर्वां ग्रामाद्वते विष्णोर्नो मुक्तिरितरो हरेः ॥ १७
 पृथग्विनायैस्तृतीया पञ्चमी च तथा भवेत् । पृथग्रामाद्दिहारेण विना श्रीश्च (श्रियं)श्रिया श्रियः
 कर्मवचनीयारूपैर्द्वितीया योगतो भवेत् । अन्वर्जुनं च योद्धारो ह्यभितो ग्राममीरितम् ॥ १८
 नमःस्वाहास्वपास्वस्तिवपढायैश्चतुर्ध्वपि । नमो देवाय ते स्वस्ति तुमर्थाद्भाववाचिनः ॥ १९
 पाकाय पक्तये याति तृतीया सहयोगके । हेतवर्थे कुतिसतेऽङ्गे सा तृतीया च विशेषणे ॥ २०
 पिताऽमाःसह पुत्रेण काणोऽक्ष्णा गदया हरिः । अर्थेन निवसेद्ब्रह्मः काले भावे च सप्तमी २२
 विष्णो भते भवेन्मुक्तिर्वसन्ते स गतो हरिम् । नृणां स्वामी नृप स्वामी नृणामीशः सतां पतिः
 नृणां साक्षी नृपु साक्षी गोषु नाथो गवां पतिः । गोषु सूतो गवां सूतो राज्ञां दायादकोऽस्तिवह
 अन्नस्य हेतोर्वसति पृष्ठी स्मृत्यर्थैर्कर्मणि । मातुः स्मरति गोप्तारो नित्यं स्यात्कर्तृकर्मणोः ॥ २५
 अपां भेत्ता तव कृतिर्न निष्ठादिषु पठ्यपि ॥ २६

१ अत्रानिहापुराण आग्नेये कारकनिरुद्धम नाम यत्तुष्णयापदधिकत्रिंशत्तमोऽध्याय ॥ ३५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०३६३

अथ पञ्चम्यादादधिकत्रिंशत्तमोऽध्याय ।

समाप्तः ।

स्कन्द उवाच—

पांदा ममासं यक्ष्यामि अष्टाविंशतिधा पुनः । नित्यानित्यविभागेन लुगलोपेन च द्विधा ॥ १

१ य म. 'सा न भियते । २ क इ क्तमत । ३ ए ग 'तोनाभिहितो धम शिष्यो व्याख्यायतेऽध्याय ।

४ क इ. 'गोभिनिहि' । ५ क इ 'तिर्नृपुयसत्तदधिकमन्ति' । अनिराकर्तृक दात्रे दद्यात्प्राप्नोऽपि सन् ।

(तद्धितः)

कुम्भकारश्च नित्यः स्याद्धेमकारादिकस्तथा । राज्ञः पुमात्रान्पुमाननित्योऽयं समासकः ॥ २
 कष्टशितो लुक्समासः कण्ठेकालादिकस्त्वलुरु । स्यादष्टथा तत्पुरुषः प्रथमायाः सुपा सह ॥ ३
 प्रथमातत्पुरुषोऽयं पूर्वं कापस्य विग्रहे । पूर्वकायोऽपरकायो ह्यवरोचरकायकः ॥ ४
 अर्ध कणाया अर्धकणा भिन्नात्(तु)र्धमयेदृशम् । आपन्ननीचिकस्तद्वितीया मापवाश्रितः ॥ ५
 वर्ष भोग्यो वर्षभोग्यो धान्यार्थश्च तृतीयया । चतुर्थी स्याद्विष्णुर्बलिर्द्वैतधीतिश्च पथमी ॥ ६
 राज्ञः पुमात्रान्पुमान्पृष्ठी वृक्षफलं तथा । सप्तमी चाक्षशौण्डोऽयमाहितो नःसमासकः ॥ ७
 कर्मधारयः सप्तथा नीलोत्पलमुखाः स्मृताः । विशेषणपूर्वपदो विशेष्योत्तरतस्तथा ॥ ८
 वैयाकरणस्त्वसूचिः शीतोष्णं द्विपदं शुभम् । उपमानपूर्वपदः शङ्खपाण्डुर इत्यपि ॥ ९
 उपमानोत्तरपदः पुरुषव्याघ्र इत्यपि । संभावनापूर्वपदो गुणबुद्धिरितिदृशम् ॥ १०
 गुण इति वृत्तिर्वाच्या सुहृदेव सुबन्धुकः । अवधारणापूर्वपदो बहुव्रीहियश्च सप्तथा ॥ ११
 द्विपदश्च बहुव्रीहिरालुढभवनो नरः । अर्चिताशोपपूर्वोऽयं वदृशश्चिः परिकीर्तितः ॥ १२
 पते विद्याशोपदशाः संख्योत्तरपदस्त्वयम् । संख्योपपदो यद्बुद्धिश्च अक्षय्यो नरः ॥ १३
 सहपूर्वपदोऽयं स्यात्समुल्लोढतकरुतः । व्यतिहारलक्षणोऽर्थः केशकेशि नखानखि ॥ १४
 दिग्लक्ष्या स्यादक्षिणपूर्वा दिग्गुराभाषितो द्विधा । एकवज्रावि(वी) दिशश्च पञ्चमूली त्वनेकथा ॥
 द्वंद्वः समासो द्विविधो हीतरेतरयोगकः । रुद्रविष्णु समाहारो भेरीपटइपीदृशम् ॥ १६
 द्विधाऽऽख्यातोऽण्वयीभावो नामपूर्वपदो यथा । शाकस्य माथा शाकप्रति यथाऽण्वयपूर्वकः १७
 चपकम्भं चोपरस्थं माधान्येन चतुर्विधः । उत्तरपदार्थमुख्योऽयं द्वंद्वशोभयमुख्यकः ॥ १८
 पूर्वार्थे सोऽण्वयीभावो बहुव्रीहियश्च वाद्यगः ॥ १९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सनाद्यभिभागकथनं नाम पञ्चमशास्त्राधिकविंशत्युक्तमोऽध्यायः ॥ ३५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—१०३८२

अथ पद्मशास्त्राधिकविंशत्युक्तमोऽध्यायः ।

तद्धितः ।

स्कन्द उवाच—

तद्धितं त्रिविधं वक्ष्ये सामान्या वृत्तिरीदृशी* । लक्ष्यं सल्लो वत्तलः स्यादिलचि स्यात्तु फेनिलम्
 लोपस्यः शे पापनो ने इलचि स्यात्तु पिच्छलम् । अणि मात्र आर्चिकः स्यादन्ताडुरचि दन्तुरः
 रे स्यान्मधुरं सुश्रि(पि)रं वे स्यात्केसव ईदृशम् । हिरण्यं ये मालवो वे बलाचि स्याद्रजस्वलः ३
 इनी धनी करी हस्ती धनिकं टिकनीरितम् । पयस्वी चिनि मापावी ऊर्णासुपुंसि ईरितम् ॥ ४
 वाग्मी भिनि आलाचि स्याद्राचालश्चाऽऽचीरितम् । फलिनो वार्हणः केकी वृन्दारकस्तथा कनि
 आलुचि शीतं न सहते शीतालुधैवमीदृशम् । हिमालुरालुचि स्याच्च हिमं न सहते तथा ॥ ६

* "शुनवान्मधुचि शोक्थुद्रातथात्तरीरपुम्" । इत्यर्थे च. ग. पुत्रकयोर्भिकम् ।

१ च. ग. "जपुत्तमि" । २ च. ग. "इदं नेदृगन्धकः" । ३ च. ग. "अर्चिक" । ४ च. र. द्विचि । ५ च. ग. "इ" । न ग्राह्य आलुरः प्राज्ञो दन्तः ।

रूपं वाताबुलचि स्याद्वातुलध्यान(ण)पत्यके । वाशिष्ठः कौरवो वासः पाञ्चालः सोऽस्य वासकः
 तत्र वासो गायुरः स्यादेत्यधीते च चान्द्रकः । ऋग्यजुःक्रमं वेत्ति क्रमको नरधकाम कौशिकः(१)
 म्रियंमृगां भवं क्षेत्रं मैथंगवीन(ण)कं स्वप्नि । मौद्रीनिं कौश्रीणिं च वैदेहध्यान(ण)पत्यके ॥ ९
 इति दाक्षिर्दाशरथिः फकि नाडायनादिकम् । आश्वपयनः स्याच्च फचि यान्ति नार्गर्थ वात्स्पकः
 ढकि स्यादैनतेपादिघाटकैरस्तथैरकि । दूकि गौधेरको रूपं गौधारधाऽऽरकीरितम् ॥ ११
 क्षत्रियो ये कुलीनः खे ष्ये कौरव्यादयः स्मृताः । यति मूर्धन्यमुख्यादिः सुगन्धिरिति रूपकम्
 तारकादिभ्य इत्तचि नभस्तारकितादयः । अनठि स्याच्च कुण्डोष्ठी पुष्पधेन्वसुधन्वनी ॥ १३
 चुञ्चुपि वित्तचुञ्चुः स्याद्विचमस्य च शब्दके । चणपि स्यात्केनचणो रूपे स्यात्पटरूपकम् ॥ १४
 ईयसि च पटीयानस्यात्तरप्यक्षतरादिकम् । पचवितरां च तरपि तमप्यटलितयापि ॥ १५
 मृदुकल्पः कल्पपि स्यादिन्द्रकल्पोऽर्ककल्पकः । राजदेशीयो देशीये देश्ये देश्यादिरूपकम् ॥ १६
 पटुजातीयो जातीये जानुमात्रं च माप्रचि । उरुदपसो द्वयसत्पुरुद्वं च दप्राचि ॥ १७
 तपपि स्यात्पञ्चतयो दौवारकप्रकीरितम् । सामान्यप्रतिरुक्ताऽथ अव्यपारव्यथ तद्धितः ॥ १८
 यस्माद्यतस्तसिलि च यत्र तत्र त(त्र)लीरितम् । अस्मिन्काले ह्यधुना स्यादिदानीं चैव
 दान्यपि(नीमि) ॥ १९

सर्वस्मिन्सर्वदा दा स्यात्तस्मिन्काले हिलीरितम् । तर्हि होऽस्मिन्काल इह केहि कस्मिन् कालके
 यथा यालि थमि कथं पूर्वस्यां दिशि संचयेत् । अस्ताति चैव पूर्वस्याः पूर्वादिग्रामणीयकाः २१
 पुरस्तात्संचरेद्द्रच्छेत्सद्यस्तुल्येऽहनीरितम् । उतिः पूर्वाब्दे च परत्पूर्वतरे परार्थपि ॥ २२
 ऐषमोऽस्मिन्संवत्सरे रूपं समसणीरितम् । एधबौ परेचावि स्यात्परस्मिन्नहनीरितम् ॥ २३
 अथास्मिन्नहनि ये स्यात्पूर्वेषुश्च तथैद्युसि । दक्षिणस्यां दिशि बैसेदक्षिणादक्षिणाद्युभौ ॥ २४
 उत्तरस्यां दिशि वसेदुत्तराहुत्तराद्युभौ । उपरि वसेदुपरिष्ठाद्भवेद्विष्ठाति ऊर्ध्वकात् ॥ २५
 उत्तरेण च पित्रोक्तमाचि च स्याच्च दक्षिणा । आहौ दक्षिणादि वसेद्विष्ठाकारं द्विधा च धा ॥ २६
 ध्यमुञ्चि चैकध्वं कुरु त्वं द्वैधं ध्यमुञ्चि चेद्वहम् । द्वौ प्रकारौ द्विर्धा घाचि आसुसुरतरं यथा ॥ २७
 निपातास्तद्धिताः प्रोक्तास्तद्धितो भाववाचकः । पटोर्भावः पटुत्वं ते पटुता तलि चेरितम् ॥ २८
 मथिमा चेमनि पृथोः सौख्यं सुखात्प्यञ्जीरितम् । स्तेयं याति च स्तेनस्य ये सख्युः सरूपपी-
 रितम् ॥ २९

कपोर्भावश्च कापेयं सैन्यं पध्यं यकीरितम् । आश्वं कौमारकं चाणि रूपं चाणि च यौवनम् ॥
 आचार्यकं कनि प्रोक्तमेधमन्येऽपि तद्धिताः ॥ ३०

दक्षिणदिग्वापुत्तण आग्नेये तद्धितरूपरथन नाम दृष्ट्यासद्योपकथिघाततोऽश्वपयः ॥ ३५६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—१०४१२

* एतदर्थस्थानि "व्यक्तसंवेत्ति बुद्धो नरधकमसौऽशकः" इति क. ड. पुस्तकयोः । + एतदर्थस्थाने—"आलो-
 पपरिवामेषु प्रविधादततेऽपि" इति हयते क. ड. पुस्तकयोः ।

१ क. ड. 'धग्वा सुभिविनि । चुषु' । ख. ग. 'धन्वाजपन्नापि । चुषु' । २ ख. 'कति । ३ क. ड. 'वतेऽश्व-
 येतप्रचेरितम् । उ' । ख. 'वसेऽश्वयेतस्वर्धरितम् । उ' । ४ क. ख. 'धा नापि आमुमुत्तरा तथा । ख. 'धा यति-
 भ्यमुत्तरात्तथा ।

[अ०३६७-३९८श्लो०१-१२।१-७] अग्निपुराणम् ।

(उणादिसिद्धरूपं तिङ्निमित्तसिद्धरूपं च)

अथ सप्तपञ्चाशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

उणादिसिद्धरूपम् ।

कुमार उवाच—

उणादयोऽभिधास्यन्ते प्रत्यया धातुतः परे । उणि कारश्च शिंसेयी स्याज्जायुर्पायुश्च पित्तकम् ॥१?
 गोमायुरासुर्वेदेषु बहुलं स्युहणादयः । आयुः स्वायुश्च हेत्वायाः किंशरुर्पायुश्चूककः ॥ २
 कुकवाकुः कुकुटः सैवाद्गुरुर्भर्ता मनुस्तथा । शयुश्चाजगरो द्वेयः सरुरायुधयुन्पते ॥ ३
 स्वरुर्वज्रं त्रपुः सीसमसारं फल्गुरीरितम् । गृध्रश्च क्रानि क्रिरचि मन्दिरं तिमिरं तमः ॥ ४
 इलचि सलिलं वारि कल्याणं भण्डिलं स्मृतम् । बुधो विद्वान्कसौ स्याच्च शिविरं गुप्तसंस्थितिः ॥ ५
 ओतुर्विडालश्च तुनि अभिधानौदुगादयः । कर्णः कामी च गृहभूर्वास्तु जैवातुकः स्मृतः ॥ ६
 अनर्होन्वहतेर्हिनिः स्याज्जातौ जीवार्णवौपथम् । नौ वह्निरिनि हरिणो मृगः कामी च भाजनम् ॥ ७
 कम्बोमो भाजनं भाण्डं सरण्डश्च चतुष्पदः । तहरेरण्डः संघातो वरुदः साम निर्भरम् ॥ ८
 स्फारं प्रभूतं स्यान्नन्तप्रत्यये चीरचलकलम् । कातरो भीरुरग्रस्तु मचण्डो जवसं वृणम् ॥ ९
 जगच्चैव तु भूर्लोको(कः) कृष्णानुर्ज्योतिरर्ककः । कर्वरः कुटिलो धूर्तधत्वरं च चतुष्पथम् ॥ १०
 चीवरं भिक्षुः प्रावृत्तिरादित्यो मित्र ईरितः । (ऋ)पुत्रः सूनुः पिता तातः पृदाकुर्पाप्रवृत्तिके ॥ १२

इत्यादिमाद्युणाद्य आग्नेय उणादिसिद्धरूपरूपेण नाम सप्तपञ्चाशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥
 आदितः श्लोकानां समग्रङ्काः—१०४२४

अथाष्टपञ्चाशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

तिङ्निमित्तसिद्धरूपम् ।

कुमार उवाच—

तिङ्निमित्तसिद्धरूपं प्रवक्ष्यामि तथाऽऽदेशं समासतः । तिङ्निमित्तसिद्धरूपं वर्तन्ते भावे कर्मणि कर्तरि ॥१+
 सकर्मकाकर्मकाश्च कर्तरि द्विपदे स्मृताः । सकर्मकाकर्मणि च तदादेशस्तथेरितः ॥ २
 वर्तमाने लडाख्यातो विध्यायर्थे लिङ्गीरितः) । विध्यादौ लोडाशिपि च भूतानघतने च लङ् ॥३
 भूते लुङ् लिट् परोक्षेऽथ भाविन्यघतने च लुट् । लिङ्गाशिपि च श्लेषेऽर्थे लुङ्भविष्यति लृङ्भवेत् ॥ ४
 लिङ्निमित्ते क्रियाविपत्तौ तडानावात्पनेपदम् । पूर्वं नव परस्मैपदं तिङ्गसन्तीति प्रथमः पुमान् ॥ ५
 सिप् धम् थ मध्यमनरो मिच्चस्मथोत्तमः पुमान् । त आतामन्ताऽऽरमने मुख्यस्थासायां ध्वं ॥ ६
 च मध्यमः ॥
 उत्तर्ध इ वदि मदि भूवाद्या धातवः स्मृताः । भुविरेधिः पचिर्निन्दिर्ध्वसिः शंसिः पदिस्त्वदिः ।

* धनुर्विद्वान्तर्गतप्रत्ययः क. ग. पुस्तकयोर्नोक्ति । + सकर्मकाकर्मकाश्च कर्तरि द्विपदे स्मृत इत्यधिक क. ग. पुस्तकयोः ।

१ क. उ. धेनी । २ स. ग. स्यात्तर्धम् । ३ क. इ. 'नादात्त' । ४ क. क. 'दुनयं तु स' ।
 स्वादाती जीवन्ति' । ५ घ. ग. 'श्लेषे ना' । ६ स. ग. 'सर्वाशिवे' । ७ स. ग. 'आतां शाऽऽर' । ८ क. स. 'न इत्यदिमदि' ।

श्लिङ्गिः क्रीडी जु(डिजु)होतिथ जहातिथ दधात्यपि । दीव्यतिः स्वपितिर्नहिः सुनोतिर्विसिरेव च
 तुदिर्मुप्रतिर्मुश्चती रुभिर्भुजिस्त्यजिस्तानिः । शवादिके विकरणे मनिर्ध्व करोत्यापि ॥ १
 क्रीडतिर्वृक्ष गृहियोरिः पा नीरचिथ नायकाः । भुवि स्वात्तिरु भवति स भवतस्तौ भवन्ति ते ॥
 भवसि त्वं युवां भवथो यूयं भवथ चाप्यहम् । भवाम्वावां भवावथ भवामो ह्यथते कुलम् ॥ ११
 एधेते द्वे तथैधन्ते एधसे त्वं हि मेधया । एधेथे च समेधथे एधे श्लेषावहे धिया ॥ १२
 एधामहे हरेर्भक्त्या पचतीत्यादि पूर्ववत् । भूयतेऽनुभूयतेऽसौ भावे कर्मणि वै यकि ॥ १३
 बुभूषति सनीत्येवं णिचिं भावयतीश्वरम् । यकि वोभूयते वाद्यं वोभोति स्वाद्य यच्छुकि ॥ १४
 पुत्रांयति पुत्रकाम्पत्येवं पटपटायते । घटयत्यथ सनि णिचि बुभूषयति रूपकम् ॥ १५
 भवेद्भवेतां च लिङ्गि भवेद्युथ भवेः परे । भवेतं च भवेतैवं भवेयं च भवेव च भवेम च [१] ॥ १६
 एधेत[च] एधेयातामेधेरन्मनसा श्रिया । एधेयाथ एधेयाथामेधेऽवमेधेय एधेनाहि एधेपहि ॥ १७
 अस्तु तावद्भवतां लोटि भवन्तु भवताद्भव । भवतं भवत भवानि भवाव च भवाम च ॥ १८
 एधतामेधेतामेधन्तामेधे पचावहे पचामहे । अभ्यनन्ददपचतामपचन्नपचस्तथा ॥ १९
 अभवतमभवतापचमपचावापचाम च । एधेतैधेतामैधेऽवमैधे वैधायहीरितम् ॥ २०
 अभूद्भूतामभूवन्नभूथाभूवमेव लुङ् । ऐधिष्टैधिपातां नैरौ(रा) वैधिष्ठा ऐधिपीदशम् ॥ २१
 लिटि वभ्व वभूवतुर्वभूवुथ वभूविथ । वभूवथुर्वभूव च वभूविय वभूविम ॥ २२
 ऐचे ऐचाते ऐचिरे त्वमेधांचकृपे तथा । एधांचक्राये ऐचिध्वे ऐचे ऐचिमहे तथा ॥ २३
 लुटि भविता भवितारौ भवितारो हरादयः । भवितासि भवितास्यो भवितास्मस्तथा वयम् ॥
 पक्ता पक्तारौ पक्कारः पक्तासि त्वं शुभीदनम् । पक्ताध्वे पक्ताहे चाहं पक्तास्महे हरेश्वरम् ॥
 लिङ्गाशिपि सुसं भूयाद्भूयास्तां हरिसंकरौ । भूयासुस्ते च भूयास्त्वं युवां भूयास्तभीश्वरौ ॥ २६
 भूयास्त युपं भूयासमहं भूयासभ सर्वदा । यक्षीष्ट ह्येधिपीयास्तां यक्षीरन्नेधिपीय च ॥ २७
 यक्षीवन्नेधिपीमहि लिङ्गि चायक्ष्यतेति लृङ् । अयक्ष्येतामयक्ष्यन्तायक्ष्येऽयक्ष्येधां युवाम् ॥ २८
 अयक्ष्यध्वमैधिष्यावधैधिष्यामहारेर्वयम् । लृटि स्याद्भविष्यतीति ऐधिष्यामह ईदशम् ॥ २९
 एवं विभ्रावयिष्यन्ति बोधविष्यति रूपकम् । घटयेत्पटयेच्छट्टपुत्रीयति च क्वायति ॥ ३०

एतादिक्युपुराण आग्नेवे तिह्विर्भक्तिदरुणकमन नामाद्यन्वाज्यधिकारिततमोऽध्यायः ॥ ३५८ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तसङ्काः— १०४५४

भवेरोनवकाधिकदिततमोऽध्यायः ।

कृत्तिसद्वृत्तम् ।

कुमार उवाच—

कृत्तिसिन्धुपि विज्ञेया भावे कर्मणि कर्तरि । अज् ल्युट् क्तिन् यथो भावे[च] युजकैरित एव च
 आचि धर्मस्य विनय उत्तरः प्रकरस्तथा । देवो भद्रः श्रीकरथ ल्युटि रूपं तु शोभनम् ॥ २

(स्वर्गपाशादादिवर्गः)

किंनि वृद्धिः स्तुतिमती घञि भावोऽथ युच्यपि । कारणा भावनेत्यादि अकारे च चिकित्सया
 तथा तव्यो ह्यनीयथ कर्तव्यं करणीयकम् । देयं ध्येयं चैव यति ण्यति कार्यं च कृत्यकाः ॥ ४
 कर्तरि कादयो ज्ञेया भावे कर्मणि च कचित् । गतो ग्रामं गतो ग्राम आश्लिष्टथ गुरुस्त्वया ॥ ५
 शत्रुशान्तौ[च] भवन्नेधमानो भवन्त्यपि । ण्वुल्लुचौ सर्वधामुभ्यो भावको भविता तथा ॥ ६
 ऋवन्तश्च स्वयंभूश्च भूते लिटः कमुकानच् । वभूविवान्योचिवांश्च पेषानः श्रद्धानकः ॥ ७
 अणि स्युः कुम्भकाराद्या भूतेऽप्युणादयः स्मृताः । वायुः पायुश्च कारुः स्याद्बहुन् उन्दसीरितम्
 रत्नादिनाशपुराण भावने कृत्यरूपकथन भावनेद्येनयश्चिकित्सिततनोऽध्यायः ॥ ३५१ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तपट्टाः—१०४६२

अथ पञ्चभिर्भक्तिचतस्रोऽध्यायः ।

स्वर्गपाशादादिवर्गः ।

अग्निव्याच—

स्वर्गादिनामलिङ्गो यो हरिस्तं प्रवदामि ते । स्वः स्वर्गनाकत्रिदिवा द्योदिवी द्वे त्रिविष्टपम् ॥१
 देवा इन्दारका लेखा रुद्राद्या गणदेवताः । विद्याधरा(रो)पसरोयत्तरक्षोगन्धर्वकिंनराः ॥ २
 पिशाचो गुह्यकः सिद्धो भूतोऽपी देवयोनयः । देवद्विपोऽसुरा दैत्याः सुगतः स्याचथागतः ॥३
 ब्रह्माऽऽत्मभूः सुरज्येष्ठो विष्णुर्नारायणो हरिः । रेवतीशो हली रामः कामः पञ्चगुरः स्मरः ४
 लक्ष्मीः पद्मालया पद्या स(द्य)र्जः सर्वेश्वरः शिवः । कपर्दोऽस्य जटाजूटः पिनाकोऽजगत् घनुः ॥ ५
 ममथाः स्युः पारिपदा मुहानी चण्डिकाऽम्बिका । द्रुमातुरो गजास्पथ सेनानीरथिभूर्गुहः ॥ ६
 मासुण्डेलः शुनासीरः सुजामा च दिवस्तातः । पुल्लेभजा शुचीन्द्राणी देवी तस्य तु बल्लभा ७
 पारुषासादो वैतपन्तो जयन्तः पाकशासनः । ऐरावतोऽभ्रगातश्चैरावणाभ्रमुबल्लाभाः ॥ ८
 शदिनी वज्रमल्ली स्यात्कुलिशं भिक्षुरं पविः । ज्योमवानं विमानोऽस्त्री पीयूषममृतं मुषा ॥ ९
 स्वात्सुपर्मा देवसभा स्वर्गज्ञा सुरदीर्घिका । स्त्रियां बहुप्स्वरसः स्वर्गेश्या उर्वशीमुस्ताः ॥ १०
 हाहा दूष्य गन्धर्वा अग्निर्वह्निर्नजयः । जातवेदाः कृष्णवर्त्मा आश्रयाशथ पावकः ॥ ११
 शिष्यपरतः सप्तार्चिः शुक्रशैवाऽऽगुमुक्षणिः । मुचिरपितृधैर्वेस्तु वाटवो बटवानलः ॥ १२
 बहेद्वेवोर्ज्वालकीलावचिर्हृतिः शिला द्विषाम् । विपु स्फुलिङ्गोऽग्निर्कणो धर्मराजः परेतराद् १३
 कालोऽन्तको दण्डहरः श्राद्धदेवोऽथ राक्षसः । कौणपासपकृष्णादा यानुधानश्च नैर्हृतिः ॥ १४
 मधेवा वरुणः पाश्री श्वसनः स्वर्जनोऽनिलः । सदागतिर्भातरिश्वा प्राणो महत्समीरणः ॥ १५
 जयो रैदस्वरसी तु लघु क्षिप्रमरं हुतम् । सत्वरं चपलं तूर्णमविलम्बितमामु च ॥ १६
 सतेनेऽनारताश्रान्तसंतताधिरतानिधम् । निल्वानवरताजस्रमप्यथातिशयो भरः ॥ १७
 अतिवेलमृशाल्यर्पाविमात्रोद्गादनिर्भरम् । तीव्रैकान्तनितान्तानि गाढवाइदृदानि च ॥ १८
 गुणकेशो यक्षराजो राजराजो धनाधिपः । स्फार्तिकरः क्रिपुरुपस्त्ररुक्वदनो मयुः ॥ १९

१ क. ए. ग. 'गुर्देव' । ब' । २ क. ग. 'बहुभुजायामुपान्तो दि' । ३ क. घ. ग. 'त इतरस्य ।
 ४ क. ग. बालनरक । ५ क. द. २२७ तु रतो त' ।

निधिर्ना श्वेदधिर्गोप त्वभ्रं पुष्करमम्बरम् । घोदिवी चान्तरिक्षं खं काष्ठाशाककुपो दिशः ॥
अभ्यन्तरं त्वन्तरालं चक्रवालं तु मण्डलम् । तदित्यानारिदो मेघस्तनायिन्नुर्वलाहकः ॥ २१
कार्दाम्बिनी मेघमाला स्तनितं गर्जितं तथा । शम्पाशवहदाहादिन्पैरावलयः क्षणमभा ॥ २२
तदित्सौदामनी विद्युच्चञ्चला चपलाऽपि च । स्फूर्जधुर्वज्रनिर्घोषो वृष्टिघातस्त्ववग्रहः ॥ २३
धारासंपात आसारः शीकरोऽम्बुकणाः स्मृताः । वर्षांपलस्तु करका मेघच्छन्नेऽङ्घ्रि दुर्दिनम् २४
अन्तर्धा व्यवधा पुंसि त्वन्तर्धिरपवारणम् । अपिधानतिरोधानपिधानाच्छादनानि च ॥ २५
अज्जो जैवातृकः सोमो ग्लौर्मृगाङ्कः कलानिधिः । विषुः कुमुदबन्धुश्च विन्वोऽह्नी मण्डलं विषु
कला तु षोडशो भागो भिन्नं शकलखण्डके । चन्द्रिका कौमुदी ज्योत्स्ना प्रसादस्तु प्रसन्नता २७
लक्षणं लक्ष्मकं चिह्नं शोभा कान्तिर्द्युतिश्छविः । सुपमा परमा शोभा तुपारस्तुर्दिनं हिमम् ॥ २८
अवस्थापस्तु नीहारः प्रालेयः शिशिरो हिमः । नक्षत्रमक्षं भं तारा तारकाऽप्युद्गुवा स्त्रियाम् २९
गुरुर्जोष आङ्गिरस उशना भार्गवः कविः । विष्णुतुदस्तपो राहुर्लघं राशुद्ययः स्मृतः ॥ ३०
सप्तर्षयो मरीच्यत्रिमुखाश्चित्रशिक्षण्डिनः । अहरिदश्वन्नप्रपुष्पुमणिमिहिरो रविः ॥ ३१
परिचेषस्तु परिधिरुपसूर्यकमण्डले । किरणोत्समयूक्षांशुगभस्तिघृणिघृण्वयः ॥ ३२
भानुः करो मरीचिः स्त्रीपुंसयोर्दीधितिः स्त्रियाम् । स्युः प्रभा सशुचिस्त्रिवद्भा भाश्लविष्पुतिदीप्तयः
रोचिः शोचिरुभे ह्येव प्रकाशो द्योत आतपः । कोष्णं क्रवोष्णं मन्दोष्णं कदुष्णं त्रिषु तद्गतिः ॥
तिग्मं तीक्ष्णं स्रं तद्दृष्टिदोऽनेहा च कालकः । पक्षो दिनाहनी चैव सायंसंध्या पितृममः ॥ ३५
प्रत्युपोऽहर्भुलं कल्पमुपःप्रत्युपसी अपि । प्राह्वापराह्नयध्याह्नास्त्रिसंध्यमय शर्वरी ॥ ३६
योमी तमी तमिस्रा च ज्योत्स्नी चन्द्रिकयाऽन्विता । आगामिर्वर्तमानाहर्षुक्तायां निशि पक्षिणी
अर्धरात्रनिशीर्षी द्वौ मद्रोषो रजनीमुखम् । स पर्वसंधिः प्रतिपत्पञ्चदशयोर्दन्तरम् ॥ ३८
पक्षान्तौ पञ्चदशौ द्वे पौर्णमासी तु पूर्णिमा । कलाहीने साऽनुमतिः पूर्णे राका निशाकरे ॥ ३९
अमावास्या त्वमावस्या दर्शः सूर्येन्दुसंगमः । सा हरेन्दुः सिनीवाली सा नरेन्दुकला कुहूः ४०
संवर्तः प्रलयः कल्पः क्षयः कल्पान्त इत्यपि । कलुषं वृजिनैनाघर्महोदुरितदुष्कृतम् ॥ ४१
स्यादर्भमस्त्रियां पुष्यश्रेपसी सुकृतं वृषः । मुत्प्रीतिः प्रमदो हर्षः प्रमोदामोदसंमदाः ॥ ४२
स्यादानन्दधुरानन्दः शर्मशान्तसुखानि च । श्वःश्रेयसं शिवं भद्रं कल्याणं मङ्गलं शुभम् ॥ ४३
भायुकं भविकं भव्यं कुशलं क्षेममस्त्रियाम् । दैवं दिष्टं भागधेयं भाग्यं स्त्री नियतिर्दिधिः ॥ ४४
क्षेत्रज्ञ आत्मा पुरुषः प्रधानं प्रकृतिः स्त्रियाम् । हेतुर्ना कारणं बीजं निदानं त्वादिकारणम् ४५
चिचं तु चेतो हृदयं स्थान्तं हृन्मानसं मनः । तुद्धिर्मनीषा पिपण्या धीः प्रज्ञा शेषुपी मतिः ॥ ४६
मेशोपलम्बिथित्तं बित्मतिपञ्चमिचेतनाः । धीर्धारणावती मेधा संकल्पः कर्म मानसम् ॥ ४७
संख्या विचारणा चर्चा विचिकित्सा तु संशयः । अध्याहारस्तर्क ऊहः समौ निर्णयनिशयौ ॥ ४८
मिथ्यादष्टिर्नास्तिकता भ्रान्तिर्मिथ्यामतिर्भ्रमः । अङ्गीकाराभ्युपगममतिश्रवसमाधयः ॥ ४९
मोक्षे धीर्ज्ञानमन्वय विज्ञानं शिल्पशास्त्रयोः । मुक्तिः कैवल्यनिर्वाणश्रेयोनिःश्रेयसामृतम् ॥ ५०

* राजीतगुदयो एतं तेषु नेपथ्यादय इति क. द. पुस्तकयोत्पिदम् ।

(स्वर्गगाढादिवर्गः)

मोक्षोऽपवर्गोऽधाज्ञानमविद्याऽईमतिः त्रिवाम् । विमर्दोत्थे परिपलो गन्धे जनपनोहरे ॥ ६१
 आभोदः सौऽतिनिर्हारी सुरभिर्घ्राणतर्पणः । गुरुनुभ्रगुचिभेनविशदश्येतपाण्डराः ॥ ६२
 अनदातः सितो गौरो बलसो धवलोऽङ्गुनः । हरिणः पाण्डुरः पाण्डुरीपत्याण्डुस्तु घूसरः ॥ ६३
 कृष्णे नीलासितदशमकालश्यामलमेचकाः । पीतो गौरो हरिद्राभः पालासो हरितो हरिर् ॥ ६४
 रोहितो लोहितो रक्तः शोणः कोकनदच्छविः । अज्यक्तरागस्त्वरुणः श्वेतरक्तस्तु पाटलः ॥ ६५
 पावः स्यात्कपिशो धूम्रधूमलौ कृष्णलोहिते । कडारः कपिलः पिङ्गपिशङ्गौ कडुपिङ्गलौ ॥ ६६
 वंशं किर्पीरकलमापश्ववर्तताथ कर्चुरे । व्याहार उक्तिर्लपितमभ्रंशोऽनसब्दकः ॥ ६७
 तेहसुवन्तचयो वाक्यं क्रिया वा कारकान्विता । इतिहासः पुरावृत्तं पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥ ६८
 शाल्यायिकोपलव्यार्थी प्रयन्धकल्पना कथा । समाहारः संग्रहस्तु भवहलिका प्रहेलिका ॥ ६९
 उपस्था तु समासार्था स्मृतिस्तु धर्मसंहिता । आरुपादे चाभिधानं च वार्ता वृत्तान्त इरितः ६०
 इतिराकारणाऽऽहानमुपन्यासस्तु वाङ्मुत्सम् । विवादो व्यवहारः स्वात्मतिवाचयोत्तरे समे ॥ ६१
 उपोद्घात उदाहारे द्वय मिथ्याभिर्भसनम् । अभिशापो यज्ञः कीर्तिः पञ्चः पृच्छाऽनुयोगकः ॥ ६२
 आग्नेदितं द्विद्विरुक्तं कुस्तानिन्दे च गर्दणे । स्यादाभाषणमालापः प्रलापोऽनर्थकं वचः ॥ ६३
 अनुलापो मुद्गर्भापा विलापः परिदेवनम् । विप्रलापो विरोधोक्तिः संलापो भाषणं मिथः ॥ ६४
 सुप्रलापः सुवचनमपलापस्तु निह्वनः । हेतुती वागकल्पयाणी संगतं हृदयंगमम् ॥ ६५
 अत्यर्थमधुरं सान्त्वमवद्धं स्यादनर्थकम् । निष्टुराश्लीलपरुषं ग्राम्यं वै मूढतं मिये ॥ ६६
 सत्वं तथ्यमृतं सम्यङ्नादनिःस्वाननिःस्वनाः । आरवारावसंराविरावा अथ पर्यरः ॥ ६७
 स्वनिते वक्ष्यपर्णानां भूपणानां तु शिञ्जितम् । वीणाया निरुणः ङाणस्तिरश्वां वाशितं रुतम् ॥ ६८
 फोलाहलः कलकलो गीतं मानमिये समे । स्त्री प्रतिश्रुत्यतिध्वाने तञ्जीकृष्णोश्चिता(पा)दकः ६९
 काकली तु कले सूक्ष्मे ध्वनौ तु गधुरास्फुटे । कलो मन्द्रस्तु गम्भीरे तारोऽस्तुनेत्रपक्षिपु ॥ ७०
 समन्वितलयस्त्वेकतालो वीणा तु बलकी । विपश्ची सा तु तञ्जीभिः सप्तभिः परिवदिनी ॥ ७१
 तवं वीणादिकं वाद्यमानद्धं सुरजादिकम् । वंशादिकं तु सुपिरं कांस्यतालादिकं घनम् ॥ ७२
 चतुर्विधमिदं वाद्यं वादिनातोद्यनमकम् । मृदद्रा सुरजा भेदास्त्वङ्गयालिङ्गचोर्ध्वकास्यः ॥ ७३
 स्याद्यज्ञःपटहो दम्भा भेर्यामानकदुन्दुभिः(१) । आनकः पटहो भेदा हर्षरीडिण्डिमादयः ॥ ७४
 मर्दलः पणवस्तुद्वयो क्रियामानं तु तालकः । लयः साम्यं ताण्डवं तु नाट्यं लास्यं च नर्तनम् ॥ ७५
 तौर्यत्रिकं नृत्यगीतवाद्यं नाट्यमिदं त्रयम् । राजा भट्टारको देवः साभिषेका च देव्यपि ॥ ७६
 मृद्गारवीरकरुणाद्भुतहास्यभयानकाः । वीभत्सरोद्री च रसाः मृद्गारः गुचिरुज्ज्वलः ॥ ७७
 उत्साहवर्धनो धीरः कारुण्यं करुणा घृणा । कृपा दया चानुकम्पाऽप्यनु शोशोऽप्यथो हसः ७८
 हासो हास्यं च वीभत्सं विहृतं त्रिष्विदं द्वयम् । विस्मयोऽद्भुतमाधर्यं चिनमप्यथ भैरवम् ॥ ७९
 दारुणं भीषणं भीष्यं घोरं भीमं भयानकम् । भयंकरं प्रतिभयं रौद्रं तूयमी निपु ॥ ८०
 चतुर्दश दरत्रासी(सो) भीतिर्भाः साध्वसं भयम् । विकारो मानसो भावोऽनुभासो भावरोधनः(रुः)
 गर्वा(र्वा)ऽभिमानोऽहंकारो मानथिचसपुत्रतिः । अनादरः परिभवः परिभास्तिररुका ८२

ग्रीडा लज्जा त्रपा हीः स्यादभिध्यानं धने स्पृहा । कौमुद्वलं कौतुकं च कुतुहलम् ८१
 स्त्रीणां विलासविन्वोकत्रिभ्रमा ललितं तथा । इला लीलेत्यमी हावाः क्रियाः शृङ्गारभावत्राः
 द्रवकेलिपरीहासाः शीटा लीला च रूदनम् । स्यादाच्छुरितकं हासः सोत्सासः समनाविस्पतम्
 अधोभुवनपातालं छिद्रं श्वभ्रं वषा सुषिः । गर्तावटी भुवि श्वभ्रे तमिथ्रं(स्रं) तिमिरं तमः ॥ ८६
 सर्पः पृदाकुर्भुजगो दन्दशुको विलेशयः । विष ह्येदथ भरलं निरपो दुर्गतिः स्त्रियाम् ॥ ८७
 पयः कीलात्ममृतमुदकं भुवनं वनम् । भद्रस्तरद्ग ऊर्मिर्वा कल्लोलोल्लोकौ च तौ ॥ ८८
 पृषन्ति विन्दुपृषताः कूल रोपथ तीरकम् । तोयोत्थितं तत्पुलिनं जम्बालं षड्कर्दमौ ॥ ८९
 जलोच्छ्वासाः परीवाहाः कूपकास्तु विदारकाः । आतरस्तरपण्यं स्याद्रोणी काष्ठांशुवाहिनी ९०
 कल्लुपश्वाऽऽविलोऽच्छस्तु प्रसन्नोऽथ गभीरकम् । अगार्थं दासकैवर्तो शम्भुका जलशुक्तयः ॥९१
 सौगन्धिकं तु कठारं नीलगिन्दीवर कजम् । स्वाहुत्पल कुवलयं सिते कुमुदकैरिव ॥ ९२
 शालूकमेपां कन्दः स्यात्पथं तामरस कजम् । नीलोत्पलं कुरलयं रक्तं कौकनदं स्मृतम् ॥ ९३
 करहाटः शिफा कन्दः किजल्कः केयरोऽस्त्रियाम् । स्रनिः स्त्रियामाकरः स्यान्पादाः प्रत्यन्तपर्वताः
 उपत्यकाऽद्रेरासन्ना भूमिश्च र्भमपित्यका । स्वर्गपातालवर्गाद्या उक्ता नानार्थकाञ्जशृणु ॥ ९५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये स्वर्गपातालादिवर्गकथन नाम पञ्चविंशतिशततमोऽध्यायः ॥ २६० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—१०५५७

अपैक्यल्लभिकत्रिंशत्तमोऽध्याय ।

अन्वयवर्ग ।

अपिरुवाच—

आढीपदर्धेऽभिध्याता सीमार्धे धातुपोगजे । आ मृद्वः स्पृतौ वाक्येऽप्यास्तु स्यात्कोपवीरयोः
 पापकुत्सेपदर्धे कु धिर्निर्भर्त्सननिन्दयोः । चान्वाचपसमाहारेतरेतरसमुच्चये ॥ २
 स्वस्त्याशीःक्षेमपुष्पादौ प्रकर्षं लङ्घनेऽप्यति । रित्रत्पक्षे च चित्तकं च तु स्याज्जेदेष्वधारणे ॥३॥
 सकृत्सहैकवारं स्यादाराद्दूरसमीपयोः । प्रतीच्यां चरमे पश्चाद्दुताप्यर्थविकल्पयोः ॥ ४
 पुनः सैदार्ययोः श्वस्तसाक्षात्प्रत्यक्षतुल्ययोः । खेदानुकम्पासंतोपविस्मयामन्नणे वत ॥ ५
 हन्त हर्षेऽनुकम्पाया वाक्यारम्भविपादयोः । प्रति प्रतिनिधौ वीप्सालक्षणादौ प्रयोगतः ॥ ६
 इति हेतुमकरणप्रकाशादिसमाप्तिषु । प्राच्या पुरस्तात्प्रथमे पुरार्धेऽग्रत इत्यपि ॥ ७
 यारत्तावथ साकल्येऽवधौ मानेऽवधारणे । मद्गलानन्तरारम्भमन्नकात्स्न्येऽवधौ अथ ॥ ८
 धृया निरर्थकाविभोर्नानाऽनेहोभयार्थयोः । नु पृच्छायां विकल्पे च पश्चात्सादृश्ययोरनु ॥ ९
 मश्वाचधारणानुष्ठानुमपामपणे ननु । गर्हासमुद्ययमभ्रदाङ्गसंभारनास्यपि ॥ १०
 उपमायां विकल्पे वा सामि त्वर्थे जुगुप्सिते । जया सह समीपे च कं वारिणि च मूर्धनि ॥११

(भूमिवनोपध्यादिबर्गाः)

किरणप्रग्रही रश्मी धर्माः पुण्ययमादयः । ललामं पुच्छपुण्ड्राश्वभूषामाधान्यकेतुषु ॥	३०
मृत्योऽधीनक्षपथज्ञानवैश्रासहेतुषु । समयाः शपथानारकालसिद्धान्तसंविदः ॥	३१
अत्ययोऽतिक्रमे कृच्छ्रे सत्यं शपथतत्त्वयोः । वीर्यं बलप्रभावी च रूप्यं रूपे मशस्तके ॥	३२
दुरोदरो धूतकारे पणो(णं) धूते दुरोदरम् । महारण्ये तुगंधे कान्तारः पुंनपुंसकम् ॥	३३
यमानिलेन्द्रचन्द्रार्कविष्णुसिंहादिके हरिः । द्रोऽस्त्रिणां भये श्वभ्रे जठरः कठिनेऽपि च ॥	३४
छदारो दातृमदतोरितरस्त्वन्वनीचयोः । चूडा किराटं केशाश्च संयता मौलवस्त्रयः ॥	३५
बलिः करोपहारादौ सैन्यस्वैर्पादिके बलम् । स्त्री कटीवस्त्रत्रयेऽपि नीची परिपणेऽपि च ॥	३६
शुक्रले मूपिके श्रेष्ठे सुकृते वृषभे वृषः । दूतासे सारिफलकेऽप्याकर्षोऽथाक्षयिन्द्रिये ॥	३७
ना दूताक्षे च कर्षे च व्यवहारे कलिद्रुमे । उष्णीषः स्यात्किरीटादौ कर्पूः कुलपाभिधायिनी ॥	३८
मत्स्येऽधिकृतेऽध्वसः सूर्यवह्नी विभावम् । शृङ्गारादौ विषे वीर्ये गुणे रामे त्रये रसः ॥	३९
सेजःपुरीषयोर्वच आगः पापापराधयोः । छन्दः पद्येऽभिलाषे च सार्धायान्साधुवाढयोः ॥	४०
व्यूहो वृन्देऽप्यहिवृत्रेऽप्यग्नीन्द्रार्कस्तपोनुदः ॥	४१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नानार्धदर्शनेरुच्यते नमः द्विपञ्चाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३६२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—१०६३६

अथ विपञ्चाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

भूमिवनोपध्यादिबर्गाः ।

अशिरुवाच—

वक्ष्ये भूपुराद्रिवनौपधिसिंहादिबर्गकान् । भूरनन्ता सभा धात्री क्ष्माऽपि कुः स्यादस्त्विवपि ॥१
 मृन्मृचिका मशस्ता तु मृत्स्ना मृत्ता च मृचिका । जगत्त्रिविष्टपं लोकं भुवनं जगती सभा ॥ २
 अयनं वर्त्मभार्गाध्वपन्थानः पदवी सृतिः । सरणिः पद्धतिः पद्या वर्तन्पेकपदीति च ॥ ३
 पूः स्त्री पुरनिगर्षो वा पत्तनं पुटभेदनम् । स्थानीयं निगमोऽन्यत्तु यन्मूलनगरान्पुरम् ॥ ४
 तच्छालानगरं बेशो बेश्वाजनसमाश्रयः । आपपस्तु निपद्यागां विपणिः पण्यवीधिका ॥ ५
 रथ्या प्रतोली विशिखा स्याद्ययो वयपत्त्रियाम् । प्राकारो वरणः शालः प्राचीरं(नं) प्रान्ततो वृतिः
 भिचिः स्त्री कुड्यमेहकं यदन्नन्थस्तकीकसम् । वासः कुटी द्वयोः शाला सभा संजवनं त्विदम् ॥
 चतुःशालं मुनीनां तु पर्णशालोदजोऽस्त्रियाम् । चैत्यमायतनं तुल्ये वाजिशाला तु मन्दुरा ॥ ८
 इम्यादि धनिनां वासः मासादो देवभूम्याम् । स्त्री द्वारारं भतीद्वारः स्याद्वितादिस्तु वेदिका ॥
 कपोतपालिकायां तु विटङ्कं पुंनपुंसकम् । कपाटपररं तुल्ये निःश्रेणिस्त्वपिरोहि(ह)णी ॥ १०
 संमार्जनी शोपनी स्यात्संकरोऽश्वकरस्तथा । अद्रिगोत्रगिरिप्राचा गहनं काननं वनम् ॥ ११
 आरामः स्यादुपवनं कृत्रियं वनपेप(व) यत् । स्यादेतदेव मधुवनमन्तःपुरोचितम् ॥ १२
 वीथ्याल्लिरावलिः पङ्क्तिश्रेणीलेखास्तु राजयः । वानस्पत्यः फलैः पुण्याचैरपुण्याद्जनस्यतिः ॥१३
 ओपध्यः फलपाकान्ताः पलाशी शुक्रनागमाः । स्वापुर्वा ना ध्रुवः शङ्खुः मकुल्लोत्कुल्लसंस्कृताः

नागार्थवर्गः ।

अभिरुचाय—

आकाशे विदिये नाको लोहस्तु भुवने जने । पथे यशसि च श्लोकः शरे यत्ने च सायका ॥ १
 आनरुः पटहो भरो कलङ्कोऽङ्गापवादयोः । मारुते वेधमि ग्रधे पुंसि कः कं शिरोम्युनोः ॥ २
 स्वात्पुलाकस्तुच्छधान्ये संक्षेपे भक्तसितयुक्ते । महेन्द्रगुग्गुल्लुङ्गव्याङ्ग्राहिषु कौशिकः ॥ ३
 शालावृकौ कपिश्वानौ मानं स्वान्मितिसापनम् । सर्गः स्वभावनिर्मोत्तनिश्रयाध्यायसृष्टिषु ॥ ४
 योगः संनहनोपायध्यानसंगतियुक्तिषु । भोगः सुखे च्छयादिभृतायजौ शङ्खनिशाकरी ॥ ५
 काकभगण्डौ करदौ दुधर्पा शिपिचिष्टकः । रिष्टं क्षेमाशुभाभावेऽप्यरिष्टे तु शुभानुभे ॥ ६
 व्युष्टिः काले समृद्धौ च दृष्टिर्ज्ञानेऽक्षिण दर्शनेऽनिष्टा निष्पत्तिनाशान्ताः काष्ठोत्कर्षे स्थितौ दिशि
 भूगोपाचस्तिवडा इलाः प्रगाढं भृशकृच्छ्रयोः । भृशमतिज्ञयोर्वाढं शैक्तस्थौ ददौ त्रिषु ॥ ८
 विन्यस्तसंहतौ ज्युद्धौ कृष्णो ध्यासेऽर्जुने हरौ । पणो घृतादिपूतसृष्टे भृशौ मूष्ये धनेऽपि च ॥
 गौर्वा द्रव्याश्रिते सचचशुक्रसंभ्यादिके गुणः । श्रेष्ठेऽधिपे ग्रामणीः स्वाज्जुगुप्साकरुणे घृणे १०
 पुष्पा सृष्टापिपासे द्वे विपणिः स्वाह्वणिक्यथे । विपाभिमरलोहेषु तीक्ष्णं लीवे खरे त्रिषु ॥ ११
 प्रमाणं हेतुमर्षादानाश्लेषचाममातृषु । करणं क्षेजगत्रादावीरिणं शून्यमूपरम् ॥ १२
 यन्ता हस्तिपके सूते बह्विज्वाले च हेतवः । श्रुतं शालानभू(ष्ट)तयोर्गुणपर्याप्तयोः कृतम् ॥ १३
 रुपाते हृष्टे मवीतोऽभिजातस्तु कुलजे युधे । विविक्तौ पूतविज्जौ पूष्ठितौ मृदसोच्छ्रयो ॥ १४
 अर्थोऽभिधेयैरैवस्तुपयोजननिवृत्तिषु । निदानागमयोस्तीर्थमृषिपितृजले गुरौ ॥ १५
 प्राधान्ये राजलिङ्गे च वृषाङ्गे ककुद्दोऽस्त्रियाम् । स्त्री संविज्ञानसंभापाक्रियाकाराजिनापसु २६
 धर्मं रहस्युपनिषत्स्याद्वौ वत्सरे शरत् । पदं व्ययसिन्नित्रापस्थानलक्ष्माह्विग्रवस्तुषु ॥ १७
 शिषिष्टमधुरौ स्वाद् मृद् चान्तीक्ष्णकोमलौ । सत्ये साधौ विद्यमाने प्रशस्तेऽभ्यर्हिते च सत् ॥
 विधिर्विधाने दैवेऽपि प्रणिधिः प्रार्थने चरे । चधूर्जाया स्तुपा स्त्री च सुधा लेपोऽमृतं क्षुही ॥ १९
 स्पृहा संप्लव्यः श्रद्धा पण्डितंमन्यगर्वितौ । ब्रह्मवन्धुरधिक्षेपे भान् रक्षिदिवाकरौ ॥ २०
 श्रावणी शैलपापाणौ मूर्खनीचौ पृथग्जनौ । तरुशैलौ शिखरिणौ तनुस्त्वग्देहयोरपि ॥ २१
 आत्मा यत्नो घृतिर्वृद्धिः स्वभासो ब्रह्म वर्णं च । उत्थानं पौरुषे तत्रे व्युत्थानं प्रतिरोधने २२
 निर्यातनं वैरशुद्धौ दाने न्यासार्पणेऽपि च । व्यसनं विपदि भ्रंशे दोषे कामजकोपजे ॥ २३
 मृगयाऽक्षो दिवा स्वप्नः परिवादः स्त्रियो मदा । तौर्यत्रिकं वृथाटया च कामजो दशको गणः ॥
 पैशू(शु)न्यं साहसं द्रोह ईर्ष्यासुयार्थदूषणम् । बाग्दण्डश्चैव पारुष्यं क्रोधजोऽपि गणोऽष्टकः २५
 अकर्मगुणे कौपीनं मैथुनं संगतौ रते । प्रधानं परमार्थो धीः प्रज्ञानं बुद्धिचिह्नयोः ॥ २६
 क्रन्दने रोदनाहाने वर्णं देहप्रमाणयोः । आराधनं साधने स्यादवाप्तौ तोषणेऽपि च ॥ २७
 रत्नं स्रजातिश्रेष्ठेऽपि लक्ष्म चिह्नप्रधानयोः । कलापो भूषणे यद्वै तूणीरे संहतेऽपि च ॥ २८
 तल्पं शय्यादृदारेषु हिम्भौ तु शिशुवालिलौ । स्तम्भौ स्थूणाजडीभावौ संभ्ये संसदि वै सभा ॥

(भूमिवनौपध्यादिवर्गः)

किरणमग्रही रश्मी धर्माः पुण्ययमादयः । ललामं पुच्छपुष्पाश्वसूपाभाधान्यकेतुषु ॥	३०
प्रत्ययोऽधीनस्रपथज्ञानविश्वासहेतुषु । समयाः शपथाचारकालसिद्धान्तसंविदः ॥	३१
अत्ययोऽतिक्रमे कृच्छ्रे सत्यं शपथतथ्ययोः । वीर्यं बलप्रभावौ च रूप्यं रूपे मयास्तके ॥	३२
दुरोदरो धूतकारे पणो(ण) धूते दुरोदरम् । महारण्ये दुर्गपथे कान्तारः पुंनपुंसकम् ॥	३३
यमानिलेन्द्रचन्द्रार्कविष्णुसिंहादिके हरिः । दरोऽस्त्रियां मये श्वभ्रे जडरः कठिनेऽपि च ॥	३४
उदारो दातृपदतोरितरस्त्वन्पनीचयोः । चूडा क्रिरीटं केशाश्च संयता मौलयस्त्रयः ॥	३५
बलिः करोपहारादौ सैन्यस्वैर्पादिके बलम् । स्त्री कटीयस्त्रवन्धेऽपि नीची परिपणेऽपि च ॥	३६
शुक्रले मृषिके श्रेष्ठे सुकृते द्वपथे द्वयः । दूताक्षे सारिफलेऽप्याकर्षोऽथासपिन्द्रये ॥	३७
ना दूताक्षे च कर्षे च व्यवहारे कलिद्रुमे । उष्णीषः स्यात्किरीटादौ कर्षूः कुटवाभिधापिनी ॥	३८
प्रत्यक्षेऽधिकृतेऽध्यक्षः सूर्यवह्नी विभावस् । गृहारादौ विषे वीर्ये गुणे रामे द्रवे रसः ॥	३९
वेजःपुरीपपोर्वर्चं आगः पाषाणराशयोः । छन्दः पथेऽभिलापे च सापीयान्साधुवाहयोः ॥	४०
व्यूहो हन्देऽप्यद्विर्द्वित्रेऽप्यग्नीन्द्रार्कस्तमोनुदः ॥	४१

रत्नादिमहामुराण आग्नेये नानार्थवर्गनिरूपणं नाम द्विपञ्चाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३६२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—१०६३६

अथ त्रिपञ्चाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

भूमिवनौपध्यादिवर्गः ।

अधिरुवाच—

वक्ष्ये भूपुराद्विनौपधिसिंहादिवर्गकान् । भूरनन्ता क्षमा धात्री क्ष्माऽपि कुः स्यादरिच्यपि ॥१	
मृन्मृत्तिका प्रशस्ता तु मृत्ला मृत्ता च मृत्तिका । जगत्रिविष्टपं लोकं भुवनं जगती सभा ॥ २	
अयनं वर्त्ममार्गाध्वपन्थानः पदवी सृतिः । सरथिः पद्धतिः पद्या वर्तन्येकपदीति च ॥ ३	
पूः स्त्री पुरनिगर्षो वा पत्तनं पुटभेदनम् । स्थानीयं निगमोऽन्यत्तु यन्मूलनगरात्पुरम् ॥ ४	
तच्छास्त्रानगरं वेशो वेश्याजनसमाश्रयः । आपणस्तु निपद्यायां विपणिः पण्यवीथिका ॥ ५	
रथ्या प्रतोली विशिखा स्याच्चयो वप्रमस्त्रियाम् । प्राकारो वरणः शालः माचीरं(ने) प्रान्ततो वृत्तिः	
भिचिः स्त्री कुड्यमेहकं यदन्तर्न्यस्तकीकसम् । वासः कुटी द्वयोः शाला सभा संजवनं त्रिवदम् ॥	
चतुःशालं मुनीनां तु पर्णशालोटजोऽस्त्रियाम् । चैत्यमायतनं तुल्ये राजिशाला तु मन्दुरा ॥ ८	
हर्म्यादि धनिनां वासः प्रासादो देवभूभुजाम् । स्त्री द्वाडारं मतीहारः स्याद्वितादिस्तु वेदिका ॥	
कपातपालिकायां तु विटकुं पुंनपुंसकम् । कपाटभरं तुल्ये निःश्रेणिस्त्वधिरोरि(ह)णी ॥ १०	
संमार्जनी शोधनी स्यात्संकारोऽवकरस्तथा । अद्रियोजगिरियावा गहनं काननं वनम् ॥ ११	
आरापः स्यादुपवनं कृत्रिमं वनमेप(व) यत् । स्यादेतदेव प्रमद्वनमन्तःपुरोचितम् ॥ १२	
नीथ्यालिरावलिः पश्चिध्रेणीलेखास्तु राजपः । वानस्पत्यः फलैः पुण्याचरपुण्याद्रनसातिः ॥१३	
अैपधयः फलपाकान्ताः पलाशी वृष्टमागमाः । स्यात्पूर्वा ना ध्रुवः शङ्कुः मकुळोत्कुळतंसकुटाः	

पलाशं छदनं पर्णमिधमेषः समित्स्त्रियाम् । वोषिद्रुमधलदलो दधित्थग्राहिमन्मथाः ॥	१५
तस्मिन्दधिफलः पुष्पफलदन्तशठावपि । उदुम्बरे हेमदुग्धः कोविदारो द्विपत्रकः ॥	१६
सप्तपर्णो विनालत्वकृतमालं(लः) सुरर्णकः । आरेत्रतवाधिघातसंपातचतुरङ्गुलाः ॥	१७
स्वाज्जम्बीरे दन्तशठो वहणे तिक्तशोककः । पुंनागे पुष्पस्तुद्रः केशरो देवबल्लभः ॥	१८
पारिभद्रे निम्बतरुर्मन्दारः पारिजातकः । वञ्जुलिधित्रकृचाथ द्वौ पीतनकपीतनौ ॥	१९
आम्रातके मधूके तु गुडपुष्पमयुद्रुमौ । पीलौ गुडफलः संसी नादेयी चाम्बुवेतसाः ॥	२०
शोभाञ्जने शिमुवीक्षणगन्धकाक्षीरमोचकाः । रक्तोऽसौ मधुशिमुः स्वादरिष्टः फेनिलः समौ २१	२१
गालवः शायरो लोभ्रस्तिरीटस्त्रिलमार्जनौ । शेलुः श्लेष्मातरुः शीत उद्दालो बहुवारकः ॥२२	२२
वैकङ्कतः छावावृक्षो ग्रन्थिलो व्याघ्रपादपि । तिन्दुकः स्फूर्जकः कालो नादेयी भूमिजम्बुका ॥	२३
काकतिन्दौ पीलुकः स्यात्पाटलिर्षोक्षमुष्ककौ । क्रमुकः पट्टिकारुण्यः स्यात्कुम्भी कैट्यकट्फले ॥	२४
चिरवृक्षोऽरुष्करोऽग्निगुप्ती भल्लातकी त्रिपु । सर्जकासनजीवाश्च पीतसालेऽथ मालके ॥	२५
सर्जाश्वकर्णौ वीरेन्द्राविन्द्रद्रुः ककुभोऽर्जुनः । इङ्गुदी तापसतरुर्षोचा शालमिलिरेव च ॥	२६
चिरविल्वो नक्तपालः करजश्च करञ्जके । मर्करीयः पृत्तिकरजो मर्कट्यद्धारवल्ली ॥	२७
रोही रोहितकः श्लिहश्चतुर्दाडिमपुष्पकः । गायत्री बालतनयः खदिरो दन्तधावनः ॥	२८
अरिमेदो विदस्त्रदिरे कदरः खदिरे सिते । पञ्चाङ्गुलो वर्धमानश्चञ्चुर्गन्धर्वइस्तकः ॥	२९
पिण्डीतको मरुवकः पीतदारु च दारु च । देवदारुः पृत्तिकाष्ठं दयामा तु महिलाहया ॥	३०
लता गोवन्दनी गुन्द्रा मिथंगुः फलिनी फली । मण्डूकपर्णपत्रोर्णनटकद्वन्द्वटुटुकाः ॥	३१
श्यानाकशुकनासर्षदीर्घवृन्तकुटन्नटाः । पीतद्रुः सरलथाथ निचुलोऽम्बुज इज्जलः ॥	३२
काकोदुम्बरिका फल्गुरिष्टः पिचुमर्दकः । सर्वतोभद्रको निम्बे शिरीषस्तु कपीतनः ॥	३३
बकुलो बज्जुलः मोक्तः पिच्छिलामुरुशिशापाः । जया जयन्ती तर्कारी कणिका गणिकारिका ३४	३४
श्रीपर्णमाषिमन्थः स्याद्दत्तको गिरिमल्लिका । कालस्कन्दस्तमालः स्यात्तैण्डुलीयोऽल्पमारिपः ३५	३५
सिन्धुवारस्तु निर्गुण्डी सैवाऽऽस्फीता(स्फोटा) वनोद्भवा । भणिका यूथिकाऽम्बुग्रा सप्तला	३६
नवमालिका ॥	३६
अतिमुक्तः पुण्ड्रकः स्यात्कुपारी तरणिः सहा । तत्र शोणे कुरवकस्तत्र पीते कुरण्टकः ॥	३७
नीला श्लिष्टी द्वयोर्वाणा श्लिष्टी सैरीपकस्तथा । तस्मिन्नक्ते कुरवकः पीते सहचरी द्वयोः ॥३८	३८
धुंस्तूरः कित्तवो धूर्तो रुचको मातुल्लुङ्गके । समीरणो मरुवकः प्रस्थपुष्पः फणिज्जकः ॥	३९
कुंठेरकस्तु पर्णासेऽथास्फीतो वसुकार्किके । शिवमल्ली पाशुपती वृन्दा वृक्षादनी तथा ॥	४०
जीवन्तिका वृक्षरुहा गुडची तथिकाऽमृता । सोमवल्ली मधुपर्णी पूर्या तु मोरटी तथा ॥	४१
मथुलिका मधुश्रेणी गोकर्णो पीलुपर्णपि । पाटाऽम्बुग्रा विद्धकर्णा प्राचीना वनतिक्तिका ॥४२	४२
कटुः कटंभरा चाथ चक्राङ्गी शकुलादनी । आत्मगुप्ता भौवृषार्या कणिकच्छुश्च मर्कटी ॥	४३
अपामार्गः शैसरिकः मत्स्यपर्णो मयूरकः । फाँञ्जिका ब्राह्मणी भार्गी द्रवन्ती शम्बरी वृषा ४४	४४

१ ख ग पदमि । २ क ख छ 'दायक' । ३ ख ग शोभाश्रे । ४ ख 'स्त्रिलमार्जुनी' । ५ ख विन्दुत ।

६ क ख छ 'म्बु' । ७ ख छ 'तटुली' । ८ ख ग 'ण्डी तीव्रस्फोटा व' । ९ ख ग गणिका । १० ख

नवपण्डिका । ११ ख पत्तूर' । १२ ख कुंठेर' । १३ ख. 'मृ' कर्णो राजा दत्तते । १४ ख ग ब्राह्मणी । १५ ख

(नूनिपनोपध्यादिवर्गः)

मण्डकपर्णा भण्डीरी समञ्जा कालमेपिका । रोदनी कच्छुराऽनन्ता समुद्रान्ता दुरालभा ॥ ४५
 पृश्निपर्णा पृथनपर्णा कर्लशिर्यवनिर्गुहा । निदिग्धिका सृशी व्याघ्री सुद्रा दुस्पर्था सहा ॥ ४६
 अवल्युजः सोमरानी सुवलिः सोपवलिः । कालमेपी कृष्णफला चाकुचो पूतिकल्पपि ॥ ४७
 कर्णोपणोपकुल्या स्याच्छेवली गजपिपली । चष्यं तु चविका कार्कचिञ्ची गुञ्जे तु कृष्णला ॥
 विश्वा विषा प्रतिविषा वनशृङ्गादगोक्षुरी । नाराचणी श्वतमूली कालेपकहरिद्रवः ॥ ४९
 दार्वी पचंपचा दारु शुला हंभवनी वचा । वचोग्रगन्धा पद्मगन्धा गोलोभी शतपर्बिका ॥ ५०
 आस्रौता गिरिकर्णी स्यात्सिंहदास्यो वासको वृषः । मिथी मधुरिका छावा कोकिलान्नेधुरशुरा ॥
 विदहोऽस्त्री क्रमिन्नः स्याद्ब्रह्मैट्टः कुचशुद्धी सुधा । मृद्रीका गोस्वनी द्राक्षा बला दाध्यालकस्तपा
 काला ममूरविदला त्रिपुटा त्रिवृता त्रिवृत् । मधुकं क्लीतकं परिष्विका मधुपाटिका ॥ ५३
 विदारी क्षीरगुलेमुगन्धा कोशी च या सिता । गोपी श्यामा शारिवा स्यादनन्तोत्पलशारिवा
 शोचा रम्भा च कदली भण्डाकी दुष्पथीपिणी । स्थिरा ध्रुवा सार्लपर्णा शृङ्गी तु वृषभो वृषभा
 गाङ्गेरुकी नामंजला मुपली तालमूलिका । ज्यो(ज्यौ)स्त्री पटोलिका जाली अजशृङ्गी विपाणिका
 स्याच्छाङ्गलिकपत्रिशिखा तान्मूली नामंवल्लयपि । हरेणू रेणुका कौन्ती द्वीवरी दिच्यपनस्यारम् ॥ ५७
 कालानुसार्यवृद्धावमपुष्पशीतशिवानि तु । शैलेयं तालपर्णा तु देव्या गन्धदु(शु)ष्टी सुरा ॥ ५८
 ग्रन्थिपर्णं शुक्रं पार्थि पला तु त्रिपुटा मुट्टिः । शिवा तापलकी चाध हनुर्हृद्विलासिनी ॥ ५९
 कुट्टनतं द(दा)शुपुं वानेयं परिपेलवम् । तपस्विनी जटापांसी पूका देवी लता सेंदूः ॥ ६०
 कर्पूरको द्राविटको गन्धमूली शठी स्मृता । स्यादक्षगन्धा उगलींवा वेणी वृद्धदारुकः ॥ ६१
 तुण्डिकेरी रक्तफला त्रिम्बिका पीलपर्णपि । चाङ्गेरी चुक्रिकाऽम्बुष्ठा स्वर्णशीरी हिमावती ६२
 सहस्रवेधी चुक्रोऽम्लवेतसः शतवेधयपि । जीवनी जीवनी जीवा भूमिनिम्बः किरातकः ॥ ६३
 कूर्चशीर्षी मयुकर(रक)शर्दूरः कपिवृकस्तथा । दनुजः स्यादेडगजो चर्पापूः शोधहारिणी ॥ ६४
 अकुजन्दती निकुम्भस्त्रा यशानी वार्षिका तथा । लगुनं गृञ्जनारिष्टमहाकन्दरसेनकाः ॥ ६५
 चाराही वैरंदा शृष्टिः काकमाची तु धायती । शतयुष्पा सितच्छत्राऽतिच्छत्रा मधुरा शिसिः ६६
 अवावपुष्पी कारवी च सरणा तु प्रसौरिणी । कैटंगरा भद्रवला कर्पूरथ शटी यथ ॥ ६७
 पटोलः कुलकस्तित्तः कारवेष्टः कटिष्ठकः । कृष्णाण्डकस्तु कर्काशरिर्वासः कर्कटी स्त्रियौ ॥ ६८
 इक्ष्वाकुः कटुतुम्बी स्वादिशाला त्विन्द्रवाहणी । अयोध्रः सूरणः कन्दो सुस्तकः कुलविन्दकः ॥
 पेशे त्वक्सारकर्मारवेशुमस्ररसेजनाः । उत्रातिच्छत्रपालत्रौ मालातृपाकमुस्तुणे ॥ ७०
 तृणराज्यावपस्तालो घोष्ठा क्रमुकपूगकौ । शार्ङ्गलदीपिनी ज्यामे हर्षसः कञ्जरी हरिः ॥ ७१

* एतदर्थंस्थाने "सकुलदन्वी विगतश्रावणाना कपिरारस्तथा" इति क. द. पुस्तकयोः ।

१ ख. ग. 'सजी पावनो गुहा' । २ ख. ग. 'तिपम्भेरी' । ३ ख. ग. 'बविनी गु' । ४ क. ख. ग. 'स्योता
 विरेनमी स्वा' । ५ क. द. 'अद्रुस्तु वृक्षा पुष्टा' । ६ ख. ग. 'अद्रुस्तु श्र' । ७ क. ख. द. 'शिवस्योपवा कारवी
 लुना' । ८ ख. 'धर्षी' । ९ ख. ग. 'शातपर्णी' । १० क. द. 'गवनी मुपतावा च मू' । ११ ख. ग. 'दपम्भे' ।
 १२ क. द. 'पती ह्रीवेदीपेयकालक' । १३ ख. ग. 'ह्रीवेदीपेयकालक' । १४ ख. ग. 'ह्रीवेदी' । १५ क. ख. ग.
 'वातेय' । १६ ख. ग. 'लपुः' । १७ ख. ग. 'सा अश्विनी गन्धसा' । १८ ख. ग. 'सा कल्पिल्लय' । १९ ख. द. 'शरी' ।
 २० ख. ग. 'शारिणी' । २१ ख. ग. 'वटुभरा' । २२ क. द. 'दरुश' । २३ ख. ग. 'केवरी' ।

कोलः पोत्री पराहः स्यात्कोक ईहागुणो वृद्धः । लृगोर्णनाभौ तु सप्तौ तन्नुवायथ मर्कटे ॥ ७२
 वृथिकः शूकक्रीटः स्यात्सारङ्गस्तोकनी सप्तौ । कृत्वाकुस्ताम्रचूडः पिकः कोकिल इत्यपि ॥ ७३
 काके तु करटारिष्टौ च(व)रुः कंड उदाहृतः । कोकधकधक्राकः कादन्वः कलहंसकः ॥ ७४
 पतञ्जिका पुत्तिका स्यात्सारया मधुमक्षिका । द्विरेकपुष्पलिदृष्टपद्मदभ्रमरालयः ॥ ७५
 केकी शिखरस्य बाफेता शकुन्तिशकुनिद्विजाः । स्त्री पक्षतिः पक्षगुलं चञ्चुस्तोदिरुभे स्त्रियौ ७६
 गतिरुडीनसण्डीनौ कुलापो नीडभस्त्रिपाम् । पेपी(शी) कोपो द्विहीनेऽण्डं पृथुकः शवकः शिबुः
 पोवः पाकोऽर्भको दिम्भाः संदोहचूटका गणः । स्तोमीयनिकरत्राता निकुरम्भं कदम्बकम् ॥
 संयातसंचर्यौ वृन्दं पुञ्जराशी तु कूटकम् ॥ ७७

हृत्पादिगङ्गापुराण आग्नेये भूमिर्नोपभ्रान्तिवर्गनिरूपणं नाम त्रिपञ्चाधिरत्रिभिरततमोऽध्यायः ॥ ३१३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—१०७११

अथ चतुःपञ्चाधिरत्रिभिरततमोऽध्यायः ।

नृपक्षधरविद्गुरुवर्गाः ।

अधिरुवाच—

नृपक्षधरविद्गुरुवर्गान्वक्ष्येऽथ नामतः । नरः पञ्चजना मर्त्या योषिद्योपाऽवला बभूवुः ॥ १
 कान्ताधिनी तु या याति संकेतं साऽभिसारिका । कुलटा पुंथल्यराती नक्षिका स्त्री च कोटवी २
 कालापन्वर्षवृद्धा या सैरुध्री परवेशमगा । असिक्री स्याददृष्टा या मालिनी तु रजस्वला ॥ ३
 चारस्त्री गणिका वेश्या भ्रातृजायास्तु यातरः । मनन्दा तु स्वप्ता पर्युः सपिण्ड(ण्डा)स्तु
 सनाभयः ॥ ४
 समानोदर्यसोदर्यसगर्भसहजाः समाः । सगोत्रवान्धवज्ञातिवन्धुस्वस्वजनाः समाः ॥ ५
 दंपती जंपती भार्यापती जायापती च तौ । गर्भाशयो जरायुः स्यादुल्लं च कल्लोऽस्त्रियाम् ॥
 गर्भो भ्रूण इमौ तुस्यौ स्त्रीयं शण्डो(ण्डो)नपुंसकम् । स्यादुत्तानशया दिम्भा वालो माणवकः सूतः
 पिचि(च)ण्डिलो बृहत्कुक्षिरधरो नतनासिके । विकलाद्गस्तु पोगण्ड आरोग्यं स्यादनामयम् ॥ ८
 स्यादेडे वपिरः कुब्जे गडुलः कुकरे कुनिः । क्षयः शोपथ यक्ष्मा च प्रतिश्यापस्तु पीनसः ॥ ९
 स्त्री क्षुत्कुलं क्षेवः पुंसि कासस्तु क्षवधुः पुमान् । शोथस्तु श्वयधुः शोफः पादस्फोटो विपादिका
 किलासं सिध्म कच्छां तु पाम पापा विचर्चिका । कोटो मण्डलकं कुष्ठं शिब्रे दुर्नामिकार्थीसी ॥
 आनाहस्तु विपन्थः स्याद्गृहणी रुक्मराहिका । जीजवीर्येन्द्रियं शुक्रं पल्लं क्रव्यमासिपम् ॥ १२
 बुद्धाऽग्रमांसं हृदयं हृन्मेदस्तु वषा वसा । पश्चाद्गीवाशिरा मन्या नाडी तु धमनिः शिरा ॥ १३
 तिलकं क्लोप मस्तिष्कं दृषिका नेत्रयोर्धूलम् । अन्नं पुरीतहृत्पस्तु स्त्रीहा पुंस्यथ वस्त्रसा ॥ १४
 स्नायुः स्त्रियां कालखण्डयकुटी तु सपे इमे । स्यात्कैर्परः कपालोऽस्त्री कीकसं कुल्यमस्थि च ॥
 स्याच्छरीरास्त्रि कडालः पृष्ठास्त्रि तु कशेरुका । शिरोस्थनि करोटिः स्त्री पार्श्वस्थानि तु पशुका ॥
 अङ्गं मतीकोऽप्ययवः शरीरं वर्ष्म विग्रहः । कटो ना श्रोणिफलकं काटिः श्रोणिः ककुत्तती ॥ १७

(ब्रह्मवर्गः)

पथान्नितम्बः स्त्रीकथ्याः क्लीपे तु जयतं पुरः । कूपकौ तु नितम्बस्थौ द्वयद्दीने कुकुन्दरे ॥ १८
 स्त्रियां स्त्रिकौ कटिप्रोधातुस्थो बक्ष्यमाणयोः । भगं योनिर्द्रयोः शिश्रो मेद्दो(द्) मेदनशेकमी ॥
 पिचि(च, ष्टकृषी जठरादरं तुन्दं कुनौ स्तनौ । चूचं तु कुचाग्रं स्यान्न ना कौडं भुजान्तरम् ॥
 स्कन्धो भुजशिरोऽसंऽस्त्री संशी तस्यैव जनुणी । पुनर्भवः कररुहो नखोऽस्त्री नसरोऽस्त्रियाम्
 म्रदेशतालगोकर्णास्तर्जन्यादियुनं तते । अङ्गुष्ठे सकनिष्ठे स्वादितस्तर्दादिशाङ्गुलः ॥ २२
 पाणौ चपेटप्रतलमहस्ता त्रिस्तृताङ्गुली । बद्धपुष्टिकरो रान्नरराजिः सकनिष्ठवान् (ष्टिकः) ॥ २३
 कम्बुग्रीवा त्रिरस्ता साऽवट्ट्याटा कृष्णाटिका । अः स्वाच्चिबुकं चोष्ठादथ गण्डौ गलो हनुः ॥
 अपाङ्गौ नेत्रयोरन्तौ कटाक्षोऽपारद्दर्शने । चिकुरः कुन्तलो वालः प्रतिकर्म प्रसाधनम् ॥ २५
 आकल्पवेशी नेपथ्यं प्रत्यक्षं खलयोगजम् । चूडामणिः शिरोरत्नं तरलो हारमध्यगः ॥ २६
 कान्तिका तालपत्रं स्याल्लम्बनं स्याल्ललन्तिका । मञ्जीरो नूपुरं पादे किङ्किणी क्षुद्रघण्टिका ॥ २७
 दैर्घ्यमायाम आरोहः परिणाहो विशालता । पटचरं जीर्णवस्त्रं संव्यानं चोत्तरीयकम् ॥ २८
 रचना स्यात्परिस्पन्द आभोगः परिपूर्णता । समुद्रकः संपुटकः प्रतिग्राहः पतद्गदः ॥ २९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये ब्रह्मवर्गविरचिते नाम यत्तु पद्यविक्रियतततोऽज्यायः ॥ ३६४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—१०७४२

अथ पद्यविक्रियतततोऽज्यायः ।

ब्रह्मवर्गः ।

अग्निहोत्र—

वेशोऽन्वयायो गोत्रं स्यात्कुलान्यभिजनान्वयी । मन्त्रव्याख्याकृदाचार्य आदेष्टा त्वध्वरे वती १
 यष्टा च यजमानः स्याज्ज्ञान्वाऽऽरम्भ उपक्रमः । सतीर्धर्पाथैकगुरवः सभ्याः सामाजिकास्तथा
 सभासदः सभास्तारा ऋत्विजो याजकाश्च ते । अध्वर्युर्होतारो यतुःसापार्श्वदः क्रमात् ॥ ३
 चणालो यूपकटकः समे स्थण्डिलचत्वरं । आपिसा सा श्रुतोष्णं या क्षीरे स्यादधियोगतः ॥ ४
 पृषदाज्यं सदध्याज्यं परमान्नं तु पायसम् । उपाकृतः पशुरसौ योऽभिमन्त्र्य कर्तौ हतः ॥ ५
 परं पराकं त्रयनं प्रोक्षणं च यथार्थकम् । पूजा नमस्याऽपचितिः सपर्यार्चादिनाः समाः ॥ ६
 चरिवस्या तु शुश्रूषा परिचर्याऽप्युपासनम् । नियमो व्रतमस्यौ तच्चोपवासादि पुण्यकम् ॥ ७
 मुख्यः स्वात्मधमः कल्पोऽनुकल्पस्तु ततोऽधमः । कल्पे विधिक्रमौ तेषौ त्रिवेकः पृथगात्मता ८
 संस्कारपूर्वं ब्रह्मणं स्वाहुपाकरणं धृतैः । भिक्षुः परित्राट् कर्मन्दी पाराशर्यपि मस्करी ॥ ९
 ऋषयः सत्ववचसः स्नातकथाऽऽप्लवग्रती । ये निर्जितेन्द्रियश्रामा यतिनो यतपश ते ॥ १०
 शरीरसाधनापेक्षं तित्वं यत्कर्म तद्यमः । नियमस्तु स यत्कर्मानित्यमागन्तुसाधनम् ॥ ११

इत्यादिमहापुराण आग्नेये ब्रह्मवर्गविरचिते नाम यत्तु पद्यविक्रियतततोऽज्यायः ॥ ३६५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—१०७५३

अथ पदपञ्चाधिकविंशततमोऽध्यायः ।

सत्रविद्वत्सूर्याणां ।

अशिरुवाच—

मूर्धाभिक्रान्तो राजन्यो घाहुजः क्षत्रियो विराट् । राजा तु मणताशेषसामन्तः स्यादधीश्वरः ॥ १ ॥
 चक्रवर्ती सार्वभौमो नृपोऽन्यो मण्डलेश्वरः । मन्त्री धीसचिवोऽम्यात्यो महाभावाः प्रधानकाः ॥ २ ॥
 श्रेयसि च्यवहाराणां प्राह्वविवाकाक्षदर्शकौ । भौरिकः कनकाध्वक्षोऽथाध्यक्षाधिकृतौ समौ ॥ ३ ॥
 अन्तःपुरे त्वधिकृतः स्यादन्तर्बन्धिको जनः । सौविदल्लाः कञ्चुकिनः स्यापत्याः सौविदाश्च ते ॥ ४ ॥
 पण्डो वर्षवरस्तुलयाः सेवकाश्च्यनुजीविनः । विषयानन्तरो राजा शत्रुमित्रमतः परम् ॥ ५ ॥
 सदासीनः परतरः पार्ष्णिशाहस्तु पृष्ठतः । चरः स्पर्शः स्यात्पणिधिरुत्तरः काल आगतः ॥ ६ ॥
 तत्कालस्तु तदात्यं स्यादुदकैः फलमुत्तरम् । अहष्टं बह्नितोयादि दृष्टं स्वपरचक्रजम् ॥ ७ ॥
 भद्रकुम्भः पूर्णकुम्भो भृङ्गारः कनकालुका । मभिन्नो गजितो मत्तो वमथुः करशीकरः ॥ ८ ॥
 स्त्रियौ मृगिस्त्वकुशोऽस्त्री परिस्तोमः कुपो द्वयोः । कर्णारयः मन्वहणं दोला मेख्वादिका स्त्रियाम् ॥ ९ ॥
 आधोरणा हस्तिपका हस्त्यारोहा निपादिनः । भटा योधाश्च योद्धारः कञ्चुको वारणोऽस्त्रियाम् ॥ १० ॥
 शीर्षण्यं च शिरस्त्रेऽथ तनुत्रं वर्मं दंशनम् । आमुक्तः प्रतिमुक्तश्च पिनद्धथापिनद्धवत् ॥ ११ ॥
 व्यूहस्तु बलविन्यासश्चक्रं चानीकमस्त्रियाम् । एकेभैकरथा व्यश्वा पत्तिः पञ्चपदातिका ॥ १२ ॥
 पत्तयस्त्रिगुणैः सर्वैः क्रमादारुणा यथोत्तरम् । सेनामुखं गुल्मगणौ वाहिनी पृतना चपूः ॥ १३ ॥
 अनीकिनी दशानीकिन्योऽसौहिण्यो गजादिभिः।धनुः कोदण्ड इवासौ(सः)कोटिरस्याटनी स्मृता ॥ १४ ॥
 नरुक्तस्तु धनुर्भयं गौर्वी ज्या शिक्षिनी गुणः । पृषत्कवाणविशिखा अजिह्वगखगाशुगाः ॥ १५ ॥
 नृणोपामङ्गत्तृणीरनिपहा इपुधिर्दपोः । असिर्काष्ठिश्च निस्त्रिंशः करवालः कृपाणवत् ॥ १६ ॥
 रत्नः खड्गस्य मुष्टी स्योर्दाली तु कैरपालिका । द्वयोः कुठारः सु(स्व)धितिशुक्रिका चासिपुत्रिका ॥ १७ ॥
 प्रासस्तु कुन्तो विश्लेषः सर्वला तोमरोऽस्त्रियाम् । पैतालिका योधकरा मागधा धन्दिनस्तु तौ (ते) ॥ १८ ॥
 संशुक्तास्तु समयात्सङ्घामादनिवर्तिनः । पताका वैजयन्ती स्यात्केतनं ध्वजमस्त्रियाम् ॥ १९ ॥
 अहं पूर्वमदं पूर्वमित्यहंप्रैका स्त्रियाम् । । अहमहमिका सा स्याचोऽङ्कारः परस्परम् ॥ २० ॥
 शक्तिः पराक्रमः प्राणः शीर्षं स्थानसहोचलम् । मूर्त्ता तु कश्मलं धीहोऽप्यवमर्दस्तु पीठनम् २१ ॥
 अन्वयस्कन्दनं त्र्यभ्यासादनं विजयो जयः । निर्घासनं संज्ञपनं धीरणं प्रतिघातनम् ॥ २२ ॥
 स्यात्पभता कालपभो दिष्टान्तः प्रलयोऽस्त्ययः । विज्ञो भूमिस्पृशो वैद्यया वृत्तिर्भननजीवने २३ ॥
 ठप्यादिदृत्तपो ज्ञेयाः कुम्भीदं वृद्धिनीविका । उद्धारोऽर्थप्रयोगः स्यात्कणिशं शस्यमञ्जरी ॥ २४ ॥
 द्विद्वानः सस्यगूढं स्यात्स्त्रम्यो गुच्छस्तृणादिनः । धान्यं वीहिः स्तम्बहरिः कटंगरो पुपं (सं) ॥ २५ ॥
 स्मृतम् ॥ २५ ॥
 मापादयः समीपान्ये दृष्टपान्ये परादयः । नृणधान्यानि नीचाराः नृपे मस्फोटनं स्मृतम् ॥ २६ ॥
 स्मृतमेते कण्ठोत्पिटी कर्ताऽनिज्जर्ता । समानी रसास्यां तु पारुस्थानमहानसे ॥ २७ ॥

(सामान्यनामलिङ्गानि)

पौरोगवस्तदध्वस्तः सूपकारास्तु बलनाः । आरालिका आन्धसिकाः सूदा औदनिका गुणाः ॥
 श्लिवेऽम्बरीषं भ्राष्ट्रीं ना कर्कषीर्लृग्लन्विका । आलिंजरः स्यान्मणिकं सुपवी कृष्णत्रीरके ॥२९
 आरनालस्तु कुल्पापं वाह्लीकं द्विङ्गु रामठम् । निशा हरिद्रा पीता स्त्री खण्डे मत्स्यण्डिकाणिते
 क्वाचिका क्षीरविकृतिः स्तिग्धं पमृणचिकणम् । पृथुकः स्याच्चिपिटको पाना भ्र(ष्ट)ष्टपवाः स्त्रियः
 जेमनं लेह आहारो माहेयी सौरभी च मौः । युगादीनां च बोदारो युग्यमासङ्गचशादकाः(कटाः)
 चिरप्रसृता वपुःशयणी घेतुः स्यान्नवसूतिका । संधिनी वृषभाकान्तर वेदहर्षोपयातिनी ॥ ३३
 पण्याजीवो ह्यापणिको न्यासथोपनिधिः पुमान् । विपणो विक्रयः संख्या संख्येये द्वादश त्रिपु
 विंशत्याद्याः सदैकत्वे सर्वाः संख्येयसंख्ययोः । संख्यार्थे द्विवहृत्ये स्तस्वासु चाऽऽनवतेः स्त्रियः
 पक्केः शतसहस्रादि क्रमाद्दशगुणोचरम् । मानं तुलाऽङ्गुलिप्रस्यंगुञ्जाः पञ्चाथमापकः ॥ ३६
 ते षोडशाक्षः कर्पोऽस्त्री पलं कर्पचतुष्टयम् । सुवर्णविस्तां हेम्नोऽंशे कुशविस्तस्तु तत्पले ॥ ३७
 तुला स्त्रियां पलशतं भारः स्याद्द्विंशतिस्तुलाः । कार्पापणः कार्पिकः स्यात्कार्पिके ताम्रिके पणः
 द्रव्यं चित्तं स्वापतेयं रियमृत्क्यं धनं वसु । रीतिः स्त्रियामारकूटो ना स्त्रियामथ ताम्रकम् ॥३९
 शुल्वगौदुम्बरं लौहे तीक्ष्णं कालापसायसी । सारः काचोऽथ चपलो रसः मूतश्च पारदे ॥४०
 गरलं माद्विषं शृङ्गं त्रपुसीसकपिचटम् । द्विण्डीरोऽब्धिकफः फेनो मधूच्छिष्टं तु सिक्थकम् ४१
 रङ्गवङ्गे पिचुस्थूलो कूलटी तु मनःशिला । यवसारश्च पात्रयः स्यात्त्रयक्षीरा वेशलोचना ॥ ४२
 वृषला जचन्यजाः शूद्राथाण्डालान्त्याथ शं(सं)कराः । कारुः शिल्पी संदेतैस्तैर्द्वयोः श्रेणिः सजातिभिः
 रङ्गाजीवक्षिन्नकरस्त्वष्टा तथा च वर्षकिः । नार्द्धिमः स्वर्गकारो नापितान्तावसायिनः ॥ ४४
 जावालः स्यादजाजीवो देवाजीवस्तु देवलः । जायानीवास्तु शैल्या भृतको भृतिभुक्तया ॥४५
 विवर्णः पामरो नीचः माकृतश्च पृथग्जनः । विङ्गिनोऽपसदो जाल्यो भृत्ये दासेरचेटकाः ॥ ४६
 पदुस्तु पेशलो दक्षो मृगयर्लुब्धकः स्मृतः । चाण्डालस्तु दिवाकीर्तिः पुस्तं लेःयादि कर्मणि ॥४७
 पञ्चालिका पुत्रिका स्याद्वर्करस्वरुणः पशुः । मञ्जूषा पेटकः पैढा तुल्यसाधारणी सर्मा ॥ ४८
 मतिषा स्यात्प्रतिकृतिर्वर्गा ब्रह्मादयः स्मृताः ॥ ४९

इत्यादिमहापुराण नाम्नेये शक्तिद्वैतवर्धनि रूपेण नाम पदपञ्चमिकाग्रतततोऽध्याय ॥ १११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—१०८०२

अथ सप्तपटवधिक्रिततततोऽध्यायः ।

सामान्यनामलिङ्गानि ।

अग्निववाच—

सामान्यान्यथ वक्ष्यामि नामलिङ्गानि तत्कृणु । सुकृती पुण्यवान्धन्यो महेच्छस्तु महाशयः ॥ १
 मवीणनिपुणाभिज्ञविज्ञनिष्णातशिक्षिताः । स्युर्वदान्यस्य क्लेशदानशौण्डा बहुवन्दे ॥ २
 कृती कृतज्ञः कुशल भासकोपुक उत्सुकः । इभ्य आदृवः परितृप्तो यथिभर्तापकोऽधिपः ॥ ३
 लक्ष्मीवाह्युष्मणः श्रीलः स्वतर्षः सूर्यपाट्टतः । सत्यः स्याद्द्रुहकरो दीर्घसूचिराक्रियः ॥ ४

(आत्यन्तिकप्रलयमूर्तरूपोऽस्मिन्)

चतुर्भुगसहस्रान्ते प्राकृतः प्रकृतौ लयः । लय आत्यन्तिको ज्ञानादात्मनः परमात्मनि ॥	२
सैमिचिकस्य कशान्ते बक्ष्ये रूपं लयस्य ते । चतुर्भुगसहस्रान्ते क्षीणभागे महीतले ॥	३
अनाद्यष्टिरतीशेष्टा जायते शतवर्षिणी । ततः सत्प्रलयः स्याच्च ततो विष्णुर्जापत्यतिः ॥	४
स्थितौ जलानि पिबति भानोः सप्तसु रदिभ्यु । भूषातालसमुद्रादितोयं नयति संक्षयम् ॥	५
ततस्तस्यानुभावेन तोयाहारोपचूहिताः । त एव रयवयः सप्त जायन्ते सप्त भास्कराः ॥	६
दहन्यशेषं त्रैलोक्यं सपातालतलं द्विज । कूर्पेर्गुणभा भूः स्याच्चतः कालाधिकृत्कः ॥	७
शेषादिश्वाससंपातः पातालानि दहत्यवः । पातालेभ्यो भुवं विष्णुर्भुः स्वर्गं दहत्यवः ॥	८
अम्बरीषमिवाऽऽपति त्रैलोक्यमस्त्रिलं तथा । ततस्तापरीतास्तु लोकद्वयनिवासिनः ॥	९
गच्छन्ति ते महर्लोकं महर्लोकान्तरं ततः । रुद्ररूपी जगदध्या मुखनिःश्वासतो इरेः ॥	१०
उचिष्टन्ति ततो मेघा नानाकृताः सविष्टतः । शतं वर्षाणि वर्षन्तः श्रमयन्त्याग्निमुत्थितम् ॥ ११	११
सप्तपिस्थानमाक्रम्य स्थितेऽम्भसि शतं मरुत् । मुखनिःश्वासतो विष्णोर्नार्थं नयति तान्यनान् ॥	१२
वार्यु पीत्वा इतिः श्रेष्ठे श्रेष्ठे चकार्षे प्रभुः । ब्रह्मकाशरः सिद्धैर्जलैर्भूमिनिभिः स्तुतः ॥	१३
आत्मभाषासर्षी दिव्यां योगनिद्रां समास्थितः । आत्मानं वासुदेवाख्यं चिन्तयन्मधुसूदनः ॥ १४	१४
कल्पं शीते मवद्रोऽथ ब्रह्मरूपी मृजलत्तौ । द्विपरार्धं ततो व्यक्तं प्रकृतौ लीयते द्विज ॥	१५
स्थानात्स्थानं दशगुणमेकस्माच्छ्रयते स्थले । ततोऽष्टादशमे(के) भागे परार्धमभिधीयते ॥	१६
परार्धं द्विगुणं यच्च प्राकृतः प्रलयः स्मृतः । अनाद्यष्टधाऽग्निसंपर्कात्कृते संज्वलने द्विज ॥	१७
महदादेर्विकारस्य विशेषान्तस्य संक्षये । कृष्णच्छाकारिते तस्मिन्समाप्ते मसिसंचरे ॥	१८
आपो ब्रह्मन्ति वै पूर्वं भूमेर्गन्धादिकं गुणम् । औत्तमन्धा ततो भूमिः मलयत्वाय कशते ॥ १९	१९
रसात्पिक्वाश्च तिष्ठन्ति ह्यास्तासां रसो गुणः । दीयते ज्योतिषा तासु नष्टास्वश्लिथ दीप्यते २०	२०
ज्योतिषोऽपि गुणं रूपं वायुर्ग्रामति भास्कर(रा)रम् । नष्टे ज्योतिषि वायुश्च बन्धी दीप्यते महान्	२१
वायोरेपि गुणं रक्षाकाशं प्रसवे ततः । वायौ नष्टे तु चाऽऽकाशं नीरयं तिष्ठति द्विज ॥	२२
आकाशस्याथ वै शब्दं भूतादिर्ग्रसते च सत् । अभिमानात्मकं खं च भूवादिं ब्रह्मते महान् २३	२३
भूमिर्पाति लयं चाप्सु आपो ज्योतिषि तद्भवेत् । वायौ वायुश्च खं च अङ्कारे लयं स च ॥	२४
महत्तत्त्वे महान्तं च प्रकृतिर्ग्रसते द्विज । व्यक्ताऽव्यक्ता च प्रकृतिर्व्यक्तस्याप्यव्यक्तके लयः ॥ २५	२५
पुषानेकाक्षरः शुद्धः सोऽप्यंशः परमात्मनः । प्रकृतिः पुरुषार्थैर्वा लीयते परमात्मनि ॥	२६
न सन्ति यत्र सर्वेशे नामजात्यादिककानाः । सत्तामानात्मके ज्ञेये ज्ञानात्मन्यात्मनः परे ॥ २७	२७

एषादिनष्टापुत्र्य वा.श्रे. मिलनेनितिकयाकृतप्रलयवर्षणं नानादष्टधमैर्ज्योतिषततोऽप्यवयः ॥ ३६८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०८५७

अथैकोनशतं यद्विद्विद्वज्जतनोऽप्यवयः ।

आत्यन्तिकप्रलयमूर्तरूपोऽस्मिन् ।

अग्निश्वाच—

आत्यन्तिकं लयं बक्ष्ये ज्ञानादात्यन्तिको लयः । आप्यात्पिक्वादिसंतापं प्रात्मा रसस्य विरागदः

आध्यात्मिकस्तु संतापः शारीरो मानसो द्विधा । शारीरो बहुभिर्भेदैस्तापोऽसौ श्रूयतां द्विज ॥
 [१-त्वत्वा जीवो भोगदेहं गर्भमाप्नोति कर्मभिः । आतिवाहिकसंज्ञस्तु देहो भवति वै द्विज ॥ १
 केवलं स मनुष्याणां मृत्युकाल उपस्थिते । याम्यैः पुंभिर्मनुष्याणां तच्छरीरं द्विजोचम ॥ ४]
 नीयते याम्यमार्गेण नान्येषां प्राणिनां मुने । ततः स्वर्गाति नरकं स भ्रमेर्धे(द्व)दयश्चवत् ॥ ५
 कर्मभूमिरियं ब्रह्मन्फलभूमिरसौ स्मृता । यमो योनि(नी)श्च नरकात्रिरूपयति कर्मणा ॥ ६
 पूरणीयाश्च तेनैव यमं चैवानुपश्यताम् । वायुभृताः प्राणिनश्च गर्भं ते प्राप्नुवन्ति हि ॥ ७
 यमदूतैर्मनुष्यस्तु नीयते तं च पश्यति । धर्मा च पूज्यते तेन पापिष्ठस्ताड्यते गृहे ॥ ८
 शुभाशुभं कर्म तस्य चित्रगुप्तो निरूपयेत् । बान्धवानामशौचे तु देहे खल्वतिवाहिके ॥ ९
 तिष्ठन्नपति धर्मज्ञ दत्तपिण्डादान ततः । तं त्यक्त्वा भेतदेहं तु प्राप्यान्धं भेतलोकतः ॥ १०
 वसेत्क्षुधातृपायुक्त आमधाद्धान्मृद्नरः । आतिवाहिकदेहात्तु भेतपिण्डैर्विना नरः ॥ ११
 न हि भोक्षमवाप्नोति पिण्डांस्तत्रैव सोऽश्रुते । कृते सपिण्डीकरणे नरः संवत्सरात्परम् ॥ १२
 भेतदेहं समुत्सृज्य भोगदेहं प्रपश्यते । भोगदेहावुभौ भोक्तावशुभा(ध)शुभसंज्ञितौ ॥ १३
 मुक्त्वा तु भोगदेहेन कर्मवन्धाभिवात्यते । तं देहं परितस्तस्माद्भक्षयन्ति निशाचराः ॥ १४
 पापे तिष्ठति चेत्स्वर्गं तेन भुक्तं तदा द्विज । तदा द्वितीयं गृह्णाति भोगदेहं तु पैपिनाम् ॥ १५
 भुक्त्वा तु पापं वै पथायेन भुक्तं निविष्टम् । शुचीनां श्रीमतां मेहे स्वर्गभ्रष्टोऽभिजायते ॥ १६
 पुण्ये तिष्ठति चेत्पापं तेन भुक्तं तदा भवेत् । तस्मिन्सभक्षिते देहे शुभं गृह्णाति विग्रहम् ॥ १७
 कर्मण्यस्यावशेषे तु नरकादपि मुच्यते । मुक्तस्तु नरकाद्याति तिर्यग्गोत्रि न संशयः ॥ १८
 वीचः प्रविष्टो गर्भं तु कललेऽप्यत्र तिष्ठति । यनीभूतं द्वितीये तु तृतीयेऽवयवास्ततः ॥ १९
 चतुर्थेऽस्पीनि त्वञ्जासं पञ्चमे रोमसभवः । षष्ठे चेतोऽथ जीवस्य दुःखं विन्दति सप्तमे ॥ २०
 जरायुवेष्टिते देहे भूमिं यद्वाञ्छलिस्तथा । मध्ये ह्रीवं तु वामे ह्रीं दक्षिणे पुरुषस्थितिः ॥ २१
 तिष्ठत्युदरभागे तु पृष्ठस्याभिमुखस्तथा । यस्या तिष्ठत्यसौ योनीं ता स वेत्ति न संशयः ॥ २२
 सर्वं च वेत्ति वृत्तान्दपारम्प नैरजन्मनः । अन्यतारे च महतीं पीडां विन्दति मानवः ॥ २३
 सानुसंहारशीलं तु सप्तमे प्रास्युपाश्रुते । अष्टमे नवमे मासि शृशुमुद्दिजते तथा ॥ २४
 ष्षोडशपीडामाप्नोति मातृव्यापामके तथा । व्याधिश्च व्याधिताया स्यान्मुहुर्तं शतवर्षवत् ॥ २५
 संतप्यते कर्मभिस्तु कुर्वतेऽथ मनोरथान् । गर्भादिभिर्गर्भतो ब्रह्मन्मोक्षज्ञानं करिष्यति ॥ २६
 मूर्तिरातैरपोभूतो निःसरेद्योनिग्रहतः । पीड्यमानो मासपात्रं करस्पर्शनं दुःखितैः ॥ २७
 स्रग्ध्वात्सुद्वर्णावासि देहे श्रोत्रं विचिक्रता । श्वासोच्छ्वासौ गतिरार्योर्वरुस्तस्पर्शनं तथा ॥ २८
 अग्रे रूप दर्शने स्याद्भ्रमा पट्टक्लिथ विचक्रम् । मेधा वर्णं यत्नं छाया तेजः शौर्यं शरीरके ॥ २९
 जनात्स्येदं रसनं देहे वै संप्रजायते । क्लेशो यसा रसा रक्तं शुक्रमूत्ररुफादिकम् ॥ ३०
 भूमेर्प्राणं केशनसं रोमं च शिरसस्तथा । मातृजानि मृद्ग्यत्र त्वञ्जासहृदयानि च ॥ ३१

* धनुषिदान्तगणप्रत्ययः पुरतः नास्ति ।

१४ ह 'दुर्भवा' । २४ ख ग 'संशयः' । २५ ख घ 'पतितम्' ।
 ५५ घ 'द' 'व' । ६५ घ 'व' 'व' । ७५ 'व' 'व' । ८५ ग 'त' । ९५ घ 'व' 'व' ।
 १०५ 'व' 'व' । ११५ 'व' 'व' । १२५ 'व' 'व' । १३५ 'व' 'व' । १४५ 'व' 'व' । १५५ 'व' 'व' । १६५ 'व' 'व' । १७५ 'व' 'व' । १८५ 'व' 'व' । १९५ 'व' 'व' । २०५ 'व' 'व' । २१५ 'व' 'व' । २२५ 'व' 'व' । २३५ 'व' 'व' । २४५ 'व' 'व' । २५५ 'व' 'व' । २६५ 'व' 'व' । २७५ 'व' 'व' । २८५ 'व' 'व' । २९५ 'व' 'व' । ३०५ 'व' 'व' । ३१५ 'व' 'व' ।

(शरीरावयवाः)

नाभिर्मज्जा शकृन्मेदःक्रेदान्यामाशयानि च । पितृजानि शिरा स्नायुः शुक्रं चैवाऽऽत्मजानि तु
 कामक्रोधौ भयं हर्षो धर्माधर्मात्मता तथा । आकृतिः स्वरवर्णौ तु मेहनाथं तथा च यत् ॥ ३३
 तामसानि तथा ज्ञानं प्रमादालस्यतृद्भुधाः । मोहमात्सर्पवैगुण्यशोकायासभयानि च ॥ ३४
 कामक्रोधौ तथा शौर्यं यत्नेप्सा बहुभाषिता । अहंकारः परावज्ञा राजसानि महामुने ॥ ३५
 धर्मेषा मोक्षकामित्वं परा भक्तिश्च केशवे । दाक्षिण्यं व्यवसायित्वं सात्त्विकानि विनिर्दिशेत् ॥
 चपलः क्रोधनो भीरुर्बहुभाषी कलिप्रियः । स्वप्ने गगनगथैव बहुवातो नरो भवेत् ॥ ३७
 अकालपलितः क्रोधो महाप्राज्ञो रणप्रियः । स्वप्ने च दीप्तिप्रमेक्षी बहुषितो नरो भवेत् ॥ ३८
 (रुस्तिरमित्रः स्थिरोत्साहः स्थिराङ्गो द्रविणान्वितः । स्वप्ने जलसितालोकी बहुश्लेष्मा नरो भवेत्)
 रसस्तु प्राणिनां देहे जीवनं रुधिरं तथा । लेपनं च तथा पांसं मेहस्तेहकरं तु तत् ॥ ४०
 धारणं त्वस्थिमज्जा स्यात्पूरणं वीर्यवर्धनम् । शुक्रवीर्यकरं ह्योजः प्राणकृज्जीवसंस्थितिः ॥ ४१
 ओजः शुक्रात्सारतरमापीतं हृदयोपगमम् । पदङ्गं सक्थिनी बाहुपूर्वाजठरमीरितम् ॥ ४२
 पद त्वचा बाह्वतो यद्दन्त्या रुधिरधारिका । किलासधारिणी चान्या चतुर्था कुण्डधारिणी ४३
 + पञ्चमीमिन्द्रियस्थानं षष्ठी प्राणधरा मता । कला सप्तमी पांसधरा द्वितीया रक्तधारिणी ॥ ४४
 यकृन्ग्रीवाश्रया चान्या मेदोधराऽस्थधारिणी । मज्जाश्लेष्मपुरीषाणां धरा षड्वाशयस्थिता ॥
 षष्ठी पित्तधरा शुक्रधरा शुक्राशयाऽपरा ॥

इत्यादिमहापुराण भाग्ये आलम्बितकालवर्णमोहादिभिरुपना नभिसौनससत्त्वधिकदिशततमोऽध्यायः ॥ ३६९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—१०९०२

अथ सप्तत्वधिकदिशततमोऽध्यायः ।

शरीरावयवाः ।

अग्निरुवाच—

ध्रौवं त्वक्चक्षुषी जिह्वा घ्राणं घीः खं च भूतगम् । शब्दस्पर्शरूपरसगन्धाः स्वादिषु तद्गुणाः ॥
 पायूपस्थौ करौ पादौ वाग्भवेत्कर्म खं तथा । उत्सर्गानन्दकादानगतिवगादिकर्म तत् ॥ २
 पञ्च कर्मेन्द्रियाण्यत्र पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि च । इन्द्रियार्थाश्च पञ्चैव महाभूता मनोधिपाः ॥ ३
 आत्माऽव्यक्तश्चतुर्विंशत्तत्त्वानि पुरुषः परः । संयुक्तश्च विपुक्तश्च यथा मत्स्योदके उभे ॥ ४
 अव्यक्तमाश्रितानीह रजःसत्त्वतमांसि च । अन्तरः पुरुषो जीवः स परं ब्रह्म कारणम् ॥ ५
 स याति परमं स्थानं यो वेत्ति पुरुषं परम् । सप्ताऽऽज्ञयाः स्मृता देहे रुधिरस्वैक आशयः ॥६
 श्लेष्मैष्यथाऽऽपिपित्ताभ्यां पक्षाशयस्तु पञ्चगम् । वायुपुत्राशयः सप्त स्त्रीणां गर्भाशयोऽष्टमः ॥ ७
 पित्तात्पक्षाशयोऽग्नेः स्याद्योनिर्विकशिता र्जुतौ । पद्मवद्गर्भाशयः स्यात्तत्र घृते सरक्तकम् ॥ ८
 शुक्रं स्वशुक्रतथाङ्गं कुन्तलान्यत्र कालतः । न्यस्तं शुक्रमतो योनीं नैति गर्भाशयं मुने ॥ ९

* अनुसिंहान्तर्गतमन्वदज. पुस्तके नास्ति । + हृदयं नास्ति उ. पुस्तके ।

१ ख. ग. 'मोर्षिता' । २ क. ख. ग. 'द' । धीरस्थिमा' । ३ क. द. 'मी विप्रविशान द' । ४ ख. ग. 'विधा-
 खादिकर्मतः । ५' । ५ ख. ग. 'स्वादिषु' । ६ क. ख. ग. अन्तरः । ७ ख. ग. 'ध्यायः शक्तिते' । ८ क. द. कुतो ।
 ख. धृतौ । ग. हुता ।

(नरकरिण्यणम्)

पद्मधाजत्सहस्राणि रसं देहे षडन्ति ताः । केदार इव कुल्याथ छेदलेभादिकं च यत् ॥ ३९
 द्वासप्तविंशत्या कोऽर्थो व्योम्नामिह महामुने । मज्जाया मेदसश्चैव वमावाथ तथा द्विज ॥ ४०
 मूत्रस्य चैव पित्तस्य श्लेष्मणः शकृतस्तथा । रक्तस्य सरसस्यान क्रमशोऽञ्जनयो मनाः ॥ ४१
 अर्धाधार्भ्यधिकाः सर्वाः पूर्वपूर्वाञ्जलेर्मताः । अर्धाञ्जलिश्च शुक्रस्य तदर्धं च तर्धानमः ॥ ४२
 रजसस्तु तथा स्त्रीणां चतस्रः कथिता वृषैः । शरीरं मलदोषादिपिण्डं ज्ञात्वाऽऽत्मनि त्यजेत् ॥

इत्यग्निपुराण आग्नेये शरीररक्षणविभागवर्णनं नाम सप्तत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २०० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०९४६

अथैकदशत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

नरकरिण्यणम् ।

अग्निहोत्रं—

उक्तानि यमैर्माणाणि वक्ष्येऽथ परणे नृणाम् । ऊष्मा प्रकुपितः कापे तीव्ररौयुसपीरितः ॥ १
 शरीरमुपरुध्याथ कृत्स्नान्दोषान्मुगद्धि वै । छिनत्ति प्राणस्थानानि पुनर्मर्माणि चैव हि ॥ २
 शैत्यात्मकुपितो वायुश्छिद्रमन्विष्यते ततः । द्वे नेत्रे द्रौ तथा कर्णौ द्रौ तु नाम्नापुटौ तथा ॥ ३
 ऊर्ध्वं तु सप्त च्छिद्राणि अष्टमं वदनं तथा । एतैः प्राणो विनिर्वाति प्रायशः शुभकर्मणाम् ॥ ४
 अपः पायुरुपस्थं च अनेनाशुभकारिणाम् । मूर्धानं योगितो भिच्चा जीवो यात्पथ चेच्छया ॥
 अन्तकाले तु संप्राप्ते प्राणेऽपानमुपस्थिते । तमस्रा संवृते ज्ञाने संवृतेषु च मर्मसु ॥ ६
 स जीवो नाभ्यधिष्ठानाद्यालवते मातरिभ्रवा । बाध्यमानथाऽऽनयते अष्टाङ्गाः प्राणवृत्तिकाः ॥ ७
 च्यवन्तं जायमानं वा मरिश्चन्तं च योनिषु । मपश्यन्ति च तं सिद्धा देवा दिव्येन चक्षुषा ॥ ८
 शृङ्गाति तत्क्षणाद्योगे शरीरं चाऽऽतिवाहिकम् । आकाशवायुतेजांसि त्रिग्रहादूर्ध्वगामिनः ॥ ९
 जलं मही च पञ्चत्वमापन्नः पुरुषः स्पृशतः । आतिवाहिकदेहं तु यमदत्ता भवन्ति तम् ॥ १०

ऋणावपि च योनिश्रेद्धातपिचक्रफावृता । भवेत्तदा विक्राशित्वं नैव तस्यां मजायते ॥ १०
 बुक्कात्पुक्कसक्तुंइकृतकोष्ठंइहृद्गर्भोः । तण्डकथ महाभाग निवद्धान्याशने मत्तः ॥ ११
 रसस्य पच्यमानस्य साराद्भवति देहिनाम् । स्त्रिहा यकृच्च धर्मज्ञ रक्तफेनाच्च पुक्कमः ॥ १२
 रक्तं पित्तं च भवति तथा तण्डकमंशुकः । मेदो रक्तमसाराच्च बुक्कायाः संभवः स्मृतः ॥ १३
 रक्तमांसप्रकाराच्च भवन्त्यघ्राणि देहिनाम् । सार्धत्रिष्वर्थायाम(व्याम)संख्यानि तानि नृणां
 विनिर्दिशेत् ॥ १४
 त्रिष्यामानि तथा स्त्रीणां श्राद्धुर्वेदविदो जनाः । रक्तवायुसमायोगार्त्कामे यस्योद्भवः स्मृतः १५
 कफमसाराद्भवति हृदयं पद्मसंनिभम् । अधोमुखं तन्लुपरं यत्र जीवो व्यवस्थितः ॥ १६
 चैतन्यानुगता भावाः सर्वे तत्र व्यवस्थिताः । तस्य वामे यथा स्त्रिहा दक्षिणे च तथा पकृत् १७
 दक्षिणे च तथा क्लोम पद्मस्यैवं मकीवितम् । श्रोतांसि यानि देहेऽस्मिन्कफरक्तवहानि च ॥ १८
 तेषां भूनानुमानाच्च भवतीन्द्रियसंभवः । नेत्रयोर्मण्डलं शुक्लं कफाद्भवति पैतृकम् ॥ १९
 कृष्णं च मण्डलं वातात्तथा भवति मातृकम् । पित्ताच्चरन्मण्डलं ज्ञेयं मातापितृसमुद्भवम् ॥ २०
 मांसामृक्कफजा जिह्वा मेदोमृक्कफांसज्जा । वृषा(प)णौ दश माणस्य ज्ञेयान्यायतनानि तु ॥ २१
 मूर्धा हृन्नाभिकण्ठाश्च जिह्वा शुक्रं च शोणितम् । गुदं वस्त्रिश्च गुल्फं च केंदुराः षोडशेरिताः ॥
 द्वे करे द्वे च चरणे चतस्रः पृष्ठतो मले । देहे पादादिशीर्षान्ते जालानि चैव षोडश ॥ २३
 मांसक्लापुशिरार्सिर्धन्वथत्वारथ पृथक्पृथक् । मणिवन्धनगुल्फेषु निवद्धानि परस्परम् ॥ २४
 पद् कूर्चानि स्मृतानीह हस्तयोः पादयोः पृथक् । ग्रीवायां च तथा मेद्रे कथितानि मनीषिभिः ॥
 पूषुर्वंशस्योपगताश्चतस्रो मांसरज्जवः । तावन्त्यं(त्य)श्च तथा पेश्यस्तासां वन्धनकारिकाः ॥ २६
 सीरण्पथ तथा सप्त पञ्च मूर्धानमाश्रिताः । एकैका मेद्रेजिह्वास्ता अस्थिपट्टिगतत्रयम् ॥ २७
 सूक्ष्मैः सह चतुःषष्टिर्दशाना विंशतिर्नसाः । पाणिपादशलाकाश्च तासां स्थानचतुष्टयम् ॥ २८
 पट्टचङ्गुलीनां द्वे पाण्योर्गुल्फेषु च चतुष्टयम् । चत्वार्यरत्नगोरस्थीनि जह्वपयोस्तद्वेद तु ॥ २९
 द्वे द्वे जानुकपोलोरुफलकांशसमुद्भवम्(द्भवे) । अक्षस्यानांशकश्रोणिकल्के चैवमादिशेर्द्वे ॥ ३०
 भगास्तोकं तथा पृष्ठे चत्वारिंशच्च पञ्च च । ग्रीवायां च तथाऽस्थीनि जघ्रकं च तथा हनुः ॥ ३१
 तन्मूर्धं द्वे ललाटाशिरगण्डनासाह्वयवस्थिताः । पशुंकास्तालुहैः सार्धपशुर्द्वैश्च द्विसप्ततिः ॥ ३२
 द्वे शङ्के कपालानि चत्वार्येव शिरस्तथा । उरः सप्तदशास्थीनि संधीनां द्वे श्वते दश ॥ ३३
 अष्टपष्टिस्तु शास्त्रामु पष्टिधैकविंशतिता । अन्तरा वै त्र्यश्रीतिश्च स्नायोर्नवशतानि च ॥ ३४
 त्रिंशत्पिंके द्वे श्वते तु अन्तरार्धौ तु सप्ततिः । ऊर्ध्वाः पद् शतान्येव शास्त्रास्तु कथितानि तु ॥
 पञ्च पेशीशतान्येव चत्वारिंशत्तयोर्ध्वाः । चतुःशतं तु शास्त्रामु अन्तरार्धौ च पष्टिका ॥ ३६
 स्त्रीणां चैकापिंका वै स्याद्विंशतिश्चतुरन्तरा । स्तनयोर्दश योनौ च त्रयोदश तथाऽऽशये ॥ ३७
 गर्भस्य च चतस्रः स्युः विराणां च शरीरिणाम् । त्रिंशत्तत्सहस्राणि तथाऽन्यानि नवैव तु ॥

१ क. इ. 'माः । उण्डकथ । ए. 'माः । पुण्डकथ । २ क. इ. 'सा उण्डक' । ३ ए. म. 'प्राणम' । ४ ए. म.
 'शब्दोप' । ५ क. ए. म. 'कण्ठाः । ६ ए. म. 'से । द्वे द्वे' । ७ ए. म. 'जानवी द्वे च यो' । ८ क. 'द्विपथ' ।
 ९ ए. म. 'द्वे पूर्वविभु' । १० ए. म. 'वयव' । ११ क. इ. 'शिरस्य' । ए. म. 'शिरस्य' । १२ क. ए. 'द्वे । तथा
 '३' ।

(नरकरुण्यम्)

पदपथाशतसहस्राणि रसं देहे षडन्ति ताः । केदार इव कुल्याथ क्लेदलेपादिकं च यत् ॥ ३९
 द्वासप्ततिस्तथा कोष्ठ्यो व्योम्नाभिह महामुने । मञ्जाया मेदसर्ध्व वसायाथ तथा द्विज ॥ ४०
 मूत्रस्य चैव पित्तस्य श्लेष्मणः शुकृतस्तथा । रक्तस्य सरसस्यात्र क्रमशोऽञ्जलयो मताः ॥ ४१
 अर्धाध्यायिकाः सर्वाः पूर्वपूर्वाञ्जलेर्मताः । अर्धाञ्जलिथ शुकृतस्य तदर्धं च तर्धौनसः ॥ ४२
 रजसस्तु तथा स्त्रीणां चतस्रः कथिता बुधैः । श्रीरं मलदोषादिपिण्डं ज्ञात्वाऽऽत्मनि त्यजेत् ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये शरीरावयवविभागवर्णनं नाम सप्तत्यविकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३५० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०९४६

अथैकवसन्तव्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

नरकरुण्यम् ।

अग्निरुवाच—

उक्तानि यथेमार्गाणि वक्ष्येऽथ मरणे नृणाम् । ऊर्ष्या मरुपित्तः काये तीत्रर्षोपुसमीरितः ॥ १
 शरीरमुपरुध्वाथ कृत्स्नान्दोषाद्गुणोद्भि वै । छिनत्ति प्राणस्थानानि पुनर्पर्षाणि चैव हि ॥ २
 शैत्यात्प्रकृपितो वायुश्छिद्रमन्निष्पते तत । द्वे नेत्रे द्वौ तथा कर्णौ द्वौ तु नासापुटी तथा ॥ ३
 ऊर्ध्वं तु सप्त च्छिद्राणि अष्टमं वदनं तथा । एतैः प्राणो विनिर्वाति प्रायशः शुभकर्मणाम् ॥ ४
 अधः पायुरुपस्थं च अनेनाशुभकारिणाम् । मूर्धानं योगिनो भिक्ष्वा जीवो यात्यथ चेच्छया ॥
 अन्तकाले तु संमासे प्राणेऽपानमुपस्थिते । तपसा संवृते ज्ञाने सवृतेषु च मर्मसु ॥ ६
 स जीवो नभ्यधिष्ठानाद्यात्यते मातरिश्चना । बाध्यमानश्चाऽऽनयते अष्टाद्वाः प्राणवृत्तिकाः ॥ ७
 च्चपवन्तं जायमानं चा प्रविशन्तं च योनिषु । मषदयन्ति च तं सिद्धा देवा दिव्येन चक्षुषा ॥ ८
 शृङ्गाति तत्क्षणाग्रे श्रीरं चाऽऽतिवाहिरुम् । आकाशवायुतेजासि विग्रहादूर्ध्वगामिनः ॥ ९
 जलं मही च पञ्चत्वभापनः पुरुषः स्मृतः । आतिवाहिरुदेह तु यमदृता नयन्ति तम् ॥ १०
 याम्यं मार्गं महाघोरं पृथ्वीतिसहस्रकम् । अजोदकं नीयमानो बान्धवैर्दत्तमधुते ॥ ११
 यमं दृष्ट्वा यमोक्तेन चिचगुप्तेन चेरितान् । प्राप्नोति नरः कश्चिद्रान्धव्यां शुभपर्षादिवम् ॥ १२
 भुञ्जन्ते पापिभिर्वक्ष्ये नरकास्ताथ यातनाः । अष्टाविंशतिरेत्राथः क्षितेनरककोटयः ॥ १३
 सप्तमस्य तलस्थान्ते घोरे तमसि संस्थिताः । घोराख्या मथमा कोटिः सुघोरा तदमस्थिता ॥
 अतिघोरा महाघोरा घोररूपा च पञ्चमी । पृथ्वी तरलताराख्या सप्तमी च भयानका ॥ १५
 भयोत्कटा कालरात्री महाचण्डा च चण्डया । कोलाहला मन्वण्डारया पद्मा नररुमायिका ॥ १६
 पद्मावती भीषणा च भीमा चैव करालिका । विरुराला महावज्रा त्रिकोणा पथकोपिका ॥ १७
 सुदीर्घा वर्तुला सप्तभूमा चैव भ्रुभूमिका । दौंसमायाऽष्टाविंशतयः कोटयः पापिदुःखदाः ॥ १८
 अष्टाविंशतिकोटीना एव एव च नाय(वि)क्ताः । संरसायाः शतैकं चतारविंशत्तुष्टयम् ॥ १९
 तामिश्रमन्धतामिश्र महारौरवरौरवी । असिपत्रं(त्र) वन चैव लोहभारं तथैव च ॥ २०

१ अ ग 'ज्यो रोम्नाभि' । २ क ह 'मनोपापि' । ३ ख ग 'गोदि व' । ४ क ख 'वायु त' । ५ ख ग देव । ६ ख ग 'मुपस्थित' । ७ ख ग 'दीपापानश्रवितया म' ।

(शरीरानवयवाः)

ऋणावपि च योनिश्रेहातपित्तकफावृत्ता । भवेत्तदा विकृतिर्यत् नैव तस्यां मजायते ॥ १०
 वृक्षात्पुष्पसकृद्भिर्दृष्टकोष्ठाद्भृङ्गणाः । तण्डुलश्च महाभाग निवद्भान्याशये मतः ॥ ११
 रसस्य पच्यमानस्य साराद्भवति देहिनाम् । ग्रीहा यकृच्च धर्मज्ञ रक्तफेनाच्च पुक्कमः ॥ १२
 रक्तं पित्तं च भवति तयो तण्डुलकर्मण्यकः । मेदो रक्तमसाराच्च वृक्षायाः संभवः स्मृतः ॥ १३
 रक्तमांसपकाराच्च भवन्त्यघ्राणि देहिनाम् । सार्धत्रिभ्योऽयाम(व्याम)संरूपानि तानि नृणां
 विनिर्दिशेत् ॥ १४
 त्रिव्यामानि तथा स्त्रीणां मानुर्देविदो जनाः । रक्तवायुसमायोगात्कोमे यस्योद्भवः स्मृतः १५
 कफमसाराद्भवति हृदयं पद्मसंनिभम् । अधोमुखं तच्छुपरं यत्र जीवो व्यवस्थितः ॥ १६
 चैतन्वानुगता भावाः सर्वे तत्र व्यवस्थिताः । तस्य वामे यथा ग्रीहा दक्षिणे च तथा यकृत्
 दक्षिणे च तथा क्लोम पद्मस्यैवं प्रकीर्तितम् । श्रोतांसि यानि देहेऽस्मिन्कफरक्तवहानि च ॥ १७
 तेषां भूतानुमानाच्च भवतीन्द्रियसंभवः । नेत्रयोमण्डलं शुक्लं कफाद्भवति पैतृकम् ॥ १९
 कृष्णं च मण्डलं वाताचथा भवति मानृकम् । पित्ताच्चरज्ज्मण्डलं ज्ञेयं मातापितृसमुद्भवम् ॥ २०
 मांसामृक्कफना निद्धा मेदोमृक्कफमांसजो । वृषा(प)णौ दश माणस्य ज्ञेयान्यायतनानि तु ॥ २१
 सूर्या हृन्नाभिकण्ठाश्च निहा शुक्रं च शोणितम् । गुरुं वस्तिश्च गुल्फं च केंदुराः षोडशेरिताः ॥
 द्वे करे द्वे च चरणे चतस्रः पृष्ठतो गर्ले । देहे पादादिशीर्षान्ते जौलानि चैत्र षोडश ॥ २३
 मांसस्नायुशिरार्स्थिभ्यश्चत्वारश्च पृथक्पृथक् । मणिवन्धनगुल्फेषु निचदानि परस्परम् ॥ २४
 पद् कूर्चानि स्मृतानीह हस्तयोः पादयोः पृथक् । श्रीवापां च तथा मेद्रे कथितानि मनीषिभिः ॥
 पूष्वंशस्योपगताश्चतस्रो मांसरज्जवः । तावन्त्यं(त्य)श्च तथा पेश्यस्तामां वन्धनकारिकाः ॥ २६
 सौरण्यश्च तथा सप्त पञ्च सूर्षानमाश्रिताः । एकैका मेद्रेजिह्वास्ता अस्थिषाष्टिशतत्रयम् ॥ २७
 सूर्षैः सह चतुःषष्टिर्दशना विंशतिर्नसाः । पाणिपादशलाकाश्च तासां स्थानचतुष्टयम् ॥ २८
 षष्ट्यङ्गुलीनां द्वे षाण्योर्गुल्फेषु च चतुष्टयम् । चतरार्यरत्नोरस्थीनि जल्पयोस्ताद्देव तु ॥ २९
 द्वे द्वे जानुकपोलोरुफलकांशसमुद्भवम्(द्भवे) । अक्षस्थानांशकश्रोणिफल्के चैवमादिशेत् ॥ ३०
 भगास्तोकं तथा पृष्ठे चतरारिंशच्च पञ्च च । श्रीवापां च तथाऽस्थीनि जत्रुकं च तथा हनुः ॥ ३१
 तन्मूलं द्वे ललाटाक्षिण्णनासाहृष्ट्यवस्थिताः । पर्शुंसास्तालुहैः सार्धगर्बुर्दश्च द्विसप्ततिः ॥ ३२
 द्वे शङ्के कपालानि चत्वार्येव शिरस्तथा । उरः सप्तदशास्थीनि संधीनां द्वे शते दश ॥ ३३
 अष्टषष्टिस्तु दास्यामु पष्टिर्धैकविंशतिः । अन्तरा ये ष्यशीतिश्च स्नायोर्नवशतानि च ॥ ३४
 त्रिंशत्पिंटे द्वे शते तु अन्तराधौ तु सप्ततिः । ऊर्ध्वागाः पद् शतान्येव शास्तास्तु कथितानि तु ॥
 पञ्च पेशीगतान्येव चत्वारिंशत्तयोर्धगाः । चतुःशते तु दास्यामु अन्तराधौ च षष्टिहा ॥ ३६
 स्त्रीणां चत्वारिंशत्तयोर्धगाः । स्तनयोर्दश योनौ च प्रयोदश तथाऽऽश्रये ॥ ३७
 गर्भस्य च चतस्रः स्युः शिराणां च शरीरिणाम् । त्रिंशच्छतसहस्राणि तथाऽऽग्नानि नवैर तु ॥

१ क. ह. 'माः । २ मण्डल । छ. 'ण्डः । दुन्दुबध । २ क. ह. 'या दण्डु' । ३ छ. म. 'जातसं' । ४ छ. म. 'विद्यते' । ५ छ. छ. म. ४५५४ । ६ छ. म. 'से । द्वे द्वे पा' । ७ छ. म. 'जातसं द्वे च दो' । ८ छ. 'दिग्बध' । ९ छ. म. 'द पूर्वो वि' । १० छ. म. ४५५५ । ११ क. ह. 'शिरस्य' । छ. म. 'शिरस्य' । १२ क. छ. 'द । तथा शते न' ।

(नरकरूपणम्)

पद्पथाशतसहस्राणि रसं देहे वहन्ति ताः । केदार इव कुल्याथ ह्रैदलेवादिकं च यत् ॥ ३९
 द्वासप्तविस्तथा क्रोत्र्यो व्योम्नामिह महापुने । मञ्जाया येदसश्वैव वसायाथ तथा द्वित्र ॥ ४०
 मूत्रस्य चैव पित्तस्य श्लेष्मणः शुक्रनस्तथा । रक्तस्य सरसस्यान क्रमशोऽङ्गजयो मताः ॥ ४१
 अर्धाध्याभ्यधिकाः सर्वाः पूर्वपूर्वाङ्गज्येभताः । अर्धाङ्गलिथ शुक्रस्य तदर्धं च तर्धाजमः ॥ ४२
 रजसस्तु तथा स्त्रीणां चतस्रः कथिता बुधैः । शरीरं मलदोषादिपिण्डं ज्ञात्वाऽऽत्मनि त्यजेत् ॥

हलादिनहापुराण भाष्ये शरीरावयवविभागवर्णनं नाम वस्तुव्यधिक्रियततमोऽध्यायः ॥ ३०० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः— १०९४५

अथेकवस्तुव्यधिक्रियततमोऽध्यायः ।

नरकरूपणम् ।

अभिरुचाच—

उक्तानि यमेमार्गाणि बक्ष्येऽथ मरणे नृणाम् । ऊष्मा प्रकुपितः काये तीव्रवैशुसमीरितः ॥ १
 शरीरमुपगृह्याथ कृत्स्नान्दोषान्नुगच्छि वै । उन्नतिं प्राणस्थानानि पुनर्वर्षाणि चैव हि ॥ २
 शैत्यात्मरुपितो वायुश्छिद्रमन्विष्यते ततः । द्वे नेत्रे द्वौ तथा कर्णौ द्वौ तु नासापुटी तथा ॥ ३
 ऊर्ध्वं तु सप्त च्छिद्राणि अष्टमं बदनं तथा । एतैः प्राणो विनिर्याति प्रायज्ञः शुभकर्माणाम् ॥ ४
 अधः पायुरुवस्यं च अनेनाशुभकारिणाम् । मूर्धानं योगिनो भित्त्वा जीवो यात्यथ चेच्छया ॥
 अन्तकाले तु संयासे प्राणेऽपानमुपस्थिते । तगसा संवृते ज्ञानि संवृतेषु च मर्मसु ॥ ६
 स जीवो नाभ्यधिष्ठानाच्चालयते मातरिभ्रवा । वायुपानश्चाऽऽनपते अष्टाद्वाः प्राणवृत्तिकाः ॥ ७
 चपवन्तं जायमानं वा श्रीशन्तं च योनिषु । मपश्यन्ति च तं सिद्धा देवा दिव्येन चक्षुषा ॥ ८
 वृक्षानि तत्तणाद्योगे शरीरं चाऽऽतिवादिकम् । आकाशवायुतेजासि विग्रहादूर्ध्वगामिनः ॥ ९
 जलं मही च पञ्चत्वमापन्नः पुरुषः स्मृतः । आतिवादिकदेह तु यमद्ता नयन्ति तम् ॥ १०
 याम्यं मार्गं महाघोरं पङ्कशीनिसहस्रकम् । अत्रोदकं नोपमानो यान्मर्षं च मथुने ॥ ११
 यमं दृष्ट्वा यमोक्तेन चित्रगुप्तेन चेरितान् । प्राप्नोति नरकात्त्राण्डान्मर्मां शुभवर्षादिवम् ॥ १२
 भुञ्जन्ते पापिभिवक्ष्ये नरकांस्ताथ यातनाः । अष्टाविंशतिरेवथः सितनरककोटयः ॥ १३
 सप्तस्य तलस्यान्ते घोरे तमसि संस्थिताः । घोरारूपा प्रथमा कोटिः न्युपोर तदमःस्थिता ॥
 अतिघोरा महाघोरा घोररूपा च पञ्चमी । पष्टी वरलनाराक्या सप्तमी च भयानका ॥ १५
 भयोत्कटा कालरात्री महाचण्डा च चण्डया । कोलाहला मण्डाररूपा यथा नरकनायिका ॥ १६
 पद्मावती भीषणा च भीषा चैव करालिका । विकरान्धा महावज्रा त्रिकोणा पञ्चकोणिका ॥ १७
 सुदीर्घा वर्तुल्या सप्तभ्रमा चैव सुभूमिका । दीप्तपायाऽष्टाविंशत्यः कोटयः पापिदुःखदाः ॥ १८
 अष्टाविंशतिकोटीनां पञ्च पञ्च च नाप(धि)क्ताः । रौराणाः दानं चैकं चरारौरवचतुष्टयम् ॥ १९
 तामिभ्रमन्वतामिभ्रं महारौरवरीरवी । असिपत्रं(त्र) यन् चैव श्योदहारं तथैव च ॥ २०

नरकं कालसूत्रं च महानरकमेव च । संजीवनं महाशीघ्रं तपनं संप्रतापनम् ॥ २१

सघात च सकाहोत्रं कुहमल पूतिमृत्तिकाम् । लोहमद्गुमृजीष च मधानं शाल्मलीं नदीम् ॥ २२

नरकान्विद्धि कोटीशैलानामनै घोरदर्शनान् । पाल्यन्व पापकर्षण एरैकस्मिन्वदृष्टपि ॥ २३

मार्जारोल्लङ्घनोमामुष्ट्रादिवदनाथ ते । तैलद्रोण्यां नरं शिष्टरा ज्वालयन्ति दृताशनम् ॥ २४

अम्बरीषेषु चैवान्यास्ताम्रपात्रेषु चापरान् । अगस्तात्रेषु चैरान्यान्वहुरद्विकरणेषु च ॥ २५

शूलाग्नारोपिताधान्ये छिद्यन्ते नरकेऽपरे । ताडयन्ते ऋशाभिस्तु भोज्यन्ते चाप्ययोगुडान् ॥ २६

यमदूतैर्नराः पांशुन्विष्टारक्तकफादिकान् । तप्तं मथं पाययन्ति पाटयन्ति पुनर्नरान् ॥ २७

यक्षेषु पीडयन्ति स्म भक्षयन्ते वायसादिभिः । तैलेनोष्णेन सिचयन्ते छिद्यन्ते नैकधा शिरः ॥

हा तातेति क्रन्दयानाः स्वकं निन्दन्ति कर्म ते । महापातकजान्पोराश्ररक्तान्माप्य गर्हितान् २९

कर्मक्षयात्मजायन्ते महापातकिनस्त्वह । मृगश्वशूकोष्ठाणां ब्रह्महा योनिमृच्छति ॥ ३०

स्वरपुक्कश(स)म्लेच्छानां मथपः स्वर्णहार्षपि । कृभिकीटपतङ्गत्यं गुरुमस्तृणगुल्मताम् ॥ ३१

ब्रह्महा क्षयरोगी स्यात्सुरापः श्वापदन्तकः । स्वर्णहारी तु कुनस्त्री दुधर्मा गुरुतल्पगः ॥ ३२

यो येन संस्पृशत्येषां स तद्विद्बोऽभिजायते । अन्नहर्ता पायायी स्यान्मूको वागपहारकः ॥ ३३

धान्यं हत्वाऽतिरिक्ताङ्गः पिशुनः पूतिनासिकः । तैलहृत्सैलपायी स्यात्पूतिवत्रस्तु सूचकः ॥ ३४

परस्य योपितं हत्वा ब्रह्मस्वमपहृत्य च । अरण्ये निर्जने देशे जायते ब्रह्मराक्षसः ॥ ३५

रत्नहारी हीनजातिर्गन्धाश्चुच्छुन्दरी शुभान् । परं शाकं शिखी हत्वा मुखराधान्यहारकः ॥ ३६

अजः पशु पयः काको यानमुष्टः फलं कपिः । मधु दंशः फलं शृङ्घ्रो गृहकाक उपस्करम् ॥ ३७

श्विभी वस्त्रं सारसं च शिल्ली लवणहारकः । उक्त आध्यात्मिकस्तापः शस्त्राद्यैराधिभौतिकः ॥

ग्रहाग्निदेवपीडाद्यैर(रा)धिदैविक ईरितः । त्रिधा तापं हि संसारं ज्ञानयोगाद्विनाशयेत् ॥ ३९

कृच्छ्रैर्व्रतैश्च दानाद्यैर्विष्णुपूजादिभिर्नरः ॥ ४०

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नरकनिरूपण नामैकसप्तत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०१ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तत्यङ्काः—१०९८५

अथ द्विसप्तत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

यमनियमा ।

अग्रिस्वाच—

संसारतापमुक्त्यर्थं यक्षयाम्यष्टाङ्गयोगकम् । ब्रह्ममहाशक्तं ज्ञानं योगस्तत्रैकचित्तता ॥ १

चित्तवृत्तिनिरोधश्च जीवब्रह्मात्मनोः परः । अहिंसा सत्यमस्तेय ब्रह्मचर्यापरिग्रहौ ॥ २

यमाः पञ्च स्मृता विप्र नियमो भुक्तिमुक्तिदाः । शौच सतोपतपसी स्वाध्यायेश्वरपूजने ॥ ३

भूतापीडा द्यहिंसा स्याद्दिंसा धर्म उत्तमः । यथै गजपदेऽन्यानि पदानि पथगामिनाम् ॥ ४

एव सर्वमहिंसाया धर्मार्थमभिधीयते । उद्वेगजननं हिंसा संतापकरण तथा ॥ ५

१ छ ग संहारक ए' । २ ख 'असत्यमे' । ३ ख ग 'शौरवृत्तौ' । ४ ख ग निर्जले । ५ छ 'माञ्जुकि' ।
 छ 'मा जगप' । ७ ख ड 'पदग' ।

(अमनिस्यमा.)

- हकृतिः शोणितकृतिः पैशुन्यकरणं तथा । हितस्वातिनिपेधथ मर्मोद्घाटनमेव च ॥ ६
 सुखापहनुतिः संरोधो बधो दशविधा च सा । यद्भूतहितमत्यन्तं वचः सत्यस्य लक्षणम् ॥ ७
 सत्यं द्रुपातिर्मयं द्रुपान्न द्रुपारसत्यमप्रियम् । मियं च नानुर्तं द्रुपादेव धर्मः सनातनः ॥ ८
 मैथुनस्य परित्यगो ब्रह्मचर्यं तदप्रथा । स्मरणं कीर्तनं कौलिः भेक्षणं गुह्यभाषणम् ॥ ९
 संकल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिर्वृत्तिरेव च । एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ १०
 ब्रह्मचर्यं क्रियापुलमन्यथा विफलं क्रिया । वस्त्रिष्ठयन्त्रमाः शुक्रो देवाचार्यः पितामहः ॥ ११
 तपोष्टद्धा बभौबृद्धास्तेऽपि स्त्रीभिर्विमोहिताः । गौडी पैठी च माध्वी च विज्ञेयास्त्रिविधाः सुराः
 चतुर्थी स्त्री सुरा ज्ञेया यथेदं मोहितं जगत् । माद्यति ममदां दृष्ट्वा सुरां पीत्वा तु माद्यति ॥ १३
 यस्माद्दृष्टमदा नारी तस्मात्तां नावलोकयेत् । यद्वा तद्वा परद्रव्यमपहृत्य बलात्तरः ॥ १४
 अवश्यं याति त्रिषक्तं जग्ध्या चैवाहुतं हविः । कौपीनाच्छादनं वासः कन्यां शीतनिवारिणीम्
 पादुके चापि पृथ्वीयात्कुर्पावान्यस्य संग्रहम् । देहस्थितिनिमित्तस्य वस्त्रादेः स्थात्परिग्रहः ॥ १६
 शरीरं धर्मसंपुक्तं रक्षणीयं मयत्नतः । शौचं तु द्विविधं शौकं वाद्यप(या)भ्यन्तरं तथा ॥ १७
 मृज्जलाभ्यां स्मृतं बालं भावशुद्धिरथाऽऽन्तरम् । उभयेन शुचिर्वस्तु स शुचिर्नरः शुचिः ॥ १८
 यथाकर्षचित्माप्या च संतोषस्तुष्टिश्चपते । मनसधेन्द्रियाणां च ऐकाग्र्यं तप उच्यते ॥ १९
 तज्जयः सर्वधर्मभ्यः स धर्मः पर उच्यते । वाचिकं मन्त्रजप्यादि मानसं रागवर्जनम् ॥ २०
 शरीरं देवपूजादि सर्वेदं तु त्रिधा तपः । मणवाद्यास्ततो वेदाः मणवे पर्यवस्थिताः ॥ २१
 वाक्यतः मणवः सर्वे तस्मात्मणवमभ्यसेत् । अकारश्च तथोकारो मकारश्चार्थमात्रया ॥ २२
 तिस्रो मात्रास्त्रयो वेदा लोका भूरादयो गुणाः । जाग्रत्समः सुपुत्रिश्च ब्रह्मदिष्णुमहेश्वराः ॥ २३
 ऋग्यजुर्विष्णुश्च रुद्रश्च स्कन्ददेवीमहेश्वराः । मयुजः श्रीर्वासुदेवः सर्वगोकारकः क्रमात् ॥ २४
 अपात्रो नष्टपात्रश्च द्वैतस्यापममः शिवः । ओंकारो विदितो येन स पुनिर्नेतरो मुनिः ॥ २५
 चतुर्थी मात्रा गान्धारी मयुक्ता मूर्ध्नि लक्ष्यते । तत्तुरीयं परं ब्रह्म ज्योतिर्दीपो घटे यथा ॥ २६
 तथा हृत्पद्मनिलयं ध्यायेन्नित्यं जपेन्नरः । मणवो धनुः शरो ह्यात्मा ब्रह्म तल्लक्ष्यमुच्यते ॥ २७
 अममचेन वेदज्ञश्च शर्वस्त्वन्मयो भवेत् । एतदेकाक्षरं ब्रह्म एतदेकाक्षरं परम् ॥ २८
 एतदेकाक्षरं ज्ञात्वा यो यदिच्छति तस्य तत् । छन्दोऽस्य देवी गायत्री अन्तर्पामी ऋषिः स्मृतः
 देवता परमात्माऽस्य निवोगो भुक्तिमुक्तये । भूगन्पात्मने हृदयं भुवः प्रा(म)जापत्वात्मने ॥ ३०
 शिरः स्वः सूर्यात्मने च शिखा ऊवचमुच्यते । ओं भूर्भुवः स्वः ऊवचं सत्वात्मने ततोऽन्नकम् ॥
 विन्यस्य पूजयेद्विष्णुं जपेद्द्वै भुक्तिमुक्तये । लज्जुपाच तिलाजपादि सर्वं संपश्यते नरे ॥ ३२
 यस्तु द्वादशसाहस्रं जपमन्वहमाचरेत् । तस्य द्वादशभिर्गोभिः परं ब्रह्म प्रकाशते ॥ ३३
 अग्निमादि कोटिभ्रपाल्लक्षान्सारस्वतादिकम् । वैदिकस्तात्रिको विश्वो विष्णोर्वै निविधो मत्सः
 त्रयाणामीषितेनैकविधिना हरिर्मर्चयेत् । मणमन् दण्डवद्भुवौ नमस्कारेण योऽर्चयेत् ॥ ३५

* इत्यर्थे उ. सुक्ते नास्ति ।

स गां गतिमवाप्नोति न तां क्रतुशतैरपि । यस्य देवे परा भक्तिर्पथा देवे तथा गुरो ॥
तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मनः ॥

३६

इत्यादिमहापुराण आशेषे यमनिघमनिरूपण नाम द्विसप्तत्यधिकश्रितशततमोऽध्यायः ॥ ३७२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—११०२?

अथ त्रिसप्तत्यधिकश्रितशततमोऽध्यायः ।

आसनप्राणायामप्रत्याहाराः ।

अग्रिरुपाच—

आसनं कमलायुक्तं तद्व्यवस्था चिन्तयेत्परम् । शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ॥ १
नात्युच्छिष्टं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् । तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेन्द्रियक्रियः ॥ २
उपविश्याऽऽसने युञ्ज्याद्योगमात्मविशुद्धये । समं कायविरोधीं धारयन्नचलं स्थिरः ॥ ३
संभ्रमं नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् । पाणिभ्यां वृणोत रसंस्तथा प्रजननं पुनः ॥ ४
ऊरुभ्यामुपरि स्थाप्य बाहू तिर्यक्प्रयत्नतः । दक्षिणं करपृष्ठं च न्यसेद्दामतलोपरि ॥ ५
उत्तम्य हनकैर्वक्त्रं मुखं विष्टभ्य चाग्रतः । प्राणः स्वदेहजो वायुस्तस्याऽऽपामो निरोधनम् ॥ ६
नासिकापटमञ्जुत्वाऽऽपीळ्यैव च परेण च । औदरं रेचयेद्वायुं रेचनाद्रेचकः स्मृतः ॥ ७
वाहोर्न वायुना देहं दतिवत्पूरयेद्यथा । तथा पूर्णथ संतिष्ठेत्पूरणात्पूरकः स्मृतः ॥ ८
न मुञ्चति न गृह्णाति वायुमन्तर्वहिःस्थितम् । संपूर्णकुम्भश्चत्तिष्ठेद्दचलः स तु कुम्भकः ॥ ९
कन्धकः सकुटुद्घातः स वै द्वादशमात्रिकः । मध्यमश्च वि(द्वि)रुद्घातश्चतुर्विंशतिमात्रिकः ॥ १०
उत्तमश्च त्रिरुद्घातः पद्मत्रिंशत्चालमात्रिकः । स्वेदकम्पाभिघातानां जननश्चोत्तमोत्तमः ॥ ११
अजितां नाऽऽरुहेद्भूमिं शिक्काभासादयस्तथा । जिते प्राणे स्वल्पदोषविष्णुमादि प्रजायते ॥ १२
आरोग्यं शीघ्रगामित्त्वमुत्साहः स्वरसौष्ठवम् । बलवर्णप्रसादश्च सर्वदोषक्षयः फलम् ॥ १३
जपध्यानं विनाऽगर्भः सगर्भस्तत्सपन्वितः । इन्द्रियाणां जयार्थाय सगर्भं धारयेत्परम् ॥ १४
ज्ञानवैराग्ययुक्ताभ्यां प्राणायामवशेन च । इन्द्रियांश्च(याणि) विनिर्जित्य सर्वमेव जितं भवेत् ॥
इन्द्रियाण्येव तत्सर्वं यत्स्वर्गनरकायुधौ । निवृद्धीतविसृष्टानि स्वर्गाय नरकाय च ॥ १६
शरीरं रथमित्याहुरिन्द्रियाण्यस्य बाजिनः । मनश्च सारथिः प्रोक्तः प्राणायामः कशः स्मृतः ॥
ज्ञानवैराग्यरत्रिभ्यां पायया विधृतं मनः । शनैर्बिश्चलतामेति प्राणायामैकसंहितम् ॥ १८
जलविन्दुं कुशाग्रेण मासे मासे पिवेच्च यः । संवत्सरशतं साग्रं प्राणायामश्च तत्समः ॥ १९
इन्द्रियाणि प्रसक्तानि प्रविश्य विषयोदधौ । आहृत्य यो निरृह्णाति प्रत्याहारः स उच्यते ॥ २०
उद्धरेदात्मनाऽऽत्मानं मज्जमानं यथाऽम्भसि । भोगमन्यतिवेगेन ज्ञानवृक्षं समाश्रयेत् ॥ २१

इत्यादिमहापुराण आशेषे आसनप्राणायामप्रत्याहारनिरूपण नाम त्रिसप्तत्यधिकश्रितशततमोऽध्यायः ॥ ३७२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—११०४२

अथ तदुपसंहारमधिकविशततमोऽध्यायः ।

ध्यानम् ।

अभिरुवाच—

- ध्वै चिन्तायां स्मृतौ धातुविष्णुचिन्ता मुहुर्मुहुः । अनासित्तेन मनसा ध्यानमित्यभिधीयते ॥ १
- आत्मनः समनस्कस्य मुक्ताशेषोपपश्य च । ब्रह्मचिन्ता सया शक्तिध्यानं नाम तदुच्यते ॥ २
- ध्येपालम्बनसंस्थस्य सहस्रप्रत्ययस्य च । प्रत्ययान्तरनिर्मुक्तः मलयो ध्यानमुच्यते ॥ ३
- ध्येयावस्थितचिचस्य प्रदेशे यत्रकुञ्चित् । ध्यानमेतत्समुदिष्टं प्रत्ययस्यैकभावेना ॥ ४
- एवं ध्यानसमायुक्तः स्वदेहं चः परित्यजेत् । कुलं स्वजनभियाणि समुद्धृत्य हरिर्भवेत् ॥ ५
- एवं मुहूर्तपर्यं वा ध्यायेद्यः श्रद्धया हरिम् । सोऽपि पां गतिमाप्नोति न तां सर्वैर्द्विहामसैः ॥ ६
- ध्याता ध्यानं तथा ध्येयं यच्च ध्यानप्रयोजनम् । एतच्चतुष्टयं ज्ञात्वा योगं युञ्जीत तत्त्ववित् ॥ ७
- योगाभ्यासाद्भवेन्मुक्तिरैश्वर्यं चाष्टधा महत् । ज्ञानवैराग्यसंपन्नः श्रद्धधानः क्षमान्वितः ॥ ८
- विष्णुभक्तः सदीर्घसाही ध्यायेत्तं पुरुषः स्मृतः । पूर्तापूर्तं परं ब्रह्म हरेर्ध्यानं हि चिन्तनम् ॥ ९
- सकलो निष्कलो ज्ञेयः सर्वज्ञः परमो हरिः । अणिमादिगुणैश्वर्यं मुक्तिध्यानप्रयोजनम् ॥ १०
- फलेन योजको विष्णुरतो ध्यायेत्परेश्वरम् । गच्छंस्तिष्ठन्स्वपञ्चाग्रदुम्पिपिभिमिपि ॥ ११
- शुचिर्वाऽप्यशुचिर्वाऽपि ध्यायेत्सततमीश्वरम् । स्वदेहापहनस्पान्ते मनसि स्थाप्य केशवम् ॥ १२
- हृत्पद्मपीठिकामध्ये ध्यायेद्योगेन पूजयेत् । ध्यानपद्मः परः शुद्धः सर्वदोषनिवर्जितः ॥ १३
- तेनेष्ट्वा मुक्तिमाप्नोति पाषाणद्वैधं नाश्वरैः । हिंसादोषनिमुक्तिवाद्दिगुद्धिश्चिन्ताधनः ॥ १४
- ध्यानपद्मः परस्तस्मादपवर्गफलप्रदः । तस्मादशुद्धं संत्यज्य क्षान्त्यं पाशापाधनम् ॥ १५
- यज्ञायं कर्म संत्यज्य योगप्रत्ययभ्रमसेत् । विकारमुक्तमन्यक्तं भोग्यभोगसमन्वितम् ॥ १६
- चिन्तयेद्भुङ्क्षे पूर्वं क्रमादादौ गुणत्रयम् । ततः प्रच्छाद्य रजसा सत्त्वेन च्छादयेद्भुजः ॥ १७
- ध्यायन्निगण्डलं पूर्वं कृष्णं रक्तं सितं क्रमात् । सत्त्वोपाधिगुणातीतः पुरुषः पञ्चविंशकः ॥ १८
- ध्येयमेतदशुद्धं च त्यक्त्वाशुद्धं विचिन्तयेत् । ऐश्वर्यं पद्मं दिव्यं पुरुषोपरि संस्थितम् ॥ १९
- द्वादशाङ्गुलविस्तीर्णं शुद्धं विकसितं सितम् । नालमष्टाङ्गुलं तस्य नाभिकन्दसमुद्भवम् ॥ २०
- पद्मपत्राष्टकं ज्ञेयमणिमादिगुणाष्टकम् । कार्तिकाकेसरं नालं ज्ञानवैराग्यमुत्तमम् ॥ २१
- विष्णुपर्येषं तत्कन्दमिति पदं विचिन्तयेत् । तद्दर्पज्ञानवैराग्यं शिवैश्वर्यमयं परम् ॥ २२
- ज्ञात्वा पद्यासनं सर्वं सर्वदुःखान्तमाप्तवात् । तत्पद्मकार्तिकाकामध्ये शुद्धदीपशित्वाकृतित्म् ॥ २३
- अङ्गुलमात्रमण्डलं ध्यायेदोकारमीश्वरम् । कदम्बगोलकाकारं तारं रूभिन् स्थितम् ॥ २४
- ध्यायेद्देहा रश्मिजालेन दीप्यमानं समन्ततः । मथौनं पुरुषातीतं स्थितं पद्मस्यमीश्वरम् ॥ २५
- ध्यायेत्त्र्यनेषं सततमोकारं परमक्षरम् । मनःस्थितपर्यभिच्छान्तिं स्थूलध्यानपनुक्रमात् ॥ २६
- तद्भुक्तं निश्चलीभूतं लभेत्सूक्ष्मेऽपि संस्थितम् । नाभिकन्दे स्थितं नालं दशाङ्गुलसमापयत् ॥ २७
- नालेनाष्टदलं परं द्वादशाङ्गुलविरजुतम् । सकाशिके केसराले मूषेतेमाश्रिमण्डलम् ॥ २८
- अभिमण्डलमध्यस्थः शुद्धचक्रगद्गाधरः । पद्मी चतुर्भुजो विष्णुरथ वाऽष्टभुजो हरिः ॥ २९

शार्ङ्गासचलयधरः पाशाङ्कुशधरः परः । स्वर्णवर्णः श्वेतवर्णः सश्रीवत्सः सकौस्तुभः ॥ ३०
 वनमाली स्वर्णहारी स्फुरन्मकरकुण्डलः । रत्नोज्ज्वलकिरीटश्च पीताम्बरधरो महान् ॥ ३१
 सर्वाभरणभूषाढ्यो वितस्तिर्वा यथेच्छया । अहं ब्रह्म ज्योतिरात्मा वासुदेवो विमुक्त ओम् ३२
 ध्यानाच्छ्रान्तो जपेन्मन्त्रं जपाच्छ्रान्तश्च चिन्तयेत् । जपध्यानादियुक्तस्य विष्णुः शीघ्रं प्रसीदति
 जपयज्ञस्य वै यज्ञाः कलां नार्हन्ति षोडशीम् । जपिनं नोपसर्पन्ति व्याधयश्चाऽऽधयो ग्रहाः ३४
 भुक्तिर्भुक्तिर्भुक्त्युजयो जपेन प्राप्नुयान्फलम् ॥ ३५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये ध्याननिरूपण नाम चतुःसप्तत्याधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—११०७७

अथ पञ्चसप्तत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

धारणा ।

अग्निरुवाच—

धारणा मेनेसो ध्येये संस्थितिर्ध्यानवाङ्मिधा । ऋभूर्तापूर्तहरिध्यानमनोधारणतो हरिः ॥ १
 +पद्माद्यावस्थितं लक्ष्यं तस्मान्न चलते मनः । तावत्कालं प्रदेशेषु धारणा मनसि स्थितिः ॥ २
 कालावधिपरिच्छिन्नं देहे संस्थापितं मनः । न प्रच्यवति यल्लक्ष्याद्धारणा साऽभिधीयते ॥ ३
 धारणा द्वादशोपाया ध्यानं द्वादशधारणाः । ध्यानं द्वादशकं यावत्समाधिरभिधीयते ॥ ४
 धारणाभ्यासयुक्तात्मा यदि प्राणैर्विमुच्यते । कुलैकविंशमुच्चार्य स्वर्याति परमं पदम् ॥ ५
 यस्मिन्पस्मिन्भवेदङ्गे योगिनां व्याधिसंभवः । तत्तदङ्गं धिया व्याप्य धारयेत्तच्चधारणम् ॥ ६
 आग्नेयी वारुणी चैव पेशानी चामृतात्मिका । साग्निः शिखा फटन्ता च विष्णोः कार्या द्विजोत्तम
 नाडीभिर्विकटं दिव्यं शूलाग्रं वेधयेच्छुभम् । पादाङ्गुष्ठास्कपोलान्तं रश्मिमण्डलमावृतम् ॥ ८
 तिर्यक्चाधोर्ध्वभागेभ्यः प्रयान्त्योऽतीव तेजसा । चिन्तयेत्साधकेन्द्रस्तं यावत्सर्वं महामुने ॥ ९
 भस्मीभूतं शरीरं स्वं ततश्चैवोपसंहरेत् । शितश्लेष्पादयः पापं विनश्यन्ति द्विजातयः ॥ १०
 शिरो धीरं विचारं च कण्ठं चाधोमुखे स्मरेत् । ध्यायेदच्छिन्नचित्तात्मा भूयोभूतेन चाऽऽत्मना
 स्फुरच्छीकरसंस्पर्शमर्भूते हिमगामिभिः । धाराभिरखिलं विश्रामापूर्व्यं भुवि चिन्तयेत् ॥ १२
 वस्त्रभ्राञ्च संतोभादावदाधारमण्डलम् । सुपुञ्जान्तर्गतो भूत्वा संपूर्णेन्दुकृतालयम् ॥ १३
 संग्राह्य हिमसंस्पर्शतोयेनामृतमूर्तिना । धृतिपपासाक्रमप्रापसंतापपरिषिद्धितः ॥ १४
 धारयेद्द्वारुणीं मन्त्री नृप्यर्थं चाप्यतन्नितः । वारुणी धारणा मोक्षा पेशानी(नीं) धारणां शृणु ॥
 ज्योतिर् ब्रह्मण्ये पद्मे माणापाने क्षयं गते । प्रसादं चिन्तयेद्विष्णोर्पावचिन्ता क्षयं गता ॥ १६
 महाभार्यं जपेत्सर्वं ततो व्यापक ईश्वरः । अपेन्दुं परमं शान्तं निराभासं निरञ्जनम् ॥ १७

• इत्यर्थे नास्ति क. व. पुस्तकयोः । + एतदर्थंस्थाने—“यथा ज्योतिरलक्षणात्सामभते मनः” इति क. व. पुस्तकयोः ।

१ अ. ग. 'पादरिम्' । २ क. व. 'मन उज्याय म' । ३ अ. ग. 'नधि ध्येयध' । ४ क. व. 'शाग्नेया ज्ञेयं
 इत्यन्वयानधर' । वृत्तिः । ५ क. व. 'नी चैव तैत्रयो ॥ ७ ॥' । ६ अ. र च वारः । ७ अ. ग. 'तार्थः पापो भू ।
 च. 'भूतमिह गा' ।

(समाधिः)

असत्यं सत्यमाभाति तावत्सर्वं चराचरम् । यावत्स्वस्वन्दरूपं तु न दृष्टं गुरुवचनतः ॥	१८
दृष्टे तस्मिन्परे तत्रैव आब्रह्म सचराचरम् । प्रमात्मानमेवं च ध्यानदूत्पन्नकम्पनम् ॥	१९
मातृषोदकचत्सर्वं जपहोमार्चनादिकम् । विष्णुमन्त्रेण वा कुर्यादमृतां धारणां वदे ॥	२०
संपूर्णन्दुनिभं ध्यायेत्कमलं तन्निमुष्टिमम् । शिरःस्थं चिन्तयेत्साच्छशाद्वायुनवर्चसम् ॥	२१
संपूर्णमण्डलं व्योम्नि शिवकलोलपूरितम् । तथा हृत्कमले ध्यायेत्तन्मध्ये स्वतनुं स्मरेत् ॥	२२

इत्यादिमहापुराण आग्नेये धारणाविरूपण नाम पञ्चसप्तत्यधिकविंशततमोऽध्यायः ॥ ३७५ ॥

आदितः श्लोकानां समग्रद्वयः—११०९९

अथ पञ्चसप्तत्यधिकविंशततमोऽध्यायः ।

समाधिः ।

अग्निरुवाच—

यदात्ममात्रं निर्भासं स्तिमितोदधिवत्स्थितम् । चैतन्यरूपवद्भ्यानं तत्समाधिरिहोच्यते ॥	१
ध्यायन्मनः संनिवेश्य यस्तिष्ठेदचलः स्थिरः । निर्वातानलवद्योगी समाधिस्थः प्रकीर्तितः ॥	२
न शृणोति न चाऽऽब्राति[?] न पश्यति न रस्यति । न च स्पर्शं विजानाति न संकल्पयते मनः	
न चाभिमन्यते किञ्चिन्न च बुध्यति काष्ठवत् । एवमीश्वरसंलीनः समाधिस्थः स गीयते ॥	४
यथा दीपो निवातस्यो नेद्वते सोपमा स्मृता । ध्यायतो विष्णुमात्मानं समाधिस्थस्य योगिनः	५
उपसर्गाः मवर्तन्ते दिव्याः सिद्धिप्रमूचकाः । पातितः श्रावणो घातुर्दशनस्वाङ्गभेदनाः ॥	६
भार्ययन्ति च तं देवा भोगैर्दिव्यैश्च योगिनम् । नृपाश्च पृथिवीदानैर्पैतश्च सुयनाधिपाः ॥	७
वेदादिसर्वशास्त्रं च स्वयमेव प्रवर्तते । अभीष्टच्छन्दो विषयं कान्यं चास्य प्रवर्तते ॥	८
रसायनानि दिव्यानि दिव्याश्चौपषयस्तथा । सप्तस्तानि च शिल्पानि कलाः सर्वाथ विन्दति	
सुरेन्द्रकन्या इत्याद्या गुणाश्च मतिभादयः । तृणवचां त्यजेद्यस्तु तस्य विष्णुः पसीदति ॥	१०
अग्निमादिगुणैश्वर्यः शिष्ये ज्ञानं प्रकाशय च । भुक्त्वा भोगान्यथेच्छावस्तनुं त्यक्त्वा लपात्ततः	
विष्टेत्स्वात्मनि विज्ञान आनन्दे ब्रह्मणीश्वरे । मलिनो हि यथाऽऽदृश्यं आत्मज्ञानाय न क्षमः ॥	११
श्वथा विषयकरण आत्मज्ञानाय न क्षमः । सर्वाश्रयात्रिजे देहे देही विन्दति वेदनाम् ॥	१२
योगयुक्तस्तु सर्वेषां योगान्नाऽऽप्नोति वेदनाम् । आकाशमेकं हि यथा यथादिपु पृथग्भवत् ॥	१४
तथाऽऽत्मैको ह्यनेकेषु जलाधारोऽपिवांशुमान् । ब्रह्म खानिलतेजांसि जलभक्षित्विधातवः ॥	१५
इमे लोका एव चाऽऽत्मा तस्माच्च सचराचरम् । मूढञ्चकरुसंयोगारकुम्भकारो यथा यदम् ॥	१६
करोति तृणमृत्काष्ठैर्घृहं वा यदकारकः । करणान्येवमादाय तामु तास्त्रिह योनिषु ॥	१७
मृगत्यात्मानमात्मैवं संभूय करणानि च । कर्मणां दोषमोहाभ्यामिच्छयैव स वध्यते ॥	१८

* इदमर्थं छ पुस्तके नास्ति ।

१ छ. वस्यति । २ छ. व. 'लोको यस्तिष्ठेदवच्छेदरः । व' । ३ छ. घ. इ. 'लो मातृषोदकान्तरि' ।

४ छ. ग. 'मा देव' ।

ज्ञानाद्रिमुच्यते जीवो धर्माद्योगी न रोगभाक् । चर्त्यावारस्नेहयोगायथा दीपस्य संस्थितिः
 विक्रियाऽपि च दृष्ट्वैवकाले प्राणसंलयः । अनन्ता रश्मयस्तस्य दीपवद्यः स्थितो हृदि ॥
 सितासिताः रुद्रुनीलाः कपिलाः पीतलोहिताः । ऊर्ध्वमेकः स्थितस्तेषां यो भिन्ना सूर्यमण्ड
 ब्रह्मलोकमतिक्रम्य तेन याति परां गतिम् । यदस्यान्यद्रश्मिशतमूर्ध्वमेव व्यवस्थितम् ॥
 तेन देवनिकायानि धामानि प्रतिपद्यते । येनैकरूपाश्चायस्ताद्रश्मयोऽस्य मृदुप्रभाः ॥
 इह कर्मोपभोगाय तैश्च संचरते हि सः । बुद्धीन्द्रियाणि सर्वाणि मनःकर्मेन्द्रियाणि च ॥
 अहंकारश्च बुद्धिश्च पृथिव्यादीनि चैव हि । अव्यक्त आत्मा क्षेत्रज्ञः क्षेत्रस्यास्य निगद्यते ॥
 ईश्वरः सर्वभूतस्य सदसन्सदसच्च सः । बुद्धेरुत्पत्तिरव्यक्ता ततोऽहंकारसंभवः ॥
 तस्मात्स्वादीनि जायन्त एकोत्तरगुणानि तु । शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च तद्गुणाः
 यो यस्मिन्नाश्रितश्चैषां स तस्मिन्नेव लीयते । सचं रजस्तमश्चैव गुणास्तस्यैव कीर्तिताः ॥
 रजस्तमोभ्यामाविष्टश्चक्रवद्भ्राम्यते हि सः । अनादिरादिमान्पश्च स एव पुरुषः परः ॥
 लिङ्गेन्द्रियैरुपग्राह्यः स विकार उदाहृतः । यतो वेदाः पुराणानि विद्योपनिषदस्तथा ॥
 श्लोकाः सूत्राणि भाष्याणि यच्चान्यद्वाङ्मयं भवेत् । पितृयानोपवीथ्याश्च यद्गस्त्यस्य चाऽऽन्त
 तेनाग्निहोत्रिणो यान्ति प्रजाकाशा दिवं प्रति । ये च दानपराः सम्पगृह्णाभिश्च गुणैर्युताः ॥
 अष्टाशीतिसहस्राणि मुनयो गृहमेधिनः । पुनरावर्तने बीजभूता धर्मप्रवर्तकाः ॥
 सप्तर्षिनागवीथ्याश्च देवलोकं समाश्रिताः । तावन्त एव मुनयः सर्वारम्भविवर्जिताः ॥
 तपसा ब्रह्मचर्येण सङ्कत्यागेन मेधया । यत्र यत्रावतिष्ठन्ते यावदाहू(भू)तसंशुभम् ॥
 वेदानुवचनं यन्ना ब्रह्मचर्यं तपो दमः । श्रद्धोपवासः सत्यत्वमात्मनो ज्ञानहेतवः ॥
 सत्त्वाश्रमैर्निदिध्यास्यः समस्तैरेवमेव तु । द्रष्टव्यस्त्वथ यन्तव्यः श्रोतव्यश्च द्विजार्तभिः ॥
 य एवमेवं विन्दन्ति ये चाऽऽरण्यकमाश्रिताः । उपासते दिनाः सत्त्वं श्रद्धया परया युताः
 क्रमात्ते संभवन्त्याशिरहः शुकं तपोत्तरम् । अयनं देवलोकं च सवितारं सविद्युतम् ॥
 ततस्तान्पुरुषोऽभ्येत्य मानसो ब्रह्म लौकिकान् । करोति पुनरावृत्तिस्तेषामिह न विद्यते
 यन्नेन तपसा दानैर्पे हि स्वर्गजितो जनाः । धूमं निशां कृष्णपक्षं दक्षिणायनमेव च ॥
 पिङ्गलोकं चन्द्रमसं नभो वायुं जलं पहीम् । क्रमात्ते संभवन्तीह पुनरेव व्रजन्ति च ॥
 एतयो न विजानाति मार्गद्वैतयमात्मनः । दन्दशूकः पतङ्गो वा भवेत्कीटोऽथ वा कुमिः ॥
 हृदये दीपवद्ब्रह्मध्यानाज्जीवोऽमृतो भवेत् । न्यायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिधिमियः ॥
 श्राद्धकृतसत्यादादी च गृहस्पोऽपि विमुच्यते ॥

रक्षादिमहापुत्राय आर्षेये उमाधिरिक्ताय नाम परब्रह्मलपिचरितवत्तमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—१११४२

अथ ब्रह्मवत्तपविह्वितवत्तमोऽध्यायः ।

ब्रह्मज्ञानम् ।

अग्निहराच—

ब्रह्मज्ञानं नरक्षयामि संताराज्ञानमुक्तये । अंगमात्मा परं ब्रह्म भ्रमस्मीति मुच्यते ॥

(ब्रह्मज्ञानम्)

देह आत्मा न भवति दृश्यत्वाच्च घटादिवत् । प्रसुप्ते मरणे देहादात्माऽन्यो ज्ञायते ध्रुवम् ॥ २
 देहः स चेद्व्यवहारेदविकार्यादिसंनिभः । चक्षुरादीनीन्द्रियाणि नाऽऽत्मा वै करणं त्वतः ॥ ३
 मनो धीरपि आत्मा न दीववत्करणं त्वतः । प्राणोऽप्यात्मा न भवति सुषुप्ते चित्तभावतः ॥४
 जाग्रत्स्वप्ने च चैतन्यं संकीर्णत्वाच्च बुध्यते । विज्ञानरहितः प्राणः सुषुप्ते ज्ञायते यतः ॥ ५
 अतो नाऽऽत्मेन्द्रियं तस्मादिन्द्रियादिकमात्मनः । अहंकारोऽपि नैवाऽऽत्मा देहव्यभिचारतः ६
 उक्तेभ्यो व्यतिरिक्तोऽयमात्मा सर्वहृदि स्थितः । सर्वद्रष्टा च भोक्ता च नक्तमुष्ज्वलदीरवत् ७
 समाध्यात्मकाले च एवं संचिन्तयेन्मुनिः । यतो ब्रह्मण आकाशं खाद्यायुर्वायुतोऽनलः ॥ ८
 अपेरापो जलात्पृथ्वी ततः सूक्ष्मं शरीरकम् । अपञ्चीकृतभूतेभ्य आसन्नपञ्चीकृतान्वतः ॥ ९
 स्थूलं शरीरं ध्यात्वाऽस्माद्व्यं ब्रह्मणि चिन्तयेत्पञ्चीकृतानि भूतानि तत्कार्यं च विराट् स्मृतम्
 पतत्स्थूलं शरीरं हि आत्मनोऽज्ञानकल्पितम् । इन्द्रियैरथ विज्ञानं धीरा जागरितं विदुः ॥ ११
 विश्वस्तदाभिमानो स्याद्ब्रह्मणोऽकारकम् । अपञ्चीकृतभूतानि तत्कार्यं लिङ्गमुच्यते ॥ १२
 संयुक्तं सप्तदशभिर्हिरण्यगर्भसंश्लितम् । शरीरमात्मनः सूक्ष्मं लिङ्गमित्यभिधीयते ॥ १३
 जाग्रत्संस्कारजः स्वप्नः प्रत्ययो विषयात्मकः । आत्मा तदुपमानी स्यात्तैजसो ह्यमपञ्चतः ॥१४
 स्थूलसूक्ष्मशरीरारूपद्वयस्यैकं हि कारणम् । आत्मा ज्ञानं च साभासं तदध्याहृतमुच्यते ॥ १५
 न सन्नासन्न सदसदेतत्सावयवं न तत् । निर्गताययवं नेति नाभिकं भिन्नमेव च ॥ १६
 भिन्नाभिन्नं ह्यनिर्वाच्यं बन्धसंसारकारकम् । एकं स ब्रह्म विज्ञानात्मासं नैव च कर्मभिः ॥ १७
 सर्वात्मना ह्यिन्द्रियाणां संहारः कारणात्मनाम् । बुद्धेः स्थानं सुषुप्तं स्याच्चद्रूपस्याभिमानवान् ॥
 माह आत्मा त्रयं चैतन्मकारः प्रणवः स्मृतः । अकारथ उकारोऽसौ मकारो ज्ञयमेव च ॥ १९
 अहं साक्षी च चिन्मात्रो जाग्रत्स्वप्नादिकस्य च । नाज्ञानं चैव तत्कार्यं संसारादिकबन्धनम् २०
 नित्यशुद्धबन्ध(बुद्ध)मुक्तसत्यमानन्दमद्वयम् । ब्रह्माहमस्मिहं ब्रह्म परं ज्योतिर्विमुक्त ओम् ॥२१
 अहं ब्रह्म परं ज्ञानं समाधिर्वन्धयातकः । चिरमानन्दकं ब्रह्म सत्त्वं ज्ञानमनन्तकम् ॥ २२
 अपमात्मा परं ब्रह्म सद्ब्रह्म त्वममी(सी)ति च । गुरुणा बोधितो जीवो अहं ब्रह्मास्मि वादतः ॥
 सो(यो)ऽसावादित्ययुषपः सोऽसावहमखण्ड ओम् । मुच्यतेऽसत्संसारारुद्रस्यो ब्रह्म तद्वेत्

इत्यादिमहापुराण आग्नेये ब्रह्मज्ञानविरूपण नाम सप्तसप्तत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३७७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—१११६७

अमाष्टसप्तत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

ब्रह्मज्ञानम् ।

अधिरुवाच—

अहं ब्रह्म परं ज्योतिः पृथिव्येव(व)नलोच्छ्रितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्वाय्वाकाशविवाजितम् ?
 अहं ब्रह्म परं ज्योतिरादिकार्यविवाजितम् । अहं परं ज्योतिर्बिराटात्मविवाजितम् ॥ २
 अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्नाश्रितस्थानविवाजितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्विश्वभावविवाजितम् ॥ ३

१ स. ग. प्रसुप्ते । २ स. ग. 'न एव' । ३ अ. ग. 'द्वन्धाह' । ४ क. द. 'नविल्लिखता । अ' ।

अहं ब्रह्म परं ज्योतिराकाराक्षरवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्वाग्नाग्नाग्निविवर्जितम् ॥ ४	
अहं ब्रह्म परं ज्योतिः पायूपस्यविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिः श्रोत्रत्वमचक्षुरक्षितम् ॥५	
अहं ब्रह्म परं ज्योती रसरूपविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिः सर्वगन्धविवर्जितम् ॥ ६	
अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्निहाघ्राणविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिः स्पर्शशब्दविवर्जितम् ॥ ७	
अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्मनोबुद्धिविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिश्चिदाहंकारवर्जितम् ॥ ८	
अहं ब्रह्म परं ज्योतिः प्राणायानविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्व्यानोदानविवर्जितम् ॥ ९	
अहं ब्रह्म परं ज्योतिः समानपरिवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्जागरणवर्जितम् ॥ १०	
अहं ब्रह्म परं ज्योतिः शोकमोहविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिः क्षुत्पिपासाविवर्जितम् ११	
अहं ब्रह्म परं ज्योतिः शब्दोद्भूतादिवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्हिरण्यगर्भवर्जितम् ॥ १२	
अहं ब्रह्म परं ज्योतिः स्वप्नावस्थाविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिस्त्वैजसादिविवर्जितम् ॥१३	
अहं ब्रह्म परं ज्योतिरपकारादिवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिः सभाज्ञानविवर्जितम् ॥ १४	
अहं ब्रह्म परं ज्योतिरव्याहृतविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिः सत्त्वादिगुणवर्जितम् ॥ १५	
अहं ब्रह्म परं ज्योतिः सद्सद्भाववर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिः सर्वावयववर्जितम् ॥ १६	
अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्भेदाभेदविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिः सुषुप्तिस्थानवर्जितम् ॥ १७	
अहं ब्रह्म परं ज्योतिः प्राज्ञभावविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्मकारादिविवर्जितम् ॥ १८	
अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्मनमेयविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्मतिमातृविवर्जितम् ॥ १९	
अहं ब्रह्म परं ज्योतिः साक्षित्वादिविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिः कार्यकारणवर्जितम् २०	
देहेन्द्रियमनोबुद्धिमाणाहंकारवर्जितम् । जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यादिमुक्तं ब्रह्म तुरीयकम् ॥ २१	
नित्यशुद्धबुद्धमुक्तं सत्यमानन्दमद्वयम् । ब्रह्माहमस्म्यहं ब्रह्म सविज्ञानं विमुक्त ओम् ॥ २२	
अहं ब्रह्म परं ज्योतिः समाधिर्षोऽक्षदः परः ॥ २३	

इत्यादिमहापुराण आग्नेये ब्रह्मज्ञानस्थाने नान्यथाह्यविवर्जिततत्त्वोऽध्यायः ॥ ३०८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१११९०

अर्धवर्णानांसाधिविभक्तिस्तत्त्वोऽध्यायः ।

ब्रह्मज्ञानम् ।

अप्रिठ्वाच—

यज्ञंथ देवानामोति चैरानं तपसा पदम् । ब्रह्मणः कर्मसंन्यासाद्वैराग्यात्पकृती लभम् ॥
 ज्ञानात्सामोति कैरस्यं पञ्चता गतयः स्मृताः । प्रीतितापाविषादादेविनिवृत्तिविरक्तता ॥
 संन्यासः कर्मणां त्यागः कृतानामकृतैः सह । अल्पकार्दां निशेषान्ते विकारोऽस्मिन्निरतीते ॥
 चेतनचितनान्यतरज्ञानेन ज्ञानमुच्यते । परमात्मा च सर्वेषामाधारः परमेश्वरः ॥
 निष्पुनोन्ना च देवेषु वेदान्तेषु च गीयते । यज्ञेश्वरो यज्ञपुमान्प्रवृत्तैरिज्यते ह्यसौ ॥
 निवृत्तज्ञानयोगेन ज्ञानेर्षीतिः स चेक्ष्यते । इत्यदीर्घश्रुतार्थं तु वचस्तत्पुरुषोत्तमः ॥

(अद्वैतप्रविवेकानम्)

तत्प्राप्तिहेतुज्ञानं च कर्म चोक्तं पद्मानुने । आगमोक्तं विवेकाच्च द्विधा ज्ञानं तथोच्यते ॥ ७
 शब्दब्रह्माऽऽगममयं परं ब्रह्म विवेकजम् । द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये ब्रह्मशब्दः(शब्दब्रह्म) परं च पत्
 वेदादिविषया ह्यपरमेश्वरं ब्रह्म सत्परम् । तदेतद्भगवद्वाच्यमुपचारेऽर्चनेऽन्यतः ॥ ९
 संभवेति तथा भर्ता भक्तारोऽर्थद्वयान्वितः । नेता गमयिता सृष्टा नकारोऽयं महामुने ॥ १०
 ऐश्वर्यस्य समग्रस्य वीर्यस्य यशसः श्रियः । ज्ञानवैराग्यशोभैश्च पण्णां भग इतीदृता ॥ ११
 वसन्ति विष्णो भूतानि स च भ्रातुस्त्रिधात्मकः । एवं हरौ हि भगवान्शब्दोऽन्यत्रा(त्रो)पचारतः
 उत्पत्तिं प्रलयं चैव भूतानाम(मा)गतिं गतिम् । वेत्ति विद्यापविद्यां च स वाच्यो भगवानिति ॥
 ज्ञानशक्तिः परैश्वर्ये वीर्यं तेजांस्यशेषतः । भगवच्छब्दवाच्यानि विना हेयैर्गुणादिभिः ॥ १४
 स्याण्डिव्य(चयो) जनकायाऽऽह योऽयं केशिध्वजः पुरा । अनात्मन्यात्मचुद्धिर्या आत्मस्वमिति
 या गतिः ॥ १५

अविद्याभयसंभूतिर्वीजमेतद्विद्या स्थितम् । पञ्चभूतात्मके देहे देही मोक्षमाश्रितः ॥ १६
 अहमेतद्वितीत्युचैः कुरुते कुमतिर्मतिम् । इत्थं च पुत्रपौत्रेषु तद्देहोत्पत्तितेषु च ॥ १७
 करोति पण्डितः साम्प्रमनात्मनि कलेवरे । सर्वदेहोपकाराय कुरुते कर्म मानवः ॥ १८
 देहध्यान्यो यदा पुंसस्तदा वन्द्याय तत्परम् । निर्वाणपप एवापमात्या ज्ञानमयोऽमलः ॥ १९
 दुःखज्ञानमयो धर्मः प्रकृतेः स तु नाऽऽत्मनः । जलस्य नाग्निना सद्गः स्थालीसद्गात्तयाऽपि हि
 शब्दास्ते कादिका धर्मास्तत्कृत्वा वै महामुने । तथाऽऽत्मा प्रकृतौ सद्गादहंमनादिभूषितः ॥२१
 भजते प्राकृतान्यर्पान्पान्स्तेभ्यो हि सोऽव्ययः । वन्द्याय विषयासद्गं मनो निर्वापयं धिये ॥२२
 विषयात्तत्समाकृष्य ब्रह्मभूतं हरिं स्मरेत् । आत्मभाष्यं नयत्येनं तद्ब्रह्मध्यायिनं मुने ॥ २३
 विचार्यै स्वात्मनः शक्या लौहमाकर्षको यथा । आत्ममयत्नसपेक्षा विशिष्टा या मनोगतिः ॥
 तस्या ब्रह्मणि संयोगो योग इत्यभिधीयते । विनिष्पन्दः समाधिस्यः परं ब्रह्माधिगच्छति २५
 यमैः सन्नियमैः स्थित्या प्रत्याहृत्या मरुज्जैवैः । प्राणावापेन पवनैः प्रत्याहारेण चेन्द्रियैः ॥ २६
 षशीकृतैस्ततः कुर्यात्स्थितं चेतः शुभाश्रये । आश्रयश्रेतमो ब्रह्म पूर्तं चापूर्वकं द्विधा ॥ २७
 सनन्दनादयो ब्रह्मभाषभावना युताः । कर्मभावना सान्ये देशयताः स्थावरान्तकाः ॥ २८
 हिरण्यगर्भादिषु च ज्ञानकर्मात्मिका द्विधा । त्रिविधा भावना शोक्ता विश्वं ब्रह्म उपास्यते ॥२९
 मत्सस्तमितभेदं यत्तत्तामात्रमगोचरम् । वचसात्मात्मसंवेर्यं तद्ज्ञानं ब्रह्मसंज्ञितम् ॥ ३०
 तच्च विष्णोः परं रूपमखरस्याजमक्षरम् । अक्षर्यं प्रथमं ध्यातुमतो मूर्खादि चिन्तयेत् ॥ ३१
 मद्भावभावमापन्नस्ततोऽसौ परमात्मना । भवत्यभेदो भेदश्च तस्याज्ञानकृतो भवेत् ॥ ३२

इत्यादिमहापुराण भाष्ये नमस्कृतानिरूपण नामहेतुनाजीविकदिगतततोऽव्यायः ॥ ३१५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—११२२२२

व्याख्यासहितमिदं पत्रम् ।

अद्वैतप्रविवेकानम् ।

अग्निहोत्र—

अद्वैतब्रह्मविज्ञानं वैश्ये यद्भवतोऽगदत् । शालग्रामे तपश्चक्रे नामुदेवार्चनादिहृत् ॥ १

(अद्वैतब्रह्मविज्ञानम्)

मृगसङ्ग्राममृगो भूत्वा ह्यन्तकाले स्मरन्मृगम् । जातिस्परौ भृगं त्यक्त्वा देहं योगात्स्वतोऽभवत् २
अद्वैतब्रह्मभूतश्च जडबल्लोकमाचरत् । क्षचा सौवीरराजस्य विष्टियोगमपन्यत ॥ १

उवाच शिविकामस्य क्षचुर्वचनचोदितः । गृहीतो विष्टिना ज्ञानी उवाहाऽऽत्मक्षयाय तम् ॥ ४
यया भेदगतिः पथाद्यै त्वन्ये त्वरितं ययुः । शीघ्राऽशीघ्रगतीन्दृष्ट्वा अशीघ्रं तं नृपोऽब्रवीत् ॥५

राजोवाच—

किं श्रान्तोऽस्यल्पमध्वानं त्वयोदा शिविका मम । किमापाससहो न त्वं पीवा नासि निरीक्ष्यसे
ब्राह्मण उवाच—

नाहं पीवा न वै बोढा शिविका भवतो मया । न श्रान्तोऽस्मि न वाऽऽयासो बोद्धव्योऽसि महीपते
भूमौ पादयुगं तस्यौ जङ्घ्ये पादद्वये स्थिते । ऊरू जङ्घ्यादूर्ध्वानस्थौ तदाधारं तथोदरम् ॥ ८

वक्षःस्थलं तथा बाहू स्कन्धौ चोदरसंस्थितौ । स्कन्धस्थितेयं शिविका मम भारोऽत्र किंकृतः ९
शिविकायां स्थितं चेदं देहं त्वदुपलक्षितम् । तत्र त्वमहमप्यत्र मोच्यते चेदमन्यथा ॥ १०

अहं त्वं च तथाऽन्ये च भूतेरहाम पाथिव । गुणप्रवाहपतितो गुणवर्गो हि पात्यपम् ॥ ११
कर्मवदथा गुणार्थेते सत्त्वाद्याः पृथिवीपते । अविद्यासंचितं कर्म तच्चाशेषेषु जन्तुषु ॥ १२

॥ आत्मा शुद्धोऽक्षरः शान्तो निर्गुणः प्रकृतेः परः । प्रवृद्धापचयौ नास्य एकस्यास्त्रिलजन्तुषु १
यदा नोपचयस्तस्य यदा नापचयो नृप । तदा पीवा न(ना)सीति त्वं कया युक्त्या त्वयेरितम्
भूजङ्घापादकटग्रूजठरादिषु संस्थिता । शिविकेयं तथा स्कन्धे तदा भारः समस्त्वया ॥ १५

सदन्वजन्तुभिर्भूयशिविकोत्थानकर्मणा । शैलद्रव्यगृहीतोत्थः पृथिवीसंभवोऽपि वा ॥ १६
यथा पुंसः पृथग्भावः प्राकृतैः करणैर्नृप । सोढव्यः स महाभारः कतरो नृपते मया ॥ १७

यद्गव्या शिविका चेयं तद्गव्यो भूतसंग्रहः । भवतो मेऽस्त्रिलस्यास्य समत्वेनोपबृंहितः ॥ १८
तच्छूत्वोराधे राजा तं गृहीत्वाऽहमौ क्षमाप्य च । मसादं कुरु त्वत्त्वेमां शिविकां ब्रूहि शृण्वते
यो भवान्यत्रिमिच्छं वा यदागमनकारणम् ॥ १९

ब्राह्मण उवाच—

भूयतां योऽहमित्येतद्गुं नैव च श्रयते । उपभोगनिमित्तं च सर्वनाऽऽगमनक्रिया ॥ २०
सुपटुःश्लोषभोगो नु वो देव(शा)पुषपादकौ । पर्यापमोऽब्रवी भोक्तुं जन्तुर्देशादिमृच्छति ॥ २१

राजोवाच—

योऽस्ति सोऽहमिति ब्रह्मन्कर्यं वक्तुं न श्रयते । आत्मन्येव न दोषाय शब्दोऽहमिति यो द्विम
ब्राह्मण उवाच—

संज्ञोऽहमिति दोषाय नाऽऽत्मन्येव तथैव तत् । अनात्मन्यात्मविज्ञानं शब्दो वा भ्रान्तिलक्षणः
यदा तमस्तदेहेषु पुमानेरो व्यवस्थितः । तदा हि को भवान्कोऽहमित्येतद्विफलं पचः ॥ २४
त्वं राजा शिविका चेयं तथं याहाः पुरःसरः । अयं च भवतो लोको न सदेतमृषोच्यते ॥२५

• अथे ब्राह्मण. पुत्रोऽहं नासि ।

१ प. मृगसङ्ग्रामः । २ क. ह. छ. उवाचि । ३ प. य. उ. 'वाचयि । ४ क. छ. 'यायाया त' । ५ छ. न. वाऽऽयासो । ६ क. छ. 'राजस्य' । ७ छ. न. 'शिविका' । ८ प. ह. छ. तथे । ९ छ. ग. 'च यान मु शिविका' । १० प. ग. 'शिविका' । ११ छ. य. 'भ्याःचमि' ।

(अद्वैतब्रह्मविज्ञानम्)

वृक्षादारु ततश्चेयं शिविका त्वदधिष्ठिता । का वृक्षसंज्ञा जाताऽस्य दारुसंज्ञाऽय वा नृप ॥ २६
 वृक्षाखरो महाराजो नायं वदति चेतनः । न च दारुणि सर्वस्त्वां ब्रवीति शिविकामतम् ॥ २७
 शिविका दारुसंघातो रचनास्थितिसंस्थितः । अन्विष्यतां नृपश्रेष्ठ तज्जदे शिविका त्वया ॥ २८
 पुमान्त्री गौरयं बाजी कुञ्जरो विहगस्तरुः । देहेषु लोकसंज्ञयं विज्ञेया कर्महेतुषु ॥ २९
 जिह्वा ब्रवीत्यहमिति दन्तोष्ठी तालुकं नृप । एतेनाहं यतः सर्वे बाह्यनिष्पादनहेतवः ॥ ३०
 किं हेतुभिर्वदत्येषा बागेवाहमिति स्वयम् । तथाऽपि बाह्यनाहमेतदुक्तं मिथ्या न युज्यते ॥ ३१
 पिण्डः पृथग्यतः पुंसः शिरःपात्र्यादिलक्षणः । ततोऽहमिति कुत्रैतां संज्ञां राजन्करोम्यहम् ॥ ३२
 यदन्योऽस्ति परः कोऽपि मत्तः पार्थिवसत्तम । तदेषोऽहमयं चान्यो वक्तुमेवमपीष्यते ॥ ३३
 परमार्थभेदो न नगो न पशुर्न च पादयः । शरीराद्य विभेदाद्य य एते कर्मयोगयः ॥ ३४
 यस्तु राजेति यल्लोके यच्च राजमटात्मकम् । तच्चान्यच्च नृपैर्त्वं तु न सत्सम्पगनामयम् ॥ ३५
 त्वं राजा सर्वलोकस्य पितुः पुत्रो रिपो रिपुः । पत्न्याः पतिः पिता भूतोः कस्त्वां भूय वदाम्यहम्
 त्वं किमेतच्छिरः किं तु शिरस्तत्र तयोदरम् । किमु पादादिकं त्वं वै तवैतर्किकं महीपते ॥ ३७
 समस्तावपवेभ्यस्त्वं पृथग्भूतो व्यवस्थितः । कोऽहमित्यत्र निपुणं भूत्वा चिन्तय पार्थिव ॥
 तच्छ्रुत्वोवाच राजा तमवधूर्तं द्विजं हरिम् ॥ ३८

राजोवाच—

श्रेयोर्यमुद्यतः प्रष्टुं कपिलार्पिमहं द्विज । तस्यांशः कपिलर्षेस्त्वं मत्कृते दा(ज्ञा)नदो भुवि ॥ ३९
 ज्ञानवीच्युदधेर्यस्माद्यच्छेषस्तच्च मे वद ॥ ४०

ब्राह्मण उवाच—

भूयः पृच्छसि किं श्रेयः परमार्थं न पृच्छसि । श्रेयांसि परमार्थानि अशेषाण्येव भूपते ॥ ४१
 देवताराधनं कृत्वा धनसंपत्तिमिच्छति । पुत्रानिच्छति राज्यं च श्रेयस्तस्यैव किं नृप ॥ ४२
 विवेकिनस्तु संगोगः श्रेयो यः परमात्मनः । यज्ञादिका क्रिया न स्यान्नास्ति द्रव्योपपत्तिता ॥
 परमार्थात्मनोर्योगः परमार्थ इतीष्यते । एको व्यापी समः शुद्धो निर्गुणः मत्कृतेः परः ॥ ४४
 जन्ममृत्त्यादिरहित आत्मा सर्वगतोऽव्ययः । परं(र) ज्ञानमयोऽसङ्गी गुणनात्वादिभिर्विभुः ४५
 निदाघर्जंतुसंवादं वदाभि द्विज तं शृणु । ऋतुर्व्रह्मसुतो ज्ञानी तच्छिष्योऽभूत्पुलस्त्यजः ॥ ४६
 निदाघः प्राणविद्योऽस्मान्नगरे वै पुरे स्थितः । देविकायास्तटे तं च तर्कयागास वै ऋतुः ॥ ४७
 दिव्ये वर्षसहस्रेऽगान्निदाघमवलोकितुम् । निदाघो वैश्वदेवान्ते भुक्त्वाऽर्घं शिष्यमवब्रवीत् ॥
 भुक्त्यन्ते तृप्तिरुत्पन्ना तुष्टिदा साऽक्षया यतः ॥ ४८

ऋतुरुवाच—

श्रुदस्ति यस्य भुक्तेऽन्ने तुष्टिर्ब्राह्मण जायते । न मे श्रुदभवच्छ्रुतिं कस्माच्चं परिपृच्छसि ॥ ४९
 श्रुत्पुण्ये देहपर्याख्ये न ममैते यतो द्विजं । पृष्टोऽहं तच्चया भूयां तृप्तिरस्त्येव मे सदा ॥ ५०
 पुमान्सर्वगतो व्यापी आकाशवदयं वर्तः । अतोऽहं प्रत्यगात्माऽस्मीत्येतदर्थं भवेत्कथम् ॥ ५१

१ ख. ग. 'ते । पुमान् देवो न च गीर्न य' । २ ख. 'वेद तु न क्लृप्तमयमानम्' । ३ क. ख. ग. ड. 'परा-
 दिता । ४ क. ख. ग. ड. 'ऋतुर्व्रह्मसुतो ज्ञानी तच्छिष्योऽभूत्पुलस्त्यजः' । ५ ख. ग. 'ऋतुर्व्रह्म' । ६ ख. ग. 'तुष्टिं यन्ता क वाचकः । ऋतुर्व्रह्म'
 ७ ख. ग. 'ज ततः श्रुत्यन्ता हायगृति' । ८ ख. ग. 'तः । कुः तु न क गन्तासीत्ये' ।

सोऽहं गन्ता न चाऽऽगन्ता नैकदेशनिकेतनः । त्वं चान्यो न भवेन्ना(र्ना) पि नान्यस्त्वत्तोऽस्मि
चाऽप्यहम् ॥ ५२

भूमयं हि गृहं यद्वनमृदा लिप्तं स्थिरी भवेत् । पार्थिवोऽयं तथा देहः पार्थिवैः परमाणुभिः ॥ ५३

ऋतुरस्मि तवाऽऽचार्यः प्रज्ञादानाय ते द्विज । इहाऽऽगतोऽहं यास्यामि परमार्थस्तवोदितः ५४

एकमेवमिदं विद्धि न भेदः सकलं जगत् । वासुदेवाभिधेयस्य स्वरूपं परमात्मनः ॥ ५५

ऋतुर्वर्षसहस्रान्ते पुनस्तन्नगरं ययौ । निदायं नगरप्रान्त एकान्ते स्थितमब्रवीत् ॥ ५६

एकान्ते स्पीयते कस्मान्निदाय ऋतुमब्रवीत् ॥ ५६

निदाय उवाच—

भो विम जनसंवादो महानेप नरेश्वरः । प्रैविषीक्ष्य पुरं रम्यं तेनात्र स्थीयते मया ॥ ५७

ऋतुरुवाच—

नराधिपोऽत्र कतमः कतमश्चेतरो जनः । कथ्यतां मे द्विजश्रेष्ठ त्वमभिज्ञो द्विजोत्तम ॥ ५८

निदाय उवाच—

ऋयोऽयं गजेन्द्रमुन्मत्तमद्रिगुह्यसमुत्पितम् । अधिक्रुदो नरेन्द्रोऽयं परिवारस्तथेतरः ॥ ५९

गजो योऽयमथो ब्रह्मश्रुपर्येप स भूपतिः । ऋतुराह गजः कोऽत्र राजा चाऽऽह निदायकः ॥ ६०

ऋतुनिदाय आरूढो दृष्टान्तं पश्य वाहनम् । उपर्यहं यथा राजा त्वमथः कुञ्जरो यथा ॥ ६१

ऋतुः प्राह निदायं तं कतमस्त्वामहं वदे । उक्तो निदायस्तं नत्वा प्राह मे त्वं गुरुर्ध्रुवम् ॥ ६२

नान्यस्माद्द्वैतसंस्कारसंस्कृतं मानसं तथा । ऋतुः प्राह निदायं तं ब्रह्मज्ञानाय चाऽऽगतः ॥ ६३

परमार्थं सारभूतमद्वैतं दर्शितं मया ॥ ६४

ब्राह्मण उवाच—

निदायोऽप्युपदेशेन तेनाद्वैतपरोऽभवत् । सर्वभूतान्यभेदेन ददृशे स तदाऽऽत्मानि ॥ ६५

अवाप मुक्तिं ज्ञानात्स तथा त्वं मुक्तिमाप्स्यसि । एकः समस्तं त्वं चाहं विष्णुः सर्वगतो यतः ॥ ६६

पीतनीलादिभेदेन पर्यैकं दृश्यते नभः । भ्रान्तिदृष्टिभिरात्माऽपि तथैकः स पृथक्पृथक् ॥ ६७

अग्निरुवाच—

मुक्तिं ह्यवाप भवतो ज्ञानसारेण भूपतिः । संसाराज्ञानवृक्षारि ज्ञानं ब्रह्मोक्तिं चिन्तय ॥ ६८

इत्यादिनहापुराण भाष्येऽद्वैतमद्वाविज्ञाननिरूपण नामाशीलाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३८० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—११२९०

अथैकशीलध्वजत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

गीतासारः ।

अग्निहवाच—

गीतासारं मयक्ष्यामि सर्वगीतोत्तमोत्तमम् । कृष्णो यमर्जुनायाऽऽह पुरा वै भुक्तिमुक्तिदम् ॥ १

* इत्यर्थं नास्ति क. ख. क. पुस्तकेषु ।

(गीतासारः)

श्रीभगवानुवाच—

गतासुरगतासुर्या न शोच्यो देहवानजः । आत्माऽजरोऽमरोऽभेद्यस्तस्माच्छोकादिकं त्वनेत् ॥२॥
 ध्यायतो विषयान्मुंसः सङ्गस्तेषूपजायते । सङ्गात्कामस्ततः क्रोधः क्रोधात्संभोह एव च ॥ ३॥
 संभोहात्समृतिविभ्रंशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति । दुःसङ्गहानिः सत्सङ्गान्मोक्षकामी च कामनुत् ॥४॥
 कामत्यागादात्मनिष्ठः स्थिरप्रज्ञस्तदोच्यते । या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संपयी ॥ ५॥
 यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः । आत्मन्येव च संतुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ॥
 नैव तस्य कृतेनार्यो नाकृतेनेह कथन । तत्त्वविद्यु महाबाहो गुणकर्मविभागयोः ॥ ७॥
 गुणा गुणेषु वर्तन्त इति मत्वा न सज्जते । सर्वे ज्ञानद्वेनेनैव द्विनं संतरेष्यति ॥ ८॥
 ज्ञानादिः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन । ब्रह्मण्याथाय कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा करोति यः ॥९॥
 लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाम्बसा । सर्वभूतेषु चाऽऽत्मानं सर्वभूतानि चाऽऽत्मनि ॥ १०॥
 ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्रसमदर्शनः । शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ॥ ११॥
 न हि कल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिं त्नात गच्छति । देवी द्रोपा गुणमयी मम माया दुरत्यया ॥ १२॥
 माये च ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते । आर्तो जिज्ञासुरपर्यायो ज्ञानी च भरतर्षभ ॥ १३॥
 चतुर्विधा भजन्ते मां ज्ञानी चैकत्वमास्थितः । अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभाषोऽध्यात्ममुच्यते ॥ १४॥
 भूतभानोद्भवकरो विसर्गः कर्मसंशितः । अग्निभूतं क्षरो भावः पुरुषश्चाधिदैवतम् ॥ १५॥
 अधिपशोऽश्मेनाव देहे देहभूतां वर । अन्तकाले स्मरन्मां च पद्मार्वं यात्यसंशयः ॥ १६॥
 यं यं भावं स्मरन्ते त्यजेद्देहं तमानुयात् । मायं न्यस्य ध्रुवोर्मध्ये अन्ते प्राप्नोति मत्परम् ॥१७॥
 ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म वदन्देहं त्यजंस्तथा । ब्रह्मादिस्त्वन्वपर्यन्ताः सर्वा मम विभूतयः ॥ १८॥
 श्रीमन्तथोर्जिताः सर्वे यमांशाः माग्निनः स्मृताः । अहमेको विश्वरूढ इति ज्ञात्वा विमुच्यते ॥
 क्षेत्रं शरीरं यो वेत्ति क्षेत्रज्ञः स प्रकीर्तितः । क्षेत्रज्ञेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत्तज्ज्ञानं मतं मम ॥ २०॥
 महाभूतान्यहंकारो बुद्धिरव्यक्तमेव च । इन्द्रियाणि दशैकं च पञ्च चेन्द्रियगोचराः ॥ २१॥
 इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं संघातश्चेतना धृतिः । एतत्क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतम् ॥ २२॥
 अथाभित्वयदम्मित्यमहिंसा सान्तिरार्जवम् । आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः ॥ २३॥
 इन्द्रियार्थेषु वैराग्यमनहंकार एव च । जन्ममृत्युमराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥ २४॥
 आसक्तिरनभिष्वङ्गः पुत्रदारगृहादिषु । नित्यं च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ २५॥
 मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी । विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥ २६॥
 अव्यात्मज्ञाननिष्ठत्वं तत्त्वज्ञानानुदर्शनम् । एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा ॥ २७॥
 ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यं ज्ञा(पञ्चा)त्वाऽमृतममृते । अनादि परमं ब्रह्म सत्त्वं नाम तदुच्यते २८॥
 सर्वतःपाणिपादान्तं तद(वं तस्म)र्षतोक्षिशरोमुखम् । सर्वतःधुनिमद्भोके सर्वमाटल तिष्ठति ॥२९॥
 सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविरजितम् । असक्तं सर्वभृथैव निर्गुणं गुणभोजनं च ॥ ३०॥
 वहिरन्तश्च भूतानामचरं चरमेव च । सूक्ष्मत्वात्तद्विज्ञेयं इरस्थं चान्तिकेऽपि यत् ॥ ३१॥
 अविभक्तं च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितम् । भूतभर्तृ च विज्ञेयं शसिष्णु प्रभविष्णु च ॥ ३२॥

ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते । ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानमभ्यं हृदि सर्वस्य संस्थितम् ॥ ३३
 ध्यानेनाऽऽत्मानि पश्यन्ति केचिदात्मानमात्मना । अन्ये सांख्येन योगेन कर्मयोगेन(ण) चापरे
 अन्ये त्वेवमजानन्तः श्रुत्वाऽन्येभ्य उपासते । तेऽपि चाऽऽगु तरन्त्येव मृत्युं श्रुतिपरायणाः ३५
 सत्त्वात्संजापते ज्ञानं रजसो लोभ एव च । प्रमादमोहौ तमसो भवेतोऽज्ञानमेव च ॥ ३६
 गुणा वर्तन्त इत्येवं योऽवतिष्ठति नेहते । मानावमानमिजारितुल्यस्त्यागी स निर्गुणः ॥ ३७
 ऊर्ध्वमूलमधःशास्त्रमधत्वं मादुरन्वयम् । छन्दांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥ ३८
 द्वौ भूतसर्गा लोकेऽस्मिन्दैव आसुर एव च । अहिंसादिः क्षमा चैव दैवी संपत्तौ नृणाम् ३९
 न शौचं नापि चाऽऽ(चा) चारो ह्यासुरी संपदोद्भवः । * नरकत्वात्क्रो(दाः क्रो)धलोभकामा-
 स्तस्मात्त्रयं त्यजेत् ॥ ४०

यद्गस्तपस्तथा दानं सत्त्वादींस्त्रिविधं स्मृतम् । आयुः सत्त्वं बलारोग्यमुख्यायात्रं तु सात्त्विकम् ॥
 दुःखशोकाभयापात्रं तीक्ष्णरुतं तु राजसम् । अमेध्योच्छिष्टपूत्यत्रं तामसं नीरसादिकम् ॥ ४२
 यष्टव्यो विधिना यज्ञो निष्कामाय स सात्त्विकः । यज्ञः फलाय देम्भाय राजसस्तामसः क्रतुः
 श्रद्धामग्रादिविध्युक्तं तपः शारीरमुच्यते । देवादिपूजाऽहिंसादि वाच्यं तप उच्यते ॥ ४४
 अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं स्वाध्यायसज्जपः । मानसं चित्तसंश्लेषिर्भौनमात्मविनिग्रहः ॥ ४५
 सात्त्विकं च तपोऽकामं फलाद्यर्थं तु राजसम् । तामसं परपीडायै सात्त्विकं दानमुच्यते ॥ ४६
 देशादी चैवं दातव्यमुपकाराय राजसम् । अदेशादाववह्नातं तामसं दानमीरितम् ॥ ४७
 ॐ तत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः । यद्दानानादिकं कर्म भुक्तिमुक्तिप्रदं नृणाम् ॥४८
 अनिष्टमिष्टं मिश्रं च त्रिविधं कर्मणः फलम् । भयत्यत्यागिनां म्रेत्य न तु संन्यासिनां क्वचित् ॥
 तामसः कर्मसंयोगान्मोहात्क्लेशभयादिकात् । राजसः सात्त्विकोऽकामात्पञ्चैते कर्महेतवः ॥ ५०
 अधिष्ठानं तथा कर्ता करणं च पृथग्विधम् । त्रिविधाश्च पृथक्चेष्टा देवं चैवात्र पञ्चमम् ॥ ५१
 एकं ज्ञानं सात्त्विकं स्यात्पृथग्ज्ञानं तु राजसम् । अतत्त्वार्थं तामसं स्यात्कर्माकामाय सात्त्विकम्
 कामाय राजसं कर्म मोहात्कर्म तु तामसम् । सिद्ध्यसिद्ध्योः समः कर्ता सात्त्विको राजसो श्रिपि
 शठोऽलसस्तामसः स्यात्कार्यादिधीश्च सात्त्विकी । कार्यार्थं सा राजसी स्याद्विपरीता तु तामसी
 मनोभृतिः सात्त्विकी स्यात्प्रीतिकामेति राजसी । तामसी तु प्र(पुत्र(ः))शोकादौ सुखं सर्वौचद-
 न्तगम् ॥ ५५

सुखं तद्वाजसं चाग्ने अन्ते दुःखं तु तामसम् । अतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततम् ॥ ५६
 स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य विष्णुं सिद्धिं च विन्दति । कर्मणा मनसा वाचा सर्वावस्थामु सर्वदा ५७
 ब्रह्मादिस्त्वम्बपर्वन्तं जगद्विष्णुं च वेत्ति यः । सिद्धिमाप्नोति भगवद्भक्तो भागवतो ध्रुवम् ॥५८

इत्यभिमद्रापुराण आमेये गीताशारणेक्षण नामैकाशीत्यधिकश्रितगतमोऽध्यायः ॥ २८१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—११३४८

* त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः । कामः क्रोधस्तथा ज्ञानस्तास्मादिवाच्यं त्यजेदिति क. ड. पुस्तकयोः पाठः ।

अथ अग्नीत्यायिकप्रसूततनोऽध्यायः ।

चमगीता ।

अग्निरुवाच—

यमगीतां प्रवक्ष्यामि उक्ता या नाचिकेतसे । पठतां शृण्वतां भुवत्यै पुत्र्यै पोसाथिनां सताम् ॥
यम उवाच—

आसनं शयनं यानं परिधानशुद्धादिकम् । वाञ्छित्वहोऽतिमोहेन सुस्थिरं स्वयमस्थिरः ॥ २
भोगेषु श(न्वस)क्तिः सततं तथैवाऽऽत्मावलोकनम् । श्रेयः परं मनुष्याणां कपिलोद्गीतमेव हि ॥
ःसर्वत्र समदक्षित्वं निर्भयत्वमसङ्गता । श्रेयः परं मनुष्याणां भीतं पञ्चमिस्त्रेण हि ॥ ४
आगर्भजन्मवाल्यादिनयोऽवस्थादिवेदनम् । श्रेयः परं मनुष्याणां गङ्गाविष्णुमगीतकम् ॥ ५
आध्यात्मिकादिदुःखानामाद्यन्तादियतिक्रिया । श्रेयः परं मनुष्याणां जनकोद्गीतमेव च ॥ ६
अभिन्नयोर्भेदकरः प्रत्ययो यः परात्मनः । तच्छान्तिपरमं श्रेयो ब्रह्मोद्गीतमुदाहृतम् ॥ ७
कर्तव्यमिति यत्कर्म ऋण्यजुःसापसंज्ञितम् । कुरुते श्रेयसेऽसङ्गाज्जीवन्मयेण गीयते ॥ ८
दानिः सर्वविधित्तानामात्मनः सुखहेतुकी । श्रेयः परं मनुष्याणां देवलोद्गीतपीरितम् ॥ ९
कामत्यागाच्च विज्ञानं सुखं ब्रह्म परं पदम् । कामिनां न हि विज्ञानं जनकोद्गीतमेव तत् ॥ १०
मदृचं च निदृचं च कार्यं कर्म परोऽब्रवीत् । श्रेयसां श्रेय एतद्वि नैककर्म्यं ब्रह्म तद्विदः ॥ ११
पुमांश्चाधिगतज्ञानो भेदं नाऽऽप्नोति सत्तमः । ब्रह्मणा विष्णुसंज्ञेन परमेणाव्ययेन च ॥ १२
ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं सौभाग्यं रूपमुत्तमम् । तपसा लभ्यते सर्वं मनसा यद्यदिच्छति ॥ १३
नास्ति विष्णुसमं ध्येयं तपो ज्ञानश्रुतात्परम् । नास्त्यारोग्यसमं धन्यं नास्ति गङ्गासमा सरित् ॥
न सोऽस्ति बान्धवः कथिद्विष्णु मुपत्वा जगदुरुम् । अचथोर्ध्वं हरिथाग्रे देहेन्द्रियमनोमुत्त ॥ १५
इत्येव संस्परन्त्याणान्यस्तपजेत्स हरिर्भवेत् । यत्तद्ब्रह्म यतः सर्वं यत्सर्वं तस्य संस्मितम् ॥ १६
अग्राहकमनिर्देइयं सुमतिष्ठं च यत्परम् । परापरस्वरूपेण विष्णुः सर्वहृदि स्थितः ॥ १७
यज्ञेशं यज्ञपुत्रं केचिदिच्छन्ति तत्परम् । केचिद्विष्णुं हरं केचित्केचिद्ब्रह्मणमीधरम् ॥ १८
इन्द्रादिनामभिः केचित्सूर्यं सोमं च कालकम् । ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं जगद्विष्णुं वदन्ति च ॥ १९
स विष्णुः परमं ब्रह्म यतो नाऽऽवर्तते पुनः । सुवर्णादिमहादानपुष्पतीर्थावगाहनैः ॥ २०
ध्यनैर्ब्रह्मैः पूजया च धर्मश्रुत्या वेदाभुयात् । आत्मानं रथिनं विद्धि शरीरं रथमेव तु ॥ २१
बुद्धिं तु सारथिं विद्धि मनः शय्यमेव च । इन्द्रियाणि हयानाहुविषयांधेति गोचरान् ॥ २२
आत्मोन्द्रियमनोपुक्तं भोक्तेत्याहुर्धनीपिणः । यस्त्वविज्ञानवान्भवत्युक्तमनसा सदा ॥ २३
न तत्पदमवाप्नोति संसारं चाधिगच्छति । यस्तु विज्ञानवान्भवति युक्तेन मनसा सदा ॥ २४
स तत्पदमवाप्नोति यस्माद्भूयो न जायते । विज्ञानसारथिर्यस्तु मनःप्रह्ववाचरः ॥ २५
सोऽध्वानं परमाप्नोति तद्विष्णोः परमं पदम् । इन्द्रियेभ्यः परा क्षया अर्थेभ्यश्च परं मनः ॥ २६
मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धिरात्मा महान्परः । महतः परमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषः परः ॥ २७

• इत्यर्थं नास्ति च. पुस्तके ।

• उ. नाचिकेतसे । २ च न. तनाशु । ३ क. द. 'पुत्रेण म' ।

पुरुषान्न परं किञ्चित्सा काष्ठा सा परा गतिः । एषु सर्वेषु भूतेषु गूढात्मा न प्रकाशते ॥ २
दृश्यते तत्रग्र(अप)या बुद्ध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिनः । यच्छेद्वाय्वानसी मात्रस्तद्यच्छेद्वा
मा(न आ)त्मनि ॥

ज्ञानमात्मनि महति नियच्छेच्छान्त आत्मनि । ज्ञात्वा ब्रह्मात्मनोऽप्येवं यमार्थेऽत्रैव सद्रवेत् ३
अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यपरिग्रहौ । यमाथ नियमाः पथ शौचं संतोषसत्त्वः ॥ ३
स्वाध्यायेश्वरपूजा च आसनं पत्रकादिकम् । प्राणायामो वायुजयः मत्याहारः स्व(त्त)निग्रहः
शुभे श्लोकत्र विषये चेतसो यत्प्रधारणम् । निश्चलत्वात्तु धीमद्विधारणा द्विज कथ्यते ॥ ३
पौनःपुन्येन तत्रैव विषयेष्वेव धारणा । ध्यानं स्मृतं समाधिस्तु अहंब्रह्मात्मसंस्थितिः ॥ ३
घट्श्वंसाद्यथाऽऽकाशमभिन्नं नभसा भवेत् । मुक्तो जीवो ब्रह्मणैवं सदृक्का ब्रह्म वै भवेत् ॥ ३
आत्मानं मन्यते ब्रह्म जीवो ज्ञानेन नान्यथा । जीवो ह्यज्ञानतत्कार्यमुक्तः स्यादजरामरः ॥ ३

अधिरुवाच—

वशिष्ठ यमगीतोक्ता पठतां भुक्तिमुक्तिदा । आत्यन्तिको लयः प्रोक्तो वेदान्तब्रह्मधीमयः ॥ ३७
इत्यादिमहापुराण भाष्ये वनपीलाकल्प नाम मर्यादाधिकप्रिज्ञततमोऽध्याय ॥ ३८३ ॥

आदितः श्लोकानां समाख्यद्वाः—११३८५

अथ मर्यादाधिकप्रिज्ञततमोऽध्याय ।

आश्लेषमहापुराणमाहात्म्यम् ।

अधिरुवाच—

आश्लेषं ब्रह्मरूपं ते पुराणं कथितं मया । समपञ्चं निष्पपञ्चं विद्याद्वयमयं महत् ॥ १
ऋग्वजुःसामाथर्वाख्या विद्या विष्णुर्जगज्जनिः । छन्दःशिक्षाव्याकरणं(प)नियन्तुऽथोतिरा-
ख्यकाः ॥ २
निरुक्तधर्मशास्त्रादिपीमांसान्यायविस्तराः । आयुर्वेदपुराणाख्या धनुर्गन्धर्वविस्तराः ॥ ३
विद्यां सैवार्थेनास्त्राख्या वेदान्तैः(१) इतिरेवम् । इत्येषा चाण्डर विद्या परविद्याऽखरं परम् ॥
यस्य भावोऽस्त्रिलं विष्णुस्तस्य नो वाधते कलिः । अनिष्टा तु महायज्ञानकृत्वाऽपि पितृस्वधाम्
कृष्णमभ्यर्चयन्भक्त्या नैनसो भाजन् भवेत् । सर्वकारणमत्यन्तं विष्णुं ध्यायन्न सीदति ॥ ६
अन्यतश्चादिदोषोत्थो विषयाकृष्टमानसः । कृत्वाऽपि पापं गोविन्दं ध्यायन्नापैः प्रमुच्यते ॥ ७
तद्ध्यानं यत्र गोविन्दः सा कथा यत्र केशवः । तत्कर्म यत्तदर्थं किमन्येर्वैदुभाषितैः ॥ ८
न तत्पिता तु पुत्राय न शिष्याय गुसाद्विजः । परमार्थं परं ब्रूयाद्यदेतत्ते मयोदितम् ॥ ९
संसारे भ्रमता लभ्यं पुत्रदारधनं वसु । मुहृदश्च तथैवान्ये नोपदेशो द्विजेशः ॥ १०
किं पुत्रदारैर्मित्रैर्वा किं मित्रक्षेत्रान्यान्यैः । उपदेशः परो वन्दुरीदृशो यो विमुक्तये ॥ ११
द्विविधो भूतसर्गोऽयं दैव आगुर एव च । विष्णुभक्तिपरो दैवो विपरीतस्तथाऽऽगुरः ॥ १२
एतत्प्रतिप्रमारोग्य धन्यं दुःस्वप्ननाशनम् । सुप्तप्रीतिकरं नृणां मोक्षकृद्यत्वेरितम् ॥ १३
तेषां श्रेष्ठेषु निहितमाश्लेषं हि पुराणकम् । पुस्तकं स्यास्यति सदा तत्र नेत्ररुपद्रवाः ॥ १४

मन्त्रान्त्राग्निमहापुराणमाहात्म्यम्)

मन्त्रोऽर्धेर्गोप्रदानैर्वा किं यज्ञैः किमुपोषितैः । आग्नेयं ये हि शृण्वन्ति अहन्यद्द्वि मानवाः ॥१५
 त्वत्पुत्रंदाति तिलमस्यं सुवर्णस्य च मापकम् । शृणोति श्लोकमेकं च आग्नेयस्य तदाभुवात् ॥१६

तापपठनं चास्य गोप्रदानाद्विशिष्यते । अहोरात्रकृतं पापं श्रोतुमिच्छोः प्रणश्यति ॥ १७

शृण्वन्तानां श्रुते दत्ते यद्वेदेऽग्नेयपुष्करे । तदाग्नेयं पुराणं हि पठित्वा फलमाभुवात् ॥ १८

॥ इ च निवृत्तं च धर्मं विद्याद्वयात्मकम् । आग्नेयस्य पुराणस्य शास्त्रस्यास्य समं न हि ॥ १९

तपस्विऽग्नेयकं नित्यं शृण्वन्वाऽपि पुराणकम् । भक्तो वशिष्ठ मनुजः सर्वपापैः श्रमुच्यते ॥ २०

ते ॥ सर्गा न चानर्था न चौरारिभयं गृहे । तस्मिन्स्थाद्यत्र चाऽऽग्नेयपुराणस्य हि पुस्तकम् ॥२१

तिः ॥ भ्रूंहारिणी भीतिर्न च बालग्रहा गृहे । यत्राऽऽग्नेयं पुराणं स्यान्न वि(पै)शाचादिकं भयम् ॥

स्तः ॥ शिवो वेदवित्स्वात्सग्नियः पृथिवीपतिः । ऋद्धिं प्राप्नोति वैश्यश्च शूद्रश्चाऽऽरोगमृच्छति ॥

पुराणः ॥ पठेच्छृण्वयाद्वित्यं समहमिच्छुमानसः । ब्रह्माऽऽग्नेयं पुराणं सचत्र नश्यन्त्युपद्रवाः ॥ २४

यान्तरी(रि)क्षभौवाद्या दुःस्वप्नाद्यभिचारकाः । यच्चान्यद्दुरितं किञ्चित्तसर्वं इन्ति केशवः ॥

शिवः ॥ शृण्वतः पुंसः पुस्तकं यजतो महत् । आग्नेयं श्रीपुराणं हि हेमन्ते यः शृणोति वै ॥ २६

ज्य गन्धपुष्पाद्यैरग्निश्रेयफलं लभेत् । शिशिरे पुण्डरीकस्य वसन्ते चाश्वमेधजम् ॥ २७

मे तु नाजपेयस्य राजसूयस्य वर्षति । गोसहस्रस्य शरदि फलं तत्पठतो ह्यतो ॥ २८

ग्नेयं हि पुराणं यो भक्त्याऽग्ने पठतो हरेः । सोऽर्चयेन्न वशिष्ठेह ज्ञानपद्मेन केशवम् ॥ २९

याऽऽग्नेयपुराणस्य पुस्तकं तस्य वै जपः । लिखितं पूजितं गेहे भुक्तिर्मुक्तिः करेऽस्ति दि३०

तं कालाग्निरूपेण गीतं मे हरिणा पुरा । आग्नेयं हि पुराणं वै ब्रह्मविद्याद्वयोस्पदम् ॥

याद्वयं वशिष्ठेदं भक्तेभ्यः कथयिष्यति ॥ ३१

वशिष्ठ उवाच—

पासाऽऽग्नेयपुराणं ते रूपं विद्याद्वयात्मकम् । कथितं ब्रह्मणो विष्णोरग्निना कथितं यथा ॥३२

। र्धं देवैश्च मुनिभिर्महां सर्वाधिदर्शकम् । पुराणमग्निना गीतमाग्नेयं ब्रह्मसंभितम् ॥ ३३

। पठेच्छृण्वयाद्यास्त लिखेद्वा लेखयेद्वापि । श्रावयेत्पाठयेद्वाऽपि पूजयेद्धारयेद्वापि ॥ ३४

। विपापविनिर्मुक्तः प्राप्तकामो दिवं व्रजेत् । लेखयित्वा पुराणं यो दद्यादग्नेभ्य उच्यते ॥ ३५

। ब्रह्मलोकमामोति कुलानां शतमुद्धरेत् । एकं श्लोकं पठेद्यस्तु पापपद्माद्विमुच्यते ॥ ३६

। स्त्राभ्यास सदा श्राव्यं शिष्येभ्यः सर्वदर्शनम् । शुक्रार्थैर्मुनिभिः सार्धं श्रोतुकामैः पुराणकम् ॥

। आग्नेयं पठितं ध्यातं शुभं स्याद्भुक्तिर्भुक्तिदम् । अग्नेये तु नमस्तस्मै येन गीतं पुराणकम् ॥ ३८

व्यास उवाच—

। शिष्टेन पुरा गीतं मूर्ततत्त्वे मयोदितम् । परा विद्याऽपरा विद्या स्वरूपं परमं पदम् ॥ ३९

। आग्नेयं दुर्लभं रूपं प्राप्यते भाग्यसंयुतैः । ध्यायन्तो ब्रह्म चाऽऽग्नेयं पुराणं हरिभाग्यताः ॥ ४०

। आर्धिनस्तथा विद्यां राज्यं राज्यार्थिनो गताः । अगुत्राः पुत्रिणः सन्ति नाश्रया आश्रयं गताः

। भाग्यार्थी च सौभाग्यं मोक्षं मोक्षार्थिनो गताः । लिखन्तो लेखयन्तश्च निष्पापाश्च श्रियं गताः

। कर्पलमुखैः मृत आग्नेयं तु पुराणकम् । रूपं चिन्तय पाठयति भुक्तिं मुक्तिं न संशयः ॥

। श्रावय त्वं च शिष्येभ्यो भक्तेभ्यश्च पुराणकम् ॥ ४४

सूत्र उवाच—

व्यासप्रसादादाग्रेयं पुराणं श्रुतमादरात् । आग्रेयं ब्रह्मरूपं हि मुनयः शौनकादयः ॥
 भवन्तो नैमिषारण्ये यजन्तो हरिमीश्वरम् । तिष्ठन्तः श्रद्धया युक्तास्तस्माद्गः समुदीरितम् ॥
 अग्निना प्रोक्तमाग्रेयं पुराणं वेदसंमितम् । ब्रह्मविद्याद्वयोपेतं भुक्तिदं मुक्तिदं महत् ॥
 नास्मात्परतरः सारो नास्मात्परतरः सुहृत् । नास्मात्परतरो ग्रन्थो नास्मात्परतरा गतिः ॥
 नास्मात्परतरं शास्त्रं नास्मात्परतरा श्रुतिः । नास्मात्परतरं ज्ञानं नास्मात्परतरा स्मृतिः ॥
 नास्मात्परो ह्यगमोऽस्ति नास्माद्विद्या पराऽस्ति हि । नास्मात्परः स्यात्सिद्धान्तो नास्मात्पर
 मण्डलम् ॥
 नास्मात्परोऽस्ति वेदान्तः पुराणं परमं त्विदम् । नास्मात्परतरं भूमौ विद्यते वस्तु दुर्लभम् ॥
 आग्रेये हि पुराणेऽस्मिन्सर्वविद्याः प्रदर्शिताः । सर्वे मत्स्यावताराद्या गीता रामायणं त्विह ॥
 हरिवंशो भारतं च नव सर्गाः प्रदर्शिताः । आगमो वैष्णवो भीतः पूजा दीक्षा प्रतिष्ठया ॥
 पवित्रारोहणादीनि प्रतिमालक्षणादिकम् । प्रासादलक्षणार्च्यं च मन्त्रा वै भुक्तिमुक्तिदाः ॥
 सैवागमस्तदर्थश्च ज्ञाक्तेयः सौर एव च । मण्डलानि च वास्तुश्च मन्त्राणि विविधानि च ॥
 प्रतिसर्गश्रानुगीतो ब्रह्माण्डपरिमण्डलम् । गीतो भुवनकोपश्च द्वीपवर्षादिनिजनाः ॥
 गयागङ्गाप्रयागादितीर्थमाहात्म्यमीरितम् । ज्योतिश्चक्रं ज्योतिषादि गीतो युद्धजयार्थवः ॥
 मन्वन्तरादयो गीता धर्मा वर्णादिकस्य च । अशौचं द्रव्यशुद्धिश्च प्रायश्चित्तं प्रदर्शितम् ॥
 राजधर्मा दानधर्मा व्रतानि विविधानि च । व्यवहाराः शान्तपथश्च ऋग्वेदादिभिर्भूतकम् ॥
 सूर्यवंशः सोमवंशो धनुर्बेदश्च वैद्यकम् । गान्धर्ववेदोऽर्थशास्त्रं भीर्मासा न्यायविस्तराः ॥
 पुराणसंख्यामाहात्म्यं छन्दो व्याकरणं स्मृतम् । अलंकारो निघण्टुश्च शिक्षा कल्प इहोदितः ॥
 नैमित्तिकः प्राकृतिको लय आत्यन्तिकः स्मृतः । वेदान्तं ब्रह्मविज्ञानं योगो ब्रह्मज्ञ ईरितः ॥

सुत उवाच—

व्यासप्रसादादाग्नेयं पुराणं श्रुतमादरात् । आग्नेयं ब्रह्मरूपां हि मुनयः शौनकादयः ॥
भवन्तो नैमिषारण्ये यजन्तो हरिमीश्वरम् । तिष्ठन्तः श्रद्धया युक्तास्तस्माद्भिः समुदीरितम् ॥
अग्निना प्रोक्तमाग्नेयं पुराणं वेदसंमितम् । ब्रह्मविद्याइयोपेतं भुक्तिर्दं मुक्तिर्दं महत् ॥
नास्मात्परतरः सारो नास्मात्परतरः सुहृत् । नास्मात्परतरो ग्रन्थो नास्मात्परतरा गतिः ॥
नास्मात्परतरं श्राव्यं नास्मात्परतरा श्रुतिः । नास्मात्परतरं ज्ञानं नास्मात्परतरा स्मृतिः ॥
नास्मात्परो ह्यगमोऽस्ति नास्माद्विद्या पराऽस्ति हि । नास्मात्परः स्यात्सिद्धान्तो नास्मात्
ममद्ब्रह्मम् ॥

नास्मात्परोऽस्ति वेदान्तः पुराणं परमं त्विदम् । नास्मात्परतरं भूमौ विद्यते वस्तु दुर्लभम्
आग्नेये हि पुराणेऽस्मिन्सर्वविद्याः प्रदर्शिताः । सर्वे मत्स्वावताराया गीता रामायणं त्विह
हस्विंशो भारतं च नव सर्गाः प्रदर्शिताः । आगमो वैष्णवो गीतः पूजा दीक्षा प्रतिष्ठाया ॥
पवित्रारोहणादीनि प्रतिमालक्षणादिकम् । प्रासादलक्षणाद्यं च मन्त्रा वै भुक्तिमुक्तिदाः ॥
संवागमस्तदर्थश्च शाक्यैः सार एव च । मण्डलानि च वास्तुश्च मन्त्राणि विविधानि च ॥
प्रतिसर्गधानुगीतो ब्रह्माण्डपरिमण्डलम् । गीतो भुवनकोपथ द्वीपवर्षादिनिम्नगाः ॥
गयागङ्गाप्रयागादितीर्थमाहात्म्यमीरितम् । ज्योतिश्चक्रं ज्योतिषादि गीतो युद्धनृपार्णवः ॥
मन्वन्तरादयो गीता धर्मा वर्णादिकस्य च । अर्शाचं द्रव्यशुद्धिश्च प्रायश्चित्तं प्रदर्शितम् ॥ ५९
रानधर्मा दानधर्मा प्रतानि विविधानि च । व्यवहाराः शान्तयश्च ऋग्वेदादिभिर्भानुकम् ॥ ६०
सूर्यवंशः सोमवंशो धनुर्वेदश्च वैद्यकम् । गान्धर्ववेदोऽर्धशास्त्रं भीर्मासा न्यायविस्तरः ॥ ६१
पुराणसंख्यामाहात्म्यं छन्दो व्याकरणं स्मृतम् । अलंकारो निघण्टुश्च शिक्षा कल्प इहोदितः ॥ ६२
नैमिषिकः प्राकृतिको लय आत्यन्तिकः स्मृतः । वेदान्तं ब्रह्मविज्ञानं योगो त्रय्याङ्ग ईरितः ॥ ६३
स्रोतं पुराणमाहात्म्यं विद्या त्रय्याङ्ग स्मृताः । ऋग्वेदाद्याः परा ह्यत्र परा विद्याऽक्षरं परम् ॥

समपञ्च निष्पञ्चं ब्रह्मणो रूपमीरितम् । इदं पञ्चदशसाहस्रं शतकोटिप्रविस्तरम् ॥ ६४
देवत्योक्ते देवतैश्च पुराणं पठ्यते सदा । लोकानां हितकामेन संक्षिप्योद्गीतमग्निना ॥ ६५
सर्वं ब्रमेति जानीध्वं मुनयः शौनकादयः । नृणुषाच्छ्रायवेदाऽपि यः पठेत्पाठयेदपि ॥ ६६
लिखेद्विद्यापथेदाऽपि पूजयेत्कीर्तयेदपि । (अपुराणपाठकं चैव पूजयेत्पयतो नृपः ॥ ६७
गोभृहिस्यदानार्थंैश्वर्यंकारतर्पणैः । तं संपूज्य लभेच्चैव पुराणश्रवणात्फलम् ॥ ६८
पुराणान्ते च वै कुर्याद्वचस्यं द्विनभोजनम् ।) निर्भलः प्राप्तसर्वार्थिः सकुलः स्वर्गमाप्नुयात् ॥ ६९
शरण्यं पुस्तकमग्रे मूषं वै परसंशयम् । पट्टिकासन्धयश्चादि दद्यात्तः स्वर्गमाप्नुयात् ॥ ७०
यो दद्यात्पुस्तकलोद्धी स्यात्पुस्तकं यस्य वै हृद्रे । तस्योत्पातभयं नास्ति भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् ॥ ७१
यं स्मरत आग्नेयं पुराणं रूपमैश्वरम् । सुतो गतः पूजितस्तैः शौनकाया हरिं ययुः ॥

इत्येतिहासपुराण आग्नेय आग्नेयपुराणमाहात्म्यकथनं नाम अथर्ववेदविद्विजयवशात्प्रथमम् ॥ १८३ ॥

आदिनः श्लोकानां समलक्षणाः—११४९७

समाप्तिमगमदिदं श्रीमद्द्वैपायनमुनिप्रणीतमग्निपुराणम् ।